

~~K 306~~
~~3~~

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტი

იღია აბუღაძე

ქართული და სომხური
ლიტერატურული ურთიერთობა

IX—X სს-ში

გამოკვლევა და რეკონსტრუქცია

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკა

რედაქტორი: აკად. აკ. შანიძე

ტიტაუი 150.

სელმონ. დასაბეჭდად 24. IX. 1944.

9819.

ნაწილის ზომა 7,5 x 12

ლითოვრ. შუკვეთის № 1008.

შინაარსი

წინასიტყვაობა	V
ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX-X სს-ში	01 - 0208
I. შესავალი	01 - 045
II. წყაროებისა და საგნის შესახები ლიტერატურის მიმოხილვა	018 - 037
III. ქართული და სომხური თარგმანების წარმოქმნის დრო	037 - 045
IV. თარგმანების შემოქმედი და მომხმარებელი წრეები და მათი სამკვიდრო	046 - 063
V. ავტოგრაფიული თარგმანების შემსრულებელი წრის ორიგინალური შემოქმედება ქართულზე	063 - 070
VI. სომხური თარგმანების წარმოშობის დრო, ადგილი და შემოქმედი წრეები	070 - 072
VII. ქართული თარგმანების მნიშვნელობა მათი სომხური დედნების შესწავლის საქმისათვის	072 - 080
VIII. ქართული თარგმანების ლექსიკა	081 - 0111
ა. ირანულიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები (082-093)	
ბ. ბერძნულიდან მომდინარე ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები (093-095)	
გ. სემიტურიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები (095-097)	
დ. სომხურიდან მომდინარე სიტყვები (097-0101)	
ე. ქართულ-ქართველურიდან სომხურში შესული სიტყვები (0101-0107)	
ვ. უცნობი მომდინარეობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები (0108-0111)	
IX. საერთო სიტყვებისა და საკუთარ სახელთა ვადმოცემა თარგმანების მიხედვით	0111 - 0119
ა. ხმოვნები (0112-0114)	
ბ. დიდფონოვები (0114-0117)	
გ. თანხმოვნები (0117-0119)	
X. თარგმნილი ძეგლების ცალკეული მიმოხილვა	0119 - 0199
ა (I 1). წამება წმიდისა დედოფლისა ხანდუხტისი (0120-0126)	
ბ (I 2). სიტყუანი წამებისათვის წმიდისა ოსკისთ და მიყუასთა მისთაჲ (0126-0131)	
გ (I 3). წამება წმიდათა მღვანეთა მესუ კავეთაჲ (0131-0136)	
დ (I 4). წამება წმიდათა მღვანეთ-მოდლოთთაჲ სომხითისათა არისტაკსისი, ორონშისი, ოსკისი, გრიგორისი, დანიელისი (0136-0140)	
ე (I 5). წამება წმიდისა ნერსის მთავარეპისკოპოსისა სომხეთისაჲ და ხალისი უპისკოპოსისაჲ მოწუის მისისაჲ (0141-0143)	
ვ (I 6). აღსრულება წმიდისა საჰაკისი პართეისაჲ ძისა ღიღისა ნერსისი (0143-0149)	
ზ (I 7). წამება წმიდისა ვარდანისი და სხუთა ნახარათა და ძალთა სომხითისათა (0149-0153)	
თ (I 8). წამება წმიდისა შუშანიისი, ასულისა წმიდისა ვარდანისი, რომელი იყო ასულის წული წმიდისა საჰაკისი. ესე წმიდა შუშანიე იწამა ქართლს ქმრისაგან თვისსა, რომელი იყო ანთიპატროსი და წინამძღუარი ქართლისაჲ (0153-0156)	
თ (I 9). წამება წმიდისა აცომისი და ძისა მისისაჲ და მიყუასთა მისთაჲ (0156-0160)	
ი (I 10). წამება იზიდზოზიდისი (0160-0165)	
ია (I 11). წამება წმიდისა დავითისი, რომელი აღესრულა დვინს ჭემბართითა სარ-	

რელაქტორი: აკად. აკ. შანიძე

ტირაჟი 150.

სელმოწ. დასაბეჭდად 24. IX. 1944.

სს 9819.

ნაწერის ზომა 7,5 x 12.

ლითოვრ. შეკვეთის № 1008.

შინაარსი

წინასიტყვაობა

v

ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX-X სს-ში. 01 - 0208

I. შესავალი. 01 - 018

II. წყაროებისა და საგნის შესახებ ლიტერატურის მიმოხილვა. 018 - 037

III. ქართული და სომხური თარგმანების წარმოქმნის დრო. 037 - 046

IV. თარგმანების შემოქმედი და მომხმარებელი წრეები და მათი სამკვიდრო. 046 - 063

V. ავტოგრაფიული თარგმანების შემსრულებელი წრის ორიგინალური შემოქმედება ქართულზე. 063 - 070

VI. სომხური თარგმანების წარმოშობის დრო, ადგილი და შემოქმედი წრეები 070 - 072.

VII. ქართული თარგმანების მნიშვნელობა. მათი სომხური დედნების შესწავლის საქმისათვის. 072 - 080

VIII. ქართული თარგმანების ლექსიკა. 081 - 0111

ა. ირანულიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები (082-093).

ბ. ბერძნულიდან მომდინარე ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები (093-095). - გ. სემიტურიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები (095-097). - დ. სომხურიდან მომდინარე სიტყვები (097-0101). - ე. ქართულ-ქართველურიდან სომხურში შესული სიტყვები (0101-0107). - ვ. უცნობი მომდინარეობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები (0108-0111).

IX. საერთო სიტყვებისა და საკუთარ სახელთა გადმოცემა თარგმანების მიხედვით. 0111-0119

ა. ხმოვნები (0112-0114). - ბ. ლიტონგები (0114-0117). - გ. თანხმოვნები (0117-0119).

X. თარგმნილი ძეგლების ცალკეული მიმოხილვა. 0119-0199.

ა (I 1) წამებზე წმიდისა დედოფლისა სანდუხტისის (0120-0126). - ბ (I 2) სიტყუანი წამებისათვის წმიდისა ისკისთ და მოყუსთა მისთა (0126-0131). - გ (I 3) წამებზე წმიდათა მოწამეთა მესუ კვეთთა (0131-0136). - დ (I 4) წამებზე წმიდათა მღვდელთ-მოძღუართა სომხითისათა არისტაკაშისი, ირთანშისი, ისიკისი, ვრიგერისი, დანიელისი (0136-0140). - ე (I 5) წამებზე წმიდისა ნერსე მთავარეპისკოპოსისა სომხეთისა და ხადისი ეპისკოპოსისა მოწუგის მისისა (0141-0143). - ვ (I 6) აღსრულებზე წმიდისა საჭაჟისი პართევისა და მისა დიდისა ნერსეისი (0143-0149). - ზ (I 7) წამებზე წმიდისა ვარდანისი და სხუთა ნახარართა და ძალთა სომხითისათა (0149-0153). - თ (I 8) წამებზე წმიდისა შუშანიკისი, ასულისა წმიდისა ვარდანისი, რომელი იყო ასულის წული წმიდისა საჭაჟისი. ესე წმიდა შუშანიკ იწამა ქართლს ქმრისგან თვისსა, რომელი იყო ანთიპატროსი და წინამძღუარი ქართლისა (0153-0156). - თ (I 9) წამებზე წმიდისა ავთონისი და მისა მისისა და მოყუსთა მისთა (0156-0160). - ი (I 10) წამებზე იზიდზინადისი (0160-0165). - ია (I 11) წამებზე წმიდისა დავითისი, რომელი აღესრულა დვინს ჭემმარტიითა სარ-

წმუნობითა ქრისტეს მიერ (0165- 0170).- იბ (II 1) ცხობდა დიონისიოსის ეპისკოპოსისა, რომელი იყო ძმ სოკრატისი და მოვარი ათენელთა, რომელსა ეწოდა ქალაქი ბრძენთა (0170- 0172).- ივ (II 2) წამება წმიდისა მუშანიყისი, იკობ ცურცაველისა (0172- 0181).- იღ (III 1) ეპიფანე კვატელი: თარგმანება დავითის ფსალმუნებისა (0182- 0194).

Грузино-армянские литературные связи в IX-X вв. (Резюме). 0200-0208.

ტექსტები: IX-X სს-ის თარგმანები 1-175

I. სომხურიდან ნათარგმნი ავითვრავიული ძეგლები 3-132

1. ჭკაყარანოძის არქონ შანოხყო გაურენ შანსარყო არქაჟი- წამება წმიდისა დედოფლისა ხანდუტისი (3-8).- 2 ჭკაყარანოძის არქონ ნუსხაჟ და რსერაჟ ზორანაღყუანი წამებისათჳს წმიდისა იხვისი და მოყუასთა მისთა (9-21).- 3 ჭკაყარანოძის არქონ ჭაღჯენ ირე ჭკაყესან ზ ჩაგრანოჟ გაღაოჟ ზ შიღაღჟ ქსანს- წამება წმიდათა მოწამეთა მესუკავეთა (22-61).- 4 ჭკაყარანოძის სიორე ჩაყარაყესი ჩაყიჟ არქიყარაყისი, ჭრმანსი, შიღასი, ჭრჩორისი, ჭანსი- წამება წმიდათა მღვდელ-მოდურათა სომხთისათა არსტავსი, ორთანსი, იხვისი, გრიგორისი და ნიგლისი (62-68).- 5 შაჟარანოძის არქონ შერისი ჩაყარაყესი და სარაჟ ნაყარაყისი- წამება წმიდისა ნერსის მოვარეპისკოპოსისა სომხეთისა და ხაღისი ეპისკოპოსისა მოწიხის მისისა (69-79).- 6 ჭაჟარანოძის არქონ შარაყარაჟი- აღსრულება წმიდისა ხაჟარისი ჭარტევისა ძინა დიდისი ნერსისი, რომელი იყო მეექვსე წამებისა წმიდისა გრიგორისი (80-84).- 7 ჭკაყარანოძის არქონ ჭარაჟარაჟი და ჭაყარაყი და ჭარანაჟი და შარაყარაჟი ჩაყიჟ არქიყარაყესი და სანსაჟი სიორე არანს ირე შინასი ჭ ჩრჩორი- წამება წმიდისა ვარდანისი და ძმათა მისთა ჭუმევისი ჭ ვაჟანისი, და ხაჟარისი, სომხეთა ჭარტევისა, და მათ თანა და ოცდაჩვედეთა და სხუთა, რომელნი მოისრნეს დიდსა მან წყობისა ებდავერდის მიერ უშტულთა მგფისა, და რომელნი სხუთათა აღვილთა ბრძოლითა მოისრნეს ხარწმუნობისათჳს იესუ ქრისტესსა. წამება წმიდისა ვარდანისი და სხუთა ნახარათა და ძალთა სომხთისათა (85-94).- 9 ჭკაყარანოძის არქონ არქიყარაჟი და ირეჟი ზორანაღყარაჟი და სიგისი რსერაჟი ირე ჩრჩორი. შარაყარაყესი. ყორ არანსაჟ და ჩარაყარაჟი ჭარაყარაჟი- წამება წმიდისა ავთისი და ძინა მისისა და მოყუასთა მისთა (95-113).- 10 ჭკაყარანოძის არქონ შიღარაჟარაჟი- წამება წმიდისა იბოდოზისი (114-123).- 11 ჭკაყარანოძის არქონ ჭარაჟი ირე ჩარაჟი ჭარაყარაჟი- წამება წმიდისა დავითისი, რომელი აღვსრულა ღვინს ჭემმარტივითა ხარწმუნობითა ქრისტეს მიერ 124-

II. ქართულიდან ნათარგმნი ავითვრავიული ძეგლები 133-147.

1. ცხობდა დიონისიოსის ეპისკოპოსისა, რომელი იყო ძმ სოკრატისი ჭ მოვარი ათენელთა, რომელსა ეწოდა ქალაქი ბრძენთა - ხსანსე ჩინისსი ირეჟი შიღარაჟი და გიღარაჟი არქიყარაჟი, ირე ჭოჟი დაჟარაჟი ჩარაყარაჟი (133-147).

III. სომხურიდან ნათარგმნი ეგზეგეტიკური ძეგლი 148-175

1. შარაყარაჟი ნაყარაჟი- შარაყარაჟი- ეპიფანე კვატელი ეპისკოპოსი

თარგმანებაჲ ღაუთის ფსალმუნებისაჲ (148-175).

ღამატება	178-186.
1. წმიდათა ყრმათა ორდაჲ ქმათა ღაუთისი და ტირიჭინისი, საკითხავი	178-184.
2. წამებაჲ ყრმათა წმიდათაჲ რიცხოთ ცხრათაჲ, რომელნი იყვნეს სულითა ქმანი ნათლისღებითა წმიდისაგან ემბაზისა, ხოლო შობილ იყვნეს თავის თავისა ღედისაგან ოჯისისა	184-186.
შენიშვნები	188-201.
ციტატები ბიბლიიდან	204-216.
ლექსიკონი	213-270.
I. ქართულ-სომხური	219-243.
II. სომხურ-ქართული	243-270.
საძიებელი საკუთარი სახელებისა	270-274.

წინასიტყვაობა

წინამდებარე ნაშრომი ეხება ქართულ-სომხურ ლიტერატურულ ურთიერთობას IX-X სს-ში. ამ ურთიერთობის განვითარების ისტორიაში ეს ხანა საშუალო საფეხურს წარმოადგენს. საგნის შესწავლის დაწყება ასეთი საფეხურით ნაკარნახევია უმთავრესად სათანადო წყაროების გამოვლინების ვითარებით. ხაჭმე ისაა, რომ ლიტერატურულ ურთიერთობათა საკითხის კვლევისათვის ძირითადად და, რაც უმთავრესია, საიმედო წყაროს წარმოადგენს თარგმანები, რომლებითაც მეტად მდიდარია ძველი ქართული მწერლობა. მაგრამ ეს თარგმანები ჩვენამდის მოღწეულია შედარებით გვიანდელი დროის ხელნაწერებით. მაგალითად, ამ ხანის შესასწავლად, რომელიც წინ უსწრებს ჩვენგან აღებულს, არ მოგვეპოვება იმავე ხანაში დაწერილი თითქმის არც ერთი სრული ხელნაწერი. გვიანდელი ხანის ნუსხებს კი, განსაკუთრებით ისეთ შემთხვევებში, როცა ისინი ურყეველბაშია შესული, აკლიათ არა მარტო დედნის როდინდელი მარჯვენელი ცნობები, არამედ ხელნაწერთა გადაწერლების ან დერმ-მოსახუნებლებიც, რომლებსაც შეეძლო ზოგი რამ მაინც ეუწყებინა ჩვენთვის მათი წარმოშობის შესახებ.

ესაა კი, როცა სათანადო წყაროების გამოსავლინებლად მოკლებული ვართ ასეთ პირდაპირ საშუალებას, იძულებული ვსდებით სხვა გზით გამოვარჩიოთ აღნიშნული ხანის ძეგლები. გამოყოფის საფუძვლად სხვადასხვა ნიშანს იღებენ მკვლევრები. ამ ნიშნით შორის უგულვებელყოფილი არ არის ენობრივი მხარეც. ენის არქაულობის მიხედვით ცდილობენ დაადგინონ აღნიშნული თუ გვიანდელი ძეგლისა. ხოლო თუ საიდან მომდინარეობს ესა თუ ის ძეგლი, ამას შესაბამის უცხო ტექსტებთან დაპირისპირებით ეძიებენ. ასე წარმოებს თარგმანების მომდინარეობის გამოწვლილვა. მაგრამ იმის გარკვევა, თუ რომელი მათგანი რომელს უსწრებს წინ, მეტად ძნელია. თანმიმდევრობის დადგენა ენობრივი ნიშნებით ზედმიწევნით ვერ სერსდება, რადგან ჩვენი სალიტერატურო ენის განვითარების ყველა საფეხურს დაწვრილებით ჯერ კიდევ ვერ ვიცნობთ ჯერაცნად.

შედარებით უკეთესი პირობებია IX-X სს-თვის. IX ს-დან უკვე სათანადო აღნიშნებით არის შემონახული ხელნაწერები. მათში წარმოდგენილი მასალის წარმოშობის გარკვევაც ასე თუ ისე სერსდება უცხო შესატყვის ძეგლებთან დაპირისპირებით. ნაწილი ამ მასალისა პარალელსა და სიახლოვეს ძველ სომხურ წერილობით შემოქმედებასთანაც პოულობს. ზოგჯერ შესაძლებელია ამ მიმართების გარკვევით ახსნაც თხზულებათა ნაწილი სომხურიდან. ჩანს ქართულად ნათარგმნი, ნაწილი კი, პირუკუ, ქართულიდან სომხურად. მთავარი საკითხის გადაწყვეტაც, - თუ რა მიმდევრობაა მათ შორის აღმოცენების თვალსაზრისით, ე.ი. რომელი რომელს უსწრებს წინ,

ანე თუ ასე ხერხდება, რამდენადაც ამ მანერ ზოგიერთ ხელნაწერს ქართულ-სომხური ლიტერატურული ურთიერთობის მაჩვენებლად ზოგჯერ მოქაოვება ანდერძები და მინაწერები, ზოგჯერაც საიმედო ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის ცნობებიც, რამელთა მისეღვით ნათელი ეყინება თარგმანების წარმოშობის თარიღს და შესაძლებელი ხდება საკმაო რაოდენობით გამოცალკევდნენ ისინი და მერმე კი ვაიროვებს ურთიერთობის ხასიათიც.

ასეთი უეჭველი წყაროებით მოპოვებული მასალით ვიწყებთ ქართულ-სომხური ურთიერთობის შესწავლას, რამელსაც, ცხადია, შეუძლია გავკვიადვილოს მუშაობა როგორც აღრისდელი, ისე შემდგომი საფეხურების შესაცნობად. ამ განხილული ძეგლების ერთი ნაწილის სომხურიდან მაშინდარეობის ხანა, ისე როგორც ქართულიდან სომხურად შიმდინარისა, დღემდისაც ცნობილი იყ, ნაწილს კი (სომხურიდან შიმდინარე ავითგრაფიულ ძეგლებსა და ქართულიდან სომხურად გამოკრებით ნათარგმნ იაკობ ცურტაველის ნაწარმოებს) ახლად ვუჩინთ ადვილს. ერთისა ლ მეთრის ბუნებასა ლ თვისებას დედნებთან შიმართებით, შედარებითი შესწავლის გზით ვარკვევთ.

ძეგლების ნუსხები (როგორც სომხურს, ისე ქართულ ნაწილში), რამაენადაც კი მათზე მიგვიწვდებოდა ხელი, ყველა გამოვიყუაეთ ტექსტების აღრინდელი სახის აღსადგენად, რაშიაც ხელს გვიწყობდა აგრეთვე თარგმანები. ზოგიერთი ქართული თარგმანის დედანი მხოლოდ ეხლა ქვეყნდება პირველად (ეპიფანე კვიპრელის ფსალმუნთა განმარტების რამდენიმე თავი და გრიგოლ დვთისმეტყველის ერთი სიტყვის ნაწყვეტი), ისე როგორც ავით ქართული თარგმანებიც: დანარჩენი სომხური და ქართული ტექსტები (აღრამის წამების გარდა) ყველა იყ დღემდისაც ცნობილი. ამათი უდიდესი ნაწილი კრიტიკულ გამოცემას არ წარმოადგენს; განსაკუთრებით ეს ითქმის ქართულის შიმართ, რამელიც პროფ. ალ. ხახანაშვილის მიერ არის გამოქვეყნებული. მცირე ნაწილი კი, თუმცაღა სახელშობვეჭილ ფილოლოგებს ეკუთვნის (ნ. აკინიანსა და P. Peeters-ს), მაგრამ მანერ შივიჩნით საჭიროდ გამოგვემხვევინა, რადგან ზოგიერთი ძეგლისათვის ძველი და უმეტეს შემთხვევაში, უფრო საინელა ნუსხები მოვიპოვეთ. გამოქვეყნებულ ტექსტებს სრული ლექსიკონ-სიმფონია შეგუდგენეთ ქართული და სომხური რიგით, შერჩეული ამონაწერებით ტექსტებიდან თვითელი სიტყვის ამა თუ იმ შნიშვნელობისათვის, მაგრამ იმის გამო, რომ შინ მეტად დიდი აღვილი მოითხოვა (14-ოდე ბეჭდვითი ფურცელი), ამიტომ იძულებული ვავხდით შეგვემოკლებინა და მასთან ხელი ავვეღო ამონაწერებზე.

ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობის შესწავლა აღებულს პირითდში ვარკვეულ სურათს გვიშლის თვალწინ საერთოდ ქართული და სომხური კულტურული ურთიერთობისას. რამელი კულტურული წრები და რანაირი ინტერესათ იღებდნენ მონაწილეობას ამ ურთიერთობაში, სად და როგორ სარკვეუდებოდა და ეს უკანასკნელი, ყველა ამ კითხვისათვის ჯერავანი ძახუბი იძებნება. მგონია,

ქართული მასალა უმთავრესად თითო ნუსხითაა ჯარ-ჯერობით ცნობილი. გამოცემასს შისთვის თითქმის არ გვიხლია ხელი, მხოლოდ აშკარა ლახუსები შევასწორეთ და ზოგიერთი ართოგრაფიული მხარე, რის ხელუხლებლად დატოვეთაუ მტკილად შიიღებოდა.

ესლა უფრო ნათლად და ხელშესახებად შეიძლება იმის ვათვალისწინება, თუ როდის და როგორ დაიწყო და მიმდინარეობდა ტაოს სომხობის ყოველმხრივი გაქართველებას პროცესი, რაც ამ ორმოციოდე წლის წინათ მთავარ ხაზებში წარმოადგინა აკად. ნ. მარმა და შესაწყნარებლად კი მიიჩნიეს სხვა შეკვლევებაც, რომელთა შორის პირველთაგანი იყო აკად. ივ. ჯავახიშვილი¹. სომხური ავთოგრაფიული ძეგლების ქართული თარგმანი და მისი ხასიათი ეჭვს აღარ უნდა ტოვებდეს იმაში, რომ მათი სახით ჩვენ ხელთ გვაქვს ტაოს ხსენებული მოსახლეობის შემოქმედების ერთი ღარგი. მგონია, უსაფუძვლო არ უნდა იყოს ჩვენი მტკიცება იმისა, რომ ამავე წრეში ორიგინალური შემოქმედებაც წარმოებულა ქართულ ენაზე, რის დამამტკიცებელ ნიმუშებსაც აგრეთვე მოუღწევია ჩვენამდის². ვფიქრობთ, არც ის უნდა ვახდეს საცილობელი, რომ საკუთრივ ქართული წრეები სომხურიდან თარგმნას ამ პერიოდში მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში ჰკიდებენ ხელს და რომ თარგმანების თვისება მოწმობს მთარგმნელთა სათანადოდ გაუწვრთნელობას და საერთოდ ქართული კულტურის წრეების შენელებულ ინტერესს სომხური მწერლობისადმი. დასასრულ, ქართულიდან სომხურად თარგმნილი რამდენიმე ძეგლის არსებობაც, უცყუარი საბუთი იქნება იმისა, რომ ქართულ-სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა ამ პერიოდშიც ორმხრივი იყო, ისე როგორც ის ასეთი ჩანს წინა პერიოდშიც.

წინამდებარე ნაშრომზე მუშაობისას არა ერთი და ორი საჭირობოდა საკითხი წამოიჭრა. ამ საკითხების გარშემო ყოველთვის სავულისხმო შენიშვნებსა და მითითებებს ვიღებდი აკად. აკ. შანიძისაგან, რომელიც მუდამ შეუწელებელ ყურადღებას იჩენდა ამ შრომისადმი. უღრმეს მადლობას მოვახსენებ აკად. აკ. შანიძეს გაწეული მზრუნველობისა და ხელმძღვანელობისათვის. დიდ მადლობა უნდა მოვახსენო აგრეთვე აკად. ს. ჯანაშიას, რომელმაც ყოველმხრივი პირობები შეგვიქმნა როგორც შრომის დამუშავებისათვის, ისე მის გამოსაქვეყნებლადაც.

15. IX. 1944.

თბილისი.

ილ. აბულაძე

¹ ნ. რევენჯია აკად. ნ. მარმის ნაშრომზე: Аркаун, монгольское название христиан в связи с вопросом об армянах-халкгодинцах, «Вуз-Временник»-ში 1906 წ. გ. XII, გვ. 437-438.

² ამდ. «დამტკიცების» სახით ვუერთავთ ტექსტებს, ნ. გვ. გვ. 178-186.

ქართული და სომხური
ლიტერატურული ურთიერთობა IX-X ს.ს-ში

I შესავალი

ქართული და სომხური მწერლობის ურთიერთობას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ამ ურთიერთობის გათვალისწინება შესაძლებელია მხოლოდ იმ დროიდან, რომლიდანაც ქართული და სომხური მწერლობის ძეგლებს მოუღწევია ჩვენამდის. დღეს-დღეობით ამ ძეგლების აღმოცენება არ მიღის იმ ხანის იქით, რომელშიაც, საისტორიო წყაროების ცნობებით (განსაკუთრებით სომხურისა), წარმომადგენელია ქართული და სომხური ურავნული დაწერილობა და მწერლობა. ეს კი, როგორც ცნობილია, V ს-ის დამდეგია ჩვენი წელთაღრიცხვით. ვინაიდან უამთა სიზვეს აღრიზნული ხანის შემოქმედების ძეგლებმა ნაკლებად გაუძლო (ან იმიტომ, რომ მათი შემკველი ნუსხები დაიღუპა ხანდაზმულობის გამო, ანდა შერმისდელი ხანის ლიტერატურული წრეებისათვის ისინი მიუღებელი აღმოჩნდნენ), ამდენად ქართული და სომხური მწერლობის ურთიერთობის მთლიანი სურათის აღდგენა ძველსაუკუნეებისათვის მეგად ძნელია და მიღებული სურათიც მკრთალი, ხალ რამდენხად უფრო ახლია ჩვენ დროსთან შესასწავლი ეპოქა, იმდენად მისი სახეც უფრო სრულია და ზედმიწევნითი.

ქართული და სომხური მწერლობის ურთიერთობა ძველად (V-XII ს.ს-ის მანძილზე) ვანკითარების სამ საფეხურს გვიჩვენებს. პირველი იწყება V ს-დან და VIII ს-ის ბოლომდის აღწევს; მეორე IX-X ს.ს-ს მოიცავს, ხოლო მესამე - XI-XIII ს.ს. ეს დაჯილოვებითი დაყოფა და მას საფუძვლად უდევს როგორც ურთიერთობის მამულიკნებელი სამწერლო ძეგლების ხასიათი, ისე ისტორიული ვარემო და გეოგრაფიული არე, რომელშიაც ლიტერატურული ურთიერთობა მიმდინარეობდა. ამრიგად, ის ხანა, რომელიც ჩვენ გვანტერესებს, მეორე საფეხურს განეკუთვნება.

VIII ს-მდის ქართული მწერლობა, რომელიც ეკლესიის წიაღში ჩაისახა და მომდევნო ხანებშიაც მის ჭერტკემ ვითარდებოდა, სომხურ მწერლობას, აგრეთვე ეკლესიის პირმშისა და მის მსახურს, ისე როგორც ახლო თუ შორეულ მეზობელ სხვა ქრისტიან ხალხთა მწერლობასაც, ჳეროგას ყურადღებას აქცევდა. სომხური მწერლობისადმი განსაკუთრებით ცხოველი ინტერესი ქართლის ეკლესიას, რომელიც მჭიდრო დაფებით იყო დაკავშირებული სომხურ ეკლესიასთან, პირველ ხანებში უნდა ჰქონოდა. VI ს-ის მეორე მეათხედიდან კი ქართლი, რომელმაც თავისი დამოუკიდებლობა სპარსელების მიმძლავრებით დაკარგა, თანდათანობით ბინანტის ვავლენის სფეროში ექცევა და ამასთან დაკავშირებით აღრე ფეხმოდგმულ აღმოსავლურ ორიენტაციას დასავლურით ცვლის. ცხადია, ეს საერთო გემო კულტურული და პოლიტიკური ცხოვრებისა მწერლობის დარგშიაც იჩენდა ქართ. და სომხ. ლიტერ. ურთიერთობა

თავს და, თუ თანადროულად არა, არც დიდი ხნის დაგვიანებით, მწერლობის გულისყურს უყრო მეტი ინტენსივობით მიმართავდა დასავლეთისაკენ. ასეთი ვითარება შესაძლოა VIII ს-ის გასულამდის ვივარაუდოთ. მართალია, ბიზანტიის წინსვლას აღმოსავლეთისაკენ ისტორიის ასპარეზზე არაბების გამოსვლა ვადაელობა, მაგრამ არაბეთისა და ბიზანტიის ბრძოლა პირველ ხანებში, მთელი ერთი საუკუნის განმავლობაში, ძირითადად საქართველოს საზღვრებს იქით წარმოებდა. ქართლსა და საზოგადოდ ამიერ-კავკასიის ქვეყნებში არაბთა შემოსევებს თავიდან თარეშის ხასიათი ჰქონდა, ხოლო ნამდვილი დაპყრობა მხოლოდ VIII ს-ის პირველ ნახევარში მოხდა¹. თუმცა არაბობასთან ბრძოლის პერიოდში ბიზანტიას მეცნიერების, ხელოვნებისა თუ მწერლობის დარგში, რომელთათვის მას იმდენად აღარ ეცალა, დიდი რამ ისეთი არაფერი შეუქმნია, რომ იგი მიმზიდველი აღმოჩენილიყო სხვებისათვის². მაგრამ წინანდელი შემოქმედება ქართულისათვის ჰერ კიდევ ცხელი და უღუველი წყარო იყო. არაბობასაც ხსენებული ხანის განმავლობაში ქართლსა და სომხეთში კულტურის ასპარეზზედაც მიმპლავრება დიდად არ გამოუჩენია, რის გამო ქართული მწერლობის განვითარება დიდად არ შეეცვლილა, ის კვლავ წინათ აღებული გზით განაგრძობდა წინსვლას.

აღნიშნული ხანის მწერლობა წმინდა საეკლესიოა. ურთიერთობის მამულავნებელი ქართულ-სომხური ძეგლები, რომლებიც ერთმეორის დამოკიდებულებას უმეტესად მხოლოდ ტექსტობრივ ამუღავნებენ, უმთავრესად ბიბლიოლოგიის ანდა აგიოგრაფიის სფეროს ეკუთვნის. ქართულისათვის ეს არაა გასაკვირველი, ვინაიდან ქართლი და ისიც მისი ის კუთხე, რომელიც ქვემო ქართლად იწოდებოდა და ქრისტიანული ლიტერატურის შემოქმედების აკვანს წარმოადგენდა, ახლო ურთიერთობაში იყო მისაზღვრე-სომხეთის ძირითად კულტურულ ცენტრებთან. ეს მხარე სომხურ სამყაროს არა მარტო უმუღალა მეზობლობით უკავშირდებოდა, არამედ მის ელემენტს, რომელიც დედა-სამშობლოს ცენტრებთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, ის თავის მიწა-წყალზევე ხვდებოდა.

მწერლობის მარტო ზემოხსენებული დარგების ძეგლებით იყვნენ დაინტერესებული მაშინდელი ქართული წრეები, თუ სხვაც იზიდავდა მათ, ამის ვადაჭრით თქმა ჰერ ხსნაბით ძნელია. სისრულით არც აღნიშნული დარგების გამოყენების სფერო ვიცით. ეს ჰერ კიდევ გასაკვირვია, ვინაიდან ანდერძ-სახსენებელი, ან უეჭველი რამ ლიტერატურული ცნობა ამა თუ იმ ძეგლის შესახებ, არ მოგვეპოვება. მათი მიგნება მხოლოდ დამოკიდებულების მამულავნებელი ამა თუ იმ ნიშნით ხერხდებამ, უყრო კი გამოწვლილვითი ტექსტობრივი შეჭერებებითა და შესწავლით. ასეთნაირი ძეგლები კი ორივე მხრით მოიპოვება. შესწავლის დღევანდელ ეტაპზე შეტ შემთხვევაში ქართული ჩანს დამოკიდებული სომხურზე, მაგრამ, რომ სომხურიც ყოფილა ქართულზე დამოკიდებული, ამას აგიოგრაფიული დარგის ზოგი-

¹ ს. ჯანაშია, არაბობა საქართველოში, თბილისი. 1936 წ., გვ. 17-28, 34.

² П. Ф. З. Геллер, Слелнасторическе глеласносасе галнакартепелო იროქესას (= Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung), შარფ-ჟარ-ჟაროსჭიტას, ჰიტლსა, 1903, გვ. 6.

ერთი ძველები მოწმობს. იაკობ ცურტაველის „შუშანიკის მარტვილობის“ ქართული-დან შესრულებული ძველი სომხური თარგმანის არსებობა, ცკცონია, საეკვო აღარ უნდა იყოს¹.

როგორც ზემორე აღვნიშნეთ, ხსენებული ხანის ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობის შესახებ მხოლოდ ზოგადად შეიძლება საუბარი. ეს პირველად გულდასმით შემოიკვამის მითხდეს. ერთი კი დღესაც ნათელია, სიხელდასობრ ის, რომ ქართული და სომხური მწერლობის ურთიერთ-შეკავშირება უძველეს ხანაშივე დაწყებულა; ეს კავშირი ორმხრივიც ზარა მარტვილიც ცალმხრივიც, როგორც ეს ზოგჯერ წარმოუდგენიათ.

VIII-X სს-ის განმავლობაში საქართველოში დიდ ძვრებსა და ვარდაცვლებს ქონდა აღვილი. VIII ს-ში არაბების მიერ საქართველოს დაპყრობისა და ღამონების პრიციცი მიმდინარეობდა. არაბებმა ამ მხრივ თავისი ბატონობის დამყარება უფრო მტკიცედ აღმოსავლეთ საქართველოში შეძლეს. დასავლეთ საქართველოსა (აფხაზეთში) და სამხრეთ-დასავლეთის განაპირა კუთხეებში (ტიო-კლარჯეთში) მათ, ზოგიერთი წყაროს ცნობით, თითქმის უნდა ელაშქრათ, მაგრამ, როგორც ირკვევა, იქ ხანგრძლივად ფეხი ვერ მოუდგამთ.

შეკვვე და აუთანელი იყო საქართველოს დაპყრობილი ნაწილების მდგომარეობა როგორც ეკონომიური, ისე კულტურული თვალსაზრისით, განსაკუთრებით VIII ს-ის მეორე ნახევრიდან, აბასიდების დინასტიის დაარსების მომენტიდან. არაბების მახვილი ყველას მიმართ იყო მიპყრობილი. მის სიმწარეს განიცდიდა ქვეყნის ერისთავებიცა და „ერაყი“ განსაკუთრებით კი დაბალი ფენები.

სომხეთის სანახარარეობებსა და ნახარარეებზე იურიუმები VIII ს-ის ვასტუსა და VIII ს-ის დამდევს დაიწყო. თუ პირველ ხანებში მათს სამხედრო ძალას („აზატა“ და „რამიკთავან“ შემდევს), მხედრობას, ულუფასაც კი უწესებდნენ, ახლა მათი აღფხვრა იქმნა მიზნად დასახელი, რადგან ნახარარობა თავისი ლაშქრით მთავარ მებრძოლ ბანაკში ჩანდა ხოლმე. ნახარარების ვაჟების ცდა ნახიჭევანს, 707 წ. იგმა ამირას მიერ, და სუმბატ ბივრიტანის (მაგრატუნისისა, კურაპალატი იყო 888 წლიდან) ლტოლვა ფიითს, ამას გვიმოწმებს.

ქართლის იმდროინდელ მდგომარეობას ყველაზე უფრო მჭევრმეგველურად აღწერს VIII ს-ის ვასტუსი ქართველი ავარიკრაფი იოანე სამანის-ბე თავისი საქარმოებში: „მარტვილობაე ჰანო ტფილელისაე“. სამანის-ბის ცნობებიდან ირკვევა, რომ VIII ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში ქართლის მოსახლეობას არაბები უკვე აეცირო

¹ იაკობ ცურტაველი, მარტვილობაე შუშანიკისი ქართული და სომხური ტექსტები კამოსცა, გამომკვევა, ვარიანტები, ლექსიკონი და ხაძიმბლევი დაუროთ ილიო აბურაძემ, ტფილისი, 1938 წ.

² ს. შერაბიაშვილი, „საქართველოს სხიცილოც აბურაძის აბურაძის ქართული და სომხური საქარმოები“, კურაპალატი იყო 888 წლიდან, კურაპალატი იყო 888 წლიდან, კურაპალატი იყო 888 წლიდან, კურაპალატი იყო 888 წლიდან.

უბნ სარქმხოების სხრით. რელიგიური მიმდევრებმა მაშინდელს პირთებში საზოგადოების კულტურული ნაწილის დევნას ნიშნავდა, კერძოდ იმ კულტურულ ვეკათა მემკლას, რომლებიც ააშინ უმთავრესად საუკლესიო-სამონასტრო საჯანსებების ჭერქვეშ ღვიოდლა. მართალია, აშკარა სახის დევნა ამ მიმართულებით მათ არ უჩანარბიებია. მაგრამ ბრძოლის მეთოდო, რომლითაც ისინი ხალხის გადამბარებას ცდილობდნენ, მაინც ამ ვეებით მიიმატებოდა ყოველმხრივ: მათ „ნაშობნი ქრისტიანეთანი ვარდაგულარძნეს - რომელნიმე მძლავრებით, რომელნიმე შეტყუებით, რომელნიმე სოყრმესა შინა უმეცრებით, რომელნიმე უზაკუვარებით“¹ ქართველი ხალხის დამონებას, მათი საკუთარი სახისა და მებნის აღყხვრასა და არაბობაში გათქვეფას პოლიტიკურ ჩაგვრასთან ერთად ხელს უწყობდა ეკონომიურიც, სახელდობრ მოსახლეობისათვის მძიმე ხარკის დადება: „და სხუანი, რომელნი ესე ვართ შორწმუნენი, მძლავრებასა ქუეშე დამონებულნი და ნაკლულუვანებითა და სიგლახაკითა შეკრულნი, ვითარცა რკინითა, ხარკსა მითსა უთეშე გუემულნი და ქენჭნილნი ძვრძვრად ზღვეულნი, შიშთა ტანილევვიან და ირყევვიან, ვითარცა ლერწამნი ქართავან ძლიერთა.“² ეს ხარკი „ხარკა“ (სადგილმამულთ ვადასახადი) იყო წინანდელს (ომიადლების ხანის) „ჭიხითთან“ (პირად ვადასახადთან) ერთად³. ამათი წყალობით ქართველთა ეკონომიური დაკნინება (ვანსაკუთრებით დაბალი ფენებისა) და ბოლოს მაინც შროის მხარეზე ვადახვლა აუცილებელი ხდებოდა. ვამოსაჯალი ერთილა იყო: ვაცლა მკვიდრი მოსახლეობისა იმ ადგილებიდან, სადაც არაბობას ფეხი მტყიცედ ჰქენდა პოლიტიკური და ვადახვეწა იმ ადგილებში, სადაც არაბებს ხელი ნაკლებ მიწვდებოდათ.

ეკონომიური ერთიერთობის შერყევა ცვლილებას იწვევდა ქვეყნის ცხოვრების ყოველ სფეროში. ქვეყნის ერისთავებს, თუ ისინი არაბული პოლიტიკის გამტარებელნი არ იყვნენ, ანდა, თუ ვერ ეგუებოდნენ შექმნილ ვითარებას, შინაური მართვა-გამგეობის უფლებებს უვიწროებდნენ და ისინი დევნასაც კი განიცდიდნენ. ერისთავებს, რომელთა „იქმნა სიმრავლე ქუეყანასა ქართლისასა“⁴, თავიანთ სამეკლარტში ხშირად აღარ ედგომებოდათ. ისინი, როგორც მაგ, ნერსე ერისთავი, ითანე საბანისძის ცნობით, მთელი სახლობით იყრებოდნენ და შედარებით უშიშარ ადვილს აფარებდნენ თავს. ნერსეს ვარდახვეწა ხანგრძლივი არ ვამომდვარა, მას ბედმა ვაუღიმა და აფხაზეთიდან ისევ დაბრუნდა სამეკლაროში, მაგრამ, უნდა ვიფიქროთ, რომ სოვიერთი სხვა, მისებრ ლტოლვილი, ამას ვერ ახერხებ-

¹ იოანე საბანისძე, მარტვილობა აბო ტფილელისა («ადრინდელი უფოდალური ქართული ლიტერატურა», ხაკვ. 1) კ. კეკელიძის რედაქციით და გამოკლევიით, თბილისი, 1935, გვ. 58, 14-17.

² იქვე, 58, 17-21.

³ ს. ჯანაშია, არაბობა საქართველოში, გვ. 41-42.

⁴ «ქართლის ცხოვრება», ანა დედოფლისეული ხუცხა... სიმონ ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1942, გვ. 161.

დ. და რჩობლა ან უცხოებაში, ახლა არაბებისათვის ნაკლებად შესაღწევად აღგზნებული.

ასეთი ხვედარი სკდა მეზობელი სომხეთის ყველაზე ძლიერ ერისთავებს, ნახარირებს, არჩუშისა და არძის [775 წ.] ბრძოლის შემდეგ აჭასყებული სომეხი ნახარირების სახლეულთა, უმთავრესად ბავრატუნიანებისა და შამიკონიანელებისა, იძულებული შეიქმნა მიეცოვებინა და დაეგლო თავისი მამულე ბი ბავრევიანსა და სამხრეთ-დასავლეთ სომხეთში და ვადახევეწილიყა ან ბიზანტიას, ანდა სომხეთის შთიან შავარსა და მოიკალს დასავლეთის რაიონებში, რომლებიც ახლა მდებარეობს სენ, ახლა ესაზღვრებოდნენ ბიზანტიის ხევისრისა.¹

ჩინებდა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, უმთავრესად ქართლს იყო ჩამდგარი. აქვე, მის შუაგულში, სათან დაარსებული ტფილისის საამირო იყო. ტფილისი და მისი სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ნაწილი, ე.წ. ქვემო ქართლი, ეს ქველიდანვე მოწინავე კულტურულ კუთხე, ექლა არაბთა ბატონობის დროს განსავენების გზაზე იყო შემდგარი. მაშინ მისი მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელიც მტრის მანქანების ანკეხზე ჯერ კიდევ არ იყო წამოგდებული, იყრებოდა საკუთარი მიწა-წყლიდან და შედარებით მყუდრო ნავთსაყუდელს ეძიებდა. ასეთი კი იყო მაშინ როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს განაპირა კუთხეები, უმთავრესად ჩრდილოეთის მიმართულებით, ისე, შეიძლება ითქვას, უპირატესად საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი კუთხეები, რომლებიც ბიზანტიის სამხედრო თემებს ესაზღვრებოდნენ. ეს ახალი სამკვიდრო ცათ-კლარჯეთი იყო.

საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის პროვინციები, ცათ და კლარჯეთი ბერძნული საისტორიო წყაროების ცნობათა მიხედვით ქართველ ტომთა სამკვიდრო ყოფილა. ცათის ხსენებას ბერძენი ავტორებიდან უწინარეს ყოვლისა ქსენოფონტესთან («ანაბაზისი», IV, 7 და V, 5-17) და შერმე სტრაბონთან («გეოგრაფია», II, 528) ვპოულობთ. ქსენოფონტეს თქმით, ცათელები (Ταταροι) თავისუფალი ხალხი ყოფილა; ისინი სპარსთა მეფეების ქვეშევრდომნი არ გამხდარან. შავრამ შემდეგ, აღნიშნავს ამ ცნობების ერთ-ერთი შემთავსებელი, პროფ. პ. პ. უბშვანი², დამორჩილებიან ქართველებს, რომელთაგან ისინი შერმე სომხებს ჩამოუცილებიათ. სტრაბონის ცნობა, რომ არტაშესმა და ზარიადრემ ქართველებს პარიადრესის (Παρσάδρεια) მხარე მისტაცებო, ხსენებული მკვლევრის თქმით (რასაც აგრეთვე პროფ. ნ. ადონციცი იხი არებს³). ცათის უნდა გულისხმობდეს, რადგან პარიადრესი სომხური *Պարսար-პარ*

¹ Արար. Հ. Մանանդյան. Ժողովրդական ակադեմիայի թղթերը Հայաստանում արարական քրիստոնեության դեմ. Երևան, 1939, გვ. 20 (նրელი տარգմանით Վ. Բախչեանիս թ. 18).

² Գ. Հիբերշտան. Հին Հայոց օրհույ անունները (H. Hübschmann. Die altarmenischen Ortsnamen... S. 240-242, 1904). Թարգմ. Բ. Պիլեյկիճեան. Վիեննա, 1907, გვ. 116.

³ Н. Адонци, Армения в эпоху Истинна, политическое состояние на основе исторических sources (Мехети и Ризыканич. по арм.-греч. филологии, кн. 1), გვ. 295.

ხარია და ცაოც ქარხლის მთებთან მდებარეობს სომხური წყაროების მიხედვით. მაგრამ, როგორც ავად. ს. ჯანაშიას მიხედვით ირკვევა, ეს ასე არაა. ქარიადრესი ქარხლის სახელწოდება არ ყოფილა, არამედ ის ამ მთის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე აღმოსავლეთ ჰონდოს მთაგორების ყველაზე დასავლეთით მდებარე ნაწილს ჰქმნევია? ამდენადვე, მაშასადამე, არტაშესისა და ზარიადრესი მიტაცების ამბავი ქარხლის მთების აღმოსავლეთ კალთებთან მდებარე ცაოს არც ეხება. ცაო იბერიის შემადგენლობაში კიდევ დიდხანს დარჩენილა, აქი სტრატონის მოღვაწეობის დროსაც კი, როცა უკვე სპერსი *Spas* მიზობელი მხარე, სომხეთის აგრესიის მსხვერპლია, რასაც შემდეგში ცაოც კერ გადართვა. სომხეთის დაცემისა და დაყოფის დროს (387 წ.) ცაო სპარსეთის წილში აღმოჩნდა. თითქმის VI ს-ის ვასულამდის სომხეთის სხვა ქვეყნებთან ერთად ერთ ხვედრს იზიარებს, - სპარსეთის მორჩილებაში იმყოფება. სხვათადას რომ ვთქვათ, ცაო ამ ხანაში სამარხპანო სომხეთის მხარეზე დგას. 591 წლიდან ის ბიზანტიის წილში ექცევა⁴ და მისი ვავლენის სფეროში რჩება ის თითქმის იმ დრომდის, როგორც ჩვენ გვანტყვრესებს.

სომხეთის ხანგრძლივ ბატონობას ამკუთხის მოსახლეობაზე უბრალოდ არ ხაუვლია. ცაო სომხეთის პრაკინტია შეიქმნა და მისი გამგებლობა IV-V ს.ს-ში ისეთი დიდი ფეოდალური საგვარეულოს ხელთ იყო, როგორც მამიკონიანელები იყვნენ. არშაკუნიანთა სომხეთში ამ საგვარეულოს შემკვიდრებობა ეპყრა ხპასპეტობა, ხოლო სამარხპანო სომხეთის არსებობის უამს ერთხანს (484-508 წწ) - მარხპანობაც. მამიკონიანელები ჩამომავლობით, როგორც ვარაუდობენ, გასომხებული ქანები უნდა ყოფილიყვნენ⁵. თუ აღნიშნული მიხედვლები სწორია.

¹ ზ. ზიქაძე. ზის ზაიცი ყრელი ასილხსერე, გვ. 116.

² ავად. ს. ჯანაშია, ქარიადრე, სკიტიის, მოსხური მთები, « საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე », ტ. III, №6, 1952 წ., გვ. 607.

³ ავად. ს. ჯანაშია, იბერიის (ქართლის) სამეფოს პოლიტიკური გეოგრაფიისათვის უძველეს პერიოდში, « საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე », ტ. II, №7, 1942 წ., გვ. 729.

⁴ ასეთივე აზრისაა ცაოს ვითარებაზე V-VI ს.ს-ში პროფ. ნ. ალონცი: « Восточный берег Зориха, где находилась Таи́к и Кларджанетия, принадлежали Персам, при этом неслыханно крепко и твердо, ограничивалась или Таи́к восточной берегом, или восточной частью сурого берега, как можно заключить по некоторым признакам. В последнем случае крайний пределом персидских владений служило селение по берегу Пархара » (Н. Алонци, Иранская в эпоху Юстиниана ... გვ. 26-27; შრ. ავრეთვე გვ. 292-3). მაგრამ არსებობს საწინააღმდეგე მიხედვლებაც. კ. კოსტანიანცის აზრით ცაო თითქმის V ს-ში სპარსეთის ფარგლებში იყო (ნ. მისი ზისლასაძე ზაიცი მარცაყანსერქ ყაყარ მოქხანს ასაჰის მასარ ჩამარ ... ფრე სერიორ, ვენა, 1877 წ., გვ. 20). რას ვყარდობა ისეთი მოსაზრება, ნათქვამი არაა. სათანადო წყაროების ანალიზი ასეთ დასკვნას მხარს არ უჭერს.

⁵ ს. ასიხსანს. სიხილ ქარაყაყენი ს ქარაყარმოქხის ზაიცი ყაყარჩამის, ჟინსკან.

მაშინ ეს ფაქტი იმის მარყუებელიცაა, რომ სომხეთის ფარგლებში ტაოს ხანგრძლივი მოქცევით ასეთი გადაკვარება ამ კუთხის მოსახლეობის სხვა ნაწილსაც შეეხებოდა. ტაოს პევიდრთა დაქვემდებარება რიცხვმრავალი სომხური ელემენტის მიერ, როგორც ეცხობა ფართო უყუბლ¹ შეჭხეშია და სომხეთის მხრით ამ ქვეყნის მიმხრობა-მიმტაცება იმდენად ინტენსიური ყოფილა, რომ მაშინ, როცა იბერიისაგან მიტაცებულს სხვა კუთხეებს არშაკუნიანთა სომხეთის დაუქლოურების უამს (IV ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში) მარტვე მომენტი შეურჩევია განდგომისა და თავის დახრწევისათვის, ტაოს ამაზე არც უფიქრია. პირიქით, მისი მფლობელი ძლიერი საგვარეულო სახლი მამიკონიანელების² სომხეთის განსათავისუფლებელ მოძრაობას უდგას სათავეში, რაც იქითკენ იყო მიმართული, რომ რეკორზე ეხსნა თავი ჯერ სპარსეთისა და მერმე არაბების უღლისაგან. ასეთი ცდა ხშირად მარცხით მთავრდებოდა და ტაოც ასეთ შემთხვევებში თავისი ბუნებრივი სიმაგრეებისა და უხვი მთებისა და ხეების ქსელით საიმედო თავშესაფარს უქმნიდა შიდა სომხეთიდან ლტოლვილ სომეხ ხიზნებს, რომელთა ნაწილი აღნიშნულ შემდგომი უკან აღარც ბრუნდებოდა.

07

591 წლიდან, როცა არა მარტო ტაო, სამარზხანო სომხეთის ეს განაპირა პროვინცია, არამედ სომხეთის სავით ცენტრალური ქვეყნებიც კი ბიზანტიის პოლიტიკური გავლენის სფეროში მოექცნენ, ტაოს გავლენიანი ფეოდალურა სახლი მამიკონიანელებისა ბიზანტიასთან თანამშრომლობის გზას დაადგა, რაზედაც მას არც შემდეგში აუღია ხელი. არაბეთის დაპყრობითი ომების წარმოების დროსაცა და შემდეგშიც, სომხეთის დაპატრონების ხანს, რაც ფაქტურად VII ს-ის ვასულის განხორციელდა, ტაო და მისი მომიჯნავე სომხეთის სხვა ქვეყნები ბიზანტიის მხარეზე იდგნენ. ბიზანტიის ხელის შეწყობითა და მისი დახმარების იმედით არა ერთგზის წამოწყებულა ტაოს შესვეურებით მოძრაობა არაბთა აუტანელი რეჟიმისა და პოლიტიკის წინააღმდეგ, სხვა კუთხეებთან მიმართებით ტაო შედარებით ვადაურჩა არაბების როგორც ხშირ თარეშს, ისე ეკონომიურსა და პოლიტიკურ ჩაგვრას.

როგორი იყო ტაოს მოსახლეობის შედგენილობა და მისი შინაური ყოფა-ცხოვრება, ან სოციალურ ძალთა შეფარდება არაბების გამატონებამდის სომხეთში, პირდაპირი ცნობების ეძიებობის გამო ძნელია წარმოვიღებოთ. ვიცით ის, რომ ამ ქვეყანაში სომხურ ელემენტს უცხო ტომი დახვდა, რომელიც ენობრივი ხასიათის მიხედვით თანახმად თითქმის მკვრულ-ქართული ტომების მონათესავე ყოფილა³. ის ფაქტი, რომ არშაკუნიანთა და სამარზხანო სომხეთის დროს ტაო სომხეთის განუყრელ კუთხეს წარმოადგენს, იმაზე მიგვითითებს, რომ ამ ქვეყნის მკვიდრთ, რომელ ქართველურ ტომსაც არ უხდა ეკუთვნოდნენ ისინი, თავიანთი სახე აღარ უჩინათ, მათი ხმა არსად ისმის და მათზე არც საისტორიო წყაროები ლაპარაკობენ. ეცხობა ისინი დაჩრდილურად და ნაწილობრივ აღმათ მოსულ ელემენტშიაც გათქვეფილან. საფიქრებელია ერთიკა და მეორეც; უკანასკნელი უფრო სამხრეთ ნაწილში, ხოლო ჩრდილოეთით მოსახლე ნაწილს ქართველ ტომებთან სიახლოვისა და ურთიერთობის გამო შეეძლო რამდენადმე მაინც შეენახნენებინა თავისი სახე, კერძოდ ამისათვის აუცილებელი ნიშანი - დედა ენა⁴. სომხური მოსახლეობის ზრდასა და წინ წამოწევას ამ ქვეყანაში,

¹ Георгии Мерзляк, МСМие сб. Грузинск. Каноническое, рус. текст. М. 1898, с. 36-37.
² შერეხოვ Н. М. 1911, с. 11.
³ ქართული მოსახლეობა რომ ამ პილიანად კასიმებელიყო და კულტურულად გაუცხოებულყო,

ცხადია, ხელს უწყობდა სომხეთის- მკვიდრთა მისკენ ლტოლვა, როგორც წავლემად უვნებელი მიწა-წყლისაკენ, რაც ხშირი მოვლენა ჩანს როგორც სამარხპანო, ისე საამირო-სომხეთის დროს.

სომხეთის მოქცევით ბიზანტიის პოლიტიკური გავლენის სფეროში იწყება მასზე კულტურული ზემოქმედებაც. მისი სრული მიმტკიცების მიზნით, რასაც უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა ბიზანტიისათვის ჯერ სპარსეთისა და მერმე არაბების აგრესიისა-ვან თავისი სამფლობელოების გადასარჩენად. ეკლესია, რომელიც ძველად იდეოლო-გიუჭი მესვეურის როლში გამოდიოდა, ბუნებრივად იცვლის გეზს შეცვლილ პოლი-ტიკურ ვითარებებთან დაკავშირებით. რაც უფრო სომხეთის შუაგულისაკენ მიიწევდა კეის-რის ძალა და ფართოვდებოდა მისი გავლენის სფერო, იმდენად, ნებისთ თუ უნებლიეთ, მისკენ იხრებოდა სომხეთის ეკლესია, განსაკუთრებით ის ეპარქიები, რომლებიც უშუ-ალრდ ეკრა ბიზანტიის სამფლობელოებს. „VI ს-ის დასასრულიდან ეკლესიის წიაღში იწყება დოგმატიკური მღელვარებისა და აზრთა სხვადასხვაობის პერიოდი... საეკლე-სია უთანხმოება თითქმის VIII ს-ის დამლევაამდის გავრძელდა.“¹ ძველად „VII ს-მდის, სომხეთის ეკლესიაში ორი მიმდინარეობა იბრძოდა... VIII ს-ის ნახევარში ქალკედონ-ნიტომამ გაიმარჯვა სომხეთში და გაბატონებულ აღსარებად იქცა. მხოლოდ VIII ს-ის დამდეგს მოახერხეს სომხებმა მიუცილებიან ქალკედონიტობა და ნაციონალური საეკლესია პოლიტიკა გამოემუშავებიან“². 726 წ. დაგვირგვინდა ეს საქმე მანახ-კარტის კრებაზე. ხოლო ეს ის თარიღია, როდესაც ბიზანტიის გავლენა სომხეთის ქვეყნის შიგნით დიდად იყო შერყეული მხოლოდ მის დასავლეთ პერიფერიებშიღა ინარჩუნებდა ის მას რამდენადმე. შიდა სომხეთში დამარცხებული ბერძნული აღსარე-ბის მიმდევარი სომხობის ერთი ნაწილი იძულებული შეიქმნა ხელი აეღო მასზე, ხოლო მეორე ნაწილი, რომელიც ქედს არ იხრიდა გამარჯვებულთა წინაშე, გაეცალა სამკვიდროს და ახალი სამყოფელის ძებნა დაიწყო ბიზანტიის პროვინციებში და ცაოში, სადაც დი-ოფიზიტობას VI ს-ის ვასულიდან, ყოველ შემთხვევაში, დიდად ჰქონდა ფესვები გა-დგმული. ამრიგად, ცაოს სომხური მოსახლეობა არა მარტო ვარეზე მტრების მოძალების მიზნით იზრდებოდა შიდა სომხეთიდან გადმო-ხვეწილგბით, არამედ მას VII-VIII სს-ის მანძილზე ზრდიდა თვით ში-ნაგანი ძალების მოძრაობაც, რაც უმთავრესად სარწმუნოებრივ ნია-დაგზე იყო წარმოშობილი, მაგრამ საბოლოო ანგარიშით მაინც პოლი-ტიკური ორიენტაციის ძიების შედეგი იყო.

VII-VIII ს.ს-ში ცაოსა და კლარჯეთს სხვა მხარეებიდანაც მოაწყდა ახალი მო-სახლეობის ცალდა. ეს უკვე ქართლიდან მიედიინებოდა სამცხის გზით. ქვემო და ში-

შეიძინ კათოლიკური იქნებოდა ასეთი მოსახლეობის ისეთი სწრაფი გაქართველგბა, როგორსაც აქ ჩვენ ვხვდებით IX-X სს-ში. არაზედაც უფრო დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი, რაზო-მაც ვიარ უნდა ვამძლავრებუიყო აქ არაბობის მძლავრების უღელს გამოქცეული ქართული ელემენტა.

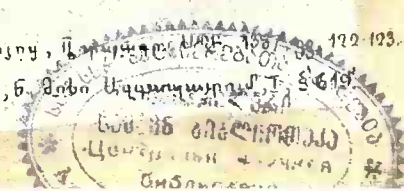
¹ Н. Адонис. Армения в эпоху Юстиниана..., გვ. 333.

² იქვე, გვ. 403-404.

და ქართლის აღმასავლეთ ნაწილებში არაბების განმტკიცების შემდეგ წარმოებულმა პოლიტიკამ, რომელსაც ამ არაბები ატარებდნენ, ამ კუთხეებიდან დაძვრა მეტად საგრძნობი ნაწილი მოსახლეობისა და მათ რიცხვში კულტურული ძალებიც. ესენი შედარებით უვნებელ სამყოფელს ეძიებდნენ შშვიდობიანი ცხოვრებისა და შემოქმედებისათვის. ასეთი კი მაშინ უმეტესად დასავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო იყო, კერძოდ კლარჯეთი და მისი მოსახლვრე ტერიტორიები. ქართლიდან გადასვლია ახალი მოსახლეობისა ამ მხარეებში VIII ს-დან არის საკუთვებელი, რადგან ამ დროიდან ვახლას განსაკუთრებით აუტანელი დაპყრობილი წვეყნებისათვის არაბების რეჟიმი. კერძოდ ანასილდების დინასტიის შექმნის დროიდან დაიწყო ქართლის დაპყრობილ ნაწილებში სასტიკი ეკონომიური ჩაგვრა და ამასთან რელიგიური დევნა. ქართული ელემენტის გაძლიერება ამ დროს ცვათხს და კლარჯეთში, ცხადია, ყოველ ეჭვს გარეშე, ერთგულად ხაიშულად საყრდენს უქმნიდა ამ მხარეებში ცალკე ქართული სამთავროს აღმოცენებას, რასაც, მართლაც ამ საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში კიდევაც ჩაეყარა საფუძველი. აქ «შავშეთ-კლარჯეთის სამთავროს» სახელითაა ცნობილი, ზოგჯერ კი მას «ცაოკლარჯეთის სამთავროს» ეწოდებოდა. ამ სამთავროს დაარსება ბაგრატიონთა ხახლის წარმომადგენლის აშოტ დიდის კურაქალაქის სახელთანაა დაკავშირებული (786-826)?

ცაო რომ VIII ს-ის მეორე ნახევარში სომხურ საგამგებლოს აღარ უნდა წარმოადგენდეს, ამას ამ ხანას სომეხთა ისტორიკოსის ლევონდის ცნობებიც უნდა ადასტურებდნენ. 747 წლის აჭაჩყების მონაწილე ნახარართმა, რომელსაც ვრავთლ მამიყოსი ანა შეხვეურებდა, განდგომის უამს ცაოს ციხე-სიმაგრეებს აფარებს თავს მთელი თავიანთი სახლეულობითა და ავლა-დიდებით, იმ იმედით უფრო, რომ კეისრის ლაშქარი იღვა პონტოს მხარეში, მოგვითხრობს ლევონდი³. ცაო ამის მიხედვით სომეხთათვის ისეთი დასახიზნავი ადგილი ჩანს, სადაც შესახვლელად ვინმეგან ნებართვის გამოთხოვა საჭირო არ ყოფილა. ბიზანტიელები იქ ყოველ შემთხვევაში, არ მდგარან, მათი ბანაკი პონტოს ყოფილა. რადგან ასე ადვილად ყოფილა შესაძლებელი ცაოში გადასვლა და იქ დადგომა, ეს ფაქტი მას ისევ სომხურ საგამგებლო კუთხედ გვაგულისხმებინებს, მკვრამ ასეთად ის ამ საუკუნის უკანასკნელ ათეულ წლებში აღარ უნდა ჩანდეს. ესეა 788 წლის ახლს⁴, არაბებისაგან დამძიმებულ უღელს გამოქცეული სომხობა, რიცხვით 12000 ხელი, შაჰუ ამადუნისა და მისი შვილის ჰამამის მეთაურობით რომ ცაოს მოაწყდა კოლას ვზით, სადაც მათ, ლევონდისავე ცნობით, არაბები დასწევინ, რომლებთანაც ღტოლვილ სომხობას შეტაკება მოსულია და უძლევიად მღევარნი, ისინი ცაოს კი არ შემდგარან, არამედ ვადაურახავთ მდ. აკამფისისი, ე. ი. ქართლსა, და ბიზანტიის სამფლობელოებისაკენ მიუშართათ. ამ ისინი კოსტანტინე კეისარს კეთილსა. და ნოყიერ ადგილებზე დაუბახლებია. ცაო რომ

1 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველ ვრის ისტორია, წიგნი II, თბ. 1914წ. გვ. 362-363.
 2 იქვე, გვ. 363-364.
 3 შარატიძის ბუნისიტაჟ, მხბი ქარტაისტიჩ ზაკოი, ქართული ისტორია, 192-193.
 4 მაღაქია, არმანიანის გამოანგარამებით, ნ. მხბი სკაპოთაიკი, 1969.
 5 შარატიძის ბუნისიტაჟ, ... გვ. 108-109.

აღწიწნულ ხანს სომხური საგამგებლო ყოფილიყო, მაშინ სომეხ ლტოლვილთა ერთი ნაწილი მაინც იქ დაღვებოდა, როგორც სხვა შემთხვევებში. ჩანს, VIII ს-ის გახულისათვის ეს მხარე სომხურ საგამგებლოს აღარ წარმოადგენს. ის, როგორც ეტყობა, არც ბიზანტიას ჰკუთვნებია, არამედ, საფიქრებელია, შავშეთ-კლარჯეთის სამთავროში ყოფილა შესული.

ასეთია მაკლედ წარსული იმ კუთხისა, სადაც IX-X ს.ს-ში ქართულ-სომხური მჭიდრო ლიტერატურული ურთიერთობა დამყარდა. ამ პერიოდში კი ის, მას შემდეგ რაც ქართულ სამთავროდ იქცა, თანდათანობით გაქართულების გზას დადგა პოლიტიკურადაცა და კულტურულადაც. IX ს-ში უკვე ტაის შავშეთ-კლარჯეთის სამთავრო საგვარეულოს ერთ-ერთი უმთავრესი შტო ყლობს, რომლის წარმომადგენლები ჩვეულებრივ კურაპალატობის პატივს ატარებდნენ და ზოგჯერ წყაროებით ცნობილი არიან როგორც «მეფენი ტაოაქსისი». ეს შტო იმდენად გავლენიანი იყო, რომ, რაცა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამთავროების წინ აღში შეფთობა დაწესდა (ზგზწ.), ამ შტოს წევრებმა მიიღეს მეფის უფლებაც მათგან. რჩილებდნენ საგვარეულოს სხვა წევრები «ვითარცა ერისთავთ-ერისთავნი და ერისთავნი»¹.

ტაის პოლიტიკურად დაპატრონებას ქართველთა მიერ და მის «ქართველთა სამეფოს» ნაწილად გადაქცევას თან მოჰყვა მისი კულტურულად დაუფლებაც. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, VIII ს-ის შუა წლებისათვის ტაის მოსახლეობას, რომელიც ძირითადად სომეხი თუ გასომხებული ელემენტისაგან შედგებოდა, მიემატა შიდა და ქვემო ქართლიდან გადმოსული ქართველთა. არაბების აუტანელმა რეჟიმმა დაძრათვისა სამევიდროდან მისი მოსახლეობის ფართო ფენები. მათს რიცხვში იყვნენ მაშინდელი კულტურული ძალებიც, რომლებმაც ახალ სამეფოებში დაიარსეს ახალი საუკუნეები (ეკლესია-მონასტრები), ანდა განაახლეს ასეთები და ინტენსიური შემოქმედებითი მუშაობაც გააჩაღეს. ამ მოძრაობის მთლიანი სურათი ნათლად არის მოცემული გიორგი მერჩულის მიერ გამოთქმულს «გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში». ზუნებრივია, ვიფიქროთ, რომ როგორც ახლად დასახლებულთა, ისე დამხდურთა კულტურული შემოქმედება და ნაღვაწი, კერძოდ მწერლობის დარგში, მიუხედავად მათი სხვადასხვა ენაზე არსებობისა, ერთისა ან ორის შემოქმედი ძალისათვის ახლო ურთიერთობის გამო უცნობი არ დარჩებოდა, ისე როგორც უცნობი არ იქნებოდა, და არც ყოფილა მათთვის, ამავდროულად მიზეზის გამო, რასაკვირველია, ასეთივე ხასიათის შემოქმედება, რომელიც მიზანტვიასა და პალესტინაში მიმდინარეობდა.

აღრინდელი ტაო, რომელიც, როგორც სომხური პროვინცია, სომხეთთან ერთად საერთო ცხოვრების ფერხულში იყო ჩაბმული, მასთან ერთად იღებდა ცხოველ მონაწილეობას ზოგადს სომხურ კულტურულ საქმიანობაში. კერძოდ - მწერლობის დარგში. რამდენადაც ის მიზანტვიას ეახლოვებოდა და მის კულტურულსა და პო-

¹ ზ. ჯავახიშვილი; ქართველ ერის ისტორია, II, გვ. 395-397

² იქვე. გვ. 395-397.

ლიტურჯის ჯავლების სფეროშიაც მოექცა ვარკვეული დროიდან, იმდენად მას შეეძლო-
სხვა კუთხეებისაგან განსხვავებით საკუთარი წვლილი შეეტანა სომხურ მწერლობაში.
დოქმატიკურ-პოლემიკურ ბრძოლაშიაც, რომელმაც ფართოდ მოიცვა სომხური ეკლესია
VI ს-ის ვახუთიდან, ის სხვებს არ ჩამორჩენია. ამ ბრძოლაში დიოფიზიტების
მხარეზე იდგა ეკლესიის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც კიდევ უფრო გაძლიერ-
და მას შემდეგ, რაც VIII ს-ის პირველი მეოთხედის გახუროს მას შიდა სომხეთი-
დან მოაწყდა ლტოლვილი სომხობა. ეს უკანასკნელი, როგორც ჩანს, ვპროდუცირ-
ლი იყო სხვათა შორის სომხეთს გამარჯვებული მონოფიზიტური ეკლესიის მიწაყ-
ასების ვინაფესიონალურად მონათესავე ტაოს სომხური მონასტრების
უდიდეს ნაწილთან მოუხდა შეხვედრა აქ ამ საუკუნის შუა წლებში
მოსულ ქართულ ელემენტს, რომელმაც პოლიტიკურ გაბატონებას-
თან ერთად მთავრებსა თანდათანობით კულტურულადაც დაახლოვე-
ბოდა მას და შემდეგში თავის წილშიც გადმოუყვანა ის, ზ.ე. გაექ-
თველებნინა სრულიად.

VI ს-ის ვახუთიდან, როგორც აღვნიშნეთ (გვ. 08), სომხეთს ეკლესიის წილ-
ში მონოფიზიტთა, ანუ ანტიქალკედონიტთა, და დიოფიზიტთა, ანუ ქალკედონიტ-
თა, შორის წარმოებდა მეტად მწვავე ბრძოლა, რაც, როგორც არა ერთგზის აღვვი-
ნიშნავს, საბოლოო ანგარიშით სხვა არა იყო რა, თუ არ პოლიტიკური არიენტიცი-
ისათვის ბრძოლის გამოძახილი. მონოფიზიტობა დასავლურ ანუ ბერძნულ თრი-
ენტიკაციას უარყოფდა, რაც ყოველთვის პოპულარა მხარდაჭერას ბერძენთა აღ-
მთავრულ მოქიშპეთაგან, როგორც იყვნენ ჯერ სპარსელები და მერმე არაბები.
VI-VII ს.ს-ში ეს ბრძოლა უშუალოდ მიმდინარეობდა. დაწყებული ბრძო-
ლიდან VII ს-ის შუა წლებიანათვის ქალკედონიტობა გამოვიდა გამარჯვებული, მა-
გრამ მოწინააღმდეგეს ამით იარაღი არ დაუყრია და VIII ს-ის პირველი მეოთხე-
დის ვახუთს მან ისევ შეძლო მორეოდ ქალკედონიტებს. მძიმე შეტაკებებიდან
გამარჯვებულად გამოსული ანტიქალკედონიტური სომხური ეკლესია უკვე სხვაგვარად
მოექცა მოწინააღმდეგეს. მის მიერ მოწვეულმა მანაზკერტის კრებამ (726წ)
ერთხელ კიდევ დაგმო ქალკედონიტობა და სათანადო ღონისძიებებიც გამოიმუშა-
ვა სომხური ეკლესიის „განწმენისათვის“ ქალკედონიტთა მიერ დახვრვილ სი-
სხლეითაგან. „მანაზკერტის კრება, წერს პრიფ. ნ. ადონცი, სარგებლობდა პირველ-
ხარისხიანი მნიშვნელობით და სომხური ეკლესიის ისტორიაში ახალ ხანასაც
იწყებდა. კრებას დაუკავშირდა წარმოდგენა - სწორი თუ არასწორი, სხვა საქ-
მეა- თითქოს მისი საქმე იყო რესტავრაცია სომხური სეკულური ტრადიციებისა,
რომლებიც დანერგული იყო თითქმის განმანათლებლის დროიდან, რაც დაარღვია
და მივიწყებას მისცა VII ს-ის ქალკედონიტურმა მიმდინარეობამ“. ასე დაიწყო
სომხური ანტიქალკედონიტური ეკლესიის ნაცონალიზაცია, რაც, ავად. ნ. შირის
აქმით, „გვიანტური ნაბიჯებით წარიმართა“ სომხური ეკლესიის ხატიანული-

1 Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана... 83, 338
2 Н. Марр Аркаун, монофизские наставники христиан, в связи с вопросом об армянах-халкедонитах. Отд. оттиски из «Визант. Временника», т. XII, СПб., 1905, 83, 16.

შაციამ ცულ ვითარებაში ჩააყენა სომეხი ქალკედონიტები. მათი ნაღვანის «ჩემნდო» ცი-
ლა მღვთისა. როგორც ჩანს, გამარჯვებულ მხარეს მათი სრული განადგურება ჰქონია
გადაწყვეტილი და ერთგვარად მიუღწევია კიდევაც მსხინისაღვის, რადგან შემდეგ
ში სომეხ დიოფიზიტთა ხმა თვით სომხეთში გვიანდლამდის აღარსად ისმის; ხილ-
თუ სადმე ქალკედონიტების საწინააღმდეგოდ გადადგმული რაიმე ნაბიჯი შეინიშნე-
ბა, ეს უკვე პასუხია უმთავრესად გარედან მომდინარე მოქმედებისა, რომელსაც
აქა-იქ მომხრეებიც უჩნდებოდა, აღბათ ჯერ კიდევ ვაუუჩინარებელ თანამოაზრე სო-
მეხთა შხრით.

სომეხი ქალკედონიტების სცენიდან ჩამოსვლა უმტკივნეულო ვერ იქნებოდა. და-
მარცხების შემდეგ მათი ფართო მასება იძულებული გახდებოდნენ, ცხადია, ან დამორ-
ჩილებოდნენ გამარჯვებულთ, ანღა გასცლოდნენ სამკვიდროს, რაც სხვა მხრითაც
იშვიათი მოვლენა არ იყო ხილმე სომეხებისათვის. სამშობლოდან აყრითა და
უცხო მხარეს, თუნდ თანამოაზრეთა შორის, დასახლებით კი მათი თანდათანობით
დევნიაციონალიზაცია დაიწყო. «გავლენის სფეროს მიხედვით ზღვებოდა სომეხ ქალ-
კედონიტების შერწყმა ქართველებთან, ბერძნებთან და სირიელებთანო, აღნიშნავს
აკად. ნ. მარტი ერთს მეტად საგულისხმოდ ნაშრომში, რომლითაც მას, მისი სიტყვე-
ბით რომ ვთქვათ, აინტერესებდა „აღენიშნა მხოლოდ ზოგიერთი მოვლენები, რომლე-
ბიც მოწმობენ ზოგადად. სომეხი ქალკედონიტების მდგომარეობას... და ისიც იმ ხა-
ნაში, როცა უკვე ისტორიულ სინამდვილეს წარმოადგენდა ქალკედონიტობა სომეხთ-
ში, უფრო მეტად იმ დროს, რაც ანტიქალკედონიტობა და ქალკედონიტობა სომეხთ-
ში პირისპირ იდგნენ ერთმანეთისა, როგორც ორი, ცოტად თუ ბევრად, თანაბარი
მებრძოლი მხარი“.

ქართველებისაკენ ლტოლვილ სომეხობას ცაოში თანამოაზრენი პირველ-ყოველისა
თავისი თვისტომისანი დახვდნენ აქაური აღრინდელი სომეხი მოსახლეობის ერთი
ნაწილის სახით. მცირე სხვა ნაწილი ანტიქალკედონიტებიც უნდა ყოფილიყვნენ,
როგორც ამას შუშანიკის მარტვილობის წიგნის სომხურზე გამოკრებით მთარგმნელ
აქარონ ვანანდელიზე საუბრისას ვნახავთ. სანამ ცაოს ძველი და ახალი მოსახ-
ლეობა ერთიანი სომხეთის პოლიტიკურსა და კულტურულ სფეროში შედიოდა,
მანამ ის მშობლიურ ნიადაგზე იღვწიდა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც სომხეთს ჩა-
მოსცილდა და «ქართველთა სამეფოში» მოექცა, იმდენად ის თავისი სომხური
მოსახლეობით, რომელიც უმთავრესად დიოფიზიტურ მრწამსს აღიარებდა, გამო-
ეთიშა მშობლიურ კერას, რის დაშრეტასაც გამარჯვებული სომეხი მონოფიზიტო-
ბა, ცხადია, დაჩქარებით ლამობდა. კონფესიონალური ერთიანობა ქართველებთან,
ბერძნებთან თუ სირიელებთან, ასეთ ვითარებაში სომხეთს გამარჯვებულ ანტიქალკედონი-
ტურ სომხურ ეკლესიას, რომელიც ერთადერთ ეროვნულ ორგანიზაციად თვლიდა თავის-
თავს და ამრიგად ვაეროვნების გზას ადგო, მარტვე შემთხვევას აძლედა, მოენათლა
ისინი, როგორც გარუშე ძალების წევრები, ეროვნული ეკლესიის ხელმძღვანელები. ეს,
ცხადია, ბ რ იაკობს წარმოადგენდა იმისათვის წინააღმდეგ საბრძოლველად ვინც ჯერ

1 Н. Марр Архив, константинопольские рукописные христиан... стр. 3.

კიდევ სომხეთში დიოფიზიტაზან იყვნენ დარჩენილი, ანდა მათ მიმართ უკუკადუნ სასიკეთოს. რასაკვირველია, ასეთი დამოკიდებულება გამარჯვებულთა და მარცხებულთა შორის უნდა იქონიებინა იწვევდა ურთიერთის შემოქმედებისადმი. განსაკუთრებით მას შემდეგ (1726 წ.), რაც სომხურ ეკლესიას საბოლოოდ ანტიქალკედონიტები დაუფლნენ. წინანდელ ნაღვას მხოლოდ «გაწმენდა» შეეხებოდა; აღმოუხვრით მარტა დეგმატიკურ-პოლემიკური ნაწარმოებნი თუ აღმოუხვროდნენ, იქნებოდა ეს თარგმნილი თუ ორიგინალური, თორემ სხვები, და ისიც ორიგინალურ ქმნილებათა ნიმუშები, რაც უმეტრე საუკუნემდე სომხურ სინამდვილეს შეეხებოდა, თუკი მათ ესათუის კონფესიონალური ნიშანი არ ემჩნეოდათ, ასეთისე (შეიძლება მტარეოდნენ ცვლილებითაც) ორივე მხარისათვის შესაწყნარებელი შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ, ვისი ხლიდანაც არ უნდა ყოფილიყვნენ გამოსული.

ვაკლარჯეთის სომხობა, რომელიც VIII ს-ის განუღრიდან «ქართველთა სამეფოში» შემოვიდა, ქართველთა გავლენის სფეროში მოხვედრით, აკად. ნ. მარის სიტყვით, შეერწყმის ქართველობას. მოწყვეტილი მშობლიურ ნიადაგს, სადაც მისი თანამოაზრეები უკვე მოკლებული იყვნენ. ფართო შემოქმედებითს გასაქანს, ის ერთხანს შემოვიდა მწერლობის დარგში დამოუკიდებლად ეწევა: ყველაფერი, რაც მას წინანდელი შემოქმედებიდან ებოდა, დაცული ჰქონდა და მის ათვისებას ის დედა-ენაზევე ახერხებდა. მაგრამ დროთა შესვლილობაში, როგორც ჩვენი მასალებიდან ირკვევა, აღვიღებრი ქართველ ელემენტთან ურთიერთობისა და ქართულ კულტურულ სამყაროსთან ახლოკავშირის ვაშა მისთვის სომხურ ლიტერატურულ ენაზე არსებული ძეგლები აღვილად ვსაბეგები აღარ აღმოაჩნდარა. საჭირო ვამხდარა ამ ძეგლების გადმოთარგმნა უფრო აღვილად ვსაბეგები ენაზე, ამ შემთხვევაში ქართულზე. შემინახული თარგმანებიდან ასეთი ჩანან სომხური ავთოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ამ დარგში ვაკლარჯეთის სომხობას შემდეგში საკუთარი წვლილიც შეუტანია, მაგრამ არა სომხურ ენაზე, არამედ უფრო დასაძლევს ქართულზე. ავთოგრაფიული მწერლობა ძველად მკითხველისა თუ მსმენელის ფართო მასებისათვის იყო დანიშნული, ხოლო მისთვის ასეთი ძეგლების თარგმნა უდაოდ მანიშნებელია იმისა, რომ სომეხი მასიური მომხმარებლისათვის მაშინდელი სომხური სალიტერატურო ენა ძნელად ვსაბეგები ყოფილა, რომ მისთვის დედა სამწერლო ენის პავიკრობას უცხო ენა ეწევა. დედა ენა თუ ესმის მას, ეს ისე-და-ისევე სასაუბრო და არა სალიტერატურო, ის, მაკლედ რომ მოვჭრათ, ვაქართველებს გზაზე და მდგარი. სხვა რიგის წერილობითი ძეგლების თარგმანები კი, რომელთაც ჩვენამდის მოუღწევიათ, ასეთ მომხმარებელს აღარ გვაგულისხმევიჩნებს.

¹ აკად. ნ. მარის ამ ხანამდისაც კი მოახსია შესაძლოდ, რომ «სომეხთა მოქცევა» ანუ «ავთოანგელოსის არაბული ვერსია», რომელიც ბერძნულის თარგმანი უნდა იყოს პირველად სომხურად ყოფილიყოს შედგენილი (VII-VIII ს.) ვაკლარჯელი დიოფიზიტის სომხის მიერ (ნ. მისი, Крешение армянских церквей и отцов св. Григория еп. Армавекской епархии. «Труды Восточного отделения Русского Археологического Общества», т. XVI. СПб., 1905, стр. 121-122).

ისინი ქართველი მკითხველ-მსმენელის ინტერესების კარნახით ჩანან ვადმოთარ-
მნილი და წინანდელი ხანის სხვა თარგმანებთან მიმართებით მეტად თავისებუ-
ლი არიან, რაც სომხურთან ურთიერთობის გარკვეულ ხასიათზე მიგვითითებს.
დაახლოვებით მსგავსი ბუნებისაა ქართულიდან სომხურად შესრულებული თარ-
გმანებიც, მაგრამ მათ შესახებ უფრო დაწვრილებით ქვემოთ გვეყენება საუბარი.
ესლა კი მოკლედ ძველი დროის ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთი-
ერთობის შესამე ეტაპს განვიხილავთ.

ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობის მომდევნო პერიოდი, რომე-
რცე XI-XIII ს.ს-ზე მოდის, ქართული მწერლობის ე.წ. «ოქროს ხანას» ემთხვევა. სა-
ართველოს სახელმწიფოებრივობის უკვე ერთიანი ორგანიზმის შექმნისა და ეკონომი-
ური ძლიერების პირობებში, რამდენად ეს მომწიფებულ ფეოდალურ ურთიერთობა-
ში შეიძლებოდა არსებელიყო, ქართულ კულტურას, კერძოდ კი მწერლობას, შემოქმე-
დების ფართო სარზიფილი გიდაეშალა და წინაა წარმოებულ საქმიანობით შემზადე-
ულმა ნადავამ მეტად ბრწყინვალე ნაყოფი გამოიღო. ეს თვალნათლივ ატყვია მთელ
ქართულ მწერლობას, იქნება ეს საეკლესიო თუ საერო ხასიათისა. ამ ხანაში მწერ-
ობა მწავალფეროვანი ხდება როგორც შინაარსით, ისე ფორმითაც. თარგმნილ ლი-
ტერატურასთან ერთად მეტად ცხოველია ორიგინალურიც, რაც ისეთ შედეგსაც
შქმნის «ვეფხისტყაოსნის» სახით, რომელიც განუმეორებელი აღმოჩნდა შემდეგში.
ის ვამა მთელ ამ ეტაპს საშარლიანად ხსენებელი ძვირფასი ნაწარმოების ავტო-
რის სახელსაც უწოდებენ ხალხე.

წინა პერიოდში თუ, საქართველოს ცალკე სამთავროებადა და სამეფოებად დაქსაქსე
ლობის პირობებში, ქართველთა და სომეხთა ურთიერთობა მჭიდრო ხასიათისა ფართოდ
ვერ დაყარდა, არამედ ის უფრო ვიწრო და განსაზღვრული ბუნებისა იყო, ესლა, XI ს-დან
როცა აღნიშნულ სამთავროთა და სამეფოთაგან ერთი მთლიანი და მტკიცე სახელ-
მწიფოებრივი ორგანიზმი გამოიკვეთა, მდგომარეობა სხვანაირი შეიქმნა. ამ დროს სა-
ქართველოს წინა წინააზიის საერთო საქმეებში ძლიერ დიდი ვახდა და მას ანგარიშს
უჩევდა როგორც ვარემე ძალა, ისე მის ფართოდ გამოილ საზღვრებში მოქცეული ქვეყ-
ნების მოსახლეობაც, და მარ რიცხვში სომხობის უდიდესი ნაწილი. წინანდელ ხანასთან
შედარებით სომხობასთან ურთიერთობა ესლა უფრო მრავალმხრივი შეიქმა და მას-
თან ისე შეეხრა ფართო ფენებსაც არა მარტო საკუთრივ საქართველოში მონინადრე
სომეხი მოსახლეობისას, არამედ საქართველოს პოლიტიკური გავლენის სფეროში მო-
ხვედრად სომხეთისასაც.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი ინტერესები მოითხოვდა მის ფართოდ გამოილ
საზღვრებში მოქცეულ მეზობელ ხალხთა მოზიდვას, მტკიცე მთლიანობის შექმნას, რომ
ცულგვარ ვარემე დამპრობელ ძალას სათანადოდ დახვედრიდა. ამ ხალხთა მოსა-
ჩვენად, კერძოდ კი სომხებისა, საქართველოს პოლიტიკური შესვეურები მათს
ვლენიან ფენებს უჩევენ ანგარიშს და მათში ეძებენ საყრდენსაც. ეს ფენები კი
წინ ფეოდალური საზოგადოების ორსავე ფართს ეკუთვნოდნენ — საეროსაცა და
ელისიოსაც. მართლაც, საერო ფენის გავლენის მქონე ერთი ნაწილი საქართვე-

ღის სასულიერო კარს უახლოვდება, აქ ის აღზევდება კიდევაც, სახელმწიფოებრივ საქმიანობაში უზმება და აქტიური მონაწილე ხდება საქართველოს მიერ წარმოდებული ძალიტაკისა. სხვა ნაწილი კიდევ, შედარებით უფრო ნაკლები გავლენისა, მორჩილებას აცხადებს და მშვიდობიან საქმიანობას ეწევა თავის სამფლობელოში. რაც შეეხება საეკლესიო ფრთას, მისი მესვეური, სომხეთის საკათალიკოსო კარი, რომელიც ანისის სამეფოს დაცემის შემდეგ მწირობაშია, დიდხანს რჩება ის ასეთ მდგომარეობაში. აღგილზე მხოლოდ სამონასტრო წრეები ინარჩუნებენ გავლენას და არ უშვებენ ხელიდან იდეოლოგიურ მესაჭყობას.

კონფესიონალურ მიმდინარეობათა შორის წარმოდებული ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ ომგადახდილი სომხური ეკლესია, როგორც ზემოთ (გვ.11) აღვნიშნეთ, VIII ს-ის დამლევისათვის საბოლოოდ მონოფიზიტურ მრწამსს იწყნარებს და ეროვნულ სახეს იღებს. მოწინააღმდეგე დიოფიზიტური მიმდინარეობის სომხობა ამის შემდეგ სომხეთში დევნას განიცდის და ის იძულებულია, ერთის მხრით, დაყაროს იარაღი და გაუჩინარდეს, სოლო, მეორე მხრით, მიივლის უცხო მხარეებისაკენ, სადაც მას კონფესიონალურად თანამოაზრე მეზობლები კი ხვდებიან, მაგრამ იქ ის მათი კულტურული და პოლიტიკური გავლენების მეოხებით თანდათანობით ჰქარგავს ეროვნულ სახეს და ზოლოს სრულ ასიმილაციას განიცდის. საკვებით აღიფხვრება სომხეთის მიწა-წყლიდან დიოფიზიტი სომხობათ, რომ გვეთქვა გადაჭრით, არ იქნებოდა სულ სწორი. უნდა ვიფიქროთ, რომ ისინი სრულიად არც აღფხვრილან და არც ყოველგან გათქვეფილან, რადგან მაშინ, როცა სომხეთის დიდი ნაწილი საქართველოს ფარგლებში მოექცა, აქ სომხური დიოფიზიტური ^{კვლები} კვლავ აღმოცენდნენ, თვით ეპარქიების სახითაც კი (ანისისა, ალაშვერტისა და ყარსისა) და მნიშვნელობაც ვაიფართოვებს. მონოფიზიტური სომხური ეკლესია-მონასტრების გვერდით და, როგორც ჩანს, მათ საპირისპიროდ დიოფიზიტური ახალი სავანეებიც კი დაარსდა. ასეთია მაგ., მონოფიზიტური-სომხური მონასტრების, გეტაკისა და სანაინ-ახატიის გვერდით დაარსებული ღირის მახლოზელი პლენძაძანქის სავანე, ისე როგორც სხვებიც ღირისა და ბიჭნისის კუთხეებში, რომელთა ნაშთებს ჩვენამდისაც კი მოუღწევია, ბევრ შემთხვევაში სათანადო ნიშნებითა და წარწერებით. მათი საშუალებითა და მათთვის ხელისშეწყობით საქართველოს საერო ხელისუფლება და მისი ინტერესების მსახური ქართული ეკლესია ცდილობდა მეზობელი სომხების მომტკიცებას და მინიმუმამდე დაეყვანას, თუ სრულიად მოშლას არა, იმ განმასხვავებელი ნიშნებისას, რომლებიც ქრისტეს სარწმუნოების მიმდევარ ამ არ ხალხს განაცალკევებდა ურთიერთისაგან კონფესიონალურად.

ასეთი გზით ბრძოლა კონსტიტუციურად განწყობილ სომხურ ეკლესია მონასტრებთან ხანგრძლივ დროს მოთხოვდა. მოწინააღმდეგე სომხური ბანაკი, მიუხედავად სომხეთის კათალიკოსის თანხმობისა და გავლენიანი ზაქარია მხარვრქელის ცდებისა ზოგჯერ, არა თუ დოგმატიკურს რომელსაზე საკითხში მიდიოდა დათმობაზე, არამედ ზოგიერთი საეკლესიო წესის შეცვლასაც კი არ მიიჩნევდა საჭიროდ. ამ წრეებს არ სურდა წასულიყო დათმობაზე, რადგან ამა-

1 Н. Марр. Аркаун, понтольское низвание христиан. 83. 40.

ნებღაობა ზეყდრი, რაც წინათ ზედა სომხობას ცაისა ან ბიზანტიაში. ასეთი მღვდმ-
რუიბის ვამო შთავარ ვზად რჩებოდა ისევ სომეხ დიოფიზიტათვის სელისმწყნა-
ბა რათა სწრაფად გაზრდილიყო სომხეთს მისი მრევლი და გავლენა.

იმდროინდელი ქართული საეკლესიო მწერლობა (ბერძნულთან ერთად) მასაზოდოებელ
წყაროდ იქცა სომეხი დიოფიზიტებისათვის. შთისხამდნენ ისინი იდეოლოგიურ სა-
ჭურველს კონსერვატიული სოფლმხედველობის მქონე ნაციონალური სომხური
ეკლესიის საუბანეთა წარმომადგენლებთან საბრძოლველად. ამიტომაცაა, რომ დღე-
მატიკური და პოლემიკური ხასიათის ლიტერატურის მნიშვნელოვანი სომხური ძე-
გლები ამ დროს ერთი მხრით ქართულიდან ითარგმნება, ხოლო მეორე მხრით ქარ-
თული მასალის გამომყენებით ითხზევა (ორიგინალური ძეგლები), თარგმანებიდან ასე-
თია შავი, ითანე დამასკელის რამდენიმე პოლემიკურ-დღემატიკური სტატია, ეკსტრა-
დი ნიკიტელის ანტიკათოლიკური წერილი და არსენ ვაჩეჩაძის «დღემატიკონის»
ასეთივე ხასიათის რამდენიმე ხევა ნაწარმოებიც. რაც შეეხება ქართული მასალის
ვამომყენებით დაწერილ თხზულებას, ესაა სომეხი უცნობი დიოფიზიტი ავტორის მი-
ერ შედგენილი «სიტყვებზედა სომეხთა მიმართ» (Պատասխանս առ Հայս), რამაც
რვენი აზრით, ვამოიწვია მხოთარ ვამის ცნობილი ტრაქტატი «ქართველთათჳს»

რამელიმე ქრისტიანობის დასაწერგავად, ცხადია, მარტო დღემატიკურ-პოლემიკური
ლიტერატურის თარგმნა საკმარისი ვერ იქნებოდა, და ამით უნდა იყოს გამოჩვეული ის,
რომ აღნიშნულ ხანაში საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ძეგლების თარგმნასაც სათა-
ნალო ყურადღება ექცევა, რის ნაყოფსაც ჩვენამდისაც კი მოუღწევია. ესენია - ითანე
დამასკელის ფილოსოფიური ნაწარმოების «Πηχρή γυμνάσιον»-ის ქართულით შესრუ-
ლებული სომხური თარგმნი¹, ამავე ენიდან თარგმნილი პროკლე დიადოხოზის «კავ-
შირნი ღმრთისმეტყველებითნი» და უკანასკელის კომენტარიები, შედგენილი მთარგმნე-
ლის ითანე ქეტრიჩის მიერ, რაც პირველ რთთან ერთად სომხურად სიმეონ პლენძა-
შანქელს უთარგმნია XIII ს-ის პირველ ნახევარში². აქვე ცალკე აღნიშვნის ღირსია ით-
ანე სინელის «კლემაქსის» ერთი ნაწილის ქართულით შესრულებული სომხური
თარგმანიც³, რომელიც თავისი შინაარსით უფრო ასკეტურ მწერლობას მიეკუთვნე-
ბა, ვიდრე ფილოსოფიურს.

¹ ილ. აბულაძე, რუსთაველის ხანის ქართულიდან ნათარგმნი ძველი სომხური მწერლობის
ძეგლები (წინასწარი ნარკვევი), «ენიშკის» მოამბე, III, 1938 წ. გვ. 126-127; ნ. აგრეთვე ნ. ლ.
Արուստ, Ռուսապետու դարաշրջանի վրայ գրականության արձագանքները Հայաստան-
სովხეთის թեմ. «Տեղեկագիր. ՍՍՄՄ գիտությունների ակადემիայի հայկական ֆիლიალի, №8
(22), Երևան, 1942, გვ. 7-9.

² ილია აბულაძე, მხოთარ ვამის ტრაქტატი «ქართველთათვის» და მისი ლიტერატურული
წყაროები, «ცფილისის სახელ. უნივერსიტეტის შრომები, VII, 1938 წ. გვ. 97-108.

³ ილ. აბულაძე, რუსთაველის ხანის ქართ. ფილოსოფიური მწერლობის კიდევ ერთი ძეგლის
თარგმანი ძვ. სომხურზე, «ენიშკის» მოამბე, III, 1938 წ. გვ. 144-142 (ნ. აგრეთვე: ამავე შრომ-
ბის გვ. 124-12).

⁴ იქვე, გვ. 123-124 და 130-134.
⁵ იქვე, გვ. 128-130. აღსანიშნავია ისიც, რომ «კლემაქსის» დასაწყისნი ნაწილი (პირვე-

კონფესიონალურმა და აღმოსავლურმა სომხური ეკლესიის ერთ ნაწილსა და ქართულ ეკლესიას შორის ლიტურჯიკის სვეტოშიაც იზინა თავი. ვენეციის მსოფლიო ახელის ბარსელ სარკსიანის ცნობით მოიპოვება თურმე საგალობლების ერთი კრებული, ე.წ. „შარაკანი“, რომლის ანდერძის თანახმად ეს ძველი ქართულიდან ნათარგმნი ჩანს ვინმე პაპა სიმონის მიერ. მართალია, ამ ანდერძში ნახვებები თარიღები, ძველს თითქმის XVI ს-ის თარგმანად აცხადებს, მაგრამ აქ რაღაც ვაუკვებრობასთან უნდა გვერდნეს საქმე და თარგმანიც, თუკი რომელიმე ხანას დაუკავშირდებოდა ის, ეს ისევ ჩვენსას, უფროკი XII-XIII ს.ს.¹

ქართულიდან სომხურად შესრულებულ ამ ხანის თარგმანებს შორის ცალკეა აღსანიშნავი «ქართლის ცხოვრების» შემოკლებითი თარგმანი, რომელიც სომხურ ნუსხებში «Պատմութիւն Կրայ»-ად იწოდება. მთარგმნელის ვინაობა თუმცა უცნობია, მაგრამ მისი სოფლმშენებლობა და კერძოდ კონფესიონალური კუთვნილება ნათლად ირკვევა როგორც სათარგმნი ადგილებისადმი დამოკიდებულებით, ისე იმ ინტერპლაცებით, რომელთაც ის აქ ურთავს. ამ ნიმუშების მიხედვით ის უკვე სომეხი დიოფიზიტი კი არა ჩანს, როგორც ეს ზოგიერთებს ჰგონია², არამედ მონოფიზიტი³. ფაქტი მეტად საგულისხმო, რაც იმას მოწმობს, რომ ლიტურჯიკულ ინტერესებს ქართული მწერლობისადმი არა მარტო ქართველობის თანაბალმსარგებელი სომხობა იჩენს, არამედ კონფესიონალურად უცხოც კი.

აღნიშნული თარგმანები, რომელთა ერთი ნაწილის მიკვლევა ჩვენ გვეკუთვნის⁴, მართალია, ძირითადად სომხურ დიოფიზიტურ წრეშია წარმომადგენელი, მაგრამ მიუხედავად ამისა მათმა უდიდესმა ნაწილმა თავისი შინაარსისა და მნიშვნელობის გამო

ლი. 20. თავი) ბერძნულიდან უთარგმნია მინას ბერს ქალაქ ტრაპიზონში, ხოლო განუგრძვია თარგმანი, მხოლოდ უკვე ქართულით; სიმეონ ბერმონაზონს (პლენძაძანქელს). ეს მინასი ის მინას ეპისკოპოსი უნდა იყოს, რომელიც კირაკოს განძაკელის უწყებით (III ს.) ჰრომკალედონ შეიკრებიანათ ლარეში ზაქარია მხარგრძელთან და მთერთმეგია პისიკის კათალიკოსის დასტურის წიგნი იმ საწესო ცვლილებათა შესახებ, რომელთა შემოღება სიმეონის ეკლესიაში ზაქარიას საჭიროდ მიუხედავია. მინასი ზაქარიას ლინისებებათა მომხრე და გამგარებელი ყოფილა, რის გამოც ერთხელ კინაღამ მსხვერპლი გამხდარა ურჩი ეპისკოპოსების გამოხსვლებისა: მოციქულად მოვლინებული მინასი დასავლელი სომეხი ჩანს და, როგორც ეტყობა, თუ დიოფიზიტი არა, მისდამი გეთილად განწყობილი მანც, რომლის დაწყებული თარგმანი «კლემენტისა» დიოფიზიტ სიმეონ პლენძაძანქელს დაუმთავრებია.

¹ F. Sargisjan. Պրիկ իմաստասիրի սպրուաշարասկան չաղկասպսց հայկական քար-պատան թնայն խնդիրն... «հայկավէպ» 1894, გვ.

² ლეონ ბელიქსეთ-ბეგი, ძველი სომხური ლიტურჯიკის ისტორია, თბ., 1941 წ., გვ. 129

³ P. S. K. Լ. Զ. Բարբիս. ցხოմբբայի կամ Կրայ պատմության հին հայերեն թարգմանութիւնը. իմաստասարասիրի Գիրական Լուրերի Ժողովարան №1, Երևան, 1941, გვ. 26-37.

⁴ ჯერ-ჯერობით ნ. ჩემი: «რუსთაველის ხანის ქართულიდან ნათარგმნი ძველი სომხური მწერლობის ძეგლები. (წინასწარი ნარკვევი)», «ენიმიის მოამბე» № 15, თბ., 1938 წ., გვ. 123-134; უფრო ვრცლად მათ შესახებ ცალკე ნაშრომში (ქართ. და სომხ. ლიტერ. ურთიერთობა XI-XIII ს.ს.-ში) გვექმნება საუბარი.

გადალახა ხსენებული წრის ფარგლები და ზოგადი სომხური მწერლობის საუნჯეში შევიდა: ასეთია მაგ., ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებები, რომელთაგან პირველი და აღმოსავლეთისა და იოანე პეტრიწის ნაწარმოებში შემდეგში სახსავლო წიგნებადაც კი იტყვნენ სომეხი ახალგაზრდობისათვის. ამ თხზულებათა შემსწავლელნი რომ აღვიღად გარკვეულიყვნენ მათში, სომეხი ნეგირები (მაგ. სიმეონ გარნული) ახალ-ახალ კომენტარიებს ურთავენ პირველ თარგმანებს და ალაგ-ალაგ ტექსტსაც ახლად მართავენ.

ასეთია მოკლედ ლიტერატურული ურთიერთობის ეს სურათი, რომელიც XI-XIII ს.ს-ში შეიქმნა ქართველთა და სომეხთა უახლოესი და ცხოველი ურთიერთობის შედეგად საერთოდ სხვა სფეროებშიაც. როგორც ვხედავთ ის იმ სახისაა, რომ მისი მახასიათებელი დოკუმენტები, ე.ი. თარგმანები, მხოლოდ ქართულიდან მიმდინარეობენ სომხურში. პირველი ვითარებისათვის ქვეყნობით მავალითი არ მოგვეპოვება, რაც იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ამ ხანის სომხური მწერლობა, საიდანაც ქართული მანერა უმთავრესად უცხო მიმდინარეობის ძეგლებს იღებდა, ამ დროს რაიმე თვალსაჩინოს და ქართული მწერლობისათვის უცნობს არას იღებს. ამასთან ერთად ქართული მწერლობა იმ წყაროებთან, კანსაკუთრებით ბერძნულთან, რომლითაც სომხური საზრდოობდა, XI ს-დან საბოლოოდ უშუალო დამოკიდებულებას ამყარებს და «საკუთარ შვილს» ამჭობინებს «ბერძენისა შვილის შვილსა წუ უკუე და აბა უეჭუელსა».

II. წყაროებისა და საგნის შესახები ლიტერატურის მიმოხილვა

სომხური და ქართული ლიტერატურული ურთიერთობის შედეგად IX-X ს.ს-ში აღმოცენებული ძეგლები, რომელთაც სათანადო დიდებთან ერთად მთლიანად ან ნაწილობრივ ქვემოთ ვაქვეყნებთ, შინაარსის მიხედვით შეიძლება სამ ჯგუფად დავიყოს: ავთოგრაფიულად, ეგზეგეტიკურად და საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიურად.

ავთოგრაფიული შინაარსის ძეგლებია:

ა. სომხურიდან ქართულად თარგმნილი -

- ა. წამებჯა წმ. დედოფლისა სანდუხტისი (ნ. 290 ს. - 291 ს.).
- ბ. სიყუხანი წამებისათვის წმ. თხკისი და მაცუხასთა მისთაჲ (ბ. 345 ს. - 347 ს.).
- გ. წამებაჲ წმ. მონამეთა მესუკავეთაჲ (ბ. 237 ს. - 247 ს.).
- დ. წამებაჲ წმ. მღვდელთ-მოძღუართაჲ სომხითისათა არისტაკსისი, ორთანსისი, ოსიკოსი, კრიგორისი, დანაელისი (ბ. 255 ს. - 257 ს.).
- ე. წამებაჲ წმ. ნერსს მთავარეპისკოპოსისა სომხეთისაჲ და ხადანსი ეპისკოპოსისაჲ მარფისა მისისაჲ (ბ. 4. 350 ს. - 354 ს.).
- ვ. აღსრულებაჲ წმ. სანაპაისი პართევოსაჲ ძისა დიდისა ნერსესისი (ბ. 247 ს. - 249 ს.).
- ზ. წამებაჲ წმ. ვარდანისი და სხუათა ნახარათა და ძალთა სომხითისათა (ბ. 231 ს. - 233 ს.).
- თ. წამებაჲ წმ. მუშანკისი, ასურისი წმ. ვარდანისი (ბ. 4. 249 ს. - 250 ს.).
- ი. წამებაჲ წმ. ატანისი და ძისა მისისაჲ და მაცუხასთა მისთაჲ (ბ. 233 ს. - 237 ს.).
- ი. წამებაჲ წმ. იზიდონიდიისი (ბ. 4. 250 ს. - 255 ს.).

⁴ ასომთავრულით ნაწვევებშია «მრავალთავის» საკითხავის რიგი, ხოლო ციფრებით - ფურცლებში.

ია. წამებაა წმ. დავითისი, რომელი აღესრულა ღვინს ჭემმარიტთა სარწმუნოებთა ქრისტეს მიერ (ზაქ. 175 ა. - 178 ა.).

ბ. ქართულიდან სომხურად თარგმნილი -

ა. ცხობებაა დიონისიისისი ეპისკოპოსისა, რომელი იყო ძმ სოკრატისი და მთავარი ათენელთა, რომელსა ეწოდა ქალაქი ბრძენთა.

ბ. წამებაა წმ. შუშანიკისი დედოფლისა (იაკობ ცურტაველისა, ვაჟიკრებით სხვა თხზულებისათვის: "საყოფის სარცი ხაჯის სონსა, ირ სიქმ დასასიქი კიქი, ირ არაიქი დასასიქესი... სიციქი ჟსხსაქი ჩაყოქმ დასასიქი რაიცი ს ქიცი).

ეგზეგეტიკური შინაარსის ძველი, რომელიც სომხურიდანაა ქართულად ნათარგმნი შემდეგია: «თარგმანებაა დავითის ფსალმუნებისა - ეპიფანე კვპრელ ეპისკოპოსისა. ხლო საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ძეგლი, რომელიც აგრეთვე სომხურიდან ჩანს ნათარგმნი, ასეთია: «სამხილებელი არიანოზთა და ევანგელისთა ბორთად უწესობისა... თქუმული წმიდისა და ღმერთშემოსილისა მამისა ჩუენისა გრიგოლი ღმრთისმეტყველისა».

სომხური ავთოგრაფიული მწერლობის აღნიშნულ ძეგლთა ქართული თარგმანები და მათს შემსრულებელ წრეში აღმოცენებული არჩინილური ქართული წამების წიგნები, როგორცაა ჩვენ «დავით და ტირიჭანისა» და «ცხრათა ძმათა კოლაელთას» მარტვილობანი მიგვაჩინა, ერთად-ერთი ხელნაწერთ არის ცნობილი. ესაა ათონის «მრავალთავი» (№57). ამ ხელნაწერის ზოგიერთი ძეგლის შესახებ და მათ შორის ზოგიერთი ჩვენი მასალის შესახებაც ცნობები ჯერ კიდევ პლ. იოსელიანმა¹ გამოაქვეყნა, მაგრამ სავანებზე ყურადღება ამ ხელნაწერს აკად. ნ. მარმა მიაქცია². ყველაზე უწინარეს მან აღნიშნა, რომ ამ კრებულში მოიპოვება სომხურიდან თარგმნილ ავთოგრაფიული ძეგლები. სომხურიდან შესრულებულ უეჭველ თარგმანებად მიაჩნდა მას თავიდანვე სომეხ მარტვილ-მაცლენეთა ის წიგნები, რომლებიც ზემოთ ჩამოთვალეთ: ამათთან ერთად უცყუარ თარგმანებად თვლიდა ის «მრავალთავში» წარმოდგენილ კიდევ შემდეგ ავთოგრაფიულ ნაწარმოებთ: 1. «დავითისა და ტირიჭანის მარტვილობას»; 2. «გიორგი ზორავარის წამებასა» და 3. «გულანდუხტის წამებას», თუმცა არც ერთი ამათგანის შესახებისი ტექსტი მას სომხურში არსად შეუნიშნავს და დაუსახელებია-უქანასენელი არი ძეგლს სომხურიდან მომდინარეობას აკად. ნ. მარი უმთავრესად ლექსიკური არქენიზმების მიხედვით წყვეტდა, ხლო პირველ იმიტომ მიიჩნევდა სომხურიდან ნათარგმნად, რომ მასში სომეხ მოწამეთა თავგადასავალია მოთხრობილი, «დავით და ტირიჭანის წამება აგრეთვე უეჭველად სომხური წარმოშობისაა, რომელიც უკვალოდ გაქრა სომხური ლიტერატურიდან»³.

ათონის «მრავალთავში» შესულ წამება-ცხობებათა სხვა წიგნებიდანაც მას არაერთი ეგულეობდა სომხური წარმომავლობისად. უმეტესი ნაწილი სომხ-

¹ П. Иоселиани. Описание святих, прославленных правосл. груз. царей. Тифлис, 1852.

² Н. Марма. Из поездки на Афон. ЖМНП, парт. 1899 г., стр. 1-24.

რადან არის თარგმნილი¹, თუმცა იქვე აღნიშნავდა, რომ ამ კრებულში ქართული ორიგინალური ნაწარმოებებიც მოიხვეჭა, როგორც მაგ. «აბოის მარტვილობა» დ. «ქრათა ყრმათა ვოლაელთა წამება», რომელიც შემოძღვრა ორიგინალური ქართული ნაწარმოების იყოს² (быть может, оригинальное грузинское произведение).

ათონის «მრავალთაუზს» ხსენებული ავთოგრაფიული ძეგლები ავად. ნ. მარს, როგორც ავთოგრაფი აღიარებს, აინტერესებდა იმ მხრით, რომ მათში ის ხელავედა დოკუმენტს, რომელიც თითქოს სომხური ლიტერატურის გავლენას მოწმობდეს ქართულზე უძველეს ხანაში. ამასთან ეს ასეთი რიგის საბუთიცაა, რომელსაც ისეთი შესწორებები არ ვაჩუქდია, როგორც ბიბლიურ ტექსტებს ხელა წიდადღ. დასაქვებელიც ამ არ შეიძლება გვეჩინდეს რა, რადგან ეს ძეგლები «მარწოდგენს ცხოდვრებებსა და წამებებს სომხური ეკლესიის წმიდანებისა, რომელთაც სხვა ეკლესიები არ ცნობენ»³.

ავად. ნ. მარსს შეხედულებით ასეთი თარგმანების გაღმოდება სომხურიდან ქართულად შესაძლებელი იყო მხოლოდ ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ერთიანობის ხანაში, ყოველ შემთხვევაში მანამ, ხანამ ვიდრე ვაღივადებდა «რელიგიურს შუალი და ურთიერთსაგან განდგომას, რაც ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების განხეთქილებას მოჰყვა»⁴, ე. ი., როგორც იქვე შენიშნავს, VIII ს-ის ვახუშტის, ანდა VIII ს-ის დამოღვამლისა თარგმანები თუ აღნიშნული ხანისაა, მაშინ მათი სომხური დედახედი VIII ს-ის შუა წლებიდან მაინც უნდა მომდინარეობდნენ, თუ უფრო ადრეიდან არაა⁵. მისივე მოსაზრებით ქართულ თარგმანებს, რამდენადაც ზოგიერთ მათგანს ტექსტობრივი კავშირი აქვთ მოხე ხორენელის ინტერპრეტაციასთან, თითქოს შეუძლია გადაწყვიტავს სომხური სამეცნიერო ლიტერატურის მრავალტანჯული საკითხი - ხორენელის მოღვაწეობის ხანა. მისი აზრით მოხე ხორენელი VIII ს-ის ნახევარზე გვიანდელი მოღვაწე არა ჩანს⁶.

ასეთი საგულისხმო კითხვები წამოაჭრევიან ჩვენი ავთოგრაფიული ძეგლების წინასწარმა შესწავლამ სომხურ-ქართული ფილოლოგიის საფუძვლისძებნის. მათ, დაწვრილებით ვახსილვას ავად. ნ. მარსი ცალკე ნაშრომის სახით შიბრდებოდა დაინტერესებულ წრეებს ტექსტებთან ერთად ახლო მომავალში⁷. ამ დაძიებებს ის იმიდრებდა 1901 წელსაც, რაცა მან ათონის ქართული ხელნაწერების ვოლექციის ზოგიერთი ღირსშესანიშნავი მანუსკრიპტის დაწვრილებითი აღწერილობა ვამოაქვეყნა⁸. აღწერილობაში მან სათანადო აღვლილი რაუთში ჩვენი ავთოგრაფი-

¹ იქვე, გვ. 16.

² იქვე, ს. 15.

³ იქვე, გვ. 17.

⁴ იქვე, გვ. 18. უს აზრი მან შეძლებს შეიყვანა 16. Крещение армян... გვ.).

⁵ იქვე, გვ. 24.

⁶ Н. Марр. Автографические материалы по грузинским рукописям ИВ. ИРА, часть первая: Описание пяти пергаментных рукописей. ЗВО, т. XIII, СПб, 1901, стр. 1-88.

ული ტექსტების შემცველ «მრავალთავსაც» (№57). ეს კრებული, წერდა იგი, აქვს მენტისა; შედგება 381 ფურცლისაგან. ნაწერია ორნაირი ხელით, პირველით-3-2ა ფ.ფ., ხოლო მეორით-1წ-2ა და 257-383 ფ.ფ. ხელნაწერი ისეთი ღვინდისაგან არის ვარდოწერილი, რომელიც ასომთავრულით ყოფილა შესწორებული, თვით ნუსხა კი X ს-ისაა!

ამ ნაშრომშიაც დამოწმებულია, რომ აკად. ნ. შარტის გულისყური იმიტომ ჰქონია მიტყუელი ჩვენს ძეგლებს, რომ, ავტორის აზრით, ესენი წარმადგენენ უძველესი ხანის სომხურიდან შესწორებულ უეჭველ ქართულ თარგმანებს, რომელთა მიხედვით პირველ ყოვლისა უნდა ხდებოდეს საზოგადოდ ლიტერატურული ურთიერთობის გათვალისწინება ამათუიმ ხალხთა შორის, და კერძოდ, სომხურ-ქართული ურთიერთობის ისტორიისა. აღნიშნული ძეგლები მას აქვს სომხური ვაგუტის ნაყოფად მიიჩნია, რისი ჩვენება მას ცალკე მართლად ჰქონია ვანზრახული («О знании настоящей рукописи и содержанияхих в ней антиграфических памятников речь Еудея в работе, посвященной выяснению армянского влч. ния в древне-грузинской литературе»), მაგრამ, სამწუხაროდ, ვანზორციელებელი დაურჩა. სამ შეუძალა ხელი თავის ვანზრახვის ვანზორციელებლობის საქმეში, არხად აღუნიშნავს შემდეგში.

როგორც შემდგომი ხანის ერთერთი ნაშრომიდან ჩანს, გამოსაცემად ვანზრახული ქართული ტექსტების შესადგენის სომხური დედნების ძიებას, ისე როგორც ახალი მასალის მოძიებას, აკად. ნ. შარი არც მაშინ ივიწყებს, როცა აკად. ივ. ჯავახიშვილითან ერთად 1902 წ. სინა მთიარა და იქ სწავლობდა ამასთან ერთად ქართულ ხელნაწერებს.¹ საფიქრებელია, რომ ახალ-ახალი მასალის მოძიებით მას რამდენადმე შეეცვალა შეხედულება სომხური ავთოგრაფიის იმ ძეგლების აღმოცენებისა და მათი თარგმანების წარმოშობის ღრრისა და მნიშვნელობის შესახებ, რომელთა ვანზრახვი ზემოთ გვქონდა საუბარი. როცა ასეთ ვარაუდს ვაყენებთ, მხედველობაში გვაქვს 1906 წ. გამოქვეყნებული მისი ერთი მეტად სავულისხმო ნაშრომის ერთი აღვილი, სადაც ის აცხადებს, რომ «სომხურიდან შესწორებული ქართული თარგმანები შინერგავენ აზრს, რომ ისინი ეკუთვნიან არა მარტო სომხებთან ერთიანობის ძველ ხანას, არამედ უფრო გვიანსაც, როცა თარგმანები, როგორც ჩანს, სრულდებოდა სომეხი ქალკედონიტების ძეგლ

¹ იქვე, გვ. 47. ამ ხელნაწერის დაწერის დროს შესახებ ნ. შარი ამხვე შეხედულებას აყვას 1926 წ. გამოცემულ ნაშრომშიც: Le Synaxaire géorgien, éd. ancienne de l'union arm.-géorg., publié et traduit d'après le manuscrit du couvent Taurion du Mont Athos. «Patrimoine orient.», XIX, fasc. 5., Paris, გვ. 629.

² Н. Марр. Описание пяти перз. рукоп., გვ. 1.

³ იქვე, გვ. 47.

⁴ Н. Марр. Предварительный отчет о работах на Синае, веденных в сотрудничестве с И. А. Давидовичем, в Иерусалиме, в поездку 1902 г. (апрель-ноябрь). Сб. Палестин. Общ., т. XIV, з. 2, стр. 154.

ბის-ტექსტებიდან¹. რომელია ეს თარგმანები, რა ნიშნის მიხედვით გამოირჩევიან ისინი, ანდა იგულისხმება თუ არა ამ თარგმანების რიცხვში ჩვენთვის საინტერესო ძეგლები, ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი.

მოსალოდნელი იყო, რომ ხსენებულ თავის დაკვირვებაზე აკად. ნ. მარი უკანასკნელ სიტყვას მაშინ მაინც იტყობდა, როცა მან ხელი მიჰყუდა ათონის «მრავალთავის» გამოცემას². მაგრამ აქაც მას ზოგადი შენიშვნების გარდა არაფერი აქვს ნათქვამი, ალბათ იმიტომ, რომ მხოლოდ პირველი ნაკვეთი გამოაქვეყნა და მასში კი სომხურიდან მომდინარე ძეგლებიდან არც ერთი არ მოხვედრილა. ამ ნაკვეთის წინასიტყვაობაში მარტო იმ ძეგლებზეა დაწვრილებული საუბარი, რომლებიც «მრავალთავის» პირველ ცხრა საკითხავს წარმოადგენს. ორივე სიტყვა მიძღვნილი აქვს «მრავალთავის» საზოგადო ნიშნებსაც, როცოცაა ამ ნუსხის აღმოცენების ხანა და წრე, როდესაც და სადაც ეს კრებული უნდა იყოს შედგენილი. ავტორის სიტყვით «მრავალთავი», მთლიანად აღებულთ, არის ნაყოფი ქართველებისა და სომხების სარწმუნოებრივი ერთიანობისა, ყოველ შემთხვევაში, «მრავალთავის», ეს ვერსია შეესატყვისება შერეულ და შეჯვარებულ ქართველთა და სომეხთა რელიგიური საზოგადოების ერთნულ მიხრადებებს. ამისათვის საკმარისია მოვიგონოთ ამ კრებულში არსებული სომეხი მარტვილების აქტები. შესაძლებელია ითქვას კიდევაც, რომ იგი ქართულად შედგენილი სალიტერატურო ძეგლია ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიასთან შეერთებულ სომეხთათვის განკუთვნილი. მე არ უარყოფ ასეთ შესაძლებლობას, მაგრამ ამჟამად ეს რჩება თეზად, რომელსაც დამტკიცება სჭირდება³. ასეთი შეფასების შემდეგაც კი მაინცდამაინც ნათლად არა ჩანს, ძალაშია თუ არა ავტორის წინანდელი შეხედულება სომხურიდან მომდინარე ხსენებულ ქართული თარგმანების მნიშვნელობის შესახებ და ისიც - მთლიანად თუ ნაწილობრივ. ერთი მაინც ცხადია: პირვანდელი დაკვირვებანი ავთოგრაფიული ძეგლების თარგმანის ხანის განსაზღვრის შესახებ თითქოს ეჭვის ქვეშაა დაყენებული.

ათონის «მრავალთავის» წამება-ცხოვრებათა რამდენიმე წიგნი 1910 წელს გამოაქვეყნა პროფ. ალ. ხახანაშვილმა, რომელმაც მათ მოკლე-მოკლე ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის შენიშვნების წარმოდგარა⁴. სომეხ მარტვილ-მოდგაწეთა ავთოგრაფიულ ძეგლთა ქართული თარგმანებიდან ამ გამოცემაში ერთის გარდა («წამებაჲ წმ. ატანისი და ძისა მისისაჲ და მოყუასთა მისთაჲ») ყველაჲ წარმოდგენილი. მათთან ერთად გამოცემულია აგრეთვე იმავე «მრ-

¹ M. Marr. Арканы, литургическое название христиан, в связи с вопросом об армянских халкедоничах..., стр. 2.

² Le Synaxaire géorgien...

³ დასახელებული შრომა, გვ. 637-638.

⁴ Материалы по грузинской агиологии по рукопислям X в., с предисловием издаст А. Хаканов. «Труды по востоковедению, издаваемые Мазаревским Институтом Восточных Языков», вып. XXXI, Москва, 1910.

ვალთაჲიდან»: 1. «თეოდორე ეკქაითელ ახლად სტრატიოტად მოყვანებულისა ცხოვრებზე» და 2. «წამებაჲ წმ. რომანოზ ახლისა მოწამისაჲ...», რომელი აღწერა ნეტარმან სტეფანე დამასკელმანს». თუ ჰირველთა წარმოშობის შესახებ პროფ. ალ. ხახანაშვილი თავის ნაშრომში აკად. ნ. მარის მიერ 1899 წ. გამოქმულ მოსაზრებებს იმეორებს, სომავიერად მეორეთა მიმართ საკუთარ დამოუკიდებელ შეხედულებებსაც გვაწვდის. თეოდორე სტრატიოტის ვინაობისათვის არსებულს ძველ ლიტერატურულ ცნობათაგან ის შესაწყნარებლად იმას მიიჩნევს, რომელიც ამ ძველის მთარგმნელად ევსთიჲ ათონელს ასახელებს.¹ შამასაღამე, მას იგი ბერძნულიდან თარგმნილად მიიჩნია. რომანოზ მოწამის აღსასრულს კი ესევე მკვლევარი 781-786 წ.წ. შორის დებს, მაგრამ არც მთარგმნელისა და არც თარგმანის შესრულების ხანის შესახებ არას გვუბნება. ამუშად ეს კითხვები უკვე გადაწყვეტილია, ძველი არაბულიდან ჩანს თარგმნილი IX-X ს.ს-ში.² თეოდორეს წამების ბერძნულიდან მომდინარეობის გადაწყვეტა იმ სერხით, რომლითაც მას პროფ. ალ. ხახანაშვილი წყვეტს, სწორი არ შეიძლება იყოს. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ლიტერატურული ცნობები ძველ თხზულებათა შესახებ ყოველთვის სრულად არ მოგვეპოვება ხოლმე, და მეორეც, კიდევაც რომ მოგვეპოვებოდეს, მაინც ტექსტობრივი შედარება აუცილებელი, თუკი წყაროდ ნაგარაუდევ ენაზე სათანადო ძველი არსებობს. ამ მხრით თუ შევისწავლით ქართულ თარგმანს, შეუნიშნავთ, რომ ის სომხურზე ჩანს დამოკიდებული³ და, შამასაღამე, არსებულ ლიტერატურულ ცნობას სხვა თარგმანი აქვს სახეში და არა ის, რომელიც გამოქვეყნებული არის.

მართალია, ჩვენთვის ასე წყდება აღნიშნული ძველის წარმოშობის კითხვა, მაგრამ მიუხედავად ამისა ჩვენ ამ თარგმანს, ისე როგორც ზოგიერთ სხვასაც, რომლებიც სომხურიდან მომდინარეობს და ათონის «მრავალთაჲში» დაცული⁴, მაინც არ ვიყენებთ ჩვენი შიზნებისათვის, რადგან ისინი, ჩვენ მიერ გამოყენებულთაგან განსხვავებით, ისეთი ნიშნულობას ატარებენ, რაც მათ სხვა დროისა და წრის თარგმანებზედ წარმოგვიდგენს.

პროფ. ალ. ხახანაშვილს მისი რედაქციით გამოქვეყნებული ავთოგრაფიული ძეგლები, როგორც თვით აღნიშნავს, ათონზე მოღვაწე ხუცის, ალექსი ბაქრაძის კლპის მისეღვით ჰქონია გამოცემული.⁵ გადმონაწერის დედანთან შედარება გამო-

¹ იქვე, გვ. VII-VIII.
² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ძველი მწერლობა, ტ. I, 1941 წ., გვ. 673.
³ ეს ვარკვეული გვაქვს ერთერთ ჯერხით გამოუქვეყნებელ ნაშრომში.
⁴ ასეთები: 1 «ფილეკტიმონის წამება» (ნ. ჩემი - «ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტუდიები: მრავალთაჲის ზოგიერთი თავის წყარო», ტფილისის სახელ. უნივერსიტეტის შრომები, VI, 1936 წ., გვ. 338-347); 2. «წამებაჲ თბოეთთაჲ» (დამზადებულია მჭვს ვამოსაცემად «ქართულ-სომხური ფილოლოგი. შტუდიები» მთავრ. ნაკვეთად. ნაკვეთი კი წავიკითხე სტალინის სახ. თბილისის სახელ. უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრის სსრმზზე 1942 წლ. 29/IV-ს.) და 3. «ლონგინოზ ასისთავის წამება» (გამოუქვეყნებელია).
⁵ Материали по труз. агиографии... გვ. III.

მცემელს ვერ მოუხერხებია, რის გამოც ის იხსნის. პასუხისმგებლობას ტექსტის სისწორის საქმეში. მართლაც, გამოცემა დამაკმაყოფილებლად ვერ ჩაითვლება, რადგან ხელნაწერს, რომლის ფოტოპირები ეხლა ხელთა ვვაქვს¹, ის არა თუ ართოგრაფიით, არამედ წაკითხვებითაც კი სცილდება.

სომეხ მარტვილ-მოდკაწეთა წამება-ცხოვრებათა წიგნების ქართული თარგმანების პირველი გამომცემელი ამძეგლების თარგმანის ენასაც, კერძოდ ლექსიკასაც დაჰკვირვებია. ამასთან დაკავშირებით გამოთქმული აქვს საგულისხმო მოსაზრება მთარგმნელის ვინაობის შესახებ. ის გარემოება, რომ თარგმანებში «უხვად მოიპოვება უთარგმნელად გამკვეთული სომხური სიტყვები, უსწორ-მასწორ სტილი და ნარევი ორთოგრაფია, წერს პრთფ. ალ. ხახანაშვილი, მოწმობენ, რომ... სომეხი წმიდანების ცხოვრებათა თარგმანი, როგორც მოსალოდნელი იყო შესრულებულია სომხურიდან სომხისავე მიერ, რომელსაც მტკიცედ ვერ შეუთვსიებია სტილი და კონსტრუქცია ქართლისა»². რომელია უთარგმნელად გამკვეთული სომხური სიტყვები, ან რაში გამომიხატება სტილის უსწორ-მასწორობა, არსად აქვს ნაჩვენები ავტორს.

ათონის «მრავალთავში» და კერძოდ მასში დაცულმა ცხოვრება-წამებათა იმ წიგნებმა, რომლებსაც ჩვენ აქ ვიხილავთ და ვაქვეყნებთ, სხვა მკვლევრების ყურადღებაც მიიპყრა³.

¹ მიუძღვით ლენინგრადიდან ამ რვათე წლის წინათ. გადაღებულია იმ ფოტოებიდან, რომლებიც თავის დროზე აქად. ნ. მარშა დამზარდა ათონს.

² *Материалы по греч. агиографии...* გვ. XXIV.

³ ამ «მრავალთავიდან» აქად. ნ. მარსა და პრთფ. ალ. ხახანაშვილს გარდა სხვებმაც გამოსცეს ტექსტები. პრთფ. ი. ყიფშიძემ «ანტონი რავახის წამების» გამოქვეყნებისას (*Хрест. Востока*, II 1) ისარგებლა ათონური ნუსხითაც. ასევე იყენებდა ამ ხელნაწერს, ანდა იღებდა მართოდენ მისგან ტექსტებს აქად. კ. კეკელიძეც თავისი *Кείμεна-სათვის*, რომლის მხრივ პირველი წიგნია ჰერკერობით გამოცემული. ასეთებია: 1. «წამება... ზახილი ჰამგელ ეპისკოპოსისა»; 2. «სინა-რადის მამათა ცხოვრება»; 3. «წამება წმ. ბაბილაასი და სამთა ყრმათა მოწაფეთა მისთა»; 4. «წამება წმ. ტომოთისი»; 5. «წამება... კვროსისი და იოვანშისი...»; 6. «წამება წმ. ივლიანე ემენელისა»; 7. «წამება წმ. ფილევტიმონისი»; 8. «წამება წმ. მიქაელისი, რომელი იყო ლავრასა... საბაასისა»; 9. «წამება წმ. ლონგინოზ ასისთავისა» და 10. «წამება წმ. მარკოზ მახარებელისა». მანვე გამოიყენა «ახო ტფილელის წამების გამოქვეყნების დროს (ნ. მისი «ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა», თბილისი, 1935 წ.) «ათონის მრავალთავის» ტექსტიც. ბელგიელმა ორიენტალისტმა P. Peeters-მა სსენებული «მრავალთავიდან» გამოსცა «ცხოვრება დიონისიისი» (*Analecta Bollandiana*, t. XXXIX, Bruxelles, 1921, გვ. 293-315). აქად. ნ. მარს იმ ტექსტებს გარდა, რომლებიც *Le Synaxaire georgien*-ში მოთავსა, ცალკე აქვს კიდევ გამოქვეყნებული: 1. «წამება სპევსიპისი, ელასიპისი და მელასიპისი» (*Зан. Вост. Отг.*, т. XVII, т. 1, 1911, № 285-344) და 2. «წამება ცხრათა ქმათა კოლაელთა» (*Тексты и Разыскания...* т. V).

აკად. ივ. ჯავახიშვილმა აღნიშნულ წიგნთაგან შერჩევით რამდენიმე განიხილა თავის ნაშრომში: « ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I (თბ., 1935 წ.). ესენია: 1. « წამება წმ. მესუჟავეთაჲ »; 2. « სიტყუანი წამებისათჳს წმ. ოსკისი და მოყუასთა მისთაჲ »; 3. « წამებაჲ არისტაკჳსი, ორთანჳსი, ოსიკისი, ვრიგორისი, დანიელისი »; 4. « წამებაჲ დავითისი და ტირიჭანისი »; და 5. « წამებაჲ იზიდბოზიდისი ».

ეს ძეგლები მკვლევარ-ისტორიკოსს უმთავრესად იმ მხრით აინტერესებდა, რომ გავრკვევა, თუ რამდენად არიან ისინი გამოსადეგი, როგორც საისტორიო წყაროები, სომხეთის ისტორიის ადრინდელი ხანისათვის. ჩვენი მიმოხილვა, წერს ავტორი, ამ ნაწილში ქართულ-სომხური ტექსტების შედარებითსა და დედნის ტექსტის თავისთავადს შესწავლაზეა დამყარებული და მხოლოდ ისეთი ძეგლებს ეხება, რომელთაც ასე-თუ-ისე ისტორიული ელფერი ადევს¹. ყოველი ძველი აკად. ივ. ჯავახიშვილს განხილული აქვს გარკვეული გეგმით. ჯერ ის მოკლედ თვითურთის შინაარსს გადმოსცემს, შემდეგ მოქმედი პირების მოღვაწეობის ხანასა და ძეგლთა აღმოცენების დროს აჩვენებს და დასასრულ - ავტორის კინაობას, მის სულისკვეთებასა და ნაწარმოების ფასს ისტორიისათვის. გზადაგზა საუბარი აქვს აგრეთვე დედნისა და თარგმანის მიმართებაზე, უკანასკნელის თვისებებსა და წარმოქმნის ხანაზე. 125

აკად. ივ. ჯავახიშვილის მრავალმხრივ საგულისხმო მიმოხილვიდან ნათლად ჩანს, რომ განსვენებული მეცნიერი დაინტერესებული ყოფილა სომხური აგიოგრაფიული მწერლობიდან. განსაკუთრებით ისეთი ძეგლებით, რომლებიც ქრისტიანობის ისტორიის ადრინდელ ხანას ეხება. მათი კრიტიკული შესწავლით ავტორი იმ დასკვნამდის მიდის, რომ თითქმის ყველა განხილული ძეგლი მათში აღწერილი დროისა არ არიან, გამოიყურებიან გვიანდელი ხანის ნაწარმოებად, რომლებიც, მართალია, ადრინდელ წყაროებს ეყრდნობიან, მაგრამ ისე არიან გადაშუქავებული, რომ თვალნათლივ მოჩანს მათში გარკვეულ ექოქის აზრთა ანაბეკლი და გაბატონებულ თეორიათა ზეგავლენა. მაინც რა ხნისაა, ანდა რა ლირებულებისა ისტორიისათვის ავითურელი მათგანი, ამათზე მკვლევრის შეხედულება ძეგლების სათითაოდ განხილვისას მოგვყავს ქვემოთ. აქ მხოლოდ ის უნდა აღვნიშნოთ, რომ აკად. ივ. ჯავახიშვილის მტკიცებით ქართული თარგმანები არ შეიძლება IX ს-ის დამდეგზე ადრინდელი იყოს, რადგან ამას მოწმობს გარკვეული შინაარსით ნახმარი ზოგიერთი ტერმინი, რომლებიც აქ მოცემული შინაარსით ან სახით წინათ არ შეიძლება და არსებელიყო ქართულში. აღსანიშნავია ისიც, რომ ავტორს სომხურიდან მომდინარე თარგმანად მიანიჭია « დავით და ტირიჭანის წამება », რომელიც IX ს-ის შუა წლებისათვის არის დაწერილი.

მხოლოდ ათონის « მრავალთავით » ცნობილი « კოლაელთა წამება », როგორც ქართული აგიოგრაფიის ორიგინალური ძეგლი, ცალკე აქვს განხილული აკად. ივ. ჯავახიშვილს თავის იმ ნაშრომში, რომელიც უკვე ქართული საისტორიო წყაროების კრიტიკულ განხილვას შეიცავს². მისი აზრით ეს ძეგლი პირვანდელი სახით

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 4.
² ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლად, წიგნი I: ძველი ქართ. საისტორიო მწერლობა (V-XVIII ს.ს.). მეორე შევსებული გამოცემა, თბილისი, 1921წ.

აბრისის ჩვენამდის მოღწეული, იგი IX ს-შია „ძველი დედნითგან გადაკეთებული და შემოკლებული“.

«დავით და ტირიჭანის წამების» სომხურიდან მომდინარეობას აკად. კ. კეკელიძე იწყნარებს. იგი ამ ძეგლსა და «კოლაელთა წამებას» შორის ნათესაობას ხედავს და ამიტომ ორივე სომხურიდან ნათარგმნად მიაჩნია, არა უადრეს IX ს-ისა?

სხვა მკვლევართაგან, რომლებიც სპეციალურად შეჰხებიათ ათონის «მრავალთავის» იმ ძეგლებს, რომლებიც ჩვენ გვიანტერესებს, აღსანიშნავი არიან კიდევ ბელგიელი ორიენტალისტი P. Peeters-ი და პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი.

P. Peeters-ი ათონის «მრავალთავით» დიდად იყო ყოველთვის დაინტერესებული. არა ერთგზის იხსენიებს ის თავის ნაშრომებში ამ კრებულს. მისთვის, ისე როგორც აკად. ნ. მარისთვისაც, ეს კრებული ნაყოფია ქართულ-სომხური მართლმადიდებელი ეკლესიების ერთიანობისა, რაც გარკვეულ დროს სუფევდა ტაო-კლარჯეთს, სადაც უნდა იყოს ის შედგენილიცაა¹. სომხური აგიოგრაფიის იმ ნაწარმებთან, რომლებიც ამ ხელნაწერში მოიპოვება, მას ზოგი საგანგებოდ აქვს განხილული და ზოგიც სხვათა შორის, სხვა საკითხებთან დაკავშირებით. საგულდაგულოდ მას შესწავლილი აქვს იზიდობზიდის მარტვილობის წიგნი, რომლის ლათინური თარგმანი გამოსცა კიდევაც სომხურ ტექსტთან ერთად სათანადო გამოკვლევითა და შენიშვნებით⁴. ასევე ცალკე აქვს განხილული და ლათინურად ნათარგმნი «მუშანიკის მარტვილობაც», სახელდობრ ხსენებულ «მრავალთავში» წარმოდგენილი ე.წ. მოკლე წიგნი, რომლის ქართულად გადმითარგმნას ის 940-944 წ.წ. შორის სდებს⁵. მეათე საუკუნეზევე მოდის მისი ანგარიშით «იზიდობზიდის წამების» თარგმანიც (966-972 წ.წ. შორის)⁶.

აღნიშნულთ გარდა P. Peeters-ს ეგუთვნის აგრეთვე ჰირველობა ათონის «მრავალთავში» დაცული ერთი ძეგლის ძველად, IX ს-ში შესრულებული ძველი თარგმანის შიკვლევისა და დამტკიცების საქმეში. ესაა «ცხოვრება დიონისიოსის».

¹ იქვე, გვ. 37.

² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ძვ. მწერლობა, ტ. I, თბილისი, 1944 წ., გვ. 480-481.

³ P. Peeters. Traductions et traducteurs dans l'hagiographie orientale à l'époque byzantine. «Analecta Bollandiana», t. XL, fasc. III et IV, გვ. 241-298, Brux. 1922.

⁴ De Sancto Isbozeta, martyre in Perside. Commentarius praevius, pp. 191-203; Passio S. Isbozetae, pp. 204-213 «Acta Sanctorum, novembris collecta digesta illustrata ab Hippolyto Delehaye et Paulo Peeters, tomus IV... Bruxellis, 1925.

⁵ P. Peeters. Sainte Sousanik, Martyre en Arméno-Georgie. «Analecta Bollandiana», t. LIII, fasc. III et IV, Bruxelles, 1935.

⁶ «Analecta Bollandiana», t. LIV, p. 399: რეცენზია აკად. ივ. ჯავახიშვილის წიგნზე - «ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა», წიგნი I, თბილისი, 1935 წ.

სი», რომელიც მან გამოკვლევასთან ერთად გამოსცა კიდევაც (საკუთარი ლათინური თარგმანითურთ) აღნიშნული «მრავალთავის» ნუსხის მიხედვით¹.

პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს განხილული აქვს მხოლოდ ერთი ნაწარმიები: «წამებაჲ მესუავეთაჲ». თავის ნარკვევში² ავტორი განსაკუთრებით ეხება ამ ძეგლის გამომდინარეობას ძველს ქართულ მწერლობაში. ამასთანავე აკეთებს ზოგიერთ შენიშვნებსაც დედნის აღმოცენების ხანის განსაზღვრისა და ძეგლის, როგორც საისტორიო წყაროს, მნიშვნელობის შესახებ. მისი აზრით „ეს ნაწარმიები დაწერილი უნდა იყოს მე-V-VI საუკუნის განმავლობაში... თუმცა თვით ამ ძეგლს, სომხურ დედანს, რომელიც შენახულა ხსვადასხვა ვერსიებით, მთელწევია ჩვენამდე მხოლოდ მერმინდელ დროის, საკმაოდ გადაკეთებული და, ამასთანავე ერთად, გადამახინჯებული სახით“. როგორც საისტორიო წყაროდ გამოსადეგი, ნაწარმიები მას იგი სრულიად უმნიშვნელოდ არ წარმოუდგენია: „მიუხედავად ზოგიერთი ადგილების, რომელთაც რეალური ელფერი აქვთ და ამიტომ გამოსადეგი არიან ვითარცა ისტორიული წყარო“.

სხვა ძეგლების მიმართ კი ხსენებული ავტორი იწყნარებს სხვების მიერ გამოთქმულ ამართებ მისაზრებას, რასაც ორიოდ სიტყვით აღნიშნავს თავის სახელმძღვანელოში: სომეხ მარტვილ-მოღვაწეთა მარტვილობა-ცხოვრებათა „ტექსტები მიმოივლება ქართულ თარგმანში, რომელიც დაცულია ათონის ივერიის მონასტრის X საუკუნემდე (sic!) გადაწერილ ერთ-ერთ ხელნაწერში. ხოლო ქართული ვერსიების არსებობის ფაქტს უაღრესი მნიშვნელობა აქვს სომხური დედნების შესასწავლად, კერძოდ, ისეთ შემთხვევებში, როდესაც სომხური პროტოტიპი დაკარგულია (მაგ., დავით და ტირიჭანის ცხოვრება)“³.

ასეთია მოკლე შეხედულებები ათონის «მრავალთავისა» და მასში შემავალ ჩვენთვის საგულისხმო ძეგლებზე იმ მკვლევარებისა, რომლებიც მათ შეჭებთან... თავი რომ მოკუყართ მათ მიერ გამოცხადებულ დასკვნებს ძირითად კითხვებზე, შემდეგ სურათს მივიღებთ:

1. ათონის «მრავალთავის» X ს-ის ხელნაწერს წარმოადგენს (აქად. ნ. მარი და სხვები, ვარდა აქად. კ. კეკელიძისა, რომლის საბუთით ის XI ს-ის დამდეგსაც შეიძლება იყოს დაწერილი⁴).
2. «მრავალთავის» ხელნაწერი პირველ-დედანი არაა; მასში შესული ძეგლების ზოგიერთი ადგილები მოწმობს, რომ ისინი ასომთავრულად ნაწერი დედნიდან მომდინარეობენ (აქად. ნ. მარი)⁵.

¹ P. Peeters. La version ibéro-arménienne de l'autobiographie de Denys d'Azéropagite. «Anal. Holland.», t. xxxix pp. 277-292; 293-313 (ტექსტი).

² ლ. მელიქსეთ-ბეგი, სუქაველი ძველს ქართულ მწერლობაში, «ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე» VI, 1925 წ. გვ. 123-135.

³ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ძველი სომხური ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1941წ., გვ. 61-62.

⁴ კ. კეკელიძე, აღნიშნული ფილ. ქართ. ლიტ-რა, ნაკვ. I, თბ., 1935, გვ. 13.

⁵ დაკვირვება სწორი ჩანს იმ ნაწილისთვისაც, რომელიც სომეხ მარტვილთა წიგნებს შეეხება. წერს არქივისპედაგოგის მარტვილობაში მაგ., «ეგოლვა» გვაქვს «აგოლვა» მაგიერ.

3. «მრავალთავი» იმ დროსა შედგენილი, როცა ქართულ-სომხური დიოფიციდული ეკლესიების თანამშრომლობა სუფევდა, რაც გარკვეულ ხანაში მიმდინარეობდა ტრადიციულად (აკად. ნ. მარტი, P. Peeters-ი).

4. სომეხ მარტვილ-მოდვანეთა ცხოვრება-წამების წიგნები, რომლებიც ათონის «მრავალთავში» შესული, უეჭველად სომხურიდანაა ნათარგმნი, მათ რიცხვში «დავით და ტირიჭანის წამებაც», რომლის დედანი სომხურად არ შენახულა (აკად. ნ. მარტი და სხვები).

5. «დავით და ტირიჭანის წამების» მსგავსად «ცხრათა ძმათა კოლაელთა წამებაც» სომხურიდან ნათარგმნი ჩანს, რადგან უკანასკნელს პირველთან ენობრივი და შინაარსობრივი ნათესაობა ახასიათებს (აკად. კ. კეკელიძე), თუმცა აღრიდნავე ისეთი აზრია გავრცელებული, რომ «კოლაელთა წამება» ქართული აგიოგრაფიული მწერლობის ორიგინალურ ნაწარმიებს წარმოადგენს (აკად. ნ. მარტი, აკად. ივ. ჯავახიშვილი და სხ.), IX ს-ში გადაკეთებულსა და შემოკლებულს (აკად. ივ. ჯავახიშვილი).

6. ათონის «მრავალთავში» წარმოდგენილი სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ქართული თარგმანები, აკად. ნ. მარტის შეხედულებით, ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ერთობის დროს თუ არა, მანამდის მაინც არის ნათარგმნი, სანამდის ამ ეკლესიების განხეთქილებით გამოწვეული რელიგიური შური და მტრობა გაძლიერდებოდა, ე.ი. VIII ს-ის გასულამდის, ან VIII ს-ის დამდეგამდის.

აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, თარგმანები იმ ძეგლებსა, რომლებიც მან სპეციალურად განიხილა (მესტეკეთა, ოსკიანთა, კრივოლ განმანათლებლის შემკვიდრეთა, იზიდბაზილისა და დავით-ტირიჭანის მარტვილობებისა), IX ს-ზე აღრიდელი ხანისა არ შეიძლება იყოს ენობრივი, კერძოდ კი ტერმინობრივი მარტვილობების გამა. ამავე ნიშნის მიხედვით, მისივე შეხედულებით, ქართული ორიგინალური ნაწარმიები «კოლაელთა წამებაც» ამ ხანაშია გადაკეთებული და შემოკლებული.

P. Peeters-ი კი სომხური აგიოგრაფიის ძეგლების ზემოაღნიშნული ქართული თარგმანებიდან ზოგიერთების აღმოცენებას (შუშანიკისა და იზიდბაზილის მარტვილობებისას) X ს-ის სხვადასხვა წლებით განსაზღვრავს.

7 ქართული თარგმანების შემსრულებელი, პროფ. ილ. ხახანაშვილის აზრით, სომეხია. ეს იქიდან ჩანს, რომ თარგმანებს შემონახული აქვთ სტილებრივი და ლექსიკური არმენიზმების ნიშნები (სხვა მკვლევრებთან ასეთ კითხვას სრულიად არ გვხვდება).

8. ქართული თარგმანების სომხური დედნები, აკად. ნ. მარტის შეხედულებით, VIII ს-ის შუა წლებიდან მაინც უნდა მომდინარეობდნენ, თუ უფრო აღრიდანი არა. აკად. ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებით კი ისინი აღრიდელ წყაროებს ეყრდნობიან, მაგრამ ისე არიან გადამუშავებული, რომ მერმინდელი გარკვეული ეპოქის დალი აფხვი თვითდულ მათგანს.

(71, 16), ხოლო კრივოლ განმანათლებლის შემკვიდრეთა მარტვილობაში «გუემა» მოიხილება «გუემა-ის» ნაცვლად, რაც ასომთავრული ნაწერი დედნის უმარტიველად წაკითხვის ნაცვლად ჩანს.

ეგზეგეტიკური შინაარსის ერთადერთი ძეგლი, რომლის თარგმანი ზევთვის ხაგურისხმე პერიოდზე მოდის (X ს-ის პირველ ნახევარშია აღმოცენებული თანახმად ანდერძისა, რომელიც მის თარგმნელს, დახის, ეკუთვნის¹), მხოლოდ ერთი ხელნაწერით არის ჩვენამდის მოღწეული. ესაა ცნობილი «მატბერდის კრებულის» ნუსხა, რომელიც 973 წლის ახლოს ჩანს დაწერილი. იგი პირველად აკად. ნ. მარმა აღწერა მეცნიერულად². მის შემდეგ ამ ხელნაწერმა სხვების ყურადღებაც მიიპყრა. ბუნებრივია, რომ მკვლევართა უმრავლესობის ინტერესი განსაკუთრებით ამ ხელნაწერში მოთავსებულმა «ქართლის მოქცევამ» მიიქცია.

აკად. ნ. მარმა უფრო მეტად ამ კრებულის იმ ძეგლების შესწავლას მოჰკიდა ხელი, რომლებიც სომხურიდან მომდინარე აღმოჩნდა. როგორც თვითონ აღნიშნავს, ეს მას იმისთვის ესაჭიროებოდა, რომ გაერკვია სომხური ლიტერატურის გავლენის სფერო ძველ ქართულ მწერლობაზე³. უმთავრესად ენობრივი მაჩვენებლების მიხედვით აკად. ნ. მარმა სომხურიდან თარგმნილად დაადგინა ხსენებულ კრებულში წარმოდგენილი იქალიტე რომაელის თხზულებები და «ფიზიოლოგი». იპოლიტეს ნაწარმოებთაგან მან მხოლოდ «თარგმანებაჲ ქებაჲ ქებათაჲს» ერთ ნაწყვეტს დაუძებნა შესატყვისი სომხურში⁴ და გამოსცა ქართული ტექსტი სრულად, ისე როგორც «ფიზიოლოგიც»⁵. იპოლიტეს ნაწარმოებთა ქართული თარგმანების აღმოცენების ზანად მან მიიჩნია ეპოქა «სომხური და ქართული ეკლესიების ერთიანობისა და საზოგადოდ სომხურის გავლენისა ქართულ მწერლობაზე, რაც, რამდენადაც შეგვიძლია, ჭერჭერობით ვამტკიცით, არ გადასულა მეცხრე საუკუნეში»⁶. მართა-

¹ ნ. უენიშვილი, კ, გვ. 197-198.

² Ипполит, Толкование Песни песней. Груз. текст по рукописи XV в. исследование, перевод и примеч. Н. Марр. «Тексты и Разыскания... III», СПб, 1901, გვ. I.

³ იქვე, გვ. III.

⁴ იპოლიტე რომაელის სხვა თხზულებათაგან სომხეთის ხელნაწერ კოლექციებში დაეძებნეთ აგრეთვე კარაქტ ტერ-მკრტიანის ერთი ცნობის მიხედვით (4სქე წასაყო, გვ. XXXVI-XXXVII «დაუითისა და ვლიათის განმარტებაჲს» რამდენადმე სრული შესატყვისი ტექსტი, რომელიც ცალკე კვატვს მოშადებული ვამოსაცემად ქართულთან ერთად. ქართული თარგმანი იმავე თვისებისაა, როგორც «ქება ქებათაჲს» განმარტება.

«მატბერდის კრებულის» სხვა ტექსტიდან ვპოულობთ აგრეთვე სომხურ ხელნაწერებში რამდენადმე შესატყვისის იმ სტატიისასაც, რომელსაც სათაური მოფხევილი აქვს და რომელშიც საუბარია «ექვსთა დღეთა ქმნილებაზე, საღვთო წერილის წიგნებზე, საწყაისა და ასოებზე», ისე როგორც იმ «მატიანის» რამდენადმე შესაბამისსაც, რომელშიც საუბარია «სპარსეთ-ეგვიპტისა და ბიზანტიის მეფეებზე». არიან თუ არა ისინიც სომხურიდან თარგმნილი, ჭერჭერობით არ შეგვიძლია რისამე გადაჭრით თქვა, რადგან ხელმოსაკილი გარკვეული ნიშანი თითქოს არა ჩანს.

⁵ Физиолог, арм.-груз. извѣд. Груз. и арм. тексты исследования, примеч. и перевод Н. Марр. «Тексты и Разыскания... VI», СПб, 1904.

⁶ Ипполит, გვ. XVII. უკანასკნელ ხანს იპოლიტე რომაელის ნაწარმოებთა ქართუ-

ლია, მას ვერჯერ იცის, რომ «შატბერდის კრებულშივე» დაკუთვნილი ეპიფანე კვიპრელის «თარგმანება და ვითის ფსალმუნებისა» მასზე დართული ანდერძის თანახმად X ს-ის პირველი ნახევრის თარგმანია, მაგრამ ამაზე, იმავე ანდერძის ავტორის განცხადების მიხედვით, შენიშნავს, რომ ასეთი თარგმანები გამოინაკლის შემთხვევებში სრულდებოდაა? «ფიზიოლოგი» კი ისეთ აღრინდელ თარგმანად, როგორც იბოლიტეს ხსენებული ნაწარმოების თარგმანია, მას არ წარმოუდგენია. იგი VIII ს-ის გასულის ანდა IX ს-ის დამდეგისაა? ამასთან ტექსტის დამახასიათებელი დიალექტიზმები პირველთან შედარებით არა მარტო ახალ დროს გვანიშნებს, არამედ

«თარგმანების აღმოცენების დროის განსაზღვრებისათვის აუად. კ. კეკელიძემ ერთი საყურადღებო დაკვირვება გამოაქვეყნა «ციტატი იბოლიტე რომელიდან გიორგი მერჩულის შრომაში» (საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, IV, გვ. 269-272), რომლითაც დადგინდა, ფაქტი, რომ გიორგი მერჩულის ნაწარმოებში მოიპოვება ერთი ადგილი, მსგავსი იბოლიტეს იმ ქართული თარგმანის ბოლო ხაზებსა, რომლის სათაურია «დავითისთვის და ვლადისთვის». ეს ციტატი, რომელიც მერჩულის თხზულებაში ისეა წარმოდგენილი, როგორც საბა იმხნელის ნათქვამი მაგრამ კერაპალატისათვის აუად. კ. კეკელიძეს აფიქრებინებს, რომ ის ნამდვილად საბას სიტყვებია და არა გიორგი მერჩულის მიერ ამოწერილი იბოლიტეს ხსენებული შრომიდან ამოწერილი იმიტომ არ შეიძლება იყოს, რომ ის განსხვავება, რომელიც მაინც შეინიშნება წყაროსა და ციტატას შორის, მერჩულს კიარ შეეძლო ჩაედინა, არამედ ამ წყაროს ქართულად მთარგმნელს, რომელსაც დასჭირდა მისი ექსპრომტად შეყვანა. ხოლო რამდენადაც ექსპრომტად მთქმელი საბა იმხნელია, იმდენად იბოლიტეს თხზულებათა მთარგმნელიც ის უნდა იყოს, რომელსაც თარგმანი უნდა შეესრულებინა იმხანს 836-842 წლებს შორისა.

აღნიშნული მისაზრების განხიარებას ზოგიერთი ვარაუდები უშლის ხელს. მთავარი ამ მხრივ ისაა, რომ საბას მსგავსად ეს ციტატი გიორგი მერჩულსაც შეეძლო მიეყვანა იბოლიტეს შრომიდან ზეპირად და ხუცოლებელი არ იყო თვით თარგმანში ეცქირა და ისე გადმოეწერა ის. ამას რომ ვამბობთ, მხედველობაში გვაქვს მერჩულისავე ნაწარმოებში მოცემული ერთი სიონტაგის ადგილი, რომელიც გრიგორ ხანძთელის გულისხმიერობას გადმოსცემს სწავლის საქმეში (გვ. 39-47). ამის მსგავსადიგილი მოიპოვება გიორგი ალექსანდრიელის «იოანე ოქროპირის ცხოვრების» უძველეს ქართულ თარგმანში, რომლის ნუსხას ჩვენამდის ვერ წლიდან მოუღწევია (ნ. ჩეში «ქართული წიგნები იოანე ოქროპირის ცხოვრებისა და მისი გამომახილი ქართულ მწერლობაში». ვნიშავს მოამბე, XIV, გვ. 69). კავშირი ხსენებულ ადგილებს შორის სავსეა არ უნდა იყოს, და რადგან ისინი ერთიმეორეს არც ესლა ხვდებიან, როცა ციტატი სხვისი პირით ნათქვამი აღარაა, ამიტომ გიორგი მერჩულისათვის ვეღარ ვიტყვი, რომ მას ახასიათებდეს ამათუიმ წყაროთი სარგებლობის შემთხვევაში, როდესაც ის კანონიკური ტექსტი არ იყო, წყაროდ გამოყენებული ადგილებს უთუოდ ზეჭმინივითი გამოკრებამ. ამრიგად, საკითხი, თუ რადისაა თარგმნილი ქართულად იბოლიტეს თხზულებანი, თუ არ ენობრივი ნიშნებით, სხვაგვარად ჭერ მინც არ ირკვევა, ხოლო ხსენებული ნიშნებით; როგორც ეს აუად. ნ. შანს აქვს დადგენილი, ეს თარგმანები IX ს-ის დამდეგზე გვიანდელი არა ჩანან და შეიძლება, ტოლუარტეს არც უნდა უკავშირდებოდნენ.

1 იოანე... გვ. XVII.
2 ქართული... გვ. XLVIII.

ასე აღვიღს და დიადეუტორ გარემოს, სადაც ისაა შესრულებული. ეს ახალი ადგილი კი მისი მოსახრებით ტაო-კლარჯეთია.

აქად ნ. შარის მოსახრება, რომელიც მან «ფიზიოლოგის» ქართული თარგმანის წარმომბინ შესახებ გამოთქვა, ძალაში რჩება დღესაც, რადგან ის ახალი ნიშანიც, რომელიც მისი ზელმნიწენითი და უფრო დამაჯერებელი დათარიღებისათვის არის ბოლო-დროის დაძებნილი, სინამდვილეში ვითარებას არა სცვლის. ეს დამახასიათებელი ნიშანი, რომელიც ამ მხედველობაში გვაქვს, ძველი ქართული საკალენდრო ტერმინოლოგიის ხმარებაა. პავლე ინგოროყვას მტკიცებით «ფიზიოლოგის», ქართული ტექსტი... ეკუთვნის ხანას, არა უგვიანეს VI-VII საუკუნისა¹. ეს განსაზღვრა დამყარებულია საკალენდრო ნიშანზე, სახელდობრ მასზე, რომ „ამ ნაწარმოებში ქართული წარმართული საკალენდრო ტერმინოლოგია არის მიღებული“. დაკვირვება, რომ ის ტექსტები, რომლებშიც თვეების ძველ სახელწოდებას ვხვდებით, აღრიხდელ ხანაში აღმოცენებას მოწმობს, სწორია, მაგრამ სულ ისე მარტივად არ ედება. ზღვარი ხსენებული ნიშნის შემცველი ტექსტების წარმოქმნას, როგორც ეს ხსენებულ მკვლევარს წარმოუდგენია. საქმე ისაა, რომ ის ტექსტები, რომლებშიც თვეთა ძველი ქართული სახელწოდებები მოიპოვება, უმთავრესად თარგმნილ ძეგლებს წარმოადგენენ და ნათი შედარება წყაროდ ცნობილ თუ სავარაუდებელ უცხო ტექსტებთან ყოველთვის ერთნაირ შესატყვისს არ გვაწვდის. უკანასკნელთან შედარებით ზოგჯერ ძველ ქართულ თვეთა რიგი, რომელიც ნართებულად მოჰყავს თავის ლექსიკონში სულხან-საბა ორბელიანს (რასაც აგრეთვე მხარს უჭერს ძველ სომხურზე დასული ქართული თვეების სახელების ნუსხები, რომლებსაც ხშირად ვხვდებით სომხურ ხელნაწერებში. XII საუკუნიდან მოკიდებული), შენახამის რიგს კი არ იძლევა, არამედ უფრო მეტად ერთით არა ხალმე ნაკლები, მაგალითად, სომხურთან მიმართებით: იშვიათად აგრეთვე ერთით მეტიც ჩანს ხოლმე. ასე მაგალითად, თუ ერთ შემთხვევაში «სთულისაჲ», რომელიც მეორე თვეა ძველი ქართული წელიწადისა, სომხურისავე მეორე თვეს ჩიიჩ-ჰარიის უდრის, ერთს შემთხვევაში ის ასეთი შესატყვისობით კი არა ჩანს წარმოდგენილი, არამედ ჩიიჩ-ჰარიის ქართულით («თალეღეისის მარტვილობაში») ტირისკანის, ე.ი. ქართულის მესამე თვე შეესწორება. ასეთი ჯერჯერობით მარტო ერთი შემთხვევა ვიცით: უფრო მეტად, როგორც აღვნიშნეთ, პირუკუ ვითარება შეინიშნება: ქართული თითო თვეთ ჩამორჩება ხოლმე სომხურის რიგს. ასე მაგალითად, ძველი ქართული წელიწადის მეხუთე თვე «აპნისი» თუ ზოგჯერ ზედმიწევნით სომხურის მეხუთე თვესვე ყალიყ-ქალაც-ს შეესაბამება, ზოგჯერ მეექვსე თვის ყალიყ-არაყის ბადლადაც არის მოცემული და სხ... ეხლა ასეთი მოკლე ნუსხე უკვე ახსნილია. მასზე პასუხს აქად კ. კეკელიძის ერთერთ ნაშრომში ვპოულობთ². ასეთი თანხვედნილობა და დაცლიება იმაზე ყოფილა დამოკიდებული, თუ

¹ პავლე ინგოროყვა, რუსთაველის ეპიქის სალიტერატურო შემკვიდრება. «რუსთაველის კრებული», თბილისი, 1928 წ., გვ. 65. ² იქვე, გვ. 64-65.

³ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული წელიწადი. «სტალინის სახელ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები», XVI, 1941 წ., გვ. გვ. 1-23.

როგორც წელიწადით გამოიანგარიშებოდა ესათუის უცხრ თვე ქართულად - აგვისტოს წელიწადით, რომელიც უმთავრესად VII ს-მდე იყო ხმარებაში, თუ სექტემბრის წელიწადით, რომელიც თანდათანობით შესცვალა აგვისტოს წელიწადი და IX ს-ის დამდეგამდე იხმარებოდა.¹

ამავე ხანის განმავლობაში, ე.ი. ქართლში ქრისტიანობის დამკვიდრებიდან IX ს-ის დამდეგამდე, სომხური მოძრავი წელიწადი დასაბამად არა ერთ თვეს იღებს; 468-472 წლამდის ასეთი იყო აგვისტოს ესათუის რიცხვი, ხოლო შემდეგში ყოველი 120 წლის შემდეგ დასაბამი თითო თვით იხვედა უკან, ე.ი. 472-592/96 წ.წ. შორის ის ივლისი იყო, 596-712/16 წ.წ. შორის - ივნისი, ხოლო 716-836/40 წ.წ. შორის - მაისი. მ.შინადად, დასაბამი თვეებით ქართულ და სომხურ წელიწადთა თვეების რიგი მხოლოდ 472 წლამდის ხვდება ერთმანეთს, ხოლო მერმე ისინი ურთიერთს სცილდებიან: ქართული უძრავი წელიწადი დასაბამად სექტემბერს იღებს, სომხური კი ჯერ ივლისს (პირველი 120 წლის განმავლობაში) და მერმე შესაბამისად ივნისს, მაისსა და ა.შ. ცხადია, უკანასკნელ შემთხვევებში, როცა სომხური და ქართული წელიწადების საწყისად სხვა თვეებია წარმოდგენილი (ივლისი - სექტემბერი/აგვისტო², ივნისი - სექტემბერი, მაისი - სექტემბერი...), უკვე მათი თვეების რიგი ერთმანეთს ერთი თვით კი არ ჩამორჩება (თუ წაემატება), არამედ მეტი. ამდენად ირკვევა, რომ ქართული და სომხური თვეების რიგი თუ ერთმანეთს ხვდება, მაშინ ისინი დასაბამ თვეებად აგვისტოს იღებენ, ხოლო თუ ერთით სცილდებიან (ჯთქვათ სომხურის VI თვე ქართულში V-ით არის წარმოდგენილი), მაშინ სომხურის დასაბამი თვე ერთით რჩება უკან ქართულის ან აგვისტოსა და ან სექტემბრის წელიწადს (ივლისი - აგვისტო, აგვისტო - სექტემბერი). ამნაირად,

სომხური თვეების რიგი	და ამათი შესაბამისი		ქართულ თვეთა რიგს	ასე შეესაბამებოდა	
	472 წ-მდის (აგვისტო)	და 596 წ-მდე (ივლისი)		აგვისტ-წლით	სექტ-წლით
1 სპარაჰაჰი	აგვისტო	ივლისი	1 ახალწლისაჲ	აგვისტო	სექტემბერი
2 ზოიქ	სექტემბერი	აგვისტო	2 სთულისაჲ	სექტემბერი	ოქტომბ.
3 შაჰაჰი	ოქტომბერი	სექტემბერი	3 ტირისკანი	ოქტომბერი	ნოემბერი
4 ნიქ	ნოემბერი	ოქტომბერი	4 ტირისდენი	ნოემბერი	დეკემბერი
5 ჭაღოყ	დეკემბერი	ნოემბერი	5 აპნისი	დეკემბერი	იანვარი
6 ლიყყ	იანვარი	დეკემბერი	6 სურწყუნისი	იანვარი	თებერვალი
7 შინსკას	თებერვალი	იანვარი	7 შიპრაკანი	თებერვალი	მარტი
8 ლიქყ	მარტი	თებერვალი	8 იგრიკა	მარტი	აპრილი
9 ლინსკას	აპრილი	მარტი	9 ვარდობისაჲ	აპრილი	მაისი
10 შარბერქ	მაისი	აპრილი	10 მარიალი	მაისი	ივნისი
11 შარაყყ	ივნისი	მაისი	11 თიბისაჲ	ივნისი	ივლისი
12 ჰრიოქყ	ივლისი	ივნისი	12 ქუელთობისაჲ	ივლისი	აგვისტო

¹ უფრო გვიან, აღრე აქ იხევ აგვისტოთა.

² სექტემბერი თანდათანობით სცვლის აგვისტოს. ამ რკალში ძირითადი შიინც აგვისტოა საფიქრებელი.

„ფიზიოლოგის“ ის აღგილი, სადაც ძველი ქართული თვის სახელი გვხვდება, შე-
 მდეგია: „და მივიღის არეგდ ქალაქად თთუესა მიჭრაკნისასა ვინა თუ ვარ,
 ღობისასა“. სომხურ ტექსტში ამ აღგილს დასახელებულია *սარც-არევი*, ე.ი.
 მერვე თვე, რომელიც ქართულში „მიჭრაკნით“, ე.ი. შემვიდე თვით არის ვად
 მოცემული, მაშასადამე, ერთით ჩამირჩენილი სომხურს. როგორც აღვნიშნეთ, ასე
 თი კითარება მაშინ იქმნება, როცა სომხური წელიწადის დასაბამი თვე აგვისტო
 და ქართულით გამოანვარიშებულია სექტემბრის წელიწადით, ანდა სომხურისა
 ივლისია და ქართული ნანგარიშეგია აგვისტოს წელიწადით. პირველ შემთხვე
 ვაში სომხური ტექსტი 472 წლამდის აღმოცენებული იქნებოდა, ხოლო მეორეში
 596 წლამდის. „მიჭრაკნის“ გვერდით „ფიზიოლოგის“ ხსენებულ აღგილს ნა-
 ხმარისკ კიდევ „ვინა თუ ვარღობისაჲ“. როგორ გავიგოთ ეს „ვინა თუ“, არის
 ის „ანუ“, ე.ი. „მიჭრაკანს“ ძველად პარალელურად. „ვარღობისაჲც“ ერქვა,
 თუ „ვინა თუ“ არის „ან“ (ან - ან). რადგან ქართულ „მიჭრაკანს“, რომ პარა-
 ლელურად იდგის „ვარღობა“ ჰქმნიოდა, არ არის დადასტურებული (და ეს არ
 შეიძლება), ამიტომ აქ ეს „ვინა თუ“ მეორენაირი გაგებით უნდა იყოს ნა-
 ხმარი. მთარგმნელმა, ცხადია, იცის, რომ „არევი“ მერვე თვეა, მაგრამ, რო-
 გორც წინა შემთხვევაში, მას ქართულ მერვე თვეს - იგრიკას - კი არ უპირისპი-
 რებს, არამედ ერთ შემთხვევაში, როგორც ვნახეთ, - მიჭრაკანს - და მეორეში
 მეცხრე თვეს - ვარღობას. მას შეეძლო აქ „იგრიკა“ მოეყვანა, ის რომ „არევი“
 სექტემბრის წელიწადით ანგარიშობდეს, მაგრამ ჩანს, რომ ის მას მხოლოდ აგვის-
 ტოს წელიწადით ანგარიშობს ორსავე შემთხვევაში და ამიტომ „არევის“ პირდაპირი
 საბაბლო - „იგრიკა“ - ხან „მიჭრაკნით“ არის გადმოცემული და ხან „ვარღო-
 ბისაჲთ“.

აღნიშნული ვარაუდები მეტად საყურადღებოა, რადგან ის თითქმის ზედმიწევ-
 ნით აღდასტურებს აკად. ნ. შარის შეხედულების სისწორეს „ფიზიოლოგის“ აღმო-
 ცენების განსაზღვრის შესახებ როგორც სომხურს, ისე ქართულ ენაზე. აკად. ნ. შარი
 ამ ძეგლის თარგმნას სომხურ ენაზე VI-VII ს-ით სანდოვრად, ხოლო ქართულისას,
 როგორც ზემოთაც ვახსენეთ, VIII ს-ის გასულით ან IX ს-ის დამდეგით ზემოთ აღ-
 წიშულმა ნიშანმა კითარება უფრო ზედმიწევნით მოხაზა: სომხური ტექსტი 596
 წელზე გვიანდელი აღარ უნდა და აღარც ქართული თარგმანი IX ს-ის დამდეგზე
 გვიან შესრულებული რაც შეეხება ამ ძეგლის ქართული თარგმანის ცათკლარჯეთ-
 ში აღმოცენებას, ეს ასეთი აღრიხდელი ხანისათვის შეიძლება ნაადრევი იყოს და
 ამდენად საცილობელიც.

იპოლიფე რომაელის ნაწარმოებებთანა და „ფიზიოლოგთან“ ერთად, რომლე-
 ბიც მხოლოდ „შატბერდის კრებულით“ არიან ცნობილი, ჩვენ არც ამავე კრებილიდან
 აღებულსა და ლონდონში პროფ. R. Blake-ს მიერ გამოცემულს ეპიფანე კვიპრე-
 ლის „ჰატიოსან თუალათვისს“ ვხლით საგანგებო საუბრის საგნად, თუმცა მისი

¹ Epiphanius de Gemmas by Robert P. Blake, Ph. D., and Harold J. ...
 Studies and Documents, edited by Kirsopp Lake, Litt. D., and Silva Lake. An
 ...

გამომცემელი დამატებებლად ამჟღავნებს მის სომხურიდან მომდინარეობას და აკად. ნ. შარის მსგავსად მასაც ის ცაი-კლარჯეთში მიაჩნია აღმოცენებული, არა უგვიანეს IX ს-ისა¹.

« შატბერდის კრებულის » ბოლოში მოიხილება ერთი ცხოვრების წიგნიც : « ცხონება და განგება » წმიდისა იაკობისი, რომელი ებისუაჲს იქმნა ქალაქსა ნისიბინს ». იაკობ ნისიბელის ცხოვრება მოიხილება სომხურადაც, ისიც რამდენიმე რედაქციით, რომელთაგან ერთერთის დასაწყისი² დაახლოვებით ისეთივეა, როგორც ქართულისა : ამათ მსგავსად ასეთივე დასაწყისი ბერძნულ ცხოვრების წიგნსაც ჰქონია, რომელიც თურმე ვინმე თეოდორიტეს მიეწერება³. სომხური ცხოვრების წიგნები მკრტიხ ავგეერიანის დაკვირვებით პირვანდელი სახით არ ყოფილა მ აღწეული. ნისიბელის ცხოვრების წიგნს, რომ რაიმე კვალი ეცულობდეს სომხურობისა, ვიცოდით, მას დაცული აქვს დაკარგულ რედაქცია სომხურისა, მაგრამ რამდენადაც მასში ასეთი რამ არ მოიხილება, ამდენად ეს უყრალ ბერძნულიდან მომდინარე უნდა იყოს. ხსენებული მიზეზის გამო ეს ნაწარმოებიც აგრეთვე ვერ იქცევა ჩვენი განხილვის საგნად.

ამრიგად, « შატბერდის კრებულის » სომხურიდან თარგმნილი მასალა, რომლის უმრავლესობას სათანადო ზედმიწევნითი დედნები სომხურში ჯერხნობით ყოველთვის არ ეძებნება, აქ მხოლოდ ერთადერთი თარგმნილი ძეგლით გვაქვს წარმოდგენილი, რომლის უეჭველ მომდინარეობას სომხურიდან ვარკვევდ ხანაში (X ს.) ამ უხებზე შემდინახული მკარე ნაწილიც კი აღასტურებს მთარგმნელის ან დეკის შესაბამისად.

საღვთისმეტყველო-ფილანთროპიური ძეგლი, რომლის სომხურიდან მომდინარეობის შესახებ ძველი ლიტერატურული ცნობა მოგვეხილება, არის გრივოლ იშეკელის მიერ თარგმნილი გრივოლ ნახიანზელის ურთერთი ნაწარმოები, რომელსაც ეწოდება : « სამხილებელი არიანობთა და ეგნუმთანოსთა... ». ლიტერატურული ცნობა ამ თარგმანის სომხურიდან მომდინარეობის შესახებ XI ს-ის ქართულ დიდ მეცნიერს, ცნობილ ეფრემ მცირეს ეკუთვნის. გრივოლ იშეკელი ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში X ს-ის მოღვა-

London: Christophers 1934.

« პატრიონან თუალთათჳს-ის » შესაბამისი სრული ტექსტი სომხურად ჯერ ცნობილი არაა, მხოლოდ მცირედი ნაწყვეტებია გამოყვეყნებული. სომხეთის ბელნიწერთა კოლეჯიებში ჩვენ მივაკვლიეთ ამ ძეგლის ბირველ ნაწილს, რომელიც რ. მლოდ-ის გამოცემით ქართული ტექსტის 3-21 გვ. გვ-ის მოცულობისაა. ვრცელი სომხური ტექსტი რ. მლოდ-საც უპოვნია ვადივანს, მხოლოდ არ გამოუქვეყნებია ჯერჯერობით, გვიპირდება, რომ ცალკე გამოსცემს. სანტერესია, რა ნაწილი დამოკიდებულე-ბაა მათ შორის!..

¹ იქვე, გვ. LXXXV. [იქი 1874, გვ. 83-107.
² მლოდ და მკაჟარანოსიძის აქტივ... ნაოღმური დაწესაჲ ქ ნაოღმურაჲ, ნაო. მ, ძხნს-
³ მკაჟარანოსიძის აქტივ... ნაოღმური დაწესაჲ ქ ნაოღმურაჲ... ნაო. მ, ძხნს. 1814, გვ.

წელ არის აღიარებული. XI ს-ის ერთადერთ ხელნაწერში (საქ. მუხ. ხელნაწ. A ფონდი N 87) დაცული ხსენებული ძეგლის თარგმანი გადამწერის შენიშვნის თანახმად, რაც ერთგან ამოაზეა აღნიშნული, გრიგოლ ოშკელს მიეწერება; ასე რომ ეფერემ მცირის ცნობა უსაფუძვლო არაა.

გრიგოლ ნაზიანზელის თითქმის ყველა ნაწერია სომხურად ძველად ნათარგმნი¹. ისინი ერთი რედაქციისა ჩანან. როცა ამ სომხურ თარგმანს ვუდარებთ ქართულს, შეინიშნება, რომ ქართული და სომხური ტექსტები ერთმანეთს არც სიახლოვითა და არც მცდელობით არ უდგება. ამის გამო უნდა აღგვევარებინა, რომ მწიფრემის ცნობა და გადამწერის განცხადება არ შეეფერება სინამდვილეს, ანდა უწყებაცა და მინაწერიც სწორია, მხოლოდ დღეს არსებულ სომხურ ტექსტს გარდა ყოფილა კიდევ ძველად სხვა თარგმანიც, რომელიც გრიგოლ ოშკელს გადმოუღია. ჩვენ ეს ვართუდი უფრო სწორი გვგონია, რადგან ქართულ თარგმანში ერთი ისეთი non sens ი ვიპოვეთ, რომელიც, თუ არ სომხურით, სხვანაირად ვერ აიხსნება. (ნ. ამის შესახებ ქვემოთ, ნაწარმოების ცალკე განხილვისას).

გრიგოლ ნაზიანზელის კიდევ ერთი სიტყვა მიაჩნია აკად. კ. კეკელიძეს გრიგოლ ოშკელის მიერ თარგმნილად სომხური ენისაგან. ესაა : «ქებაჲ და შესხმაჲ ნეტარისა კესა რიოს ძმისა თვისისაჲ»² (საქ. მუხ. ხელნაწერთა A ფონდი № 87; S ფონდი №: 1696). ენობრივად ეს თარგმანი ახლო დგას ამავე ჰირის ნათარგმნად აღიარებულ ზემორე აღნიშნულ ნაწარმოებთან. ესეც მსგავსად ჰირველისა არ ხვდება სომხურ სათანადო ჰველ ტექსტს, რომელიც მხოლოდ ერთი რედაქციითაა. სომხურად ცნობილი ვერც რამე საგანგებო ნიშანი იძებნება ქართულ თარგმანში, რომლის მიხედვით შეგვეძლოს აქაც ისეთი დასკვნა ვამოვიტანოთ, როგორც წინა შემთხვევაში, სახელდობრ ის, რომ ეს თარგმანიც ოდესღაც სომხურად არსებული ცალკე რედაქციის თარგმანია³.

ესენია ჩვენი მთავარი წყაროები, რომლებშიაც მოიპოვება ის თარგმნილი ქართული ძეგლები, რომელთა სომხურიდან მომდინარეობა, IX-X ს.ს-ში, არავითარ ეჭვს არ იწვევს. არა თუ ეს ძეგლები, არამედ მათი შემკველი უძველესი ხელნაწერების უმრავლესობაც ამავე პერიოდის ფარგლებში თავსდება, ყოველ შემთხვევაში დი-

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ძველი მწერლობა, ტ. I, თბ. 1941, გვ. 151-152

² გამოცემით კი მართო ერთია გამოქვეყნებული: « შობისათვის »: 4ქიქ და ზაოი იოქუარ. 47, 1752. ნ. აკინიანის აზრით ნაზიანზელის ნაწერები 450-572 წ.წ. შირის უნდა იყოს ნათარგმნი სომხურად (ს. ასქისხას. წასასკას რაყერბერ და ქქისსასკას შქსქარქსას რაყიოყ. ქქისსას, 1932, გვ. 68). ³ კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია... I², გვ. 151-152.

⁴ გრ. ნაზიანზელის ნაწერებიდან ძველ « მრავალთავებში » გვხვდება ორი თხზულება: 1. « შობისათვის » (« ქე იშვების, უგალობდი... ») და 2. « ნათლისღებისათვის » (« აჰა კუალად დღეს საიღუმლოჲ... »), რომლებსაც აკად. კ. კეკელიძე IX-X ს-ის თარგმანებად მიიჩნევს, შესრულებულთ ცალკულაქეთის უცნობ მთარგმნელთაგან. ქართ. ლიტ. ისტ. I², გვ. 591). სომხურობის რაიმე ნიშანი მათ არ მოეპოვება, ამიტომ ისინი შეიძლება ბერძნულიდან მომდინარეობდნენ. თუ კი ასეთი არ გამოდგენენ, მაშინ საფიქრებელია, რომ ისინი სომხურიდან მოდიოდნენ. მაგრამ ჯერ მიუკვლეველი დღემდე (ს. იქვე « მრავალთავი », ვნმმანი შობისათვის, გვ. 246).

დად არ სცოდნება მას. როგორც ხეშოთ ზღვნიშნით, «ათონის მრავალთავი» ავად. ნ. შარს X ს-ად მიაჩნდა, თუმცა ავად ვ. კეკელიძის საბუთით ის შეიძლება XI ს-ისაც იყოს. «შატბერდის კრებული», როგორც ეს ექ. თაყაიშვილმა¹ და თ. ჟორდანიამ² გაარკვიეს, 973 წლის ახლო ხანსაა დაწერილი, ხოლო ვრიგოლ იშკელის თარგმანის შემსველი ხელნაწერი დაახლოებით 1065 წლის ახლოსაა დაწერილი.³

ქართულიდან სომხურად შესრულებული ერთი თარგმანის დედანი: «ცხორებაჲ დიონისიისისი» - უძველეს ქართულ «მრავალთავებშია» დაცული («ათონურს» - № 57-ში და ერთერთ «თბილისურში» - საქ. მუზ. ხელნაწ. A ფონდი № 19), ხოლო მეორე თარგმანის დედანი: «მარტვლობაჲ შუშანიკისი» XI ს-ის დამდეგის ერთერთ «თბილი-სურ მრავალთავშია» შენახული (საქ. მუზ. ხელნაწ. A ფონდი № 95⁴). «დიონისიისის ცხოვრების» სომხური თარგმანის აღმოცენებს დრო IX ს-ის 80-იანი წლებია, როგორც მთარგმნელის, ვინმე იოანე შკურსალის ანდერძიდან ირკვევა. იაკობ ცურტაველის «შუშანიკის მარტვილობა» კი X ს-ის დამდეგის ერთ სომეხ ავტორს, აპარონ ვანანდელს აქვს გამოყენებული თავისი ერთი კომპილაციური ხასიათის ნაშრომისათვის: «მცხეთის ჭურის ისტორიაში», სადაც ხსენებული მარტვილობა გამოკრებით ჩანს შესული. ამრიგად, ხსენებული ძეგლების სომხურად აღმოცენების ხანა წინ უსწრებს ამ ძეგლების შემსველ ქართულ უძველეს ხელნაწერებს და ერთერთ ზღვანსაც წარმოადგენს, რომლის უგვიანეს არ შეიძლება ვივანაუდოთ მათი შექმნა ქართულ ენაზე.

როგორც ქართული თარგმანების სომხურ დედნებს, ასე ქართულიდან სომხურად თარგმნილ ტექსტებსაც ძირითადად შაოღლსაჲრ-ებში («მრავალთავებში») ვხვდებით. ესენი კი ისე ძველი არ არიან, როგორც ქართული ხელნაწერები. თუ ხსენებული სომხური ძეგლების ხელნაწერთა ფრაგმენტებს არ მივითვთ მხედველობაში, რომლებიც შეიძლება «მრავალთავებისა» არც იყვნენ და ამასთან X-XI სს-ისა ჩანან ხელის მიხედვით, სხვებია, მთლიანი ტექსტების შემსველი «მრავალთავები», XI-XIII სს-ზე ძველი არ მთავრდება, ყოველ შემთხვევაში სომხეთის ხელნაწერთა საცაფებში არ შეგვხვდრია.

ქართულის შესაბამის სომხურ ძეგლოვან თითქმის არც ერთი არაა კრიტიკულად გამოცემული. აგიოგრაფიული ძეგლებიდან მხოლოდ «იზბაღნიისის წამება» P. Peeters-ის მიერ სათანადოდ გამოქვეყნებული ლათინური თარგმანითურთ, რომელიც თან ახლავს ალ. ხახანაშვილის გამოცემის მიხედვით მის მიერვე შესრულებულ

¹ ექ. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ქრანტიკა, თბილისი, 1890წ., გვ. 4X-XIX.

² თ. ჟორდანიამ, ქრინიკები II, თბ., 1892 წ., გვ. 103.

³ G. D. Жордания, Описание рукописей Тифлисского Церковного Музея, т. I, გვ. 87.

⁴ იაკობ ცურტაველი - მარტვლობა შუშანიკისი, გამოც. ილია ამულაძისა, თბილისი, 1938 წ., გვ. 97 (შენ).

თარგმანიც¹, და რამდენადმე აგრეთვე «დიონისიოსის ცხოვრების» სომხური თარგმანია. აკინიანის მიერ, გვიანდელი ნუსხების მიხედვით? სხვა ყველა დანარჩენი სომხურ თარგმანებს ვინაობა დასაზღვევად ზოგიერთი ხელნაწერის მიხედვით. აქარონ ნანდელის შრომა კი ისევ ხელნაწერებშია დამარხული, ამ ავტორის სახელით გამოცემული ის «ისტორია მცხეთის ჯვრისა», რომელიც პრიფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგმა გამოაქვეყნა², სინამდვილეში ამ ისტორიის მხოლოდ დასაწყისია. ეგზეგეტიკურისა და სალუთისმეტყველო-ფილოსოფიური დარგის ნიმუშებს, რომელთაც ჩვენ ვაქვეყნებთ, დღემდის ბეჭდვითი გამომშვევება არ ჰქონია. ყველა ამ გარემოებამ მიკარნახა, მომეკიდა ხელი კრიტიკული გამოცემისათვის და, რამდენადაც შესაძლებელი იყო, მოყენებინა ყველა სომხური «მრავალთავი» (Ճառընկիր), რადგან თუ სადმეა სხვათაგან დევლებული ტექსტები სასებარი, ეს ისევ «მრავალთავ-Ճაռընկիր-ებში»³ რას გვაწვდის ახალს ჩვენი ტექსტების შესწავლა, ესაა ეხლა მორიგი ვასარკევი კითხვა, რომელთანაც დაკავშირებულია ჯერ იმის გამიჯვრელება, თუ ზედმიწევნით რა დროის წარმონაქმნია ესათუის ძეგლი და მეორე - ვინაა შემოქმედი წარმომადგენელი ჩვენს, და რაში მდგომარეობს ძეგლთა ენის თვისებები.

III. ქართული და სომხური თარგმანების წარმომქმნის დრო

სომხურიდან თარგმნილი ქართული ძეგლების ერთი ნაწილი, სახელდობრ ეგზეგეტიკური და სალუთისმეტყველო-ფილოსოფიური შინაარსის ნაწარმოებები, აღმთცენების ნის მხრივ მკვლევართა შორის რაიმე ეჭვს არ ჰბადებდა და არც ამჟამად იწვევს ერთ მათგანს თარგმანის შესრულების დროს მარყუებლად მოეპოვება ანდერძი, რომელთაც დაახლოებით ირვევა ეს თარიღი, ხოლო მეორეს დასახელებული ჰყავს მთავრად ისეთი პირი, რომლის მოღვაწეობის ხანა აგრეთვე დაახლოებით შეიძლება განისაზღვროს. მსგავსი სურათი გვაქვს, როცა ქართულიდან სომხურად შესრულებული ძეგლების წარმომობას ვარკვევთ: ერთგან აქავს («დიონისიოსის ცხოვრება») თარიღი მოიპოვება, მარყუებელი იმისა, თუ რილის ითარგმნა ეს ძეგლი, ხოლო მეორეგან («მუშანოვის მარტვილობა») მთარგმნელია დასახელებული, რომლის ვინაობასა და მოღვაწეობის ხანაზე ცნობები ზოგიერთ სომეხ-ისტორიკოსთან გვეხვეს მხოლოდ აგიოგრაფიული შინაარსის ძეგლებია, რომ ანდერძისა და მთარგმნის

¹ Passio s. Jschazetae. «Acta Sanctorum», novembris, toms IV, Bruxelles, 1893, გვ. 204-213.
² Պատմության սրբոյ Գիոնեսիոսի Երիսկոսոսի Արիստակասայոյ. «Դանդա Ասարեայ», Կիևնսա, 1914, გვ. 205-248.
³ Պատմության սրբոյ Նշանի Նուռէի: Կրաց Կան առաջնորդի. «Տեղեկագիր» ԱՄՄ Կիսիւթյուններէ Ակարեմիայի հայկական ֆիլիալի, N 9(14), 1941, გვ. 61-62.

დასახელებასაც მოკლებულია, რის გამო იხინი სავანებში ვახილვას საქირებენ მათი აღმოცენების დროის დასადგენად.

სომხურიდან შიშობიანი აგიოგრაფიული ძეგლების ქართულ თარგმანთა წარმოშობის ხანის განსაზღვრის შესახებ მკვლევართა შორის, როგორც წინა თავში შევნიშნეთ, აზრთა სხვადასხვაობა სუფევს. ყველაზე უწინარეს ამ ძეგლებით დაინტერესებული მკვლევარი აკად. ნ. მარი თავის წინასწარ შენიშვნებში, რომლებიც მან 1899 წ. გამოაქვეყნა¹, იმ აზრისა იყო, რომ აღნიშნული ძეგლები (მათ რიცხვში «დავით და ტირიჭანის წამებაც») VII ს-ის გასულამდის ანდა VIII ს-ის დამდეგამდისა ქართულად თარგმნილი. ასეთ მოსაზრებას ის გარემოება ედვა საფუძვლად, რომ სომეხ მარტვილთა და მოღვაწეთა წამება-მოქალაქეობის წიგნები მას შემდეგ, რაც ქართლისა და სომხეთის ეკლესიები ურთიერთს გაეთიშნენ (VII ს-ის დამდეგს), შეუძლებელი იყო ქართულად ეთარგმნა ვისმე. უკიდურეს ზღვრად აკად. ნ. მარი VII ს-ის გასულს ან VIII ს-ის დამდეგს დებდა, ე.ი. იმ მომენტს, რომლიდანაც, მისი სიტყვით რომ ვთქვათ, იწყება «რელიგიური შუღლისა და ერთმანეთისაგან განღვთმის» გაქლიერება.

ზემოთ აღვნიშნავდით აგრეთვე, რომ შემდეგში აკად. ნ. მარი თავის წინასწარ დაკვირვებებს აღარ დაბრუნებია, თუმცაღა დაპირებას, დაწვრილებით განვიხილავ საკითხსა, ის არა ერთგვის იძლეოდა. ერთხანს ის ეცდებოდა, ამ შეხედულებას კიდევ იცავდა, როგორც ეს 1901 წ. გამოაქვეყნებული ზოგიერთი ათონური ხელნაწერების აღწერიდან ჩანს², რადგან ის აქ აღნიშნულ თარგმანებს ისე უცქერის, როგორც სომხური ლიტერატურის გავლენის ნაყოფს ქართულს ადრინდელ მწერლობაზე. მაგრამ შერბე, მას შემდეგ რაც მან სომხურიდან თარგმნა მერმინდელ ხანაშიაც შესაძლოდ მიიჩნია, ქართული და სომხური დიოფიზიტური ეკლესიების თანაარსებობის უამს ტალ-კლარჯეთში, საფიქრებელია, წინანდელი შეხედულება რამდენადმე შეერყეოდა. ამის გამოხატულება უნდა იყოს მისი 1926 წლის ერთი გამონათქვამი, რომელიც ათონის «მრავალთავის» დასაწყისი ნაწილის გამოცემასთან დაკავშირებით მოგვცა. „ათონის «მრავალთავი», ამბობს ის აქ შესაძლებლობის სახით, ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიასთან დაკავშირებულ სომეხთათვისაა განკუთვნილიო.“³ კითხვას, თუ როდინდელია ამ კრებულში მოთავსებული სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების თარგმანები, ის აქ აღარ შეხებია, ასე რომ საქმე გვაქვს ისევ მის ადრინდელ მოსაზრებასთან, რაც მას სხვაგან აშკარად არც შეუსწორებია და არც უარუყვია.

როგორც აქიდან ვხედავთ, აგიოგრაფიული ძეგლების თარგმანთა დასათარიღებელ საყრდენად მიღებულია ისტორიული პირობები ქართლისა და სომხური ეკლესიების ურთიერთობისა, მხოლოდ არაა საბოლოოდ განსაზღვრული, მაინც რომელი პერიოდია ამ თარგმანების წარმომქმნელი - ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ერთობისა, თუ ქართულ ეკლესიასთან დაკავშირებული სომხური ეკლესიის ერთი

¹ Н. Марр. Из поездки на Афон. ИСМНПР, парм, стр. 4-24.

² Н. Марр. Описание пяти пергаментных рукописей. ЗВО, т. XIII, стр. 4-88.

³ Le Synaxaire Géorgien... Patrol. Orient, XIX, fasc. 5, pag. 638.

ურთისა.

ისტორიულ ვარეშიებას აღნიშნული თარგმანების წარმოქმნის განსახილვერავად არც სხვა მკვლევრები უგულებელყოფენ, მხოლოდ ისინი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ენობრივ მონაცემებსაც, კერძოდ ტერმინების ხმარებას, სათანადო ანგარიშს უწევენ. ამ მხრივ ზოგიერთი ძველი IX ს-ზე აღრიზდელად მათ არ შიარჩნათ. ასეთნაირად ვადაჭრა აღნიშნული საკითხი ზოგიერთი საგულისხმო ძველის მიმართ აკად. ივ. ჭავჭავაძის შვილმა, რასაც «დავით და ტირიჭანის მარტვილობის» თარგმანის შესახებ აკად. კ. კეკელიძეც იწყნარებს.

სხვაგვარი ცდა, განსახილვერად ზედმიწევნით სომხური აგიოგრაფიის ზოგიერთი ქართული თარგმანის აღმოცენების ხანა, P. Peeters-ის ეკუთვნის. მის საყრდენს თარგმანის აღმოცენების დასათარღებლად დედანსა ზ თარგმანში მოსახსენებლად დადებული დღე წარმოადგენს. თვითეული ძველის ქართულ თარგმანს, როგორც საერთო წესი ამ დარგის ნაწარმოებთათვის, დასაწყისში, სათაურის წინ, მარტვილისა თუ მოღვაწის მოსახსენებლად ეკლესიის მიერ დაწესებული დღე აქვს დასახელებული. ჩვეულებრივ - ის იგივეა ხოლმე, რაც მარტვილისა თუ მოღვაწის აღსრულების დღედ ძველში მოხსენებული დღე, თუკი ასეთი რომელიმე მათგანს მოეპოვება. ქართულ თარგმანებში ეს დღე რომაული აღრიცხვით არის წარმოდგენილი. დასახელებულია ესათვის თვე რომაული სახელწოდებით და მის გვერდით მითავსებულია ამ თვის რომელიმე რიცხვი. სომხურს შესატყვის ტექსტებში ასეთ შემთხვევებში ეროვნულ აღრიცხვას ვხვდებით. იქ თვე დასახელებულია ძველი სომხური სახელწოდებით და მის გვერდით ამ თვის რიცხვია (მეტწილად ასოებით) გამოყვანილი. როგორც ცნობილია, ძველი სომხური წელიწადი მოძრავი იყო, ქართული კი უძრავი მსგავსად რომაულისა. სომხურიდან მომდინარე აგიოგრაფიულ ძეგლებს, რომელთაც მარტვილ-მოღვაწის ხსენება მოძრავი წლის მიხედვით ჰქონდა დადებული, ქართულად განმკარგველი მოსახსენებლად დედნის თარიღს უცვლელად ვერ დაუტოვებდა, რადგან ქართული ეკლესიის პრაქტიკაში უძრავი წელიწადი იყო მიღებული ძველად. განმკარგველს, ბუნებრივია, ის ქართულ აღრიცხვაზე უნდა გადმოეყვანა. ამის გამო სომხური თვის სახელწოდების მაგიერ ქართულ თარგმანებში VIII ს-დან რომაულს ვხვდებით. რიცხვებით, რასაკვირველია, ამავე მიზეზის გამო ყოველთვის ერთნაირი არ შეიძლება ყოფილიყო. რომელ ვითარებასთან შეფარდებით შეიძლება მოძრავი წლის თარიღები გადმოყვანილიყო უძრავისაზე, იმასთან, რომელიც პირველსა და მეორეს შორის მაშინ არსებობდა, როცა რომელიმე ძველი ითარგმნებოდა, თუ იმ მიმართებასთან შეფარდებით, რომელიც მათ შორის უნდა არსებულიყო ძველში აღწერილი ამბების დროს? ერთთანაცა და მეორესთანაც, მაგრამ უფრო პირველთან შეფარდებით, რადგან მთარგმნელ-განმკარგველისათვის, როცა წამება-ცხოვრების წიგნში აღწერილ ხანას ძლიერ იყო დაცილებული ადვილი საქმე არ იყო წინანდელ ვითარებასთან დაკავშირებული შეფარდების დაცვა. P. Peeters-საც სწორედ მოსახსენებლად დადებული თვე და რიცხვი რამდენიმე ქართული თარგმანისა მთარგმნელის ნაშრომის ხელიდან გამოსვლის დროსთან მიმართებით მიჩნია განკარგულად, რაც უცილობლად მართებული უნდა იყოს.

P. Peeters-ს მარტო ორი ქართული თარგმანის აღმოცენების დრო აქვს ასეთი ხერხით განსაზღვრული. ერთია «შუშანიკის მარტვილობა», ე.წ. მოკლე წამების წიგნი, ხოლო მეორეა «იზიდზიდიის» წამება». «მარტვილობა» შუშანიკისა, რომლის აღსრულების თარიღს, ქალაქის 17-ს, ქართული თარგმანით მოსახსენებლად დაწესებული 21 აგვისტო შეეფარდება, P. Peeters-ის ანგარიშით ნათარგმნია 940-944 წ.წ-ში, რადგან ამ დროსაა მხოლოდ, რომ 17 ქალაქი 21 აგვისტოს უდრის. ასევე «მარტვილობა» იზიდზიდიისა, რომლის აღსრულებისა და მოსახსენებლად დაწესებულ თარიღს, ქალაქის 2-ს, ქართული თარგმანით აღსასრულის თარიღად გამოყვანილი 2 ივლისი და მოსახსენებლად დაწესებული 28 ივლისი შეეფარდება, უკანახეულის ოდენ მხედველობაში მიღებით, იმავე მკვლევრის ანგარიშით 968-972 წ.წ-შია ნათარგმნი, რადგან ამ დროსაა მხოლოდ, რომ 2 ქალაქი - 28 ივლისს უდრის.²

როგორც ვხედავთ, ქართულად თარგმნილი მარტვილობის წიგნების მოსახსენებლებს აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა მიწიჭებული P. Peeters-ის მიერ მათი ქართულად წარმომქმნის დროის დადგენის საქმეში. მაგრამ, თუ თვით თარგმანის ტექსტში ნახმარი აღსასრულის თარიღის სომხურთან მიმართებას მივაქცევთ ყურადღებას, შევნიშნავთ, რომ აქ რიცხვი არაა შეცვლილი, ხოლო თვის სახელწოდება თარგმანის ტექსტშიცა და მოსახსენებელშიც ერთიად იგივეა („ივლისი“). როგორც უცხოა, მთარგმნელი თუ რედაქტორი ტექსტის თარგმანისა თუ რედაქციის დროს სომხური თვის საბადლოდ იღებს გარკვეულ თვეს, რომელიც მაშინ ქართული სინამდვილთა შეფარდებლად სომხურს, ხოლო რიცხვს ანგარიშს არ უწყევს. ასევეა საფიქრებელი, რომ შუშანიკის მარტვილობის აღსასრულად დედანში დასახელებული 17 ქალაქი მთარგმნელისა თუ რედაქტორის ნუსხას არ უნდა ჰქონოდა, თორემ, თუ ასე იქნებოდა, მაშინ თარგმანში 17 აგვისტო (ან ივლისი) იყო მოსალოდნელი. რატომაა, რომ აღსასრულის დღედ დასახელებული თვის რიცხვი დედნისა მოსახსენებელშია (თარგმანისა) შეცვლილი, არ იკვეთა. შეიძლება ამ მარტვილისათვის ასეთი დღის დაწესება შეუძლებელი იყო ამავე დღეს სხვებისათვის დაწესებულ ხსენებათა გვერდით, ანდა ეგების თარგმანის ტექსტის თარიღი თარგმანის შესრულებისა თუ რედაქციისა იყოს, ხოლო მოსახსენებლისა კი - ეკლესიის ნებართვისა. ამიტომაც მგონია, რომ თარგმანის აღმოცენების ხანის განსაზღვრავად მაინც ტექსტების ჩვენებას უნდა მიეცეს უპირატესობა.

მთარგმნელი (თუ რედაქტორი) რომ თვის გადმოყვანას უწყევს ანგარიშს და არა რიცხვისას, ამას ჩვენი ძეგლების მარტვილ-მოღვაწეთა აღსასრულისა და მოსახსენებლის თარიღებიც გვიდასტურებს:

ა. სანდუხტის თარიღი აღსასრულის მიხედვით დედანშია „ქალაქის“ 7, ხოლო თარგმანში აღსასრულითაცა და მოსახსენებლითაც - მაისის 5³.

¹ P. Peeters. S. Sossanik ... Anat. Bull., t. LIII, fasc. 12, გვ. 303-305.

² P. Peeters. რეცენზია აკად. ივ. ჭავჭავაძის შვილის წიგნზე „ქველი სომხ. საისტორიო მწერლობა“. წიგნი I. Analecta Bollandiana, t. LIV, p. 399.

³ შეუთანხმებლობა რიცხვებისა (7 და 5) იმით აიხსნება, რომ რიცხვის გამომხატველი ასო დედნისა, რამელიც 5 ან 7 უნდა ყოფილიყო, გადამწერისა, თუ ქართულად მთარგმნელის მიერ ამოკითხულია.

ბ. ოსკის თარიღია დედნის მოსახსენებლით („პორის“ მეორე შაბათი), ხოლო თარგმანით (აქაც მარტო მოსახსენებლით) - მაისის 12.

გ. მესუკავეთა თარიღი აღსასრულითაცა და მოსახსენებლითაც დედანში „ნავასარდის“ 15, ხოლო თარგმანში (აღსასრულითაცა და მოსახსენებლითაც) - აპრილის 15.

დ. გრიგოლ განმანათლებლის შემკვიდრეთა თარიღი დედანში არ მოიპოვება, ძველ სხვა სომხურ წყაროს კი ჰქონია „ტრეს“ 22², ხოლო თარგმანში მოსახსენებლად ივლისის 19.

ე. ნერსეს მთავარეპისკოპოსის თარიღი სომხურს ცხების წიგნში არ მოიპოვება, სხვა ძველ წყაროებს კი ჰქონიათ „პროტიც“ 5, „ნავასარდის“ 30 და „ტრეს“ 11³, ხოლო თარგმანში მოსახსენებლად ივლისის 1.

ვ. საჰაის თარიღია დედანში, აღსასრულით - „ნავასარდის“ 30, ხოლო თარგმანში, აღსასრულითაცა და მოსახსენებლითაც - აპრილის 30.

ზ. ვარდანის თარიღია დედანში, მოსახსენებლით „პროტიც“ 39, ხოლო თარგმანში, მოსახსენებლითვე - მარტის 28.

შ. შუშანიკის თარიღია დედანში, აღსასრულით - „ქალოცის“ 17, ხოლო თარგმანში, მოსახსენებლით - აგვისტოს 24.

თ. ატამის თარიღია დედანში, მოსახსენებლითა და აღსასრულით - „ნავასარდის“ 9, ხოლო ქართულ თარგმანში, მოსახსენებლითა და აღსასრულით - აპრილის 9.

ი. იზიდბოზიდის თარიღია დედანში, აღსასრულით - „ქალოცის“ 2, ხოლო თარგმანში, აღსასრულით - ივლისის 2, მოსახსენებლით - ივლისის 28.

იპ. დავით დვინელის თარიღია დედანში, აღსასრულით - „ანეგის“ 23, ხოლო თარგმანში, აღსასრულითა და მოსახსენებლით - თებერვლის 23.

თითქმის ყველგან, სადაც კი ჩვენი მარტვილობების დედნებში სადმე აღსასრულისათვის თარიღი გვაქვს, ქართულ თარგმანებში ის მხოლოდ თვის სახელწოდების შეცვლით არის მოცემული, ხოლო რიცხვი უცვლელად არის გაშვებული. სადაც ისინი ურთიერთს არ ხვდებიან, იქ ან რიცხვის გამომხატველი ასოების გრაფიკულ შეცდომასთან გვაქვს საქმე, ანდა რაღაც ჯერ უცნობ მოვლენასთან, რაზედაც ზემორე (გვ. 040) გვქინდა საუბარი.

აქ მოტანილ ნუსხას თუ დავუკვირდებით, სომხურ თვეთა სახელები რამდენჯერმე შეგვხვდება გამეორებული. ასე მაგ.:

სადაც	}	აპრილი (გ. მესუკავენი).	წაიღო	}	მაისი (ა. სანდუხტი).
		აპრილი (ვ. საჰაი).			ივლისი (ი. იზიდბოზიდი).
		აპრილი (თ. ატამი).			აგვისტო (შ. შუშანიკი).

შეცდარად, დაწერილობის მსგავსების ნიადაგზე.

¹ ნ. გვ. 191, 20 (შენიშვნები - ე).

² ეს წყაროა: Մշակչեսնաւոր պարգաւոմար, յոր յարի և Կոնստանդ, աշխ. Էրմասէն վարդ. Աս. Եկրեանց. Կենսեպիկ, 1782 (ნ. Օրմանեան. Ազգասպարոմ, I, § 86, გვ. 124).

³ ამ უკანასკნელის წყარო ყოფილა ճաշոյ-ի (ნ. Օրմանեան. Ազգասպարոմ, I, § 155, გვ. 219).

სიტ { ივლისი (დ. გრიგოლის შემკვიდრები).
ივლისი (ე. ნერსისი).

< ზიიჩ > მაისი (ბ. ისკი).
ჰრიიჟჳ მარტი (ზ. ვარდან).
სკრცა ფებრვალი (ია. დავით ღვინელი).

ურყევად, ყველგან ერთიდაიგივე ქართული შესატყვისი სომხურ თვეთაგან, როცა ის რამდენჯერმე მეორდება, ჯერ სასაჲსაიო-ნავასარდს და მერმე ყირქ-ტრეს მოეპოვება. ნავასარდი სომხური მოძრავი წლის პირველი თვეა, რომელიც ჩვენი თარგმანებით ყველგან უცვლელად „აპრილია“. ნავასარდის შესატყვისად „აპრილი“ როგორც მისახსენებელში, ისე ტექსტშიაც, აღსასრულის გადმოცემისას იხმარება. უკანასკნელ შემთხვევაში თავდაპირველად არც იყო მოსალოდნელი, რომ ის თარგმნილიყო, ანუ გადმოყვანილიყო ქართულზე, რადგან იმ წრისათვის ვისთვისაც ეს მარტვილობა-ცხოვრებათა წიგნები ითარგმნებოდა, ეს სიტყვა უთარგმნელადაც ვასაგები იყო ისე, როგორც სხვა საკუთრივ სომხური სიტყვებიც, რომლებიც უთარგმნელადაა გაშვებული¹. და მართლაც, როცა თვით ქართულ ტექსტში ვაკვირდებით ამ სომხური-სიტყვის ბადალს, სამი შემთხვევიდან იგი ერთგან უთარგმნელად გვხვდება, მხოლოდ კვერდით ახსნა მოსდევს: „რომელ არს აპრილია“ (I ს, გვ. 23, 2-3); მეორეგანაც (I-9, გვ. 111, 6) ნავასარდი ყოფილა დაწერილი ათონის ნუსხის დედანში, რის მიხედვით ამ ნუსხის გადმოწერსაც ის გადმოიღვია, მაგრამ გალე შეუნიშნავს, წაუფხვია და ზედ „აპრილი“ გამოუყვანია, მაგრამ ისე, რომ პირველი ნაწერის კვალი მაინც ჩანს; მესამე შემთხვევაში კი მხოლოდ ქართული ბაღლით-აპრილით-არის წარმოდგენილი ნავასარდი. ამ თვის რიცხვი სომხურსა და ქართულშიაც სამივეგან ერთიდაიგივეა, რაც იმის მანიშნებელია, რომ მთარგმნელი არ ცვლის მას, ხელუხლებელს ტოვებს ისე, როგორც ხელუხლებელად გაუშვია თვის სახელწოდებაც. ახსნა, რომელიც ერთგან ამ სიტყვას ახლავს, საფიქრებელია, მთარგმნელს არც ეკუთვნოდეს, არამედ ჩვენი ნუსხის დედნის² რედაქტორ-განმკარგველისა იყოს. ამასთან ცხადია, რომ ის „შესწორებაც“, რომელიც ნავასარდის წაფხევასა და ზედ აპრილის გამოყვანაში გამოიხატება, ჩვენი ნუსხის დამწერს ხსენებული გლოსის მიხედვით შეუცანია. ხოლო ნავასარდის ბაღლად ქართულ ტექსტში მხოლოდ აპრილის ხმარება ჩვენი ნუსხის მწერლისაგან კი არ უნდა მომდინარებდეს, არამედ მისი დედნის დამწერისა ან განმკარგველისაგან.

ნავასარდის აპრილით წარმოდგენას იმიტომ ვერ მივაჩერებ ჩვენი ნუსხის მწერალს, რომელიც X ს-ის გასულის ან XI ს-ის დამდეგის მოღვაწე ჩანს, რომ მის დროს სომხური ნავასარდი ქართულში აპრილს კი არ უდრიდა, არამედ მარტს. აპრილს ნავასარდი 336/40-956/60 წ.წ. შორის უდრის. ასე რომ ნავასარდი აპრილზე ჩვენი ნუსხის დამწერს კი არ გაუმართავს, არამედ მის დედანს ჰქონია უკვე შესრულებული, ისიც გლოსის სახით, რაც მხედველობაში მიუღია ჩვენი ნუსხის დამწერს და უხელმძღვანელებია კიდევაც მით: უთარგმნელად გაშვებული ნავასარდი წაუფხვია და ზედ „აპრილი“ წაუწერია. ამას გადამწერი ვერ ჩაიდუნდა (მისი მოღვაწეობის ქაშს ნავასარდი უკვე ხომ მარტს უდრიდა?), რომ მას სახელმძღვანელო მითითება არა ჰქონოდა. ხოლო სელნაწერი, რომელიც ისეთი

¹ ამათ შესახებ დამწერილებთან შევემით „სტრუქციის“ მიმოხილვისას.

პითითება იქნებოდა, ცხადია, მხოლოდ 840-960 წ.წ. შორის შეიძლება დაწერილიყო ჩანს, ამავე ხანაში დაწესებულა სომეხ მარტვილ-მოღვაწეთა წამება-ცხოვრებათა მოსახსენებლები, რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში აღსახრულის თარიღს იმეორებენ უცვლელად.

მხოლოდ ვარკვეულ ხანაში რომ იყო შესაძლებელი ნავასარდის შესაბამისად „აპრილის“ ხმარება (უ.ი. 840-960 წ.წ. შორის) და ამ პერიოდის შემდეგ კი ის „მარტით“ უნდა ყოფილიყო გადმოცემული, ეს ერთი ძველი ქართული ძეგლითაც მტკიცდება. ეს ძეგლია: „კანონი წელიწადისაჲ, განწესებული რიცხუსა თუეთასა, რომელი განაწესეს ნეტართა და ღმრთიჲ შემოსილთა. წმიდათა მოძღუართა ჩუენთა წესისაებრ წმიდისა ქალაქისა იერუსალემისა“, რომლის ჩვენი ნუსხა მეცნიერებაში «პარიზის ლექციონარის» სახელით არის ცნობილი¹. ამ ძეგლში ზოგიერთი ხსენება სომეხ წმინდანთათვისაც არის დაწესებული. იმ სომეხ მარტვილ-მოღვაწეთაგან, რომელთა ცხოვრება-წამებანი ჩვენს თარგმანებშია წარმოდგენილი, ამ მხოლოდ „საპაჲის ხსენებას“ ვხვდებით. ეს ხსენება ჩვენს თარგმანში 30 აპრილს არის აღნიშნული, ხოლო ლექციონარით 30 მარტისთვისაა დაწესებული: „თთუესა მარტსა :ღ: წმიდისა საპაჲისი, ანასტასიას, და ნეტარისა იპოლიტესი, ყოველთა წმიდათა მოძღუართაჲ“². «პარიზის ლექციონარის» ხელნაწერი XI-XII ს-ში გადაწერილად ითვლება³. მისი რედაქციაც, რომელიც შეიცავს იმავე ტიპის კალენდარს, რაც აჟად. კონსტანტინოპოლის მიერ გამოქვეყნებულს «იერუსალემის განჩინებაში» გვაქვს⁴, XI-XII ს-ში ჩანს შევსებული სახით ჩამოყალიბებული, ყოველ შემთხვევაში, არა უადრეს 960 წლისა, რადგან ამ თარიღის წინ საპაჲის მოსახსენებლად სომხურში დადებული ნავასარდის თვე „აპრილს“ წარმოადგენდა, ხოლო მისი შემდგომი ხანისა, 1080 წლამდის, - მარტს. საგულისხმოა ამ ცნობაში ისიც, რომ, როგორც ჩვენს თარგმანებში, ისე მათი აღმოცენების შემდეგაც, სომეხი წმიდანის სახსენებელი ქართულზე გადმოყვანილია იმნაირად, რომ თავის და არა რიცხვს ეწევა ანგარიში. რიცხვი ორსავე ხანაში უცვლელად არის დატოვებული.

¹ კ. კეკელიძე, «მიმოხილველი»: კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია, გვ. 268-269. შტრ. ექ. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიმუხი, პარიზი, 1933წ., გვ. 24-30.

² ნ. «პარიზის ლექციონარის» ფილტ-პირი, საქ. მუზეუმის ხელნაწერთა დეფონდი, №518. ამ ხელნაწერიდან ამ ადგილს პრ. ფ. H. Soussen-ი, რომელმაც ამ ძეგლის კალენდარული ნაწილი გამოსცა (Über georgische Drucke und Handschriften. Die Festordnung und den Heiligenkalender des altchristlichen Jerusalem betreffend, B. Kühnlen, München-Gladbach, 1923, ss. 40), შეცდომით კითხულობს: (Gedächtnis) des H. Seleucus (und) in der Anastasis des „seligen“ Hippolyt (von Rom) ... ეყვანა: გამოცემებს „საპაჲისი“ ამოუკითხავს „სალაჲისიად“, რაც Seleucus-ად ვაუგია.

³ ასე ფიქრობს აჟად. კ. კეკელიძე თავის რეცენზიაში (მიმოხილველი, გვ. 268), ხოლო ექ. თაყაიშვილი მას XI ს-ის დასასრულს ან XI ს-ის დამლეგს აკუთვნებს (პარიზის... ხელნაწ., გვ. 24-30).

⁴ K. Kekelidze, *Иерусалимский календарь VII века*, Тб., 1912.

ნავასარდს ვარდა სომხურს ტექსტებში რამდენჯერმე გვხვდება ქალიც-ქალიც. მაგრამ უხლა უკვე ქალიც-ი ერთიდაიგივე შესატყვისით კი აღარაა წარმოდგენილი ქართულში, არამედ ნაირ-ნაირით: „მაისით“ (I-1, გვ. 8, 28), „ივლისით“ (I-10, გვ. 123, 23-24) და „ავვისტოთ“ (შუშ. მარტ., გვ. 49, 2). ამ სამი შემთხვევიდან „მაისი“ და „ივლისი“ ორგან თვით ტექსტშია ნახვარი აღსასრულის აღნიშვნის დროს, ხოლო „ავვისტო“ მარტო მოსახსენებელშია. რით უნდა აიხსნებოდეს ასეთი სხვადასხვაობა, ნუთუ სხვადასხვა ხანაშია ნათარგმნი მათი შემცველი ტექსტები? არა მგონია, რომ ისინი სხვადასხვა ხანის თარგმანებს წარმოადგენდნენ. ისინი ისე ახლოს დგანან ერთმანეთთან ენობრივად, რომ ერთ ენობრივ წრეში აღმოცენებულნი და ერთ ხანაში ნათარგმნი არიან. ქალიც-ისათვის სხვადასხვაობა ქართული შესატყვისების ძხრით იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ სომხური შობრავი წლის თარიღის უძრავზე გადასომყვანს ვერ დაუცავს ზედმიწევნით სათანადო ანგარიში. ქალიც-ი სომხური შობრავი წლის მეხუთე თვე იყო. სომხური აღრიცხვის ქართულზე გადმოწყვანს „ეტყობა, კარვად სცოდნია, თუ წლის პირველი თვე რომელს შეესაბამებოდა ქართულში. აქ მას შეცდომა არ მოსდის, მაგრამ ქალიცის, ე.ი. მეხუთე თვის გამომავალიშემის დროს ამ გამოსავალი თვიდან ქართული შესატყვისი ერთგან წესიერად გამოთვლია (აპრილი-1, მაისი-2, ივნისი-3, ივლისი-4, ავვისტო-5), ხოლო მეორეგან წინა თვეში გადაუტანია (თუ სომხურ დედანში მართლა ეს თვე იყო დასახელებული), ან იმის გამო, რომ მან იცის უძრავი წლის ამათუნი თვისათვის ერთ თვეში დაწყება და მეორეში გადასვლა მოძრავი წლით, ანდა იმიტომ, რომ გამომავალიშემის დროს გამოსავალი თვე „მარტო“ იწყება, ეს კი შესაძლო იყო 960-1080 წ.წ. მანძილზე, კერძოდ XI ს-ის ოციან წლებამდის, რადგან ამ ხანამდის არის ჩვენი ნუსხა წარმოშობილი. მაგრამ თუ მოვიგონებთ ზემორე აღნიშნულ ვითარებას, რომ სომხური თვეების გადაყვანა ქართულზე ჩვენი ნუსხის დამწერის საქმე არ უნდა იყოს, მაშინ აღნიშნულ ხანას ვერ მივაკუთვნებთ იზიდბოზიდის წამების თარგმანს, რომელსაც სწორედ ქალიცის შესატყვისად „ივლისი“ მოქოვება. ის ადრე უნდა იყოს თარგმნილი და შეუფარდებლობის მიზეზი სხვა რითმე უნდა აიხსნებოდეს! რადიშა ქალიცისათვის „მაისი“ დადებული სანდოხტის წამების ტექსტში ან მოსახსენებელში? ეს ხომ მეტისმეტ შეუფარდებლობას აჩენს! აქაც ორგვარი ვარაუდი შეგვიძლია გვუწიოთ. ან იმიტომ, რომ ჩვენი თარგმანის დედანში ქალიცის მაგიერ სხვა თვე ეწერა, რომელიც „მაისს“ იძლეოდა (ასეთი კი ჩიოხ შვიდლებოდა მხოლოდ ყოფილიყო), ანდა ქალიც-ქალიც, რომლის სახელწოდებაც ქართული „სთულისაჲ“ უდრის სიტყვა-სიტყვით, უკანასკნელის რიგითაჲ ვანგარიშებული „სთულისაჲ“ ქართულის მეორე თვეა, თუ პირველი, ე.ი. გამოსავალი თვე, გადაყვანისას აპრილია, მაშინ მეორედ მიჩნეული სთულისაჲ-ქალიც, რა-

1 იქნებ მით, რომ ამ დროისათვის ქართულ სინამდვილეში მოქმედი უძრავი წელიწადი მარტისა იყო, რომელიც თურმე ჩვენში „მეცხრე საუკუნის დამდეგიდან, სექტემბრის წელიწადთან ერთად, ფეხს იყიდებს ქორონიკული წელთაღრიცხვის შემოსვლასთან დაკავშირებით“ (კ. კიკელიძე, ძველი ქართული წელიწადი («სტალინის ს.ხ. ცფ. ს.ხ. უნივ. შრომები XVI, 26).

საკვირველია, „მაისი“ იქნება.

ტატერ ვხვდებით ერთი სომხური თვის ქართულ შესაბამისს, რომელიც ორგანვე ერთიდაიგივეა. ესაა ყოიქ-ტრე, რომელიც ძველი სომხური წლის მეოთხე თვე იყო. ის გრივოლ განმანათლებლის მემკვიდრეთა და ნერსესის ხსენების დღედა დასახელებული არა ჰყენი თარგმანების შესაბამისი სომხური ტექსტების მიერ, არამედ ძველი სომხური კალენდარული ძეგლებით. სომხური მოძრავი წლის ამ მეოთხე თვის შესაბამისი ქართულ თარგმანებში (მოხახსენებლებით) კარგადაა გამოანგარიშებული: აპრილი-1, მაისი-2, ივნისი-3, ივლისი-4.

სხვა თვეები, რომლებიც ან ტექსტებითა (აღსრულების აღწერისას) ანდა მოხახსენებლებით იხმარება, თითქმის ყველგან გვაჩვენის წესიერ შესატყვისობას. ასე მაგ., (ჩოიქ) - მეორე თვე, „მაისით“ არის წარმოდგენილი, ანდა ჩიოყიყ, ეს მოძრავი სომხური წლის უკანასკნელი თვე, „მარტად“ არის აღნიშნული. მხოლოდ ერთი თვეა სრეც-არევი (მერვე თვე), რომელიც არა ჩანს, თუ რის გამოა „ფებერვლით“ მოცემული. მაღაქია ორმანიანის ანგარიშით აქ თითქმის მარტაყ-მარტაყ უნდა ყოფილიყო¹. თუ ასეა, მაშინ ამ შემთხვევაშიც სწორი შესატყვისი გვექნება, რადგან მარტაყ სომხური მოძრავი წლის მეთერთმეტე თვეა, რაც ფებერვალს მხოლოდ აღნიშნულ პერიოდში (840-960 წ.წ.) უდრის.

როგორც ვხედავთ, სომხური თვეებისათვის ქართულ თარგმანებში მოცემული შესატყვისებიდან ორი თვეა, რომ განმეორებული ხმარების დროს შესატყვისობას ყველგან ზედმიწევნით იცავს: ნაუასარლი-აპრილი და ტრე-ივლისი. ამასთან პირველ ამთვანს სავანებო ყურადღებას აქცევს ტექსტის რედაქტორი თუ განმკარგველი. ჯერ ერთი, ტექსტში ახსნას, გლოსას, ურთავს და მეორეც, სწორად უძებნის მას ქართულ ბადალს. ეს თვე სომხური მოძრავი წლის პირველი თვეა და მისთვის ასეთი ყურადღების მიქცევა ბუნებრივია. სხვა თვეების მიმართ თუ ორიოდ შემთხვევაში მოხალღნელი შესაბამისი არ მოგვეპოვება, ეს დიდად საკვირველი არც არის. შეიძლება აქ შეცდომა არც იყოს, არამედ ისევე წესიერად იყოს ჩატარებული შეფარდება, როგორც უმეტეს შემთხვევაში სხვაგანაც, ე.ი. თარგმანის სომხურ დედანში ამ თვის სხვა სახელწოდება ყოფილიყო და არა ის, რომელიც შემოგვრჩენია. თუ ასე არაა, მაშინ, ეტყობა, უძრავი კალენდრისა და მოძრავის ერთმანეთთან შეფარდება მთლად ადვილი საქმე არ ყოფილა. თვეების გადაყვანა იმდენად მთარგმნელისა ან ჩვენი ნუსხის დამწერის საქმე არ უნდა იყოს, რამდენადაც აგიოგრაფიული ძეგლების თარგმანთა რედაქტორისა თუ განმკარგველისა, რომლის ხელში ვაუკვლია. ახლად თარგმნილ ძეგლებს. მაშასადამე, თვეების გადაყვანა იმ ხანასთან შეფარდებით უნდა იყოს შესრულებული, რომელშიაც მთარგმნელთან ერთად რედაქტორი ან განმკარგველი მოღვაწეობდა. ხოლო ამ ხანის განსაზღვრა შეიძლება სომხური პირველი თვის ქართული შესაბამისის (აპრილის) მიხედვითაც,

¹ ი. ოქმანასიანი. Աղգաստություն, հայ ուղղափառ. եկեղեցու անգլերე սկզբին
 მზისა მსოფხრე, յարսակից սագասին Կարագաներով պատմութ. Կ. Պոլիս, 1942, § 525.
 გვ. 772.

რომელიც სწორად არის მოცემული, რომ არაფერი ვთქვათ იმის შესახებ, რომ სხვა ავტორების შესატყვისობაც ატრეტვე უწყვეტად სწორადაა მოცემული და გარკვეული მნიშვნელობა აქვთ ამ ხანის დასადგენად. ეს ხანა ამ ნიშნებით 840-960 წ.წ-ზე მოდის. ამ ხანაზე აღრე ჩვენი ტექსტები აღმოცენებული არც უნდა იყოს, რადგან ის წრე, ვისთვისაცა და ვისი ინტერესების შესაბამისადაც ისინი ითარგმნებიან, ამ პერიოდის დასაწყისზე აღრე არცაა წარმოსადგენი.

IV. თარგმანების შემოქმედი და მომხმარებელი წრეები და მათი სამკვიდრო

IX-X ს.ს-ის ქართლისა და სომხური ლიტერატურის ურთიერთობის მამულავნებელი ძეგლები, რომლებიც შინაარსობრივ სამ დარგს- მიეკუთვნება- ეგზეგეტიკურს, საღვთისმეტყველო- ფილოსოფიურსა და აგიოგრაფიურს- წარმომადგენელი უნდა იყოს, ცხადია, მმხმარებელთა გარკვეული წრეების ინტერესების შესაბამისად და მათივე შემოქმედი ფუნების უშუალო მონაწილეობით.

ამ ხანაში სომხურიდან ქართულად ნათარგმნი ეგზეგეტიკური ნაწარმოების ანდერძში დასახელებულია მთარგმნელად ისეთი მოღვაწე- ვინმე დანი- რომელიც დაინტერესებული ყოფილა ასეთი შინაარსის თხზულებებით, თვალყური უდევნებია ამ დარგის მწერლობისათვის სხვა ენებზე და მშობლიური საეკლესიო მწერლობის გასამდიდრებლად ხელი მიუყვია ერთ-ერთი ცნობილი საეკლესიო ავტორიტეტის ნაწარმოების გადმოღებისათვის. დანი იქითგან მიისწრაფის, რომ ისეთი ღირსშესანიშნავი ნაწარმოები, როგორცაა ექიფანე კვიპრელის «თარგმანებაჲ დავითის ფსალმუნებისაჲ» და ენერგოს ქართულ ეკლესიაში (ნ. შენიშვნები 1, გვ. 197, 23). მაშასადამე, ხსენებული ეგზეგეტიკური ნაწარმოების გადმოთარგმნა ქართული ეკლესიის ინტერესებს შეეფერება, ხლო თარგმანი ამ ეკლესიის წევრთაგანის მიერ არის შესრულებული. ასე თი ნაწარმოების სომხურიდან თარგმნა ამ დროს იმის მაუწყებელიცაა, რომ ქართული ეკლესიის მოღვაწეთა შორის ისეთ ადვილს, როგორცაა ცათ, სადაც ქართველობას ბიზანტიის სამყაროსთან კულტურული ურთიერთობა სომხურისაზე არანაკლებ გაცხლველებული ჰქონდა, მოიპოვებინ ისეთი პირები, რომელთაც სომხური მწერლობა არ ეუცხლებათ და ასეთისე კიდევ ახერხებენ მასთან კავშირის შენარჩუნებას უეჭველად, ამ საქმეში მათ ხელს უმართავდა ურთიერთობა თანამორწმენე სომხურ ელემენტთან, რომელიც სომხური შემოქმედების მონაპოვარს თავის წილში იცავდა, ერთხანს ჰმატებდა კიდევ მას და ზოგჯერ სხვებსაც უზიარებდა.

საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური მწერლობის ძეგლიც, რომელიც ეკლესიის ისეთს დიდ ავტორიტეტს ეკუთვნის, როგორცაა გრიგოლ ნაზიანზელი, ან ღვთისმეტყველი, ქართული ეკლესიის ინტერესებითაა გადმოღებული ამავ ეკლესიის მსახურის გრიგოლ ომკელის ხელით. X ს-ის მეორე ნახევრის ცაოელ მოღვაწეს, გრიგოლ ომკელს, ისე როგორც ცაოხვე მოქმედ დანის, ეტყობა შესძლებია თვალყურის მიდევნება სომხური მწერლობისათვის და იქიდან გადმოუთარგმნია კიდევაც ისეთი ძეგლი, რომელიც რომელიმე სომხური ავტორის ნაწარმოებს კი არ წარმოადგენს, არაჩედ უცხოელისას,

რომელიც კათოლიკე ეკლესიის მოღვაწედ ითვლება. უნდა ვიფიქროთ, რომ სომხურ მწერ-
ლობასთან ^{კავშირში} ~~კავშირში~~ ჭაოს სომხური დიოფიზიტური წრეების მეოხებით არის გაბმული,
რადგან მხოლოდ მათთან, როგორც კონფესიონალურად მონათესავეებთან, შეიძლე-
ბოდა ამ ხანაში თანამშრომლობა და დაახლოვება.

ზემოთრე დასახელებული მწერლობის არც ერთი დარგი მომხმარებელთა ფართო
წრეებისათვის დანიშნული არაა. ისინი მასობრივ მკითხველს არასოდეს არ ვაძაულო-
ბენ, არამედ განსწავლული ფენებისათვის იყვნენ მხოლოდ მისაწვდომი. მაგრამ სომხუ-
რიდან მომდინარე თარგმანთა შორის ფართო მკითხველი მასისათვის განკუთვნილი
დარგიც არ გვაკლია. ასეთია აგიოგრაფიული შინაარსის ნაწარმოებები - მატრეალები
და ცხოვრებები. მათი ერთი ნაწილი აუკეთ ქართული წრეების ინიციატივითა და სა-
კუთარი ინტერესების დასაკმაყოფილებლად უნდა იყვნენ სომხურიდან ნათარგმნი
(ამათი გამორჩევა ცალკე ძიების საგნად უნდა იქცეს), ხოლო ერთი სხვა ნაწილი, რო-
გორც ირკვევა, იმ წრის სურსკვეთებითა და თაოსნობით არის შესრულებული, რო-
მელიც ტომობრივი შედგენილობით სომხურია, ხოლო კონფესიონალურად დიოფი-
ზიტური. აღსაჩენით ცალკლარჯეთის ქართულ ელემენტთან მონათესავე ეს წრე ქართულ
კულტურულსა და პოლიტიკურ სფეროში ექცევა, როგორც ჩანს, მალე ექვემდებარე-
ბა მის სრულ გავლენას და ენობრივად ვადაგვარების გზაზე ღვება, რასაც საბოლოოდ
მისი სრული დენაციონალიზაცია მოჰყვა. ამ ვითარებასთან დაკავშირებით, თუ ეს
წრე თავისი ისტორიის გატკვეულ ეტაპზე სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ვადმო-
ღებას ჰკიდებს ხელს უფრო ადვილად ვასაგებ ენაზე, შემდგომი ის ამავე ენაზე
საკუთარ შემოქმედებასაც ეწევა. მაგრამ ამ მოვლენის გათვალისწინებამდე, სა-
ჭიროა ნათელვყოთ, თუ სწიდან ირკვევა ყოველივე ეს. ხანამ აღნიშნულ კაპიჯა-
ზე გავცემდეთ პირდაპირ პასუხს, მოკლედ უნდა მოვიგონოთ, თუ რას ფიქრობდნენ
ჩვენი აგიოგრაფიული ძეგლების აღმოცენების გამომწვევ მიზეზთა და შემსრულებელთა
შესახებ ის მკვლევრები, რომლებიც სპეციალურად შეგხებთან ამ საკითხს.

ის ვარაუდობა, რომ სომეხ მარტვილ-მოღვაწეთა წამება-ცხოვრებანი მიიპოვებიან
ისეთს ძველ ხელნაწერში, როგორცაა «ათონის მრავალთავი», მკვლევართა წი-
ნაშე კითხვას სვამდა: ვისთვის და რილის უნდა თარგმნილიყო ეს ძეგლები? აკად.
ნ. ჭარს ასეთ თხზულებათა ვადმოთარგმნა ვერ წარმოედგინა იმ ხანის ვარაუდზე,
როცა ჯერ კიდევ სომხეთის და ქართლის ეკლესიების ერთობა არსებობდა (VII ს-ის
დამდეგამდე), ყოველ შემთხვევაში, ასეთი ძეგლების ქართულად თარგმნა მისი
შეხედულებით, მანამ იყო შესაძლებელი, ხანამ შეწყდებოდა სხენებული კავშირი
და ვადვივდებოდა სეპარატისტული მიდრეკილება ურთიერთისაგან განშორებისა
და წინათ არსებული ერთობის სრული უარყოფისა (VII ს-ის განული ან VIII ს-ის
დამდეგი). ამრიგად, აკად. ნ. მარის შეხედულებით, სომხურიდან მომდინარე-

ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, რომლებიც სომეხ მარტვილ-
მოღვაწეთა წამება-ცხოვრებათა წიგნებს წარმოადგენენ, წარმო-
შობილი უნდა იყოს VIII ს-ის დამდეგამდის თარგმანების შემსრულებელთა
შესახებ მას საკითხი ცალკე არ წამოუყენებია, რადგან, ეტყობა, რომ მისთვის ისი-
ნი თვეთონ ქართველები უნდა ყოფილიყვნენ. ასე უნდა გავიგოთ სწორედ მისი

ერთი ნათქვამი «მუშანიკის მარტვილობის» ერთი აღვილის გარშემო. აქ ვაღმაცემულ სიტყვებს: „მიზეზნი განათლებისა ჩუენისანი“ სომეხი იერარქების პირველი წყებაა, ის თავის მხრით ურთავს, რომ „ძველად ქართველს, რომელიც VIII ს-ის დამდეგზე გვიან არ ცხოვრობს, არ ეუხერხულება უწოდოს სომეხ იერარქებს... მიზეზნი... განათლებისა ჩუენისანი; ე. ი. ქართველთა“¹ აქიდან აშკარად ჩანს, რომ აკად. ნ. მარისათვის ხსენებული აგიოგრაფიული ძეგლის მთარგმნელი ქართველია, რომელსაც ქართული ეკლესიის ინტერესები ამოძრავებს.

ამ შეხედულების ერთგული ის შემდეგში, როგორც ჩანს, ძეგლის მისი არღარ წყნობა, თუმცა ცხადად იგი მას არც არსად უარუყვია და არც შეუტყვიან. რომ აღნიშნული გარემოება სწორია, ამას, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, აკად. ნ. მარის მიერ 1926 წ. გამოცემული ერთი მისი ნაშრომი მოწმობს? აქ ის ხსენებული სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ქართულ თარგმანების მოთავსებას ათონის კრებულში, წმინდა ქართული აგიოგრაფიული ძეგლების გვერდით იმით ხსნის, რომ „შესაძლებელია... იგი (ე. ი. ათონის კრებული) ქართულად შედგენილი სალიტერატურო ძეგლი იყოს ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიასთან დაკავშირებულ სომეხთათვის განკუთვნილი“². როგორც ვხედავთ, წინანდელი შეხედულების გამეორება აქ აღარ უნდა იყოს, მაგრამ მაინც არაა გადაჭრით ნათქვამი, თუ როდის, ვისთვის და ვისი თაოსნობით არიან ეს ნაწარმოებნი ნათარგმნი. აკად. ნ. მარის ნაშრომებში პირდაპირ პასუხს ამ კითხვებზე ვერც სხვაგან ვპოულობთ.

კითხვაზე, ვისი თაოსნობითა და უშუალო მონაწილეობით წარმოიშვა აღნიშნული ძეგლების თარგმანები ქართულად, პასუხს ვერც სხვებთან ვხვდებით. თუ შავალითადაც აკად. ივ. ჯავახიშვილს ჩვენი ძეგლების თარგმანები IX ს-ზე აღინიშნულად არ მიაჩნდა, სამაგიეროდ მას არ განუხსნავს, როგორ წრეში და ვისი ინტერესების კარნახით არიან ისინი აღმოცენებული. ასეთნაირად კითხვას არაუინაც არ აყენებდა, თითქოს ყველანაირად დაარწმუნებული მასში, რომ თარგმანები ქართველების ხელითა და მათივე ინტერესების შესაბამისად იყოს წარმომადილი. მხროლდ პრიფ. ალ. ხახანაშვილი წარმოადგენს ამ მხრით რამდენადმე გამომწვევს. ის აყვირდება იმ კითხვებს, რომ სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ქართულ თარგმანებში მოიპოვება საკმაოდ იღვნობით უთარგმნელად გამოვებული სიტყვები და უსწორმასწორო სტილი, და ასევე, რომ ეს ძეგლები სომხისავე ხელით უნდა იყვნენ ნათარგმნი (შტრ. ზემოთ II თავს). ესაა და ეს, სხვა მხარეებზე, კერძოდ იმაზე, თუ ვისთვისაა ეს თარგმანები შესრულებული, როდის და რა მოთხოვნისათვის, არას ამბობს.

სომეხ მარტვილ-მოღვაწეთა წამება-ცხოვრებანი რომ მართლაც სომხის მიერ არიან ქართულად თარგმნილი, ამას პრიფ. ალ. ხახანაშვილის მიერ შენიშნულ მ...

¹ Н. Марр. Из поездки на Афон... стр. 20.
² Le Synaxaire Georgian, publié et traduit... par N. Maré, Paris, 1926, pp. 629-743.
³ იქვე, გვ. 638.
⁴ Материалы по груз. агнологии, по рукописям X в., с предисловием. издан. А. Хачанов. Москва, 1910, стр. XLV.

სომეხ მარტვილ-მოდვაწეთა წამებისა და ცხოვრების წიგნთა ქართულ თარგმანებს შორის მოგვეპოვება კიდევ ერთი ძეგლი, რომელიც მსგავსი ტექსტობრივი მაჩვენებლით ამჟღავნებს მთარგმნელისა და მისი წრის სომხობას. ეს ძეგლია «**შუშანიკის მარტვილობა**», ე.წ. მოკლე წამების წიგნი. ამ ძეგლის შესავალში, რომელიც მოსე ხორენელის ისტორიის ტექსტთან იჩენს ნათესაობას, ნათქვამია:

„წმიდანი და ნეტარნი ვინმე და პირველნი ნახარათა შორის და ზედამსტვარნი ქუეყანისა სომხითისანი სამღვდლოთა წესითა მიზენი განათლებისა ჩუენისანი, რომელნი შვილიერებით სათნოთა ცხორებითა მიიწინეს ვიდრე წმიდისა საპაისადმე, რომელი იყო ძმ დიდისა ნერსისი, ძისა ათენავენესი, ძისა ნეტარისა ოსიკისი, ძისა დიდისა ორთანესი, ძისა წმიდისა გრიგოლისი...“ (სოცრქ იმასდ ერსეჩქ, ანაჰჩხდ ქ სასარარაყს ქსრაიყიოქ აუჩარჩა ჴაიოყ, ლოსალირიქსანს აყაჰაჰაჰ, ირქსნიქსამქ იქსალ ყმხხს სოცრქს სასას, ირიქ მხხჩს სსრაჰაჰ, ირქოქ აქმასაგხსი, ირქოქ ჴოსკას, ირქოქ ქრქმასაჰ, ირქოქს სრქოქს გრქგორქ...) [გვ. 49, 9-12].

ამ ადგილის შესახებ აკად. ნ. მარს, რომელსაც ძეგლის მთარგმნელად ქართული მწიგნობარი წარმოედგინა, შემდეგი შენიშვნა აქვს გაკეთებული: „Итак древний грузин, живущий не позже начала VIII века, не стесняется называть армянских иерархов... синониклами... просвещения нашего, т.е. грузин“. მგერამ მას შემდეგ, რაც ირკვევა, რომ მთარგმნელი ქართველი კი არა სომეხი უნდა იყოს, და წრეც, ვისთვისაც ის თარგმნის, სომეხთაგან შედგება, ბუნებრივი ჩანს თარგმანის შეუცვლელობა და დედნის ზედმიწევნით დაცვა. მხოლოდ ასეთ მთარგმნელს შეეძლო პირდაპირ ეთქვა თავისი თანამემამულეებისათვის: სომხეთის იერარქები იყვნენ ჩვენი განათლების, ე.ი. გაქრისტიანების მიზეზით. მართალია, ადრე ქართველი მოღვაწეებიც კი, როგორც მაგ. არსენ საფარელი, სომეხ პირველ მამათაგან განსაკუთრებით გრიგოლ განმანათლებელს თვლიდნენ თავიანთ განმანათლებლად, მგერამ ეს შესაძლო იყო მხოლოდ გარკვეულ ხანაში (IX ს-ის მეორე ნახევრამდის) და არა მაშინ, როცა ჩვენი ანგარიშით, რაც აკად. ნ. მარსის ჯარაუდს ეწინააღმდეგება, ჩვენი თარგმანები ჩანს აღმოცენებული. ამათი სომხურიდან თარგმნის ტრის ქართველები უკვე დამოუკიდებელი განმანათლებლის კულტს ამტკიცებენ და სომეხებთან ყოველგვარი კავშირისაგან იმიჯნებიან. ამნაირად, ზემოთ მოყვანილი ადგილის ასეთი განმარტება, მგონია, ეჭვს არ უნდა ცოვებდეს მასში, რომ ეს ძეგლიც სომხის მიერ ჩანს სომეხთათვისვე ნათარგმნი, რაც გარკვეული მიზეზებით იყო გამოწვეული.

სხვა თარგმნის ძეგლებში მსგავსი ტექსტობრივი მაჩვენებელი არ მოგვეპოვება. მგერამ ამ შემთხვევაში ნიშანი, რომელიც მთარგმნელის ვინაობისა და მომხმარებელი წრის განსარკვევად უნდა გამოვიყენოთ, სხვა რიგისაა. ერთი ასეთი ნიშანდობრივი მოშენტი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პრფ. ალ. ხახანაშვილმაც

¹ იაკობ ცურტაველი: მარტვილობა შუშანიკისი, ჩვენი გამოცემა, თბ. 1934 წ.

დაძებნა. ესაა ჩვენი ძეგლების ლექსიკა, კერძოდ მისი ის ნაწილი, რომელიც უთარგმნელად არის ვამუშავებული თარგმანებში და რომელიც მეტწილად ტერმინებია, კიდრე საზოგადო სიტყვები. მეორე ნიშნად შეგვიძლია მოვიშველიოთ ფრაზეოლოგიური, ანუ სინტაქსური არმენიზმები, რომლებიც ისევდაისევ სომეხ მთარგმნელს შეეძლო დაეშვა.

ვნახოთ ესა, როგორია ან ერთი ანდა მეორე ნიშანი, რომელიც აჩვენებს, რომ სომხურიდან მომდინარე ავთოგრაფიული ძეგლების თარგმანები უეჭველად ეკუთვნის სომეხ მთარგმნელსა, თუ მთარგმნელებს, და მათი თანამემამულეების მათ თხოვნის დანაკამაყიფილებლად არის შესრულებული. ნერსესის წამების წიგნის ქართულ თარგმანში უსარგმნელად ვამუშავებული სიტყვები, როგორც სხვაგანაც, თითოდად ტერმინებია. ასეთებია:

1. ა ვ ა ნ ი -

„და ვანუყუეთა ხარკი ზედა ავანთა და სოფლებთა (!) ნაყოფიერთა...“

(ს.ს. բաժանսայ ի Նոսա վաւանսս և զագարակս... [I5, გვ. 70, 15].

ეს სიტყვა ყველგან ასეა წარმოდგენილი, არსად არა გვაქვს შემთხვევა, რომ სადმე მისი ქართული შესატყვისი იხმარებოდეს:

„დაჰმარხა ავანსა თილს.“ (Թաղեսց ի Թիլն աւանի) [I5, გვ. 77, 14-15]

„მზიწინეს... ავანსა თილს“ (եկին... ի Թիլն աւանի) [I5, გვ. 79, 4-5].

2. Ֆ Ր Ա Վ Ա Ր Ա Ր -

„ერჩდა მათ... თევდოსი დიდი, რამეთუ იყო იგი ეამსა მას ზორავარ...“

(Իրու՛մ լսող իղեսալ... մեծն Թեւորոս զարավար...) [I5, გვ. 72, 22-24].

ასეთივე სახით არის ნახმარი ეს სიტყვა კიდევ ერთგან:

„შეიპყრა იგი ზორავარმან...“ (Ըմբոնեսալ ի զարավարէն) [I5, 77, 23-24].

3. Ն Ա Յ Ա Ր Ա Ր -

„მოსრნა ნახარარნი თვისნი, მთავარნი...“ (Կոստրեսաց վնասարարս)

[I5, გვ. 73, 18... ნ. აგრეთვე გვ. 73, 4]

ეს სიტყვა ყოველგან ასეთი სახით არის მოცემული, ხშირად მას ის სიტყვა ესა-
ყვლება, რომელიც აქ გლოსად არის დადებული, ე.ი. „მთავარ“:

„Մորն Վեդեսա ըս Մորն Վեդարտա Վեստա...“ (Ի մէջ աղբարիս և ի մէջ նսխարարացն) [I5, გვ. 71, 20; 72, 5-14; 74, 26-32; 76, 15].

სომხური ტერმინების უმეტეს შემთხვევაში უცვლელად ვადმოღება, რაც სომხურიდან მომდინარე სხვა ქართულმა თარგმანებმა ახე უთარგმნელად არ იცის, უცილობლად ამას მოქმედებს, რომ ხსენებული თარგმანი სრულდება სომხის მიერ მისივე თანამეამ-
მულეთათვის, რომელთათვის ტერმინების უცვლელად „დატოვქმნას“ ანტი ჰქონდა, რად-
გან მათთვის ისინი გასაგები იყვნენ. თუ სადმე რომელიმე მათგანს ახსნა ახლავს,
გლოსის სახით, ეს შეფარდებული ჩანს იმ ვითარებასთან, რასაც მთარგმნელს, ის
სინამდვილე აწვდიდა, რომელშიაც იგი ტრიალებდა. ასე მაგ, „ნახარარი“, ეს
სახარაიანთა დროინდელი სომხეთისა და არამბობის ხანის სომხეთისავე ვარკვე-
ული სოციალური ფენის აღმნიშვნელი სიტყვა, შეცვლილია „მთავართ“, რომე-
ლიც IX-X ს.ს-ის საქართველოში დიდისა თუ მცირე ფეოდალების აღმნიშვნე-
ლად იყო გავრცელებული, ისიც განსაკუთრებით იმ მხარეში, სადაც ჩვენი თარ-

მანებია შესრულებული, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. მოვივიწყოთ თუნდ გრძელ ხანძელისა და სერაპიონ წარწემლის ცხვრებებოდან, ჭაბრიელ და თვანჩულის „შთავარი“ (იგივე „ახნაური“) [გვ. 08, 09] და ვიორგო წარწამელი = „შთავარი დიდი“, რომლის «საკუთარს» ეწოდება „შთავარი“ (გვ. 194, 5; 155, 20-23).

ასევე თავისებური, დროისა და ადგილის დამახასიათებელი, შესატყვისია სომხ. გალალი-ისათვის = «ჯევი», რომლის გვერდით აქ უფრო ხშირად «ქუეყანა» იხმარება, მაგრამ ძველად კი გავრცელებული იყო: „სოფელი“¹ ან „სოფლები“², „დაბნებ“³, „სანახები“⁴, „ველი“⁵ და „მამული“⁶.

„ხოლო ნერსე უბრძანა კევად კევად, რათათა აღამშხნენ სავლახუნი...“

(ჩას სოფს რეამაყსა დამ გალალითაჲ გალალითაჲ ეჩსსს სოფსაჲს-სოფსა) [15, გვ. 70, 10-11].

«ქუეყანის» გვერდით «ჯევის» ხმარება ამ მხრით არის დამახასიათებელი, რომ წინანდელი ხანის თარგმანებში გალალი-ისათვის ეს ახალი შესატყვისი (ჯევი) არსად არ მოგვეპოვებთ მაშინ, როცა იმ ამ ხანის სხვა ტექსტებში, როგორც ხვესს თარგმანებში, ისე ამავე წრიდან გამოსულ ორიგინალურ ქართულ თხზულებებშიაც, თითქმის ერთადერთი გავრცელებული ტერმინია.

ამ ორ უეჭველად სომხურიდან მომდინარე ადგილობრივ ტექსტს არ აკლია არც სინტაქსური არმენიზმები, ისინი რამდენადმე მაინც ჯერ კიდევ შემორჩენილია თარგმანებს.

1. „შემდგომად ვარდასლუკისა ბრძალონს მის, დაწყანარებისა ქუეყანასა სომხითისა, და დადვა ნეტარჲან ნერსე ალთქუმაჲ და წამებაჲ.“ (Յեպ սպարառելոյ պարսպարամաքս և խաղարհանալոյ երկուս ჱակոց, յեան Ներսէս դէէր վկայութիւն) [15, გვ. 76, 11-13].

კიდევაც, რომ სწორი იყოს აქ «ქუეყანა-ს» ხმარება (მოსალოდნელი იყო «ქუეყანისა»), გამართლებული ვერ იქნება მასთან «სომხითისა-ს» დაკავშირება. «სომხითისა» მსაზღვრელია და საზღვრულის მომღვენილ წარმოდგენილი ასეთი მსაზღვრელი საზღვრულთან უნდა იყოს. შეთანხმებული ბრუნვაში, ე.ი. უნდა გვექნოდა-«სომხითისა». მხოლოდ სომხურმა იცის მსაზღვრელად შრება. სახელის ნათესაობითი ბრუნვით ხმარება საზღვრულთან, რომელიც შეიძლება ამითუიმ ბრუნვაში იღვეს. ამიტომ საფიქრებელია, ზემოთ აღნიშნული შემთხვევა საზღვრულ-მსაზღვრელის წარმოდგენისა, სომხურის გავლენის მიეწერებოდეს, რაც, ცხადია, უფრო სომეხ მთარგმნელს დაურჩებოდა შეუმჩნეველი, ვიდრე ქართველს.

სომხურის გავლენით უნდა აიხსნებოდეს ასეთი ქართულისათვის უცხო შემთხვევა:

2. „და უბრძანა მეფემან... ქვაჲ დაკრებაჲ მას ზელა“ (Հրամայեսայ... բարկառել) [15, გვ. 74, 25].

«ქვა» დაკრებაჲ-ს ნაცვლად მოსალოდნელი იყო «ქვისა დაკრებაჲ». «ქვა» დაკრე-

¹ პარიზის აღმთავით: მათე 13, 54-57, მარკოზ 6, 1-4, ლუკა 4, 23, იოანე 4, 44. ² ლუკა 4, 14. ³ მარკოზ 6, 6-55 (სხვა ხელნაწ-ში «სოფლები»). ⁴ იოანე 14, 35. ⁵ ლუკა 24, 24. ⁶ სხვა ხელნ-ში «სოფლის» ნაცვლად.

ჩარხას; ანაჲსი ასაჲსი სომხის ქოძ) [გვ. 52, 18¹].

«რომელთაჲ ჰატიონან არს სიყუდილი მათი-ს» შესაბამისია სომხურში: որიყ ყაიდა-
ლორსაჲ ხს მარჲ ჩარხას; ამ სომხური დამოუკიდებელი წინადადების ყოველ წევრს, რიგის
შეუცვლელადაც კი, კვალდაკვალ მისდევს ქართული თარგმანი. მიმართებითი სახელნაცვა-
ლი որიყ (= რომელთაჲ), რაც პაკავშირებულ სიტყვას წარმოადგენს, იმავე დროს მსაზღვრე-
ლი ჩანს წინადადების ქვემდებარისათვის – მარჲ-სიკუდი-სა, რომელსაც კუთვნილებითი
სახელნაცვლის სახით კიდევ ახლავს მსაზღვრელი. ეს მეორე მსაზღვრელი ქართულისათვის
მანისცადა-მანისყ აუცილებელი არაა, შეიძლება ითქვას, ზედმეტია და არც სომხურისათვის
მიიჩნევა ის არსებით მხარედ² აღნიშნულ წინადადებაში, რომლის მსგავსი ჩვენს სხვა ქველ-
შიაც მოგვეპოვება, მსაზღვრელად მოცემული მიმართებითი სახელნაცვალი მართულ-შეთან-
ხმებულ მსაზღვრელს წარმოადგენს მაშინ, როცა ის, მსგავსად სომხურისა, ქართულშიაც
მარტო მართული უნდა ყოფილიყა, რადგან ის აქ წინ უსწრებს საზღვრულს. თუ ასეთი
კითხვები ჩვენი თარგმანების დამახასიათებელი აღმოჩნდებოდა, მაშინ ეს მომენტი დიდიწე-
ტური ბუნებისა იქნებოდა, რაც, რასაკვირველია, თავისთავად საინტერესო გარემოებაა.
ხსენებელი ზედმეწევნითი მიმდევრობა სომხურისა და მსაზღვრელ-საზღვრულის ასეთი შე-
თანხმება ქართულისათვის დიდად დამახასიათებელი არა ჩანს და ამიტომ აქ მთარგმნე-
ლიცა და მისი მკითხველი წრეც, რომელთაც ეს მოვლენა არ ეჩითიებათ, ქართველე-
ბი კი არა მგონია, არამედ სომხები, რის მაუწყებელი ნიშნები, როგორც კნახეა, სხვადა-
ახალია განხილულ ძეგლებს.

სომხურიდან მომდინარე და უეჭველად სომეხი მთარგმნელის მიერ შესრულებული
ხსენებული ორი აგიოგრაფიული ძეგლის თარგმანის აღნიშნულ ენობრივ თვისებებს
ჩვენ სომხურიდანვე მომდინარე სხვა ძეგლების თარგმანებშიაც ვხვდებით. უთარ-
გმნელად გამოვებულ ზოგიერთ ზემოთ აღნიშნულ ტერმინს ალაგ-ალაგ შესატყვისე-
ბიც ცვლიან «გრიგოლ განმანათლებლის შემკვიდრეთა მარტვილობის წიგნსა» და
«ვარდანის წამების წიგნში» ასეთებია პირველს ძეგლში:

1 ავანი-

„ხოლო ვუამი წმიდასა მის აღიღეს ავსთა მოწაფეთა და მიიღეს
ავანსა თილს“ (ჩსჲ თმარძხს ხრანსლინს გარბსაჲ სკასკერყას
სორისნ ძერიხს... ჩ მჩჲ ჩაროძ ასასხს) [I 4, გვ. 64, 18-20].

«ავანს» ზოგჯერ «სოფელი» ცვლის :

„და დაჰმარხეს ველსა, სოფელსა ამარენს ნეტარი ვრიგარის“ (ქო-
ღეფისნ კამარხას ასასხსნს კერასს(ი სორისნ გრიგორისნ) [I 4, გვ. 66, 17].

ანდა:

¹ იაკობ ცურცაველი, მარტვილობაჲ შუშანიკისი, 1938 წლ. გამოცემა.
² სპ. შაკუხაყასხანგ. ჳრარარჲ რაშაჲსი სომხისნ-ქრისნ. შიჭქის, 1892. 55 141, 222.
მიმართებითი სახელთნაცვლის შემდგომ იმავე ბრუნვაში კიდევ კუთვნილებითი სახელთ-
ნაცვლის დართვა საზღვრულისათვის, არსენ აიტნიანის შენიშვნის თანახმად, უბრა-
ვლის დამახასიათებელი ყოფილა (ქ. შაკუხას. ჳერასსი სომხისნ რაკსაყასსნ ქეღიხ-
საჲსორისნ ჩ არასნს ასაჲსნსას. ქ. ხენსა 1885, გვ. 352).

„წარვიდა დაუბრკილებლად ქუეყანად ეკელციისა, სიფელსა თილს“ (არ
ქიხი არხეაღ გრასი ქსელსაყ ყაღაღი ქიხილს აღარს [14, გვ. 66, 29-30]

2. ნახარარი -

„შუაქუვარია მათისა მის მყოფთა ბირებითა ნახარართათა ინებეს
მოკლვაჲ დიდისა ორთანესი“ (სესჲ ყორბსაღ რსაღყაყ ქერისს აქორი
ქსაორელიჲ სსარარაყსს კსმსეჩსს აყანსსსღ ყქსზს ჳრქმანსს) [14, გვ. 66, 24-27].

ვარდანის წამების თარგმანში უთარგმნელად გამკვეთული ტერმინები შემდეგია:

1. ნახარარი -

„და ცხრანი დიდთავან ნახარართა მსხვე აღვილსა აღესრულნეს“
(ღსიჲ ქისს მსხამსხ სსარარაყსს ანღქს ქყსღღიჲსს კსარარესანს) [17, გვ. 90, 8-10]

2. ზორავარი -

„გარნა რამეთუ დაცემულ იყო ზორავარი სომხითისაჲ შრქილასა მას
დიდსა“ (რსიჲ ჟანღი ანსქსაღ ქრ ყარაქარსს ჳიიიჲსს ქ მსხ ყსორესაყ-
ქსიესს) [17, გვ. 88, 11-13].

055

ამავე თხზულების ქართულ თარგმანში ნახარარი „კევიც“ სომხ. გაღაღის
შესატყვისად, რაც წინანდელ თარგმანებში, როგორც აღვნიშნავდით, ჩვეულებრივ
„ქუეყანით“ არის ხოლმე გადმოცემული.

„განუმავრდეს ზედა მრავალთა კევეთა და ციხეთა“ (რისანსსიჲსს ქყს-
რსიჲ რსყოღსს ყაღაღიყსს სსქიქიჲსს) [17, გვ. 89, 7].

ადმინისტრაციული ერთეულის ტერმინად „კევის“ ხმარება იმით არის საგულის-
ხმად, რომ ის ვარკვეულს აღვილსა და დროზე მიათითებს, რაზედაც დაწვრილე-
ბით ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ავთოგრაფიული ძეგლების აღნიშნულ წყვილს მოქაოვება სხვა რივის ნიშნებიც,
რომლებიც მათს არა მარტო სომხურიდან მომდინარეობას მოწმობენ, არამედ მასაც,
რომ ისინი შესრულებული არიან სომხის მიერ თავის თანამემამულეთა ინტერესე-
ბის კარნახით.

გრიგოლ განმანათლებლის შემკვიდრეთა მარტვილობის თარგმანში ერთი ისეთი
აღვილი მოიპოვება, რომელსაც სომხური დედნის კვალი უნდა აჩნდეს, რის დაშვე-
ჯა სომეხი მთარგმნელის საქმე უნდა იყოს, ხოლო შეწყნარება სომეხი მკითხველი წრე-
სა. ესაა -

„მოვკლა მე, ვითარცა დამთრგუნველი ხატსა სამეუფოსა“ (ღსიჲსს აბს-
ტიჲსს ქსღსს მსხანსსღ ქიქისს დქიქიჲსს მსაყსორასკასს აყსორქსიქსს) [14, გვ. 66, 5-6].

გამოთქმის - „დამთრგუნველი ხატსა სამეუფოსა-ს“ - მაგიერ მისაღღანელი იყო: „და-
მთრგუნველი ხატისა სამეუფოსა-ს“. თარგმანში დაცული შეწყობა გვიანდელი ხანის
ქართულისათვისაა დამახასიათებელი. ასეთის აღრიზდელს ტექსტში ის შესაძლოა სო-
მხური დედნით იყოს გამოწვეული, რადგან სომხ. მსაყსორასკასს აყსორქსიქსს მთარ-
გმნელს შეეძლო მიცემითი ბრუნვის ფორმად მიეჩნია.

ვარდანის მარტვილობის თარგმანში არაქართული შეწყობის შემდეგი შემთხვე-

ვა მოიპოვება:

„რამეთუ არა მიჰხედნეს სიყუდილსა თავთა შათთა“ (ოչ ხსუ ჯსსაქსეს დას-
ფიქსელჲ ჩერს დასარჲ ქასოასიოიუ კასო ხ მარ ასჰსანყ) [გვ. 36, 4-2].

აქ, როგორც ზემოთ ერთვან, უეჭველ თარგმანთა წყების განხილვისას შევნიშნეთ (გვ. 052) შეუთანხმებლობა საზღვრულისა ისეთ მსაზღვრელთან, რომლის ფუძე ნათესაობითი ღვას, რაც სომხურის დამასახიათებელი თვისებაა და არა ქართულისა.

ამავე ტექსტში ვხვდებით ისეთ ადგილსაც, სადაც ასეთი მსაზღვრელი მხოლოდ ნაწილობრივ არის შეთანხმებული საზღვრულთან:

„იხილა რაჲ, რამეთუ მვლ ნაწილად უმეტეს მოისრნეს გუნდნი იგი მისნი, კიდრელა არა გუნდნი სომეხთაჲ“ (ჩერს ხესუ დასარსარჲს რაროსაჰსს დასსაყასოქს ჩლოუ დაჲქს დას დაჰაიოყ) [I 7, გვ. 91, 5-8].

ამრიგად, გვგონია, დიდად არ შევცდებოდით, თუ დავასკვნდით, რომ ეს წყე-
ბაც ძეგლებისა, თუმცა მათ ისეთი ტექსტობრივი მაჩვენებელი არ ვააჩნიათ, რო-
გორც პირველისას, სომხურიდან არის ნათარგმნი სომხისავე ხელით და
სომეხი საზოგადოებისათვის.

სომხურიდან მომდინარე სხვა ავთოგრაფიული ძეგლების ქართულ თარგმანებში
არც რაიმე ტექსტობრივი მაჩვენებელი და არც ზემოაღნიშნული ტერმინები მოგვეპოვება.
(გვხვდება მხოლოდ დასრულებული, რომელიც მარტოოდენ მესუკავეთა წამების წიგნს
დაუყავს, და ისიც ქართული ბაღით: „მთავარი“ და „ერისთავი“): არ მოგვეპოვება
იმის გამო, რომ ისინი საერთოდ დედანში არ იხმარებიათ. სამაგიეროდ მათში ხვედრსხვა
სომხურში გავრცელებული ტერმინები გავაჩნია, რომლებიც, რასაკვირველია, იმან გვა-
უწყებენ, რომ ეს თარგმანებიც სომხის მიერ არის შესრულებული სომხისავე
მკითხველი წრის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. ამ დასკვნას ამა-
გრებს სინტაქსური არმენიზმებიც, რომლებიც უკვე განხილული თარგმანების მგავსად,
აქაც საკმაოდ ვხვდებთ.

უთარგმნელად გაშვებული ტერმინები, რომლებსაც ამ დანარჩენ თარგმანებში ვხვდე-
ბით, შემდეგია:

1. აპარანი (იზიდბოზიდის წ"ბა) -
„ზორყანა... აღასრულებდეს... აპარანთა შინა ჰამა(რ)კარისთა“ (დირს...
მაროსუანტის... კასყარანს რამარ(რ)კარის) [I 10, გვ. 115, 30-32, გვ. 116, 9].
2. დაჭჭაპეტი (სანდუხტის წ"ბა) -
„და მიამთხვა დაჭჭაპეტსა და მოულა იგი“ (სუ სისარ დაჰასბაყსარს
ს საყან დას) [I 4, გვ. 7, 5].¹
3. დივცააზნი (აღღმის წ"ბა) -
„დივცააზნთა მამათა თქუენთა მსახურებაჲ აღღღ“ (სუ უჩიუსასარის
სასინსაჰს მხრეყ კასყარამინჰს რარბას) [I 9, გვ. 96, 4-5].
4. შეჭეკვანი (იზიდბოზიდის წ"ბა) -
„და იყო ჟამსა ზამთრისასა, თუთუესა შეჭეკვანისასა“ (სუ სისარ ხ პასყარის).

¹ ვხვდებით ამიტიყვას იზიდბოზიდის სომხ მარტვილობაშიაც, რის ბაღლად ქართ. თარგმანშია „მტარული“.

ძამასრადი, ქ აზნესკანის) [I 10, გვ. 115, 24-27].

5. ნავასარდი (საპავის აღსახურელი)-

„აღესრულა... თთუესა. ნავასარდისასა, რომელ არს აპრილი, ლ“ (ქართ-
ნასისყალ... ქართველნი სასაბუნებისაჲსი ირ სარ სრუთის ღრ ამართს) [I 6, გვ.
83, 2-3 ; ნ. აგრეთვე I 3, გვ. 22, 1 ; I 6, 111, 6].

6. თსტანი (ატომის წ'ბა; იზიდობილის წ'ბა)-

„წმიდაჲ ვაროს სახლისაგან თსტანისა“ (სოფრს ჳართს ქოართს
ყოსტ) [I 9, გვ. 111, 10-11].

„დაუმკვლრა თსტანსა სომხთთასანსა, დვინს“ (მასტერ ქოართს ჳართს
ქოართს) [I 10, გვ. 115, 22-23].

7. ჰარეგავტი (იზიდობილის წ'ბა)-

„უზრძანა მსახურთა თვთა დაქებად ჰარეგავტი მისი“ (ჰრამაქრ სყა-
სალირათს აყარათს ეყარათს სორა) [I 10, გვ. 120, 25-27].

8. ქარანძავი (ატომის წ'ბა)-

„ძავეს... მარტომყოფი ვინმე ქარანძავსა ერთსა შინა დამკვლრებუ-
ლი“ (ყრთა... მქანსსკანს ეღმს ქოართს მქიქ მსასტა) [I 9,
102, 1-4].

9. ჰამა(რ)კარი (იზიდობილის წ'ბა)-

„და იხილა ცოლმან. ჰამა(რ)კარის(ა)მან“ (ქოართს სსოჲ რამასოჲ-
ქოართს) [I 10, გვ. 116, 18-19 ; ნ. აგრეთვე გვ. გვ. 115, 24 ; 115, 32].

ქართულ თარგმანებში უცვლელად დაცვა აღნუსხური ტერმინებისა, რომელთა დიდი ნაწილი სომხურიდან მომდინარე სხვა ძეგლებში უმთავრესად ქართული შესატყვის-
სებებით გვხვდება, უდაოდ მოწმობს, რომ მკითხველი წრისათვის, ვისი ინტერესები-
თაც მთარგმნელი ხელმძღვანელის, ცნენი გასაუგები არიან. ხოლო ეს წრე, როგორც
ზოგიერთი თარგმანის ტექსტობრივმა მაჩვენებლებმა ცხადყოვეს, არ შეიძლება სხვა
რომელიმე იყოს, თუ არ ისევ სომხური, რომლისთვისაც თუმცაღა მშობლიური სა-
მწერლო უნა საერთოდ გაუგებარი გამსლარა, მაგრამ ცალკეული ტერმინები, რომლებ-
ნადაც ისინი მარტო მწიგნობრულ სმარებამი არ ყოფილან, ისევე ცოცხალი არიან.
ამიტომაც, რომ მათ მთარგმნელი უცვლელად ვადმოსცემს¹.

აღნიშნული სახის მსგავსი ტერმინები მხოლოდ ამაი ძეგლის ქართულ თარგმანში
არ გვხვდება. უსენია: მუსუკავეთა მარტვილობის წიგნი, თსვისა და დავით დვინელის წა-
მგნის წიგნები, მამაგოიროდ ესენი, განსაკუთრებით ჰირველი ცრი, ისე როგორც აღნიშ-

¹ განსაკუთრებით ეს უნდა ითქვას წარმოდგენილ ნუსხაში შესული აგრეთვე სხელთა შესახებ, რომ-
ლებიც წმინდა სომხური ფორმებითა ქართულად ვადმოცემული არსად სხვა ქართულ თარგმანებ-
ში, რომლებიც კი სომხურიდან მომდინარეობენ და ამ აუგებს ასახელებენ, არ უხვდებით
ასეთ ქართულ შესატყვისებს. წლის რასაბი თვე, რომელსაც ძველი სომხურით სასაბუნებისა-
ნავასარდი ეწოდებოდა, ქართულით „ახალწლისაჲ“ ერქვა, ხოლო სომხურ აზნესკანს-მეჭე-
კანას „მიჰრავანა“ ეფარდებოდა. ძველმა ქართულმა წელიწადმა ჰავეების სახელწოდ-
არც „ნავასარდი“ და არც „მეჭეკანი“ არ იყოს და თუ მათ აღნიშნულ მარტვილობათა წიგნებში

მერ ტერმინთა შეშცველი სხვა თარგმანები, ბლომად ატარებენ გრამატიკული ხასიათის არმენიზმებს, რაც ისევდაისევ სომეხი მთარგმნელისა და სომეხივე მკითხველისათვის ბუნებრივი მოვლენა იყო. ასეთი ადგილებია:

სანდუხტის წამების წიგნში-

„შემრთე მე გუნდსა მას წმიდათა შენთასო, რომელთა შეგიყუარეს შენ და სათნო ეყვნეს ღმრთიებასა შენსა, რომელთანი ღმრთულ არიან სიკუდილნი მათნი წინაშე უფლებისა შენისა“ (სთაინსან გჰა ქიჰონღა ურეოყ დოგ ს ქიქუსა აჟსოგჰი, ირქ სირეყხს ეღეყ ს ნადიო ნღსს საყოლადიქსანსოქ დომ, ირეოყ ქაოლადირეაქ სს მარქ ქირესანგ აოლადქ დოჟქროქსანსოქ) [I 1, გვ. 5, 10-16].

სრულიად მსგავსი ადგილი ჩვენ ზემოთაც აღვნიშნეთ, როცა საუბარი გვექონდა შუშანიკის მარტვილობის ე.წ. მოკლე წამების შესახებ (ნ. გვ. 053-054). იქაც და აქაც ხაზგასმული ადგილები რამდენადაც ბუნებრივი შეიძლებოდა ყოფილიყო სომხურისათვის, იმდენად უჩვეულო ჩანს ქართულისათვის, მაგრამ მათ თუ მაინც ვხვდებით ჩვენს თარგმანში, ეს იმიტომ, რომ ეს თარგმანიც სხვებსავე სომხის მიერ ჩანს შესრულებული მისივე თანამემამულეთათვის, რომელთაც ასეთი ადგილები არ ეუცხვებოდათ.

ანალოგიურ ადგილებს სხვა თარგმნილ ძეგლებშიაც ვხვდებით. განსაკუთრებით ახინი ოსკისა და მესხუკავეთა წამების წიგნებში მოაპოვებინან.-

1. „მრავალი რამეჲ შითხრა მან ჩუენ იონთა მადიანისაგან, რომელთანი წიგნნი მრავალ არიან და აწ ჩუენ შოვრის ოპოვებინან“ (ნადილმ ხსჯ აყაჟმსაგ სსა მსჯ ქიქონსკას მარესქ, ირეოყ ყრესანს ან: მხი უაყაჟანსოქსანს დროცაგ ს აჟქქ ქიქიქ მსროლ დყანსიქ) [I 2, გვ. 9, 9-15].
2. „ისმინეს ესე მახლობელთა დედუფლისათა, რომელნი მოსრულ იყვნეს მის თანა ჰერეთით, რომელთანი ღმერთმან განაბრწყინვნა გონებანი მათნი შეწყნარებად სიფყუათა ცხოვრებისათა“ (ღირ ლინსაქ დაკია ს მერბადირაგ ყიქსიქს, ირქ დქსი სორა სქსაქ ქის დღე სმას ქაღასაგ, დირეოყ საყოლადიქ ქმასაყნსა ყიყგ დსირეს სიყსა დნოინსქ დყანსს ქსსაყ) [I 2, გვ. 12, 1-6].
3. „ხოლო კესთა მათ, რომელთანი განუხუნა გონებანი მათნი და შეიწყნარეს სიფყუათა ცხოვრებისაჲ“ (ხსკ არასანს სრეოყ, დირეოყ ტრეგ საყოლადიქ დსირეს სიყსა დნოინსქ დყანსს ქსსაყ) [I 2, გვ. 13, 2-14].
4. „შევრთებულნი წყაროთა ევერაგისათა, რომელთაჲ პირველი მათი იყო წმიდაჲ ოსკე“ (სქაორესაქქ კასკონს სქირაყაყ, ირეოყ აოლადქის სიორეს ოსკიქ) [I 3, გვ. 24, 1-4].

შემართებითი სხელთნაცვლის ასეთი თავისებური ხმარების გარდა სომხურიდან მდინარე ქართულ თარგმანებს ამავე სხელთნაცვლის სხვა უცნაური გამოხატულებაც

ვხვდებით, ეს წარმოდგენილი ახსნის შემდეგ, მგონია, ნათელი უნდა იყოს.

მოებოვებთ. ეს ისაა, რომ მიმართებითი სახელთნაცვალი, რომლის ბრუნვა დამოკიდებულია წინადადების შემასმენელზე, არაა შეთანხმებული მასთან ჯეროვნად:

1. „და დაემკვდრნეს მუნ ვიდრე აღსასრულადმდე მათდა, რომელი ჰოვეს მწყემსთა ვიეთმე და დაჰკრძალნეს“ (ს. წსაქცეყას ანუ შჩსჯს ვაღრ კაყარაჲმას ჩრესანგ, ღირს: ვრესაჲ ანუქორიყაყ იმასგ ს ბახქცეჲს) [I2, გვ. 20, 5-9].

2. „ვითარცა ვინებდა თავთა თვსთაჲ შეჰრაცხეს, რომელთაცა მოწყვდნეს მახვლითა ვითარ სამეოცდახუთ ოდენ“ (ჩრესა ვქმუნამასა ჩრესანგ ვა-
შარქჩს, ჩორიგ ვჩრაჲ ყორ სორ სორესაჲ კორორესჲს ჩრესა არს მს) [I2, გვ. 17, 12].

სომხური ტექსტის ასეთნაირი გადმოღება და გაუმართავად დატოვება, თუ არ სომხის მიერ და სომხურივე მკითხველი წრის არსებობისა, შეუძლებელია.

ჩვენს თარგმანებში მოგვებოვება სხვა რიგის უსწორ-მასწორებებიც, რომელთა აღმოცენება კვლავ დასახელებული ვითარებით არის ვამოწვეული.

1. „ვითარ იკადრე დატოვებდაჲ მამული მოგუებდაჲ და ვრწმენა უცნაურისა ქრისტისი“ (ღჩაროქ ჩქსესერ ვჩარქესჩი ასაყორასან ჩორიოჲ ს ვა-
ლარაყერ ანბასანაჲქჩს ჳრჩაროჲს) [იზიდობილის წბა: I10, გვ. 113, 1-3].

2. „ადგილი იგი აღაშშნეს მონასტერი ვალაშის მიერ მეფისა და მუნ დააშშნა ძმ თვისი“ (სხესჩს ქსხსაჲ ალან: მსბჩ: მადარორჩს ჳლარაჲ-
რჩი ანუ ვორჩჩს: ჩრ ქსაქცეოყასნერ) [ონკის წბა: I2, გვ. 20, 13-15].

3. „ხოლო მთაჲ იგი ჳრახახტი სახელად უმთავრესისა მათისა სუქნასისა ეწოდა სუკავი“ (ჩსჲ ქსარჩს ჳრარაჲქჩს კანონსა ვქსარორჩ-
სოყა შორქჩასოჲ კოქცეაჲ შორკაჲ) [ონკის წბა: I2, გვ. 21, 1-3].

4. „ხოლო ეშშაკის მსახურთა დაბნელებული გუნდთა მათ სძარსთა ღამე ყოველი შეუდგეს კუალსა შათსა“ (ჩსჲ ვჩსაყარჲ ს სსაგონოჲ ვარჩს
შარსბჲ ვდჩქერჩს ამსნაჲს ჩრარაშორ სორესაჲ...) [აფომის წბა: I9, გვ. 106, 60].

5. „ისმინე უფალო, ... და ნუ სცემ ადგილ ეშშაკსა“ (ღორ ერჩ... შჩ ყარ
ყორჩი ასორასაჲ...) [მესუკავეთა წბა: I3, გვ. 44, 11].

6. „ესე მე ანტონი მეუდაბნოებან ჳრომმან ვჰნატრიდი ცხოვრებასა და წამებასა მათსა, რაჲთამცა მეცნიერ ვიქმენ“ (სა ანკონს ანსაყარა-
კანს ჩ ჩოქმანჲ ვანსყაყაჲ ვაროყ ს ვქაიორჩსან სრანქსაგს ვჩ-
ყარჲ [ჩსნქ]) [მესუკავეთა წბა: I3, გვ. 61, 1-3].

7. „მაშინ მეფემან კოსტანტინე მოსლვასა მეორისა მის წელიწადისასა წარვიდა სიფყსაებრ მის ანგელოზისა“ (კაყა მადარორჩს კორასნოქ-
ანონს ჩ ყარ შჩს ამჩს ვსაყ ვარ რანჲ ვრქარასჩს) [მესუკავეთა წბა: I3, გვ. 59, 12-14].

8. „და იყავს... თქვენ მრავალთავან შრომითა ვანსუენებად, და სიხარულსა, რომელი ვანჰმზადეთ თქვენთვს ღიღითა ღუაწლითა, რომელი ჰვიეს უკუნისამდე“ (ს. სორჩეს... მსჲ ჩ რაყოჲ აუქსაროქჩსანსოჲ ვანსოქსაჲ-
ს ორარჩორჩჩს ვორ კადმსეჲქ რაგომ დგნობსამაჲ, ორ კაჲ ს მსაჲ კა-
ჩრესანს) [მესუკავეთა წბა: I3, გვ. 54, 9-12].

9. „და (ანძურებდეს) მათ სიტყუად კაცთა მათ მიმართ, რაათა ჟანე შთავრნეს სარწმუნოებასა ქრისტმასა“ (სა რაპსტეფანისაჲს ეპისთაჲსა ჩუასაჲს რბ არასჲს ჩ. რაპსტეფან ქსტოფოროსისაჲს ჩ. რაპსტეფანის) [ოსკის წიგნი: I 2, გვ. 14, 13-15].

10. „ვითარცა ეუწყა გულთ მათი, ვითარცა აღამადი შეუჭრეთელი და მიუღრეველი და განზრახვასა თრკერძოვე წმიდათაჲ, პრიდეს კაცთა მათ“ (ღირქსამესაჲს დანოამანოესაჲს აჩიროს სოფსა, ს დანოამანოესაჲს სოფრთაჲსა ჩ. რკოფსაჲს და ილიანსჲს, სსამესაჲს, ასინისაჲს კასრის...) [ოსკის წიგნი: II 2, გვ. 15, 5-9].

სათავე აღნიშნულ უსწორ-მასწორებთან, რაშიაც, როგორც თარგმანთა აღვილების გვერდით მოყვანილ სომხურ სათანადო შესატყვისებთან შედარებაც მოწმობს, დედნის უნის ვაჟუნებასაც არამცირელი წვლილი მიუძღვის, თვით მთარგმნელის ვინაობასა და მის ნაღვანთა მამხმარებელ წრეში უნდა ვეძიოთ. აღნიშნულ შემთხვევებს ვალამწერტ ვერ მივკუთვნებთ, პირიქით ასეთთა რიცხვი ქართული გადამწერის ხელში საგრძნობლად შემცირდებოდა კიდევაც, მაგრამ, როგორც ვნახეთ, მათგან ტექსტის სრულიად მაინც ვერ გაუცხრილავთ.

თითქმის ყველა თარგმნილი ავთენტური ძეგლი გვაჩვენებს ამითუმი ენობრივი უსწორ-მასწორების შემთხვევას, ერთის ვარდა (რავით დღინელის წამებღს წიგნისა), რომელიც თარგმანების აღნიშნული წყებიდან გამონაკლისს მაინც არ უნდა წარმოადგენდეს. აღნიშნული შემთხვევების მეტ-ნაკლებობა სხვადასხვა ტექსტის მიხედვით, შეიძლება იმაზედაც იყოს დამოკიდებული, რომ ისინი ერთ მთარგმნელს კი არ ეკუთვნოდნენ, არამედ რამდენიმეს. საერთო ნიშნებისა და ენობრივი უსწორ-მასწორების ხასიათის საფუძველზე თარგმნილი ტექსტების დაჯგუფებაც კი არის შესაძლებელი. ასე მაგ., ნერსეს მთავარეპისკოპოსის ცხოვრება და შემანიჭის შარტვილობის ე.წ. მოკლე წიგნი ერთ ჯგუფს ქმნის; ვრიგოლ ვანმანათლებლის მუკვიდრეთა წამებისა და ვარდანის მარტვილობის წიგნები მეორე ჯგუფს შეადგენს; ისე, მესუკავეთა და ატომის წამებათა წიგნები მესამე ჯგუფად შეიძლება გაშიყოს; სანაუხტის წამების წიგნი, საჭაის აღსასრულისა და იზიდობილის შარტვილობანი მეთხე ჯგუფს შექმნიან, ხოლო რავით დღინელის წამების წიგნი სრულიად ცალკე გამოცალკევდება. შესაძლოა გივარაუდოთ ისიც, რომ თვითეული ამ ჯგუფთაგანი ცალკე მთარგმნელის ხელიდან იყოს გამოსული და ისიც არა ერთბაშად, მხოლოდ ისე, რომ ეს მთარგმნელები ყველაში სომხები იყვნენ და მათი შემოქმედებაც ვამოწვეული იყოს ერთიდაიგივე სომხური წრის მიერ, რაც როგორც აღვნიშნეთ, სხვადასხვა რიგის ნიშნებით მტკიცდება.

შენიშნულ მაჩვენებლები რომ მოხვეწებითი არ უნდა იყოს და მათ მიხედვით ვაკეთებული დასკვნა ვიდრე სანდო უნდა ჩანდეს, ამას ერთი ახალი ნიშანიც მოწმობს. ეს ისაა, რომ აათონის მრავალთავში დატული სომეხი მარტვილებისა და მოღვაწეების წამება-ცხოვრებათა წიგნების თუ მთელი კომპლექსის არა, მისი ერთი ნაწილის მაინც სომხურიდან თარგმნილობა თვისთა ამ ნუსხის ერთი აღვილით ირკვევა. «მრავალთავის» მე-10 თავს, ანუ საკოთხავს (ისეთსა და მის მოყვასთა წამებას), სათაურის წინ მოეპოვება სომხურს წყაროზე მიმათითებელი ცნობა, რომელიც ნუსხის დამწერის ხელითვე შესრულებული ასომთავრულად სინგურით, არ სტრიქონად. მიუხედავად იმისა, რომ მერ-

მინდელს დროში უცდიათ მის წამლა (უცყობა განზრახ, როგორც ამას აკად. ნ. მარცი აღნიშნავს). წინაფხევის ქვეშ მინც დაცულია აღნიშნული ვითარების მათხეებელი კვალი. ამ წამლაულ აღგოლს აკად. ნ. მარი ასე აღადგენს: „ესე [წამებ]ანი სომხ[ურის]გნ თარგმნილ არიან-თ და ეტყვე დასძეხს, რომ „за рачиа сѣмъ постоаѣнниае ѣ сѣомѣа, а не сѣомѣа сѣомѣа; но тиоѣнѣа рачиѣ сѣомѣа с «арамѣтского», илѣнно «სომხ... გნ» « с арамян... » и существѣнные сѣомѣа этиа строкъ, что «эѣо - переѣдѣт», заѣнѣомѣа ѣѣа ѣѣомѣа заѣнѣомѣа. მართლაც, იმ ფილოლოგიურად, რომელიც ამჟამად ჩვენ ხელთა გვაქვს და აკად. ნ. მარის მიერ გადმოღებულ ზეოცის პირს წარმოადგენს, უკანასკნელი სიტყვები „თარგმნილ არიან“ ნათლად იკითხება. ასეთი გამოთქმა კი კაცს აფიქრებინებს, რომ მის გვერდით (ამ შემთხვევაში წინ) დასახელებული უნდა იყოს ენაც, საიდანაც რაღაც არის დასახელებული თარგმნილად. ამ რაღაც თარგმნილს აკად. ნ. მარი შესაძლებელი ანუ ვარაუდის ფორმით გვიხატვლებს („წამებანი-თ“), მაგრამ უეჭველობით იმას გვიმტკიცებს, რომ სიტყვის ნაწილები „სომხ... გნ“, რომლებიც მიუხედავად შელახვისა მაინც ასეთივე იტყვევა, მიათითებს სომხურ ენაზე, საიდანაც რაღაც ყოფილა თარგმნილი. არ შეიძლება არ დავეთანხმეთ მკვლევარს იმაში, რომ ამ შეზღუდული სიტყვის ნაწილები მართლაც „სომხ“ ფუძისაგან წარმოებული სიტყვის გარკვეული ფორმის წაშლი უნდა იყოს, რაც „თარგმნილ არიან-თან“ დაკავშირებით თუ რამეს გვაგონადებინებს, ეს პირველ ყოვლისა ენას („სომხურისაგან თარგმნილ არიან“), მაგრამ ეს ვარაუდი, როგორც ვნახავთ, სრული ზედმიწევნით არ მართლდება. სანამ რამე შესწორებას შევიტანდეთ, უნდა აღვნიშნოთ კრახელოდ, რომ წარწერის შეზღუდვა იდგილები: „თარგმნილ არიან“ და „სომხ“ ფუძიდან წარმოებულ სიტყვის გადარჩენილი ნაწილები მოწმობენ, რომ ამ წარწერის მქონე წამების წიგნი და რომელიღაც სხვები ნათარგმნი ყოფილან და ეს თარგმანები კიდევ რაღაც დამოკიდებულებაშია სომხურთან.

თუ როგორია ეს დამოკიდებულება, ეს აღნიშნული წარწერის გულდასმითი შეკვრება-შეწამების საფუძველზე ირკვევა. წარწერის პირველი სტრიქონის მთლი სიტყვის თითქოს ამჟამად ნაწილი, რომელსაც აკად. ნ. მარი „სომხ“-ად კითხულობს, ნამდვილად „სომხ“-ს კი არ წარმოადგენს, არამედ „სომე“-ს, ხოლო მისი გავრძელება მეორე სტრიქონზე თუ არ „სთაგნ“-ად სხვად ვერ წაიკითხება. ამრიგად, აღდგენილი სიტყვა აქ „სომეხთაგან“ გამოვა, ხოლო მომდევნო სიტყვებთან ის შემდეგ ფარხას მოგვცემს: „სომეხთაგან თარგმნილ არიან“. შელახული სიტყვა ვერ იქნება „სომხურისაგან“ იმის გამოც, რომ მეორე სტრიქონის დასაწყისი აღვლირ უეჭველს საკითხავ ნაწილადის (გნ), ვერ დაიფუძვლა ხუთ ასის, რომელთაც აქ აკად. ნ. მარი ვარაუდობს („ურისა-გნ“), სამი კი მისთვის ნორმალურია, და ეს კი მხოლოდ „სთა“ შეიძლება იყოს. საეჭვო ჩანს აკად. ნ. მარის წავითხვა წარწერის დასაწყისი სიტყვისა, რომელიც, როგორც ირჩევა, „წამებანი“ კი არაა, არამედ „საკითხავნი“, ყოველ შემთხვევაში ამჟამად მოცემული დაბოლოებების „ნი-ს“ წინ „ა-ნი“ კი არ ირჩევა, არამედ „ვ“-ინი. მაგრამ, კიდევაც რომ სწორად იყოს ეს სიტყვა ამოკითხული, იგი არსებით დაცილებას მაინც არ ქმნის იმას-

1 Н. Марр, Описание пяти пергам. рукописей... стр. 68-69.

თან შედარებით, რასაც მისი მომდევნო სიტყვის «სომეხთაგან»-ის წაკითხვა «სომეხ-რისაგან»-ად. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ შველად არც თუ იშვიათი მოვლენა იყო აგიოგრაფიული ძეგლების სომხურიდან ქართულად თარგმნა, მაშინ, გვინია, სომეხ მარტვილ-მოდვანეთა წამება-ცხოვრებათა ჩვენი წიგნების თარგმნაც რაიმე აზარაზვეულებრივს არას შექმნიდა, რომ ის საგანგებო აღნიშვნის ღირსი გამხდარიყო, მაგრამ ის კი იქნებოდა საჭირო აღნიშნათ, თუ ეს თარგმანები ავითონვე სომეხების მიერ იქმნებოდა შესრულებული, რადგან ამით პასუხი გვეცემოდა კითხვას, რომელიც უთუოდ აღეძრვიდა ქართველ მკითხველს, რაცა ის ქართულისა და მსოფლიო ეკლესიის აგიოგრაფიული მასალის გვერდით სომხურსაც შენიშნავდა, - თუ კისთვის და ვისი თაღსნობით არიან ეს ნაწარმოებნი ქართულად თარგმნილი.

ამრიგად, ჩვენს წინაშე შემდგევი სურათი იმლება. - ცალში მოსახლე სომხობის ფართო ფენები ქართულს სახელმწიფოებრივსა და კულტურულ გავლენის სფეროში მოქცევით VIII ს-ის ვასულიდან იმდენად მოსწყვეტიან თავის მშობლიურ ბუდე¹, რომ უკვე 840-960 წ.წ. შორის საჭიროება შექმნიათ ეთარგმნათ მათს ლიტერატურულ წრეებს უფრო გასაგებს ქართულ ენაზე სომხური აგიოგრაფიული ძეგლები, რომლებიც მანამ მათ რიგებში მშობლიურ ენაზე არსებობდა. სომხური მოსახლეობის ენობრივ გადაგვარების ცხაზე შედგომას, როგორც ეს უკვე აღნიშნულია სამეცნიერო მწერლობაში², ხელს უწყობდა მათი კონფესიონალურა ერთიანობა ქართველობასთან, რომელიც VII ს-დან საბოლოოდ დიოფიზიტურ აღსარებას იზიარებს წინააღმდეგ სომეხებისა, რომელთა შორის ამ დროიდან მოკიდებული დიოფიზიტობა და მონოფიზიტობა უცილობელი ბატონობისათვის სომხეთში ურთიერთ, შორის მწვავე ბრძოლას ეწევა, რაც VIII ს-ის პირველ ნახევარში (726 წ.) საკუთრივ სომხეთში მონოფიზიტობის გამარჯვებით დასრულდა. ცალ, ბიზანტიის სამფლობელოების ახლა მეზობელი და მისი გავლენის სფეროში მოქცეული ძველიდანვე, სომხეთს წარმოებული ბრძოლის პერიოდში მეტწილად დიოფიზიტობის მხარეზეა, ხოლო VIII ს-დან, როდესაც სომხეთში გასარჯვება მონოფიზიტობამ მოიპოვა, უნდა ვიფიქროთ, დევნილი დიოფიზიტების შემწყნარებელიც კი შეიქმნა. აი, ამ ძველი და ახალი დიოფიზიტური აღსარების ცალს სომხური ფართო მოსახლეობის ფენებისათვის, როგორც ირკვევა, სწრაფად და მდგარა ხსენებული მიზეზისა და პირობების გამო ენობრივი გადაგვარებისა და დენაციონალიზაციის ხანა, რომლის მათუწყებელი ლიტერატურული დოკუმენტები 840-960 წ.წ. ეკუთვნის.

სომხური აგიოგრაფიული მწერლობის ჩვენი თარგმანები რომ მართლაც ცალს დიოფიზიტ სომეხსა წრეში უნდა იყოს წარმოშობილი, ამას შემდგევი ფაქტიც ადასტურებს. ქართულ ეკლესიაში, რომელიც, როგორც ცნობილია, VII ს-დან დიოფიზიტური აღსარებისაა, სომეხ მარტვილ-მოდვანეთათვის, რომელთა წამება-ცხოვრებანი ჩვენ ქართულ თარგმანებს დაუცავს, ხსენებანი დაუწყებიათ

¹ ტყემლის ავად. ნ. მარისაა, ნ. მისი «Об армянской иллюстрированной рукописи из Халкедонитской среды», Изв. АН, 1911 г., стр. 1297.
² Н. Я. Марр, Архив... стр. 21-23.

და ამრიგად სომეხ წმიდანებს პატივისცემაც დაუმსახურებიათ. ეს გარემოება გარდა იმ «მრავალთავისა», რომელშიაც ეს ძეგლებია მითავსებული და, როგორც ირკვევა, ქართული ეკლესიის წიაღშია შედგენილი 985-1020 წ. შორის; ნათლად ჩანს ტაოში ხმარებული ერთი XI ს-ის გასულის ხელნაწერი «სვინაქსარიდანაც» (საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა A ფონდი, №97). ამ ათონური მომდინარეობის «სვინაქსარში», როგორც ამას სხვა საკითხთან დაკავშირებით ამ ხელნაწერით დაინტერესებული მკვლევარი პ. ინგოროყვა აღნიშნავს², შეტანილია რომელიღაც კლარჯული სვინაქსარიდან ის ხსენებანი, რომლებიც ათონურ სვინაქსარს აკლია. მასში კი შედიან „როგორც აღგილობრივი მოღვაწენი, რომელთა მოღვაწეობა უმუალოდ საქართველოსთან იყო დაკავშირებული, ისე უცხოელი მოღვაწენი, რომელთა ხსენება მიღებული ყოფილა საქართველოში, კერძოდ კლარჯეთში“³. თვარამეტ ასეთ ხსენებას შორის ხუთი ჩვენი ძეგლების რიცხვიდან მოიპოვება (დავით ღვინელისა, მესუკაველთა, ნერსეს მთავარეპისკოპოსისა, იზიტბოზიგისა, შუშანიკისა) და, რაც საგულისხმოა, ხსენების იმავე დღეებით, რომლებიც ათონურ «მრავალთავშიაც» გვაქვს. რით აიხსნება ასეთი მოვლენა? თავისთავად ცხადია, რომ ქართული დიოფიზიტური ეკლესია, IX-X სს-ში, ხსენებულ სომეხ მარტოიდ მოღვაწეთათვის ვერ დააწესებდა ხსენებებს, თუ ისინი მარტოიდენ სომხური მონოფიზიტური ეკლესიის მიერ იქნებოდნენ შეწყნარებული, არამედ მათ ის უეჭველია, დიოფიზიტური, და ისიც ტათს სომხური ეკლესიიდან იღებს და მას უწევს სათანადო ანგარიშსაც. ტათს სომხური დიოფიზიტური ეკლესია შერწყმის გზას დაადგა ქართულ ეკლესიასთან. ჩვენი თარგმანების სახით, მაშასადამე, ესეა უკვე ხელთა გვაქვს ტათს სომეხ დიოფიზიტთა ლიტერატურული შემოქმედების ნაყოფი, რის დაწერილებითი ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გავითვალისწინოთ ამ წრის კულტურულ-ისტორიული თავგადასავალი და მისი განვითარების საერთო გზაც.

063

v. აგიოგრაფიული თარგმანების შემსრულებელი წრის ორიგინალური შემოქმედება ქართულზე

სომხურიდან მომდინარე აგიოგრაფიული ძეგლების ქართული თარგმანების შემსრულებელი ეს წრე, რომლის საქმიანობა ზემოთ დავახასიათეთ თანდათანობითი გაქართველების პროცესში, როგორც ირკვევა, მარტო თარგმნას კი არ აწარმოებს, არამედ ორიგინალურ შემოქმედებასაც. ეწევა ქართულ ენაზე ის, როგორც სომხური წარ-

¹ კ. კეკელიძე, აღნიშნული ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, თბილისი, 1935 წ., გვ. 13.
² პ. ინგოროყვა, ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, «მნათობი» 1939 წ., №10-11, გვ. 246-248.
³ იქვე, გვ. 247.

პირობის წრე და ძირითადად უაღრესად, დაინტერესებულია შექმნას სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების თარგმანების გვერდით არსებული ვადმოცემების ნიადაგზე ადგილობრივი, ცაოსთან დაკავშირებული მარტვილების წამების წიგნები და სხვებაც დაუწესოს ასეთებს თავის ეკლესიაში. ასეთი საქმიანობის ნაყოფი უნდა იყოს ჩვენი დაკვრებით დაკვირვებით და ტირიჭანისა და კოლაელთა წამების წიგნები და ვით და ტირიჭანის წამება რომ სომხურ წრეში აღმოცენებული ნაწარმი იქნება და სომხის მიერ გამოთქმული, ეს ტექსტობრივი მახვევებით ირკვევა. ჯერ ერთი, ამ ხანა, როდესაც მარტვილობას ჰქონია ადგილი, დათარიღებულია სხვათა შორის სომხეთის საერო და საეკლესიო მმართველების ზეობით:

„უამთა მათ ოდენ მეფეთა მათ ქუეყანის- მპყრობელისა, საბერძნეთს- ჰერაკლე მეფისასა, და სომხეთს- არშაკ მეფისასა, და სპარსეთს- ვარამ შაჰობასა მეფობასა... იყო ხანანებთა მათ სოფლისა სომხითისათა (?), უამთა ნეტარისა დიდისა ნერსე კათალიკოზისათა... კაცი ვინმე წარჩინებული და ერისთავი... (გვ. 173, 5-10),

ნათქვამია მარტვილობის დასაწყისში. მეორეცა და, მოხსენებული კათალიკოზი «ჩუენად» არის წოდებული:

„მამინ ვითარცა უეწყა საქმე ესე (სახაულებეა საუბარი) წმიდასა მამასა ჩუენსა ნერსეს კათალიკოზსა სომხეთისასა...“ (გვ. 183, 22).

მარტვილობის წიგნის ხანგასმული ადგილი: «წმიდასა მამასა ჩუენსა ნერსეს კათალიკოზსა სომხეთისასა», რომელიც სრულ პარაღებს პოულობს ნერსეს მთავარეპისკოპოსის ცნობებისა და შუამნიკის წამების ე.წ. შოკლე რედაქციის წიგნების მსგავს ადგილებთან, სადაც აგრეთვე სომხეთი წოდებულია, როგორც «ქუეყანა ჩუენი» (ნ. გვ. 049), ანდა სომხეთის პირველი იერარქები, როგორც «მიზეზნი განათლებისა ჩუენისანი» (ნ. გვ. 050), უეჭველია შეეძლო ეთქვა მხოლოდ სომეხ ავტორს, რომელსაც მხედველობაში ეყოლებოდა უთუოდ სომხებისაგან შემდგარი მკითხველი თუ მსმენელი წრე.

სომეხი ავტორი ამ თხზულებას ქართულად უნდა ადგენდეს თავისივე თანამემამულეთათვის. ეს რომ ასეა, შემდეგიდან ჩანს. დაკვირვებით და ტირიჭანის წამების წიგნში, როგორც შენიშნულია, მოიპოვება ერთი ადგილი, რომლის თანახმად ავტორი აღწერილი ამბების თანამედროვედ კი არ გამოდის, არამედ ის მასზე, ორი საუკუნითაც კი ყოფილა დაცილებული:

„ხოლო არგანი იგი, რომელი ვანერა კელთავან მისთა (იკულისხმება: მიწყლული დაკვირვებით), ნიგუზისაჲ იყო, დავარდა მიწასა ზედა, ხელ დიდ იქმნა მთასა მას ზედა. და დაყო ხე მან ვითარ ორასი წელი და წარიღეს იგი ევლიგად მლოცავთა“ (გვ. 180, 30-32).

მარტვილობის წიგნში მოხსენებული ნერსეს კათალიკოზი, როგორც ეს უკვე დადგენილად უნდა მივიჩნიოთ აკად. ივ. ჯავახიშვილის მიერ, იმხნელია, რომელიც კათალიკოზობის უამს ცაოში 653-659 წ.წ. შორის იმყოფებოდა¹. ასე რომ

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, I. გვ. 36-37.

² ს. ოქიახჩიანი. Ազգասպասում, § 429, გვ. 729-730.

მარტვილადის წიგნის გამომთქმელს 860 წლის უწინარეს არ შეეძლო ეცხოვრა. ის, უნდა ვიფიქროთ, ტაოელი იყო, ხოლო ტაოში კი მის დროს, ე. ი. IX ს-ის მეორე ნახევარში, ჩვენ სომეხი საეკლესიო მოღვაწენი პირველ რიგში დიოფიზიტები გვეგულებან. დიოფიზიტ სომეხს კი, რასაკვირველია, შეეძლო ნერსეს იმხნელისათვის, რომელიც ავრეტვე ამ აღსარებისა, თუ მისკენ შიღრეკილი იყო, მის თანამოაზრე თანამემამულეებთან ერთად ეწოდებინა «წმიდაჲ მამაჲ ჩუენი».

დავით და ტირიჭანის წამება რომ მოსთუთონიტი სომეხი გამომთქმელის ხელიდან ყოფილიყო გამოსული, მას სომხეთის ეკლესია, რომელიც VIII ს-დან უკვე მთლიანად ამ აღსარებას იზიარებს, შეიწყნარებდა და შემთავრებდა სადმე (ან საუბოხავეების წიგნში - დასაძისებში, ან სუნაქსარებში - ქაქაქაძისებში, ან ჰიმნოგრაფიულ კრებულებში - გასარსნივებში და ან ლექციონარებში - დასივებში) მისი რაიმე კვალი, ხოლო მისგან კიდევ ქართული ეკლესია, თავის მხრით VII ს-დან უკვე დიოფიზიტური აღსარებისა, ვერ მიიღებდა. ქართულ ეკლესიაში კი ამ მარტვილების სახსენებლად მოიხატებოდა საკითხავი, როგორც ამას ჩვენი ნუსხა ცხადყოფს, დაწესებულია ხსენების დღეც, რაც შემოხსენებულ კლარჯულ სუნაქსარში გვაქვს დაცული და შეთხზულია საეკლესიო ჰიმნებიც, რომლის ერთ წყებას «შენიშვნებში» (გვ. 199-201) ვათავსებთ ქვემოთ.

დავით და ტირიჭანის წამება, რომელი კონფესიონალური წრილინაც არ უნდა იყოს გამოსული, მაინც თარგმნილი ძველი არაა, როგორც ის აკად. აკად. ნ. მარს, ივ. ჭავჭავაძის შვილსა და კ. კეკელიძეს მიაჩნიათ. ეს ძველი რომ ნათარგმნი არაა, ესაა მტკიცე ნიშნეულობითაც დასტურდება. თარგმნილ აგიოგრაფიულ ძეგლებში, როგორც ვნახეთ, სომხური სოციალური და გეოგრაფიული ტერმინები უთარგმნელად იყო ქართულად გადმოღებული, როგორც მაგ. ნახარარი, ზორაჯარი, ავანი და სხ... ამას ვარდა ზოგიერთ სომხურ ტერმინს ისეთი შესატყვისი აღმოაჩნდა ქართულ თარგმანში, რომელიც სხვა ძველი დროის თარგმანებში არსად გვხვდება, როგორცაა მაგ., გასაყი - გვევი. დავით და ტირიჭანის წამების წიგნში აღნიშნული ტერმინები ყველა იმ ქართული შესატყვისებითაა მოცემული, რომლებსაც აქამდე თარგმანებშიც ვხვდებით. ასე მაგ., «ნახარარი» - მთავარი, ან წარჩინებული; «ზორაჯარი» - მთავარი ან ერისთავია და «ავანი» - სოფელი, ან დაბა.

«მთავარი - წარჩინებული»:

„ვევსა ბასიანისასა, დაბასა, რომელსა ჰრქვან ონკომ, იყო ვინმე კაცი წარჩინებული და ერისთავი და სახელი ერქუა ვარდან, და სახელი ცოლისა მისისაჲ - თავინე. იყვნეს ორნივე იგი ნათესავთაგან სამეფოთა“ (გვ. 178, 9-12).

«წარჩინებულნი» რომ სარსარარ-ის შესაბამისი უნდა იყოს, ეს იქიდან ჩანს, რომ აქ მოხსენიებული წარჩინებული სამეფო გვარის მახლობელი ყოფილა თავის მეუღლესთან ერთად: „იყვნეს ორნივე იგი ნათესავთაგან სამეფოთა“. მის რეზიდენციად დაბა ონკომი იხსენიება. «დაბა» აქ, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, უნდა არის, ე. ი. დიდი სოფელი ანუ დაბა ქალაქი.

«წარჩინებულს» ეწოდება «მთავარაც», რომელსაც თავისი „საველმწიფო“ ე. ი. ქართული და სომხური დიოგრაფიული ურთიერთობა

სამფლობელო აქვს :

„მოკუდა ვარდან მთავარი იგი ერისთავი, და თევდოსი უღმრთო მან მძლავრ მთიგაყა საჯელმწიფოა იგი ვარდანისი და სიძისა თვისისაჲ“ (გვ. 178, 26-27).

„მთავარი“ ეწოდება ტაოს ერთ-ერთ მმართველსაც, სახელად ვაზგენს, რომელიც ბასიანელი ვარდან წარჩინებულის მახლობელი ყოფილა :

„წარმოივლცოდა [თავიგნე და მისი შვილები] ჩრდილოეთ კერძი, ქუეყანად ტავიასა. და მოვიდა დაბასა ერთსა, რომელსა ერქუა ვაჟგანი, და იყო მუნ მთავარი ერთი წმიდათა მათ ნათესავი, რომელსა ერქუა ვაზგენი (+ ვაზგენი) [გვ. 179, 31-33].

შავრამ ტაოში მარტო ერთი მთავარი, ანუ ნახარაი, არ ყოფილა. იქვე სოფელ დივრს სხვა მთავარიცაა, რომელსაც თავისი ერთი შყავს, ე.ი. ისიც მსგავსად სხვა მთავარ-ნახარაებისა „ერისთავია“, ანუ მეთაური თვისი სამფლობელოსი, კერძოდ კი რაზმისა :

„ვითარცა იგრძნა ამბოხი ესე მთავარმან მან... იწყო ლალადგებად და ერისა კრებად... განემზადა მწრათლ ბრძოლად მათა“ (გვ. 180, 36-38).

ეს მთავარი მიზი რეზიდენციის სახელითაც იწოდება:

„მოიწია მთავარიცა იგი დივრისაჲ“ (გვ. 181, 7).

„აღმკედრდა მთავარი იგი დივრისაჲ და აღჯდა ერთურთ თვისთ მთასა მას ზედა“ (გვ. 181, 23-24).

866

„მთავარი-ერისთავი“ :

მთავარი ატარებს „ერისთავის“ სახელწოდებასაც, ზოგჯერ მარტო უკანასკნელითაც იწოდება. ეს კი ბუნებრივი ჩანს, რადგან ძველად საერისთავოს, ანუ სანახაროს, მეთაური თავისი სამფლობელოს „ერის“ წინამძღვარიც იყო ბრძოლებში:

„ქიუეს ერისთავი იგი მათი თევდოსი, რამეთუ იყო მწუხარმ... და სიმრავლმცა იგი ერისაჲ შეშფოთნეს“ (გვ. 181, 11-12).

ამ ერისთავის მებრძოლ რაზმს ერთი ეწოდება:

„ვითარცა იხილა ერთი იგი შესურებული და ერისთავი მათი მწუხარედ“ (გვ. 181, 25-26).

„კეკვი“ :

მთავარ-ერისთავის სამფლობელოს, როგორც ვნახეთ, საჯელმწიფო ეწოდება და. რომელსავე „ქვეყანაში“ ან „კვეში“ შეიძლებაო რამდენიმე ასეთი „საჯელმწიფო“ ყოფილიყო. ასე მაგ., ბასიანის კვეში ორი ასეთი სამფლობელო ყოფილა: ვარდან წარჩინებულისა ან ერისთავისა და მისი ცოლისძმის - თევდოსისა. ტაოს ქვეყანაშიაც ორი მთავარი, ე.ი. „საჯელმწიფოს“ მეთაურთა დასახელებული.

ბასიანი „კეველ“ იწოდება, ხოლო ტაო - „ქუეყანად“. კეკვი თარგმანებით, როგორც არა ერთხელ აგვიჩინავენ, სომხურ. գաւառის შეესაბამება, ხოლო ქუეყანაჲ - აუխարის, თუმცა ზოგჯერ ის სომხ. գაւառისაც ვადმოსცემს. მართლაც ბასიანი ყველგან სომხურს გეოგრაფიულსა და საისტორიო ძველებში გასაღობად იხსენიება, ხოლო ტაო - აუխარად ან ტიქირად (რ. მუნბახსას, სიოიყილი).

ქრისტიანული ზრდასწავლისთვის. სხვა რაღაც. ლ. სხუთისი, 1822, გვ. 380-387; 368-375). უკანასკნელი უფრო ფართოა მიზნობრივ, ვიდრე პირველი. აქსარა-ქუეყანა¹ რამდენსამე გასაღ-ქუე-სა² ჯი შეიცავდა. მასიანი ახრარატ-სკიარა-ის გასაღ-სე ირ-ვლებდა, ხოლო ცალ ახრარატისებრ აუქსარა-ად იხსენიებოდა.

ქვევი ზოგჯერ თავისი პირველადი გავებითაც გვხვდება როგორც ამ ქველში, ისე თარგმანებშიც. ამ მაგ, ვაჟგანის სამთავროში არა ერთი ქვევი ყოფილა:

„წარავლინა იგინი ქვეთა მათ ვაჟგანისთა; ვითარცა იაკობ იოსებ ლეთა მათ ქებრონისთა“ (გვ. 180, 15-16).

ქვევი რომ სხვაგანაც ჩვენს ტექსტში გასაღ-ი არაა, ამას შემდეგი ადგილი მოწმობს:

„ხოლო ნეტარი თავინე წარვიდა ქვეთა მამორვანისთა სოფელსა, სოფელსა ჰრქვიან ტაძარიანი და მურ შეისუენა“ (გვ. 183, 36-37).

მამორვანი სწორედ ქვევად იწოდება ძველ სომეხ ისტორიკოსთა ნაწერეჟშიც: შირს სსაძილასი³. ამრიგად, ამ ქვევი ბირ არის, ე.ი. დიდი ლელე.

«სოფელი-ღაბა»:

ქვე-გასაღ-ის მთავრის საქლომ ადგილს «ღაბა» ეწოდება. ეს ღაბა სომხურ სასაზს შეესაბამება. ვარდან მთავრის საქლომი ადგილი, «ღაბა თნკომი» სომხურ საისტორიო მწერლობაში, მართლაც სასაზ-ავანად იწოდება: სასაზ ოკოაძი⁴. «ღაბა» ეწოდება ღაბში ვაჟგანის მთავრის სამყოფელ ადგილსაც, ხოლო, ამავე ქვევის დივრის მთავრისას - «სოფელი». ძველ სომხურ საისტორიო მწერლობაში არც ვაჟგანი და არც დივრი არ იხსენიება, რის გამოც მოკლებული ვართ სამუალებას ჯავარკკით, რას უდრის მათით მარტვილობის წიგნში ნახმარი «ღაბა» და «სოფელი». მაგრამ თნკომის მიმართ სომხურში ხმარებული სასაზ-ი, რომელსაც ჩვენი ტექსტით «ღაბა» შეესწორება, ხოლო ჩვენივე თარგმანებით ზოგჯერ «სოფელიც» გვიჩვენებს, რომ დავით და ტირიჭანის წამებაში მოხსენებული «ღაბა» და «სოფელი» სასაზ-ის ცნების გამოხატულებაა.

ამრიგად, დავით და ტირიჭანის მარტვილობის წიგნში ნახმარი ტერმინები: «წარჩინებული-მთავარი-ერისთავი», «მთავარი-ერისთავი», «ქვევი» და «სოფელი-ღაბა» იმასვე გადმოსცემენ, რასაც ზემოვანხილული თარგმნილი ძეგლების სომხურ ლექსითა სასარარ, სასარარ, გასაღ და სასაზ, რომელთაც თარგმანებში ალაგ-ალაგ ეს ქართულა შესაბამისები მოეპოვებათ; ხოლო უმეტეს შემთხვევებში უთარგმნელად ვაუშვიათ. დავით და ტირიჭანის წამება რომ სომხურის თარგმანს წარმოადგენდეს, მაშინ, უეჭველია, დედნის ზეგავლენით აქაც აღმოჩნდებოდა სადმე უთარგმნელად გაშვებული რომელიმე სომხური ტერმინი.

¹ აღრიდელი თარგმანებით: სოფელი.
² აღრიდელი თარგმანებით: ქუეყანა.
³ სკიტარისიოი სარისსილო საილკას ოსაროშის სხედერასს. ს.წ. 1881, გვ. 278.
⁴ ლ. სხუთისი, სკიტაროშის ჩინ ზრდასწავლისთვის. ლ. სხუთისი, 1822, გვ. 385.

რაკი დავით და ტირიჭანის წამების წიგნი ვაქართველებზე ჭაის სომეხთა წრეში აღ-
მოცენებული ორიგინალური ნაწარმოები გამოდგა, რომლის თვისებები ასე თუ ისე ნათელი
გახდა, ესლა საშუალება გვეძლევა ჩვენი აზრით ასევე აღვიღებრივ ვადმოცემაზე წარ-
მომობილი ქართული აგიოგრაფიის ერთი სხვა ძეგლის აღმოცენების პირობებსაც შევე-
ხოთ. ესაა «კოლაელ ყრმათა წამება», რომელსაც მეცნიერთა უმრავლესობა (აჟად.
ნ. მზრი, აჟად. ივ. ჯავახიშვილი, პ. ინგოროყვა) ორიგინალურ ქართულ თხზულებად
თვლის, ხოლო აჟად. კ. კეკელიძეს ისიც დავით და ტირიჭანის მარტვილობის წიგნ-
თან ერთად სომხურიდან მომდინარე თარგმანად მიაჩნია.

ამ ძეგლში, რომელიც მოკლე წამების წიგნს წარმოადგენს, არა გვაქვს რაიმე ტექსტო-
ბრივი მაჩვენებელი, რასაც შეეძლო ეუწყებინა ჩვენთვის მისი შემოქმედი წრის ან
ავტორის ვინაობა. ამიტომ ერთადერთი საშუალება, რომელიც მის აღმოცენებას გა-
გვირკვევდა, ისევ ენობრივი მაჩვენებელი შეიძლება იყოს. ასეთი რამე კი მხოლოდ
ტერმინების ხმარებაში შეინიშნება. აქაც, ისე როგორც ზემორე განხილულ ცაოს
თხზუნილსა თუ ორიგინალურ ძეგლებში, ვხვდებით ზოგიერთ ტერმინებს, რომლე-
ბიც ერთნაირი ვაგებით იხმარება. ესენია: «კევი», «სოფელი» და «მთავარი».

კოლა, სადაც მარტვილობას ჰქონია აღვილი, სომხურს ძველ გეოგრაფიულსა
და საისტორიო მწერლობაში ცაოს ქვეყნის გასაღი-ად იხსენიება, სადაც მტკვრის
სათავის წყაროები იმყოფებოდნ. გასაღის შესატყვისი კი, როგორც ვნახეთ,
ჩვენს ტექსტებში «კევი» და არა «ქუეყანა» ან «სოფელი», როგორც ეს სომ-
ხურიდან მომდინარე აღრიზდელს თარგმანებშია. კეკად იწოდება კოლა კოლაელ-
თა მარტვილობის წიგნშიაც:

„იყო სოფელი ერთი დიდი თავსა ზედა დიდისა მის მდინარისასა, რომ-
ელსა ჰრქვან მტკუარი, კეკსა, რომელსა ჰრქვან კოლაჲ“ (გვ. 184, 9-10).

ამ კეკში, ე. ი. კანტონში, დიდი მდინარის, მტკვრის თავს ყოფილა „სოფელი
ერთი დიდი“, რომელსაც ჰყოლია „ხუცესი“ და „მთავარი“. არც სოფლისა და არც
ხუცისა ან მთავრებს სახელი არ იხსენიება. «სოფელი დიდი» აქ, რასაკვირვე-
ლია, სუქსარია არაა; ის ან აქლია, რომელიც წინანდელს თარგმანებში «დაბად»
გადმოდის ხოლმე, ან სასან-ი, რომელიც, როგორც ვნახეთ, ჩვენთვის საინტერესო
ხანის თარგმანებში ან უცვლელად ვადმოუციათ, ანდა ზოგჯერ «სოფლად» უთარგმნი-
ათ. «მთავარიც», რომელსაც ხსენებული სოფლის „უმრავლესი ერთი სოფლი-
საჲ მის წარმართთა კერათმსახური“ მიჰმართავს, უეჭველია, ამ კუთხის „წარ-
ჩინებული“ ან «ერისთავია», ე. ი. ამ ცნების გამომხატველი სომხური ტერმინი
რომ ვინმართ, სუქსარია-ნახარარია, რასაც ჩვენი თარგმანების სომხურს
დედნებშიც ვხვდებით დასახლებული ქართული ტერმინების მაღლად.

იმ ვარაუდებამ, რომ კოლაელთა მარტვილობის წიგნში სხვა ენობრივ მაჩვენე-
ბელს ვერ ვხვდებით, რომელიც ქართულად გამომთქმელი სომხისათვის ჩანდეს
დამახასიათებელი, შეიძლება ეჭვი დაჰბადოს მის ასეთს წარმომებაში, მით უმე-
ტეს, რომ ჩვენს ძეგლში მკვლევრები ხელავენ როგორც ენის არქაულობას ისე აღ-

1. ვ. ზ. ა. გუშას. ვ. ი. ჯავახიშვილი, აღნიშნულ... სტრუქტურა, 1907, გვ. 241-243

რონდელი ქრისტიანობისათვის დამახასიათებელ მომენტებს (მდინარეში ნათვლა, ისიც ღამით, და სიმარტივე ღვთისმსახურების წესისა). შენიშნავენ აგრეთვე ავტორის ისეთს თვალთახედვას, რომლიდანაც თითქმის ჩანდეს, რომ ის ქრისტიანობის დანერგვასა და გავრცელებას ტრადიციული შეხედულების საწინააღმდეგოდ წარმოადგენდეს. ტრადიციული წარმოდგენით ქრისტიანობა, ამბობს ამ მოსახრების ავტორი, აკად. ნ. მარი, ელვის სისწრაფით ვრცელდება ქართლსა და სომხეთში და იმათათვის იქცევა ერთგულ სარწმუნოებად, ხოლო კოლაელთა მარტვილობაში მოცემული სურათი ამას არ ეთანხმება, რადგან აქ ნათლად ჩანს ბრძოლა ქრისტიანობასა და წარმართობას შორის და უკანასკნელისადმი მიდრეკილება კოლას მოსახლეობის უმრავლესობისა. ასეთი შეუსაბამობა მოგვიანო დროის შეხედულებებთან, დასძენს აკად. ნ. მარი, საფიქრებელია, უნდა გამხდარიყო იმის მიზეზი, რომ ძველი არ შესულა ჩვეულებრივი ტიპის ცხოვრებათა კრებულებში.

ენის არქაულობა, როგორც უკვე აკად. ივ. ჭავჭავაძემ და აკად. ვ. კეკელიძემ აღნიშნეს, ტერმინების მხრით, რომლებიც ძველში იხმარება, არ დასტურდება. ის IX-X-ზე უწინარესად ვერ ჩაითვლება². აღნიშნული ქრისტიანობისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი მომენტი კიდეც, ჩვენი აზრით, შესაძლოა რომელიმე ლიტერატურული წყაროდანაც მომდინარეობდეს. რამდენადმე მსგავს სურათს მაგ., ოსკიანთა მარტვილობის წიგნშიც ვხვდებით (მდრ. II 2, გვ. 12, 6-13). აღნიშნულ მომენტებს თუ სარწმუნოდ მივიღებთ, მაშინ დანარჩენი მოსახრებებიც აკად. ნ. მარისა თავისთავად იხსნება; კერძოდ, კოლაელთა წამების წიგნის გაუჭრცელებლობა იმით კი არ უნდა აიხსნებოდეს, რომ მასში წარმოდგენილი ბრძოლის სურათი წარმართობისა და ქრისტიანობისა შერეული ეკლესიისათვის შეუწყნარებელი აღმოჩნდებოდა, რადგან ის მოგვიანო დროის შეხედულებებს აღარ ეგუებოდა, არამედ, მეტი, იმიტომ, რომ ის, ისე როგორც ტაში აღმოცენებული სხვა ავთოგრაფიული ძეგლები, ისეთი სიმსხური წრიდან მოდიოდა, რომლის საღვაწს ადვილობრივი ქართული დიდიფიზიურთა ეკლესია თუმიცაღა იწყნარებდა; მაგრამ ზოგადი აღიარებისა მაინც ვერ შეიჭმნა.

¹ H. Mapp, *Музеумзества вѣдѣти о прокобъ конануеб. Т. P. V, СПб, стр. 53-54.*

² აკად. ივ. ჭავჭავაძის მიერ ჩვენამდე მოღწეულ მარტვილობის წიგნს IX ს-ის განახლებულ ძეგლად მიიჩნევს იმის გამო, რომ ზოგიერთი ტერმინი მხოლოდ ამ ხანისათვის არის დამახასიათებელი და წამების წიგნსაც მარტვილობათა ძეგლებისათვის ნიშანდობლივი არსებითი მხარეები აკლია (ნ. მისი - ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 32-39). აკად. ვ. კეკელიძის შეხედულებით კოლაელთა წამება დავითისა და ტარიჭანის წამებთან ერთად, რომელთაც მას ერთნაირი ტერმინების ხმარება და შინაარსის მსგავსება აკავშირებს, IX ს-შია ნათარგმნი სომხურიდან (ნ. მისი - ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1941 წ., გვ. 480-481).

აკად. ივ. ჭავჭავაძის მიერ შენიშნული მხარეები, რომლებიც მარტვილობის წიგნს ძველ სახეს არ ანიჭებს, პინგოლიყვას დაბრკობებად არ მიაჩნია, რომ ძველი სკლიან ძველი ხანისად არ იცნას (ნ. მისი - ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მამოხილვა « მნათობი » 1939 წ., XI 4, გვ. 135).

ამნაირად, კოლაელთა მარტვილობა წარმომადგენელი უნდა იყოს იმავე ხანასა და წრე-ში, რომელშიც «დავით და ტრიჭანის მარტვილობა» აღმოჩნდა აღმოცენებული, ე. ი. მათი წარმოქმნა IX ს-ის მეორე ნახევრიდან არის შესაძლებელი, ტაოთს იმ სომხური მოსახლეობის წიაღში, რომელიც ქართველობასთან კონფესიონალურ კავშირში იმყოფებოდა და, როგორც ეტყობა, ქართული კულტურის ისეთი დიდი გავლენა განუცდია, რომ მშობლიური მწერლობის ძეგლების ვასაპრცელებლად ესენი ქართულად გადმოუთარგმნია და თანაც საკუთარი შემოქმედებაც ამავე ენაზე უწარმოებდა.

VI სომხური თარგმანების წარმომადგენლის დრო, ადგილი და შემოქმედი წრეები

ქართულიდან სომხურად თარგმნილს, ჭერხნობით ცნობილ ორად-ორ აგიოგრაფიულ ნაწარმოებს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ (ნ. ვვ. 037), წარმომადგენლის ხანის განსასაზღვრავად გააჩნია საიმედო მუწყებელი ნიშნები: ერთს - ანდერძი, რომელიც თარიღს ასახელებს, და მეორეს - ცნობა, სათაურშივე აღნიშნული, რომელიც ასახელებს ასე თუ ისე ცნობილ პირს, ვის მიერაც ძეგლი ყოფილა ნათარგმნი. ასე რომ ამ მხრივ რაიმე დამაყვებელს ვარემოებასთან, რასაც შეეძლო სავანეებში ძიება გამოეწვია, საქმე არა გვაქვს.

ტაოში მიმდინარე კულტურული შემოქმედება და იქ მოღვაწე ლიტერატურული წრეების საქმიანობა, რომელშიც ჩაბმული ჩანს წმინდა ქართულ ელემენტს ვარდა დიოფიზიტური აღსარების სომხობაც, საფიქრებელია, შეუმჩნეველი ვერ დარჩებოდა მეზობელი სომხური კუთხეებისათვის, როგორცაა: ბასიანი, ვანანდი და მათი მიმდგომი სხვა სომხური მხარეები. მიუხედავად კონფესიონალური სხვაობისა ამ კუთხეების სომხური ლიტერატურული წრეები იმ ქართულ ლიტერატურას, რომელიც ან ასეთი კონფესიონალური მიდრეკილებისაგან დაზღვეული იქნებოდა, ანდა ისეთი ძველი ხანის ნაწარმოები იყო, რომელიც კონფესიონალური ბრძოლის ჩასახვასა და გაღვივებას უსწრებდა წინ (იქნებოდა ის ადგილობრივი თუ უცხოური წარმომადგენლის), ცხადია, არ დაერიდებოდა გადასაღებად, ისე როგორც ასეთ რამეს თავის მხრით სრულიად არ შეაქცევდა ზურგს ქართულიც. ამასთან დაკავშირებით აქ მხოლოდ ერთი ვარემოებაა მხედველობაში მისაღები. ეს ისაა, რომ ტაოს ქართული წრეებისათვის ამ შემთხვევაში სომხური ლიტერატურის ნაწარმოებებთან ვასაცნობად თანამშრომლობის ვაწივე შეეძლო აქაურ სომხებს, რომლებიც ქართული კულტურისა და პოლიტიკური გავლენის სფეროში მოქცევით, როგორც ვნახეთ, გაქართველების ვხას. დაადგინ და, მაშასადამე, თვითონაც არანაკლებ დაინტერესებული იყვნენ ასეთი ურთიერთობით. მაშინ, როცა მეზობელი სომხეთის კულტურულ კერებს აღნიშნული ურთიერთობისათვის შეამავალი არ გააჩნდა, ყოველ შემთხვევაში არა ჩანს, და თვით უნდა ეტვირთა საქმის მთელი სიმძიმე.

მეზობელი სომხური კუთხეებიდან ტაოსთან აღნიშნული ურთიერთობა, როგორც ირკვევა, ვანანდს ჰქონია. X ს-ის დამდეგს ამ მხარის ერთ-ერთ მოღვაწეს, როგორც ჩანს დიოფიზიტს, აჭარბონ ვანანდელს, ტაო მოუხილავს წიქ,

რომელიღაც არმეცთა [მარტვილთა] სავანეში ისეთს ლიტერატურულ დოკუმენტებს ვახსენებია, რომელიც მას, ეტყობა, სამშობლო მხარეში არ სცოდნია. ერთ ასეთ ნაწარმოებებს, რომელსაც ჩვენამდის არც მოუღწევია, ის ასახელებს კიდევაც. ესაა: ჰშიაჟის (ჯარდან მამიკონიანის ძმის) მარტვილობის წიგნით, ხალო სხვებზე ის პირდაპირ აცხადებს, რომ „ვიპოვე სხვაგვარადაც მარტვილობის სახსენებელი წმიდათა, რომლებიც დავიწყებთ მისცემოდა ჩვენი ქვეყნის ვახაჟირში ყოფნისაგან-ა“. რა ენაზე მიაკვლია მან ივინი? უნდა ვიფიქროთ, სომხურზე, თუმცა ქართულადაც რომ ენახა მას ისინი, შეეძლო ესარგებლა მათით, რადგან სათაურში თავისი ნაწარმოებისა, რომელსაც «მცხეთის ჯვრის ისტორიას» უწოდებს, თვითონვე აღნიშნავს, რომ ჩემი თხზულება „ფრიადითა შრომითა და ძიებითა გამოწვლილვილი მაქვს ხომეხთა და ქართველთა მრავალმატანეთაგანა“. მართლაც, მისი თხზულების იმ ფრაგმენტით, რომელიც ჩვენ მოგვქაოვება, დასტურდება, რომ ერთ-ერთი ასეთი წყარო მისთვის ყოფილა იაკობ კურტაველის «მარტვილობაჲ შუშანიკისი», რომელიც მას გამოკრებით აქვს ნათარგმნი და გამოყენებული თავის ნაწარმოებში. გამოკრებისას, რასაკვირველია, მას შეეძლო დედნის ზედმიწევნითი თარგმანისათვის აკვლო გვერდი, მაგრამ, როგორც ჩვენს ხელთ არსებული ფრაგმენტი მოწმობს, ის მას თითქმის სიტყვა-სიტყვით გამოჰკრებს. ასეწინაირად შესრულებული თარგმანიდან ირკვევა, რომ აპარონს სათანადოდ სცოდნია ქართული, თუმცაღა ცექსტის ზოგიერთი სიტყვის ორატორურობის გამო, პირდაპირი მნიშვნელობით ისინი არ არიან მოცემული.

აპარონ ვანანდელი, უნდა ვიფიქროთ, მარტო არ იწინებოდა. იმ მიმართულებით, რომლითაც იგი მოღვაწეობდა; მას აღბათ მიმდევრებიც გაუჩნდებოდა. ის, რასაკვირველია, არც დამწყები უნდა ყოფილიყო ასეთი საქმიანობისა. მას, სავინებელია, წინამორბედიც ეყოლებოდა. მართლაც, უკვე ცნობილია P. Peeters-ის შეთხებით, რომ IX ს-ის ოთხმოციან წლებში, სომხურ ენაზე ვინმე იოანე მკურნალს ქართულიდან უთარგმნია «დიონისე არეოპაგელის ცხოვრება», რომელიც, როგორც ხსენებული მკვლევრის ძეგლით ირკვევა, თავის მხრით არაბულიდან უნდა მომდინარეობდეს. თარგმანი, როგორც მისი მთარგმნელი აღნიშნავს, იერუსალიმშია შესრულებული. ამრიგად, ეს უაქტი იმასაც მოწმობს, რომ სომხური და ქართული ლიტერატურული სამყაროები საქართველოს მიწა-წყლის გარეთაც ხვდებიან ერთმანეთს და ურთიერთს, ცხადია, ხვსაც უმართავდნენ ამათიმ მონაპოვრით. სადაურია ეს სომეხი მთარგმნელი, არ ვიცით, მაგრამ ერთი გარკვევით შეიძლება ითქვას, რომ ის ქართულს უფრო დაუფლებული იქნება თვით საქართველოს კულტურულ კერებთან სიახლოვისა და მჭიდრო ურთიერთობის გამო. შეიძლება ის სომეხი დიდიწიტიც კი იყოს. მისი თარგმანი დედნის ერთგულებას ზედმიწევნით იჩენს, ისე რომ ყოველი წვრილმანიც კი; მიუხედავად იმისა - შესაძენი იყო თუ არა ის სომხური ენის სტილისათვის, დავდებულნი არაა. Non sens-ებიც მის თარგმანს, აპარონ ვანანდელის შრომის მსვაესად, არა ერთად ორი მოეპოვება.

ჭერჭერობით ესენი არიან ის თხზულებანი, რომლებიც ქართულიდან არიან შესული სომხურში IX-X სს-ში. ესენი, როგორც აღვნიშნე, მარტვილი არ უნდა იყვნენ. მათ რიცხვს აღბათ გაზრდის მომავალი კვლევა-ძიება, რომელმაც ჩვენი მაგალითე-

ბის მხედველობაში მიღებით, კვლევა უნდა მიმართოს როგორც დამოუკიდებელი თარგმანების დაზნევისაკენ, ისე უცხო წყაროებზე აღმოცენებული სომხური თხზულებების გამომწვლილვისაკენ.

VII. ქართული თარგმანების მნიშვნელობა მათი სომხური ღედლების შესწავლის საქმისათვის.

სომხურიდან მომდინარე ქართული თარგმანები, რომლებიც, როგორც აღვნიშნეთ, X-XI ს.ს-ის ნუსხებითაა ჩვენამდის მიღწეული, ხოლო თარგმნილი - IX-X ს.ს-ში, მნიშვნელობას არაა მოკლებული დასადგენად სათანადო სომხური ტექსტებისა, რომლებიც, მცირედენ ფრაგმენტებს გარდა, უფრო გვიანდელი ნუსხებითაა შემონახული. ქართულ თარგმანებს უაღრესი მნიშვნელობა ენიჭება სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ძველი სახის აღსადგენად. ეს ძეგლები ძველ სომეხ ისტორიკოსთა თხზულებებზე ჩანან აღმოცენებული და ამდენად თარგმანების ღედანთა მიმატთ გაკეთებული ესათუის დასკვნა, თავისთავად შეეხება მათ წყაროებსაც. ესენი კი არიან: აგათანგელოსი, ფავსტოს ბიზანტიელი, კორიუნის, ღაზარე ფარაქელი, ელიმე და მოსე ხორენელი. ჭერ კიდევ არაა საისტორიო მეცნიერების მიერ ზედმიწევნით განსაზღვრული ამ ძველი სომეხი ისტორიკოსების ნაწარმოებთა, აღმოცენების ხანა, კვლავ კამათის საგნადაა ქცეული აგათანგელოსის ისტორიის იმ სახის ჩამოყალიბების ღროს განსაზღვრა, რომლითაც მას მოუღწევია ჩვენამდის. ასევე ერთი აზრი არ სუფევს მეცნიერთა შორის ღაზარე ფარაქელის ისტორიის იმ ნაწილის წარმოშობის გარშემო, რომელიც ერთ-ერთ აგიოგრაფიულ ძეგლს გააჩნია, ისე როგორც მოსე ხორენელის შესახებაც, რომლის არც ყველა ნაწარმოები და არც მოღვაწეობის ხანა არაუ გარკვეული.

ასეინებულ ავტორთა საისტორიო ნაწარმოებებზე სულ ოთხი აგიოგრაფიული ძეგლია აღმოცენებული: 1. გრიგოლ განმანათლებლის შემკვიდრეთა მარტვილობის წიგნი; 2. ნერსეს მთავეპისკოპოსის ცხოვრება; 3. საპაკის აღსრულების წიგნი და 4. ვარდანის მარტვილობა. ზოგი ამ წიგნთაგანი რამდენიმე ისტორიკოსის ნაშრომებიდან მომდინარეობს, ხოლო ზოგი მარტო ერთ-ერთზეა აღმოცენებული. ასე მაგ., გრიგოლის შემკვიდრეთა წამების შემდგენელს გამოუყენებია აგათანგელოსის ისტორიის ერთი ნაწილი (რომლის ერთი ადგილი კორიუნის «მამოტოს ცხოვრების» სათანადო ტექსტს იმეორებს) და მოსე ხორენელის ისტორიის გარკვეული ადგილები. ნერსესის ცხოვრებაში ასახულია მოსე ხორენელის ისტორიის სათანადო ადგილები და ფავსტოს ბიზანტიელის თხზულების ერთი ადგილი, ხოლო საპაკის აღსრულება უმეტესად ღაზარე ფარაქელის ისტორიის პირველი წიგნის მე-18 თავს იმეორებს და ვარდანის მარტვილობა კიდევ ელიმეს ისტორიის გარკვეული თავების ზოგიერთ ადგილს.

დანარჩენი აგიოგრაფიული ძეგლები აღმოცენებული არიან სულ სხვა წყაროებზე, ზოგიერთი მათგანი უცხოურზედაც კი, როგორც მაგ.: იზიკბონიდიის წამება, სანდუხტის წამება და შუშანიკის მარტვილობის ე.წ. მოკლე წიგნი. რო-

დესაც უცხო მიმდინარეობისა და ისტორიკოსებისაგან დამოუკიდებლად წარმომდბილი სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ქართულ თარგმანებს ვადარებთ მათს სომხურ შესაბამისსა და ჩვენამდის მოღწეულ ნუსხებს, ვნიშნავთ, რომ ესენი უფრო ახლოს დგანან ურთიერთთან ტექსტობრივად, ვიდრე სომეხ ისტორიკოსთა თხზულებებზე აღმოცენებული აგიოგრაფიული ნაწარმოებები მათს ქართულ თარგმანებთან. თუ პირველი წყების ძეგლების სომხურ-ქართულ ტექსტებს ერთიმეორესთან მიმართებით ცალკე სიტყვები ან ფრაზები აკლია ანდა მეტი აქვს, სამაგიეროდ მეორე წყების ძეგლების სომხურ-ქართულ ტექსტებს ამასთან ერთად მოზრდილი ადგილებიც აკლია ანდა მეტი ახადია. ეს განსაუთრებით იმ სომხურ აგიოგრაფიულ ძეგლებს ეხება, რომლებიც მოსე ხორენელის ისტორიაზე (გვ. 73, 1-5), ავათანგელის ისტორიასა და ლაზარე ფარსელის ნაწარმოებზეა (გვ. გვ. 80, 13-15; 81, 6-19; 82, 1, 8) წარმომდბილი. ამას უნდა დავეუბნოთ ისიც, რომ უკანასკნელ დაშორების შემთხვევებშიც (რაც ხაზგასმით არის აღნიშნული ტექსტებში), ამა თუ იმ სიტყვებისა და ფრაზების შესაბამისობის მხრით, უფრო მეტად მოეპოვებათ, ვიდრე სხვენს. შემთხვევითი, რასაკვირველია, არც ერთი და არც მეორე მოკლენა არ უნდა იყოს. ერთიცა და მეორეც იმას მიწმობს, რომ ქართული თარგმანების დედნები, რომლებიც ჩამოთვლილ ისტორიკოსთა ნაწარმოებებზეა დამოკიდებული, იმათთან მიმართებით, რომელთაც ჩვენამდის მოუღწევია (ყოველ შემთხვევაში გამოცემებულ ნაწილში), დამდენადღე განსხვავებული ყოფილა.

რავორც ზემოთ ვაკვარჯიეთ, ჩვენი თარგმანები 840-960 წ.წ. შორის არის შესრულებული. ცხადია, ზოგიერთი მათგანის დედნის წყაროები, კერძოდ სომხური ისტორიული თხზულებები, რომლებიც გამოკრებილს ნაწილში ტექსტობრივ ჩვენამდე მოღწეულ ამ ნაწარმოებთა ტექსტთან სხვაობენ, ამით წინა ხაზზე წარმოადგენს. ეს ხაზი კი, მაშასადამე, იმ ხანისა მაინც უნდა იყოს, თუ უფრო ადრინდელი არა, რა ხანისაც სომხურიდან მომდინარე ამ აგიოგრაფიული ძეგლების თარგმანებია, ე.ი. დაახლოებით რომ განსაზღვროთ — IX საუკუნისაა. შეიძლება ეს ხანა კიდევ უფრო შემოისაზღვროს. საქმე ისაა, რომ სომეხ მარტვილ-მოღვაწენი, რომელთა წამება-ცხოვრების წიგნები ქართულადაა ნათარგმნი, VIII ს-მდელი არიან. შემთხვევითი, რასაკვირველია, არც ეს გარემოებებია. ამ საუკუნემდის, უკეთ ამ საუკუნის მეორე მეოთხედამდის, სანამ მონოფიზიტური მიმდინარეობა სომხეთის ეკლესიას მთლიანად დაუფლებული არ იყო და ჯერ კიდევ ის სომხურ ნაციონალურ ეკლესიად არც იყო ქცეული, სომხურ ნიადაგზე შეზრდილ მონოფიზიტურსა და დიოფიზიტურ მიმდინარეობას თანაბრად შეეძლო მიჰყრობოდა მაშინდელ მოღვაწე ამათუიმ სომეხ მარტვილ-მოღვაწეს, რომელსაც ქრისტეს მოძღვრებისათვის თავი დაედო ანდა ემოღვაწნა. აღნიშნული მომენტებიდან კი, რამცა სომხეთის ეკლესიაში მონოფიზიტური ქრისტოლოგია გაბატონდა და სომხეთის ნაციონალურ ეკლესიას საფუძველი ჩაეყარა, სომეხი დიოფიზიტების მოძღვრებას ფრთები შეეკვეცა და მისი მიმდევრებიც ამიერიდან თავშესაფარს, როგორც ადრინდელთ (ნ. გვ. 011-013), სომხეთს გარეთ ეძიებდნენ, იქ, სადაც მათ აღსარებას მოძღვრებული ჰქონდა სრული ზატონობა. ისინი ახალ სამკვიდროში უკვე იმ ლიტერატურული საზრდოთი იყვნებნებან ერთხანს, რაც მათივე ხელით ანდა მისწილიებით და-

და-სამშობლოში შეიქმნა, მერმინდელი შემოქმედების ნაყოფს კი, რასაც სომხური გაეროვნებული ეკლესიის სალიტერატურო წრეები იძლეოდნენ, ისინი უნდობლობით ეპყრონიან და, ცხადია, შეწყნარებაზედაც უარს აცხადებდნენ, ისე როგორც პირველნიც ამთელიდან გამოსულ ნაწარმოებზე, თუ კი სადმე ასეთი გამოჩნდებოდა. აღნიშნული ვითარების გამო, შეგვიძლია სარწმუნოდ მივიჩნიოთ, რომ სომხურიდან მომდინარე აგიოგრაფიული ძეგლები არაა მოსალოდნელი, რომ VIII ს-ის დამდეგზე უფრო გვიან აღმოცენებულიყოს და არც მათი ქართული თარგმანების დედნები უნდა იყვნენ იმავე საუკუნის პირველ ნახევარზე გვიანდელი. მართლაც, ყველაზე გვიანდელი მარტვილი, ვისი წამების წიგნიც¹ გაქართვლებულ სომეხ დიოფიზიტთა წრეში წარმოშობილ ქართულ თარგმანს დაუცავს, დავით დვინელია, რომელიც 703 წ. იწამა. მარტვილობის ეს წიგნი 726 წელზე გვიან შეთხზული ვერ იქნება, რადგან ეს წელი სომხური ნაციონალიზებული ეკლესიის გამოკვეთის თარიღია (მანაზკერტის კრება) და ამიტომ ისეთ ზღვარს წარმოადგენს, რომლის შემდეგ შეთხზული ნაწარმოები სომეხს დიოფიზიტური წრეებისათვის მიუღებელი აღმოჩნდებოდა. ამრიგად, სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ქართული თარგმანების დედნები VIII ს-ის პირველი ნახევრისათვის ჩამოყალიბებული სახის ნუსხებიდან უნდა მოქონდნარობდნენ. თუ ასეა, მაშინ ქართულ თარგმანებს დაცული ჰქონია აგათანგელოსის, ლაზარე ფარქელისა და მოსე ხორენელის საისტორიო თხზულებების გარკვეული ნაწილების ყველაზე ადრინდელი სახე, რადგან ხსენებული თხზულებანი სომხურად გვიანდელი ნუსხებითაა მოღწეული და, უნდა ვიფიქროთ, რედაქტორთა და გამომცემართან რამდენადმე სახემეცვლილიც.

აგათანგელოსის სახელით ცნობილ «სომხეთის ისტორიას», რაც სომეხთა მოქცევას გადმოგვცემს, იმ სახით, რომლითაც იგი ჩვენამდისაა მოღწეული, სამეცნიერო კრიტიკა არ მიიჩნევს, რომას პირვანდელი სახე ჰქონდეს დაცული. სანამ ეს ისტორია, იმ სახეს მიიღებდა, რომლითაც მან ჩვენამდის მოაღწია, მას მკვლევართა აზრით (აქად: ნ. მარი¹, პ. როფ. ნ. ადონცი², აქად. ივ. ჯავახიშვილი³), რამდენიმე რედაქციული ცვლილება უნდა განეცადა. ის ნაწილი, რომელიც ამ თხზულებიდანაა გრიგოლ ვანმანათლებლის მემკვიდრეთა მარტვილობის წიგნის ქართულ თარგმანში დაცული, აქად. ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით „სომხური აგათანგელოსის თხზულების უკანასკნელი და საბოლოო რედაქციის თარგმანია“⁴. მართლაც თარგმანის შედარება ხსენებულ წყაროსთან არ გვაწვდის რაიმე ისეთ ტექსტობრივ განსხვავებას, რომელიც მათ ურთიერთს დააცილებდა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ერთი მომენტი მაინცაა ამ მხრით საყურადღებო. სომხურისა და ქართული ტექსტების შედარება გვიჩვენებს, რომ ისინი ერთმანეთის მიმართ ისე თანამიმდევრული და ზედმიწევნითი არ არიან, რა-

¹ Н. Марр. Крещение армян, грузин, абхазов и ассирийцев... армяне, სერბია, 1932.
² Н. Адонци. Армения в эпоху Юстиниана..., გვ. 342, შენიშვნა.
³ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი პირველი, თბილისი, 1935 წ., გვ. 33, 124-130, 143-144.
⁴ იქვე, გვ. 31.

გორც სხვები ამის მიზეზი შეიძლება ან იმაში მდგომარეობდეს, რომ ქართულად მოაზრ-
მნელს სომხური მარტვილობის წიგნის სახით აგათანგელოსის არსებული რედარციისაგან
რამდენადმე განსხვავებული ტექსტი ჰქონდა ხელთ, ანდა თუ მისი დედანი არსებული
აგათანგელოსისაგან არ განსხვავდებოდა, ის ვადახვევა, რომელიც შედარებიდან იჩვენე-
ვა, უნდა ვიფიქროთ, დედნის ენობრივმა თავისებურებამ გამოიწვია. როგორც აღვნიშ-
ნეთ, ქართული თარგმანი რედაქციულად განსხვავებული არა ჩანს არსებული სომხური აგათ-
ანგელოსის სათანადო ადგილისაგან, ამიტომ ცხადი ხდება, რომ, თუ ის სრულიად არ ხვლე-
ბა სომხურ ტექსტს, ეს ფაქტი ამ უკანასკნელის ენობრივი თვისებებით უნდა აიხსნებოდეს.
მართლაც, მკვლევართაგან შენიშნულია, რომ აგათანგელოსს « მეტისმეტად უყვარს მრავალსიტყვაობა და გამეორება »¹. გამეორება ერთი და იგივე მნიშვნელობის სიტყვების,
განსაკუთრებით ზმნების ზედიზედ მიწყობაში გამოიხატება. ამნაირი მოვლენა კი ქარ-
თულისათვის დამახასიათებელი არაა. აგათანგელოსის სტილი, რომელიც ცნობილი სამეხე
გრამატიკოსების, ჩალხიანისა და აიგნიანის მიერ დახასიათებულია როგორც « მდიდარ-
ი და შემკული » (დიხ აკაქრან)², ქართულ თარგმანში ლიტონადაა კადმოცემული. რომ
ამნაირი ვითარებით უნდა აიხსნებოდეს ქართული თარგმანის არაზედმიწვენილობა დე-
დანთან მიმართებით, ამას იმავე წყაროდან ქართულად თარგმნილი ერთი სხვა სა-
კმაოდ მოზრდილი ნაწილიც მოწმობს. ესაა « რიუსიმიანთა წამების » წიგნი, რომელიც,
როგორც თარგმანზე დართულს მოსახსენებელშია აღნიშნული, « გროგოლის ვრცელი
ცხოვრებიდან », ე. ი. აგათანგელოსის ე. წ. უკანასკნელი, რედაქციიდან არის გადმოლე-
ბული, რაც, როგორც ვარკვეული გვაქვს, IX ს-ის დამდეგზე გვიანდელი არ უნდა
იყოს.³ თარგმანს აქაცა და გრიგოლის შემკვიდრეთა მარტვილობის წიგნშიც ერთნა-
ირი თვისებები ახასიათებს: თავის არიდება ხსენებულ გამეორებათა და ზედიზედ
მიწყობილი სიტყვებისა, რის გამოც ქართული ტექსტი სომხურთან შედარებით ყოველ
თვის უფრო მოკლეა ხოლმე.

აგათანგელოსის ერთგულ რედაქციას სომხური ნაციონალური ეკლესიის საფუძე-
ლის განმტკიცების ჟამს თვლიან ჩამოყალიბებულად ზემოხსენებული მკვლევრები, მათ
ის VIII ს-ის დამდეგზე აღრინდელად არ მიაჩნიათ. (აკად. ივ. ჯავახიშვილი: ის. VIII
ს-ის ქირველი ნახევრის უკანასკნელი ათეულების ნამუშევარი⁴). მაგრამ ეხლა, რა-
ცა იჩვენება, რომ ჩვენი თარგმანები და მათ შორის გრიგოლის შემკვიდრეთა მარ-
ტვილობაც შესრულებული ჩანს გაქართვებულ დიოფიზიტის სომხების მიერ, რომ-
ლებიც ნაციონალური სომხური ეკლესიის შემოქმედებას VIII ს-ის მეორე მეოთხედის
დამდეგიდან ნდობის თვალთა აღარ უტყუროდნენ, საექვო ხდება იმის აღიარება,
თითქოს გრიგოლ განმანათლებლის მარტვილობის წიგნის ის ნაწილი, რომელიც აგათ-
ანგელოსის ე. წ. უკანასკნელი ერთგული რედაქციის სათანადო ადგილს ხვდება,

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი ქირველი, გვ. 93.
² Հրապարակ Ջալխեանս գերականութիւն հայկազնեան լեզուի հանդէպ իտիօրիամբ
յակեղատօղ աշխարհայիտիւլ ի Արաբնէ վ. Այր ընեսս, Կիւննս, 1883, გვ. 512
³ ტექსტი თანდათანული გამოვლევითურთ ჯერ არ გამოგვიქვეყნებია.
⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 144.

ასეთი რედაქციიდან იყოს აღებული. იგი, საფიქრებელია, მომდინარეობდეს ამ რედაქციის წინამორბედისაგან, რომელშიც, მაშასადამე, ჩვენი თარგმანის შესაფერისი პლგილი იმავე სახით ყოფილა დაცული როგორც მერმინდელს, ე.წ. ეროვნულს რედაქციანია. ხოლო ამ წინამორბედი, ე.წ. კესარიული რედაქციისათვის, როგორც ეს განსაზღვრული აქვს აკად. ივ. ჭავჭავაძის, დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო კესარიანზე დამოუკიდებელი სომხეთის განმანათლებლისა, რომლისგანაც თავის მხრით დამოკიდებული იქნებოდა სომხეთის ჩრდილოეთით მოსახლე მეზობელი ხალხებიც. თუ ასეა, მაშინ ერთი და მეორეც მოცემულია ამ მარტვილობის ქართულ თარგმანში, სახელდობრ იმ ნაწილში, რომელიც მოსე ხორენელისაგან მომდინარეობს. ეს უკანასკნელი კი, როგორც ცნობილია, ერთ-ერთი საკითხისათვის თავის წყაროდ ასახელებს ავითანგელოსს, რაც, როგორც ფიქრობენ, სხვანაირი ყოფილა, ვიდრე დღეს არსებული ე.წ. ეროვნული რედაქციაა. ამრიგად, ჩვენი მარტვილობის წიგნის თარგმანის დედანი, როგორც ჩანს, შეგუებული ყოფილა იმ სულსკვეთებისთან, რომლითაც გაუღწილი უნდა ყოფილიყო «სომხეთის მიმცევის» კესარიული რედაქცია, რომლის ავტორად აკად. ივ. ჭავჭავაძის ამრით სომეხი დიოფიზიტე შეიძლება მხოლოდ ყოფილიყო. ამიტომ ბუნებრივია, რომ ქართული თარგმანი, რომელიც სომეხ დიოფიზიტთა წრეშია აღმოცენებული, სწორედ ასეთი დედნიდან მომდინარეობდეს.

სომხურიდან ქართულად თარგმნილს ერთ-ერთ აგიოგრაფიულ ძეგლს — «საჭაჰის აღსრულების წიგნს» — მოუპოვებდა ერთი ნაწილი, რომელიც, თუმცაღა თავისებური დალაგებით, ტექსტობრივ ლაზარე ფარაბელის «სომხეთის ისტორიის» I წიგნის მე-18 თავს ხვდება. სამეცნიერო კრიტიკამ ეს თავი სამართლიანად გამოაცხადა მერმინდელ დანართად ლაზარეს ისტორიისათვის თითქმის მის შემცველ მთელ წიგნთან ერთად¹ დღემდის სომხურს სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არსებობს საერთო აზრი არც ხსენებული დანართი ნაწილის წყაროსა და მისი აღმოცენების ხანის განსაზღვრის საკითხში. «საჭაჰის აღსრულების» ქართული თარგმანი, რომლის მთლიანად შესაბამისი ტექსტი კერძოდ ჩანს, ფარაბელის ისტორიის დანართი ნაწილის ხსენებულ მსგავს ადგილს ვარდა, სხვა ძეგლების გარკვეული ადგილებისგანაც ჩანს დამოკიდებული. მართალია, ამ სხვა ნაწილით ის რამდენადმე უახლოვდება მოსე ხორენელის «სომხეთის ისტორიის» გარკვეულ ადგილებს, მაგრამ მას იგი სავსებით არ ხვდება, რის გამოც უნდა ვიფიქროთ, რომ ის სულ სხვა წყაროზეა აღმოცენებული, ხოლო ამ უკანასკნელისაგან თავის მხრით დამოკიდებულია მოსე ხორენელიც. ამ წყაროს ძიებას ბერძნულ მწერლობაში დაცული ერთი ძეგლისაკენ მივყავართ: ესაა «Narratio de rebus Armeniae», კერძოდ ერთი მისი ნაწილი — «Αιτήρησις ἀπὸ τοῦ ἀγίου Γρηγορίου μεγάλου πρὸς τὸν πᾶν», რომელიც მკვლევართა აზრით სომეხ დიოფიზიტთა წრეში შექმნილი ნაწარმოების თარგმანი უნდა იყოს. ბერძნული თარგმანის ამ ძეგლის სომხურ დედანზე დამოკიდებულად მიიჩნიათ როგორც მოსე ხორენელი.

¹ ივ. ჭავჭავაძის, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 141-143.
² იქვე, გვ. 144.
³ იქვე, გვ. 143.
⁴ ნ. აკისესას, «Историческое географическое описание Грузии (Грузия)», 380-450-გვერდიანი ნაშრომი (რედაქცია ი. აკისესასის), თბილისი, 1935 წ. გვ. 459.

ტენელი, ისე ლაზარე ფარაბის ისტორიაზე დართული ხსენებული ადგილებიც. ამრიგად, «საჰაიის აღსრულების» ქართული თარგმანის დედანიც სომეხ დიოფიზიტა შორის არსებულ სომხურ წყაროებზე აღმოცენებულ წაწარმობად გვევლინება, რომელიც, საფიქრებელია, მათივე ხელით უნდა იყოს ცალკე წიგნად დამუშავებული, სანამ სომეხ დიოფიზიტებს თავის სამშობლო მიწა-წყალზე შეეძლოთ თავისუფალი შემოქმედების წარმოება, ე. ი. 726 წლამდის. ამ დროიდანვე შეეძლო ეს ძეგლი ტაოს თავშემოფარებულ მათს ერთ ნაწილს შემოეტანა და გაეცრცელებინა ის სომეხ მოსახლეობაში, ხოლო ვარკვეულ დროს კიდევ უთარგმნიათ ის მახასავე წრეში ქართულად. ამ შემთხვევაშიც, მაშასადამე, ქართული თარგმანის დედანი VIII ს-ის პირველ ნახევრამდის არსებული და დაახლოებით ამ საუკუნის დამდეგისათვის ჩამოყალიბებული სომხური ძეგლისაგან მომდინარე ჩანს.

დასასრულ, მოსე ხორენელის «სომხეთის ისტორია» წყაროდ გვევლინება «ნერსეს მთავარეპისკოპოსის მარტვილობის წიგნისათვისაც», რომელიც, როგორც შედარება მოწმობს, გამოკრებილი ნაწარმოებია. რედაქციურად ეს წყარო და მასზე აღმოცენებული მარტვილობის წიგნი განსხვავებას არ გვიჩვენებენ. ქართული თარგმანის დედანი აქაც ისე, როგორც ზემოაღნიშნულ შემთხვევებში, VIII ს-ის დასაწყისისათვის თუ არა ამ საუკუნის პირველი ნახევრისათვის მაინც ჩამოყალიბებული სახით არსებულად უნდა მივიჩნიოთ, რადგან ამ დრომდის გაეცრცელებული ასეთი წარმომავლობის სომხური ძეგლი შეიძლებოდა მხოლოდ უთარგმნათ ტაოს მოსახლე სომეხ დიოფიზიტებს, როგორც ეს სხვების მხრითაც დასტურდებოდა.

ამრიგად, სომხურიდან მომდინარე რამდენიმე აგიოგრაფიული ძეგლის ქართული თარგმანების ჩვენებით ირკვევა, რომ VIII ს-ის დამდეგისათვის უკიდურეს შემთხვევაში ამ საუკუნის პირველი ნახევრისათვის, მოსე ხორენელის «სომხეთის ისტორიის» არსებობა უეჭველი ფაქტია. ის ამ დრომდის ჩანს დაწერილი, რადგან ამ მომენტისათვის უკვე მასზე აღმოცენებული აგიოგრაფიული ძეგლები მოეპოვება სომხურ საეკლესიო მწერლობას. ასე წარმოგვიდგენს ხორენელის ისტორიის აღმოცენების ხანის ერთ-ერთს ზღვარს, სახელობრ გვიანდელს (რომლის შემდეგ ეს ნაწარმოები არ შეიძლება წარმოქმნილიყოს) ჩვენი მასალები, რაც, რასაკვირველია, არ ამართლებს იმ მკვლევართა მტკიცებას, რომლებიც სულ უკანასკნელ დროსაც კი, ხორენელის ისტორიის აღმოცენების დროდ IX ს-ის მიიჩნევენ (ავად. ზ. მანანდიანი¹, ნ. აკინიანი² და სხ.).

სუფხო აღრინდელ მწერლად მოსე ხორენელს ბოლო ხანებში ერთი სხვა ქართული წყაროს ჩვენებითაც მიიჩნევენ მკვლევრები. ეს წყაროა არსენ საფარელის ნაწარმოები: «განყიდვისათვის ქართლისა და სომხეთისა, ოქუმული წმიდისა მამისა ჩუენისა არსენისი, მცხეთელ კათალიკოსისაჲ, რომელიცა სნახებთავან სამცხისთა - საფართთ» (ნ. თ. ურდანიან - ქართული წიგნები, I, გვ. 313-332). ამ ნაწარმოებში ორგან იხსენიება მოსე, ვრთვან იქ. სადაც საუბარია

¹ ჯაკობ შანსანოვი. სიგნისაჲ არხეპისკოპოსი. ერევან, 1934, გვ. 129-136

² სერაქე აკინიანი. შარხნაჲრასკანს ჩუარაჲიოქმანსერ. რაჲი 4. უკანო. ერევან. ს. შილქაიანი. «სიგნისაჲ შარხნაჲრასკანს» ბრძ. ქიხნისა, 1931.

იოანე შირაკელის საშწერლო მოღვაწეობის შესახებ. შირაკელის კომიტას კათალიკოსმა, აშობს არსენ საფარელი, «თარგმანებად სენა წიგნნი მწულებელ(თა)ნი ტომთე აღექსანდრი-ელისანი, რომელსა ეწოდა კუშნი, და ჰედროს მკაწრველისანი, რომელსა ეწოდა მგებრ, და სევერიოსისნი და სხუთა მწულებელთანი და სახელად დაწერნა თქუმულად მართლმადიდებელთა მოძღუართანი - წმიდისა საპატრიარქოსის და მოსესი, და ამით ცუყვილითა დააჯერა ქუეყანაჲ ყოველი სომხითისაჲ» (გვ. 321). კინაჲ აქ მოხსენებული «მართლმადიდებელი მოძღუარი მოსე, არა ჩანს. შეიძლება მეორე ადგილას ქერდულად მოხსენებული მოსე იყოს. აქ ნათქვამია, რომ ანტიქალკედონიტებმა «ფიცხელი უჯლი ნებსით განაწინეს სულთა მათთა (იგულისხმებოდა: წმ. საპატრიარქოსი და სხვა მოძღუარნი)» და ერსა უბრალოსა, და თუჲ მოსე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმელაჲ მათი და არცა მისი ისმინესო» (გვ. 325). მოსე ხორენელი ქერდულადა და ქერდულთა მამადაც კი იხსენიება სომხურ მწერლობაში; თანაც მის ისტორიას მოეძვეება ნახსენები წარწყმედის მომთხრობი დანართი, რომელსაც ეწოდება «გოდებანი აღვციხათს მეფობისა სომეხთაჲსა, ნათესავისაგან არმაკუნელთაჲსა, და მღუდელთა მოძღურებისა, - ნათესავისაგან წმიდისა გრიგოლისისა» (ილიქ. ქსანს რამსაღიქ მთაყიოიქსანს ჯაიეჲ კაყაქს სიკასიონსაჲ, ს. სუხსიკიყოსაჲ მთაყიოიქსანს კაყაქს არქიჲს რიქიოიქსი)¹ ამიტომ განსაკვირველი არაა, რიცა აქ მკვლევრები, პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი² და პ. ინგვრიცვა³, მოსე ხორენელის ხსენებას ხედავენ. ამასთან შესაძლებელია ისიც, რომ კაცმა ეს მოსე ქერდული მიიჩნია იმავე მოსედ, რომელიც აღნიშნულ ძეგლში ერთგან მართლმადიდებლად იხსენიებოდა. მართლაც, სომეხმა მსკოვანმა ფილოლოგმა, აკად. სტეფანოს მალხასიანცმა, რომელიც არსენ საფარელის თხზულების ადგილებს პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის თარგმანით გაეცნო⁴, ამოწერილი სიტყვების მიხედვით ასეთი დასკვნაც გააკეთა. ამასთან ისიც დასძინა, რომ აქ მოსე ხორენელი დიოფიზიტი ჩანს, რადგან მას დიოფიზიტი ქართველი კათალიკოსი, «მართლმადიდებელს» ეძახისო. ეს მოსე კომიტას სომეხთა კათალიკოსის დროს სახელმძღვანელო, ავტორი ყოფილა, რის გამო მას ამ კათალიკოსზე აღრე უნდა ემიღვაწნა; ეს ხანა კი სხვა წყაროების ჩვენებებთან ერთად მოსეს V ს.-ის მეორე ნახევრის მოღვაწედ გვისახავსო. მოსე ხორენელის სახელითა წაწერილი ნაწარმოებსაც ჰვენამლის მოუღწევიაო (დაბეჭდილია წიგნში: რიქიქ მღიჲჲ გვ. 22-28), აღნიშნავს იქვე ეს მკვლევარი. ამრიგად, ხსენებული სომეხი მკვლევრის მსჯელობის თანახმად გამოდის, რომ ორივე ეს ცნობა მოსე ხორენელს შეეხება, რომელიც დიოფიზიტი ყოფილა და V ს.-ის მეორე ნახევარში უმოღვაწეო.

აკად. სტ. მალხასიანცის იმ მოსაზრებას, რომ მოსე ხორენელი დიოფიზიტი უნდა ყოფილიყრ, ეტყობა პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგზე. მოუხდენია გავლენა და ისიც თავის წიგნში, «ქველი სომხური ლიტერატურის ისტორია» (თბილისი, 1941 წ. გვ. 83), აცხადებს, რომ სიტყვები «მოსე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმელაჲ მათი და არცა მისი ისმინესო» მაჩვენებ-

¹ Մովսեսի Խորենացու Պատմութիւն Յայոց, աշխատութեանը Մ. Աբելյան և Ս. Մարտիրոսեան, Գ. Գ. Խ., 1913, გვ. 358-366.
² Պ. Ի. Բ. և Ս. Լ. Խեմեն-բեկ. Հրաց աղբյուրները Յայաստանի և հայերի մասին, հատ. 4, Երևան, 1934, გვ. 61.
³ Յ. Ինգուրիցյա, Վարդուկ Մենդրանի և իստորիის մոլոր միջնադարում, 16-11, 1939, გვ. 265.
⁴ Մ. և Ս. Խեմեն-բեկ. Խորենացու Պատմութիւնը, Երևան, 1940, գვ. 104-106 և 142-143.

ბელია იმისა, რომ მ. ხორენელი იდეოლოგიურად ამარსენის თანამოაზრე უნდა ყოფილიყო, ე.ი. ქალკელონისტი, რაც დასაშვებია VI ს-ის მეორე ნახევრისა ან VII ს-ის დამდეგისათვის და არავითარ შემთხვევაში არა მასზე აღრეო. (გვ. 83) უნდა ითქვას, რომ მარტო ამ ადგილზე დაყრდნობით მოსე ხორენელი დიოფიზიტად ვერ გამოცხადდება, რადგან ასეთი «მოთხრობა», მამხილებელი ხასიათისა, მონოფიზიტსაც კი შეეძლო ჩაედინა თავის თანამოაზრეთა მიმართ. აქ ისევ სტ. შალხასიანცი იჩენს თანამიმდევრობას თავის მსჯელობაში, როცა ამ ადგილს არ აცილებს მეორე ზემოთ დასახელებულ ადგილს, სადაც მოსეს, მისი ვარაუდით იმავე ქერდულს, არსენი «მართლმადიდებელ მოძღვარს» უწოდებს. მითხედავად იმისა, რომ ავად. სტ. შალხასიანცი თავის მოსაზრებას ასე მარტველ და თითქოს დამატებლად წარმოადგენს, მგონია, ხორენელის დიოფიზიტობა მაინც უეჭველი არ უნდა იყოს იმ ადგილების მიხედვით, რომელთაც ის ეყრდნობა. «მართლმადიდებელ მოძღვარად» მოხსენებული მოსე, შესაძლოა ხორენელი კი იყოს, მაგრამ ასეთი ეპითეტით ხომ მასთან ერთად საპაპოც იხსენიება! ეს გარემოება მოწმობს, რომ წოდებით არსენის იმდენად დიოფიზიტი მოღვაწეები კი არ უნდა ჰყავდეს მხედველობაში, რამდენადაც ისინი, რომლებიც ან ქალკელონის კრებაში მოღვაწეობდნენ, ანდა, თუ მერმე იღვწოდნენ, მონოფიზიტური თუ დიოფიზიტური ქრისტიანობის მთესვარნი არ ყოფილან. ეს აქვს ალბათ მხედველობაში არსენის, როცა ამბობს, სიმჭამა მწველებლებმა «ფიცხელი ეგალი ნებსით განაწინეს სულთა მათთა (იგულისხმებთან: საპაპო, მამტაცი და სხ.) და ხრსა უბრალისა». მათ, განაგრძობს არსენი, «თუ მოსე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმედაჲ მათი და არცა მისი ისმინესო». ამ გამოთქმიდან ნათლად ჩანს, რომ მოსე ქერდული მოსაზრებელი და ავტორიტეტის მქონე პირი ყოფილა მათთვის, რომლისა მაინც უნდა ესმინათ, მაგრამ «არცა მისი ისმინესო». ჩანს, მოსე ხორენელი დიოფიზიტად არ წარმოადგინება, თორემ, რა უსიგნებლდა მამხი სიტყვებს «თუ მოსე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმედაჲ მათი». მოსე რომ დიოფიზიტი ყოფილიყო, მისას, ცხადია, მოწინააღმდეგენი არას შეიწყნარებდნენ, როგორც დიდი ავტორიტეტიც არ ჰქონოდა და როგორც რჩევაც არ უნდა მიეცა მას. თუ, მაშასადამე, მისი სიტყვა არსენის თქმით, მოსალოდნელი იყო შესაწყნარებელი ვაშხადარყო, მაშინ მოსე, რასაკვირველია, მწველებლებსა, ე.ი. ამ შემთხვევაში მონოფიზიტების თანამოაზრე უნდა ყოფილიყო, ყოველ შემთხვევაში ნაკლები მოქალაქე რომელიმე ქრისტიანობისა].

ეგზეგეტიკურისა და სხვათისმეტყველო-ფილოსოფიური დარგის სომხურიდან მომდინარე ქართული თარგმანების დედნების საკითხის ვარკვევაში აღნიშნულ თარგმანებს აგრძელებს აკურთხარი წვლილი. შეაქვს პირველ ყოვლისა ირკვევა, რომ ეპიტფანე კვიპრელის ეგზეგეტიკური ნაწარმოები «თარგმანებაჲ დავითის ფსალმუნებისაჲ» ძველად მთლადნი სახით არსებულა სომხურად. ეს გარემოება აღნიშნულია მთარგმნელის წვრილში, რომლითაც მას სტეფანე მტეპკრისათვის მიუმართავს და რომელიც მეორე ცადამწერს «თარგმანებისათვის» წარუძღვარებია. დღეს სომხურ მწერლობაში ასეთი სრული სახით ეს ნაწარმოები არ მოიპოვება, მოღწეულია მხოლოდ ფრაგმენტები, რომელთა შორის ქართული თარგმანის რამდენიმე ზედმიწევნითი შესაბამისი იძებნება. ერთადერთი მხარე, რითაც დედანი და თარგმანი სხვაობენ ურთიერთისაგან, ისაა, რომ დედნის ენის თვისებები, რომლებიც ქართულადც შეიძლება დაცულიყო და მართლაც შენახულიყაა სხვა თარგმანებში, მთარგმნელს არ დაუკავს, აქ მთარგმნელის ინდივიდუალობასთან გვაქვს საქმე, რაც რძით

არის გამიჯნეული, რომ იგი მწიგნობრულ სომხურს, და ისიც ეგზეგეტიკური ხასიათის ნაწარმოებობას, ზედმიწევნით ვერ სძლევა და ამიტომ ხშირად შორდება მას, ე.ი. ტექსტს, მაგრამ არა ცალკეულ სიტყვებს დედნისას (ისინი ყველაა დაცული), არამედ ამ სიტყვებით გაღმაცემულ აზრს. ამდენად, ის, ცხადია, დედნის აღდგენისა და გამართვის საქმეში ნაკლებად არის სანდო.

როცა X ს-ის ქართველი მთარგმნელის ასეთი თვისებები გვაქვს მხედველობაში, ბუნებრივია, ამ თვალსაზრისით დავუწყებთ ცქერას ამ საუკუნის სხვა ქართველ მთარგმნელთა ნაშრომებსაც, რომლებიც კი სომხურიდან აღმოჩნდება გაღმაცემული. უწინარეს ყოვლისა სახე ში გვაქვს გრიგოლ ნაზიანზელის ქართული თარგმანი: „სამსილგბელი არიანოზთა და ევრუმიანოსთა ბოროტად უწესობაჲ“, რომელსაც სომხურიდან მომდინარეობის ნიშანი ერთგან გააჩნია non sens-ის სახით. ამ ნაწარმოების გრიგოლ თჳელისეულ თარგმანს რომ სომხურად არსებულ ერთადერთ ვერსიას ვაძარებთ, ძირველად თვალში ის გვხვდება, რომ ქართული თარგმანის ტექსტი სომხურთან შეფარდებით გავრცობილია და თვით ქართულიც თავისი ბუნებრივი წყობით არის მოცემული, იხე რომ მასში ნაკლებ იგრძნობა დედნის გავლენის კვალი. ერთი სიტყვით, ის ტექსტობრივ არ ვასდევს სომხურს, რაც იმას გვირკვევს, რომ ის ამის დედანი არაა და, მაშასადამე, სომხურად ძველად არსებულა გრიგოლ ნაზიანზელის ხსენებული ნაწარმოების სხვა რედაქციაც.

მაგრამ არა მარტო ამ ნაწარმოებს, არამედ სხვებსაც (მაგ.: „მატერდის კრებულის“ ზოგიერთ ნაწარმოებს), როგორც ვნახეთ (გვ. 030-034), ჭერჭერობით არ ეძებნება ზედმიწევნითი შესატყვისი სომხური დედანი მაშინ, როცა აშკარა ჩანს მათი სომხურიდან წარმომავლობა: ეს კი, შეიძლება ვითქვით, რაღაც საერთო მიზეზზე მივვითითებ. რა უნდა იყოს ეს? ეს ვითარება, გვგონია, იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ქართული თარგმანების დედნები განსსკავებულნი არედაქციისა ყოფილა, რომლებიც შემდეგში გაშქრალან; იქნებ იმიტომ, რომ ისინი სომეხი დიოფიზიტების (უფრო კი დედა-სამშობლოსაგან გაცლილების) ხელით იყვნენ შესრულებული სომხურად (ცხადია, არა იმ ხანაში, რომელშიც ზოგიერთ მათგანს ნ. აკინიანი მიიჩნევს აღმოცენებულად [გვ. 035, შენ. 2], არამედ შედარებით გვიანს დროში - VII-VIII სს-ში). დიოფიზიტობის მხარეზე იდგა ტაო-კლარჯეთის სომხობის უმრავლესობა, რომელსაც შეეძლო მიეწოდებინა მათგან შექმნილი ასეთი ტექსტები ერთმორწმუნე ქართველუბისათვის. როგორც არ უნდა მომხდარიყო, ერთია მაინც ნათელია: მოკვებაცება სომხურიდან მომდინარე ძველი დროის ქართული თარგმანების ერთი წყება („პატოისან თუალთათჳს“, „ფიზიოლოგი“, ნაწილობრივ, „გრიგოლ ნაზიანზელის დასახელებული თხზულება“), რომლებიც არსებულ ტექსტებს (სომხურისას) არ უდგება და რედაქციულადაც მათგან განსხვავებულნია].

გრ ნაზიანზელის ნაწერებიდან ძველ «მრავალთავეში» გვხვდება ორი თხზულება: 1. „შობისათჳს“ („ქრისტე იშვიების, უგალობდით“) და 2. „ნათლისღებისათჳს“ („აჲა კუალად დღეს ხაიდუმლოა...“), რომლებსაც აკად. კ. ვაკელოძე IX-X სს-ის თარგმანებად მიიჩნევს, შესრულებულით ტაო-კლარჯეთის უცნობ მთარგმნელთაგან ქართ. ლიტ. ისტორია, ტ. I, 1941, გვ.

VIII. ქართული თარგმანების ლექსიკა

IX-X ს.ს-ში სომხურიდან ქართულად და ქართულიდან სომხურად ნათარგმნი ძეგლები, სხვა ხანის ამგვარივე ძეგლების მსგავსად, ქართული და სომხური სალიტერატურო ენების ისტორიისათვის, და კერძოდ ამ ენების ურთიერთობის ხასიათის გასათვალისწინებლად, საკმაო მასალას გვაწვდიან. ისინი შეტად საინტერესო წყაროს წარმოადგენენ მკვლევრისათვის სომხურისა თუ ქართულის სპეციფიკური მხარეების დამახასიათებელი გრაფიკული მოვლენების ბუნების ვარკვევის საქმეში. მაგრამ მათ დამწვრილებით განხილვას აქ ჩვენ არ შევუდგებით; ამჟამად მხოლოდ ირი საკითხის ვარკვევას ვკიდებთ ხელს: თარგმანების ლექსიკის გამომწვლილვას, განსაკუთრებით საერთო ხმარების სიტყვების მხრით, და საკუთარ სახელთა გადმოცემას. პირველს იმიტომ ვანაჩვენებთ უპირატესობას, რომ თავისთავად ინტერესთან ერთად ძეგლების დათარგმნების საყრდენად გამოდგება, ხოლო მეორეს იმიტომ ვუთმობთ აქ აღვიღს, რომ დავაღვინოთ, სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვების ერთ ნაწილთან ერთად, IX-X ს.ს-ის სომხურის ძირითადი ფონეტიკური ცვლილებანი.

ძველი ქართული თუ სომხური თარგმანების ლექსიკა ბევრი მხრით არის საგულისხმო. მათი შექმნის პირობებით აღდნებთან საშუალება გვეძლევა წარმოვიდგინოთ არა მარტო ის, თუ როგორ ესმოდათ ძველად, IX-X ს.ს-ში, ესა თუ ის სიტყვა, არამედ ისიც, თუ რა შემთხვევებშია ნათარგმნი ერთი და იგივე სიტყვა ერთი და იმავე ან სხვადასხვა ბუნებრივი სიტყვებით.

სათარგმნი ტექსტის სიტყვები ზოგჯერ სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვებით ან ამ ორსავე ენაში არსებული საერთო ძირისა თუ ფუძისაგან წარმოქმნილი სიტყვებითაა წარმოდგენილი. ხშირია ისეთი შემთხვევებიც, როცა მრავალფეროვანი საერთო ხმარების თავისთავადი სიტყვისა და ძირისა თუ ფუძისაგან წარმოქმნილი სიტყვის შავიურ თარგმანში სხვა მასალის სიტყვაა დაღებულნი, ისე რომ საქმე გვაქვს ისეთ მოვლენებთან, რომელსაც ძველად, მაგ. ეფრემ მცირემ «ეცეულებნა სიტყვსაჲ» უწიდა¹. თარგმანებში შენიშნულ ორსავე ხსენებულ მხარეს თავთავისი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის.

სომხურ-ქართული საერთო ხმარების ლექსიკა წარმომავლობით მარტოდღე სომხური ანდა ქართული კი არა ჩანან, არამედ მათი უდიდესი წილი უცხო წყაროდან მომდინარეობს ხშირად. ეს წყაროები კი პირველ ყოვლისა ის ენებია, რომლებზედაც მოლაპარაკე ხალხთან ძველად ურთიერთობა ჰქონია ერთმანეთის მეზობელ ქართველებსა და სომხებს. სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვებისა და ფუძეების უცხო წყაროს, რომლის დამტკიცება შედარებით ადვილად ხერხდება, უმთავრესად ირანული და სემიტური ენები წარმოადგენენ ბერძნულთან ერთად. თვითონ სომხური ან ქართული

594). სომხურიდან მომდინარეობის რაიმე სამომწმოდ ნიშანი მათ არ მოუპოვება, ამიტომ შეიძლება ბერძნულიდან მომდინარეობდნენ ისინი, ხოლო თუ ასეთიც არ გამოდგენენ, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ისინი სომხურიდან წარმომავლობენ, მაგრამ ჰერ მიუკვლეველი დედნებიდან. (ნ. ჩემი «მრავალთავი» - ენიკის მოამბე XIV, გვ. 248).

ქართ. და ს.ს.ს. ლიტერ. ურთიერთობა

¹ ფ. კორძანია, «ქრონიკები», ტ. II, გვ. 42.

ენების ლექსიკური მასალა, რომელიც ჩვენს ტექსტებში მოიპოვება, პირველთან შედარებით მეტად მცირეა. უკანასკნელზე უფრო მეტია ის ნაწილი, რომელიც დასახელებული ენებიდან მომდინარე არა ჩანს, არამედ რაღაც სხვა, ჯერჯერობით უცნობ წყაროს გვაუარაუდებინებენ.

უცხო წარმომავლობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები და ფუძეები ისე, როგორც ურთიერთისაგან ნასესხები საკუთარი ამგვარივე მასალა საზოგადოდ ენათმეცნიერებისა და კერძოდ ქართულ-სომხური ენათმეცნიერებისა და ფილოლოგიის გულისყურს დიდი ხანია მიიქცევს. ენათმეცნიერებას უცხოური წარმომავლობის ლექსიკური მასალის სფეროში აინტერესებს ვაითვალისწინოს სესხების გზები: ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად არის ჩვენი ენების მიერ ნასესხები ასეთი მასალა, თუ რომელიმე მათგანის შემკვლით. ხოლო ერთისა ან მეორის საკუთარი სიტყვებისა და ფუძეების დასესხების შემთხვევაში ქართული ან სომხურა ენათმეცნიერება, თუ ფილოლოგია, ცდილობს გვარკვიოს წყაროსთან მიმართებით მათი ფონეტიკური და სემასიტოლოგიური მხარე.

ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსიკის კვლევა იმ ხნიდან დაიწყო, რაც საერთოდ ამ ენების მეცნიერულ შესწავლას, კერძოდ კი ეტიმოლოგიურ ძიებას დაეძღვა საფუძველი. პირველად ეს საქმე სომხურ სინამდვილეში წამოიწყო. ამას ხელს უწყობდა, ჯერ ერთი, ის, რომ სომხურმა ფილოლოგიამ შეძლო აღრევე დაემუშავებინა და გამოექვეყნებინა ძველი სომხურის სრული დოკუმენტალური ლექსიკონი¹, და მეორეც, ის, რომ ამ ენის ლექსიკის მთავარი წყაროების - ირანულის, ბერძნულისა და სხვა ინდო-ევროპული ენებისა (რომელთადაც ძვ. სომხურს გენეტიური კავშირი გააჩნია) და სემიტური ენების - მეცნიერული შესწავლა მაღალ დონეზე იდგა. ყველა ამან ნიადაგი შეუმზადა აკად. ჰრ. აჭარიანის კაპიტალურ ნაშრომს - «სომხურ ეტიმოლოგიურ ლექსიკონს»² და «სომხური ენის ისტორიას»³, რომლებითაც აქ ჩვენ პირითადად ვხელმძღვანელობთ. რამდენადაც ქართულ სინამდვილეში მსგავსი პირობები არ შექმნილა, იმდენად აღნიშნული საქმე სათანადო მასშტაბით არ განვითარებულა.

ა. ირანულიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები.

სომხურმა ენათმეცნიერებამ ძველი სომხური ლექსიკის შესწავლისას შესწინა და წააღაგნა აღნუსხა კიდევაც, რომ ამათუიმ ენიდან სომხურში შესული სიტყვა სვერჯიკ ერთნაირი სახითა და მნიშვნელობით მოეპოვება ხოლმე ქართულს (ან ქართველურ) ენასაც. ასეთ მოვლენებს აღუნიშვნელს არ ცოვებდა ქართულ-სომხური ტექსტების შესწავლისა და გამოქვეყნების დროს აკად. ნ. მარი⁴ და შემდეგ მისი მოწაფეებიც.

¹ სიი რაიზაჟიჟი რაჟკაჟას (ტყიბ (ორ ტომად), ქსნსიქ 1836-7.

² ჰრ. ს. ნაიასან, ზაჟიკეს არმარჟკას რაიზარას (7 ტომად), ერქას, 1926-35.

³ ჰრ. ს. ნაიასან, ზაჟიკეს ტყიბი უკარმოქიქს, I მართა, ერქას, 1940.

⁴ ნ. Тейхтун и Развитиемания по Арго-Зрუа. Филоლოგია, კმ. III, VI, VII და სხ.

სომხური ენათმეცნიერების თვალსაჩინო წარმომადგენელმა პროფ. ჰ. ჰიუბშმანმა, როცა ის სომხურში შესულ სპარსულ, სირიულ, ბერძნულ და არაბულ სიტყვათა შესწავლას აწარმოებდა, შენიშნა, რომ სპარსულიდან, განსაკუთრებით საშუალო სპარსულიდან ანუ ფალაურიდან, შესულ სიტყვებს, თუ მათ სიტყვის შიგნით ხმოვნებიდან „ი-ი“ და „ი-უ“, ხოლო დიფთონგებიდან „ქ-შ“, „სა-ეა“ და „ი-ი“ მოეპოვებოდა, მათ ისინი შეკუმშული აქვთ (ხმავნები „ღ-ჯ“¹ და „ხ-გ“² ხოლო დიფთონგები სათანადო ლიტონგ ხმოვნებად : „ქ-შ“ ან „სა-ე“ ან „ი-ი“³ ; „სა“ ან „ს-ე“⁴ და „ი-ი“⁵ „ი-უ“⁶) მან, როცა ამისთვის დახლვეულია სხვა ზემოხსენებული ენებიდან შესული სიტყვები: მთლიანად ბერძნული და არაბული, ხოლო ნაწილობრივ - სირიული. მან რომ ბმავანშეკუმშული სიტყვების პირადად ქართულში უკუმშველად შეამჩნია, ანდა სომხურში „ღ-ჯ“-ს შესწავლა სიტყვების ბადადა ქართულში ზოგან ამ ბგერის ადგილს „ი“ და „უ“ შენაშნა, ვააკეთა დასკვნა, რომ ქართული, რადგან მას „ღ“ ბგერა არ გააჩნია, მის ადგილს „ი“-სა და „უ“-ს ხმარობს⁷. შეკუმშულად წარმოდგენილი ფალაური მომდინარეობის სომხური სიტყვები მან ქრისტიანობის წინააღმდეგ ხანას მიაკუთვნა. რადგან ბერძნულიდან და არაბულიდან ნასესხები და თავის მხრით უკუმშველი სიტყვები ქრისტიანობის დამკვიდრების შემდეგ შემოღის სომხურში, ე.ი. 300 წლის შემდეგ ჩვენი წელთაღრიცხვისათ⁸.

ჰ. ჰიუბშმანის დაკვირვებას სპარსულიდან (ფალაურიდან) ნასესხები სომხური სიტყვების შესახებ ყურადღება მიაქცია ცნობილმა ენათმეცნიერმა ან. მე. ე.მ. მან უფრო ზედმიწევნით დაადგინა ზღვარი, როდესაც „ი-ი“ და „ი-უ“-ს ამოღება უნდა მომხდარიყო სომხურში, ანდა შეკუმშულიყო გარკვეული დიფთონგები (ქ, სა, ი, უ). მისი ვარაუდით ეს მოვლენა სომხურში უკვე ჩვენი წელთაღრიცხვის მეორე საუკუნის დასურს არის მომხდარი. მისთვის შეხედულებით, თუ ქართულში შეკუმშველად არის წარმოდგენილი სომხურთან. ხაერთა და ფალაურიდან მომდინარე სიტყვები, ეს ამას მოწმობს, რომ ქართული სომხურის იმ ვითარებას წარმოადგენს, რომელიც სომხურშიაც იყო მერთე საუკუნემდის⁹. ამრიგად, როცა უკვე ფალაურიდან მომდინარე სიტყვები (რომლებიც გარკვეულ ხმოვნებსა და დიფთონგებს შეიცავენ) სომხურში რომ შეკუმშული სახით არიან წარმოდგენილი, ყველა კი არაა აღინიშნულ დროს ნასესხები, როცა იქ ჰ. ჰიუბშმანს მიაჩნდა, არამედ ნაწილი. ისიც ისეთი, პირველ ყოვლისა, რომლის ბადადი ქართულში შეკუმშველად დაცული. ასეთი მომდინარეობის სომხური სიტყვების დათარიღებისას, რომლებიც უფრო ხშირად შეკუმშული სახით არიან სომხურში წარმოდგენილი, მანამადაც, ქართული დასაყრდენად გამოყენებული, ცხადია მაშინ, როცა ამათ შესატყვისი მოეპოვებოდა სომხურში. ასეთი დროის მიკუთვნება კი ქართულისათვის აღნიშნული მოვლენის გარკვევის საქმეში იმით

¹ ს. ჰ. მ. ნაბახაძის თან. ზაიყი ჟურნალი (Ազգ. Մարտի. 40), 1928, გვ. 101.

² ს. ჰ. მ. ნაბახაძის თან. ზაიყი ჟურნალი (Հայկ. Մարտի. 40), 1928, გვ. 101.

³ ს. ჰ. მ. ნაბახაძის, ზაიყი ჟურნალი. გვ. 103.

⁴ ს. ჰ. მ. ნაბახაძის, ზაიყი ჟურნალი (Հայկ. Մարտի. 40), 1928, გვ. 101. შარ. A. Meillet, Essai sur l'histoire d'une Grammaire comparée de l'Arménien classique, seconde édition, Vienne, 1936, გვ. 23.

არის გამოწვეული, რომ ან. მე.ეეს შესაწყნარებლად შეიზინა პრიფ.პრ. აჭარიანის ის აზრი, რომლის თანახმად ქართულისა და სომხურისათვის საერთო ფალაურიდან მომდინარე სიტყვები ქართულში უკლებლივ უშუალოდ ფალაურიდან კი არა, არამედ სომხურიდანაა შესული. პრ. აჭარიანისავე შენიშვნით, თუ ზოგჯერ „ი“ და „უ“ გვაქვს და ზოგჯერ კი არც ერთი ამითგანსი არ მოიპოვება ფალაური წარმომავლობის „ღ-ღ“-ს შემცველი სომხურის რამელიმე სიტყვის ქართულის მხარეს, ეს იმით კი არ აიხსნება, რომ ეს გამოწვეული იყო „ღ-ღ“-ს უქონლობით ქართულში, რის გამო აქ ხან აღნიშნული ბგერების („ი“, „უ“) გაჩენა ხან კიდევ დაკლებდა იჩინდეს თავს, არამედ იმით, რომ აქ ვარკვეული დროის ვარკვეული მოვლენაა ასახული ჯეროვანი კანონზომიერებით.

შემათხვეუნი არაა, რასაკვირველია, რომ აღნიშნულ ბგერებს ასეთი საგანგებო ყურადღება მიუქცა. ისინი წარმოსადგენენ ძირითადად განსასხვავებელ ნიშანს წყაროსა და მსესხებელი ენების (ქართულისა და სომხურის) ფორმებს შორის, რაც გვაპარაუდებინებს, რომ შეიძლება ასეთი სიტყვები ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად შეიქმნეს ამ ენებს შორის. ზემოთქვანილ მოსაზრებთაა მიუხედავად ასეთი ვარაუდი მაინც სულ შთხსნილი არაა.

სომხურიდან რომ ყოველთვის ვერ გამოვიყვანთ ქართულში შემოსულ ფალაურ სიტყვებს, ამას ისეთი სიტყვებიც მოწმობენ (ესენი ჩვენს ტექსტებშიაც გვხვდება), როგორცაა მაგ.: „ნიში, ნიშანი“ და „ზილი“. რომელთა შესაბამისი სომხურშია სიქ, სუას და ყიქ; ანდა კიდევ ჩვენს ტექსტების დაწყებას არსებული სხვა ძველი ხმარების სიტყვები, როგორცაა, ვთქვათ, „მიპრავანი“ (= მქრქავანი) და „გუმბათი“ (գմբաթ). „ნიში“ რომ თავი დავანებოთ, რომელიც სპარსულიდან კი არა, არამედ სემიტური სამყაროდანაც (კერძოდ სირ. נִישָׁא) შემოსულია სომხურში და იქიდან ქართულშიაც, „ნიშანი“-ის სომხური შესაბამისი სუას უფველად ფალაურია. იმისი ხალაობა, შეკუმშულად წარმოდგენილი სომხურში, ხილი უკუმშვლად ქართულში „ნიშანი“-ის სახით, რომელიც, თუ ან. მე.ეეს შეხედულებასზე დავდგებოდით, მაშინ უნდა ყოფილიყო სომხურიდან შემოსული ქართულში, როცა სუას უკუმშველი იქნებოდა სომხურშიაც (*სიქას), ე.ი. მეორე საუკუნემდის. მიუხედავად ასეთი აზრის შესაძლებლობისა პრ. აჭარიანს, რომელსაც ფალაური სიტყვების შესება ქართულს მიერ მხალად via armenica აქვს წარმოდგენილი, ქართული „ნიშანი“ უშუალოდ ფალაურიდან წახსხებად აქვს მიჩნეული, რადგან სემანტიკური მხარე ქართულისა და ფალაურისა ერთნაირია მაშინ, როცა ამ სიტყვას სომხურში სხვა მნიშვნელობაც მოეპოვება. აქ, როგორც ვხედავთ, სათანადოდ აქვს ანგარიში გაჩეული სიტყვას სემანტიკური მხარის „ზილიც“, რომელიც სომხურში ყიქ-ის სახითა გვაქვს, აგრეთვე ფალაურიდან მომდინარედი შიარნია ქართულში აქად. პრ. აჭარიანს, რადგან აქ ქართული ფონეტიკურად ფალაურთან უფრო ახლია, ვიდრე სომხური. სომხური თავისთავად „ყ-ფ“-ით უშუალოდ ვერ გამოდგებოდა ქართულისათვის. ამავე მიზეზითა „მიპრავანიც“ ფალაური მიჩნე-

1 ზრ. მ. ნაბახჩიანი. Հայ-სომხական լեզուների հարաբերակցությունը... გვ. 310-313 და აგრეთვე მისი հայուց լեզվի պատմություն. Ա. մաս. Երևան, 1941, გვ. 207-209.
 2 ზრ. მ. ნაბახჩიანი. Հայերեն-սომხական բառարան, V/ გვ. 148-149.
 3 ი. გ. 1228-1233.

ვი-ის ქართული სახეა და არა ამათი სომხური ბადლისა - ძინცკანს-ისა. ასევე «ვეშპათ-იყ» სომხური ფარცხ-იდან კი არ გამოიყვას აქად. ჰრ. აჭარიანს, არამედ უმუ- ალოდ ფალაური ფაოსტ-იდან, ცხადია იმიტომ, რომ სომხურთან ქართული არა მარ- ტა თავის უ-ნით, არამედ ანითაც ვერ მოდის: ვუმბათი - ფარცხ. ასეთი მაგალიტები კიდევ შეგი აღდნობით შეკვეყლო მოგვეყვანა იმავე ჰრ. აჭარიანის ლექსიკონიდან, მაგრამ, სგონია, ესეც საკმაოა იმისათვის, რომ მთლიანად ვერ უკავშირათ აქად. ჰრ- აჭარიანის. მისაზრება ფალაური სიტყვების ქართულში შემოსვლის. შესახებ, თა- თქის ესენი მარტოდენ სომხურით შემოსულისყვენ ქართულში. ფალაურს. სომხურ- ზე ლექსიკის მხრით დიდა გავლენა აქვს მიხდენილი, ისიც უმუალოდ, რადგან ამას ვეაგრაფიული არეცა და სხვა ისტორიული ვითარებაც უწყობდა სულს, მაგრამ უკანას- კნელი ვარემთება არც ქართულისათვის არის გამორიცხული. მართალია, ისტორიული ქართლი დამისი მოსახლეობა ვეოგრაფიულად უმუალო შესებამში არ იმყოფებოდა ფალაური ენის მომხმარებელ სხარსეთთან, მაგრამ პოლიტიკური და კულტურულ- ეკონომი- ური ურთიერთობა ქართლს ირანთან ძველად მჭიდრო ბჭონია, რასაც ისტორიულ ვად მოცემებთან ერთად ბაოლა დრას არქეოლოგიური ვაასრები და კერძოდ მცხეთა-არმა- ზის ვათხრების დროს მოპოვებული არმაზის სამარხების წარწერებაც მოწმობენ.¹

აღნიშნული ვარემთებით არ გვინდა, რასაკვირველია, სრულიად უარყოფით სომ- ხურის შეშვობა ფალაური სიტყვების შემოსვლის სფეროში ქართულისათვის. ეს ფაქტების და მახინჯება იჭნებოდა, მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ საბუთები მარტოდენ უამაველო- მასაც არ უჭერენ მხარს. ქართულს, აშკარაა, უმუალო ურთიერთობაც ბჭონია ფალა- ურთან, ისე რავორც შემდგომში სხარსულთან აქვს.

ირანულიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები, რომ- ლებიც ჩვენს ტექსტებში გვხვდება, შემდეგია:

1. *Ամբիս* - ამბიხი - ამბიხ (სპ.).

[*მაგრამ* *ჟაყმა ამბიხ* - სიმრავლე].

[2]. *Ապարս* - აპარანი - *apadana* (ძვ. სპ.).

3. *Ապարիս/ყ* - აპარეზი - *apares, apas* (ფალ.) [გვხვდება მარტო არი- თაველის ცხოვრებაში].

[4]. *Աსან* - ავანი (II სოფელი) - *asana* (ძვ. სპ.), **asana* (ფალ.).

[*სოფელი ტექსტებში ზოგჯერ უდრის სომხ.:* *չէს-ს, აყარას-ს, ყასან-ს, ყილ-ს და ხრყი-ს*].

5. *Բագին* - ბავინი - *bag* (ფალ.).

6. *Բիւր* (- *բւր*) - ბევრი - *biur* (ფალ.) [გვხვდება მარტო ფსალმ. თარგმანებში].

7. *Բնիկ* (- *բուն*) - ბენი - *ban* (ფალ.).

[*ბულიქს - ბუნება, მაგრამ* *ბნ-ას* - ყოვლად.

8. *Գունդ* - გუნდი (II კრებული) - *gund* (ფალ.).

[*Ապարս* *գունդ* - გუნდი აზნაურთა; *սևագունդ* - დაბნელებული გუნდი.

¹ გაორგი წერეთელი, არმაზის ბილინგვა. «*ვენიკის* *შეამბე*», XIII, თბილისი, 1943 წ., გვ.

1-83. *ნ. მისივე* *Արագած* *მისი* *შეამბე*, *შეამბე*, 1941.

[ეყენი-სათვის გვხვდება კიდევ: ყაურ]

[9]. ჟაინდაყსი - დაქაქეტი (|| მტარვალი) - *dañē (ფარ.), მტარამ რაინ-მკედარი.

[10]. ჩხისმაყრეს/ს - მჭული ჩუენი და მახდენი - dēn-i-mazdēsni (ფარ.).

[11]. ჟაურ (ქსარქს... რაურ ინი - ქნარანი) დარი-ინ - dipre (ფარ.), მტარამ რაურ-
ქის-წიგნი.

12. ჟაურადარ - ზორავანი (|| ერისთავი || მთავარი) - *zaur (ძვ. სპ.); zōr (ფარ.).

13. ჟი, ყინს (- ლინ) - ზორვა - zōh (ფარ.).

14. ჟამ, ჟამანას - ჟამი (|| დღე-ღამანას) - žamān, žamānax (ფარ.).

ღამამაინ - მასვე ჟამსა. ლინდამაინ - მასვე ჟამსა. ზორამ - რაჟამს
(|| დღეს), მტარამ ჟამდამ - მამინ, აქამ - აწ, აჟა ესერა, ქერ - რაჟამს.

15. ჟაყარაყსი - ახრამეტი - *hazārapal (ფარ.).

[16]. ჟამარქარ (ქრ. აჭრინთან: ჟამარაყარ) - ჟამარკარი - žamārkar (ფარ.).

17. ჟრაყარაყსი (ჩ. რაყარაყსი) - ჟრაქარაყს (ნა ზედა კრება) - *žēpārdax.

18. ჟრაყარაყსი - ჟრაქარაყსი (|| წიგნი) - žraartax (ფარ.).

19. მარქანს - მარქანსი - mārkān, mātyān (ფარ.).

[20]. მხრესკან - მჭეკანი - mhrayān (ფარ.).

21. მოყ - მოგვ - moy, moyu (ფარ.).

მოყს - მოგუება

[22]. მოყყსი - მოგუება (|| მოგუთ-მთავარი) - moyqet (ხსინ. ფარ. mōbedan-
mōbed).

[23]. ნაჟაჟარ - ნავისარი (|| აჭრელი) - navasard (ირან.).

[24]. ნაჟარარ - ნახარარი (|| მთავარი, წარჩინებული) - nāfardāra (ირან.).

[წარჩინებული-სათვის გვხვდება კიდევ - სქისქი, ნაჟარარ]

25. სკან - სიმი (|| სანქაული, მრწყინვალეობა, სხე, ჭეარი) - nisān (ფარ.).

26. ტისს (- ტის) - აღ-შენ-ება (|| დღე) - šēn (ფარ.).

ტისს - სთელი, არღა დარღუეული.

[27]. რაჟარ - რეანი - *ostan (ფარ.).

28. რაჟარ - ქავი - *pativ (ფარ.).

რაჟარისკან - ქავისანი (|| რისი); რაჟარისკანისქის - ქავის-
ნება; რაჟარის - ქავისანი; რაჟარს - ქავი-ცემა.

ქავი-სათვის გვხვდება კიდევ: რაჟარის, რაჟარის; ქავისანი-სა-
თვის: რაჟარ.

[29]. რაჟარარ - ქარავავი - ravavard (ძვ. ფარ.).

30. სხარისკან (- სხარის) - სხეპურა - xispuh (ირან.).

31. რაჟარარ - სხარავი - *sax (ფარ.).

32. რაჟარარ - სხარავი - *sārdarati, sardar (ფარ.).

33. რაჟარარ (- რაჟარარ) - სხარავი (|| თეთრი) - sardar (ფარ.).

რაჟარარისკან - სხარავითა მისილი.

34. სარაქსი - შტახში - staxša (ფალ).

35. სასქ - ვანი - * wakhona (ირან).
საქსქას - ხავანე (სადგური).

36. სარქ - ვარდი - vard (ფალ).

37. სახარ - ცაძარს - tačara (ძვ. სპ.).
[ცაძრი-სათვის გვხვდება კიდევ ძნისას]:

38. სასქ-ას-ქ - ცანჭვა, საცანჭველი - čaxj (ფალ).

სასქს - ცანჭვა (სფუემა). [ვხვებით აგრეთვე: საცანჭველი = სარქასქ;
ცანჭვა (სდასტა) = ჯარჯარასქ; ცანჭული მცერისა = სარქარქ].

39. ფიოსქსაქ (-ჟიქ) - ჰილო-ეს ძუაღელი - pīl (ფალ). [არიოპაგელის ცხ. ბაში].

წარმოდგენილ ნუსხასთან დაკავშირებით შემდეგი უნდა შევნიშნოთ. აღნუსხული სიტყვების უდიდესი წილი მარტო ჩვენი ტექსტების კუთვნილება არაა, ის ძველს, თარგმნილსა თუ ორიგინალურს, ქართულ მწერლობის სხვა ძეგლებშიაც გვხვდება. მაგრამ ამ სიონივება ერთი ნაწილი სიტყვებისა, რომლებიც ჭერჭერობით სხვაგან არსად ჩანან და, თუ გვხვდება კიდევ, - განსაკუთრებული სახით. ამიტომ შეიძლება ესენი ჩვენი ტექსტების საკუთრებად მივიჩნიოთ [ასეთი სიტყვების გამოსარჩევად ზემოთ ნუსხაში მათი სათვალავი ციფრი სწორ ფრჩხილებში ჩავსხით; განსაკუთრებული სახის სიტყვები კი ნათევარ სწორ ფრჩხილებში].

როდესაც ასეთ სიტყვებს (2, 4, 5, 10, 11, 16, 20, 22, 23, 24, 27, 29 - სულ 12 სიტყვას) ვაკვირდებით, ვამჩნევთ, რომ უკლებლივ ყველა სომხურის პირდაპირ ტრანსკრიბციას წარმოადგენს მაშინაც კი, როცა ვადმივლებთ იცის სახმარებელი სიტყვების რეალური მინაარსი; მაგ. სასქს - (ავანი) სოფელი, საარქსაქს - (ლაჭჭაჭეტი) მტარვალი, სარქარქ - (ნახარარი) მთავარი, წარჩინებული, მიქსქს - (მოვუჭეტი) მოკუთ-მთავარი. რად იქცევა ის ასე? ალბათ იმიტომ, რომ მთარგმნელი ასეთ შემთხვევებში სკდლიობს სიტყვის უკლებლივ დატოვებით შეუნარჩუნოს მას სპეციფიკური რამ მხარე, კერძოდ მნიშვნელობა. მაგრამ როგორც არ უნდა იყოს ეს მომენტი, ერთი ცხადია, მთარგმნელმა ასეთი სიტყვა მაინც გასაგები უნდა გახადოს მკითხველისა თუ მსმენელისათვის. ამ შემთხვევაში ასეთი სიტყვებს თან უნდა ახლდეს რაიმე ახსნა გლოსის სახით, ხოლო, თუ ასეთს რასმე მოკლებულია ტრანსკრიბირებული სიტყვები, მაშინ საფიქრებელია, ეს იმას მოწმობდეს, რომ ეს სიტყვები ახსნის გარეშეც არის გასაგები მსმენელისა თუ მკითხველისათვის. ხოლო მათი გამგები (მსმენელ-მკითხველი) ქართული სინამდვილიდან მაშინ შეიძლება აღმოგვაჩნდეს, თუ იგი სომხურ მოსახლეობასთან ან მის კულტურულ სამყაროსთან მჭიდრო ურთიერთობაში მყოფი იქნება. შეიძლება მომხმარებელი წრე თვითონ იყოს სომხური ელემენტი. მაგრამ იმ შემთხვევაში, როცა მისთვის მამა-პაპათა ენაზე შექმნილი ნაწარმოები იმდენად ორიგინალში არაა გასაგები, რამდენადაც მკითხველს, მისთვის არა უცხო ენაზე შესრულებული თარგმანით.

უკანასკნელი შესაძლებლობა რომ ჭეშმარიტებასთან ახლო უნდა იდგეს, ამას ჩვენი ტექსტებში დაცული ფალაური მომდინარეობისა და სომხურთან საერთო ხმარების სხვა სიტყვებიც მოწმობენ, პირველ რიგში ისეთნი, რომელნიც ცნობილნი არიან სხვა ძველი ქართული ტექსტებითაც, მაგრამ სხვა სახის ქართული შესაბამისით. ასეთებია - ძნისასქ

და ყაარყაას. სწინასწარ ბაღდად ძველად ჩვეულებრივ «მიპრაკ(ა)ნი» მოვეჭოვებო, რომელიც ფალაური მიჩაგაი-ის უშუალო გარმოსცემაა, როგორც ეს შენიშნულია სხვების მიერაც. ასევე ყაარყაას-ის ძვ.ქართ. შესატყვისები - «ხალეკარტი»¹ ან «პარეგავლავი»² სომხური ფორმის გადმოღებას კი არ წარმოადგენს, არამედ, როგორც სამართლიანად შიიჩნიათ³, ირანულიდან (ძვ. ფალ. *paxaγaαs⁴-იდან) მომდინარეა. ჩვენი ტექსტების ქართულად გადმოძღვებას, ჩანს, ქართულ ნწერლობაში გავრცელებული ამ სიტყვების დასახელებული სახეები ან არ. სცოდნია, ანდა, თუ სცოდნია; მხედველობაში მიუღია ის გარემოება, რომ ასეთი სახით ისინი გაუგებარი ყოფილან იმ წრისათვის, რომლის ინტერესებითაც ის სელმძღვანელობდა, და ამიტომ გადმოუცია ისინი უფრო გასაგები ფორმით, რაც მხოლოდ ზედმიწევნითს ტრანსკრიბციას წარმოადგენს სომხურისას (მსწინასწარ - მეჭეკანი, ყაარყაას - პარეგავლავი).

სომხური ტექსტის მთარგმნელს ერთგან ფალაური სიტყვა რხსიამაღრესს, რომელიც კომპოზიტს წარმოადგენს: ძეი-ი- მაძეი, დაუნაწევრებია ისე, რომ პირველი წევრი რხს, რომელიც ცალკე იხმარება სომხურში, ქართული ეკვივალენტით - «შტლით» გადმოუცია, ხოლო მეორე უცვლელად დაუთვავებია და ამრიგად რხსიამაღრესს-ის გამოსახატავად მიუღია - «შტლი ჩუენი და მაზდენი». აქედან კიდევ ერთხელ აშკარად ჩანს, თუ როგორ იქცევა მთარგმნელი, როცა სათანადოდ ეკვივალენტს ვერ უძებნის სომხურ ანა თუ იმ სიტყვას, განსაკუთრებით უცხოური მომდინარეობისას. მას ასეთ შემთხვევებში სიტყვები უცვლელად აქვს გადმოღებული, ტრანსკრიბირებული, რაიმე ახსნის გარეშე, რადგან ვარაუდობს, რომ მისი მკითხველისათვის ისინი უცხო არ არიან.

ერთგან კიდევ მთარგმნელს ჩვეულებრივი ხმარების ერთი სიტყვა რაჟიქ (=მწიგნობარი), რომელიც წარმოშობით ფალაურია, მომღვებნა სიტყვასთან იმს (=ვიწმე)-თან ერთად დაწერილობის გამო, ალბათ, სპარსელი მხელის საკუთარ სახელთან. ხმარების მიზეზით, რაღაც ეპითეტად. მიუხედავად და უცვლელად გადმოუცია: «ჩსაიქს... რაჟიქ იმს-ქნარანი რპრიონ».

ამრიგად, ჩვენი თარგმანების ირანული მომდინარეობისა და სომხურთან საერთო ხმარების ლექსიკის განხილვიდან ირკვევა: 1. ქართულ სინამდვილეში და კერძოდ მის ნწერლობაში სველთავანვე შემოსული ასეთი ლექსიკა ისეა ჩვენს თარგმნელ ძეგლებში წარმოდგენილი, როგორც ის ამ ძეგლების აღმოცენების წინათ იყო გავრცელებული ქართულში; 2. ხსენებული მომდინარეობის სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვებისათვის, თუ თარგმანების ავტორი (ან ავტორები) ვერ იცნობს ან არ ხმარობს წინათ ქართულში ხმარებულ ბაღდად სახეებს, მაშინ ეს სიტყვები თარგმანებში სომხურის ზედმიწევნით ტრანსკრიბციით არის წარმოდგენილი.

¹ იაკობ ცურცაველი, «მარტვილობა შუშანიკისი», ილ. აბულაძის გამოცემა, თბილისი, 1938წ., გვ. 40, XV 17.
² პ. სწინასწარ, ჯაყეტს არმარასკან ქაოარსს, V, გვ. 970.
³ გვხვდება ქართულში «კურათის» სახითაც ნ. ილ. აბულაძე - ქართულ-სომხ. ფილოლოგიური მტყუდიები... III: მარტვილობა თეკლაახი (მნიშობის მიაღებე, VIII, გვ. 80).
⁴ პ. სწინასწარ, ჯაყეტს არმარასკან ქაოარსს, V, გვ. 969-970.

შენიშნული ვითარებიდან შემდეგი დასკვნები გამომდინარეობს: 1. ქართულ-სომხური საერთო ხმარებისა და ირანული მომდინარეობის სომხური სიტყვები თუ რამდენიმე სახითა გვაქვს ძველს ქართულში წარმოდგენილი, მაშინ მათგან ის არის უფრო ახალი, რომელიც ზედმიწევნით გადმოსცემს სათანადო სომხურ შესაბამისს; 2. სომხურთან საერთო ირანული მომდინარეობის სიტყვების ის გარკვეული ნაწილი ქართული თარგმანებისა, რომელიც ან სრულიად ახალი ხმარებისა ჩანს, ანღა ძველად ხმარებული სახისაგან ვანსხვავებული, ისე რომ ერთსაცა და მეორე შემთხვევაშიაც ის სომხურის ზედმიწევნით ტრანსკრიბციას, ანუ უყველ გადმოცემას, წარმოადგენს, მიწმობს მომხმარებელთა ისეთი წრის არსებობას, რომელიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული სომხურ მოსახლეობასთან ან მის ლიტერატურულ სამყაროსთან, ანღა თვით წარმოადგენს ისეთ სომხურ ელემენტს, რომელიც სხვა ენობრივი კოლექტივის გავლენას არის დაქვემდებარებული ისე, რომ მამა-ძაძეული ენის გავება მას უფრო თარგმანების სახით ეხერხება. ასეთი წრე კი, რაგორც ვაირკვა, IX-X ს.ს-ში მხოლოდ ტაო-კლარჯეთში არსებობდა.

სომხურთან საერთო ხმარების ლექსიკის გადმოღების ზემორე ხსენებული წესი, რომელსაც ჩვენი თარგმანები გვიჩვენებენ, სახეში უნდა გველდნეს ყოველთვის, როცა გვწალია სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვების გამოხატულების მიხედვით გავითვალისწინოთ, თუ რაგორ გამოითქმოლა ამა თუ იმ ხანაში სომხური დაწერილობით წარმოდგენილი სომხური სიტყვები, რა ბგერა იგულისხმება ამა თუ იმ ნიშნის ქვეშ, რადგანაც ამ მხრივ სომხურ ბგერებს ისტორიულად დიდი ცვლილება აქვთ განცდილი. ასეთი მიზნისათვის რომ ქართულ-სომხურ საერთო ხმარების ლექსიკის ქართულ ფორმებს სათანადო სამსახურის გაჩევა შეუძლია, ეს ნათლად არის ნაჩვენები საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ჯერ აკად. ჰრ. აჭარიანისა და მერმე აკად. აკ. შანიძის მიერ. ქართულ-სომხური სესხებული სიტყვების მეცნიერულ შესწავლას, წერს აკად. ჰრ. აჭარიანი, „შეიძლეა სარგებლობა გაეჩია არა მარტო ქართული ენის კვლევისა და მის წყარობთან ჯეროვნად გაცნობისათვის, არამედ აგრეთვე სომხური ენისათვისაც, რადგან ამ სესხების შესწავლით ჩვენ შევძელია ახსნა მოვუძებნოთ სომხური ენის უძველესი ბგერების, კერძოდ კი დიფთონგების მიმართ ჩვენში არსებულ ანთოა სხვადასხვაობასი¹. აკად. აკ. შანიძე სულხან-საბა ორბელიანის ხელნაწერ ლექსიკონებში მოცემულ სომხურ ბადალთა შესახებ, რომლებიც ქართული დაწერილობითაა შესრულებული, შემდეგ აღნიშნავს: „სომხური ცოცხალი ენის ცვლილებანი ყოველთვის როდია სწორად აღბეჭდილი სომხური ასოებით. სომხურ ასოებს მკვევარი ზოგჯერ მკთარ დასკვნებამდე მიჰყავს საქმის ნაძვილი ვითარების შესახებ, ქართულად ჩაწერილი სომხური სიტყვები კი ერთბაშად ნათელს ჰფენს ყველაფერს. და არავითარ გურკვევლობას არა აქვს ადვილი. სულხან-საბას ლექსიკონში შეტანილ სომხურ თარგმანს ქართული სიტყვებისას სომხური ენის ცოცხალი გამოთქმის გასათვალისწინებლად მე-XXVIII საუკუნეში დიდი მნიშვნელობა აქვს². რა წვლილი შეუძლია ამ მხრივ შეიტანოს ჩვენ

¹ ზრ. Աճառեան. Ջայտաբանութիւն վրայերէն հայերէնից փոխառեալ բառերի... გვ. 310.

² სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ჰრ. აკ. იოსებ ყოფშიძისა და ჰროფ. აკაჯი შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1928 წ., გვ. 11X.

ტექსტებს აღნიშნული საკითხის მოგვარებაში, ამას სხვა მხარეებთან ერთად ქვემოთ შევხებით ცალკე.

სომხურ-ქართული საერთო ხმარების ირანულიდან მომდინარე სიტყვების შემო-
მოყვანილი ნუსხის სიტყვებსა და ფუძეებს თუ მივხედავთ, ვნახავთ, რომ

1. ქართული შესატყვისების ერთი წილი სრულიად უცვლელად იმეორებს სომ-
ხურთან ერთად ირანულის შესაბამის სიტყვებსა და ფუძეებს: 7, 8, 13, [16], 19, [23],
26, [27], 28, 33, 36, 38 [სულ 12 სიტყვაა, ახლების (3) გამოკლებით - 9].

2. ერთი წილიც ირანულს უფრო უკერძო მხარს, ვიდრე სომხურს: 21, [22], 25, 34,
37, 39. [სულ 6 სიტყვაა, ახლის (1) გამოკლებით, - 5].

3. ერთი წილი კიდევ უმხრობა ირანულის სომხურ სახეს, რომელიც რამდენადმე
განსხვავდება პირველ-წყაროსაგან: 1, [2], 3, [4], 5, 6, [9], [10], [11], 12, 14, 15, 17,
18, [20], [24], [25], 30, 31, 32, 35 [სულ 21 სიტყვაა, ახლების (8) გამოკლებით - 13].

ეჭვი არ შეიძლება შევიტანათ მასში, რომ ეს უკანასკნელი სომხურიდანაა შემო-
სული ქართულში მაშინ, როცა პირველ არ შემოთხვევაში ადვილად შესაძლებელია
საქმე ვკერძოებს უმუშაო სესხებასთანაც ფალაურისაგან (იმ სიტყვების გამოკლებით,
რომლებიც მხოლოდ ჩვენი ტექსტებით სდება ცნობილი¹), თუ, რასაკვირველია, ასეთი
სიტყვების სემანტიკური მხარის რაიმე სპეციფიკური მომცტი ამათ სომხურთან, არ
აქვეშირებს.

შემომოყვანილ ნუსხას რომ ვუკვირდებით, ვხედავთ, რომ გვხვდება ისეთი შემთხვე-
ვები, როცა წყაროსავე ესათუის, სახის სიტყვა და ფუძეებია მხოლოდ წარმოდგენილი
ქართულადაც, და ისეთებიც, როცა ასეთთა გვერდით ქართული სიტყვა ეკვივალენ-
ტად ნახმარი. არის შემთხვევები, თუკა მცირე, როცა საერთო ხმარების სიტყვა,
და ისიც წარმოქმნილი, მარტიოდენ ქართული სიტყვით არის მოცემული. ნასესხები თა-
ვისთავადი თუ წარმოქმნილი სიტყვისათვის რომ პარალელურად ქართული ეკვივა-
ლენტიც მოგვეპოვება, შეიძლება იმათ იყოს გამოწვეული, რომ შემოსულ სიტყვას
ერთ შემთხვევაში (საერთო ფუძისა ან პირის დაკვირვება) ვერძო სპეციფიკური მნი-
შვნელობა ჰქონდეს და მეორეში - ზოგადი და ფართო. სოლო ის გარემოება, რომ
წარმოქმნილი სიტყვის ვადმოცემისას სესხებულ ძირსა თუ ფუძეზე ხელია აღებული, შე-
საძლებელია იმის მომსწავებელი იყოს, რომ ნასესხები სიტყვა ჯერ კიდევ ვერ არის
მტკიცედ დანერგული ახალს ნიადაგზე. საერთოდ კი ირკვევა, რომ ყველა ის ნასესხე-
ბი სიტყვა თუ ფუძე, როცა პარალელურად ქართული ეკვივალენტითაც არის ტექსტში
წარმოდგენილი, არ არის ახლად სესხებული, სოლო ნასესხები სიტყვის ფუძისა
და ძირისაგან უხვად წარმოქმნილი სიტყვები უფრო იმას მოწმობენ, რომ შემოსუ-
ლი სიტყვა თუ მისი ძირ-ფუძე დიდი ხნოვანობისაა.

X-X სს-ში ქართულად ნათარგმნ სომხურ ტექსტებს ზემოთ ნუსხად წარმოღვე-
ნილ სიტყვებს გარდა მოუპოვება ფალაურთან საერთო სხვა სიტყვებიც, რომლებიც
ქართულად ვადმოცემულია არა სომხურის შესაბამისი ქართული სახით, არამედ ან
სომხურ-ქართული სხვა საერთო სიტყვით ან წმინდა ქართულით. ასეთებია:

¹ ასეთი სიტყვები სწორი (შოლიანი ან ნახევარი) ფხჩილებით წარმოვადგინეთ.

1. **სყყყ**, რომელიც ჩვენი ტექსტების აღმოცენებაში და ჩვენს ტექსტებშიც «ახნაური» სიტყვით არის ხოლმე ვადმოცემული, ხოლო საშუალო ქართულში «ახნაფით», რაც სომხურში ფალაურიდან (აზაფ, სპ. აზაფ) მომდინარეობს, ხოლო ქართულში - სპარსულიდან.
[შპრ. აგრეთვე: საყყყაფილ - გუნდი ახნაურთაჲ, საყყყაფილ - ახნაურება, ასსაყყაფ - უახნო, მაგრამ საყყყაფ - განთავისუფლება].
2. **სმყყყყყყყყყ**, ირანული *anbārtasai-ის შესაბამისი, მოხალოდნელი «ამპარტავანით» ვი არ არის წარმოდგენილი, როგორც ეს ჩვენი ტექსტების აღმოცენებაში და შემდეგშიც გვაქვს ხოლმე, არამედ «უშულოთი».
3. **სრძას**, რომელიც ფალაური anāni, anāni-იდან მომდინარეობს, ან სის ზოგიერთი ძეგლის მსგავსად (მაგ. ლეონტი მროველისა) ქართული «არძანიფით» ვი არ არის წარმოდგენილი, არამედ «ღირსით», რომელსაც ჩვენი თარგმანების წინააღ და შემდეგშიც უხმარება სომხ. სრძას-ის ბაღდად.
[შპრ. აგრეთვე: სრძასაორ - ღირსი, სრძასაორიქ - ღირს ყოფა, სრძასიქ - ღირსი, ასსრძას - უღირსი, არა ღირსი].
4. **ჩირიყ**, ფალაური *šar-ისაგან წარმოქმნილი სიტყვა, რომელიც უცვლელად ვადმოღებული ძვ. ქართულში «უკეთურის» სინონიმია, «კეთრუვან-ით არის წარმოდგენილი ჩვენთან, როგორც ეს ადრეცა და შემდეგშიც გვაქვს ხოლმე.
5. **ჩორძას**, რომელსაც აგრეთვე ფალაურ šad-თან აკავშირებენ და რომელიც ზოგჯერ ძვ. ქართულის ძეგლებში იხმარება «ბერვალი-ბერვარ-ის» სახით (იოანე საბანისძის თხზულება, გვ. 80, 4¹), ამ სიტყვით ვი არაა მოცემული, არამედ «საცეცხურით».
6. **ჭასბ** ფალაური გაიჭ (სპ. გაიჭ)-ის სომხური შესაბამისი, რომელიც ქართულში «განბ-ის» სახითვე გვაქვს, ჩვენს ტექსტებში, ისე როგორც მათ აღმოცენებაში, ყოველთვის ქართული ეკვივალენტით - «საუნჯით» არის მოცემული.
[«საუნჯე», რომელიც «უნჯ-ისაგან» არის ნაწარმოები და «განბის» საცავს, სახლს, საწყობს» ან ზოგადად «სადგომს» აღნიშნავს ქართულში, სომხურში ვაქანარას-ით არის ხოლმე აღბეჭდილი, ზოგჯერ ვი ჩანას-ითაც. ეს უკანასკნელი ვი თავისი ძირით ჩანას-ით შეიძლება ქართულ «უნჯ-ს» დავუკავშიროთ, როგორც ამას აკად. ნ. შანი ჩადიდა, რასაც არ იწყნარებს აკად. შრ. აჭარიანი].
7. **სერყყყყყყყყყ** «კერპ-ისაგან» ნაწარმოები სიტყვის სახით ვი არაა წარმოდგენილი ჩვენს ტექსტებში (დაც არც სხვაგან არის ხოლმე ძველად), არამედ «ახნაფითი» სერყყ ფალაური სერყყ-იდან მომდინარეობს.
8. **ჭამარ** ფალაური *hamar (სპ. ჩამარ)-ისაგან მიღებული სომხური სიტყვა

¹ იოანე საბანისძე, მარტვილობა ამა ტფილელისა, კ. კეკელიძის გამოცემა, 1935წ., გვ. 80, 4.

«ამარ-ით»-კი არაა წარმოდგენილი, როგორც ეს XI ს-დან გვხვდება, არამედ «აღრაცხვით».

[შღრ. აგრეთვე: ასრასარ - ურიცხვ, რასარს - შერაცხვა].

9. რსარ ფალაური რსარ (სპ. რსარ) -ის ქართული შესაბამისით - «უნარით»-კი არაა მოცემული (როგორც ეს გვიანდელს ხანაში გვხვდება), არამედ «ღონისძიებით» ან «შეძლებით» (ფსალმუნთა თარგმანებაში).

[შღრ. აგრეთვე: რსარს - გულენა, ასრსარის - უსაზომო].

10. სირასასკილქის, რომელიც «მზაკუვარებით» არის ვადმოცემული, როგორც სხვაგანაც, აგრეთვე ქართულს შესატყვის სიტყვაში არსად აჩენს «მანკ-ს», რაც სპარსული წარმოშობისაა (ფალ. *manq, სპ. manq).

11. ასრას, ფალაური *asman (სპ. saman) -ის სომხ. შესაბამისი, მერმინ-დელ ქართულში გავრცელებული «სამანით» კი არაა წარმოდგენილი, არამედ - «საზღვრით», როგორც ეს ძველად სხვაგანაც მოგვეპოვებ.

12. სირს, ფალაური სსრ -ის შესატყვისი, მთალოდნელი იყო «ტ(ა)მის» სახით, მაგრამ აქ მის ნაცვლად, ისე როგორც სხვაგანაც ძველად, «ნათესავი» გვაქვს.

ჩვენს ტექსტებში გვხვდება კიდევ ერთი სომხური სიტყვა: სირი (რომელიც ფალაური *siri-დან ვამოწყავთ), რაც აკად. ჰრ. აქარიანს ქართულს «მნო-ში» ეგულება წარმოდგენილად (ტექსტებში ყველგან ბაღლად «მადლია»), ნამდვილად არავითარ კავშირში არაა მასთან. ამ სიტყვას H. Vogt¹ და აკად. აკ. მანიძე² «შუენიერ, შუენებას» უკავშირებენ.

თავისი მხრით ქართულ თარგმანებშიაც გვხვდება ირანულიდან მომდინარე ისეთი სიტყვები, რომლებიც სომხურთან საერთო ხმარებისა არიან, მაგრამ სომხურ ტექსტში ბაღლად სხვა სიტყვას გვიჩვენებენ. ესენია:

1. ლაშქარი, რომელიც შეესაბამება სომხ. ლაქსარ-ს, ფალ. *laškar-სა და სპარ. laçkar-ს, ხოლო სომხური ტექსტით - ყაღარ-ს (= გუნდი, ერი, სპა).
2. კერპი (ფალ. kerp) სომხური ტექსტის კიორჟ-ის ბაღლად არის ნახმარი ისე, როგორც ეს სხვა ძველს ძეგლებში გვაქვს.
3. სიჭაპუკე (+ ჭაპუკი), რომელიც შეესაბამება ირანულიდან (ფალ. čāpuk, სპ. čāpak) მომდინარე სომხ. წაყილ-ს, სომხური ტექსტის მასკილქის-ის ბაღლად არის ნახმარი.

როგორც აქიდან ვხედავთ, ჩვენი თარგმანები ირანული მომდინარეობის ლექსიკის ერთი ნაწილის ვადმოცემაში ძველ თარგმანებს უჭერს მხარს და რაიმე საგანგებოს არას ვგაჩვდის. როგორც ეს მომენტი, ისე ის გარემოება, რომ ღელანში არსებული ირა-

¹ Hans Vogt, Arménien et Caucasicque du Sud, « Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap ». B. IX, 1938, ვკ. 330.

² ა. მანიძე, ქართული ვრამატიკის საფუძვლები, ნაკვ. I, ტბ. 1942წ. გვ. 124.

სულიდან მთარგმნეობით ლექსიკონით მთლიანად შებოჭვილი არ არის. მთარგმნელი (ან: არ: თ: ან მთარგმნელები), მოწმობს, რომ ის (ან: ისინი) ჰერცნად ერკვევა (თუ: ერკვევიან) სომხურსა და ქართულს ლექსიკაში.

3. ბერძნულიდან მომდინარე ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები.

უცხოური მომდინარეობის ლექსიკაში, რომელიც ჩვენს ტექსტებშია აღბეჭდილი, ითხოვნილია შემდეგ საკმაოდ არის წარმოდგენილი ბერძნულიც. ბერძნული მომდინარეობის სომხური და ქართული სიტყვები შემდეგია:

[11]. ანტიქაყარჩი (პრ. აქანიანთან: ანტიქაყარჩი) - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

2. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

3. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

4. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

5. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

6. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

* 7. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

* 8. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

9. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

10. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

11. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

[12]. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

13. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

[14]. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

15. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

* 16. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

17. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

* 18. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

[19]. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

20. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

21. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

[22]. ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

ანტიქაყარჩი - ანთიპატრონი - ἀντι-πατρις.

[23]. *Σελήνη* - *σελήνη* (+ *sellē*). (მხლირ არიოპაგელის ცნება);

[24]. *Φιλιππία* - ფილისფოსი - *φιλισοφία* (ფსალმ. განმარტება).

25. *Κρισην* - ქრისტე - *Χριστός*.

*Κρισην*საქ. ქრისტეანე *κρησιν*სიქრის ქრისტეანობა; *κρησιν*საქ. - ქრისტეს-მიერი; *κρησιν*საქ. - ქრისტეს მოყვარე.

წარმოდგენილ ნუსხაში შიდათვება ასეთი ქართული სიტყვები, რომლებიც აკად. პრ. აჭარბანის ლექსიკონში არაა შეტანილი [ასეთების სათვალავი აქაც სწორ ყრჩხილენშია ჩასმული]. თქმა იმისა, რომ ისინი, თითო-ერთლას გამოკლებით, უცნობი იყნ მისთვის, არ იქნება სწორი, რადგან ის წყაროები, რომლითაც მან ისარგებლა, ასეთებს იცნობს. უცნობა, აკად. პრ. აჭარიანს საჭიროდ არ მიუჩნევია მათი შეტანა. შით უმეტეს, რომ ისინი ბერძნულიდან წარმომავლობას ისედაც ამჟღავნებენ. მართალია, არც აქ წარმოდგენილი სხვა სიტყვების (თითო-ერთლას ვარდა, რომელთა სათვალავის წინ ვარსკვლავი გვაქვს დასმული) უშუალოდ ბერძნულიდან მომდინარეობაში შეაქვს ეჭვი აკად. პრ. აჭარიანს, მაგრამ მას ისინი, როგორც უშუალო სესხების ნაცდენი სათანადო ადგილებში მინცა აქვს მოყვანილი.

ბერძნული მომდინარეობის ქართული სიტყვების შესახებ ხსენებულ მკვლევარს გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ ასეთი სიტყვები ქართულში ნაწილობრივ სომხურის გზით არიან შესული, განსაკუთრებით ძლიან ძველი ხმარებისა. აქაც, ისე როგორც ირანული მომდინარეობის ქართული სიტყვების წარმომავლობის გზების ვარკვევისას, აკად. პრ. აჭარიანი გეოგრაფიული ფაქტორით ხელმძღვანელობს. ჩვენს ნუსხაში წარმოდგენილი სიტყვებიდან მისი ლექსიკონის მიხედვით შემდეგნი არიან სომხურის გზით შემოსული: *Հմուռ* - მური; *Լսպրեր* (*լսպար* +) - ღამჭარი; *Կնգուղ* - კუეული და *Մարգարիկ* - მარვალიტი. *Հմուռ* - მურ-ის შესახებ ის აკად. ნ. მარის მოსაზრებას იზიარებს, ხოლო სხვა სიტყვების სომხურიდან ქართულში შემოსვლას, ქართულ-სომხური ბგერითი გამობატულების მიხედვით დაადგენს. ასე მაგ., *լսպար*, რომელიც ბერძნული *λαμπας*, - *λαμια* - დან მომდინარეობს, თავისი *π*-ს შესაბამისობით ქართულში (ღამჭარი) სომხურიდან წარმომავლობაზე გვიითიბებს. ასევე *Կնգուղ*-ის *ն*-ც, თავისი ვადმოცემით ქართულში (კუეული), ავრეთვე ამავვე შუამავლობას მოწმობს, რაც შეიძლება საეჭვო ახსნად დავსახავთ, რადგან *ნ*-არის ასეთი განვითარება კბთან თვით ქართულისთვისაც არაა უცნობი (რაც შეეხება მარვალიტის *մ*-არგარჩი-თან დაკავშირებას ისე, რომ ქართული ფორმა აქ სომხურიდან მომდინარეობდეს, ამას ვადაჭრით იგი არ წყვეტს, მხოლოდ შესაძლებლობის ფორმით (*მերის*) გამოთქვამს.

ბერძნულიდან მომდინარე ლექსიკის ქართულში შემოსვლის გზების შესახებ გამოთქმული მოსაზრება აკად. პრ. აჭარიანისა, რომლის თანახმად ერთი წილი ასეთი სიტყვებისა სომხურის მეშვეობითაა შესული ქართულშია, ზოგადად სწორია, მხოლოდ ასეთი წილი მინც დიდი არა ჩანს, შეიძლება ითქვას, უმნიშვნელოა ირანულიდან სომხურის გზით მომდინარე სიტყვებთან შეყარდებით.

¹ ზრ. Անառյան. Հայոց լեզվի պատմություն, I մաս, 1940, გვ. 207-208.

როგორც ირანულიდან (მეშვეობით თუ უმეშვეოდ) შემოსული სიტყვებისათვის ჩვენ აღვიღ-აღვიღ მათი ქართული ეკვივალენტებიც გვხვდებოდა ჩვენს ტექსტებში, ისე აქაც, მაგრამ შედარებით ძლიერ ნაკლებ, შეინიშნება ასეთი მოვლენა [მაგ., «კეისარის» (კასარ) გვერდით გვხვდება «მეფეც» და სხ.]. რომ მარტიოდენ ქართული ეკვივალენტით გვჭონდეს წარმოდგენილი ბერძნულიდან შემოსული რომელიმე სიტყვა, ჩვენი ტექსტებით არა ჩანს, არც წარმოქმნილსა და არც აკვისთავად სიტყვებს შორის. ხოლო ეს უკანასკნელი, საფიქრებელია, მიუთითებდეს იმაზე, რომ ეს სიტყვები ტერმინად გასაგები ყოფილა იმ წრისათვის, რომლის წიაღშიაც აღმოცენებულია აღნუსხული სიტყვების შემცველი ტექსტები. ეს წრე, როგორც არა ერთხელ აღგვინიშნავს, ტოლკლარტეთსაა, სადაც ამ კუთხეების მოსახლეობის როგორც უცხო, ისე ქართულ ელემენტზე ბერძნული ენისა და კულტურის გავლენა ძველთაგანვე სავრძნობი იყო.

ბერძნულიდან მომდინარე სიტყვათაგან სამხურ ტექსტში ერთგან გვხვდება ძველად ხშირად ხმარებული ერთი სიტყვა, რომელსაც სრული შესაბამისი ქართულშიც მოეპოვება, მაგრამ იგი ამ ბაღლით კი არაა ცალმოდებული, არამედ ქართული ეკვივალენტით. ეს სიტყვაა

საკასრასი (+ ოკრძ) - სოფელი.

ზოგან ქართულში საპირისპიროდ სამხური სიტყვებისა, რომლებიც ფალაურიდან სასესხები არიან, ამგვარივე მომდინარეობის რაიმე ქართული სიტყვები ან ქართულივე ეკვივალენტები კიარ მოიპოვება, არამედ ბერძნული მომდინარეობის ისეთი სიტყვები არის, რომელთაგან ზოგი სამხურშიაც გვხვდება. ასეთებია:

1. საკასრასი (+ ოკრძ) - სპირობი (+ ოთომბაქსი → ოკრძიქსი).
2. ჰრესკასი (+ ფრესტაკ) - ანგელიზი (+ ოკრძიქსი).

დასახსრულ აღსანიშნავია ისიც, რომ ქართულ ტექსტში გვხვდება ბერძნულიდან მომდინარე ისეთი სიტყვა, რომელსაც სამხურში ბაღლით ასეთი მომდინარეობის სიტყვა არ გააჩნია. ესაა:

მონასტერი (+ მონასტერი) - მონასტერი, მონასტერი, მონასტერი.

როგორც ეს, ისე ზემოთ აღნიშნული შემთხვევა, სადაც სამხური სიტყვების ბაღლით ქართული თარგმანი ბერძნულიდან მომდინარე სიტყვებს ხმარობს, მოწმობს, რომ იმ წრისათვის, რომლის ინტერესებით ჩვენი თარგმანებია აღმოცენებული, ბერძნულიდან სესხებული სიტყვები უცხო არა ჩანს. ეს ასედაც უნდა ყოფილიყო, რადგან სხეებზე წრე ისეთ აღვიღს იმყოფება (ტოლკლარტეთს), რომელიც ბერძნულ საყაროს შრავალნაირი ძაფებით იყო დაკავშირებული ძველთაგანვე.

გ. სემიტურიდან მომდინარე სამხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვები

სემიტური ენებიდან მომდინარე სამხურთან საერთო ხმარების სიტყვების მოიპოვება ძველი ქართულის ჩვენ თარგმანებში. მათი მთლიანი ნუსხა შედგება:

1. სარსი - ამსი, ამენი (+ ოკრძიქსი) - ებრ. - ამენი

- 2. Բասրե - ბასრება - ԲԵՏԻ (სირ). [მხილედ არიოპაგელის ცხ"ში].
- 3. Գեհեսან - გეჰენა - ԳԷՆՆԱ (+ ებრ. גֵּהֵי - hinom).
- 4. Թարգմանս - თარგმანება - ԹԱՐԿՄԱՆԱ (სირ).
- 5. Կղվի (+ Կղրի) - კუნძული - ԳԱՐԱՆԻ (ასურ. სირ).
- 6. Հրաշակերպ - ჰრაშაკერტ - ԽԱՐՇԷ (სირ).
- 7. Ըաբաթ - შაბათი - ՃԱՆՅԹԱ (სირ).

სრკჯაբթი - ირშაფათი.

- 8. Հուշան - შროშანი - ՃԱՅԻ (სირ). [ფსალმ. ვანმარტვბანი].

9. Փիլაქ - ფილაქი - ԲԱԿԱԿ (არამ.).

ამ ნუსხაშიც სომხურთან საერთო ხმარების იმ სიტყვებს, რომელსაც ავად. პრ. აჭარბანის ლექსიკონში ვერ ვხვდებით, სავანცებოდ აღვნიშნავთ [სიტყვის სათუალავის სწორ ფრჩხილებში ჩასმით]. ეს სიტყვა („ჰრაშაკერტი“) სხვა რომელიმე ძველი ქართული ტექსტით ჯერჯერობით არსად არის ცხობილი, ამდენად ის წვენ შეგვიძლია ჩვენი ტექსტის საკუთრებად მივიჩნიოთ. გვხვდება ერთი სიტყვავე (15), რომლის ქართული ბადალი ავად. პრ. აჭარბანისათვის ცნობილია, მაგრამ მის რაიმე კავშირს სომხურთან იგი არ იწყობარებს, წინააღმდეგ ავად. ნ. შარის მტკიცებინა (ՕՈՍԻՆ. ԴԱՄԱԿԱԿ... ԳՎ. 9), რომლის თანახმად ეს სომხური სიტყვა სემიტურთაანაცა და ქართულთანაც („კუნძულ-თან“) კავშირში იმყოფება. სიახლოვე ქართულსა და სომხურს შორის ამ შემთხვევაში არა მგონია, სადა იყოს და შეიძლება ის ძლიერ ძველი მომდინარეობისა იყოს. სემიტური ენების სამყაროდან. ცნობილია ავად. პრ. აჭარბანისათვის „ფილაქი-ი“ (19), მაგრამ ეს სიტყვა მას სომხურიდან სუსხებულად მიაჩნია. მაშინ, როცა ძალიან შეიძლება ვამტკიცოთ, თუ გვეჩვენა მხედველობაში ის ვარემოება, რომ ის ტექსტი, რომელშიც მას ვხვდებით, ქართულიდან არის სომხურად ნათარგმნი.

ჩარმოდგენილ ნუსხაში ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვებს შორის ჩარმოდგენილია ებრაული ჩარმომავლობის ორი სიტყვა: ԱՄԻՆ - ამინ, ამენი და ԳԵՀԵՏԱՆ - გეჰენა, მაგრამ ისინი უმუალოდ შემოსული კი არა ჩანან, და ასეთად არც მიიჩნევენ მათ, არამედ პირველ ბერძნულიდან უმუალო ნახესხეზად თვლიან, ხოლო მეორეს - ბერძნულიდანვე შემოსულად, მაგრამ სომხური გზით, იმის ვაშო, რომ ბგერთა მხარე ამ სიტყვისა (გეჰენა) სომხურთან (ԳԵՀԵՏԱՆ) უფრო ახლოს დგას, ვიდრე ბერძნულთან.

არაბულიდან ჩანს უმუალოდ შემოსული ქართულში „ფილაქი“, როგორც ამას თვით იმ ძველის ჩარმომავლობა მიწმობს, რომელშიც ის არის მხილოდ ჯერჯერობით დამოწმებული. ეს ძველია „დიონოსიოს არიოპაგელის ცხოვრება“, რომელიც უმუალოდ არაბული დედნიდან კი არ არის თარგმნილი სომხურად, როგორც ეს ნ. აჭინიანს ეგონა (შდრ. გვ. 070-071), არამედ არაბულის ქართული თარგმანიდან, როგორც ეს ზეჰველად და ამკეთა H. Peters-მა (Anal. Bollandiana, t. XXXIX, გვ. 286):

1. „კუნძულის“ მაგიერ ძველ ძველებში „ჭაღაი“ ვხვდებით. ავად. ი. შანიძის დავკვირვებით „კუნძული“ უკვე ავეფხის-ტყაოსანს „ნახმარი“ („ნაშთები მესამე პირის იბიექტ, პრეფიქსის კმარებისა კმოვების წინ“, თბილისს ენიკერსიტეტის მოაზრე II, გვ. 266, შენ.). ჩვენა ტექსტი „ვეფხის-ტყაოსანს“ უსწრებს, ამიტომ ეხლა მას ვძლივთ ამ მხარე უპირატესობა.

სირიულიდან მომდინარე სიტყვათა შორის ერთს - «შრომან-ს» - უშუალო დამოკიდებულება აქვს წყაროსთან - ჰამი, რომელიც მკვლევრებს სომხური ჯილას-ისაგან არც გამოჰყავთ, მაგრამ შთაღონებით ნათელი მანის არაა ამ სიტყვის ქართული სახის წარმოშობა.

დანარჩენი ქართული სიტყვები, როგორც ამას ნათლად მოჩვენს ბგერითი შესაბამისობა, სირიულიდან უშუალო მომდინარეობისა არა ჩანს, არამედ ისინი სომხურიდან არიან შემოსული ეს გარემოება კი გასაკვირველი არც უნდა იყოს, რადგან სირიულ სამყაროსთან საქართველოს უშუალო შეხება არც გეოგრაფიულად და, რაც მთავარია, არც პოლიტიკურად დაკულტურულად (რაც ესოდენ მნიშვნელოვანი ფაქტორია უცხო სიტყვების შესვლის დარგში, როგორც ეს ფალაურის მაგალითებზე ჩანდა) ძველად ქრისტიანობის განმტკიცებაში არა ჰქონია.

ამრიგად, სემიტურიდან მომდინარე ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვების განხილვიდან ჩვენი ტექსტებისა შემდეგი სურათი ირკვევა: 1. სემიტური მომდინარეობის სიტყვებიდან ჩვენს თარგმანებში განსაკუთრებით სირიული სიტყვები მოიპოვება; 2. ისინი უმეტესად სომხური გზით ჩანან შემოსული ქართულში; 3. ებრაული მომდინარეობის სიტყვები ნაწილობრივ ბედიანული და ნაწილობრივ სომხური გზით არიან შემოსული; 4. არაბული მომდინარეობის სიტყვები უშუალოდ ჩანს ქართულში წარმოდგენილი.

ზემოთ მოყვანილ სიტყვათა ნუსხას თუ ერთხელ კიდევ გადავაკლებთ თვალს, შევნიშნავთ, რომ არსად სემიტური ენებიდან მომდინარე სიტყვების ქართულ ბადაღთა გვერდით ჩვენ არა გვაქვს ქართული ეკვივალენტები. ეს კი, ცხადია, ჰდრველ ყოვლისა იმას უნდა მოწმობდეს, რომ ისინი ვასაგები არიან მკითხველი წრისათვის. ისინი არც ახლად ნახესხები არიან, ვარა ერთისა (66), რომელიც, როგორც სხვა შემთხვევაში შევნიშნეთ, სომხურს ზედმიწევნითი დრანსკრიბციით არის მოცემული ვარკვეული მიზეზის გამო. უნდა მოვხვდეთ, რომ ეს სიტყვა მთარგმნელს, როგორც კონტრესტით ირკვევა, საკუთარ სახელად ესმის და ამიერიდ არც უღილა დამტკიცება მისთვის სხვა ღანძე ქართული შესატყვისი.

დ. სომხურიდან მომდინარე სიტყვები.

სომხური გზით მომდინარე ზოგიერთი უცხო სიტყვების გვერდით ჩვენი ტექსტების ლექსიკაში ბუნებრივად მოიპოვება აგრეთვე სომხურიდან შემოსული სიტყვებიც, რომლებიც პირველთაგან განსხვავებით, მამასაღამე, მკვიდრ (რსქკ) ან წმინდა სომხურ სიტყვებს წარმოადგენენ. ასეთ მკვიდრ სიტყვებზე ითვლება სომხური ლექსიკის ის ნაწილი, რომელიც მას ვარკვეული იდენობით მოპოვდება იმ ლექსიკური საუნჯიდან, რაც სურათო კუთვნილებად ივარაუდება ერთი ხანისათვის სომხურისა და მისი მონათესავე ენებისათვის ე.წ. ინდი-ევროპული ოჯახიდან. წინარე სომხურისა და მისი მონათესავე ინდი-ევროპული ენების წინაპარი ენის

ლექსების სიმბური შემკვირდება (რაც სკეოთი სიმბურ ძირეულ სიტყვითა ათიოდე პროცენტს შეადგენს) რამდენიმე ნახესები ჩანს, ქართული ენის მიერაჲ. ჩვენი ტექსტებით ვსენი შემდეგნი არიან:

1. სკეოთი (+ sed, sad) - ადინი (||სახილველი)
[სკეოთი იყარაჲსკ - ადვლი სიმჭელისა].

2) სკეოთი (+ ort) - მართალი, სიმართლე.
სკეოთი იქნა სიმართლე, სიმართალი (||ჭეშმარიტება); იყარაჲსკ -
იქნა - სკეოთი სიმართლისაჲ; იყარაჲსკ მართალიაჲ (||ჭეშმარიტად).
[„მართლ-ისათვის ვვაქვს ვიდეჲ: სკეოთი; „სიმართლესა“ და „სა-
მართალი-ისათვის“ : იყარაჲსკ, იყარაჲსკ; „სიმართლად-ისათვის კი-ქარაჲსკ].

3. ვაჲსკ (+ vaiho) - მგელი.

[4]. იყარაჲსკ (+ ოქს + ძეს) - დივცაჲნი.

5. იყარაჲსკ (+ ოქს) - ჰესაჲ. [არმოძველის ცხება].

6. იყარაჲსკ (+ per) - ხარკი.

7. იყარაჲსკ (+ port) - დინი. [არმოძველის ცხება].

8. სკეოთი იყარაჲსკ (+ სას + იყარაჲსკ) - ხევისაჲდელი.
სკეოთი იყარაჲსკ სკეოთი იყარაჲსკ ვიდეჲ რაჲ ნავი იგი.

9. სკეოთი იყარაჲსკ (+ სას + კ'აქს) - სხდვი, - ად.
სკეოთი იყარაჲსკ - შერისხვა.

[10]. სკეოთი იყარაჲსკ (+ კარ - კოქ) - ქარანძვი.

აღნიშნული სიტყვების ერთი ნაწილის ქართულ შესაბამისს აჲად. პრ. აჭარიანის ლექსიონში ვერ ვხვდებით. ისინი, როგორც სხვაგანაც, აქაც სავანებო ნიშნით ვვაქვს ქარმოძვენილი, - სავანეაჲსკ სკეოთი იყარაჲსკ იყარაჲსკ ჩანს. რადგან არა ჩანს, რომ მათზე (4, 40) სხვა ვინმე შევსებდეს, ამიტომ ისინი ახლად მოძველებული ჩანან და ამდენად შეიძლება ისინი ჩვენი ტექსტების საკუთრივად ვაქვს. მივიჩნით. თრეჲ ეს სიტყვა კომპოზიტს ქარმოძვენილს : იყარაჲსკ-სკეოთი და კარ-სკეოთი. ერთიჲ და მეორეჲ შედმიწვენილი ტრანსკრიპციით არიან ქართულად ვადმიღებული, რასაც, როგორც სხვაგანაც აღვნიშნავთ, ახლად შემოღების დროს ჩადის (თუ ჩადიან) ჩვენი ტექსტების მთარგმნელი (თუ მთარგმნელები).

[სავანეაჲსკ ისიც, რომ იყარაჲსკ-ის ბადლად თარგმანში „დივცაჲნი“ ვვაქვს. უკანს-
ქნელის ზედმიწვენილი შესაბამისი სიმბური ენაჲსკ მოგვეპოვება და იგავჲ მნიშვნელობით,
რაც ტექსტში ქარმოძვენილი-იყარაჲსკ-ის შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ „სიტყუა-ქმულე-
ჲა“ მთარგმნელისგან, კი არ მშინარეობდეს, არამედ ქართულის სავსებით შესაბამისი სი-
ტყვა თვით სიმბურს დეჲანში ყოფილიყ].

აღნიშნული სიტყვების სიმბურიდან მომდინარეობაში ეჭვის შეტანა არ შეიძლება, რად-
გან, როგორც ვთქვით, ისინი არა მარტო სიმბური ძირის, არამედ მთელი ფორმის,
ისიც კომპოზიტის, ზედმიწვენილი ტრანსკრიპციას ქარმოძვენილს. ასევე არ უნდა იყოს
ისიც სავსე, რომ სკეოთი-ის სიმბურიდან იყოს შემოღებული ხეცობელი არა ჩანს
ისიც, რომ იყარაჲსკ, იყარაჲსკ, იყარაჲსკ, სას და სასკეოთი აგრეთვე სიმბური სიტყვები ჩანან
ქართულში.

ეჭვი შეეძვთ მკვლევარებს დაჟ-ისა და «მველ-ის» დაკავშირებაში, რაც ზოგჯერ სხვადასხვაგვარად არის გაშუქებული სამეცნიერო ლიტერატურაში. შ. ჰიუბ მემანს შემთხვევით შეხვედრად მიაჩნია სომხურისა და ქართულის მსგავსება: აკად. პრ. აჭარიანი ვიანხმება აკად. ნ. მარს, რომელსაც «მველი» დაჟ-ისაგან გამოიჭყავს. უკანასკნელ დროს კიდევ აკად. არნ. ჩიქობავა ქართველური ენების (ქართული და მეგრულ-ქანური) სახეობათა დაპირისპირებით ძირისეულად ე-ს გამოიჭყავს, მ-ს ფონეტიკურ დანართად მიიჩნევს ქართულისა და ქანურისათვის, ხოლო -ელ და მისი შეკრულ-ქანური სახე-ერ დეტერმინანტ-სუფიქსად ეგულებს. ამასთანავე დასძევს სომხური დაჟ-ის რეივე ქართული მველ უნდა იყოს-ო. მ-ს დანართობას ქვლი მომდინარე მომდინარე ერთი ძველი ქართული თარგმანიც მოწმობს. «ფილეკტიმონის მარცვილობის წიგნში», რომელშიც ხანშეთობის ვვალი მოიხილება და, მამასაღამე, საკმაოდ ქველი დროისა ჩანს, დაჟ-ის ვადმოყმულია «ველ-ად», მხოლოდ აქ დაჟ-ის რთული შესახებ-ლის წევრია - დაჟ-ის არქანს-ისა- და მნიშვნელობითაც განსხვავებულია. ის აქ «დვრის» აღნიშნავს: დაჟ-ის არქანს-ისა = აღვირ სხმას, ხოლო მარცვილობის წიგნით - «ველ ყოფას». დაჟ-ის ასეთი ირმაგი მნიშვნელობა უცნაური არაა, ასევე ბერძნულშიც მამასაღამე, დაჟ-ის «მველ-ად» კი არაა ვადმოღებული, არამედ «ველ-ად», ე.ი. უმანოდ. საინტერესოა ისიც, რომ ამ სიტყვის ქართულ შესატყვისებში ერთგვანადა და მეორე-გვანაც დაჟ-ის დიფფონებს ე უპირისპირდება. სომხურშია ქართველური ენებიც დაჟ-ის სიტყვა შესული, თუ პირუკუ - სომხურიდან ქართველურში, როგორც ვხედავთ, ძნელი ვადასაწყვეტია. სომხურის მიერ ამ სიტყვის ქართულიდან ნასესობა მამან უფრო დამატებელი იქნებოდა, რომ მისი სათანადო ფორმა არ გააჩნდეს სომხურის მონათესავე ენებს ინდო-ევროპული ოჯახიდან. ამიტომ ვგონია, რომ ჯერ ისევ ძალშია მკვლევართა ის შეხედულება, რომლის მიხედვით ეს სიტყვა სომხურიდან მომდინარედ არის აღიარებული ქართულისათვის.

დაკავშირებენ ურთიერთთან ზოგჯერ სომხ. არქ-არ-სა და ქართ. «მართალ-საც», პირველ რიგში აკად. ნ. მარს³, რაც იცის აკად. პრ. აჭარიანმა⁴, მაგრამ თვითონ ასეთ დაკავშირებას მხარს არ უჭერს. აკად. არნ. ჩიქობავა თავის უკანასკნელი დროის ერთ-ერთ ნაშრომში⁵ «მართალ-ს» პირველ ყოვლისა ასე შლის: «მართ-ალ», მაგრამ ამასზე ის არ ჩერდება. ის ვარაუდობს, რომ «სამართალ-თან» დაპირისპირებით «მართალ-ში» ერთს ხანს იგრძნობს კავშირი აღამიანის კატეგორიასთან, მას უკანახებს დაშალოს ეს სიტყვა შემდეგნაირად: «მ-ართ-ალ-ი», რასაც ასეთს განმარტებას ურთავს: «ძირეული მასალის ეტიმოლოგია, სამწუხაროდ, მოცემული არაა, და, მამასაღამე, მ-პრეფიქსის გამოყოფა მხოლოდ სავარაუდოა-ო»⁶. ამ სიტყვის ასეთი ანალიზის შემდეგ

¹ არნ. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1938 წ., გვ. 86.

² აღ. აბულაძე, ქართულ-სომხური ფილილოგიური მტრელები, ნაკვ. I, «ტფ. უნივ. შრომები», 1936 წ., გვ. 338-347.

³ ი. მარს, Армянский термин ар-ал... ИАН, 1920, გვ. 107.

⁴ ჯ. არაბიანს. ჯაქერის არაქანის ჩართვის, I, 1926 წ., გვ. 660.

⁵ არნ. ჩიქობავა, სომხურის ფონის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942 წ., გვ. 163.

⁶ იქვე, გვ. 165.

მგონია, უფრო დაშავებული ხდება მისი დაკავშირება სომხურთან. შ. ბიუბშენი სომხ. სარკაპს ახე შლის: სარკ-სარ; ამასვე იწყებენ აკად. ში. აქაჩიანიც. -სარ ამ სიტყვის ნაწილაკია, რომელსაც სხვაგანაც ვხვდებით, მაგ.: მსმ-სარ-სხ და: მსარკ-სარ-სქ-შით. თვით ძირი ინდო-ევროპული ენების წინაპარი ენის სიტყვაა - ar, რომელიც მაგ., ბერძნულშიც არის დაკული არ-ის სახით ἄρ-ის, წარფელს, ჭეშმარიტს "ნიშნავს. თუ ასეა, მაშინ შესავსი ძირი შეგვიძლია "მართალ-შიც" გამოვყოთ: "მართალ", და, მაშასადამე, "ართ"-სომხურიდან ნასესხები ძირი გვეჩვენებს, "მ-ალ" კი სწარმოებელი პრეფიქს-სუფიქსი: "მ-აღამიანის კატეგორიის აღმნიშვნელი, ხოლო "ალ" ფუძის (-ართ) დეცერმინანტი. "მართალ-თან" ურთიერთობაში მყოფად "მართ-საც" წარმოადგენენ; ეხლა კი აქ მხოლოდ აღამიანის კატეგორიის აღმნიშვნელი პრეფიქსი (მ-) გვეჩვენებს და ფუძე "ართ". ამრიგად, გამოდის, რომ სომხ. სარკის ქართული ბადალი "ართ" არის. სომხურში რომ ამ ძირს -სარ ნაწილაკი ახლავს და მას ახალ ფუძედ აქცევს წყნება ახალი წარმოქმნილი სიტყვებისათვის, შესაძლებელია ქართულში დეცერმინანტად მიჩნეულ "ალ" სუფიქსთან იყოს ურთიერთობაში იმ მხრივ, რომ ესეც ნასესხები იყოს სომხურიდან სარკ-ძირთან ერთად, მხოლოდ დისიმილაციის შედეგად ქცეული "ალ"-ად: "მართალ" ← მართარ. მაგრამ, რადგანაც ჩვენ "მართალ"-ის გვერდით გვაქვს "მართ-იც", ამიტომ ნასესხები მარტო სარკ-(-ართ) ძირი იქნება, ხოლო "ალ" კი - ქართული მაწარმოებელი ისე, როგორც მაგ., ფალაურიდან მომდინარე "მ-ასპინძ-ელ"-მა ნასესხებია "ასპინძ" ← ასპაიჯ და ქართული სწარმოებელი პრეფიქს-სუფიქსია "მ-ედ" ასეა თუ ისე. ახლა ურთიერთობა სომხ. სარკ-სარ-ისა ქართ. "მართალ"-თან საეჭვო აღარ უნდა იყოს და რამდენადაც ამ სიტყვის ძირი ინდო-ევროპული ჩანს, იმდენად ის შეიძლება ნასესხები პეტონდეს ქართულს; ხოლო თუ ძირთან ერთად "სარ"-იც ნასესხები აღმოჩნდება, მაშინ "ალ"-ის დეცერმინანტად მიჩნევა უძარბებულა იქნება.

როგორც სომხურთან საერთო ხმარების სხვა სიტყვების განხილვისას შევნიშნეთ, სომხურ ტექსტში იხმარება ისეთი სიტყვები, რომელთა შესაბამისი სახეები საერთოდ ქართულში მოიპოვება, მაგრამ თარგმანში არაა გამოყენებული-ამათ ხეცვლად აქ ქართული ეკვივალენტები მოყვანილი. ასეთი სომხური სიტყვების შესაბამისი ქართულის ერთი წილი მხოლოდ მოგვიანდელ ხანის ტექსტებში ვხვდებით და, მაშასადამე, ისინი აქ არც იყვნენ მისალოცნელი და, როგორც ვთქვით, არცა გვაქვს, რაც მათს გვიანდელ შემოღებას ქართულში სათლად მოწმობს. ასეთებია:

1. სარკაპი (+ არკა), რომელიც ზენი ტექსტების აღმოცენებადისა და ჩვენს ტექსტებშიც "გლახაკი" სიტყვით არის ხოლმე წარმოდგენილი, ხოლო მერმანდელი ხანის ტექსტებში - "ალქატი-ით" [შლრ. ავრეთვე სარკაპასიოც. საგლახაკი].
2. სსიოქს (+ ფის), რომელიც როგორც ჩვენი ტექსტების აღმოცენებადის, ისე, ჩვენს ტექსტებშიც «საწილ-ით» არის მოყვებული, ხოლო მერმანდელი ხანის ტექსტებში «ლოვინ-ით».
3. სიოას (+ სიოას) ჩვენს ტექსტებში, ისე, როგორც მათ აღმოცენებადის «იგავ-ით» არის მოყვებული, ხოლო მერმანდელი ხანის გვერდით «არავ-იც» ვხვდებით.
4. ნიოქინი (+ ნიო-ჩხი) «ალგზნება, ალცინება» შესატყვისით წარმოდგენილი ჩვენს ტექსტებში და მათი წინამორბედი ხანისაში მერმანდელი ხანის ტექსტებში.

შესაბამისითაც გვხვდება.

ერთი სხვა ნაწილი სსრკ-ის რიგის სიტყვებისა ძველ ტექსტებშიცა და გვიანშიც ჩვენი თარგმანების ეკვივალენტებით არის მოცემული და არა მათთვის საჯაროდებული სიტყვებისა ან ფუძეების ნადავლი ფორმებით:

1. **ჩქერ** (+ weqer) - ლამე [ამ სიტყვას ქართ. ავიშერ-ს უკავშირებენ].
2. **ჩიქ** (+ wes, was) - „არს“ ზმნის ფორმით არის წარმოდგენილი ჩვენს ტექსტებში, მთავალდნელი კი იყო აგრეთვე „ჭიქის“ [ასეთი კავშირი ჩვენი ვერაულობა].
3. **ჩიქ** (+ k'i) - „კითარ კითარცა, რაუამს, რაჲ“ [ჩქი-ს ქართულ „ებრ“-თან აკავშირებენ].

დასასრულ, ქართული თარგმანით ბილვად სომხური სიი-ისა, რასაც ჩრდილო კავკასიის ენებიდან ნასესხებ სიტყვად აღხადებს აუად. ჰრ. აქარიანი, გვხვდება სიტყვა „მდელო“, რომელიც მისივე მტკიცებით სათანადო ინდო-ევროპული მომდინარეობის სიტყვისაა სომხურ ფორმად მიიჩნევა, რომელიც შეტად აღრეა ქართულის მიერ ნასესხები. ეს სომხური სიტყვაა **ჩელი** (+ d'iel) რომელიც ძველად, წინააღმდეგ ჩვეულებრივი მნიშვნელობისა („წამლისა“), „ბალახს“ აღნიშნავდა (ან ძველი ქართულით რომ ითქვას - „თივას“). ქართულის სომხურზე დამოკიდებულებას იმითაც ასაბუთებს აუად. აქარიანი, რომ მას დაცული აქვს სომხურის უძველესი თემათ: **ჩელი** („დელო“); მანი ქართულის დანართია მსგავსად ფლავიუსიდან მომდინარე „მ-გოსან-ისაო“ სიი ჩვეულებრივ ქართულში წარმოდგენილია სიტყვით „თივა“, მაგრამ, რადგანაც „თივა“ შოთთბელისაყ და მოთბელი ბალახის ზოგადი სახელია, ამიტომ ჩვენს თარგმანში როცა ის მოუთბელად წარმოდგინება, ვადმოცუთლია სიტყვით „მდელო“. როგორც გაყ-ის („მგელის“) ახსნისას, ისე აქაც, რამდენადაც „მდელო“ ინდო-ევროპული ენების წინაპარს ენის სიტყვის სომხურ სახეობას უკავშირდება, იმდენად უნდა ვივარაუდოთ, რომ „მდელო“ სომხურიდან შემოსული სიტყვაა ქართულში. „მდელო“-ში რომ მანი გამოსაყოფა, ამას უნდა მოწმობდეს, მგონია, ამავე სიტყვის ძირისაგან („დელო“) წარმოქმნილ სიტყვად მისაჩნევი „ნელო-ი“ (+ ნე-ლო-ი + ნე-დელო-ი (შდრ. ნე-მელო-ი → ნე-შლო-ი → ნე-შლო²). აუად. არნ. ჩიქობავას ანალიზით „ნელო-ის“ დამლა მეგრულ-ქანურთან შეჭირისპირებით ასე ყოფილა შესაძლებელი: „ნელო-საიდანაც ჩანს, რომ „დელო“ ფუძეა და მასში ძირეულ „დ“ ყოფილა მხლოდ].

ე. ქართულ-ქართველურიდან სომხურში შესული სიტყვები

სომხურთან საერთო ხმარების იმ სიტყვებს გარდა, რომლებიც ან სომხურით მომდინარეობენ ანდა სომხურიდანვე არიან შემოსული, ჩვენს ტექსტებში მოიპოვება კიდევ და

¹ ზრ. ს. ბილიძის. ზარეჩქს სარსაკარკას რაიონარს, რაი. II, გვ. 486-494.

² ვ. თოფური, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან: 1. ნე-ნი-, ნა-პრეფიქსი... სახელ. უნივერსიტეტი, VII, 1938, გვ. 88.

³ არნ. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938 წ. გვ. 244.

არც თუ მცირე იღვწებოდა, ისეთი ლექსიკა, რომლის წარმომავლობა დღეს-დღეობით უცნობია. ამის ერთი მცირე ნაწილი სომხურში შესული ქართველური ენების სიტყვები ჩანს. ეს კი მოსადნეელი იყო, რადგან შენიშნულია უკვე მეკლევართაგან, რომ სომხურის ერთ-ერთ ფუნქციას, რომელსაც ინდო-ევროპულ ენათა წინაპარ ენასთან ერთად წილი მიუძღვის საერთოდ სომხური ენის შექმნა-ჩამოყალიბებაში, კავკასიის ენები წარმოადგენს. მონაწილეობა უკანესკნელისა, და კერძოდ ქართველური ენებისა, ლექსიკაში გამოიხატება როგორც ძირების, ისე მთელი სიტყვების სესხებაში. მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, მათ გარდასარჩევნება კიდევ თვალსაჩინო წილი სიტყვებისა, რომლის წყარო ჯერ კიდევ მიუკვლეველია. საფუძველი, რომლის მიხედვითაც უცნობი მომდინარეობის საერთო ხმარების სიტყვებს შორის ახდენენ იმის გარჩევას, თუ რომელი სიტყვაა. ამათგან სომხურიდან ქართულში შესული, ანდა პირუკუ - ქართულან სომხურში, აკად. შრ. აჭარაიანს ასე აქვს ჩამოყალიბებული¹:

I. სომხურიდან შესულად უნდა მივიჩნიოთ ქართულში²-

1. ის სიტყვები, რომელთაც სომხური აგებულება აქვთ. მაგ. გააჩნიათ რომელიმე წარმოებელი აფიქსი, ანდა სომხურ კომპოზიციას წარმოადგენენ ისე, რომ შემადგენელი ელემენტები (ძირები) კავკასიურ ენებში არ იქნება;
2. ის სიტყვები, რომელთა ინდო-ევროპული წარმომადგობა ცნობილია, მათ უმეტეს, თუ ძირი ინდოევროპულია და მისი შემცველიც სომხური აგებულებისა.
3. ის სიტყვებიც, რომლებიც სომხურს ნასესხები აქვს სირიულიდან, ფალაურტიდან და ზოგჯერ ბერძნულიდან, და იმავე დროს მოიპოვება ქართულში ანდა სხვა რომელიმე კავკასიურ ენაში. ეს იმიტომ, რომ ქართველები და სხვა კავკასიელები არ ყოფილან უშუალო მეზობლები სირიელებისა, ირანელებისა (ფალაურტის ხანაში) და ნაწილობრივ ბერძნებისა (ადრინდელ ხანაში), რომ მათგან ესესხნათ ისინი უშუალოდ. ასეთს შუამავლობას მოწმობს უთუოდ ის გარემოებაც, რომ, თუ რაიმე ფონეტიკური ცვლილება განუცდია სომხურში ხაყნებული ენებიდან ნასესხებ სიტყვებს, ასეთივე ცვლილი სახით არიან ხელმე ისინი წარმოდგენილი ქართულშიც.
4. დასასრულ, სომხურიდან ნასესხები უნდა იყოს ის სიერთა ხმარების სიტყვები, რომლებიც გვხვდება ქართული მწერლობის დასაწყისის ხანას ძეგლებში, რადგან ამ დროს ქართული მწერლობა სომხურს იყენებდა სათარგმნელ წყაროდ. თარგმნის დროს კი, როგორც ეს ბუნებრივად არის მოსალოდნელი, სხვადასხვა სიტყვა უბრალო ტრანსკრიპციის სახით ვადადის ქართულში. ამ რიგის სიტყვები, ისე როგორც ჩაზოგადოდ ის სიტყვები, რომლებიც ქართულ მწერლობაში იშვიათად იხმარება, სომხურიდან უნდა იყოს ნასესხები და არა პირუკუ.

II. ქართულიდან შესულად უნდა მივიჩნიოთ სომხურში -

¹ შრ. Ա ճառեան. Հայոց լեզվի պատմութիւն. I, 194. გვ. 206-212.
² აკად. შრ. აჭარაიანი კავკასიურ ენებს ხმარობს აქ, მაგრამ მაგალითებზე რომ მიღვება ხელმე საქმე, ყოველთვის ქართლის ან ქართველურის ენების მოჭყავს უმთავრესად. ალაგ-ალაგ თვითონვე ხმარობს ქართულ-ქართველურს კავკასიურის ნაცვლად. ჩვენი კონტექსტისათვის აქ ქართულ-ქართველური ვამჭობინეთ.

1. ის სიტყვები, რომლებიც ქართული ავტონომიის ჩანს, ან რომელთაც ისეთი ძირი მოქცევით, რომ უფრო სომხურში არაა და ქართულს ან კავკასიურ ენებშია მხოლოდ;

2. ის სიტყვები, რომლებიც სომხურში, შეზღუდული და მარტივად აღვილობრით ხმარებისა, ხოლო ქართველურსა და კავკასიურში უფრო ხელდასისა.

3. საკუთრივ ქართულიდან ის სიტყვები შესული სომხურში, რომლებიც გვიანდელი ხანის სომხურ მწერლობაში იხმარება, რაც ჩვეულებრივ ზედმარწევით არის შესავსი ქართლისა. უძველესი სტრუქტურის წყარო კი არც ერთი ქართველური ენა არაა; ის საჭიროების საშუალოთა და სომხეთთან ახლი ურთიერთობაში მყოფი ისეთი ენა ჩანს, რომელიც დღეს დაკარგულია და რომლის მახლობელი წარმომადგენლებია ლაზური და მეგრული, ვინაიდან ყველა ის სიტყვა, რომელიც ახლი ურთიერთობას ამჟღავნებს მეგრულ-ქართულ ფორმებთან, ზედმარწევით მინიჭ არ სვდება ამათ.

აქედან პრ. აჭარიახის დებულებათა უფროსხედი ნაწილის (11) ჰუნქტებში, ისე რიცხობრივად ნაწილის ჰირველი ორი ჰუნქტი (I, 1-2) საფუძვლზე რომ ცოლიას არ იწვევს, ის სწორი უნდა იყოს ძირითად მომენტებში. მაინც, მაგრამ რაც შეეხება ჰირველი ნაწილის დანარჩენი ორ ჰუნქტს (I, 3-4), ერთის (3) შესახებ ნაწილობრივ უკვე წარმოვადგინე შენიშვნები სხვადასხვა უცხო მომდინარეობის ქართულ-სომხური ლექსიკის განხილვის დროს. ასეთი სიტყვების შესწავლამ, თუნდა ჩვენი ტექსტების ფარგლებშიაც კი, დაგვანახა: 1. რომ მეტად მცირეა, შეიძლება ითქვას, უმნიშვნელოა, სომხური ვხით შემოსული შერბნული სიტყვები ქართულში; 2. სირიულიდან, რიცხობრივად ამათ აქედან პრ. აჭარიახი ამტკიცებს, თითქმის ყველა სიტყვა სომხური ვხით არის წახსხები, რასაც მართლაც ამართლებს ის არგუმენტი, რომელიც აქედან პრ. აჭარიახს მოჰყავს: ქართველ მოსახლეობას უძველეს დროს უშუალოდ მეზობლობა სირიელებთან და, რაც მთავარია, არც პოლიტიკური და არც კულტურული ურთიერთობა არა ჰქონია; 3. ირანურ

უცხო წარმომავლობის ქართულ-სომხური სიტყვები ხმარების სიტყვათა განმარტებითა და სიტყვების სათანადო სამუდამო ნორმების დანერგვით. ქართველისტა Hans Vogt-მა H. Vogt-ის მიხედვით, si un mot se retrouve avec sensiblement le même sens en arménien et en kartvélien, tout parle en faveur d'un emprunt. Si le mot comporte une étymologie indoeuropéenne évidente, c'est le géorgien qui l'a emprunté à l'arménien. Si le mot arménien n'en comporte pas, et si en même temps le mot géorgien admet une explication par le kartvélien, c'est l'arménien qui l'a emprunté. Mais comme les langues kartvéliennes constituent jusqu'à présent un groupe de langues isolé, les cas au lieu peut expliquer un mot kartvélien par le kartvélien, se présentent assez rarement. Il peut donc arriver fréquemment qu'on soit dans l'impossibilité de décider de quel côté il faut parler d'emprunt. Très souvent il faut opérer avec une troisième hypothèse, celle d'un emprunt fait par l'arménien et le kartvélien à une langue voisine inconnue, p. ex. au chaldéen ou bien à une langue asiatique. Le plus souvent il faut se résigner et rester dans le domaine des probabilités (Hans Vogt, Arménien et kartvélien que du Sud. « Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap », IX, 1938, p. 330-331).

ლიდან, ყველაზე მეტად ფალაურიდან, მომდინარე სიტყვები ყოველთვის იმ ცვლილებით არ არის ქართულში წარმოდგენილი, როგორც ეს წყაროსთან მიმართებით სომხურშია ხოლმე. ზოგჯერ სომხურთან საერთო ასეთი ფალაური სიტყვების ქართული სახე უფრო ახლო დგას ფალაურთან, ვიდრე სომხურთან. ხოლო ყოველივე ეს, ჩვენი აზრით, იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ქართული მოსახლეობა, რომელსაც უძველეს დროს ახლო მეზობლობა ირანულ სამყაროსთან არ ჰქონია, მაინც პოლიტიკურსა და კულტურ კავშირს ირანთან მოწყვეტილ არ ყოფილა, რის მამოწმებელი საბუთები ჯერ ერთი სესხებული სიტყვების გამომხატულებაში ჩანს და შემდეგ ბოლო დროის არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებულ მასალებში არმაზის სამარხებისა.

შენიშვნას იწვევს ჩვენი მხრით უკანასკნელი ჰუნქტიც (14). მართალია, ქართული მწერლობა თავის დასაწყის ხანაში სომხურიდანაც იღებს ძეგლებს და გარკვეული მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად თარგმნის მათ როგორც ბიბლიის სფეროდან (მთელი ბიბლიაა, თუ რომელიმე მისი ნაწილი, სომხურიდან ნათარგმნი, ეს ჯერ კიდევ საძიებელია), ისე საეკლესიო მწერლობის სხვა დარგებიდანაც, მაგრამ ის გარემოება, რომ მათში მონათვება ისეთი სიტყვები, რომლებსაც ჩვენ დედნებშიც ვხვდებით, შემთხვევით მოვლენად, ან თუნდ უბრალო ტრანსკრიბციად, თუკი ისინი მომხმარებელი წრისათვის გაურკვეველი და აუხსნელი იქმნებოდნენ, ვერ წარმოგვიდგენია ასეთი სიტყვები მომხმარებელთან ვერ მიაღწევდა, თუ, რასაკვირველია, ისინი მის სიტყვა-ხმარებაში არ იქნებოდნენ. და თუ ამნარ სიტყვებს ჩვენ აღრინდელს ჩვენს თარგმნის ლიტერატურაში ვხვდებით, ეს, მგონია, იმას მოწმობს, რომ ისინი სრულდებიან ისეთს წრეში, რომელიც სომხურ მოსახლეობასთან და სომხურ კულტურულ სამყაროსთან იყო მჭიდრო ურთიერთობაში. და რომელიც სომხურთან ერთად და ზოგჯერ რამდენადმე თვით სომხურით უცხო, გარეშე გაკლენასაც განიცდიდა. ასეთი წრის სამკვიდრო კი პირველ ყოვლისა სომხეთის მოსახლარე ისტორიული ქართლის ის ნაწილია, რომელსაც ქვემო ქართლი ეწოდებოდა (განსაკუთრებით მისი სამხრეთი კუთხეები), სადაც არაბობამდე ლიტერატურული შემოქმედება ქრისტიანობის ხანისა ქართლის სხვა კუთხეებთან შედარებით უფრო ღვიოდა. აქაურია უმთავრესად ის უძველესი ძეგლები (პირველ ყოვლისა ეპიგრაფიკური), რომელთაც ჩვენამდის მოუღწევია და რომლებიც შესრულებულია ქართულ ლიტერატურული ენის იმ ნორმებით, რასაც უძველესად მიიჩნევენ და რაც ხმარებიდან გასვლის შემდეგ მერმინდელს ხანაში «ხანმეტის» სახელით იწოდა.

ზემოაღნიშნული სიტყვების ერთი წილი შემდეგში იშვიათი ხმარებისა გახდა. ამის მიზეზი კი ის შეიქმნა, რომ ლიტერატურული შემოქმედების არე დასცილდა ძველს სამკვიდროს, იგი იქ თითქმის დაიშრიტა და არსებობა სხვადასხვა გარემოში განაგრძო, სადაც მოღვაწე და მომხმარებელი წრეები ისეთს მჭიდრო ურთიერთობაში აღარ იყვნენ სომხურ სამყაროსთან და მის კულტურულ წრეებთან. ხოლო სადაც კი ეს კავშირი დაცული იქმნა როგორც შემოქმედი წრის, ისე მომხმარებელი მასის მიერაც, იქ, რასაკვირველია, ნაცადი გზით წარიმართა თარგმანების შესრულება და მათში, როგორც მაგ. ჩვენს აგიოგრაფიულ ტექსტებში, დედნიდან მომდინარე ტრანსკრიბირებული სიტყვების ახალ-ახალ შემთხვევებსაც საგრძნობი ოდენობით ვხვდებით.

უცნობი წყაროებიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების ლექსიკაში

ერთი წილი, როგორც აღვნიშნეთ, ქართულისა და სხვა ქართველური ენების, ისე როგორც კავკასიური ენებისა, ივარაუდება. ქართველური ენებიდან პირველ ყოვლისა, იმ ენის ლექსიკა ეგულებათ, რომლის მფლობელსი სომეხ მასახლეობას პირველი გამოჩენიდანვე შევვლინენ. ესენი ტაოს პირველნი მკვიდრნი იყვნენ, რომელნიც მერტულ-ქანური მოსახლეობის მონათესავენი ჩანან. ესაბრძვიად (და ალბათ ტომობრივადაც) და რომლებიც ნაწილობრივ მაინც, თუ სულ არა, მოსულ სომხურ ელემენტში ვაითქვიფნენ მის გავლენის სფეროში მოქცევის გამო.

სხვა უცნობ წყაროდ სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვებისა, კავკასიის მხრით, სომხეთისავე მეზობელი აღვანეთის ზოგიერთი ტომების ენა მიიჩნევა. ამათ ერთვის აგრეთვე ის ენა, რომელსაც ფლობდა თვით სომხეთის მიწა-წყლის ძველი მოსახლეობა, რომელიც იქ მოსულ სომხობას დახვდა. ასეთად ხალდები იგულისხმებთან, რომელთაც ერთ დროს მერმინდელი სომხეთის ტერიტორიაზე დიდი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია გააჩნდათ და კულტურულადც მაღალ დონეზე იდგნენ. რამდენადაც ამ გადასული ხალხის ენის (თუ ენების) ნაშთი ან აღარსად ჩანს, ან თუ საღმეა მიკვლევული, კერ კიდევ ჯეროვნად გამოწვლილელი არაა, იმდენად მათგან სომხურში შესული სიტყვების გამომსვლაზეა გაძნელებული. ის წილიც კი, რომელიც ქართულ-ქართველურისად მიიჩნევა, ხშირად პირობითია, რადგან გამოსარჩევად აღიარებული სახელმძღვანელო ხერხი, როგორც მისი ავტორებიც აღნიშნავენ², ყოველთვის მარტვე კერაა. ეს კი უმთავრესად იმაში მდგომარეობს, რომ უცნობი წყაროდან მომდინარე ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვა მაშინ არის ერთის მიერ მეორისაგან ნასესხებად მიჩნეული, როცა ასეთ სიტყვას ერთგან (ე.ი. მასთან ვინც ისესხა) უფრო შეზღუდული და ადგილობრივი ხმარება ახასიათებს.

აღნიშნული ხერხების საშუალებით უცნობი წარმოშობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსიკიდან სიტყვების ერთი წილი ქართულ-ქართველურისაგან ითვლება შესულად სომხურში, რომელთაგან ზოგიერთს ჩვენს ტექსტებშიც ვხვდებით. მეორე, უფრო დიდი წილი ასეთი სიტყვებისა სომხურით ითვლება შესული ქართულში. მათაც აგრეთვე ვხვდებით ჩვენ ტექსტებში. პირველს ეკუთვნის სიტყვები -

1. მასკ - მავი (ანთიპოველის ცხება).

2. შარას - წყურ-ილი

შარასს - წყურიელ ყოფა, წყურილი.

შარასხ - წყურიელი.

3. ჰნბან - (+ ჩონსმ) სა-უნტ-ე [საუნტისათვის გვხვდება კიდევ ჯყნმარას].

4. მჯასკ - მუშავი.

მჯასკიძის - მუშავობა.

¹ ჰ. ს. შათაძის. ჩაიციე ქმედი ყყყყნიძის, I გვ. გვ. 211, 216.

² იქვე, გვ. 210. 6. აგრეთვე H. V. გ. ზემოთ გვ. 0103 შენ.

5. ქართული - ცხოვარი, საცხოვარი.

6. ჭრელ (← ქორე) - შე-მუსრ-ვა [„შემუსრვა“სათვის ევხვდება ვიდეო: [ქსიონა](#), [ქსიონა](#) - [ქსიონა](#)].

წარმოდგენილი ხეხა, როგორც კხედავთ, არც თუ ისე ვრცელია. ხუმრობა აღნიშნულმა შემთავლებმა შედის გამოჩენვის შესაძლებლობა ვერ მთავრად იმ უცნობი მომდინარეობის სომხურ-ქართული ლექსიკური მასალიდან, რომელიც ჩვენს ტექსტებში მოიძიებება. აღნიშნული სიტყვებიდან ქსი-ისა და ქსი-ის ქართულ-ქართულურიდან შესვლა სომხურში აკად. ჰრ. აჭარიანიში აღნიშნა პირველად (ქეტიძე-ლექსიკ.), თუმცა მანვე შემდეგმა უკანასკნელი სიტყვის წარმოთქვამა თრსავე ენაში უკვე ხალღურიდან ივარაუდა? ქსი-ის «ცხოვარ-თან» კუმირი და მისი მკერულ-ქსურის შესატყვისთან (შხურო, მხურო) ახლო ხათვასობა აკად. ნ. შარმა ვაარკვია და თითქმის ყველა მკვლევარის მიერ არის გაზიარებული. შარმა-ის «წყურილთან» კავშირს H. Vogt-ი ამტკიცებს comme emprunt probable au kartvelien en arménien-ში. მისი დაკვირვებით «ქს-ს დგინოს სომხურა, რომელსაც ეს ზეერა არა აქვს, «კ-ს ხმარობს» ხოლო «წყ-ს შავიერ «წ-ს, რის გამო შარმა ← «წყურ-ვილისაგან». ჭრელ-ს აკად. ჰრ. აჭარიანი და H. Vogt-ი ქართ. «ფურ-სთან» აკავშირებენ. პირველი მას ქართულიდან ნახესხებად მიიჩნევს, მეორე კი ყოყმანობს, უფრო შესაძებ წყაროსაგან ახრება? მგონია, რომ ქრელ-ის (← ქორე) წყარო ქართ. «მუსრ-ვაა».

აკად. ნ. შარი სომხ. ქართულ «პირ-თან» აკავშირებდა, მაგრამ რამდენადაც ქრ-ის-ის ქრ-ინლო-ევროპული მომდინარეობისა (ხერ) ჩანს, იმდენად მისი შეხვედრაც ქართულთან შემთხვევითი გამოდის. ესევე მკვლევარი ჩინ-ის (ჩინ) ქართულიდან ნახესხებად მიიჩნევდა (ჩინ ← უნტ), რაც, მიუხედავად იმისა, რომ ამას საექვთოდ უცქერიან, მაინც სწორი ჩანს, რადგან «სა-უნტე» უფრო ფართო მნიშვნელობისაა, ვიდრე ჩინ-ის.

ახლოს დგანან უთუოდ ურთიერთთან:

ქსიონა - ვან-ვარდ-ნა,

რადგან ფონეტიკურა და სემანტიკურ შესატყვისობასთან ერთად იქ ქართული უფრო ფართო მნიშვნელობისაა არის და მასთან ერთად მეტ წარმოქმნილ სიტყვებსაც გვაჩვლის. ამიტომ სწორედ მგონია, რომ ქართულიდან უნდა იყოს ნახესხუმი ძალიან ძველად (აკად. ნ. შარი მას სომხ. ქსიონა-თან აკავშირებს, რასაც არ იყენარებს აკად. ჰრ. აჭარიანი).

როგორც სხვა შემთხვევებში, ისე აქაც მოგვეპოვება ისეთი სიტყვები, რომლებიც თავისთავად ბაერათ ხმარებისა ჩანან ქართულისა და სომხურისათვის, მაგრამ ჩვენი ტექსტებით შათი შადალნი ფონეტიკურად შესატყვისი სიტყვებით კი არ ვაღმოცემიან, არამედ ამათი სინთეზებით. ასეთებია სომხურ ტექსტებში:

1. [ქსიონა](#) - ქეციანა, ჯევი, სოფელი (აკად. აჭარიანის აზრით [ქსიონა](#) ← [ქსიონა](#) - [ქსიონა](#)).

¹ ზრ. [ქსიონა](#). [ქსიონა](#) [ქსიონა](#) [ქსიონა](#), I, გვ. 217.
² H. Vogt. [Armenien et caucasique du Sud](#), გვ. 335.

2. **ჩქე** → **ჩხეც** - ცეცხლით დაწევა [**ჩქე** → **ჩხეც** ← **ეხ ეხა** ← **ვიმ-ვიზი**].

ჩიქასქე - მრგულიად დახაწველი.

ჩხიოსნ - ალი.

3. **ჩხიქ** → **ქსიქ** - შემდგომად, შემდგომი, თანა.

[აკად. ჰრ. აჭარიანი **ქსიქ**-ს „უკუნისთან ახლო ურთიერთობას აღნიშნავს, მაგრამ „როგორ დაკავშირო, არ ვიციო“. აკად. ს. ჯანაშია „უკუნა“ს ასე უწოდებდა: უკუნა. აკად. აკ. შანიძე ამას იწყნარებს: „ჭ-ქ-კ-ხ“ და „კუნა“ იგივე „ქუნალ-ად“ მიაჩნია². ესაა კი სათელია, თუ სომხ. **ჩხიქ** (= **ებრფი**, **კვალი**), რომლისგანაცაა **ქსიქ** (= **შემდგომად**, **უკუნა**), რასთან კავშირშია ქართ. „უკუნა, კუნალ-თან“].

4. **ქალ-იყ** - კუყრთხი.

[**ე. დეეფერსი**თ სომხ. **ქალ-იყ** **ჩ** **მეგრ.** „ჭა-ჭალ-ეყე“-საგან, ხლო „ჭალ“ ქართ. „ძელ“-ია³; შტრ. არხ. ჩიქობავა, ქართულ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938წ., გვ. 120].

5. **ქსაყ** - მწრაველ.

ქსაყი - ადრე.

ქსაყქსაყსი - ადრე-ადრე.

[აკად. ჰრ. აჭარიანით **ქსაყ** და მისი ქართ. შესატყვისი „ხვალ“ შესაძლებელია უცნობი საერთო წყაროდან მომდინარეობდნენ. აკად. ნ. შარა **ქსაყ**-ს „მალ-სთან აკავშირებს. აკად. არხ. ჩიქობავას კი **ხ-** ფონეტიკურ დანართად მიაჩნია და დიალექტურ ფორმად ვგულებს].

თავის მხრივ ქართულ ტექსტებშიც გვხვდება ისეთი სიტყვა, რომელსაც ფონეტიკური შესატყვისი საერთოდ სომხურში ვააჩნია, მაგრამ ამ ბაღალად სხვა სიტყვები შეგძლებოდა:

1. **წესი** - **ყარყ**, **ჩრასი**, **ქარყ**.

განწესება - **ყარყელ**.

დაწესება - **აარჩისაარჩელ**, **აააარაარელ**.

წესიერება - **ყარყ**.

მოწესებდა - **აარაარაარელ**, **აარაარაარელაარელ**.

ასეთია მთლიანი ნუსხა ჩვენს ტექსტებში ჩარმოდგენილი სიტყვებისა, რომლებიც დღემდის მეცნიერებამ შეძლო გამოერჩია საერთო ხმარების ქართულ-სომხური ლექსიკოდან როგორც ქართულიდან და სხვა ქართველური ენებიდან. შესულნი სომხურში. მაგრამ ამ სიტყვებს ვარდა მოიპოვება კიდევ უფრო მეტი რაოდენობით ისეთი საერთო ხმარების სიტყვები, რომელთა შესახებ იმის გადაჭრით თქმა, რომ ისინი ქართულ-ქართველურიდან არიან სომხურში შესული, ან პირველ-სომხურიდან ქართულში, ძნელია, ყოველ შემთხვევაში, სავაგანისა.

¹ ჰრ. ს. შანიძე, **ქსიქ**ს აარაარაარელს, რაი: III, გვ. 420.

² აკ. შანიძე, **ქართლის** სომხური მრუნვიან სიტყვათა მართვლურ ენებში, თბ. სახ. უნივ.

შრომები, I, 1938 წ., გვ. 348.

³ H. von Voigt, **Armenien et caucasique** II, 2, გვ. 332.

ვ. უცნობი მომდინარეობის ქართულ-სომხური საერთო-
ხმარების სიტყვები

უცნობი მომდინარეობის ქართულ-სომხური სიტყვები, რომლებსაც ჩვენს თარგმანებში ვხვდებით, შემდეგია:

1. აკაყსელ (+ *ასყასარ + *ასყასარ) - ანგაჰრება.

2. აქოქსანს II აქოქსანს - ახოვანი.

[„ახოვან“-ისათვის გვხვდება კიდევ: არქ, სოყაყას, ყაჯ].

3. ალაყას - ავაზაკი.

4. ჩანასკ - ბანაკი.

ჩანასკელ - დაბანაკება].

5. ჩასა - დანი.

6. მისარასკ - ზუარაკი.

[„ზუარაკ“-ისათვის გვხვდება კიდევ: ყოლ].

7. კრძილძისს (+ კრძილ) - წურთილება.

8. ჰამყას - ჰამბავი.

9. ჰამყილძისს - ამბოთის ყოფა.

10. ჰარბ - ხარჭი.

11. ზღმარჩიყ - ჭეშმარიტი.

ზღმარჩილძისს - ჭეშმარიტება.

ზღმარჩიყასს - ჭეშმარიტებისა მოყუარე.

[„ჭეშმარიტად“ კი - ჩასასყის].

12. ჩიქილ, ჯიქილძისს - მფოთი.

[„მფოთ“-ისათვის გვხვდება კიდევ: ჩიქილ, ჩიქილძისს].

13. ილზს - ურთ.

[14]. ღარ-არ-ჯარ - ძვრ-ძვრად

[მავრამ: ჯარ - ბოროტი, მტერი, ეშმაკი; ჯაროქილძისს - სიბოროტე

ჯაროქაროქ - ხენებში. ამავე დროს კიდევ: „ძვრ-უჯსენებელი“-ასოქარ

ყას].

[15]. შაყსარასს - გამობრწყინება (II შაყსარ - ჰაეროვანი).

[„გამობრწყინება“-ბრწყინვასათვის გვხვდება კიდევ - ყაყსელ].

16. შაყილძ - ჰატიჟი.

[„ჰატიჟისათვის გვხვდება კიდევ - ყაყოღარას].

17. შიქილ - ბილწი (II შეგინებელი).

[„ბილწი“-დან წარმოქმნილი სიტყვებისათვის - „ბილწება, შეზილწება“-

სათვის კი - აოქსილძისს, აოქსილ, აოქსილქ].

18. სენსასკ - სენაკი.

[„სენაკ“-ისათვის გვხვდება კიდევ - ჩიქილქ].

[19]. ჭაყრისს - ველური (II ჭაყრ - ადგილი).

[„ველ“-ისათვის გვხვდება - ყაყარ].

20. მასხლ - ტანება.

აღნუსხულ საერთო ხმარების ქართულ-სომხურ სიტყვებს გარდა, რომელთაც აქ ყველგან საპირისპიროდ ფონეტიკური შესატყვისები გააჩნიათ, ჩვენს ტექსტებში მოიპოვებოდა ისეთებიც, რომლებსაც საერთოდ მსგავსი საპირისპირო შესატყვისები კი აქვს, მაგრამ ტექსტებში მათ ვერ ვხვდებით. ასეთებია

რ. ს ო მ ხ უ რ შ ი :

1 * მარჩ (→ ყა(რ)ჩი. ჩარკასხლ, ყარჩორხლ) → სჩ - შიში, შეძრწუნება.

სჩხლ - საშინელო.

2. სიყელ - გუმერა, ცემა.

3. ყაყმელ - მზადება, განწყობა, აღმშენება.

4. ყაყამს - სავრველი.

5. ყარჩ - წესი, წესიერება.

ყარყალირყალს - განგებული.

ყარყალირხლ - ვებული.

ყარყალირქიხლ - განგება.

6. ყჩყ - ვახაყფელი (ჩ ყჩყა დანსაყარჩს - ვახაყფელსა ვხათასა).

7* ყაროქჩი - მავრად მოისარი.

8. ყრას - ცეცხლი.

9. ჯაჯმ - კნებული.

10. შაქაყ - ვაშკარანი.

11. შაყაოხლ - დაძება.

შაყაოხლს - შემუსტვა.

12. შაყ - შესხმა.

13. შაყილ - ნაყოფი, ხილი.

შაყაქხლ - ნაყოფის მომღებელი.

შაყაქხლირქიხლ - ნაყოფის გამოღება.

შაყაქხლ - ნაყოფით აღსავსე.

სსაყილ - უნაყოფო.

14. ქასხრას - აღსრულება.

ყ. ქართულში :

1. აზნაური - აყაყ (წარმოქმნილ სიტყვებშიც ყველგან საპირისპიროდ ასეთი შესატყვისია; მაგრამ აყაყოქხლს - განთავისუფლება).

2. აშა - აოაღრხაყ.

3. ბიწი - ანსარაყოქხლს.

4. შეკაზმა - ყააქხლს.

5. ცან-კარვე - სიროფს.

6* ჭობტი (||ჭურტი: ჭობტი-მოსილი) - ქაყაყს-ა-ყყაყ.

7. ხენეში - ჯარაყაროყ.

როგორც წარმოდგენილი ნუსხიდან ჩანს, მცირე ანაა იმ სიტყვების რაოდენობა, რომლებიც უცნობი მომდინარეობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსიკა-

დას. ვახუცეძემა ჩვენს კვლევებში. ლიტერატურულ ხელშეწყობას ჯარდა მისივე ყველა სომხური-
 დან შესულად მიიჩნია ქართულში აკად. პრ. აჭარიანს. ხოლო ფრანგილში მოქცეული
 მისი ლექსიკონით ვერ ვახუცეძით გარდა იმ ნაწილისა, რომლის სათვალავი ნახევარ-ფრანგი-
 ლექსითა ჩამოყალიბდა და რომელიც აქ ის აკად. ნ. მარის შრომებით იცნაშს, მაგრამ იმ კავ-
 შირს, რასაც აკად. ნ. მარი ქართულთან მიმართებით ამყარებდა, იგი თვით არ იწყნარებდა.
 აკად. ნ. მარის მიერ ზოგადი სიტყვისათვის მოცემული ახსნა-განმარტება მართლაც
 საეჭვოდ შეიძლება მივიჩნიოთ, სახელდობრ: ყაყაბა, რომელიც ჩვენი ვართულით
 სომხ. ყაყბ, ყაყბ-ს კი არ უკავშირდება, არამედ ქართ. „ბრწყინვა“-ს. სწორი კი
 უნდა იყოს აკად. ნ. მარის შესვლად, რომ სომხ. კიქო კავშირშია ქართ. „წუთ-ნა-
 თან, კიოიქი - ქართ. „ყრმა“სთან და ქაყი ქართ. „ველ“-თან. ჩვენი მხრით ვგონია,
 რომ აგრეთვე კავშირში უნდა იყვნენ შემდეგი სიტყვები: ჯარ - „ძვრ“-თან (შიში-
 ნა წრიდან კი - „ჭერ“- „ჭერკულ“-თან), ყაყბ - „ტან-უბან“-თან და „ჭორჭი“- კიოქ-
 თან, რადგან ესენი ფონეტიკურადაცა და სემანტიკურადაც ერთი-მეთრის სრულ შესაბ-
 მისს წარმოადგენენ.

აკად. პრ. აჭარიანი რომ თითქმის ყველა შემთხვევაში აღნუსხულ სიტყვას სომხურიდან
 მიიჩნევს ქართულში შესულად, ეს, ცხადია, მისი იმ შესვლადებიდან გამომდინარეობს,
 რომლის თანახმად უცნობი მომდინარეობის სომხურ-ქართული ხმარების ესა თუ ის საფ-
 რი სიტყვა მაშინაა ერთის მიერ მეორისაგან ნასესხები, როცა ასეთ სიტყვას ერთგან ვა-
 წრო შინაარსი და შესვლადები ხმარება აქვს, ხოლო მეორეგან მისი შინაარსი უფრო-
 ფართო და წარმოქმნილი სიტყვიერებით უხვი, ისე რომ მისი ძირითადი მნიშვნელობა აღ-
 ვილად იხსნება. უკანასკნელ მომენტს, როგორც ვნახეთ (გვ. 8403) დასაყრდენად იყენებს
 H. Voigt-იც, მაგრამ, რომ ასეთი საყრდენი ყოველთვის ერთნაირ შედეგს არ
 გვაძლევს, ამას ზოგიერთი სიტყვის დაფასებაც მოწმობს, რომელსაც ხსენებუ-
 ლი მკვლევრები ვეაწვდის. აკად. პრ. აჭარიანის მტკიცებით, მაგ. „კალო, ნებ-
 ვი, ლორწო, ჯოკვა“ სომხურიდან (ყაყ, სსს-სსსსს, კიქს, ჯიფ-ჯიფს) უნდა
 იყვნენ შესული ქართულში, ხოლო H. Voigt-ის დაკვირვებით, ესენი ყველა
 ქართულიდან უნდა იყვნენ სომხურის მიერ ნასესხები. ამნაირად, მათელია, ასე-
 თი სხვადასხვაობა იმას მოწმობს, რომ ხსენებულა გზით გამოწვლილვა სიტყვები-
 სა ყოველთვის ადვილი საქმე არ ყოფილა, ზოგჯერ კი არც საიმედოც.

ვიჩნია თუ ფართო რომელიმე სიტყვის შინაარსი ერთს ან მეორე ენაში ურთი-
 ერთთან დაპირისპირებისას, ამის გარკვევაში, მგონია, ერთგვარი სამსახურის გა-
 წევა შეუძლია ერთმეორისაგან თარგმნილ და ამ ენებზე დაცულ ძეგლებს. შემო-მო-
 ყვანილ ნუსხას თუ დაკვირვებით, შევნიშნავთ, რომ იქ წარმოდგენილი საერთო
 ხმარების ესა თუ ის სიტყვა ქართულს ან სომხურ თარგმანში ზოგჯერ ბადალად რომ-
 დენივე სიტყვას ვეაწვდის. ამათმი შეიძლება ერთს ფონეტიკური შესაბამისობა
 შეიძლება არაც. შემთხვევა გვეჩვენა ალგვენინა, რომ ასეთი ნაირსახეობა შესა-
 ძლებელია იმით იყოს გამოწვეული, რომ ფონეტიკურ შესაბამისს კერძო საქციფიკური
 მნიშვნელობა ჰქონდეს, ხოლო სხვებს (მის გვერდით) უფრო ფართო და ზოგადი.
 ყოველ შემთხვევაში, ის გარემოება, რომ ფონეტიკურ შესაბამისთან ერთად, ამ მის
 გარეშეც სხვა ეკვივალენტური შესაბამისობის მოგვეპოვება, და ისიც რამდენიმე, იმას

უნდა მონათავსდეს, რომ წილისხეობის წარმოჩენა ერთისა და იმავე სიტყვის გადმო-
საკვებად რამდენადმე ამ სიტყვის შინაარსის სიღრმითა არის გამოჩვენული, თუმცა
შესატყვისების შერჩევამო სტილისტიკაც იღებდეს მონაწილეობას. ასე მაგ., ჩვენი
რუსის შემდეგი სიტყვები : სარ - შიში, შეძრწუნება ; სიყვ - გუმბარა, ცემა ; საყვ -
მზადება, განწყობა, აღშშენება ; სარა - წესი, წესიერება და საყვ - ნაყოფი, ხლი,
რომელთაც ბაღად ფინეთიური შესატყვისები ტექსტებში სრულიად არ გაჩნიათ.
მავრამ სამაგიეროდ ჩამდგინე ეკვივალენტით არიან წარმოდგენილი, სომხურ-
რისათვის უფრო დამახასიათებელი უნდა იყვნენ, ვიდრე ქართულისათვის.

საწინააღმდეგო შემთხვევაში კი, როცა საერთო ხმარების სიტყვა ისე შესა-
ტყვისად გამოტყვებული ქართულში, რომ მისი სომხური ბაღალი ფინეთიური
შესატყვისის გვერდით ტექსტებში სხვა ეკვივალენტითაც არის წარმოდგენილი, უკვე იმას
უნდა მიწმობდეს, რომ ქართულში ასეთ სიტყვას ფართო შინაარსი აქვს, რაც მისი
უცხოობით კი არა, არამედ სიმკვიდრით უნდა აიხსნებოდეს. ჩვენი რუსიდან ასე-
თებია : ახლანა - სასიხას, სარ, სარაყას, საყ ; ბილი - საყ, საყრე ; ბრწყინ-
ვა - საყბარა, საყრე ; ველი - საყ, საყრე ; ზუარაკი - საყრე, საყ ; ქატივი - სა-
ყრე, საყრე ; სენავი - სახსას, სარ ; შყლი - საყრე, საყრე ; ძვირი -
სარ, სარ - ჭეშმარიტი - ჭეშმარიტად - საყრე, საყრე :

ძველია, რასაკვირველია, ამ მხრივ რაიმე უპირატესობა შინაარსი კაცმა რომელიმე
იმ შემთხვევას, როცა საერთო ხმარების სიტყვისათვის ან მართლ ფინეთიური შესა-
ტყვისი გვაქვს, ანდა იქნენ ერთი ეკვივალენტი. ასეთ ლექსიკას თვალის გადავლება
უნდა სხვა თარგმანის ტექსტებშიც და, თუ იქ მათთვის სხვა სათანადო ეკვივალენ-
ტები აღმოგვაჩნდება, საკითხს ნაჩვენები გზითვე მოკვლევა, ე. ი. გაიკვლევა, რომე-
ლი ენისათვის ჩანს უფრო ზოგადი შინაარსისა ესათვის სიტყვა და რომლისათვის
არა. პირველი შედეგი, ცხადია, საბოლოოდ მაინც ვერ ვადაწყვეტს სიტყვის მო-
მდინარეობის საკითხს, მავრამ იგი, მგონია, ერთ-ერთი ანგარიშ-გასაჩევი მო-
შესტი მაინც დარჩება იმისათვის, რომ სხვა ღონისძიებებთან ერთად გამოყენე-
ბულ იქნეს მიზნის მისაღწევად. ამიტომ სანამ რაიმე საიმედო საყრდენი არაა
დაკლებილი ხსენებული კატეგორიის სიტყვების წარმომავლობის მისაკვლევად, ისე-
რამ შეგვეძლოს ვთქვათ, ეს სიტყვა სომხურიდან არის შემოსული ქართულში, ან-
და სხვა კიდევ ქართულ-ქართველურიდან მიმდინარეობს სომხურშია, მანამ უმ-
ჯობესია ვუწოდოთ ასეთებს - « უცნობი მიმდინარეობის ქართულ-სომხური საერთო
ხმარების სიტყვები ».

18. საერთო სიტყვებისა და საკუთარ სახელთა გადმოცემა
თარგმანების მიხედვით

სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვების მიმოხილვის დროს, როდესაც
საკუთარი გვექნდა უცხო და საკუთრივ სომხური მომდინარეობის ქართული ლექსი-
კის შესახებ, აღვნიშნეთ, რომ ჩვენს ტექსტებში მოიპოვება რიგი სიტყვებისა,

რომლებიც მთარგმნელთა მიერ ახლად ჩანს გადმოღებული¹ ესენი იმით გამოირჩევიან ნახევრისაგან, რომ, როგორც ახლად გადმოღებულნი, ზედმიწევნით ახლოს დგანან სომხურთან. ისინი, როგორც აღვნიშნავდით, დედნის სიტყვების თითქმის ზედმიწევნით სკრიბციას წარმოადგენენ.

მსგავსი მდგომარეობა შეინიშნება აგრეთვე საკუთარ სახელთა (პირთა და გეოგრაფიულთა) გადმოცემის შემთხვევებშიც. აქაც, მაგრამ არა მთლიანად, ერთი, და ისიც საკმაოდ წილი სიტყვებისა, ისეთივე ვზით გადმოიღება, როგორც წინა შემთხვევაში, ე.ი. ზედმიწევნითი ტრანსკრიბციით. საკუთარი სახელები, რომლებიც ასეთნაირად გადმოიცემა ჩვენს თარგმანებში, უმთავრესად სომხური სამყაროს კუთვნილებას წარმოადგენს; ისინი წინათ ქართულ მწერლობაში არც ყოფილან ხმარებული, უკეთ რომ ვთქვათ, არ შეინიშნებოდა? ამრიგად, რამდენადაც სესხებულ სიტყვათა და საკუთარ სახელთა გარკვეულს ნაწილებში, ჩვენთვის საგულისხმო ხანისა და ადგილის მთარგმნელთა საკუთარი ხელი შეინიშნება, იმდენად საშუალება გვქვია ვილაპარაკოთ სომხური სიტყვების გადმოცემის შესახებ IX-X სს-ის ცალკლარტული წარმომობის თარგმანებში.

როდესაც ჩვენ სსენებელი სომხური სიტყვებისა და სახელების ქართულ გადმოღებას „თითქმის ზედმიწევნით ტრანსკრიბციად“ ვაფასებთ, მხედველობაში გვაქვს ძველი სომხური ენისათვის დამახასიათებელი ისეთი ფონეტიკური მხარეები, რომლებიც სსენებელი მასალის გადმოცემაშია დაცული. ცნობილი ფაქტია, რომ სომხურმა სალიტერატურო ენამ, რომელიც ქართულის თანამოასაკეა, დროთა მსვლელობაში მოტოლოგიასა და სინტაქსთან ერთად ფონეტიკის მხრითაც დიდი ცვლილება განიცადა. ცვლილება დაეცა, პირველ ყოვლისა, ხმოვნებსა და დიფთონგებს, განსაკუთრებით უკანასკნელთ. როგორაა ასახული ეს მხარე ჩვენი თარგმანებით, ამას ცალ-ცალკე განვიხილავთ.

ა. ხ მ ო ვ ნ ე ბ ი :

რამიე. სავანგებო ცვლილება სომხურ ხმოვნებს ჩვენს თარგმანებში არ ატყვიან.

ե-სა და ი-ს გადიფთონგება სიტყვის დასაწყისში (ե → ქ ღ ი → ილი → დი), რაც სომხურის დღევანდელ კილოებს (თანამედროვე ლიტერატურულ ენასთან ერთად) ფართოდ ახასიათებს, ჩვენს ტექსტებში არ შეინიშნება. მწგ. : ხრესანსიონაჲ - ერევანტვს-ად (+ ერევანთუნი) გვაქვს თარგმანში, იაყას - ოსტანად; იუჲსაყაჲ ქასუჲ - ოჩხარაც ვან-ად ღ იუსი - ოსვიდ. სიტყვას შიგნით ხ ყველგან უცვლელად სათანადო უ-ნით არის წარმოდგენილი, მხოლოდ ერთგან ე-ს სანაცვლოდ ქართულში ი-სი არის: ჟაყისკის - ვარსკი, თუმცა იმავე სიტყვაში მეორეგან ასეთი რამდარ შეინიშნება: ჟაყისკის - ვარსკენი. ასევე ქართულიდანაც სომ-

¹ ასეთი სიტყვები სავანგებოლ გამოყავით კიდეცაც, - სათვალავების ხწორ ფრჩხილებში ჩანსით.

² ასეთებს საკუთარ სახელთა საქიებელში, რაც ტექსტებს ერთვის, დამლით აღვნიშნავთ.

ხურალ ვადალებულ თარგმანში: სელინი - სელინი.

ქ ხმოვნის ვადმოსაცემად, რომელიც მხვავსად ძველი ქართულის „შ“-ისა, ზოგჯერ დიფთონგის შემსკვლევი იყო (სე-ქ ; ეა = შ), ქართულ თარგმანებში უნი ვხვდებოდა. გვყავდა, ია-ქ ს.ს-ის მთარგმნელებს აღარ შესძლებიათ უ-სა ზ შ-ის გამიჯნვა, თორემ ქ სათვის მათ შ უნდა ვაძოვყენებიათ. მაგრამ ეს ვითარება მარტო ჩვენი თარგმანების დამახასიათებელი არაა. ამ დროს უ-სა ზ შ სვეტებს ქართულში სიერთოდ ვერ ვანარჩევდნენ შევეთრად, რასაც ამ ხანის სხვა ხელნაწერი ძეგლების ჩვენუბანიც გვიმოქმებენ.

ქ ხმოვანი, რომელიც ერთად-თავმოყრილი თანხმოვნების ვამყარათ სომხურში, ძველშიც და ახალშიც, სადაც ის თანხმოვნებს შორის მოისმის, მაგრამ არ იწერება, ქართულ თარგმანებში არსად არ ვადმოცემა. მის იქაც კი ვერ ვხვდებით, სადაც ორზე მეტი თანხმოვანი იყრის ხილმე თავს, მაგ.: რეჟონსიქ - რმფონსი, სკლიონსიქ - სლუნსი, ათეული მავალითიდან სამი შემთხვევად, რომ უ-ს სანაცვლოდ ქართულში „უ“ გვაქვს. ექვია : რმსსსსსს - ჰუმავე, ჰუმაივი; სმსსსს - სუ(მ)ბატი და (სლსსსს) სკლიონსსსსსს - (ნათესავისავან) სუტვანძთაქ (სა). ერთს მავალითში - მიყდხრ - მოვე-ჰეტი - შეიძლება ვეწოს კაცს, აიოქის უ-ს ბადალ უ არის, მაგრამ ეს სწორი არ იქნება, რადგან ქართულში „მოვე“ სომხ. მიყ-ის კანონზომიერი შესაჯყვისია და შეიძლება უშუალოდ იყოს ნახესხევი ფალაურიდან.

ერთვან უ-ს ბადალ ქართულში ი-ნი ჩანს : სრესსს - აბლია, მაგრამ ეს სახელი ქართულში ორიგინალურ ძეგლებშიც კი, რომლებიც ჩვენს თარგმანებს წინ უწერებს ზოგჯერ (მაგ., აბოს მარტვილობა), ყოველთვის ასე იწერებოდა და ჩვენი ტექსტის მთარგმნელიც ამ განმტკიცებელი ფორმით ხელმძღვანელობს, როგორც სხვა მრავალ შემთხვევაშიც, შეეხება ეს უცხო სიტყვისა თუ საკუთარი სახელის ვადმოცემა.

უ-ს კიდევ ერთვან თითქოს უ-ც ენაცვლება : სსსსსს - ნოპატი, მაგრამ აქაც რადაც სხვა ვითარებასთან უნდა გვეწოდეს საქმე, რადგან ქართულის სხვა ძეგლებშიც აღნიშნული სახელი ყოველთვის ამ სახით არის წარმოდგენილი (მაგ. „ქართლის ცხოვრებაში“).

ქ ხმოვანი ყველგან ი-ნით არის ვადმოცემული როგორც სომხურიდან ვადმოთარგმნილს, ისე ქართულიდან სომხურად ნათარგმნ ძეგლებში. ერთვან მხოლოდ, მამსხონსას სიტყვის ვადმოცემისას, ის არა ჩანს („მამკუენენი“), რაც შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რადგან მამსხონსას-ის გვერდით ხელნაწერებში ვხვდებოდა ისეთი ვარიანტები, სადაც ეს ქ ამოვარდნილია : მამსხონსსსსსს || მამსხონსსსსსს (I 6, გვ. 21, 22; I 7, გვ. 29, 11).

იქ, რომელიც აღნიშნულს ძეგლებში ბერძნული ა-ს ბადალია, ჩვენს თარგმანებში ო-ით არის ვადმოცემული (რიქსსსსსსსსს - დროვანდავანი; რიქსსსსს - წოვფთა). ასევე ვადმოცემიდა აგრეთვე ძველს ქართულში ბერძნული ა. ეს იქ ჩვენი თარგმანების აღმოცენების ქაშს უკვე გრძელი ო კი აღარ ჩანს, როგორც წინათ (მაგ., რიქსსსსსსსს - ჰროარდაგი), არამედ ოვ, რადგან ამ დროს სომხ. ე-ცა და ე-ც ქართული თარგმანებით უკვე თანხმოვანია ყოველგვარ ხმოვანთან.

იქ ხმოვანი ქართულ თარგმანებში ყველგან უ-ნია, გარდა ერთი შემთხვევისა, ქართული და სომხური დიფთონგური ურთიერთობა

სახელმწიფო, სავაჭრო სახელთა მაწარმებელი სუფიქსი - იუსი ზოგჯერ ონ-ით გადმოცემა (სამაყონსიქ-ამაგონნი; სიბრიუსიქ-არწონნი; სიკლასიუსიქ-არმაკონნი; იუსიუსიქ-არწონნი; სამაგონსიქ-ამაგონნი), თუმცა ის უნის სახითაც გვხვდება (სამაყონსიქ-ამაგონნი; სამაგონსიქ-ამაგონნი; სამაგონსიქ-ამაგონნი; სამაგონსიქ-ამაგონნი; სამაგონსიქ-ამაგონნი). შეიძლება აქ XI ს-ის ხელნაწერებში შენიშნული ის ვითარება გვეტონდეს, როცა უ-ს დაწერილობას ზოგან (ზოგიერთ ხელნაწერში ძალზე ხშირად) ონ-ი ცვლის, მაგრამ სისტემად ასეთი რამ სხვა შემთხვევებისათვის ჩვენს თარგმანებში არ შეინიშნება (ერთგანაა მხოლოდ სტრჰან II სურჰანა - სურჰანა) და ამიტომ ძველია გადაჭრით რისამე თქმა.

ერთგან კიდევ იღ, ისე როგორც ი სრულიად ამოღებულია ქართულში: მონასტრის - მონასტრის, რაც შეიძლება დედნის ნუსხიდანაც მომდინარეობდეს.

ლიფთონგები:

თუ სომხურის ხმოვანთა გადმოცემის მხრივ IX-X ს.ს-ის თარგმანებში, როგორც ვნახეთ, დიდ სხვაობას აღვილი არ ჰქონია, შეიძლება ითქვას, უმნიშვნელო იყო, სამაგიეროდ ლიფთონგების გადმოცემისას ნაირნაირობა უფრო ნეტადაა მოცემული:

სა ლიფთონგი, რომელიც აკად. ჰრ. აჭარიანის მტკიცების თანახმად კლასიკურ სომხურში (V ს.) თითქოს ყველგან აა იყო, რა აღვილსაც არ უნდა ყოფილიყო ის სიტყვაში, ეხლა უკვე სიტყვის ბოლოს, თუ ქართულ გადმოცემას ვენდობით (საქარა - აბილა, სამარა - ბარაჰა, სამარაქარა - ბარაქარა), აღარაა ლიფთონგი, არამედ ლიტონ ხმოვნად ა-დ არის ქცეული, თუმცა ერთგან ოთქის ასევე ძველებურ მდგომარეობას გვიჩვენებს (სამარაქარა - ნათესავისაგან სურვანძთა), თუ აქ ბოლოკიდური ა ნათესავითი ბრუნვის დაბლოკვების ელემენტი არაა, რომელსაც, შეიძლება შემთხვევით აკლია სა: ნათესავისაგან სურვანძთა(სა).

სიტყვის მივნით, თანხმოვნის წინ, როცა ის ნამდვილი ლიფთონგი უნდა იყოს უცვლელია (სამარაქარა - ფაგაკარანი), ხოლო, თუ ის -სა ლიფთონგის წინ აღმოჩნდება, მონოფთონგადაა შეცვლილი (სამარაქარა - ჰემაეკ, ჰემაეკ).

ი ლიფთონგი, რომელსაც აკად. ჰრ. აჭარიანი კლასიკური სომხურისათვის ნამდვილ ლიფთონგად მიიჩნევს თანხმოვნების წინ (ი), ხოლო არანამდვილად ხმოვნების წინ (იყ), გამოწვევით უფროდ არის გადმოცემული ქართულ თარგმანებში. ეს სახის (სამარაქარა - ფაგაკარანი), ანდა ორხმოვანს მაგიერ ორი ხმოვნით არის წარმოგენილი, - ოი (სამარაქარა - ფაგაკარანი; სამარაქარა - ფაგაკარანი). ძველ სომხურში თანხმოვნების წინ ეს ლიფთონგი (ოა) უ-დ იქცა² და მისი ასეთი გამოთქმა ვაღმაყვა ახალ სომხურსაც, ხოლო დიალექტებში ის უ-სა და ო-ს სახით გვხვდება, ასე რომ ჩვენნი ტექსტების ჩვენებანი უმთავრესად დიალექტებს უჭერენ მხარს.

სა ლიფთონგი, რომელიც V ს-ში ყველგან აა უნდა ყოფილიყო, როგორც ამას აკად. ჰრ. აჭარიანი ამტკიცებს, რა აღვილიც არ უნდა სჭეროდა მას სიტყვაში, ეხ-

¹ ჰრ. აჭარიანი. ჯამთე კიხე. კიხისა, 1928, გვ. 315-320.

² შიკოტაძე. ს. აქსიას. ჯამთე კიხე კიხისა. შიკოტაძე - 1931, გვ. 146.

ლა უკვე ჩვენს თარგმანებში ყველგან ავ-ის სახით არის წარმოდგენილი: სიტყვის ბო-
ლოს - წარსადას - ქარანძავი; მოსკალ - სუკავი; სიტყვის დასაწყისში - ალას - ავი-
ნი; სიტყვის შიგნითაც (ხმოვნისა და თანხმოვნის წინაც) - სასადასარ - ნავასარ-
დი, მსადასაგი - ანძავეთი, კადასარ - ანძავირი, კარდასადას - არმაკავანი, კარდა-
სადას - არტავასტი, კადასარ - კავადი, მსადასადასარ - ნივსალავერტი, მოსკალ - სუ-
კავანი, ყარდასარ - პარევატი.

ათით - როლა გამონაკლისი აღნიშნული მოვლენისათვის მინიკ გვხვდება თარგ-
მანებში: ალ დიფთონგი ი ხმოვნის წინ სიტყვის შიგნით უ-ღ ვადმოცემა: კადა-
დასარ - ვარძაორ, ხოლო თანხმოვნის წინ თ-ღ: მარდას - ტარანი. პირველი გამონ-
აკლისის მიზეზი მგონია სომხურიდან არ უნდა მომდინარეობდეს, აქ ქართული
ფონეტიკა ჩანს ჩარეული ქართულშია, სწორედ, რომ თ-სთან წინამავალი უ ვვე-
კარვეის, მაგ.: ცყავი - ცყავოსანი (+ ცყავოსანი), პავივი - პავიოსანი (+ პავივო-
სანი) და სხ... ასევე ვარძაორი → ვარძაორი, რაც შეეხება მარდას-ის «ტა-
რონად» ვადმოცემას, აქ შეიძლება ასეთი ვადმოცემა სომხური რომელიმე დია-
ლექტიდან იყოს შემოსული ქართულში. დიალექტში უნდა დაჩეხებულიყო ის მოვლე-
ნა, რომელიც ჩვენ აქა ვვაქვს, სახელობრ, ალ-ის თ-ღ ვადასულა, რაც შემდეგში
საშუალო საუკუნეებში იქნა სომხ. ი-ვან ვანსახვევებლად აღნიშნით ვადმოცემა.

ი-ღ დიფთონგს, რომელიც ავად. ჰრ. აქარიანისავე შეხედულებით კლასიკურ
სომხურში თითქოს ყველგან ეყ უნდა ყოფილიყო¹, ალ-ის მსვავსად, სიტყვის ბო-
ლოს თუ შიგნით (შემთხვევები მხოლოდ ხმოვნების წინა ვვაქვს) უმარცვლა ილი-
მეტი ყოველთვის უ-თანხმოვნით აქვს წარმოდგენილი: თ-ღ = ევ. ასე მაგ.: მარ-
დას - პართევი; წაყარდასარ - ბაგრევენდი; სრდასარმოხ - ერევანთავსი (+ ერევან-
თენი). ძველ სალიტერატურო სომხურში ეს დიფთონგი თანხმოვნების წინ ჩ-
დიფთონგად იცვალა, რაც შემდეგში იმავე ცვლილებას განიცდის, რასაც სახ-
ვადოდ ჩ-ღ დიფთონგი².

ი-ღ დიფთონგი, რომელსაც ავად. ჰრ. აქარიანი იუ-ღ წარმოდგენს ყველგან
V-ის სალიტერატურო სომხურისათვის³, ჩვენს ტექსტებში სიტყვის შიგნით გვხვდება
და ისიც თანხმოვნის წინ. აქ ის ყველგან ივ-ია არის ვადმოცემული: მსადასარ -
დივსაანნი, მსადასარ - ნივსალავერტი, მსადასარ - სივნიეთი და მსადასარ - ქივსი-
ძველს ქართულ ზოგიერთ თარგმანში ის უ (უი) სახით არის წარმოდგენილი (მაგ.
მსადასარ - მავსტრუთანი⁴), რაც ჩვენი ტექსტებისავე განსხვავებით ნათ-
ლად ახახავს სომხ. ი-ღ-ის დიფთონგობას და მასთან ამ თარგმანის აღრინდელ-
ბასა და სხვაგვარ, წრეში აღმოცენებასაც. თვით ძველ სომხურში პირველადი
სახე ხსენებული დიფთონგისა - ი-ღ - შემდეგში ი-ღ-ღ არის ქცეული; უკანასკნე-
ლი სახით (ი-ღ) შემოსულია ის ახალ სომხურშიც, კილოებში კი გამონაკლის-
ად.

¹ ჰრ. ა. ბაიბაძის. ზაიიყ. ვარდ, კიხნსა - 1928, გვ. 326.

² შიოჯ. მ. აქტიკას. ზაიიყ. ცეკი უტოსიქს. მერსას - 1931, გვ. 77.

³ ჰრ. ა. ბაიბაძის. ზაიიყ. ვარდ, კიხნსა - 1928, გვ. 326.

⁴ ილ. აბულაძე, ქართ-სომხ. ფილოლოგ. შტუდიები, I, გვ. 336 («ტფ. უნივ. შრომები», V).

გებულება ან. ხ-დ ან ილ-დ.

სა დიფთონგი, რომელიც ქართულში აღრიდანვე ისეთ ბადალს გვაჩვადის, რომ მართლაც მის დიფთონგობას ადასტურებს (მაგ.: მარხას- მაჯიანე, აყხას- ატიანი) ჩვენი თარგმანებით უკვე მონოფთონგი უ-ით არის წარმოდგენილი მსგავსად სომხური კილოებისა. ასე მაგ.: სარხას- ამატენი, ჩქმარხას-ქ- დიმუსენნი, სქსესაყ - ეკელეცი, ჯახესაყ ირაქარ - ჰაცეც დრახტი, ჯმარხას-ჰუ- მაყ (ერთგან კი- ჰუმაიყ). მხოლოდ ერთგან გვაქვს მისი წინანდელი გამოხატუ- ლება: ლარხას- ვატენი.

ილ ხმოვნით შედგენილი აღმავალი დიფთონგებისაგან, რომლებშიც კლასი- კურ სომხურშივე თვითონ უ იყო უმარცვლო წევრი დიფთონგისა, როგორც ამას აკად. ჭარიანი ამტკიცებს², ჩვენს ტექსტებში გვხვდება ილსა და ილქ, რომლე- ბიც თარგმანებში ერთ შემთხვევაში ვა-ს სახით და მეორეგან ვი-ს სახით არის წარმოდგენილი: რაგოლს- ბავანი; რილქ- დვინი.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ზოგიერთი დიფთონგის გადმოცემისას ქართული თარგმანები ვარკვეულ ვითარებას გვიჩვენებენ: ქ-თი შედგენილი ზოგიერთი სა- ხის დამავალი დიფთონგი გამონოფთონგებულთა უმარცვლო ელემენტის დაკარგ- ვის გზით: აყ- ვ, იყ- დ ან უ (თანხმოვნების წინ). ხოლო ლ-თი შედგენილი დამავალივე დიფთონგები აღარ არიან დიფთონგებად წარმოდგენილი, რადგან უმარცვლო ელემენტი სათანადო ვ-თანხმონად აქვთ შეცვლილი (სა-ავ, ს-ევ, ქ- ივ) ისევე, როგორც იმ აღმავალ დიფთონგებსაც, რომელთაც უმარცვლო წევ- რად ილ მოეპოვებათ. (ილ-ვა, ილქ-ვი). გამონოფთონგებულთა აგრეთვე სა დიფ- თონგოც: სსა = ე.

დიფთონგების გამონოფთონგებისაგან ყურთო მისწრაფება სომხური დიალექტე- ბის დამახასიათებელი მხარეა, სალიტერატურო ენა დიფთონგებს კვლავ იცავს. ძვე- ლი სალიტერატურო სომხურის დიფთონგების ქართულ თარგმანებში ასახული გამო- ნოფთონგება ამდენად ნიშანდობლივი თვისება ვამოდის IX-X ს.ს-ში იმ კილოსათვის, რომლის წრიდან მთარგმნელები უნდა იყვნენ გამოსულნი (ან როგორც იქ აღზრდილ- ნი, ანდა როგორც მისი ღვიძლი წევრები). ტექსტების ქართულად გადმომღებნი, რომლებიც, როგორც გვგონია, ტაიელნი უნდა ყოფილიყვნენ და მასთან სომხები (ავიოგრაფული ტექსტებისა), უეჭველია, შმობლიური კილოს გამოთქმით იხელ- მძღვანელებდნენ ზემოაღნიშნული სომხური ლექსიკის ვადმოცემისას. ტაოს სომ- ხური კილოსათვის, მანასადამე, აღნიშნული მისწრაფების გარდა დამახასიათებე- ლი ყოფილა კიდევ მიდრეკილება, გადმოეცა დამავალი დიფთონგების უმარცვლო წევრი ლ და აღმავალი დიფთონგის უმარცვლო ილ თანხმოვნით ქ(ვ), რაც აგრეთ- ვე ახალ სალიტერატურო სომხურს. ძველიდან აქვს გადმოყოლილი, სადაც, ცხადია, ეს მოვლენა ძველადვე ტაოსა და მისი მახლობელი დიალექტებიდან იქნება შე- ტანილი.

¹ ი. ი. შ. ს. ს. ს. ს. ს. ჯაიყი ტყის ყხასო მის. ზნესას - 1931, გვ. 117.

² ჯ. ს. შ. ს. ს. ს. ჯაიყი გრერე. ლხესას - 1928, გვ. 331-332.

ძველ სომხურში (და ახალშიც) ყ (ა) ხმოვნებს წინაც უძღვის ხოლმე. სმოვან-
 თან ერთად ის ცალკე მარცვალს შეადგენს, იგი ამ მარცვლის უმარცვლო წევრს
 წარმოადგენს. ამათი შეერთება ნამდვილ დიფთონგად არ მიიჩნევა, რადგან
 ყ (ა) ასეთს მიმდევრობაში თანხმოვანს წარმოადგენს. სიტყვის დასაწყისში ეს
 ყ (ა) ო (პ)-დ იქცეა ძველად და ამ სახით ვადმოცემა ის ახალ სომხურს. ჩვენს
 თარგმანებში ეს მოვლენა არ შეინიშნება. ის არც ა-ით არის იქ ვადმოცემული,
 რადგანაც ქართულში თავიდანვე ასეთ ვითარებაში ყ (ა) ჩვეულებრივ სრული
 ხმოვნით — ი-ნით ვადმოდიოდა. ხ ხმოვნის წინ მდგომი ის ქართულში სრუ-
 ლია არ ვადმოდის. ამის მაგალითი ჩვენი თარგმანიდან ასეთია: ჰიქჟიქიო-
 ყიქი — იზიტბოზიტი || იზიტბოზიდი. მას ჩვენ ვერც ილ-სთან მყოფობისას ვხვდე-
 ბით: ჰილსიქ — ოსიჯ.

თანხმოვნები

სომხური თანხმოვნების ცვლილება ქართული თარგმანებით მცირედ დას-
 ტურდება. დიფთონგებთან შედარებით აქ უფრო მყარია მდგომარეობა.

მოსალოდნელი იყო, რომ დ-ბგერა, რომელიც სომხურს აღინიშნებდა ხანაში არა
 ჰქონია, აქ იჩენდა თავს, რადგან მის გამავლინებას მკვლევრები VIII-X ს-თვის ვა-
 რაუდობენ¹, მაგრამ ეს ასე არაა: ყველგან სომხ. ო, რომელიც შემდგეს ხანებში ღ-ს
 ვადმოსცემდა, აქ ისევ ღ-ს წარმოადგენს. ჩანს, ო ნიშანი უფრო გვიან ვანჭკუთ-
 ვნებია დ-ბგერას და IX-X ს.ს-ში ჯერ კიდევ სომხურში ო-ნიშანს ახალი
 ფუნქცია დაკისრებული არა ჰქონია. ამიტომაც, რომ ჴარასიოქი - დარანალი-
 სია, შარქ - წალკე, შარქ(ი)იოს - წალკოტნი, შილქი - მუშელი, ჴარქიარა-
 შალიტა, ჴარაჯიქი - ვალაშკერტი და ჴარაქი - ვალამი. ასეთივე სურათი
 გვაქვს ქართულიდან სომხურად ვადადგენულ ტექსტებშიც: ერთი მხრით — ბაღ-
 ბაქ - წარაქ || წარაქ, ასლიფოს — ასლიქი, ხოლო მეორე მხრით — სელინი-
 სელინი და ვილაქი - ვილაქი (ქართული ღ სხვაწარად თუ არა ო და ც-ით სომ-
 ხურში არას დრის არ ვადასულა; ღ-კი ან ც-ით ანღა ჰ-ით ვადიოდა X-XI ს-ს
 მდე).

ვხვდებით აქაც იქ სომხურ მკვლევრებს ქართულში ვადმოცემულს დაყრუვებუ-
 ლად, ისე როგორც პირველ-ყრუს ვამდგენებულად:

- წყვილეულთაგან — ყ-ს: არასიოქი — არტავასტ
- ა-ზ: ჴიქიასიო — დიდიანოზ, დიდიანე.
- სამეულთაგან — ო-ტ: არასიოქი — არტავასტ (თუმცა აქ არც ს-თან ღ-ს
 ასიმილაციაა ვამორიცხელი).
- ი-დ, ი-დ: ჴარასიოქი — ვაშალი, შარქი — ვაშალი; წარ-
 რაქაქი — ბარაქაქი.
- კ-გ: ჴარასიოქი — ვაშალი.

როგორც ვხედავთ, სომხური თანხმოვნების ზემოთ აღნიშნული სახით ვადმო-
 ცემა შორსაა იმისაგან, რაც შემდგომი სომხურის მრავალ დიალექტში ჩანდა.

¹ ჴ. ს. ნაბახან. ჴსიოქი. ორბელიანი. 1928, გვ. 337.

ყალობდა, როგორც მკვლელების ყრუ მკვეთრებად გადასვლა და მკვეთრი ყრუ თანხმუნებისა მკვლევებად, ერთიყა და მეორეც სისტემაობრივ.

აღაგ-აღაგ ჩვენს ტექსტებში ვხვდებით აგრეთვე სომხურ შიშინას, ქართულში ვადმიცემულს სისინათი, და მკვეთრ ყრუ თანხმუნებს, წარმოდგენილს ფშვინვიერთ, ისე როგორც ფშვინვიერთს - მკვეთრით:

2 - ს : Աշպիչսար - ახიმატი

ყ-თ : Զրոսպ - თრდაც; յսպէն Սրուանձրայ - ნათესავისაგან სურვანძთა (სა) (თუ აქ თ მრავლობითის გენიტივის დამახასიათებელი არ არის).

4 - კ : Դիմաքսես - დიმაკსენი.

ცალკეული თანხმუნებისაგან პირველ ყოვლისა აღსანიშნავია შემდეგი: 3 ქართულ თარგმანებში გვხვდება სიტყვის შიგნითა და დასაწყისშიც, როგორც ხმოვნის, ისე თანხმუნის წინაც - Դսრձայսեր - დაძჭაძეტი, მწრէկას - მეჭეკანი, Բաւլարայ - ბარლავა, վարաս - ვაჭანი და სხვ.; Կամարկար - ჭამარკარი, Կրպակերպ - ჭრამაკერტი. მაგრამ სიტყვის ბოლოს იგი უკვე აღარ ვადმიცემთ: Կերեսեր - ნერსე, Դասպուր - შაპუ (შესატყვისად გვხვდება «სამურციც»).

გვეკარგვის სომხ. ր ქართულ საბადლოებში, როცა ის ან ბოლოსა - Սկոհրե - სკოტე, ანდა შიშინა 2-ს წინ - վաղարշ - ვალაში. ერთგან ის დაკარგულია სიტყვის შიგნითაც - Արթուրիք - არწონნი. პირველი რიგის მოვლენები სომხურისათვის საერთოდ უცხო არ არის, მაგ., պարչպե (შდრ. ամպարիչკ) - պაუპეს..., ხოლო რით არის გამოჩვეული უკანასკნელი, არა ჩანს.

თანხმუნთანა კომპლექსებიდან վր ქართულში «ორ»-ად არის წარმოდგენილი, რაც დიალექტებისათვის უცხო არაა. აქ ნამდვილად վր არის «ორ»-ად მოცემული: վրթասէս - ორთან.

დასასრულ, ქართულ თარგმანებში ზოგჯერ საკუთარი სახელების დაბოლოება -աս და -ტა უმეტესად უსანოდ არის წარმოდგენილი (Արսა - აბა, Թեդաս - თევდა, Յուդաս - იუდა, Գովկաս - ფოვა; Արիսպակ - არისტავე, Մովսէս - მოსე, Յորդանէս - იორდანე, Կերես - ნერსე, Պողոքէս - პოლოკტე, վրթասէս - ორთანე), ზოგჯერ ეს დაბოლოებანი შენახულიც არიან [Մեսնաս - მენას; Մուքիս - სუქიას (|| სუქიას), Արպաշէս - არტამეს]. არის ცალკეული შემთხვევა, როცა -ტა-იანი დაბოლოება ის-ით არის მოცემული (վաղէս - ველის) ანდა სრულიად მოვარდნილია (վրթասէս - ორთან).

ქა დაბოლოების მქონე სახელები იშვიათად ინარჩუნებს ქართულში ამ დაბოლოებას (Գրիգորի - გრიგორის, მაგრამ გრიგორ-იც მოიპოვება). ის ზოგჯერ -ეს-დაბოლოებით არის წარმოდგენილი ქართულში (Ադրիანուպակ - ადრიანოპოლეს, რაც პირველ-წყაროს, ე.ი. ბერძნულის ფორმას იცავს: -ის ← -ეს).

ქი და -ი დაბოლოებანი სახელები კი თითქმის სამევე დაბოლოებებს ინარჩუნებენ ქართულში [Գրիգորի - გრიგორის (|| გრიგარი), Դիմსკրի - დომენტიოს, Զուսիქი - ზოსიმოს; Թեդოსი - თევდოსიოს, Թეդოსი - თევდოტიოს, Սերգի - სვრტოს; Անդրիას - ანდრიანოს, Դիդრას - დიდრიანოზ (|| დიდრიანოზ), Թագի - თადეოს, Թაղէ - თაღელეს, Կորას - კორაფოს, Կուկ -

სისიუ - ლუკიონ (ლუკიანე), კაიუსსკიასიუს - ვალენტინოს, კაიუს - ვარს, ნაყიასიუს - ტატიანოს]. ზოგჯერ პარალელურად, როგორც ვხედავთ, -ჩიუს-თან -ი მოვევქვებო ქართულში. (ჟრჟაბიჩიუს - ვრიგარი), ხოლო -იუს-თან -იე როგორც პარალელურად (ჩიქიასიუს - დიდაქსენე, ზიქიასიუს - ლუკიანე), ისე ცალკეც (პიქიასიუს - ივლიანე).

-საა ო -ჩიუს დაბლოციებიან სახელთა გადმოცემა ქართულში თითქმის არაფრით სხვაობს იმ თარგმანების მოწმობათაგან, რომლებიც მომდინარეობენ ბერძნულიდან, სადაც სწორედ ამათი შესაბამისი დაბლოციებაა შემდეგი სახით მოგვევქვება: -საა = -ას; -ჩიუს = ის (+ -იოს ო + -იუს, ოს).

რაც შეეხება -ქა, -ჩიუს და -იუს დაბლოციებიან სახელებს, ისინი, ზენ ერთი, სხვადასხვა გვარად არიან გადმოცემულნი (მაგ. -ქა უსანო ფორმით, ხოლო -ჩიუს ო -იუს უმეგესად ხანიანი ფორმით) და, მეორეც, ძირითადად სხვაობენ ზემოაღნიშნულ თარგმანთა ჩვენებათაგან, რომელთა მიხედვით ამათი ზერძული შესატყვისი ერთ შემთხვევაში - იუს, ოს - ქართულში წარმოღვენილია. ან -ის ანდა -ი დაბლოციებით, მეორე შემთხვევაში - იოს - ინით ო შესაშემი - ოს - ენით.

ბერძნულიდან მომდინარე თარგმანების მოწმობებთან დაპირისპირებით¹ ერთი ნათლად ჩანს, რომ ჩვენი თარგმანები ბერძნულთან საერთო დაბლოციების მქონე სომხურ სახელთა გადმოცემის სფეროში უფრო ახლო დვას დელანთან, ვიდრე თვით უშუალოდ ბერძნულიდან გადმოთარგმნილ ტექსტებთან, რომლებიც დაახლოებით ამავე ხანაშია ნათარგმნი. ეს ვარაუდობა კი - სომხურ წყაროსთან ასეთი სიახლოვე - თავის მხრით იმას გვაფიქრებინებს, რომ აღნიშნული სახის საკუთარ სახელთა ასეთნაირი გადმოცემა კამოწვეულია თავისებური მთარგმნელისა და მომხმარებელი წრის არსებობით, რაც გარკვეულს ხანსა და გარკვეულს ადგილს უკვე დადგენილად მიმაჩნია.

x. თარგმნილი ძეგლების ცალკეული მიმოხილვა

სომხურიდან ნათარგმნი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები შეიძლება ოთხ წყებად დავყავთ. ერთი წყება უკავშირდება სომეხთა პირველ განმანათლებლად მიჩნეულ თადეოს მოციქულის სამისიონერო მოღვაწეობას. მეორე წყება სომეხთა საერთო განმანათლებლად აღიარებულ კრიგოლ ქართლის თანამედროვეთა და მის შთამომავლობიდან გამოსულ მარტვილ-მოღვაწეთა წამება-მოქალაქობას გადმოგვცემს. მესამე სამარხპანო სომხეთის დროის სპარსთა დევნულების მსხვერპლად მიტანილი სომეხი მოღვაწეების თავდადებას მოგვითხრობს, ხოლო უკანასკნელი, ე. ი. მეოთხე წყება, არაბების ბატონობის პირველი ხანის წამებულთ ეხება.

¹ ნ. ამის შესახებ პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის შრომა: გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ქართული თარგმანი, ნაწ. II, გამოკვლევა (თბილისი, 1926), და მატება II: ბერძნული საკუთარი სახელების გადმოცემა, გვ. 83-97.

პირველი წყება

პირველი წყების ძეგლები, რომლებიც თადეოს მოციქულის სახელთანაა დაკავშირებული, შემდეგია: ა. «წამებაჲ წმიდისა დედოფლისა სანდუხტისი», ბ. «სიყუანი წამებისათჳს წმიდისა ოსკისი და მოყუასთა მისთაჲ» და გ. «წამებაჲ წმიდათა მოწამეთა მესუვაკეთაჲ». პირველი ნაწარმოები სანატრუკ სომეხთა მეფის ქალისა ღ თადეოს მოციქულის მოწაჲთის - სანდუხტის - წამებას აგვიწერს, მეორე - სომეხთა მსუელი და იქ თადეოსის მიერ მოქცეული ბერძენი დესპანების წამებას მოგვითხრობს, ხოლო მესამე - ამ ბერძენ დესპანთა მეფაურის, ოსკის მიერ მოქცეული იმ ოსების მარტვილობას აღწერს, რომლებიც სათესიკ დედოფალს მოჰყვანენ ოსეთიდან სომეხთს, როცა ის არტაშეს სომეხთა მეფეს გაჰყვა ცოლად.

ა (I ა). «წამებაჲ წმიდისა დედოფლისა სანდუხტისი».

სანდუხტის მარტვილობის წიგნი მოკლეა. ისეთი მცირე წამების წიგნი, რაცეო ქართულია, სომეხთის სიძველეთ-საცავებში და კერძოდ «მრავალთავებში», ე.ი. შაჰრსოქრებში, სადაც ის მოსალოდნელი იყო, არ აღმოჩნდა. ამ კატეგორიის ხელნაწერებში სანდუხტის ხსენებას ვხვდებით. ზოგან ის ცალკეა მოცემული, ზოგან კიდევ თადეოს მოციქულის ხსენებასთან ერთად. როცა ის ცალკეა წარმოდგენილი, მაშინ ხსენებისათვის დადებული საკითხავი, როგორც ეს საზოგადოდ მარტვილთათვისაა მიღებული, მის (ე.ი. სანდუხტის) წამებას მოგვითხრობს, ხოლო როცა თადეოს მოციქულის ხსენებასთან ერთად გვხვდება, მაშინ ორივეს წამება ერთადაა წარმოდგენილი. სანდუხტის მოღვაწეობა, როგორც აღვნიშნეთ, თადეოსის საძისიონერო სიძველეთსთანაა დაკავშირებული. ამ საქმიანობას მოგვითხრობს თადეოსის მარტვილობის წიგნი, რომელშიც, როგორც მომენტი, შემოდის სანდუხტის ისტორიაც. ეს მარტვილობის წიგნია სწორედ საკითხავად დადებული იმ «მრავალთავებში», სადაც თადეოსისა და სანდუხტის ხსენებას ერთად ვხვდებით. ხოლო იმ «მრავალთავებში», სადაც ამ მარტვილთა ხსენება ცალ-ცალკეა აღნიშნული, ეს მთლიანი წამების წიგნი დანაწილებულად არის საკითხავებად მოცემული. ასეთნაირად წარმოდგარი მარტვილობის წიგნი სანდუხტისა, მიუხედავად იმისა, რომ უფრო ვრცელი მარტვილობის წიგნიდანაა გამოღებული, ქართულად დაცულს წიგნზე მაინც უფრო ვრცელია. მართალია, არის ზოგჯერ შემთხვევები, როცა სომხურ მრავალთავებში დაცულს სანდუხტის წამების ამნაირ წიგნთან მიმართებით ბევრ-სომხურ ხელნაწერებში უფრო მოკლე წიგნებსაც ვხვდებით, მაგრამ ისინი, როგორც შედარებამ ნათელ ყო, მოგვიანო ხანის სვინაშსარისა (შაჰსარისი) და «ვოსკეფორიკებისათვის» (ნოსკოქიკი) დამოუკიდებლად გამოკრებილსა და, რაც მთავარია, პერიფრაზს წარმოადგენენ.

ქართული მოკლე წამების შესაბამისი სომხური წიგნი, როგორც ირკვევა მარ-

* აქ და სხვაგანაც ქვემოთ, ცალკეული ძეგლის განხილვის დროს, ფრჩხილებში კსსამთ იმ სათვალავებს, რომლითაც ავითქული ძეგლია გაშვებული წინამდებარე გამოცემაში.

თუ ვერცისი გამოცემანია წარმოდგენილი (PB)¹. ამ გამოცემანი შესული თაღეისი წა-
მიჭის წიგნი და ხანდუხტის მყოფე წა, როგორც მისი წინასიტყვაობიდან ვიტყობთ, „მრგლო-
კანი ხელით შესრულებული „მრავალთავის“ მიხედვით ყოფილა გამოქვეყნებული, რო-
მელიც XI ს-ის ჰელოფენია“, ხოლო საიდანაა აღებული სანდუხტის წამების წიგნზე
ღარათუი „ნემტა პენა, ამახედაც ვარკვევით არაფერია ნათქვამი². თაღეის მიცეფულის
წამების ვრცელ წიგნს რომ შეუდარეთ სანდუხტის წამების მყოფე წიგნი, ფართო მა-
ტულით ტექსტობილი შესეფერა მარტო ერთი დიდ (ბოლო) ნაწილს აღმოაჩნდა. ეს
ნაწილი (კვ. კვ. 4, 16-8, 28) სანდუხტის აღსასრულს გადმოგვცემს. ამ წიგნის წინა, შე-
დარებით მცირე ნაწილი კი (კვ. კვ. 3, 4-4, 14) მოკლედ გადმოსცემს იმას, რაც სანდუხ-
ტზეა ნათქვამი თაღეისის მარტვილობის ვრცელს წიგნში. ამრიგად ირკვევა, რომ
მყოფე წამების წიგნი, როგორც ამას მისი ძველი ქართული თარგმანი მოწმობს,
საკმაოდ ძველი ხელნაწერის სახით ძველადვე არსებულა სომხურად.

ამ ძველი სომხური მყოფე წამების წიგნის ვრცელთან შემხვედრი აღვილი, როგორც ვა-
როანტეპილან ჩანს, სრულიად სიტყვა-სიტყვით არ მიჰყვება ვრცელის ნუსხეს (CO).
უკანასკნელთ მოკლესთან შედარებით ცალკე სიტყვები და ზოგჯერ ფრაზებიც კი აკლია.
შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ვამოკრებებს დროს წაემტა მოკლეს ეს სიტყვები და ფრა-
ზებიც, მაგრამ უფრო სწორი იქნება, თუ მივიჩნევთ, რომ დღეს ცნობილ ვრცელ
წიგნს ძველად არსებობდა მისებრ ვრცელი სხვა ნუსხაც, რომლის ბოლო ნაწილი
მისგან გამოკრებილს მოკლე წიგნშია დაცული. და ეს იმიტომ, რომ ანალოგიური
სურათი ვვაქვს შუშანიკის მარტვილობის სომხურ წიგნთა შორისაც. იქაც მყოფე
წიგნის ბოლო დიდი ნაწილი (და არა დასაწყისი), რომელიც შუშანიკის აღსასრულს
გადმოსცემს, გამოკრებილი აღმოჩნდა ვრცელისაგან. უკანასკნელთან მიმართე-
ბით მყოფე უფრო ძველი (თუმცა არც პირვანდელი სახისა) ვამოდვა, ვიდრე ვრცე-
ლი. ეს იბითაც კი დამტკიცდა, რომ მას უფრო მეტი შესაბამისი აღვილები აღ-
მოაჩნდა ქართულთან, რომელიც სომხური წამების წიგნებისათვის პირველ-დ-
ღნად დადასტურდა³.

ჩვენს ამ მოსაზრებას ერთგვარად მხარს უჭერს ვუნეციამი გამოცემული თაღეისის
მარტვილობის ვრცელი წიგნი. მყოფე რედაქციის სათანადო აღვილი და ხუნებული
წიგნის შესაბამისი ტექსტი თითქმის ყოველმხრივ სვლებიან ერთმანეთს. გამოწე-
კლისს წარმოადგენს მხოლოდ ერთი ნაწყვეტი (კვ. კვ. 4, 20-6, 2), რომელიც ხე-
ნებულ ვრცელ რედაქციას (V11) რაჯიმდაც აკლია⁴. ამნაირად, სანდუხტის წამების
წიგნს, რომელიც ძირითადად გამოკრებილი ჩანს უფრო ვრცელი წამების წიგნი-
დან (თაღეისის მარტვილობისი), ტექსტობრივ უფრო მეტად მხარს უჭერს უკანას-

¹ „სიძებრე ვაყსაყსაჲ“, მ. კლავდიანის ძეგლს აქვს შარტნიჲ თაღეისი ს. შანოქაიი
კლავსი ს. თაღეისი ზეჲსაყსაჲ, კვ. კვ. 77-83, მ. ს. ს. 1853.
² „ხას ვარაყსაჲ შიქარქა ს. ირ ვლქი რამთაიჲ-ყარაჲთხისა შანოქაიი ქარაყსაჲჲ
შოსაყსაჲჲ შიქარქა, ქ. მ. ვარაჲ ვარაჲთხისაჲ, აყსაჲჲ თაღეისი“ (კვ. 7).
³ ნაკობ ცუარტველი - მარტვილობა შუშანიკისი, ჩეში გამოც., 1938 წლი, გვ. 019-045.
⁴ ნაფიქრებელია, რომ ამ დღეს, რომლისგან ეს ნუსხა მომდინარეობს, უფრო მეტი ჰქონდოდა.

კნელის ყველაზე ადრინდელი (X სს-ის) ნუსხა, რომელიც, როგორც ვთქვით, ვენეციაშია გამოცემული. ამდენადვე საფიქრებელია, რომ მოკლე წამების წიგნი, რომელიც ქართულ თარგმანს დასდებია საფუძვლად, ასეთი ჩვენების გამო, ტექსტობრივ უძველესად ცნობილ ხელნაწერზე უფრო ძველია.

სამეცნიერო წრეებში, როგორც სომხურს ისე უცხოურში, დიდი ხანია, რაც საგანგებო ყურადღება ექცევა თადეოსისა და სანდუხტის მარტვილობის წიგნს. ეს ინტერესი განსაკუთრებით მას შემდეგ ვაცხოველდა, რაც მოსკოვში ხორენელის ისტორიის წყაროებისა და აღმოცენების პირობების კრიტიკული შესწავლა დაიწყო. ამას კი საფუძველი გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან ჩაეყარა.¹

ტრადიციული მიმდინარეობა მარტვილობაში მოთხრობილ ამბებს უკრიტიკოდ იწყნარებდა. იგი თვლიდა, თითქოს თადეოსის მარტვილობა დაეწეროს ერთ-ერთ მის მოწაფეს I საუკუნის 50-იან წლებში სირიულად, რაც შემდეგში გადმოიღეს სომხურად. მასვე სარწმუნოდ მიაჩნდა როგორც სომხური ეკლესიის მოციქულებრივი წარმომოხილობა, ისე, თუ მთლიანად არა, სომხეთის ერთი ნაწილის მაინც მოციქულთა ღვაწლით ქრისტიანობაზე მოქცევა, რაც ნათლად გამოსჭვივის მარტვილობის წიგნიდან.

სომხეთის ეკლესიის მოციქულებრივი წარმომოხილობის აზრს და თადეოს მოციქულის ქადაგებას სომხეთში ჩვენს საუკუნეშიც აღმოაჩნდნენ შემწყნარებლები მეცნიერ-მკვლევართა შორის. ერთი ასეთთაგანია მ. ორმანიანი, ცნობილი საეკლესიო ისტორიკოსი, რომელიც სომხური წყაროების ცნობების ანალიზის შემდეგ იმ დასკვნამდის მიდის, რომ „ან ორი თადეოსი უნდა შევიწყნაროთ სომხეთის მოციქულებად (მხედველობაში აქვს: ლებნოს-თადეოსი და იუდა-თადეოსი), ანდა მარტო იუდა-თადეოსი ვიცნაოთ სომხეთის მოციქულად, რომელიც შესაძლოა უფრო უეჭველიც იყოს. ყოველგვარ შემთხვევაში მაინც სომხეთის მამათ-მთავრობის „თადეოსის მიერი საყდარი“, ე.ი. მოციქულებრივი ეკლესიის არსებობა ყოველივე ეჭვის გარეშეა“.²

მ. ორმანიანზე ადრე დაახლოვებით ასეთი აზრი თადეოსის ღვაწლის შესახებ დ. ალიშანსაც ჰქონდა გამოთქმული. ადრე-თადეოსის ცხოვრების წიგნის (ღაბუნას სახელით ცნობილი) სირიულიდან მომდინარე სომხური ვერსიის თხრობა „თადეოსის ქადაგების შესახებ აღმოსავლეთში, დიდ სომხეთში, სანდუხტის დამოწაფება და ორივეს სიმხნით აღსრულება ჭეშმარიტი ჩანან და ცალკე აღწერილ ისტორიადაც მოიპოვება ჩვენს ძველ ხელნაწერებში, რომლის მთარგმნელი, სამუელ აქისკიანისი, რომელიც ბრძანებს, გაავრცელოს

¹ შესწავლას ხელს უწყობდა მარტვილობის თარგმანებიც: 1 Н. О. Эмин. Сказание о святых Тадее и Евдокиме, апостолах Армении, 1877. 2 J. M. Schmid. Geschichte des Apostels Thaddaeus und der Jungfrau Sanducht („Zeitschrift für armenische Philologie. Erster Band. Mayburg (Hessen), 1903, ss. 67-73.

² Ազգայնագիտ. ... լրես Ա. Օրմանյան. Կողիս, 1912, გვ. 25.

ოვი და გააცნონ მთელ სომეხ ხალხს, შეონია კათალიკონია, თუ შემუგლი არა, დი-
ლი საჰაკის საყდრის მოქიშჳე, სამუელი ჭაინც, მბბგენის მემკვიდრე VI ს.ის და-
მდეგსა¹

უცხო წყაროდან თარგმნილად მიაჩნია თადეოსისა და სანდუხტის აპოკრიფული
წამების წიგნი, მასზე დართული ანდერძის მიხედვით, ნ. ემინსაც. მის მთარგმნელად მას
უფრო შმუელი ჰგონია (კათალიკონობდა 432-439 წ.წ. შორის). თვით თქმულება კი, ნ.
ემინის შეხედულებით, «ერთი უძველესთაგანია და ეკუთვნის, თუ მოციქულების ხანას
არა, II-III ს-ის მაინც ნამდვილად»²

როგორც მ. ორმანიანისთვის, ისე ღ. აღიმანისთვის მსგავსება თადეოსის მარტვი-
ლობასა და მოსე ხორენელის ისტორიას შორის თადეოსის, სანატრუკისა და სანდუხტის
აშბებთან დაკავშირებით უცნობი არ იყო, მაგრამ მათს სათანადო ნაშრომებში საკით-
ხი, თუ რანაირ მიმართებაშია ეს ორი ძეგლი ერთმანეთთან, აღძრული არაა. სამა-
გიეროდ ამ საკითხს აღრევე და შემდეგშიც სხვები ეხებოდნენ. ცნობილი ვენელი მსი-
თარბანელი ი. გათრჭიანი, რომელიც მ. ხორენელის ისტორიის აღმოცენებას 480
წლისათვის დებს, ჰერ კიდევ თავის «მსოფლიო ისტორიაში» აღნიშნავდა, რომ თა-
დეოსის მარტვილობის წიგნი 480 წელზე გვიანდელი არ უნდა იყოს. ესევე მკვლევა-
რი ამ საკითხს სხვაგანაც ეხება და უფრო მეტ დაკვირვებასაც გვიბიარებს. მარტვილობის
უძველესი ხელნაწერი, რომელიც XII ს-ის ეკუთვნის, შეუბღალავად არ წარმარგვიდგენს
წამების აღრინდელ წიგნს, რომლის დედანი სირიულად უნდა არსებდელიყო და მისით
უნდა გასცნობოდა მას ფავსტოსი და ხორენელი³.

სირიულთან კავშირს თადეოსისა და სანდუხტის მარტვილობის წიგნისას, სხვა
ნაწარმოებებთან ერთად, როგორცაა «მოციქულთა მოძღვრება» (Արդասպարուքին
առաքելից) და ლაბუბნას «აზგარის ეპისტოლე» (Թուղթ Ազգարու), რომლებიც ამ ენი-
დან შესრულებულ თარგმანს წარმოადგენს მეხუთე საუკუნისასი, ვენელივე. ცნობილი
სომეხი ფილოლოგი ი. დაშიანიც აღნიშნავს. მისი აზრით მარტვილობის წიგნს, რო-
მელიც V ს-ში უთარგმნია სამუელს, შემდეგ ხანებში შეჰმარტებია სხვადასხვა ნა-
წილი, ისე როგორც შეთხზულა ახალი ნაწარმოებიც სანდუხტისა და თადეოსის
«ნემტთა პოვნისა»⁴, რომელიც VII ს-ისა ჩანს ზოგიერთი ნიშნის მიხედვით⁵.

¹ «Արշակյա քրիստոնէութեան. Հայոց » գրեց Ղ. Ա. Ի չ ա ս . վենսիկ, 1901, გვ. 12-13.

² Перебогн и старши Н. С. Эминна. Москва, 1897, გვ. 111.

³ Ի. Գրուսბոց Յովս. Գաթրճեան հասարակորդ, Փ. Բիւկանդասի «Հանդէս Ամսօրեայ»,
1889, გვ. 40-43.

მისე ხორენელის დანაჳიდებულება თადეოსის მარტვილობის სომხურ წიგნზე შენიშნული აქვს
ნ. ემინსაც, რომელსაც დღევანდელი ტექსტისათვის ვინსჯავებულად წარმოუდგენია ხორენელის სულთ
არსებულად, როგორცაა ზოგიერთი მისგანთა კავთის ცხადებების, რომელიც ხორენელთან იხსენიება.
კატეხის წიგანში დღეს აღარ არისა V ს. ნაქალაქისათვის. ი. ე. ე. 1897, გვ. 111.

⁴ გამოცემულია «Սովինքը Հայկականք»-ის 2 წიგნში: «Գիրք Արշակայ» გვ. 85-97.

⁵ Յ. Տաշեան. Արդասպարուքին առաքելից, անվարակաս կանոնայ մարեան. «Հանդէս
Ամսօրեայ». 1893, գვ. 17-67.

სირიული წყაროს თარგმნით აქი არა, არამედ გამოყენებით არის წარმომდგარი თა-
ღელისის წამების სომხური წიგნიც, აღნიშნავს ერთ-ერთ ნაშრომში აკად. სტ. მალხასი-
ანცი. მარტვილობის ეს წიგნი, რომელიც მას ლაბუზნას სახელით ცნობილი სომხური
თხზულების გამოქვეყნების შემდეგ და მისვან გამოკრებილი ჰგონია, ანდერძში «მთარგ-
მნელად» მოხსენიებული სამუელ ეპისკოპოსის ნარედაქციევ თხზულებად მიაჩნია, შეს-
რულებულად კიდევ V-ს-ის პირველ ნახევარში, ე.ი. ფავსტოსის წინათა.¹

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მოსე ხორენელის წყაროების გამაწვლილვითი შესწავ-
ლის დროს საკითხი მ. ხორენელისა და თადეოსის მარტვილობის წიგნის დამოკიდებუ-
ლებისა ხელახლა წამოიჭრა. ა. კარიერმა იმის გამო, რომ თადეოსს არ იცნობენ, რო-
გორც მქადაგებელსა და სომხეთის განმანათლებელს სომეხი ძველი ავტორები (კორა-
უნი, ელიშე, ეზნიკი, აგათანგელოსი, ლაზარე, სებეოსი), გარდა ფავსტოსისა და ზენობ
კლაკისა, რომელთა თხზულებანი ხორენელზე დიდად აღრე არც უნდა იყვნენ დაწერი-
ლით, ის დასკვნა გააკეთა, რომ თადეოსის განმანათლებლობის ამბავი, რომელიც ლა-
ბუზნას სახელით ცნობილ სომხურ ვერსიაშიც არის მოთხრობილი აქსუბურ ვადმო-
ცემასთან შეგუებით, შემდეგშია შეთხზული (ლაბუზნას სომხური თარგმანისაგან გან-
ცდილი ცვლილების შემდეგ), მაგრამ ხორენელზე აღრე. მარტვილობის ეს წიგნი წყა-
რთა ხორენელისთვის და სომხურადვე უნდა იყოს შედგენილი.²

დაახლოებით ასევე წარმოადგენს მოსე ხორენელისა და თადეოსის მარტვილობის
მიმართებას ი. მარკვარტიც,³ მხოლოდ მარტვილობის წიგნის აღმოცენებას უფრო ზედ-
მიწევნით ადგენს. რადგან თადეოსის წამებისნაირი ლეგენდარული წიგნები, მო-
წამეთა ნეშტის ჰოვნასა და გადასვენებასთან არის ხოლმე დაკავშირებული წარმომო-
ბით, ხოლო თადეოსისა და სანდუხტის «ნეშტთა ჰოვნა» ასოლიკის მოწმობით 485
506 წ.წ. შორის ზანს მომხდარი, ამიტომ ეს მარტვილობის წიგნი VI ს-ში უნდა იყოს
დაწერილი. ამას გარდა, როგორც ირკვევა, ცანაგრძობს ი. მარკვარტი, სომხეთის
ეკლესიას თავისი მოციქულებრივი წარმოშობილობის დამტკიცებისათვის VI ს-ის მე-
ორე ნახევარში მიუყვია ხელი და ასეთ ფუნქციონირებად თადეოს მოციქულია გამოცხა-
დებული კათალიკობ იოანე II-ის წერილში ვრთანეს სივნიელისადმიო (41რე 197რე,
კვ. 78-80), რაც იმას მოწმობს, რომ ამ დროსათვის მარტვილობის წიგნი უნდა არსებუ-
ლიყო, ე.ი. მეექვსე საუკუნის მეორე ნახევარში უნდა იყოს შეთხზული.

ი. მარკვარტი თადეოს მოციქულისა და სანდუხტის წამების კანონიკური აღიარების
პირდაპირ მოწმობად სომხეთში ასახელებს ე.წ. ანონიმურ ქრონიკას (Ան-
անուն ժամանակագրութիւն-ს), სახელდობრ მის მესამე ნაწილს (Կայսերք Հռոմ-
մից, թէ որչափ ամբ կալան կամ ամխք և գինչ գործ գործեցան), რომელიც (III ს-
ში

¹ Ուսումնասիրութիւն Փաւստոս Բիւզանդի պատմութեան, գրեց Ար. Մալխասեան, Կիևնա, 1896, გვ. 29, 30.

² A. Carrère, La légende d'Abgar dans l'histoire d'Arménie de Moïse de Khoren. « ჯანդუა Ամսորեայ », 1896, გვ. 170-175 და გვ. 240.

³ Յ. Մարկարտի. Էջ մը հայ արշակունեաց հնագոյն պատմութենէն... « ჯანდუა Ամսորեայ », 1900, გვ. 40-41.

წილი) 666/7 წ. უნდა იყოს უეჭველად დაწერილი¹, რასაც ანანიო შირაკელს შიამყენს.

თადეოსის მარტვილობის წიგნის ენობრივ სიახლოვეს ფავსტოსსა და ხორენელს გარდა აგათანგელოსთანაც კი შენიშნავდნენ. ლექსიკურ მხარეში ჩანს ეს სიახლოვე მათ შორის, ამტკიცებდა 1905 წ. ვენეციელი მხითარიაწელი ნ. ანდრიკიანი². მარტვილობის წიგნი ამიტომ აღმოცენებული უნდა იყოს IV ს-ში, რომელიღაც უცხო ენაზე, რადგან ჯერ კიდევ სომხური მწიგნობრობა არ არსებობდა, ხოლო შემდეგ, როცა ის შეიქმნა, მეხუთე საუკუნეში სომხურადაც თარგმნეს, დასძენდა იქვე ესევე მკვლევარი. მაგრამ ვინ არის მთარგმნელი? ხსენებულ ნაშრომში ამაზე ვაძვევით არაა ამბობდა ავტორი, მაგრამ შემდეგში, 1907 წელს, ის უკვე თხზულების მთარგმნელად სამუელს მიიჩნევს, მხოლოდ არა კათალიკოსს, როგორც ამას ტექსტის გამომცემელი ამტკიცებდა ანდრეძის ერთი ადგილის სიტყვეებზე დაყრდნობით („მოუც მთელ ზომხეთს“ თარგმანი, რაც თითქოს ავტორიტეტულ პირს შეეძლო ეთქვა, კათალიკოსს და სხვას კი არა), არამედ მესროპის მოწაფეს, საქართველოს სომეხს (ქრისტიანს), კორინთის სკოლის ამხანაგს, რამელიც არჩილ მიღის კარის ეპისკოპოსი იყოს³.

უკანასკნელად თადეოსისა და ხანღუხტის მარტვილობის წიგნის გარშემო ერთგვარი შემაჯამებელი ნაშრომი მოგვცა ვ. ჰაყუნიმ. იგიც ზოგიერთი თანამემამულითაებრ იწყნარებს მარტვილობის წიგნის აღმოცენებას სირიულს ან ბერძნულ ენაზე ფავსტოსის უწინარეს, მის მერმე, V ს-ში, სომხურად ვადმოღებას სამუელის მიერ, რომელიც შესაძლებელია «მარტველ-მთარგმნელთა» სკოლის ამხანაგი სამუელი იყოს. ამასთან აღნიშნავს იმასაც, რომ ძეგლი შემდეგში სომხეთის ეკლესიის მოციქულებრივი წარმოშობის დასამტკიცებლად გამოუყენებიათ და სხ⁴.

დასასრულ, მარტვილობის ტექსტის ავტარგვანობის შესახებ უნდა მოვიყვანოთ ცნობილი მკვლევრის ნ. აკინიანის შეხედულებაც. ნ. აკინიანი ამ ტექსტს სომხური ენის კლასიკური პერიოდის (ე.წ. იუსტინიანის ანუ «ოქტავის ხანის»: 407-450 წ.წ.) ნაწარმოებთა რაგში ათავსებს და შენიშნავს, რომ ის შემდეგში ახალი რედაქციითაა შებღალულო (სიო ქაქაქაიძისამაქ არჯასაიღოსამ)⁵.

¹ „Hiernach kann also kein Zweifel sein, dass dieser dritte Teil unserer Chronik in zweiten Jahre Justinians II (September 686 - September 687) geschrieben ist“ (Hippolytus Werke, vierter Band, die Chronik, hergestellt von Adolf Baumert... nebst einem Beitrag von J. Markwart. Leipzig, 1929, გვ. 414-418.

² ნ. ს. სერქიასის. სტიქლოპიქსისხეც სამსე-საიოე ქკაყაყანსოქსან ქკაყ. «ჩაგდაქკა» 1905, გვ. 552-554.

³ ნ. ს. სერქიასის. სამსე-საიოე ქკაყაყანსოქსან. რარგდასიქ. «ჩაგდაქკა» 1907, გვ. 60-61.

⁴ ჯ. დ. ჰაგოსიქ. ჩაყაყაყანსაყე სტიქსეხი ტრასოიქსი ანოსქ. «ჩაგდაქკა» 1926, გვ. 83. 225-29. 257-262, 289-294.

⁵ ნ. ს. სერქიასის. რარგდაქკა რაყერქსი ს ქქსისსაყანსი. სქიქიქარქსანსი რაყოიქ. ქქსისსა 1931, გვ. 48.

ასეთია მოკლე მთავარი შეხედულებანი სომეხი და უცხო მკვლევრებისა თადეოსისა და სანდუხტის მარტვილობის შესახებ. როგორც ვნახეთ, ერთი საყოველთაოდ აღიარებული აზრი ამბეგლის აღმოცენების შესახებ სომხურ ენაზე არ არსებობს. ერთი ძალიან აღრინდელ ხანას (I-III ს.ს.) მბაკუთენებენ მის წარმოშობას, მეორეი V ს-ში წარმოქმნილად მიიჩნევენ მას, ხოლო მესამეი - VI ს-ისა და უფრო გვიანდელ საუკუნეებშიც კი. თუ მოვიგონებთ ზემოთ აღნიშნულ ერთ ზვეს დაკვირვებას (ნ. გვ. 073-074), რომლის მიხედვით სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების ქართული თარგმანების დედნები VIII ს-ის პირველი ნახევრისათვის ჩამოყალიბებული ნახის ნუსხებიდან უნდა მომდინარეობდნენ, მაშინ სანდუხტის მარტვილობის ის რედაქცია, რომელიც ქართულ თარგმანს დაუცავს VI ს-ზე გვიანდელი ვერ იქნება. ამდენად, მაშასადამე, ამ ძეგლის ქართულ თარგმანს, რომელიც სომხური დედნის გარკვეულ დასს მოკლებული არაა ენობრივად, მისი აღმოცენების ხანის ვანსასაზღვრავად ზედმიწევნით ბევრის თქმა არ შეუძლია. სამაგიეროდ, ერთადერთი, რასაც ის უეჭველად ააშკარავებს ისაა, რომ თვით თარგმანიც კი (შემონახული ნუსხის სახით), რომ არაფერი ვთქვათ მისი პირველ-დედნის შესახებ (ე.ი. არქეტიპზე) დღესდღეობით სომხურად ცნობილ ნუსხებზე აღრინდელია და, ცალია, ის ამიტომ ანგარიშ-გასაჩევიია მარტვილობის წიგნის სომხური ტექსტის გამართვისა და საერთოდ ძველი სახის წარმოსაღვენად.

ბ(12) «სიტყუანი წამებისათვის წმიდისა ოსკისი და მოყუასთა მისთაჲ»

ჩაადგოს მოციქულისა და სანდუხტის აპოკრიფული მარტვილობების ციკლს ეკუთვნის ოსკიანთა და მესუკავეთა მარტვილობათა წიგნებიც.

სომხური «მრავალთავის» (Մառնսփիր-ის) ხელნაწერებში ოსკიანთა მარტვიობა ხშირად ვგვხვდება. ქართული ძველი თარგმანის შესაბამის ტექსტს გარდა. ზოგიერთ ხელნაწერში ამ მარტვილობის სხვაგვარი აპოკრიფულივე წიგნიც მოგვეპოვება. მათთან შედარებით ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხური მარტვილობის წიგნი «მრავალთავის» ნუსხებში უფრო ხშირადაა წარმოდგენილი.

ერთი რიგის მარტვილობის წიგნები იმით სხვაობს ქართული თარგმანისა და მისი სომხური შესაბამისი მარტვილობის წიგნისაგან, რომ ამ უკანასკნელის მოკლე შესავლის (გვ. 9, 7-10, 5) ნაცვლად პირველს (RS) სავალიდ ვრცელი ტექსტი მოეპოვება (ნ. შენიშვნები, ა, გვ. 133), რომელიც ოსკიანთა ვინაობასა და მათს თადეოს მოციქულთან დამოწაფების ისტორიას მოკვითხრობს. აქ ნაამბობია, რომ, რაცა თადეოს-მოციქული საქადაგებლად მოდიოდა სომხეთში, მას გზაზე შეხვდა ჰორომთა ქვეყნიდან სანატრუკ მეფესთან დესქანებად მიმავალი ოსკი და მისი ამხანაგები. ესენი სულ ხუთნი იყვნენ. მათი მეთაურთი ოსკი იყო, რომელსაც მის ენაზე ხრკსი ერქვა, რაც სომხურად ოსკი-ს(ე.ი. ოქროს) აღნიშნავს, ახსნილია ეს სახელი ტექსტშივე. დესქანებმა შეიძყრეს თადეოსი და გამოჰკითხეს ვინაობა. მანაც უამბო ყოველივე და უქადაგა ქრისტე. როდესაც მათ ჰმოძღვრიდა, მძღროს ირმების ჯოგი გამოხდა. დესქანებმა, რომ და-

ეჭვრებიანთ მისი ნათქვამი, სთხოვეს მას, შეეხერხებინა ირმები, რათა შეეპყრათ ერთი მათგანი, დაეკლათ და ეჭამათ. მოციქულის ბრძანებით შედგებიან ირმები. თაღელსი ნებას რთავს, შეიძიყრან ერთი ირემი, დაკლან, მხოლოდ გააფრთხილა თანაც, ძვლები არ დაფანტათ. ასრულებენ ბრძანებას ერთის გარდა, რომელიც ფეხის ძვალს მაღავს. მოციქულმა, რომ მოათავეს ჭამა, წინ დაიწყო ძვლები, გადააფარა მათ ცყავი, ხოლო თვით ლოცვად დადგა. დაამთავრა თუარა ლოცვა, ირემიც გაცოცხლდა, წამოდგა და დაიწყო სიარული, მაგრამ იგი კოჭლობდა. გაირკვა ამის მიზეზი. ამ სასწაულის გამო ყველამ ირწმუნა ქრისტე, მოინათლნენ თაღელსის ხელით, რომელმაც მათი მეთაური მღვდლად უკურთხა მათ. მოვლინებულებმაც მიატოვეს დესპანობა, აღარ დაბრუნებულან შინ, დარნენ სომხეთში და დაპყვებოდნენ თაღელსს.

ამ თხრობის ნაცვლად რომ ქართულ თარგმანსა და მის შესაბამის სომხურ ხელნაწერებს ტექსტი მიუბოვება, რომელსაც «მოკლე შესავალს» ვეძახით, მსგავს რამეს შინაარსობლივ არას შეიქცავს. აქ მხოლოდ მარტვილობის გამომთქმელის განცხადებაა, «იონთა მადიანეში» მაქვს ამოკითხული ისკიანთა თავებადასავალია.

სომხური «მრავალთავის» ზოგიერთ ხელნაწერში (Q, Z) ბოლოს გვხვდება ისკიანთა ვინაობის მოთხრობები და თაღელსთან დამოწმებების ის ისტორია, რომელიც ზემოთ გავმოვეცი. ეს ამბები აქ გამთყოფილად და ცალკე სათაურით არის წარმოდგენილი (ნ. შენიშვნები - ზ, გვ. 189-190). სათაურში ნათქვამია, რომ ეს «თხრობა სხვა შემადიანისაგან არის». ამის წინ, ქართული თარგმანის შესაბამისი ტექსტის დასასრულს, მარტვილობის გამომთქმელის ანდერძია. ავტორი, ვინც ანტონი ჰრომაელი, აცხადებს, რომ შინაგარეგნობა ისკიანთა და მესუკავეთა მარტვილობა, ვიპოვე იგი მადიანეში და მარტვილობის წიგნის რიგზე გამოვთქვიო, მსგავსი ანდერძი, იმავე ანტონი ჰრომაელისა, გვხვდება მესუკავეთა მარტვილობის თარგმანისა და მისი შესაბამისი სომხური წიგნის ბოლოსაც (ნ. გვ. 61), მხოლოდ იქ ანტონის განცხადება მარტვი მესუკავეებს შეეხება.

მოიბოვება სომხური «მრავალთავის» ისეთი ხელნაწერებიც (F, N), რომლებშიც ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხურ ტექსტს სხვანაირი გავრძელებაც აქვს. იმაში საუბარია ისკიანთა და მესუკავეთა წამების აღგილის სასწაულმოქმედებაზე და იქ შემდეგ სამარტვილეთა დი ეკლესიების აშენების შესახებ (ნ. შენიშვნები - ც, გვ. 190-91).

როგორც ირკვევა, ისკიანთა მარტვილობის ყველა განსხვავებული შედგენილობას აღნუსხულ წიგნში ქართულისა და მისი სრულიად შესაბამისი სომხური რედაქციის ტექსტი თითქმის სრულად არის წარმოდგენილი. ზედმეტი აღგილები მათ ან წინ, ან და ბოლოს ერთვის. ერთგან (Q, R, S, Z) ამ ზედმეტი აღგილების დართვა გამოწვეული ჩანს ქართულის შესაბამისი სომხური რედაქციის. იმ თვისებით, რომ თხრობის მთლიანობის თვალსაზრისით მას აკლია ერთი მომენტი, სახელდობრ ისკიანთა ვინაობა, რისი შევსების წყურვილით აღმოცენებულა კიდევაც ის დანართი, რომელიც ზოგიერთ ხელნაწერში თავში (R, S), ხოლო ზოგიერთში ბოლოშია (Q, Z) მოთავსებული. დანართობას, სხვათა შორის, ენაც მოწმობს. ჩავითხვისთანავე აშკარად იგრძნობა დანართისა და ძირითადი ტექსტის ენის სხვაობა. ის გარემოებაც, რომ ზოგან ეს დანართი წაწერილია «სხვა მადიანისაგან-ი», იმას მოწმობს, რომ «მრავალ-

თავის » შემდგენელს თუ ვადაშენებს ეს ნაწილი სხვა წყაროდან ჰქონია აღებული ზემო-
რე აღნიშნული მიზეზის გამო!

უთუოდ დანართის დალით არის აღბეჭდილი ოსკიანთა აღსრულების შემდგომი
ამბებიც, რომლებიც ერთი რიგის ხელნაწერებს დაუცავს (FN), რაც ერთგვარ განმარტე-
ბითს ცნობებს შეიცავს მარტვილობის წიგნისათვის.

უდანართოდ წარმოდგენილი ოსკიანთა მარტვილობის წიგნიც რომ თვითმხილვე-
ლის მიერ არაა შედგენილი, ამას ნათლად მოწმობს როგორც ქართულისა და მისი
შესაბამისი სომხური დედნის მოკლე შესავალი, ისე სომხური ერთ-ერთი წამების
წიგნზე დართული ანდერძიც, რომლის მსგავსი მოსახსენებელი როგორც შევნიშ-
ნეთ, მესუკავეთა ქართულ-სომხურ წიგნებსაც მოეპოვებათ. შესავალშიაც და ან-
დერძშიაც აშკარად არის ვანცხადებული გამომთქმელის მიერ, რომ მატრიანეა
ჩემი წყარო, რომლის მონაცემი მარტვილობის წიგნის რიგზე ვაჟაწყვედ ანდერძის-
თანახმად ეს პირია ვინმე ანტონი რომაელი. იგი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ,
რომაელი, ე.ი. ბერძენი კი არაა, არამედ სომეხი ჩანს, და ამდენად ოსკიანთა აპო-
კრიფული წამების წიგნიც ნაცყუარ ძეგლად გამოიყურება.

წამების წიგნის გამომთქმელი შრომის დასაწყისში (შესავალში) აცხადებს, რომ
« ვაძვე სხუაჲცა უწყებაჲ ვერძოთა იონთასა, კაცი ვინმე სწავლის-მოყუარს, რომელ-
სა სახელი ეწოდა ცატიანოს, რომელი იყრ დღეთა ვალესტიანოს კეისრისათა » (გვ. 27-ი).
ქართული თარგმანის ამ აღვილიდან ისე ჩანს, თითქოს გამომთქმელს იონთა (ე.ი.
ბერძენთა) მხარეში (საბერძენეთში) ეპოვოს « უწყებაჲ » ანუ ისტორია. სომხური
ცუქსტით ისტორია კი არ უპოვია გამომთქმელს, არამედ ისტორიკოსი, მემატრიანე (სუჟ-
შაჲცი). უკანასკნელი უფრო სწორი ჩანს, რადგან ამ სიტყვის ამხსნელი ყარაზა « კაც
ვინმე სწავლის-მოყუარს » მემატრიანეს უფრო შეშვების, ვიდრე მის ნაწარმოებს,
თუ, რასაც ვიწველია, « უწყებაჲ » ქართულად მთარგმნელს არ ესმის, როგორც ავ-
ტორი, ე.ი. მემატრიანე, ისე როგორც დღეს ვიტყვით ხოლმე მოსრ ხორენელით და
მის ქვეშ კი მოსრს თხზულებას ვერულისხმობთ.

ეს მემატრიანე, რომელსაც ცატიანოსი ჰრქმევია, ქართული თარგმანით ვალეს-
ტიანოს კეისრის დროს « იყო-ა ». აქედან კი ის ირკვევა, რომ თითქოს წამების წიგნის
გამომთქმელიც ამ კეისრის, ან მისი ახლობელი მემკვიდრის, თანამედროვე იყოს, რად-
გან ისვე აცხადებდა, რომ ცატიანოსის შთავნელი მე ვარო. მაგრამ ეს ასე არ უნდა
იყოს; რადგან « იყო-ა » სომხურში « ყოფილ იყო » (ჭჷჲჲ ჯჲ) შეესაბამება, ხოლო
ამით უკვე გამომთქმელი დასახელებული კეისრის ან მისი ახლობელი მემკვიდ-
რის თანამედროვე ვეღარ იქნება, თუნდა ის უცხოელი იყოს და უცხო ენაზევე გამო-
ეთქვას მარტვილობა.

¹ დაუჭერებელ ამბად მიიჩნია ამ დანართში მონათხრობი დ. აღიშანს, ისე როგორც მესუკავეთა
წამების წიგნისათვის « კოსტანტინეს ხილვაჲ ». სხვა მხრივ კი უეჭველია ირსავე წიგნში აღწერი-
ლი მოვლენები (სუჟარაჲსიოსხჲ ჯ. მსკსანსჲ ს. მოჯიჲსანსჲ ბრასანოსიქსნსჲ - ზ. მ. ქჷსანს. სრ-
ჯალუჲჲ ჟჷრსიოსიქსნსანს ჯაჲიჲჲ, გვ. 66). ასეთი შეხედულება კი ბუნებრივია მათთვის, ვინც თადე-
ოსისა და სანდუხტის მოღვაწეობას სომხეთში ქრმმართველად მიიჩნევენ.

ისკიანთა მარტვილობის წიგნის გამომთქმელი, წინააღმდეგ ანდერძისა, ხადაც ის ბერძნად იხსენიებდა, სომხად გამოთქმირება შესავლის ვარკვეული აღგილების ჩვენებით: ერთი ამათვანი ზემორე მოყვანილ ამონაწერში ვკვამხვ: „ვპოვე სხუაჲცა უწყებდაჲ კვრძოთა იონთასა“. «კვრძინა იონთანი» სომხის თვალსაზრისით სომხეთის იმ ნაწილს ერქვა, რომელიც ბიზანტიას ეკრა და მას ექვემდებარებოდა და ვარკვეულ დროს. ჩვენი ვარაუდის სამოქმედო მეთრე აღგილი მოყვანილი ამონაწერის ვიგრძელებათა: „მრავალი რაჲმე მიითხრა მან (ვაკიანისმათ) ჩუენ იონთა მადიანისაგან, რომელთანი (ე.ი. იონთა) წიგნნი მრავალ არიან, და აწ ჩუენ შოვრის იპოვებიან...“ გამოსაქმა «ჩუენ შოვრის» არა-ბერძნესს, ამ შემთხვევაში, სომეხს გულისხმობს, რადგან ბერძნული წყაროები თუ ბერძნებს შორის არა, აბა სხვაგან ხად უნდა ყოფილიყო!

ისკიანთა მარტვილობის შესავლის ცნობებზე დაყრდნობითა და იმის გამოკიდევ, რომ ამ მარტვილობასა და შესუკავეთა წამების წიგნს მსგეესი თუასებები ახასიათებს, ავად ივე ჳავახიშვილს კითხვას აღძვრევიებდა, «არცე წამრამის ავტორი ერთი-და-იგივე ჳირი, სახელობრ, უცნობი ანტონ ჳრამი ხომ არ არის-ა?», ასეთი კითხვა, მართლაც, ბუნებრივია, მით უფრო, რომ, როგორც ესეა ვიცით, არცე წიგნს მიეპოვება ამ ანტონის სახელით ცნობილი ანდერძი, რამელსაც ვანსვენებული მცენიერი შესუკავეთა წამებას წიგნით იცნობდა. შხალოდ. აღმათ ანდერძის ცნობით ხელმძღვანელობდა ვარ. ზარბანალიანი, როცა ის თავის ერთ-ერთ ნამრთში ძველი სომხური თარგმნილი ლიტერატურის წყებაში აქცევდა ამ თხზულებებს, რომლის ავტორად ანტონი ჳრამაელს ავლიდა? მოუხედავად იმისა, რომ ყოველივე ეს ცნობილი იყა დ. აღიშანის თვას, იგი ისკიანთა და შესუკავეთა მარტვილობის წიგნების გამოსაქმას (ბიზანტიური წყაროების გამოყენებით) მოსე ხორენელს შააწერდა. მისე კი მისი აზრით V ს-ის მოღვაწეა? დ. აღიშანის ეს მოსაზრება, რომ ისკიანთა და შესუკავეთა წიგნები მეხუთე საუკუნის ისტორიკოსს ეკუთვნისო, როგორც ამას ქვემოთ ვნახავთ, შეუწყარებელია, მაგრამ მერმინდელი ხანის ავტორისათვის კი, თურდ ის ხორენელიც იყოს, მისადებნი ვგვარია. ვინც არ უნდა იყოს ეს ჳირი, იგი მაინც სომეხი ჩანს და არა ანტონ ჳრამი, როგორც ეს ანდერძშია ნათქვამი. თუ ასეა, მაშინ ცხადი უნდა იყოს ისე, რომ ხსენებული მარტვილობის წიგნები სახელმადყუარი ნაწარმოებებია.

ზემოთ აღნიშნული შესავლის ვიგრძელებათაში იმის ჩვენებაც მოგვეპოვება, რომ მარტვილობის წიგნის სომეხი გამომთქმელი განათლებული ჳირი ყოფილა; ბერძნული წყაროები, რომლებიც «მრავალ არიან, და აწ ჩუენ შოვრის იპოვებიან, რამელცა თუა მებრ მე მრავალ-გზის აღიკურთხე-აჲ, გამოუყენებია. მანასადამე, გამომთქმელი ბერძნული ენის მცოდნე ყოფილა, უკითხავს ბერძენი ავტორები და ერთ მათგან-

¹ ივე ჳავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 26.
² ჳარ. მწარგრანსაქტასი. მარტვილობის ჳიკაქმად მარტვილობის წამისნაჲ (წარ 7-ბ4). ქსნსიქ, 1899, გვ. 304.
³ დ. აღიშანის. სრულყოფილი წიგნი ჳიკიე. ქსნსიქ, 1901, გვ. 66.
ქართული და სომხური ლიტერატ. ურთიერთობა. 09.

თან, ცაციათსთან, რომელიც ვალენტიანოს კეისრის დროს ყოფილა, უპოვია თავისი თხზულებებისათვის სიახალი მასალა.

რომელი ვალენტიანოს კეისარია აქ ნავეულისმევი, ან ვინ არის ცაციათსი, რომელიც ამ კეისრის დროს ყოფილა, არ ვიცით, ვინაიდან, ჯერ ერთი, ვალენტიანოსის სახელით რამდენიმე კეისარია ცნობილი¹, ხოლო, მეორე მხრით, ცაციათსის შემადგენელ ბერძნულ მწერლობაში ცნობილი არაა². ამდენად, მამასადაზე ისკვიანთა წამების წიგნის წყაროს დრო განუსაზღვრელი რჩება.

არც სომხური მარტვილობის წიგნის აღმთვრელების ხანა ირავევა ზემოწვენი³ ზემოთა მოყვანილი აღვიღებოდან. მაგრამ ერთი მანიშნებელი მაინც უნდა ვუქონდეს აქ მოცემული. აქვე უწყებთა კერძოთა იონთახა... მრავალთა რამე მოთხრა მან ჩუენ იონთა მადიანისაგან, რომელიანი წიგნნი... აწ ჩუენ მოვრის. იძოვებთა-თ⁴ რომ გვიცნადებს აგიოგრაფი, იონთა მხარედ ის, როგორც ზემოთაყ აღვნიშნეთ (გვ. 912).⁵ რომლის დახვედრით პროვინციებს უნდა ვუღისხმოდავს. ისინი კი ვაძვეველ დროებში ბიზანტიას ექვემდებარებოდნენ, ანდა მისი ვავლენის ხვედრში შედიოდნენ. «აწ ჩუენ მოვრის იძოვებთა-თ» რომ ამბობს ავტორი; ეს ვიდრე იმის უნდა ნიშნავდეს, რომ თვითონ ბიზანტიის სომხეთში კი არ მკვიდრობს, არამედ საგუთრზე სომხეთში. სომხეთის ასეთი ვითარება ძველად მარზპანობის უამსა (V-VI ს.ს.) და არაბების შატრნობის პირველ ხანებში იყო (VII-VIII ს.ს.). ასეთი მავლეთითაჲ ეს ვაძრემოვება აღნიშნული კორპთან. მაშველმთა, ხაღვრეშია მისი ნაწარმოებში, რაცა მოათავა თავისი მოღვაწეობა წიგნის ვავრცელებისა და სარწმუნოების განმტკიცებისათვის საქარზპანო სომხეთში, მეტრე იბრახილ.

ამ ქაასს სქა საყრბ ჯაყო, որ ხე დო- ხქარამოქმთამაჲ მარჯაოქრის რიოთ- მიყ: ხე ჭოქმამყნაჲ გნაყო რანსქრა აჯასქრორამაჲ რამქმამაჲ რანგანსქ რ- სიოქსანსა. შიონსაჲ⁶ სომეხთა ტომის იმანაწილისათვის, რომელიც ჰარომთა მეფის მთავრობის ქვეშ იყო. ისწრაფა და წავიდა მრავალი მანაყუებთურთ. რათა ვადახუღისთ (კერძოთა იონთახა)...

საძაყის აღსასრულის თხრობის ქართულ თარგმანშიც (ნ. გვ. 527) შესავლი სურათია აქ ნათქვამია, რომ, როცა საძაყი საკათალიკოზო ცახვიდას ვადაყეყეს, იგი, იქცეოდა ნაწილსა დონსა-თ⁷. ამ აღვიღის შეგებაშიის მისე ხორცების ისტორიაში (ნაცვლად ნაწილსა იონთახა) მავრევანდის კუთხეა (ჩ. ჩაგოქსანოჲ გომარაჲ) დახახელებული⁸.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 25.

² ცაციათსის სახელით ცნობილ მოღვაწენი ჩანან, ერთი იუსტინიანოს კეისრის დროს და მეორე იუსტინე მოწამის დროს II ს-ში. უკანასკლავს როგორც მწერალს. იხსენიებენ და ამიტომ დ. ალიშანს ის ჰგონია ზვენი მარტვილობის წიგნის წყარო (ნ. ვ. სქელიან, სქელ- ჯიუა ჟრჩაოთსქოქმან ჯაყო, ქსნსქს, 1904, გვ. 66-67).

³ სიოქსანს. ჭარჲ სარჯოყი, რსაქსქრ დნაოგრსქანს აყ დმწერქამბნერიქ, მარჯამანოქ- მქამაჲ, ათაქარანსოქ ს მანოქოქოქსნსერიქ ქ ძნანს აყოქ მანოქ სქსქოქს სქ. სქსქანს. 1941, გვ. 64, 17-20.

⁴ ს. სიონსოყი. მარჯოქსქს ჯაყო, აჯოქოქმანაჲ ს. სქსქანს ს. ს. მანოქოქსქს ს. სქსქანს. 1913, გვ. 354, 9.

სხეხენელი მანიშნებელი, ეჭვი არაა, ერთგვარად უნდა მიგვიითიფიქს მარტვილობის სომხური ძეგლის აღმოცენებაზე. ის ან მარტვილობისა ანა ანაბთა ბაღანობის ჰირველ პერიოდშია შედგენილი, V-VIII ს.ს-ში, V ს-ის იგი არაა, რადგან ამ საუკუნის ენას, რომლის დამახასიათებელი ნიშნები სხვა საუკუნეების ენასთან მიმართებით უკეთ არის ცნობილი, მარტვილობის ენა ხაზმად სცილდება. *კვთრის სოფლმხედველობა და მისი პირითადი მიზანდასახულებაც თუ მხედველობაში გვეჩვენება, მაშინ ასეიანთა მარტვილობის ძეგლი უფრო VIII-VIII ს.ს-ში უნდა იყოს წარმოდობილი, ყოველ შემთხვევაში, თადეოსისა და სანდუხტის მარტვილობის წიგნის შემდეგ, რადგან იგი უკანასკნელის მიერ აღებული გეზის განმგრძობია მესუკავეთა წამების წიგნთან ერთად. თუ თადეოსისა და სანდუხტის მარტვილობის წიგნი თავისი დღევანდელი სახით კრიტიკულად განწყობილი სამეცნიერო წიგნის მიერ XI ს-ის მეორე ნახევარზე აღინდელად არ ითვლება, მაშინ ასეიანთა და მესუკავეთა წიგნებიც VIII ს-ზე უადრესი ვეღარ იქნება. ყოველ შემთხვევაში, ქართული თარგმანის დღესანი VIII ს-ის პირველ ნახევარზე გვიანდელი აღარ უნდა იყოს, ვინაიდან ის სერია სომხური მარტვილობათა წიგნებისა, რომელთა თარგმანები ქართულადაა დაცული, ჩვენი დაკვირებით (ნ. გვ. 273-274), შეიძლება და მხოლოდ ამ დრომდე ყოფილიყო წარმომადგენელი.

გ(I 3). « წამებაჲ წმიდათჲ მარტვილთა მესუკავეთაჲ ».

მესუკავეთა წამების წიგნს სომხურად «მრავალთავის» ნუხებშია სხვადასხვა მაცურებასს ვხვდებით. პირველი, რაც მათ ერთიგვარობისაგან ახსვამს, ისაა, რომ «კრძანდინეს ხილვა», რომელიც ქართულ წიგნს თან ახლავს, სომხური «მრავალთავების» უმრავლეს ნუსხებში არ ერთვის. ამავე გარდა ქართულთან მიმართებით მათ ყველას აქვია სახმად ვრცელი «შესავალი» (ნ. გვ. გვ. 22, 3-23, 28), რომელიც, როგორც უკვე შენიშნულია აქამდე, ნ. მარტისა და აქამდე ივ. ჯავახიშვილის მიერ, სომხურიდანვე მადიხარისა: მესუკავეთა წამების წიგნი ძველ სახესაც ვხვდებით სომხურად სხვათა შორის; ასეთია მარტვილობის წიგნის ერთი ნაწყვეტიც (სულ ერთი ფურცელი), ხაწური ფრაგმენტზე ჩაკრთხეზნო მომცრა ასომთავრულით, დაახლოებით XI-XII ს-ის², რომელიც შესაძლოა «მრავალთავიდან» კი არ იყოს, არამედ «ლექციონარიდან» (ნახილვადან), რადგან ასეთ შემთხვევაში წამება ცხოვრებებს ამ კრებულშიც შექონა ზოგჯერ დათმობილი აღვლილი ძველად.

აქამდე ნ. მარტი თავის წინასწარი ხასიათის საკვლევი³, რომლითაც იგი ითყუებოდა თავის პირველ შთაბეჭდილებებსა და დაკვირებებს ათონის «მრავალთავში» შესულ სომხურ წამებათა წიგნების ქართული თარგმანის შესახებ და რომელსაც შესაძლოა ლანდ სელიო შექონდა სომხურის მხოლოდ ბეჭდვითი გამოცემანი, მესუკავეთა წიგნს შიშართ აღნიშნავდა, რომ სომხურ ტექსტს არ შეეძლოვინ ქართულის დასაწყისი, მათი ნაბეჭდი გვერდის აღნიშნისა, და მთელი ეპილოგი, სადაც საუბარია წმიდანების ნეშტ-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 24-25.

² «მრავალთავის» ხელნაწერი ფრაგმენტები, № 403.

³ H. M. app. Из поевки на Афон. МСНН, 1917, стр. 1-24.

სე, კონსტანტინე მეფის ლეგენდალური ხილვითურთ, თუმცაღა არსებობს მითითება, რომ ისინი, განსაკუთრებით კონსტანტინეს ხილვა, მთლიანად არსებობს სომხურად¹ აკად. ნ. მარიც ეძებდა ხელნაწერებში და ჩვენც არ დაგვაკლია ცლა, ვეჭოვა საღმე ეს დანაკლისი, მაგრამ მთლიანად ეს არ მოხერხდა. ღღესაც არსად ჩანს წამების წიგნის «შესავალი» (ოთხი ნაბეჭდი ფურცლის აღწერისად რომ წარმოიღვენს აკად. ნ. მარი) და ამ წიგნის დასასრული (ნ. გვ. 57, 1-21). რაც შეეხება «ხილვას», იგი ხელნაწერებში შეგვსვდა. ეს «ხილვა» მაშინაც ვიარსებობდა ბეჭდვითი სახით, როდესაც აკად. ნ. მარი თავის ნაშრომს აქვეყნებდა, მაგრამ «სოიხსრე ჯაყყაყანსოიქის ში» ვი არა, არამედ მკრ. ავგერციანის «Լիակարար վարք և վայաբանութիւնս Կրիոց-ში» (რსო. II, გვ. 119-120), - მესუკავეთა წამების თხრობაზე დართულს შენიშვნებში.

მესუკავეთა მარტვილობის წიგნს, როგორც აღვნიშნეთ, საკმაოდ ვრცელი «შესავალი» მიუძღვის, რომელიც ჯერ-ჯერობით მარცო ქართულ თარგმანს შემოუნახავს. «შესავალი», როგორც ეს წამება-ცხოვრებათა წამებებს სჩვევია, იწყება გამოთქმელის საკმაოდ რიტორიული სიტყვით, რომელშიც აღსაღებს, რომ საჭიროა „ ვეზიარნეთ ვსენობითა გულსმოდგინედ დუაწლსა მასცა წმიდათა მოწამეთასა... , რომელნი ვითარცა ცხოვარნი კეთილნი დაკლვად მოიწინეს ქრისტესთვის ქუეყანით ჩრდილოეთ, კარისაგან ივსეთისა, ქუეყანად სომხეთისა, რადთა იქმნენ ჰირველ-მოქრე ასპარეზსა მას ძლევისასა სუღიერსა...“ ამას მოსდევს ავტორის აღიარება, თუ რა წყაროებზე დაყრდნობით შექალა მან, შეესრულებინა დასახული ამოცანა. ეს წყაროებია ზეპირი და წერილობითი: „ ვითარ მიცნობიეს მთხოვრთაგან ჯემმარიტთა და წიგნთაგან სუღიერთა, რომელნი აუწყებენ ჰამბავთა და განგებთა სომხითისათა-“². მაშასადამე, გამოთქმელის დრის, როგორც ამას მართებულად შენიშნავს აკად. ივ. ჯავახიშვილი, „ როდესაც ავტორი თავისი შრომის წერას შესდგომია, სომხეთის ისტორიული ამბების აღმსუსხველი წყაროები უკვე არა ერთი და ორი ყოფილა“³.

მარტვილობის წიგნის გამომთქმელი ნაწარმოებზე დართულს ანდერძში (ნ. გვ. 61, 1-10), რომელიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ (გვ. 1127), სიტყვა-სიტყვით იმეორებს ოსვიანთა მარტვილობის წიგნის ზოგიერთი სომხური ნუსხის ანდერძს, რაც ორივე წამების წიგნს ეხება, ანტონი ჰროშია, მეუდაბნოე. შევლევართა უმრავლესობა მას ბერძნად მიიჩნევს. მკრ. ავგერციანს ანტონი ჰროშია ჰგონია ან იმ მხლებელთაგანი, რომელიც სხვებთან ერთად კონსტანტინე კეისარს მოჰყვა აღმოსავლეთს იმ დრის, როცა მას კონსტანტინეპოლს გადაჰქონდა სამეფო ტახტი, ან იგი ის ანტონია, რომელიც გრიგოლ განმანათლებელში წამოიყვანა კესარიიდან კრინიდეტთან ერთად და მისი ბრძანებით აღწერა აღბათ მესუკავეთა წამება, ანღა, რაც უფრო სარწმუნოა, ამ ანტონი მეუდაბნოესათვის მარტვილობის ამბები უნდა გადაეცა იმ ორი ამხანაგის თანამორწმუნესა თუ მოწაფეთაგანს, რომლებიც მესუკავეთაგან წამებას გადურჩენენ³.

¹ H. Мартр. Из поесыи на Армян, გვ. 17.

² ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 12.

³ სკრ. Ա. Գեղեան. Լիակարար վարք և վայաբանութիւնս Կրիոց, რსო. II, გვ. 119-112.

მარტვილობის ავტორი ჩვენი დაკვირვებით, როგორც ეს ამ წამების «მესავ-
ლის» ცნობებზე დაყრდნობით აღვნიშნეთ, ოსკიანთა მარტვილობის წიგნის განხილ-
ვის დროს, სომეხთა, VI ს-ის მოღვაწე ან, რაც უფრო საფიქრებელია, VII ს-ისა.
ამიტომ უნდა მის მიერ მესუკავეთა მარტვილობის წიგნის «მესავალში» გან-
ცხადებული სიტყვები, რომ ჩემი წერილობითი წყაროები „აუწყებენ ჭამბაჯ-
თა და განგეშათა სომხითისათა-ა“ ვარაუდის დამადასტურებელ საბუთად მი-
გვაჩნია. „ჭამბაჯთა და განგეშათა სომხითისანი“ სომხურად აღწერილი სომ-
ხურივე ისტორიული ამბების აღმწერსხველი წყაროები გვკვნიან¹ და არა ბერ-
ძნული, რომელთაც ის «ანდერძში» „მაგინათ“ ეძახის. ოსკიანთა დამესუკავეთა
წამების წიგნთა ავტორი «მესავალ-ანდერძში» თავის თავზე იმასაც ლაპარაკობს,
ბერძნული წყაროების გამოყენება შეუძლებელია, და ეგვიპტის ეს სწორივე იყოს, მაგრამ ის
მაინც პირველ რიგში ასევე სომხურ წყაროებს უნდა მიმართავდეს.

ავტორი ჰრომის ბერძნობის მანიშნებელ საბუთად, რომელთაც თითქმის მისი ნა-
წარმოებაც ბერძნულად დაწერილი და შემდეგ სომხურად ნათარგმნი უნდა იყოს, ის
გარემოება მიაჩნია მკვლევარებს, რომ მესუკავეთა სახელებს ყველას ბერძნული და-
ბოლოებზე მოეპოვება² ამასთანავე მესუკავეთა მეთაურის - სუქიან-სუქიანის - სახელს
ეტიმოლოგია, თანახმად ვლახისა, რომელიც ამ სიტყვას ახლავს ტექსტში, მხოლოდ ბერ-
ძნულის ნიადაგზე (ἰδὲ ἄνω) ირკვევა³ რადგან მესუკავეთა წამების წიგნს გააჩ-
ნია ისეთი ნიშნები, რომლებიც მას ოსკიანთა წამების წიგნთან ანათესავებს, ამიტომ
ამ საგნის მკვლევართ, რომელთაც ანდონის ბიზანტიელია შესაწყნარებლად მიაჩ-
ნიათ, ისიც ჭგონიათ შესაძლებელი, რომ ორივე ამ წიგნის ავტორი ანდონი ჰრო-
მი იყოს⁴ ამ შეხედულებას რომ სულ შემთხვევითი ხასიათი არ უნდა ჰქონდეს, ამას
უნდა, რაცა ოსკიანთა მარტვილობაშიც (ზოგიერთ ნუსხაში) ისეთივე «ანდერძი» აღმო-
ჩნდა, როგორც მესუკავეთა მარტვილობას აქვს, ვრთვესარი საბუთიც გაუჩნდა. მაგ-
რამ, როგორც უკვე ვნახეთ, ოსკიანთა წამების განხილვის დროს, ცნობა იმ მაგინათა შე-
სახებ, რომელთაც თავის წყაროდ ასახელებს ავითორაფი და რომლებიც ბერძნული აყ-
ნენო, წინააღმდეგობაშია მისსავე განცხადებასთან, რომ ისინი მან «კერძოთა იონთა-
სა» იძუა, «თვთ მეზრ მე მრავალ გზის აღმოვიყუათ» და «აწ ჩუენ შივრის იძუ-
ვებიან-ა». ავითორაფის ასეთი გამონათქვამები მის ბიზანტიელობას კი არ უნდა გვი-
დასტურებდნენ, არამედ იმას, რომ იგი ბერძნულის მყოფდნე სომეხთა, რომელსაც ბერ-

¹ ბაკლე ინვორთყვას დაკვირვებით (ნ. მისი «ლუიწი მარტვილი - ქართული ისტორიო-
სი „ჭამბაჯთა-მწერალი“ მე-8 საუკუნისა», ენაგის მოამბე X, გვ. 93-94) ძველად, VI ს-ის წინათ,
ის ნაწარმოები აღნიშნებოდა ქართულში. «ჭამბაჯის» სახელწოდებით, რომელიც საისტორიო ეპი-
კური ხასიათისა იყო, თუ ასეა, მაშინ VIII ს-ის პირველ ნახევარში (ე. ი. იმ დრომდის, რომლის წი-
ნათ შემუშავებულმა დოკუმენტებმა უნდა ედვას დედნად სომხურ მარტვილობათა ქართულ თარგმანებს)
ასეთი თარგმანი უკვლავ შეტად სომხურში. მისე სტრუქტურის «სომხეთის ისტორია» იწინება,
ეს ვითარება იმასაც დაადასტურებდა, რომ სტრუქტურის ისტორიაზე დამოკიდებული მარტვილო-
ბის გამონათქვამი და არა პირიქით, როგორც ეს აქად. ნ. მარს ეგონა.

² ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, გვ. 14-15.

³ იქვე, გვ. 15. ⁴ იქვე, გვ. 26.

ძნელის ვარდა სომხური წყაროებითაც (ზეპირითა და წერილობით) უნდა კარგვინდა ყოველ შემთხვევაში, ბიზანტიურ წარმომავლობას აღარ უნდა აკუთვნებდეს იმ წყაროებს («წიგნთა სულიერთა, რომელნი აუწყებენ ჰამბავთა და ვანგებთა სომხითისათა»), რომლებშიც მას მისთვის საჭირო ცნობები ამთუჯითხავს.

ბერძნულობის კვალი, რომელსაც სუჯაკის შიწამეთა საუთარო სახელების ვაძმაცემსა და ავტორის წოდებაში («ჰრომი») ამჩნევენ, ანტონის ბიზანტიელობით კი არ უნდა აიხსნებოდეს, არამედ იმით, რომ მან იყის ბერძნული და, შეიძლება, სოგიერთ წყაროს ამ ენაზედაც იცნობდა. მისი წოდება «ჰრომი» შეიძლება ცომობრივი კუთვნილების გამოქსატველი კი არ იყოს, არამედ კონსტანტინოპოლისა¹. მართალია, ახლთი რამ შედარებით უფრო მოკვიანსო ხანისათვის არის შესაფერისი, მაგრამ კონსტანტინოპოლ სიადგზე აღმოცენებული ასეთი წოდება შესაძლებელია ადრეც ყოფილიყო ფეხმოკიდებული ძველს სომხურ სინამდვილეში, ისე როგორც მაგ. «სუჟიკი», რომელიც ნესტორიანელს აღნიშნავდა, რა ცომსაც კი არ უნდა ყოფილიყო ის.

ამრიგად, მარტვილობის წიგნის გამომთქმელი, ან ტონ ჰრომი, რომელიც უცხოელი კი არა, არამედ სომეხი უნდა იყოს, აღქერილი ამბების თვითმხილველი არაა, ის წყაროებზე დაყრდნობით წერს თავის თხზულებებს. ეს წყაროები, მისივე ვანცხადებით, სომხეთის «ჰამბავთა და ვანგებთა» მომთხრობთ ყოფილა, მას, როგორც ისკიანთა მარტვილობის წიგნის განხილვისას აღვნიშნეთ, ბერძნული წყაროებიც, «მატიანენი», ჰქონია ხელთ, რომლებიც «კერძოთა იონთასა-ს» მოუპოვებია. ეს «კერძონი იონთანი» კიდევ სომხეთის დასავლეთი პროვინციებია, რომლებიც გარკვეულ დროს ბიზანტიას ემკვდრებარებოდა ან მისი გავლენის სფეროში იყო მოქცეული. ამ მხარეში შელითა აგრესიუი ის ადგილიც, რომელიც მესწავებთა და ისკიანთა მოღვაწეების ასპარეზალ არის წარმოდგენილი, ესაა ბავრეჟანდი, რომელიც, მაგ. მისე სორენელთან, საჭაქ ქართუველის დროს (V ს-ის პირველ ნახევარში) «კერძოთა იონთასა-ს» ფარკლებშია (ნ. ზეშთ გვ. 133). საფიქრებელია, რომ ზეპირი ვადმოცემები, რომლებიც «მთსრობელთავან ქეშმარიტთა» მოუსმენია ანტონის, ბავრეჟანდელი წარმომობისა იყოს, რადგან ადგილობრივი მოღვაწეების შესახებ პირველ რიგში იქ უნდა შექმნილიყო სათანადო თქმულებები.

ანტონი ჰრომი, როგორც არა მთმსწრე მის მიერ აღქერილი ამბებისა, რომლებიც მას ზეპირი და წერილობითი წყაროებიდან ვამოუკრებთა, თავის ნაწარმოებებში, როგორც მთსლოდნელი იყო, ყოველთვის ქეშმარიტად ვერ აღვიწერს წარსულ სინამდვილეს. მის სიერ დახატულ სურათს ისტორიული მოვლენების სისწორას მხრით მრავალი ნაკლი და ცალმხრივობა ახსნიათებს, რაც უბთბირად აქვთ შენიშნული მკვლევრებს. ასეთია გეოპოლ სავითხა, თუ როდის მოღვაწეობდნენ მესსუავენი და როდის აწამეს ისინი². მარტვილობათა წიგნებისათვის ესოდენ მართათი მომენვის სათანადოდ წარმოდგენილ-

¹ ასეთად მთიჩნევს ამ ცემისს ყოველივე უკვის ვარუშე ს. იოფ. ლ. ბელიძესთ-ბევი, «სუქაველნი ძველს ქართულ მწერლობაში», ცფილისის უნივერს. მოამბე, VI, გვ. 133.
² დაწერილებით ამის შესახებ ნ. ავ. ჯავახიშვილის ნაშრომში იქვე სომხური საისტორიო მწერლობა», წიგნი I., გვ. 7-11.

ბა, აშქარაჲ, კარგის მარწყებელი არაჲ არც წყაროების ღირსებისა და არც ავტორის გულისყურის შესახებ. მის ნაწარმოებებს ამდენად უფრო ლიტერატურული დოკუმენტის ხასიათი ენოქება, ვიდრე საისტორიოსი.

ბოლის უნდა იყოს წარმომადგომელი სომხურად მესუკვეთა მარტვილობის წიგნი? მკვლევარებს სხვადასხვანაირი პასუხი გვაქვიათ ამ კითხვაზე. ერთი მხინცი ისინი თანახმა არიან, ყველას იგი ვკვიანდელი ხანის ქმნილებად მიიჩნიან. მეორე მხარე უკუნიშნებზე უწინარესი იგი არა მგონიათ. თავიანთი შეხედულებას ესენი «შესავალი-სა» ანდა «ანდერძის» ამა თუ იმ ცნობაზე აგებენ. სიჯერ ასეთ ცნობას სხვა მომენტსაც უყენებენ ვკვირდით. მესუკვეთა წიგნის ერთ-ერთ მკვლევარს, მაგ., პუსიკ ეპისკოპოსს, რომელსაც ხსენებულ მარტვილიაჲ მოწამეობა I-II ს.ს-ში არა სჯერა, თავისი მოსაზრება იმათ აქვს დასაბუთებული, რომ რაჲი მესუკვეთი და ისკიანნი, შათ მარტვილობაში მხოვარ-მეუღაბნიებად იწოდებიან, ამიტომ სრულებით შეუძლებელია, რომ ისინი პირველი და მეორე საუკუნეს მოღვაწეები ყოფილიყვნენ, რათკუნ ამ ღრის მეუღაბნიება და მხოვარნი ჯერმარსებობდნენ და საქრისტიანო მოღვაწეობას ამნაირი მისმართულება და ცხოვრებას წესრიგი. სომხეთში IV ს-ში შემოდის¹ დაკვირვება უცილობლად სწორია. თუკი მარტვილობის წიგნში IV ს-ის მოვლენაზეა ხაზგარეშე, მაშინ, ცხადია, იგი ან ამ საუკუნეში ანდა მის შემდგომში შექმნილი ასეთად ხსენებელი მკვლევარი V-VI ს-ის მიიჩნევს².

უნახეთ ზემოთ, რომ მესუკვეთა და ისკიანთა მარტვილობის წიგნების ავტორის ბერად მიიჩნევენ. იქვე მთავიყვანით ის ინიშნები, რომელთა მიხედვით ამას ამტკიცებენ. დაკვირვება თანაც ზენი უარყოფითი დამოკიდებულება ასეთი პასუხითან და დაჯასახელებით ას საყრდენიც, რაც ამას ვგაფიქრებინებს. ზემოთქმულს აქ იმას დაკვირვებებ, რომ ავტორის სომხობა. (და ისიც, რომ ის მოსე ხორენელია) პირველად დალიშანმა აღნიშნა. ამას იგი იმ შემთხვევაში მიიჩნევდა დასაშვებად, თუ მარტვილობის წიგნის წყაროდ მოხსენებული ცაფიანისი იუსტინე მოწამის (ვარდაიც. 167წ.) მოწამე ცაფიანისია, შემდგომში სახელვანთქმული მოღვაწე. ამ ვარაუდის დასაბუთებას დალიშანი სხვა რაიმე წყაროს მოხმობით აღარ ცდილა. მაგრამ საგულისხმოა მისი, რომ ანტონი პარმის სომხობა, თავი რომ დაკვირვებთ იმას, მართლა მოსე ხორენელია ის თუ არა, ისეთი ერთდგილი მკვლევრის მიერაა აღიარებული, როგორც ხსენებული პირია, რომლის მოსაზრებას მიხედვით ანტონი პარმის მოვონილ სახელად ცამოსის, მაშასადამე, მის ქვეშ ამოფარებულია სომეხი ავტორი, რაც ანოკრიფული ნაწარმოებისათვის უჩვეულა მოვლენას უნდა წარმოადგენს.

მოსე ხორენელის მოღვაწეობის ხანის ვასარკვევად მესუკვეთა მარტვილობის წიგნს მნიშვნელობას ანიჭებდა აკად. ნ. მარი. მას ეგონა, რომ რაჲი თარგმნა სომხურ მარტვილობათა წიგნებისა, რომლებიც ათონის «მარავალთავეშია» დაცული, სომხურ-ქართული ეკლესიების ერთიანობის ხანაშია მხოლოდ შესაძლებელი, რაც VII ს-ის დამდგამლის გრძელ-

¹ ი. ქვიციანი, გვ. 9.

² ამ სხის ნაწარმოებად მიიჩნია ქველი პარმ. ლ. მელიქსეთ-ბეგსაქ, მაგრამ რა ნიშნებით, არაფერს ამბობს ნ. მარი «სუქაველი ძეგლ ქართულ-მწერლობაში», გვ. 124.

დებოდა, ხოლო თარგმნა კიდევ VII ს-ის ვახუშტის შეიძლება იყოს, ამიტომ ხარენელის ისტორიაში მოხსენიებული სათნოე იქნება მეფის ქალი, რომელიც იხსენიება აგრეთვე შესუკავეთა წამების წიგნში (რაც წარმოშობილი უნდა იყოს არა უგვიანეს VIII ს-ის მეორე ნახევრისა), ხარენელის შიგრ მოგონილი ძირი კი არ არის, არამედ სხვაგანაც ვსვდებით VII ს-ის მეორე ნახევრისათვის, რის გამო უნდა ავირჩიოთ: ან ის, რომ ხარენელს არ შეუთხზავს სათნოეის სახელი, ანდა ხარენელი VIII ს-ის ნახევრამდის წერდაო! აკად. ნ. მარის ამ შეხედულებას შეუხაზამობა მის შიგრვე შემდეგში შეცვლილ თვალსაზრისთან, რომლის თანახმად სომხურიდან თარგმნა X ს-მდის მიმდინარეობდა, აკად. ივ. ჯავახიშვილი² აღნიშნა², ასე რომ ამ მხრით შესუკავეთა წამების წიგნს მისე ხარენელის მოღვაწეობის ხანის ეასარკვევად მნიშვნელობა ეკარგება.

შესუკავეთა აპოკრიფული მარტვილობის წიგნი, რომელიც თაღობ მოციქულის ვარშემო შექმნილ ასეთსავე ლიტერატურულ ძეგლთან სერიას ეკუთვნის, სხვებთან ერთად როვირც საისტორიო ნაწარმოებში და ერთ-ერთი წყარო ძველი სომხეთის ისტორიისა, დიდი მნიშვნელობისა არ არის. მის ავტორიანობას ამ მხრით სათანადოდ შევხვ აკად. ივ. ჯავახიშვილი³ და საცილობელი რამ მის შეფასებაში არც გვეცნია რიბოვეზოდეს; რამდენადაც მარტვილობის წიგნი თვითმხედველის ხელიდან გამოსული ნაწარმოებები არარის, იმდენად ის ლიტერატურულ ძეგლს წარმოადგენს, რომელიც ნაწილობრივ ზეპირ გადმოცემებსა და ნაწილობრივ ზოგიერ საისტორიო წყაროს ცნობებზედავებული, რასაც თვითონ გამოიმთქმელიც ვი აღიარებს.

მეორე წყება

სომხურიდან ნათარგმნ ქართული აგიოგრაფიული ძეგლების მეორე წყება, რომელიც კრივტლ განმანათლებლის შთამომავლობის სახან გამოსულ მღვდელ-მთავართა წამება-ცხოვრების წიგნებს წარმოადგენს, შემდეგია: 1. «წამებაჲ წმიდათა მღვდელთ-მიძღუართაჲ სომხეთისათა არისტავსსი, ართანსსი, ოსიკისი, ვრივორისი, დანიელისი»; 2. «წამებაჲ წმინდა სერსსი მთავარეპისკოპოსისა სომხეთისაჲ და ხალიხი ეპისკოპოსისაჲ მაწიფისა მისისაჲ» და 3. «აღსრულებაჲ წმიდისა საპავისი მართვესაჲ მისა დიდისა სერსსისი».

დ (14). წამებაჲ წმიდათა მღვდელთ-მიძღუართაჲ სომხეთისათა არისტავსსი, ართანსსი, ოსიკისი, ვრივორისი, დანიელისი.

არისტავსსისა და სხვათა წამების წიგნის ქართული თარგმანის მთლიანად შესაბამისი ტექსტი სომხურს «მთავალთავებში», რომელთაც სომხეთის სიძველეთსაცავში ვსწავლობდით, ვერ მივაკვლიეთ. მარტო ერთში აღმოჩნდა მარტვილობის ისეებებელი

¹ H. Mapp. *Мученичество на Афон...* გვ. 17-18.
² ივ. ჯავახიშვილი, ძე. *სამხ. საისტორიო მწერლობა*, წიგნი I, გვ. 3.

წიგნი, რომელიც ქართული ძეგლის მხოლოდ ნაწილს ხვდება. ბეჭდურ გამოცემებში (რომლებშიც ყველაზე უწინარეს აკად. ნ. მარი ეძებდა ქართულის შესაბამის ტექსტს) ასეთი წიგნიც კი არსად არის, რომ არა ვთქვათ რა სრულიად შემხვედრ ტექსტზე. მაგრამ, ციუხედავად ამისა, სრულიად მართებულად აკად. ნ. მარს ეჭვი არ შეჰპარვია იმაში, რომ ქართული წიგნი თარგმანს წარმოადგენს სომხურისას, რომელიც ცალკე მარტვილიძის წიგნის სახით უნდა არსებებოდა უთუოდ. მისი მოსაზრებით არისტოკრატის მარტვილიძის სომხური წიგნი, როგორც ქართული თარგმანით ირკვევა, წარმოადგენდა განსაკუთრებულ ბედაქციას, რომლითაც მოსე ხორენელი სარგებლობდა!

აკად. ნ. მარის ამ მოსაზრებას ქვემოთ შევეხებით, აქ კი იმას აღვნიშნავთ, რომ მოსე ხორენელის ისტორიისთან ახლო ურთიერთობა უცილობლად აქვს ქართული თარგმანის იმ ნაწილს, რომელიც მარტვილიძის ცალკე წიგნის სახითაა წარმოდგენილი ჯერ-ჯერობით სომხურ ერთადერთ «მრავალთავში». ასეთი ვითარების გამო შეიძლება ვთქვათ, რომ სომხური მარტვილიძის ეს წიგნი ქართული თარგმანის შესაბამისია და ერთ დროს ცალკე არსებული სომხური მარტვილიძის წიგნისაგან დამოუკიდებლად აღმოცენებული საკითხავია, რომელიც ხორენელის ისტორიიდან გამოკრებილია. მაგრამ ამას ის ელბემა წინ, რომ ხსენებული მარტვილიძის წიგნის დასაწყისი სტრიქონები ისე ახლოს არა დგას ხორენელის ნაწარმოების სათანადო აღკვეთას (ნ. გვ. 64, შენიშვნა), როგორც ქართულ თარგმანთან. უკანასკნელის ეს აღვლილი კი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, იმ ნაკვეთის გავრცელებას წარმოადგენს, რომელიც აგათანგელოსისაგან ჩანს ვამოკრებილი. ამდენად, მაშასადამე, სომხური მარტვილიძის აღნიშნული წიგნი მოსე ხორენელისაგან უმუალოდ გამოკრებილი კი არ უნდა იყოს, არამედ ნაწილს წარმოადგენს უფრო ვრცელი წამების წიგნისას, რომელიც გარკვეულ დროს ქართულად უთარგმნიათ.

როდესაც არისტოკრატისა და სხვათა წამების აღნიშნულ ნუსხასა და ქართული თარგმანის შესაბამის ნაწილს ვადარებთ ჯერ ურთიერთსა და შერეე ხორენელის ისტორიას, ირკვევა, რომ ხორენელის ტექსტს ქართული თარგმანი ყოველთვის არ ხვდება, ისე როგორც ყოველთვის არ ჰყავს მარტვილიძის წიგნის სომხურ ნუსხასაც, ასე მაგ., თუ ერთ-მხრივ ქართული თარგმანის ზოგიერთად აღვლი, რომელიც არ გააჩნია ხორენელის ისტორიას, მოეპოვება ხოლმე. სომხური წამების წიგნს (ისე როგორც ზოგჯერ ხორენელის ისტორიის რომელიმე აღვლი აკლია ქართულ თარგმანს და არსად ჩანს ხოლმე სომხური მარტვილიძის წიგნშიც), მეორე მხრით ისეთი შემთხვევებიც გვაქვს, როცა ხორენელის სომხეთის ისტორია და მარტვილიძის სომხური წიგნი რომელიმე აღვლის მხრით ერთნაირობას კვიჩევდებენ. ქართულისაგან განსხვავებით. ასეთი ვითარება ბუნებრივად გვიკარნახებს დავასკვნათ, ჯერ ერთი, რომ ქართული თარგმანის შესაბამისი ხორენელისეული ტექსტი, რომელიც საკითხავად ყოფილა გამოკრებილი ძველი სომხური «მრავალთავისაგან», რამდენადმე განსხვავებულ ყოფილა როგორც დღეს არსებული ხორენელის ისტორიის ტექსტისაგან, ისე შემთხვევითი მარტვილიძის სომხური წიგნისაგანც, და მეორე, ქართული თარგმანის დედასთან ამდენად, ხორენელის ისტორიის სათანად-

დრო აღვიღო ვი არა დავს ახლავ, რამდენადაც აღნიშნული სომხური მარტვილობის წიგნი:

ახეთი ვითარება, ცხადია, სათანადო სამსახურს ვაუწყევს ხორენელის ისტორიის დღევანდელი ტექსტის კრიტიკას. უეჭველია, რომ არისტოკრატებისა და სხვათა მარტვილობის წიგნის ქართული თარგმანი მომდინარეობს სავსებით გასტუმრებული სომხური მარტვილობის წიგნიდან, ხოლო ეს უკანასკნელი, მხვავხად ზოგიერთი სხვა წიგნისა, ძველ სამეზ ისტორიკოსთა ნაწერებიდანაა ვამოღებული. ერთი მთავანია უცილობლად მოხე ხორენელიც, მისი „სომხეთის ისტორია“. შენიშნულია მკვლევართაგან¹, «ისტორიის» ნუსხების ჩვენებთან თანახმად, რომ ხორენელის ნაწარმოებებს ტექსტში ადვილებს სხვათაგანთან ერთად ზოგჯერ ბუნდოვანობა და ვაუქარობა. მრავალი მთავანი ან ვადამწერთა მცოდნის ქარმოადგენს, ანდა რედაქტორების ჩარევის ნაყოფია. ისინი ამა თუ იმ სიტყვას ან ვამოღებებს, უფრო მეტი სინათლისათვის, თან ურთავდნენ ახსენებს, რომელთა დიდი ნაწილი, გლახების სახით, ტექსტში ვადალიოდა; ამის ვამო სავიქტებელია, რომ წილი იმ ზედმეტი ადვილებისა, რომლებიც ხორენელის ისტორიის დღესდღეობით ცნობილ ტექსტს მოეპოვება. ჩვენი მარტვილობის ქართულ წიგნთან მიმართებით, ისე როგორც ვანსხვავებული სიტყვებით, ისე უნდა იყვნენ ქარმომდგარი. ხორენელის «ისტორიის» ტექსტის დაცხებისას, აშკარაა, ახვარიში უნდა ვაეწიოს როგორც სომხურად შემონახულ ჩვენი მარტვილობის წიგნი, ისე მარტვილობის წიგნის ძველ ქართულ თარგმანსაც, ვანსაკუთრებით უკანასკნელს, ვინაიდან იგი მომდინარეობს ისეთი სომხური დღისიდან, რომელიც ხორენელის «ისტორიის» დღეს ცნობილ ცვულა ძველ ხელნაწერზე უსყუდესია.

არისტოკრატებისა და სხვათა მარტვილობის ქართული წიგნის ძირითადი სხვაობა ხორენელის ისტორიის სათანადო ტექსტისაგან ანდა, ივ. ჭავჭავაძის ვანსხვავებულმა აღსუხსა. ვართი მთავანია, თარიღების უქინლობა ზოგან ქართულ თარგმანში, მეორე ვადეგნისა, რომ „ქ. ფაილაკარანის ვანსარტება, რომელიც ქართულ თარგმანშია „რომელ არს ტფილისი“ სომხურში არ მოაძვეება“², ამათ ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ ვროსნესს შემსახებ ნაოქვამს: „აღსრულებსა ნეგარისა თრიაციისა დაემთხვა საწაშენებლსა წმილისა ნათლისმცემლისასა“, ქართულში ემატება: „და ათენაგენისსა“. თარღის დავკლებს ალაგ-ალაგ ქართული წიგნის დამახასიათებელ ავისებად რჩენა დღესაც, როცა უკვე მარტვილობის ერთგვარ სომხურ წიგნთან ვვაქვს საჭმე, რაც შეეხება ფაილაკარანის ახსნა-ვანსარტებას, ახეთი სომხური მარტვილობის წიგნსაც აღმოაჩნდა, ხოლო «ათენაგენისსა» მარტო ქართულმა ტექსტმა იცის. როგორც ვარველი, ისე მეორე მომენტი შემთხვევითი არ უნდა იყოს, ვერძოდ ფაილაკარანის ახსნი, რისაც თონა ანწრუნის ისტორიაშიც ვხვდებით³. უკანასკნელისებრ ანც მცხამე მომენტი უნდა იყოს მთარგმნელის ჩარევის შედეგი, ალბათ იგი მის დედანს (ხორენელის ისტორიიდან ვამოკრებულ ნაწილს) ჰქონდა. ახე რომ ძირველს ვარდა, რომელიც მთარგმნელს შეეძლო

¹ И. И. Юрлов, *Հայկական* 1894; Н. Марр. *Тексты и редакционная работа* по армянскому вопросу, *Архив*, кн. V, СПб, 1903, გვ. 68-72.

² ივ. ჭავჭავაძის, ძვ. სომხ. საისტ. მწერლობა, წიგნი I, გვ. 29.

³ მარტვილის ძირე. კრებულის. *Մատենական Կրթության Կենտրոն*, 1976, 1987, გვ. 173.

ანც ვადმდეღა, სხვა მიმენტი კი ისევ დედაიდან, - ქართული თარგმანის ყოველმხრივ თან-
მსჯელობი. სომხური მარტვილობის წიგნიდან, შეიძლება, მიმდინარეობდეს.

არსტაქსის მარტვილობის ქართულ წიგნს სომხურისავე განსხვავებით მოუპოვებია.
ერთი ნაწილი, დასაწყისში, რომელიც მსგავსად მეორე ნაწილისა (დანარჩენისა), სომხური
საისტორიო წყაროდან არის გამოკრებილია. აქად. ნ. მარი მის შესაბამისს სომხურში
უგრან აღნიშნავდა, მაგრამ ასეთი მასაც აღმოაჩნდა. აქად. ივ. ჭავჭავაძემ აღნიშნულ
ნაწილის შესაგეყვისი აღვიღებში ავთანველოსთან დაიდასტურა. ავთანველისს ცეცს-
ტთან დავაშვირებთ კი აქად. ნ. მარი აღნიშნავდა, რომ ქართული ცეცსტი არ წარმო-
ადგენს გამოქვეყნებული სომხური წამების წიგნის თარგმანს (მხედველობაში ჰქონდა სი-
ქსეპე ჩაყსაქსაძის X წიგნაჲში დაბეჭდილი წამება; გვ. გვ. 47-56), „ახლის ის ბაც ავთ-
ანველოსის ცეცსტთან დგის, ის... ზღმნიწყენთი თარგმანია წამების ვანაჲუთრებელი
სომხური რედაქციისა, დაკარგულია ან, რაც უფრო სარწმუნოა, ჯერ მოუკვლეველისა,
რომლითაც მისე ხორენელი ხარვეზლობდა თავისი ისტორიისათვისა. პირველ მოუღენა
ე. ი. ჩვენი მარტვილობის დამოუკიდებელმა მისე ხორენელზე, ნაკლებ სარწმუნოა, მა-
გრამ თუ ეს დამტკიცდებოდა, მაშინ ერთი ყრბად არსებითი არკუმენტი გვექნებოდა
უფრო იმის სასარგებლოდ, რომ მისე ხორენელი არა უკვიანეს VII ს-ის ნახევრის ის-
ტორიისათვის.“

აქად. ნ. მარის ამ შეხედულებებს ის მხარე, რომლის მიხედვით, თიტქოს ქართული
თარგმანი ავთანველოსთან ახლის არ იღვეს, აქად. ივ. ჭავჭავაძემ დაარღვია. მან,
როგორც ზემორე აღვნიშნეთ, მართებულად დაიღვინა ქართული თარგმანის პირველი
ნაწილის კავშირი ავთანველოსის ცეცსტის სათანადო აღვილებთან. შედარების გზით
ის იმ დასკვნამდის მივიდა, რომ ერთი აღვილის გარდა (ნ. ჩ. ვამოც. გვ. 64, 16), რო-
მელიც სომხური დედნის (453, 5-7) თავისუფალ თარგმანს წარმოადგენს, სხვა თითქ-
მის სიტყვა-სიტყვით მისდევს ურთიერთს.¹

აქად. ნ. მარის შეხედულებებს სხვა მხარეზე კი ქსუხი ხსენებული შედარებნი-
დანვე გამოიგნა აქად. ივ. ჭავჭავაძემ. რადგან „მარტვილობის ერთი შესაშვლი,
მწიღი დასაწყისი, სომხური ავთანველოსის თხზულების უკანასკნელი და საძირლო-
რედაქციის თარგმანია, ხოლო მისე ხორენელის თხზულებითგან: ჩანს, რომ მას ჯერ
კიდევ ავთანველოსის უკანასკნელზე უფრო ძველი რედაქცია ჰქონდა ხელთ, ამიგომ
ცხადი სდებდა, რომ ეს კომპლაციური ძეგლი მისე ხორენელის ნაშრომზე უფრო
მერმინდელი უნდა იყოს.“²

აქად. ივ. ჭავჭავაძის დაკვირვება, რომ გრძელს სომხურ ცეცსტს ქართულ
„თითქმის სიტყვა-სიტყვით“ არ მისდევდა და ის „თავისუფალ“ თარგმანს წარმოადგენდას,
რამდენადმე სწორი არ არის. ქართული მარტვილობის წიგნის დასაბეჭდებელი აღვილი
(გვ. 64, 16) ავთანველოსთან ნახველებში ცეცსტისათვის (453, 3-7), მართალია, „თა-
ვისუფალი თარგმანია“, მაგრამ სხვა ცეცსტთან შედარებისას (მ 866, გვ. 455, 7-10) ის

¹ H. H. e. p. Из поэмки на Афон. გვ. 16.

² ივ. ჭავჭავაძის შრომა, იხ. სომხ. საისტ. მწერლობა, წიგნი I, გვ. 31.

უფრო ახლანდელი თარგმანი ჩანს, ვიდრე ხორენელის სათანადო აღვილით დაპირისპირებისას. ამრიგად, ქართულის ეს აღვილიც, რომელიც აგათანგელოსთანვე პიულობს შესაბამისს (მაგრამ სხვა აღვილითან და არა შიითიებულთან), აკად. ივ. ჯავახიშვილის შეხედულებას გამთავრისს აღარ უქმნის: ქართული მარტვილობის წიგნის დასაწყისი ნაწილი მთლიანად აგათანგელოსის გარკვეულ ტექსტის «თითქმის სიტყვა-სიტყვით თარგმანს წარმოადგენს.

ქართული თარგმანის შემსრულებელი ცდილობს ზედმიწევნით ვადმოსცეს თავისი დედანი, რომელიც არც თუ ადვილად დასაძლევიან. ცნობილია, რომ აგათანგელოსის სახელით ცნობილი «სომხეთის მოქცევის» წიგნი, რომელმაც, როგორც ფიქრობენ, რამდენიმე რედაქცია განიცადა, სანამ იგი VIII ს-ში მიიღებდა იმ სახეს, რომლითაც მან ჩვენამდის მოაღწია, სტილის მხრით (რითაც ნათესაობა აქვს კორიუნთან) სუბექტი და გამჭვირვალე არაა. თხზულების ენის სიმძიმეს ისა ქმნის უმთავრესად, რომ მისი ავტორი მრავალსიტყვაობას მიჰმართავს უხვად. მძლავრი შთაბეჭდილების შესაქმნელად ის ერთი სიტყვის ნაცვლად სიტყვების მთელ სინთიმურ წყებას მოიხმობს. სწორად ეს სიტყვები კიდევ ლიტონი ავგბულებისა კი არ არიან, არამედ თხზულისა, ე.ი. კომპოზიტებს წარმოადგენენ. ნინადადებებიც უმეტესად რთულია, თანწყობილი ან ქუქუციბილი, ისიც არაიშვიათად შენაცვლებული მეორეხარისხოვანი წევრებით. აღნიშნულის სინამდვილეში ადვილად დარწმუნდება კაცი, თუ ურთმანეთს შეაღარებს თუნდაც მარტვილობის წიგნის დასაწყისს, რომლის ერთი აღვილი (გვ. 62, 23-33) ზედმიწევნით იმეორებს კორიუნის ნაწარმოების სათანადო ტექსტს (38, 6-17)³. მგონია, დედნის ასეთი სტილია იმის მიზეზი, რომ ქართული თარგმანი მოკლე ჩანს მასთან შედარებით.

აღნიშნულის გარდა ზოგიერთი დაცილება დედნისაგან იმის გამოც შეიძლება იყოს გამოწვეული, რომ მთარგმნელს, როგორც უტყობა, ხელთ ჰქონია აგათანგელოსის გარკვეული რედაქციის რამდენადმე განსხვავებული ვარიანტისაგან გამოკრებილი ტექსტი. ეს რედაქცია, როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილი გვიმტყიცებს, აგათანგელოსის უკანასკნელი და საბოლოო სახეა, რომელსაც აკად. ნ. მარს და პროფ. ნ. აღონცი ეროვნულს ეძახიან. აკად. ნ. მარს იგი VIII ს-ში შეიპოვია ჩამოყალიბებულად, ამას იწყინარებენ პროფ. ნ. აღონცი და აკად. ივ. ჯავახიშვილი, მხოლოდ უკანასკნელი უფრო გარკვევით მოხაზავს ფარგლებს: „ აგათანგელოსის უკანასკნელი ეროვნული რედაქცია VIII ს. პირველი ნახევრის უკანასკნელი ათეულების სამუშევარს წარმოადგენს. ასეთი რედაქციისაგან გამოკრებილი მარტვილობის წიგნის (უკეთ ერთი ნაწილის) ტექსტი, ცხადია, VII ს-ში ვერ წარმოიქმნებოდა და ამდენად აკად. ნ. მარსის შეხედულებაც, რომლის მიხედვით თითქმის მარტვილობის წიგნის სომხური დედანი ხორენელს უნდა უსწრებდეს, სწორი აღარა რჩება.

¹ აგათანგელოსის რედაქციების შესახებ ნ. 1. Н. П. Арр. Крещение армян, грузин, абхазов и аланов ... Армавская версия. ЗВО, т. XVI, стр. 182 ; 2. Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана ... стр. 341-342, შენიშვნა; 3. ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. სომხ. საისტ. მწერლობა, I, გვ. 124-25; 133-44.

² სპ. შაქარაშვილის. წყაროები საქართველოს ისტორიისათვის ... III წიგნი, გვ. 105.

³ ს. თორიძე, წყაროები საქართველოს ისტორიისათვის ... 1941, გვ. 38.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. სომხ. საისტ. მწერლობა, წიგნი I, გვ. 144.

ე (15) « წამებაჲ შმილისა ნერსჲ შთავარებისკოპოსისა
სომხეთისაჲ და ხაღისი ეპისკოპოსისაჲ მოწუთისა შისისაჲ »

ნერსეს შთავარებისკოპოსის მარტვილობის ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხური წამების წიგნის დაძებნით ყველაზე უწინარეს დაინტერესებული იყო აკად. ნ. მარო. მასინ, როცა ის თავის წინასწარ შენიშვნებს აქვეყნებდა ათონის «მრავალთავის» სომეხ მარტვილთა წიგნების ქართული თარგმანების შესახებ, შესაცყვისი ტექსტი სომხურს ბეჭდურ გამოცემებში ვერსად იპოვა. მიუხედავად ამისა ის მაინც ქართული თარგმანის სომხური დედნის არსებობის შესახებ იმედს არ კარგავდა, მხოლოდ, რომ ქართული თარგმანის ახლო ნათესაობას მისე ხორენელის «ისტორიასთან» აშკარად ამჩნევდა. ძიებაზე აკად. ნ. მარს ხელი არც შემდეგში აუღია, როგორც ამას ვიცოცხობ იმ წინასწარი ანგარიშიდან, რომელიც სინას მთასა და იერუსალიმში მოგზაურობას შეეხებდა. იერუსალიმში მას მიუკვლევი ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხური დედნისათვის, მარტვილობის წიგნისავე სახით, «ბომელსაც ამაოდ ვეძებდი ეჩმიაძინში».

მარტვილობათა და ცხოვრებათა წიგნების ერთ-ერთ კრებულში ნერსესის მარტვილობის შესაბამისი სომხურ წიგნს ჩვენც მივაკვლიეთ სომხეთის სიძველეთ-საცავში («მატენადანის» № 6632), რომელიც XVIII ს-ის ნუსხას წარმოადგენს. სხვაგან «მრავალთავებში» (მაი-რსი-რ-ებში) გვხვდებოდა ნერსესის წამების წიგნები, მაგრამ ისინი, როგორც დაკვირვება მოწმობს, ტექსტობრივ ნაწილობრივ ხედვებთან მარტვილობის წიგნს, რომელთანაც მიმართებთ უფრო ვრცელი არიან. გავრცობილია ეს წიგნები ნერსესის ცხოვრების იმ ძეგლის აღვილებით, რომელიც შიქსეჟ ჯაყკასან-ის სერიაშია გამოქვეყნებული⁴ და X ს-ის ავთოგრაფს, მესროპ ხუცესს ეკუთვნის⁵. ეს წყარო ვი, როგორც პროფ. ნ. აღონცი აღნიშნავს, „თუ ფავსტოსის შრომის გამოწვევებს არა, ხაერთო წყაროდან მომდინარეს მაინც წარმოადგენს ამასთან ერთად“⁶.

ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხური მარტვილობის წიგნი ნერსესისა ძირითადად მისე ხორენელის ისტორიიდან და ფავსტოს ბიზანტიელის თხზულებიდან არის გამოკრებილი. ფავსტოსისაგან აღებულია მხოლოდ უკანასკნელი

¹ Н. Марр. Из поездки на Афон... ЖСМНП, тарт, стр. 1-24, СПб. 1899.

² Н. Марр. Предварительный отчет с работ на Синае, в еденных в сотрудничестве с И. А. Джавахкиным, и в Иерусалиме, в поездку 1902 г. (апрель-ноябрь); СНО, т. XIV, т. 2, стр. 1-51.

³ იქვე, გვ. 15

⁴ შიქსეჟ ჯაყკასან. VI: Մարտիրոս արքայ Ներսիս Պարբէրի Հայոց Հայրապետի. «Յաղագս Կարմեց արքայ Գրգորի Հայոց Երևանուրդի և Կաթողիկոս Ներսիս Հայոց Հայրապետի», გვ. 9-124. Կենսարկ, 1853.

⁵ Գառ. Զ [արքանასტან]. Հայկական հիւր-պրոქსანს Կաթողիկոս (7-19 Կար).

Ի Կաթող, Կենսարկ, 1886, გვ. 542-49.

⁶ Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиняна ... ТР, т. XI, СПб. 1908, гв. 240.

მაწილი (კვ. 78-79), რომელიც შელიტასა და ეფუფანეს «ხილვის» ეხება, დანარსენი კი მისე ხორენელის ისტორიის მესამე წიგნიდანაა გამოკრებილი. მართალია, ქართული თარგმანის ის სათესაობა მისე ხორენელის თხზულებასთან, რომელიც ავტ. ნ. მარტია შენიშნა, მას უკარნახებდა იხვეუ წარმოედგინა მათ შორის ურთიერთობა, რადგან მას შიანხნა არისცავესის წამების თარგმანსა და მისეს საწარმოებს შორის, მაგრამ ის, როგორც უკანახუნელ შემოხვევაში, იხე აქტე, სცდებოდა. მეცოდნის მიზნში კი ის იყო, რომ აუად ნ. მარტია სომხური მარტვილობის ქართული თარგმანები ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ერთანობის ნაყოფად შიანხნა, რაც მას, მისი სიყვებითა რამ ვიქვათ, მისე ხორენელის მიღვაწეობის «შრავლტანტული საკითხის» ვადასაწყევად თითქმის საიმედო საყრდენს უქადა. სხვათა შორის, ამავე შეხედულებაზე მღვანა ის მაშინაც, რაც იგურხალიში ქართული თარგმანის სომხური დედის ერთი ნუსხა უქაოია.

მისე ხორენელის ისტორიის მესამე წიგნის ეკლესიათაგან გამოკრებილ ტექსტებს შორის შიგადაშიგ მოიპოვება ისეთი ადგილები, რომლებიც, როგორც ეყვიანა, ავითგრაფს უნდა ეკუთვნოდეს. საკუთარი წვლილის შეტანა კი აქ ამათ უნდა გამოეწვია, რომ კომპილაციონს მიხნა შიანხნა წარმოედგინა სეითხავად არა ვარცელი ტექსტი, არამედ მოკლე. ეს კი მიუღწევია იმ ცნობ, რომ ხორენელის შრომის სხვადასხვა თავებიდან გამოღებული ადგილების ვადასაბმელად შეუტანია სათანადო დამაკავშირებელი მოკლე წინადადებები. საკითხავად გვეყავებული ასეთი მარტვილობის წიგნი არის სწორედ დედანი ქართული თარგმანისა.

ნერსისის მარტვილობის წიგნის სომხური და ქართული ტექსტები თითქმის ყოველმხრივ ხვდებიან ურთიერთს; გარდა ერთი ადგილისა (კვ. 73, 4-5), რომელიც ქართულში მოიპოვება და სომხურ მარტვილობის წიგნში კა არა. ეს ადგილი ხორენელის სათანადო ტექსტის (294, 6-9) თავისთავალსა და არა სიცივა-სიცივითს ვადმოღებან წარმოადგენს. რაკი ყველა სხვა ნიშნით ქართული და სომხური წიგნები თითქმის ურთიერთს შეესაყვასება, ამიტომ ეს ადგილიც, საღიჭრებელაა, სომხურ დედანსაც ექნებოდა, რაც შესაძლებელია, არსებულ სომხურ ნუსხას შემოხვევით აკოდეს.

ქართულსა და სომხურ ტექსტებს შორის ზოგჯერ სიყვებით ან შეესაბამებთან ერთანობის, ზოგჯერაც ქართულს თუ სომხურს ერთანობითან მიმართობითა შედგენტი ან საკლები სიცივა ან ატანა მოეპოვება. ეს მოვლენები იმას უნდა მოწმობდეს, რომ არსებულ სომხური წიგნის წიგნი და მისი წყაროები (მისე ხორენელი და ფავსტის პიზანტიელი) იმ სახით, რომლითაც ქართულად შიარვმანელს ხელთ აქონდა, დღევანდელისაგან რამდენადმე ვანსხვევებული ყოფილია. ამდენად, ვხადია, ის შიარვმანელისავე, რომელიც მისე თარგმანების მსხვესხად ენიჭება ქართულ თარგმანს წიგნი მარტვილობის წიგნისას სომხური წყაროების ტექსტის კრატვიკისათვის.

ნერსისის ცხოვრების ქართული წიგნი რომ მისე ხორენელის ნაშრომიდანაა გამოკრებილი, ამას ისიც მოწმობს, რომ ერთან არსაკ მეფის მიერ ნახარათათა ამოწყვეტის მიზნად დასახელებული არ შიარვმანის უწესობება („მსხვებულისა მისვან თვისისა უწესობებისა არ შიარვმანისა“) თუისთავად ყოვლიად ვიქვევებოია, რადგან არა-

ფერია ნათქვამი, თუ რამი მდგომარეობდა ეს უწყისობა. ეს აღვლილ ვახავებთა მხედ-
ლოდ მოსე ხორენელთან (III, 27), ხალაე შირაკეანის ავეებისა და ნახარაგების ამო-
წყვეტის ამბები ერთმანეთთან დაკავშირებით ზედმიწევნით არის მოთხრობილი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნერსესის მარტვილობის წიგნის ქართული თარგმანი
თავისი non seas-ებითა და ლექსიკურ-სინტაქსური არმენიზაციებით ფერად სა-
გულისხმო ძეგლს წარმოადგენს. ამ ნიმუშების დახედვით ხერხდება როგორც მთარგ-
მნელის ტომობრივი კუთვნილების გამოჩვენება, ისე თარგმანის წარმოქმნის დროსა
და აღვლის დაღვენეს, რაზედაც თავის აღვლის ვრცლად გვეჩვენა საუბარი (ვვ.
049-053) და ამ აღვარ დაუბრუნდებით.

ვ (16). «აღსრულებაჲ წმიდისა საჭაყისი ქართვეისაჲ
ქისა დიდისა ნერსესის».

საჭაყ ქართვეის აღსრულების ქართული თარგმანის შესაბამისი წიგნი სომ-
ხურ გამოცემითა შირის ავად. ნ. მარშა უერ იძოვა. ისე კი შირი ახლო ურთიერთობა
ლაზარე ფარქელის თხზულების სითანადო აღვლთან მან მართებულად
აღნიშნა. ამასთან, როგორც სხვა შემთხვევაშიც, როდესაც ეს რომელიმე მარტვი-
ლობის ქართული თარგმანის ახლო ურთიერთობას შენიშნავდა რომელიმე სომეხი ის-
ტორიკოსის ნაწარმოებთან, რაც იმის მაუწყებლად მიაჩნდა, რომ ქართული თარგმ-
ნის დედნით სომეხი ისტორიკოსი ხარგებლობდაო, აქაც, ზვენი ცეცხტის მიმართ, ასე-
თივე დასკვნა გამოიღვანა: „მას (ე. ი. ლაზარეს), სრულიად შესაძლებელია, ხელთ შეჩინო-
და ქართული თარგმანის დედანი“¹.

საჭაყის აღსრულების ქართული თარგმანის სრულიად შესატყვისი წიგნი სომხურ
«მრავალთავეში», რომელთაც ზვენი ვსწავლთბდით, არხად აღმოჩნდა. ამ კრებულის
სომხურ ხელნაწერებში ზვენი ხშირად გვხვდებით საჭაყის ცხოვრების მილიან წიგნს,
რომლის ერთ-ერთ თავს «აღსრულებაჲ» წარმოადგენდა, მაგრამ ესენი, როგორც საათურთა-
ხელმე აღნიშნული, ი. ჟერქიოიასის, გივი-დან („საჭვრდოლო წერილთაჲს“) შემდინარე-
ობენ, ვერძოდ «აღსრულებაჲ» მთლიანად ლაზარეს ისტორიის I ნაწილის მე-18 თავიდან
არის გამომდებელი: ამავთ რედაქციის «აღსრულება» ცალკე წიგნის სახითაც მოიპოვება
სომხურ «მრავალთავეში», მაგრამ არც ერთი და არც მეორე ისეთი არაა, როგორც ქარ-
თული თარგმანის დედანი უნდა ყოფილიყო.²

¹ Н. Марш. Из поездки на Ашхи... ვვ. 18.

² ლაზარე ფარქელის შრომის ის ნაწილი, რომლიდანაც სომხური მარტვილობის წიგნი გა-
მომდებელი, ნ. აკინიანის ლაზარეს ნაწარმოებად არ მიაჩნია, - ნატყობარი ჰეგლია, VIII ს-ის ქი-
რველი ბოთულისათ. ასეთი დასკვნა, ამ ძეგლის გამომწვლილეთი შესწავლით გაუკეთებია. მილიანი
ნაშრომის გამოქვეყნებას ის ცალკე გვიპირდება. მაგრამ რამდენადაც ვიცი, ჯერ არ გამოუცხა. ამი-
ღამ ლაზარეს ისტორიის იმ ნაწილს, რომელიც შესაძლებელია მართლაც ლაზარესი არ იყოს, მაინც
ლაზარესად ვასახელებ (ნ. მ. კ. ხ. ხ. ს. ი. აკინიანის, ირქირსერ 380-450 ქრწანსი წა-
მარ. «კასიქსი სმისილსაჲ», 1925, ვვ. 454-460).

ქართული თარგმანის ტექსტი, როგორც შედარება გვიჩვენებს, ამ ნაწარმოებიდან არ მომდინარეობს. მართალია, სომხურის ბადალი ტექსტი მთლიანად მოეპოვება ქართულ თარგმანს, მაგრამ ისინი ერთმანეთთან მიმართებით თანმიმდევარი რიგით არ არიან გაწყობილი. ესა თუ ის ადგილი ერთისა მეორეგან წინ ან შემდგომ არის ხოლმე მოთავსებული. გარდა ამისა, ტექსტების შედარებითვე გაირკვა, რომ ქართულ თარგმანს სომხურთან მიმართებით ზედმეტი ადგილებიც მოეპოვება. ცხადია, ასეთ შემთხვევაში ქართული და სომხური წიგნები სხვადასხვა რედაქციას წარმოადგენენ. ქართულის ზედმეტი ტექსტი მთარგმნელის გამათქმული არა ჩანს, როგორც ეს შეიძლება დაკავს ეფიქრა. ამ ზედმეტ ადგილებს, ზოგიერთის გამოკლებით, უმთავრესად სხვა წყაროსთან აქვთ თავისებური დამოკიდებულება. ერთი ასეთი წყაროა მოსე ხორენელის ისტორია. მსგავსებანი ხორენელის ისტორიასთან ზეენი თარგმანისა რიგის მიყოლებით შემდეგი ხასიათისა არიან:

ა. საჭაკის აღსრულების ერთი ადგილი, გვ. 80, 13-15, ეხმაურება მუშანიის მარტვილობის მოკლე წიგნს, რომლის სათანადო ადგილი (I 17-23) ხორენელისაგან არის სიტყვა-სიტყვით გამოკრებილი.¹

ბ. შემდგომი ადგილი, გვ. 81, 11-19, აგრეთვე ახლოს დგას მოსე ხორენელის ახრებთან (III, 65), რომელსაც იგი გადმოსცემს საჭაკის ცხოვრების აღწერისას. შედარებითად შეიძლება ისეთი შთაბეჭდილება მიიღოს კაცმა, რომ დაუშვას: აგიაოვანაფი მოსეს ნაამბობს ზოგჯერ გამოტყობებს და ზოგჯერ ძლიერ მოკლედ, რამდენამე სიტყვით, გამოთქვამს მას, რაც ხორენელს შედარებით ვრცლად და დაწვრილებით მოეპოვება.

აღნიშნული ადგილის შესაბამის თავში მოგვითხრობს კრამ სპარსთა მეფის წინაშე სომხეთის ნახარების წარდგომას; ამით თხოვნას, რომ მეფემ კათალიკონის საყდრის კანდიდატებიდან შეარჩიოს ვინმე ეკლესიის მესვეურად. აქვე გვიამბობს ისტორიკოსი საჭაკის გავშვების ამბავს, მისთვის საცხოვრებელი ადგილის მიჩვენებს, ვრამის გაფრთხილებას, რომ არ გადაიხაროს ის ბერძნებისაკენ, და საჭაკის თხოვნას, გაუშვას მეფემ „რისხვეულნი“. ისტორიკოსი საკანცებლად აღნიშნავს საჭაკის სიტყვის იმ თანაბეჭდილებას, რომელიც ამ სიტყვას მეფესა ღმის კრებულზე მოუხდენია. ამის მიზეზად, რომ ხსენებული სიტყვა ვერ მოჭყავს ისტორიკოსს, იმას ასახელებს, რომ „არავისგან მოწვეულ არს სასმენელთა ჩუენთა ყოველივმ ქემმარტებით და არცა ჩუენ შევიწყნარებთ (თავს ვიდებთ) უწყებთა შინა ამას შთათბევას-ი“ (იუ კომეჩქ ქ ცხცქა მერ ჩაჰსხარ ქ ჩოქსაჰასს ზუჰარყოიქხსამქ, სე იუ მსქ ქ ყაჰამიქხსამს ჩხსხქ ჩაჰსაჰსქქ).² ასეთი განცხადება აფიორადს საჭიროდ მიუჩნენვია თითონაც გადმოეცა, მაგრამ შემდეგი სახით: „...უშიშად იტყოდან (საჭაკ), რომელსა ვერ მივიწიენით ცნობაც სიღრმესა სიტყუათა მისთასა-ი“ (გვ. 81, 13-14).

მოსე ხორენელის ნაწარმოებთან კავშირს აღზე-აღვ ცეჭსტობრივი სიახლოვეც მიიათითებს. აღნიშნული შეხვედრიდან ასეთია შემდეგი ადგილი:

¹ იაკობ ცურჯაველი «მარტვილობა მუშანიისი», სვ. გამოცემა, გვ. 49.

² "საქამაჟიქ ჩაჰოყ" შიქსა სიორხსაჟი... 1913, გვ. 353, 2-4.

ურთიერთს მხარს არ უჭერენ.

აღნიშნულთ ვარდა ჩვენი ძეგლის ქართულ თარგმანს მოეპოვება კიდევ ორი ადგილი (გვ. 80, 6-8 და გვ. 81, 6-10), რომელთა შესაბამისს მოსე ხორენელის წაწარმოებში ვერსად ვხვდებით, რის გამო ისინი, ცხადია, რაღაც სხვა წყაროსთან უნდა იყვნენ კავშირში და შეიძლება ყველა ზედმეტი ადგილიც ამ უცნობი წყაროდან მომდინარეობდეს. როგორც ეს შემთხვევა, ისე ისიც, რომ მოსე ხორენელის თხზულების სათანადო ადგილები (რომელთა მსგავსება ჩვენი თარგმანის გარკვეულ ადგილებთან უცილობელია) ზედმიწევნითა და თანმიმდევრულად არა ჩანს გამოკრებილი, იმაზე უნდა მიგვიტოვებდეს, რომ ხორენელისა და ქართული თარგმანის დედნის შემხვედრი ადგილები, ურთიერთისაგან დამოუკიდებლად, რომელიღაც სხვა სომხური წყაროდან უნდა იღებდნენ სათავეს.

სომხურად რომ ერთ დროს მართლაც არსებულა ასეთი წყარო, ამას მოწმობს ძველი ქართული ერთ-ერთი თარგმნილი ძეგლი, რომელსაც საპაპის აღსრულების ქართული თარგმანის სრულიად მსგავსი ერთი ადგილი მოეპოვება. ეს ძეგლია «მოთხრობა ჯადმოთინისაგან»¹, რომლის აღმოცენებებს ქროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი IX ს-ით განსაზღვრავს და შესაძლებლად მიიჩნევს, რომ ის გამოკრებით იყოს ნათარგმნი ბერძნული წყაროდან სარსენ საფარელის მიერ. ამ ბერძნულ წყაროდ კი Narratio de rebus Armeniæ-სა და მასზე დართულ Catholicis Armeniæ-ს ასახელებს², რომელთაგან მას მოჰყავს ძეგლის შემხვედრი ადგილები³, რაც, მართლაც, ეჭვს არ ცოვებს იმაში, რომ ქართული ხსენებულ ბერძნულ წყაროზეა დამოკიდებული.

Narratio de rebus Armeniæ-ს მკვლევრები მიიჩნევენ VII ს-ის მეორე ნახევრის, უფრო კი VIII ს-ის ძეგლად, რომელიც სომხურადაც უნდა არსებულებოდა ერთ დროს⁴. ამ ძეგლის ერთი ნაწილი Διήγησις ἀπὸ τοῦ ἀρχιεπιστοῦ Ἰεροσολύμων μέρει τοῦ πνε, რომელიც საფუძვლად უდევს «მოთხრობას ჯადმოთინისაგან-ს», ნ. აკინიანს, უკანასკნელი დროის თავის ერთ-ერთ ნაშრომში, VIII ს-ის პირველი მუთახვარში შედგენილად მიაჩნია უცნობი ავტორის მიერ, რომელსაც თვალწინ აქვს ეზნიკ ხუცის სკარაფიჩი კარაყაყ⁵ და ლაზარე ფარქელის ისტორიის პირველი წიგნი⁶. უკანასკნელს, როგორც ზემორე აღვნიშნეთ, იგივე აკინიანი VIII ს-ის

¹ გამოცემულია თ. ჟორდანიას მიერ «ქრონიკებში», I წიგნი, გვ. 336-341.

² შიოპ. რ. ს. სეკიანის-ქეც. კრავ. აკციონებელ ჯაყასიანსს ს. ჯაყარის ქაასი. ა. რაყ., 3 ჰერბ. ქანს, 1934, გვ. 71-73.

³ იქვე, გვ. 81-83.

⁴ ნ. სეკიანის. სერბის სემიოტიკის კრავ... კიხნსა, 1910, გვ. 99 (შენ.) და 290. Simon Weber. Weber, die Versuche, den Verfasser der Invektiven gegen die Armenier: Migne, Patrologia graeca 132, S. 1154 ff, zu bestimmen. «ზოჯარბანს», კიხნსა, 1911, გვ. 175-180.

⁵ გამოცემულია სრ. სერ-სეკიანის-ის მიერ დანართად სემიოტიკის ქარასიანსს სხელო ჯაყასიანსს ჟიფიყ კარაყაყაყ-ისა. კარაყაყაყაყ, 1893, გვ. 266-268.

⁶ ნ. სეკიანის. შაყასიანსს აკციონებელ 380-450 ჰქაასის რაყარ. «ჯანბრეს სანბრესაყ», 1935, გვ. 459-60.

პირველი ათეულის ნატყუარ თხზულებად აცხადებს. ნ. აკინიანი Diegesis-ის დასახელებული სომხური წყაროების გამოყენებებს ხედავს მოსე ხორენელის ისტორიაშიც, რომელიც მისი აზრით IX ს-ის პირველ მეოთხედშია დაწერილი¹.

«მთხრობა ჰადმოთინისაგან-ი», აკად. კორნელი კეკელიძეს დიოფიზიტური თვალსაზრისით შედგენილი სომხური ძეგლის ნაწყვეტი ჰგონია, რომელიც, მისი აზრით, X ს-მდის უნდა იყოს ნათარგმნი ქართულად². როგორც აღვნიშნეთ, «ჰადმოთინის» წყარო უკვე მიკვლეულია; ამის შემდეგ სომხურიდან მის უმუალო მომდინარეობაზე საუბარი შეუძლებელია. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, აკად. კეკელიძის დაკვირვებიდან ერთი მაინც საგულისხმოა. ეს ისა, რომ ქართულად შემონახული «ჰადმოთინი» ქალკედონისტური სულისკვეთებით გაუღენთილი ნაწარმოებია, რომლის წყარო (პირვანდელი) სომხურია, აღმომცენარე სომხურ ქალკედონისტურ წრეში³.

საჰაისი «აღსრულების» ქართული თარგმანის ზემოხსენებული ადგილი, რომელიც ზედმიწევნით ხვდება «ჰადმოთინის» სათანადო ადგილს, გადმოსცემს საჰაისის ყოფნას «ნაწილსა იონთასა-ს», მასთან ნახარაების გამოცხადებას, ამათ თხოვნას დაუბრუნდეს ტახტს (საკათალიკოსო საყდარს), საჰაისი უარს ამაზე და მესროპის მივლინებას საკათალიკოსო საყდრის მცველად. «აღსრულების» ქართული თარგმანის ეს ადგილი ზემოთ მოსე ხორენელის ისტორიის სათანადო ადგილს შეგვრდართ, რადგან ერთგვარ მ'გავსებას მათ შორის უთუოდ აქვს ადგილი. უხლა ამ ადგილს თუ «ჰადმოთინის» ტექსტს შევადარებთ, როგორც უკვე ვთქვით, სრულ შესაბამისობას დავინახავთ.

«რამეთუ მას ჟამსა დაეტევა საყდარი თჳსი და იტყეოდა ნაწილსა იონთასა, რაჟამს იგი მოვიდეს მისა მთავარი სომხითისანი და ევედრებოდეს მას, რაათამცა კუალად დაჭდა საყდარსავე თჳსსა. ხოლო იგი არა ერჩდა მათ და იძულებით აუწყა მათ ჩუენებაჲ იგი და მისცა მათ მცველად საყდარსა საკათალი-

«ამისა შემდგომად წარსრულნი ახადნი სომეხთანი ევედრებოდეს წმიდასა სააკს, არა მოკსენებად ბოროტთა მათთა⁴ და უკურწყევად საყდარსავე მისსა. ხოლო მან არა იმინა მათი, რომლისათვისცა მიუთხრა მათ ჩუენება(ჲ), რომელი იხილა განვრდომისათჳს მათისა ქმნადისა⁵. ხოლო მისცა მათ ნაც-

¹ ი ქვე, გვ. 460.

² კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტერატურის ისტორია, ძვ. მწერლობა, ტ. I, მეორე გამოც., 1941წ. გვ. 450.

³ ი ქვე, გვ. 450.

⁴ «არა მოკსენებად ბოროტთა მათთა» პრიფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს ნათარგმნი აქვს («ჩუყ აიფქორსერ... I, გვ. 78, 1») «...ჟერ სრასუ ჰ ჯარს ჯჩქჩ» (ე. ი. რომ ისინი ბოროტად არ მოიხსენებნო), რაც სწორი არაა, რადგან ჯარს-ის ნაცვლად ჯარჩქს უნდა.

⁵ «რომელი იხილა განვრდომისათჳს მათისა ქმნადისა» აგრეთვე შეუსაბამოდ არის ნათარგმნი (ი ქვე, გვ. 78, 3) «...ჟერ ახსუ ჰერ სრასუ ჯასქქელუ მოასხს» (ე. ი. რომელიც ეხილა მათი დამხობისათვის).

საკათალიკოსოს, რამდენიმე სიტყვაც ამის შეხებზე, რომ «ჰადმოთინი» პრიფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს მიანიხნა IX ს-ის თარგმანად და ისიც არსენი საფარელის მიერ მოყვანილი ნაწყვეტის

კაცობა წყნარი მამოც, რომელსა ეწოდა მესრობ, და მას არა უნდა განმორებაჲ მის- გან (გვ. 82, 1-6).

ვალად მისა სანატრელი მასტოცი დამცვე- ლად საყდრისა მისისა (თეოდ. ურდანიი, «ქრონიკები» I, 337, 20-25).

როგორც ვხედავთ, Diegesis- ს და მისგან გამოყრებილ ქართულ თარგმანში საჭაკის «აღსრულების» ქართული წიგნის ისეთი ადგილის სრულ შესაბამის ტექსტს ვპოულობთ, რომელიც ხორენელის ისტორიაში ასეთს შიკლებული იყო. Diegesis-ი, როგორც ზემოთ მოყვანილი ცნობებიდან ჩანდა, შეკვლევენს VIII ს-ის დამლევის ნაწარმოებ- ად მიაჩნიათ და, რაც მთავარია, - წარმომადილად, სამხურ წყაროებზე. ნ. აკინიანის დავიროვებით მაგ, ამ თხზულების ავტორს ხელთ უნდა ჰქონდა ერთ-ერთ წყაროდ ის ნაწარმოები, რომელიც ლაზარეს ისტორიაში I წიგნად არის შესული და რომლის მე-18 თავი, ჩვენი შეჩაშებით, მოლიანად პოულობს შესაბამისს «აღსრულების» ქარ- თულ წიგნთან. საფიქრებელია, რომ «აღსრულების» ქართული თარგმანის ის ადგი- ლები, რომლებიც ამ თავთან მიმართებით ზედმეტად ჩანან და ნაწილობრივ მხვა- სებას ამჟღავნებენ, ერთი მხრით, ხორენელის ისტორიასთან და, მეორე მხრით, ხო- ვიერთი ადგილით სრულ ერთნაირობას ამყარებენ Diegesis-თანა და მის ქართულ თარგმანთან, «პატიმოთინთან», მომდინარეობდეს ისეთი სომხური წყაროდან, რომლიდანაც წარმომდგარი არიან: «აღსრულების» ქართული თარგმანის სომხ- რი დედანი. (გამოკრებით, რომლის მხოლოდ დიდი ნაწილია დაცული ლაზარეს სახელით ცნობილ ისტორიის I წიგნში: მე-18 თავად), ლაზარეს ისტორიის I წიგნი, Diegesis-ი და მისე ხორენელის თხრობა საჭაკზე.

ის გარემოება, რომ Diegesis-ის ქართული ნაწყვეტის - «პატიმოთინის» - პირ- ველ-წყარო სამხურ დიოფიზიტურ წრეში მიაჩნიათ აღმოცენებულად, თავისთავად გვიკარნახებს, - დავსახათ Diegesis-ის სომხური წყაროდან მომდინარე საჭაკის «აღსრულების» სომხური წიგნიც, რომლისგან ქართულია ნათარგმნი, ხსენებულ წრე- ში წარმოშობილად. ქართული თარგმანის პირველ-წყაროს სამხურ დიოფიზიტურ წრე-

შემკველი ჰეგლის X ს-ის თარგმანად შეწყნარება შეუძლებელია. უპირველეს ყოვლისა, ქობრივად ასე- თი გამოთქმები, როგორცაა: «წარსრულნი აზარნი სომეხთანი ევედრებოდეს წმიდასა სააკს», ანდა « რომელი იხილა განვრდომისათჳს მათისა ქმნადისა », რომელთაც ჩვენ ხსენებულ ნაწყვეტში ვხვდებით, IX ს-ისთვის უცხაა. მიმდებარანი შენაცვლებული წინადადებანი კლასიკური ქართული ენის განვითარების მხოლოდ გვიანდელ ეტაპზე ვხვდება (X-XI ს.ს.). ამი- ტომაც არის, რომ ასეთ რასზე არსენ საფარელის უჭველ ნაწარმოებში ვერსად ვხვდებით. ვარდა ამისა, თუ «პატიმოთინი» საფარელის თარგმანი იქნებოდა, მაშინ საკუთარ სახელთა ხმარებაში ერთნაირობა გვექნებოდა, რასაც ვერ ვხედავთ. მაგ, არსენის შრომაში კავკასიის აღბანეთს ჰერე- ტიკ ეწოდება, ხოლო თარგმანში - ალვანეთი.

ხსენებულ მიზეზთა გამო «პატიმოთინი» საფარელის შემდგომ ხანაშია ნათარგმნი, რაც ამასთანავე მასაც გვეუბნება, რომ არსენი საფარელი Diegesis-ს ორიგინალით იყნობს და არა თარგმანით. ექვთიმე კბეღელს კი «პატიმოთინი» შეეძლო ქართული თარგმანით სკოლ- ნოდა, მაგრამ არა X ს-ზე გაცილებით ადრე ნათარგმნით, როგორც აქედ კ. კეკელიძე ფიქრობს. არა- მელ მისი დანის (X-XI ს.) თარგმანით, რომელსაც უფრო უდგება «პატიმოთინის» უნა.

მა წარმომბის შესაძლებლობას ის ვარემობაც ხლის შესაწყნარებელს, რომ, როგორც ვნახეთ, სომხური ავიაგრაფიული ძეგლების ჩვენი თარგმანები გომიწვეულია გქართველე ბის გზაზე დამდგარი სომეხი დიფიზიციების ინფერესებათ. ესენი კი, ბუნებრივია, სათარგმნად პირველ ყოვლისა ისეთ ძეგლებს მოჰქიდებდნენ ხელს, რომლებიც მათ მამა-პაპათა შორის იყო გავრცელებული.

შესამე. წყება

ქართულად ნათარგმნ სომხურ მარტვილობათა წიგნების შესამე წყება ეხება ხმარს. თა დევნულების მსხვერპლთ, რომლებიც სამარზპანო სომხეთის დროს უწყებობათ. ამ წყებას ვკუთვნის შემდეგი წიგნები: 1. «წამებაა წმიდისა ვარდანისი და სხუათა ნახარათა და ძალთა სომხეთისათა»; 2. «წამებაა წმიდისა შუშანიკისი»; 3. «წამებაა წმიდისა აფრემისი და ძისა მისისა და მოყუასთა მისთა» და 4. «წამებაა იზიდობნიდისი».

№(17). «წამებაა წმიდისა ვარდანისი და სხუათა ნახარათა და ძალთა სომხეთისათა»

ვარდანის მარტვილობის წიგნის ქართულ თარგმანს ამ სათაურის წინ კიდევ უფრო ვრცელიც მოუპოვება: «წამებაა წმიდისა ვარდანისი და ძმათა მისთაა ჰუმანიკისი და ვაჰანისი და საჰაკისი, სომეხთა პატრიკისაა და მათ თანა ას ოცდაჩვიდმეტათა და სხუათა, რომელნი მოისრნეს დიდსა მას წყობასა ეზღავერდის მიერ უშტულოა-სა მეფისა და რომელნი სხუათაყა აღვილთა ბრძოლათა მოისრნეს სარწმუნოებისათჳს იესუ ქრისტესსა». ასეთი ორმაგი სათაური უცხო არაა ძველი მარტვილობის წიგნების კრებულისათვის. «მრავალთავებში», რომლებიც წარმოადგენენ საკითხავების წიგნს, დაღავებუღს ვარკვეული კალენდარული თანმიმდევრობით, რომელიმე დღისათვის დაწესებულია ხსენება რევიტც ერთი პირისათვის, ისე რამდენიმესათვის, მაგრამ საკითხავი ყველასათვის კი არ არის წარმოდგენილი, არამედ ერთისათვის, ანდა ზოგიერთთათვის, ისე რომ ზოგი უსაკითხავოდ არის დატოვებული: ასეთი კითხავება შეინიშნება არა მარტო სომხურ «მრავალთავებში» (ნაოღს სიქრ-ებში), არამედ ქართულშიც. ასე მაგ. ოცტომბრის 17-თვის ძველად ხსენება ჰქონდა ჭანკუთხილი ერთი მხრით კოზმასა და დამიანეს, ხოლო მეორე მხრით შუშანიკს. ეს ასეა აღნიშნული, სხვათა შორის, ერთ-ერთ ძველ კრებულში (საქართ. მუხ. ხელნაწ. H ფონდი, № 341), სათაურშივე, მაგრამ საკითხავად მარტო პირველთა წამების წიგნია მოყვანილი. ამიტომად, ასეთ შემთხვევებში, პირველი სათაური ამა თუ იმ დღისათვის დაწესებული ხსენების აღნიშნულია, ხოლო მეორე მარტო ამისა, ვისთვისაც საკითხავია მოყვანილი.

ვარდანის მარტვილობის წიგნის ქართული თარგმანის შესაბამისა სომხური ნაწარმთები გამთყემათა შორის აკად. ნ. მარს, როცა იგი თავის წინასწარ ცნობებს აქვეყნებდა ათონის «მრავალთავში» მოთავსებულ სომხურ მარტვილობათა ქართული თარგმანების შესახებ, არსად ჰქონდა ნახული. არც ხელნაწერებში ცნაველდრია მას იგი შემდეგში, თორემ სხვების მსგავსად ის ამახ სადმე აღნიშნავდა. ისე კი შენიშნა, რომ

მარტვილობის წიგნის ქართულ თარგმანს ნათესაობა აქვს ელიშეს თხზულების ტექსტთან¹. როგორც სხვა მარტვილობის წიგნის მიმართ (როცა ასეთების შესაბამისი ნაწარმოები სომხურად ცალკე არსად ჩანდა, მაგრამ სათანადო ტექსტი ისტორიკოსებთან დაიძებნებოდა, რაც აკად. ნ. მარს ავარაუდებინებდა, რომ აქ ისტორიკოს უნდა გამოეყენებინოს ქართულის დედანი), ისე აქაც, ზვენი წიგნის დედნის მიმართ, ის იმაზეა იყო, რომ ელიშეს უნდა ესარგებლა ერთს დროს არსებული ქართულის შესაბამისი დედნით². ასეთი ვარაუდი, როგორც უკვე ვნახეთ ზოგიერთი წიგნის მაგალითზე, აქაც შეუწყნარებელია. ქართული თარგმანების დედნები არც ისე ძველი მარტვილობის წიგნთა ნუსხებიდან (ან შექმნილი წიგნებიდან) მომდინარეობენ, ყოველ შემთხვევაში, ისინი ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ხანისა არ არიან (როგორც ეს აკად. ნ. მარს ეგონა), არამედ VIII ს-ის გასულისა ან VIII ს-ის დამდეგის ხელნაწერებიდან, უკეთ რედაქციებიდან, და ნაწარმოებებიდან ითარგმნებიან.

ვარდანის მარტვილობის სომხური წიგნი თუ გამოცემებში არა, ხელნაწერებში მაინც მოგვეპოვება, ზოგან ისეთივე მოცულობისა როგორც ქართულია, ზოგან კიდევ უფრო ვრცელი (უკანასკნელი უფრო ხშირად). მათ უმრავლესობას მხოლოდ ერთი, სათაური გააჩნია, რომელიც უფრო ქართულის მოკლე (ან რაც იგივეა - საკითხავის) სათაურს უდგება: «კაჟაჟანოძის სარგისსა და აჟიგ საჟაჟანოძის ჯაჟიგ». მხოლოდ ერთს მოეპოვება ვრცელი (ან რაც იგივეა - ხსენების) სათაურიც: რამდენადმე შესაბამისი სახელწოდება: «კაჟაჟანოძის სარგისსა და აჟიგ საჟაჟანოძის ჯაჟიგ საჟაჟანოძისა და აჟიგ საჟაჟანოძისა». ეს სათაური აღმოაჩნდა დღესდღეობით ყველაზე უძველეს ხელნაწერს, უფრო სწორად - მცირე ხელნაწერ ფრაგმენტს, რომელიც, როგორც მისი გამომცემელი შენიშნავს, «ლექციონარის» (ბაჟიგ-ის) საკითხავის ნაწყვეტს წარმოადგენს³ და არა «მრავალთავისას». ამ ნაწყვეტმა, რომელიც საკითხავის ტექსტის მხოლოდ ხუთიოდე სტრიქონს შეიცავს და იმავე სიტყვებით იწყება, რითაც ქართული თარგმანის შესაბამისი სომხური მარტვილობის წიგნები, ჯეროვანი ყურადღება მიიქცია მას შემდეგ, რაც ინგლისელმა არმენისტმა ფ. კონიბერმა ამაზე უფრო ვრცელი მოცულობის ფრაგმენტებს მიაკვლია ქ. ლიონის წიგნთსაცავში მრგლოვანი (სერკაძე) ხელით ნაწერ ეტრატზე, რომელიც ერთი სხვა სომხური ხელნაწერის საფარველ ფურცლებად (საჟაჟანოძის) გამოეყენებოდა⁴. როგორც ერთი, ისე მეორე ფრაგმენტი ზვენი წიგნისაებრ მოკლე რედაქციისაა. პირველის მიმართ ამას ის მოწმობს, რომ იგი ლექციონარიდანაა (ბაჟიგ-იდანაა, სადაც მხოლოდ მოკლე წამების წიგნებია წვეწლებრივ), ხოლო მეორის მიმართ ის, რომ იქ სადაც ვრცელი წამების წიგნებს

¹ Н. Марр. Из поездки на Афон..., გვ. 18.

² იქვე, გვ. 18.

³ გამოცემულია ურნალ ჩაჟაჟანოძისა, 1857 წ., გვ. 225-229.

⁴ ფ. კ. კონიბერი, სერხეთის საჟაჟანოძისა და აჟიგ საჟაჟანოძის «ჟაჟიგ საჟაჟანოძისა».

მოკლესთან შედარებით შიგადაშიგ ზედმეტი ტექსტი გააჩნიათ, ამას ეს ისევე მოკლებული, როგორც მარტვილის მოკლე წამების სომხური წიგნები და მათგან მომდინარე ქართული თარგმანი. იმის გამო, რომ ფრაგმენტები გზადაგზა ელიშეს ისტორიის მეხუთე, მეექვსესა და მეშვიდე თავებს ხვდება, ცოტად თუ ბევრად განსხვავებული წაკითხვებით, კონიბერს ისეთი აზრი დაებადა, რომ ელიშეს ისტორია თბვისი ზედმეტი აღვლილებით დროთა მსვლელობაშია გავრცობილი განსაკუთრებით X ს-დან. ისტორიის არქეტიპი კი ისეთივე მოკლე მოცულობისა უნდა ყოფილიყო, როგორც ფრაგმენტებს შემოუნახავს.

ფრ. კონიბერის აღმოჩენასა და მის მოსაზრებებს ელიშეს ისტორიის პირვანდელი ტექსტის შესახებ მალე გამოეხმაურნენ მკვლევრები. პროფ. ვრ. ხალათიანი დაეთანხმა კონიბერს იმაში, რომ ელიშეს ნაშრომი წინათ მეტად განსხვავებული უნდა ყოფილიყო იმ ნუსხათა ტექსტებისაგან, რომლებიც ეხლა მოგვეპოვება. ესენი ვრცელი ინტერპოლაციების მატარებელი ჩანანო, ასკვნიადა ესეც. ამასთან მანვე მოიგონა კონიბერის აღმოჩენამდე ცნობილი «ლექციონარის» (დასიყ-ის) ფრაგმენტიც, რომელიც ელიშეს ისტორიის მეხუთე თავის დასაწყისს შეიცავს. აქ მის ყურადღებას განსაკუთრებით იქცევდა ტექსტის სათაური, რომლის მსგავსი ელიშეს ნაწარმოების ნუსხებში არსად ჩანდა. სათაურის მიხედვით მას ევონა, რომ ელიშეს უძველეს ტექსტში ნაამბობი უნდა ყოფილიყო მოღვაწეობათა შესახებ აგრეთვე ჰმთავისა, ვაჰან მამიკონიანისა (და არა არწრუნისა, როგორც ფრაგმენტის ვამომცემელი ფიქრობს) და საჰაკ ბაგრატიონისა, რომელთა სახელების ხსენებაც კი არსადაა ელიშესთან. მათ მხლიდ, და ისიც მეტად მოკლე ცნობებით, ფარაქელთან ვხვდებით. შეიძლება, დასძენდა ვრ. ხალათიანი, ფარაქელს ესარგებლა ელიშეს ასეთი ძველი ტექსტით, რომელსაც სებელსიც იცნობს. ცვლილებები ამ პირვანდელ ტექსტს ამის შემდეგ უნდა ვანეცადა და ვადამუშავებულყო, როგორც ჩანს, არა უადრეს VII ს-ისათ.

შემდგომი ხანის მკვლევართაგან აღნიშნულ საკითხს შეეხო ბ. კიულესერიანი თავის «კრიტიკულ ედიუდებში»¹, რომელშიც მოიპოვება სხვათა შორის ჰასიუხიც ფ. კონიბერისა და ვრ. ხალათიანის მოსაზრებებზე. კიულესერიანი ეთანხმება კონიბერს და მართებულად მიაჩნია აზრი, რომ ელიშეს შრომის ხელნაწერები მეტად შებღალული არიან, მაგრამ არ იზიარებს იმ შეხედულებას, თითქოს ინტერპოლაციები X ს-ის შემდეგ დაწყებულიყოს, რადგან ენობრივად ისინი (ე. ი. ჩანარები) ძალიან ძველი ჩანანო. სწორად მიაჩნია ვრ. ხალათიანის შეხედულებაც, რომ «ლექციონარის» (დასიყ-ის) ნაწყვეტი დიდად სავულისძნა, მაგრამ არ იწყნარებს მის აზრს, თითქოს იგი წინანდელი დედანი იყოს, რომლითაც სებელსა და ფარაქელს ესარგებლნათ.

¹ ვრ. ხალათიანი. საარსაკ ათ ქარაგოიქრის სერქტი ათქრ. «ჩანოქს ამაოქრთაყ», 1895, გვ. 113-116.

² ბ. სიქელსერიანი. სერქტი, კნსაკანს ილიანსაქრისქრის («სავულისძნა ქარაგოიქრის»). 1909.

ბ. კი უღესურიანის ქაშუხი ფრაგმენტებთან დაკავშირებით აღძრულ კითხვებზე სრულიად შესაწყნარებელია. «ლექციონარში» (დასიყ-ში) მითავსებული ვლინებს ტექსტი ჩაწყვეტილ უცილობლად გამოკრებილი ვარდანის მარტვილობის მოკლე წიგნისა. მის სათაურში მოხსენებული პირები იმას კი არ უნდა გვახარაუდებინებდეს, რომ ელიშეს თავის ნაშრომში საუბარი ექნებოდა აგრეთვე ყველა წმინტ მარტვილობათა შესახებ; არამედ იმაზე მიგვითითებს, რომ ვარდანის ხსენებასთან ერთად ამ პირთა ხსენებაც ერთისა და იმავე დღისათვის ყოფილა დაწესებული. ამ პირთაგან მხოლოდ ვარდანის ხსენებისათვის მოუყვანიათ საკითხაუად ელიშეს შრომიდან გამოკრებილი ვარდანის წამების მოკლე წიგნი, რაც ქართული «მრავალთავის» შემდგენელს უცვლელად აუღია ქართული თარგმანიდან სათაურთან ერთად. რასაკვირველია, ასეთი დასკვნა იმას არ ნიშნავს, რომ ვარდანთან ერთად მოხსენებულ პირთა წამების წიგნები არ იქნებოდა ცალკე სამხურად. არსებობს ლიტერატურული ცნობა, რომელიც X ს-ის დამდეგის ისტორიკოსს, აჭარონ ვანანდელს, ეკუთვნის, რომლის თანახმად მას ტაოში უნახავს ჰმათაკის წამების წიგნი². ასევე შესაძლებელია არსებულიყო ცხოვრებისა თუ წამების წიგნიც ვაჭანისა, რომელიც ვარდანის ძმა კი არ იყო, როგორც ამას ვარდანის მარტვილობის ქართული თარგმანის ვრცელი სათაური წარმოადგენს, არამედ ძმისწული; ჰმათაკის შვილი. უეჭველია, ცალკე წიგნად იქნებოდა საჭაუ პატრიკის, ან როგორც სამხურს «ლექციონარში» აღნიშნული, საჭაუ სპარაპეტის მარტვილობაც. საჭაუ ბაგრატიონი იყო, ვაჭან მამიკონიანის თანამებრძოლი და მისი სპასპეტობის დროს ერთხანს (481-482 წ.წ.) მარნხანადაც კი იყო არჩეული; მოწამეობის გვირგვინი სპარსელებთან ბრძოლაში მიიღო ვაჭანის ძმასთან, ვასაკთან ერთად, რომელთაც ლაზარე ფარქელი წმიდანებს ეძახის³. ქართული თარგმანის მიხედვით: (სათაურით) ესეც ვარდანის ძმაღ. იხსენიება ვაჭანთან ერთად, რაც

² ნეკრეს აკინიანის უკანასკნელი დროის გამოკვლევით (სეიქტ ქარკასაყი ს ჩრ ყაყაძიოქმის იყოყ ყაყარაყი, ო. I, ქრისტსა 1932) ელიშესთან, პირველ-დღიანში, ვარდან მამიკონიანის შესახებ საუბარი არც კი უნდა ყოფილიყო. ამ თხრობა შეეხებოდა მხოლოდ იმ ვარდან მამიკონიანს, რომელიც VI ს-ში მოღვაწეობდა. ელიშეს ისტორია «ვარდანელთა ბრძოლის (451 წ.) ისტორია» კი არ იყო, არამედ «სომეხთა ბრძოლისა» (572-590), რომელშიც ასახული იყო სომხეთის თავდადასავალი 540-595 წ.წ. შორის. ვინაიდან «სომეხთა ბრძოლის» შედეგი სანატრელი არ აღმოჩნდა, ამდენად თანამედროვეს მიერ მისთვის მიძღვნილი შატავნეც (რომელიც 572 წლის აჯანყებას ეხებოდა კერძოდ) მიძღვნილ თარგმანისათვის შესაძლებელია შეიქმნა. აჯანყების სელმდგანელებელს უმადურლობა დაიმსახურეს; ხოლო ეს VIII ს-ის ბედატვარიანობის, რომელიც ბერძნების მიმართ უკვე სიძულვილით იყო შეწყობილი (რას ფესვები ლოგოდაციურსა და ჰილიციურ ნიდაგში ბუა ცადემელი), საბაბი შეიქმნა ელიშეს შრომის პირველთაგან ევლამეშავიანისათვის, ისე რომ ის ფარქელის ისტორიაში აღწერილ პირთა საწმიდობას დაუკავშირდა, კიდევ უფრო განსაზღვრულად ვარდან დროის მამიკონიანისა.

³ ამის შესახებ ვრცელად ქვემოთ, სამხურად სათაურში ჰუმათაკის მარტვილობის განხილვისას.

⁴ რა პირობებში აღესრულა საჭაუ, ლაზარესთან ვერ ვარკვევთ, რადგან ამ აღწერას მისი ნაშრომის ნუსხები სათანადო ტექსტი (ფურცლის ხაერდნის გამო) აკლიათ.

სწორი არაა. ძმა მხოლოდ ჰშიაჟი იყო, რომლის აღსასრული ორიოდ სიტყვით არის გადმოცემული საკითხავის ზოლას, ხოლო სხვებზე კრინტიც კი არსად იშვის. ამრიგად, საკითხავი მხოლოდ ვარდანს ეხება, ხოლო ხსენება კი ყველა მის თანამებრძოლს, «რომელნი მოისრნეს დიდსა მას წყაბასა ეზღავერდის მიერ».

ქართული თარგმანის ვრცელს სათაურში მოხსენებული საშავი პატრიკალ იწოდება, ხოლო სომხურში, მატიცის საკითხავის სათაურში, ის სხვებთან ერთად სპარაქეტად (սպարապետ-ად) არის აღნიშნული. ლაზარე ფარქელთან კიდევ ასპეტად (ասպետ) და მარზპანად იხსენიება. „მარზპან-ასპეტისა“ და „სპარაქეტის“ შეცვლა „პატრიკალ“ იმას გვიმუცავს, რომ ქართული თარგმანი იმ ხანას ვეთვინის, როცა „პატრიკის“ იწოდება ქართულ სინამდვილეში გავრცელებული იყო; ეს კი, როგორც ცნობილია, განსაკუთრებით VII-სა და მომდევნო საუკუნეებში შეიძლებოდა. ამით, ცხადია, კიდევ ერთი საბუთი გვემატება იმის დასაშვად, რომ ქართული თარგმანი სომხეთისა და ქართლის ეკლესიების ერთიანობის ხანაში ვერ ითარგმნებოდა, მას ვერც X ს-ზე გვიან გადმოიღებდნენ, რადგან ამ დროიდან ეს წოდება ხმარებიდან გამოდის. თანდათანობით.

ვარდანის სომხური მარტვილობის მოკლე წიგნი ქართლის შესაბამისია როგორც მოცულობით, ისე ტექსტობრივად. ამასთან გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა ისინი ან სიტყვა-სიტყვით არ ხვდებიან ერთმანეთს, ანდა ფრაზები აკლიათ ან მეტი აქვთ ურთიერთთან შეფარდებით, მაგრამ ყველაფერი ეს იმას მოწმობს, რომ სომხური ნუსხები ქართლის დედანთან ვარიანტობრივს და არა რედაქციულს მიმართებაში იმყოფებიან. დასაწყისში, რომელიც მარტვილობის წიგნის ერთგვარ «შესავალს» წარმოადგენს (გვ. 85, 14-86, 3), სრული შესაბამისობა ტექსტებისა არა გვაქვს. ამის მიზეზი მგონია ის უნდა იყოს, რომ ეს ნაწილი რომელიღაც კათოლიკე ეკლესიის «მამის» ნაწარმოების ნაწყვეტს უნდა წარმოადგენდეს, რაც მთარგმნელისათვის უცხოდ არ ყოფილა. ის შეიძლება მას ქართულადაც სცოდნოდა, მის მიხედვით გადმოსცემდეს მას და არა დედნის თვალმიდევნებით. ქართლისა და სომხური ტექსტების სხვა დაცილებანიც უთუოდ ანგარიშშია მისაღები, რადგან ჩვენი თარგმანების დედნის ენაზე დღეს ქართლისებრ ძველი ნუსხა არ მოგვეპოვება, რასაც პირველწყურის (ამ შემთხვევაში ელიმეს თხზულების) ტექსტის კრიტიკისათვის უაღრესი მნიშვნელობა აქვს, რამდენადაც საერთოდ ქართული თარგმანები ყოველთვის დედნის ერთგულებას იჩენენ.

შ (I B). «წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი, ასულისა წმიდისა ვარდანისი, რომელი იყო ასულის წული წმიდისა საბაჟისი, ეხე წმიდაჲ შუშანიკი იწინაჲ ქართლს კმრისხვან თვისსა, რომელი იყო ანთიპატრიოსი და წინამძღუარი ქართლისაჲ».

შუშანიკის მარტვილობის მოკლე წამების წიგნი, რომელიც ასეთისავე სომხური მარტვილობის თარგმანს წარმოადგენს, განხილული მათქვს იაკობ ცურცაველის ნაწარ-

წარმოვითან დაკავშირებით. იქვე ვამოვადვეყნე ქართული ძველი თარგმანი და მისი სომხური ლექსის ურთიერთის გვერდით. ნაკვლევში შევეცადე გამოვჩვენოთ საკითხი, თუ რა წყაროებზეა აღმოცენებული მარტვილობის ეს წიგნი და რა მიმართება არსებობს ამ წიგნსა და მარტვილობის ვრცელ ქართულ-სომხურ წიგნებს შორის. საგანგებოდ შევავხეი იმ შეხედულებას, რომელიც ბოლო დროს გამოაქვა შუშანიკის მარტვილობის ვარსკვლავი ცნობილმა ბელგიელმა ორიენტალისტმა პ. ჰეეტერსმა კერძოდ დაკვირვებას, რომ იაკობ ხუცის სახელით ცნობილი ქართული მარტვილობის წიგნი დაწერილი იყოს არა V ს-ში, არამედ გვიან, 940 წელს, სომხურიდან თარგმნილი მოკლე წამების წიგნის გამოხსნაურებით და, მაშასადამე, მისი გამოხსნეების შემდეგ. სათანადო მასალის ანალიზის შედეგად პ. ჰეეტერსის საწინააღმდეგო სურათი გადაგვეშალა, სახელდობრ ის, რომ იაკობ ცურტაველის ვრცელ წამების წიგნი ნაცყუარი ძველი არ არის, არამედ თვითმხილველი ავტორის ხელიდან არის გამოსული და სხ...

შუშანიკის მარტვილობის მოკლე წამების წიგნი სომხურად ძნოლოდ ერთი ხელნაწერის სახით მოიპოვება, ე. ი. იგივე მდგომარეობა სუფევს, რაც იყო მამინ, როცა ხსენებულ ნაშრომს ვაძვეყნებდი. სომხურ ხელნაწერთა შორის, რომელთაც წინამდებარე შრომისათვის ვსწავლობდით საგანგებოდ, იგი არსად შემხვედრია და ამდენად ტექსტობრივ არაფერი მომმატებია, რომ რაიმე შემესწორებინა ტექსტში, ანდა ხელახლა გამომეძვეყნებინა ის. სამაგიეროდ წავაწყდი ერთ-ერთ კომპილაციურ ნაწარმოებს, რომელიც დოკუმენტად შეიძლება გამოდგეს იმის დასამტკიცებლად, რომ იაკობ ცურტაველის თხზულება, «მარტვილობა შუშანიკისი», წინ უსწრებს მარტვილობის მოკლე წიგნის ქართულ თარგმანს. მაგრამ ამაზე დაწვრილებით შექნება საუბარი იმ თავში, რომელიც ქართულიდან სომხურად ნათარგმნ ძეგლებს ეხება.

შუშანიკის მარტვილობის მოკლე სომხური წიგნი, რომელიც უმთავრესად შუშანიკის აღსასრულს გადმოსცემს, ვრცელთან ერთად სომხურ რედაქტორთა ეროვნულ-ქველესიურ შეხედულებათა თვალსაზრისის გამოხსატველია. ამას განსაკუთრებით ის მოვლენა უფრო ვკვიარნახავს, რომ სომხურ წამების წიგნებში არა ერთგვის არის ხაზგასმული შუშანიკის სომხობა და მის მამა-პაპათა ღვაწლი სარწმუნოების დაცვის საქმეში. ამავე რიგის მოწმობად გამოდგება ავრეთვე მოკლე რედაქციის ერთი ადგილიც, სახელდობრ დასაწყისი სიტყვები, რომელშიც ხაზგასმულია ის მომენტი, რომ საპაპართევამდის სომხეთის ეკლესიის ვამგებელნი, ნახარართა შორის პირველნი და წმინდა და სათნონი, იყვნენ ჩვენი განათლების მიზეზით („წმიდანი და ნეტარნი ვისმე და პირველნი ნახარართა შორის და ზედამსტავარნი ქუყიანისა სომხითისანი სამღვდლოთა წესითა, მიზეზნი განათლებისა ჩუენისანი...“ „Առբք իմասք երեսիք, արարիք ի սպարարացն՝ Էրարիպողք աշխարհս Հայոց, լուսաստորութեան պարնարք...“). როგორც ვხედავთ, აქაც შუშანიკის წინაპრების (მამის დედის ხაზით) დამსახურებაა ხაზგასმული სომხეთის ქვეყნის წინაშე, რაც შუშანიკის ეროვნული კუთვნილების მხარის საგანგებოდ წარმოჩინების ინტერესით არის ნაკარნა-

1 იაკობ ცურტაველი, მარტვილობა შუშანიკისი ... გამოცემული ჩემ მიერ, 1938წ., გვ. 49-53.
 2 იქვე, გვ. 033; გვ. 025, 43-45. 54-57.

ხევი. შავრამ ამასთან ერთად ეს აღვლი, რამელიც უცვლელად არის ქართულად გადმოღებული, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ერთი ახალი საბუთია იმისა, რომ თარგმანი სრულდება არა ქართველი მკითხველისათვის, არამედ იმ სომხებისათვის, რომლებიც დიოფიზიტური აღსარებისა იყვნენ და რომელთაც მშობლიურ ენაზე ლიტერატურული ძეგლების ათვისება, თუ არა თარგმანის სახით ახლად შესისხლბორცებულ ენაზე, აღარ შეეძლოთ.

რადგან სომეხ დიოფიზიტთა ასეთი მდგომარეობა ენის მხრით ტაოში, სადაც სომხურ მარტვილობათა წიგნები თარგმნა, VIII ს-ის შუა წლებზე აღარ არ შეიძლება ვივარაუდოთ, ამიტომ ქართული თარგმანი შუშანიკის მარტვილობისა ამ დროზე აღრინდელი არც შეიძლება იყოს. ქართული თარგმანები, როგორც აღვნიშნეთ, IX-X ს-ის მიჯნაზე უნდა იყოს შესრულებული, რაც სომხური ლენის აღმოცენებისათვის, ცხადია *terminus ad quem* იქნება. ხოლო *terminus a quo*-ს ადვილად ვადაწყვეტდა მომენტი, ცნობილი რომ იყოს მისე ხორენელის სახელით ცნობილი ისტორიის შექმნის დრო, რადგან ხორენელის ხსენებულ ნაქარმოებთან, როგორც ცნობილია, გარკვეული დამოკიდებულება აქვს მარტვილობის მოკლე წიგნს. ასე მაგ, მარტვილობის წიგნის ზემოთ მოყვანილი დასაწყისი სიტყვები სწორედ ხორენელის ისტორიიდან არის გამოკრებილი?

ზემოთ აღვნიშნე (გვ. 074) და აქაც უნდა გავიმეორე, რომ სომეხი მოღვაწეები, რომელთა ცხოვრება-წამებათა წიგნები ჩვენ ქართული თარგმანებით მოგვეპოვეთ, VIII ს-ის დამდეგზე გვიანდელი არ არიან. მამულისა და სარწმუნოებისათვის ამ ხანამდე თავდადებული სომხები პატრივცემულნი (ან ძველი ტერმინით: შერაცხილნი) იყვნენ ყველა სომხის მიერ განურჩევლად კონფესიონალური მიმდევრობისა. გარჩევა მხოლოდ 726 წლიდან დაიწყო, როცა სომხეთში ერთმა აღსარებამ ისე სძლია მეორეს, რომ ამ უკანასკნელის მიმდევრებს მშობლიურ ნიადაგზე აღარ ედგომებოდათ და მეზობელ ხალხთან უნდა ეძებნა თავმესაფარი და ისიც ისეთთან, რომელიც მასთან ერთად საზიარო აღსარებისა იყო. ახალ გარემოში ეს ნაწილი ერთ ხანს მაინც. მის წიაღში წინათ გამოძუმდავებული შეხედულებებით ხელმძღვანელობდა და ლიტერატურული შემოქმედებით იკვებებოდა. ეს მარავი მას მისი მშობლიური საგანძურიდან მოჰქონდა, რომელსაც იგი მანამდის ამდიდრებდა. აი, ამ საუნჯიდან უნდა მომდინარეობდეს შუშანიკის მარტვილობის მოკლე წამების წიგნიც, რომლის თარგმანი გარკვეული ინტერესებითა და განსახლვრულ დროს აღმოცენდა ქართულად. VIII ს-მდელი ტექსტიდან, რომელიც, საფიქრებელია, სომეხ დიოფიზიტთა წრის სიმძლავრის დროსა და მის წრეში იყო ვაგრცელებული, მომდინარეობს შუშანიკის მარტვილობის წიგნის ქართული თარგმანი. ეროვნულ-ეკლესიური თვალსაზრისი, რომელიც სომხურს მოუღეს თუ ვრცელ მარტვილობის წიგნში შეანიშნება, ამის შემდეგ ისე აღარ უნდა ვავივოთ, რომ აქ მონაფიზიტური ეკლესიის მიმდევრის სულისკვეთება შელავნდებოდას არამედ როგორც ზოგად-სომხური, ეროვნული, რომელიც VIII ს-მდის თანაბრად იყო მისაღებო ურთიერთის მოწინააღმდეგე აღსარებებს სომხურ ნაყოფათვის. ამიტომაც სომხური მარტვილობის ის რედაქციება, რომელსაც დღეს სომეხები ვეხვებით და რომელთაგან მოკლე ვრცელზე უფრო აღრინდელი ჩანს იმით, რომ უფრო მეტად აქვს შემონახული ფიქსცობრივი შეხვედრები თავის პირუანდელ ლენათან, ე.ი. იაკობ

ყურბაველის ნაწარმოებთან, VIII ს-ზე გვიანდელი არც უნდა იყვნენ. თუ ასეა, მაშინ ხორგნელის ისტორიაც, რომელსაც სომხური აგიოგრაფიული ნაწერებში სხვა შემთხვევებშიც გამოჰკრებენ, VIII ს-მდის უნდა იყოს წარმოშობილი.

შუშანიკის მარტვილობის მოკლე წიგნის სომხურად წარმოქმნის ხანას უთუოდ მიათითებს ამ ძეგლის ქართული თარგმანის და მისი დედნის დღეს არსებული წიგნი როგორც თავისი სათაურით, ისე ტექსტის ერთი ადგილითაც. სათაურსა და ერთგან ტექსტში (50, I 35) ვარსკენი მოხსენებულია ქართლის ანთიპატროსად (ანტიპატრიქ, ნათ. ანტიპატრიქსაჲ). ერთხელ მქონდა შემთხვევა აღმენიშნა, რომ სწორია ნ. აკინიანის შეხედულება¹, როცა იგი ამტკიცებს — პიტიახშის სანაცვლოდ ასეთი სახელწოდების ხმარება ამ ძეგლის ახალ რედაქციოზე მიათითებს. ასეთი ბიზანტიური სამოხელეო წოდებანი, როგორც ზემოთაც (ნ. გვ. 0153) აღვნიშნე, მხოლოდ ბიზანტიის გავლენის უამსა და არაბების ბანტონობის ხანაში (VII-X ს.ს) იყო მეტად გავრცელებული საქართველოსა და სომხეთში. ზემოთც ვამტკიცებდი, რომ სომხური მარტვილობის წიგნი წიგნის აღმოცენების დრო VIII ს-ის შუა წლებს აქვთ ვერ გადმოიწევათქო, ამიტომ სხენებული ტერმინი, სახელწოდება ვარსკენისა, VII-VIII ს.ს-ში გაჩნდებოდა მარტვილობის ტექსტში. ამდენადვე, ცხადია, სომხური მარტვილობის მოკლე წიგნის რედაქცია ამ საუკუნეებში უნდა იყოს შემუშავებული და არა IX-X ს.ს-ში, როგორც ეს ერთ დროს მეგობა².

წიგნი ძეგლის ქართული თარგმანი დღეს-დღეობით ცნობილი ერთადერთი სომხური მარტვილობის წიგნის ყოველმხრივ შემსვედრ ტექსტს არ წარმოადგენს, მაგრამ მაინც იგი ქართულის დედნისათვის რედაქციულად განსხვავებულ წიგნად კი არ გვეხატება, არამედ იმავე რედაქციის ვარიანტად.

თ (I 9). « წამებაჲ წმიდისა ატომისი და ძისა მისი.
საჲ და მოყუასთა მისთაჲ »

ატომიანთა მარტვილობის წიგნი მოვითხრობს ამბავს, რომელიც სპარსთა მეფის იაზკერტის დროს შემთხვევით სომხეთის დიდკაცობას და კერძოდ ორ დიდ ნახარას-ატომ ვნებისა და მანაჭიჭარ რწმუნის. ესენი სპარსთა მეფის კარს ყოფილან ვამოძახებული ქრისტიანობის უარსაჲდად. გასგზავრებულან თავიანთი ამალითურთ, მაგრამ ვნაში გადაუფიქრით სამეფო კარს მისვლა და უკან მობრუნებულან. ანძავეთის მხარეში მათ მოხსენებია სპარსთა მღვვარი ლაშქარი. მტრის შესახვედრად ესენც გამზადებულან, მაგრამ შებრძოლებაზე მალე ხელი აუღიათ რწვორც ქრისტიანებს, რომლებიც არ წინააღუდეგებინ ბოროტსო, აცხადებს აგიოგრაფი. წამების გვირგვინი უღვირთავთ და ასე ვამხდარან სპარსთა დევნულების მსხვერპლი ატომ ვნენი და სხვე-

¹ იქვე. გვ. 038.

² იქვე. გვ. 042.

³ იქვე. გვ. 029-030.

ბი, რომელთა მარტვილობის წიგნს, «ატომიანთა» სახელწოდებით, ხშირად ვხვდებით სომხურ ხელნაწერ «მრავალთავებში».

მარტვილობის წიგნში მოთხრობილი ამბები სხვა რომელიმე სომხური წყაროთი (პირველ ყოვლისა ისტორიულით) არსადაა ცნობილი. ატომ გუნეი, როგორც ეს აღნიშნულიყვა სამეცნიერო ლიტერატურაში, ლაზარე ფარქელთან და ელიშესთან იხსენიება, მაგრამ სრულიად ისე არა, როგორც ეს მარტვილობის წიგნშია. ატომი ერთიც არ უნდა ყოფილიყო, არამედ ორი, ორივე გუნეი, როგორც ამას ერთ-ერთი სომეხი მკვლევარი ი. თორთსიანი¹ ამტკიცებს; ერთი ვარლან მამიკონიანის ბრძოლების მონაწილე, ხალთ მეორე — ვაჰან მამიკონიანისა. ესენი, ხსენებული ავტორის დაკვირვებით, ორი სხვადასხვა პირი უნდა ყოფილიყვნენ და არა ერთი, როგორც ჩვეულებრივ ჰგონიათ. თვითონ მას ვაჰანის რიგებში მეზობელი ატომი მიიჩნია ჩვენი მარტვილობის მთავარ გმირად. მანაჭიჭრ რშტუნის ამბავი კი ინტერპოლაცია უნდა იყოს, რადგან ძირითად თხრობასთან იგი მჭიდრო კავშირში არ იმყოფება. ამნაირად, როგორც ვხედავთ, ატომიანთა მარტვილობის წიგნს სხვა რომელიმე სომხური წყარო მხარს არ უჭერს, ასეთ ნაწარმოებს მეტად დიდი ფასი ექნებოდა, რომ თვითმხილველის ხელიდან იყოს გამოსული, მაგრამ რამდენად ეს არსაიდან ჩანს, ამიტომ იგი როგორც საისტორიო წყარო დიდი ნდობის ღირსი ვერ იქნება. მისი ფასი მხოლოდ ტარმოცემებზე აღმაცენებული ლიტერატურული ნაწარმოების თვისებებით განისაზღვრება.

სომხურ «მრავალთავებში» (Մարտիրոսներում) დაცული ატომიანთა მარტვილობის წიგნის ნუსხები ქართული თარგმანისაგან განსხვავებით ზოგჯერ მეტ ტექსტს შეიცავს. მეტი ადგილები ასეთ ხელნაწერებში თავსა და ბოლოშია ხოლმე. ამ ძეგლის არსებული ვამოცემის მიხედვით² დღევანდლამდე მხოლოდ დასაწყისის ზედმეტ ტექსტს იცნობენ ჩვეულებრივ. დიდი არაა ეს ადგილი; აკად. ნ. მარის თქმისა არ იყოს³, «სულ ათიორდე სტრიქონია», მაგრამ მიუხედავად ამისა საგულისხმოა იმ მხრივ, რომ ის მარტვილობის ვამოცემელისა თუ მესადაგებლის სიტყვებს წარმოადგენს, რომლითაც იგი მიწართავს მსმენელთ, ისმინონ მისი მონათხრობი ყურადღებით, რათა ვუბადავდეთ მარტვილთა.

მარტვილობის წიგნის ბოლოშიც ანალოგიური მდწოდებაა ვამოცემული მარტვილმთყვარე კრებულის მიმართ და, დასასრულ, იქ ვხვდებით ასეთი ლიტერატურული ხასიათის ცნობასაც: «წიგნი წამებისა მათისაა არა ითხრობდა ჩუენ შორის ვიდრე უამდმდე რომლისამე, მერმე იქმნა პოვნის დღითა კენსცურისათა; მსახურისა წმიდათა ატომიანთადას, სულიერისა წინამძღურისა შიერ უფლისა ცაჭად კარაველისა»⁴ ვინაა

¹ Зид. Роговских. Упомянутые на Армянском Востоковедном съезде в 1899 г., стр. 396-400.

² «Упомянутые в рукописях», №X, стр. 69-82.

³ Н. Марр. Из поездки на Араг. стр. 18.

⁴ «ეს ვერ დაკარგა მისი სიტყვა იქსა ყაყამერ. ქ მქქ მქიომ მქსუ. ქ დამანასუ ჩუ. აყყა ვერსუ ხეს ყაიორუ ზსსაყოიქ აყყასაიორქ სრეივ. აყომსანუ. ქ ზსსა რიყსორ. ათაქსიორქ რსაიონ საჯაყოყ დაარაფაი» (ნ. გვ. 196: წიგნი მკვლევანი ზ).

კესაფრეთი არსაიდან ჩანს, რომ მის ზეობაში, როგორც აქანათქვაში, მიგვეჩნია პოვნა მარტვილობის წიგნისა, რომელსაც ცაჭატ ვარაგელისად აცხადებს «საჰითხავის» შბონელი. ცაჭატ ვარაგელი აქ მარტვილობის წიგნის მკოვნელად არის მოხსენებული, ხოლო «საჰითხავის» ზოგიერთი ნუსხის სათაურის მიხედვით «მაშა ცაჭატი» გამომთქმელად ანუ ავტორად არის დასახელებული.

როგორადაც არ უნდა შევათანებოთ ბლოსიტყვაობის მოყვანილი ჰდგილი სათაურთან, აღმოჩნდება ცაჭატი გამომთქმელად თუ მომკვებელად, ეს ვითარება მარტვილობის წიგნის წარმოშობას მაინც ვერ გაგვირკვევს, რადგან ცაჭატ ვარაგელი სხვა რომელიმე წყაროთი ცნობილი არაა. ამიტომ მარტვილობის წიგნის წარმოქმნის ხანის განსასახლვრავად სხვა საშუალებაა დასაძებნი.

აფომიანთა წამების წიგნის ავტორად მერტიჩ ავგერიანს «შთარგმნელთა» მიწაფეების დროის ბრძენი ვინმე მოძღვართავანი მიაჩნდა¹, ე.ი. V ს-ისა თუ არა, VI ს-ის ნაწარმოებად მაინც წარმოედგინა ეს ძეგლი. აღწერილ ამბებს კიდევ 449 წელს მიაკუთვნებდა, ისე როგორც ჩამჩიანი. ამ დროისა ჰგონია აფომიანთა წამება მალაქია ორმანიანსაც².

საფუძვლიანი გამოკვლევა აფომიანთა სომხური წამების წიგნის შესახებ, ი. თოროსიანს ეკუთვნის³. მისი შეხედულებით ნაწარმოები ჰომილიას წარმოადგენს, გამოთქმულს ხსენების დღისათვის, როგორც ეს წიგნის დასაწყისიდან ჩანს. ავტორი მაღალი თანამდებობის პირი უნდა იყოს, რომლის სიწმიდისა და მეცნიერების ამბავი დიდად მიმზიდველი ყოფილა. მსმენელთათვისა. ამასთან მთელი ნაწარმოების სტილიდან ცხადად ხრკვევა, რომ ძალიან ძველი დროის შემთხვევაზეა საუბარი, რომლითაც იმას გვიამბობს, ან აგვიჩერს, რაც ვაუგონია ანდა შეუცყვია გადმოცემებით და, მამასადამე, გამოწვლილვითი ნაწარმოები იგი არაა, რომ კაცს შეძლოს მის ყველა მონათხრობზე დანდობა. როგორც ზედავთ, სხვებისაგან დიდად განსხვავებულს სახით და, კიტყოდით, სრულიად სამართლიანად არის შეფასებული მარტვილობის წიგნის ღირსება, როგორც საისტორიო წყაროსი.

მარტვილობის წიგნის გამომთქმელის შესახებ ხსენებული მკვლევარი იმასაც აღნიშნავს, რომ ის შეიძლება X ს-ში ზოგან მოხსენებული ვინმე ცაჭატი იყოს, რომელიც ზოგჯერ «მოწესელ» და ზოგჯერ «მოძღვრად» იწოდებოდა. იგი თავისი დროის მნიშვნელოვანი მოძღვართავანი ჩანს, ფილოსოფიურ და საღვთისმეტყველო მეცნიერებათა საკმაოდ მცოდნე, რომელიც პასუხს სცემს ვინმე თომას, მისთვის დასმულ კითხვებზე, და თავის მხრით შეკითხვებით მიმართავს არცაგანდ მაზაზუნელთა უფალს. რთცა ამას გვიამბობს ავტორი, უდაოდ მხედველობაში აქვს 971 და 981 წ. ცნობილი ხელნაწერი კრებული, რომელიც ერევნის სიძველეთ-საცავშია («მა-

¹ სწკ. ს. ცხერსან. *Լիակարար վարք և վկայագրությունս արიոց ... վեჭեսրիქ*, 1811, გვ. 28, შენიშვნა 2.

² სწკ. *Օրմանեսան. Ազգայագրում*, 4-7, 1912, 3 239.

³ ჰიკ. *Թոითեսან. Արიմեսანց Դարագրակութեան ժամանակն և այլ հასկամակք. «Բագմավեկ»* 1899, გვ. 66-68, 396-409 და 1900 წ. ,,გვ. 202-206.

ტენადარანში) დღეს დაცული (N 102 = 2679), ხოლო ჰირი (გადანაწერი) ავტორისათვის ხელმისაწვდომ ფონდშიც (ვენეციის) მოიპოვება («მრავალთავი» №19).

ამავე საუკუნეში, განაგდობს ი. თოროსიანი, იხსენიება აგრეთვე ატომ ანძეველი, ზოგჯერ, როგორც «ნეცარი უფალი», და ზოგჯერ, როგორც «ანძეველთა ეპისკოპოსი», ანდა, როგორც «ღვთისმოყვარე მთავარი», თუ, რასაკვირველია, რბი სხვადასხვა ჰირი არ არიან ესენიო. ამას, როგორც ძველი ცხოვრებები გვაუწყებენ, შეუდგენია კრებული, რომელშიც შეუტანია რომაულ თვეთა დღეების რიგზე დალაგებული მარტვილობათა წიგნები, რასაც «ატომის ღებული» (სკიმპაჩიქ) მრავალთავი (ნაიდსჩიქ) ან სადღესასწაულ (ჰინსაგონსაკ) ეწოდებოდა. (ამაზე ბაასის დროს მხედველობაში აქვს: 4 სპ. 2-ის ჰაყსასსან რჩა რაყროძსანს აყაჰმონჩის - 7-ბ9 რაყ - II რაყ, სსსსჩს, 1886, გვ. 550). საფიქრებელიაო, დასძენს იქვე რომ ამ ატომის დავალებით დაეწეროს ცაქატ ვარაგელს თავისი სხნასა და მის მოყვასთა მარტვილობა X ს-ის შუა წლებშიო. ასეთია მოკლედ მოსაზრებები ი. თოროსიანისა მარტვილობის წიგნის გამომთქმელის ვინაობისა და მისი მოღვაწეობის ხანის შესახებ.

ატომიანთა მარტვილობის წიგნის გარჩევა განზრახული ჰქონია ცნობილ სომეხ ფილოლოგს გ. ტერ-მკრტიანსაც, როგორც ამას ერთ-ერთი მისი ნაწერიდან ვცნობილობთ, მაგრამ, რამდენადაც შევამოწმეთ, მას განზრახვა განუხორციელებელი და რჩენია, ყოველ შემთხვევაში, ამაზე არც სხვა ვინმე მკვლევარი ძრავს ხმას. თავის დასახელებულ შრომაში კი გ. ტერ-მკრტიანი იმას აღნიშნავს, რომ ეს ძეგლი წარმოქმნილი უნდა იყოს არა უადრეს V ს-ის პირველი ნახევრისა და არა უგვიანეს X ს-ისაო. რით ხელმძღვანელობდა ხსენებული მკვლევარი ასეთი თარიღების დადგენის დროს, უცნობია, რადგან მის შესახებ მას ცალკე უნდოდა საუბარი, რაც, როგორც აღვნიშნეთ, განუხორციელებელი დაურჩა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისი განცხადება, როგორც საქმეში ღრმად ჩახედული მეცნიერისა, უთუოდ საგულისხმოა და მხედველობაში მისაღები.

აკად. ნ. შარს. მარტვილობის ჩვენი წიგნის ქართული თარგმანი, ისე როგორც სხვებისაც (რომლებიც ათონის «მრავალთავშია» დაცული), ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების ერთიანობის ხანის ნაყოფად მიიჩნდა, მერვე საუკუნის დამდეგზე უგვიანესი ისინი მას ეგონა, ამდენად, ცხადია, მათი არქიტაპების (ე.ი. დედნების) წარმოშობისათვის ის წინა საუკუნეებს იწყნარებდა.

ასე აღრიხდელი რომ არაა საზოგადოდ სომხური ავთოგრაფიული მწერლობის ჩვენთვის საინტერესო წიგნების ქართული თარგმანები, ეს ჯეროვნად ჯერ კიდევ აკად. ივ. ჭავჭავაძის შვილმა გაარკვია. მისი შეხედულებით ისინი IX ს-ისა უნდა იყვნენ. პ. ჰეგტერსსაც ეს ძეგლები ძველ თარგმანებად არ მიიჩნია, მაგრამ არც მის მიერ ნაჩვენები გზით (გვ. 039-040) ხერხდება ქართული თარგმანების ისეთი ზედმიწევნითი დათარიღება, როგორსაც ის გვაწვდის ზოგიერთი მათგანისათვის. ძეგლები, და მათ შორის ატომიანთა მარტვილობა, 840-960 წ.წ. შორის არის ნათარგმნი

⁴ 4. S-M. სკიმპაჩიქ. «სკარაყ» 1902, გვ. 106-108.

ქართულად, როგორც ეს ზემოთ (გვ. 045) ვაჩვენეთ. ამის შემდეგ ცხადია, რომ ამათი სომხური დედნები ამ ხანას უსწრებს წინ. ამდენად, მამასაღამე, აცომის მარტვილობის წიგნის ავტორად X ს-ის ტაჭატს, «მოწიესა» თუ «მოდღვარს», ვერ ვივულებთ. მარტვილობის წიგნის ავტორს VIII ს-ის ოციან წლებამდის უნდა ემოღვაწია, რადგან, ჩვენი დაკვირვების თანახმად, ქართული თარგმანების დედნები სომეხ დიოფიზიტთა წრეში, თავის სამშობლო ნიადაგზე, აღმოცენებული თუ არა (VII-VIII ს.ს-ში), გავრცელებული მაინც უნდა ყოფილიყო. ასეთი ვითარების გამო შეგვეძლოა დავთანხმებოდით ერთ ნაწილში გ. ტერ-მკრტჩიანს, რომლის დაკვირვებით აცომის მარტვილობის წიგნი VIII ს-ის პირველი ნახევრის უწინარესი არ უნდა იყოს, მაგრამ, სამწუხაროდ, არ ვიცით, თუ რის მიხედვით მიიღო მან ასეთი ვადაწყვეტილება. საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაში გ. ტერ-მკრტჩიანი აკად. ნ. მარის ზემოთრეხსენებულ მოსაზრებას უწევდა ანგარიშს, რაც, როგორც აღვნიშნე სწორი არ გამოდგა.

ი (I 10). წამება იზიდბოზიდისი

იზიდბოზიდის სომხური წამების წიგნმა გამოქვეყნებისთანავე¹ მიიპყრო ყურადღება სამეცნიერო წრეებისა. მართალია, იზიდბოზიდზე საკმაოდ ცნობებს ჯერ ძველ სომეხ ისტორიკოსებთან და მერმე ეპისტოლოგრაფიულსა და სვინაქსარულ კრებულებშიც პიულობდნენ, მაგრამ მარტვილობის წიგნის მიკვლევაში, რომელიც, ბუნებრივად, ასეთი ცნობების წყაროდ უნდა ეგულისხმა კაცს, მაინც დიდი სამსახური გაუწია მეცნიერებას. ჯერ ერთი; მისი მეოხებით შეიქმნა შესაძლებლობა, შეემოწმებინა კაცს აღნიშნული ცნობების სისწორე და, მეორეც, სომხურ საისტორიო მწერლობას მარტვილობის წიგნის სახით ერთი ახალი წყარო ემატებოდა გასაშუქებლად სომხეთის ცხოვრებისა, განსაკუთრებით VII ს-ისა, რომლისთვისაც არც ისე უხვი მასალა მოიპოვება.

მარტვილობის წიგნის გამოქვეყნებამდის ის სომეხი ახალგაზრდაპისათვის გასაგებ ფორმით დ. ალიშანმა გაარჩია² თავის ნამსრამში იგი ყურადღებას აქცევდა აგრეთვე ამ ძეგლის ისტორიულ-ლიტერატურულ მხარესაც. როგორც ალიშანის, ისე სხვა ძველი და ახალი ხანის სომეხ მკვლევარ-მეცნიერთა უმრავლესობა მარტვილობის წიგნის ავტორად, სვინაქსარული წიგნის ცნობის თანახმად, ნერსეს რაჟივს აღიარებს; იმ ნერსესს, რომელიც იზიდბოზიდთან ერთად საპყრობილეში ყოფილა ნასმული. ამ ნერსესის მიერ უნდა იყოს დაწერილი იზიდბოზიდის მარტვილობა, რომელიც შემდეგში სხვა ხელოვანის კალმითაა გაჩაჩხულიო, ამბობდა ალიშანი³.

¹ «Ակայաբանութիւն սրբոյն Յիզբիւղիւղիւնայ». Կարճ և վկայաբանութիւնք պրոպ. հայտնարիք շարեալք ի նաւընսրաց. հարութ. Բ, վենետիկ. 1874. გვ. 124-130.
² Ն. Ալիշան. Մուշիկի հայրենեայ. հայոց. հայտ. Բ. վենետիկ. 1870. գვ. 309-334.
³ Ի. Վ. Վ. 311

იმის ამ სიტყვებს შემდეგშიც არა ერთი მკვლევარი იმეორებს. მარტვილის აღსრულების თარიღიც ყველაზე ადრე მართებულად ლ. ალიშანმა ვამოიანგვარიმა. მან ასეთად 553 წლის მონუმენტი დაადგინა, რითაც სამართლიანად უარყო წინათ შეწყნარებული თარიღი - 552 წ.¹ ალიშანის მიერ დადგენილ თარიღს, ხშირად დაუმორჩებლად, იმეორებენ სხვებიც, იქნება ის სომეხი თუ უცხოელი მკვლევარი. იზიდორილის პატივისცემის მიზეზი, ალიშანისავე სწორი შეხედულების მიხედვით, მის სპარსებაში იმარტება და ისიც ისეთ დროსა და ისეთ ადგილს, როგორცაა ადრინდელი საუკუნეები, ერთის მხრივ, და სომეხთი, უკეთ მისი ქთავარი ქალაქი, დვინი, მეორე მხრით.²

სომხეთის საეკლესიო ისტორიის ცნობილ მკვლევარს, მაღაქია ორმანიანს ახალი არაფერი შეაქვს იზიდორილის მარტვილობის ძეგლის შესწავლის საქმეში. იგი მხოლოდ მოკლე შეინაარსს გადმოსცემს მარტვილობის წიგნსას³ და მასე მარტო ითანე დრასხანავერტელისა და სვინაქსარის მიხედვით.

მარტვილობის წიგნის შესწავლა დიდად წასწია წინ სომეხმა ცნობილმა ფილოლოგმა ვალ. ტერ-მკრტჩიანმა. მასაც ისე როგორც ლ. ალიშანს, მარტვილობის წიგნის ავტორად ნერსეს რაჟიკი მიიჩნია; ნერსესის ავტორობა სვინაქსარული რედაქციითაა დამოწმებული, რაც წამების წიგნიდან მომდინარეობს ალბათ, თუმცა ასეთი რამ ხსენებულ წიგნს არა აქვს. ავტორი რომ აღწერა ილი ამბების თვითმხილველი უნდა იყოს და, მაშასადამე, მისი საწარმოებიც სარწმუნო, ამას ვალ. ტერ-მკრტჩიანის აზრით. ისიც უნდა მოწმობდეს, რომ მარტვილის აღსრულების თარიღი ზედმიწევნითი სისწორით არის აღბეჭდილი წამების წიგნში. ეს გარემოება კი მაღლა სწევს მარტვილობის წიგნის ღირსებას, როგორც საისტორიო წყაროსას, რომელიც VI ს-ის შუა წლებს მიეკუთვნება.

ვალ. ტერ-მკრტჩიანი იზიდორილის წამებას სწავლობდა მასში მოხსენებული ერთი პირის, გრიგოლ რაჟიკის, ცალკე არსებულ მარტვილობის წიგნთან დაკავშირებით. ეს წიგნი თვით მან აღმოაჩინა და სათანადო გამოკვლევითურთ გამოაქვეყნა.⁴ იზიდორილისა და გრიგოლ რაჟიკის მარტვილობათა წიგნების შედარებითმა შესწავლამ იგი იმ დასკვნამდის მიიყვანა, რომ ერთი ცა და მეორე მარტვილიც ნესტორიანულ მოწამებებად (ყოველ შემთხვევაში; ნესტორიანელებისაგან სავანებოდ პატივცემულ მარტვილებად) მიიჩნია. ხოლო ამ ვითარებამ ზუნებრივად წამოაყენებინა მეტად საგულისხმო საკითხი (რომელიც შემდეგში მისი ვარაუდის შესაბამისად კიდევაც დადასტურდა), - წარმოადგენს თუ არა იზიდორილის სომხური წამების წიგნი პირველ-დღიანს, თუ ის სირიულიდან არის ნათარგმნი? მიუხედავად იმისა, რომ ნერსეს რაჟიკს შეეძლო სომ-

¹ მაგ. მკრტჩი ავეგერაანისნ - სპარსურ ქარე და სპარსურის სრთე. ტ. გვ. 238.

² ნ. ა. სკვანს. პოუბლე რაჟიკისსაჟი, ქნნსიქ, 1970, გვ. 312.

³ ს. ორმანიანს. ს. გვარსაჟი-ს, 4-9, 5364.

⁴ გ. სტრ-სკრეკსანს. ვრეკორ შანსარტირ მუატიქ, სტრესის ყინამიე. «სპარსურ»

1901, გვ. 470.

⁵ «სპარსურ» 1902, გვ. გვ. 468-474 (გამოკლება: 468-473; დამკტი: 471-474).

ქართ. და სომხ. ლიტერ. ურთიერთობა

ხურიც სცოდნოდა, მაინც მგონია სარწმუნოდ, რომ მას თავისი თახამირწმუნეების მარტვილობა სირიულად უნდა დაეწერა, რის გამო დასაბუთებია, ხომ არაა სირიულ ენაზე დატული იზიდბოზიდის წამების კვალია.¹

სვინაქსარის ცნობა, რომ იზიდბოზიდის წამების წიგნი ნერსეს რაჟიჟა ვამოთქვათ, ეჭვის ქვეშ P. Peeters-მა დააყენა. მას თვი უცნობი ყალბის მქმნელის შეთხზულად და, მაშასადამე, სვინაქსარზე დართულად მოაჩნია.² აქედ. ივ. ჯავახიშვილი უფრო იმ მოსაზრებას უმხრობა, რომელიც ამ ცნობას ნდობას უცხადებს, და შესაძლებლად მიაჩნია, რომ ხსენებული «ცნობა ნერსესის ავტორობის შესახებ, რომელშიც არ არის ნათქვამი, რომ ნერსესი სომეხი იყო, უძველესი რელაქციითგან იყოს შემოკლებულ რელაქციაში შერჩენილი».

P. Peeters-მა, მას შემდეგ რაც Acta Sanctorum-ში შეიტანა იზიდბოზიდის მარტვილობის სომხური წიგნები საკუთარი თარგმანითურთ ლათინურზე და აგრეთვე ქართულის ლათინური თარგმანიც, მალე მოძებნა და გამოაქვეყნა კიდევაც ფრაგმენტები იზიდბოზიდის მარტვილობის სირიული ტექსტისა, რომლის დაძებნის აუცილებლობა ამ ენაზე, როგორც ვნახეთ, ვალ. ტერ-მკრჩიანმა წამოაყენა. ფრაგმენტთან ერთად გამოსცა გამოკვლევაც, რომელშიც განხილულია სირიულისა და სომხური წიგნების ურთიერთობა. ავტორის დასკვნით მარტვილობის სირიულისა და სომხური წიგნების გაიგივება შეუძლებელია. სპარს ნესტორიანელთა წრეშია პირველად გამოთქმული სირიულად მარტვილობის წიგნი, დღეს ცნობილი სირიული ფრაგმენტი არ წარმოადგენს პირველადი რელაქციის ტექსტს. სირიულიდან უნდა იყოს ნათარგმნი სომხური მარტვილობის წიგნი, რომელიც დროთა განმავლობაში შემთხვევათა მიმდინარეობის შესაბამისად სომხური ორიგინალური ძეგლის სახეს იღებს. იგი, ავტორის შეხედულებით, რელაქციულ ცვლილებებს განიცდის სანამ სომხური მონოფიზიტური ეკლესიისათვის შესაწყნარებელი არ გახდა, რაც 693 წლამდის მიმდინარეობდა, რადგან ამ დროს წამებული ერთ-ერთი მარტვილის გვაში, სახელდობრ დავით დვინელისა, მარტვილობის წიგნის მიხედვით იზიდბოზიდის სამარტვილეში დაუკრძალავთ.³ აღნიშნული დაკვირვებიდან აშკარად ჩანს, რომ პ. პეტერსის შეხედულებით იზიდბოზიდისა და დავით დვინელის მარტვილობის სომხური წიგნები VII ს-ის გასულისათვის სომხური მონოფიზიტური ეკლესიის წიაღში ჩამოყალიბებულიყოს და თითქმის მათ მდგრად ყოფილიყოს აღიარებული, რაც, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, სწორი არაა.

¹ იქვე, გვ. 472.

² P. Peeters. De sancto Isobozeta martyre in perside. «Acta sanctorum», novembriis... Romae IV, Bruxelles, 1925, გვ. 201. ნ. აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, გვ. 56.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, I, გვ. 56.

⁴ P. Peeters, Une légende syriaque de s. Jazdboxid. «Analecta Bollandiana», t. XLIX, fasc. I et II, გვ. 5-21. Bruxelles, 1931.

⁵ იქვე, გვ. 21.

სომხური მარტვილობის წიგნს რომ რედაქციული სახეცვლილება უნდა განეცადა, ეს აკად. ივ. ჯავახიშვილმაც აღნიშნა. ასეთი დასკვნა მან იმ ფაქტიდან გამოიტანა, რომ სომხურ წყაროებში იზიდბოზიდის გარდაცვალების თარიღად სხვადასხვა რიცხვია დასახელებული, რაც მისი აზრით მარტვილობის წიგნის რედაქციებიდან უნდა მომდინარეობდეს. მარტვილის აღსასრულის თარიღებიდან უფრო სწორად ის მიიჩნია, რომელიც ასეთად სომხური წელთაღრიცხვის ძირველ წელს დასდებს და რომელსაც მხარს უჭერს ქართული თარგმანიც, ხალაც აღსრულების თარიღად დასახელებულია ხოსრო მეფის ზეობის მეოცე წელი, ე.ი. 551-552 წ.¹

აკად. ივ. ჯავახიშვილის ეს გამოანგარიშება, მართალია, ეყრდნობა წამების წიგნის ქართულ თარგმანსა და ზოგიერთ სომხურ წყაროს შორის დაძებნილ თანხმობას, მაგრამ ამასთან სათანადოდ არ ეწევა ანგარიში იმ ვარაუდებს, თუ რამდენად ეგუება დადგენილ თარიღს ქართულ თარგმანში დასახელებული ზეობის წლის გვერდით მოცემული აღსრულების თვე (ჟაოიყ), რიცხვი (2) და დღე (კილაყ). როგორც ლ. ალიშანის², გ. ტერ-მკრტიანის³ და პ. პეტერსის⁴ დაწვრილებითი გამოანგარიშებიდან ირკვევა, 551-552 წელს კი არ მოდის «ქალოცის 2» კვირა დღეზე, არამედ 553 წ. ამიტომ იზიდბოზიდის აღსასრული 553 წლის 9 ნოემბრისათვის არის შესაწყნარებელი და არა წინა წლებისათვის. სხვათა შორის ეს წელი ხოსროს მეფობის ოცდამესამე ივნებზე, როგორც ეს სომხური მარტვილობის წიგნშია აღნიშნული და არა მეოცე, რაც, ეფობა, მეცადინით არის წარმოდგენილი ქართულ თარგმანში.

წამების წიგნის ძირველ-დღენად მას შემდეგ, რაც სირიულ ენაზე აღმოჩნდა იზიდბოზიდის მარტვილობის წიგნი (ფრაგმენტი), პ. პეტერსისა არ იყოს, საეჭვოდ ხდის მოსაზრებას, მივიჩნიოთ ასეთად სომხური მარტვილობის წიგნი, თუმცა სომხურთან მიმართებით სირიული ძეგლის ნაწყვეტი ერთნაირ ვითარებას არ გვიჩვენებს. საფიქრებელია მართლაც, და ასედაც მიაჩნდა ჯერ კიდევ გ. ტერ-მკრტიანს, რომ სპარსი მთწამის ისიც ნესტორიანელის (როგორც ჰგონიათ), მარტვილობის წიგნი ძირველად სირიულ ენაზე უნდა გამოთქმულიყო, რადგან ამ ენას დიდი ვასავალი ჰქონდა სპარსეთის ქრისტიანულ წრეებში, კერძოდ ნესტორიანელთა შორის. სომხური მარტვილობის წიგნი, როგორც პ. პეტერსი ამტკიცებს ჯერხებით უცნობი სირიული მარტვილობის ერთ-ერთი რედაქციის თარგმანი უნდა იყოს, რომელსაც, ისე როგორც მარტვილობის სხვა ასეთი მომდინარეების წიგნებსაც, რედაქტორის კალამი უნდა შეეხებოდა.

P. Peeters-ის ხსენებული მოსაზრებანი, გასაზიარებელია უცილობლად, მაგრამ იმას კი ვერ შევიწყნარებთ, რომ იზიდბოზიდის მარტვილობის სომხური წიგნი, რომელსაც ჩვენამდის ერთადერთი ხელნაწერით მოუწევია⁵, სომხურ მონოფიზიტურს, ან რომ-

¹ იქვე, გვ. 62
² ლ. ალიშან. პოეტის წყაროების შესახებ, გვ. 311.
³ გ. ტერ-მკრტიანს. ორიგინალური წყაროების შესახებ, გვ. 470 (შენიშვნა).
⁴ P. Peeters. Une légende syrienne de s. Jazabozid. «Ann. Bulland.», t. XLIX, fasc. I et II, გვ. 18.
⁵ ერევნის სიძველეთმცოდნის (ამატენადარანის) მრავალთავებშიც არსად ჩანს ამ ნაწარმების ნუსხა.

ვორც პ. ჰეცტერსი უწოდებს, გრიგორიანულ, წრეს ჰკუთვნებოდა და საბალოდ მასში ჩამოყალიბებულიყო. უღაია, რომ იზიდობილის კულტი და მარტვილობის წიგნიც, მონოფიზიტ სიმეხთა შორის არის აღმოცენებული, კერძოდ ნერსეს ამტარაკელის დროს, მაგრამ ის, რაც მარტვილობის წიგნშია აღბეჭდილი, შეუწყნარებელი არ უნდა დარჩენილიყო დიოფიზიტ სიმეხთათვისაც, რომლებიც ჯერ ისევ მშობლიურ ნიადაგზე იღწვოდნენ და ეწეოდნენ სათანადო შემოქმედებას. ვერც ის ბრძოლა, მგონია, რომელიც საკუთრივ სომხურ სინამდვილეში წარმოებდა მონოფიზიტურსა და დიოფიზიტურ ფრთას შორის VI-VII ს.ს-ში, ვახდებოდა დამაბრკოლებელი იმისათვის, რომ დიოფიზიტობას პირი ექმნა წინათ შექმნილი სომხური აგიოგრაფიული მწერლობის ძეგლებსავე. ამ მწერლობის ძეგლებში იგი თავისი სოფლმხელველობის საწინააღმდეგოს ვერას შეხვდებოდა, რამდენადაც იქ აღწერილია ხელმე საერთოდ ქრისტესთვის მოწამე სიმეხთა ანდა სომხეთში თავდადებულ უცხოელთა მარტვილობა და არა ამათუიმ კონფესიონალური მიმდინარეობის წევრისა. სულ სხვაგვარი იყო ვითარება, როცა უცხო მარტვილის კულტს ეხებოდა საქმე, თუკი ცნობილი იყო, რომ ესათუის უცხოელი ისეთი ქვეყნიდან იყო, ან ისეთი ხალხის შგლი, რომელიც უმთავრესად ამათუიმ კონფესიონალურ ფრთას ემხრობოდა აგიოგრაფიულ მწერლობაში, ცხადია, ისინი იმას ვერ შეხვდებოდნენ, რასაც დოკმატიურსა ან პოლემიკურში. ამიტომაც სწორედ, რომ სომხურიდან მომდინარე ქართულ თარგმანებში, რომლებიც დიოფიზიტ სიმეხთა ინტერესებით აღმოცენდნენ გარკვეულ ხანაში, წარმოდგენილია ცხოვრება-მარტვილობანი სომეხ თუ სომხეთში მოღვაწე ისეთი პირებისა, რომლებმაც VII ს-ის გასულამდის მიიღეს წამების გვირგვინი. მათ შორის უპირატესად უნდა აღვნიშნოთ მისწამე დაკით ღვინელი, რომელიც პ. ჰეცტერსს იზიდობილიდან ერთად ამ ხანისათვის სომხური გრიგორიანული ეკლესიის (de l'Eglise arménienne gregozienne) წმიდანად მიაჩნია.

სულ სხვაგვარად წარმართა საქმე ამ ხნის შემდეგ. როგორც წინათ აღვნიშნეთ (გვ. 111-113), მონოფიზიტებთან ბრძოლაში დამარცხებულმა დიოფიზიტებმა ერთმორწმუნე მეზობელ ქვეყნებში ვადახვეწის შემდეგ ყოველივე სომხურს, განსაკუთრებით 726 წლიდან, ისე დაუწყეს ცქერა, როგორც უცხო და არა-მშობლიურს. ამით უნდა აიხსნებოდეს ის მოვლენა, რომ ჩვენს ქართულ თარგმანებში, რომლებიც IX-X ს-ში წარმოიშვა, არც ერთი ისეთი სომეხი მარტვილისა თუ მოღვაწის წამება-ცხოვრების წიგნი არ მოგვეპოვება, რომელიც VIII ან IX ს-ის ეკუთვნოდეს. მგონია, ასეთი გზით უნდა იყოს წარმომთბილი ქართულად და ჰერძულად იზიდობილის ვრცელი თუ სვინაქსარული მარტვილობის წიგნები და არა ცილობის მეოხებით, რასაც, პ. ჰეცტერსის შეხედულებით, თითქმის ეწეოდნენ ნესტორიანელები, მონოფიზიტები და ბერძენი მართლმადიდებელნი კულტისათვის იზიდობილისა, რომელიც ერთი მუთითაც კი არ ფიქრობდა ალბათ დოკმატურ უთანხმოებაზე¹.

იზიდობილის მარტვილობის წიგნის ქართული თარგმანი ხელმწიფებით არის გადმოღებული სომხურიდან. ეს ვითარება ჯერ კიდევ ავბა ნ. მარს აქვს აღნიშნული თავის წინასწარი ხოსიათის ნაშრომში² ტექსტების ზოგიერთი ადგილები, რომლებიც ერთი-

1 P. Peeters. Une légende syriaque des Jazbozid. «Anal. Bol.», t. XLIX, fasc. I-II, გვ. 21.
 2 H. Mapp. U3 noezaku na Aqon... გვ. 23.

შეირეს ჰრ. ვთახნჳება, მართულ თარგმანში უფრო შესიერ ეითარებას გვიჩვენებს, რაც, უეჭველია, სომხურის ისეთ დედანს გულისხმობს, რომელიც არსებულ ერთადერთ ნუსხასთან მიმართებით ცალკე რელაქციას კი არ წარმოადგენდა, არამედ მისგან რამდენადმე განსხვავებულ ვარიანტს. ეს სურათი ასე აქვს წარმოდგენილი აჳად. ივ. ჳავახიშივილს, ამიტომ ვუყვებარია, საიდან დაასკვნა პ. პეეტერსმა, თბ-თქმის აჳად. ივ. ჳავახიშივილს მართული ტექსტის ასეთი თვისების აღნიშვნით სწადღეს, მიაკუთვნოს მართულ ეკლესიას იზიდბოზიდის მარტვილობის წიგნის წარმოქმნა, ანდა გამოიყვანოს იზიდბოზიდი მართველად, რათა მოაცილოს იგი სომხურსო!?

შეოთხე წყება

არაბთბის ზადონთბის პირველი ხანის წამებულთა სომხური მარტვილობის წიგნებიდან მართულად გადმიღებულ თარგმანებში დაცულია მხოლოდ 1. «წამება ჳმილისა ღაჳითისი, რომელი აღესრულა დვინს».

ია (I 11). «წამება ჳმილისა ღაჳითისი, რომელი აღესრულა დვინს ჳემმარიტითა. სარწმუნოებითა ქრისტესს მიერ»

დავით დვინელის მარტვილობის წიგნი, სომხურ «მრავალთავებში» ხშირად არ გვხვდება. ვენეტის გამოცემა², როგორც ეტყობა (სათანადო ცნობები გამოცემას არჩქვს დართული), ერთი ხელნაწერის მიხედვით არის შესრულებული. გამოცემელს რომ ზედი ნუსხა ჳქონოდა ხელთ, უთუოდ გამოიყენებდა მათ საეჭვო წაკითხვების გასამართავად და იმ ხარვეზების შესავსებად, რომელიც გამოცემულ ტექსტს მოეპოვება. ერუენის სიძველეთ-საცავში («მაღენაღარანში») ეტრაფზე ნაწერ ძველ ფრაგმენტებს. შორის წამების წიგნის საკმაოდ ვრცელ ნაწყვეტს მივუკვლიეთ, (ფრაგმ. № 159). იგი რელაქციულად არაფრით არ სხვაობს წამების წიგნის სხვა ნუსხათაგან. ნაწერია დაწვენილი მოკუთხდნოდ ასო-მთავრულით, ასე რომ შეიძლება X-XI ს-ისად მივიჩნიოთ. დავით დვინელის წამების წიგნი მოვკითხრობს თავკადასავალს დავით სარკინოზისა ანუ არაბისას, რომელსაც წინათ, გაქრისტიანებამდის, სორჳან (II სურჳან) ჳრქმევია. ჩამომავლობით დიდგვარიანი ყოფილა. ის დავით კურაპალატის ძის ჳამპასპის დრის მოჳყოლია სომხეთში არაბთა ლაშქარს. აქ მას კოფაისის მხარეში უცხოვრია, სადაც შეუესწავლია ქრისტესს მოძღვრება და გადაუწყვეტია. გაქრისტიანება ანასტასი კათალიკოზისა და სახელოვანის, როგორც ავმოვრადფი ამბობს, გრიგოლ მამიკონიანის, ჳატრიკის, მთავრად მყოფობის ჳამს. გრიგოლ ჳატრიკმა ის ანასტას კათალიკოზს

¹ P. Peeters, რეცენზია ივ. ჳავახიშივილის წიგნზე „ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა“, წ. I. «Analecta Bollandiana», t. LIV, გვ. 397-401.
² «Кляштарнагоуа па рочахъ Таѳлиѳи и Таѳлиѳа каѳархемска», «Синодальн. Акаѳастика», X-X, გვ. 85-96. პეტერსი, 1854.

მიუყვანა მოსანათლავედ. ნათლიად თვით გრიგოლი დასდგომია და სახელად მიუცია « თვისი იგი მამული სახელი » (ე.ი. უწოდებია მამის სახელი: დავით). გაქრისტიანების შემდეგ ის იმავე კუთხეში, სოფ. ძაგში, დასახლებულა, შეურთავს ცოლი და სიბერემდის იქ უცხოვრია.

სუმბატ ბაგრატუნისა და საძაჯ კათალიკოზის ზეობისას, როდესაც სომხეთს ჩამომდგარა არაბობა, რომელთა მეთაურს აბდილა ჰრქმევიან, ის მასთან დაუსმენიათ. აბდილას მოუთხოვია მისთვის, დაბრუნებოდა მამა-ძაძათა შტურს, მაგრამ უარი მიუღია, რასაც წამება მოჰყვა. ჯვარზე გაუკრავთ, უცით ლახვარი და მოუკლავთ. დავითის აღსრულების შემდეგ მისი გვამი ჯვრიდან ვაღმოუხსნია სარგსაკ ამატუნთა ეპისკოპოსს და მუშედ მამიკონიანს, სპასპეტს, თავის ძმასთან, არტავაზთან, ერთად და სხვების თანხლებით იზიღბოზილის სამარხოში დაუკრძალავსთ ღვინს. ჯვარი, რომელზედაც მოწამე გაუკრავსთ, საფლავის ძეგლად გამოუყენებიათ, ხოლო ლახვარი, რომლითაც მათუწყლავთ, მუშედ სპასპეტს წაუღია და ჯვარად გაუკუეთებია.

დავით ღვინელის შესახებ ძველი სომეხი ისტორიკოსების გვაჩვდიან ცნობებს. სხვებთან მიმართებით უფრო მეტს იღანე დრასხანაკერტელი (IX-X ს.) მოგვითხრობს. დავითს ის სპარსად იხსენიებს და არა სარკინოზად, ან ტაჭიკად (ყაბჩიკი), როგორც ეს წამების წიგნშია აღნიშნული.

მარტვილობის წიგნში მოხსენებული საერო და საეკლესიო მაღალი წოდების პირები ძველი სომეხი ისტორიკოსების ნაწარმოებებითაც არიან ცნობილი. ჰამახასპ და გრიგოლ მამიკონიანელები ძმები იყვნენ, დავით კურაპალატის შვილები. სებელოსის ისტორიით ჰამახასპი სიძე იყო თეოდოროს რშტუნისა. ერთხანს იგი სიმამრთან ერთად არაბულ ძალას დაჰმორჩილებია, მაგრამ შერმე, სიმამრის სიკვდილის შემდეგ, გამდგარა და ბიზანტიელების ხელისშეწყობით სომხეთის მთავარი გამხდარა. ბიზანტიის კეისრის კარს მისთვის კურაპალატობა უბოძებია.¹ ეს ამბავი 658 წლის შემდეგ უნდა მომხდარიყო, რადგან ამ წელს თეოდოროსი მიიყვალა.² აქლიდან ცხადია, რომ დაახლოვებით ამ წლიდან უნდა ვივარაუდოთ დავით-სურჰანის სომხეთში მოსვლა, მაგრამ არა უგვიანეს 662 წლისა, რადგან ამ დროიდან ჰამახასპის შემკვიდრედ უკვე გრიგოლ მამიკონიანი ჩანს.

დავით ღვინელის გაქრისტიანების თარიღი ანახტას კათალიკოზისა და გრიგოლ მამიკონიანის, პატრიკის, ზეობით არის დათარიღებული. მ. ორმანციანის მიხედვით ანახტაკი კათალიკოსი 661-667 წ.წ. შობას მღვდელმთავრობდა.³ ხოლო გრიგოლი 662/3-

¹ Յովհաննեսու կաթողիկոսի Դրասխանակերպեցոյ Պատմութիւն Հայոց. Թիֆլის, 1912, გვ. 91-92; 94-95.
² Աղբիւսի Եպիսկոպոսի Պատմութիւն, 4-րդ. պատգար. Ի ձեռն Ս. Մակիասեանց. Երևան, 1939, გვ. 33-146, 153-155.
³ Ե. Պաղչանიანი თეოდოროსი 656 წ. მიიყვალა; Ն. Նևուրեայ Պատմութիւն. ՍԴԳ, 1887, გვ. 177.
⁴ Մաղ. Օրմանեան. Ազգապատմ., 49. 1912, გვ. 745-46, § 508. Աբր. Զամին-ის მიხედვით Կառոյ եկեղեցու պատմութիւն. Ա մաս, 1914, გვ. 133 Խანტასი კათალიკოზობდა 662-666 წ.წ. შობის, ხოლო Բ. Նուրբեյան-ის Լուսինասկարական Դիպլոմատիկական Բնութագրեր... 1941. 4941. 1 (6), გვ. 65) ანახტასის კათალიკოზობდა 662-668 წ.წ. յայտնին.

685 წ.წ. შორის მთავრობდა. აქიდან ხაფიზი, რომ ხურჩანის გაქრისტიანება გრიგოლ მამიკონიანის გამთავრების დასაწყის ხანას ეკუთვნის, მაგრამ არა უკუანხეს ანასტას კათალიკოსის სიკვდილისა, ე.ი. დავითის გაქრისტიანება 662/3-667/8 წ.წ. შორის მომხდარა.

დავით დვინელის აღსრულების ამბებზე ვარკვეული თარიღით კი არაა წარმოდგენილი, არამედ ხელისუფალთა ზეობით, - საბაჟ კათალიკოსისა, სუმბატ ბავრატუნისა და არაბთა ლაშქრის წინამძღვრის აბდილათი. საბაჟ კათალიკოსი მ. ორმანიანის ანგარიშით მღვდელმთავრობდა 677-703 წ.წ. შორის². სუმბატ ბავრატუნის მთავრობა ი. მაჩუკვარტს საგანგებოდ აქვს გამოანგარიშებული სომხურისა და უცხო წყაროების შეწამლებით და ასეთად 692-726/7 წ.წ. აღვსენ³. აბდილა სომხეთის ისტორიკანად ანუ ამირალ იხსენიება სომეხ ისტორიკოსებთან. მისი ისტორიკოსობის პერიოდ 700-703 წ.წ. მოდის⁴. ამრიგად, აბდილას მოღვაწეობა სომხეთში საბაჟ კათალიკოსის უკანასკნელ წლებს ხვდება, ხოლო სუმბატი მათ შემდეგაც მთავრობს. დავითის აღსასრულის განსასაზღვრავად უფრო ზედმიწევნითია აბდილას სომხეთში ყოფნის დრო (700-703), რაც, როგორც აღვნიშნეთ, საბაჟის უკანასკნელ წლებს ხვდება (გაილაიცვალა 703 წ.).

მარტვილის აღსრულების თვე და დღე ზედმიწევნით არის აღნიშნული წამების წიგნში. ეს მოხდა, ნათქვამია მასში, «არევის» 23-ს, ორშაბათსა. «არევის» 23, რაც ხსენებულ ხანისათვის (700-703) რომელი კალენდრით 22 იანვარს უდრის, ორშაბათზე სწორედ 703 წ. მოდის («ნავასარდი» 700-703 წ.წ-ში 4 ივნისს იწყება⁵; 1 ნავასარდიდან 23 არეგამდის 233 დღე⁶: VI-27 + VII-31 + VIII-31 + IX-30 + X-31 + XI-30 + XII-31 + I-22). ამრიგად 23 არეგი = 22 იანვარს, რომელიც ორშაბათს მხოლოდ 703 წ. ხვდება⁷. დღე მოდის უფრო ხშირად დავითის აღსრულების თარიღად 693 წ. იყუა აღიარებული. მხოლოდ მ. ორმანიანმა შეასწორა ის რამდენადმე და ხსენებულ შემთხვევის თარიღად 701 წ. დაადგინა⁸. როგორც დავინახეთ, ესეც არ გამოდგა ზედმიწევნით სწორი, ნამდვილად დავითი 703 წ. უწამებიათ, რაც მარტვილობის წიგნის ყველა ნომანს ეგუება:

¹ შრომ. გ. პ. 3. მარტვილი. ზაჟ რაგარაონსაგ ნიქაგროქისნ, გერმანსრქსნ რარგამსხე მ. ზაჟიოქსან. ქქსნსა, 1913, გვ. 12.

² მ. ორმანიანს. Ազգապատմ., გვ. 754-5, 5510. ი. მაჩუკვარტი საბაჟის მღვდელმთავრობას 679-702 წ.წ. აღნიშნავს (ნ. ზემარე ხსენებულ ნაშრომი, გვ. 11).

³ შრომ. 3. მარტვილი. ზაჟ რაგარაონსაგ ნიქაგროქისნ... გვ. 12-25.

⁴ ჯ. ჯაროქიანის «მასონსეჩ რაქიქ» ხაჟიბ რარაჟქან. «მასონსეჩ რაქიქ», მარტვილის, 1939, გვ. 240; შრომ. 3. შრომ. 3. მარტვილი. ზაჟ რაგარაონსაგ ნიქაგროქისნ... «მასონსეჩ რაქიქ» დიდიქოქსან ხაჟიბ მასონსეჩ რაქიქსი მასინ. «მასონსეჩ რაქიქ», შერაქსან ჯამალარანს, ტრანს, 1939, გვ. 186.

⁵ Éd. Dulaurier. Recherches sur la chronologie arménienne... Paris 1859, გვ.

⁶ იქვე, გვ. 400.

⁷ შრომ. 3. შრომ. 3. მარტვილი. ზაჟ რაგარაონსაგ ნიქაგროქისნ... «მარტვილი» 1898, გვ. 308-309.

⁸ მ. ორმანიანს. Ազգապատմ., 47, 1912, გვ. 777, 5525.

ქრთხელ აღვნიშნეთ (გვ. 0162) და აქ კიდევ უნდა შევხერდეთ P. Peeters-ის იმ მოსაზრებაზე, რომლის თანახმად დავით ღვინელი თითქოს მხოლოდ მონოფიზიტური სომხური ეკლესიის მიერ ყოფილიყო პაფიკუმური, ის მარტო ამ ეკლესიას მიეჩნის. წმიდანად იზიგბაზიტთან ერთად. ასეთი მიკუთვნება სომეხი თუ სომხეთს წამგბული უცხო პირებისა, რომლებიც 726 წლამდის მოღვაწეობდნენ, როგორც სხვაგანაც აღვნიშნეთ, მართებული არა ჩანს. შეიძლება ასეთი შეხედულება იმას ემყარებოდეს, რომ დავით ღვინელის თავგადასავალთან კავშირი აქვთ სომხეთის კათალიკოსებს, ანანტასისა და სპაჟს, მაგრამ ეს დავით ღვინელის მონოფიზიტობას ვერ დაგვიმტკიცებს, რადგან VII-VIII ს-ის სომეხ კათალიკოსებზე ჯერ კიდევ ძველად ისეთი შეხედულება ჩანს გავრცელებული, რომლის თანახმად ეზრადან დაწყებული (630 წ.) ელიამდის (717 წ.), სულ ემპისი კათალიკოსი, ქლკედონიანელები იყვნენ. რა გინდ ეჭვის ქვეშ არ დავაყენოთ ამის მომთხრობი წყარო, იმას მაინც სათლად გვიჩვენებს, რომ მის ავტორს ასეთი მოკლენის აღნიშვნას უნდა უკარნახებდეს ხშირად ცვალებადი რაიონდაცია. მაშინდელი სომხეთის საერო თუ საეკლესიო ასპარეზზე მოქმედი მესვეურებისა, რაც საბოლოო ანგარიშით გამოწვეული იყო იმ დროის პოლიტიკური და ეკონომიური პირობებით. დიოფიზიტურ წრეებს ეკლესიის ასეთი მმართველნი შეეძლოთ თავიანთ მომხრეებლად მიეჩნიათ, ისე როგორც მონოფიზიტურ წრეებსაც, მიუხედავად მათი დროებითი გადახრისა და დათმობებისა. დიოფიზიტური ეკლესია რომ საერთოდ მწვალებლად არ უტყუროდა ხსენებული ხანის სომეხ კათალიკოსებს, ეს სათლად ჩანს ისეთი ბერძნული ძეგლიდან, როგორიცაა *Narratio de rebus Armeniae*², და მით მოსახრებლედ ქართლის კათალიკოსის არსენ საფარელის ნაწარმოებიდან, რომელსაც ეწოდება «განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა»³. არსენ საფარელი, ისე როგორც *Narratio de rebus Armeniae*-საგან გამოყრებით გადმოღებული ერთ-ერთი ქართული ძეგლი, რომელსაც «მოთხრობა პატიმართისაგან» ეწოდება⁴, ავად არ იხსენიებენ სომხეთის ეკლესიის ხსენებულ მესვეურებს, რომლებიც, ცხადია, მართლმადიდებლად იქმნებოდნენ მერაცხილნი სომეხ დიოფიზიტთა მიერ მაშინაჟ, ამ მესვეურთა დროს, და შემდეგმაც.

სომეხ დიოფიზიტთა წრეებში გასავალი ეჭვებდლა იმ მოღვაწეთს პატივისცემას, რომლებმაც ქრისტიანობისათვის დადვეს თავი სომხეთში ხსენებულ კათალიკოსთა ზეობისა, და წინათაც, თუნდ მათი ღვაწლის მომთხრობი ნაწერები აღმოცენებული ყოფილიყვნენ სომეხ მონოფიზიტთა წიალში, რადგან ამ ნაწერებით ისინი რომელიმე კონფესიონალური იდეებისათვის მებრძობებლად კი არ ჩანან, არამედ საზოგადოდ ქრისტეს მოძღვრებისათვის. ასეთი დამაკვიდებულება წამება-ცხოვრების წიგნებთან, როგორც არა ერთხელ აღვნიშნავს, 726 წლამდის შეიძლებდლა არსებულები სომხეთში, ე.ი.

¹ Մովսեսնու իմաստասիրի հայոց կաթողիկոսի Սահակ Ժողովոց որ եղև ի հայս: «Գիրք Թղթոց». Թիֆլիս, 1901, გვ. 221-2.

² M. J. G. Peeters. *op. cit.* II, გვ. 1237-1258.

³ გამოსცა თ. ჟორდანიამ, «ქრთნიკები» I, გვ. 313-332.

⁴ გამოსცა თ. ჟორდანიამ, «ქრთნიკები» I, გვ. 336-341.

იმ დრომდის, სანამ იმ მონოფიზიტობამ არ მოიპოვა საბოლოო გამარჯვება. დავით ღვინე-
ლის სიმხური მარტვილობის წიგნის წარმომება ამ ზღვარს უსწრებს და ამდენად, მეონია,
რომ დავითის კულტი მარტო სომეხ მონოფიზიტთა შორის ყოფილიყოს გავრცელებული,
სწორი არაა. ამას სხვათა შორის ამ ძეგლის ქართული თარგმანის არსებობა დაუჭერ-
და მხარს. სომეხ მარტვილთა წიგნებში, როგორც ვნახეთ, შესრულებულია ქართულად
გარკვეული მიზეზების გამო უპირველეს ყოვლისა ისევ სომეხთათვის, პავრამ ქალვე-
დონიტთათვის. მხოლოდ მათგან, და არა მათი მოწინააღმდეგე ბანაკიდან, ხსენებული
თარგმანები შემდგომი ქართულ ეკლესიაშიც პოულობს ნაწილობრივ შეწყნარებას. სხე-
ლველობაში მაქვს აქ ცალკე მარტვილთა წარმომების ჩვენი თარგმანების შემცველი «მარ-
გალთავი» და «კლარტული სვინაქსარი», რომლებშიც ხსენებულ მარტვილთათვის დაწე-
სებულთა ხსენების დღეები, ამიტომ ვიმეორებ, ნაციონალიზებული, მონოფიზიტური სიმხური
ეკლესიის წიაღიდან (726 წლიდან) სომეხ მარტვილთა ხსენება ქართულ ეკლესიაში ვერ და-
ემტკიცებოდა, თუ ამ მარტვილთა აგრეთვე პატივისცემა არ ექნებოდა დამსახურებული სო-
მეხ ქალვედონიტთა შორის. აქიდან ცხადია, რომ სწორი ვერ იქნება შეხედულება, თუ
დავით ღვინელის მარტვილობა მხოლოდ სომეხური მონოფიზიტური ეკლესიის პატივისცე-
მის საგნად გამოცხადდება.

დავით ღვინელის მარტვილობის ქართული თარგმანის წარმომების დროის განსაზღვრა
იმ გზით, რითაც ეს სხვების მიმართ ხერხდებოდა, აქ არ ვვარდებ. მარტვილის აღსრულების
სომხური თვე «არევი» რომ თებერვალს დაემთხვიოს, რაც «არევის» ბაღდად არის ქარ-
თულში დასახელებული, ეს შესაძლებელია ძველად (XI ს-მდე, რომლიდანაც ძეგლის ნუს-
ხას მოუღწევია ჩვენამდის) მხოლოდ 472-592 წ.წ. შორის, რაც შეუფერებელია არა თუ ქარ-
თული თარგმანის წარმოქმნისათვის, არამედ თვით სომხური დედნის აღმოცენებისათვის. თუ
გამოვალთ იმ დებულებიდან, რომ სომეხ მარტვილთა წიგნების ქართული თარგმანების დიდი-
ნაწილი უეჭველად 836/840 - 956/966 წ.წ. შორის ჩანს ნათარგმნი. და დავით ღვინელის
მარტვილობის თარგმანსაც ამ ხანას დაუვკავშირებთ, რაც სხვანაირად არც შეიძლება იყოს,
მაშინ იმ ნუსხას, რომელიც საფუძვლად დასდებია ქართულ თარგმანს, შეიძლება «არევის»
ნაცვლად «მარგაც» ჰქონოდა. მ. თრმანიანი, მართლაც, სომეხ სვინაქსარების (სვინაქს-
არების) ცნობების მიხედვით, რომლებშიც ნათქვამი ყოფილა, რომ დავით ღვინელი
აღესრულა არევის 23-ს, აღდგომის დიდ ორშაბათსა, რადგან ვერ პოულობს მხარდა-
ჭერას იმ დროის «არეგსა» (ე. ი. იანვარსა) და აღდგომის თვეს შორის, რაც აპრილი იყო,
აგრეთვე იმას ასკვნის, რომ მარტვილობის წიგნის პირველ-დედანში «არევის» მაგიერ
«მარგაც უნდა ყოფილიყო, რასაც ვაღამწერნი კარვად ვერ დაჰკვირვებთან?»

¹ პ. ინგოროყვა, ქართული მწერლობის ისტორიის მიკლე შემოხილვა, «მნათობი», 1939 წ.,
№ 10-11, გვ. 246-248.

² ს. ოქიაშხას. ს. დ. კაპაყაყიძემ, I, 4^{თ.}, 1912, გვ. 777, 5525.

ქართულიდან სომხურად შესრულებული თარგმანები ავთოგრაფიის დარგს ეკუთვნის. ბევრი არ მოგვეპოვება ასეთი, მაგრამ ის რაც მაინც არსებობს, მოწმობს იმას, რომ თარგმნა ქართულიდანაც წარმოებულა და, მამასადამე, კულტურული და ლიტერატურული კავშირი სომხებსა და ქართველებს შორის საურთიერთო ყოფილა. ჰერჰერობით სულ რისი ბევრი ხანს ქართულიდან სომხურად თარგმნილი IX-X სს-ში: 1. «ცხორებაჲ დიონისიისისი ეპისკოპოსისაჲ, რომელი იყო ძმ სიკრაფისი და მთავარი ათენელთაჲ, რომელსა ეწოდა ქალაქი ბრძენთაჲ»; 2. «წამებაჲ წმიდისა მუშანაჲსისი - იაკობ ტრტაველისა», მხლელ უკანასკნელი მთლიანად კი არაა თარგმნილი, არამედ გამოკრებილად რაც სხვა შრომის შემადგენელ ნაწილად არის გამოყენებული.

იბ (II 1). «ცხორებაჲ დიონისიისისი ეპისკოპოსისაჲ, რომელი იყო ძმ სიკრაფისი და მთავარი ათენელთაჲ, რომელსა ეწოდა ქალაქი ბრძენთაჲ».

დიონისე არეოპაგელის ცხოვრების ქართული და სომხური ტექსტების ურთიერთ-თან მიმართება და მათი წარმოშობის საკითხი სისრულით ბელგიელმა ორიენტალისტმა პ. პეეტერსმა გაარკვია. მანვე ვამოცა პირველად ცხოვრების ქართული წიგნი ათონის «მრავალთავის» (ფოტო-პირის) მიხედვით.¹

არეოპაგელის ცხოვრების დეტალისადმი ინტერესი პ. პეეტერსს აღეძრა ათონის ქართულთა მოსახრის რამდენიმე ძველი ქართული ხელნაწერის აღწერილობით, რომელიც აქედ: ნ. მარმა ვამოაქვეყნა 1901 წ.² აღწერილ ხელნაწერთა შორის პოპვებოდა დიონისე ცხოვრების შემცველი ნუსხაც, რომელიც «მრავალთავს» წარმოადგენს (N57), ცნობილს ათონის მრავალთავის სახელით. აღწერილობაში მოყვანილი სათაურისა რ ცხოვრების დასაწყისის რამდენიმე სტრიქონის შედარებამ ასეთსავე ნაწყვეტთან სომხური ცხოვრებასა, რომლის ანდერძში (ქიკასიკასი) ეს ძეგლი ვისიოკან-ქიხიკასი-ენიდან თარგმნილად იყო აღნიშნული, პ. პეეტერსს უკარნახა მიეჩნია ქიხიკასი-ნი დამახინჯებულ სახელ ქიასიასი-ისა და ამრავად სომხური ცხოვრების წიგნი ქართულიდან ნათარგმნად გამოეცხადებინა.⁴

პ. პეეტერსის ამ მოსაზრებებს მალე გამოესმაურნენ სამეცნიერო წრეები პირველ რიგში სთაგეი ფილოლოგები.⁵ ვენელმა მხითარისტმა არისტო ვარდანიანმა პ. პეეტერს-

¹ La version ibéro-arménienne de l'autobiographie de Denys l'Aréopagite. «Analecta Hollandiana», tomus XXXIX. Bruxelles, 1921, pp. 277-313.
² H. Mapp. Arzuarapuzecque materialu no upuzincqun pyqoniscan. Nisera. Zustrerpeba: Oniscanie nati perzianontnux pyqoniscan. 330, T. XIII, სტო. II-III, გვ. 3-88.
³ ნ. ქვეძით შენიშვნები I, გვ. 196
⁴ P. Peeters. La version géorgienne de l'autobiographie de Denys l'Aréopagite. «Analecta Hollandiana», tomus XXXI, 1912, pp. 1-10.
⁵ გამოცხადურა აქედ. ნ. მარმა: «Xრისტიანისკი დოცოკ», 1912, T. I, სტრ. 96-97.

სის შეხედულება შესაწყნარებლად მიიჩნია, მხოლოდ კიხისკაცის-ის აღმოცენება კიხისკაცის-ისგან კი არ დასახეა, არამედ კიხისკაცის-ისგან.¹

ახეთი გერძა ხასიათის შენიშვნებს სომხურ სინამდვილეში საკითხის უფრო გაღრმავებულ მიხედვლად მოჰყვა. 1913-1914 წ.წ-ში ჟურნალ ჰასიუქს სამაოხრსის ფურცლებზე ვენეღმა მხითარის დემა, ცნობილმა ფილოლოგმა ნ. აკინიანმა სათანადო გამოკვლევა დათვით ცხოვრების სომხური წიგნიც გამოაქვეყნა ვენის მხითარის ტყეის ხელნაწერთა კოლექციის ორი ნუსხის მიხედვით², გამოკვლევაში ავტორმა კათოვლისწანა დიონისე არეოპაგელის სახელით ცნობილი (შავრამ მეცნიერთაგან VII-VIII ს. საცურარ ძეგლად მიჩნეული) ავტობიოგრაფიის რედაქციები სხვადასხვა ენაზე (განსაკუთრებით პირიული და არაბული), * მათ შესახებ გაითქმეული აზრებითურთ, და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ცხოვრების სომხური წიგნი, რომელსაც საგრძობლად იფყვია სემიტური ენების ნიშნები, ნათარგმნი უნდა იყოს სირიულიდან ან არაბულიდან, უფრო კი უნდასხე დიონისე. ქართულიდან თარგმნა ამ ძეგლისა ისეთ აღრიხდელ დროს, როგორსაც დადიარტი აღნიშნავს, ე. ი. IX ს-ის ვასულისათვის, შეუძლებელია. ესეც რომ არ იყოს, მთარგმნელად დასახელებული პირი, ვინმე ითანე მკურნალი, რომელიც ამ თხზულებას, თანახმად ანდერძისავე ცნობისა, იერუსალიმში თარგმნის, მას სირიულიდან, ან, უფრო სწორად, არაბულიდან ვადმიოლებდა, რადგან პირველ რისეში ეს ენა უნდა სცადნოდა მკურნალის. უნდა ვიფიქროთ, რომ მას აღბათ თავისი ხელნაწების განსამიდირებლად უმთავრანია პალესტინაში და იქ, იერუსალიმში, ვადმოუთარგმნია არეოპაგელის ავტობიოგრაფია და იქიდან სამშობლოში მოუდანიდა. ქართული წიგნი კი დიონისეს ცხოვრებისა თვით უნდა იყოს სომხურიდან ნათარგმნი, რასაც ის ვარემოებაც მიწმობს, რომ ის იმ კრებულში მოიპოვება, რომელსაც სომხურიდან მიმდინარე ავტობიოგრაფიული ძეგლების უეჭველი თარგმანები დაუცავსა.

ნ. აკინიანის გამოკვლევა და გამოცემულმა ტექსტმა სამხარისე ვაუჩია პ. პეეტერსს, მოეპოვებია გამოსაქვეყნებლად «მოთავალთავში» (ათონისა) დაცული დიონისე არეოპაგელის ცხოვრების ნუსხა და თანაც ცდილიყდ სათანადო გამოკვლევის დათვით დაემტვიცებია თავისი შეხედულების სისწორე. ეს საქმე მან 1921 წ. განახორციელა³. გამოსცა ხსენებული ნუსხის მიხედვით ცხოვრების ტექსტი, რასაც საველოსხმო გამოკვლევა წარუძღვანა, რომელშიც, სხვათა შორის, დაწვრილებითი ქახუხი ვასცა ნ. აკინიანის მოსაზრებებს და ტექსტობრავი მარჯვე ანალიზის გზით უეჭველი ვახადა, რომ აღნიშნული ნაწარმოები ნამდვილად ქართულიდან არის ნათარგმნი სომხურად.

პ. პეეტერსის დასკვნით დიონისე არეოპაგელის ცხოვრების ქართული ვერსია ყოველმხრივ ეთანხმება სომხურ ვერსიას, მცირე ვარიანტულ სხვაობათა ვარდა, ამასთან მოჰყავს მრავალი ენობრივი (ლექსიკური რივის) საბუთიც, მაუწყებელი იმისა, რომ პრიორიტეტი ქარ-

¹ «ჰასიუქს სამაოხრსის» 1912, გვ. 281-285.

² ნ. ს. კახიანის «Արամն-Քիւն սրբոյն Դիոնիսիոսի Եպիսկոպոսի Արիսպագացոյ. «Պիս-դէս. Ամաოხრსայ». 1913, გვ. 641-660 და 1914, გვ. 205-218.

³ P. Poetez, La version béro-arménienne de l'autobiographie de Denys l'Aréopagite. «Analecta Bollandiana», t. XXXIX, Bruxelles, 1921, გვ. 277-292 (გამოკვლევა), 293-313 (ტექსტი).

თულის სასარგებლოდ წყდებ. ვარდა ამისა რამდენიმე ითი ხელ-იც დაიჭირა, რაც აგრეთვე სომხურისათვის ქართულის დედნობას ადასტურებს.

არეიზაგელის ქართული ცხოვრების წიგნის დედანი პ. პეტერსის გამოკვლევით არაბული უნდა იყოს, რადგან ეს გამოსჭვივის ლექსიკასა და სინტაქსშია. იერუსალიმს, ხაბას ლავრაში, სინასა თუ შავ მთაზე, სადაც ქართული ელემენტი მრავალრიცხოვანი მყოფ და საკუთარი სავანეებიც ჰქონდათ, ადვილად შეიძლებოდა ეს ძველი არაბულიდან ეთარგმნათა, ამტკიცებს სრულიად მარტოებულად ბელგიელი მკვლევარი, რაც არ შეიძლება არ გაიზიარო კაცმა მის სხვა საბუთებთან ერთად.

ასეთია მოკლე დიონისე არეიზაგელის ცხოვრების ქართული და სომხური წიგნების შესწავლის ისტორია. P. Peeters-ის საფუძვლიანი გამოკვლევის შემდეგ უცილობლად არის დადგენილი², რომ ხსენებულ ცხოვრების ქართული წიგნი არაბულიდან არის ნათარგმნი, ხოლო სომხური-ქართულიდან. ერთი და მეორეც ქართული მწერლობისა და საერთოდ კულტურის ისტორიისათვის მეტად საყურადღებო ფაქტს წარმოადგენს. კერძოდ ქართულ-სომხური ურთიერთობისათვის ამ ენებზე დაცულ ცხოვრების წიგნებს უაღრესი მნიშვნელობა ენიჭება, რამდენადაც ისინი ამ ურთიერთობის გარკვეულ დროსა და ადგილზე მიათითებენ: ამასთან ისინი ერთ-ერთ ისეთ დოკუმენტს წარმოადგენენ, რომლის მიხედვით შეიძლება გაითვალისწინოს მკვლევარმა ენობრივი რიგის საკითხები სომხურისა და ქართულისათვის ძველად (IX-X სს-ში).

ცხოვრების წიგნთა ხელახალი გამოცემა იმით არის აქ გამოწვეული, რომ ჩვენ მოკიდივით წინანდელ გამოცემებში გამოყენებულ ნუსხებზე უფრო ძველი ნუსხები, როგორც ქართული (თუმცა ნაკლებუფვანი) ისე სომხურიც, რომლებიც იმათთან მიმართებით, რაც გამოცემებით ვიცით, უკეთ მართავენ ფაქტებს.

ივ (II 2). წამებდა წმიდისა შუმანიისი, საკომ ცურტაველისა *

იაკობ ცურტაველის ნაწარმოები „მარტვლობა შუმანიისი“, როგორც ხემათ აღვნიშნეთ (გვ. 0170), პირველად კი არ არის სომხურად ნათარგმნი, არამედ გამოკრებით. იგი შესულია, რიგორც შემადგენელი ნაწილი ნაწილობრივ კომპილაციური ერთი სომხური ნაწარმოებისა, რომელსაც ეწოდება: „საჰაბიჰის არქიჰ საჯიხ სონსაჰ³, ირ აჰამ ჭასასი-რქი კოჰ, იორ საროიჰი ჭასასი-ფეციჰ, რიოჰი⁴ არქიჰ სონი-რესანს, ქიჰსასიჰი ფილქ იორ ქასასიჰ, კიჰ საჯასი-რესანსჰ ს სონიჰი ჰესანსჰ ქიჰ რადიჰი მარსიჰი. რაჰიჰი ს ქიჰ რადიჰი⁵ საჯიჰი არქიჰ საჯიხი მჰიჰიჰიჰი, ირ აჰამ რასასიჰი აჰი მჰიჰიჰიჰი

¹ იქვე, გვ. 285-286.

² თუმცა ზოგჯერ ანგარიშს არც უწევენ. ნ. მაგ. აჰად. პრ. აჭარიალის სომხური ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, ტ. VI, გვ. 1220, სადაც ნ. აჭარიალის შესვლულზეა ვაწიარებული.

³ სონსჰ - ნუსხით. ⁴ რიოჰი - ნუსხით.

* ეს თავი წაკითხულია მოხსენებლად საქართ. სსრ. მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყ-ბის საშეკნიერო სესიანზე 1941 წ. 13-14 სკაოურთა: „იაკობ ცურტაველის თხზ-ბა, როგორც ერთ-ერთი წყარო აჭარის ვანანდელისა“.

ძნსტ ჩაჰაქიუს ჰრჩაჰიუსი (მოთხრობა ნინოს წმიდა ჯვრისა; რომელსაც ქლა ვანანდისა ეწოდება, მამისა აპარონ ვანანდელისა, წმიდა ლეონტაელთა შთამომავლისა, იტევანის დაბიდან, რომელიც ვანანდს არის, ფრთადი შრომითა და ძიებით გამოკვლეული სომეხთა და ქართველთა მრავალ მადიანეთაგან, მცხეთის წმიდა ჯვრისათვის, რომელიც ეხლა იმყოფება ჩვენთან ჯვარცმული ქრისტეს მოხილვით).

აპარონ ვანანდელის ეს თხზულება, რომლის ნაკლულევანი ნუსხა (XV ს-ისა) დაცულია სომხეთის სსრ. სახელმწიფოსთან არსებულ სიძველეთ-საცავეს („მატენადარანისა“) ერთ-ერთ ხელნაწერში (№ 1885), იწყება ქართველთა განმანათლებლად წოდებული ნინოს ისტორიით, რასაც მოსე ხორენელოთანაც ვხვდებით („სომხეთის ისტორია“ II მნ). მოსე ხორენელის ისტორიიდან გამოღებულ ამ ნაკვეთს მოსდევს თხრობის გავრცელებად სხვა წყაროდან გამოკრებილი მასალა. ერთი წყაროდან შეორეზე გადასულა სავანეგზოდ არის აღნიშნული სიტყვებით: «ჩაჰაყ მსე ჟარბგიჟე ასიოტს ჩ სიუს აჰაჰმიძისჩს სრფჟე ჩაჰიუს» (ხოლო ჩვენ მივიქცეთ წმიდა ჯვრის იმავე თხრობისაკენ). თუ რა მოცულობის არის ეს ნაწილი, სამწუხაროდ ნუსხის ნაკლულევანობის გამო არ ირკვევა, ხოლო თუ რას უნდა შეიცავდეს ის, ამის გათვალისწინება ძნელი არ არის, რადგან მისი დასაწყისი აღნიშნულ ნუსხაში შენახულია. ამ ნაწილში შუშანიის მარტვილობის ისტორია არის მოთხრობილი.

შუშანიის მარტვილობის თხრობა ასე ჩართული მცხეთის ჯვრის ისტორიაში ჩვენ დაცული მოგვეპოვება სომხურ სვინაქსარებშიც. სვინაქსარებში ეს აღვლილი შუშანიის მარტვილობის მეტად მოკლე თხრობით იწყება¹ შემდეგ იქნაამბობია, თუ როგორ გაიტანა ქართლიდან ეს ჯვარი შუშანიის მაზლის, ჯოჯიკის, დახმარებით შუშანიის სადახავად მოსულმა ტარონელმა მოწესემ, ანდრეასმა, რომელმაც ის ჯერ ტაოს და შემდეგ ისპირს მიიტანა. მჭრმე კი სვინაქსარებში აღნიშნულია ამ ჯვრის შემდგომი თავგადასავალი: მოგზაურობა ისპირიდან ტარონს, ტარონიდან - ვანანდს, მოციქულთა სავანეში, აქიდან - ყარსს (931 წ.), ყარსიდან - ანისს (1094 წ.) და, ბოლოს, სრული გაქრობა თათართა შემოსევის დროს (1236 წ.).

სვინაქსარულ წამება-ცხოვრებათა კრებულების ძველ ხელნაწერებში სომხურში XII ს-დან ვხვდებით. ზემოთ აღნიშნული შინაარსის მქონე მცხეთის ჯვრის ისტორია იქ მხოლოდ ამ საუკუნის მეორე ნახევრიდან თუ მოხვდებოდა, რადგან ჯვრის თავგადასავალი, როგორც ვნახეთ, 1236 წლამდის არის მოყვანილი. მცხეთის ჯვრის სვინაქსარული თხრობისა და ვანანდელის მიერ ამავე ჯვრის შესახებ შედგენილი თხზულების ერთნაირი აღნაგობა, ეჭვი არაა, იმის მომასწავებელია, რომ უკანასკნელი (ე.ი. ვანანდელის თხზ-ბა) წყაროა ქირველისა (ე.ი. სვინაქსარებისა).

აპარონ ვანანდელის ნაწარმოების უნაკლულ ხელნაწერი ნუსხებიც არსებობენ თურმე, როგორც ამას სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურიდან ვცუობილობთ. ცნობებს მათ შესახებ ვხვდებით ლ. ალიშენთან და აჟად. ნ. მართან და ალიშანი თავისი ჯაჰაჰაჰიუსის I წიგნში: «ოჰაჰიუსი ჯაჰიუსი», სომეხ შემადიანეთა მწკრივში

¹ სვინაქსარების თხრობანი ნ. ჩვენს გამოცემაში: «იაკობ ცურტაველი - მარტვილია შუშანიისი», დამატება, გვ. 57-63.

ათავსებს აჭარონ ვანანდელსა¹, რომლის თხზულების შინაარსზე აქ იგი მეტად მოკლედ საუბრობს. შედარებით უფრო მეტ ცნობებს ვანანდელის თხზულების შესახებ ლ. ალიშანი თავის ერთს სხვა ნაშრომში - Այրարაպ-ში - იძლევა². როგორც აქიდან ვიგებთ, მის ნუსხას შემდეგი სათაური ჰქონია: «მეამბოხებს სერიოზუზასხს ნიუსქი ზრაც ყანს არაქ სიოიქ, ნორ მარაიისქ ჭანანდუაყიქ ითიასქ ზსინიქ ტრეხქ, ჰ ქიჯალასიქ ვეჩქქ, რაჟილმ აჯრადიქსამრ ლ ხილექს ჟსხსაქ ჰ რაჟილმ მარენხეკ ზაიოე ლ ზრაც » (მოთხრობა ნინოს წმიდა ნინოსა, ქართლის წინამძღვრისა, მამა აჭარონ ვანანდელისა, ლევონდი ხუცის შვილის შვილისა, იჯავანის სოფლიდან, დიდი შრომითა და ძიებით გამოკვლეული სომეხთა და ქართველთა მადიანთავან)³. ჯვრის თავგადასავალი აქ მსყვანილი ყოფილა 912 წლამდის: « ხ კაყარაჟს სმარაყ (ს რაჟაიოიქ, კიოილ) მსხ კორბანოლმ ხელ აჯრადიქ ზაიოე » [აღსასრულსა სუმბატისსა (ა მეფისასა, რომელსა) დიდი დამკობა იქმნა ქუეყანისა ამის სომხეთისაჲსა]. ხსენებული ჯვრის შემდგომი თავგადასავალი, რასაც სვინაქსარები მოგვითხრობენ, ამ ნაწარმოებში აღარ ყოფილა⁴. რადგან აჭარონის შრომა 912 წლის ამბებით ყოფილა დასრულებული, ამიტომ იგი ალიშანს X ს-ის დამდეგის მოღვაწედ მიაჩნია: « ცხოვრობდა, მამასაღამე, აჭარონი მამინ (ე. ი. 912 წ.) და უნდა ვარდაკვლიოყო 931 წელზე უწინარეს, რადგან ამ წელს ჯვარი ვანანდიდან ყარსს იკვლის ადვილს, რაც აღარ იხსენიება მის ისტორიაში ». თავის ამ ნაშრომში კი, რომელსაც ზაყაყაყილმ ეწოდება, იგივე მკვლევარი, როცა აჭარონის ხსენებას მხითარ აირივანელის ქრონიკაში შენიშნავს, მის მოღვაწეობას IX ს-ის ვახურსა დებს⁵.

ლ. ალიშანი იმასაც გვაძლავს, რომ აჭარონ ვანანდელის სახელით ცნობილი თხზულების მის ნუსხას ბოლოსიგყვობა ჰქონია, სადაც აჭარონი მოხსენებული ყოფილა, როგორც ამ ჯვრის მსახური და მას, როგორც ის იუწყება თურმე, თავისი ნაწარმოებისათვის წყაროდ გამოუყენებია და ცნობები გამოუკრებია: « ქ ს. ყარაჟსამსაჟილმ ყარაჟსამარქ, ლ ჰ. დკაყილქსქ ლელჟანკანს, ლ ჰ. დკარიეყ სიოიეს მარისკაყ, ლ ჰ. დჟაჟსალიოქს მარქსათო : ჟიქ ლ დრეიეს ჰმარსქი დკაყარაჟსოქილმს, ჟარაჟსოლმ არაჟსქ ჰ ყანს მაროე, იო აყდმ ჟარაჟსიქ დანდ კიოქ. ჟიქ ლ აყლ რაჟილმ ქიჯარაჟსა სიოიე, იოიე მირაჟმონდ ხელსა (ლ) ჰ რაჟასაყ ქისელი აჯრადიქ » (ავთანეველ ისტორიკოსისაგან, შუშანიკის წამებდიან, წმ. სპაჟის ცხოვრებიდან და ანდრეას მოწესისაგან. ვიპოვე წმ. ჰმიაიკის წამებაც თრმოცე კაცითურთ, ცათში, რომელსაც ეხლა ორმეოცთა ხაჟანე ეწოდება; ვიპოვე სხვაც მრავალი სახსენებელი წმიდათა, რომლებიც დავიწყებას მისცემოდრენ ჩვენი ქვეყნის განაჭირში ყოფნისაგან)⁶.

¹ ზ. ს. ს. ზაყაყაყილმ, ყარაჟიქ ლ ყარაჟილქს, ზაიოე. ქსნსიქ, 1901. I, გვ. 78-79.
² ზ. ს. ს. ზაყაყაყილმ, რაჯარაჟი ზაყაყარაჟი ზაყაყარაჟსაყ. ქსნსიქ, 1990, გვ. 104-5, შენიშვნა.
³ იქვე, გვ. 105, შენიშვნა.
⁴ იქვე, გვ. 105, შენიშვნა.
⁵ იქვე, გვ. 105, შენიშვნა.
⁶ ზ. ს. ს. ზაყაყაყილმ... I, გვ. 78.
⁷ ზ. ს. ს. ზაყაყაყილმ... გვ. 105, შენიშვნა.

აკად. ნ. მარს აპარტონ ვანანდელის თხზულების ნუსხა მიუკვლევი და ვადმოუწე-
რია თავისი მოგზაურობის დროს 1902 წ. იერუსალიმს. აი, რას ვკითხულობთ ამის
შესახებ ამ მგზაურობის ანგარიშში: «*Миссионерским указались списанным мною
в монастыре св. Акахова армянская версия Жития св. Нины и особенно
История св. Креста Нины. Последняя составлена Аароном Ванандским
на основании армянских и грузинских источников, как заявляет сам ав-
тор. В числе неизвестных армянских источников для жития Нины автор
называется, и это весьма любопытно, Историю Агафангела, из которой он
приводит целый пространный отрывок. Весьма любопытно это в том отно-
шении, что Аарон Ванандский, очевидно, имел в руках ту армянскую вер-
сию Истории Агафангела, какою располагал Миссисей Хоренский... В труде
Аарона Ванандского, кроме того, имеются и интересные исторические
данные*»¹.

როგორც ვხედავთ, აპარტონ ვანანდელის თხზულება მრავალმხრივ საგულისხმო
ნაწარმოები ყოფილა. ჩვენი ნუსხის ზემოთ მოყვანილი სათაურის მიხედვითაც მცხეთის
ჯვრის ისტორია, რომელიც მის ავტორს სომხური და ქართული წყაროებიდან გამო-
უკრებიდა, მოყვანილი უნდა ყოფილიყო იმ აღვილამდას, სადაც საუბარია ამ ჯვრის
ვანანდელი ყოფნაზე. ვანანდიდან დაძვრა და მისი შეზღვევა თავდასავალი, რომე-
ლიც ლ. ალიშანისვე ცნობათ, ზოგან თითქოს მოთხრობილი ყოფილა (ჩაყაყა-
ყოს, I, გვ. 78-79), იქ შემდგომი დროის დანართი უნდა იყოს. ჩვენი ნუსხის სათა-
ურის სიტყვები, რომ ჯვარი «*ესლა ჩვენთან მკვიდრობსა*» (ორ აჟამ რსაქსაჲ არა
ქსე; იერუსალიმის ნუსხით: *ორ აჟამ რსაქსაჲ ქ ქერქრა მსროს*), ყოველ შემთხვევა-
ში, იმას მაინც ცხად ჰყოფს, რომ ამ ისტორიაში მისი გაქრობის ამბავი აღარ უნდა
ყოფილიყო მოთხრობილი. თუ ავტორის ეპითეტი - ვანანდელი - მის ვანანდში მკვიდ-
რობას გულისხმობს, მაშინ ვამონათქვამიდან - რსაქსაჲ არა ქსე (ჩვენთან მკვიდრობ-
სა) - ნათელი ხდება, რომ ეს ისტორია მაშინ შეუღვენიდა მის ავტორს, როცა ეს ჯვარი
ვანანდიდან ჯერ კიდევ არ ყოფილა დაძვრილი, ე. ი. 934 წლამდის. ამიტომაც ლ. ალიშა-
ნის ეს მოსაზრება, რომ აპარტონ ვანანდელი X ს-ის დამდეგს წერს თავის თხზუ-
ლებას, სწორი გვეჩნია.

აპარტონ ვანანდელის მოღვაწეობას ამ დროს მხითარ აირივანელის ცნობაც უნდა უჭერ-
დეს მხარს, რაც ჯერ კიდევ ლ. ალიშანმა აღნიშნა. მხითარს «*მამა აპარტონი*» დასახელე-
ბული ჰყავს «*მამა ვაგივისა*» და «*უფალ მამოციის*» გვერდით: «*Ասոր հայր Գագիկ,
հայր Ահարին, քեր Մաշտոց, որ 40 ամ հայ ոչ եկեր*» (აქა, ვ. ი. 885 წლის თარი-
ლის ქვეშ, მამა ვაგივი, მამა აპარტონი, უფალი მამოცი, რომელმაც 40 წელი პური არა
ჭამა)². «*მამა ვაგივი*» ადგილიანთა სავანის წინამძღვარია, რომელმაც ახლოვის ცნობით

¹ Н. Марр. Предварительный отчет о работах на Синае веденных в сотрудничестве с И. А. Джавахогян, и в Иерусалиме в поездку 1902 (апрель-ноябрь). «Совѣщ. Учен. Палест. Общ-тва», т. XIV, т. II, 1903-г., стр. 36.

² Մխիթարյայ, Այրիվանեսյոյ Պատմութիւն Հայոց... Մոսկւա, 1860, გვ. 55.

«*ღუჯაყას მარაქრიასყს ძიჲსარესაჲ ჰი გჲრ, ირ ასომასჲ ყჲრ (ხარ. ასომასჲჲრს) ასო-
ასესაჲ ასჲ*» [მარტვილთა ხსენება შეიგანა წიგნში, რომელსაც ადომის წიგნი (ხარ. ადომის
ღებული) ეწოდება]¹. «ადომის წიგნად» თუ «ადომის ღებულად» მკვლევრებს ე.წ. ასომას-
ჲჲრ ნააღრსჲჲრ ესმისთ, ე.წ. «მრავალთავის» ერთ-ერთი რედაქცია². ასოლიკის ცნობითვე
მამტაცო ჯერ სევეანის მონასტრის ვანთქმული მეუღაბნოეა და შემდეგ სომხეთის კა-
თალიკოსი³. ორივეს მოღვაწეობა IX ს-ის ვასულს მოდის⁴; თუ «მამა აპარონი» ჩვენი
აპარონ ვანანდელია, როგორც ეს, მგონია, მართებულად მიაჩნია ლ. ალიშანს, მამის
ილიც, რასაკვირველია, ამათი თანამედროვეა.

IX ს-ის ვასულსა და X ს-ის დამდეგს მოღვაწე აპარონ ვანანდელის ხსენებულნი ხა-
წარმოები რომ ამომწურავად დავახასიათოთ, საჭიროა ხელთ ვეჭონდეს მისი სრული,
უნაკლულა ნუსხა, რასაც ამჟამად მოკლებული ვართ⁵. მაგრამ მიუხედავად ამისა, იმ
ნაწილის მიხედვითაც (ზემოაღე მოყვანილ ცნობებთან ერთად), რომელიც ჩვენს გან-
კარგულებაშია, შეგვიძლია ამ ძეგლის ერთი საინტერესო მხარე მაინც გავითვალის-
წინოთ შუშანიკის მარტვილობასთან დაკავშირებით. ეს კი ისაა, რომ აპარონ ვანან-
დელს, რომელსაც, როგორც მისი თხზულების სათაურშია აღნიშნული, გამოუყენე-
ბრა ქართული წყაროებიც, კერძოდ, როგორც ირკვევა, ხელთ ჰქონია «*შუ-
შანიკის მარტვილობის*» ქართული ტექსტი იაკობ ცურცაველისა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აპარონის თხზულება იწყება ნინოს მოღვაწეობის აღ-
წერით, რომელიც მოსე ხორენელის ისტორიიდან არის გამოღებული (II 86). ამ ნაწი-
ლის მომდევნოა შუშანიკის მარტვილობის ამბავი, რომელიც, როგორც ვნახავთ, «*შუშა-
ნიკის მარტვილობის*» ქართული წიგნიდან არის გამოკრებილი. ამრიგად, აპარონის ისტო-
რიის სათაურში აღნიშნული ცნობა, რომ დიდი ძიებით გამოვიკვლიე სომხური და ქართუ-
ლი მადგანეები, მართლდება. ბოლოსიტყვაობაში აღნიშნული მომენტები, რომ ამა დამ
წყაროდან გამოვკრიბე საჭირო შესალაო, ჩანს თითქოს თანმიმდევრებით ტექსტისა
არის ჩამოთვლილი. პირველად აქ აგათანგელოსია ნახსენები, მამის როცა, როგორც
ჩვენ ხელთ არსებული ნაკლულევიანი ნუსხა გვირკვევს, მოსე ხორენელია გამოყენე-
ბული. მოსესასაგან გამოკრებილი ეს ნაწილი აგათანგელოსისად აღმათ იმიტომ არის
გამოცხადებული, რომ იგი მოსეს ისტორიაშიცა და ჩვენს ნუსხაშიც მთავრდება
შითთებით აგათანგელოსზე, რომელიც ხორენელისათვის თითქოს წყარო ყოფილიყოს ნი-
ნოს მოღვაწეობის წარმოსაღგენად. აგათანგელოსის შემდეგ შუშანიკის მარტვილობაა

1 *სუტქანისიჲ სარისხესიჲ ასოღკასჲ ოსომარქისჲ კიხედერასკასჲ*. 1911, გვ. 160.

2 *ს. ორმანესას. აღყაყაყაროჲ*, I, 5 673.

3 *სუტქანისიჲ სარისხესიჲ ასოღკასჲ ოსომარქისჲ ...* გვ. 160 და გვ. 259.

4 *ს. ორმანესას. აღყაყაყაროჲ*, I, 5 673.

5 ვეყადე მიმელა ლენინგრადიდან პროფ. ვ. დონდუას მიწვევით: აკად. ნ. მარის ვად-
მონაწერი ნუსხის პირი, ვადაშიღეს ვიდევაც, მაგრამ სხვადასხვა ვართულების გამო ჯერხნობით ვერ
მოხერხდა ვადმოგზავნა.

6 *ს. სორისასესიჲ ოსომარქისჲ ჯაიიგ...* ნაქიჲს, 1913, გვ. 234. აპარონ ვანანდელის ის-
ტორიის ეს ნაწილი, «*ნინოს ცხება*» ნ. კრეფლ. მედიტსეთ-ბეგის გამოცემაში: *სომარქი
კრემა* *სომარქი* I სტეხკაყჲრ *სომარქი* გჲრ, აკაყ. ნაყკასკასჲ ჟიქსაჲ, 1941, გვ. 633.

დასახელებულ პარტიონის ისტორიის ბილოსიტყვითაჲმ. ჩვენი ნუნსითაჲ, როგორც ვნახეთ, მეორე ადგილს შუამანიის მარტვილითაჲ სხუბარი, რაც იაკობ ცურვაველის ნაწარმოებზე. ზან არის ვამოკრემალი. «შუამანიის მარტვილითის» შემდეგ მომტევენო წყაროდ ბა-
ლასიტყვაობაში ჯერ ახაჰაჰის ცხოვრებაჲ» დასახელებული და მეორე «ანდრეას შა-
წესე». მართლა ვსწუ ეს თუ არა, და რანაირია ის ადგილები, რომლებიც ამ წყაროები-
დანჲა გამოღებულა, ამის გარკვევა მხოლოდ სრულ ნუნსის შესწავლით მოხერხლე-
ბა. ვიმეძღვრე, რიცა ასეთ ნუნსის მოკლებული ვარა, ეს შეუძლებელია. ისტორიის
ამ ნაწილისადმი მანც დიდი რჩება იმ შენიშვნებზე შემდეგ მანც, რომლებიც აუა-
ნ. მარმა წარმოადგინა შუამანიის ვეფხვიშუამ სინახა და იერუსალიმში მოგზაურობისა
(ნ. ამხნაწერი ზემოთ, გვ. 1175).

იმის დასადასტურებლად, რომ ვეფხვი ვანახელა თავისი თხზულებებისათვის ცურ-
ვაველის თხზულებით ნარგებლად, საუბარაჲ ჯერ იაკობის ნაწარმოების სათანადო

შეცნობებზეა ვაღიქვამს სიმეფთხის ფილიპოსი ზემოთში [სხესკაჰიქ სუი-
ქიანსსქი დასაქნაჲსქი რაკასკან ჰიქსაჰი, 19 (14), 1941 წ., გვ. 61-63] პრიფ. ლ. მელიქ-
სტუ-ბეგეჲმ იერუსალიმის ნუნსით ვამატევენა, როგორც მან ჰეონია, აქარონ ვანახელის
«ნიონის წმ. ჯვრის ისტორიის» «სრულ ჯეჰსტი», ნამდვილად კი მხოლოდ დასაწყისი ნაწილი.
ეს ნუნსა, ჩვენი ვნახეთ, აქარონ ვანახელის თხზულების შემცველი იმ ხელნაწერიდან უნდა
სყეს ადგილად, რომელს შესახებ, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ვაღ. ნ. მარკი გვაწვდიდა ფრად
საინტერესო მხატვრობაჲს ზემოთ შემახებ სხელებაც კი არსადაა პრიფ. ლ. მელიქსტუ-
ბეს ამ მხატვრობაჲს (გვ. 54-55), რომელს მან წარუმიღვანა მის მიერ გამოქვეყნებულ ტექსტს.
მხატვრობის მიერ გამოთქმულ მონაწირობათა ლაჰანებზე (ანონის ჯვრის ისტორიის) შესწავლის საფ-
შის ვადამოცემის ღონის) მიმოხილვით ავტორს მრავალი გაუგებრობა ვაჩნია. ამის მთავარი მი-
ზეჲს კი ის არა, რომ პრიფ. ლ. მელიქსტუ-ბეგი სისრულით არ იცნობს «მცხეთის ჯვრის ის-
ტორიის» გაქმეჲმ არსებულ ლიტერატურას, რაც ძირითადად მის მიერ მოხმობილ ავტო-
რებზე ეჭვთვნის.

ღ. ალიშანი, რომელსაც პრიფ. ლ. მელიქსტუ-ბეგი იმეჰმეჲს, «მცხეთის ჯვრის ისტორიის»
პრა ერთს, არამედ ორ ძეგლს იცნობს. ერთი ისაა, რომელიც სინაქსარებშია («ამხმავურტე-
შია») შესულა და რომლიდანჲც ერთი მომუხტი დასახელებული აქვს ალიშანს ვალარშაჲ-
თან ლაჰავეშირებზე თავის ვაჰიტაღურ ნაშრომში, სკრაჰსაჰში, სახელდობს ის, რომ ერთ ღონს
დასტავანმა ჰეჰიმ (და არა აფიმ, როგორც მან არა ერთხელ პრიფ. ლ. მელიქსტუ-ბეგი ეძახის)
ვალარშაჲს ვაჰედარად ათხარა, და მეორე კი აქარონ ვანახელის ნაწარმოებია, რომ-
ელს ვადე იმაჰ ნაშრომში საუბრობს და ალიშანი (გვ. 104-105, შენიშვნა), რაც მიმოხილვის
ავტორს მიერ უჭურადღებოდ არის დატყუებული. რომ ავტორს (პრიფ. ლ. მ. ბ.) ამ ადგილისათვის
ფურადღებ მთეჰია, მაშინ ის დაინახავდა, რომ აქ ალიშანის მიერ დასახიათებული «ნიონის
ჯვრის ისტორია» სხვა ანატორია, თუ არამის განვარგულებაში არსებული ნაწარმოები, რომელ-
საც მს. აჭეყენებს და რომელიც მან იერუსალიმის ნუნსის სახით «უნიკალურ ხელნაწერად» წარ-
მოუდგენია. ნათლად შეამჩნევდა აგრეთვე მსახ, რომ მისთვის მოწოდებული ნუნსის პირი
მთელ ნაწარმოებს კი არ წარმოადგენს, არამედ მის დასაწყისს ეჭვი მანც, რომ მოწოდებული
მასალა მთლიანი ნაწარმოები არაა, ამის გარეშე შეიძლებოდა აღძვოდა ვაჰს, რადგან
ქართ. და სომხ. ლიტერატურული ურთიერთობა

აღვილის (თავი 1) გვერდით მოეყვანათ მთლიანად კანანდელის შრამის ის ნაწილი, რომელიც ჩვენს ნაკლულევან ნუსხაშია დაცული, და მერმე ერთიმეორესთან დაპირისპირებით შევისწავლოთ ისინი.

Оყო მერვესა წელსა [შრ III] სპარსთა მეფისასა, კარად სამეფოდ წარემართა ვარსკენ ჰიტიახში, (ქმ ანშუშახსი, რამე- შილქერიოიქი ამჟი შაყსერიქი ირილიუ ქლამაჲსი, შარაჲსიჲსი არქაჲსი განაყსაჲსი, ჰიოიღსი არქაჲსიჲსი ქსაყაქსი (ქრსაჲსი) რიხჲსი.

ზსადღსიქი-იდან ვადმოწერილი ხსენებული მასალა ისე არ მთავრდება, როგორც ეს ამ კრებულში მოთავსებულ ნაწარმოებთ სჩვევია, სახელდობრ აქ არაა ასეთ შემთხვევებში დამახასიათებელი დაბოლოება: «აქ და შარადის და უკუნითი უკუნისამდე, ამჟნ».

ამ აღკვილთან ერთად რომ ჰროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს გაეთვალისწინებინა აგრეთვე აკად. ნ. შარის 1902 წლის მოგზაურობის ანგარიში, სადაც სხვათა შორის საუბარია აპარონ ვანანდელის «ნინოს ჯვრის ისტორიის» ხელნაწერზედაც, რომელიც აკად. ნ. შარს მიუკვლევი იმავე წიგნს-საკეში, საიდანაც ჰროფ. ლ. მ.-მ-ის მიერ გამოცემული იმავე ჯვრის ისტორიის ტექსტი მომდინარეობს, უჭკველი ვახდებოდა მასთვის, რომ აკად. ნ. შარი «მცხეთის ჯვრის ისტორიას» იცნობს არა შარტო ლ. ალიშანის «მითითებაზე დაყრდნობით», არამედ დამოუკიდებლად. ჩვენი დაკვირვებით, აკად. ნ. შარსაც იმავე ხელნაწერთან უნდა ჰქონდეს საკმე და იქიდან ჰქონდეს ვადმოწერილი ვანანდელის ნაწარმოები, საიდანაც ჰროფ. ლ. მ.-ს მოაწოდეს ამ ძეგლის დასაწყისი ნაწილი (და არა მთლიანი ნაწარმოები, როგორც ეს მას ჰგონია). სწორედ ამ ძეგლით უნდა ეხელმძღვანელა აკად. ნ. შარს, როცა მან გამოთქვა შეხედულება, რომ «წმ. ნინოს ჯვრის ისტორია» ქალკედონიტური წარმოშობის ნაწარმოებია და არა ლ. ალიშანის იმ მითითებით, რომელსაც ჰროფ. ლ. მ.-მ. აღნიშნავს და რომელიც სვინაქსარებში შესულ «მცხეთის ჯვრის ისტორიას» ვარაუდობს.

აღნიშნული ნაშრომების გაუთვალისწინებლობის გამო კი ეხლა - 1. გამოქვეყნებული ტექსტი ვახდებულა აპარონ ვანანდელის «ნინოს ჯვრის ისტორიის» როგორც მთლიანი ნაწარმოები; 2. აერუსალიმის ნუსხა წარმოდგენილია «მცხეთის ჯვრის ისტორიის» ერთად-ერთ ხელნაწერად, მაშინ როცა, რომ არაფერა ვთქვათ ჩვენს ნუსხაზე, ლ. ალიშანსაც ჰქონია კიდევ ერთი სხვა ცალი; 3. ვაუტჩეველია ერთიმეორისაგან, რომ სხვა სვინაქსარის «ისტორია მცხეთის ჯვრისა» და სხვა აპარონ ვანანდელის იმავე ჯვრის ისტორია; 4. უმაროებულოდ არის წარმოებული ძიება ვალარშაქატის მოახრე ბისაქ რომელსაც ლ. ალიშანი იმეწმებს «მცხეთის ჯვრის ისტორიიდან» აპარონ ვანანდელის ნაწარმოების გამოქვეყნებულს ნაწილში, რადგან ეს მოთხრება სვინაქსარში წარმოდგენილი «მცხეთის ჯვრის ისტორიიდან» არის მოყვანილი, რაც რედაქციულად და შედგენალობითად იგივე ისტორია არ არის, რომელსაც ვანანდელი თხზავს; 5. ასევე მცდარად არის ნაველისხმევი, რომ აკად. ნ. შარი შარტო ალიშანის იმ მითითებას ეყრდნობოდა აპარონის აღხურებას ქალკედონიტურ ნაწარმოებად დასახვის დროს, რასაც ჰროფ. ლ. მ.-მ. შენიშნავს და რაც სვინაქსარის «მცხეთის ჯვრის ისტორიის» შეეება და არა ვანანდელის მიერ შედგენილ იმავე ჯვრის ისტორიას, რომლის მხლილდ ნაწყვეტია დღეს გამოქვეყნებული. ამასთან დაკავშირებით, რასაკვირველია, უსაბუთოა ჰროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის გამოხატულებაში აკად. ნ. შარის ხსენებული მოთხრების შესახებ, რომ ვანანდელის გამოქვეყნებულ ნაწარმოებში (ნამდვილად კი მის დასაწყის ნაწილში): «k ხლამიდაჲსი ყგახითიჲსი, იემო მიუცეო მა

თუ) პირველ იგიცა იყა ქრისტიანე, ნა-
შობი მამისა და დედისა ქრისტიანეთაჲ ჭ
ცოლად მისა იყა ასული ვარდანისი სომეხ-
თა სპაჲქეთისაჲ, რომლისათჳს ესე მიჳწე-
რე თქუენდა, მამისაგან სახელით ვარ-
დან და სიყუარულით სახელია მისი
შუშანიკ, მოშიში ღმრთისაჲ (ვითარცა
იგი ვთქუთ, სიყრმითგან თჳსით...) I 6-12.

არცა ჭირი ეხილვა, (არცა შიში, არ-
ცა მახული), არცა პყრობილებჲა (ქრისტეს-
თჳს). რამეთუ რაჲამს წარდგა იგი წინაშე
სპარსთა მეფისა, არა თუ პატივისა მო-
ღებისათჳს, აჲ ძლუნად თავსა თჳსსა შე-
სწირვიდა მეფისა მის მიმართ უვარისყო-
ფითა ჭეშმარიტისა ღმრთისაჲთა და
თაყუანის სემდა ცეცხლსა, რამეთუ ყოვ-
ლით კერძოვე თავი თჳსი ქრისტესიგან ვა-
ნავდო. ხოლო (საწყალობელი ესე) ცოლ-
სა ითხავდა (სპარსთა) მეფისაგან, რაჲ-
თამცა (სათონ ეყო მეფესა და ესრეთ
ეცყოდა, ვითარმედ) «რომელი იგი ბუნე-
ბითი ცოლი არს და შვილნი, იგინიცა
ესრევე მოვაქციინე შენსა შჯულსა,
(ვითარცა ესე მე)»... მაშინ განიხსა-
რა მეფემან და ბრძანა ცოლად მისა
ასული მეფისაჲ. I 19-30.

და იჯმნა... II 1.

პარალელურად მოყვანილ ტექსტებს თუ გულმოდგინედ დავუკვირდებით ვნა-
ხავთ, რომ აპარონ ვანანდელი, რომელიც «შუშანიის მარტვლობის» ქართულ
ტექსტს იყენებს უცილობლად თავისი შრომისათვის წყაროდ, თითქმის სიტყვა-სი-
ტყვიით გამოჰკრებს მისგან აღვილებს თანმიმდევრებით [ვადახრა, რომელსც ურთი-
ერთის მიმართებით გამოკრებილი აღვილები გვიჩვენებს, დაშლით ან წინწყლებით გვაქვს
ტექსტებში წარმოდგენილი, ხოლო ურთმანეთთან შედარებით ზედმეტად აღმოჩნდნოლი
სიტყვები თუ ფრაზები ერთისაგა და მეორისაგ ფრჩხილებში გვაქვს ჩასმული].

როგორც წყაროსაგან ვადახრა, ისე წყაროსთან მიმართებით ზედმეტი აღვილე-
ბის გაჩენა სომხურში, აღვილ-აღვილ წესიერ მოვლენად მოჩანს. ასე მაგ, ერთგან
სომეხი ავტორი ქართული წყაროს იმ აღვილს, რომელიც მის შემოქმედელ ქართველ

კადასს ქრისტიანთაჲ ღრ, ირქი ზორ და
ძორ ქრისტიანთაჲ: ხა კინ იხტი დიოსაჲ
ქაროანსაჲ, რაჲთე საყარაყარ, ქასს
იროჲ ვრხმ საროღოღესამჲ. სორა
ანოლს ღრ ზორქ ქაროანსიღრ, და
ზი დიოსანსაგ ლილჳანსიქ ანოლანსეგა
(საყოღასამსტერ და რარეყაჲჲ) და ხრ-
იღას ქასყოღოღე:

ჩას რეხეღრს იქრს სხრას ზი დიოს
საროღრს და კანოღრს კინქ რაგაღოღრს
წარსიგ იგ დიქასანოღრს კასელ და
იგ კასანსა მარხელ, და იგ სხეოღრს ზიქჲ
ყაყარასელ, აჲ (რადასკარ მარგ ზი-
ქსაჲთაროღრსამჲ) დინქს ღნდაჲ რაგა-
ღოღრს მყოღესანქრ, იორანსიღ დედა-
რქო რასარაჲ, ხრქრყოღოღრს კრასიქ
მყოღესანქრ (სა ანოღელ რაღს იოსიქ
ღიქ საყარანსაჲ რხქრ) და ამსხსრს დინქს
ზი ქრისტიანთა მასანს რხეღესანქრ:
ხა კინ (ყარსიქ) ანოღელ ზი რაგაღოღრს,
იორქსი რქ დიქრ რხიქ კინს და დიოღრს
იქრს დინქს ზი ყაღაროსი კრასიქ (დინ-
ქღს) და რაღს მყოღესანსიგ: ჩას რა-
გაღოღრს ღნორასკყოღრს მყოღესანქრ
ნამა. დიქრ კინიღ მყოღრს ყაჲქრ ნამა
ზი კინოღრს:

ხა სორა იღს... (აქიდან აკლია).

Каго это способно было бы привести читателя к заключению об его жалко-
донитском происхождении » (გვ. 66).

ჩერალს თავისი მკითხველი წრისა თუ ცალკე პირთა მხარეებისათვის უნდა შეინდოს "შე-
ფარდებული, სცვლის, რადგან მისი ხელუხლებლად დატოვება არ შეუძლებლობდა
აღბათ არც მის რიგს და არც მის გარემოს. ესაა, ცხადია, იმის მიზეზი, რომ
ქართული ტექსტის ადგილი: « რომლისათვის ესე მივწერე თქვენდა », იქცა სომხურში. ჟანს
იქოი ვინაჲ სიპოცოქსაჲ » (რომლისათვის ვწერე ქვეშაღმართა).

ღედნისაგან დაცვიებისა თუ წიმატების სხვა შემთხვევა სომხურ თარგმანში
უმიტყვასდ ენობრივი რივისაა. შეინიშნება სავარაუდოდ ქართული ენის გავლენა
სომხურზე, ასე მაგ., ადგილი: « აჲმსსსსსს ექსჲს ხ ჰქრსიოის მსაჲსსსსსსსს ანონ-
ყოქსაჲსსქ », ცოცხლად დღემდე ქართულის გავლენას: « ყოველით ვერძოვე თავი
თვსი ქრისტესგან ვანავლი » (კერძო აქ გავებულია კერძის, ე. ი. წილის თუ ნაწი-
ლის სიტყვით).

უერთე მოყვანული ტექსტების ურთიანეთს დაცვილებული ადგილებიდან ცალკეად აღ-
სანიშნავი ორი ერთმეორის სრულიად საწინააღმდეგეთ ადგილი, რის მიზეზი ხსენებუ-
ლი რივის არგუმენტებით ვერ აიხსნება. ერთი მათგანი ვარსკენის სპარსული ცოლის ვი-
ნაობას ეხება. ქართული ტექსტით იგია « ასული მეფისაჲ », ხოლო სომხურით - « სპარს-
თა მეფის სიდღარი » (ეჲრს კსიჲ აჲჲრს). სხვათა შორის, ასეა ეს მოვლენა აღბეჭდილი
« შუშანიკის მარტვილობის » სომხურ წიგნშიც. მეორე სავარაუდოდ შეეხება ვარსკენის
სპარსთა სამეფო კარს გამგზავრების თარიღს ეხება. როგორც ცნობილია, « შუშანიკის მარ-
ტვილობის » ქართულ ხელნაწერ ნუსხებში სახელი სპარსთა მეფისა, რომლის მეფობის მერვე
წელს პოტიანში მის კარს ვაჟგზავრა, არსადაა დასახელებული. ზოგიერთ ნუსხაში მე-
ფის სახელის ადგილს ნაკვალევს ვხვდებით « მრ »-ს სახით, რომელიც ზოგჯერ ხელნა-
წერებში გაუგებრობით ქარავმის ქვეშ არის ხოლომე მოქცეული. აჭარონ ვანანდელის
შრომში კი ამ ადგილს დასახელებულია « იაზკერტი ძე ვრამისა » (იჲქმწერიოქი საჲქ
ზაჲქმწერიოქი იჲქოუ აჲჲსაჲს), რაც ანაქრონიზმიცა იყო, როგორც « ვახტანგ გურგასლის
ქვინების » ავტორთან შუშანიკის მარტვილობის დასახელება ურმიზდის მეფო-
ბის დროს.² ვანანდელი შეცდომას იმ მხრით ჩადის, რომ შუშანიკის წამებას ღებს
არა შვილის - ძეგრობის - მეფობაში, არამედ მისი მამის - იაზკერტ ვრამის ძის - ზეობა-
ში (438-457 წ.წ.). ეტყობა, მეფის სახელი ვარკვევით არც ქართული ძეგლის იმ ნუსხა-
ში ყოფილა წარმოდგენილი, რომელიც სომეხ ავტორს გამოუყვებია.

ფაქტით, რომ აჭარონ ვანანდელი « შუშანიკის მარტვილობის » ქართულ წიგნს იყენებს და
არა სომხურს, რომელიც მის დროს სომხურადაც არსებობდა იმ ერთგულ-ეკლესიური იე-
რით, რომლითაც მას ჩვენამდის მოუღწევია, სავარაუდოდ მიზეზია წყება აღიძრვის ჩვენს
წინაშე. უაბრეღეს ყოვლისა კითხვა იმის შესახებ ისმის, თუ რად მაინცდამაინც « შუშა-
ნიკის წამების » ქართულ წიგნს მიჰმართა აჭარონმა და არა სომხურს? ვანა სომხურ ეროვ-
ნურ-ეკლესიურ თვალსაზრისზე გაწყობილი სომხური წიგნები უფრო არ გამოადგებოდ-
მას, ვიდრე ქართული, რომელიც ასეთისაგან დაზღვეულია?

ამ კითხვებზე ამომწურავი პასუხის გაცემა აშკარად ძნელია. ძნელია იმიტომ, რომ ვანან-
დელის ნაწარმოების მთლიანი ნუსხა ჯერ ხელთ არა გვაქვს, არსებული ფრაგმენტები კი,
მართალია, თითქმის მთლიანად ხვდება ცენტრალურ ნაწარმოების ნათარგმან ადგილს,

ს. მარტვილიაჲ შუშანიკისი (წეშა გამოყვანი), იქო. 011-012.

მაგრამ ერთგან ისეთი ნიშანდობლივი აღვილიც მოეპოვება, რომლითაც იგი ცურტაველის ტექსტს სცილდება და «შუშანიკის მარტვილობის» სომხურ წიგნს უახლოვდება. ეს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ის აღვილია, სადაც საუბარია ვარსტენის სპარსული ცოლის ვინაობაზე. ხოლო ეს ვარსტენი ვკავარაუდებინებ, რომ შესაძლოა «შუშანიკის მარტვილობის» სომხურივე წიგნებიდან აღნიშნულს ვარდა მომდინარეობდნენ სხვა „შესწორებანიც“, რომლებიც, ვინ იცის, დაცულია ვანანდელის ვრცელ ნუსხებში.

აღნიშნული ვარაუდი რომ ნამდვილიც გამოდგეს, სომეხი ავტორის ქართულ ტექსტზე დამოკიდებულებას ის მაინც ვერ მოსხსნის და ქართული სადმი მიმართვა კიდევ იმით უნდა აიხსნას, რომ მას მის თვალში მოეპოვება მისი მიზნებისათვის ისეთი რამ, რაც არ ვაჩნია სომხურ სათანადო ძეგლს. ეს კი, როგორც «შუშანიკის მარტვილობის» ქართული და სომხური ტექსტების შედარებიდან არის ცნობილი, ისაა, რომ ქართული ნაწარმოები, რომელიც თვითმხილველი ძირის მიერ არის დაწერილი, მთხდარ შემთხვევებს უფრო დაწვრილებითა და ზედმიწევნით ვადმოსცემს, ვიდრე სომხური. საისტორიო ხასიათის ნაწარმოებისათვის ის უფრო გამოსაღვეი იქნებოდა, ვიდრე მის სადავზე აღმოცენებული სხვა წყარო, რომლიდანაც ცალკე მოქმედები შეიძლება მართლა გამოეყენებინოს სომეხ ავტორს.

ამგვარად აპარონ ვანანდელის თხზულების ის აღვილი, რომელიც ზემოთ ჩვენი ნუსხით მოვიყვანეთ, მომდინარეობს ქართული წყაროდან, რომლით სარგებლობას თვით ავტორი აცხადებს თავისი თხზულების სათაურსა და ბიბლიოციფაობაში. მის მიერ აქ მოხსენიებული ქართული წყარო სხვა არა არის რა, თუ არ იაკობ ცურტაველის ნაწარმოები: «მარტვილობა შუშანიკისი», რომელსაც სომეხი ავტორი გამოკრებიით თარგმნის სომხურად, რაც მას თავისი შრომის ერთ-ერთ შემადგენელ საწილად აქვს წარმოდგენილი.

აქმა არ უნდა, რომ აპარონ ვანანდელის «მცხეთის ჳერის ისტორიას» უაღრესი მნიშვნელობა აქვს ქართული მწერლობისათვის იმით, რომ მის მიერ წყაროდ გამოყენებული იაკობ ცურტაველის ნაწარმოები, რომელსაც გვიანდელი ხანის (XI-XII ს.) თხზულებად აცხადებდა ბელგიელი ორიენტალისტი P. Peeters-ი, სწორი არ გამოდგა. ეს ძეგლი ერთი ახალი საბუთის ძალას ქმნის მათთვის, ვინც აქამომდის სხვა რიგის დოკუმენტებით გამოთლიოდა P. Peeters-ის მოსაზრებთა წინააღმდეგ.

1 შესაძლებელია, აპარონ ვანანდელის იმ ნაწარმოებით უხტანუსი საარგებლობდეს, დამასი სიახლივე ცურტაველის ნაწარმოთან, რაც ლიტერატურაში უკვე შენიშნულია, აპარონის ნაწარმოებიდან მომდინარეობდეს, თუმცა, როგორც ცნობილია, ზოგიერთ ქართულ ძეგლს უხტანუსი ქართულის მცოდნე თანამემამულის საშუალებითაც იცნობდა (ნ. მარტვილობა შუშანიკისი... გვ. 44-5).

ეგზეგეტიკური ნაწარმოები, რომელიც სომხურიდან არის ქართულად ნათარგმნი **სვეტიცხოვანის საინტერესო პერიოდში**, არის 1. «თარგმანებაჲ დაკითხის ფსალმუნებისაჲ» ეპიფანე კვპრელისა. ნათარგმნია არა მთელი წიკნი, არამედ მხოლოდ მცირე ნაწილი, 15 ფსალმუნის განმარტება.

იდ (III 1). ეპიფანე კვპრელი: თარგმანებაჲ დაკითხის ფსალმუნებისაჲ.

შატბერდის კრებულში შემავალ ნაწარმოებთაგან, რომლებიც უმთავრესად თარგმანებს წარმოადგენენ, მხოლოდ დასახელებული ქეგლია, რომ ახარებს გარკვეულ ცნობას ავისი მომდინარეობის შესახებ. ეს ცნობა ამ ძეგლის თარგმანს არ აღვიღს მოვლევება; ერთგვანის მთარგმნელს ეკუთვნის, ხოლო მეორეგან - კრებულის ვადამწერს. მთარგმნელი, სახელად დაჩი, ხსენებულ უსობის გვაწვდის იმ წერილში, რომელიც მას სტეფანე მტბეურისათვის ვაუგზავნია. შატბერდის ნუსხაში ეს წერილი «ფსალმუნების თარგმანებას» მიუძღვის წინ (ხელნაწ. გვ. 515-16; ნ. შენიშვნები j: გვ. 197-8).

სტეფანე მტბეურისადმი მიმართულ წერილში დაჩი აღნიშნავს, რომ «მრავლით ჟამათგან გუღსმოდგინედ ვეძიებდი თარგმანებასა ფსალმუნთასა, წიგნსა მას, რომელი დაწერა წმიდამან მამამან ჩუენსმან ეპიფანე კვპრელ ებისკოპოსმან, და არა ვპოვე ქართულად. ბერძენთა ენითა ვპოვე და ვერ შეუძლე ცნობად... შერმე ვპოვე სომხურითა ენითა წერილი, სრულიად მითვე ბერძენითა განვებითა... მცირელი ესე ვემოახ-ხილვად ვამოვთარგმანე და... ვანსაკითხავად მოვიძღუანე-ი». აქიდან ამჟღარად ჩანს, თუ რა-გჯარი მომდისარეობისაჲ ქართული თარგმანი. მთარგმნელის აღიარებით ის სომხურიდან ყოფილა გადმათარგმნილი.

ესევე ვარემოება, რომ კრებულში შესული ფსალმუნების განმარტება სომხურიდანაა ნათარგმნი და ის დაჩის ეკუთვნის, მეორეგან, თარგმანების ერთ-ერთი გვერდის (573) ქვემო აშიაზეა, აღნიშნული კრებულის ვადამწერის ხელით: «დაჩის ეთარგმნა ესე სომეხთა ენისაგან, ღმერთმან სული მისი დაღებულ ყავნ».

აწობილია, რომ შატბერდის კრებულში აღმოჩნდა სომხურიდან თარგმნილი სხვა-თხზულებებიც. ზოგი მათგანი მეცხიერულად არის გამოცემული სომხურ სათანადო ტექსტებთან ერთად. ისინი სომხურიდან მომდინარე მდიხნევიან არა რაიმე ძირდაძირი მათითების საფუძველზე, არამედ მხოლოდ ფილოლოგიური ძიების საიდაგზე.

დაჩის ზემოთხსენებულ წერილში აღნიშნული ცნობის გარდა, რომლითაც იმას ვიტყობთ, რომ თარგმანი მას სომხურით შეუსრულებია, სხვა საგულისხმო ვარემოებებიც არის აღბეკდილი. აღნიშნულია წერილში, რომ სტეფანე მტბეური, რომელსაც დაჩი მიჰმართავს, მთარგმნელისა და მისთანათათვის მწყემსად ყოფილა განჩინებულნი: «კურთხეულ არს ღმერთი, რომელმან გამოგაჩინა შენ კეთილად მწყემსად ჩუენდა და მკურნალად სულიყრად, აღმაშენებელად ჩუენდა». ამ სიტყვებიდან ნათლად ჩანს, რომ სტეფანეს წოდებასთან მიმართებით, რომელიც ეპის

კობოსად არის დასახელებული მიმართვის დასაწყისშივე («ღირსო მამაო, წმიდაო ებისკოპოსო სტეფანე»), დაჩი დაბალისა ყოფილა; ის სტეფანეს სამწყისოს, ტბეთის საეპისკოპოსოს, წევრი ჩანს. დაჩის მოღვაწეობის ადგილ-სამყოფელი ტბეთის დაშორებით არსებულა: «მრავალგზის მინდა ხილვაა შენი... არამედ სიშორისაგან და რუღუნებისაგან უცალოვებისა ვერ ღარს ვიქმეს თაყუანის ცემად შენსდო». რასში გამოიხატებოდა დაჩის «რუღუნება უცალოვება» არა ჩანს, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ის ერთ-ერთი ძმობის წინამძღვარი იყო. უცალოვებაზე ჩივის იგი წერილის ბოლოსაც, როცა უთვლის, რომ მე მხოლოდ ერთი ნაწილი ვადმოვთარგმნე და «უკუეთუ ჯერ არს განსრულებაა, სიწმიდემან შენმან განასრულენ, მე უცალოვებისა ჩემისაგან ვერა რას შემძლებელ ვარ-ო».

დაჩის «რუღუნება-უცალოვება» მარტო აღმინისტრაციული საქმიანობის შედეგად არ უნდა წარმოვიდგინოთ. მას, როგორც ჩანს, დიდი მიღრეკილება ჰქონია მწიგნობრობისადმი. «მრავლით უამითგან გულსმოღონედ ვეძიებდი თარგმანებასა ფსალმუნთასა, წიგნსა მას, რომელი დაწერა წმიდამან მამამან ჩუენმან ეპიფანე კვაჩელ ებისკოპოსმან-ო», აცხადებს ის თავის წერილში. უძებნია, რათა შეეცყო, ხომ არ არსებობს სადმე ქართულად მისი თარგმანი. ძეგლის დროს მიუყვლება ბერძნული ტექსტისათვის, მაგრამ ვნის უცალოვანობის გამო ის მას ვერ გამოუყენებია. უნახავს ის სომხურადაც, ისეაივე აგებულებისა, როგორისაც ბერძნული, მაგრამ თარგმნა ერთბაშად მაინც ვერ ვაუბედავს, თუმა ეს ენა მისთვის უცხო არ ყოფილა. «შემეშინა თარგმანებადო», მაგრამ რად? პასუხს იქვე ვვაწვდის: «რამეთუ დიდი ბრალობაა შეემთხუევის თარგმანთა, რომელნი არა განეკრძალხენ, და სრულიად უკუეთუ ვისმე პიროვლად ეთარგმანოს, მეორედ თარგმანებული წინააღმდეგობად გამოჩნდებისო», ანუ ჩვენი სიტყვებით რომ ვთქვათ, დაჩის შიშს, ის მოსაზრება სდებია საფუძვლად, რომლის მიხედვით მთარგმნელები თურმე დიდ დანაშაულში ვარდებიან მაშინ, როცა არ ფრთხილობენ და წინათ ვისმესგან სრულად ნათარგმნის ვგერდით მეორედ ასრულებენ თარგმანს, რაც წინააღმდეგი ჩნდება პირველისა!

დაჩის წერილის აღნიშნული ადგილის კალმოცემა იმიტომ მივიჩნიეთ საჭიროდ, რომ მას ზოგიერთი მკვლევრები ჯეროვნად ვერ იგებენ, რაც კარგადაა ჩანს მათი თარგმანებიდან სხვა ენებზე. მაგრამ ეს ცოტაა, ზოგჯერ ამ ნიადაგზე ზოგიერთ მათგანს სრულიად უცნაური დასკვნებიც გამოჰყავს; რასაც შეუძლია შეცდომაში შეიყუანოს განსაკუთრებით ის პირნი, რომლებიც, იმის გამო რომ დამოუკიდებლად ვერ მიუწვდებათ ხელი პირველ-წყაროს, იძულებულნი არიან ერწმუნონ ახეთს მთარგმნელ-კომენტატორებს.

თქმული უმთავრესად პროფ. დრ. მელიქსეთ-შეგს შეეხება. იგი აღნიშნულ ადგილს თარგმნის უსწოროდ და სომეხ მკითხველს აწვდის ასეთი სათაურით: «[ჰაყსენს მარგამანსოპიონსტერს ანქარაჩქ იხს], რაც ნიშნავს: „სომხური თარგმანები არ არიან სანდოები“ (ნ. მისი ქრავს აუქიორსირდ ჰაყსარაჩქს და ჰაყსერქ მარაჩქს. ჰაიქაძენს ქრავსენს ჩნაყრჩიყ ჰაყსენს მარგამანსოპიონს, სერაბიპიონს-ბანოიპიონსსერიქ და რაქქაძენს-რიქ. მერსას, 1934, გვ. 88). ასეთი დასკვნა გამოტანილია შემდეგი წინადადების საფუძველზე: «შემეშინა თარგმანებად, რამეთუ დიდი ბრალობაა შეემთხუევის თარგმანთა, რომელნი

რაც წარმუხებდა ძიების შემდეგ, რომ «პირველად თარგმანებული» არსად ყოფილა, მაშინ, რაკორც თვითონ წერს, «მცირელი ეს გემოებს ხილვად გამოვთარგმანე და... განსაკითხავად მოვიძიე. (ხოლო) შენ... განიკითხე და ჭრათუ იყოს, შენ მიერ დაენებრენ შიშის ეკლესიასა, და უკუეთ არა ღიარს რაჟმე იყოს, ჩივსა ესე დაჩქ და სიუცბმ ჩემი დაყარე-ღ». ერთი სიტყვით, მთარგმნელი თავისი თარ-

არა განეკრძალენ. და სხულიად უკუეთ ვისმე პირველად უთარგმანოს, მეორედ თარგმანებული წინააღდგომად გამოჩნდების». პრიფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი ამ წინადადების სიტყვებს - რამეთუ დიდი ბრალობაჲ შეეძთხუვის თარგმანთა, რომელნი არა განეკრძალენ - ასე თარგმანის: ქორიკნისკი ანგაიუჲ ქარაქმანოქიონსსერე მხზ ლყარმარსჲ ხს აარაქს-სნიომ, რაც ნიშნავს: „ვინაიდან ვაუჭრთსილუპელი თარგმანები დიდ გმობას (ან: კიცხვას) წარმოიქმნიანო“. რაკორც ვხედავთ, თარგმანი დედნის სიტყვებს სისრულით არ ვაღმოსცემს; ის არც აზრს გვაქვას სისწორით, რადგან «ბრალობაჲ» ვაგებულთა ლყარმარსჲ-ად (=გმობა კიცხვა, საყვედური) და «თარგმანთა» კიდევ ესმის არა მთარგმნელები, არამეი დღევანდელი ვაგებთ-თარგმანებელ, ნათარგმნ ნაწარმოებებელ. ასეთნაირ თარგმანს წყაროს ეძებნება; ეს არის ეჭ: თეყაიშვილის მიერ რუსულად შესრულებული თარგმანი დაჩქ ხსენებული წერილისა, რომელსე «მადგერდის კრებულის» აღწერას ექვს ღართული (ბ. Описание рукописей «Същества распространения грамотности среди грузинскаго населения» т. II, № 1-4. Тбилиси, 1906-1912, გვ. 642), ხადაც ვკითხულობთ: „დაგმარდაც перевести, ина неосторожные перевады подвергнутоя жамашир чореха-...“

ესხვათა შიშის პრიფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი ქველი ქართულის ყარმებს ახლახში რეებს და ქველს ახლებურად აფასებს. ასე მაც, ქველი ქართულის პრეგვრბაანი აქმყა მას ახალი ქართულის მსგავსად მყობადი ჭგინია და ამიტომეც «გამოჩნდების» ნათარგმნი აქვს ცხრსა-ღ].

დაჩის შემორე: აღნაშნული სიტყვების თარგმანს პრიფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი შენიშნავს: ურთავს, რითაც ის მიითითებს ეფრემ მცირის იმ ცნობილ გამოთქმასე, რომელთაც კერემი თავის იმ ხალ შეხელულენს გამოხატავს, რომლის მიხედვით თარგმანი უმუალთო დედადღან-ინდა სრულდებოდეს და არა უცხო თარგმანიდან. ნ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I², 1941 წ., გვ. 131). მიითითებს იმ მიზნით აუეთებს პრიფ. ლ. მ. ბ., რომ ახვენიოს, თითქოს დაჩისა და ეურემის სიტყვებს შიშის მსგავსება არსებობდეს, რაც სწორი არაა. ჰერაქლად არ აქვს მასვე ნათარგმნი ეფრემ მცირის ხსენებული აღვილის შემოღელი სიტყვები: «ხომეხისა შვილსა და ბერძენისა შვილის შვილსადა, ნუ უკუე და არა უეჭუელსა, თვთ უეჭუ და სკუთარი შვილი აღვირჩიე-ღ» - ჩასხრესი ქორიკნს ს რუკსიონსი ქორიკნს ქორიკნს, ქორე ქორიკნსს ასსკასკას ჯი, ყსსკასკასხსს ს ყსსკასკას ქორიკნს ყსსკასკას-სხსი. რაკორც ეყუობა, პრიფ. ლ. მ. ბ-ს არ ესმის სწორად ქველი ქართული გამოთქმა: ნუ უკუე და არა უეჭუელსა (ე. ი. ეგების უეჭველსადა; ეს სიტყვები ნათქვამია იმ კომხურ თარგმანზე, რომელიც შემდეგ აქიდა ქართულად უთარგმნიდათ), რადგან მას შემდეგ ნაირად ვაღმოსცემს - ქორე ქორიკნსს ასსკასკას ჯი, რაც ნიშნავს: „რომელიც ჰერაქლ უეჭველი არ იყო“ - უეჭველი არ იყო“ კი არა, არამედ «შესაძლებელია უეჭველი

გზის გაკრულებებზე ატებრთვას ითხოვს უმაღლესი ხელისუფლებას, თუ ეს ის მიწოდებაა, რომელიც იღონებდა, ესეთი ცალკეული ძეგლი, არსებობს თუ არა ძეგლის თარგმანი ქართულად, და ის მიიღონ, რაც მის შემთხვევაში ამოძრავებს, ცხადია, დაჩინებულ მწიგნობრობის ასპარეზზე შემთხვევით მოღვაწე და ახსიათებს. ეს მწიგნობარი წინა მავრამ და არა ის, რომ „... ალთვებს“ უძნის, ნათელი არაა.

დაჩინებულ მავრამ ანუ სტეფანეს წინაშე იმავე მიწოდება, რომ სტეფანე მტკვარის მთავარს დიდი ავტორიტეტის ხატული აქვს მძივებულა. ხოლო ეს მავრამ მისი მღვდელ-მთავრობის მრევლით კი არ უნდა აიხსნებოდეს, არამედ მისი სწავლულებითა და „მთავრული ხატებით“ სტეფანეს, დაჩინებულა, შესძლებდა მისი ნათესავებს „განსარულება“ „უკუთუ ვერ არს ვანსარულება, სწამიღებან შენთან განსარულებ“ „ხოვს იგი მას. ისმის კითხვა: „და თუ ვანსარულებინა სტეფანეს, დაჩინებულა“ ცხადია, დაჩინებულა ნაწილის გადმოთარგმნით, ვნ სომხურიდან, ანდა ბერძნულიდან. თუ ასეა, მაშინ დაჩინებულა გამოთარგმნა მიღან ირვევა, რომ სტეფანე მტკვარის, რომელიც 14 ს-ის ვანსარულება და 15 ს-ის დამღვეს მოღვაწეობდა (ის ცხადის ეპისკოპოსი იყო 918 წ-დან), უცხად ენა, თუ ენები, სწორია და დიდად განათლებული კაცი ყოფილა. დაჩინებულა რომ ამ შემთხვევაში სწორია, ამას ისიც მიწმობს, რომ სტეფანეს სახელით ჩვენდღის მოღვაწეობდა ავთოგრაფიული ნაწარმოები: „წამება ჩმიდისა მოწამისა ვანსარულისა“, რომელიც აქვს: „... კეტილიძის დახატობით“, „მამიგებულა წმიდად გრძელ ავთოგრაფიულიდან ცხადდება წარმოადგენს, რომელიც საღვთო წერილის თარგმნითა და განსარულებული მსჯელობითა შეხატულია.

სტეფანე მტკვარისადმი ვანსარულის წიგნიდან, რომელიც მთელი 120 ფსალმუნის ვანსარულებას შეიცავს, მხოლოდ შვილი ცხადმთარგმნე და განსაკითხავად ვიგნაზია: „ხოლო მე ასერგასისაჲ მათგან საკითხავთა მათის შვილი ხოლო ვამომხუმან, რომელ არს „... აღმოთქუ ნი“ აღდგნ სრულად“. მავრამ შეტყუარის კრებულში, რომელსაც ეპისკოპოსი კვარდლის ფსალმუნთა ვანსარულების თარგმნენ დაუცავს, შვიდზე მეტი ფსალმუნის ვანსარულება წარმოდგენილია: I ფსალმ. (525-526 ვკ.); II ფსალმ. (521-525 ვკ.); III ფსალმ.

იყო თუ არა, ცხადია, ვანსარულის უნდა იქნებინა ექვითი კი არა აქვს სომხურ თარგმანებად და მხოლოდ არც დაჩინებულა და არც ვანსარულის მთავარი მთავარი ვანსარულები სომხურიდან თარგმნეს, რომ შეიძლება სომხური ძეგლი უკვე თარგმნილი იყოს და ვანსარულის თარგმანი ეს ის იქნება, რაც წინააღობდა, ის პირველის „წინააღმდეგობა ვანსარულისა“, ხოლო მეორეს იმდენი მთავარი მიწოდებულა სომხურიდან თარგმნა (ისეა შეტყუარის მთავარი, რომ თარგმნე უცხად ენადან ახალ ნათარგმნი), რომ მას უნდა იქნება უმაღლესი დიდობა დაწ. შესარულებული თარგმნენ ისეთ თარგმნის თარგმნის, რომელიც შეიძლება იყოს ვანსარულის „უკუთუ ვერ არს ვანსარულება“ დიდობაში მიწმობით.

ქ. კეტილიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1964 წ., გვ. 111
2. ი. კეტილიძე, 111.

(525-527 გვ.); IV ფსალმ. (527-530 გვ.); V ფსალმ. (530-533 გვ.); VI ფსალმ. (533-535 გვ.);¹ IX ფსალმ. (535-540 გვ.); XLIV ფსალმ. (540-545 გვ.); XLV ფსალმ. (545-548 გვ.); XLVI ფსალმ. (549-551 გვ.); XLVII ფსალმ. (551-553 გვ.);² XLVIII ფსალმ. 553-557 გვ.); XLIX ფსალმ. (557-561 გვ.); L ფსალმ. (561-566 გვ.) და LXVII ფსალმ. (566-573; 575-576 გვ. გვ.). ის სხვაობა, რომელიც წერილში განცხადებულია და სინამდვილეში არსებულს შორის შეინიშნება, მკვლევრებს საგონებელში აგდებდა: ჩამოთვლილია ვინაა შვიდი დაჩის ეკუთვნის, ვინაა თარგმნა დანარჩენი შვიდი? „არ ვიცი“-ო“, ასეთია მაგ., აკად. კ. კეკელიძის ქართული აღნიშნულ კითხვაზე (ნ. «ქართული ლიტერატ. ისტორია» I², გვ. 424). თუ მართლაც ვერაშეუძლებელია დაჩის წერილს, მას მხოლოდ შვიდი ფსალმუნის განმარტება უნდა ეთარგმნა, დანარჩენი რვა (და არა შვიდი), მაშასადამე, სხვისა არის. მაგრამ, საქმეც ისაა, რომ დღემდის გაურკვეველია იმ შვიდი ფსალმუნის განმარტება, რომელიც დაჩის უთარგმნია. შეიძლება თუ არა აღნიშნულის ვარკვევა? შეიძლება, შესაძლებელია: თვით წერილშივე გვაქვს ამ ამოცანის ამოსახსნელი საყრდენი. დაჩი სწერს სტეფანეს: „ხოლო მე ას ერგასისთა მათგან საკითხავთა შორის მუდის ხოლო გამოძიებულან, რომელ არს აღმოთქმნი - ოდენ სრულად-ო“. აქიდან აშკარაა, რომ ის შვიდი ფსალმუნი, რომელიც დაჩის უთარგმნია, მარტო «აღმოთქმნი» ყოფილა. ამრიგად, «აღმოთქმნი» ფსალმუნთა ერთი ჯგუფის საერთო სახელწოდება ვამდობს, რომელიც შვიდი ფსალმუნისაგან ჩანს შემდგარი. ესაა, თუ მივბრუნდებით თარგმანს, ერთ-ერთი ფსალმუნის სათაურის წინ, სათაურისავე შრიფტით, ნუსხაში, ვიპოვით წარწერას: «თარგმანებაა აღმოთქმნისაჲ-ო». ეს ფსალმუნია მე-44-ე. «აღმოთქმნი» სახელწოდება წარმომდგარი უნდა იყოს თვით ამ ფსალმუნის პირველი მუხლის დასაწყისი სიტყვიდან: „აღმოთქმენ გულმან ჩემმან სიტყუაჲ კეთილი...“ მაშასადამე, «აღმოთქმნი» ამ ფსალმუნის სახელწოდებაა. მაგრამ ამ სახელით, როგორც დაჩის სიტყვიდან ჩანს („მოდნი ხოლო გამოძიებულან, რომელ არს «აღმოთქმნი» ოდენ სრულად-ო“), მარტო ერთი ფსალმუნი კი არ იგულისხმება, არამედ მთელი ჯგუფი, შვიდი ფსალმუნისაგან შემდგარი. ამ ჯგუფის პირველი წევრი მე-44-ე ფსალმუნია, ხოლო დანარჩენი ექვსი, საფიქრებელია, თანრიგით მომდევარი ექვსი ფსალმუნია: 45, 46, 47, 48, 49 და 50.³ უკა-

¹ ეს ფსალმუნი გამოჩენილია ექ. თაყაიშვილთან: ორიც. II, 1-4 სთ., გვ. 643.

² ეს ფსალმუნი აკლია კ. კეკელიძის ნუსხას: ქართ. ლიტ. ისტორია, I², გვ. 128.

³ უკანასკნელი ფსალმუნი (LXVII) განმარტების სათაურში დასახელებულია მე-73-ელ, მაგრამ თუ თვით მინაარსს მივხედავთ და იქ მოყვანილი მუხლების ტექსტს გავსინჯავთ, ვნახავთ, რომ ეს ფსალმუნი 73-ე კი არ არის, არამედ 75-ე. ჩანს, აქ გრაფიკულ ნიადაგზე აღმოცენებულ შეცდომასთან გვაქვს საქმე. აღნიშნულ კითხვას მკვლევართაგან არაფერ დაშვებულა და ამიტომ მე-9 ფსალმუნის შემდეგ, თანრიგის დაცვის მიზნით (ე.ი. მე-17-ლ); უკანასკნელ რიგში მოქცეული ეს ფსალმუნი აქვთ გადმოტანილი (ნ. ექ. თაყაიშვილი, ორიც. II, სთ. 14, გვ. 643 და კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია I², გვ. 128).

⁴ შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ «აღმოთქმნის» ჯგუფში მე-44 ფსალმუნის მომდევარი კი არაა, არამედ წინამდებელი ფსალმუნები შელიდნენო (1-6, 9), მაგრამ ასეთი ვარაუდს ის ვადარებო, რომ ესაა ამ ფსალმუნისადა (44) მფსალმუნის განმარტების თარგმანი გვეწვინება და არა შვილისა.

ნასკნელის შემდგომ კიდევ ერთოფსალმუნის განმარტების თარგმანი მოიპოვება, მაგრამ ის რომ წინა ჭეუფში არ უნდა შელიოდეს, ამას ამ ფსალმუნის სათაურისათვის დართული ისეთი სიტყვები უნდა მოწმობდეს, როგორცაა «წმიდისა ეპიფანეს თქმული კვაძრელისაჲ», რაც სხვებს არ გააჩნია და რაც იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ეს თავი სხვებისაგან განსაკუთრებული არის.

კიდევაც რომ სწორი არ იყოს ის ვარაუდი, რომლითაც «აღმთქუნი» ზემოთ აღნიშნულ ფსალმუნთა შვიდეულს უნდა აღნიშნავდეს, ის მაინც უღავია, რომ საკუთრივ «აღმთქუნი» მე-44 ფსალმუნია, ხოლო მისა მთარგმნელი სამღვდილად დაჩიდა. ესლა კი, როცა ვარკვეულია, რამ ამ ფსალმუნის განმარტების თარგმანი დაჩის ეკუთვნის, მისი თვისების გამოკვევა, რაც დედანთან დაპირისპირებით უნდა მოხდეს, საშუალებას მოგვცემს სხვა ფსალმუნების განმარტებათა თარგმანის დედანთანვე შეპირისპირებით მივაკვლიოთ იმას, ეკუთვნიან თუ არა ისინიც მე-44 ფსალმუნის განმარტების მთარგმნელს, დაჩის. დაჩის თარგმანად სხვებს იმ შემთხვევაში მივიჩნევთ, თუ აღმოჩნდება, რომ ისინიც დედანთან მიმართებით იმავე თვისებებით ხასიათდებიან, რითაც უეჭველი თარგმანი.

ამ საქმის აღნიშნული გზით წარმართვას ერთი დაბრკოლება ელოდება წინ. ეს ისაა, რომ სომხურ ხელნაწერებში ჩვენ ვერსად მივაკვლიეთ ეპიფანე კვაძრელის სახელით ცნობილ ფსალმუნთა განმარტებებს შორის მე-44 ფსალმუნის მომდევნო ფსალმუნთა განმარტებები¹. ამიტომ მოკლებულიცა ვართ საშუალებას, შევამაგროთ ამ მხრივ ჩვენი ვარაუდი, რომ მომდევნო ფსალმუნების (45-50) განმარტებათა თარგმანიც ერთსა და იმავე პირს უნდა ეკუთვნოდეს თქო.

სტეფანე მტბეპართან მიწერილი წერილიდან, როგორც ვნახეთ, ჩანდა, რომ დაჩის მხოლოდ შვიდი ფსალმუნის კომენტარის თარგმანი უნდა ეკუთვნოდეს. ამ შვიდზე ითხოვს ის მწყემსთ-მთავრის ნებართვას: «ჭერ თუ იყოს, შერ მიერ დაენერგნენ შორის ეკლესიასა-ო». კიდევ მეტი, დაჩი იმასაც სთხოვს სტეფანეს, რომ «უკუეთუ ჭერ არს განსრულებაჲ [იგულისხმება მთელი ნაწარმოების თარგმანი], სიწმიდემან შინმან განასრულენ, მე უცალოვებისა ჩემისაგან ვერარას შემძლებელ ვარ-ო». როგორც იჩვევა, სტეფანეს დასტური დაუცია დაჩის თხოვნისათვის, შეუწყნარებია მის მიერ თარგმნილი ფსალმუნების განმარტებები ეკლესიაში დასასერგავად.

¹ ეპიფანე კვაძრელის ფსალმუნთა განმარტებების სომხური თარგმანის არსებობა ვიცოდით კარაპეტ ეპისკოპოსის ნაშრომით (Кнѣгъ Псалмовъ... Епископъ, 1914, გვ. XLIX - L), რომელიც ეპიფანეს ფსალმუნთა განმარტებების ერთ ისეთ ხელნაწერს ასახელებს (ეკშიპიანის სიძველეთ-საცავის ხელნაწ. ფონდი, № 1204), სადაც ზოგჯერ კრცლად და ზოგჯერ მოკლედ მოთავსებულია განმარტებები. შემდეგი ფსალმუნები: I, V, VI, VIII, XVII, XXII, XXIII, XXVIII და XLIV. ამითგან გამოვიღეთ, ქართული ტექსტის შესატყვისი მასალა. ამას გარდა «მრავალთავებშიც» ვხვდებოდით საკითხავების სახით ზოგჯერ ეპიფანეს სახელით წაწრილ ფსალმუნთა განმარტებებს. მცირეოდენი მასალა იქაც მოვიპოვეთ, რაც ვამოვიყენეთ კიდევაც ჩვენი მიზნებისათვის ტექსტების გამოქვეყნების დროს.

მა ქვეყნის მოსახლეობად, რაც იქიდან ჩანს, რომ მთარგმნელობის ნაღვენი მის ქუჩითი ერ-
თად შედგენილია ქრებულში მესუთა, როგორცაა «შატბერდის ქრებული». სტუფა-
ნებთის რომ მიუღებულა ელიოჩინოლიყო თარგმანი, მაშის ის სხვანაირად მოეყრი-
ბიდა მას, ის შეესრულებდა აღმათ დაჩის თხოვნასა «უქუეთუ არა ღიხს რა ამე
აყოს, წიგნი ესე ღაქვ და სიუცბს ჩემი დაფარაღო», იქნებ შეიძლება იფიქ-
როს ვინამე, რომ სტუფანი მტვრეარმა დაჩის ნაწილობრფ თხოვნას ის ნაწილიც
შეესრულა, რომლისათყ ის ვასრულებას თხოვლა, რადგან «შატბერდის ქრებულში»
მარტო შვიდი ფსალმუნს თარგმანს კი არაა მოთავსებული, არამედ რვისა კიდეც. ამის
გარკვევა შემორე ხსენებული სამუღლებით არის შესაძლებელი. ნახუენები გზით თუ
დღემდებდოდა, რომ ის შვიდი ფსალმური, რომელიც წინ უძღვის დაჩის უქვულ
თარგმანს (44 ფსალმურის განმარტებას), სხვაობს თავისთ თვისებებით უქვანსუნ-
ლისაგან, მაშინ შეიძლება მიგვიჩნიოთ ვგი სტუფანეს ანდა სხვა ვისმე თარგმა-
ნად. ამის შესრულება შესაძლებელია, რადგან ამ ფსალმუნების განმარტებითა თარ-
გმანის საკმაო ნაწილი უქვე დატებული გვაქვს სამხურთში. აღნიშნული ცხით წარ-
მოებულა ძეობა გვარკვევს, რომ ამ ნაწილის ქართული თარგმანი: სხვაობას არ
გვარჩენებს დაჩის უქვული თარგმანისაგან, მათ ერთნაირი თვისებები ახსიათებს
და ამიტომ უნდა დაჩის ნამუშავევი ჩანან. ამრიგად ყველა ფსალმუნის განმარტე-
ბას თარგმანი ერთ პაის უქუთვინს.

როგორი თვისებებისაა დაჩის თარგმანი, ამის განხილვა მისი უქვული თარგმა-
ნით, კი მე-44 ფსალმუნის განმარტებით უნდა დავიწყეთ. საერთო წარმოდგენი-
სათვის მისზე, ამ საკმარისია მოვიყვანოთ ერთი მცირე ნაწყვეტიც კი ამ ფსალ-
მუნის განმარტების ქართული თარგმანთან დედანთან ერთად.

შაბაძე ჟანს დასა ხაასიშისა რა
დომ რანსა მარგაქე ყარასკანსა ღა-
რთაგ და ასაგ. ხას ყაჯა საყოთიძე
რაქასკანსა და ყარაქასკანსა. ღირჭ
აგს ყაარ ართაგ ხეაქ და ზოსაქ, და
ღოსარჩაგთყმანს და იქრასა ათბე და-
ფხა ამსხვინდ და ყაარქმომს ამხ-
საქსა არგართე უროგ ყარაქს და ღირჭ
და მსაყოთიე მარგასკანსოქმანსა იუ ამას
უნარმასკანს (კანსარყოთიქმანს და
ყმზსამქრ ყაოქმანს ყარ და (კანსარმას-
კანს) დაქმანს ამსხსაქსა სამარყო-
ქმანსაგ დასარმასა ყარასკარ არქსა
ღირ იოქსა ყოქსანს ათბეს.

უწინარესს ფსალმუნისა ამის ძრავალი
სიტყუთაა წინადაწარმეცყუელითაა მყო-
ხარებით წარმოთქუა და გვთხზა, ხოლო
ფსალმუნითა ამით სიტხრული და ნიჭი მა-
გუმაღლა. შესხმად აღუღებინს და ქებით
ვალობს და განცხრომით გზრუენებს და ახა-
რებს ყოველსა სულსა ძლივასა ყოველთა
მართალთა თვსთა მიანიჭებს და მიჰმა-
ღებს, და დმრძისა შეჩვენასა არა ხოლო
თუ კიორცოგითა დღინ ზედა, არამედ
თავსაყა ყოვლისა უღმრთოვებისისა ემ-
მაცსა დასატყუებელიად დასდებს და
ფურცათა დასათრგუნველად შეიქმს.

თუ დავუკვირდებთ აბივე ტექსტს, დედანსაგან და თარგმანსაც, პირველი რაც
თვალში მოგვხვდება ისაა, რომ თარგმანი სიტყვათა მიძღვევრებით თითქმის გა-
სურხრულია მისდევს თავის წყაროს. ამ მხრივ, მაშინადადმე, შეიძლება ითქვას, რომ
ისინი მთლიანად უქვრენ ერთმანეთს მხარს. ესეა თუ ცალკე წინადადებების ავიღებთ

და ერთმანეთს დასწრისპირებით ვანვილივით, ვნახავთ, რომ აქ შესაბამისად უკვე დაბეჭდულია. დედნის სიტყვების ფორმებსა და კატეგორიებს, ისე როგორც ამ სიტყვების როლს წინადადებაში, ხშირად მთარგმნელი ანგარიშს არ უწევს, ის მხოლოდ თანმიმდევრულად იღებს სიტყვებს, მათ ნივთიერ მხარეს, და ურთოვრობას ამ სიტყვებს შორის ხშირად თავით ამყარებს, დედნისაგან დამოუკიდებლად. კიდევაც რომ შევჩვენებოთ მთარგმნელის ასეთი შეუბოძებლობა დედნის მხრით, მაინც ისეთ ცვლილებებს, როგორცაა ქვემოთაღნიშნულ მსაზღვრელად ვაღმოვებამ («წინადასწარმეცხუელისაჲ - წინადასწარმეცხუელისაჲ»), გენდრეში დასმული საზღვრული სახელის ზმნის პირიანი ფორმით შეცვლას («სურათს - მაცხუ მადლა») და ვარემოების სიტყვის პირდაპირ ობიექტად ვაღმოვებამ («სადასწარმეცხუელისაჲ - წინადასწარმეცხუელისაჲ»), ვერ მივიჩნევდით დადებით მოვლენად, რამდენადაც დედნის სისწორე, შინაარსი ძეგლისა, ბევრჯერ შეშლად უნდა ხოლმე. თუ მთარგმნელის ანგარიშს იხილოთ, რომლითაც იგი გვაუწყებს რომ ტექსტი სომხურიდან ვითარგმნო, სხვა შემთხვევაში, ასეთი ვითარების გამო ვაკვირდებით ვაგონს ქართული ტექსტის სომხურის თარგმანად.

ქართული ტექსტის სომხურზე დამოკიდებულებას, სხვა შორის, დამოკიდებულებას მოწმობენ: ასე მაგ., ზემოთ მოყვანილ ნაწყვეტში - დიასპორაში (შენახილულად) ვაღმოვებულია სიტყვებით «განცხრომით გკრუნებს». მოყვანილი სომხური სიტყვა ზმნის კურხატორ ფორმას წარმოადგენს, რომლის მავარამოვებელი - დიასპორაში წარმოვებულ ფსთან ერთად დაფასებულად როგორც «ჩენა-ჩინება» ზმნის ფორმას, სრულად დიასპორა კიდევ, რომელიც ცალკე ხმარებისას ზედსართავია ჩვეულებრივ, «განცხრომად» არის ვადმოთარგმნილი. ზოგიერთი non sens-ი სიტყვის ვრადიკულად ვარჩევლობის ნიადაგზეა აღმოცენებული. ხსენებული ნაწყვეტის მიმდევარ სტრუქტურებში (ნ. გვ. 168) ამის მაგალითი ვაქვს. მთავრული დაწერილობით შესრულებულ ხელნაწერში, რომელიც ხელთ ჰქონია მთარგმნელს, სიტყვების წარმოცხადებას სილიციური ად და ვადმოვებულ კიდევაც «განახლება-და» ასეთი შემთხვევები, ვაქვს არაა, ქართული ტექსტის სომხურიდან მომდინარეობას ვკვირვებ.

დაჩის მიერ აღებული ასეთი მთარგმნელობითი ვეზი სხვა ფსალმუნების ვამბარტობით თარგმანებშიც ახასიათებს. იქაც მეტწილად თავისებური შეხამება სიტყვებისა, რომლებიც ბევრჯერ სათანადოდ ვატეორიითა და როლით, რასაც ისინი ასრულებენ წინადადებაში, არ არიან ვადმოცემული.

ლექსიკური შეუსაბამობაც ყველა ნაწილში არა ერთგვარ ვახვდება თარგმანსა და დედნის შორის. წილი ასეთებისა ვრადიკული ან ფონემური აღრვისაგან მომდინარეობს. ასე მაგ.:

1. სმარს - სიცრუე («სმარს» ხე ცეცხლ აძრავს (გვ. 168, 4) - სავსენი სიცრუით).
2. სურ - არასე - აღდგომა («სურს - სურს») ჭარბ არასე, არარაი ვიძებს ხრესასე მსას (სასაქარსად (გვ. 158, 24) - რამეთუ აღდგომამ - მართალია საქმეთებრ მათთა მსგავსად ნათლისა მბრწყინებელად ელვად; რსკ ამარავს (ნ. ს. სმარს) არასე ვარსესას ვიძებს ხრესასე (ლხსაჲ სურს - ხოლო ელმართონი აღდგომასა ბოლოთა საქმეთა მათთა თანა შეუღვობოთ წარწყმდენ (გვ. 158, 24).

3. **Աւրէնք** - მოსიხსლე (+ არինს) ' Աւրինաւքն հանդերձ և հաւարովք... գործիցեն (გვ. 152, 24) - მოსიხსლეთა თანა შჯულოვრად... იქმზნ.
4. **Բանական** - სიტყუანი (+ Բան) ' Յորժամ... հիւանդանայ բանական հոգին մեր (გვ. 165, 23) - რომელსა յամես... დასնեւրდიան სიტყუანი (სულთა ჩუენთანի)։
5. **Բնաւորութիւն** - მძლავრობა (+ բնաւորութիւն) ' Զայլանդակ զբնաւորութիւնն սաყանայի և զմար իսაქանեսաց (გვ. 172, 8) - გრძნებანი და მძლავრობანი ეშმაკისანი [და] სიკუდილი განაქაջვა.
6. **Եղեալ** - გამოვიდა (+ Ելեալ) ' եւ եղեալ փրկութիւն ամենայն աշխարհաց (გვ. 170, 3) გამოვიდა მეცხვრად ყოვლისა სიფლისა.
7. **Երևին** - თვისა (+ Իւրոյն) Ե. Հանդերձեալ։
8. **Ըմբռամարութիւն** - ჭეშმარიტება (+ ճշմարտութիւն; გვ. 156, 21).
9. **Ըսար** - აქა (+ Եկար) ' Ըսար յուրփմանէ աւրինաց (გვ. 154, 8) - აქა მორჩეულსა წყლითა შჯულისაათა.
10. **Թափ անցանէ** - მიფენა (+ թափանցել) ' Թափ անցանէ սուրն-მიფენითა Զბշլի (გვ. 172, 18).
11. **Լուծեալ** - შეუღღვიღნი (+ Լուծ) ' Գործքն իւրեանց Լուծեալ կորնչին (გვ. 158, 25) - **կაქმეთა** მათთა თანა შეუღღვიღნი **ჩარჩეჳდցն**.
12. **Կազմեալ** - ձեռბავნ (+ Կამեալ) ' Կճիսն Կազմեալ ուղղեսցէ (გვ. 165, 29) - ცենთա **ձեռბავն** და **წარმართებულ** იყვნინ.
13. **Համառար** - ერთობით (+ համ-) ' Ասասցուք համառարիք (გვ. 152, 3) - ვთქუათ ერთობით.
14. **Հանդերձեալ** - თანა (+ հանդերձ) ' Որ աւաքինութեանն են յարդարագործութեան ճգնաւորք ի հანդերձեալսն Երևին վարմանագանք պարզաբնութիւնք **Նոցա** (გვ. 155, 21) - რომელთა სიწმიდით და სიմართლითა მარჯუაწებობა თანა თვისთა ყოვლად **შემკობილისა** და **ნაყოფისა** მათისა **გამოდებთა**.
15. **Հողմ** + **ქუეყանა** (+ հող) ' Հინեսալք և անհաւարք որպէս փոշի հողմոց (გვ. 157, 1) - **განქრულ** და **დაუმტვიცებელ** ვითარცა **მტუენნი** **ქუეყანისანი**; **հողմակობեալք** են (გვ. 159, 8) - მიწად მიიქცეს.
16. **Մարչել** - შეწირვა (+ մարուցանել) ' Ի սպասաւորութիւն մարչեան (გვ. 174, 3) - **მსახურებასა** **შესწირვენ**.
17. **Մ'նալ** - მსგავსად (+ նման) [ნ. 2].
18. **Ունէլ** - სახელღებო (+ ան-ուանել) ' Որ սբբութիւնս յիւքեանս ունին (გვ. 161, 13) **რომელნი** **სიწმიდით** **სახელღებულ** **սრბან**.
19. **Պարուհասել** - პატივის მიწევა (+ պարիւ + հասանել) ' Պարուհասեսաց (გვ. 172, 10) **პატივის** **მიწევს**.
20. **Յասուն** ' **ყասմանէ** - ამის მიერ (+ յայսմանէ) ' Վասն զի Կեսանորութիւն մყաց իմոց պղտորեսաւ ի քումէ **ყասմանէ** **Կէր իմ** (გვ. 167, 20) - **რამეთუ** **სილ** **ვითა** **გონებობა** **ჩემისა** **ათა** **აღმრღუეთელი** **განკրճობილ** **ვარ** **შენցան** **ამის** **მიერ** **უფա** **լա** **ჩემ**.

ზოგიერთი შეუსაბამობა სომხურ-ქართულ ტექსტებს შორის მარტო დედნის, ე.ი.

ცალხდ. ~~სომხურულს~~ უგზავნიხ (ნ. გვ. 198). ამ სიტყვს უკიდურეს სომხურულ და ხალხურად სავსე სიტყვების სიტყვიანი ბლომად გვხვდება. უსენიჲ:

1. ნ. ე. ბ. ბ. ბ. : ანთმდგმთა ამით გინებოხ რეშითა ო. ძველ სომხურულს „ანთმდგმთ“ შესატყვისი ნიშნად, რომელიც შემდგენი სანოხთა. გვხვდება : სტრანა, რისი შესაბამისი უფრო ჩანს ქართულში ფორმა : სიტყვს ფიქვაურად ითვლება : *ნიჲძაქ, რაც „უჩინეს მინის“ აღნიშნავს.

2. უ. ე. ბ. ბ. ბ. : ~~სომხურ~~ განმარტო სიტყვათგან რეშითა ეკრატეში¹ და მტერისა² ძველ სომხურულს ამ სიტყვის შესაბამისი : ნიჲნიაჲ ; -ასუ (= სუსე), რაც ნიშნავს „უფრტერებან, გმობან, შეეურაცხებან, სორცხვალს“, დღევანდელი ხმარებით : „დაძრან-ჭან, გავაღვანს“. სიტყვის უტიმლოვით უფროა : როგორც ქართულის ფორმა : მონიშნის, ის სომხურულად არის მონიშნისა : ამის მაუწყებელია მრავლობითის დასტეკვა ქართულში : გმრებან და სიტყვით სომხურულში გვინდა ქართულში ბლომად უკიდურეს : ს.

3. ვ. ბ. ბ. : „მომლონ რეშ ხედა პრუი უფე მადღისა შენისაჲ“, ამ სიტყვით შესაბამისად ძველ სომხურულში : სრქ, სრქი, რომელიც ნიშნავს „უფრტერს, ბრწყინვალეობას“. უტიმლოვით ამ სიტყვისად უტიმობა :

4. უტიმლოვით : „უტიმლოვან კეთილ შეგმინე მე“ : „უტიმლოვან“ რეშუფ „უტიმლოვან“ უნდა იყოს : სიტყვა ბერძნულად ἄνθρη, რაც „პირს, კერძოდ მის ზურს ანიშნავს სხმარება სომხურულში : სტრ.

5. უტიმლოვით : „მომლონსად მიძლდე მე“ : „მომლონსად“ ბერძნულად სომხურულში სიტყვა : ἄνθρη, ἄνθρη (ნიშნავს ბერძნულად). ძველ სომხურულში ის არ გვხვდება ; მარტო ერეშია მარტაჲტრის (XVII ს.) ლექსებში მოთხოვნილ თურმე : ნიჲნიაჲ.

6. გ. ბ. ბ. : „განმავლინ შე გრებნთ ზვი ძნიად მავალით“. „გრებ-ს“ სომხურულ ბლომად ნიშნავს, რაც „ფიქვალს, გრებ“ ნიშნავს. ეს ის სიტყვაა, რომელიც რაც ქართულში „გრებ-ს“ აჯამირებენ (ნ. მარტ, ნ. აღმარცია).

7. ბერძნული ფორმით : „მომლონ მე თესმელოვითნსა შის სომხურულში“ : ძველ სომხურულში ის სიტყვა ამჟამად აღნიშნავს : მონიშნისა ; მონიშნისა ; მონიშნისა : ბერძნულში ეს „ლემელოვით ბრძან“ აღნიშნავდა : „ბრძანს ან სხვადავს“ აღნიშნავს ის სომხურულში ; რაც ქართულ უტიმლოვით ლექსით ჩანს.

8. ნ. ე. ბ. ბ. : „გამომიძინე მსავლითსაგან პიტაჲნი ვანთხოვნიყოლოვითნსაჲ“ : სიტყვა მონიშნისა მომლოვითნისა : სიტყვა „რაც“ „უტიმლოს, რეშის“ აღნიშნავს. მისი ბლომად ძე სომხურულში : სრქ, რაც დღესდღეობის უფრო ნიშნავს ნიშნავს.

9. ვ. ე. ბ. : „სომხურულში ვე ვეშთათსა მათგან სომხურულში“ : სომხურულში ამ სიტყვის შესაბამისად ქართულში : სიტყვის, ნიშნავს, მონიშნის, უფრტერულს „აღნიშნავს. მისი უტიმლოვით უტიმობა :

აქედ. ნ. მარტ „ვე-ს“ სომხურულში ქართულში : ნიშნავს მონიშნისა =

¹ სიტყვის უტიმლოვითნსაგან ნ. ვილ. ბ. მ. აქარიანის დარსნიანი სიტყვათმცოდნეობა : სტრ. : სტრ. : 1926-1932 პ.

² სტრ. : სტრ. : სიტყვათმცოდნეობის უტიმლოვითნსაგან ნიშნავს : სტრ. : 1935 პ. გვ. 40-41

„მაღალი, დიდი, ზეციური“ - ჩვენს კონტექსტს არ უღებება. ეს სიტყვა მიაჩნიათ მომდინარედ ფალაურიდან, სადაც მისი მნიშვნელობაა - „უმჯობესი“.

10. ვაკასი : „ღირსად გმოსიეს ვაკასი ევე სამღღღოა“.- ამ სიტყვას სომხური შესაბამისია վակաս, რაც „საბურველს ან საბეჭურს“ აღნიშნავს. ეტიმოლოგია უცნობია.

11. დროატი : „მივიღებთ დროატი ხალმართა“.- „დროატ-ის“ შესაბამისია სომხურში դրուսაჲ, რაც „ქება-ს“ ნიშნავს. სიტყვა ირანულიდან მომდინარედ ითვლება. ქართულში ის სომხურით ჩანს შემოსული.

აღნიშნული სიტყვებიდან წილი ბერძნული მომდინარეობისაა (4, 5, 7, 8), წილი ირანულია (1, 11), ხოლო დანარჩენის (2, 3, 6, 9, 10) წარმომავლობა უცნობია. დანი, როგორც აღვნიშნეთ (გვ. 0183), ტბეთს დამორებულ აღვილას მოღვაწეთბს, საფიქრებელია სამხრეთით ან დასავლეთით-იგი სომხურის მცოდნეა. ბერძნული, როგორც თვით აღიარებს სტეფანე მტბევრისადმი მიწერილს მიმართებაში, მას არ სცოდნია. ამიტომ ზემოთ აღწერული ბერძნული მომდინარეობის სიტყვები მას ბერძნული მწერლობით კი არ ეწეება მეფისებული, არამედ, უნდა ვიფიქროთ, სომხურით იცნობს, მაგრამ, როგორც გზადაგზა აღვნიშნავდით, ეს სიტყვები ძველს სომხურ მწერლობაში ფართო გავრცელებისა არ ყოფილა, რის გამოც უფრო სწორი იქნება მივიჩნიოთ, რომ ის ცოცხალი სინამდვილიდან, პრაქტიკიდან, იცნობს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დაჩის ვინაობის შესახებ პრსენტს ისეთი ნებეღღღება, თითქმის ის სომეხი (ან „გაქართველებული“ სომეხი) ყოფილიყოს. ეს ახრი მ. ჯანაშვილს ეკუთვნის¹. თავისი მოსაზრების საბუთს ის იმაში ხედავს, რომ „იგი (ე.ი. დაჩი) წერილს სწერს ანტონი პროველს და 13 სტრიქონის მანძილზე 6-7 სიტყვას სომხურს ხმარობს-ა“. ამასთანავე ესევე მკვლე ვარი ფიქრობდა, რომ დაჩი „მწვალებელი“, ე.ი. მონოფიზიტი ყოფილიყოს.² არავითარი საბუთი არა გვაქვს შევიწყნაროთ უკანასკნელი აზრი. არა მგონია, „მწვალებელ“ სომეხს თავისი თარგმანის დასაწერებად „ეკლესიასა შორის“ მიემართა სტეფანე მტბევრისათვის, რომელიც დიოფიზიტი მწყემსთ-მთავარი იყო. რაც შეეხება იმას, რომ სომხური სიტყვები (უკეთ, სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვები) გვხვდება დაჩის წერილში, რომლითაც ის ანტონი პროველს მიჰმართავს (ნ. გვ. 198), ეს იმ კუთხის ვისათვის უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი, სადაც დაჩი მოღვაწეთბდა. თვით დაჩი შეიძლება სომეხს ყოფილიყო ჩამომავლობით, მაგრამ ის როგორც მწიგნობარი უფრო ქართველი ჩანს, ვიდრე სომეხი. ამას მისი მთარგმნელობის ის ხერხი მოწმობს, რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ (გვ. 0191), იქიდან მომდინარეობს, რომ ის სომხურ მწიგნობარს სათანადოდ ვერ არის დაუფლებული. ეტყობა, ჯს-ის დამდგენისათვის დაწაფება სომხური მწიგნობრობით ისეთი ცხოველი აღარ ყოფილა ტაი-კლარტეთში, როგორც ეს აღრე იყო.

¹ მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა. წიგნი I, თბილისი, 1900წ., გვ. 104-105.

² იქვე, გვ. 106.

* * *

სიღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ძეგლი, რომელიც X ს-შია ქართულად წათარგმნი სომხურიდან, არის: 1. « სამხილებელი არიანობთა და ეგნუმიანობთა ბირთვად უწესიებისა » გრიგოლი ღვთისმეტყველისა.

იუ. გრიგოლი ღმრთისმეტყუელი: სამხილებელი არიანობთა და ეგნუმიანობთა ბირთვად უწესიებისა.

ქართული ტექსტი, რომლის სრული სათაურია: «საქითხაეი, თქუმული წმიდისა და ღმერთ-შემოსილისა მამისა ჩუენისა გრიგოლი ღმრთის-მეტყუელისა, სამხილებელი არიანობთა და ეგნუმიანობთა ბირთვად უწესიებისა, რომელნიიგი მისწრაფე იყვნეს ჩვალებისაებრ თუხისა ცთომილად ღმრთის-მეტყულებად და წინაშე ურწმუნთა საშველსა ჰყოფდეს მართლ-მადიდებელთა თანა; და უღირსთა და ჭაბუკთა კაცთა მღღელად და ებისკოპოსად კელთა დაასხმიდეს, და სხუასა მრავალსა უწესიებასა იქმოდეს, რომელთაცა ამხილა წმიდამან გრიგოლი »; მოთავსებულია კრებულში, რომელიც საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქალეოგრაფიულ განყოფილებაშია დაცული - A № 87 (კვ. 7/1 - 785). ხელნაწერი უთარილია, ხელის მიხედვით მას XI ს.-ით ათარიღებენ¹.

გრიგოლი ღვთისმეტყველის აღნიშნულ სიტყვას ხელნაწერში ბოლოს, ცალკე, გამოყოფილად, დართული აქვს განმარტება ერთი ადგილისა, რომელიც წარმოადგენს ავტორის შეკითხვას მოწინააღმდეგისადმი - „მალისა ფილოსოფოსისა მიმართ“. დასმულ კითხვებში მოხსენებული არიან ძველი ბერძენი ფილოსოფოსების მოღვაწეობიდან და მოძღვრებიდან ზოგიერთი მომენტები. ესენი რომ ვურეგებარი არ დარჩენილყვნენ შეკითხვლისათვის, უცნობ კომენტატორს მათთვის ახსნა-განმარტებები მოუცია. კომენტატორი ქართველი არ უნდა იყოს, რადგან მსგავს ახსნა-განმარტებებს სხვა ენებზედაც ვხვდებით.

ხსენებული ნაწარმოები ღვთისმეტყველისა სომხურადაც მოიპოვება. სომხური სათანადო ტექსტი მრავლად არის წარმოდგენილი ხელნაწერებში. ჩვენ «მატენარანის» შემდეგი ხელნაწერებით ვისარგებდეთ: № 1500 (803 წ. - 805 წ.), № 3495 და № 3284-ით. მათში ამ ნაწარმოების სათაური ასეთია: « Գրիգորի ասყოւածաբանի (ვარ. სպისსიպოსი) სსագაყაყուցი 'სა 2 სსსოძխაყისს »; შემორე ხსენებულ კითხვათა ახსნა-განმარტებანი სომხურს ზოგიერთ ნუსხაში, მაგ, № 3284-ში, აშიაზეა მოთავსებული²; ზოგიერთში კი სრულიად არ იპოვება, მაგ, № 1500 და № 3495; აღნიშნულ ახსნა-განმარტებებს ე.წ. «*შსყოდაზაყ ვჳრჳ*»-ებშიც ვხვდებით. ჩვენი მიზნებისათვის ქვემოთ ზოგიერთ მათგანსაც ვიყენებთ. ესენია: № 5602 (126 წ. - 127 წ., XIII ს.-ის ხელნაწ.³) და № 6362 (1181 წლის ხელნაწერი⁴).

¹ Թ. Զ. Չորց Գ Ո Մ Ո Ւ Տ, = Ս ի ս լ ա ը ս Ե ր Կ ռ յ ո ս ւ ց Ե ւ Մ ա փ Ո. Կ Ե ր Կ. Կ Կ 37.
² მსგავსი კომენტარიება ვენეციის კოლექციამიც მოიპოვება თანამედ. სარგსიანის აღწერილობისა: № 316.
³ მას V. I-ით აღვნიშნავთ. ⁴ ამაჲ. V. II-ით აღვნიშნავთ.

ქართული თარგმანის შემსრულებლის შესახებ ორგვარი ცნობა მოგვეპოვება. ერთი ეკუთვნის ნუსხის დამწერს, რომელსაც ის მინაწერის სახით ხელნაწერის იმ გვერდის ქვემო კიდეზე მოუთავსებია, რომელზედაც ტექსტს იწყებს. ამ იკითხება: « ვრიგოლ ოშკელისა თარგმნილი ». მეორე ცნობა კი უფრომ შვირთხაგინ მამდინარეთმს. ეფრემი, როცა ის ხელმეორედ თარგმნის ვრიგოლ ღვთისმეტყველის ამავე სიტყვას, ასეთ შენიშვნას ურთავს: « ლიცვა ყავთ წმიდანთა და ქრისტეს მკურანთა ეფრემისთუთ თარგმანისა, რომლისა მიერ მეორედ ითარგმნა ესე საკითხავი, რამეთუ ნეტარისა ვრიგოლ ოშკელისა მიერ სომხურისაგან თარგმნილი ესე ილენ ვპოვე, ხლო მე სომხურისა წილ ბერძულისაგან კჳალად მეორედ ვითხელე თარგმნად, რამეთუ სომეხისა შვილსა და ბერძენისა შვილიშვილსადა, ნუ-უკუე-და არა უმჯეველსა, თუთ უმჯევი და საკუთარი შვილი აღვირჩიე ამ საქართ. მუხუთმის ხელნაწერთა ოფინდი, № 292, ფ. 314¹. როცაც ეფრემ მკირის ცნობა მოწმობს, და ვანსაკუთრებთ კი ზემორე აღნიშნული მინაწერი, ვრიგოლის მიერ თარგმნილი ტექსტი ის ნუსხა უნდა იყოს, რომელიც ეფრემის თარგმანისაგან სხვაობს და ხსენებული მინაწერი მოუპოვება. მაგრამ როცა მას ჩუენ ვაღარებთ ამავე ძეგლის სომხურ თარგმანს, რომელიც მხოლოდ ერთი რედაქციით არის ცნობილი, სრულ შეგვედრას ვერ ვპოულობთ. თქმულის სამომხოდ მოვიყვანთ ნაწარმოების ერთ აღვილს და მის იმ ახსნა-განმარტებებს, რომელიც ქართულში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თვით ნაწარმოებს ერთვის, ხლო სომხურში ცალკეც მოიპოვება.

[კითხვანი მადლითა ფილოსოფოსისა შიშართ, რომელი წინა*.

აღუღებების სიტყვთა სარწმუნოებასა ჩუენსა].

კორმანსა¹ ხნა² კ³ქმასი⁴ოქი⁵ დ⁶ლო-
ქი⁷ხს⁸. ს⁹ დ¹⁰ლო¹¹ო¹²ხს¹³ს¹⁴ დ¹⁵ო¹⁶ქ¹⁷ი¹⁸ა¹⁹ს²⁰კ²¹ან²²ა²³, ს²⁴
დ²⁵ლო²⁶ს²⁷ს²⁸ კ²⁹ა³⁰რ³¹ა³²გ³³ა³⁴ ს³⁵ო³⁶ფ³⁷ის³⁸. დ³⁹ს⁴⁰ქ⁴¹ს⁴²ა⁴³ს⁴⁴ა⁴⁵ ს⁴⁶ო-
რ⁴⁷ა⁴⁸დ⁴⁹ს⁵⁰ა⁵¹რ⁵²(⁵³)⁵⁴ ს⁵⁵ა⁵⁶ს⁵⁷ნ⁵⁸ი⁵⁹ქ⁶⁰ი⁶¹ს⁶²ს⁶³:

- ა: შემომუსრენ მე პითავორეს დუმილნი;
- ბ: ორფითისის უცერცოვებანი და თუთ ივინივე მათოვს;
- გ: სეფითისის ახალ-სახენი ხუათობით სილაღენი.
- დ: პბრძილე შენ ქლატონის შესახედავთა და სხუად და სხუად გუმაღ სულთა ცვალებისა ქადაგებასა, და ვარემოქცევითა ტყევასა სულთა ჩუენთასა, და უშუერე-ბით შუენიერთა შიშართ გუამთა ტრფი-ლებასა სულთასა.
- ე: ვპიკორეს უღმრთობებასა და განუკუთვლთა შესახედავთა ქადაგებასა და მისსა მას სიციფით მშუებულობასა.
- ვ: არისტოტელესსა შეეჭეც შენ სიტყუა-

ქასსა¹ ხნა² კ³ქმასი⁴ოქი⁵ დ⁶ლო-
ქი⁷ხს⁸. ს⁹ დ¹⁰ლო¹¹ო¹²ხს¹³ს¹⁴ დ¹⁵ო¹⁶ქ¹⁷ი¹⁸ა¹⁹ს²⁰კ²¹ან²²ა²³, ს²⁴
დ²⁵ლო²⁶ს²⁷ს²⁸ კ²⁹ა³⁰რ³¹ა³²გ³³ა³⁴ ს³⁵ო³⁶ფ³⁷ის³⁸. დ³⁹ს⁴⁰ქ⁴¹ს⁴²ა⁴³ს⁴⁴ა⁴⁵ ს⁴⁶ო-
რ⁴⁷ა⁴⁸დ⁴⁹ს⁵⁰ა⁵¹რ⁵²(⁵³)⁵⁴ ს⁵⁵ა⁵⁶ს⁵⁷ნ⁵⁸ი⁵⁹ქ⁶⁰ი⁶¹ს⁶²ს⁶³:

¹ კ. კეველიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I. თბილისი, 1941წ., გვ. 151.

² ს. ა. ები: ქასსა. ³ დსქასა, დსქასა, დსქასა, დსქასა. ⁴ + ს. ⁵ დსქასა. ⁶ ანა.

⁷ ს. ა. ები. ⁸ დსქასა. ⁹ + ქმასი. ¹⁰ ს. ა. ები. ¹¹ დსქასა. ¹² ს. ა. ები.

მანკანასაგი ნი(ლ)ნი¹ ვეანს² მარტკაიხს³ ანსაიციქისსა. ებმარაისსი ეკანს⁴ ეკს-
კანსაგს ეკლკოიციქისს⁵ ა დასკაიცი-
ქისსს:

ნ: კუალად ძიწათეთა მისთა მიხთმქეცე(რ)ად წოდებულთაა განმიმარტე მე
წარბ-მალთბა,
(წ): ვინათუ ნაყროვნებთ უძღვებბა და სიღნიოშყ გლეხურთაა მათ.
ქანსა ქსა ღონსაიციქისს ეკანსა-
ხოციქისს⁷ არღმარაისს⁸ თრ კარაყა სა-
ყოიბიონს, ქანს ღიჩხს, კარაყა⁹ კიოღს,
ქანს ოხსაგს წარესაგს და ჯარაგს¹⁰, დორს
ქანს მილოციქისს¹¹ საყოისაბიციქისს¹²
ნიციქაბიციქისს¹³ საყოისაგს დაყოი-
ციქისს ირავაჭობსს:
სტბიან უღმტოციბით და ვარსკუელათა ძლიერებბა რასჴე ქაღაგებენ და საკვრეკელ
ჰყოფენ.

მოკლესა ჰელოვნებბა და სეგარდაბო ახს
განგებულებბისა განსაზღვრებბა და რომელი
მოკუდავებისათს სულითა ჩუენთაჲსა ყო
მან ზამომეტყუელებბა და მოსტა კაცობა.

თ: მითხრენ მე ამაოებბანიცა იგი და
სიციბილნი მათნი, რომელნი იგი ლმურითა
მიერ ჰელით-ქმნულთა შესტყუეს, რანი არიან
კერპნი მათნი. იცყოღე მსხუერატლოთსტყუა
მათთა და ეშმაკთა მათთს, მათ მიერ კეთი-
ლად დაბორტად სახელდებულთა, რომ
მელნი იგი ვითარცა ცნობა-მოდებულნი
ბლიერებბა რასჴე ქაღაგებენ და საკვრეკელ

თარგმანებბა ზემოწერილთა მათ რიცხუეულთა ძნობად ვულის-
კვის საყოფელთა სიტყუათაა

ქიქმადორას კარაკტერიციქისს ნიციქისს
არამაქტრ ღონ ქხსს და ოქსაქსს ს.
ამ.
[v. I: ქიქმადორას კარაკტერიციქისს ნიცი-
ქისს დჩხს ამ არამაქტრ ღონ ქხსს აი ყი-
მასარაქტრისა ოცხსს ხაქსსა:
v. II: ს. ამ ქიქმადორას ღონ ყარეტრ
კარაკტერისს.].
ორქისს ოღონს საყაგ ჯოციქს და
დრადრ ატრნს ოცქს:
[v. I: ხსს ორქისს არქისარტსაგ ოღონს
ჯოციქს, აი დრადრნს ატრნს ოცქს, საქს, თრ
ყოღონს ოცქს... v. II: ორქისს არქისს ბე-
რადრნს ოცქს].

ა: პითავტრეს ბრძენთა მათგან სიტყ-
ლისაგანი იყო ფილოსოფოსი, და სწავ-
ლად მის თანა მოსტრულთა მათ სუთ წელ
დუმილსა უბრძანებდა და არა შეუწ-
ლობდა კითხვად რასცა, არამედ რაჲ-
თა ისმენდენ ოდენ და ისწავლიდენ
სიტყუათა საბრძენისათა.

საკიქტის საყაგ ქს რაკათასს ჩხს
ჩხს, საყს სამხსაგს ბრძარქრს:
[v. I: (საკიქტის) საყაგ, ხსს რაკათასს
ჩხს ოქ ყი, საყს სამხსაგს ბრძარქრს: v. II:

ბ: ორფეობს პრტობთა ფილოსოფოს-
მან შჭულად დაუღვა მოწათეთა თსთა
ცერცხა არა ჰამაჲ, რამეთუ თსთ რნათე-
სავსა მაშისა თსთისსა ჰამდა.
ორქისს ჯოციქს, აი ორ ოცქს, საქს, დრადრნს

გ: სეფიონს ფილოსოფოსი აღბუავსა
სხვათა ყოველთა ჩუღა ბრძენთა და თქუა
წინააღმღვობი რაჲსავსა საჭმისაჲ არა ჰყრ
არს, არამედ ყოველი ქრეშმარიტ არსთ.

¹ ნი-ებბი: ნი(ლ)ნი. ² ვეანს. ³ მარტკაიხს. ⁴ ეკანს. ⁵ ეკსკოიციქისს. ⁶ სიტყუეუბა.
⁷ კარაკტერიციქისს. ⁸ არღმარაისს. ⁹ ქანს. ¹⁰ წარესაგს და ჯარაგს. ¹¹ მილოციქისს. ¹² საყოისა-
ბიციქისს და ¹³ ნიციქაბიციქისს.

საყრთ ასაყ. მქ ჯსაჲ ბრჳ რსკარას, აჲლ ამნსაჲს ნდარბჳჲ ლ.

“ოჲსაყრთ ასაყ ამნსაჲს ბრჳჲ ჟს-
ასჲ მქ ჲ, ორიჳჲ ჳრბს აჲლჲ ორჲლს
გრბ მთჲ მარჲანსჲსჲს ჲ ჳორჲჲ ჳანს
ოჳრჲჲ ჳიჳიჳმამჳჲ ჲ ჳანსკოღსჲმამჳჲ
ბ მარჲბრბსჲს ბჲჲანსსჲს:

ლ. V. I: “ოჲსაყრთ ასაყ ამნსაჲს ბრჳჲ
ჳრბსჲს მქ ჲ ორიჳჲ ᳒რბს აჲლჲს ორჲლს მთჲ
მარჲანსჲსჲს ჲ ჳორჲჲ ჳანს ჳოჳრჲს ასაყ ჲ
ბრჳჲ ჳიჳიჳმამჳჲჲჲ მარჲბრბსჲს ბ მარჲბრბს ჳანს-
კოღსჲმამჳჲჲჲ ბ მარჲბრბსს ბჲჲანსს ჲ ბჲჲს
ჳბჳსაჲრბს ოსჳრბ ლქბს ჲ ასბჳრბს ᳒ან-
საჲს: V. II: “ოჲსაყრთ ასაყ, მქ ამნსაჲს ბრჳჲჲ
ჳრბსჲს მქ ჲ ორიჳჲ ᳒რბს აჲლჲს ორჲლს მთჲ
მარჲანსჲსჲს ჲ ჳორჲჲ ჳანს ოჳრბს ჲ ჳიჳიჳმამჳჲ
ბ მარჲბრბს ბჲჲანსს ჲ
ჳბჳსაჲრბს ბჲჲანსჲს ჳანსაჲჲბრბს ჲ
ჳბჳსაჲრბს ბჲჲანსს ჲ ჳანსაჲრბს ჲ
ჳბჳსაჲრბს ჲ ᳒ანსაჲრბს ჲ ᳒ანსაჲრბს:

საჲჲიჳიჳ: ოსაჲს ასაყ ბრბსს ჲ ᳒ანს-
საჲს ასბჳარ. ჲ მქ ჳანსაჲრბს მარჲოჲს ოს-
ჳრბს ჲ ᳒ანსაჲრბს:

ლ. V. I: საჲჲიჳიჳ ოსაჲს ბრბსს ჳანს-
საჲრბს. აჲსაჲ ᳒ანსაჲრბსაჲბრბსს ჲ ᳒ანსაჲ-
საჲს ᳒ანსაჲრბსა, ჲ მქ მარჲოჲს ᳒ანსაჲრბს ჲ ᳒ანსაჲრბს:
V. II: საჲჲიჳიჳ ოსაჲს ბრბსს ჲ ᳒ანსაჲრბს
ასაყ ᳒ანსაჲრბსს. ჲ ᳒ანსაჲს ᳒ანსაჲრბს. ჲ
᳒ანსაჲრბს ᳒ანსაჲრბსს ჲ ᳒ანსაჲრბსს:

საჲრბსაჲრბსს ასაყ, მქ საჲრბსაჲრბსაჲრბს-
ბრბსს მქსაჲ ᳒ანსაჲრბსს ჲ ᳒ანსაჲრბსს ჲ ᳒ანსაჲრბსს
᳒ანსაჲრბს, ჲ ᳒ანსაჲრბსს ᳒ანსაჲრბს ოჲსაჲ
ბრბს, აჲლ ᳒ანსაჲრბსს ᳒ანსაჲრბსს ᳒ანსაჲრბსს
᳒ანსაჲრბსს ᳒ანსაჲრბსს ᳒ანსაჲრბსს ᳒ანსაჲრბსს

ლ. V. I: საჲრბსაჲრბსს ᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲ-
რბსსს ბრბსაჲრბსაჲრბსსს ჲ ᳒ანსაჲრბსსს
ბრბს ᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს ᳒ანსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს ᳒ანსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს ᳒ანსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს ᳒ანსაჲრბსსს

᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს

ლ. V. II: ᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს

᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს
᳒ანსაჲრბსსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსაჲრბსსს

1. ვარ. ᳒ანსაჲრბსს:

დ: პლაცონ ბრბენსან ესრეთ თქუა:
შესახედავი კაცთა ზედა ერთი სახე ჰგო-
ესო, რომლითაცა ყოველნი გამოისახვიან,
ვითარცა იგი ბეჳჳლითა ერთითა მრავალ-
ნი ცკლნი ერთ სახედ დაიბეჳჳდიან და
სულნი კაცთანი მიმთიჳევიანო და გუ-
მითი გუჳმად იცვალენიან და რომელი-
ცა გუჳმი სთნდეს და გულმან უთქუას,
მასცა შინა დაადგერბიანო.

ე: ეპიკოროს ბრბენსან არსნი ყო-
ველნი თვთჳქმნულად თქუნა და შეს-
ხედავნი განუკუთვლად და ვითარმედ:
კაცისა კეთილი და უმჳომბენი ჳამაჳ
და სუმაჳ არსო.

ვ: არისტოტელე ბრბენსან თქუა: ვან-
გეგულებოჳ ღმრთისაჳ ჳვიეს ზეციისათა
ზედა და ვიდრე მზედ და მთოვარედ და
კარსკულავთამდე მთიწვევის, ხოლო უქმე
არღარა შთანთვალსო, და სულისათჳს
კაცთაჳსა რეცა კელოვნის მეტყუელმან
და მოკუდავად თქუნა.

ზ: სიმამჳეგვართათჳს - ესრეთ უკუე
კვსწავიეს ვარეშეთა წიგნთავან, ვითარმედ
ვიდრემლის პლაცონ ფილოსოფოსი ცა-
ცხალად იყო, არისტოტელე და მოჳაფგნი
მისნი ვერ ივადრებდეს ერთსა შინა ჳა-
ლაჳსა დადგომად და სწავლად პლაცონ-
ისნი პატივისათჳს, რამეთუ პატივი მოძღურებისაჳ
მას ეჳყრა, არამედ ადგილითი ად-
გილად იტყუოდეს და ესრეთ სიბრბენის მეტყუელ-
ებდეს. ამისთჳს არისტოტელეჳნთა მათ

რიტორიკითა სიტყვათა მრთინედ ვინა მიმომქცევრად სახელ-სდგეს. ხოლო წარბ-
შვალობედელად გმრთის-მეტყუელმან ამისთვს უწილად მათ, რამეთუ ზუაფნი იყ-
ნეს და ფუდუღნი, და არავის ფრიად სიტყუას მიუგებდეს, არამედ წარბ-მალლი-
მით თანა წარბკდებოდეს.

ღსასკასს არ բարս որովայს-აყ-
რար ქსხ:

I v. I: ღსასკასს არ բարს იხსი որი-
ყայს-აყ-რარ ქსხ; v. II: სმ'ან ჯან ყა-
არქსაჲს შიასს რამარქსს, დორ ხსჯ ას-
კანსქო | მქ არ იცქქს ყაჲსა որიყայს-
მილიქსანსქ.

მასსე ქ ჩქსანსიასე რეს ჯარს ხო-
ყოყანსეხსს ს მასსე რესს ყარქს, დორ
ს ასიოსანსს კანსიოს რაყო რქსს ას-
რქანს ყქსს:

ერთმეორის გვერდით ნიმუშად მოყვანილი ქართული და სომხური ტექსტები
(ჭერ ნაწყვეტი თვით ნაწარმოებიდან და მერმე ამ ნაწარმოებზე დართული ახსნა-გან-
მარტება) ერთმანეთს, როვორც ეს შედარებიდან ირკვევა, არ ხვდება ტექსტობრივ.
შეუძლებელია, მიიჩნიო კაცმა, ქართულის დედნად მის გვერდით მოყვანილი სო-
მხური რედაქცია. რედაქციულად სომხური უფრო ახლო დგას ეფრემ მკირისეულ
თარგმანთან¹ (რომელიც მას მისივე აღიარებით ბერძნულიდან უთარგმნია), ვიდრე
ომკელისეულთან. ამიტომ ცინამღვიღესთან უფრო ახლოს ვიქნებით, თუ დავასკ-
ვნით, რომ ვრიგოლ ომკელის თარგმანის დედანი არსებულისაგან განსხვავე-
ბული და, მაშასადამე, სხვა რედაქციისა ყოფილა.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართული და სომხური ტექსტები ერთმანეთს არ
ხვდება, ქართული შინგ მომდინარედ მიგვაჩნია ისეთი სომხური რედაქციიდან,
რომელსაც ჩვენამდის არ მოუღწევია. ამდენადვე, ცხადია, ჩვენ ვიწყნარებთ
სწორად ზემოთ მოყვანილ ცნობებსაც, რომელთა მიხედვით ომკელის თარგმა-
ნი სომხურიდან მომდინარედ არის აღიარებული. ამ ცნობათა სისწორეს ზემო-
რე მოყვანილი ტექსტის ერთი ადგილი ადასტურებს. ვრიგოლ ომკელის თარ-
გმანში მოგვეპოვება ერთგან იოი სიოს-ი, რომლის წარმოშობა, მეონია, მხო-
ლოდ სომხურ ნიადაგზეა შესაძლებელი. იგი ერთ ტერმინს შეეხება. ესაა
ღსასკას-ის საპირისპიროდ ხმარებული „გლესური“ ნ. შეკითხვისა და ახსნა-
განმარტების მუხლები - შ). ღსასკას ფილოსოფიური ტერმინია. აგი შესატყვისს
წარმოადგენს ბერძ. $\chi\sigma\lambda\acute{o}\varsigma$ - კვნიკოს-ისა. მართალია, ძველ სომხურში იხმა-
რება $\chi\sigma\lambda\acute{o}\varsigma$ -იც, მაგრამ პირველი (ღსასკას), რომელიც ბერძნულის თარგმანს

:ს: გლესურთა მათთვს- ხოლო რ-
მელნიცა გლესურნი იყვნეს და უსწავ-
ლელნი წარმართთავანი იგი შერეულად
და ღნიომად ყოვლისა ფერისა ჭამასა
და სუქასა შექცეულ იყვნეს ნაყრთვნი-
ბით.

:ოა: ხოლო სხუათა მათ წარმართთა-
თვს- ხოლო სხუათა მათ წარმართთავან-
თა, რომელთამე ეშმაგნი ვინებ-კეთილნი
ღმრთად აღიარნეს და რომელთამე ბორღ-
ნი, და კეთილთა მათ უწოდდეს ანტიად-
რესად, ხოლო ბორღთა მათ მადოტესად.

¹ შედარებილობის ეფრემის თარგმანის შემდეგ ხელნაწერს ვიყენებდით: A - № 292, გვ. 343.

წარმოადგენს (XCVI - 202 - ძალი), უფროა გავრცელებული. ძველ ქართულ ფილო-
სოფიურ მწერლობაში ბერძნული ტერმინია სესხებული - „კვნიკიელ-ის“ ან „კვნი-
კიელ-ის“ სახით. გრიგოლ ომკელი, ეტყობა, კერ დაპკვირვებია ჯეროვნად საქმის-
ვითარებას: ესასას ამოუციოთხავს ესასასად, რაც აღრინდელი ქართულრთ
„მდაბურ-ს“ ან „მდაბიო-ს“, ე.ი „გლუხს“ აღნიშნავს, რ მოუყია ტერმინით „გლუ-
ხურ-ი“. სხვანაირად ჩვენს კვნიკიელ-ისათვის ვერ მივიღებდით ქართულ შესა-
ბამისად „გლუხურ-ს“. ამრიგად, ეფრემ მციორის ცნობა სწორი ჩანს და გრი-
გოლ ომკელის მიერ სომხურიდან შესრულებული თარგმანიც გრიგოლ ღვთის-
მეტყველის აღნიშნული ნაწარმოებისა მართლაც დაცული გვაქვს ზემოთ აღნიშ-
ნულ ქართულს ხელნაწერში (A - № 87).

აკად. კ. კეკელიძით გრიგოლ ომკელს, რომელიც მისი შესედელებით ოშკის
ლავრის ძმათაგანი უნდა ყოფილიყო და X ს-ში უნდა ემოღვაწენა¹, გრიგოლ
ღვთისმეტყველის სხვა ნაწარმოებიც უნდა ეთარგმნა. ერთ-ერთ ასეთ ნაწარმო-
ებად მის მიიჩნია «ქებაჲ და შესხმაჲ ნეტარისა კესარიოს ძმისა თვისისაჲ»
(A - № 87, გვ. 785-824). ამ ნაწარმოების შედარებამ სომხურ შესაბამის-
თან, რომელიც ხელნაწერებშია მხოლოდ ჯერ დაცული, გავგვირკვია, რომ
მიმართება ქართულსა და სომხურ ტექსტებს შორის ისეთივეა, როგორიც
წინა შემთხვევაში; არა თუ ტექსტობრივ, არამედ რედაქციურადაც სომ-
ხური სხვაობს ქართულისაგან. არის თუ არა ისიც, ოდესმე სომხურად ერ-
სებულს რომელიმე რედაქციიდან ნათარგმნი, ძნელია გადაჭრით რისამეხ
თქმა, რადგან რაიმე ითი sens-ი აქ არ შეინიშნება.

¹ კ. კეკელიძე, ქართულ ლიტერატურის ისტორია, I, თბილისი, 1941 წ., გვ.
154-152.

ეს ტრიგოლი, როგორც ამას მართებულად აკად. გ. ჩუბინაშვილი მიიჩ-
ნევს ერთს თავის გამოუქვეყნებელ შრომაში, უნდა იყოს ოშკის მონასტრის
ტაძრის წარწერაში მოხსენებული გრიგოლი. აკად. ივ. ჯავახიშვილის
დათარიღებით წარწერა უნდა იყოს ამოჭრილი 958-966 წ.წ. შორის (ძალთ-
გრაფია, გვ. 164-165). ამრიგად X ს-ის მეორე ნახევარზე მოდის გრიგოლის
მოღვაწეობა.

И. В. АБУЛДЗЕ

ГРУЗИНО-АРМЯНСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ

в IX-X вв.

(Резюме)

1. В развитии грузино-армянских литературных связей в прошлом (с V по XIII ст.) наметаются три этапа: первый охватывает время с V по VIII в., второй охватывает IX-X вв. и третий - XI-XIII вв.

2. До VIII в. грузинская литература уделяла должное внимание армянской литературе, как и литературе других сопредельных христианских стран. Но особенно живой интерес она должна была питать к армянской литературе в эпоху тесного общения грузинской (картлинской) и армянской церквей (V-VI вв.). Лишь впоследствии, благодаря включению Картли в сферу византийского влияния, грузинская письменность устанавливает с Византией более тесные связи.

Грузинская литература первого периода, процветавшая главным образом в исторической Квемо-Картли, носит, в основном, чисто церковный характер. Литературные памятники Грузии, обнаруживающие связь с армянской литературой, в большей своей части относятся к библиологии или же к агиографии. Пока не только не разрешен вопрос взаимного использования других памятников письменности, но даже трудно утверждать с достаточными основаниями степень использования этой церковной литературы.

В области агиографии армянская литература не избежала связи с грузинской письменностью, что находит подтверждение в армянских редакциях „Муденигества Шушаники“. Эти редакции носят следы влияния древне-армянского перевода, который был сделан с грузинского оригинала, написанного Аковом Цуртавели в последней четверти V в. Так это с древнейших времен грузино-армянские литературные взаимоотношения были обоюдного характера, а не односторонние; здесь мы имеем дело с взаимосвязью, а не с влиянием грузинской литературы на армянскую, или же - наоборот, как иногда ошибочно представляют себе некоторые.

3. С конца VIII в. очаг грузинской письменности перемещается из исторической Квемо-Картли в другое место, благодаря создавшимся политическим и экономическим условиям (в основном из-за арабского господства). К этому времени уже расцвет грузинской письменности, проникнутой национальным самосознанием, созда-

ются в IX-X вв. благоприятные условия в юго-западной провинции этой страны, главным образом в Паоля-Клардсетети, где к этому времени особенно усиливается грузинский элемент. Тесная связь, Тая с Каррли, особенно усилившаяся со второй половины VIII в., совершенно изменила облик всей этой провинции Грузии. Происходит озрузинение как местного этнокультурного типа и прошлого армянского элемента, т.е. сформирована роль и конфессиональное единение армян с грузинами, что конечно способствовало усилению литературных связей двух народов. Влияние грузинской культуры здесь было настолько велико, что даже для широких слоев армянского населения творения древних армянских писателей становятся или понятными лишь в переводе на грузинский язык; новие произведения же в этой среде создаются на грузинском языке.

4. В последующий период (XI-XIII вв.), в эпоху единой Грузии, связь с армянством становится еще более многогранной. Теперь она охватывает широкое поле армян, не только южной Грузии, но и большей части Армении, находящейся в сфере политического влияния Грузии. Для привлечения на свою сторону Армении, эта власть диктовала тогда государственными интересами Грузии, были использованы различные круги армянской светской и духовной знати. Большую роль в этом направлении сыграли монастыри и аббаты, в руках которых и было сосредоточено тогда идеологическое руководство. Монастыри эти и принадлежали конфессионально родственному армянству, а не всему народу. Конфессионально же тесный лагерь армянского духовенства, наоборот, избегая связи с грузинами и пользуясь своим влиянием, динил всяческие препятствия тем, которые шли на какие-либо уступки как в вопросах религии, так и в вопросах ее обрядового уклада для сближения друг с другом. Для борьбы с этим лагерьем и для того, чтобы победить его влияние, руководители грузинского государства и церкви прибегают к помощи конфессионально соответствующей, части армянской церкви. При содействии последней ведут борьбу если не за полное конфессиональное единение грузинской и армянской церквей, то за выработку хотя бы общих церковных порядков.

Следствием таких взаимоотношений и являются переводные литературные памятники с грузинского на армянский, будь то оригинальные произведения грузинских писателей, или же переводные с других языков. Переводные памятники с армянского на грузинский пока не встречаются, очевидно армянская литература этой эпохи, в отличие от прошлого (когда грузинская литература перенимала от нее, главным образом, переводные памятники), не давала приметных памятников иностранной литературе. Теперь грузинская литература сама устанавливает непосред-

ственные широкие связи с многосторонними источниками, которыми питалась и армянская литература.

III.5. Литературные памятники, возникшие в результате грузино-армянских сближений в прошлом, делятся по содержанию на три цикла: агиографию, экзегетику и философию. Грузинские переводы IX-X вв. с армянского следующие: а. Мугенигество царевны Сандухаты; б. Мугенигество Оскря и друзей его; в. Мугенигество свв. Сукабейцев; д. Мугенигество Аристахеса, Вртанеса, Усика, Тригориса, Даниила; е. Мугенигество Нерсеса, архиепископа Армении, и епископа Хада; ф. Конгина Саака Партева; г. Мугенигество Вардана; х. Мугенигество Шушаники (т.ч. краткая редакция); и. Мугенигество Атона; ж. Мугенигество Изидозиды; к. Мугенигество Давида Двинского. Все эти «Мугенигества» представляют чтения на установленные церковью дни памяти армянских подвижников. Переписанные экзегетико-мугенигеские книги касаются армянских святых, подвижавшихся в Армении в разное время, начиная с эпохи первых христиан до начала VIII в.

Армянские переводы с грузинского также принадлежат к агиографии. Под этим названием известны два памятника: «Мугенигество Шушаники» Авраама Цуртавели и «Житие Дионисия Ареопазита». Первый из них принадлежит к оригинальной грузинской литературе, а второй — переводной.

Экзегетические и богословско-философские памятники с армянского на грузинский переведены в X в. Их авторами являются не армяне, а отцы Католической церкви: Епифаний Кипрский и Тригорий. Богослов Епифану принадлежит «Толкование псалмов», а Тригорию — «Слово к Евномиянцам».

III.6. Когда, кем и по какому заказу были переведены экзегетические и философские произведения — уже известно. Об этом нам повествуют записи переводчиков или же другие древние историко-литературные сведения. Но этого мы не можем сказать о тех агиографических памятниках, которые переведены с армянского на грузинский язык.

Не определено время возникновения грузинских переводов агиографических памятников, во всяком случае, не выработан один общий взгляд на этот вопрос. Для датировки прибегали к истории культурных и политических отношений Грузии и Армении, в частности к истории взаимоотношений церквей грузинской (Картлийской) и армянской, не забывая при этом и языковые свойства текстов.

В конце пути постараюсь разрешить этот вопрос более или менее ориентировочно.

таллист P. Reeters. Он берет за основу упоминание тех дней, которые выставлены в книгах житий и путешествий для назидания подвижников, перед заглавием. Упоминания указанных дней по римскому календарю, имеющиеся в грузинских переводах, P. Reeters предполагает как надлежущее переложение упоминаний тех дней, которые в оригинале приводятся по национальному армянскому календарю, как в части названий месяцев, так и чисел.

Наблюдение P. Reeters'a оправдывается лишь частично. Когда мы берем данные указанного порядка всех переведенных памятников, то ясно видно, что соответствие соблюдено только между месяцами, а не числами. Последние везде обратятся почти что неизменными. Точная датировка возникновения памятников, с приурочением к определенному году, невозможна. Определить интересующей нас даты возможно лишь приблизительно в пределах 120 лет. На этой основе появление этих переводных памятников может быть приурочено к периоду 840-960 гг.

IV в. Время и место возникновения других переводных памятников с армянского, так же как и личность автора и читательский круг, выясняется лишь частично, которыми снабжены эти переводы, или же по древним литературным сведениям и припискам переписчиков древних рукописей. Согласно упомянутым источникам, переводчиком экзегетического произведения является Дади, деятельность которого протекала в начале X века, повидимому в одной из общин южных или западных окраин Тав-Клардзесты, а переводчиком богословско-философского произведения Григория Богослова называется Григорий Ошкелли, живший и подвизавшийся во второй половине X века в Ошкелской общине Тав. Оба переводчика грузины, и среда, интерес которой они имеют в виду в своих работах, грузинская.

V. Не выяснен вопрос о том, по чьей инициативе и при непосредственном участии кого были сделаны грузинские переводы агиографических памятников. Исследователи так или иначе еще затрагивали вопрос о времени возникновения этих переводов, но другие вопросы, связанные с этим, или не ставились — как будто все они исчерпаны в том, что эти переводы возникли по инициативе грузин в соответствии с их интересами. Только лишь проф. Ал. Хаханавили вкратце отмечает, что армянские слова, оставленные без перевода и невыдержанной стилистики, встречаемые в грузинских переводах, показывают, что перевод сделан с армянского языка армянином же. Но вопрос о том, потребности какой среды удовлетворяли эти переводы, не ставился и покойным Ал. Хаханавили.

шебия

10. Этническая принадлежность переводчика и среда, которой он служил, прежде всего выясняются соответствующими косвенными указаниями самих текстов. Такие указания целенаправленно даны в «Житии Нерсеса архиепископа» и в «Мученичестве Шушаники» (т.н. в краткой редакции). В грузинском переводе «Жития» Нерсеса Арсения неоднократно именуется как «страна наша», трудно представить себе, чтобы в этой форме сохранился бы этот признак грузинского переводчика. В таком же духе и в переводе «Мученичества Шушаники» первые армянские иерархи названы «виновниками просвещения нашего», что также является непосредственным выражением в устах грузина переводчика в частности для читательской среды данного переводного памятника IX-X вв.

11. В переводах действительных агнографических памятников подобных текстуальных указаний больше не находили, но зато теперь уже отыскивается новый признак, по которому выясняется, как этническая принадлежность переводчика, так и читательская среда. Этот признак — язык наших памятников: в первую очередь — лексика, а в частности армянские слова, оставленные без перевода (с большей частью — терминной), а затем и фразеологические и синтаксические арменизмы. Такую же особенность спланировать так или иначе допустить в грузинском переводе, а безболезненно воспринять армянскими читательской средой.

12. Оставление терминов без перевода, и то с помощью сохранения их формы оригинала и в тех случаях, когда повторяются в нескольких или в одной форме где-то попадая в ранние переводы (иногда о том, что они встречаются в грузинской литературе в позднейшую эпоху, по традиции), свидетельствует, что для читательской среды интересной которой переводчик руководствуется, они понятны и знакомы в такой неизменной, чисто армянской форме.

13. Это данная картина возникновения грузинских переводов агнографических памятников по представленным признакам является правильной, это подтверждается одним сведением, которое занесено в переводчиком в виде записи перед заглавием «Мученичества Оския и друзей его» в грузинской рукописи. По остаткам букв, в известном смысле явно подсказанных, читается, что эти имена армянами перешли в грузинский язык еще в начале мученичества тс армянского, переведены («Эти слова в виде указания нами признаков, должны быть поставлены в том смысле, что как «Мученичества Оския и друзей его» так и другие «имена» армянских подвижников переведены на грузинский язык армянами, конечно, с армянских оригиналов. Снабдить та-

кой справкой перевод, повидимому, потому находим нужным составитель (или переписчик) афонского «Многоглава», чтобы заранее дать ответ на всплывавший, вольно или невольно, вопрос, почему внесены такого рода переводы в афонский сборник, где наряду с житиями и мученичествами грузинских и иностранных подвижников помещены и памятники армянского происхождения.

В сборник, предназначенный для обслуживания грузинской церкви, переводы армянских агиографических памятников могли попасть лишь в том случае, если они признавались единоверными армянами (диоризитами). Таковыми они действительно могли быть, так как подвижники жития и мученичества которых внесены в афонский сборник подвизались в эпоху, предшествовавшую окончательному торжеству еретики-александрийского крила армянской церкви (726 г.).

13. Среди армян Таос, подвергнувшись полному илостепенному озгузненению, возникает потребность выявлять подвижников и пестрого происхождения. На этой позве появляется и оригинальная литература на грузинском, более им понятном языке, куда могут быть отнесены «Мученичество Давида и Тиригана», а также «Мученичество отроков Қолайцев», которые, как уже выяснено акад. К. С. Кеқелцдзе, как по слогу, так и по сюжету близки стоят друг другу. Указанное обстоятельство во всей очевидностью выявляет, почему мы до сих пор не можем найти каких либо следов приведенных произведений в армянской литературе.

14. Это «Мученичество Давида и Тиригана» создано в озгузневшей армянской среде, и то автором армянского происхождения, выясняется показанием самого текста. В этом памятнике Нерсес Великий, как толикос, прозван «святым отцом нашим». А это, как было показано на примере некоторых переводов, мог сказать в IX-X вв. только армянский автор, а воспринять — круг армянских читателей или слушателей.

Нерсес Великий, как уже установлено (акад. И. А. Джавахишвили), является Нерсесом III-им родом из Ишхана. Выяснено также и то, что «Мученичество Давида и Тиригана» составлено не современником, а автором довольно позднего времени, середины IX в. т. е. спустя два столетия. Это произведение принимают за перевод с армянского языка (акад. Н. Я. Марр, акад. И. А. Джавахишвили, акад. К. С. Кеқелцдзе) однако в виду отсутствия всякого следа этого памятника в древне-армянской литературе и того обстоятельства, что в нем не просматриваются характерные признаки, которые мы встречаем в являющихся переводами памятниках, должно указывать на то, что это произведение вовсе не

существовало на армянском языке.

15. С «Мугеничеством Давида и Тиритана» с языковой стороны близко стоящий памятник «Мугеничество отроков Колайцев» должен был возникнуть в упомянутой среде переводчика и его читателей. Оно действительно оригинальное произведение, составленное на грузинском языке (акад. Н. Я. Марр, акад. И. А. Джавахишвили, П. В. Ингорова), и ни в каком случае не перевод (переводным считает акад. К. С. Кекелидзе), по тем же языковым признакам, какими характеризуется «Мугеничество Давида и Тиритана».

VI: 16. Время и место возникновения армянских переводов с грузинского, которые относятся к агиографии, выясняются или из записей списков этих памятников, или же из других историко-литературных сведений. Время возникновения переводов падает на IX-X вв., а местом является или Тао (если не сопредельный с ним какой-либо край Армении), или же такой иностранный пункт, где грузинский и армянский элементы издревле встречались друг с другом. Между прочим, таковым являлся и Иерусалим, где сделан перевод с грузинского на армянский «Жития Дионисия Ареопагита».

VII: 17. Грузинские переводы с армянского, которые до нас дошли в списках X-XI вв. (переведены же в IX-X вв.), имеют весьма важное значение для восстановления древнего текста соответствующих армянских памятников, так как последние сохранились лишь в более поздних списках.

18. Одна часть упомянутых армянских агиографических памятников извлечена из сочинений древне-армянских историков, дошедших до нас в более поздних списках. При сравнении грузинского текста агиографических переводов с историческими произведениями, выясняется, что текст имеющийся в нашем распоряжении поздних списков этих исторических произведений не совпадает целиком с соответствующими местами грузинских агиографических переводов. А так как грузинские переводы всегда характеризовались безупречной точностью в текстуальном отношении, то из вышесказанного получается, что грузинский текст агиографических переводов представляет более ранние чтения соответствующих мест произведений древне-армянских историков.

19. Так как означенные грузинские переводы агиографических памятников исполнены в IX-X вв., то их оригиналы должны принадлежать к эпохе не позже IX в. Переводят их на грузинский язык армяне диаспориты, для которых со второй четверти VIII в. уже становятся неприемлемыми те армянские литературные произведения, которые возникли без их участия и вне круга их единомышленников. По этой причине оригиналы их

переводов (арм. агнографические памятники) к указанному времени (к концу первой четверти VIII в.) должны были уже существовать, а первоисточники этих последних (т.е. исторические произведения) и несколько раньше.

20. Так как среди таких первоисточников имеется и «История Армени» знаменитого Моисея Хоренского, то, без сомнения, указанное выше обстоятельство представляет важное подспорье для датировки возникновения этого исторического памятника. Таким образом выясняется, что Моисей Хоренский не мог жить и творить позднее начала VIII в. В виду этого для нас являются неприемлемыми утверждения тех исследователей, которые считают Моисея Хоренского деятелем VIII или IX вв.

21. Сличение переведенных с армянского памятников, исполненных грузинами, с соответствующими армянскими текстами, выявляет, что эти переводы, не в пример более ранним, но характеризуются точностью, что, как видно, объясняется отсутствием надлежавшей опытности со стороны переводчиков и менее обостренным интересом к армянской письменности. В некоторых же случаях несоответствие между существующими грузинскими и армянскими текстами может быть объяснено и тем, что возможно существовали на армянском языке редакции памятников иного рода, тем дошедшие до нас, и от них то и происходят наши переводы (как напр. «Слово Григория Богослова»).

III: 22. Переводы этой эпохи, разобранные с лексической точки зрения, в особенности в отношении тех слов, которые являются общими в армянском и грузинском, рисуют вполне определенную картину. Попадаетея часть слов (имеются в виду в основном груз. переводы агнографических памятников), которая тождественна с лексикой переводов других эпох; другая часть слов в произведениях разбираемой эпохи отличается от слов, употребляемых в переводах других эпох, воспроизводя точную транскрипцию (вернее транслитерацию) в чисто армянской форме, что в связи со всем вышесказанным отнюдь не должно служить доказательством большой древности текста переводов, как это казалось акад. Н. Я. Марру. Третья часть представляет из себя совершенно новые слова, не встречаемые в других переводах, так как они там переданы в виде переводных грузинских соответствий, а здесь они транскрибированы (вернее — транслитерированы) в армянского.

Такая приверженность к передаче общих с армянским языком слов в не чисто армянском виде указывает на факт существования особого круга читателей и обслуживающих их переводчиков.

III: 23. Этим же обстоятельством объясняется и та склонность к точной транскрипционной передаче собственных имен (личных и географических)

геских), которую так часто проявляют переводчики разбираемых памятников данной эпохи и данной местности (Тео — IX-X вв.)

Такая передача общих с армянским языком слов, так же как и собственных имен, проливает свет на особенности Тео-Кларджетского диалекта армянского языка. При изучении этих сторон выясняется, что в передаче гласных переводы больших изменений не показывают, так же как и в передаче согласных. Лишь в передаче дифтонгов наблюдается изменение в сравнении с тем, что принято для той же эпохи армянского языка.

Х:24. Наконец, памятники, переведенные с грузинского на армянский язык, для вопроса о времени возникновения их оригиналов имеют важное значение. Факт, состоящий в том, что произведение Якова Цуртавели — «Мученичество Шуманики», которое в выборках переведено на армянский язык деятелем начала X в. Аириом Ванандским для своего контрапунктного труда — «История мцхетского креста» — делает неприемлемым взгляд Р. Реетса, по которому этот памятник является якобы произведением XI-XII вв. Сочинение Ванандского упоминает еще одним наглядным аргументом доказательства тех, которые доводами иного порядка опровергают мнение Р. Реетса в вопросе о возникновении произведения Цуртавели.

Факт появления армянского перевода грузинского «Жития Дионисия Ареопагита» в 80-ых годах IX в. доказывает существование оригинала на грузинском языке к этому времени.

ՕՅԻՆ ՕՅԾՈ

IX-X հ.հ. ազրբժանրի

Դատ. և ՆԱՁՆ. Նոգր. Կրտսերտուն.

წყაროები

A'	ფრაგმენტები - ჯალისი ამაირთაყ	1897 წლ. გვ. 129-133.
A''	ფრაგმენტები «მატენადარანისა» ¹	N 159
A	ფრაგმენტები - ჩაღმაძეს	1851 წლ. გვ. 225.
B	«მატენადარანის» ხელნაწერი	N 6196 1227 წლ.
C	„	N 3779 „ „
D	„	N 4871 XIII ს.
E	„	N 4709 1344 წლ.
F	„	N 7443 XIV ს.
G	„	N 3787 „ „
H	„	N 4523 XIV-XV ს.
J	„	N 3797 „ - „ ს.
J	„	N 4670 1404 წლ.
K	„	N 1524 „ „
L	„	N 1524 1404 „
M	„	N 4802 „ „
N	„	N 996 1442 „
O	„	N 993 1456 „
P	„	N 4869 1482 „
Q	„	N 4822 1491 „
R	„	N 3791 XV ს.
S	„	N 4929 „ „
T	„	N 4676 „ „
U	„	N 4716 1564 წლ.
W	„	N 2782 XV-XVI ს.
X	„	N 3772 XVI ს.
Y	„	N 4677 „ „
Y'	„	N 6632 XVII ს.
Y''	„	N 992 1651 წლ.
Z	„	N 994 1721 წლ.

- Ag. ავაქსანტისაყ შარაძისძისაყ ჯაყოყ, შაჟისა, 1909.
- Au. ლისაყარაყ ქარაყ ხაყარაყანობისაყ არაყ... ხ.ს. ავაყრისაყ, 4. II.
- El. სეჟეჟი შარაძისძისაყ ხარაყანისაყ, შოსოსა, 1892.
- Ls. ჯაყარაყ ფარაყესოსაყ შარაძისძისაყ ჯაყოყ, შაჟისა, 1904.
- Ms. შოქისაყ ხორისაყოსაყ შარაძისძისაყ ჯაყოყ, შაჟისა, 1913.
- Pb. შოქისაყ ჯაყარაყანაყ: 1-ღ, გვ. 77-83; 2, 3, 9, 11 - ძღ.
- Pk. ფასაროსაყ ხოსაყარაყოსაყ შარაძისძისაყ ჯაყოყ, შ.ო.ფ., 1883.
- Vn. შოქისაყ ჯაყარაყანაყ: 1-ღ, გვ. 44-46.

¹ ლომბეოსი ს.ს.ს. სახეობისაყდისაყ ანეჟეჟი ხელნაწერობ-საყვისაყ («მატენადარანისაყ»).

1. სომხურიდან ნათარგმნი ავიოგრაფიული ძეგლები ✓

1

ყვანობით სიწმინდის სახელობის ორატორი

თორეხა შაისსაჲ:

ნათარგმნი ნათარგმნი სანდუხების

სომხურს სანდუხურ ღვთაურ
 სანდუხურ არაქსის ზეჲთა და
 ღვთა. და ღვთა. იგი ღვთა. და ღვთა.
 და ღვთა. მოციქულია თადეოზი-
 სათა სიციყუა იგი ცხოვრები-
 საჲ გულისმოდგინედ შეიწყნარა
 (მოთხრობითა თვსთავან მსახურ- 10
 თა). და ჰრწმენა (ეფალი) ღმერთი
 ცხოველი, რომელმან ემნა ცაჲ და
 ღვთა. და სურთა შიშით და
 მას სიწმიდით მტკიცედ ჰყოფ-
 და. და ჰოვა ეჲმი და იხილა მო- 15
 ციქული და (გულისმოდგინებითა
 დიდითა) იხიენა მისგან სიციყუა
 ცხოვრებისაჲ, რომლითა იცნა
 თავი თვისი მზაკუვარებათავან მტე-
 რისათა და შეცთომილებისაგან 20
 მამათაჲსა. და (ენება) დადგრო-
 მად მტკიცედ სარწმუნოებასა ზე-
 და და მრისცმს შიგნ ვსნაჲ ვან-
 საცდელთაგან. ჰრწმუნა მოციქულ-
 მან: «ფრთხილ იყავ და ეწყვე 25
 ვითილად მაჭირებელთა და რა-
 მელნი დაგამჯობენ შენ, დაიდევ
 მრისცე ვონებნასა შენსა და მზა-
 დედ მას, რათა შეგეწიოს შენ

სომხურს სანდუხურ ღვთაურ
 სანდუხურ არაქსის ზეჲთა და
 ღვთა. და ღვთა. იგი ღვთა. და ღვთა.
 და ღვთა. მოციქულია თადეოზი-
 სათა სიციყუა იგი ცხოვრები-
 საჲ გულისმოდგინედ შეიწყნარა
 (მოთხრობითა თვსთავან მსახურ- 10
 თა). და ჰრწმენა (ეფალი) ღმერთი
 ცხოველი, რომელმან ემნა ცაჲ და
 ღვთა. და სურთა შიშით და
 მას სიწმიდით მტკიცედ ჰყოფ-
 და. და ჰოვა ეჲმი და იხილა მო- 15
 ციქული და (გულისმოდგინებითა
 დიდითა) იხიენა მისგან სიციყუა
 ცხოვრებისაჲ, რომლითა იცნა
 თავი თვისი მზაკუვარებათავან მტე-
 რისათა და შეცთომილებისაგან 20
 მამათაჲსა. და (ენება) დადგრო-
 მად მტკიცედ სარწმუნოებასა ზე-
 და და მრისცმს შიგნ ვსნაჲ ვან-
 საცდელთაგან. ჰრწმუნა მოციქულ-
 მან: «ფრთხილ იყავ და ეწყვე 25
 ვითილად მაჭირებელთა და რა-
 მელნი დაგამჯობენ შენ, დაიდევ
 მრისცე ვონებნასა შენსა და მზა-
 დედ მას, რათა შეგეწიოს შენ

3. სანდუხების. 4. სანდუხები. 7 თადეოზისა. 10. ღვთა. 18. ცხოვრებისა.

ყსაღორ, որ აუთარ է ლ დაღი-
კორსი, ლ იჯ სუ ტრსი, აუღ ჩაჲსა-
ყოღ ლ კოსოღ ლ სირიჲს ჭრჲყო-
5 ყი აძრყო ყფტე, ლ იჯ ძერბნ-
ყი აძრყო ჯარს, ლ იჯ კარცენს
ანარე ჯარსი გოგონე ყფტე ლ
კოსოჲს კარცენს ლ კანსანგ
იორაქოს ქანსენს, კორს დაქსენოს-
ყე ყფტე (ღნე სორეს ლ) ღნე სი-
10 რტის (ანოსან) ხორი ლ ანოს
(ჯარჯარანსაგ ლ) კანსანსაგ
ყოღ ღნე იოსენი სე კანს ანოს-
ანს ჭრჲყო (ჭრჲყო ლ სა-
ყოღი)

15 რომელნი თავსდებად ანიან შენდა სახელი სათეს ქრისტესისა».
სე ანა ჩაჲსი საქარარენ
ჯაი ყო ქარაღ კარსკანსაგ ლ ჩ
გონან ორ ქრ (სორე) ათაქნას
(ქარტის): სეს სა ხესაღ გნაყო
20 ღორ ძეღ სოგა, ლ სორე იჯ ყნას.
ლ ქარაღ ჩნე ჩორე ქნეს კანს
ყოღ ათაქნას: სე (ჩორე) იჯ
გყანსეს, კარსაღ კოსორენ სან-
გორსა, სატენ ყნრანსეს. «ჭ-
25 ქანსაღ ყი ქორენ ყაყოღანს
ლ არჩამარსენ ყნებ ქარა-
ღორ (ძერ) გნაყო ქრ, ლ გნაგენ
ყნერ საყოღი ჭრჲყო სესე,
ლ ქორენ ქრჩამან ჯაი ყო არჩარ-

და ვანვაძლიეროს შენ, რაათა არცხ-
ნა მკლამსა და ნუ დაგვტებინ შენ
სიყუარული ამის სოფლისაჲ, რომე-
ლი ღვს ანს და აღრე წარწყმდე-
მის და უჩინო იქმნების, არამედ
ვანმტვიცენ სარწმუნოებითა და
სიყუარულითა და სხხოვებითა
ღმრთისაჲთა, რაათა არა შეგვეხო-
შენ ბოროტი, და ნუმა შეგვანყვე-
შენ ღონისძიებანი უშმაკისანი სხხო-
ვებისათეს სიუკუნოსა და წარუვა-
ლისა კეთილთა, რაათა მხიარულ
იყო მოყუარებთა მისთა თანა საჭან-
ჭველთა მიერ (ამის სოფლისათა),

მას ვამსა მოიწინეს წარჩინებულ-
ნი იგი სომხთისანი და ჰყვანდა
მათ თანა სიმრავლ შვი მკვდართაჲ
(და მივიდეს) კარად, სადა იგი იყო
მოციქული. ხლო იგი ვანვიდა მო-
რის მათსა და წარვიდა, და მათ ვენ
ინილეს იგი. და ფრიად ძიებდა იყო
წმიდისა მოციქულისათეს, და ვენ
პოვეს იგი. და შევიყრეს წმიდაჲ
სანდოებე და ეყვოდეს მას: «საკვ-
ლად ამისთეს, რამეთუ დაუტევებ
ვერბნი და ავირე დიდსა მეფესა,
მამასა შენსა, და მიხედ ღმრთი-
სა ქრისტეანეთისა, ამისთესცა ძვ-

16. ანა + კანსკარდისი C P B. Vn; საქარარენ ჯაიყო] ქარარარო ხე-
ქანსენ C Vn, ქარარარენ O. 17 ქარაღ აბს. Vn; კარსკანსაგ + ჩანორენ
Vn. 18 ათ. გორანს C, ჩორანს P B., ათ სა O. 18-19 ორ ქრ... ქარტის აბს.
C O Vn. 19 სა] სორე ათაქნას C O Vn; სე გნაგ C O. 20- (გვ.) ლ სო-
გა იჯ ყნას... იჯ ხესე სორე ათაქნას აბს. Vn. 20 ყნასეს C O. 21
ჩნეჩორ კანს ყოღ ათაქნას ქნეს C, ჩნეჩორ კანს სორე ათაქნას
ქნეს O. 22 სე ჩორე იჯ გყანსეს] სეს სოგა C O. 24. სატენ C; ყნრანსეს
აბს. C O. 25 ყაყოღანს + ძერ C O; ხეანოღეხე. 27-28 ლ გნაგენ... ქრ-
ყოღსეს აბს. C O. 29 ო არჩარარჩა ჯაიყო O.

ჩუ. ქაანს აყორჩქ ჯარამანს აყანს
 ვოჲ ვჲტვ: ხსკ სო-რენ შანოჩქარ
 რაყვთაჲ ქერქინს (ჩანოქრბ არყა-
 სო-საჲ) არაოჩქერ ჸ მატრ. «შერ
 შრუსა ჭრჩაყრთ რაჲსა ყაღნა-
 კანოქრინს ჩ აყაყერაჲქრა, որ სე-
 ჲენს ყჩუ. ჸ ვარაყვი ყჩუ ჩ დო-
 კაოქრინს ანოქრბანს სეოქრბანს
 შნოანსქ ქაანს ანოქანოქ-ქო შნ-
 ძი, (ღ ოსკალ) ჸ ხაოანსა ყჩუ ჩ
 გონოქა არეოგ ჲოგ ჸ ჩქრსა აყ-
 ნოჩქ, որჲ სჩრნეჩრ ვჲტვ ჸ რა-
 ჲოგ ხეღნს ასოქრბანოქრბანოქ-ქოშ.
 որეგ ჲაოქრბანოქრბანოქ-ქოშ.
 ხანსეგ აოქაჲქ-ქო აჭრეოქრბანოქ-ქო:
 ხსკ სოქრე აოქაჲქანს მარაყა-
 კიგ ხეღნს ქაჲკალქრქერ ვერანს-
 ქინს ჩ ჭრჩაყრთ (შრუსა): ხს მატ
 სოქრენ შანოჩქარ. «ჲაყრ ჩო, შჩ
 შოქოქრ ყჩუ, შჩნეღს კაყრაყტეჩიგ
 ვღნქარეგა (ჩო)»: კაჲ სოქრე აოქა-
 ჲქანს. «ქინო კაყგ ჸ ვარაყვიჩქ
 (ჩ ჭრჩაყრთ შრუსა). ჸ აყდშ ყტ-
 აანსა ვჭრჩაყრთ, აოქ-ქო ანდკა-

ძვრად გუემითა აღვასრულოთ შენ, და
 რამეთუ ვქმენ შენ ვინება ქუეყანასა
 სომხითისასა». ხოლო წმიდამან სან-
 დუხტ აღიხილნა თუაღნი ზეცად და
 იტყოდა ღაღადებით: «თუაღო იესუ 5
 ქრისტე, მოვედ შეჩუვხად ღუაჭლისა
 ამის, რამელი მარჯუებს მე; და ვან-
 მადლოებრე მე ძალითა შენითა მოსი-
 კუდიდ სახელისა შენისათჳს წმიდი-
 სა, და (სხუათა მათ თანა) შეგნოე მე 10
 გუნდსა მან წმიდათა შენთასა და რი-
 ცხესა მან, რამელითა შევიყუარეს
 შენ და სათნო ეყვენს ღმრთიებასა
 შენსა, რამელითანი დიდებულ არიან
 სიკუდილნი მათნი წინამე უფლებინა 15
 შენისა». ხოლო წმიდაჲ მოციქული
 შევიდა წინამე მათსა და ვანადლო-
 ერებდა სეგანსა მან ქრისტეს მრ-
 მათ. და წმიდაჲ სანდუხტ (ევედ-
 რებოდა და) იტყოდა: «მაძა რე- 20
 მა, ხუ დამიგეობ მე, ვიდრემდის
 აღვასრულო სრამაჲ». და წმიდამან
 მოციქულმან ჰრქუა: «ვანადლოებრი
 და აჲ ვსერა იხილო ქრისტე, რა-

1 ქაანს აყორჩქ] არქ C, ქაანს იოქ O; ჯარ შანოქრბანოქ C O. 3 რაყ-
 ერ... ქერქინს არყა-სო-საჲ C, არყა-სო-საჲ-ჩიგ რქმარჲ რაყერ ქერქინს O;
 სეოქრბანოქრბანოქ; სეოქრბანოქრბანოქ. 4. ყერ+ჩო C. 5. ჭრჩაყრთ+ კაყრბანოქ ჩო O; რაჲსა+
 რბან C; ყაღნაკანოქრბანოქ+ რბან ჸ ყოქრ-ყოქაოქრბანოქ ჩოჩი რამჭრეოქრბანოქ O,
 + ჸ ყოქრ-ყოქაოქრბანოქ ჩოჩო რამჭრეოქრბანოქ C. 6 ქრისტე. 6-9 იოქ სეღნს ყჩუ...
 ანოქანოქ-ქო შნძი abs. CO. 10 ოსკალ ყჩუ ჸ ხაოანსა CO. 11 ჩ გონოქა] ჩ
 რაჲსა C, ჩ ქრ O; არეოგ ჲოგ] აჭრეოქაყ ვჲტვ. 11-15 ჸ ჩქრსა აყნოჩქ... აოქა-
 ჲი ქო აჭრეოქრბანოქ-ქო abs. CO. 16 ხსკ] კაყრ O; მარაყაკიგ ხეღნს] მარაყ კაყრ
 C. 17 ხეღნს abs. O. 17-18 ქაჲკალქრქერ... შრუსა] ჸ მჩჩქარქერ ვლრა ჸ სოქრენ
 ყტანსაჲ ვლრა ვაყრანსაჲ CO. 19 სოქრენ შანოჩქარ abs. C; შანოჩქარ+
 ვაოქრბანოქ O; სეოქრბანოქ. 20 იტყოდა. 21 აოქაჲქანს+ ყტრანსქრს შან-
 ოქარ P⁸, + ვ შანოჩქარ O. 22-23 ვარაყვიოქრბანოქ ვჲტვ ჭრჩაყრთ CO.
 23 შრუსა abs. CO. 23-24 ჸ აყდშ ყტანსაჲ ვჭრჩაყრთ აოქ-ქო ანდკა-
 კაყვანს ჸ abs. CO. 24 ქრისტე.

դիմումն էս»։ Եւ անհաւատիցն ոչ երեւի սուրբ առաքեալն։ Յայնմ տարան զերանելն ի Կրկի սպանմանն։ Կապանայի որ

5 Կանելին. «Համբերեցէք սակաւիկ մի՛ գի կացից յաղաթն առ Աստուած իմ և Կրք»։ Եւ հայեցեալ յերկնս հանգերն արքայաւաճ և ասէ. «Հայր երկնաւոր սիրելի որդւոյ քոյ Յիսուսի Քրիստոսի։

10 Երեւան մերոյ և իրկչի, հայեաց յերկնից ի սիրելինէ քումմէ, և արա առ իս զգուժ Սարդասեր (շնորհացք) քոց, և ընկա զաղա- խին քո յանուն որդւոյ քո սիրել-

15 ւոյ ի հոգ անուշից, և արա գիս արժանի (երկնաւոր) լուսոյ աստուածութեանդ քոյ վարեալ յան- սպառ (և յանվարձան և յաւի-

20 րենակն) բարեան, զոր խոստացար սիրելեաց քոց»։ Եւ հրաժարեալ ի սրբոյ աստուծոյն ընկա- լաւ զպարհանութիւնսն ի նմանէ և մա- րտցեալ ի Կրկի հանդիսին ասէ.

25 «Արիք, կարարեցէք զկամս հարե ձերոյ սպանալի»։ Եւ մարտցեալ զպատանացն ինքնին կամակորու- թեամբ և ձգեալ զսուրն դահ-

ժուսատչեսցա զսիրովա»։ Եւ լուսն յիշխուանի զի (զեր) շնորհագրն լինելուսն մասն մեզից (ժիսից լինես)։

Յայնմ տարան զերանելն ի Կրկի սպանմանն. Կապանայի որ (հանգ) յաղաթն առ Աստուած իմ և Կրք»։ Եւ հայեցեալ յերկնս հանգերն արքայաւաճ և ասէ. «Հայր երկնաւոր սիրելի որդւոյ քոյ Յիսուսի Քրիստոսի։

10 Երեւան մերոյ և իրկչի, հայեաց յերկնից ի սիրելինէ քումմէ, և արա առ իս զգուժ Սարդասեր (շնորհացք) քոց, և ընկա զաղա- խին քո յանուն որդւոյ քո սիրել-

15 ւոյ ի հոգ անուշից, և արա գիս արժանի (երկնաւոր) լուսոյ աստուածութեանդ քոյ վարեալ յան- սպառ (և յանվարձան և յաւի-

20 րենակն) բարեան, զոր խոստացար սիրելեաց քոց»։ Եւ հրաժարեալ ի սրբոյ աստուծոյն ընկա- լաւ զպարհանութիւնսն ի նմանէ և մա- րտցեալ ի Կրկի հանդիսին ասէ.

25 «Արիք, կարարեցէք զկամս հարե ձերոյ սպանալի»։ Եւ մարտցեալ զպատանացն ինքնին կամակորու- թեամբ և ձգեալ զսուրն դահ-

1-2 և անհաւատիցն ոչ երեւի սուրբ առաքեալն] և անհաւան բարբարոսքն ոչ կարեն Կրկանն զառաքեալն. CO. թ. 4, -2 և արքա ոչ Կրկն... ոչ երեւի սուրբ առաքեալն abs. Vn. 2 յայնմամ] և իբրև CO; 3 զերանելն abs. CO. 4 ցայնուսի որ կանելն] սուրբն Սանդուխար C. Սանդուխար O. կացից յաղաթն... Կրք] ոյմ արից CO; առ Կրքն իմ և Աստուած Vn. շնորհացեալ O. 5 համբերն արքայաւաճ և abs. CO. 9 ասեր C. 9-11 երկնաւոր սիրելի... մերոյ և իրկչի] Կրկանն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի CO. 12-14 յերկնից... շնորհացք քոց] յաղաթն քո CO. 13 ժուսիցով. 14 շնորհաց Vn. 15 զաղախին... սիրելի abs. CO. 17 աստուածութեան Vn. 19 և յանվարձան abs. Vn. 18-21 վարեալ յանսպառ... սիրելեաց քոց abs. CO. 21 քոց + որ կայ Կրկի յուսացելց որ յաւիւրենից P8. 23 ի նմանէ abs. P8. 24 և մա-

ძის ყაძერ საყანასზე ვაძერ
 ლჷანს: ხე ხარ ვრანდაყენს ს
 საყან ყნა: ჩერს ვრანს რარერ
 რიანს არაზე ვაყრავთაჲ ჩ ჯა
 რენს არათაჲ ვაძერს ჩხმხენს ჩ
 ძერაჲ ზორა, ს ასრენს რარენაჲ
 ვჩრერა საყრასქენს:
 თა, აღიხენს ვრმაღნი და ზელა
 ნებს.

ჩას სორე ათჷახენს ჩრჩი -
 ვრანს ლაჲჲ ვარღაქნი ს საქრ.
 «შქე (ჰრანა) ჩრჩაჲთა რსკან
 ვჩა ჩ ვარქარ ვარქარენს. ვჩ
 ვანსკამ ხლანს, ჩ მარშოჲა ს
 მარანს არა ლაჲთაჲ ს და
 რანს ვანსაჲთაჲ რარჩანს.
 ს რარაჲ ხმ რნე ჯარჯარანს
 ს რნე მარ, რ ძანს ანთანს
 ვჩ. ვჩ ჩარანს რნეჲ ანთან ვჩ,
 რ ვარავთენს ვჩა ვარქენს რ
 მარანს რნე ჩა, ვჩ ვჩ ს ვარ
 რორჩანს, ს ვნე ვარქენს ს ჩარაჲ
 ვარქარანს. აძენს:

ჰანსდაჲ საყრასჩი იძნ
 ხარ ვლერძი (სრანსლენს სან-

თქუენისა ვმპაისა». და ჩარქყრა
 ვეღი თჷსი ნეჷსით. ხოლო ვქედარ-
 მან მარყრა მახლი თჷსი, რახთა-
 მცა მოჷლა წმიდაჲ იგი. და მიაშთ-
 ხვა დაჰჷაჲტესა და მოჷლა იგი. და 5
 ვითარცა იხილეს მარბარანთა მათ,
 უფროესად ვანძხედეს სანდოროტი-
 ვეუჯდეს ურთიერთას და მონსრ-
 ნებს.

ხოლო წმიდაჲ იგი ვქეჷალი 10
 ქანსტჷჩი ვეა ლოჷვად და იტყუ-
 და: «ქანსტე ღმერთო, ვემიწყანარე
 მე საყრავთა მათ ხარუქნეთა, რა-
 მეთე მხერის (უჷალი) ვანსლვად
 ვორცთავან და ხილვად შენდა და 15
 მქვარ-ყოჷვად ვამოუთქუმელთა ვე-
 თილთა შენთა, და მხარის სავან-
 ჯველთა და სიუდოლსა სანელისა
 შენისათჷს (წმიდისა), რახთა იდი-
 დანს სანელი შენი, რომლითა ვან- 20
 მადლიერე მე ძლეჷვად, რომელნი
 მერეოდეს, რამეთუ შენი არს ძლე-
 ვაჲ და შენდა შეუენის დიდებაჲ
 უქუენისამდე, ამჷნ.

მან ეჷმსა ჩუღმან ვინმე სცა 25
 მქვარდა (მახლითა) წმიდისა ქალ-

27 ო ჩნქენს ლამარორქმთამე ვარარანსიჲს P.B.Vn. 28 აგხალ] არანაჲ CO; ო
 რარჩინს ვაძერს CO, რარჩინს ვაძერს Vn.
 2 ლჷანს + სანდოქარ Vn.; ხე აფს. CO; ვრანდაყენს] ვრანდაყენს ვნეჲჲ ჩრ
 3. საყანს] საყრასქენს CO; ჩერს ვრანს აფს. CO. 4 არაზე სს CO; ვაყ-
 რავთაჲ] ვარავთაჲ C, ვარავთენს O; ჩ ჯარქ არანს Vn. 7 ო ვჩრერა რარ-
 რენაჲ CO; საყრასქენს CO. 10 სორე აფს. CO; ჩრჩაჲთა აფს. O. 11 ლაჲჲ
 + ჩ მარანს CO. 12 ჩრჩაჲთა] ლაჲთაჲ ჩრ CO. 13-23 ჩ ვარქარ ვარქ-
 არენს... ჩარაჲ ვარქარანს. აძენს აფს. CO. 14-16 ხლანს ჩ მარშო-
 ჲა... ვანსაჲთაჲ რარჩანს აფს. Vn. 18 მარა P.B. 19 ვჩ ჩარანს რნეჲ
 ანთან ვჩ აფს. Vn. 20 ორჲ P.B. 25 ლჷანსდაჲ] ლჷანსდაჲს CO;
 ს ლჷანსდაჲ P.B.; ლჷანსდაჲ+ვარავთაჲ CO; იძნ + არა ვაძერს CO. 26 ხარ
 ვლერძი... სორე] ხე რარენაჲ მარაჲ ჩ ვარქენს (ჩ ვარქენს O) CO; სსცა;
 ო სრანსლენს ლოჷსი სორენს სანდოქარ Vn.

5 ჩქაროյ სოჲრ ყოჲს, և ել არին.
և բուրեաց հոյ անուշուրեան,
և անդէն աւանդեաց ყոգին ի
առ բրիսყოս բարի խոսყოւանու-
րեամբ ի Հայր և յորդի և ի სოჲრ
Հոգին. և ճագեաց (լոյս) յերկնից
(ի բրև) գինն հրոյ. և ելև շար-
ժումն և ճայն ահել երկնասոր
վարաց, որք աւրհնէին վկայու-
 10 ամ. և ելաց սին լուսոյն գերիս
ყիս և գերիս գիշերս ի վերայ
სოჲრ. մարմնոյն. և հաւարացին
յաւուր յայնմիկ ոգիք ի բրև
 15 երեք հաւարք ընդ այր և ըն-
կին. և ոչ մէկնեցան ի ყեղուղէն,
որ մարմին սրբոյն Սանդիարոյ
կայր: էւ ելեալ (სოჲრ) աւա-
քեան ի գիշերի մկրտեաց վն-
սս յանուն Հայր և որդ-ոյ և Հո-
 20 ւոյն սրբոյ. և առեալ գմարմին
սրբոյն Սանդիարոյ երին ի նմին
ყեղուղ, և արար աներևոյթ զհան-
գիսպ երանելոյ სოჲრ ყիկնոջն
Սանդիարոյ. որ վկայեացն ի քա-
 25 ղոյ ամսոյ յւթն կայարեալ
վկայութեամբ ի Հայր և յորդի
և ի სოჲრ Հոգին, որում մատուք
յաւիրեանս. ամէն:

წულისსა და გამოვდა სისხლი (და
 წყალი) და სული სულებლებისა.
 და მუხტეესვე შეჰვედრა სული
 თვისი ქრისტესსა კეთილთა აღსა-
 არებითა მამისაჲთა და ძისაჲთა
 და სულისა წმიდისაჲთა, გარდა-
მოვდა სუეტი ცეცხლისაჲ ზეცით,
 და იქმნა ძრვამ და ჯამამ სამიწე-
 ლი ძალთა ზეცისათა, რომელნი
 აუერთხევდეს ღმერთსა, და დაად-
 ვნა სუეტი იგი ნათლისაჲ სამ
 დღე და სამ ღამე ზედა წმი-
 დათა ვარცთა მისთა. და მას დღე-
 სსა შინა სულსა ვითარ სამ ათას-
 სსა ჰრწმვნა მამათა და დედათა.
 და არა განემორჩნეს ადვილსა მას,
 სადა ისხნეს ნაწილნი წმიდისა.
 (მოწამისა) სანდუხტისნი. და მო-
 ვიდა მოციქული ღამით და ნა-
 თელ სცა მათ სახელითა მამი-
 საჲთა და ძისაჲთა და სულისა
 წმიდისაჲთა. და აღიხუნეს ნა-
წილნი წმიდისა სანდუხტისნი
 და დასხნეს მასვე ადვილსა. და
 უქმნა მას განსახუებელი ფა-
 რულად წმიდისა დედუფლისა-
 თვის. იწამა წმიდაჲ სანდუხტ
 თთუესა მანსა ხუთსა მეჩუვნო-
 თა წმიდისა სამედიისაჲთა, რომ-

ლისაჲ არს დიდებამ (უკუნიით) უკუნისამდე, ამჟნ.

1 ել] բղხեաց O; არին] վարդագոյն სოჲრ არինն O. 2-3 ել բուրեաց...
և անդէն abs. CO. 3 անդէն abs. Vn, նա აւանդեաց C; ყოგინ Vn; იერ abs. Vn.
 4 აռ] ი Vn; ყოგინ + և բուրեաց հოყ ანուշուրեან. (ანოյ O) CO; ქრის-
ტէს. 4-6 იერ აռ ბრისყო... ი სოჲრ Հոգին abs. CO. 6^ა ი ყოგინ სოჲრ Vn;
ლო abs. Vn. 7 არ և OVn; հროյ] ლო CPB, Vn; 7-9 შარժումն... վկայուամ abs.
 CO. 10 არ և լուսոյն abs. C. 11-12 ი վերայ სოჲრ (abs. O) մարմնոյն գերիս ყիս
և գերիս գիշերս CO Vn. 13 ოգიք abs. O. 14 երկու հაւար C Vn. 15 ი ყեղუთ CO. 16-17
մարմին... կայრ abs. CO; 17 კայრ] ერ Vn. 18 სენდუხტისნი. 19-20 Հայր... սրբოյ
 abs. CO. 20 և + აყარ O. 21 სრბოյ ყოჲს PB; ერინ] և ერეაլ O, ერ C Vn; ი ლო CO
PB. 22-28 գհანգիսպ... ამէն abs. CO. 23 զհანგაყარან ერანել Vn. 24 Սանդի-
արոյ abs. Vn. 24-28 որ վկայեացն... ამէն abs. Vn. 27 სენდუხტ.

2

Հինգշաբաթ արևի հոռի երկրորդ կերակին^{**}

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՅՆ ՈՍԿԵԱՅ

ԵՐ ԸՆԿԵՐԱՑ ՆՈՐԱ

* օտոյցն ձեռնն: օծ:

ՆՈՑԵՄԵՐՆԻ ՇԱՅՅՈՒՆՆԱԿՆԵՐ ԵՅՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿՈՍԻ

5

ՓՈՒԿՆԵՐՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱԿԱՆ ԳՆԱԿԱՆ

Գրի միևս ևս պարմաքիր
ի կողմանս Յունաց, այր մի ընթեր-
ցասէր Տարխանուս անուն. որ լեալ
էր յաւուրս Վարդանանուսի կայ-
սեր: Բազում ինչ պարմեաց նա
մեզ ի յունական Տարսնէ, որոց
գրեանն անթիւ (շարարանութեան
գրուցաց) և այժմ ի միջի մերում
գրանի, զոր իմ իսկ բազում ան-

շուքը կեղծեցա յիցեմա յեր-
մուտս օրնտան, յազո յոնմը կեղծու-
մաքարն, իմեղնա կանցելո զիւր
ճացանտ, իմեղնո ոչո զլոյտս յո-
լոցեցանտ յիւնտանտ. մնաւոլո
նաքմը մոտեհա ման հոյն ուրտո մ-
ցանտանքն, իմեղնտանի քոցնո
մնաւոլ առան զո յի հոյն մոց-
նոն. յառքեմոն, իմեղնո տչո 15

* ձեռն քո. քոցեցելո յառմտաչոլոյտ քոցո: «զեց կայտեանքն կոցեա-
չան տանքեմոլ առան» ** ք. քոցեմեցեմո-ւ.

- Հինգշաբաթ արևի KM, հինգշաբաթի (+ արևի T) PT] օծ. 2 Վկայարանութիւն
սուրբ Ոսկեանց D, վկայարանութիւն սրբոց Ոսկեանց որք ի Բրիստոս կարարեցան
ԳՅ, Բան և ասութիւն ծմարիտ սրբոցն Ոսկեանց քահանայք ՔԵ, վկայարանու-
թիւն սրբոց Ոսկեանց քահանայիցն յԿԲ, վկայարանութիւն սուրբ Ոսկեանցն
Նարին ընկերաք ՄՄ, վկայարանութիւն սրբոց Ոսկեանցն N, վկայարանութիւն
սրբոց Ոսկեանց քահանայիցն աշակերտաց սուրբ առաքելոյն Թադէոսի Q,
վկայարանութիւն սրբոց Ոսկեանցն որք ի Հայս նահարակեցան R, վկայ-
արանութիւն սուրբ Ոսկեանց աշակերտացն Թադէոսի առաքելոյն Բրիս-
տոսի Z. 7 ևս + այլ ՔԵ. D-GJKM-PQXZ, + այս T. 9 Տիանոս ՄՄ; լեալ DJ. 11
նա օծ. ՄՄ. 12 Մեզ օծ. K; մարտնէ EJKPT, մարտնից ՔԵ. MOQZ, մարտնի D]
մարտնիցն; որոց Q, գրոց DEJKP] որոց. 13 գրեանն] գրեալ է EJKPT, գրեալ
էր QZ, գրեալ ՄՄ; անթիւ օծ. N; շարարանութիւնք DEJKMPQTXZ, շարա-
բանութեամբ ՔԵ. O. 14 գրոյցք ՔԵ, գրուցաց + անթիւ N; այժմ DEJKPQTZ. 15
գրանի DEJKMO PQTXXZ] գրաւ; զոր] գի N; իսկ ՔԵ. MOX] օծ.

გას' ენბრეგხალ გჳრ ი შაოთა სო-
 რა, ხელ არე ოსანჳ, ორე ხელალ
 ღინ ქაჯაქერყაჳ მარტნოჲ ათა-
 ჳელთ, ორთ ანონ გელაოორხ
 5 **ჩ**ოხსაჲ ჸოჯი, (აჳრ) ქაგჳტ **ჩ**ოხს,
 ორე ქორ ჸაჳრარძანს ათაჳტელჳს
 ხრებთალ ჸრანხარტყანს ი ქერხს
 ორძანს დმალკაჳქინს ქაქონსა ხერა-
 ყაჳ, ი ქაანბორჳ დორო, ორომს,
 10 ორ-სქიგჳს ათხალ იჯანტ (ი ქონტს),
 ორ ჸოჯი შარჳტ, ორთ ანონს
 ჳენჳს ჸოჯინ შარჳტოჲს შიხჳს
 გჳჳსარ: ოგრა შაჳრთგხალ ათ

გჳგსტო, რომელიც აქამდონაა წამოღვენილი, ჩ-მო ანაჳამს ხეჯჯაღ-
 ოქ სხვაჲ ს. შ. გ. ნ. შ. ვ. გ. ე. ბ. - ა). ასეთივე მდგომარეობაა შ-შიც.

* ი შაოთა] ი ყოთა K; [ორა] სოგა NQ. 2 **ქ** DEJKMOPQTXZ; ორე abs. Q.
 2-3 ორე ხელალ ღინ ქაჯაქერყაჳ DJQT, ორე ქალ ღინ ქაჯაქერყაჳ N, ორ ხელალ
 ღინ ქაჯაქერყაჳ EKMZ, ხელალ ხს ქაჯაქერყაჳ O, ორ ქაჯაქერყაჳ ხელალ ღინ K,
 ორ ქაჯაქერყაჳს ხელალ ღინ X, ორ ქაჯაქერყაჳ ქალ ღინ PB.] ორე ქაჯაქერყაჳ
 ხელალ ღინ 3 მარტნოჲ ათაჳტელჳს N; ათაჳტელჳს მარტნოჲ F, ორთ ათაჳტელ-
 ჳინს (ათაჳტელჳს D) მარტნოჲ DEJKQ, ორთ მარტნოჲ ათაჳტელჳს Z, ორთ
 ათაჳტელჳს მარტნოჲ T, შხძინ მარტნოჲ ათაჳტელჳს X] შხძინ მარტნოჲ ათა-
 ჳელთ. 4 ორ გელაოორხს ღრ ანონს MX, ორ გელაოორხს ანონს ღრ Q; ანონს Z.
 5 **ჩ**ოხსაჲ N, ჳოხსაჲ Z, სოხსაჲ PB. O, სოხსაჲ Q; ჸოჯი EJK, ჸოჯი-რ. აჳ-
 რჳს ოსქი QZ] abs; აჳრ] აჳრ Q; აჳრ+ ჳინსკანს QZ; **ჩ**ოხს] **ჩ**ოხსი NOQ. 6
 ორჳ] ს R. ორ DEJKMPTXZ, ორთ Q; ჸაჳრარძანს R] შაჳრანს; ხრანტჳს ათა-
 ჳტელჳს QZ. 7 ჸრანხარტყანს PBDEJKMNOPRQTXZ. 8 ორომს Z; დმალკა-
 ქინს DOTX, abs EGI] დმალკაქინს; ორძანს დმალკაქინს abs. N; დმალკაქინს +
 შხრძა QZ; ი ქაქონსა EKOPRQ; ხერაჳჳჳ DT; ხერაჳჳჳ MX. 9 ი ქაანბ-
 ორჳ N, ი ქაანბოლადს PB; დოროჳს N, დოროჳს DMT, ჳროგს დოროგს Q, ჳროგ
 დოროგს Z. 8-9 ქაქონს... დოროჳს ორომს abs. GJJ. 9 ორომს] ორძანს PB. DE]
 KNOPT. 10 ორ] ორ N; ათხალ + ხს N. 9-10 ორომს ორ სქიგჳს... ი ქონტს] ი ყ-
 რხს QZ. 10 ორ სქიგჳს... ი ქონტს abs. MRTX; სქიგჳს... ი ქონტს abs. DEJ
 KMOR; იჯანტს PB.; იჯანტ ი ქონტს abs. N; ი ქონტს abs. PB. 11 ჸ-
 ჳი] **ქ** N, ჸოჯი M; შარჳტოჲ R; ოროგ MNRX; ანონსაჳს
 N. 12 ჳენჳს EJKP; ჸოჯი EFK; შარჳტოჲს J] ორს შარჳტოჲ PB. CQRX,
 ჳოჯი შარჳტოჲ K, ორს შარჳტოჲ DT, შარჳტოჲ E], ორს შარჳტოჲს N,
 ორს შარჳტოჲს M. 13 შიხჳს გჳჳსარ abs. EFGIQZ, ორს შიხჳს გჳჳსარ DJ;
 შარჳტოჲს შიხჳს გჳჳსარ] ორს ჸოჯი შიხჳს გჳჳსარ P; ორ შიხჳს გჳჳს-
 არ ორს შარჳტოჲ R.

მეძნ მე მხაჯაღ-გნის აღმოვიკითხე.
 ვძავე სავითხაჯთა შინა მისთა, ვი-
 თარმედ ვაცხი ვინმე, რომელნი
 იყვნეს მოწაფეთაჳს თადონ მო-
 ციქელისათა, უმთავრესა) ეწაღა
 მრევსი, ხათხავით ჳრით, რომელნი
 შემდგომად აღსრულდისა მოციქუ-
 ლისა წარვიდგეს და მოწესგომდგეს
 მათთა სამე შინა ხრადოლესათა, ვა-
 ხა იგა თუაღნი (მდინარისა) გჳ-
 ფრავისანი ვამოდიან, შემოსართჳსა
 ჳევისათა რომლისამე, რომელი იყყებ
 და ჩამიგნოვის, რომელთა გჳაღებინ

მდინარისა) გჳ-
 ფრავისანი ვამოდიან, შემოსართჳსა
 ჳევისათა რომლისამე, რომელი იყყებ
 და ჩამიგნოვის, რომელთა გჳაღებინ

արքայն Արքայիս ծանուցանեին
 նմա վասն Բրիսպոսի սպուռածու-
 թեանն, և գիտցն յանդիմանելով
 արկարութիւն. գոր իբրև լսէր, ոչ
 անտեղի գրանս նոցա առնէր ստե-
 լով, թէ « Կուեալ է իմ (և այլոց
 բազմազ) յաղագս այդորիկ, բայց
 անպարասպ լեալ է պարտերագով »:
 Հրաւիրելի գնուս լսել զնոյն բանս
 յայլում ծանու (և ինքն հեռանայր
 պարտերագմա յարեւելոյ): Իսկ արքն
 սուրբք յեր նորա (զնոյն բանս) խա-
 սէին ընդ (Մեծի) թագաւոցն (Մերձ)
 լինելով և որդւոցն գոր լուեալ զայս
 և Մերձաւորաց արկնոյն, որք (զկնի

Ինչոյց, զա մտ զմա ետպղտա զհա-
 ղոնի ինչոյցն ըզննողաւ ըզն-
 ղոց. զկցն ժողովոցն ինձոյ միջո-
 նս ճիշտացն և զպարտն մն
 ճիշտցն ըմտոյց) ճիշտաշ և յեր. 5
 մա միջոցն ճիշտաշ, զտաճմոց
 « ճիշտ ճիշտ ». զկն ճիշտ (միջոցն), ճիշտ
 ըզննողոցն ցն ճիշտաշ ճիշտ ճ
 ըզննողոցն մա, զտաճմոց. « Ենցնող
 ոյս ցց ճիշտ, ճիշտաշ միջոց 10
 ճիշտ ըզննող ճիշտաշ »: զա
 ըզննողոցն մա, ճիշտ ճիշտ ճիշտ
 ճիշտ ճիշտ. ճիշտ ճիշտ ճիշտ
 ճիշտ ճիշտ ճիշտ ճիշտ ճիշտ 15

1 արքայ T; ծանուցին N, ծանուցեալ էին P, և ծանուցեալ քարոզին QZ. 2
 Բրիսպոսի սպուռածութեանն P. JKMNOPTXZ, սպուռածութեանն E; Բրիսպոսի
 ձեռ. DEQ. 3 և ձեռ. P. P); կոնցն R; անդիմանութեանն JR. 4 արկարութիւն NOQZ,
 արկարութիւն DEKMPTX, ձեռ. JR] արկարութիւն. 5 անտեղի] անտեղեանի
 (անտեղեանի P) կամ անտեղ. EJKOP, արեղի կամ անտեղ T; ոչ անտեղ առ-
 նէր կամ QZ; գրանս DMQX, գրան T; առնէր ձեռ. QZ. 6 Եթէ EJOYZ; և իմ լու-
 եալ է JOFQZ, և իմ լուեալ էր DT, իմ լուեալ է E, իմ լուեալ K] լուեալ է
 իմ; և ձեռ. DEKPTZ; զայլոց T, զայլոց DEQJJKPQ. 7 յաղագս (վասն P.) այդ
 որիկ (այդորիկ P.) և այլոց բազմազ P. MNORX; յաղագս] վասն J. 8 անպարասպ
 անպարասպ DJKPT, անպարասպ M; լեալ P; ի պարտերագմա և QZ, ի պարտերագմ
 + և DEJKPT. 9 Կրաւիրելի P. DJKM-QRTXZ] հրաւիրելով; գնուս լսել ձեռ. MNQX; հրա-
 վիրելի] խաւսել QZ X; գնուս] նոցա O; գնուս + և D; լսել ձեռ. O; լսել] խաւսել DEJ-
 PRT. 10 յայլում] ի նմին DEJKMPRTX, և յայլում ճ; յայլում ծանու] յորում պար-
 սայ իցեմ Q, յորում պարսպ իցեմ ստ Z; ծանու] ծանուցի P. 11 պարտերագ
 մով DT; յարեւելի J; արքն սուրբք] սուրբքն N, սուրբ հարքն Z, արքն սուրբ
 GJ, սուրբ արքն DEJKT. 12 յեր նորա խաւսէին զնոյն բանս EJKT, յեր նորա
 խաւսէին զնոյն P, զնոյն բանս յեր նորա խաւսէին P. X, անտեղեղ խաւսէին
 գրանս, քարոզին Q, անտեղեղ իտեղին զնոյն բանս Z, զնոյն բանս (բանս M)
 յեր նորա խաւսէին MOR] զնոյն բանս խաւսէին յեր նորա. 13 ընդ Մեծի]
 յառաջի QZ. 13-14 Մերձ (իննելով և որդւոցն] Սարթեւայ և որդւոց նորա QZ,
 ձեռ. FGG. 14 զայս ձեռ. FGG; զայս և ձեռ. QZ. 15 և ձեռ. N; Մերձաւորացն
 Մեծի արկնոյն N, Մերձաւորաց Մեծի արկնոյն P. MORX, Մերձաւորաց
 Մեծ արկնոյն DEJKPT; զկնի նորա ձեռ. DEJK-PQ-TZ; զկնի] զկնի R,
 ձեռ. DJ.

սիրար և նոցա և գանհրապուրեի
խորհուրդս երկուցունց կողմանց,
ինայնպէս (այնուհետև) յարան
Միանգամայն ակնածելով ի մա-
րէն իրենանց: Իսկ սուրբն Քրի-
ստոս հանդերձ ընկերաւք իրովք
չև ևս էր հաստալ ի Կեղին
Մինչ զի հասնալ կորորեցին
մաւր ի իրծիթս իրենանց (սու-
ստրաւ բարձեալ զգլխս և ո-
ցա): Եւ յետ ասորց ինչ ի մա-
ցեալ արանցն կրողց, (Միանգամ-
այն) Կրեանելով գերեսս սպգա-

ժնոցՆՆՆՆ. ետև ոցնո առա Մյ-
ժնիցեղց, սոմեղ դոցո(և)լա
Միցնոցն և ի Միցնոցն մասն,
և տոյ ի ինչոցն ցոյրաւ. և
զտոյնց զՄիցն զՄիցն մասն, զո-
յնցն սոմեղ (Միցնոցնոցն):
և միցնոցն և զանհոցն-
ն ուրցոցն (Միցնոցն), ին-
ցն զոյնցն մաս և զոցնոցն և
զոցնոցն և զոցնոցն և զոցնոցն
և զոցնոցն ինչ ի մա-
ցեալ արանցն կրողց, (Միանգամ-
այն) Կրեանելով գերեսս սպգա-

րեցան) հասարարէին ճԵՅԿՆՐԿ, հասարարէին գնոսս ՄՕՂՄՃԶՐԲ. ի
հասարարս ԵՅԿՄՆՕՐՔՄՃԶՐԲ.; ի հասարարս + Բրիսարոյի ՂԶ, որ ի Բրիսարոս ԲՏՅ
ԿՆ; ինչեանք + իսկ ԵՅԿՔ. 14 անարէն + յիւրաբանչիւր Կեղին ճԵՅԿՐՂԿ, abs. Z. 15
ի մացեալ + այնուհետև ՔԲ. ԲՏՅՆԸ; դարամանկեալ Ն.

1 սիրար ԵՅԿՐԿԶ, գժիսս ՄՕՂ] Միսս; նոցա ճԵՅԿՄՕՐՔՂԿՄՃԶ] սրոցն; և գան-
հրապուրեի խորհուրդս abs. Q. 2 խորհուրդս] Միսս ճԵՅԿՐԿԶ, զխորհուրդս
նոցա Օ; երկուցունց Գ, երկուց ՂԶ; կողմանց ՆՕՂ] կողմանցն. 3 ինայնպէս ՃՅՄ
ՕՐՔՂԿՄ, abs. N] ինայնպէ; այնուհետև abs. N; յարան] ի յարան ԲԲՅՅԿԿ, յեղ-
բարան Ք, յոյն Ն, abs. N; յարան + հասարարեալս Միսսն ՄՐՂ, + հասարար-
եալս ճԵՅԿՕՐՔՂԿՄ ՔԲ. 4 Միանգամայն Օ] abs.; ակնածանալելով ՕԿ, ակ-
նածանալելով կարարարէին ԵՅԿՔ, ակնածանելով Ճ, ակնածելով ՂԶ] կաս-
կած ունելով. 5 իրենանց ԵՅԿՕՐԶ] abs.; Բոուսի ԵՅԿ, Ոսկի Ք, Խոուսի ՔԲ. Օ,
Հոուսի ՂԶ. 6. ընկերաւք իրովք ԵՅԿՕՐ, ընկերաւք ՔԲ. Ն, ընկերովքն Գ, ըն-
կերաւքն իսկ սուրբ ՂԶ, ընկերաւքն եկն ՔԲ. ՄՐՂ] ընկերաւքն. 7 չև ևս էր Ճ
ՂԿԶ, չև ևս ՔԲ., եկն և շուր Ն, Մինչ չև ևս էին ԵՅԿՔ] չև էր; հասար-
ան Ն; ի Կեղին Օ; ի Կեղին abs. ԵՅԿՔ. 8 Մինչ զի] Մինչև Մ, abs. ԵՅԿՔ; Մինչ
զի + բնակութեանն (ի բնակութեան ԵՅԿՔ) իրենանց նոցա գնեար մրեալ
իբր զկարարի գաղան արիւնարբու (+ և վարվարակի Օ) ԵՅԿՕՐ; հա-
ստալ abs. ԵՅԿՔ; հաստալ] գնեար մրեալ Ճ, ժամանել ՔԲ., հեղանկեալ
ՂԶ, գնեարմրեալ; կորորեցին ՔԲ.] կարարարէին գնոսս ճԵՅԿՕՐՔՂԿՄՃԶՐԲ.,
կարարարէին ի Կեղին գնոսս Մ. 9 ի մաւր Ն; ի իրծիթս Ք, ի իրծիթս Ճ
ԵՅԿ, ի իրծիթսն ԳՄՆՕՂ; սուստրաւ] սրով ճԵՅԿՐՂԿՄՃԶ, սուստրաւք Մ. 10
զգլխսն Ղ; նոցա] իրենանց Յ. 11 եւ] իսկ ԵՅԿՕՐ; ի մացեալ + գայս ՔԲ. ԲԲ
ԳՅՆ. 12 ո սրոց արանցն ԵՅԿՔ; սրոց + խորհուրդ ի Միցն առեալ հա-
մակամք Միցնանց լինելով (լինելով Միցնանց Ն) ՂԶ; Միանգամ Ն; Միան-
գամայն + եկին ի մրին (Մրի ԿՕՐ) ոչ ճԵՅԿՕՐ; ոչ Կրեանելով ՂԿԶ; Կրեանել Ն,
Կրեանել ԵՅԿՕՐ.

- კანსინ ზერსანგ ვაჩხინოჲს საიშნ-
კայ, ვი იჲ ქსერ რნო ზერსანგს ირ-
აქს ქერქსს და ქთანოსს, კასკადხა
4 ანკანხეგს: საკა გამაკადჲ ში-
შნანგ ქსნოლქი რაგ ანჯარტ-
გან ხ ნმანტ. და ერსთა კრანსა-
ორცხან ხ ქერქს ირ კოჯი შრე-
რაჯი შერბ კაკსს ათქერ (ორონს)
10 იორგაგონი იორგთა. და ხ ჯორგანგ
სორე იორგონ კაცხა ანო ამნ:ბა:
დაეძვდონეს მთასა, რამელსა გეოდების შჯანბანში, მახლოდელად
წყაბონსა, რამელი უხუად აღმოსცენდა, და მადლითა სელისა წმილი-
სახათა ოცოვოდეს შენ რამეოდართს წელ.
15 რს ქერ მაროანს საიშნსკა სოლო შემდგომად სიუდილისა
აქ რმანგ ტყსა ხ ბანსა ბო- სათებისა სხუანი ვინმე მა(ვ)ი-

მოსრეს მახლოდელად სენაქებსა მათ-
სა. და შემდგომად დღეთა რაოდენ-
თამე გელისხმა ყვეს კაცთა მათ
წმიდათა, ჰხედვიდეს რაე ჰიასა
ნათესავისა თხისასა, დღეთელისა
ნათებისსა, რამეთუ არა ეგრე იყო
მათდა მიმართ ვითარცა გუშინ და
ძღუენ. შეეჭოდეს, ხუ უკუე საბჭოე-
სა რასმე ვანსაცდელისასა შეცვვენ.
და შეიწახანეს ერთობით, რაათა
ვანეშორნეს მისვან. წარვიდეს და
წაიწიონ, რამელი უხუად აღმოსცენდა,
და მადლითა სელისა წმილი-
სახათა იცოვოდეს შენ რამეოდართს
წელ.

1 ვაჩხინოჲს QZ] abs.; საიშნსკა Mqx, ვსაიშნსკა P, საიშნსკა G, სა-
იშნსკანს O, საიშნსკა, ვსაიშნსკა E, საიშნსკა DT. 2 ვი O, ირ Mqx]
abs.; ირ abs. DEJKPQRTZs ქსერ Mox, ქსერ Pb., abs. DEJKPQTZ] ქსნოლქი;
რნო ზერსანგ abs. DEJKT, ზერსანს Mox, ზერსანგ NPb. 3 ქერქსს და ქთან-
ოსს EJKMNOPQRXZ Pb.] ზერქსს და ტანოსს; კასკადხა JMNPRQRTXZ Pb.,
კასკადხოლქი O, კასკადხელქი D] კასკადხაქ; კასკადხა + ხ ნმანტ OP. 4 ხ
ვარსანგ DEJKMOPQRXTXZ Pb., ხ ვარსან N] ხ ვარსან; თ ინე ხ ვარსან M; ხ
ფორბანსანს Z, ფორბანსანს N, ფორბანსანს MOPXPb.; ჰხედვიდეს. 5 ან-
კანსინს EJKP, ანსეგს Pb.; საკა EJKOP] abs.; გამაკადჲ შიშნანს ქსნოლქი QZ,
6 ქსნოლქი N, ქსნოლქი T; ქსნოლქი + ირ P.; სათებისსა. 7 ხ ნმანტ] ხ შინანს DE
JKMOPQRXTXZ; და abs. DMPTX. 8 ხ ქერქსს FGR; კოჯი + შრე რაჯი და Z; შრე-
რაჯი DEJKMOPRTX. 9 ხ კაკსს FGN, კაკსანს DEJKMPRTX, ხ კაკსანს QZ;
ორსინს DEJKNPQRTPb.; ორსინს + იორ კოჯი QZ. 10 იორგაგონი DEJPQRTZ;
იორგთა FG, ხ ქსერ D]T, ქსერ და P, ქსერ QZ, ქსერ ხ E, იორ-
გორგთა MNO Pb.] იორგთა; და J] abs.; ხ ჯორგანგ] ჯორგანგ T. 11
სორე abs. QZ; კაცხა ანო EJKP, და კაცხა ანო OPQZ] abs.; ამნ:
ბა: abs. FGJNO; ამნ :ბა: + ანო და ანო რამელი და ანო რამელი რამელი
გეოდებისსა (+ და DEJKP) ანო რამელი რამელი რამელი რამელი რამელი რამელი
რამელი (ვარსანს J) DEJKOP; რამელი და და Pb. 15 მაროანს DK
OT; საიშნსკა MNPRQXPb., საიშნსკანს O, საიშნსკა E, საიშნსკა K,
საიშნსკა D]T, საიშნსკა Z] საიშნსკა. 16 აქ EKPRX] აქ; ტყსა
ქსნოლქი FGJ, ტყსაქ Pb.O; ბანსა Q.

1) კაყარხაუ სორეჳნ მსაგին კაყარხ-
აქ ბარჳმან მჩხუ ქ ძანმანაქა
არქონ ტრიჭორი. ყორ ქმայხაუ (საფ-
რეგორმანაქ) სორე ხოჳონ ჯინს-
 5 აყ ქკაყარხან ქ ქტრայ ზოყარ և
აռաღնոր ქანსაგ ხრეց ბოღიჯ
ყონ Աբաս ანონ კაჯակերყარაყ
ქეროყ;
ნამძღურად ჯანისა მას მღღელი
 10 თავან თხსთა.

წაყყ ხრეოჳ იმანქ ქნქტრայ
სოყარ, ორქ ყკარაჳთიჳ ქ ქნ ყრ-
ნიქ, (ორ ქტრეიქ ღარ, ყოქ სოღ-
ქოღმან ქ, ქ ქანსკაჳონ ქ საქ ქტ-

ხეი ოღენ. და აღონქენ და მთაყან-
ნენ მონენბონ და ქვა შეკქინენ
მათ ხედა. და ღსნათ აღენხეღნენ-
ქმიღანი იგი და ღაყვ საფლავეს
მას შინა ჯოდრე ქამადრე ქმიღა-
სა გრიგოლისა, რომელიცა თქყა
მას სულმან ქმიღამან, და აღაშნ-
ნა მათ ხედა საქამენბონ და ქი-
ვინმე ღადღენა, ამაჳ, მიწაფე-

ხოლო არინ ვინმე მათვანნი,
რომელი ვერ შემძღვებღ იყვენ,
უხნულნ ღღეთა საჭახუჯისათა,
ივლტოდენ და ღაიშალენ მთათა

ღნქტენ DEJKM-PQRXTXZPB] ღნქტენა. 13 ქ ქნ + և ჟოღრჯ, + ჩხ և EJKP
+ ქნ OX; ქ ქნ K; ყარყარა EJKMOPQRXZ, ყარყარ F; 14 ო ქ ქტრայ
ყოტრეა MNXPB, ქ ქტრայ ყოტრენ Q, ქ ქტრայ ჟარანა ყოტრენ Z, ქ
ქტრայ ჩქენა (ყოტრენ O) ყოტრენ JKP, ჩქენა ყოტრენ E, ქ ქტრայ
ჟარანა DT.

1 և კაყარხა კაყარხა სორეჳნ ახს. FGJN, և კაყარხ კაყარხა
კაყარხა სორეჳნ P, և კაყარხ კაყარხა კაყარხა EJK, კაყარხ კაყარხ
კაყარხა D, և კაყარხ კაყარხა (კაყარხა T) კაყარხა QTX;
სორეჳნ მსაგინ ახს. Z; მსაგინ ახს. DEJPKQT; მსაგინ სორეჳნ FSGJKN, კაყარ-
ხა ბარჳმან DMOQTX, კაყარხ ქ ბარჳმან N, კაყარხ ბარჳმან R
PB, კაყარხ ბარჳმან EJK] კაყარხ ბარჳმან - 2 ჩქენ + և Z. 3 არქონ
QZ, ახს. F] მნენ; 4 ტრიჭორი D. 4 ჩქენა FQZ, ქენა ქინ PB, ქი-
ნა DEJKPT] ქინ. 5 ქკაყარხან DTZ, ქკაყარხ N] ქკაყარხ. 6
აռაღნორ EJKOPT] აռაღნ; აռაღნ ჩქ N; ო ხრეც ქანენ D;
ხრეც ქანენ T; ქანსაგ EJKOP] ქანსაგ; აռაღნორ ქანსაგ ხრეც] և
არარ ყარენ ქანსა მჩარხანსაგ և ჩქ ქ იმ კაჯაკერ-
ყარ ქეროყ QZ; ხრეც ახს. EJ; ო ბოღიჯ ხრეც ქ ანონ Աբას
OP; ო Աբას ანონ ბოღიჯ QZ; ბოღიჯ DEJT] ბოღენა. 7 ღონ ახს.
DK; ღარა იმ ანონ MNRXPB, ანონ Աբას DT, ქ ანონ Աბას EJK;
ანონ + აռაღნორ և ხრეც ქანსაგ QZ; ანონ + ქერ FSG; კაჯაკერყარ
ხრეც R] ქეროყ კაჯაკერყარ JKMNOPXPB, ახს. QZ] ქეროყ კაჯაკერ-
ყარ. 11 ხრეც M; იმანქ ახს. FG. 12 ორქ MOX, ახს. DT] ორ. 13-12
ქნქტრայ სოყარ O, ქნქტრայ სოყარ კაყარყარ ქ ქან ქ JKP
ახს; ყკარაჳთიჳ DJNQRTZPB, ყკარაჳთიჳ MOPX] მანსკაჳთიჳ; ქ
ქინ ქინ N, ქ ქინ ქინ FMOXZ, ქ ქინ ქინ Q, ქ ქინ ქინ P, ქ ქინ ქინ

სანგ ყრინგს, ჩაჩუთგულ ზაძქე-
 განს ჩ (სორუა) ქერინს. ს ქერ
 ათორგ ჩსე უარძანს ჩ ყრინჩს
 ვაყელ ყათრანს, გყანქჩს ს ს
 ვრე, რაყე ვრინჩს ყაყარძანს
 სოგა (ყრინა) ზაძქეჩს სოგოდ
 ვსოჩრალყანს არჩინს სოგა, ს
 არძანს ვარჩ (სეჯანს) ყანქან-
 ყჩს ჩ ქერაყ ჩერაყანძერ ყრ-
 ვსოგინს, ს (ჩსქანსეკ აყნოჩსერს)
 ს ჩქჩქჩს მსაჲ ჩ ყრინოჩს, გსა-
 ყჩს ვარძანოყა ყოყ (ჩ ჩარაყა-
 ყოყ) სოგ აყოროყოჲ ქერინს. ს
 ვყრინა ყრინჩს რარქჩანს მსაყ ჩ

შინა. და შემდგომად ღვთის ხა-
 დებოამე შივიდგს ვრვიდს მან,
 ხაჲთა შეკრიბნებ (გუჲმნი) მშოდა-
 თანი, და ანა პოვეს მათგანს,
 ვანსა ვრვილი იგი მოვლვისა მ- 5
 თინაჲ. და დავანებეს მიწითა მგ-
 ჩინჯელნი იგი სისხლნი მათნი, და
 ძეგლი ქათავანს ატმბანოეს სე-
 და თითოეულსა მათგანსა ვრვილით;
 და ვერ იკადრეს დავებომად ვრ- 10
 ვილსა მან, ჩანჯიდეს დასავალით
 ვერძა, ძინსა მათსა ზ. და პოვეს
 ვრვილი ვეთოლად. შეზვედული
 მახლოდელად ველისა ძინსა, რამ-

ქ, ლს ყრინოდ DT, ყრინაჲ ლს P. ყრინაჲ ლს. ს ლყარაყჩს ყრინაჲ QZ,
 ს ლყარაყჩაჲ ყრინაჲ N] ს ჩერქოდ; არინს] არინს Z;] სოჯოჲმანს MR,
] სოჯოჲმანს EJKPQZ,] სოჯოჲმანს F, ჩ სოჯოჲმანს DT. 14 ჩ მანყა -
 ვინს DEJKOPQZ; მანყაყინჩს + ყრინ EP; აყაჲ] რაყაყა O, ყრინ] X, ყრ-
 ინაჲ QZ; მანყაყინჩს აყაჲ ჩერქანსე ყრინს abs. N.

1. ყრინს abs. DEJKOPQZ; ჩაჩუთგულ DEJKOPQZ P. ჩაჩუთგულ -
 ვსაჲ. 2 ჩ სორუა NOQRXP, ჩ სორ DEJKMPT] ჩ სორ; ქერინ P.
 ვარძანს] ვარძანს DEJKMOPRXXZ P.; ვარძანს + ანოჩეს MNRXP.; ჩ ყრ-
 ინა P. 3 ვაყელ] ჩ აყრანს]OP. ჩ ვაყელ KQT; ვაყელ + ს ვანქოჩს QZ, +
 ჩსე P.; ს ს ვრე ვრინ Q, ვყანქჩს ანო. ს ს ვრე N, ს ვრე ს ვყანქჩს
 T. ვყარძანს სოგ DEJKOPQZ] ვყარძანს. ვ ვყრინაჲ] ყრინაჲ QZ;
 ს ზაძქეყჩს EJKOP, ზაძქეყჩს DQZ; სოგოდ abs. FG. 7 არჩინს MX,
 არჩინს N; ს EKOQZ] abs. 8 არძანს ვარჩ DEJKMNORTXZ] არძანს -
 ვარ; ჩ სეჯანს P; სეჯანს abs. MX; ყანქანსეყჩს EJKOP, ყანქანსეჲ MQRZ
 P.] ყანქანსეჲ. 9 ჩ ქერაყ abs. N; ჩერაყანძერ N; ქერ ყრინსე N;
 ყრინსე Q. 10 ს ს ს ჩქჩქეყჩს აყნოჩსერს DT; აყნოჩსერს abs. N.
 11 ჩქჩქეყჩს KOPQZ, ჩქჩქეყჩს E, ჩქჩქეყჩსე GP.] ჩქჩქეყჩსე; მსაჲ] მსა-
 ყჩსე N; ჩ ყრინოჩს + აყ DEJKOPQZ; ვსოგინს Z, ვსოგინაჲ Q] ვარქ-
 განს. 12 ვარძანოყა] ვარქელა FG; ყოყ + ს N; ჩ ჩარაყაჲ ყოყ DEJ-
 MOPRXP. 13 სოგ აყოროყო N, სოგ აყოროყო DEJKOPQZ P., სოგ აყო-
 როყო MQR] სოგ აყოროყო; სინს ქერინს QZ; ქერინს M; ს abs. N. 14 ვრ-
 ვინაჲ + ანო EJKO; ყრინჩ მჩ ს ჩ სინს ანოჩსერ სოჲ EJKOP, + მჩ
 სოგოდ ჩქჩქინს ანოჩსერ Q; რარქჩანს MNRXP., რარქჩანსე Q,
 რარქჩანს Z] ს აყაჲ,

რავრარერანს, კირომ რქქჩხს არ-
ქერდ ივ საყარქ (ღრქქმ რარა-
ი). კორ ხერს რასხარ სარას ვან-
კარგხარქ არბოქს რარერანობსანს).

- 5 იორ ს არარქანოგო ხერხანგ არა-
რჩხ გერნარჩორი რღ- რარჩქ, ს
რნარქგანს ანოქ ძჩხს (გარ) კა-
რარმანს ხერხანგ, ვორ გარხარ ან-
რქორგარგ ირანგ ს დარქგჩხს ხონს
- 10 რარარჩორი ხერს რქ იგ ხ რჩან-
რარგ რარანბოგ კარქარჩქ:

რარგ ქორ ჩორქ ჩხს დარანარქ
ს არბჩხს გჩხსარ რანს (მბჩ) რა-
გარორჩხს რარარქო რანოქ ვორჩჩხს
15 ხერ რნარქგოგანბერ კარგარა არბ-
ოქს რარერანობსანს, ს კოგგხარ
ვგარანს კანონს ხერ რარარქერა:

ლისავან ვამოდიოდეს რყარანი მრ-
ვალნი, (და შვიპარეს ადვილი იგი).
და იქმნეს თავისა მათისა (შესავსე-
ნებელად) საყოფელნი ვამოთხრილ-
ნი მიჩასა კბოდისასა, და დაემკვ-
რნეს მუნ ვიდრე აღსრულებდა-
მდე მათდა, რომელნი პოვნეს
მწყემსთა ვითომე და დაქობალ-
ნეს მასვე ადვილსა ვითარცა
სხეულთა ვითომეგანნი, რომელნი
ვანიდევნიან სოფლით.

ხოლო მცირედთა უამთა შე-
მდგომად ადვილი იგი აღამწხეს
მონასტერი ვალამის მიერ მეფე-
სა, და მუნ დაამწხა მშ თვისი, კეთი-
ლად შეზავებისათვის მის ადვილსა,
და უწოდა ადვილსა მას ვალამკერტი

2. რღ-რქქმ] რქქმ MRX. 3 კორ DEJKNOP] კორ; რასხარ DEJKMOPTXZ] რასხარქ;
სარხარქ M QXZ; ვანსკარგხარქ] რანგოგხარქ Pბ., ს რანსხარ ვანსკა-
განს EJKOP. 4 არბოქს DEJKM-QRX, ხ არბოქს Pბ., ვარბჩხს Z] არბოგანს;
რარერანობჩხს Z, რარერანობსანს DT Pბ. 5 იორ] იორ DEJKN-QTZ; არარქოგო
DT; არარქარ N. 6 ხ გერნარჩორი JR, გერნარჩორი MPT Pბ., გერნარჩორ
M; რღ-რქქმ] EJKP] abs.; რარხარქ N, რარჩჩხს JKOP; არარჩხს გერნარჩორი
რღ-რარჩქქმ] ვრარარჩორანს არარჩხს Q; გერნარჩორი რღ-რარჩქქმ] რარა-
ჩორი Z; ს abs. DOMXPB. 7 ანოქ abs. DMNRTXPB.; ანოქ + რარჩ კოჩჩქქმ] E]
KOP; გარ DEJKN-QZ Pბ.] კარ; კარარმანს] კარჩანსჩხს EJKOZ, კარჩან-
სჩხს DMPQRXTX; რომელი პოვნეს. 8 ვორ] ვორ ს ქეროქ EJKOP, ვორ F; ან-
რქორგარგ N, ანრჩხს იორი-იორ M, იორი-იორ O, ანოქ ხ არარგ QZ, ანოქ-
იორი DT, ანოქ ვანოქ EJKP. 9 ირანგ abs. FG, არანოქ N; ს QTZ] abs.;
დარქჩხს MRX; დარქგჩხს] არანოქ რარგჩხს Pბ., დარქგჩხს ანოქ O. 10 რარარჩორი]
გერნარჩორჩხს QZ, რარარჩორი DEJKOPT; რქ იგ DEJKMO-QRTXX Pბ.] იორ; ხ
რჩანბოგ DEJKNOQX, კარარარგ N, ხ რჩანბოგჩხს Z] abs. 11 კარქარჩქ
EFJKOPQTZ Pბ.] კარქარჩქ; კარქარჩქ + რჩანბოგ FGJ. 12 ქერ] ს N; დარ-
მანსკარგ MRXPB., დარმანსკარ N. 13 ს] ხ MN, abs. QXZ, ს ხ KPბ.; არბჩხს + კარჩ
Z, + კარჩ Q; ვარბჩხს RX; რანს FJ; მბჩ DEJKOPQRZ Pბ.] მბჩ; ხ რარარ-
რჩხს N. 14 რარარქარგ N; ს ანოქ EJKOPQZ. 15 კარგარა DEJKMOPQRXX] ანარ;
არბოქს DEJKMN-QRXX Pბ.] არბოგანს. 16 რარერანობსანს Pბ.; ს კოგგხარ ვგარ-
ანს კანონს ხერ QZ, ს ვანს ანონანს. ხეროქ კოგგერ ვანონს არბოქს EJK, ს ვანს
ანონანს ხეროქ კოგგერ (კოგგხარ O) ვანონს არბოქს რარარქერა OP, კანონს

საკ (ქაონს ჳრარაჳსი კანონს აქსა-
 ლორი სოგა სოუქრასოი ყოვსგა სო-
 ყას ქაონს ქიჯარასიქ (ანსოოაგ)
 სრეგს (ონსოქ დანონს), კოროგ მის-
 ჳს გასასარ სოო ყბეღასგს სრყოისგ
 ს რძკოიქისნ გასოგ ქის, სოლასიქ
 სოგა ჳნორსგას ს რრსაჳოთ ჳსო-
 სქ სსრქქ:

სახელოდ ოვსა. სოლო მთაე იგი ჳბ-
 ბახვი სახელოდ უმთავრესისა მათისა
 სუქიანისა ეწოდა სუკავი სავსენებე-
 ლად მშიდათა, რომელ დღვბდვლად
 დღვდმდგ მიწაე ობთაევე მათ ადვოლ. 5
 თაე საკუნებნელოდ სგბთა ანს, დოც-
 ვითა მათითა მოგმადლა ქრისტე იე-
 სეს მიერ (უფლისა) ჳუებისა, (რომ-
 ჳისაე ანს დიდება უკუნითი უკუნისამდგ, ამქს.

1. ქაონს DG] ქაონს ; ჳრარაჳსი DEKMOPIX ; აქსალორის სოგა FNQZ , აქსალორის DEJKO
 PZ] აქსალორის სოგა. 2 სოგა] სანასარასკას QZ ; სოუქრასოი EJKOPQZPB, სო-
 ფრასქქ; კოვსგსა DJNOPT, კოვსა EK ; სოლასქქ EKKQ ; ს სოლას კოვსგას MXPB ;
 სოლას + ს ქაონს ი[ა]რ ოსკასგს კასარსგას QZ. 4 სრეჳს FGJ ; სრეგს abs.
 Q ; ს სრეგს ანსოოაგ DEJKOPTZ ; ონსქ MRX ; კანონს FPB, კანონსა სოგა EJ
 KOP, კანონსა D, კანონსა T ; ოროგ N ; სისჳს გასასარ DEJKOPQZ ; სუქიანისა]
 სექიანისა. 5 ყბეღასგ Q ; ს სრყოისგ ყბეღასგ PB, სრყოისგს DQZ ; სრყოისგ
 + სისჳს გასასარ DEJKOPQZT. 6 ს რძკოიქისნ DJKMN+QRXX] რძკოიქისნ ;
 ქის + გასოგ FG ; სოლასიქ სოგა ჳნორსგას DEJKMNOPTXPB.] ჳნორსგას სოლას-
 იქ სოგა. 7 სოგა] სრეგს QZ ; ჳნორსგას + ს სს მსქ რარსქასა სო ჳსოთ
 რრსაჳოთ ოსოთაქ (ს ყბეღ T) მსრ, ოროქ ქათაქ (ს ს ყასიქი სქქ ს სისჳ
 ს T) კასიქისნ (კასიქისნა კასიქისსიქ T) QT ; ს რრსაჳოთ ჳსოთსქ მსრ-
 მქ PB, ს რრსაჳოთ ოსოთაქ მსრთჳ N, ს რრსაჳოთ ჳსოთა ს ყბეღ მსრ RJ abs.
 EJKOPQZT. 8 მსრქქ + ოროქ ქათაქ X, + დსო ოროქ ჳასრ ს სოორ ჳოღოთს
 (ჳოღოთჳ R) ქასქ ს ქათაქ, სქსანოიქისნ ს ყასიქი სქქ ს სისჳ ს კასი-
 ყბანსნ (კასიქისსიქ, სქსნ R) MR, + დსო ოროქ ჳარ ს სოორ ჳოღოთს ქათაქ,
 ყასიქი ს დოიქისნ კასიქისნა PB ; ს რრსაჳოთ ჳსოთსქ მსრქქ] ამსსასგ გასოგ
 ორქ სოსაროქ (abs. O) სოსარას ს სს მსქ რარსქასა სო რრსაჳოთ ჳსოთა (+ სო
 ჳასიქ ს ოროქ ს სოორ ჳოღის EJKP) სქქ (abs. O) ს (abs. O) სისჳ (ოროქ ქათაქ
 O) ს (abs. O) კასიქისსიქ კასიქისნ (ს კასიქისნა კასიქისსიქ EO), სქსნ E]
 KOP.

* Q და Z ხელნაწერში ამას ვაგბძელებსა მოეძიება (ნ. შენიშვნები, 2).
 ამათგან განსხვავებული ვაგბძელებსა აქვს F და N ხელნაწერს (ნ. შენიშვნები, 3).

3

სადასაარქი : ძხ :

დასადასაარქი : ძხ :
დასადასაარქი : ძხ :

დასადასაარქი : ძხ :
დასადასაარქი : ძხ :

დასადასაარქი : ძხ :

დასადასაარქი : ძხ :
დასადასაარქი : ძხ :

« ვეკრძალნეთ უკუე ძმანო, კეთილად, ვითარძი რაჲ ვიდოდით, რუ ვითარ-
 40 ცა ორგულნი, არამედ ვითარცა ბრძენნი გამოვიდოდით ვამთა », * ვითარ-
 ცა იტყვს ნეტარი იგი მოციქული და მომწოდებელი წარმართთა, რათთა
 განვერნეთ დღისაგან სიძლიერისა. ეუბიარნეთ ქსენებითა გულსმოღვივნედ
 15 დუაჩლსა მასცა წმიდათა მიწაშეთასა, რათთა მოვიდით შექვესაჲ მის
 მიერ და ვბოვით მადლი თუამსა შეწყყნარებისასა, რამეთუ ჭეშმარიტად
 ნეტარ არს, რომელი ღირს იქმნეს ღირსად ქებისა შეწირვად და მსა-
 ხერებნად კაცთა მათ ყოვლად გულის-სათქუმელთა, რომელთა ღირსვე
 არა იყო სიფელი ესე. ვიტყვ უკუე გუნდსა მას უძღვევლსა, რომელნი
 20 ვითარცა ცხივარნი კეთილნი დაკლვად მოიწინეს ქრისტესსთვს ქუეყა-
 ნით ჩრდილოეთ, კარსაგან ოვსეთისა, ქუეყანად სომხეთისა, რათთა
 იქმნენ პირველ-მთქმე ასპარეზსა მას ძღვევისასა სულიერსა და წინაჲს-
 წარ-მცნობელ განსამსხვეცისა-ჩინებისასა ყოველთა მათ წმიდათა, რომ-
 25 ელნი შემდგომად მათსა გამოიჩინებად იყვნეს ქუეყანასა მას სომხითი-
 სისა და ვინ უკუე მკუფთარმან ვინებითა შეუძლოს გამოთქმულად სამინე-
 ლი იგი თხრობაჲ დუაჩლისაჲ მათისაჲ!

ხოლო ვითარ მიცნობიეს მოხრობელთაგან ჭეშმარიტთა და ჩივთა-
 გან სულიერთა, რომელნი აუწყებენ ჰამბავთა და განვებათა სომხითისა-
 თა, ესე ნეტარნი იყვნეს გუნდისაგან დე ტომისა სპასილართაჲსა და
 25 პატრივცემულ მეფეთაგან ოვსთაჲსა და ჩინებულ, და ახოვნად წყობასა

* + ქრისტეს უმეტესრე ყოველთასა აღიდგ მამათ-მოავარი არსენი, მად-
 ლებელი წმიდათა შინთა მიწაშეთაჲ. * შდრ. ევგეს. 5, 15-16.

3 სადასაარქი : ძხ : ან. 7, მთა-საარქი : ძხ : 7, სადასაარქი : ძხ : 9. 2 ჭარხეგს] მოქჩა-
 არსეგ რხ., მოქჩაარსეგ მ, მოქჩაარსეგ რს. 2-3 ირე ძკაცხვანს ... ჩ მოქჩარქ (სიონ
 ან. რხ. : ძკაცხვანს მოქჩარქ. 3 ჩ ჩარქარსეგ გარსეგ ან. 0; გარსეგ მმარსეგ, (ს-
 რჩინს მოქჩარქ : ჩ სოქარ რ; ჩ სიონს მოქჩარქ 3; ძკაცხვანსოქჩინს სრფოგ მოქჩ-
 არსეგ (სოქჩარსეგ რხ. : მოქჩარსეგ რქარქ) რქარქ რხ.; ძკაცხვანს სრფოგ-
 არსეგარსეგ ს გარქარქარსეგ ჩკოგ, ირე რარქეგ ანთარსეგარსეგ, ჩ სრჩინს ირ სოქჩ

უბლეველ მტერთა მიმართ და პატროსან მსახურებასა შინა მეფეთასა, რომლისა მიზეზისათვის იწოდნეს მეფისა მისგან თანაწარყოლად დედოფალსა საიენგეს, და მოიწინეს სომხითს, არამედ უფროსად ბაღისაგან საღმრთოება იყოფოდა ყოველი ესე, რამეთუ «ღმერთი არს, რომელი შეიქმს ყოველთა თანა ნებასაცა და შეწყვასა», ვითარცა იტყვის მოციქული: ამათ რაჲ იხილეს ნათელი საღმრთოებასა მცნებისაჲ, განბრწყინდეს სულითა და აღევზნა გულსა მათსა საყნაური იგი ცეცხლი, რომლისა მიფხნად მოვიდა მხოლოდ-შობილი სიტყუად ღმრთისაჲ, და პოვეს მარგალიტი იგი უხასყიდლოჲ, რამეთუ მიემთხვანს მოწონის მოწაფესა წმიდისა თადეოზ მოციქულისასა და მოიღეს ნათელი სარწმუნოებითა წმიდისა სამებისაჲთა. და აღივსნეს სულითა წმიდითა და მტრეთესვე შეჭარაცხეს ნაკევად ყოველი დიდებაჲ სოფლისაჲ და შერი აღიღეს დიდთა შათ წინარმეტყუელთაჲ ელიაჲსი და იოვანსისი. და შეურაცხ ყვეს შინებაჲ მძლავრებაჲ და ივლტოდეს უდაბნოდ ბანაკითურთ თვისით შთასა, რომელსა ეწოდებინ სუკავეთან. და იქმნნეს საყოფელნი კერელთა შინა ქუეყანისათა, დაჰფლნეს ცხოვლივჲ თაგნი მათნი სიყუარულისათჲს ქრისტესისა და ცხომდებოდეს ვითარცა უჯორცინი, ვითარმედ იქმნნეს ვითარცა ცხოვარნი მატყიერ, და საშინელ იყო კაცთაგან ხილვაჲ მათი.

ესე ნეტარნი ესრე იყოფვიდნენ ირმეოცდაათხ წელ შთასა მას ზედა, ვიდრემდის მოიწია ჟამი შეწირვისა მათისაჲ, ვითარცა იტყვის მოციქული: «მე აწ ესება შევიწირვი და ჟამი მოქცევისა ჩემისაჲ მოიწია».* ესრეთ უშიდათა შათ კმა ყვეს ურთიერთას: «ამიერიითგან მიგუეღის სიმაართლისა იგი ვჯრკვნი რსუელისა მის თანა მოციქულისა და ყოველთა შათ თანა მოციქულთა და წინაწმუდთა, რომელთა თანა მსიარულნი წარვდგეთ წინაშე ზომონსა მას ქრისტესსა». და ესრეთ ნეტარნი ესე სრულ იქმნეს საყოფითა: სრულთაჲთა, რამეთუ გამოიღეს ოცდაათეული, სამოციქული და ასეული.

* სარაარასკჲ ირე დნაყჩნ კსკლსაყ ირასტ დანყრ საამსსკაყ უჩსსოჲ ჰ ჰაყა, დაროაყბერსაყ ჰ სეროყ არასტს კაჯასკეროყ სრეყ

ახოვანნი, რომელნი წარვიდეს კართთ თვსეთისაჲთ სათენეჲ დედოფლისა თანა სომხითს, განსწავლულნი წმიდათაგან კაცთა, მიწაფეთაგან წმი-

* * ტიმ. 4, 6.

სოქია, ხრამტკიეს მსაყინი მსარაარასკანთ ასაოხერ კაღასა კარაარას სრეონს; დკაყარასოქრს სრეოყ დაროყჩს სოქიასაანგს სოქარაარასკ ზგნასოქრასგ ირე კარაარხვას ჰ სოქია ქერხს Y.

29 სარაარასკ 5; სარაარასკჲ + იოსანგ Y; დნაყჩნ + დნყ. საარხსკაყ კჩსსოჲ Y; კსკლსაყ 25] კსკლსაყ. 30 ირასტ ... კჩსსოჲ მს. Y; საარხსკაყ კრწ, საარხსკა N, საარხსაყ S, საარხსკაყ X, საარხსსკაყ FJ, საარხსსკაყ J]. საარხსკაყ. 31 ჰ ჰაყა

5 ათაქციუს მარტიუს, შიასორთაქ
 საქონის ხერხაყა, որთ ათაქცის
 სორს მსხ, კრანსორთაქ, ჩო-
 ყანს (ლასორთაქ რანსს სნაგ
 10 որ ჩ ჩრხაყოა ჩადაყონს, ს შკრც-
 აქ ათ რაყა არქ კანსორს ჩ
 ჩადაყა, ს სრანსჩ არანსს კა-
 ჟაყა ქარდაყაყონსანს სოყა,
 ჩადაყონს' որ ჩ ჩრხაყოა, კაყარს-
 10 ყანს კორცონს შაპნსკაყ: ს სოყა
 ყნაყნაქ სჩს რანსყანს ჩ სოყა-
 სჩა სჩს, որ კანონს ყჩსორჩს
 სოყა სოყჩასო კოყნა სოყა,
 ჩ ჩაყრანსო ყადაოჩ, კანჩჩანს
 15 ჩაყონს აბიქ, რჩიქ სყაყ

დის თადეან მოციქულისათა, მეტრო-
 თებულნი წყაროთა ევფრატისათა, თო-
 მელოთა პრველი მათი იყო წმიდა
 ისევ, (რომელი ითარგმანების ქართ-
 ველთა ენითა - თქონ), მანვე ქმნულ-
 ნი. ამათ მიერ ვახსწავლულნი სი-
 ცუტასა ცხოვრებისასა ქრისტეს მი-
 ერ სარწმუნოებითა და ნათელფე-
 ბულნი, შესძინებდეს ღლითი ღლედ
 სარწმუნოებასა; და ნეტარი იგი კა-
 ცი მათისა მის მოძღვრებისათს,
 ქრისტეს მიმართ სარწმუნოებისა-
 თს, აღესრულებდეს ძეთავან სა-
 თუნეკისთა, რომლისათს იგინი წარ-
 მონრულ მოვიდეს და დაემკვდრ-

93]; ჩ ზაყ + ს 93] R T Y P B.; ქარდაყაყონსაქ] აჯაყარსაქ NY; ჩ სორს N.
 32 არანს 93] R T U X P B || ნსყანსს S; აჯაყარსაყ P B.; სრქონს Y.

+ მარტიუს ათაქციუს (ათაქციუსს) OY; მარტიუს + որ 93] K M P, + որ Y;
 შიასორთაქ DO || შიასორთაქ T || რანსყაქ ჩს Y] მსნაორთაქ. 2 ჩ საქონს N;
 ხერხაყა + ჩ [სანსორჩს აბონს 93]; որთ 93]; ათაქცის JKU. 3 კრანსორთაქ
 FNO || abs. 93] M N X P B.] კოყნაქ; ჩ სოყანს] სოყანს 9. 4 ჩს (ლასორთაქ 93] J K P Y; (ლას-
 აორთაქ N; (ლასორთაქ + ჩ სოყანს 93]; რანს DN. 5 ჩ abs. 93] M N R S T U X P B.; ჩადა-
 ყონს EJK, abs. 93]; ჩადაყაყონს SPB; შკრცაქ + ჩ სოყანს 93] J K P X Y. 6 ათაქციუს-
 ჩს 93] R T U X. 7 სრანსჩაყ 93] M O R T U X P B., სრანსაყ S, სრანსჩაყნს N; არანს 93] სორს
 ნსყანს. 8 ქარდაყაყონსანს S, ქარდაყაყონსანს MNQX, abs. 93] ქარდა-
 ყაყონს; ს სოყა ქარდაყაყონსანს MX P B., სოყა ქარდაყაყონსანს S] სოყა
 შკრცონსანს 93]; სოყა] ჩ ჩრხაყონს Q, abs. N. 9 ჩადაყონს RSTU, ჩადაყონს
 E] KOP, ს ჩადაყონს 93]; abs. MNX] ჩადაყონს; ჩრ X; ს ს ჩრხაყონს ჩადაყონს
 P B.; ჩ ჩრხაყონს abs. RSU; ჩრხაყონს + ჩადაყონს MNX; კაყარჩს N] კაყარსაქ
 არქ MRSX. 10 კორცონს EJKP; შაპნსკაყ 93]; შაპნსკაყ NO, შაპნსჩკაყ FJ,
 შაპნსჩკაყ 93]; შაპნსკაყ KU] შაპნსკაყ; შაპნსკაყ + არქ DEF-KNOPTY P B.; ს
 სოყა] ს შკრცაქ ჩ სოყანს Y; სოყა 93] M O R S T U] სოყა. 11 ყნაყნაქ] სრჩაქ
 93]; ყნაყნაქ + აბიქ 93] J K O P; სჩაქ EJKOP, abs. 93] N T Y] სჩს; ყნაყნაქ სჩს
 სჩაქ P B. 12 ჩ 93] M N R S T U X Y] ჩრქ; კანონს 93] M N U X Y] აბიქ; ყჩსორჩ 93]. 13
 სოყა 93] N O, სრანსაყ P B.] abs.; სოყჩას 93] J K O P R S X Y P B., სოყჩაყ MU, abs.
 T; კოყნაქ 93] N O U X, კოყჩ EJKP, abs. 93] კოყნაქ; კოყნაქ + ს; სოყა] სოყჩას T,
 სოყა] სოყჩას 93], abs. RSU. 14 საქონს] ჩადაყონს N. 15 ჩადაყონს T, ჩადა-
 ყონს MA; აბიქს KRU, აბიქს SY; სყაყა MOR S U X Y, || სყაყაყ DEJKNOP T] სყა-
 ყონს.

խրին խալամարակ լինելով իբրև
 զվայրենի քաւշս ի Կրեւուքենէն
 Ասորուոյ. յամս Եւսպիոյ թագա-
 ւորին: Բանդի երկիրն Հայոց ստե-
 րեալ էր յեւր ամաց, զի թագա-
 ւոր ոչ անլին, քանզի սպանեալ
 էր վերքաւսան արդր Վարդաշապ, և
 զխտարով թագաւորն Հայոց թագա-
 ւորին Պարսից, և ի նախանձ մտեալ
 հայրենի վերնուցն, այնուհետև կա-
 մէր կորուսանել զերկիրն Հայոց.
 սաէր (Թէ) « անցեալ ասերցից զեր-
 կիրն Հայոց, և վրէժ ասոց ուր սո-
 վորութեանն հայրենեաց»: Այնուհե-
 րև զար գումարեալ զերկիրն կա-
 մէր վրիպանս ասնել և խոսպանա-
 ցուցանել զերկիրն Հայոց:
 Թէ: « Յհնչուցեց և մոչառչուց զիցցանա
 եւ մեռուսուց և Յրի յուր (մեջա-
 յալ) մամլուցն հրացուցնուց նա.
 Թէ զիցցանա և յոցնոցն հանցիցեցա
 և մոնճալցա զիցցանա եւ մեռուց-

նցն եւյայցանա մոռնա, իմեցուց եւ
 եղա՞ք Բոնիմսղորնոն յոն մոռնա
 եւյիւսեւնոն զիւրա եւյայցան, զցցն
 մոչոյցեւրանա և մոնճիոն մոչոյցե-
 նա եւյուցն, զամնայոնն եւյայցն 5
 մոռնա, մոռնոն օյմնեմուրն յուրայ
 զլուցն յուրն մոչուցուց և մոռու-
 սաւոն իցլուցիւրոն մոն մոչոյ մոչոյ-
 սաւոն: Բանցոյ զիցցանա եւ մեռու-
 սաւոն մոռչոյցուց ուր մոչոյցուց
 իցլուցն մոն, հանցոյ յոն յիւրա մոն
 մոչոյցն, հանցոյ մոչոյցն յոցնոցն
 զլուցն և եյանոն մոչոյցն եւ մեռու-
 տանա մոչոյցն եւյայցանա, զմոչոյց-
 ոյցն մոչոյցն յոն մոչոյցոցն: 15
 մոն մոչոյցուց զիցցանա իցլուցա
 զիցցանա յոն եւ մեռուսուց և յոյու-
 ցան 20
 եւ.

1 լուին Գ] լինեալ Է, լալ ԲԳ]] P; իբրև] որպէս Ո. 2 զվայրի Տ; քաւշս] ոչ-
 խարս ՔԲ; ի Կրեւուքենէն] ՄԲԳ]] NT. 3 յամս] յայտմ]] Մ; թագաւորին] արքային
 X, արքայի ՄՂՏՄԱԿ. 4 քանզի] և զի ՄՂԱԿ, և քանզի ՔԲ., ձե. Տ; քանզի + և
 Գ] ; երկիրս ԷԲԳ]] HJ]] KNPY; Հայոց + յեւր ամաց ՄՈՂՏԱԿՔԲ., + յեւր ամաց ինչ]] Մ.
 5 էր ձե. ՄԸ; էր] վրէր ՄՂՏԱԿ ՔԲ; յեւր ամաց Ո] ձե.; զի] քանզի ԲԳ]] և Մ. 6
 քանզի] զի ԲԳ]] Մ, ձե. Բ. 7 որպէս Մ, որպէս Մ, գործն Օ; վարդաշապ Օ] վարդա-
 շապ. 8 խտարով ՄՂԸ; զթագաւորն ԲԳ]] Մ; թագաւորն] թագաւորն Մ. 9 ի ձե. Մ.
 10 վրիպանել ՄԳ]] ՈԿ]] ՄՔԲ.] վրիպոց; այնուհետև ձե. ՄԷԲԳ]] KPT; այնուհետև + և Մ;
 մոչոյցոցն. 11 զերկիրս ԲԳ]] ՄՂՏԱԿ, զարշարան ՔԲ. 12 սաէ Է]] KՔ; եւ]] Մ; թէ ձե.
 ՈՔԲ; ասերցից Մ; զերկիրս Տ]] Հայոց ՄՂՏԱԿ]] ձե.; վրէժ մոչոյց ՄՂՏ; և ասոց զվրէժ ՔԲ.;
 սոփութեանն ՄՂՏԱԿ]] սոփութեան. 14 հայրենեացն Ո, հայրենի Է]] KՔ; այնուհե-
 տն Ք. 15 զարս ՔԲ.; զար գումարեալ զերկիրն Մ. զար գումարեալ զար-
 խարան ՄՂՏԱԿ, զար գումարեալ յարշարան Ո, զար գումարեալ յարշարան
 Օ]] ձե.; զերկիրն] զարշարան ՔԲ.; կամէր Մ]] յանայր. 16 վրիպան սոնել և ՄԸ,
 վրիպան սոնել և Ո, վրիպան (վրիպայան ՔԲ.) սոնել և ՄՂՏԱԿՔԲ.]] ձե.;
 հոսպանացուցանել ՄԸ, ձե. Բ. 17 զերկիրս ԲԳ]] ՄՂՏԱԿ, զգաւստան ՔԲ;
 զերկիրն Հայոց]] զարս ներերցիս Մ, զարս զերկիրս Մ; Հայոց * ե. և
 ար ասնել:

Իսկ երանելիքն կային և մարտիր
 լինէին իրացն, Թէ գիարդ վրէժս խն-
 դրեացէ Թագաւորն Պարսից յաշխարհ-
 էն Հայոց: Եւ կայր ի փափուսպի և ի
 5 փարակուսի երկիրն Հայոց: Իսկ իբրև
 փեսանէին զնեղութիւնս և զբառապանս
 երկիրն Հայոց սուրբ վկայքն, ասէ
 երանելին Կողբարոս ցարբն Սու-
 քիաս. «Եկայք աղաթեցուք, զի
 10 արասցէ Աստուած խաղաղութիւն
 աշխարհիս այսորիկ»: Եւ աղաթեալ
 Նոցա ամենեցուն աս Աստուած աս-
 են. «Ողորմեանց Տէր ի վերայ աշ-
 15 խարհիս զար մեծի ողորմութեանս
 քում. զի Թէպէր և է ի նոսա ան-

եղա եղտարնի ոցի լըցն և ցը-
 լունեմա ձյտալցն եպիմեսն Ման, տը
 շտառմը Մերի ոմոն Մեցյման Ննար-
 լտաման զիցյաննեցան Եւմեթուսն.
 և միջեանեցան Մինա ոյա լոլեսն
 և շրջանա զիցյանա Եւմեթուսնա.
 Եւլա շտառ ոնիլցն Քոնի ոցի և
 զլանեցեմա զիցյաննա Եւմեթուսնա
 իմոլատա մոխամոտ, յեցալա եղտ-
 րի յոլանալցն իմոլատա եղիլան: «Նո-
 զլոտ և լոլցա զյոտ, ինչոտ միջ-
 լոնա զոն յղալման զիցյաննա մոն-
 տան» և ոլոցլոլցն զոլոլանի ոցի
 և տիլցն: «Իյալոլոնա զոլ յոլալա,
 զիցյաննա մոնտան լոլոտա մոնոտ

* Իսկ յէ ՄՐՏՍՄ; երանելիքն] երանելի վկայքն Մ; մարտիր ՊՈ, մարտիր Մ
 ՐՏՍՄ ՔԵ. 2 երբ ՕՄՔԵ; վրէժս ՊՄՕՐՏՏՍՄ, վրէժխնդիր ՈՔԵ; խնդրեցէ
 ՊՄՐՏՏՄ, ինորեցէ ՕՍՄ, լինի Ո, լինիքի ՔԵ. խնդրէ. 3 Թագաւոր Տ; յաշխարհ-
 էս ԷԲԸՅՅԿՆՔՄ. 4 Եւ (զի ՊՏ) կայր (կամի ՔԵ, կային Օ; +նա ՔԵ) ի փափու-
 սպի (abs. ՊՏՔԵ.) և (abs. ՊՏՔԵ.) ի փարակուսի երկիրն (երկիրս Ո) Հայոց Պ
 ՈՏՔԵ.] abs. 5 Իսկ abs. ՈՍ; իբրև] երանելի վկայքն Կրիարսի Մ. 6 փեսին
 ՊՏՄ; փեսին + երանելիքն ՊՏ; զնեղութիւնս] զնեղութիւն ՊՔԵ, զնեղութիւն ԵԷՔՄՕՓՏ,
 abs. Մ] Նեղութիւն; և զբառապանս ՊՕՐՏՏՄ, և զբառապանս Ս, և զփարակուսանս
 ՄՈ] abs. 7 երկիրն Հայոց] Նոցա ՔԵ.; երկիրն Ո, աշխարհիս ՊՏ, զաշխարհս Մ, abs.
 ԷՅՔՔ, յերկիրս Օ] երկիրս; սուրբքն Ո, abs. ՊՏՄ; վկայն Ս, վկայքն abs. ՊՈՏՄ;
 վկայքն + ի փարակուսի Մ; ասէր Ս. 8 երանելին] սուրբն ՊՈՏ; Կողբարոսն Պ;
 Կողբարոսն Ո; ցարբն abs. Մ, զնդ- սուրբն Տ; ցՍուքիաս Մ, Սուքիաս ՔԵ. 9
 աղաթեցուք + աս Աստուած ԷՅՔՄՕՓՐՏՍՄ, արասցուք աղաթս ՔԵ. 10 Աստու-
 ան abs. ԷՅՔՄՕՓՐՏՍՄ; խաղաղութիւն] ողորմութիւն ՊՏ. 11 աշխարհիս] երկ-
 րիս Ո; այսորիկ ՄՐՏՍՄ, Հայոց ՊՕՏՄ, abs. ԷՅՔՔ, այսմիկ Ո ՔԵ.] այս; այսորիկ +
 որով բնակեցաք մեք ի լինինս յայսմիկ ԲՅՅ, + որովհերև բնակեցաք մեք ի լի-
 րինս յայսմիկ ԷՅՔՕ, + որովհերև բնակեցաք մեք (abs. ՄՐՏՍՄ) ի լինինս յայ-
 սմիկ (այս ՄՐՏ) ՄՐՏՍՄ. 12 ամենեցուն abs. ՊՏ; Աստուած] փր ՊՄՐՏՏՍՄ ՔԵ,
 և ասին ԷԷ, և ասն յ, ասին ԲՅՅ. 13 ողորմեա ՊԷՅՔՕՓՏՍՄ ՔԵ. փր] Աստու-
 ան ՈՔԵ., փր Աստուած Օ; ի վերայ abs. Ո; ի վերայ աշխարհիս abs. ՔԵ; աշ-
 խարհիս + այսորիկ ՊՏ, + Հայոց ՕՄ; աշխարհիս] ամենեցուն ՄՐՏՍՄ. 14 զար
 մեծի ողորմութեան քում abs. ՊՏ; 15 քում + ի վերայ աշխարհիս ՔԵ; զի abs. Ս;
 նոսա] սոսա ՊՄՐՏՏՍՄ.

არქნობრის, აჟი რი (სა) ყტი ლ
 არარჩე ამწნაჲს არარაძიგ, ლ
 ამწნეგონს იორიძიძისს ლ ააგნი-
 ბრისს ჰ ქქსს. რარაძი გარაძი-
 ბრისს სორს ჰ სოგანტ, მარა-
 ატი ლ ანორაყალ ყტი, ლ ქსე
 ფარაქ კამწნაჲსი:

ამბოგან კაცობოეფი და ბჟრჟსენებელი უფალი, და შებდა
 დოღობაე ყოველისევეთს.

სე სიხსამაჲსი რარაძი რა-
 კათრს მარაბე კხტირ ჰე. სე
 სიქე ხაჯაჯიბრისს მწმ არქარბ-
 ის ჲაჲთგ: ხსე კაჲს ჰრს ყტირს
 ბრანტქესს იორაჲს ჰქსსს ლ ფა-
 რაორ არანტისს ეკაჲროსაბ: სე

ჩელობოთა, რამეთუ დაღაცათუ
 ანს უმჯელოებაე ამათ შობის, ხე-
 ლა შებ უფალი დაბდადებელი, შე-
 მბქმედა ყოველითა დაბდადებულ-
 თათ, და ყოველითა ჩელობაე და 5
 შეჩეგებაე შებ შიგან ანს, ვანე მ-
 აქციე გულისჩეობისა მახელი
 ამბოგან კაცობოეფი და ბჟრჟსენებელი უფალი, და შებდა

და მახეგ ეჲსა შიბქა მეფე 10
 სძანსთაე ქეეყანადვე თჲსა. და
 იქსნა მშჯობაე დოდი ქეეყანასა
 სომხობისასა, და ვითარცა იბი-
 ლეს იგი მშობათა მათ, ვანობა-
 რეს ფრიად და ადიდებდეს ღმერ- 15

† არქაყე. ანორქნობრისს ჰ ხნოსა N, ო არქნობრისს ჰ ხადა (სოსა P6.) Y
 P6.; ყტი ლ abs. Y; სე abs. P6. 2 არარჩე ლ ყტი MRSX; ამწნაჲს არარაძიგ DNOT
 P6.] ამწნაჲსი Y, abs; ლ ამწნეგონს] ამწნეგონს UP6. 3 ლ ააგნიბრისს abs. NY;
 ააგნიბრისს MRS; ო ააგნიბრისს ლ იორიძიძისს P6. 4 რარაძი +
 კტირ T; გარაძიბრისს სორს (სორ ფი NO) ჰ სოგანტ (სოგანტ MXP6.) მარ-
 რატი ლ ანორაყალ ყტი (abs. P6.) MNORUXP6., გარაძიბრისს სორს ჰ სო-
 განტ მარატი კამწნაჲსი S, გარაძიბრისს სორ ჰ სოგანტ ანორაყალ
 ყტი ფაორი DT] გარაძიბრისს რარკობრისს რარკობრისს ფი P, გარაძიბ-
 რისს რარკობრისს ფი EJK, გარაძიბრისს არაძიბრისსი GJ, გარაძიბრისს სე-
 რაძიბრისსი F. 6 ყტი abs. P6.; ყტი + ლ ააგნიგ გეგარადა ბრანსორსა ფარა-
 ჲიგ (ო ფარაჲიგ ბრანსორი KP, ფარაჲიგ ბრანსორი E, ფარაჲიგ ბრანს-
 ორი Y) ჰ (abs. EQJKP) რანანტე EFQJJKP, + ფი ჰ სოგანტ ლ ვაძიგ კათრ ბე-
 წამწნაგნი იორაჲსეჲს კაჲს ჰ ქტირ სოგა, კტი რი სე ანორაყალ ლ მარ-
 რატი ყტი Y; ლ abs. JNOP; ქსე + ფაჲიგ ჰ DT. 7 ფარაქ + კამწნაჲსი არარ-
 აძიგ EJKP, + კარაბრისს DNOPU, + კარაბრისს კარაბრისს EFQJJKPS; კამწ-
 ნაჲსი MNORUXP6., აჟიძი ლ კარაბრისს, ამქს T] ამქს. 10 ლ abs. U; ო რარა-
 კათრს სიხსამაჲსი რარაძი N. 11 მარაბე abs. MRSUX; ო რარაკათრს მარაბე
 რარაძი DT; კხტირს T, კარაბრისს Y, კარაბრისს S, ჰ კტირ DT; ხე + მარაბე N;
 ხე რანანტე Y. 12-13 სე სიქე... არქარბრისს ჲაჲთგ abs. DT. 12 მწმ MUXP6.] abs.;
 არქარბრისს MNRUX] არქარბრისს; არქარბრისს ჲაჲთგ abs. Y. 13 ხსე abs. S; ხსე კაჲს
 abs. MRSUXP6.; კაჲს] კაჲს P; ჰრს კაჲს E]NOPT; ყტირს DMRSTUX P6., ყტირ-
 სს N] კტირ; ყტირს + ფაჲიგ D. 14 იორაჲს ბრის P6.; ფარაორს არანტისს DEJK
 MOPRSUXP6.] ფარაორბრისს; სე] ხსე DOP6.

ի նմին գիշերի րեւել երեսու սրբոյն Պողոսիսի ստե ցեղաբան իւր. «Տե-
 սիւ երեսցաւ ինձ ի գիշերս յայսմիկ.
 ստե՛ն մի ելանէր ի դրանն մերմէ և
 5 գայր հասանէր մինչև ստմեզ, և բա-
 զում՝ մարտիւք մարտնչէր ընդ մեզ»:
 Իսկ իբրև լուսն զայս երանելիքն
 ծունր եղեալ կային յաղաթս և
 ստէին այսպէս. «Տէր Աստուած, որ
 10 գիպես զամենայն, մի՛ զարհուրեցուց-
 ցէ զմեզ չար գազանն որ (յարձակե-
 ալ) գայ ի վերայ զք ծառայիցս: և
 մի՛ թողոր զմեզ յազնականութենէ
 քումմէ և ի յուսոյդ, որ կարողդ ես
 15 յամենայնի, և մի՛ րար գործութիւն քո
 շանց, Աստուած, որ ամենագեղար ևս
 և գիպես զամենայն սիրբս որդւոց
 մարդկան Տէր, դու գիպես, սի քեզ

տես. ետևում մեզցե (յամեն) զամենան
 հրեցեքնա ռեւել ընդամեն յուրոյ-
 ճի և յեցաւ մեզտա տեստա: «Ետ-
 վա մեհրեքն մե զմեքն ամեն, յուտար-
 մեզ զամի զտու զամուզուզա ընդ-
 տաքան հրեքտա և մուտիուզա յուզոյ
 հրեքնամեզ, և զուզուա հրեքնա մե-
 քիցեքեւա հրեքն». ետևում յուտարու յե-
 մա յեզ երեքտա մա մեքլուն զուզեքն.
 յուրոյցուզեք և յեցաւ յեքնա: «Մե-
 զա զմեքտա (հրեքն), զամեղման ըն-
 րի յուզեղուց, եր մեքմադիքեքն հրեքն
 մուտուցի յու մեքցի, զամեղու մուզաւն
 մուտա եղա զմուտուտա; և եր
 զամիցեքեքն մեքիքնուտաքն մեքնա
 և ետուքեքն, զամեղու մեքմեղեքեք
 ետ յուզեքնա եղա; և եր մուտեքն
 երմեղեքն մեքնա զաւուտա, զմեքտա,

1 ի նմին MRSUX PB.] ի նոյն; գիշերին DT. (2733) 13-4 իսկ յայն... ի նմին գիշերի] և
 յաւոր թիում Կ; սրբոյն ՄՊՐՏՄՄՄՄ] երանելոյն. 2 սորբն Պաղտիքոս Կ; Պաղտիքի
 Պաղտիքի EJK, Պողոսի N, Պողոսի J; և ստե DEJKMNORPTUX PB., և ստե S; ցեղ-
 բարս JKNPU] ցեղաբան; իւր abs. DNT. 3 երեսու P; ս յայսմ գիշերս DT. 2-3 ստե
 ...յայսմիկ] և յարուցեալ պարմեաց եղբարցն և ստե Կ. 4 ի դրանէ JKNPTUX
 PB.; մերմէ] սրբային Հայհոյ DT: 5 առ մեզ] ցմեզ PB., ի մեզ Կ. 6 մարտիւք]
 բշուրթեամբ DT. 5-6 և բազում... ընդ մեզ MRSUX Կ. 7 իսկ իբրև EJKP, իսկ OU] իբ-
 րև, զայն MNOPTUX, abs. DS] զայն; լսէին EJKP; լուսն] րեւել D; երանելիքն
 abs. Կ, + այն O. 8 եղեալ ծունր DT; ծունր եղեալ abs. S; եղեալ] կրկնեալ MR
 UX; եղեալ + միաբան և Կ; կային N; յաղաթս + առ Աստուած MRSUX. 9 անն
 NR; և ստէին abs. Կ; այսպէս EJKOP] abs.; այսպէս + առ բարերարն D; Աստուած
 + մեր Կ; որ] դու MRSUX; որ գիպես] սրբաբիչ DT: 10 ամենայն DT: մի զարհուրեցուց-
 ցէ EJKP, մի զարհուրեցուցէ D. 11 չար abs. R; գազանն չար EFQJJKP; յարձակեալ գայ
 յարուցեալ P, յարուցեալ E D; յարձակեալ] յարուցեալ MOUX. 12 քո abs. EJKP, քոյոց N;
 ս ծառայից քոց O, ծառայից քո PB.; քո ծառայիցս] մեր DT. 11-12 որ յարձակեալ...
 ծառայիցս abs. Կ; և] րէր OPB. 13 յազնականութենէր DT Կ. 14 ի յուսոյ MRUX,
 յուսոյ SPB.; և ի յուսոյդ abs. DEJKOTY. 14-15 որ կարողդ ես յամենայնի abs. Կ.
 15 գործութիւն DMORTUX; քո abs. U. 16 Աստուած abs. DPK; ես + յամենայնի O.
 17 և] զու Կ; և + ամենայն և DT; զամենայն MRSX] abs.; որդւոց abs. DT;
 գիպես] թիւ և գիպես... մարդկան abs. EJKPU. 18 Տէր] և T; Տէր դու] և D. 17-
 18 սիրբս որդւոց... գիպես abs. Կ; քեզ abs. Կ; րէր դու գիպես abs. U.

ყოლაჲ ვანძინაჲ ონი ო ბაოაყოიძინ, აბ არძანსი ქვიცი ამსოცი სოაყანსეჲ ჟოგ ორ ქატირსნიჲ»: ჳაჲსი აოლაჲსი ხრის მაროცხის ქაოაყანსოქთამჲ და არანსოქთამჲ რანსიქრბ არყო-სოლაჲ, და ასოცხელ ამსნიციონს ვამქნს ო არე არინესანს ო არეჩხი ჩრესანს, და დარ სოქროქთანს ვა-ნანძსასკანს აოლაჲსი მაროცვა-ნქის ართან:

ვანობნინეს საყოვლოდვე თჳსა და

ხალ სოქრეს სოცხასი ართანსეჲ არეჩხი ვტიროქ დამოლ არსონ, და დო-რეძელს ვტირარსი ასქ ყნოს. «სე-სანსქი ხა ო არხელსანს აჲსარ, ვი ჳაჲყოიქ ვაქანძანსელ ჳი და სოარქი ქაოქოა სოროს ო ჩიქრანსო. და სოარქი არ მსეჲ აგონს ო ქაოქოასელს ქარბ-ანს, და კამქი ვროსელ ვმსეჲ ორქეს ვდავა აოლანს, და ორქეს ვაჲქ ქარ-ბასქი ო ქარარსი ვაოქანსეჲ და კა-

როშელი ყოველსავე მეცნიერ ხარ და უწყისი ყოველნი გულნი მეთა კაც-თანი. უფალო, შენ უწყი, რამეთუ შენ მივცენით თაჳნი ჩუენნი მონებოდ, რაჲთა დინს ვიქმნეთ უტყუველთა 5 ალთქეშათა შენთა საუკუნოდ». და ვი-თარცა შეწირეს ლოცვაჲ ვსე დიდებო-სა და კრახხევისა მიცემითა და თანა ცნემლთა დათხუვითა და თქუეს ყა-ველთავე ამენი უფლისა მიმართ და 10 ჩუეულებინსებრ თითოეთელად ლოცვა-

ხლოა წმიდამან სუქიონს იხილა ჩუენებდაჲ მესამესა ვამსა დინსანს, და შეკრიბნა ძმანი თჳსნი და უცყო- 15 და მათ: «ვხედვედ ჩუენებდაჲ დღეს, რამეთუ შაჳე ალსრელოებულ იყი და დაჳდა საყდართა მისთა დიდებოდ. და მოავლინა ჩუენდაჲ ყორანი ერთი 20 შემღალული სისხლითა, და უნდა ვან-ბნევაჲ ჩუენი ვითარცა მართეთთა ცრე-ღისათა, და ვითარცა შველი რაჲ მი-

1 შერ abs. MRSUX; ო ბაოაყოიძინს + ვტიქ ყ. 2 არძანსოქ MNOXYPB.; ამსოცი abs. FFCJJKPSPB.; სოარქანსეჲ MRS. 3 ორ DMTXY] abs. 4 ჩრის MORXSUX] abs.; მაროც-ვანსქის E]KPK; ქაოაყანსოქთამჲ JUPB., ქაოაყოიქთამჲ O. 5 რანსიქრბ DORPB.] და. 3-5 ვაჲსი აოლაჲსი... არანსოქთამჲ] ჩრის კარარხეჩხის ვაოლაჲსი DR. 6 ასნოდ MRSUX; ამსნიციონს ვამქნს OPB., ვამქნს ამსნიციონს ო არე NPB.] ვამქნს; და ასო-ცხელ ამსნიციონს ვამქნს abs. D. 7 ო არეჩხი ჩრესანს MNRXSUXPB.] ქი-რავანსეჩხი არეჩხი. 8 და abs. DT; სოქროქთანს E]NPSPB.] სოქროქთანს; სოქროქთანს + ჩრ-ესანს NPB.; ვანანძსასკანს] ვარბასქანს U. 9 აოლაჲსი FGTJRSYPB.; აოლაჲსი + ჩრესანს MSU; ო მაროცვანსელ ვანანძსასქის აოლაჲსი (ვაოლაჲსი D)DT; მარ-ყოცხის M. 10 ართანს] abs. DT, არ სქი N, კაროქნი UX; ართანს + და ვინოქთამჲ არბანსქის ვკაროქანს O. 13 ართანსქ OPB.; ო არეჩხი ართანსქ N. 14 დამ DG. 13-14 ართანსქ არეჩხი... არსონს და abs. DT. 15 ყნოს abs. DT. 16 ხა abs. EKP; ო აჲსარ ო არეჩხანს MOSUX. 16 ხა ო არეჩხანს აჲსარ] ვტიროქ დამოლ არსონს DT; აჲსარ abs. R. 17 ვარბასქანსელ ჳი] ვარბასქანს N. 18 ქაოქოა სოროს] ქაოქოანს R, ქაოქოა PB.; ოარქრანსო MRSUX; ოარქრანსო SPB., 4 ჩრანსო N, 4 ჩრანსქ E]KOF, ვარქრანსო DT. 19 ო არ abs. FJNST; ვარბასქანს T, ვინარხელს E]KPK; ართანს GNSPB.; ვარბასქანს ქარბანს abs. MRUX. 20 ორქეს] ჩრის MOSRUXPB.; ვადა D]KPK; აოლანს E]J] აოლანსანს.

ևն ևս յաւելուին ի գործ մշակութեան
 իւրեանց, յոր հասարակեալ էին: Ապա
 ուրեմն յեփուսք (սուրբն) Սուքիաս
 դարձեալ յիշեցուցանէ զառաջինսն.
 «Տեսէք: աւէ, եղբարք իմ և զինու-
 որակիցք. զի որպէս ի մարտս թա-
 փաւորաց յառաջագէտ էաք, նոյն-
 պէս և յայժմ մարտի սրտի մարտք
 ծառայեսցուք. զի և մեզ րացէ
 վարձս ընդ վերջին մշակացն որ
 են առաջինքս:»

Թո՛րո՛ւն ի գործ մշակութեան իւրեանց, յոր հասարակեալ էին: Ապա ուրեմն յեփուսք (սուրբն) Սուքիաս դարձեալ յիշեցուցանէ զառաջինսն. «Տեսէք: աւէ, եղբարք իմ և զինուորակիցք. զի որպէս ի մարտս թափաւորաց յառաջագէտ էաք, նոյնպէս և յայժմ մարտի սրտի մարտք ծառայեսցուք. զի և մեզ րացէ վարձս ընդ վերջին մշակացն որ են առաջինքս:»

Յայնժամ ո՛մն յեղբարց անարի, որ-
 ում անուն էր Առկիանոս, աւէ ցերա-
 նելին Սուքիաս, որովհետեւ զանձինս
 ի ծառայութիւն րուսք Ասորուծոյ,
 եկայք ձեռնամուխ լիցուք ի բա-
 գինսն Բագուանայ: Պարտախանի

(ըզըզ) ըջճուհեա մըսնոնցնըցն ևս -
 թիցնա մըմաշոճոնա թոտոսնա, ճոմըլ-
 ևա Ֆըլա մըշոյթ ուցըցն. Յմնըճա ևս-
 ճմը Դըշըճնաճընըլ ևըյնաճ կըալճա
 մոճընցնըճա ճոճըցըլոճա մոճ ճա ցըցո- 5
 ճա: «ոնըլըլոճ, ճմնըճա ևըմնըճա ճա ցըճոն-
 ճըցըճոնա մոճընցնըճա, ճաճըլոճը ճոճոճըճա-
 ճա ցըյոճնաճա մըցըլոճոնա Դըճնաճըլճաճմ
 ճոյըցընոճ, ցըճըլոճը ճմն ճըյոճնաճ ճըլը-
 մոճընցը ճմնոնցնըլըլոճ ճն, ճաճոճա 10
 ևըցն մոճըլըլոճ մալըլոճ ճըյնաճընցըլոճա

Դմնըճ ցըճոճն ճոնըց ճմնոճընճմնըճ, ճո-
 մըլըճ ևնըլըլոճ ցըլոճա ճըլըլոճ, ճըլըլոճ
 ևըլըլոճն ճըլըլոճն ճա ճընաճոճըն ճոնըճ 15
 ևըյննա մոճընցընոճ մոնցնըլ ճմնըճոնա,
 մոճըլըլոճ, ճաճոճա ճըլըլոնա մըմըլոճըլըլ
 ճըլըլըլոճ ճըլըլոնա մոճ Ֆըլա ճըլըլոնո-

1 յաւելուին ի գործ MNORSTXՔԲ, զաւրանային ի հասարակեալ առ DT] յաւելուին ի:
 ի մշակութիւն EJKP, ի մշակութեան DT. 2 իւրեանց abs. EJKP; յոր հասարակեալ
 (հասարակեալք ՔԲ.) էին MNORSTXՔԲ.] abs. 16 (30 յը)-2 զայս իբրև... հասար-
 ակեալ էին abs. U; ապա + երբ ՔԲ. 3 ուրեմն] երբեմն MRSUX; ուրեմն յեփուսք] յեփ-
 սյնորիկ (այսորիկ T) DT, յեփոյ EJKNOP, յեփուսքի S. 4 դարձեալ abs. ՔԲ.; դար-
 ձեալ սուրբն Սուքիաս յիշեցուցանէ DT, և յիշեցուցանէ դարձեալ սուրբն
 Սուքիայ (Սուքիաս SU) MRSUX; յիշեցուցանէր N; յիշեցուցանէ + նոյնալ DTPB.;
 զառաջինսն EJKMPU ՔԲ.] զառաջինս. 5 րուսեանէք EKP; աւէ DMIRSTUX ՔԲ.]
 abs. 6 Թագաւորաց NORՏ, պապերազմաց ՔԲ.] Թագաւորացն; Թագաւորաց +
 պապերազմաց O. 7 յառաջագէտը UX; յառաջագէտ էաք] յառաջ գիտեալ O, յա-
 ռաջագէտ լինեալ N. 8 և abs. U; մարտի + երկմարտին որում րուսք զանձինս
 մեր ի ծառայութեան DT, + որում Թագաւորի զանձինս ի ծառայութիւն րու-
 սք MORSUPB., + յորում զանձինս ի ծառայութիւն արկայք N] որոյ Թագաւորի
 զանձինս ի ծառայութիւն րուսք. 9-9 սրտի մարտք ծառայեսցուք abs. U. 9-11
 զի և մեզ... առաջինք D, զի և մեզ (զմեզ S) րացէ (րացի N) վարձս ընդ (լսալ T)
 վերջին (յեփին NPB.) մշակացն որք (որ T) են առաջինք. (առաջին T) MNIRSTX
 ՔԲ., զի րացէ վարձս ընդ վերջին մշակացն որք գրան առաջինք O] abs. 13
 յայնժամ Z] իսկ EJKOP] abs.; յեղբարց անարի] յեղբարցն DT. 14 Առկիանոս D, Առ-
 կիանէս MRSUX; ցերաննելին] ցարբն DFGJTPB. 16 որովհետեւ] որով MRSUX;
 որովհետեւ + և DJ; արուսք զանձինս ի ծառայութիւն DT. 16 րուսք] կրպք O;
 Ասորուծոյ abs. N. 17 ձեռնամուխ լիցուք] ձեռնամուխեսցուք DT; ի բագինս ՔԲ.,

ნერ սուրբն Աուքրաս և ասէ « եկեսցէ այլ յշակ գաւրագոյն քան դմեզ, նա կործանեսցէ վնաս » :

5 եւ կային սուրբ վկայքն ի Աուկա-
 10 ւէր (երինն, խոցածարակ լեակ իոնչ
 15 րակական վարուք. և մարմինք սը-
 բոցն էին որպէս մամուռք քա-
 ռանց, և վարսք նոցա որպէս քա-
 շից քարշէին, և ոչ ինչ ունէին, այլ
 յուսովն Ապրուծոյ կէին և աւրես-
 ին զԱստուած: եւ յիւր ամաց ինչ
 ի վարձանել թագաւորին և ի թա-
 գաւորել Դիքրանոսի Աղանաց, հա-
 մար արարեալ գաւրացն րնդեկա-
 ցուցանէին զթագաւորն վասն
 15 երանելեացն, թէ ի գաւրաց թագա-
 ւորին բնակեալ են ի Աուկա՝ յաշ-
 խարնն Հայոց, արք քաջք և անու-

նատն». მიუგო წმიდაძან სუქიან და
 ჰბძნა: « მახლავად არს მუშავი სხუად.
 უძლიერსნი წყნებსა და მან დაძმუნს იგი.
 და ავცხ წმიდათნი მოწამენი სუ-
 ვავცნებსა მოასა და სახითა მძოვანთა.
 თა ანველიანებდრ ცხომდებოდეს; და
 ვოტყნი წმიდათანი იქმნნენ ვი-
 თარცა მხაჴსნი ქვათანი, და თმანსი
 მათნი ვითარცა ვაცათნი მოვითერ-
 დეს, და არა რაჲ აქუბდა, არამედ
 სახთვებითა ღმრთიონადთა ცხომდებ-
 დოდეს და აკუთთებუვდეს ღმერთსა.
 და მვეძღვთმად წყლთა რავდებთანვე
 აღსურუებინა მის მყავინსა და მვეძმ
 ყოფინსა ღიფიანებინსა ივსთასა, და
 აღრაცხვა ყო ერისა (და ბანჯისა მი-
 სისდათვის. მაშინ) ამხილვებდეს მეფე-
 სა სეცართა მათთხს, ვითარმედ ვუნ-

ի Բագինն JN, ի Բագինն EJK] ի Բագինն. 18 Բագուանի N, Բագնին DT, Բագ-
 անուռ FSGJKOS; Բագուանայ + աս ի կործանել զնոսա MRSUX, + և կործա-
 նեսցուք զնոսա խորհակամարք O, + և կործանեսցուք զնոսա EFGJJKP,
 + և ասէ աս. N; եկեսցէ աս. U. 2 յշակք D, յշակս S, յշակ + ևս S, գա-
 րագոյն + ևս R SX; քան դմեզ աս. DJKP. 3 վնաս Z] աս. 4 կային MAUX, կա-
 ցին DST] կայեսալ; սուրբ վկայքն աս. Z; Աուկա D; Ե ի (երինն Աուկաւեր
 MRSUX P. 5 խոցածարակ լեակ FNO, խոցածարակք լեակք P. 6 խորածարակ,
 6 լինելով DT, [խորածարակք MRSUX] աս.; հրեչրակական DEJKMPT, խարա-
 կրան U] հրեչրակակրան. 6 վարիք DQT; սրբոցն էին MNORSUX, նոցա էին
 P.] նոցա. 7 որպէս] իրև P. 7 մամուռք NP, մամուռս DTU, մամուռ՝ MORP, վա-
 ճուս P.] մամուռ; քարի DMORSTUX P. 8 վարսք] վարք EKP, վարս MRS
 UX; որպէս] իրև MAUX; քաշից MRSUX. 9 քաշէին NO; քարշէին + կարե-
 սալք O, + [խորածարակ լեակք EJKP; և MNOUX P.] աս.; ունելով EJKRHSUX,
 չունելով M. 8-9 վարսք նոցա... այլ աս. DT. 10 կէին EFGJJK] աս. 12 ի
 վարձանել թագաւորին EJKNP, վարձանեալ թագաւորին DOT, վարձանեսալ
 էր թագաւորն P., ի վարձանել թագաւորաց X] ի վարձանել թագաւորացն;
 ի թագաւորելն EJKOPU, թագաւորեաց X] թագաւորեալ. 13 Դագրանուսի S, Գի-
 գրանուս N, Գիգրանուսի EJKOP, Դագրանուսի MUX, Դիգրանուս F, Դագրանուս D, աս.
 TP. 14 Աղուանու T, Աղանացն S, Աղուանից D] Աղանաց; համար MRSUX] և հա-
 մար; համար արարեալ N, համարեալ U. 14 ասնէր P.; գաւրացն աս. N; գաւր-
 ացն + և MRSUX; րնդեկացուցանել R S, աս. EFGJK. 15 զթագաւորն DMNORSTUX P.]

ანსიქ. ორე ორე რასანსაჲს აკარსელ
 გასაყოლანს მადგალორას, (აჲ) რას-
 ცანსაჲს კაოაჲს იქრისაჲს რასა-
 ყოგნს კანს იქრისნს შოკას, ი რასი,
 მწმალ ყოაოაჲსაჲსაჲს და სხილქ-
 ამრ, ორ კოჲს იქრისანს კოჲს: იქ-
 რს ორას ვაჲს ამნსაჲს კანს, ორ-
 ორამ ანონს ღრ სკონს, კანსამ
 გსარსაჲს მადგალორს ი გალორას
 იქოგ არს ვაჲს, და აოაჲსაჲს გნ-
 აა იქრისნს ჲაჲს რასიქრამ აჲს-
 ააჲსაჲსაჲს, ი შოკასაჲს ცანს. და
 ასტრ. «ბქტ ვაჲსანსაჲს, რასომ აჲს-
 ვასაჲს რასანსაჲსაჲს ვას აჲსრ.
 აჲსაჲს მქ ორ რასანსაჲს, ი აოაჲს
 ასტრ მარსაჲსაჲს ვასაჲს»:

ლთავან ვეღისათა დავინსე-მკვლრებულ
 ანონს სუკავს, ჲეჲეჲანსა სომხითი-
 სანს, კაცნი მკნენი და სანსელოვან-
 სი, რომელნი ანა დამორჩილებულ
 ანონს მანებად ღმერთთა მეფეთ-
 სა, დევნულნი სარჩმუნთებისათს
 ქრისტეს მიმართ, დვანს მთასა სუ-
 კავს, ჲეჲეჲანსა სომხითისანს, დიდითა
 გლანსაჲსაჲსაჲს და იწროვებითა, რომელი
 სანსად მათა იწოდების. ვითარცა ეს
 მა ესე ყოველი კაცისა მისვან, რომელ-
 სა ერქუა სკოჲ, მას ეამსა აღიბნია
 მეფემან სპათავან თსთა კაცნი მკნე-
 ნი და წარავლინს ივინი ჲეჲეჲანსა
 სომხითისანსა აღმკურვილნი სპარაზმე-
 ნებითურთ, სუკავეანსა მთასა, ეცყა-

და: «უკეთეთ ჰმავნეთ (ივინი) დიდითა ნიჭითა დამორჩილებით მისლვად
 ხუეგდა, სოლო უკეთეთ ურს იქმნენ, პირითა მახვლისაჲთა მოწყვლებით
 ივინი».

abs. ვანს ბრანსცანს] გბრანსცანს FJY. ბქტ DEJKNOPTRB. ი გალორას N, ი
 გალორას P. მადგალორის EJKOPS, მადგალორას DMRSU, abs. PB.] მადგალორას; მად-
 გალორის + ღრ PS, + ღრ O. ნს] ღრ S. ი შოკას MRSUX, ი ღრისნს სოკას NO] abs.
 კაჲსარსაჲს DMNORSUX PB.] კაჲსარს. რაჲს + ი ღრისნს ორ კოჲს შოკას EFGYJK
 NOPPB. არს ვაჲს და ანონსაჲს DT. ვაჲს + აოაჲსაჲს და O; ანონსაჲს JKPBB.

1. ორ რასანსაჲს DT, ორ რასანსაჲს NOP. 2. გასაყოლანს N, გასაყოლანს S; მადგა-
 ლორის EJKOP, მადგალორას PB.; აჲს abs. DMRSUX; აჲს] და PB.; რასანსაჲს EJKOPPB., რას-
 ანსაჲს DMRSUX] რასანსაჲს. 3. კაოაჲს abs. EJKP] კანს PB.; იქრისაჲს] რისაჲს DNTS,
 ორ იქრისაჲს PB.; რასაჲს + რასანსაჲს გნსაჲს და EFGYJKOP. 4. ი ღრისნს შოკას (შო-
 კასაჲს PB.) ი რასი MRSPB.] ი ღრისნს შოკას N, ი ღრისნს შოკას ანს ი რასი, ანს
 ი ღრისნს ი რასი O, ანს EFGYJKPX. 5. მწმალ] რასომ EJKP; ო რასაჲსაჲსაჲს და რ-
 ვრამ სხილქამრ OPB., ო სხილქამრ და რასაჲსაჲსაჲს EFGYJKP. 6-8. რასაჲს...
 სხილქამრ abs. DT; სხილქამრ + კაოაჲს რისაჲს O, კანს რისაჲს EFGYJKMN
 PRSUX PB. 9. კოჲს EGTORS; იქრისანს] სოგა O; და იქრს PB. 7. ამნსაჲს abs. DTU, ამნ-
 საჲს + მადგალორს EJKOPPB.; ამნსაჲს] მადგალორს MRSX. 8. ორამ ანონს ღრ] ორ კოჲს
 MRSX; სკონს EGY; სკონს D, სკონს N, სკონს PB. 9. მადგალორს abs. DMORSTUX; ი
 გალორას EJKMPSUX PB.; ი გალორს იქრს DNOT. 10. არს abs. EFGYJKOPX; ვაჲს + და
 ანონსაჲს RS, + და ანონსაჲს NOT, + და აოაჲსაჲს J] abs.; ანონს DT] abs. 11. იქრის
 YTPB., კაჲსარს S] კაჲსარს. 12. ორ ი შოკასაჲს ცანს იქრისნს ჲაჲს რასიქრამ
 აჲსაჲსაჲსაჲს N; აჲსაჲსაჲსაჲს O; რასიქრამ აჲსაჲსაჲსაჲს abs. DT; ორ ი შოკას
 ქანს და ცანს. ლიტერ. ურთიერობა.

ბე ხელთაჲ ვაჲრქն յերկիրն Հայոց
և հաստալ ի լեառն Սուկաւ,

- 5 զի այնպէս որպէս զղխարս խո-
րով կերակրէին. և մարմինք նո-
ցա որպէս քար՝ որ գմամուռ գին-
քեամբ ունիցի: Սկսաւ խաւսել
վաւրավարն, որում անուն էր **Բառ-**
10 **լահա, և ասէ. «Զինչ էք. զի պար-**
կերք ձեր որպէս գմարդոյ են, և
խորատարակս րեսանեմ զձեզ ի-
րև զքաւշս»: Պարասխանի եր-

15 ամբ մարդկկ եմք, և յԱղանաց դրա-

ւա մտիօնցն ցუნճնի օցի լիցեալ-
նան սոմնոտիսանս և մօզիճցն մօ-
նա նոյնպէս, և ևս ուր յաւանդեց-
նի նեղատաճ մօտ. և օհողնցն նե-
ղատնի օցի և ջանքաճցն, յամբող-
ջեմտ շտօտաճ սաւոյնցաննի մճ-
լօտօտօ օհողնցն, և յօրնցն
մօտնի օցնցն շտօտաճ ջանն և մօ-
նեցնողն. օհլօ նոյնպէս (մօտ մօ-
մօտ) մօտօտօտօ, յօհողնս սաւոյն-
ցն լիցեալ **Յաւան**, և յօհողնս մօտ: «Ո՞-
րք է անտ? յամբողջ ջանցն սաւոյն-
ցն լիցեալ շտօտաճ յօհողնս և անտ
մճլօտօտօ-մօտօտօ շտօտաճ ջանցն».
մօտցօ **Բ** մօտօտօտօ նոյնիս և յօհողն:

էր լեառն (լեառնն JRSX) հանդերձ սպառագինսւք (զպարագինսւք E) E]MRSX, օ
ի սուկաւեր լեառն հանդերձ սպառագինսւք F9JKPU] հանդերձ սպառագինսւք ի սուկա-
ւեր լեառն. 13 ասէ DEJKNOPQRSTUX P8.; օշնտա] օշն օշնտա; թէ DT; գարսնէք T. 14 հա-
ւանեցուցէք գալ DNT P8.; հաւանեցուցէք ամէլ R8UX, հաւանեցուցէք յաճէք M] հա-
ւանեցուցեալ ամէք. 15 եթէ JMP8; հաւանեցեն EJK, հաւանեցին + գալ OP8.; սու-
սեր S. 16 մարչեցին S, մարչեցին R; ի սուր սուսերի մարչեցիք] սրով սպանցիք D,
սպանանիցիք T; զնոսս EKOP P8.] abs.

1 եկեալ] եկեալ JP; վաւրքն MRSUX, վաւրավարն Հայոց N, վաւրն DT, վաւրուն
Պարսից P8.] վաւրացն; Հայոց abs. N. 2 և abs. N; հաստալք OU; Սուկաւ T, Սուկաւեր
P8.] Սուկաւեր. 3 Բնակութիւն երանելեացն MRSUX P8., բնակեալ DT, բնակութիւն
սրբոց երանելեացն O] abs.; էր + սուրբքն EFGJJKP, + երանելիքն DT; օ էր բնակու-
թիւն նոցա N; և abs. MRSUX P8.; և] իբրև DOT. 4 րեսին DMORSTUX P8.; զերանե-
լիսն NO P8., գորբսն DJMRSUX] զնոսս; և վարմացան MRSUX P8., վարմացալ]
վարմացան. 5 այնպէս որպէս NO] որպէս EJKMRSUX P8., իբրև DFGJT; խոր մա-
րակէին O, խոր ուրէին F9JN] խորով կերակրէին. 6 մարմինքն DEF, զմարմինքն S]
մարմինք; նոքա P. 7 քար MRSX P8.; զմամուր F9J, զմամուն O; զմամուռ գինքեամբ
ունիցի abs. N; գինքեամբ ունիցի MRSUX, յինքեան ունի P, յինքեան ունիցի O, ունիցի
յինքեան P8., յինք ունիցի D, յինք ունի T] յինքեան ունէք. 9 անունն էր R; էր abs. F;
Բարասխանայ DT. 10 էք] է DT; զի պարկերք] զպարկերս N; զի + մարմինք ձեր և O,
պարկեր MRSX, պարկերդ U. 11 ձեր abs. OP; որպէս] իբրև DMORSTUX P8.; մարդոյ K
նն] րեսանեմ N; և + էք N. 12 խորատարակ EJKND P8., խորատարակ D; րեսա-
նեմ զձեզ abs. N; զձեզ abs. MRSUX; զձեզ + սուրգի O; իբրև] որպէս OP. 13
քաւշս EP. 14 ասէ + ցնա T. 15 մարդիք P8.; և abs. U; և + ազգաւ DMORST
UX; յԱղանաց D, յԱղանանացն RT] յԱղանաց; գրանէն F9JM.

5 ჰორძე ყოიძე ხე »: სულ სორენ სო-
ფხას. «მხერხოი-ական ვარენ მ-
ვასიხე ღი»: სულ ვარაძარს. «ღირე
ანონ ღეო»: სულ სრანსქის. «ღაყ
 10 აოაჟსონს ჩარაქაძრავ ანონსქი,
რავე კოძამ სქი ჩ გრიობის ს-
ყოიბი სოფხას ანონსხვავ, აყ-
ხენ ჩ საოგოაკან ყხანს ღქონს-
ალ»: სულ ვარაძარს. «შაყერაჟი
 15 ყო სრესხ»: სულ სრანსქის. «ჩივაკა-
ციხე ღი საყინი არქაქის»: სულ ვარ-
აძარს. «ჯანსხვავ ჩნა ჩ გარაძი
კაოაჟის ყაყრის ჩ საყრე კერ-
ხოი-აკან გარჩის»: სულ სრანსქის.
 20 შვას ხე ყხანს ჩინი ჩ ძამ ქ ვარა
ანსი»: სულ ვარაძარს. «შაყ
ღ ყქის ღი, ოი ხე ჩ ო»: სულ სრ-
ანსქის. «სქი, კაყ ღ»: სულ ვარა-
ძარს. «ღავაყოიბის ქოიბ ჩ ჩ შ-
 25 ყოიბის ანსყარ»: სულ სრანსქის.

ნებისა მისინებრ იქცევის მონათა ჭ
 მაღიდებელთა ზედა სახელისა მისი-
 სათა». ჰრქუა ბარლაშა: «რამლისა
 ნათესავისაჲ ხარ შენ?» ჰრქუა წმი-
 დამან სუქიოს: «მეორეთა მათ გუნ-
 დთა გვრგვზნის-თახამოდვამ ვიყავ». მიუგო
ერისთავმან მან და ჰრქუა:
 «რამ არს სახელი შენი?» ჰრქუა ხე-
 ტარმან: «პირველიაჲ ბარაქადრა მი-
წილა სახელი ჩემი, გარსა რათემს
შოვიწი ცნობსა ღმრთისასა, სუ-
ქიოს სახელ მედვა მე, ესე თვთ-
მეუ დრო ცხოვრებამ მოღებამ». ჰრქუა
მან მთავარმან მან: «კაცად მგმრთელად
შხან»: ჰრქუა ხეტარმან მან: «აახა -
ლახურის მოღვამ ვიყავ შაჰე მეფე-
სა». მიუგო მთავარმან მან: «ღამმორ-
ჩილდი მე და შოიქეც პირველსავე
მან პატივისა და ღამფედე მეორესავე
საქდომელსა». ჰრქუა მან ხეტარმან:

1 სულ სორენ სოფხას N, სულ სორენ DT] სორენ სოფხას სულ 2 ვარაძ O,
 ყოიძენ MRSUX, ვარენ PB.; მავალორასიხე S. 3 ღი + ქყახელ კამსნაჟს O; ა
 ვარაძარს სულ QS. 5 ჩარაქაძრავ PB.] ჩარაქაძ EJK, ჩარაქაძრავ DT,
 ჩაროვარა OP, ჩარაჩაქა U, ჩარაჩაძრავ MX, ჩარაყორა QS] ჩარაქაძრავ
 ანონსქი abs. EKP. 6 სქი + ხე O; ჩ გრიობისს U; ჩ ყხანს სყოიბი ჩინი გრ-
 ყობის D, ჩ ყხანს სყოიბი ჩინი გრიობის T. 7 სოფხას PB.; აყხენ + ღ
 EFGJNP. 8 ჩ საოგოაკან OR, საოგოაკან MSTUX PB.] ჩ საოგოობისს, ყხანს
 S; ღქონს MUX, სოვავა QSPB., ანონსქი DT] რასხელ. 9-9 ღქს ანონს
 ღეო... სულ ვარაძარს abs. N. 10 სრესხ + ჩო N. 11 რაყინი] რაყინი D; არქა-
 ქის FKNOTU] არქაქი; არქაქის + ანსხვავს ქყოიბამან O. 12 ჯანსხვავ ORS
 TUX] ჯანსხვავ; ჩნა abs. NPB.; ლ + სქ ლ O; გარაძხელ N; გარაძი + ანსქის DO
 TPB 13 სოვავა DMRSTUX; სოვავა + ქერაქის O. 14 ვარაძ MRSUX; სულ სრანს-
 ქის] შაყარაქანს სო სორე სოფხას ლ სულ EJKP. 15 ჩინა DT; ძამანსქი O,
 ძამანსქი PB.; ძამ + მერაძხელ O; ვარაძ DT. 16 ანსი EJKP, ანსი PB. 17
 ყქი DG; იოი ხე T, იოი ხე O, იოი ხენ UPB., კოი ხენ D, კოი ხენ MRSX] კო-
 ი ხე; ჩო T] abs. S; ჩო + ჩ შვასობის EFGJNOP, + ჩ შვასობის K. 18 კაყ
 ღ + ყქის ჩ EFGJKNORRSUX, + ყქი D; ვარაძარს + მონათესავის O. 19 ვა-
 ვაყოიბის DFGOT. 20 ანსყარ] გარაძარ DT; მერაქის RSU; ანსყარ + საოგოაკან

«ბქტ გჩყქტრ ვყქტრნ ჰქ, ლ ჟოლ ან-
 ლანქტრ ჰ. შაკლქოქტრნა უაჟა, ვქ ათ-
 ლოქრ ქარბან (ღანსაჟასკანს ლანსანს)»
 ხე ჟამანსეჟ ვჟანს სოქრს, რაჟოლ
 აჟაჟანსაჟეჟ აჟაჟქრ ჰ ქლქრჟ სოქრს:
 ანს». შრქქუა ერისთავჟან შან: « ანბანქოქტრბაჟ დაჟიგქეჟეჟია და მუშაკოქტრბად
 ჟრლოძოლ ხან (თავისა შენისა)». შრქქუა ხეგანშან: «უქუეოქტრქეჟა იგოდე
 უჟალი იგი ჰემო, შენცამქეჟა დაქემუშაკეჟ მუშაკოქტრბასა აჟანს ჰემსა, რაჟთა-
 მქეჟა შიოდე (შენ) ხეჭო». და შქეოქტრაცხ ყჟნა. სიგქეჟანო შისხი და ფრიალ
 უქქქეჟადა შანს რისხეჟოთ.

ჩრქს ვჩყრსეჟ ხრანსქტრს ხქქ იქსქ
 აჟგოლქრ ჭ ოქოქჟანსაჟეჟ ჰაჟასქსქ, ძო-
 ჟოქლსაჟ ვხეჟარანს ჰქრ აჟსქ ენოჟა.
 («ხქაჟე ხეჟარქე ჰქ, ვქ) ძამანსაჟ
 ხქანსა ლარარქანს ლ ქარბანს ათსქოქტრ»
 ხსქ ხრანსქტრს ჰსოქოქტრბამქეჟ ცქსაჟ.
 ოქრჟაჟ ქრქტრს შქხდაჟქა ლ ქაჟაჟაოქრ
 ათსქტრს ვლსოქტრანს. ვქ ხქანს ძამქ ლარ-
 არანს ლ ათსოქტრ ვაჟასქსქ ჰქრქოქტრ-
 ოქრანსქ, ოქოლ ვანსქანსაჟქსქ ხრანსქტრს:
 ჩრქს ხრქსა ვარარაჟოქტრს, ძოქოქტრსაჟ
 ვლსოჟა ჰქრქ ქაჟეჟ, რაჟოლ ოქოქჟა-

«მე მუშაკო ვარ მუქოქტრსა ჰემისაჟ, და
 უჟამო ანს მოლქეჟაჟ ხასეიქლოქსა ჰემი-
 სა». შრქქუა შოჟანშან შან: «(ქე) ცხად
 ანს უჟალი იგი შენი, რომოქსაჟ ხან
 შენს». შრქქუა ხეგანშან შან: «ქე, ცხად
 ანს უჟალი იგი ჰემი, შენცამქეჟა დაქემუშაკეჟ მუშაკოქტრბასა აჟანს ჰემსა, რაჟთა-
 მქეჟა შიოდე (შენ) ხეჭო». და შქეოქტრაცხ ყჟნა. სიგქეჟანო შისხი და ფრიალ
 უქქქეჟადა შანს რისხეჟოთ.

და ჟოთარქეჟა ექქქა ხეგანსა შანს,
 ჟოთარქემქეჟ ანაჟ ხანქეჟეღლ ანს ლოქ-
 ნოთ სიგქეჟაჟ (შისა შიშაროთ), შემო-
 ჟნობხა მქანო თჟსხი და ეგქოდა მათ:
 «უჟამო მოქქეჟსქულ ანს ალსქულქეჟი
 ხაჟ და ხასეიქლოქს მოლქეჟისაჟ». ხო-
 ლო ხეგანსი იგი ალქეჟსხეჟ სიხანქ-
 ლოთა, იმუქეჟდგქს ფრიალ და ალქეჟდ-
 დგქს ლმეოქტრსა, რანქეოქტრ მოქქია უჟამო
 ალსქულქეჟისაჟ და ვჟრქვჟრანს ქმნი-
 ხაჟ ქრისქტრს შიგქ, რომელი სქადოდა
 ხეგანსოთა მათ, ჟოთარქეჟა იხილსა ერის-

1 ბქტ abs. J; ხქქქ]ქქ S; ვჩყქქტრ+ჟოლ N; ჰქ abs. DMNRXTX. 2 ო ჰ შაკლქოქტრნა უაჟა ანსქარ
 სქქრ P8.; უაჟა D; ვქქ ლ N; ათსქტრ R. 3 ქარბან MRSX, ვქარბან U] abs.; ვქსანს M, ლქ-
 ანსან DPB., ოქასქს EK, ლ ვანსქანსამქ ოქასქს O] ვქსანსანს. 4. ხე + ვარარქარს O;
 ვქანს DT; ვქანს MUX; ვაჟოლქ] შქხდაჟ N; სოქრს] სოქრს DT; სოქრს + ათსოქტრს ვაჟ-
 რარანს P8. 5 ათსოქტრს DT, ათსოქტრს აჟაჟანსაჟ M, ათსოქტრ U; ჰ ქლქრჟ სოქრს] სოქრს
 DOT. 6 დაჟიგქეჟეჟა. 11 ქქ O. 12 აჟგოლქრ ჭ DTP8.; ჰაჟასქსქ DT; ჰაჟასქსქ + ოქსქ აჟგოქ
 N; ოქსქ აჟგოქ O; ოქოქჟანს U; ძოქოქტრს P8. 13 ვხეჟარანს ჰქრ NOP8., ვანსქ-
 სანს MRSUX; ხეჟარქე F] ვხეჟარანს; ჰქრ+ლ NPB.; ენოჟა abs. DMORSTUX P8. 14 ვქ
 abs. RSUX; ო ხქანს ძამქ DT. 15 ქარბან DEJKPT; ათსქოქტრ FJMNORUP8.] ათსქოქტრ. ო
 ხრანსქტრს OPB.; ხრანსქტრს ცქსაჟ ჰსოქოქტრბამქეჟ N; ცქსაჟეჟ U, abs. P8. 17 მქ-
 შაჟქა MORSTUX P8.] abs.; ოქრჟაჟ ქრქტრს... ქაჟაჟაოქრ ათსქტრს] ლ შქხდაჟ ოქრჟაჟა -
 ქტრბამქეჟ ქაჟაჟაოქრ ათსქტრს N; ქაჟაჟაოქრ ათსქტრს] ქაჟაჟაოქტრს DSJKMPRSX, 18
 ძამანსაჟ P8.; ლარარქანს + სოქრს EFSGJKT. 19 ათსოქტრ abs. DMNRSTUX P8., ათ-
 სქოქტრ O; ვაჟასქ EJKP, ოქასქსაჟ DRSTUX, ვაჟასქსაჟ P8., ოქასქსაჟ MNX; ვაჟასქ
 + ლქსაჟ; ჰქრქოქტრს DRSTUX P8., ლ ჰქრქოქტრ M, ოქრ ჰქრქოქტრ X, ოქრ ჰქრქოქტრ
 აქ N] ლ ვანსქანსქ ათსქოქტრ. 20 ოქოლ ვანსქანსაჟქსქ ხრანსქტრს NPB., ოქოლ
 ვანსქანსაჟქსქ ათსქოქტრს DT, ოქოლ ვანსქანსაჟქსქ R, ოქოლ ვანსქანსაჟქსქ MX, ოქოლ ვანსქანსაჟქსქ

նախ պարզև խորանայր րալ նո-
ցա. «Եթէ հաւանեալ դարձիք յայ-
խարհն ձեր»։ Պարապահանք երուն
սորբքն և անեն. «Պարզևարուն թեր
5 Ապրուած է, որ րալ մեզ պարզև
անմահութեան, որ ազարեաց զմեզ
ի սարանայէ և ի գործոց նորա. պար-
զիք քո ընդ քեզ իցին ի կորուստ,
10 որ խորանայր րալ մեզ ի թագա-
ւորէն քո, որ է գործակից սարանայի
և արբանեակ նորին րու և թագա-
ւորն քո, այլ մեզ պարզևացն Ա-
պրուծոյ անն ունիմք, որ յոյն է թեր»։
15 Այլ բռնաւորն. «Թեր է պարզև-
արուն ձեր»։ Այն երանելիքն. «Պար-
զևարուն թեր Ապրուած է, որ
արար գերկինս և գերկիր և զամե-
նայն, որ ի նոսա արարածք իցեն. նա
է (արէր) թեր (և) թագաւոր. որ ունի
20 իշխանութիւն մահու և կենաց ամե-

տաճան ման, Պեղծոցն ոգին յետև
ազուցեալ, Երուսաղիմի մատ և
նիշտա (ճիշտ) միջոցնս ալուովն
15 «Երբեք և ամբողջութիւն թափ-
ցեալ յայնչեանցն տիրեալ»։ Պարզև
մեղի հրեան ճիշտի ան, ճիշտ
մոմանիցեն հրեան նիշտա յայնչեան-
սան, ճիշտման ցանցառնայն
20 հրեան յայնչեանցն և ճիշտա միշտ-
ցան. նիշտա ճիշտ ճիշտ ան յայնչեան
հանցանքն ճիշտ (ճիշտ), ճիշտ
անմիշտա միջոցն հրեան ճիշտ-
ցան ճիշտ, ճիշտ անանիշտ ան
25 յայնչեան և ճիշտ ճիշտ ճիշտ ճիշտ
և ճիշտ (միշտ անանիշտ), ճիշտ
միշտի տ նիշտա ճիշտան, ճիշտ-
նա միշտ ան ճիշտան հրեան».
ճիշտ (ման) ճիշտման ման. «ճիշտ
ան միշտիցն ճիշտ անմիշտան»

Ին SU առ որ զանկացեալ անձկային երանելիքն O] առ որ անձկացեալն էին. 21 երկու
+ զնոսա X; զարարչային MNORSUXPB.] զարարչարն. 22 զնոսա ան. EJKPX; ի թի
[այր] ի միայն N; բազում] և բազում MRSUX; ողբանալ ան. N.
1. րալ ան. DT; նոցա + և անէր T. 2 հաւանեալ դարձիք յայխարհն ձեր D, հա-
ւանեացն EJKP հաւանեացին. 3 ձեր + առ թագաւորն Գիգիսն O. 4 սորբքն] երա-
նելիքն DOTP.; անն + ցնա N. 5 մեզ ան. DTPB.; ր պարզև մեզ N; պարզև RS.
6 որ + և EFGJJKPPB. 7 ի սարանայէ և ի գործոց նորա DOPB., ի սարանայէ և
պարանայ նորա N, ի սարանայական գործոյն P, ի սարանայական գործոց RSUX,
ի ծառայական գործոց M, ի սարանայական գործոցն EJK] ի սարանայական գոր-
ծոյ. 8 իցին MNRBS. 9 խորանայր FGJ; ր մեզ րալ NU; րալ մեզ ան. DT; մեզ ան.
PB.; ի թագաւորէն] թագաւորն U; ի թագաւորէն քո DTPB.] ի թագաւորէն. 10 որ գոր-
ծակից (+գործոց PB.) սարանայի և արբանեակ նորին NPB., որ էք արբանեակք
և գործակիցք գործոց սարանայի O, որ էք արբանեակք սարանայի RSX, գոր-
ծակիցք սարանայի DT] որ էք արբանեակք սարանայի. 10-12 որ է գործակից
... թագաւորն քո ան. U. 12 քո ան. F; քո] ձեր EK; այլ մեզ N] մեզ; պարզևացն
Ապրուծոյ DNT] պարզևացն Քրիստոսի OPB.] Ապրուծոյ պարզևացն. 13 որ յոյն
է թեր DNTPB., որ է յոյն թեր O] ան.; անն ունիմք + բայց դու և թագաւորն քո ար-
բանեակ էք սարանայի U. 14 ուր] որ MRSX. 17 զամենայն DORSTUXPB.] ան. 18
արարածք իցեն ան. DT; նա] և նա FGJ. 20 ր կենաց և մահու DMRSUX,

საყს კნბრანსაყ, კორჲ რანტ ბრკხრჲ
 რორანს სრკხრ საარატ. რრანსან ურჲ
 ბოქო ს გაძარქნოყსანტ რნა, სასარტ
 გნროყ ს სარქრს რარანსან. ს ოკსა კა-
 სნონ ბანტკლ გნრკხრ: (სან) სასარტსუტ
 ჭნა ს სორრრრრრრრრ რანსარარანსარ, ს
 მქ ბრქნს კანა ჭი ხ ქნრჲ ბარანსარ
 კარონბო: » რარჲ რრრ. კონს რანს-
 სონს კარარანსარ ხ ქნრჲ სონს ს ოკრ-
 სანტ, რქ ორკხრ მარონსარ კორონსუტ
 ყნოს:

მე არასადა შესძინიან დაფარვად ქუეყანისა. შეგრისხენინ შენ და თანა -
 მზრახვალსა შენსა ეშმაკსა, და ნუ იყოფინ ნებაჲ შენი მონათა ზედა ღმრთი-
 სათა. » და ესე ვითარცა ვნმა მძლავრსა მას, აღივსო გულისწყრომითა მათ
 ზედა და გულის ზრახვან, თუ ვითარი ძი

ჩრს გჩრდუხნ ბრანსტქნ, რქ ნრას
 ძანს კარარანსან სონს ორ ხ რრრრრ,
 სასან გრანსორს. « სანსა მნა, გჩ კან-
 გონა კარანსან სან სქრ კარონს მნა: »
 ხე ბრნა, ზონს ბრანსტქნს კანს
 კარანსან ს სარკხ სანტნ. « სქრ კარ-
 ონს, სარარქ ბრქნს ს ბრქნ, ორ სარ-

პრქუეს ნეტართა მათ: სნოქის მომცემელი
 რუენი ღმერთი არს, რომელმან შექმნნა
 ცანი და ქუეყანაჲ და ყოველნი დაბა-
 დებულნი მას მინა. იგი არს მეუფს
 რუენი, რომელსა აქუს კელმწიფებაჲ 5
 სიკუდილისა და ცხოვრებისაჲ ყოველ-
 თა ცხოველთაჲ, რომლისა ბრძანებნი-
 თა. ცანი ძრწიან და ქუეყანაჲ შე-
 ძრწუნდების, უბრძანებს ზღუასა და
 განაჯმობს მას, შეპრისხნის მღინარე- 10
 ნა და მუნვე კულად იქციან და მერ-
 წარვწყმიდნენ ივინი. 15

(მანინ) ვითარცა ცნეს ნეტართა
 მათ, ვითარმედ მოიწია უამი აღსრუ-
 ლებისა მათისაჲ ქრისტესთვის, ეტყა-
 დეს მძლავრსა მას: « მაცადე რუენ,
 რათა ვილოცოთ უფლისა მიმართ 20
 ღმრთისა რუენისა. » და მოიდროვნეს
 მუკლნი (მათნი) ნეტართა მათ, ილოც-

1 სანსაყს კნბრანსაყ NOPK, abs. DEJKPST] სანსტონს; კნბრანსაყ + ს FSJR;
 კორქ P6.; რანტ abs. P6. 2 რორჲ N; ბრქრს N; ო ბრქნს ს ბრქნ რორანს ს სარ-
 ონს F; სარატ] სასარანს EKP, სარანს D, სარანს T; სარატ + ორ NOP6. 3 ყნა MO
 RSDUX P6., ყნოსა DT] abs.; სასარტ გნროყ DMNRSTUX P6., სასარტ სონს JKO, სა-
 სარტ სონს F] სასარტ სონს სონს. 4 კანსტო FJOX, კანსტონს O] კანს-
 ტონს. 5 ხ ბანტკლ DJKNOPST P6.; ბრქრს + ს გნრს რრანსან სონს სარკხონს
 ხ კანსარს EFGJJKOP; სან abs. DNT P6.; სან + ხნს EFGJJKOP. 6 ჭნა EJKRS] ხ
 ჭნა; ჭნა + სქრ DT; სორრრრრრრრ EJK] ხ სორრრრრრრრრ რანს P6] რანს; სასარანსარ
 EJK] სასარანსარ; ს. O, abs. N] გჩ. 7 ბრქნს S; რან + კარარანს EJKP; ბარანსარ DNT. 8
 კარონბო DMNOPRSTUX] სონს, კარონბო + რქ ს რონსარკანს O; რანსორს] რარ-
 არანს T. 9 კარარანსარ რანსორს ხ ქნრჲ სონს abs. N; სონს] სონს DT. 10 ორკხ-
 რს DT] ორქ; კორონსარს N, კორონსარტ F. 16 ხს რრს P6.; ბრანსტქნს DNOP6.]
 სორრრრ; რქ] ბრქ DEJNPTX P6.; ნრას] F. 17 ძანსარკ ნრას N; კარარანსან O;
 სონს abs. DOT P6.; სონს] ხრანსარ X; ორ ხ რრრრრ DNOP6. 18 რანსორს GJMN;
 სანს] სას J. 19 მნ abs. MNR SX. 20 ს abs. S; ბრანსტქნს NOP6.] abs.; კანს
 DTP6. 21 სარკხ abs. DST; სარკხ სანტნ MN OUX P6.] სასან სარკხ. 22 ბრ-
 კხს ს ბრქნ] სანსაყს სარარანს N.

რერ ვამხნայს არարადი ჯიჯნჯე. რიუ ხუ
 ცაყოლას ზღმარჩი, რაყე რხნთს მერო
 5 ჰრითსი ზრჩაყოთ, ირ ხესი ს მარმნაგა,
 ს ციქესაყ ვარხეირა ხ მნანს ხაჯხს ს
 10 ჭაუღმანს ს ჯაროქმანს ხეოი. ს რიგჩი
 სოიფე ირ ხ ქქს (ხესანს ს) სნო ვამხ-
 15 ნაის არარადი. რიუ ხუ ირ სარებერ
 ცნაროქს არაჯხს ს ხეჩქე ხ სმას ვრ-
 20 ვჩი მრმასყოქმანს ქაჯხელ სმას ხ ირ-
 ხაჩხს მრმასყოქმანს, ირატა ს ხაიქ
 ჭო რამდაჯეხს, ჯიროგ მარჯახს ხე
 სმას ხ ირჩაჩაჩხს ს ჯირს იჯ მერმანს-
 25 ცხ დარ რამმანსი ჭოქ, ს ხაიგოცხერ
 ვსა ვქე ამხნაიხს: ხ სარჩანანსა
 30 ჭუნარჩხს ვნე ვაროხე მაროქეს, ვარ-
 ირატა ხანს ვსა ხ ირჩაჩაჩხს (ს ხ
 ცხნაგს), ვირ რიუ, დარ ჭოქ რარერ-
 ირქმანოქ, ჯიროგხეხერ მაროქას ს
 ჯიროქხს ვარარქას. სასქას რი, მარ-
 35 ვასტე ს ვაროქე, იჯ არჩხე არარხერ
 ვქო ვრხეოქმანს, არაქესხერ ვიროქი-
 ჭო მრჩანჩხს, ირ ხესი ს რარბოიე ვმარ-
 იქს ხ ხანსი ჭო. ს ჯოასოქრხე ვო-
 40 ყოქ ვჩიქოქმანს ჭო, ირქ სიქესხს ვარ

ვიდეს და ესრით იტყოდეს: «უფალა
 დმერთა, შემოქმედო ცისა და ქუეყანი-
 საა, რომელმან არა არსისავან შექმნენ
 ყველნი დაზადებულნი, შენ ხარ ლმერ-
 თი ქემმარიტი დამამაე უფლისა ზუე-
 ნისა იესუ ქრისტესი, რომელი მოვიდა
 და განვორციელდა, და იჯსა სოფელი
 ჯუარისა მიერ და დაფლვისა და აღდგო-
 მისა მისისა, და ხელი წმიდაე შენი,
 რომელი შენ მიერ განანათლებს ყო-
 ველთა დაზადებულთა. შენ ხარ, რა-
 მელმან დაზადე ვაცი იგი პირველი
 და დაწნერგე მას შინა ხელი სიბრძნე-
 საე, რადთა იმუეზდეს იგი სამოთხესა
 შინა ფუფუნებისასა, ვითარცა ბრძა(-
 ნა ნებამან შენმან, რომელთაგანმე
 ჭამად მისა სამოთხესა მას (ქსოვრე-
 ბისასა) და რომელთამე არა შიახლე-
 ზად ბრძანებვისაგებ შენისა, და დაჯ-
 ვინე იგი მთავრად ყოველსავე ზედა.
 შური აღიღო მგერმან პავლისათს ვა-
 ცისა, ცთუნებით განჯადა იგი სამო-
 თხისაგან, რომელი შენ, შენითა ქვე-
 ლის მოქმედებითა, მოაქმადლე ვაცთა

1 არარადი აბს. JK; იორ ჯიჯნჯე არარხერ ვამხნაიხს არარადი ხ; რიუ ხუ აბს. DT. 2-12 (გვ. 41) ზღმარჩი რაყე... ზარაჯხე ჭოე ცაყოლას აბს. DT. 3 მარმნაგა] მაროქასო MRSUXPB.; მარმნაგა + ხ იროი ჯოცხს EFGJJKOP. 4 ხაჯხს OSUX; ხაჯხს + მარმანს RS, + ხეოი PB.; ჭაუღმანს F; ჯაროქმანს EFGJPB.; ხეოი აბს. PB. 6 ხესანს ს აბს. N; ქქეს ხესანს აბს. PB. 8 ვმაროქეს + ხ რიოი EJK; არაჯხს აბს. EJK; არაჯხს + ხ რიოი P; ხეჩქე FJ JMN; ხეჩქე ხ სმას] ხეჩქე სმას N; ვრჩი OS, ვიქი MRSX] რიქი. 9 ქაჯხელ MRSUXPB.] ქაჯხელ; სმას აბს. O. 10 ს აბს. RSUX. 11 ჯიროი EJKP; მარჯახს EJKP. 12 სმას აბს. EJK PU; ხ ირჩაჩაჩხს O; ხ ირჩაჩაჩხს N, ხ სმას არჩიოი EJKP, ხ არჩიოი MRSUXPB.] ხ ირ-
 13 ჯიქს; ჯიქს MRSUXPB., ჯიროი EJK] ჯიროი, მერმანს EJKOPT, მერმანს PB. 13 დარ აბს. PB.; რამდაჯე] ვაროქმანს OPB. 14 ვსა] ვმაროქს MORRSUX; ს] ხს RSUX, აბს. K. 15
 16 ჭუნარჩხს FJ, რამმარჩიქხს NPB, რამმარჩი O; ვაროქეს აბს. N. 16 ს აბს. O; ხ ცხნაგს EJK PUPB.; ხ ვნაგ MRS, ხ ცხნაგ NX, ცხნაგ O. 17 დარ + რამმანსი] რამმანსი რამმანსი RS, რამმარჩიქხს JKP. 18 ს O, აბს. MRSUXPB.] ვირო. 19 ვარარქას O, ვარს ხ, ვარარქას MRSUX] ვარარქას. 20 ვაროქე + ვიქ O; არარხერ] არხერ E9JNOPS. 21 ჭო N; ვაროქმანს MX, ვაროქმანს U; არარჩხეხერ] არ არარჩხეხერ EFGJJKOPPB. 22, თუნებით; ვმაროქეს აბს. N.

ფილ. **5** და **11** ქვიციე ჩერს დროსს დაჟს,
 որ ქვიციე ილაყიე ჯინსაჲ, ვორ ჯორ-
 ღანსხეჩს რიოძე **6** და სინძრეჲ ქორბო-
 ლხანს. იაჲ რასარაოინს იყარსს ანეჲ
10 ქვიციეჲ ქიმჩ რასაროი ქრესაროიჲს ო-
 ყოიბოი კოთიე მსროი. სიჟსს იქი
 ოღორმოქმამეჲ ფილ ქიოსაყენაჲ დი-
 ააჟიე ჯი, და ყორი დეჟანს ქაღიბოქ-
 სან ჯი ქაყარხინსიეჟი ქეჲ, ახ
15 დრესაჲ და სრესაჲ ხეჩხიოქ ქიყარ-
 რაჲქი რინსაღორხი, ორ სეღე დმეგ. მჩ
 სარანსეჟი ქმეგ დროინს რასინო-
 ლხანს იყაროიჲ რანხეჲ ქეოიქე და
 საყარსანსეჟე დეოქესანს, ვორ ქაყო-
 სიბიჟინს ჯრესმარანსიეჲ სე დიოიქეიეჲ
 და მჩ რიოსეჟი ქაყეჩი მსე რაღანს.
 ქმასაყარ, და საყარსანსეჟე დო-
 ჯიქე სარინსიეჟანს, ვორ სიოსი ქი
 რინსანსიე ქარხეხინსაყარსანს და მჩ ყარ

და შემოვედრებულთა შენთა, და ნუ
 წარმცუენავენ (ხეენ) მტერი სამწყსო-
 სე ეზოთავან შენთა. დაამდაბლე უფო-
 ლო აღძრული ესე დეღვაჲ, რომელი
 აღდგომილ არს ჩუენ ზედა, რაჲთა
 მივიჩინეთ ნავოსაყუდეღოსა მას მშ-
 დობისასა, მომეც ძალი მიხათა შენ-
 თა, რომელი ვესავთ შენ, რაჲთა
 ესძლით (უძლიეველითა) ძალითა შე-
 ნითა და არა ვიქმნეთ ვითარცა სან-
 ლი იგი ზედა ქვშათა აღმშენებელი,
 რომელი დასცეს ქათთა და ქვშათა
 გამოსაცდელითა, არამედ მტკიცედ და-
 მიცვენ ჩუენ ზედა კლდესა სარქმე-
 ნიეზისასა ქრისტეს მიმართ დმრთისა
 სანთახს ჩუენისა. მოკუედეგენ უფალი
 წყალობითა შენითა მოხავთა მონა-
 თა შენთა (და შენდა მიმართ შევე-
 დრებულთა) და მომეც (ჩუენ) ნიში

ქაროცისანს S, ქაროცისაჲ ვაჟი G ქაროცისაჲ ვაჟ. 18 ქი რანსიყარო D. 19 ქაროიოქ-
 მამე RS; ყორი + ყქრ S. 20 ღანსაჟიე DORSTPB.] ღანსაჟიე; ჯი JP; ქეჲქე ქოსაყენიე,
 (ქოსაყენიეჲ P6) RSPB., ქოსაყენიეჲ ქეჲქე DOT, ქოსაყენიეჲ ქეჲქე GN] ქოსაყენიეჲ.
 24 ახ ქაღიბეგოქე (+ ქაღიბი P6.) D-GNOT PB.] ქაღიბი; დაროქმამეჲ ფილ NPB., დარ-
 მოქმამეჲ ჯი RS, დაროქმანსიე ჯი EJKP] დაროქმამეჲ ჯი; დაროქმამეჲ ფილ და
 ქვშამანსიე ორ სეღე დმეგ ახ DT.

1 ჩერს] ორყეს DT PB.; დროსს დაჟს OPB.; დაჟს ყორს. 2 ილაყიე N, ილაყიე P6;
 ჯინსაჲ EJKPPB., აბს. DNORST] ქინსაჲ; ჯორღანსეჟინს] ჯოიოი DT. 3 რიოძე EK; ქორ-
 ბოქმანს DT. 4 დმეგ აბს. DT. 5 ქიმჩი OS; რასაროი] რასარაოინსიე DNOTPB., რასარ-
 იოი მჩოსაჲ; ოყოიბოი] ჯი DT; ოყოიბოი აბს. RS. 6 ქოსიოი აბს. P6.; ქოსიოი მსროი
 NOS] მსროი ქოსიოი. 6-11 ქოსიოი მსროი... ორ სეღე დმეგ აბს. DT; მსროი + ქარხეხიე
 EFGJJKP; სიჟსს EJKPPB. 7 ოღორმოქმამეჲ RPB.; ფილ JKP PB.] ჯი; ღანსაჟიე
 EFGJKNOPRSPB. 8 ჯი და ყორი... ქაღიბოქმანსიე ჯი აბს. NS. 9 ჯი + ქიე J; ქაყარხინ-
 სიე NO, აბს. EJKP] ქიე საყარხინსიეჟი; ქეჲქე აბს. EJKP. 10 დრესაჲ] დრესაჲ P6., დ-
 რესაჲ EJKP, დარესაჲ N; სრესაჲ N] სარესაჲ P6.; ხეჩხიოქე] ქვიციე NORSPB.;
 ხეჩხიოქე + მსე EJKP. 11 რინსაღორხი EJKP, სინღინს N; ორ სეღე დმეგ] ახ EJP. 6-11 ქო-
 სიოი მსროი... ორ სეღე დმეგ აბს. DT; მჩ] და მჩ DT, ახ მჩ J; აღმშენებელი. 12 სარან-
 სეჟი GN] სარანსეჟი; დროინს JKOSPB.] ორანსი; რასინსიეჟანს O. 13 რანხეჲ ქე-
 იქე იყაროიქი DT, რანხეჲ ქეოიქე იყაროიქინ N. 14 დეოქესანს DEJKOPT] დეოქე-
 სანს; ორ DT. 15 ჯრესმარანსიე EJKP, ჯრესმარანსიე N; დიოიქეიეჲ და EJKNOPPB. 16

ი სასაბუღალტროს დროს შერ, აუღ სამ-
 რაგნი აქიძე და სანბრეი, ყა-
 რთა ქერსი და სანბრეი] პრესის,
 და ყოველ წინასწარ ანონსი-
 ვის ჩუენ დროდელი სიმწარისა მაცოთრ სიტყვათა თვისთა, (რათა არა) 7
 წარწყმოდან იფელი, რამელი შეიკრიბა ხალხრთათა საუნჯეთა, და ნუ
 აღშთაცენებენ ვენახსა ჩუენსა მსკნს იგი მავნებელი, (რათა არა) 8
 ვანკრწნას ტევანი იგი კურთხევისა, რამელი შეიკრიბა საუნჯეთა შთ
 საუკუნეთა, და ნუ მისცემ შეძრვად ფერჯთა ჩუენთა, არამედ ვანამტვი-
 ცენ მანჯრენითა შენითა და უშიშად დამიცვენ (ჩუენ) მტერთაგან უხ- 10
 ლავთა და ხილულთა და ადიდე სახელი შენი».

საკარაქთა დაჯილდოსნს და სას-
 ყნაღ დამტნის, დასრავსაღ ქნტის ი
 ქერის საგნაკანონებნს და ი ყრუო-
 რბნს, ვორ რსკალს ბრანსქენ: წარ-
 ბნაღ კრკნსეჩნ ბონს, გონსაქის
 და სარბნტის დასაწომს ი ქერაქ ამბ-
 ნაქს ყარგსაგნ, ვორ რსკალს ი ყრ-
 თანს. «გონსაღმე გქნს ყქრ, ირ
 რარბიღენ გქნე (სასაწყომსაღმბ-

და ვითარცა აღახრულს ლიცვა
 და თქუენ ამენი, ვანბლიერებულ იქმ-
 ნეს ზეგარდამოღსაგან შეწყენისა და
 მხებდვისა, რამელი მოიღეს ხეცარ- 15
 თა. და კუაღად მოიღრეკნეს მუკონი,
 მშადლონდეს და აკურთხევედეს დმერ-
 თსა ყოველთა მათ ზედა ნიჭთა, რ-
 მელ მოიღეს უფლისაგან. «გმაღლონთ
 შენ უვალთ, რამელმან მოკუაქციენ 20

მე გორსე EJKP, კაქცხ S, კოჭხ JKP; მერ + ირ კანონ და EGNORSPB; რაღ-
 ბრს DJNPT, რაღა F, რაღს RS. 18 ვორ] ირ RS; [სონს] რბონსი EJKP, [ხაღიგ ხა D],
 [ხეჩიგ ხა T]. 19 ი რბანსან GORSPB, ი რბანსი EJKNP, კაყოთადაქის რბანსაღ-
 DT] ი რბანს; კაყოთადაქის EJKPRS, ირ კაყოთსიგ DT; და მქ D] მქ.

1 ვორს S; მერ abs. N. 2 საჭილ EJKNPB; ვორ NPB; და abs. N; სანბრეი OPB, სანბრეი
 DT] abs. S ბრნტის და abs. DT; და abs. P; [პრესისაღ O, პრესისაღ JP. 4 ყოველ + დასრობის G;
 ყოველ] ყრუოღ O; წინასწარ ანონსი (ანონსიღ) დასაწყისი DORSTPB.] წინასწარ დას-
 სიღ და ყოველ და ყოველ წინასწარ... ყქრ abs. EJKP. 8 შეიკრიბეს. 11 ადიდე. 12 საკ-
 რაქთა დაჯილდოსნ abs. RS; და სასაგნაღ დამტნის abs. DT. 13 დასრავსაღ ქნტის
 ინს NOPB, დასრავსაღ EJKP; ი ქერის საგნაკანონებნს] კაყოთადაქის რს, ი
 ქერის დასრობის EJKP. 14 და ი ყრუობის abs. EJKP; რბონსიგ R. 15 ვორ
 რსკალს] გორს S, გორსი R; და ი ყრუობის... ბრანსქენ abs. DT; და რარ-
 ბნაღ PB. 16 (41 გვ.)-17 ი ქერაქ: ბრანსიგ ვორ... ვორ რსკალს ბრანსქენ abs. MUX.
 16 ბონს + და სარბნტისაღ MRSUX; გონსაქის OPB, გონსიგ MRSUX, გონ-
 სიღ DNT] გონსიგაღ. 17 და სარბნტის] საყოთის RS, საყოთისაღ MUX,
 სარბნტიღ DNT, საყოთის MRSUX; სანბნის NOPB.] სანბრეი, 18 რსკ-
 კალს + ბრანსქენ ESI; ი რბანსი + და მარსან სასარბნაქთაღ გდაქის (გდაქის
 FO) საქის (სანს F) ESIOP, + საქის საყოთიღ DT, + და მარსან სასარ-
 ბნაქთა საქის EJK. 19 გონსაღ P; ყქრ + საყოთიღ მერ NX.

სქ) ἰ δὲ μαρτυροῦσασιν αὐτοῦσιν. ἡ
 ἰσαύτως ἔστω ἡ ἰσομορφία ἡ
 ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία
 5 ἰσομορφία. ἡ ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία
 ἰσομορφία, ἡ ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία
 ἰσομορφία, ἡ ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία
 10 ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία
 ἰσομορφία, ἡ ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία
 ἰσομορφία, ἡ ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία
 15 ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία
 ἰσομορφία, ἡ ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία
 ἰσομορφία, ἡ ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία
 20 ἰσομορφία, ἡ ἰσομορφία ἡ ἰσομορφία

ჩვენ ჭეშმარიტსა ღმრთის-მეცნიერე-
 ბასა, რამეთუ დაბნელებულ ვიყვე-
 ნით და ვანგუანათლენ ჩვენ ნათ-
 ლითა მეცნიერებისა. შენისაათა,
 კრულნი ვანგუანსენ საკრველთაგან
 მაცუთრისათა, რამეთუ (კრულ) ვი-
 ყვენით ბნელსა შინა და აჩრდილ-
 თა სიკუდილისათა, და ბრწყინვა-
 ლეზაე ნათლისა შენისა.ე მოვეყვ
 (ჩვენ) და ვანგუანათლენ ჩვენ სჯუალ
 ვათა სიმაართლისა და ჭეშმარიტეზი-
 სა შენისათა უფალო. ისმინე უფალო
 და მოგუხედენ ზონათა შენთა ლოცვა-
 სა, და სუ სცემ ადგილ ეშმაკსა, არა-
 მედ ვანმაძლიერენ ჩვენ ძალითა
 სულსა წმიდისაათა, რომელი მოშ-
 ძელუ ჩვენ (მოსლვად) ადგილსა აბს
 და უამსა, რათა აღვასრულნით სიბა-
 ნი ჩვენსნი უბიწოდით, კეთილთა
 აღსარებითა, მადლითა და კაცთ-მო-

1 ἰ δὲ μαρτυροῦσασιν αὐτοῦσιν. 2 ἰσομορφία. 3 ἰσομορφία. 4 ἰσομορφία. 5 ἰσομορφία. 6 ἰσομορφία. 7 ἰσομορφία. 8 ἰσομορφία. 9 ἰσομορφία. 10 ἰσομορφία. 11 ἰσομορφία. 12 ἰσομορφία. 13 ἰσομορφία. 14 ἰσομορφία. 15 ἰσομορφία. 16 ἰσομορφία. 17 ἰσομορφία. 18 ἰσομορφία. 19 ἰσομορφία. 20 ἰσομορφία.

ყთაჲ ქეღაქცაჲ, որაჲ ხ მჲქ წა-
 ხოცხალ ხმჲ ქამჲარჩჲუ რაჲათორაჲგ ლ
 ჳერბხალჲ ი ვანსიქობანსჲ აქხარჩი ხ
 ქთანსი ქაჲს, ანთარაჲრ არჩნობნამჲ
 ჳქხაჲ წაჲათორბჲქ ი ქერაჲს ანთა-
 რიამ ჳნორჩაჲგჲ, ჳორ ჳანსიქვერ მჲქ არ-
 ლორ არე ათჲარბიჲს ქოსაჲგეღიჲს ი ჳქხა,
 որაჲს ლორ ათჲარბიჲს რანსიქი ლ
 ლოჯანსაჲ, აყრბეოცერ ი ჳთან ბეროგს
 ლ ჳარამან არაოცხეჲს ქაროცხალს
 ი ქერაჲს ლორა. ლ აჲმჲ იქრესნ ჳმჲქ
 ლ ჳარაგნი (ი ქერ ააროჲამიქობანსი-
 ჳი) ქაჲქბეღ ქ ჳნამღიჲს, ორ არეო ხ
 ლ ს ააროჲამ: ლორ არე ათჲარბიჲს მ-
 ბოგ, ორაჲს ლორ ათჲარბიჲს ს აჲ-
 ხაჲს ლ ხ ჳქსიქაჲს, ორჲ ქოსაჲგანს ი
 ჳქხა ლ არაოჲათორაჲქ ქ ანთრბეღს ქ
ღ ანსიქანსიქობანსი ანთ ი ქ ჳნამღიჲს. ლ
 ლორბანსეჲს ᳵრარაოცხალს ლ ი ქ-

ყთარბითა ჳმბთისა რუენისა (იგსუ
 ქრისტესითა), რაჲთა იდიღოს ხახე-
 ლი (წმიდაჲ) შენი, უჲაღო ჳმგროჲ
 რუენო. იმბინე უჲაღო ლოცვისა რუ-
 ენისაჲ, ვითარცა შეიბმინე ლოცვაჲ 5
 ეღთა (წინაჲსწანმეცყუეღისაჲ), ვი-
 თარცა იგი იყო მთასა ზედა დევენელ
 იაზბეღისგან, ვითარცა აქ ეღე რუენ
 დევენელ ვანთ უმჲჯუღოთა მეფეთაგან
 დაქსნიღ ვანთ ს აცთურისაგან ამბი 10
 სოფლისათა მთასა ამბს ზედა, დეუც-
 რომელითა ქეღბითა შენ ვადიდებთ
 ზედა მოუთხრბეღლს მას მადლსა შენ-
 სა, რომელი მუჲწყე რუენ უჲაღო. იმ-
 ბინე უჲაღო ლოცვისა მთასგთა შენ- 15
 თასსა, ვითარცა იმბინე ლოცვაჲ და-
 ხიელითა და სუხანასითა და იქსიღ (და-
 ხიელ ჳირისაგან ლომთასსა და სუხა-
 ნა) ცრეთაგან მოხუცებულთა და ბო-

1 ქეღაქცაჲ EJKPQS; ქანსიქბეღს ქეღაქცაჲ P6; ორაჲს] სიქსაქსი D; ლ მჲქ JKNOF
 RSP6.] მჲქ; წაჲხოცხალ ხმჲქ] წაჲხოცხალჲ NRS P6. 2 ქამჲარჩჲუ NOQS P6., ქერბ-
 ხაჲს ანთარჩჲუ F] ქამჲარჩჲუ; რაჲათორაჲს P6.; ო ლ მჲქ ქამჲარჩჲუ.
 რაჲათორაჲს წაჲხოცხალ ხმჲქ DT. 3 ჳერბხალ DT; ი ვანსიქობანსჲ აქხარჩი E
 JKOPP6., ქაქხარჩი ვანსიქობანსჲ RS., abs. DT] ქაქხარჩი ვანსიქობანსჲ; ი ქ-
 თანსი ქაჲს DNOTP6.] abs. 4. არჩნობნამჲქ O, არჩნობნანსჲ S; არჩნობნამჲქ
 abs. N. 5 ჳქხაჲ წაჲათორბჲქ DNT, ჳქხაჲ წაჲათორბჲქ EJKPP6.] ჳქხაჲ მჲქს
 წაჲათორბჲქ; ანთარჩი FGJ. 6 ჳნორჩაჲს ჳიჲ NP6., აქანსიქსაჲქსი JKP;
 აქანსიქსაჲს ჳიჲ O] ჳნორჩაჲს; მჲქ DEQJKNOT P6., abs. P] ჳქხა; არე NO] abs.
 5-6 ი ქერაჲს... არე abs. RS. 7 ათჲარბიჲს ჳიჲ OP6., + ჳათაჲქსი ჳიჲ ორ RS, + ჳათაჲ-
 ქსი ჳიჲ ორ EJKP, + მბოგ DT] ჳათაჲქსი ორ; ქოსაჲგეღიჲს DT, ქოსაჲგეღიჲს OP6.,
 ქოსაჲგეღიჲს RS] ქოსაჲგეღიჲს. 8 რანსიქი + ი ᳵქსი. აქანსიღს EJKRS, + ი ᳵქსი P,
 + ი ᳵქსი აქანსიღს F, + ი ᳵქსი აქანსიღს იქსიქი O, + ი ᳵქსი აქანსიღს GJ. 9
 ლოჯანსაჲ აყრბეოცერ P6., ლოჯანსაჲ აყრბეოცხალს DT, ლოჯანსაჲ NP6., ᳵლო-
 ჳანსი RS, ორაჲს ᳵლოჯანს აყრბეოცერ O, ორაჲს აყრბეოცერ ᳵლოჯანს EJKP]
 ორაჲს ლოჯანს აყრბეოცერ. 10 ააროცხეღს] აყანსი DT, abs. O; ᳵაროცხალს
 ი ქერაჲს ლორა DT, ᳵქ ქერაჲს (ᳵქერაჲს P6.) ქაროცხალს OP6.] ᳵამჲარჩჲუანს;
 ლ ჳარამან... ი ქერაჲს ლორა abs. N. 11 ჳქხაჲ + ლ აყრბეო F; ო ლ ᳵარაგნი ᳵქხა
 OP6. 12 ააროჲამიქობანსი abs. RS, ააროჲამიქობანსი N. 13 ქაჲქბეღ ქ ჳნამღიჲს
 NOP6., ქაჲქბეღ ქ ჳნამღიჲს DT] abs.; ორ არეო ლ ლ ს ააროჲამ] ორსიქ ᳵქხა DT.

რას ქაროცხალს, ა სუძმ ღაღრაგნ
 ღმნე ქაიქმელ ქვსამსიუს (ა კორბა-
 სნან ექვსამსიუს მერ), ყი ში იქ ქსა-
 რაორთაგი ხ მქნე, ა კრესეგი ხ სოთ-
 5 ყაყესალ რარტაგი ყტი სყოლამ
 შერ: სორ ყტი სოღაღიყ მსროყ, ირ-
 ყეს ქოსარ სრიყ მანსკანსუ ხ სო-
 გხს, ირე ექმარსორს არსამარან-
 ყხს, ეღო რანო ყაყნეგხს ა სარ-
 10 სქის ეღეს ყტი სყოლამ რარგს
 შეროყ: სორ მნე ყტი, ქოსაგხიღეს
 ხ ჟეს, ეღარანოღხის, ეხ საყრესიღ
 ხ რაყორბოღხანს, ირ ქყანაქ ეღეს.
 ეხ არძანსი ქიგოღ ყაღაღორეს
 15 ეღაყრ ა ეღიღი ა ეღორე რიღი-ყი
 ა მქჟი ა ქოსარსანს ქასქარსიყ,
 ამქნ:

სინაე, ვითარცა ისინე ლოცვაე სანთა
 ყნმათაე სავუმისა, რომელთა
 მეფეს იგი მეტრაცხ ყვეს და სიგყუანი
 20 მეგხი დაიპარსნეს და გავრთხე-
 ღეს მეგ, უფალა ღმერთო მამათა
 ჩუესთაო. მომეც ჩუეს, უფალა, მოსავ-
 თა მეგთა ძალი, რაათა განვერნეთ
 ჩუეს ცეცხლისა მისგან განსაკდელისა,
 რომელი მათრავებს ჩუეს, რაათა
 ღირს ვიქმნეთ დიდებისა მეწირვად
 მამისა და ძისა და მშობისა სულისა
 აქ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე,
 ამჟნ.

რატოთა სიკუდილითა მოსტენ ზედმდგა-
 მელნი იგი, (რომელნი ვესვიდეს მეგ,
 ივსნეს მოსავნი მეგნი) და აქ მოვსნენ
 ჩუეს და განმადლოერენ ძლეველ მე-
 5 რისა, რომელი ხარ ღმერთი და უფა-
 ლი. ისინე უფალა ლოცვისა ჩუენი-
 საე, ვითარცა ისინე ლოცვაე ესაესი
 და ეხეკიაესი, რომელნი ვესვიდეს მეგ
 და ცრემლით ითხოვეს (მეგვან) ძლე-
 ვაე მეგერთა მიმართ, რომელნი და-
 10 სთრგუნენ, განლაღებურნი და ზედა-
 აღღვთილნი; და აქ განმადლოერენ
 ჩუეს ძლეველ მეგერთა მიმართ, რაათა
 არა ჩუესვანი ვინმე განვარდეს და
 დაკლებულ იქმნეს აღმეტემულთავან.
 ვითილთა მეგთა; უფალა ღმერთო
 ჩუენო. ისინე უფალა ლოცვისა ჩუე-

ნისაე, ვითარცა ისინე ლოცვაე სანთა
 ყნმათაე სავუმისა, რომელთა
 მეფეს იგი მეტრაცხ ყვეს და სიგყუანი
 20 მეგხი დაიპარსნეს და გავრთხე-
 ღეს მეგ, უფალა ღმერთო მამათა
 ჩუესთაო. მომეც ჩუეს, უფალა, მოსავ-
 თა მეგთა ძალი, რაათა განვერნეთ
 ჩუეს ცეცხლისა მისგან განსაკდელისა,
 რომელი მათრავებს ჩუეს, რაათა
 ღირს ვიქმნეთ დიდებისა მეწირვად
 მამისა და ძისა და მშობისა სულისა
 აქ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე,
 ამჟნ.

14 ყტი აბს. R; სოღარბი NPB.] აბს.; მსროყ F. 15 სოღარბი N, ბაყსი სოღარბი PB.]
 აბს. 15(გვ 45) - 7 სოღარბი სსაყესა... ირყეს სორ აბს. DT. 16 სეღესიყს ა სსაყესა
 N, ს სეღესიყს ა სსაყესა RS; სეღესიყ O, სეღესიყ PB. 17 ეღარანოღხის OS; სოთ ხ მქ-
 სსამიუს EJKP, სოთ მქსამსიუს PB, ეღო ხ მქსამსიუს NO, ხ მქსამსიუს RS, ა] ირ ა OPB;
 19 კორბანსეგერ ეყაროცხალს ა ხ ქერაყ (ექ ქერაყ PB.) ქაროცხალს OPB, ირ ეყარ-
 ყაყესალს ა ხ ქერაყ ქაროცხალს საყოყსეგერ N, კორბანსეგერ ეყოცხალს ხ ქერაყ
 მერ DQP, კორბანსეგერ ეყოცხალს EJK] კორბანსეგერ ეყოცხალს ხ ქერაყ სოგო:
 2 ქაიქმელ მქსამიუს NPB, ყტი EJKP, ყტი ქაიქმელ მქსამიუს O] აბს.; ექვსამსიუს მნე P,
 ენოთა N, ეყარანსაყ O, ეყოცხალს ხ ქერაყ მერ RS; ა კორბანსან ექვსამსიუს მერ]
 ა ყარაყესა ა ზიქჟ ენ PB. 3 ქაროყსეგერ EK, ქაროყსეგერ S. 5 ყტი სყოლამ მერ აბს.
 N; რარტაგი] რარტაგ ენ PB. 6 მერ აბს. RS; სორ ყტი] სორ RS. 7 სორ + სოღარბი N;
 ხ სოგხს აბს. DT; ს ხ სოგხს სრიყ მანსკანსუ RS. 8 ირ NO; ექმარსორხს NOPB, ეყრ-
 მანს მარაღორხს DT. 9 ეღო რანო ყაყნეგხს DT, ეყანს ა ეღო რანო ყაყნეგხს NOPB, ა
 ეღო რანო ყარარსეგხს R; სარანსქის DOT] სარანსეგხს; ითხოვდეს. 10 რარე მსროყ N, ყტი
 სყოლამ რარგს მსროყ] სოღარბი ბაყსი DT. 11 ა მნე RPB; სოტი ა მნე NO. 12 ეღარ-
 ბოღხის აბს. EJKP; ყტი ქოსაგხიღეს ხ ჟეს ეყოცხალს] ეყოცხალს ყტი სყოლამ DT. 13 ხ
 რაყორბოღხანს E, ხ რიყ ყიორბოღხანსუ DJKPT, ხ რიყ ყიორბოღხანსუ NPB, ხ რაყორბოღხ-
 ანს PS] ხ რაყორბოღხანსუ: ქყანაგხს FNO, ქყარანსეგხს JKP, ქყარანსეგხს F, ქარანსაყ ხ PB,

ბე բռնաւորն զարմանայր ընդ երանե-
ւեաց աղաւթն: Կարճեալ ասնն ցռնա-
ւորն. «Անսանձ եղ, զի կայցոյք յաղաթս
առ Իբր Աստուած մեր, և ապա կա-
րարեսցես զկամս քո»: Եւ սկսան ասել
երանելիքն միաբան. «Բո եմք Իբր և ի
քեզ եմք յուսացեալ և առաջի քո ան-
կանիմք. Իբր մեզ Իբր կարարել
զընթացս մեր նեղութեամբս ուր կամքս.
և արժանաւորնն զմեզ մեռանել վասն
անուանդ քո մեծի, և առնուլ զվարճս
ընդ այնոսիկ, որք հաճոյ եղեն քեզ.
և փառաւորեցուաւ անուն քո ի նոսա,
և եղեն վկայք ապրուածութեանդ քո
կամաւոր մահուամբ իբրեանց և թա-
գաւորեալք և պատկեալք ի քէն վն-
ելեսցեն ի քո փառսդ յանպարոմ

და მძლავრი იგი ვახკვრებულ იყა ლა-
ცვასა ზელა ნეტართასა. და კუალადცა
ეცყოდეს (ნეტარნი იგი) მძლავრსა მას:
«მაცადე ჩუენ, რაჲთა ვილოცოთ უფლო-
ბა მიმატო ღმრთისა ჩუენისა, და მაშიერ 5
აღასრულო ნებაჲ შენი». და იწყეს ერ-
თობით ნეტართა მათ და თქუეს: «შენი
ვატო უფალთა და შენ ვგესავთ, და შენ
შეგივრდებით. შიშვეტ ჩუენ უფალთა აღ-
სრულებად სრბაჲ ესე ჩუენი იწრთვები- 10
თა, სადა ესე ვცდვით, და ღირს მყვენ ჩუენ
შოსიკუდიდ სახელობა შენისათვის დი-
დისა და (სამინგლისა) შილებად სასყო-
დლისა მათ თანა, რომელნი სათხო ვე-
ყვებენ შენ, და იდიდა სახელი შენი მათ 15
შორის, და იქმნეს შიწამე დიდებნისა
შენისა ნეფსით სიკუდილითა მათითა

զმ. ք. 14 արժանաւորք լիցոյք N, արժանաւորեսցոյք O; փառաւորել + կամենաւորք
զերրորդութիւնդ S, + կամենաւորք երրորդութիւնդ R. 15 զհայր և զորդի և զսուրբ հո-
գիդ] կամենաւորք զերրորդութիւնդ OPB., սուրբ զերրորդութիւնդ N; զսուրբ հոգիդ DE
FKPQRST, զսուրբ հոգին J] զհոգիդ սուրբ. 16 և միշտ abs. PB.; յաւիրեանս յաւիրե-
նից, ամէն E] RSPB., յաւիրեանս յաւիրենից KNO, յաւիրենից F] յաւիրեանս: 18 (4433)
-17-լուր Իբր... ամէն abs. MUX. 23 ամցն.

1 Եւ բռնաւորն զարմանայր ընդ երանելեաց (երանելեացն MOT) աղաւթսն DMNORSTU
XPB.] abs. 3 անսանձ եղ] համբերեն ապա մի EK; ա յաղաթս կայցոյք N. 4 Իբր abs. N
X; մեր abs. R; կարարեցէք MRSUX. 5 քո] ձեր MRSUX; սկսան ասել երանելիք մի-
աբան (ա միաբան երանելիքն PB.) OPB.; սկսան ասել երանելիքն N; սկսան սուրբն
միաբան ասել MRSUX] սկսան ասել սուրբն միաբան; 2-6 ասնն ցռնաւորն... միաբան]
կրկնեցին ծուր երանելիքն և ասնն DT. 7 ի քեզ եմք յուսացեալ NOPB.] ի քեզ յու-
սացաք; և առաջի] առաջի T; առանկանիք առաջի քո E] KP. 8 Իբր] Իբր PX; Իբր
DE] KMRSTU] abs. 9 նեղութեամբք RS, նեղութեամբ DNTPB., նեղութեամբք O; նեղութե-
ամբս abs. E] KP; ուր կամքս MNUX, ըսր կամաց. PB., ուր կամք ORS, abs. DE] KP T]
յորում կամքս. 10 արժանաւորեան] արժանի արս DT; մեռանել abs. E. 11 անուանդ D
MNRSTUXPB.] անուան; քում U; ամեծի անուանդ քո T; զվարճս DE] KOPT] վարճս. 12
յայնուսիկ N; քեզ E] KMPRSXPB., առաջի քո DNOT, քեզ abs. U] վարիք իբրեան առա-
ջի քո. 13 Եւ փառաւորեցուաւ անուն քո ի նոսան (նոսա PB.) DTPB., և փառաւորեալ է
(փառաւորեցի N) անուն քո ի նոսա NO] abs. 14 և եղեն abs. U; ապրուածութեանդ
DMNOR-TPXPB.] ապրուածութեան; քո] քում DT. 15 մահուամբ E] KNPU] մահուամբ;
և DNOTPB.] abs. 16 և պատկեալք ի քէն abs. DT; ի քէն] ի քո փառս DNOPB., ի

15
 5
 10
 15

և յանունց կեանսդ. « Զոր ակն ոչ երես,
 և ունկն ոչ լուս: և ի սիրոյ մարդոյ ոչ
 անկաւ, զոր պարրասպեցեր սիրելաց
 քոց»: Փութամբ Կր ելանել ի մարմնոյս
 և խառնել ի գունդս սրբոց քոց, որք
 զմեզ լուսաւորեցին լուսով ասարուս-
 ծութեանդ քո, և առաջնորդեցին մեզ
 ի վերինն Երուսաղէմ, ուր ժողովես զս-
 մննայն զսուրբս և զսիրելիս քո, զի
 քո է փառաւորութիւն և քեզ մարու-
 ցանեմք (զարհնութիւն և) զփառս
 (այժմ և ի հանդերձեսլ) յաւիտեանս,
 ամէն:
 Ո՞ր Յեշէպոնցն Կոչեցէտ ի միժտոս և մոպտարցոս Յընտոս, ի միժտոս
 անն կոչեցցաւ և Յընտոս զընտանն Յըշէպոնցոս (կոչեցցէտ միժտոս) յըշ-
 ենեմձը, ճմճն.

და სუფევდენ გვრგვინოსანი და იშუგბ-
 დენ დიდებთა შენითა. მიუწლომელ-
 15
 5
 10
 15

და სუფევდენ გვრგვინოსანი და იშუგბ-
 დენ დიდებთა შენითა. მიუწლომელ-
 15
 5
 10
 15

და სუფევდენ გვრგვინოსანი და იშუგბ-
 დენ დიდებთა შენითა. მიუწლომელ-
 15
 5
 10
 15

20

Եւ իբրև կարարեցին զաղաւթն,
 առաջի եղեն բռնաւորին և ասեն. «Արդ
 կարարեն զհրաման թագաւորին և
 20 զխորհրդակցին ձերոյ սարանայի»: Իսկ

და ვითარცა აღასრულეს ლოცვაჲ
 20
 25

და ვითარცა აღასრულეს ლოცვაჲ
 20
 25

და ვითარცა აღასრულეს ლოცვაჲ
 20
 25

*I კონიხთ. 2, 9.

փառս UX; վայելեն DT; ի քն վայելեցեն abs. RU. 17. ի քս փառս DT, abs. MN OS
 XPB.; ի փառսդ + վայելեցեն RU. 16-4 (48 ջջ) վայելեցեն ... սիրելաց քոց abs. P.
 1 յանպարտմ և յանունց կեանսդ abs. DT; կեանս MU, կեանսն X. 2 և ի սիրոյ
 մարդոյ ոչ անկաւ N] abs. 3 զոր պարրասպեցեր DTPB., զորս Կոչոց ես N] զոր Կո-
 4 քոց + արդ O. 16 (ջջ. 47)-4 վայելեցեն ի քո ... փութամբ Կր ելանել abs. EK, վայ-
 5 5 վայելեցեն ի քո ... փութամբ abs. J. 4 փութամբ Կր ելանել abs. N; Կր ելանել P. 6 Կր ելանել
 abs. R; մարմնոյս GJNOR. 7 խառնել] մարմնել DT, մարմնել առ Ասարուսծ որ խառ-
 8 8 նես զմեզ EJKP; ի գունդ DT; սրբոց DT, վկայից EFGJNOPRSUXPB.] վկայիցս; քոց
 abs. N. 9 ասարուսծութեան JKPRS, գիտութեան ասարուսծութեանդ O, գիտութեանդ DT.
 10 10 7 առաջնորդեցեր M, առաջնորդես N; մեզ abs. EJKP. 8 ի վերինն DJNOR] ի վերինդ;
 11 11 ժողովես DMRSTUXPB.] ժողովելոց ես; զամենայն abs. MRSUX. 9 զսուրբս MSUX] սուրբս;
 12 12 զսիրելիս DUBP.; զսիրելիս + անունն EJKP. 10 փառաւորութիւն] փառք DT; քեզ E]N
 13 13 OPPB.] մեք; և քեզ մարուցանեմք abs. DT. 11 զարհնութիւն] արհնութիւն NPB.; արհնութեան
 14 14 փառս O; և փառս PB.; և զփառս abs. DT. 12 ի հանդերձեսլ] միշտ և T, յանդերձ. PB., հան-
 15 15 դերձեսլ N, abs. DEJK; ի հանդերձեսլ + միշտ D; յանդերձ. NPB., յանդերձանս JKPT. 13
 16 16 ամէն DJKP, abs. OTPB., ի Քրիստոս Յիսուս MRSX, ի Քրիստոս Յիսուս ի Կր Սեր որով
 17 17 փառք յաւիտեան ամէն N] ի Քրիստոս Յիսուս ի Կր Սեր. 16 ճմճն. 17 և abs.
 18 18 FMUX; կարարեցին] մարուցին DT; և իբրև կարարեցին զաղաւթն] և (abs. O) Կոչոց.

რანსორბ ყარძაგხაღ ონო რამარბა-
 კოპრბს ბრანბტაგნ, რამაგხაგ
 ვარაკანბაგნ კაყბ ღნთაა ლ
 რანბტლ რაღ: ლ რამაგხაგ რბ-
 რბ ჯაყრბსა ლ მარბგანბ ზ მარ-
 მბსა არბგნ. ლ სატ. « ყრბმარ-
 რბოგ აყრბგბყ ობბა ლ კარბრბ-
 გბყ ორბამან ბრბგალორბს, ობ ბზ
 კამბგან ღაღ ონო ბს ლ ყარბბ
 ონობბლ ზ ბრბგალორბს. კარბბ
 ანბარბსს. ოარბობრბგობსბლ
 ვაობრბს ლ აბბბბლ ლს ყბსა-
 ბბ რამარბაკბბაღ ბ რანბგანს
 აბ ბზბზ რამარბბლ ოვ ორბანბანს,
 აბ აბრბნბბს ოვ კარბბაბ ლ სატ-
 ბს. « კარბბაბ ბაღბბლ მბა ბა-
 ბბბ ლ ყბბ ბბბბბბლ მბა ყბბ-
 ბბა », ლ ოვ ოვბ ბაბობბ. « ბბბ,
 ბსბბობბბს ბზბბაგ ოვბა, ლ

ღა თანამბზრბბვბლიბა თბბუბნბსბ
 გმბაკბსა ». ბოლო მბბბვბი ბვი
 ვბზკვრბვბბლ ბყ ლ ვბნრბსბგ-
 ბბლ კაბბბბგბბბს მბს ზბბა ბგ-
 ბბბბბა, ბბბბბბ კრბბბლბა მბს
 მბბბვბლიბბა ბგკვბა მბბი ლ
 ვბბბბა კბბბბბბბ. ლ ბბბბბბ
 მბბბბბა ლამბბბბბა ლ მბბბბ-
 ბბა კობბბა ბმბბბბბა ლ ბბბბა:
 ბბბბა ბბბბბბბბბა ლ ბბბბბბ 10
 (კობბბბ) ბბბბბბი ლ ბბბბ-
 ბბბბბ ბბბბბბბბა ბბბბბა, ვბ-
 ბბბბბბ ბბა ბბბბბბ მბბბბბბ
 ბბბბბა ლ ბბბბბბ მბბბბბა ბბ-
 ბბბბბბ. ლ ბბბბბბბა ბბბბბბბ 15
 ბვი ვბბბბბბა ბბბბბბბბა ბბბ-
 ბბბი ბვი, ლ ბბბბბბბა ბბბბ-
 ვბბა კაბბბბგბბბს მბბბა ვბბბ-
 ბბა მბბა, ბბბბბბ ბბბბ ბბბბბბ-

* ოვბაღმ. 69, 2.

აბბბბბ მარბბგხაღ (მარბბგხაღ O, მარბბგბს P.) NOPB. 18 ბბბაღ OT; ლ
 საბბს] სატბს O. 19 ორბამან DMRQX, ორბამან. NOSUPB.] ოვბამ. 20 ბბბბ] 1
 ჟბ EJKP, ბბბბ D.

1 რანსორბს F; ოარბაგხაღ ლ ოაბრბგხაღ MNUPB., ოარბბბბბ DRST] ბ კარ-
 ბბგბბბს ბბბაღ; ონო რამარბაკბბბბს ბრანბბტაგნ DMNORSTUX PB.] კბბს რამარ-
 ბბაკბბბბს ბბბა ოაბრბგხაღ ბ ბბბა ბბბა. 2 ბრანბბტაგნ + ლ EJKP. 3 ოარბ-
 კანბბგნ EJKMOP, ოარბგნ NRSUPB.] აბს, 4 რანბტლ + ონთაა F; ბბბბ D; ლ რა-
 მბგხაგ DNRSTPB., ლ საბბა MUX, ოარბბბა რამბგხაგ O] ლ ბბ. 5 ჯაყრბს
 რბბლ NOPB., ოვ ჯაყრბს P. 6 ბ მარბბსა] ბბბბა UPB.; არბგნ] ბბბა DEJKMN
 PRSTUX PB.; ლ სატ DEJKMNP, სატ MRSTUX PB., ლ საბლ 6] ლ სატბ. 7 ბბბბბ
 U; ობბა აბს. DFJMNSTUX PB., კარბრბგბს U. 8 ორბამან DMOTX, ოვბამ N] ორბ-
 მანბ, კარბრბგბს ორბამან აბს. EJKP; ბრბგალორბს DMNORSTUX] აბს. 9 ობ ბზ
 კამბგან N, ბბბ ბზ კამბგან MRSUX, ბბბ ბზ კამბგარბბ DT] ბბბ ბზ კამბ-
 გბბ.; ონო ბს.] ბბ N; ონო ბს + ლ ყარბბა DT; ყარბბ ონობბლ EJKMORSTUX, ონობ-
 ბბლ ყარბბ N] ყარბბ ონობბლ. 10 ოარბბბ] ოარბბბს OPB.; ლ N, აბს. DMNST
 UXPB.] ბბ ბბბა; ლს ყბსაბბბ NPB., ყბსაბბბ DT] ლს. 13 რამარბაკბბა OPB.] რამარ-
 ბაკბაღ; ბ რანბგანბ DT, ბ რანბგანბს ლ NPB., აბს. MRSTX] ბბბბ. 14 ბბ
 ბზბზ რამარბბლ აბს. DT; ოარბბბბბს აბს. DNTPB. 15 ბბ PB., აბს. NO,
 ობ DT] ლ; ბბბბბბ DEJKNOPPT PB.] ბბბბბბ. 16 ლ სატბს Z, ლ საბბ-

5 քո առապ ողորմութեամբք մխիթարեն
 զմեզ: Զոր ասէր նրանելին Առքիաս
 հանդերձ եղբարքն, և արիաբար ընդ-
 ունէին գրանձանս: Դարձեալ գայ-
 րանայր բռնաւորն վասն փառաբա-
 նութեան Աստուծոյ, զի առ ոչինչ
 համարէին գրանձանս: Եւ հրամայ-
 եաց գայլս ի բերանս նոցա արկա-
 նել, զի մէք փառաւորեսցի Աստուած
 10 ի սրբոցն:

15 Կողբարոս սաղմոսին. «Որպէս փա-
 փագէ եղջերու յաղբերս Զորոց, այն-
 պէս փափագն անճիկք մեր առ-
 քեզ Աստուած մեր» * Ասէ բռնաւորն.
 20 «Զինչ եւ եղջերուքն, որ փափագն
 յաղբերս Զորոց, որով փափագէն

լոցն սաղանջելոտա մատ, զորմեղ այսր-
 տեղեցն ըմբոտսա զա. զգտալոյս: «Ըմբ-
 տա Մեքիշնանա հրդենս մոզոյեղոցն,
 զշաղա Մեքիշնալ հրդեմա զեքիշնայր,
 և Մեքիշնոմ զմիտ. «Մշաղա, քիտնա
 Մոնա մոզոյսցնոտ Մցն, զեշտա կցա-
 լոմոտա Մցնոտա. եղջերուին Մց-
 հրդեն», իմպոնա զգտալա եղճարի կոթի-
 լոն տանալոմոտա ժմտա մոնտաշտա, զա
 մամպալցոմ Մեքիշնանոցն սաղանջելո-
 տա մատ. զա զիտալա զանհոննա մալաչո
 զի զալոցնս Մեքիշնանոցն զմոտո-
 նա, իմպոտա զան Մեքիշնանոցն սաղանջելոտա
 մատ. զա զմոնա զալոցն-սեմա զ
 զիտա մատաշտա, իտաշտա զան զալոցնոցն
 զմոտոտա մատ մոցն.

մամն զիտա իմպոմոնա զալոցնոցն
 զալոցնոցն զմոն: «զիտա զալոցն կոտոն
 զոցնս կցանոտա մոմոտա կցալոտա-
 նա, զեքն կոտոն կոլոնա հրդենս Մց-
 զալոցն զմոտա հրդեն» * Զմիտա
 մալաչոմոն մոն: «Իտա զան զոցն-

* Եւանջ. 69, 2. ** Եւանջ. 41, 2.

մոտէին N, սաղմոսէին և անէին DPB, ասելով զասղմոսս գայս EJKOP, և սաղ-
 մոսէին ասելով T] սաղմոսէին; մեղ]ինձ MRSUX. 17 կայեալ JKP; ընկերն S;
 մեղ]ինձ MRSUX; փոխմ] կայեալց Բ. 18 և որ գինի այսորիկ NPB, անձ Q]և;
 Կէր անձ. U.

1 և քո առապ ողորմութեամբք MUX, և քո առապութեամբք RS, և քո առապ
 ողորմութեամբք OPB.] և առապ ողորմութեամբք; մխիթարեն MRSUX] մխիթարեցէ;
 և քո առապ...մխիթարեն զմեզ անձ EJKP. 2 զոր N, գայս MORSUXPB.] գայս ան-
 կայե. 3 եղբարքք իրովք NO] եղբարքքն. 2-3 զոր ասէր...եղբարքքն անձ. DT;
 գայրանայր բռնաւորն UXPB., բռնաւորն գայրանայր RS] գայրագեալ բռնաւորն.
 5 վասն փառաբանութեան Աստուծոյ EJKP, ընդ փառաբանութեան Աստուծոյ
 DOTPB., վասն զի փառաբանէին զԱստուած ԲX, վասն զի փառաբանէին զԱ-
 ստուած U] զի փառաբանէին զԱստուած. 6 զի EJKP, և զի OPB.] անձ.; առ ոչ-
 ինչ PB. 7 համարէին OPB., համարելով EJKPRSUX] համարեալ; զի առ ոչինչ
 համարելով գրանձանս անձ. DT; և RSUX] անձ. 8 գայլս N] գայլ; ի բերան]
 NOPPB.; հարկանել MSXPB.; և հարկանել (արկանել T) գայլ ի բերանն (բե-
 րանս T) DT. 15 Կողբարոսս N; յոճալոցն; սաղմոսին DMRSUXPB., սաղմոսին
 և ասէ N, սաղմոսելով այսպէս EJKOP; սաղմոսելով գայս G] և ասէ սաղմոսելով գայս;
 փափագք FSJJ. 16 եղջերոյ Տընդջերուն EJKP; յաղբերս GR; զորն DT. 17 փափագին N,
 փափագեցին O, փափագք PB, փափագէ DT. 18 Աստուած մեր U, Կէր Աստուած մեր

ანძինჲ ობრ: Ասէ սուրան կող-
 րոս. «**Որպէս նոքա գովացուցանեն**
զինքեանս ջրով, հարեալք յորտորայ,
նոյնպէս և մեք փափագինք ջրոյն
խաղացելոյ ի կեանսն յաւիքենից
ապրեալք յորոգալթից սապանայի.
վասն զի ծարաւեալք հանապաղ Ա-
սորոնոյ մերոյ հզարի և կենդանոյ,
ճեպիմք էլանել ի մարմնոյս և հա-
սանել առ բաղձալին մեր Քրիստոս
առ որ անձկացեալ ենք, որում ար-
ժանաւորք եղիցուք ի Քրիստոս Յի-
սուս ի պէր մեր»:

Եւ յիմաստեալ հիւսնա թիւս
 Եւ յիմաստեալ հիւսնա թիւս

Յայնժամ հրամայեաց լուծանել
 զնոսա ի շարաչար փանջանացն և
 խորհէր խորհրդակցաւ իւրով սա-
 րանայիս սրով կարարել զերանե-

նո զի, **հոմեղտա ստինս փարտա մի-**
մարտ. փարտասա, հոմլոնատչս (ըն-
ժետ) ստինս եղեսն տիւղեսն»: Թիւ
 նեղարձան յոճարձոն: «**զտոնոյն զի-**
նո տաշտա տչստա զանչեղեղեղեմն
փլոտա, փլոլոնի թոնալոնոյտա մի-
ցն, զցրեղեղ հիւսն զստինս փլոնս
մոտչս, հոմեղտա զալն. զանչրեղեղ և
չիւղեղ, զաննեղեղեղ սանչիւս զան
ըմբայոն, համեղտա մարտն. փլոլոն
զարտ լմնտոնս հիւսնս միմար - ժո-
նոնս և զանչեղեղատչս, զոնփարտ
զանչեղեղ զարտոնս և միւղեղեղ
մատոն»:

Յայնժամ ծածա զանչեղեղ մատի ժո-
 ժարտա մատչան և զանչեղեղ և
 զաննեղեղ տանամբանչեղեղտոն
 մատոն, հոմեղտա զան զմբայոն, զանչեղեղ-

DEFJKMNOPQRSX, Ասորում ՔՅ.] պէր Ասորում. 19 եղիւրնք Ս, եղիւրք Ն; փափագին Ն,
 abs. NO. 20 ջրոյ DT; շուրց abs, ՔՅ, զուրցն MRSUX; որում փափագին անձինք ձեր abs.
 Ն; փափագին] փափագին EK, նման են O, նման DT.

1 ձեր + փափագին DT; և անձինք ձեր փափագին ՔՅ.; սուրբն abs. ՔՅ.ՔՅ.; կող-
 րարիոս Ն, կողրարիս Կ. 3 զինքեանս] զանձինս DT; ջրովն DT; հարեալք DM
 NRTU.ՔՅ.] հարեալ; ի յորտորայն DEJKPT. 4 փափագիմք DST.ՔՅ., փափագիմք
 MRUX, փափագելոյ Ն, փափագեալք E] փափագեալք; ջրով E]. 5 խաղացելոյ Կ
 MNOPSUX.ՔՅ., խաղաղելոյ,] բիւելոյ Ս, բիւելոյ Տ] խաղաղացելոյ; ի կեանս EJKP;
 յաւիքենային FSTQ, յաւիքենայինս Ն. 6 ապրեալ FJ; սապանայից Ս. 7 հանա-
 պաղ abs. Ն; և Ասորոնոյ մեր հանապաղ Ա, և Ասորոնոյ մերոյ հանապաղ MR
 SX. 7- (ցց. 5) վասն զի ծարաւեալք... ի պէր մեր abs. DT. 8 հզարին Ն. 9-
 (ցց. 5) ճեպիմք էլանել... ի պէր մեր abs. MUX; ճեպիմք NS; ի մարմնոյ ՔՅ; ի մար-
 մնոյ սուրբ Ն. 10 բաղձալին մեր Քրիստոս] Ասորում EJKP; ի Քրիստոս O. 11
 առ որ] որում ՔՅ.; անձկացեալն ORS.ՔՅ. 11-13 որում արժանաւորք... ի պէր մեր abs.
 ՔՅ.ՔՅ. 12 եղիցուք] լիցուք Ն; ի Քրիստոս Յիսուս ի պէր մեր Ն] հանդիպել ընդ
 ամենայն սուրբս նորա OP, հանդիպել ընդ ամենայն սուրբս J, հանդիպել
 ընդ ամենայն սուրբս նոքա EJK, հանդիպել ընդ ամենայն սուրբս FS. 16 հրա-
 մայեաց DMNRSUTUX] հրամայեաց բռնարրն EFGJKOP, բռնարրն հրամայեաց J.
 17 զնոսա abs. DEJKMPRSTUX.ՔՅ.; ի շարաչար Ն, ի դասն P] ի շար և ի դասն;
 փանջանացն + և ի կապանացն Ն. 18 խորհէր] խորհել EJKNP, խորհեալ O; խորհր-

ქანს: ხე ზრდა გვირავის ხრანსებენს, ხე
 ხნას ძამ, ხონარ ხრთაჲს კაჯის ქაჯ-
 ანსა და საქანს: «**ს**ქ **ა**ყარათ ვარო-
 მანს, որ არძანს არარებ კარა-
 5 რელ კრძინსუ მერ უნარაყოქსამა
 რ ქანთა ამბნასორე ბეროგობნანო:
ლორ ყქე ათაქიხ მეროგ და ვარა-
 ყნ ღმხე ვაროქსამა ზოგოქ უროქ
 რ ძამ კარარძანს, და ანსეჩხე აყ-
 10 რას ღმხე რ ყარარძანს რამეარ-
 კოქს და საქე რამეორქს და ამბნ-
 ყნს მხე მქმარქ რ ხოროქანსო მ-
 ამა ქკაქს და ყარაქს (ქოქს) და
 ქკაქს, კანთყოქს რ კხანსო: **ლ**ორ
 15 ყქე ათაქიხ მეროგ და ყქს ვერ-
 ხერს ზაჯოგ, ყქ. გარდჯხს ქერაყა-
 ყოქს და რ ქარაქსანს ამბ-
 ნასორე ბეროგობნანო. ყქ. რ ხს
 არარადქ და რხე ქკაქს ქ ხერაყა-

თა აღსრულებსა ნეჭათთა მათ. მ.
 ბინ ვითარქა ეუწყა ნეჭათთა მათ,
 რამეთუ მოქწია უამო, მუქლნი და-
 იღვეს, ილოცვიდეს და იცოდეს:
 «უფალო ღმერთო ძალითა, რომელ-
 მან ღირს მყვენ (აღსრულებად)
 სრმანი ესე წუენნი უბიწოებით
 დიდებად ყოვლად წმიდისა სა-
 მებისა. ისინი უფალო ღოცვისა
 წუენისა და ვანმადოიერენ
 წუენ ძალითა სულისა წმიდისა-
 თა უამსა. ამას აღსრულებსა წუე-
 ნისას, და უბიწად დანიცვენ წუენ
 საკთერთოგან მგებისათა და შგ-
 ძნწუენმისაგან მძლავრისა და
 (ღირს მყვენ) ყოველნივე წეშმა-
 რიგითა აღსრულებთა წამგად
 (შენთხს) და მიღებად გვანგვისა
 და შუენად მიუთხრობელსა მას

რაცდგარ ზეოქ სარანსიქი **N**, ზორიქანსიქი **OPB**, ზორი-
 რანსიქი ზეოქ სარანსიქს **DT**, [რქ **EJKP**] აბს.; ვანბნახვიდა. **19** უოქ
 კარარქი **I** უოქ კარარსხე **EJKP**, რაქს აყანანქი **DT**, უოქ კოქორქი **FJ**,
 უოქ აყანანქი **MRSUX**, კოქორქი **PB**.; ვერანსქან **DMRSTUX**, კოქორქი **E**,
 კოქორქი **JKP**, კოქორქი **J**, ვერანსქი ქკაქს **OPB**., აბს. **N**] კოქორქი ქკაქს:
 1 ხე **O**] აბს.; ვერანსქიქს] კოქორქი **EJKOPPB**. 2 ძამ **MRSUX**, ძამანსაქ აყა-
 კაქს **N**, ძამ კარარძანს ზოგა **DT**] ძამ კარარძანს; ხრთაჲ **DMNORSTUX**
PB] ხრქინსა; კაჯის **E FJKNP**. 3 აბნ **EJKNOPS**. 4 არძანასორი **NO**, 6-
 (გვ. 5) რ ქანთა ამბნასორე... **ს**ქ **ა**ყარათ მერ აბს. **DT**. 7 ყქე აბს. **MP**
RS. 8 ვაროქსამა ზოგოქ უროქ **O**, ზოგოქ უროქ **ESJKPU**, ზოგოქ
 უოქ **PB**, ვაროქსამა უოქ ზოგოქ **N**] ზოგოქ უროქ. 9 და აბს. **O**. 10 ღმხე
 აბს. **EJKNP**. 11 რამეორქი **ESJKMORX**] რამეორქს. 9-11 ანსეჩხე აყანს
 ... საქე რამეორქს აბს. **U**; და ამბნყონ **EJKMNPRSX**, და ვერანს მხე ამბ-
 ნყონ **PB**] ამბნყონ. 12 მხე აბს. **MRSUXPB**. 13 და ქკაქს მქმარქ რ ხოროქა-
 ნსორე **EJKOP**.; და აყანს ვერანს **MRSUXPB**, და ამბნყონ აყანს ვერანს **O**] აბს.
 ქკაქს **MNORSUXPB**] ქკაქს; რ კხანს **N**, რ კხანსიქ **U**, კხანსიქ **FRPB**.;
 და ქკაქს... რ კხანსიქ აბს. **P**; კანთყოქს რ კხანსიქ **EJK**. 14- (გვ. 53) ზორ
 ყქე... **ა**ყარათ მერ აბს. **MRU**. 15 მეროგ + კანთყოქსიქს რ რხე **S**; ვერანს **N**;
 კარარქსიქს **EJKOP**] აბს. ხრქინს. 16 ზაჯოგ + კარარქსიქს **DFGQRSTPB**. 17 ამბნ-
 ასორე **NOQS**, აბს. **PB**] უოქ. 18 ბეროგობნანს **P**; ბეროგობნანსიქ + ვიქ რ და-

3. აქედან დასკვნა იქნება, რომ სომეხურიდან ნათარგმნი აგიოგრაფიული ძეგლები, რომლებიც მოხაზულია, დასაბუთებულია: რომელიც ითხოვს, რომ დაშვად, მოგვეცინ თქვენ, და იყავნ ადგილსა წამებისა თქვენისა. წყაროსა წყლისა ცხველისა, და მიწა ქუეყანისა. მის საკუთნებელად საღმრთოთა სამის სამეცლადხუთსა რიცხვანებრ დღეთა წელიწადისათა, რომლითა თქვევის სიფელი ვსე, და თქვენ - მრავალთაგან მრავალთა განსუენებდა, და სობარულსა, რომელი განმმზადეთ (თქვენთვს) დიდითა ღუაჩლითა, რომელი შვიცს უკუნისამდე».

მაშინ კმა იყო ზეგთთ მათა მიმართ და დასაბუთდა: რომელიც ითხოვს, რომ დაშვად, მოგვეცინ თქვენ, და იყავნ ადგილსა წამებისა თქვენისა. წყაროსა წყლისა ცხველისა, და მიწა ქუეყანისა. მის საკუთნებელად საღმრთოთა სამის სამეცლადხუთსა რიცხვანებრ დღეთა წელიწადისათა, რომლითა თქვევის სიფელი ვსე, და თქვენ - მრავალთაგან მრავალთა განსუენებდა, და სობარულსა, რომელი განმმზადეთ (თქვენთვს) დიდითა ღუაჩლითა, რომელი შვიცს უკუნისამდე».

პარტიკულარების O; რასაიოდე MRSUX.PB.; რასაიოდე რასაიოდე კამ აბ. DT. 9 კამ აბ. O; გლანბ + ჩეღ EFGJKP. 10 აქსარარქი კაქსიოგ ყოდოგ O, აქსარარ კამ აქსარარკამ D, აქსარარ აქსარარკამ T, რასაიოდე კაქსიოგ PB.] აქსარარ, 11 [კაქსიოგ] კაქსიოგამ N, [კაქსიოგამ MRSUX.PB.] კაქსიოგამ MRSUX.PB. 12 [რასაიოდე გლან DT, [რასაიოდე გლან MRSUX.PB.] კამხსარქი გლან EJKP] [რასაიოდე; გლან + ჩეღ P; L + ჩეღ L EJKP; აქსარარ DT: 13 [ჩეღ კაქსიოდ MRSUX, [ჩეღ კაქსიოდ მერ PB., [ჩეღ DT აბ.; [ჩეღოდ გლანს DNOT, [ჩეღოდ. გლანს S, [ჩეღოდ გლანს DEJKMRSUX.PB.] [ჩეღოდ. გლანს. 14 მერ DT, მეროდ + [ჩეღ კაქსიოდ მერ EFGJKP, L რასაიოდე MRSUX; სიგამ აბ. N. 15 გლანს აბ. EJKOP; სიგამ L ჩეღამ გლანს] L ჩეღამებდა MUX, L ჩეღამებდა RS, სიგამ L ჩეღამ კამხსარქი სიგამებდა L რასაიოდე NRS. 16 რასაიოდე L მარმოდ EFGJO.PB. 15-16 ჩეღამებდა... L მარმოდ აბ. DT. 17 [კაქსიოდ DT] აბ. 18 [კაქსიოდ + L კაქსიოდ DT, + კამამ L EFGJKNP; კამამებდა კამამებდა NRS, კამამებდა L კამამებდა კამამებდა O] კამამებდა; კამამ აბ. FSR.

1. [ჩეღამ აბ. NR; [ჩეღამებდა კამამებდა L კამამ MRSUX.PB., [ჩეღამებდა L კამამ კამამებდა U, [ჩეღამებდა L კამამ კამამებდა S] კამამებდა [ჩეღამებდა L კამამებდა L კამამებდა 2 კამამ PB.; [ჩეღამებდა EJKP, [ჩეღამებდა MRSUX, [ჩეღამებდა T; [ჩეღამებდა + [ჩეღამებდა EFGJKOPX.PB. 3 კამამ DEJKMRSUX.PB.] კამამ, L DEJKMRSUX.PB.] აბ.; [ჩეღამ PB.; [ჩეღამებდა მერ] [ჩეღამებდა MRSUX. 4. აქსარარ P; აქსარარ ჰროგ MRSUX.PB., აქსარარ ჰროგ O] აქსარარ S რასაიოდე] [რასაიოდე MO, [რასაიოდე რასაიოდე SU, [ჩეღამებდა რასაიოდე X, [რასაიოდე რასაიოდე ჰ; რასაიოდე + 346 N; სიგამებდა + რასაიოდე გლან PB.; სიგამებდა... კამამებდა L ჩეღამებდა აბ. N; სიგამებდა [რასაიოდე რასაიოდე აბ. DT; [რასაიოდე] ჩეღამებდა რასაიოდე გლან O. 6 გლან] კამამებდა EJKOP; გლან აბ. T; მეროდ აბ. MRSUX; მეროდ + მეროდ N, + მეროდ L EFGJMSUX, + მეროდ EK; L კამამებდა N; L კამამებდა DT; კამამებდა O, კამამებდა MRSUX, კამამებდა RS, აბ. DT] კამამებდა. 7 [კამამებდა U; კამამებდა DEJKMRSUX;] რომ კამამებდა აბ. O. 5-7 [კამამებდა... კამამებდა კამამებდა აბ. PB.; [რასაიოდე] რასაიოდე X. 8 კამამებდა N, კამამებდა L ჩეღამებდა MRSUX. 9 კამამებდა PU, კამამებდა O, კამამებდა + მეროდ PB.; რასაიოდე] მეროდ MRSUX; მეროდებდა NRS; მეროდებდა O] კამამებდა EK. 10 [კამამებდა L მარმოდ MRSUX, [

ბე ჟიარაგხელ სორცჳს ხ ქერის სოფ-
 სიქიმოპნენს. ცეცხელს რანაჲს ხარბანგ
 ლ ექმნენს ხ მარ რანაორის. კორც სორ
 ხ ქერაჲ სიწაჲ კოჲორცენს. ხ სოჲსა ოჲ-
 ჯინსაჲ ხ რეზერაჲსაგ სასანტენს ღოჲს
 ხარბანგ რარხ სოჲსოქანოპნაჲჲ. ხ
 ჯაჲჲ ლ ექოჲჲ ხ ხ ჯოჲჲ სორც, ორ
 სარ: ძბ: ზე სარსაორცჳს ასანოჲ: ხ სოჲ
 ხს სანოჲსჲ ხრანსხეაგს სორცს ორ-
 ჳრას, ორქიმანო, ორჲორცჳს, კოჲორ-
 ცო, ხეჲოჲ. სხეჲოჲს, სხეჲოჲს,
 ორქიმანო, სხეჲოჲს, ორქიმანო, სხეჲოჲს,
 ორქიმანო, ორქიმანო, ორქიმანო, ორქიმანო,
 ორქიმანო, ორქიმანო: ხ ხოჲჲ სორცჳს
 ხ სოჲსოჲს ქერის: ხო: სან, ცერაჲსაჲჲ
 ოჲ რაჲჲ, აჲჲ ჟაროპნაჲჲ. (ქრანს

და ვახლოვდეს შვიდანი იგი ზეგარ-
 დამთხსავან შეწყვებისა, დაიბეჭდეს
 თავნი მათნი და მიძობოდეს მოსოჲ-
 დოდ მძლავრისა მის თანა, რომელნი
 მოსწყვან მახვლითა. და იქმნეს იგი 5
 ნი მკეთებელ ანკელოზისა სიგის და
 სეპელოზის სელები თვისნი კეთილითა
 აღსაბეჭდითა. ჯელთა ყველაჲ შვიდანი
 და ერთხსებისა სანებისათჳს თათეხა
 ანტიონა იგი: და ესე არს სახელები ხე 10
 ვათათა მათ: (პირველი მათი) შვიდანი
 სეტიონ, ლეკიანე, პოლითეგეს, კოსტა-
 ტონ, ოქლითჲ, სეტიონიონ, მენას, ფოჲ,
 სეტიონ, დამენტიონ, ანდრიანონ, ზო-
 სიმონ, ბიკტონ, თაღელეონ, იორდანე, 15
 ანასტასიონ, თევდოტიონ, იაკობ, თევ-
 დონიონ. და დადგეს შვიდანი იგი

როგორც... ქარხანა ქარხანის, ორკაჲ ლ მათ N, ოქ სერცხე ხ, აჲჲ ჟარბანგაროჲჲ ქარ-
 ხარბანს ქარხანის ო, სერცხე ხ, ორკაჲ ლ მათ ქარხანა P.] ოქ სერცხე ხ. 8-10
 ლ ორქიმანო... მათ ქარხანა] კაროპნაჲჲ DT.

1 ჟარბანგ] ჟაჲჲ ორსო ო, ჟარბანგჲ EP; ორქიმანოპნენს] ჟაროპნენს MO
 SUX.P., ლ ჟარბანგ სორცჳს ხ ქერის ორქიმანოპნენს] ჟაჲჲ სასანგ DT. 2
 რანაჲს ხარბანგ P., რანაჲს DNOT. 3 ოქმენს + ორ რანაორი DT; რანაორი P.,
 ჟარბანგორი N., abs. DT] ორ ჟარბანგ; კორც ოქქოპნოქსტ, ორც P.] კორც; სორ ხ
 ქერაჲ N.P., ხ ქერაჲ სორ EK] ქერაჲ სორ. 4 კოჲორცენს + ჟარბანგ N, + ქანსაჲ ო; ლ abs.
 S; სოჲსა] სოჲსა D.M.N.O.R.S.T.U.X; ორქიმანო M.R.S.U.X, ორქიმანო P.] ორქიმანო. 5 ხ
 რეზერაჲსაგ DT; ხ რეზერაჲსაგ + სორც N; ორქიმანო] ლ ორქიმანო DT; ორქიმანო E.J.K.N.O.
 S.U.; ორქიმანო] ორქიმანო DT. 6 ხარბანგ + ორ ორქიმანო P.U.; ორქიმანოპნენს
 + ორ P.S.J. 7 ორქიმანო; ოქ სორც ორქიმანო P.S.P., ხ ორქიმანო ლ ორქიმანო სორ] ხ ორქიმანო
 ორქიმანო სორცჳს სორცჳს ორქიმანო N, abs. DT; ორ სარ: ძბ: ზე] ხ: ძბ: N; ოქ: E.F.K.P.
 ძბ: 8: ოქ: ძბ: D; ორქიმანო] ძბ: P, abs. T; ორქიმანო + ორქიმანო სორცჳს ოქიმანო ო. 9
 ორქიმანო U. 10 ორქიმანო D, ორქიმანო P.; ორქიმანო E.J.K.M.P.R.S.T.X, ორქიმანო] ორქიმანო
 ოქიმანო, ორქიმანო P.] ორქიმანო; ორქიმანო E.J.K.N, 11 ორქიმანო სხეჲოჲს] ორქიმანო
 ოქიმანო N; ორქიმანო E.O., ორქიმანო ოქიმანო DT, ორქიმანო M.R.S.U., ორქიმანო P.,
 ორქიმანო ოქიმანო J.K.P., ორქიმანო ოქიმანო, ორქიმანო U.P.] ორქიმანო. 12 ორქიმანო DNOT, ორქიმანო
 ოქიმანო P.] ორქიმანო; ორქიმანო N.R.S.P., ორქიმანო M.O.P.T.U.X] ორქიმანო; ორქიმანო D.P.T, ორქიმანო
 ოქიმანო M.N, ორქიმანო U, ორქიმანო S, ორქიმანო O.X, ორქიმანო D.K, ორქიმანო J.P.,
 ორქიმანო P.] ორქიმანო; ორქიმანო N, ორქიმანო M.R.S, ორქიმანო U.X.P., ორქიმანო
 ოქიმანო E.J.K.P, ორქიმანო D] ორქიმანო. 13 ორქიმანო K.P, ორქიმანო D, ორქიმანო T, ორქიმანო

Տերոյ Յիսուսի) Բրիտոսի: և այսպէս վկայեալք նահապատկութեամբ և առին զպատկն յաղթութեան ի Բրիտոսի: Ապա վաղիկն շուարարեալ բանաւորն գնաց յաշխարհ իւր և պարմեաց թագաւորին որպէս կարարեցան սուրբքն: Յան Յան (յնոտա տշնտա) և ի նոյնմատա ի յայտնալ տշն և թողեան թողցես տշն, յոտառ զդեղնուրն ի միտան իցո:

Մտան նոյն լեզուի յոնցեւոյն իցո, և անտղեմալքն անոյ տշն յոնտա, յոնմեղ ժալոտա ի նոյնմատա. և յոնմա յոնցեսա թողցեսա թողցես զշնցն զո յոնցնցա ի նոյնմատա. և մտան նոյնմալքն յոնմատա իցո յոնցնցա իցո:

անէն N, Չոսիոս MORUX-ՔՅ., Չոսիոս EJ] Սոսիոս Բիկորր ՈՂՏUX, Բիկորր ՔՅ., Բիկորր DT; Թաղեան ՔՅ.; Թաղեան] Թաղեան DOTX, Թաղեան F, Թաղեան N, Թաղեան RS, Թաղեան EKP, Թաղեան MU, Թաղեան GJ. 14. Անտարարթոս DMNUX, Անտարարթոս ՔՅ., Անտարարթոս T; Թեոգորոս ESNP, Թեոգորոս DT, Թեոգորոս ՔՅ., Թեոգորոս M, Թեոգորոս ՔՅ.] Թեոգորոս. 15 Յակոբ] Յակոբ ՔՅ.; Թեոգորոս ՔՅ.] և յոնքն N, սուրբ վկայն DT] երանեցին. 16 ի Սոսիոսի (Սոսիոսի ՔՅ.) լեզուն EJKPՔՅ.] ի Սոսիոսի բանաւորն և շորն (շոր ՔՅ.) ամ (ամ ՔՅ.) ՈՂՏՔՅ., ան իցո GJ, բանաւորն և երեք ամ DT] ամ Սոսիոսի կերակրեալք DNOSPՔՅ.] կերակրեալ. 7 զարմարեան DT; արմարեան Տերոյ Յիսուսի Բրիտոսի N, և շորմալք արմարեան իրեանք ՔՅ., Արմարեան DT] և շորմալք արմարեան Տերոյ:

1 և այսպէս ՕՔՅ., և սոցա այսպէս DT, սոգ այսպէս N. 2 Վկայեալք] վկայեալք ՔՅ., կարարեցան DNT, վկայեցին Օ, abs. ՄՂX; նահապատկեցան EJKMPRSX, նահապատկեցան ՔՅ., և նահապատկեցան Օ, սուրբքն N, abs. DU; առին զպատկն RS, զպատկեցան U] առին պատկ. 3 յաղթութեան abs. T; ի Բրիտոսի + Արմարեան Տերմի N; այսպէս] անտ RS, և այսպէս NՔՅ. 4 ի վաղիկն DNSU, ի վաղիկն T; շուարարեալ բանաւորն ՔՅ. շուարարեալ N, շուարարեալ զարմարեան DTPՔՅ., շուարարեալ բանաւորն U, անտք շուարարեալ MSX, անտք բանաւորն շուարարեալ P, անտք անտարեան բանաւորն շուարարեալ EJ, անտք անտարեան բանաւորն շուարարեալ PS, անտք անտարեան բանաւորն շուարարեալ U; անտք Օ, բանաւորն գնաց MSX, գնացին NT. 5 յաշխարհ իւր EJU, յաշխարհ իւր MOSTU, յաշխարհ իրեանք NՔՅ.; և abs. T; պարմեցին M; պարմեցան + անտարեան KP, Թագաւորեան + ՔՅ. MRSUXՔՅ., + զոր ինչ արար (+ և թէ D) DO, + զոր արարին և N. 6 որպէս կարարեցան սուրբքն abs. D: որպէս կարարեցան] զոր ինչ արար և T; սուրբքն + և նոյնքն անտարեան յարմարեան յոնցա R) Տիկն ի ժամանակն կոպարարեան ՔՅ., + ի Բրիտոսի Յիսուսի ի տէր Տեր, որոմ փառք յաշխարհան N, + այնտիկ են մեզ բարեխաւս սուրբքն և նոյն վայել է փառք, իշխանութիւն և պարիսպ այժմ և միշտ և յաշխարհան T; սուրբքն + և Տեր անտարեան լուսն զհանդիս նահապատկեցան յոնցա մեծա զանկութեամբ կարարեցանք զիշխարհայն յոնցա ի և ի մեան սոցա բարեխաւսութեան արմարեան իցո զորմեան յաշխարհայն փորձութեանք և գործութեանք փառաւորն զայս և զորմեան և զսուրբ հոգին այժմ և միշտ և յաշխարհայն MOUՔՅ. յոնցա ցցեցան:

ხოლო წაწილი იგი მარტვილიძის დაიხვეწეს მათა მას ზედა უდრებად, რა-
მეთუ უღმერთობასა დაეპყრა ყოველი საფული და არა ვინ იყო უღმერთვედ მათა,
ვითარცა იტყუხ წინასწარმეტყუელი: «დასახის სისხლი მათი ვითარცა
ქალი და არა ვინ იყო მღვდელ მათა». და კეაღად, ვითარმედ «დასახის ში-
რები მითათა მენთა საქმედ მტრისვედთა კისათა», არამედ ძალისაგან 5
უხილავისა და იცვებოდეს და ვანსათაგან ზეცისათა პათივ იცემებოდეს მღვ-
ვით შემოსილი იგი ძეაღნი მათი. და ესმთა ზრწყინვიდეს ვითარცა ვარ-
სყუდავნი მათა მას ზედა ვიდრე მთხვრელობედ მკსნელისა და განცხადებად
ქადაგებნაჲ ჯსინა ზეცისაჲ და აღვსებად სთუელი სარწმუნოებითა სარწმუნაჲ-
თა. ვითარ მეფეს იქმნა კისტანტინე და კისათლად ვისებნაჲ ცნობითა ზემ- 10
მარიტეობისათა და შლიწა ბრძანებნაჲ განცხადებულად, რათა განცხად-
ნენ ქრისტიანენი და აღვსნენ კაცობისი ყოველთა ადგილთა, დიდითა
გულმოდებნათა მგჱკრებუა წაწილთა მოწამეთასა და შრავლითა სამკა-
ყლითა ვანთხერებნაჲ სანთტელთათა მათთა. და დირს იქმნა მადებად მა- 5
ლსა სარწმუნოსა და დიდი დიდ ხილვისა ანგელოზისა, რომელსაჲ აუწყ-
ვის ყოველი ბრძანებნა ღმრთისა, რომელი ჯერ არს ყოფად, ამისთა დიდ-
თა შინა ინება დმერთის განმცხადებნა სტერათა მათ მარტვილიძეა და აუწყა
ანგელოზსა მადრ მეფეს ვისტანტინეს ღუაწლითა მოამბობისთა მათისა. და
უბრძანა, რათა წარუადეს ქვეყანად სომხითისა და ძიება ყოს წაწილთა
მათთა, და დაქრძალნეს იგინი ადგილსავე მას, რომელსაჲ ადასრუდეს სრბაჲ 20
თხბი.

მხარე კოთაქანტინისი და კოთაქანტინისი მარტვილიძისი
ქალაქი კოთაქანტინისი სიძველესი
მ გენეაბისათვის კისტანტინე მეფისა

მხარე ქ. კოთაქანტინისი გენეაბისათვის მინა ანგელოზ- 25
სა ღმრთისსა, რამეთუ მეტყვადა მე-
ქარვედ (შენ) სომხითს, ბავრევანდს, მთ-

* ფს. ღმ. 78, მ. ** ფს. ღმ. 78, მ.

მ. მარტვილიძისი 42 ადგილებს 18 მეფეს.
22 ირხის + სრისიჲ R; კოთაქანტინისი + მხრის O; კოთაქანტინისი მხ. M; მარტვილიძისი
M. 23 სომხითისი FJ, მხ. G; კოთაქანტინისი მხ. MNQVUX. 25 ირხისი FGMN
IX, Ag; ქ. კოთაქანტინისი + გენეაბისი მარტვილიძისი N, + გენეაბისი სომხითისი
MQU, + გენეაბისი კოთაქანტინისი მარტვილიძისი X, + სომხითისი კოთაქანტინისი S. 26 ირხისი
კოთაქანტინისი FQJ, მხ. MNQVUX, Ag; სრისი F. სრისი, სრისი Ag; ქ. კოთაქანტინისი ქ. კოთაქანტინისი
FQJ, Ag, რასა U.

5 վկայք վկայեցին անդ. և բազում ժամա-
 նակք են. զի անթաղ են նշխարք նո-
 ցա և յայդրեացիք զեզ Ասուրամ. և
 գարանիցես քախարակ կապարեայ, յո-
 10 րոյ վերայ գրեալ են անուանք. նա-
 հարատեացն, և ամփոփեացն զնոսա, և
 յամենեցունց նշխարաց սացես մասն
 ինչ. և ի հողոյ երկին ուր հեղեալ են
 15 արիւնք վկայիցն, և բերցես յերկիր քո
 և ի քաղաք քո. և եղիցի ի բշկուրին
 ցաւոց որ գաւոց է յայխարս քո. 346
 ցաւոց ըստ թուոյ աւուրց քարոյ.
 20 Եւ այս ինչ է նշան հողոյն կանաչ
 և կապուրակ սեւաւ, և դեղին սաւս,
 և սպիրակ և երկնագոյն, և հողն
 ծակորկէն. և արասցես ըստ իւրաքան-
 ջիւր գունոյ ցաւոցն, եղիցի ի բշկու-
 րին հաւարովք բարեխաւաութեամբ
 (սրբոց) վկայիցն և խնորուածոցն. և
 արասցես քան յետ վաւր վկայութե-

և սեպտեմբեր, ինչպէս թիւ 10-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 11-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 12-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 13-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 14-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 15-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 16-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 17-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 18-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 19-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 20-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 21-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 22-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 23-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 24-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 25-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 26-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 27-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 28-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 29-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 30-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 31-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 32-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 33-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 34-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 35-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 36-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 37-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 38-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 39-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 40-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 41-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 42-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 43-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 44-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 45-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 46-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 47-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 48-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 49-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 50-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 51-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 52-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 53-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 54-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 55-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 56-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 57-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 58-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 59-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 60-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 61-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 62-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 63-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 64-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 65-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 66-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 67-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 68-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 69-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 70-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 71-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 72-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 73-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 74-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 75-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 76-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 77-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 78-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 79-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 80-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 81-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 82-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 83-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 84-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 85-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 86-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 87-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 88-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 89-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 90-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 91-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 92-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 93-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 94-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 95-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 96-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 97-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 98-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 99-ին
 յիշատակուած է. ինչպէս թիւ 100-ին

27 ի Բագրուանդ Օ; ի Բագրևանդ + գաւառ MNRSUX, + գաւառի FSJAu; ի Լեան + որ
 կոչի FSJ; Սուկա FSJMRSUX, ի Սուկա-էր (Լեան Au; Կի Z] abs.
 1 վկայեցան Գ; անդ abs. MNORSUX Au; ժամանակ SU. 2 են] է U; նշխարք] ճարտիք
 ՔS; նշխարք + ոսկերաց N. 4 գարանես Au; քախարակ Au; նահարակայն] վկայիցն FSJN;
 նահարակայն + և բերցես յերկիր քո F. 3 և ամփոփեացես զնոսա] և առեալ ամփոփեացես
 Au; և յամենայն փոքեացես զնոսա S: 7 յամենայն N; նշխարացն MNRSUX Au; ի նշխարացն O.
 8 երկրն O. 9 արիւնք X; վկայից Au; և բերցես] բերցես Au; ի յերկիրն S. 10 ի քաղաք
 X; և ի քաղաք քո abs. FSJ; քո MRSUX] abs.; և եղիցի] զի եղիցի Au; եղից J; ի բշկուրին
 O] բշկուրին. 11 ցաւոց] 346 ցաւոցն O; քո abs. ՔS; 346: ցաւոց NRS; 346: ակարից
 MUX] abs. 12 թուոյ. abs. N; ըստ թուոյ աւուրց abs. FSJ; քարոյ] և ըստ թուոյ սրբոցն
 N, որ (որով ՔUX Au) վարին (վարին M) ժամանակ ճարտկան MORSUX, Au; abs. FSJ. 13
 ինչ է abs. M; ինչ abs. RSUX; կանաչ N; կանաչ և] կանաչ Au. 14 կապուր. SUX; սեւաւ, և
 դեղին սաւս և abs. Au; սաւս FMNORUX] և սաւս. 15 սպիրակ + սեւաւ Au; երկնագոյն
 Au.] երկրամայրագոյն O, abs. S.; է հողն NRSX. 16 ծակորկէնք M; ծակորկէն + է Au; արաս-
 ցես MNRSX] արասցես U, abs; ըստ abs. X; իւրաքանչիւրոցն գունից և ցաւոցն MRUX, իւրա-
 քանչիւր գունից և ցաւոց S, իւրաքանչիւր ցաւոց գունոց N. 17 գունոց և ցաւոցն Au;
 և եղիցի NAu. 15-17 և հողն... ցաւոցն abs. O; ի բշկուրին O, բշկուրին X] բշկու-
 րին. 18 հաւարովք MRUX, հաւարացեոց Au, abs. FSJ] հաւարով. 19 սրբք MRSUX;
 սրբոց վկայիցն] սրբոց FSJ; վկայից U; վկայից և abs. Au; և խնորուածոցն abs. FSJMN

անս նոցա ամէ յամ: Եւ անէ թագաւորն ցհրելուսկն « Զիմարոք երթայց եւ յերկիրն Հայոց, զի թագաւոր եմ. և յորժամ ելանէ համբաւ երթալոյն իմոյ, խռովեսցի երկիրն»: Անէ հրելուսկն. « Եղիցի յիմարութիւն և ապշուութիւն յերկիրն Հայոց և ոչ գապցեն զքէն»: Զեղոռնս ձան: « Զտարն մոշոճոց մե լիցայանսն և մոշոտիտիսն, իմոյ մե, և զտարն զանջոցն ձամբոց մոշոտիտիսն հեմոնսն, մեմօտոնց լիցայանսն օցո (տրոյաճ)». Զիմարոք անջոցն ձան (մեջոցն): « Եւ զան սոստրոյլ զան ցանքն լիցայանսն և մոշոտիտիսն և զար իցանսն (մոշոտիտիսն) ձան».

Ապա թագաւորն կոսարանդիանոս ի գալ միս ամին գնաց ըստ բանի հրելուսկն: Եւ երթեալ գարսնէր զնշարս վկայիցն անարարս ի սոկաւէր լերինն, որպէս ասացաւ նմա ի հրելուսկն. և գրախարակն ևս գարսնէր, յորում գրեալ էին անուանք նոցա. ուրախ լինէր և գոհանայր անպարօմ սքանչելեացն Աստուծոյ: Եւ անեալ ի նշխարացն մասն ինչ յիւրաքանչիւրոցն և ի հողոյ երկրին, ուր սուրբ արիւնն նոցա հեղեալ էր, և զայլ նշխարսն եղեալ ի տապալնի, ձանկեաց ի րեղոյն, որպէս և հրամայեցաւ նմա. և կարարէր

հեղեղ. և ձյա տոտոյլուսնցն ցհրոնս մատիսն և զմոշոտիտիսն, իմոյ մե, և զտարն զանջոցն ձամբոց մոշոտիտիսն հեմոնսն, մեմօտոնց լիցայանսն օցո (տրոյաճ)». Զիմարոք անջոցն ձան (մեջոցն): « Եւ զան սոստրոյլ զան ցանքն լիցայանսն և մոշոտիտիսն և զար իցանսն (մոշոտիտիսն) ձան».

ձամն մեջոցն զոտոտիտիսն մոշոտիտիսն մոշոտիտիսն և մոշոտիտիսն իմոյ մե, և զտարն զանջոցն ձամբոց մոշոտիտիսն հեմոնսն, մեմօտոնց լիցայանսն օցո (տրոյաճ)». Զիմարոք անջոցն ձան (մեջոցն): « Եւ զան սոստրոյլ զան ցանքն լիցայանսն և մոշոտիտիսն և զար իցանսն (մոշոտիտիսն) ձան».

ՔՏՍՄ; ինդրուածոց Աս.

Ձ ցհրելուսկն + րեւանն ՔՏՄՕԱս; երթայց եւ Օ, երթ իցեմ ՔՔՏՄ երթայցեմ. 2 յերկիրն] յաշխարհն ի Աս; յորժամ ելանէ] ելեալ ՔՔՔՏՍՄ, երթեալ ՕԱս. 4 համբաւ Աս; երթալոյն] գնալոյն Օ, երթալոյ ՔՄՄ, յերթալն Աս; իմոյ և ի իմում Աս. 5 և երկիրն խռովեսցի ՔՔՔՏՍՄ; և անէ ՔՔՔՏՍՄ. 6 և ապշուութիւն երկիրն Հայոց] երկիրն պաշարումն Օ, և պաշարումն գաւառին Հայոց Աս; յերկիրն Ս, յերկիրն Ն] երկիրն. 7 գգացին ՔՔՄ, գիրացցեն ՆԱս; քէն Ն, օճ. Աս. 12 կոսարանդիանոս օճ. ՔՔՔ. 13 միսում ամին Աս; գնայր Աս; բանի] հրամանի Ք. 14 հրելուսկն + րեւանն ՔՔՔՔՏՍՄ Աս; երթեալ գարսնէր] գրեալ Աս; գարսնէր ՔՔՔՏՍՄ; զնշխարս Տ; զնշխարս + երանելի ՔՔՔՔ, երանելեացն Ս; և երթեալ գարսնէր... անարարս օճ. Օ. 15 վկային Ս; անարարս ՔՔՔՔՏՍՄ; ի սոկաւ ՔՔՔ; լեւանն Օ. 16 ասաց Ք; ի հրելուսկն + Աստուծոյ Օ. 17 գրախարակն ՆՕԱս; գարսնէր Օ] կարապետայ Աս; յորում] որ Ն, որ Օ. 18 էին] էր ՔՔՔՔՏՍՄ Աս; զանուանն ՔՔՔՔՔ; նոցա] սրբոցն Օ; ուրախ լինէր] և ուրախ լինէր ՆԱս. 19 գոհանայր + զԱստուծոյ ի վերայ ՔՔՔՔՔ, + ի վերայ Աս; զանպարօմ ՔՔՔ; սքանչելեացն] շնորհացն ՔՔՔՔՔ, պարգևացն ՔՔՔ. 20 Աստուծոյ օճ. ՔՔՔՔՔԱս. 21 և մասն ինչ ի նշխարացն ՆՕ; և մասն ինչ յիւր

ღვრამს (վկայիցն ի Կնեղոյն) սպիրակ
 5 ցովք և նոխագաւք: եւ ինքն դառնայր
 յաշխարհ իւր, բերելով զնո իւր ի նշխա-
 րաց սրբոցն ի հողոյ երկրին: և ոչոք
 10 գիրաց զնա: եւ շինեաց վկայարան, և
 եր անդ զնշխարս սրբոյն, յորում բժշկու-
 թիւնք բազումք լինէին, և ուրախ լի-
 նէր ի տէր: եւ զայս ասէր, թէ ի յերին
 15 ժամանակին ի զարանակ զնդին Հայ-
 ոց երեսացին նշխարք (սուրբ) վկայիցն.
 և կարարի մինչև ցայսսար յիշարակ
 վկայութեան նոցա՝ փառաբանելով զչայր
 և զորդի և զսուրբ Հոգին այժմ և միշտ
 և յսիրեանս յսիրանից, ամէն:

25 տանգըդ յշշենաճեկնցելոտ աժատ ԳՅՅտա
 ջանժողոցնցն շշենս ջոն სომხეთის-
 სა ჯანჩხრგენ ნაწილსა მოწამეთანი, და აღესრულგმის (შენ) დღენდღელად დღედ
 15 მდგ ხეკენგებელი წამებისა მათისაჲ საღოთებელიჲ მამისა და ძისა და წმიდის-
 სა სულისა აჲ და მანათის და უკუნითი უკუნისამდგ, ამჟნ.

და სხენი ნაწილნი მათნი შეკრიბნა
 5 ლუხუშმასა შინა ერთსა, და დაფარსენს
 აღვილსა ერთსა, ვითარცა მძახნებულ
 იყუ მისდა. და აღასრულგმდა დღესა-
 წათესა (წლოთი წლად) შუბრავებითა
 სხევავებითა და ვაცებითა. და თვთ იქცა
 10 ძეგყანადვე თვსა, და აქუნდეს მის თანა
 ნაწილთავან წმიდათასა და ძეგყანისა
 ვან შიწაჲ, და ანავის ეუწყა საფლავი
 მათი. და აღაშქნა სამარცვრჲ და და-
 სნნა მის შინა ნაწილნი იგი წმიდათანი
 (მათ ძუღთავან), ყრბადნი კერნგნანი
 15 იქმნებოლეს და იმუგბდეს უფლისა მი-
 შანთ. და ამის იტყობა (მეფჲ იგი), ვი-
 შანთ. და ამის იტყობა (მეფჲ იგი), ვი-
 შანთ.

რაცხალხერ նշխარացն ասებაჲ MRSUX. 21 ქი-რպანღებოგ Au. 22 երկრს აფს. Au.; იორ]იორ 9, კორ-
 20 ուდ MRSUX, ორ N; არինჲ O, არინჲ RS, შარქინ Au.] არინს. 23 ლრ + ქ վերայ երկրին Au.; նշխარს
 MNORSX] նշխარս. 24 ի Կրպան S, ի Կրպանակի O; որպէս և] იორ Au. 25 և აფს. RSTU; հրამոյ-
 սցան Au.; նմա აფს. MNRXA Au.; կարարել S, կարարել Au.; ան կարարել ի Կնեղոյն զրամս
 վկայիցն N.

4 եւ զրամս վկայիցն կարարել սպիրակ... FJ; վկայիցս R. 2 ցլաք FJO Au.; նაխագովք
 MOUX; ինքն აფს. FST; դառնայր + խնդակից ուրախութեամբ O, + խաղաղութեամբ Au. 3 աշխար
 5 աշխարհն FSTN, յաշխարհն իւր R SAu; բերել MRSUX; զնո-իւր აფს. MORSUX Au.; ի նշխարաց (ի
 նշխարացն NAu.) սրբոցն (აფს Au. սրբոյն R) և ի հողոյ (հողոյն O) երկրին (აფს. OR) MNRSUX Au.]
 10 զնշխարան գոր ասեակ էր և ի հողոյն. 5 շինեակ N; վկայարանս RUX. 6 զնշխարան A; անդ
 აფს. UX, + գերեակ Au.; և եր անդ զնշխարս սրբոցն] և զնշխարս երանելացն եր անդ S;
 15 և եր անդ զնշխարս երանելացն MRUX; սրբոցნ] երանելացն Au.; յորում] որում և N; բժշկու-
 թին բազում O, բժշկութիւնք բազում N, բժշկութին S, բազում բժշկութիւնք MRUX Au. 7 լինին
 FU; և + բագարոն FSTO, ուրախ լինէր ի տէր] ի փասս Ապրամոյ FST. 8 զայս և ևս FSTNO; թქ
 20 Եթլ MRSUX Au.; ի յերին OS] յերին. 9 ժամանակի GMRSUX, ժամանակն N, ժամանակս FO. 10
 երեսցի FNO; նշխարս S; սրբոց MNRSUX, սրբոցն FG; վկայիցն აფს. F. 11 և և կարարի յիշ-
 5 արակ վկայութեան նոցա մինչև ցայսսար F. 12 փառաբանակէս ի հայր և յորդի MRSUX.
 13 ի սուրբ Հոգին MRSX; և զՀոգին սուրբ O; յամենասուրբ Հոգին որում փառք U; և
 14 ճրչոյ აფს. Au.; այժմ և միշտ և აფს. U] յորում (որում R) փառք MRSX. 14 յսիրե-
 10 նից აფს. MRSUX. 12-14 զչայր... ամէն] զամենասուրբ ხრეორთობინს FST; ամէն
 აფს. Ag:

ბა მსოფს მანაყარაყარაჲს ჰიოქმეყ-
 ვანსკაგაყ ვაროც ზე მკაყოქმანს ზრუ-
 ნებლანგან ვიყარს ქრს, որ ზე ბბონ მბ-
 ბინს ლოპარანქრანოსი ჯაყარსგან: ბე მსო-
 ფოლად ვბა არძანსი არარ ვერანსე ჰ
 მარსნს, ვქარა სოგა ვრეხი ზე ვრეხი
 ბანსხეყ ლანს სორე მკაყარსნი ბანა -
 ნასქს, ჯორამ ჯაყარსხეყ მსოფს. ბე
 რარქრანს ბნ მანს მბ: ბე ვბა ვმსო-
 ფონს ქრესხეყ, ზე ვრ ვსასახეყ ვანო-
 მანს მკაყარსნი ზე ლოპარანსეყ ვქრუარაყს
 სოგას, ვორ ხსე ზე ხსეგრესეყ, ხეხეხი სმს
 ჰი ვქრანაროიოქს რარქრანსოქმანსე არ-
 რეოგ მკაყარსნი ჯნორანსე ზე მაროქარო-
 მანსე ვრანს მბოყ მქარსნი ვქრუარსნი,
 որამ მკაყარსნი ჰიოქმეყ ზე ვარსი ჯარ-
 ვრანსი ჯარქრანსიყ, ამქს:
 ლის-მოქმეგმან ლმეგომან, ზომეგსა მქრეგის
 ბატვი ზე დიდგმან (აჲ ზე მან-
 დის ზე) უკუნითი უკუნისამდე, აჲმ.

(ქრე) მე ანტონი მეუღაბნეგმან ჰომ-
 მან კანკანოიოქ ცხოვეგმანს ზე წამეგმანს
 მათს, ზაათამეა მეცნიერ ვიქმენ, თუ ვი-
 თორ კვლითა დიდისა კონსტანტინესითა ვან-
 ცხადგეს. ზე დირს მყო მე ლმეგომანს ბო-
 ნად მავითათა მისა, ზე ალექსიოქ ცხოვეგ-
 მან მათი, ვითბო ლაგარულად მვიან ქმა-
 დანი მოქმეგნი ვიღრე მუნ ეამადმეყ,
 თღეს იგი ლმეგომანს ვანცხადგეს, ზომეგ-
 ნიგა მეგს აბიან ხეგნოქს. ზე მე ანტონი
 ვსენებულ მკაყარსნი ზე, ზომეგლი იგყო-
 დის სახელსა მოქმეგითასა ზე ავანსულე-
 დეს სავსენებელსა მათსა, ზააგა ითხოვოს
 (სახელითა მოქმეგითათა), იყავს (მანდალის)
 ზეგანდამო-მოქმეგმეგისავან, მეგხეგმი
 თა მბიდათა მოქმეგითათა (იყავს მან,
 ვითარცა ენებოს), ვითარცა ბრძანოს ქვე-
 ვითარცა ენებოს), ვითარცა ბრძანოს ქვე-

1 ბა] ბქს F9J; მსოფსო N; ჰომეყ Au. 2 ვანსკაგა F9J; ო მკაყოქმანს ზე მაროც F
 MNORS Au.; ზრანსხეგანს Au. 3 ორ ზე] ვორე N Au., ორ QS; მბბინს] მბბი-ქმანოქრანს Au. 4 ჯაყარ-
 სგანს MRS] ჯაყარსგან. 5 ვბა abs. MRS; ო ზე ვბა არძანსი არარ მსოფს Au.; არძანსი არარ]
 არძანსოქრანსე MRS; ვარსა F9J. 6 ზე] მბ MRS; ვქარა სოგა ვრეხი] ვქარაქრანს ზე ვქარა
 სოგას Au. 7 მქსე S. 8 ვორამ abs. M. მსოფს abs. RS; ო მსოფს ჯაყარსხეყ Au.; ლ] ორ ზე
 MNRS. 9 ბქს] რქს ბქს MNRS; მსოფს MRS, ვმსოფს N. 10 ქრესხეყ] ვრესხეყ N; ქრესხეყ +
 ხორქ MRS; ორ abs. N; სახეყ MRS, სასახეყ N. 8-11 ზე რარქრანს... ვანოქმანს მკაყარსნი] ზე
 ორ ვრ ქრესხეყ ვანოქ მკაყარსნი Au. 11 ლოპარანსეყ N; ვქრუარაყ FAu. 12 სოგას] ზრანსხე-
 განს MRS, ზრანსხეგანს Au.; ვორ ხსე abs. N; ხსეგრესენს ხსე N; ხსეგრესენს + ჯანოქს მკაყარსნი
 MRS, + ჰ სოგანს Au.; სმს] სოგას SN, abs. MRS Au. 13 ჰი მქრანაროიოქს + ვორე N, + ვრქაროქ
 მსოფს Au.; არრეგ abs. N; არრეგ მკაყარსნი] სოგას Au. 14 მქარაყარს N. 14 ჯნორანსე... ამქს]
 ვქრუარსი მსოფს N, ზე ჯნორანსე ოქრანოქმანსე სორე ვქრანოქმანსნი ორამ ვარსნი,
 ვანოქმანს, ზე ვანოქ ჯარქრანსი, ამქს Au., abs. RS. 16 მბ ორამ F9J; მკაყარსნი abs. SM;
 მკაყარსნი + ზარს ზე სოგანს არრეგ F9; ზე abs. F; ზე ვარსნი abs. M. 17 ჯარქრანსიყ abs. F9M;
 ამქს abs. F9. 13 (გვ. 60) - 17 სქმ ზე მქრე... ჯარქრანსიყ. ამქს] ბე არა მბრ ამბსნიგანს
 ოქმანსე ვანოქმანსე ჯარქრანსიგანს ზრანსხეყ ზე ოქმანსიყ არრანს მბნან ვანოქმანსე ლო-
 პარანსეგ ვქრუარაყს სოგას, ოქ მბნან სოგას რარქრანსოქმანს არძანსი ქრეგ
 ბანსე ჯამბნანსი ვორანოქმანსე სქრანსიყ სქარსი ზე ვანოქმანსე ვარანსოქმანსე ვანოქ
 ზე ვორქრ ზე ვანოქ სოგანს. სქმ ზე მქრე... ჯარქრანსიყ, ამქს O. 1-17 ბა მსოფს...
 ჯარქრანსიყ ამქს abs. O.

4

ՀԿԱՅՈՒՐԻՒՄՆ ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐԱԳԵՏԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԱՐԻՍՏԱԿԻՍԵ, ՎՐՔԱՆՆՍԵ, ՅՈՒՍԿԱՆ, ԳՐԻԳՈՐԻՍԵ, ԴԱՆԻԷԼՆ

თათუგა ივლისსა :ით:

5 ნაშაგად წმიდათა მღვდელთ-მღვდლთართაჲ სომხითისათა
არისტაკსნი, ორთანყსნი, ოსიკისნი, გრიგოლისნი, ლანიელისნი

და ესმა ვიეთვანმე მეფესა თრდატს წმიდისა გრიგორისთჳს, რამეთუ ზედა მი-
აწიეს იგი, ვითარმედ დღეთა სიჭაბუკისა მისისათა, ოღეს იყო იგი ერისკაცობასა
შინა, ესუა ცოლი და ესხნეს მას ორნი ძენი. პირმშოსა მას ეწოდა ორთან და ცხონ-
დებოდა იგი ერისკაცებით, ხოლო უკუანაასენელ პატრივი მღვდელობისაჲ მიიღო. ხოლო მე-
10 ორესა მას ეწოდა არისტაკე, რომელი სიყრმითგან ღმრთის-მსახურებით ცხონდებ-
ოდა მარტოდ-მყოფებით, მათათა ზედა იმეცოდა ყოვლითა წესიერებითა და მრავ-
ალთა ნათესავთა თანამზრუნველ ექმნის, სულიერითა წრთიღებითა ყოველ-
თა თანა ევნებზნ, და ყოველსა ლუაწლსა თავი თჳსი მისცა შიმშილითა და წყუ-
რილითა და მხლისა ჭამითა, და შესაყენებელთა ბნელთა შინა იყო. ჯორჯ-მოსი-
15 ლი ქუეყანასა ზედა ჩევზ, და ყოვლადვე განუსუენებელ იყო და მღვდარე და-
მით, და ძილისა ხარკი ზედგომით გარდაიკადის და წამსა შინა თუალისასა ვა-
ნიმორის. და ამისა შემდგომად პოუნა ვიეთნიემე, რომელნი შეეყვნეს მას და და-
ემიწაფნეს, და ესრეთ სათნოდ ღმრთისად და კაცთა ცხონდებოდეს.

[§ 859]... Յայնմ ժամանակի լուսն յոմանց ի Կեղեկաց, որ գիրակ արարին զԹա-
20 գարին վասն սրբոյն Գրիգորի, զի՝ յառաջ ևս, մինչ դեռ ի մանկութեան աստիճան էր գին-
ուորութեամբ՝ ամուսնացեալ և երկուս որդիս արացեալ. որոց անորականս՝ անուն ճանաչել
վրձանէս, որ յաշխարհակեաց կեանս էր. որ ապա և նա յաստիճանս պաշարաման կաց երի-
ցութեան. և երկրորդին՝ Արիստակէս, որ ի մանկութենէ ըստ աստուածապաշտ՝ ծառայութեան
անեալ էր. որ ի միայնակեաց լեռնակեաց ի կրասն. մտեալ էր, և բազում և ազգի ազգի
25 վշտակցութիւն՝ ըստ անբարանին. կրեալ ամենայն կրթութեամբ, և ամենայն իրաց հոգևո-
րաց զաննն փութեալ միաւորութեան, լեռնակեցութեան, ջազգի և ծարսոյ և բաշխարա-
ճաշակութեանց՝, արգելանաց անխափց. խաբարնազգեստ և գեթեարարաւ անկողնոց. և
բազում անգամ անհնչարական և անհանգիստ՝ գրչերաց, գնարկ զնոյ՝ յուրևոր փքնութեամբ
ի թաթմափ՝ սկան վնարէր. և զայս արարեալ ոչ սակաւ ժամանակն: Եւ գրեալ ևս, զոմանս
30 քիւրն յարեցեալ և աշակերտեալ սին անբարանական սպասարարութեան. եւ զայսէս
ամենայն փորձութեանց ի վերայ հասելոց կամայական ջաջութեամբ արարեալ և ևովիթր լու-
սարեալ և պայծառացեալ, և ծանաթական և համոյ-եղեալ առաջի Աստուծոյ և մար-
կան:

2. Թարակիտ 0. 3. Գրիգորյան. 6. 2. 2. 2.

գամոյ: 1. յայնժամ; 2. անախոյն; 3. աստուածագործ; 4. վշտակցութիւն; 5. բաշխարաճաշակ կենաց; 6. գնե-
րական հանցիտուն; 7. փքնութեան; 8. ի Թաթմափէ; 9. ամենայն:

და ვითარცა ეუწყა ესე მეფესა თრდატს, ადრე-ადრე წარავლინნა კაცნი შერაცხილ-
ნი და პატიოსანნი, რამთა ორნივე ძენი გრიგორისნი მწრადლ მოიყვანნენ მისა. და
მი-რამ-იწინეს მივლინებულნი იგი სოფლად კაბადოკიაჲსა, და პოვეს დიდი ორ-
თან ქალაქსა კესარიასასა, ხოლო არისტაკე უღაბნოსა მარტიდ-მყოფებით თვისამი-
ნასტერსა, და არა ერჩდა მათ გარდამოსლვად უღაბნოთ. და შეკრბა კრებული მრ-
ვალი ქრისტიანეთაჲ და ეტყოდეს მას: «უმჯობშს შენდა მეშაკობაჲ სულიერი, ვი-
ღრფ-დამკვდრებდაჲ შენი მარტოებით». და ესევეითართა სიტყუთა არწმუნეს მას
და წარმოგზავნეს ორნივე. და მოიწინეს ქუეყანად სომხეთისა, და წარადგინ-
ნეს ორნივე წინაჲმე მეფისა. და მეფშ განვიდა ძიებად გრიგორისა, სადაცა იწ-
ვოს, და ორნივე იგი ძენი გრიგორისნი ჰყვანდეს მის თანჲ. და პოვეს წმიდაჲ 40
გრიგორი ქუეყანასა დარანლისასა, მთასა, რომელ ა უწოდებენ მანეს ქუაზი.

და ევედრებოდა ნეტარი იგი მეფშ წმიდასა გრიგორის და ეტყოდა მას, ვითარ-
მელ «შენ არა იხეზე ჩუენ შორის ყოფაჲ და გამორჩიე უღაბნოთ-მოყუარებდაჲ,
აწ ნაცვალად შენსა დასხენ კელნი არისტაკეს ძესა შენსა»; რომელსაცა დასხნა
კელნი ნაცვალად თვისა მსგავსად წერილისა, ვითარმელ «მამათა წილ იყვენენ შვი- 45
ნი, და დაადგინენ იგინი მთავრად ყოველსა ქუეყანასა ზედა», რომელი უფროსს
მამისა თვისისა აჩუენებდა მოძღურებდას თვისა მამისავე თვისისა ზშ.

[§ 860] Եւ՝ իբրև լուսւ գասս ամենայն թագաւորն Տրդատ՝ վաղվադակի փոքով և
անպատապէս արձակէր զսրս երեսուցս փառաւորս պարուստական չրովարտակազ
հանդերձ, զի զերկուսն որդիսն Գրիգորի վաղ ասնա հասուցեն: Եւ որք առաքեցան 20
յարքայէ զնոցանէն, զի անցեն զնոսս՝ այդոյիկ են... [§ 861] Եւ՝ իբրև՝ եկին հասին Լու-
քա յաշխարհն Կապադոկացոց՝ և գտին զԷրթանէս և Կեսարացոց զաղաքին. և զուրբն
Արիստակէս բնակեալ յանապարի, չիւրով մենաորաստանին, և՝ ոչ հաւանէր նա իջանել
յանապարի անարի միջև եղև ժողով բազմութեան քրիստոնէից, որք հաւանցուցին զնա
զնալ անարի. զի «Լաւ է քեզ՝, ասէին, գործ մշակութեանն Ասորոյոյ՝ քան զայդ մենա- 25
որութիւն բնակութեան յանապարի այդ»: Զորս այնուհետև և յուղարկեցին զնոսս անարի
Եւ՝ եկին հասին յերկրն Հայոց և յանդիման արարին՝ զերկուսն որդիսն Գրիգորի, առա-
ջի Թագաւորին, զոր առեալ Թագաւորին՝ ինքնին նոքազ հանդերձ ի ինտր ելանէր սրբոյն
Գրիգորի՝ ուր և գրցէ: Եւ եկեալ գլխնէին և Դարանաղեաց գաւառին, ի լերին որ կոչի. Աս- 30
նայ Այրք, յանապարի:

[§ 862] Ակա աղաչեաց Երանելի թագաւորն Մրդատ զուրբն Գրիգորիս, զի փոխանակ
այնր, զի ոչ կամեցաւ նա կալ և շրջել զնոր նմա, և սրբաց զմենաորութեան կեանս՝ ձեռնա-
դրեսցէ և քաջէ նմա եպիսկոպոս զուրբ որդին իւր, զոր եղ անել ինքն՝ զԱրիստակէս: Զոր
ձեռնարբեաց յեպիսկոպոսութիւն փոխանակ իւր որպէս զայդ գրեցելոյն և դէպ, թէ «Փոխա-
նակ հարց եղիցին որդիք՝ կալ իջանս ի վերայ երկրի»: Որ առաւել ևս քան զհայրն վերա- 35
գոյն երեսցուցանէր զիւր վարդապետութիւնն սոս հարբն:

* ցხն. 44, 17

გამოც.: ' Եւ] արդ; ' և] արդ; ' ան; ' Կապադոկացոց; ' և] ասպ; ' ան; ' ասն; ' և] ակ նոք; ' անին զանձան:

Իսկ մեծ արքեպիսկոպոսն Գրիգորիոս, սուրբ որչառնի իբով (Արխարակեան) և ամենայն երևելի ազնուականաքն, (գա մենայն) աշակերտելովքն շրջէր, և հաս-
 5 րարէր (կալ) ի պարտիրանին ճշմարտութեան: Բայց յորժամ եկն Արխարակե ի սուրբ ժողովոն Հեկկայ, յայնմհերէ ոչ ումեք երևեցաւ սուրբն Գրիգոր: Չի կար-
 10 դարև էր սուսեր հոգևոր ըսք ասացելովան, վասն որոյ թշնամի ամենայն անիրաւաց և զազրագործաց Թուր երանելին Արխարակէ: Վասն որոյ և Արքե-
 15 դայոս որ էր կարգեալ ի վերականգնութիւն Ջորրորդն (կոչեցեալ) Հայոց. կչամբեալ ի նմանէ՝ (սպասեաց յիպող աւոր) և պարական նմա ի ճանապարհի ի Մո-
 20 փաց գաւառին սպան զնա սրով. և ինքն գնաց փախարական ի Տարոս կիլիկեաց: Իսկ սմարտին երանելոյն բարձեալ աշակերպաց նորին բերին (Եկեղեցիաց գաւառ և, հանգուցին) ի Թիլ (Եր-

ևս Բնուազ շրջուրն Բնուազի թաղոս Թի-
 միտաղոս ևս Կոչեցաւ նահնուա Տե-
 ջիթա միտաաթ, ևամբնացմըտան միտաաթ
 որտ ոմեցազա (Կոչեցաւ սթըղաթ) ևս
 ըամեցուցեցեա իմեքնուցեան Տըղա վեմ-
 ժանդես (ժանդեսեան). նուա ճայան մո-
 ջըղա ճանդայն Բնուազ միտան շրջանն
 եղեցան, միտ յամոտան ճաւաճայն յա-
 մեցեալան Բնուազ շրջուրն. ևս ճայ-
 10 տա Կոչեցաւ ճան-ժանդէղաթ ևս ճայ-
 Բնուազ (Կոչեցաւ) Կոչեցաւ իմեքն
 ևս ճանդայն; ճայմըտ ճայմըտ, ճայ-
 մըղ ճայմըտն ճայմըտն Կոչա մըտեցե-
 ևս եմեքեան, յեքմըղ ոչ (Եկեղեցի)
 միտան. ևս ճայմըտն մեք ճայմըտն Կոչեց-
 ցանան մեք Կոչեցան, (ևս կոչ) ևս մըղա
 (Եկեղեցի) ոչ մեքնուա, ևս ճայ մըտ
 ոմեքն յանտան յողոյնուան. նուա
 յայմ Բնուազ մեք ճայմըտն տչեա մե-
 Բնուազ ևս միտան ճայմըտն տչեան, ևս
 ճայմըտն ևս միտան մեքն յեքնեան ճայմըտն

1 արքեպիսկոպոսն Օ. 2 Ռաբակիա Օ. 3 հասարար + զնուա Ag. 5 ի պարտիրանս
 Կեանն Օ. 6 յորժամ իբրև Ms.; եկն + նորին որին Ms; Ռաբակիա Օ. 7 սուրբ abs. Ms.; ճայմըտ-
 յը ոչ ոմեք երևեցաւ] ոչ ևս երևեցաւ յայնել ոմեք Ms. 8 Գրիգորիոս Ms.; Գրիգոր + վասն
 որոյ յիսկզբան թահանայանուոյ նորա, յեալին և ի Կասաներորդ. ամէ Ռաբակիայանն
 Տրդարայ մինչև ցքաւստան և վեցերորդ (ի : ի : Օ) ամն (ամ Օ) նորին յորժմ
 (յորմէ հերէ Ms.) ոչ երևեցաւ (ոչ ևս յանել ոմեք երևել Ms.) սուրբն Գրիգոր (abs. Ms.)
 համարեալ Թուրն ամք երեսուն: Եւ յեր նորա Արխարակէ (Ռաբակիա Օ) է: ամ
 (ամս եաթն Ms.) ի (abs. Օ) թաւստան և յերեքերորդ ամին Տրդարայ
 մինչև ցքիտան երբորդ (189 Օ) ամն (ամ Օ) նորին, յորժմ եղև կարարանն սրբոյն
 (abs. Ms.) Արխարակեայ (Ռաբակիսի Օ) Օ Ms.; եղեցան. 9 էր սուսեր] սուրբ էն Օ; հոգով
 Օ. 11 անիրաւաց] անարդևութեանց Օ. 11 զազրագործացն Օ; երանելին Արխարակէ] նա
 Ms. 12 վասն] յողագն Ms.; ճանդայն. 13 որ երկրորդ կարգեալ էր ի վերականգնութիւն
 Հայոց Օ. 15 ի դիպող Օ. 16 նմա abs. Օ; մեք. 17 ի Տարոս Օ. 18 հանգուցեալ Ms.;
 ի Թիլ Ms.

* Ձեռ. միտան (1-ն եղանակ) ճայմըտն. - § 66, նուա ճայմըտն մեքն երևե-
 ցանն յեղեցան.

ომ) ალანხი: ხე საქორბთაყ დაქონს
ხრტყ ხეგაყრ სორხს ღრქმანჲს, (ქ ქი-
სონს & ქ ჯორორიკ ამჲსნ სრგაყრ.) &
სო სო სოლახეიქი ქ გორბ ქერაკიციქმანს:

(V ხემალ ანორიქმანჲ) ამხქი ქრძ-
ქსიქორიქსინ ჩალაყრეგ (& ქარეგ) სრ-
სხქინ სრგაყრ, ამოახეკ აქსიგხქ, ორ
ქაგხსაყ კოღმანჲს ღქს ქიქრომ ქქსა-
სოქმანსნ: ზასნ ოროჲ ხეხაყ გორბა
კაყჲ კოღმანჲს არხსქიგ & ჩილახაყ,
& ქერაკიციოქ (ჩხოლორ) ქაოქჲქინ,
ორ კოქი ჴაყყარაკაყრანს ამხს ყარქაყს.
«ხქმქ კრამქიხა ოღოქმანჲჲ ქარქე კოჲ-
ქმანჲს აქსიგხქ ღყრ აქსრ ჩალაყრეჲ
ამოაქმანს სიგსა ხეჩხიოქოჲ ქ ვალაქქ
ყრქონს ჴრქგორი, ღქ ქიქი ქისოლქეოქ
ქსიქრხს. & გიყმქჲ ჩალაყრეჲ, ხქმქ
ჩოქსქეხაჲ ღ ამონს ყრქონს ჴრქგორი,
ასქსანბნეგხს & სორხს ვალაყსაყ: კასრ
ჩალანხაყ ხერანსქინ სრგაყრ ყოჲსნ-
გსა ვმანოქს ჴრქგორიხა, ვსრქეგ ორქინ
ღრქმანჲს: ჴქაქყ & კასქიოქსინ
ყარქეგხს ჩაყსოქჲ ყარაყანოქს, აქ
(ყსხხაჲ) ღრიგოქს მქმანსნოქსინს, &
ღმყრს ამხაყ ვსოღოქმინს ხერყრასა-
სამხაყ ოქაგაოქრხაჲ ოქარასქქ ამო-
ქქ ქაოქომ ჩამარბასკოქმანჲჲ ჩაოქსინ
სამსარქიხა ოქმანჲ ქიქომქ აყქქს Ⴚ-
ქსიქონსაყ:

და, და ჩარავლინა იგი, რამეთუ აქუნდა მას სისრულჲ გენგებინაჲ, და თანა
ჩარავვანა მას სანატრუკ ვინმე ნათესავი თვისი არშაკონი.

ბისი ორთან. და ესე წარემაცებოდა
ჩეხსა ზედა მამისა თვისისასა (ღიღი-
თა კრასლუჲგბითა).

და პიგბასა: ჰყოფდა სარწმუნოე 5
ბისასა ნეგარი (მეფჲ) თრდაგ, უფროს
ხოლო რომელნი შორიელთა აღვილთა
იყვნეს საბრძანებულისა მისისათა. რომ-
ლისათჲსცა მოვიდეს შინა საქმისა მყარ-
ბელნი აღმთავალისანი და ჩრდილთასა 10
კერძთსა ზეღამდვიმნი ქალაქისა ფაგვა-
კარხისა, (რომელ არს ტფილისი), და ეტ-
ყოფდეს მეფესა: «უკუეთო გენგაჲს, (მ მე-
ფჲ,) რამთა გზათა სიმართლისათა ვი-
ლოდიან საზღვარნი იგი (და ეგვეს) 15
სარწმუნოვებით, მოეც მათ ეპისკოპო-
სი შვილთავან წმიდისა გრიგორისთა,
რამეთუ ფრიად წადიერ არიან და სე-
რვილით ითხოვენ. და ესე უწყით, რამე-
თუ ქვეშმარტად ვანმტკიცდენ და ში- 20
ვიდომან (სახელის დებისავან წმიდისა
გრიგორისა და) შვილთა მისთაასა. ამას
დაემორჩილა ნეგარი თრდაგ და მისცა
მათ ყრმაჲ გრიგორის, უხუცესი მჲ ორ-
თანისი. დაღაცათუ უხრულ იყო ყრმაჲ 25
იგი ღლითა, არამედ სრულ იყო იგი სე-
ლითა, და მოეკუნა მას სოლომონისი, რ-
მეთუ ათორმეტისა ქლისაჲ იყო იგი,
რამეთუ იქმნა იგი მეფჲ ისრაჲლსა ზე-
და, და სისრულჲ გენგებინაჲ, და თანა 30

ქაოქორქ O. 3 ამხს Ms.; სრგაყრეჲ ანორი Ms. 3-4 & სო სო... ქერაკიციქმანს abs. Ms. 7 & სო-
ლქ O. 8 ქ ქაგხსაყ O. 9 ხეხაყ გორბასკაყჲ კოღმანჲს] კოღმონჲს O. 10 & abs. Ms. 13 ქარქე
ო ღყრ აქსრ ჩალაყრეჲ კოღმანჲს აქსიგხქ O. 16 ქიქოქოქმანჲჲ ქსიქრქინ O. 17 ჩალაყ-
რხაყ O; ხქმქ] ხქმქ Ms. 18: ღ ამონს] ამონახქ Ms.; ყრქონს abs. Ms. 19 ასქსანბნეგხს] სორხს
ვალაყსაყ O; ვალაყქ Ms.; ვალაყსაყ + ამონს ვალანსაყს ღყრ ჩრქმანჲს Ms. 20 ყოჲრ O;
სიგსა + ხეჩხიოქოჲ Ms. 22 კასქიოქსინ O. 23 ყარაყანოქს] ყარაყანოსი* ყქინს ქარქა-
რქინ Ms. 24 მქმანსნოქსინს O. 25 ვსოღოქმინს O. 26 ოქაგაოქრ O. 28 აყქქ O.

5 11-ს არქნაჲ, Գրիգորիս արին(ակ)

 աք բարեսց հայրենիք վարես(ակ)

 10 12-ს Կուսուքեամբ, այլ Կուսուքեամբ գեր

 15 13-ს վերոյ քան գհարսն, և պարძակա

 20 14-ს Գրիգորիս, ընթափեսալ ճիովք

 25 15-ს Կարսնանս դաչարի, Մերձ

 30 16-ს Կարսնականս կոչեսալ ծով:

 17-ს Զոր բարձեսալ պարկապաց (նո

 18-րին), բերելով ի փոքր Սիւնիս, թափ

 19-սին Կամարեսն ասանին գերանելի

 (սուրբն) Գրիգորիս:

 20-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 21-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 22-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 23-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 24-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 25-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 26-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 27-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 28-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 29-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 30-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն):

და მი-რამ-იწია (წმიდაჲ) გრი

 ვორის, სახესა მას კეთილად სოვი

 ხანა მამათა თვსთასა აღასრულებ:

 და სათნოვემით. ხოლო ქალწულე

 ბითა უხეშთავს მამათასა იყო, და

 (არა თავს იღებდა უჩესოებასა და)

 ემიშ იყო ვითარცა მეფე. და ვი

 თარ მოიწია ჰამძნავი აღსრულებისაჲ

 (ხეტარისა მეფისა) თრდავისი, ზაკუ

 ვითა მისვე სანატრუკისითა და, სხუ

 თა ვითემე მტყუვართა კაცთა ჰყრეთი

 სათა მოკლეს ხეტარი გრივორის

 ფერკთა ქუეშ ცხენთასა ბარბარონ

 თა მათ ველსა მას ვატენასა, მანლო

 ბელად ზღუასა კანკათასა. და აღიღეს

 გუამი მისი დიკონთა და მოიყვანეს

 (ველსნ), სოფელსა ამარესნ ხეტარი

 გრივორის.

20 21-ს Կամարեսն ասանին գերանելի

 22-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 23-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 24-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 25-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 26-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 27-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 28-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 29-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն),

 30-րդն Երանես և Դաժմարես (ვეլსն):

ხოლო წმიდაჲ თითან აღსრულე

 ბასა ხეტარისა თრდავისსა დაემთხვა

 ხაწამებელსა წმიდისა სათლის მცემ

 ლისასა (და ათენავენისსა), რომელი

 აღეშენა მამასა მისსა (ქუეყანასა)

 ცარონისასა, რამეთუ მზაკუვართა მთი

 სსა მის მყოფთა, ბირვბითა ნახარბ

 თაჲთა, იხებეს მოკლვაჲ დიდისა ორთ

 ხესი, და შეიკრნეს თხნიერ კელისა კ

 ცობრივისა ვითარცა პირველ ელისს

 ზს. (ხოლო წმიდაჲ იგი) წარვიდა და

 უბრკოლებელად ქუეყანად ეკელესისა,

1 11-ის Ms.; Գրիգორիս abs. Ms. 1-2 არին(ակ)აქ բარեսց հայրենիք վարես(ակ) [ქისր

 3 12-ის Ms.; Կուսուքեամբ O. 4 պարძականան

 O. 5 ընդ abs. O. 8 հանապասուպ O. 10 Գրիգորիս abs. Ms. 11 Կարսնանս O;

 12-րդისათա. 15 Կամարես Ms.; ասանի Ms. 15-16 երանելի սուրբն Գրիգորիս, abs.

 Ms 19 Իսկ սուրբն Կրթմանէ abs. Ms. 20 երանելի թագաւորին abs. Ms. 21 հան

 դիպեսցա + մենն Կրթմանէ Ms.; ի վկայարանս O. 22 ի հարէ նորին Ms.; իր

 թէ + սրբոյն Գրիգորէ O. 24 լերինն այնորիկ բնակչաց Ms. 25-26 գմենն Կր

 Թանէ abs. Ms. 26 ճնամբ Ms. 28 Երանես. 28-29 նորին ինքեան Գրիգոր

 30-ի Կարսնայ մերոյ Ms.

յեկեղեց գաւառ, ի թիւն աւան(ուր էր հանգստարան եղբար իւրոյ Արիստակայ): Եւ սգացեալ ի վերայ աշխարհիս հայոց, որք յանիշխանութեան

Իսկ յետ լսոյ հնգերասան ամի եպիսկոպոսապետութեան մեծին Կրթանիսի փոխի յաշխարհէ (յերրորդ ամի Տիրանայ): Եւ ի հրամանէ նորին պարեալ հանգուցին ի գեւաղն Թորգան: Եւ յաջորդէ զաթոռն Յուսիկ որդի նորին ի շորրորդ ամին Տիրանայ, յոյժ հերկող եղեալ հարցն առաքինութեան:

Եւ զայնու ժամանակաւ թագաւորեաց Յունաց ամբարիշտն Յուլիանոս, և յարոյց հայաժաման ի վերայ եկեղեցոյ: Եւ երբ բերել զպարկեր իւր և հրամայէ կանգնել յեկեղեցոյն յարեւելից կուսէ: Զոր առեալ Տիրանայ և (յերրոմ) արքայական եկեղեցոյն կամեցաւ կանգնել, զոր յախշարակեաց սուրբն Յուսիկ ի ճեռաց արքային, եհար ընկեաց յերկիր և կոխեաց ուրիւք և մանրեաց, զգացուցանելով թագաւորին զխորամանկութիւնն (Յուլիանոսի): Երբ ոչ ինչ հաւանեալ Տիրանայ ունկնդիր լինել, քանզի երկեալ (ի Յուլիանոսէ), զմտաւ ամենով ինքն մեռանել իբրև

նախնա տուր. և օգտոց զյայտնախա նամեոտեանս, ճամբոյ ան պիտեալ մտազար և ինամմուր:

Մասեալք:

Եւ մեհիշմեցցես իցոնա մլտցաւ 5 մոմլորցնին մոննաւա մոցցաւա ամօցր նախուր. և ինայցանցն օջո նախուր տորճան, ճամբոյ միւր ճեռան և մանրեալ տշն. և ճաճա նայճանա մոննա մժ մոն տնոյ միտեցես իցոնա մլտցա 10 մանա ճորճանն, և յոլոլա ճեռան մանա տշտանա զոլոլոտա նախուրցն:

Ման յամնա ճաճա ոտնտա նոլա մլտցա յմշտուր օլոլանց, և ճաճա ճեռան ճեռուր ցլոլանտա նոլա (մոննա 15 ճեռուր). և ինամոննա նախուր տշն (մոննա), և ճեռան ճեռանտա (մոննա) յոլոլանա մոննա ճեռանտա յոլոլա. (նախուր նախուր ման ամօցր և մոլոլա մոննա նախուր յմմայտան, և յոլոլա, ճեռան նախուր 20 յոլոլա տաշտանն ճեռան օջո ճեռանտա յոլոլա միտուր (մլտցան) ճեռան նախուր օջո, և ճեռան յոլոլանա նախուրցն ճեռանտա (մոննա. նախուր) ճեռանտա 25 տնոյ ճեռանտա նախուր օջո ճեռանտա մլտցանտա և ճաճա յայտնանա

2 իւրոյ] նորին Ms.; Թարակիսի O. 3 և abs. Ms. 5 ի յեր O; ամաց Ms; 6 եպիսկոպոսութեան Ms.; Կրթանայ Ms. 7 ամին. 9 հանգուցանեն Ms.; Թորգան + գերանելին (abs. Ms.) Կրթանէն (abs. Ms.) իբրև (և իբրև O) մարգարիական սկամբ հայեցեալ որ գկնի բազում ժամանակաց և հարն ի նոյն տնոյ (տնոլոլ Ms.) հանգուցանելին (հանգուցան Ms.) նախուր (կնշխարս O) Ms. O. 10 զաթոռ O; և նորին որդի O. 11 առաքինութեանց O. 12 և abs. Ms.; զայսու Ms. 14 Յուլիանոս + ուրացաւ նա զկարուած և պաշտեաց զկուսա. 15 հայաժաման + և խոյնութիւն Ms. 16 երբ բերել] պայ Ms.; բերել abs. Ms. իւր պարկեր Ms. + նկարեալ ի պարկապա յորում և դիւանց զոման ընդ նմա Ms. 17 և յեկեղեցոյն կանգնել Ms.; կանգնել] ընել O. 18 և abs. Ms. 20 կանգնել + պարկեր Ms. 20-21 յախշարակեալ սրբոյ Յուսկանն Ms. + եհան Ms. 21 արքայի Ms.; եհար ընկեաց] և ընկեցեալ Ms. 22 և կոխեաց ուրիւք և] կոխեալ Ms. 23 թագաւորին] արքայի Ms. 24 զխորամանկութիւնն Յուլիանոսի, իւրին խորամանկութիւն Ms. ճեռան] ճեռան: 25 հաւանեալ] ունկնդիր եղև Ms.; Տիրան Ms. ունկնդիր և նոլա

ყლითოქ მადანორასკან ყაყყტებ: ხე კახე
ხალ (ქორეუქონ) ჯაროქხანს, ღორ იოსქრ
ღნქ სრეოქ ზოასკანს კაოღაჟა ზანსაყა-
ყოოქ კანოქმანოქხანს ხეოოქ კანსკანსაჟ
წრამანსაჟ ჭაოქოქიქ ზარკანსქ ქერკარ
მქსე ჟქ ქ კანსქსე ალანოქხანს ჟიოქი
კოიოქხანს (ქ ქიანო) კაყოქიოქ:

ღისა მის მიმანთ, რამეთუ მარადის ამნიღებნ მას ვარდასლვისა მისისათს
მცნებდათა ღმრთისათა. და ბრძანა კუერთხათა ვუემად მისი მყოვარ ვანგბო-
ბილად, ვიდრემღის ვანუგევა სული ვუემასა მას შინა და მადლოზდა იგი ღმერ- 10
თსა (ვიდრე აღმთლვამდე სულისა).

ხე ქერ კაოქარამანს სოოქ მქსამა-
ნხალ ანხბიქე კქირანს ქ მქროსოქ ქა-
ზანსაქს ზანსქსქ, ორ ქრ აჯასქეროქ სო-
რეოქს ზქრქოქი (ს ზქასქრქოქ), ზრამან-
ხანს ქხეოქამან ანხსქ ვერანსქი: ზოო
ქარბხალ აჯასქეროქს მქაოქეჟს ქ
მქანსარანსქ სოოქს, ორ კოქი ზანსაჟ
ოქაროქ: ხსქ ჟმარქს სრეოქ ზოასკანს
(ქარბხალ) ყარანს აჟ ზაოქი ქერ ქ
(ჟქილს) მქოოქანს, ორ ხსაჟ ქანსქიოქო-
სოქხანს ანა ქხე: კქაოქიოქ ქქაო-
ოქხანსქ ქოქხანსაჟ ხრანსქი (სოოქ
ზაოქაროქოქოქ) ანა ოქერს ქერანსჟ ქ
ქიანო (ს ქ კოქილქის) აოქარქქს (ოოქ
ქიანოქ კაოქარანსა:

მამისა და ძისა და წმიდისა სულისა აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე, (აშშ6).

ხედა, და დათრგუნა ფერკითა თვისითა
და მქმნისო იგი. და აუწყა მეფესა მზა-
კუვანებდა იგი. და ვანისხნა მეფს
მის ხედა, რამეთუ შეემინა და თქუა,
ვითარმედ «მოვკლა მე, ვითარცა და - 5
მთრგუნველი ხაცსა სამეუფოსა. და შე-
სძინა სიბოროტესა, რომელი აქუნდა ქმი-

და მამდგომად აღსრულებისა წმიდისა
მის (წმიდამან) დანიელ მოხუცებულ-
მან მღვდელმან, რომელი მოწაფს ყო-
ფილ იყო წმიდისა ვრიგვარისა; (შეუ- 15
რაცხებით) ავინა და დაწყევა მეფს იგი.
(სოლო მან) ბრძანა მონხობით მოკლვაჟ
ნეტარისაჟ მის. და აღიღეს იგი მოწა-
ფეთა მისთა და ქარიღეს მონახტერსა
თვსსა, რომელსა ეწოდა ჰაცეც დანხტი. 20
სოლო ვუამი წმიდისა ოსიკისი ქარი-
ღეს, სადა ეემარხა მამად მისი, თორ-
ღანს, რომელმან დაყო ეპისკოპოსობხასა
შინა ექუსი ქელი. და ესევეითარითა ქა-
მებითა მიიცვალნეს ნეტარნი. (და მი- 25
ვიდეს) უფლისა თვისისა სადიდებელად

და მამდგომად აღსრულებისა წმიდისა
მის (წმიდამან) დანიელ მოხუცებულ-
მან მღვდელმან, რომელი მოწაფს ყო-
ფილ იყო წმიდისა ვრიგვარისა; (შეუ- 15
რაცხებით) ავინა და დაწყევა მეფს იგი.
(სოლო მან) ბრძანა მონხობით მოკლვაჟ
ნეტარისაჟ მის. და აღიღეს იგი მოწა-
ფეთა მისთა და ქარიღეს მონახტერსა
თვსსა, რომელსა ეწოდა ჰაცეც დანხტი. 20
სოლო ვუამი წმიდისა ოსიკისი ქარი-
ღეს, სადა ეემარხა მამად მისი, თორ-
ღანს, რომელმან დაყო ეპისკოპოსობხასა
შინა ექუსი ქელი. და ესევეითარითა ქა-
მებითა მიიცვალნეს ნეტარნი. (და მი- 25
ვიდეს) უფლისა თვისისა სადიდებელად
და მამდგომად აღსრულებისა წმიდისა
მის (წმიდამან) დანიელ მოხუცებულ-
მან მღვდელმან, რომელი მოწაფს ყო-
ფილ იყო წმიდისა ვრიგვარისა; (შეუ-
რაცხებით) ავინა და დაწყევა მეფს იგი.
(სოლო მან) ბრძანა მონხობით მოკლვაჟ
ნეტარისაჟ მის. და აღიღეს იგი მოწა-
ფეთა მისთა და ქარიღეს მონახტერსა
თვსსა, რომელსა ეწოდა ჰაცეც დანხტი. 20
სოლო ვუამი წმიდისა ოსიკისი ქარი-
ღეს, სადა ეემარხა მამად მისი, თორ-
ღანს, რომელმან დაყო ეპისკოპოსობხასა
შინა ექუსი ქელი. და ესევეითარითა ქა-
მებითა მიიცვალნეს ნეტარნი. (და მი- 25
ვიდეს) უფლისა თვისისა სადიდებელად

abs. Ms. 26 ბრკხან] ბრქილ ჟმარა აბქრ O. 27 ჟმარა აბქილ abs.O; ქსქს მქოანსქ] მქ-
ანსქ ხსქხან Ms.

4 ხეოოქ კანსკანსაჟ] კაოღაჟა ხეოოქ ჯარხანს O. 6 მქსე ჟქ] მქსე Ms.; ალანოქხანს
ჟიოქი + სოოქს ზოასქ O. 7 კოიოქხანს ქ ქიანო კაყოქიოქ abs. Ms. 10 ვუემასა] ვუამ-
სა. 13 მქროსქ O. 14 ო აჯასქეროქ ქრ Ms. 15 ზქასქრქოქ O. 16 ვერანსქი abs. Ms.; ვერ-
ანსქი + კაოღაჟა კანოქმანსქიოქს ჟსა ქანს მაროანს სრეოქ ზაოქაროქიოქს ზოასკანს O.
18 ქ მქსარანსქ O; სოოქს + ხრანსქიოქს O. 20 ზაოქს O.

ლომ' ქმრე და მსგაოვ, თუ მომხერე უყა-
 სხილქ მსხიპაროქსანს პჯოთაოქრხანს:
 Աս այսոքիք და հաշմქ անჳամიქ ոչ ըն-
 կալեալ ქիւէին և (հիւք անձամարք)
 5 ոչ ընդունէին, և աւարաք (ոչ ძოვიქէին):
 აქუნდეს, და საფარველად (ნათა) იყვენ კლდენი და ეკალნი, და არაზისვან ჰპი-
ვებდაყს ნუვეშინის ცემანა უბადრუკებინა შათისათვს. და ეგრეთ ვნებულნი
ახოთათა არა შეწყნარებულ იქმნებოდეს (კაცთა მიერ) და უცხოთა შეწყნარე-
ბად არა იყო მათ თანა.

10 ჩსკ სოქა հრამაყესა ღაყ გალოთავ
გალოთავ ქინს აღჳარაწი თუ ქორჳ
 և ქ ღერბ ყნეჩს, ღ ქიქსანსა სკ հრასიგა-
სოგაყს შინსავ ქინსეჩს ქ მსხიპარო-
ქინს მარმსოგ ქჳრაყენოგ: ხ რამა-
 15 სნსავ (ქ სოთა) ღალოთა և ღაღარაყს,
იყო არქერს ქარგხანს ან არაყარანსავ
 և ქ კიო არალოყარანსავ և ქ ღსიქმანს.
ქ ყოქრხეყენს ღნოთა հარყა, (რ ოგ
ქ რავ) և სოქა მქ ღსენს ღაყ ქოსაქო-
 20 ქრინს ქრქნსავ: ხ ქანბან ყოყო ქოს-
იყა ოქმანს, ყო ქ მარგოგ კარბო
აარყარაოგ ქ ქ ჳრამოსისავ և ქ ოქმანს
ღიქი ქანს ქინს, ქ ქ ქინსეჩს აւარაყარ-
სოგქ, և ყნეჩ მმოსხანს ორეოგ և აყრ-
 25 ავ և ანოსლოგავ (ყარბიანს): ქ ქ և
ქანსაყოარს (և ქანსმარქ) ყნეჩს სიყაყ-
ანბოგ և მხანსარანს և ყოამანბნაქნსავ
ქარბქინს. և հაყ և ყნხო კარბქ სოგა
ღღარქირავ և ღსიქიქარს, և ღსიქინს և
 30 ღქინს, ორ ყოგღს სკ ქანსავ և ღაყო ოქმანს
ყოგღს:

იგონი და შესაყენებელნი და სენაკები, და დაადგინა მათ ზედა შამად და მოღუაჩედ
 ქალიცა და ეფრემ და ეფუჳანე და გიად, რომელი იყო ნათესავისაგან. სკკუნთა-
 ხა, და სხუანი შრავალნი ვიეთნიმე (მათ თანა).

ღევნებოდეს, ვითარცა ბილქად შერაც-
 ხილნი შკელისაებრ ჳურიათაჲსა, და ივ-
 ლოდეს მათგან, ნუ უკუშ სხუათაცა
 ვაძოდვას მათგან, რომელათვს საყო
 ფლად უდაბნონი და მიუვალნი ადგილნი
 და არაზისვან ჰპი-

ხოლო ნერსე უბრძანა კევად კევად
 რაჲთა აღამშნენ საგლახაყანი ერთ-
 კერძოთა და მიუვალთა ადგილთა და ნ-
 ცვალად ხასხელთოთა მათ იონთახე ყე-
 ვნენ ქორტობ მათ სხეულთახე ღხინებდა.
 და განუკუეთა ხარკი ზედა ავანთა და
 სიქლოებთა საყოფიყოთა, რაჲთა ჰქმნა-
 ხურებდეს მათ ნაყოფთაგან მათთა და
 წუელისაგან საცხოვართაჲსა და ზროხ-
 თაჲსა. (ნაწილი ვამოხცენ მათ ხარკი
 ვიდრე მშენებამდე სახილ თქუენდა),
 და განსცენ მათ ნაწილი ხარკით, და
 თქუენ ნუ მიეხლებით, ვითარცა იხე-
 ვით. და შეჰვედრა (ნაქმლ ვსე) ხადს,
 (მთავარ)ღიაკონსა თვსსა, რამეთუ იყო ქუე-
 ყანით ვარინით, სოფლისაგან მარგოთაჲსა.
 და უბრძანა, რაჲთა ყოველსა სოფელსა
 შინა დადვან ვანი და იყოს (იგი) მესა-
 წყნარებელად უცხოთა, და ადგილნი სა-
 ზროდო თბოლთა და ქუროჭთა და უძო-
 ვართა. და აღამშნენ უდაბნოთა ადგილ-
 თა საკრებულთნი მძათათვს და მოხანს-

სამარხავ. 9'. 23 ქარხიყოყარანს 9'. 24 კაყ J; ორე J. 25 ყარაოგქს J; ქანსაყოყ 9', ანსაყოყს
 J; ანსაიქე + ღქინ 9'.
 2 პჯოთაოქრხანს 9J9'. 3 აო აყსოქიქ J; հაշმან არამქ 9J; ღსკალქა] ქანსამქა Ms., ღსკა-
ქა 9'. 3-4 ხ հაშმქ... ქინსეჩს ახს. 9J. 5 ოչ ღნდონსეჩს... ძოვიქէინ ახს. 9'. 10 გალოთავ ახს. 9'.
 11 ქ ქორჳ 9'. 13 ქივ 9'. ქიქიქ 9J; ქ ახს. 9J'. 14 ქჳრაყენოგ 9J. 16 ქარგხანს J; ან არაყარანსავ 9'.

სე ვხრქოთჲთ განათოთჲთ რათნოთჲთ ქალაქარაყანს (აღყაყ). მქ' ემწერდასორაყ ხანათოქრან, ვორ ქათნს აგაანსჲყ სხარაყანს აღყაროქრანს ათნქრს. ს მქის ორ ქალაყ მნთხოვ ვორბქრს ოძრის, კობელი ორჲრ ნწრანოსასკანს ათოროქრანს¹. სე ლე, აქნოანსჲრ (არათანსჲ) ვაჯხარის მწრამსნაყს ქორჲორ რარქჲ ქ ძხონს სრანსჲლთჲს სწრსხის².

რათჲს არჯის ოჯ რარ ქრათანსჲს არჲაროქრანს მთავაროქრ. ს ოჯ რათანსჲრ ათნს ყაროქრანს კანოქრანსოქრანსჲს ს ქრაროქრანსჲს ოროჯრ ვანსნს ათორს სწრსჲს ქ მთავაროქრს (არჯასჲს), ს სოფ ოთხოვრ (ქათნს სორის) ორჲყს მათოქრს ქალაყ მათოქრ³. მათჲს ვსნსჲს არჯასჲს, ჲრქ მრჯანათქ სწ სორის რათორს არჯასჲს ორჲრსჲს ს ქალაქს კათორს მონსაყ ს ქრანსჲს ქარარაქრს, ვრარასკოხდაჲს კამსნსგონსჲს ოქ რაყოქრ ანგაქრ აღჯანთოქრ ათ მსნს სწრსჲს. სთორანსარჲს რათნაჲს კამსნაყს მანათარასჲს რარსაჲს, ს ქრსჲს რარ კამსაჲს

სე ოთო ვსჲს ათოქრ მონის მთავარითა, მარჯვლოდ - (ოთო რა) მანს რმელო სწრანთაჲს, რამელოსა ანგაქრგმითა სწრსჲსჲს რთესა ანწარგმინსაჲთა ოქმოდეს, რა მეთრედად - რამეთო რარმათთა მსკვასად ო ოქცეოდეს მეთრათთა ზედა რყეობითა რეთრეგმინსაჲობ მარჯვლოთა. რა ამის ვამო ოქმნა მეთყანაჲს რეთენი ალსაჲს სწრანოლოთა ვეთოლოდ რარმართეობსაჲთჲს ველოთა ნეჯარისა ნეკსესითა.

ხოლო ანმაჲს არა მეთისაჲობს სამართალოთაჲს მეთოდო, რა არჲა რამეორწინოქრებოდა კაცსა მან რმართისანსა, რაჲჲამს ამოლოგმს მან რა ასწავგმს. ხოლო მწმინდამან ნეთსჲს ვანამოვრა თავი თჲსი მეთისაჲანს რა ეგლოჯა ვითარჲა სამთვლი სეთრს. რა ვითარჲა თხოლა ანმაჲს, რამეთო მტერ მისა ათს სანდოქრ მეთჲს ოვი სწარათაჲს რა ვეღის მეთჲს ოთხოთაჲს რა თჲსთოქრ მთავარსი, მრჯასა მეთვარდა ყოველოთ ვერ. მთვე, რა მეთვლიობის ვედრო მრავალ გმს ნეჯარისა მეთრსჲს. რა ალოთქრჲა (მან მან) მთქცევაჲს ყოველოთაჲს გმათა მლოლოთა

17 ქ კრქიგ Ms., ქ კრქიგ მ; ს ქ კრქიგ არარარასკანსოყ აფს. მ; ქ ანსმანსჲს] ანსჲს მ, ქ ანსმსჲს მ, 19. რარქ] რარ მ. 20 ო რანსაჲს რასკოქრანსჲს მ, 21 ოქრანს მ; ქ სრარაყ კარნოქრ] ქ კარნოქრ ვარათაჲს მ 22 რამანსაჲს] არამანსჲს Ms., რამანსჲს მ, 20-22 კანსნს არარარ... სარასკანსოჲს რარ აფს. მ, 23 ანსაჲს მ, 24 ანსაჲს] მწრანს Ms. 25 რანსმანს] სარათოქრ მ; ს აფს. მ. 26 კანსარარ Ms.; კანსარარქ მ. 27 რათანსმანსაჲს] კარასკანსმანსაჲს Ms. 28 ო სოყს კარაქ Ms. მ, 29 რაროქრანს მ; ანსარანს მ, ს რანსჲს აფს. მ, 30 ორ აფს. მ; ორ კარაქს სკლიანსაჲს აფს. მ; ორანს აფს. მ, 31 რაროქრანს აფს. Ms.

1-2 ო კარაყანს მარარარაყანს რათნაჲს Ms.; ქ მარარარაყანს მ. 2 კარაყანს მ; ანსმანსოქრანს მ. 3-4 ანსარასკანს ანსაროქრანსჲს] ანსარასკანსოქრანსჲს მ. 4 მქის] მქ მ, მქის მ. 5 მწრანოქრ. მ, მწრანოქრს მ; ვორბქრს] კობქრს მ, ანსარ მ, კობელი აფს. Ms. მ, 6 ათოროქრანს რწრანოსოქრანსჲს მ, 8-9 ათნსაყს ქორჲორ... სწრსხის] ოჯ ორჲყს ანსარარარარ... ოქრანსკანსოქრანს, ათჲს ქრანს ანსარარარაყანს რამანსარასკანს Ms. 11-16 რათჲს არჯის ... ქათნს სორის აფს. Ms. 16 ეგლოჯა] ეგლოჯა, 17 ჲრქ] რქ Ms. 18 სწ] მ, ორჯასჲს ორაროქრ აფს. Ms. 19 კათორს მონსაყ აფს. Ms. 19-20 რარ მარარარარქრს ვრარასკოქრანს

¹ აქოდან 7430-მდის ანაჲს მ-სა რა მ-ში, ამის ნავჯლოდ ოქ სწვაჲს მითხრობოლო, ს. მეთნსჲს. მ.
² აქამდის მქრ. მ. ხოტენგელის ოსტოროის III მეთრის. მ, 20 თჲს.
³ აქოდან ოსვ მეთვლიდაჲს ხოტენგელთან, 71, 17-72, 30 III მ, 29 თ; ხოლო მინა 71, 11-17 ვამოქრანსოქრანსა.

Չմին ձայնըսն ձգածոսն եղևնս քննութեա պարտա եղցանս ձև: Թեղևն թց
և ցոյննց լին ծորոցոս: ձայնաղևն և ցլուսն-պարտեղևն թցանս. եղևն. քննութե
որո տայն թցա և Բանցմարտա ցլուսնութեանս ձև: եղևն մցման մցունման և
Բանար(ար)տա մցոլցման, Բանցլուսն մցոլցման, ցլուսն ձև և արձ
Մտայաննցն ոցին թլուսն, շտապա ցլուսնս ձայնս:

Եւ ի նաւարին լինել զար խարաշույ
արդոյն ձմեռայնոյն, ընկեցեալ զնա ի
կղզի ինչ անապար՝ Զարեայ (զնան):
և նոցա) մնացեալ անդ (տաղնապեալ ի
տաղոյն) ուղիքն արարապս անպարտե: Այ
ի պետութեանն Ապրուտոյ կերակրեալ լի
նիկն յարագս ան Ապրուտոյ ամիս ութ
ի ձկանցն, զոր ծովն արարաք ընկեալ կեն
դանքս:

Իսկ ի հեռանալն մեծին ներսիս՝ արտ
այ աննայն ուրսն Արշակ, և կորորեաց
զնախարարսն վասն ձեռակերպին իբրոյ
Արշակաւանի, Մանաւանդ պարսն կամա
րականաց բարանայր ի միջոյ միանադոյն
զարս եւ պկանայս, հանդերձ մանկամբք:
Եւ ոչ ոք ի նոցանի սպրեցաւ, բայց Ապան
դարապ որդի Աշաւրի փախուցեալ (բո
լոր) ընդանեալն իբրովք ի Յոնս:

և զարտազ հագ Նաջո սցա, (և զաւր
ուցանցն եղևնի ոցոյ) եղևնցն ձև ձև
զան ձայնոս Բանարտա թցունտոս, և
քննութեան Բանց ցանցանս ուրոյ. և
Քննութեան ցանցոյն և Բանարտոյն մցոլ
նա արձան մանարտա, եղևն մանարտ
տա լմարտեմարտոս զայնս մոլ Բանար
եւ Բանարտեմարտ (կաջցոյն) զտտն թց
տտոյ ուրոյ թցոլցման, Բանարտ Բան
նցլուսն թլուսն ցլուսն:

և Բանարտեմարտ քննութեան Բանարտե
ցանցոյն և կաջցոյն զարտեմարտ արձ
և Բանարտեմարտ արձան (Բանարտեմարտ)
անարտեմարտ, և Բանարտեմարտ Բանար
նաջո Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ
Քննութեան, Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ
(Բանարտեմարտ), և Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ
և Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ
և Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ
և Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ

պարտեմարտ Մ. 23 արձ Մ. 24 և վրայ որդի Արշակայ ձև. Ms. ; նորին Արշակայ Ms. ; թլուսն Մ.
28 տև ոչ զմեծն ներսն երես Ms. 29-30 այլ Բանարտեմարտ... կղզին] այլ բաց ի բաց արարաւանա
նել զնա Բանարտեմարտ Ms.

Մեծանունն Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ: Ի ժամանակին յայնմիկ իբր յարտա Բանարտեմարտ
արտեմարտն Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ: Եւ իբրեւ և Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ
իբր Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ, որպէս զմի անգամ խարոզ և դրոզ արարայր՝ մարտեմարտ ան նա ոմանց ի Բանարտեմարտ
ձեռարտոց արարոյն Արիտի, ասեն. « Եթէ գաւանս ընդ մեզ լմարտեմարտ Բանարտեմարտ Բանարտեմարտ: Բորոս ոչ հաւանեալ արարեցաւ: ² 73, 6 - 14 = Բանարտեմարտ III Բ. 30 տ. (Բանարտեմարտ).

Նաւարտին Մ. ; լինելով Մ. ; խարաշույ Մ. ; 7 զարտեմարտ Մ. ; արդոյն լինելով Մ. ; ձմեռայնոյ Մ. ; զնա
ձև. Ms. 9 և նոցա մնացեալ անդ] մնային Ms. ; տաղնապեալ Ms. ; ի տաղոյն ձև. Ms. 10 ուղի
լով Ms. 12 յարագս ան Ապրուտոյ ձև. Ms. 13 արարապս ձև. Ms. 16 իսկ ձև. Ms. ; հեռանալ Ms. ;
մեծին ձև. Մ. 17 և Արշակ աննայն ուրսին Ms. 17-19 և կորորեաց... Արշակաւանի] զոր
եղ ընդ նախարարսն, և ի ներսն զբն ձեռակերպին իբրոյ Արշակաւանոս և կորորեաց

5 Իսայ ի գնաւն ներսիս ի Յոյնս՝ էր
 ձեռնադրեալ զսարկաւացն Խաղ յեպիս-
 կոպոսութիւն Բապրեանդայ և Արշարու-
 նեաց, և հաւայրայ ի նա (գործ վերա-
 կայուքեան) ամենայն աշխարհին Մինչև
 10 (ցմամանակ) իւրոյ դարձին: Այս Խաղ
 յամենայնի նմանեալ Մեծին ներսիս, և
 առաւել ևս ի քրեչուքիւն աղբարաց,
 որոյ և շքեմարանքն իսկ աղբարայան
 15 սքանչւապէս իբր առ եղիայի և եղի-
 սէի: և ի յանդիմանել զարքայ ահաւոր
 և սաարիկ էր և աներկիւղ: Եւ ոչ եղև ի
 նմա ցամաղիւք սարանայ, բայց առ Միոյ
 սուտի, զի էր պճնող առ հանդերձս և ծի-
 15 սատր. պոր պարսաւեալ (այսպանէին փոխա-
 նակարանեալ)՝ որք ի նմանէ յանդիմա-
 նեալ լինէին: Վասն որոյ թողեալ (այնու-
 հետև) զպերճագոյն հանդերձսն, խարազ-
 նագգեսար (եղեալ և) իշով շրջէր Մինչև
 20 ցար մահուան իւրոյ: Եւ յանդիմանեալ
 բանիւք զարքայն (Արշակ), յաղագս իր-
 աց յանցանաց և կշտամբեալ, հրամայ-
 նաց քարշել գերանէին (Խաղ) և քար-
 կոնել: Եւ նախարարացն Ալպահունեաց
 25 սուսերս հանեալ կիսախողխող զքար-
շողան առնէին, և յափշտակեալ զխաղ-
 ի ձեռաց նոցա, և յիւրեանցն զնացին
 ցաւառ: Եւ Արշակ ոչ ի հակառակս մրե-
 ալ՝ զաղէր, զի մի խոռովութիւն նախա-
 30 րարացն յուզեսցի:

և (նեղարի) ներսե ի Բար-հաւ-ვი-
 10 ლოდა ჭყეყანით ჩუყნით, კელი და-
 ახსნა წმიდასა ხადს ეწიხვობსად
 (ზედა ჭყეყანასა) პავრეყან დისასა და
 აშორნიდასასა, და მას ვეჯელოდა ყო-
 ველი სომხითი, ვიდრე მოსვად მდგ
 მისა. ესე ხად ყოვლითურთ ემსგავსე-
 15 ბოდა ნეგარსა ნერსეს, უფრომს ხო-
 ლო მალუაჭე მითა გლახავთა მთა, რა-
 მლისა საუნჯენი ვითარცა წყარონი
 უხუად აღმოსცენდეს განსაკვრე ვებ-
 20 ლოდ, ვითარცა ელიამს ჴმ და ელისე-
 სა. და ამხილებდა მეფესა ურდოდ და სა-
 სტიკად და უშიშად (ყოვლოდვე). და ვერა
 რაე პოვა ემშაქმან მის თანა. სადგური,
 ვარნა ესე ხოლო, რამეთუ მომკა უო იყო
 სამოსლოთა და მოყუარე საველანთა, რა-
 25 მელსა ჭვმო მდგეს მის მიერ მხილებულნი
 იგი, რამლისათვისცა დაუტევა ნება ცა
უჯნი ჭურჭ- მოსილ ხალგითა და ვალნ კა-
 რაულოთა ვიდრე დღემდგ სიკუდილისა
 თვისისა. და ამხილებდა მეფესა სიტყვა
 (უწყინოდ). ვარდასლვისა მისისათვის მცნე-
 30 ბათასა ჭკდემნ მას, და უბრძანა. (მეფე-
 მან) ვანსთე ვაე ნეგარისა და მის და ქვა
 დაყრებდა მას ზედა. ხოლო მთავართა ამაჴ-
 ნისათა ივადნეს მახვლნი მათნი და (მე-
 რინეს მათ), რამელთა კელი მიყვეს (ზე-
 და წმიდასა მას, და) წყლო უღებანი დასხნეს
 (მათ ზედა), და გამოიტაცეს ნეგარი იგი
ჭყეყანად მათა. და არშაჴ ვერ იკადრა გუ-
ლონ-წყარ მისა გამოჩინებად მათ ზედა, ნუ უკუე უფოთი აღიძრას (მოსრვისათვის) მთა-
 ვართა მასა (რამელი იყო პირველად).

ყდაყოთა ի նախարարացն Ms.; დახარանბი. 19 შენებულისა; Կամսարական Կ'. 21 վայր Կ'. 22 սպ-
 րեր Կ'; Ալանդարար] Ալայ Կ'. 23 Արշարի Ms. 24 տբոլոր ընդանեակն գնաց, փախսարական ի Յոյնս Ms.
 1 ներսիս Կ'. 2 ձեռնադրեալ + գիր Կ'; սարկաւագ Կ'; գխաղ Կ'. 5 ամենայն abs. Ms.; աշխարհիս Ms.;
 6 ցմամանակ Կ'. 7 ներսիս Կ'; և abs. Կ'; ხადს. 8 և abs. Կ'. 9 և abs. Կ'; իսկ abs. Կ'; աղ-
 բարայան Կ'. 10 իբր] որպէս երբեմն Կ'. 11 ահաւոր] առաւել Կ'. 12 ზე; և abs. Կ'; և աներկիւղ abs. Կ'.
 13 նմա] նա Կ'; առ] ի Կ'. 15 փոխանակարանեալ Կ'. 16 որ Կ'; յանդիմանեալ Կ'. 19 շրջեալ Կ'; Մին-
 1 73, 16-74, 30 = 2. ხორհენლის III წ. 31-32 თ. (გამოკრებოთ).

მკრუნიკაჲ, որჲ წადასხალ աდაჲქ ყար
 բարձր, որ ხենալ պարբრაզմեցան ընդ-
 զարս Պարսից: Եւ իբրև իմբեսաւ պա-
 րերազմ, Եւ սորբն ներսէս ի կարար լե-
 րինն նպարայ և ամբարձնալ զնեսս իբ
 յերկինս, անխոնարհելի պահելով ի խնդ-
 րուածն, հանգոյն նախամարգարէին Մով-
 սիսի, մինչև պարպեցաւ երկրորդն կնա-
 դէկ:

10 նაզեխճանցեցոյցելոն, զიდոցմտոն ուլոտ

Յեր ուպատելոյ պարբრაզմեցն և խա-
 ղաղանալոյ երկրիս Հայոց³, մեծն ներսէս
 զնէր վկայութին ի Մէջ արքային (Պարայ)
 և ի Մէջ նախարարացն գնալ (յասինայն)
 15 ճանասպարհն արդարութեան, զի վկայե-
 ցեն ըսպ հաւարոց քրիստոնէութեան և
 գործքն և զի) արքայն մի հար իբրձ
 նմանեացի, անիրաւել (և գկել), այլ վա-
 րեսցի ուղղութեամբ, հայրար սր լնամովք
 20 առ նախարարս իբ և նորա մի ևս յա-
 ւելցնն վարանկել (նշկահելով) գնա, այլ
 ծնուայեսցին միամրութեամբ: Ճայնծամ ար-
 քայն Հայոց Պարս դարձոյց գամենայն
 ինչ զոր յավուրակեալ էր հար իբրոյ
 25 (Արշակայ), և յոյձ անընչասիրաբար կեայր
 և առապութեամբ:

Յամենս Յոնես ըս հրձու ղեքցճալ իქցելոցն (საფასეთა ზედა) და უხუეებით (მი-
 სცემდა):

ყის ձაձ ԸՄ անձայոնի. და ერիდა მას (დო-
 დი თევდოსი), და მიცა მას ლაშქარი
 დიდძალი, რომელნი მო-რ-ა-ე-მ-ი-ახეს (სო-
 მხიოს). ვჩყვესეხ ძალისა მისი სპარსთას.
 და ვითარცა აღუშვადებოღეს შერევისად
 ბრძოლისა, აღვიდა წმծიდა სერსე თავ-
 სა ზედა მთისა ნოჰატისასა, და აღიხურხა
 ველები თვისნი ზეცად მიძართ და ითხიჯ-
 და შეჩყვისასა მისგან, მსვავსად მოსე-წი-
 მეორეშ იგი აძალევი.

და შემდგომად გარდასლვისა ბრძოლის
 მის, დაჩყნარებნისა ქუეყანასა სომხითი-
 სა, და დაღვა ნეტარმან ნერსე (აღოქუმაე
 და) წამებდა შორის. მეფისა და შორის
 მოავართა მისთა, რათა ვიდოდან გზათა
 სომართლისათა, რათა ეწამედილიან ს-
 ქმენი მათნი სარწმუნოვეგმასა ზედა მთ-
 ხა (და არა ცუდად ვჩილა სახელი ქრის-
 ტიანს). და ზეფე ნუ ემსავსებონ მამასა
 თვისსა უძქულოვეგმასა, არამედ ვიდოდის
 შართალსა, და ჰბრძიდებდეს მოავართა
 თვისთა. და მოავარნი ნუ ივარდებენ წი-
 ნაადდგომად მისა, არამედ (შორჩილებით
 და) ერთველებით ჰმონებდეს მას. მამინ
 მეფემან სომეხთამან ჰაჰ უკუნ სცა ყა-
 ველი, რომელი მოეცაყა (ანგაჰრეებით).
 რომელი მოეცაყა (ანგაჰრეებით):
 და უხუეებით (მი-
 სცემდა):

4 Եւ սորբն ներսէս] իսկ սորբն ներսէս ելաներ 93; սորբն ներսէս] նա Ms.; կարար]
 գլուխ 93. 5 ամբարձ Ms. 7 Մովսիսի Կ'. 9 Յոն. 11 խաղաղանալոյ երկրիս Ms.] լինելոյ խաղա-
 ղութեան երկրիս Հայոց. 12 իսկ մեծն Ե. 16 հաւարոցն Կ', Պարայոյ 93.; և abs. Կ'. 14-15 տ և գործքն
 քրիստոնէութեան 93: 17 հաւրն Ms.; տ մի նմանել հաւրն իբրոյ 93. 18 այլ գի Կ'. 19 ինամով 93
 Կ'. 20 նախարարս իբ] նախարարն Ms.; յաւելցին Կ'. 21 վարանկել] վարանկել Կ', վարանկ-
 եալ 93; նշկահելով Կ'. 22 ճառայել Ms. 23 Հայոց abs. Ms.; դարձոյց + ի Կամսարականն
 Սպանդարատ Ms. 24 գոր] որ 93; տ ինչ զոր Ms.; իբ Կ'. 25 անընչաբար Կ'. 25-26 տ և առա-
 րութեամբ (արարութար) կեայր Ms.; կեայր] կայր Կ'.

¹ 75, 20 - აქამდის 9 და J-ში თხრობა უფრო ვრცელია, ნ. შენიშვნები e..
² 75, 20 - 76, 9 = 2. ხონგნელის III წ. 36-37 თ. (ვაშაყრებით).
³ 76, 5 - აქამდის 9 და J-ში თხრობა უფრო ვრცელია, ნ. შენიშვნები f..

ԿԱՏԱՌՈՒՄՆ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՀԱԿԱՅ ՊԱՐԹԵՆԻ

თუგესა აპრილსა :ლ:

აღსრულუგაჲ წმიდისა სპაპისი პატრიარქსაჲ

იისა დიდისა წარსენი

5

გთჳელი იყო შეაქუსჲ ნათესავი წმიდისა გრიგოლისი

რამეთუ პირველ წესისაებრ მამათაჲსა ქორწინებულ იყო წესიერებით და არა ესუა მას წული შვილი, არამედ ერთი სილო ასული, რომლისათჳსცა მწუხარე იყო, ნუ უკუე ცოდვითა ჩემითა ჩემ ძლით ასწყდა თესლი მამათა ჩემთაჲ.

ნ. (კაქსი¹ წერტ) ამჩიოხსაჲ ყჩუჩნ რამეთუ შეეკრძალა თავი თჳსი მოღუ-
10 ათაჲჩნიონს კამხსაჲს აუხარანბოიქ წესა მას (ჭრისტმსსა) ყოველთაგან ღელ-
(ღრასასაჲს) ათგაჲჩიჲ მჩაჲს ყარაჲყრ ვათა ამის სოფლისათა და მოეცალა
(և վարդապետობանს): ღოცვად.

რომელსა იგი ჰყვანდეს მის თანა სამეთცდაათნი მოწაფენი, და იტყეოდა უღამ-
ნონა ანგელთებრავითა ცხოვრებითა. და ამისა შემდგომად ეპისკოპოს რაჲ იქმნა,
15 ვანაგებდა წესიერებით, ვითარცა მამანი თჳსნი.

վասն զի բազումք յեպիսկոպոսայ և რამეთუ მნავალნი (წმიდათა) ეპისკო-
20 (კայլոց) պարուսկան քահանայից ոչ (եր- პოსთაგანნი და ღირსთა მღვდელთაგანნი
բեք) ժողկին մեկուսանալ ի մշարաբուրխ არა ვანემտებოდეს დაუწყუედելისა մե-
աղբերէ վարդապետութեան սրբոյն: լողრებისა და სწავლისა մისისაგան, რამე-
თუ ვითარცა წყարთჲ აღმოსცენდა (სո-

ծրճնითა) և սղոთთა ըմտոննատთ, რომელი დამკვლრებულ იყო მის თანა).

1 Կարարուն... Պարթևի] Հանգիստ Սահակայ սրբոյ հայրապետին Խանուրց Հայոց N, հան-
գիստ: սրբոյն Սահակայ հայրապետին Հայոց F, Մահ սրբոյն Սահակայ հայրապետի O, Կարա-
րուն. սրբոյն Սահակայ հայրապետին EJKMP, բարեկենդանի յառաջին) շարաթմոն շարաթի
ուր սրբոյն Սահակայ կարարուն T, սրբոյ Սահակայ կարարուն D. 9 կաქսի¹ հերթ FNL3]
այնուհերև; զիք JK. 10 առաքինւոյն] առ ի նոյն JKP; առաքինւոյն + սրբոյն Սահակայ DE
EJKMNPRT, + սրբոյն Q. 11 գրասանայ] գրադմանց MQR; պարապետալ R; և և վարդա-
պետութեան պարապեր FN; վարդապետութեան + ի փառս Աստուծոյ Q. 9-12 և կաქսի
հերթ... և վարդապետութեան abs. O. 16 և վասն զի Q; բազում K. 17 և կայլոց պա-
րուսկան քահանայից] և ի քահանայից DEJKMPT; ի պարուսկան F; երբեք ժո-
ղկին] կարէին Q. 18 ժողկին + րևել և Լճ. OR; մշարձենաբուրխ DEJKMNPQRT. 19
աղբերէ R; վարդապետութեակ սրբոյ N; սրբոյն + ուր տարեք ի դէպ երև ուպայնի
(ուպանի D) կամ ի հոկս DEJKMNPRT, ուր (ուրեք O, abs. R) ուրեք դիմէր (դիպեր FOQR) ի
րևելիս ուպայնի (ուպանին F, ուպայնին N, մնէաւարանին R, abs. Q, յոպանի O) կամ (Լճ. F)

ბე (ყხეხალ სამა რაღონა ს) რასხალ
 ქერყარ ბეროქბინს' საყრე რასორ ხე-
 ზხეოქს (ჩ ქერყარ ქხეჩხის) მხრბ ჩ სე-
 ზანს საყოლბო ჩ სორე კაბოიჩქჩხს:

ესე მიიწია კეთილსა სიბერესა, და
 (ღღესა ერთსა) ჳღა რაჲ ივი წმიდასა
 კათოლიკეშ ეკლესიასა, მახლობელად წმი-
 დასა საკურთხეველსა, (და ეხუენა მას
 ხილვაჲ ივი განსაკვრვებელი).

5.

და გამოეცხადა მას ანველოზი უფლისაჲ და ჰრქუა, ვითარმედ «შენღა
 მოვივლინე ვითარტა ღანთიელისა, კაცო, გულისა (სა)თქუმელო. არა შენ შე-
 სტოდე, არამედ შეტადებდაათხს ერისათა აღილო ნათესავი თქუენი მათვან»
 და ნუგეშიინს სკა ანველოზმან, რამეთუ მრავალ იყვნეს სათნოებანი მისნი,
 რამეთუ ვერ მივითხრნეთ წიგნითა ამით.

10

და კადნიერად წარდგეს წინაშე მეფეთა, რამეთუ წარიყვანეს ივი სპარ-
 სეთ და წინაშე მეფისა უმჯურლთასა და კრებულისა მის სპარსთა დიდებულ-
 თასა უმამად იტყოდა, რომელსა ვერ მივიწიენით ცნობად სიღრმესა სიტყუა-
 თა მისთასა. და განხვრდა მეფე ივი და ყოველი სიმრავლშ, თუ ვითარ არა
 აქუს შიში სიკუდაღისაჲ გულისა მისსა, და ესრეთ დაწყნარებულთა ვლდე-
 ბითა ზრახავს სიბრძნესა. და უბრძანა ვეცხლი(სა) მიცემდა მას, ვითარცა
 მამაკაცსა მკნესა და უშიშსა გონებითა. ხლო მან არა მიილო და ჰრქუა:
 «ვეცხლი შენი შენ თანა იყავნ», და წყალობაჲ გამოითხთა მათოვს, რომელ-
 სი რისხვეულ იყვნეს მისგან, და ესრეთ წარმოიგზავნა.

15

ბე ქანს აქსიჲ ყიყრ ხერ სორე სორე,
 რაჲგ მჩაჲს) რორსორ (მჩ, ღორ) ჳრ ყოლ-
 ხლ ჩ ყნოქბინს ჳამაყასაყაჲ ყხეათნს შა-
 მჩიონქჩიგ ჳ ჳაჲიგ საყაროსაყხერ, ორ
 მხალ ჩ ჳამაყასაყაჲ ხერსა სორე სო-
 რჩინს ჳსორეს ქსორეანს ჳ ოსორეს ჳმა-
 ხაჲ ჳ ოხრანსქჩხს ჳამაყასაყანს. ორ-
 თი ხერ (ღ ყნესაჲ) სორეჲ აჲინს საყოლბო
 (შარაკ) ოყყოღონაჲ ოხეაღიყ ხერიგ (ღ საყაროსაყაჲ, ჳ ორ ხნჲ მჩანსაჲ) ჳრ ხერ
 ხერ სოყსა რძალანსყოქბინს ჳ ოსორეს სოყსა მჩხნსა ქაჩყხანსა

რამეთუ ნეგარსა მას ასული ივი თვ-
 სი მიეტა ცოლად ჳამაზახსინსა მამკრე-
 ნენთა უფლისა, რომელი იყო სპაჲმედო
 სომხითისაჲ. და მან უმგნა ჳამაზახს
 ხამ მქ: წმიდაჲ ვარდან, და წმიდაჲ ჳე-
 მათჲ და ნეგარი ჳამაზახსაჲგან, რომელთა
 მისცა კაცმან მან ღმრთისაგან სამკვჯ-
 რებელი თვისი და სოფლები.

20

25

ჩ რიკა (ჩიქიყა N, + ოსორეს R) FNOQR.

1. ყხეხალ] ყაგხალ FN; რაღონა FNOQ; ჳ რასხალ] რასხალ EJKMF, ხრან N. 2 ჩ ქერყარ ჳ
 ს.; ბეროქბინს DJKNQR, ბეროქბინს F; ბეროქბინს + რაჲგ ონსქიმ ოხეჩქიყოფასაყხეყოქბინს
 რამა: შა: O. 2-4 საყრე... კაბოიჩქჩხს გამკვრებელით, «ხილვის» სათაუროდან სს-ისა. 9 ხე-
 ვეშიინს ჳსცა. 20 ხერ] სმა Q, სორა FMNK; სორე DFKNOR] ანს; ო სორე სორე Q. 21 ო ყოლ-
 ხალ ჳრ DEJKMOPQT, ყოლხალ R] ჳრ ყოლხალ. 3 ჩ ყნოქბინს Q, ქამონსოქბინს N, ყნოქბინს
 სს.] ჩ ყნოქბინს. 22 ო შამჩიონქჩიგ ოხეათნს EJKMFRT; შამჩიონქჩიგ F; შამჩიონსქჩიგ ოხეათნ
 D. 23 ჳ ჳაჲიგ] ჳაჲიგ EJKMOPQ; საყაროსაყაჲ Q, საყაროსაყაჲგ DEJKMOPQ] ოსორე-
 ყხერჩ ორ + ჳ EFJKMNOP. 24 ჩ ჳამაყასაყაჲ] ჳამაყასაყ R; სორე ანს. DEJKMOPQ,
 სორე ორჩინს] ოსორეს T. 25 ოსორეს ჳმაჲხაჲ] ო ჳმაჲხაჲ JKMP; ჳმაჲხაჲ DE, ჳმაჲხაჲ O.

ღანთ. და სომხ. ლიტ. უბრძნებლობა

6

რამეთუ მას უამსა დაეფევა საყდარი თვისი და იტყეოდა ნაწილსა იონთასა,
 რაჟამს იგი მოვიდეს მისა მთავარნი სომხითისანი და ევედრებოდეს მას, რათა -
 მცა კუალად დაჭდა საყდარსავე თვისსა. ხოლო იგი არა ერჩდა მათ და იძულებით
 აუწყა მათ ჩუენებაჲ იგი. და დიდად მწუხარე იყვნეს მთავარნი იგი. და მისცა მათ
 5 მცველად საყდარსა სავათალიკობისა ნეტარი მამოც, რომელსა ეწოდა მეს-
 რომბ, და მას არა უხდა განშორებაჲ მისგან. ხოლო კაცმან მან ღმრთისამან
 აუწყა მას და ჰბძეა: «წარვედ მავათ თანა და რაჟამს განვიდე მე ცხოვრებნი-
 სა ამისგან, განხვიდე შენცა ცხოვრებისაგან».

Արհնեաց զուսա (արհնութեամբ
 10 բազմա), և պարուիրեաց (ուոցա) պահել
 զվարդապետութիւն (պարուիրանի) սը-
 բոյն Գրիգորի, զոր ուսոյց և աւանդեաց
 ամենայն աշխարհս Հայոց ճշմարտութե-
 ամբ: Եւ ամբարձեալ զճնոս իւր վախճա-
 15 նեցաւ խաղաղութեամբ ի գաւառին Բագ-
 րևանդայ, ի գիւղն որ անուանեալ կոչի
 Բլուր, ի սկզբան ամին երկրորդի Յագ-
 կերիի, որդւոյ Վռամայ, թագաւորին
 Պարսից, յամենան Նաւասարդի որ ար-
 20 երեսուն էր ամոյն, յերկրորդ ժամու
 աւուրն. որ եւ զար ծննդեան սրբոյն

(და ამისა შემდგომად მო-რად-იწია
 უამი აღსრულებისაჲ წმიდისაჲ მის) აკურ-
 თხნა ყრმანი იგი, და ყოველი სამკვდ-
 რებელი თვისი მისცა მათ და ნათესავსა
 მათსა საუჯუნოდ, და ამცნებდა, რათა
 (მტკიცედ) დაიმარხონ მოძღურებაჲ იგი
 წმიდისა გრიგოლისი, რომელი ასწავა და
 განუწყესა ყოველსა სომხითსა ჭეშმარი-
 ტებით. და აღიპყრნა კელნი თვისნი (ზე-
 ცად მიმართ და ღოცვით) აღესრულა მშ-
 ღობით ქუეყანასა ზაგრევანდისასა, სოფელ-
 25 სა, რომელსა ეწოდებოდა ბლურ, დაწყებდასა
 მეორისა წლისა ეზდავერდ (მეფისა) ძი-

26 მიჰსცა; որოც + კრას EJKMOP. 27 აყრნ abs.F; სორენ F. 28 ჩასრას Q; ო აყრნ Ասოობոյ სორენ
 Աსრას NRT; გეღიց EJPB, გიღიց F, გეღიց DKMNOQ; იოროც abs.Q; გორ Q; შიანკამ abs.FNQ;
 ლო იო] ობნერ Q; ო-იო էრ DJKMNOPQT. 29 ო დანანგობინ abs.F, ო დანანგობინს R; ვალს-
 კაც EJKMOPQRT; ოოცა + ებ ოოცა KR; კარხინს F] MNOR, კარხინს DEKT, გარხინს
 P.Ls.; և ვალსკაც ოოცა შინჯს კარხინს abs. Q.

4 მიჰსცა. 9 არհნობეამბ ბაზმა FOQ Ls.] abs. 11 ვარდაპეტობინ] ვარდობინს F,
 ვრამანს N; ვარდობინს OQ, ვარდობინს R. 12 მიჰსცა; ავანდეცა] ვარდობინს F;
 ავანდეცა + ჯმარობეამბ FNQR Ls. 13 ამენაინ ავარდის O Ls., ავარდის FNQ, ამ-
 ნაინს ბერის R, ბერის DEJKMP; ჯმარობეამბ O, ამენაინ ჯმარობეამბ [KMPT] abs.;
 ჯაიოც + ბანაინ (+ ოვობოი F) և ბერის ვაგანს (+ ობინ FO) შიანს (+ ობინ Q)
 ჯმარობ (ჯმარობინ FOQR, abs. N) ოვობოი (abs. KMNP, և OQR) ვრამანს ობოი (abs.
 QR) և (abs. MNQR) ბერის (abs. MNOR) შიანს-ი ბერობი (+ և ამენაკალ-სორ ვოგინს.
 որიმ ვაინს ო ვანო კარხინს კარხინს O) DEFJKMNOPQRT. 14 გბინს DQT; ვახან-
 ნეცა + ბრინსი სორ ვარდობინს EJKT, + ბრინსი OQ] abs. 15 ოვობოი DEJKRT;
 ოვობოი + ვანგობინ DEJKMPT Ls., + ვანგობინ OQ, + ვანგობინ R; Բագ-
 16 ო ვანგობინ F. 16 ო ვანგობინ DEJKMNOQ; ოვობინს OQR Ls. 17 ო ვანგობინ FNOR Ls.] abs;
 ბერობინ abs. J, ბერობინ DRT, კარხინ Q; ოვობინ Q. 18 ოვობინ DEFJKMNOPQT. 19 ოვ-
 20 ობინს ოვობინ DEJKMOPPT, ოვობინს ოვობინ NQR, ოვობინს ოვობინ F. 20 ოვობინ abs. FN;

(ჩ სოთაჲ გრყოლავ): ჰროგ აახალ ვყბნუა-
 ცხ სუქარა ურეთხ რაღმოქთანაჲ ჟარანაჲ
 ხეგ ლაღაჲრაგ, ვარანს ჩ ვალანს შა-
 რთანოჲ, ჩ მხჩხ აჩიღს ზირ სხაყასან, სან-
 თანსეაღს სკუჩხაჲრა. ლ ანოჲ კაღმხაღ
 გრანგაჲრარანს ურეთხ (ყაყრბეგხს ვაყარ-
 ლეზარ მარძხინს არგარეთხს ვაჲ არძანს
 კაჲანსრეგ ღუშარფხს: ზირ ლ ჰხინაღ სეღე-
 გხ მხდაყაჲმად ლ ვკაჲარანს სრეგ ვარ-
 გარბეგხს ყაყრბაყასან ლ მხდაჲჩს სყა-
 სოღ). ჴიშნაგოღხაღ კანგნსეგხს ჩ ვრე-
 ლიღს վանა რაღმოქთანს ყაჲჯარანსეგხს.
 კარგხაღ ჴარძანს ანაყასან (ყარღოგ ჩ
 რანგრაჲრ ათახელეღ სეღაჲყოქთანს).
 ძოღოღს ვარსოჲრასანს (აღსარჲაჲოჲ -
 Პოჲ რაღმოქთანაჲ) რასყარბეგხს (ჩ
 ვრეღოღს), Პო ჲარ ძამანსაჲჩ რაღმამ-
 რიჩს ძოღოღრჲაღ კამარ Პოღარო-
 ჲთანაჲრ აყარე ლ ჟარანსაჲ (ვაღა-
 Პიჩს, აჲღ ლ კარჩ Პოღ) ჩ რთოღოღს ვრეღეღ

და ჴრანისა მეფისა სპარსთაღს. (ვსე
 აღსრულა) თოთეგა ნავასარღისანს, (რო-
 მელ არს აჰრიღი): ლ, ეჲმბა მეოღისა
 დღისანს, რამეთუ მახვე დღესა (მისვე
 თოთხანსა) შიღიღ იყარ ნეგარი იგი (რო- 5
 მელსაღა აღსრულა). და აღისუღეს ს-
 ხარეღნი იგი ნაჩიღნი მისხი სიღრავ-
 ლემან მღდელთა და აზნაუროთამან, და
 ჴარიღეს ჴოთეგანაღ ჳარღისა, ბუღსა
 თჲსხა სამჲჯდრეგდელსა სახეჲოღისა სო- 10
 ფელსა, რომელსა უჩოღიან ასეღიმაღი. და
 მუნ აღუმღხეს მას ვანსახუენეგდელი,
 და აღვიღი დაჲჩესეს ვანაღ (ვანვებუ-
 ლეგითა დოღითა), და სიღრავლმ მძათაღ
 მას შინა, რომელთა სავრღეღი და ს- 15
 მისეღი სავსეგით აჲუღდა. და დღესა
 სჲაუღი სავსეგდელიღსა მისისაღ და-
 აჲესეს, რომელსა შეგოჯრღის სიღრავ-
 ლმ ენისაღ, შოღიღეღნი (და მახლო-
 გელნი) და ნეფსიღთ მათოთ მოვიღიან 20

ამათხს OQR] abs.; სეროჲრ N; ლ სეროჲრ F. 21 ბნღეღანს JKNG Ls.
 † ჩ სოთაჲ] სოთაჲ R; ვაროღავს R; ვაროღავს + ლ ჩ ყაყრბეგხს ხრანსეღ (abs. R) აანს სერ-
 რი (abs. K) რასყარბეღ ვრეგავღ ვარ ბნღეღანს სრეღს (abs. Q) ჩ სჲჩს ამხანს (ამათი Q)
 ხეღაღ (abs. Q) KR, + ლ (abs. R) ჩ ყაყრბეგხს ხრანსეღს (ხრანსეღი R Ls.) სრეღს (abs. N Ls.)
 აანს (აანს R; + ლრბანს Ls., + ლრბანს N) რასყარბეღ (რასყარბი R) ვრეგავღ (+ ლხს
 სოღს Ls., + ლხს ლ სოღს R) სარ (abs. N; + ლ Ls.) ბნღეღანს (abs. N) სრეღს (abs. N, + ლსაღ N)
 ჩ სჲჩს ამხანს (ამხანს Ls.) NR Ls., + ლ ჩ ყაყრბეგხს სრეღს (სრეღი T, abs. F) აანს
 (თ აანს სრეღი JMOP) ლრბანს (abs. DJMOP T) რასყარბეღ (რასყარბეგავღ F) ვრე-
 გავღ (abs. F; + ლხს FT) სოღს (abs. DJMOP T) ვარ (სარ FT) ბნღეღანს სრეღს (სრეღი M; +
 Sარასყა O) ჩ სჲჩს ამხანს ხეღაღ (abs. FT, ლხს JMOP) DJMOP T; Პოღი JRT; ვრენ-
 ჳაღჩს D. 2 სუქარ Q; სრეღს + Sარასყა EJKP; რაღმოქთანს F, რაღმოქხს NR; თ აყა-
 რავს ლ ჟარანსაჲღ DEJRT, არანს ლ ჟარანსაჲღ F. 3 აყარავს + სრეღი O; Sარო-
 სი JRT, Sარანს F, Sარანს M. 4 ვრეღს DKMNPQR, ვრანღს EJT, ვრეღს F; სხაყასან
 abs. DEJJKMPT; სანთანსაღ abs. EJKMPT. 5 ჳარჲიღარ DJKPT; ანოჲ კაღმხაღ Პრან-
 გარარანს abs. J. 6 Პრანგარარანს Ls.] Პრანგარარანს; სრეღს abs. J; ყაყრბეგხს FN,
 abs. R, ლ ყაყრბეგხს EKMP, ლ ყაყრბეგხს FJ] ყაყრბეგხს; ვაყარბეგარ abs. FR. 7 მარ-
 ძხი DJKMOPQT, abs. R, Პმარძხის F; არგარეთხ FQQ, abs. NR] ხრანსეღს; სიღრავლ-
 მან. 8 კაჲესეგხს R, კაჲესეგხს DEJJKMT; Პ Პმარძხის კაჲანსეგხს F; Პმარძხის] სრეღს
 DEJJKMPT, სრეღი M, ხრანსეღს O, abs. R; Პმარძხის + აყარავს ლ ჟარანსაჲღ N; Პოღ]

Ի վերջոյ կարգադրութեան նորա կարգը՝ Որ և բազում ազգնակա- նութիւնս առողջութեան ըստ իւրաքանչիւր արտիք շահէին ի նշխարաց իւրոցն եւ ուղտիւսովց արտիւ դառնայ ին ի բնակութիւն յիւրաքանչիւր փառաւորելով զհայր և զմորի և զսուրբ հոգին (այժմ և ժիշոյ և) յաւիրեանս յաւիրեն, յ, ամէն:

Ձմեայուն ևս եմնաշլէ մ'ըրջուաւ նշխրնցնցնա երջոնոնա. ևս մե- յալնի ջոնոյնցնցնալցն տոտոյնց- օալցն երնո մոտո մեղեցնոնա մո- նոնա ևս զճճճ թոնցնոնս նեղա օլցն նալոլցնցնալ թոնոն ևս ճոն ևս թոնոն ևս երջոն, (նալոլցնա ճոն թոնցնա) յշքնոնո յշքնոնալց, ճՅՅՅ.

Պ EJKMNPRQ; Էկեդցիս յՄՈՒ. 9 Ձմնապայծառս EJKMOP; ի վկայարանի DEJKMOF; abs. Q, վկայարան FNR; սրբոյն DEEJKMNOPT, abs. Q; զարդարեցին ՂԼՏ. և զարդարեցին: 10 Ձմնագին սպասիւք DEJKMPQT, Ձմնագին և պարուական սպասիւք Օ, պարուական սպասուք Ք, պարուական սպասիւք Ն. 11 հիմնացուցեալ ՔԼՏ., abs. Q, հիմնացուցին Ն, հիմնեցուցին ՔՕ և հիմնեցուցին; ի րեղոյն վանս Ք, յաղագս Ղ, վան ի րեղոյն և Ն; ի րեղոյն վան Ղ] սեղան- ջոնոն. 12 ր. լուծիւն KN, բազմութեան abs. Q, բազմութիւն DEEJKMOP, սեղանութեան Ք; զը- յնցն. 13 և կարգեալ JKMOPT, abs. Q; դարմանս ՂՔ; կերակորս EJK, զպէս Ն] դարման; սրբոյն ի հանգիստ FNR ԼՏ.] ի պէս. 83, 14-24, 9 առանձեալ... ամ և] պարարէր ջոնոյն ի պէս պաշարանէիցն. և ամ յամբ պիշարակս սրբոն կարարէին որ և բազում ազգնութիւն առողջութեանք ի հեռաորաց և մերմաորաց գային և շահէին ի նշխարաց սրբոյն Ղ. 14 էլ- բարութեանն DEFT] երբարութեանցն. 15 և ժողոն Ն; արտիւրականս ՈՂ ԼՏ.] արտերս կու- յեկանս; աշխարհաորդոր FNO, աշխարհի այս որդոր D, աշխարհաց որդոր Ղ] աշխարհի զայս յորդոր. 16 բազմութեանք + կարգեալ Ք; հասարակեցին ՔՔ, զայս հասարակեալ Օ] հասարակեալ; հաս- արակեցին ի րեղոյն abs. NO. 17 որ ըստ ժամանակի... յաւարութեանք abs. DEJKMPT. 20 և կար- ղ] կարի Ք. 23, 9-24, 2 այլ և կարի... կարարեն, abs. DEJKT; հեռաւոր րեղայ Օ.

1 զար FNRQ; կարգադրութեան] հանգիստն Ք, յիշարակի Ն. 2 կարակն] փանեն FNR; որ և ՕԼՏ.] ուսի և FNR] ուսի; ազգնականութիւն Ք, ազնութիւն Ն, abs. DEJKMPT. 3 առողջութիւն DEJKMPT, և առողջութիւն Ք. 4 արտիցն DT; շահեալ Ք, շնորհեալ DR, շահեալ Ն, շնորհեալ DEJKMPT. 5 և abs. DFR; սրբիւք Ք. 6 ի բնակութիւնս DFO, abs. JNR; յիւրաքանչիւր] իրեանց FO (Ս-Յո յցցմոտ մեթոցոն յղեանցնցնա նշմոնո); յիւրաքանչիւր + րեղիս Ն; 7 յիւրաքանչիւր բնակութիւնս Ք; դառնային ի բնակութիւնս յիւրաքանչիւր abs. EJKMP. 8-9 փառաւորելով զհայր և զորի և զսուրբ հոգին (զոգին Ք) այժմ (abs. DF) և (abs. DF) ժիշոյ (abs. DF) որում (abs. FNR) փառք (abs. FNR) յաւիրեանս յաւիրելից ամէն (abs. FN) DFR] փառաւորելով զհայրած և Քրիստոս անմահ մարդասիրութեանն (մար- դասիրութեան E] փառք յաւիրեանս ամէն (abs. M) EJKMP, փառաւորելով զՔրիստոս Աստուած և մեզ ամենեցուն բարեխաւս ունիմք զսուրբ հայրապետն առ Քրիստոս Աս- րուած, զի թողի զմեզ մեր և զննջեցելց մերոց. T, abs. LՏ.

7

Հրոտից : Ը

ՎԿԱՅՈՒՐԵՐԷՆ ՍՐԲՈՅՆ ՎԱՐՁԱՆԱՅ ԵՒ ՀՄԱՅՆԿԱՅ
 ԵՆ ՎԱՅԱՆՕՅ ԵՒ ՍԱՀԱԿԱՅ ՀԱՅՈՑ ՍՊԱՐԱՊԵՏԱՅ ԵՒ ԱՄԵՆՈՅՆ
 ՍՈՒՐԵ ԱՐԱՅ ՈՐԷ ՄԵՌԱՆ Ե ՔՐԵՍՏՈՍ

տապեա յանձնարար

ՅՈՒՐԵԼՈՒԹՅԱՆ ԿՈՒՆՔՆԵՐԻ ՆԱԽԳԻՆԻ ԵՎ ԿԵԼԵՆԻ ԵՐԱՅԻՆ ԳԵՂՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԻՍՏՈՒՄ
 ԵՆ ՎԱՅԱՆՕՅ ԵՒ ՍԱՀԱԿԱՅ ՀԱՅՈՑ ՍՊԱՐԱՊԵՏԱՅ ԵՒ ԱՄԵՆՈՅՆ
 ՍՈՒՐԵ ԱՐԱՅ ՈՐԷ ՄԵՌԱՆ Ե ՔՐԵՍՏՈՍ
 ԿԵԼԵՆԻ ԵՐԱՅԻՆ ԳԵՂՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԻՍՏՈՒՄ
 ԵՆ ՎԱՅԱՆՕՅ ԵՒ ՍԱՀԱԿԱՅ ՀԱՅՈՑ ՍՊԱՐԱՊԵՏԱՅ ԵՒ ԱՄԵՆՈՅՆ
 ՍՈՒՐԵ ԱՐԱՅ ՈՐԷ ՄԵՌԱՆ Ե ՔՐԵՍՏՈՍ

Մեն է սիրն Աստուծոյ քան զամենայն
 մեծութիւնս երկրաւորս. եւ այնպէս ան-
 երկիւղս ամենէ զմարդիկ՝ իբրև աստ-
 մարմինս. (որպէս անդասին ի սկզբա-
 նէ ի պետանեւ բաղում անգամ ի բազում
 պեղիս տիրումս Աստուծոյ) իբրև պիտո

ալիւ յան սուրբադիւ ըմբօնեա
 յոգիտ (լա յմիտմեն) անշունս զո- 16
 ղմնս իհարմարեալս, եւ յամեն ամս
 պնոն մեծացնի տշնի յոտարկս յոտ-
 րտն, (եւ յամեն յոգիտման յոտ-
 յմեծմտնիտս. եւ յամեն յոտարկս)

1-4 Հրոտից ամայ : Ը (abs. 92)՝ Վկայաբանութիւն սրբոց Վարդանանցն (եւ նոցին ընկերացն
 93) և այլոց նախարարացն և (abs. 93) ապարացն (abs. 93) Հայոց (abs. 9) որք ի Հրոտիս կա-
 րարացանս և և պատկեցանս յ) FST; Յերին հինգշաբաթին բարեկենդանին՝ Վկայաբանութիւն
 սրբոց Վարդանանցն և այլոց նախարարացն Հայոց : Ռ. և ԼԶ : արանցն և նոցին զարաւա-
 րացն T; ինգերորդ (+ կրկին C) անգամ ընդդէմ կալ Հայոց պատերազմաւ Քաղաորին
 Պարսից BC; Յերին բարեկենդանի հինգշաբաթ արն Վկայաբանութիւն սրբոց Վարդանանցն
 (Վարդանանցն K; + և նախարարացն ի պատերազմին M) DEJKMPQS; Պարսիցն պատերազ-
 մին սրբոց Վարդանանցն և; Վկայաբանութիւն սրբոյն Վարդանայ և այլոց իշխանացն
 Հայոց, որ անկան ի մեծ պատերազմին Պարսից N; Վկայաբանութիւն սրբոց Վարդանանց
 իշխանացն և զարաւարացն (+ Հայոց Ս՝ Q Ս՝; Վկայաբանութիւն սրբոց Վարդանանցն և
 այլոց նախարարացն ի պատերազմին U. 14 սիրն] սուրբն S. 15 մեծութիւնս BC, սիր A,
 abs. F] մեծութիւն; մեծութիւն + և զսիր O; երկուտորս BCD] երկուտոր; աներկիւղ BCDEJK
 LNPRQU Ս՝, abs. S; յմիտմեն. 16 մարդիկ Ս՝; abs. D; զմարդիկ + ի շարեաց LQ Ս՝, իբրև] որ-
 պէս DL, քան S; պանարմին JKLMPQT E L; դասմարմինս + զպարս հրեշտակաց CEFSTNO
 QRSTU Ս՝ E L, + զպարս հրեշտակաց BJKLMPQU. 17 որպէս + և զՍ; որպէս պի S; անդասին]
 անաստիւն A, անաստիւն T, անաստիւն B; ի] է DF E L, իսկ է G, abs. EJKLMPQS X; իսկ զբա-

5 վարսեալք և ցրուեսալք լինէին ի լեւնա-
 դաշար և յամուրս ձորոցն, և յորժամ պարս-
 հէին միմեանց դարձեալ (միւսանպամ)
 10 զմիմեանս սարսակէին մինչև ի մուրս
 արևուն. քանզի ոչ էր (կողմն որ յաղթե-
 ալ և) կողմն որ պարսեցաւ այլ քաջք
 ընդ քաջս ելեալ երկոքեան կողմանքն
 (ի պարսութիւն մարնեցան):
 15 ՅԹ, համցալ (ան Յցաճյոցնցն ձեպն մատնի յհրտիցրտան) տրտալ թատ ջան-
 քստնոլտա ըստ ճրգա՝ անոջ ջընձո, համլոլոմցա՝ անլոլա.

15 Բայլ քանզի անկեալ էր զաւուսվարն
 Հայոց ի մեծ պարսերագմին, ոչ որ գոյր
 (այնուհերև ի մէջ գլխաւոր) յոր (յեցեալ)
 ժողովէին գունդք մնացելոցն: Թեպէտ և
 15 բազում այն էր որ պարսեցան՝ քան թէ

տա), և անցալ ջանձնցալ ոլմնա տր-
 յընձտա մատց. և անմլոլոն (մտնոլո-
 նալ) ըստտմալ ոլցնցն, մոլոլոլոլոլ-
 ըցն և ջանձնոլոլոլոլ մտատ և ջըլտա
 և սոմալոլոլոլ յըլոլոլոլոլ, և և և և
 յըլոլոլ ըստտոլոլոլոլ ըրտմանցրտն, յըլ-
 ըլոլ (ճոլոլալ ըլոլոլոլոլ և) մոլոլոլ-
 նոլ յրտոլոլոլոլ, յըլոլոլոլոլ և յըլ-
 ըլոլ.

ջանն համցալ ըստտմալ ոլոլ յորն-
 ջանն սոմնոլոլոլ ճոլոլոլոլ ման ըլոլ-
 նա, (անմոլոլոլ) յըլոլոլոլ ոլոլոլ, համց-
 ջանցալ յըլոլոլոլոլ (ըրտալ) յըլոլոլ
 յըլոլոլ (և յըլոլոլոլ ոլոլ), համցոլոլ

նահարակացն L; ի սարսիկ BC. 11 հունուս D; Կազմալ D; էր abs. BDE; երկոցունց կող-
 մանցն (կողմանց B) B D Q, երկոցունց կողմանց K N O, կողմանց երկոցունց G Y, կողմանց
 երկոցունցն U] կողմանցն երկոցունց; անկելոց N O Q R S X Ն, abs. G J; որ A' B C E J K L N O P
 Q Y"] որք; մնացեալքն A' B C E S J K M N O P Q R S T Y", մնացեալն D, մնացեալ U] մնացեալք.
 1 վարսեալք] վարսեալ D J K N P, վանեալք Y"; ցրուեալ J N. ցնորեալ D; լինէին abs.
 C D F] էին G J; ի լեւնադաշարս Y"] ի լեւոն և ի դաշար D, ի լեւնադաշարս A' M N O P T, ի
 լերինս Q X, ի լեւնամէջս O, ի լեւնադաշարս U, ի լեւնադաշարս R, ի դաշարս B E G J, ի
 լեւնադաշար F J K, ի լեւնադաշար E. 2 և յամուրս A' D R T] ամուր; ձորոցն C D E F J K M P
 R T U] ձորոցն; յորժամ] որք R. 3 դարձեալ + անդէն BC; միւսանպամ՝ abs. A' D G R U Y". 4
 և մինչև B F O Q U X Ն. ; ի մուրս] ցմուրս F U X, ի մուրս D T. 5 արևուն BC] արեգականն;
 ոչ էր կողմն A' D, ոչ եթէ կողմն էր M, ոչ եթէ կողմն է Q T X, ոչ եթէ կողմ էր G J K L N U]
 ոչ եթէ կողմ է; յաղթեալ] յաղթեալն J. 6 պարսեցալ N; և + կամ B C E F M O P R S X ;
 7 կողմն A' D J M R T, կողմն էր K Q X] կողմ էր; այլ abs. S. 8 -S այլ քաջք... մարնեցան
 abs. A' D; քաջքն M T. 7 ընդ քաջք E J K M P R T; ելեալս D F L P; ելեալք P; և երկոցեան
 C E J K L M N P Q R S T U Y", և երկոցին Q, երկոցեան B] երկոցին. 8 զպարսութիւն R; մար-
 նեցան] խոսրովանեցան R. 11 Բայց] և L; էր abs. N; կարավարն] պարսպեան Ն. 12
 Հայոցն R; մեծ abs. Ն.; պարսերագմն F; ոչ որ գոյր B C S U X] ոչ գոյր; և և այնուհերև ոչ գոյր L
 Q Y". 13 այնուհերև abs. B; ի մէջ O, ի միջին Q, abs. B C D F] ի միջին; օ ի մէջ այնու-
 հերև O; և գլխաւոր F, ի գլխաւորս D, գլխաւոր ի միջին G J; որ D P. 14 գունդքն M R T,
 զգունդքն E J K P, գունդն L R Ն.; մնացելոցն abs. E J K L M P Q R T Y", մնացելոցն U; և abs. G J O.
 15 բազումք այն էին G J L Q Y", բազում այն էին D E J K M P R T; գունդք մնացելոցն
 A' - Թո զլոլոլ ոլոլոլոլ; արսեցալ BC, արսեցանն N O, արսեալ լինէին D; քան] զան]
 քանզի M; թէ որ D J K L N O T U Ն, թէ C S J P Q X Y", որ եթէ M, որ թէ F] որ եթէ.

მხოანს, აასკანს ცანთა ყრთესან,
 և (სასთა) . ანსკანტენს ი ფეტიხ
 არტიხა ქამორა არქარისს և բան-
 საყისს ი (სერა) բագომ գაუաოთე և
 բերტიფ, დორ և ոչ ոք ხუკ ათნოლ ღა-
 რქრ:

და გენჟმეგრეს ხედა მრავლოთა ჰვეთა და ციხეთა, რომელნი ვერვინ მი-
 ტხნუნა.

სი თჳთ სის ამოანდჳ ქაშ სანარა-
 რთჳს, (ორ მისქესს ი ფეტქისს ღაყარს-
 ყანს): შილაქესს მამლინენსჳ ქაშსს ღაყ-
 რანს ღარტირ ბრტონს և სრბჳ არამქქ:
 შილაქესს სოტიოთონსჳს ღაყარქესს სჳ-
 რქესს ხინსკრანსს არამქქ: (შილაქესს მ-
 ცონსჳს არქესს სერასქს ქსონს և სქესს
 არამქქ: შილაქესს მუქონსჳს) ღარქმან-
 ქესს მამორ ხინსკრანსს არამქქ: შილა-
 ქესს მქმარსენსჳს მქმარონსს ჰმარსასქ
 ფანს և სრტო- არამქქ: შილაქესს მარქ-
 რბრქონსჳს ღარქარსენს (სერსქ) სქესს
 არამქქ: შილაქესს მონსჳს მანთქეს

და მთომოლ იყვნეს, დალაკოთე უფ-
 რთახ იყვნეს რომელნი და მთომოლ
 იყვნეს, ვიდრელია არა რომელინი ში-
 ოსნეს, არამდე და მსგელ იყვნეს (ცა-
 ველსა აღვირსა), და შვედრიან ად-
 გორ აღვირ სიმეგრეთა ქვეყანისათა

და ესე ართან სახელსა მქნეთა მათ
 შიარხინგმულთან: სლოცვისსაგან მა-
 მუტენსთა ახოვანი იგი ვარდან ახ-
 ოცლა ცადმეტითა მოყრსებოთა; და მათე-
 სავისაგან სობხანთათა მავრიოდ
 მოისთათ სორენ ათვამეტითა მოყ-
 სებოთა; და განსავჯრევილი ტაქიატ
 ათვამეტითა მოყრსებოთა; და მათე-
 სავისაგან დიმიავსენთათა მბმენი მჳ-
 მავე ოცლათითა მოყრსებოთა; და მა-
 თესავისაგან ქაქბერთათათა შიარხინგ
 მოყრსებოთა მრავლითა; და მათესავი-
 სავან ვენთათათა ყრმაღ სქეს სანო-

1 მხოანს BCDFJKLMNPRQRTY"; განსთა] ანსთა Q, იანსთა EKPRTY"; აბს. 1, ანსთა U. 2
 რასთა ანსკანტენს] რასთა ღქს Y", რასთა ქ ანსკანტენს. B, რასთა C, რასთა F. შამ-
 ორე] KMNPT; և აბს. 925. 4 რაგომ] ათორ BC, აბს. DE; გაუაოთე BC; և ბერტიფ. ღაყარ
 აბს. B. 5 և აბს. DJK; ირ ირ ხუკ ათნოლ QY", ირ ირ ათნოლ ხუკ E]KMPR, ირ ათნოლ ოქ OX,
 ირ ხუკ ათნოლ ოქ U, ირ ირ ღარტირ ათნოლ D, ათნოლ აბს. 93] ირ ათნოლ ხუკ ოქ. 6 ხს
 ამოანდჳ BCDEQ, ამოანდჳ ხს PY"EL.] ამოანდჳ ხს; სანარასჳს L, სანარა-
 კასჳ K. 10 სანარასჳს + ორ (ორქ QX) ანქეს (ანქესს FPRSTY") ი ფეტქისს ი
 მხ მარტირადქესს LQY") ღაყარსენს F]KLMNPRQRSTXY", ორ ი ფეტქისს ღაყარს-
 ყანს ქაშ სანარასჳს U. 11 მამლინენსჳს G, მამლინენსჳს D, მამლინენსჳს E]JKP,
 მამლინენსჳს BFLMNOQX] მამლინენსჳს; ქაშს] ქაშ სანარასჳს LY". 12 ბრტონსს]
 სონს CN, և ქსონს B; և სრბჳ აბს. 92N; არამქქ] არემქქს S. 13 სოტიოთონსჳს CD]P
 SY"; ღაყარქესს სორქეს KEQY", სორქეს ღაყარქესს B9]NOSXEL, სორქესს U] სორქესს ᦁ
 ᦁ. 14 ხინსკრანსს C; არამქქ BO, არამქქ C; მცონსჳს] მცონსჳს E]KMOV.
 15 ქსონსს] ყრას-BC; არქესს სერასქ... არამქქ A'-მი აგრ ოცთხებდა. 16 მონსჳს D,
 მონსჳს] KMFRT, მონსჳს B, მონსჳს C, მონსჳს E. 17 ხინსკრანსს, ხინ-
 სკრანს G; არამქქ MOV. 18 მქმარსენსჳს O, მქმარსენსჳს X, მქმარსენსჳს D; მქმარსენსჳს DN, მქმარ-
 ასქ Q, მქმარსენსჳს KT. 19 ქსონს և სრტი] ქსონს BC; არამქქ O, არამქქ C; მარტირქესს S. 19-21
 შილაქესს მარტირქესს... არამქქ აბს. BC. 20 მარტირქესს] მარტირქესს LQY"; მარტირქესს D;

ქანის ბრეც არამრე: შაოქს ასდალ-
 გნაგ არგარს სრუქს სქნ არამრე: შაო-
 5 ქს სრთანსრყო კაილაჭაოქს წარექს
 სრქო: ზარაფარაოქს ს ოქნორაის
 10 არამრე : სქ (სრქსრქ) ოქნონ ს სქნ
 სნარაოქს, ონქ სნ სნამსნ სარა-
 რარონ სნოქს ს ოქნოქს კარარეგან:
 ს სარქონს ოქნს ს სქანს ს სქნო-
 სნაოქ ს ქორაქანსქორ სოქ სოქს-
 15 რარაოქ ოქნს, სოქ სქს სრქსრქ
 ოქნონ ს სქს, სქ ს ს სქნ სარქ-
 ს სქარაოქს (სქ) ოქნოქ ოქნონს
 ოქნოქ ს ს ოქნოქსანს კნსოქ (ორქ
 კარარეგან ს სქს: სოქ სქს სქ
 20 ოქნოქს): ს სქსარაოქს ს სქს ოქნ-
 სოქს სოქს ოქნოქს ს სქს (სქ)
 ოქნოქ ოქნოქ ოქნოქს ოქნონ ს ქორა-
 სკქსოქსოქს ოქნოქს:

თა მოყუსთა; და ნათესავით ანსავით)
 მართალი აღმონ შვითთა მთესებნი-
 თა; და ნათესავისავან სურჯანძთას(სა)
 წანმავებული ვარვან ორითა თქნი-
 თა ნათესავითა და აორვანეციითა მთ-
 ყუსებნითა. ესე წანჩინებულნი სანეოქ-
 დათქვილმეცნი (ადვილსა მას ბრძო-
 ლისასა დავცნეს), და ცხანნი დიდთა-
 ვან ნახანართა მასვე ადვილსა აღე-
 სრულნეს. და სახლისავან სამეფუთასა
 და სახლისავან არწინთაასა და სხუ-
 თა მნავალთა სახლისავან ოქნს ოქ-
 დანქვილმეცნი და სხუანი შვილს ოქნ-
 თეცნი, ოქნოქს სანეოქს მქნოქ
 არს წიგნსა მას კხოველთასა. ხოლო
 ერთბამოდ აღიოქსებნიან ათას ოქნო-
 თურაშეცნი, ოქნოქნი დიდითა მოქნ-
 წებითა მოისრნეს ზედა (წმიდათა) ოქ-
 ლესითა ქრისტესთა.

¹ ზოგიერთ ხეხსანში «წანჩინებულ ნათესავთა» რიგებში წინაუკმოთბა.

21 9 სომხური EP.

1 სრქს ოქნ; არამრე O, არამრე C; ასდალსოქს C, ასდალსოქს B, ოქნონს K M, ოქნ-
 თას E J P R, ოქნოქ L Q Y, ოქნოქს J, ოქნოქს Q S U X, ოქნოქს N, ოქნოქს A', ოქ-
 5 ნოქს G O, ოქნონს D] ოქნოქს; არგარ Q; არამრე O, არამრე C. 3 სრთანს-
 რყო A', სრთანსარა E J K P, სრთანსარა R S T, სრთანსარყო O, სრთანსყო D, სრ-
 თარყო D G J, სრთანსყო F] სრთანსყო; სოქს D. 4 ზარაფარაოქს B C N, ზარ-
 აფარაოქს D O; ოქნონს E S, ოქნონს Y, ოქნონს N, ოქნონს O; წანმავ-
 ებული. ოქნოქს L Q U Y; ს სქნ სარაოქს ოქნ A'-ში ოქნ სქნოქს; ოქნ აფ. D G J;
 ოქნ] ოქნ O, ოქნ N, ოქნს E J K M P R T, აფ. B C; ოქნოქს] ოქნ D G J, ოქნოქს P; სარ-
 რარონს A' U X, სარარარაოქს D, სარარარაოქს E J K M O T, სარარარარას B C S, სარარარ-
 რარას G J] სარარარას; ოქნ ოქნ... სარარარას აფ. L Q Y". 7 ოქნ ოქნს B C M S T U X; ოქნ-
 10 ოქნ აფ. L Q Y"; კარარეგან + ოქნ ოქნოქს L Q Y". 8 სარქონს აფ. B; ოქნ A', აფ. B;
 ს ოქნონს აფ. M Q T U X Y"; ოქნონს აფ. L; ოქნონს D, ოქნონს L Q Y". 9 ოქნ აფ.
 B C E J K L P Q R T Y" ოქნ, ოქნ A' D G J N O U X; სარარარას ოქნს B C J L M Q S T U X ოქნ.] სარარარ-
 რას ოქნს D O R Y". 10 ოქნ] ოქნ U X, ს ოქნ ოქნ; სრქსრქ ოქნონს ს სქს + ოქნ L Q Y". 11
 სქს B C E R; სქს სარქს] სრქსრქ G J. 12 ს სქარაოქს აფ. D; ოქნ D L Q, აფ. J, ოქნ B C]
 ოქნ; ოქნონს D L Q. 13 ოქნ ს A' D G J Q; აფ. Y"; ოქნონს E J K L M P R T] ოქნონს-
 15 ოქნ; ოქნოქს X, ოქნოქს A', ოქნოქს Y"] ოქნოქს; ოქნოქს ოქნ] ოქნონს L Q; ოქნ A' D G J Q, ოქნ ოქნ ოქნ ოქნ; ოქნ ოქნ

Իսկ յուրացելոցն անկաներ (յայնժ աւուր) երեք հազարք (հինգ հարիւր) քառասուն և չորք (արք: Ինն այր ի նոցան) ի մեծ պարուստորացն էր, վասն որոյ և (կարի) յոյժ ի խոր խոցեցաւ Մուշկան Նիսաղաւուրք: Մանաւանդ իբրև երեսն վանհնարին հարուանն և վնասարիկ իւրոյ գնդին քան զհայոց, բեկաւ (անկաւ զաւրուծին ուժոյ նորա: Իսկ էին ի գնդին հայոց մասն ինչ) յամբողջի, և երթեալ վաւրն Պարսից'եր - դունն արարեալ զաւ ի խաղաղութիւն, յորոյ և կեցաւ² հրամայեաց ապանանել ի նոցանէ երկերիւր և երեքրպապան (այր), որք ալաղակէին և սսէին «Գոհանամք վքէն քեր Աստուած մեր. Վի միւնչու»

եւ լաւ լինիցապէս յառաջ, իսկ յուրացելոցն անկաներ (յայնժ աւուր) երեք հազարք (հինգ հարիւր) քառասուն և չորք (արք: Ինն այր ի նոցան) ի մեծ պարուստորացն էր, վասն որոյ և (կարի) յոյժ ի խոր խոցեցաւ Մուշկան Նիսաղաւուրք: Մանաւանդ իբրև երեսն վանհնարին հարուանն և վնասարիկ իւրոյ գնդին քան զհայոց, բեկաւ (անկաւ զաւրուծին ուժոյ նորա: Իսկ էին ի գնդին հայոց մասն ինչ) յամբողջի, և երթեալ վաւրն Պարսից'եր - դունն արարեալ զաւ ի խաղաղութիւն, յորոյ և կեցաւ² հրամայեաց ապանանել ի նոցանէ երկերիւր և երեքրպապան (այր), որք ալաղակէին և սսէին «Գոհանամք վքէն քեր Աստուած մեր. Վի միւնչու»

¹ ամեն վայրէջքով ցցված ձայնով ձայնով բնութեան մոտեցումներ:

² 91, 10 - Գրքի մասին և նոյն ժամանակի մասին:

Կարգեցան ի նմին աւուր A', ի նմին աւուր և նորա կարգեցան LQY", կարգեցան ի նմին աւուր D, և ի նմին աւուր GJ] ի նմին աւուր; ի մեծ պարուստորին A'BCD GJ] LMN OQRTUY", ի մեծ պարուստորին S] մեծ պարուստորին: 15 պարուստորին + կարգեցան BC; և] որ (որք Y") և LQY"; միասնապէս C E S J] K M N P R S T; լինին B, լինի A' G J E L, abs. LQY" [լինին; ամենայն C E J K M P R T E L, ընդ ամենայն O, abs. A' D J] ամենայն: 16 հազար և A' C D J K E T E L] հազար; և վեց] ու վեց] T; այր abs. J K L M N O P Q R T X E L: 17 որք A'; մեծով D: 17-18 որ մեծաւ... Բրիստոսի abs. B E S J] K L M O P Q R S T U X Y"; մեծաւ... Բրիստոսի] ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյ և սուրբ հաւարոյս պարուստորեցան և կարգեցան ի Բրիստոս Զիստոս D, վասն սուրբ հաւարոյ ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյ պարուստորեալ կարգեցան ի Բրիստոս A'.

1 իսկ... անկաներ A' Զո ճճճ յոյժով; յուրացելոցն D] ի կողմանէ անհաւարիցն LQY", ի կողմանէ ուրացելոցն ազգէն O, ի կողմանէ ուրացելոցն և հեթանոսաց լլ.] ի կողմանէ ուրացելոցն; անկաներ] որ մեծան D, անկանէին], անկան G J L Q Y"; յայն] M. 2 հազար] M N E L.] հազարք; հազարք + և C E J M P Q T; քառասուն A' B C G J N] և քառասուն. 3 չորս B C G J; արք A' S U X, abs. G J] այր; արք + և սլլ D, + և G J L O Q Y"; այր abs. G J; ի նոցանէ abs. A' D G J. 4 ի մեծաւ B C L Q Y"; պարուստորացն B D G J] N O S U X] պարուստորաց; ի] էին L, abs. D G J S. 5 որոյ և] այնորիկ BC; և abs. A' D G J Y"; կարի + իսկ O; յոյժ] իսկ E J K L M N P Q R T, abs. Y"; խոցեցաւ ի խոր և, ի խոր խոցեցաւ N, խառվեցաւ D, խորեցաւ C, ի խոր խոցեցան U, խոր խոցեցաւ B. 6 Մուշկան A' C E K L Q S U X Y"; Նիսաղաւուրք A', Նիսաղաւուրքն J K M P R T, Նիսաղաւուրք B G J N E L, Նիսաղաւուրքն D, հնարին իսաղաւուրք C, Նիսաղաւուրքն E; Նիսաղաւուրք + որ զարնապերն էր զարնոն Պարսից և; մանաւանդ] առաւել Q, abs. A' D G J. 7 իբրև] յորժամ և Q, զի A' D G J; վանհնարին abs. B C D G J] զեթն պարիկ A'; զհարուստ A' B C D G J. 8 և ինչ պարիկ abs. C F A', երեքրպա-

չէն էլ եկեղեցիք և անբակ փամբը
 վկայից քոց և միաբան սուրբ ուխտ եկե-
 ղեցույ առաքինացեալ, արժանի արարեր
 զմեզ կոյմանդ երկնասորի և հաւասարե-
 5 սնս զմահս մեր ընդ մահ քաջ նահապար-
 կացն, և խառնեցի արինս մեր ընդ սր-
 ին անկեալ (վիրաորացն), և հաճեց-
 ցիս ճէր ընդ եկեղեցիս քո՝ բազմութեամբ
 (կամաւոր) գուարակացս (որ ելանն ի
 10 վերայ սուրբ սեղանոյ քո)»: (Հայաստա-
 ցեալ անդէն ի պեղորձն) կարարեցան
 (երկերիք երեքստասներէն ի Քրիստոս,
 վասն որոյ) յանխնայ յուզէին. և զգրեալ
 գունդ մի ի Տայս (գնդին) Պարսից և ի
 15 գրիւս երկուս զեկեղեցիսն այրեցին:
 Եւ զի մտնէր շրջեալ մատ, ժողովութեանց
 նախ լուսնաբանս, և ստեղծեալ մտն
 (հոմելանս) ընդ իննս
 20 և (կամակարութեամբ) յաղթեցին ի վերին

օրհարցես: Քեզմարտեալ ջոյն քեզմարտեալ,
 Եւ զի մտնէր շրջեալ մատ, ժողովութեանց
 նախ լուսնաբանս, և ստեղծեալ մտն
 (հոմելանս) ընդ իննս
 20 և (կամակարութեամբ) յաղթեցին ի վերին

Կրկ Գ, Երեսման Ը, Գրեց Ծ, Գրեց Ծ, Գրեց Ծ [KLMNOPQT], Իւրոյ, Ե գնդին իւրոյ A'GJ, գնդին
 իւրոյ և միաբանի D, իւրոյ գնդին և միաբանի BC; գնդին] վարացն Ե; գնայոց DE LQRUV գնայ-
 ոցն. Գ բեկալ... ուժոյ իւրոյ abs. A'D; Ե անկալ բեկալ BC; և անկալ LU, անկալ abs. GJ; վարու-
 թիւնն S; ուժոյ նորա BE [KLMNOPQRXY" ուժոյն իւրոյ Ն, իւրոյ ուժոյն UX, իւր J, abs. GJ]
 ուժոյն իւրոյ; մատա. 11 երկուսն արարեալ abs. A'. 12 ի խաղաղութիւնն D. 13 որոց A', որք D;
 հրամայեաց ապանանել ի նոցանէ A'] ի նոցանէ D] սուր երեալ ի վերայ կոպորեցին. 14 երեք-
 րասան] րասն և երեք A'. 15 ուրք + միաբան D, աղաղակէին + ամենեքեան A'; որք աղաղա-
 կէին և ասէին] աղաղակեցին ամենեքեան և ասեն Ն. 16 դի abs. D'.

1 եկեղեցիք + մեր D; րահար DF. 2 վկայից քոց D] abs.; ուխտ սուրբ FN; միաբանս և եկեղեց-
 ոյ abs. D. 3 և առաքինացեալ A'Ն. 4 և D'Ն] abs.; հաւասարեցես զմահս D'Ն.] հաւասարե-
 ցիս մահս. 5 ընդ մահու FN, abs. D. 6-7 և խառնեցի... վիրաորացն abs. D. 7 հաճեցի D'Ն,
 հաճեցի A'. 8 քառան A'; ընդ եկեղեցի FN; քո] իւր A'D'Ն. 9 կամաւոր A'D] abs.; գուարա-
 կաց D, գուարակացն A'Ն, որ A'D. 10 սեղանոյս A'Ն, եկեղեցույ D; քո] զայս A', abs. Ն,
 անկով A'D'Ն.; ասացեալ անդէն D] abs. 11 կարարեցան A'D] abs. 12 երկերիք և երեք-
 րասանքն A'Ն., երկերիք երեքստասներէն արանցն որ կարարեցան FN, abs. D; ի Քրիստոս abs.
 D'Ն.; ի Քրիստոս վասն որոյ A'-ն չլծւո՞ւ ոյտեղծո՞ւ. 13 վասն որոյ յանխնայ յուզէին abs. Ն.;
 անխնայս D; յուզէին և A'-ն չլծւո՞ւ ոյտեղծո՞ւ; գրին Ն. 14 գունդ մի- լո՞ւսն A'-ն ճիշտաց
 չլծւո՞ւ մոլորացո՞ւ. 14-33) գունդ մի ի Տայս գնդին Պարսից... փարսապական ասանէին յաշ-
 խարէն ներդրուեցա՞ւ Ն-ն. 14 գնդին Պարսից abs. D; և ի գրիւս երկուս զեկեղեցիսն abs. D:

զարուծենէն գնդին Պարսից) և կորորեցին
 զբազումս ի նոցանէ, և զբազումս փախս-
 րական անէին յաշխարհէն: Եւ յայդպիսի
 յանդուզն յարձակմանէ՝ (միայն) երանելին
 Հմայեակ, եղբայր սպարապետին Հայոց,
 անշափ քաջութեամբ մարտոցեալ կապա-
 րեցաւ ի վերայ (սուրբ) ուխտին միւսբա-
 նուծեան: Եւ այլքն (ամենեքեան) ողջա-
 դամ (սպրեալք) երթային զհեթ փախս-
 րակաւնին: Եւ իբրև այս եղև, դադարե-
 ալ լինէր գունդն՝ Պարսից ի մարդասիր-
 ութենէն ֆրիստոսի յամենայն րեղեաց:
 Եւ այլք բազումք մարտեան ի վերայ ուղ-
 դափառ (և սուրբ) հաւաքոյ և յաղթե-
 ցին, և ի ֆրիստոսէ ընկալան պսակն
 անապական, յորում ժամանակի և երանե-
 լին Գարեգին յաղագս (համարձակ)
 զֆրիստոս քարոզելոյ <եկաց> առաջի թա-
 գսորին: Բարկացեալ թագաւորն հրամայ-
 էր կապել ուրիշ և (կապել) ձեռաք գեր-
 կեամ շարչարեալ և հանեալ զըրբութիւնն
 ի նմանէ ընկալաւ զվճիռ մահու վասն
 անուանն րեւան: Եւ բազումք (և այլք)
 վկայեցին ի Հայաստան աշխարհի, որոյ

նոտա, զա մոտենցե թրաջաւնի մտոցանն,
 զա ճոճըննից մեղոց պցնեց զիսկանոտ,
 (զա թրաջաւ զեոն թցեցեմանաւ զանդի-
 ւոն մատ). զա շրուցեալ մատ ճոճուլա-
 տա շինա եղծարի ոցի Յիմայք, ժմաք և 5
 մեթա սձաձեցեոսաք, (զանդէլա մատ թ)
 յեսաճոմեմտա սիմքնոտա Յձրձուրա (ձցեց-
 տա) մատ զա զըրեւնոյ (ձորջըլեսայք) ման
 Նեղա զըրեւնոսա, ճոճըննի զըրեւնոյ
 (Նեղա ի միւրա զըրեւնոսա). Եւ լուսնեյա 10
 նի մոլիկըլըլաւ զըրեւնոսա մեթոտա
 մատ. զա զիտարձա զեց (պոլցըլո) զվճն,
 զանցեոնց զըրեւնոսա սձաձեցեոսա Յիմայք-
 նոտա զմտոնեմտա պոլցըլոտա զը-
 զըլոտա, ճոճըննի (թրաջաւտա) զեւանի 15
 թրաջաւնի զըրեւնոսա մատոնա սաճ-
 իմընոցեոնեմտա զա միւրեց զըրեւնոսա յե-
 ճընըլոցեոնա ֆրիստոս Յիմայք, ճոճ-
 ձըլոն ի միւրա զարիցի ի զըրեւնոսա զը-
 ֆրիստոսնա ի զըրեւնոսա ի զըրեւնոսա 20
 զա զըրեւնոսնա ման մեթմ զա ճոճեմա Յի-
 ճըննա մոն յըրոտ զա զըրեւնոսա, զանաձա
 ոցի զըրեւնոսա զա զըրեւնոսա զըրեւնոսա մոն
 զան, զա մոլըլա ոցի զըրեւնոսա զըրեւնոսա

15 արեցին. և երկուս եկեղեցիս գունդն Պարսից D. 18 րեւին դայն D] գիրպոցին FN. 19 ար-
 ձակեցան D; թընամեացն] նոցա D. 20 կամայկարութեամբ D; Յնձուցն.

1 Երեւնոսա Պարսից ի վերին զարուծենէն D; կորորեցին ԵՏ. D. 2 ի նոցանէ + սպանին
 D; քարաքարական FN. 4 յարձակմանն D, յարձակմանէն Ջ.; միայն D] միոյն. 5 Հմայակ F,
 հմայեակ D; սպարապետին D; Հայոց + վարդանայ Ջ. 6 անշափ] յանխնայ DՋ.; մարտ-
 ցանեալ D; կարտրեցաւ + նահարսութեամբ DՋ. 8 ամենեքեան ԵՏ. D, ամենայն Ջ. 9 սպ-
 րեալ D. 10 Եւ իբրև D] իբրև; այս] այսպէս D, այս այսպէս Ջ.; եղև] կարտրեցաւ DՋ.;
 եղև + սպա FN. 11 լինէին D; դադարեալ լինէր] դադարեցին Ջ.; գունդն] գարն D, զարք
 Ջ. 12 յամենայն րեղեաց ի մարդասիրութենէն ֆրիստոսի D. 13 մարտեան հըմայքիս և ուղ-
 դափառ հաւաքովք ի ֆրիստոս D. 14 յաղթեցին ի ֆրիստոս ԵՏ. D. 15 Եւ անապական
 զսակն FN. 18 Եւ զֆրիստոս քարոզելոյ համարձակութեամբ D. 19 բարկաւ և հրա-
 մայեաց կապեալ D. 20 կապեալ F. 21 հանեալ FN; գերկեամ + մի DFN. 22 վասն
 անուանն րեւան] ի ֆրիստոս D. 23 և բազումք] բազումք; և այլք ԵՏ. D. 24 վկայեալք
 FN; աշխարհիս D; աշխարհի + վասն անուանն րեւան D.

2 Եմոն թցեմտ զըրեւնոսա ճոճըննի.

ანოანքს ყრხა სს ჩ გრუ კნსაგ ჩ ფანო
(ს ჩ ფიქორქის ჰაერ ს) ჩრქოქ (ს სორე
ზიქოქს აქძა ს შიქო ს) ქარქანსა
ქარქანსიგ, ამქს:

- 5 თა მართლითა წმოდისა სამეჭისაჲთა, რომლისაჲ არს დიდებაჲ) უკუნითი უკუ-
ნისამდე, ამქს.

ტშისა. და მრავალნი იწამნეს ქუეყა-
ნასა სომხითისასა სადიდებელად ქრის-
ტესა, რომელთა სახელები წერილ არს
წიგნსა მას ცხოვრებისასა (აღსარები-

1 ირქი ანოანქს... კნსაგ აბს. D. 2 ფიქორქისა D; ჩ გრუ] ჩ ფიქორქისა F. 3 ა ზიქო-
ქისა სრქი D; ს შიქო აბს. D. 4 ქარქანსიგ აბს. DF; ამქს აბს. F.

5 იხილეთ *ჲრხაჲრხი*, *აზაჲქერ* *აზნოსა* (*ჲაილი*
ლ) *უნნჲოღობჲამჲ* *საჲსარაჲრ* *ღონ* *և* *ყიქ*
հրովարարակ *აჲაჲქ*. «*შაღկերჲქ* *ჲაჲარო-*
აზոց *հაზაჲსარ* *և* *ჲარჲჲაჲიց* *არჲჲაჲქ*
 10 *აზ* *սիրԷլի* *ճառաჲյա* *մեր* *ազարուդ* *և*
ազამիկ *հեճեալսդ* *աշխարհիդ* *Հայոց*, *որ*
ի *մարուդի* *էք*, *ողջոյն* *հաჲսց* *է* *ի* *մերղ* *ყեր-*
ուղղենէս: *Յիչեցաք* *զվասարակս* *ձեր* *և*
զքաղութիւնս, *որ* *აზ* *թշնամիս* *մեր* *և*
 15 *ყამիძք* *ყარուով* *არճակել* *զձեք* *ჲაჲ-*
სარհն *ձեր*, *զի* (*ყენსეაլ* *եղբարց* *ձերოց*)
აზაჲს *ყოღობჲაჲց* *ի* *ճառაჲյოღობիւն* *մեք*,
միჲայն *զի* *ყოღობ* *հაჲსაჲსიց* *էք* *ი* *ყოღ*
არჲოღ»:

15 *Յყავთ* *მგერთა* *მიճართ* *ჩუენთა*, *და* *გუენგձავს* *ձაგოვიտა* *ჩარղოგზავნա* *თქუენი* *ქუე-*
ყანადք *თქუენდა*, *რადთ* *უფროაზად* *ინებოთ* *მსახერგձა* *ჩუენი*. *Ձի* *տիქრაფთ*
მთხლვა *զ* *ვარად* *სამეუფოდ*».

ლავიშკვდრნეთ (საუნჯენი საუკუნენი).
 ესე რაჲ იხილა მტერმან ჭემმარიტევი-
 საზან ეშმაჲმან გუნდისათჲს აზნაურთა
 სომხითისათა, რომელ არიან საზეპურ-
 ნი მონანი ქრისტესნი, მიავლინა მათა
 ზავუვით წარჩინებულთ ვინმე და მიწერა
 წიგნი ესრეთ: «*გზდავერდის მიერ* *სწა-*
რისა *ღმერთთა*. *აზ*. *და* *მეფეთ-მეფოსა*
საყუარელთა *მონათა* *ჩემთა* *აზნაურთა*
და *ჩინებულთა* *მკედართა* *მიმართ* *ქუე-*
ყანისა *სომხითისათა*, *რომელნი* *ნაწილი-*
სა *ჩემისანი* *ხართ*, *მშვლად* *თქუენდა*
უფლებისა *ჩემისავან*. *მოვიცხენენით* *შრო-*
მანი *თქუენნი* *და* *სიძვეენნი*, *რომელი*

ჯარანარჲა *DOTPB.*] *ჯარჯარანარჲა*; *ღანანყ* + *և* *ღანანა* *HNOPB.*; *ღანანყ*] *ღანანარ* *և* *ღანანა* *DT.*
 16 *ճառանգեսեն* *O*, *ճառანգեძ* *DT*; *արო* *DHOTPB.*] *აჲ*; *ჲო* *არქხა*] *ჲა* *არქხარქხარ* *H*, *ჲო*
არარქა *DTPB.* 17 *լինერ*] *ინანყ*, *ორ* *է* *ინ* *PB.*; *ճշարყოღბան* *թշნამի* (*թշნამი* *PB.*) *NOPB.*;
ճշարყოღბան *թշნამი* *DT*] *թշნამი* *არყოღბან*. 18 *შაყაღორ*] *შაყაღორ* *NOB.*;
զაღყოღბან *DNTPB.*; *զაღყოღბან* *O*, *զაღყოღბან* *აღყოღ* *F*, *զაღყოღბან*
აღყოღ *GJ*] *զაღყოღბან*. 19 *ორ* *է* *ინ*] *և* *N*, *იორ* *և* *է* *O*; *է* *ინ*] *և* *DT*; *სեფასკან* *ES*, *სե*
ქასკან *PB.*; *ճառայ* *O*, *ճაռայ* *DFNTPB.*] *ճაռայ*.

1 *ჲრხაჲრხი*] *ჲარყოღბ*; *FN.* 97, 14-98, 1 *զი* *სიყაღორ*... *ճაռայ* *ჲრხაჲრხი* *abs.* *MQXS*
UWXZ; *აზაჲქერ* *S*, *არճაკ* *FSTNCPB.*, *აჲყა* *აზაჲქ* *QUWXZ*] *აზაჲქ*; *სოთა*] *იქსანან*
Հայոց *WZ*; *აზნოსა* *ჲაილი* *և* *უნნჲოღობჲამჲ* *abs.* *Q*, *ჲაილი* *և* *უნნჲოღობჲამჲ* *DT*] *ჲაილი*.
 2 *საჲსარაჲრ* *ღონ* *FN OUXPB.*, *ჲარადარ* *Հայოց* *Աყოღ* *Q*, *ღონ* *საჲსარაჲრ* *QRVZ*] *ჲარ-*
სარაჲრ *ღონ*; *ონ* *GJ*, *ონ* *FK*; *և* *abs.* *S*; *ყრქ* *FGJ*, *ყრქ* *Q*. *Յაჲაჲქ*] *ორ* *ინ* *არქხარქ-*
ქაჲ (*ჲაჲ* *არქხარქ* *N*) *NQ*; *საჲსარაჲრ* *DFSTMRSTX*, *ჲაჲსარაჲრ* *UW*, *ი* *ჲაჲსარაჲ-*
რქ *Z*. 4 *აზაჲსარ* *T*; *არჲჲაჲიց* *არჲჲაჲი* *Z*. 5 *և* *აზ* *R*; *სირქხარ* *O*; *ճაռაჲյა* *մერ*] *ճა-*
რაჲյა *QR*, *არქხარქ* *WZ*, *ճაռაჲյო* *և* *აზ* *MOSUX*; *մერ* *აზ* *WZPB.*; *აღყოღ* *MORUW*
XX, *აღყოღ* *Q*, *აღყოღ* *S*, *abs.* *DT*] *აღყოღ*, *6* *և* *აღყოღ*] *և* *აზ* *ճაռაჲյო* *և* *აღყოღ*
WZ; *აღყოღ* *FMQUX*, *აზ* *აღყოღ* *DOTWPB.*] *აღყოღ*; *հეზეაլს* *MORSUWXZ*, *հეზეალ* *DFNT*
PB., *հეზეალ* *Q*] *abs.*; *ა* *Հაიოց* *აშխარհი* *MNOQRSUXPB.*; *აშխარհი* *Հაიოց* *GJ*, *Հაიოց* *აშ-*
სარհი *WZ*, *აზ* *Հაიოց* *აღყოღ* *DT*] *აშխარհი* *Հაიოց*. 7 *მარქ* *O*; *ողჯონ* *հაჲსც* *DNOT*
PB.] *հაჲსც* *ողჯონ*; *ყოღობ* *S*; *ი* *მერղ* *ყოღობ* *abs.* *WZ*. 8 *იქხარქ* *M*; *զվასარ*
DKSTZ, *զվასარ* *E*; *ձեր* *abs.* *RSUX*. 9 *զքაღობ* *MNRSUW*, *զքაღობ* *DT*] *զ-*
քაღობ; *აზ* *թշნამი* *DMORSTUXZ*, *ი* *թշნამი* *WZ*. 10 *ყამიძ* *WZ*; *ყარყოღ*

(Արդ) իբրև լուսն զհրաման թագաւորին և զբանս նախարարին, (այնուհետև) գիպացին զգաղարածիգ նեպս թշնամոյն, որ հանապազ մարտնչի ընդ ծառայս Աստուծոյ, յուղի անկեալ գնացին և հասեալ ի կիցս ճանապարհին, որ զարանէր յաշխարհէն Հայոց, խորհուրդ աստուածային շնորհացն ի վերին զարութենէն ի մէջ անկանէր: Եւ ժողովեալ Կրիստոս Գնունի իւր ազարաքն (և Կէր Մանածիր Ռշպունի) խորհուրդ կալան առ ժիմեանս առ սկսան ասել. «Մեք գիպեմք, զի կոչէ զմեզ ամբարիշտ թագաւորն, զի հնազանդեցուցէ զմեզ իւր խաւարային խորհրդոցն, և արասցէ զմեզ խաւար փո-

շտարցս յեմա ծրծանեմա՛ւ ոչո մեցոսա՛ւ զանոցոյս մուցիմքուսա միսցան, ցլոնեմա ցնցնց Եղիմալ-ճոյտոցեմքուսա ոսարեմ թերոսանի, զոմքուսա մարալոն թծրծանց մոնատա զմտոսատա, յարեմարտնցն ցնա- 5
 սա. զա շտար միոյննցն ցանսայոցոցուսա ցնատանս, զոմքուսա ցանցմտոցնո՛ւ զա ճլլարտա՛ցն ճոմեոտոսատա, ցանո՛ւնեցն ճալմնտո՛ւ տա մալլոտա, ճեցարձա- 10
 մա՛տա ժալոտա, զա թեյոցոնեմա յալալ- ման անճոմ ցնեման տշննի ճնեալոնի, զա ժեմքն յրտոյրտան զա ոյցեցն ճոցոյրդ: «Իրոյն յիցոտ, զամքոյ միոյննցն Իրոյն յիցն յիցն յալալա՛ւ ոչո մեցո՛ւ, զա՛տա զաճոյս- 15
 մարհիլոնցն Իրոյն տշննա ման զաճնեցոյ-

ԲԲԳԴ, Մեծով պարտով և ճոխութեամբ ԾԹ, Մեծաւ պարտով և ճոխութեամբ ՈՍԲԵ.] Մեծաւ ճոխութեամբ. 11 զճեզ սօճ. Ն; ճեր + զճեզ Ն; զի սօճ. Ն, զոր Օ; Կրեսանեղով ՄՂՂՏՍՄՄՄՄ. 12 առաւել + ևս զի Ծ, առաւելեալ զի Թ; փոթացցին ԾՄՆՂՂՄՄՄՄ] փոթացցին; ի ծառայութիւն մեզ Բ, ի մեր ծառայութիւնն Ն, ի մեր ծառայութիւնս ԾՂՂԶ, ի մեզ և ի մեր ծառայութիւնս ԲԵ.] ի մեր ծառայութիւն. 13 փոթով + այսր ԾԹ; հասցեն ՄՂՄՄ, հասցին Տ, հասանիցին Ղ, ի դուռն արքունի սօճ. ԾԹ. 14 արքունի] արքայի ՕՄ.

1. լուսն Թ, ընթերցան Նոքա ԲԵ; զհրաման ԾՄՈՒՄՄՄՄԵ, զբանս ԲՅՄՂ, բան Տ] զհրամանս. 2 զբան ՄՄՄ, ի բանից Ղ, զպարագամս ՄՂ, սօճ. ԲԵ, նախարարին սօճ. Օ, զնախարարին ԲԵ, նախարարացն Բ, ճնախարարին Թ; այնուհետև + և Օ. 3 զգաղարածիգ սօճ. ԾԹ, զգաղարածիգ Մ; զնեպս ԾԹ; թշնամոյն] շարին ԾՄՈՂՂՂՂՄՄՄՄ. 4 մարտնչիւր ՄՂ; ծառայան ԾՄՂՂՄՄՄՄ. 5 գնային ՄՂՂՄ; հասեալք Թ, հասին Ծ. 6 զգաղարանիւր ԾԲՂՂՂՄՄՄ, զպարտեանէր Ն] Կանէր. 7 ի յաշխարհն ԳՂՄՄ ԲԵ., յաշխարհէն ԾԲՄՆՈՒՒ, աշխարհին Ղ] յերկիրն; յաստուածային ԾԹ. 8 շնորհաց ՂՄՂ; Կ ի վերին շնորհացն Մ; շնորհացն ի վերին] խորհէին Օ; ի վերին զարութենէն ԾԹ, ի Կրեստութենէն վերին զարութեանցն ՆՕ, ի Կրեստութենէ վերին զարութեանն ԲԵ., ի վերին Կրեստութենէն զարութեանց ՂՄՂ, ի վերին զարութեանց Ս, ի զարութեանցն ՄՄ, ի վերին զարացն Մ, վերին զարութեանց Ղ, վերին զարութենէն Մ] ի վերին Կրեստութենէ; ի վերին զարութենէն սօճ. ՂՏ. 9 Արոմ և Գնունի ԲԳԴ] Արոմ զդունդն յօրով ՄՂ; ազարովք Բ, ազարովքն Բ/ԲԵ.] ազարովքն; և Կէր ԾՄՆՂՂՄ] և; Մանածիրին Ռշպունի ԲՄ, Մանածիր Ռշպունի ԲՂ, Մանածիր Ռշպունի ՄՂՄ, Մանածիրին Ռշպունի Օ, Մանածիր Ռշպունի Ն, Մանածիր Ռշպունի (Ռշպունի Ծ) ԾԹ] Մանածիրին Ռշպունի. 11 Ռշպունի + իւր ազարովքն ԾՄ ՂՂՂՂՂՂ, + իւր ազարովքն ԿՆ, + իւր զնդան ՄՂ, իւրովք ազարովք ԲԵ, խորհուրդ կալեալ ԾԹ; խորհուրդ կալան առ ժիմեանս] աստուածային շնորհացն Ն. 12 և սկսան ասել այսպէս ՌՆ ՕՂՄՄՄՄՄՄՄՄ, և ասեն այսպէս Տ; ասեն Ծ] և ասեն; մեք սօճ. ՄՂ; գիպեմք + զպիղծ և զանասնէն թագաւորն ԾՆՈՒՒ ԲԵ. 13 զի + վասն այնորիկ ՕԲԵ.; զի սօճ. ՆՄՄ; կոչեր Մ; ամբարիշտ թա-

ბელ მბრეილ. იქ ვარძირთა (კაიძი-
მანაკლთა) მარბლანტა რაფ ბაჟის სერ-
ფი უმბრეილანტა ირ რაფ. სწი სრქსიჲ
კაჟსუანტ, ირ საყანანტნ ვმარბინ ს
ვოფინ იქ კარინ საყანანტლ: სკომბტყს
კანბან სრარბთა ვბნტყანსა სრფი სრ-
რორბოქმანს, იქს ბრბთა ვმარბინ კაჲ-
ქაარბინ ჰაჟიგ:

სამგებანა მბოლანსა და უკუ მობქცეს მქეყანად სომხითისა.
ჩუქ (საყა) რანბთა რანბანს ირბონს
არბონს, არბანტერ ვონიქ რაგონმ ვქსი
სოყა. ს რანბანს ვონბთა ვსოთა ვსომ-
ნტნსანს სრბლ საყანანტლ: ჩუქ სრფი
ბრანბტლანტა რანბთა ქსრქსინ ჰაჟიგ
კაჲქაარბინ სნბანსაგბთა, ს ვარბთა ს ვაჲ-

ჟამ ერთ შუებას ცოლვითა (და თქუეს):
«არა შევძრწუნებთ მოწყუეღისათჳს
კორცთაჲს სიბყვსაგებნ მბოლანსა სსა
სარბინსა, რომელსა იტყვს: სუ ვემი-
ნინ მათვან, რომელთა მოწყვლენენ
კორცნი (თქუენნი), სოლო სულისაჲ
ვერ შემძღობილ არიან მოკლვად». და
ანბს სუდა შევედრნეს თავენი თუნნი

და ვითარცა მიიწია ჰამბავი ესე კა-
რად სემუფთორ, მარავლინა ვუნბომბა-
ვლი შემღვობად მათსა. და ბრბანებდა
მისცა მათ ყოველთავე მახვლითა მბ-
სრვან. სოლო მბოლანსი იგი და სეგბანნი
რავანს მობწინეს მქეყანად სომხითისა,

ყბანს მბრეილ U, ჰრბონს მბრეილ M, მბრეილს მბრეილ R, მბრეილს მბრეილ W, 15 მან] მანბი 2; მანბთა DJMN.

1 მბრეილ DMORSTUWXZPB; ვარძირთა DFKHBTX, ვარძირთაჲ MNOPB, ვარ-
ძირთაჲ P; სომბანბანტყს Z, კარბანბანტყს W; კარბანბანტყსა + სბნვოლი W. 2
მარბონს H, მარბონს W; სორბ N; სრფი მბ. O. 3 რაფ + მქ FHKMNOPQRSTXPB; სრ-
ქსი 9WZ. 4 კაჟმანს FNZ, კაჟსუანს S; საყანანს Z; ს ვმარბინ საყანანს U; ვმარ-
ბინს DFGJTUPB. 5 ვოფი HOU; იქ ვოფინ WZ; ს იქ კარინ საყანანს მბ. WZ. 100, 4-101, 5
ს მბანს ირფი მარბარბტყ... იქ კარინ საყანანს მბ. Q; ს სკომბტყს QZ, სკომბტყს P; სკომ-
ბტყს + ვბნტყანს WZ. 6 სრარბინ N; ვბნტყანს] ვანბინს N, მბ. UWZ; სრფი სრრორბო-
ქმანს DENOTPB, სრფი სრრორბოქმანს MQUX] სრფი სრფი, სმბნსა სორბ სრრორბო-
ქმანს WZ] იქ ბრბთა] იქ მბ. MUW, ს იქ მბ. 3 ჰაჟიგ] სრბანს WZ. 10 რაფ
მბ. QS; ჩუქ რაფ... ს ირბონს] ჩუქ სრბ. რაფ ბრბ სკომბ WZ; რანბთა რანბანს NX, რან-
ბანს რანბანს DOT, რანბთა ვარბარბანს რანბთა Q, რანბანს რანბთა U] რანბთა
რანბთა; ს ირბონს X, ს ვონბი U. 11 სრბონს ს Q, სმბარბინს U, სრბონს Z, სმ-
ბარბინს სრბონს] სმბარბინს] სრბონს] სრბონს] სრბონს] სრბონს] სრბონს]
Z; ვონბი DOTPB.] ვონბი; რაფონს. DOQTPB., სბნტყს WZ] რაფონს; ვქსი] ვბნტყს
12 რანბანს ვონბთა ვსოთა Z, რანბთა] DNT, რანბანს რანბთა K, რანბთაჲ T, რანბანს
რანბ P.] რანბანს ვონბთა; ვანბნტყანს DMNOQTUXPB., ვანბნტყანს ვსოთა W] მბ.
4 რანბანს + ვსოთა EFGJ] HQR; სრფი სრბანტყს MOSUXPB., სრბანტყს სრ-
ბონს Q, სრბონს BTWZ] სრბანტყს. 14 სრბანტყს + სკომბტყს N; რანბთაჲ
DT; რანბთა + სკომბტყს EFGJ] HKNR-RTUWXZPB.; სრბონს ჰაჟიგ] კაჲქაარბინ
ჰაჟიგ MNQRSUWXZPB. 15 კაჲქაარბინ სნბანსაგბთა DOQT, სრბონს სნბანსაგბთა N
WZ, სრბონს სნბანსაგბთა P.] რანბთა სნბანსაგბთა (სნბანსაგბთა GJ) FGD] მბ.;
ვარბთა + სმბ Q, + სკომბტყს ს DT.

5 სიოჯ ყრეღი შქ ქრანსენ (հրեշտակակրան) შխანձնական զոմն ի քարանձախ ժիոճ բնակեալ (և պեսպէս և) բազում՝ ճգանց համբերեալ, առ սա հասեալ ամենեքեան
 10 առ հասարակ, ծոնր կրկնեալ փառաւոր առնէին զԱստուած: Եւ արհնեալք ի նմանէ պարմեցին պանցս աղիքիցն և վնեղութիւնս իւրեանց ճանապարհին: Իսկ ի հոգւոյն սրբոյ ազդեղև նմա և ասէ
 15 ցնոսա. «Երանի էք դուք, արք քրիստոսասէրք, զի վաղվաղակի րեսանելոց էք առ որ անձկացեալ էք. զի վազպուկարն ձեր հոգասցէ րեր քրիստոս: Եւ ճնկալեալ զաւրնութիւն ի նմանէ ի ին,

სოფელსა ანძავეთისასა, და ჰოვეს აღვილოსა ერთ(ს)ა მთათასა შუენიერსა მარტომყოფი ვინმე ქარანძავსა ერთსა შინა დამკვდრებული, რომელი მრავლითა მარხვითა და მოთმინებდა იქცეოდა. ამისა მოიწინეს ყოველნი ერთობით და მოუდრიკენეს მუკლნი, და იკურთხნენ მისგან, და ადიდებდეს ღმერთსა. და აუწყენეს განსაცდელნი იგი მოქვეყნულნი მათ ზედა და ჭირი იგი გზისაჲ მის. ხოლო სულისა მიერ წმიდისა ეუწყა მახ და ეცყოდა მათ: «ნეტარ ხართ თქვენ, კაცნო ღმრთის მოყუარენო, რამეთუ ადრე ხილვად გიც, რომლისათვისცა ვსუროდა, რამეთუ უმჯობესი თქვენნი იბრუნოს უწყაღმან იესუ». და მიიღეს კურთხევად მისგან და გარდამოვდეს მიერ

1 ყრეღიოქ DFGJMNORQST, ყრეღი N, ქრինს WZ; შქ abs. DMNOQRSTUWZ; ქრანს N, ի ქრինს DT, abs. UWZ. 2 ժխանձնացեալ DT; զոմն DMNOQTUXPB.] ոմն; զոմն + ճգանւոր բնակեալ WZ; հրեշտակակրանն ժխանձնական abs. WZ; ի քարանձախ DFOQTPB.] ի քարանձախ; ժի WZ. 3 և abs. DMNORSTUXPB.; և բազում DNOT] abs. 4 առ սա DMQTUXPB.] առ նա; ամենեցուն DT. 5 առ հասարակ. MNQUXPB.] abs.; կրկնեալք O; երեալ MQRSUx; կրկնեալ + առ հասարակ DT, + բարբարին Աստուծոյ PB.; փառաւոր առնէին OU, փառաւոր արարին QR SX. 3-6 բնակեալ և պեսպէս ... զԱստուած] զնա րեսեալ և ուրխացեալ փառս Երուն Աստուծոյ WZ; արհնեալք] առին արհնութիւն Q. 7 ի նմանէ] ի կրանաւորէ և Q, ի նմանէ PB., abs. MPTX; զլանցս U, զանցանս N, զանձինս Z] զանցս; աղիքիցն DT] աղիքիցն. 8 վնեղութիւն MOQ, զւոպիւնս DT] վնեղութիւնս; իւրեանց abs. N; և վնեղութիւնս իւրեանց ճանապարհին abs. WZ. 9 ի հոգւոյն U, հոգւոյն սրբոյ PB., հոգւոյն սրբով F G J] հոգւոյն; ազդեղև U, ազդ արարեալ Q, ազդեաց N] ազդեալ; ի նմա WZ, ի նա NO, ժխանակեցին Q, առ նմա DT] նմա; և ասէ N, որ ասէ Q; ասէ ցնոսա Q, abs. R] ասէ; նմա և ասէ abs. S. 10 Երանի էք Q, Երանելի էք FN] Երանելիք էք; էք abs. GJ; դուք abs. DE G J] RSUTWZ, արք քրիստոսասէրք] ձեզ ով եղբարք Q; որք քրիստոսասէրք W. 11 զի վաղվաղակի րեսանելոց էք abs. Q. 12 էք + զքրիստոս D E F G H J] K M N P Q R S T, + զնա WZ; առ որ] որ EK, որում O; անձկացեալն DMOR TWXPB.; զի] և N; զաւուկարն K. 13 ձեր abs. F; ձեր + Աստուած WZ; հոգասցի D, հոգասցէ O; րեր DMNO TUXPB.] abs.; քրիստոս] Յիսուս N, Յիսուս քրիստոս PB., abs. SWZ; և abs. F G J. 14 ճնկալեալ] առեալ QWZ; զաւրնութիւն F] MNOR SU, զաւրնութիւնն DT, զաւրնութիւնս PB.] արհնութիւն; ի նմանէ զաւրնութիւն WZ; ի նմանէ DMOQTUXPB.] ի սորբ

არქონს Արոմայ, լոյս կամարածն փայ-
 ւեալ ի վերայ ամենեցուն. և այր Մի լու-
 սաւոր զգեստիւ և անաւոր րեպետաբ-
 րաշխեր պասկս (բողորեալս) ի կարմիր
 վարդէ և սաէր սրբոյն Արոմայ. « Բա-
 ջալերեցարուք զինուորք Քրիստոսի: Ինչ
 նա զարհուրեալ ի րեպետն՝ զարթեալ,
 բազում աղաւթս (և պաղարանս) մա-
 րուցանէր արքայսուսաք առ բարերարն
 Աստուած (այսպէս) ասելով. « Եր, դու
 գիրես զինդրուածս սրտից մերոց, զի
 վասն անուանդ քո մարկեցաք զան-
 ճինս մեր ի մահ արհամարհելով զհրա-
 մանս ամբարիշտ թագաւորին, որ բան-

ժտոտ ևս զածնանայն յեւթոմբլադ մոս
 թեոնդրուցնոտ զտոտս, զտոտս Եսայ-
 ման զնցելոստման, ցեալմոյնոտ ևս
 զըտեպցոտս յեթոսն զմմատ. ևս յիշ
 զամցն ուրն հիւցեծն զնայրճելո զ- 5
 զոյնն զթմոնսն զտոմս, - զտոլո զտ-
 տոնսն զ(ան)մարն զամոնդհիւցն զա-
 ջելոտս զեղս, ևս զպո զտո յիշմոնո
 զտոլոտս յիշնոյն ոյսն զիւլոյտս, (զտ-
 տոնսն զեւթոնցելո,) զոմելս զնայցո- 10
 ւս ևս զտ զնայրճելո զնայրճելո զիշ-
 ւոնս ևս զիւլոտս զեթոնսն զտոմս: զն-
 զիւլոյտս (պո զեթոնցելո), զիւլոտսն
 զիւլոյտսն. ևս զտ զիւլոյտսն » ևս զիւլոյտսն

հարէն, իջեալ N; իջին + և OQ. 10 ընկեցան D; առ նա NOPTUWX] ի նա; նա + ի վայելուչ
 րեւոյ Մի Q; մեծաւ ուրախութեամբ abs. DT. 16 իբրև] որպէս DMNOQRSTUWXXZ P6.; իբրև + և
 O; բանակս DMRTUWXXZ; զհրոն. 17 զպէր] զԱստուած DEKSTWZ P6.; զպէր + մեր Յիսուս
 Քրիստոս N. 18 ի մէջ abs. N; գիրերն DFNOQTUX P6., գիրերի JK] ի գիրերի; սքանչելի KNQP6.,
 անաւոր S, abs. DJMTUWXXZ.

1 զԱրոմայ N, Արոմայ O, Արոմայ T; փայլեալ] երևեալ ՔSUXP6., երևեր WZ, abs. MQR;
 փայլեալ + ի վերուսր FFSHJJKNP. 2 և զի յամենեցունց վերայ լոյս կամարեցաւ փայլեալ
 DT. 3 լուսաւոր զգեստիւ] լուսազգեստ Q, լուսազգեստիւ ՔS, զգեստիւք OP6., սգեստիւ D
 GJP; և abs. DNOSTU; րեպետոյն K. 4 բաշխեր նոցա WZ; պասկս բողորեալս DFNOTP6.]
 պասկս բողորեալ; ոբողորեալ պասկս Q; ի կարմիր] կարմիր F9J. 5 վարդից Q; և abs. M8PIIX; սաէ
 F9JMRSUXP6.] սաէր; սրբոյն Արոմայ U, զնոյն WZ] ցտորն Արոմ. 6 զինուորք] զարա-
 կարք OQ, զինուորք U; Քրիստոսի] իմ WZ. 7 նա DMQRSTUWXXZ] նորա; և զարթու. O, և
 զարհուրեալ N, զարթուցեալ P6.] զարթեալ. 8 բազում NO] և բազում; աղաւթս և պաղա-
 րանս DT, պաղարանս և աղաւթս NP6., աղաւթս Q, աղաւթս և պաղաւթս O, աղաւթս և
 և ինդրուածս (զինդրուածս Z) MRSUWXXZ] պաղարանս. 9 արքայսուսաք մարուցանել Q,
 մարուցանել հանդերձ արքայսուսաք DMOQRSTUX P6., պաղարանաք մարուցեալ N, մա-
 րուցանել Աստուծոյ գոհութեամբ և WZ] մարուցանել արքայսուսաք; բարերարն abs. NQ;
 բարեպալծն DT; 103, 9-104, 14 առ բարերարն Աստուած... ի ժամ սուսուսարուն abs. WZ;
 103, 9-104, 13 առ բարերարն Աստուած... կացեալ նոցա յաղաւթս abs. Q. 10 և այսպէս
 DT; ասելով abs. ՔS. 11 գիրելով գիրես MRSUX; զինդրուածս] իտրհուրս NO; զինդրու-
 ւածս սրտից մերոց FJ, զտրհուրոյ (զտրհուրոյ T) սրտից (սրտիդ T) մերոց NT, զսրտից
 մերոց զտրհուրոյ DP6.] զսրտից մերոց զինդրուածս. 12 անուանդ FMNTX]. անուան;
 քո + սրբոյ DF9JOT, քում սրբոյ MRSUXP6. 13 ի մահ զանճինս մեր DT; արհամարհե-
 րով] անարգելով DNOTP6.; զհրաման DT. 14 ամբարիշտ] պիղծ և անաւորն DOTP6.,
 abs. U; թագաւորին] արքային S.

5 ხილვისა მისგან. განილვძა, მრავლითა
 ცრემლითა და კუნესითა ლოცვასა შესწირ-
 ვიდა ქველის-მოქმედისა მიმართ
 ღმრთისა და იცყოდა: «უფალო, შენ უწი-
 ყნი თხოვანი გულისა ჩუენისანი, და სხ-
 ხელისა შენისათჳს მივსცენით თავნი
 ჩუენნი სიკუდილსა და შეურაცხ ვყავთ
 10 ზრძანებდა იგი უმჯულოებსა მეფისაჲ,
 რამეთუ სიფყვთა ცყუვილისაჲთა მად-
 ძულებდა ჩუენ ჳნად ვეთილთა შენთა-
 გან და შეუებად ჩუენდა ნილ-მემოხუე-
 ულითა, მიწა-შერყულითა შუენიერე-
 ბითა მათითა ენება წარწყმედაჲ ჩუე-
 ნი. აწ უფალო, ქველის-მოქმედ, ნუ გან-
 მაშორებ წყალობასა შენსა ჩუენგან,
 15 არამედ ზედამღვთმელ მექმენ ჩუენ,
 შენთა ზედა, დაღაცათუ ჩუენ არა ღის
 ჳართ, არამედ შენ, უფალო, ჩუეულებისაგნზ მონყალებისა შენისა ცოდვილ-
 თა მიმართ, რამეთუ არა მთხუერ წიღებნარ მართალთა, არამედ ცოდვილთა, და
 20 ვარდაძლინებთა ცხოვრების მომცემელისა სისხლისა შენისაჲთა (გვჳსნენ
 ჩუენ)». და ესრჳთ ილოცვიდა (ნეფარი) იგი, ვიღრემდის მოიწია ჟამი ცისკრისაჲ,
 და აღდგეს ყოველნი მსახურებად ჟამსა ცისკრისასა რ აღასრულეს ლოცვაჲ ჩუე-
 ულებისაგნზ.

ხილვისა მისგან. განილვძა, მრავლითა
 ცრემლითა და კუნესითა ლოცვასა შესწირ-
 ვიდა ქველის-მოქმედისა მიმართ
 ღმრთისა და იცყოდა: «უფალო, შენ უწი-
 ყნი თხოვანი გულისა ჩუენისანი, და სხ-
 ხელისა შენისათჳს მივსცენით თავნი
 ჩუენნი სიკუდილსა და შეურაცხ ვყავთ
 10 ზრძანებდა იგი უმჯულოებსა მეფისაჲ,
 რამეთუ სიფყვთა ცყუვილისაჲთა მად-
 ძულებდა ჩუენ ჳნად ვეთილთა შენთა-
 გან და შეუებად ჩუენდა ნილ-მემოხუე-
 ულითა, მიწა-შერყულითა შუენიერე-
 ბითა მათითა ენება წარწყმედაჲ ჩუე-
 ნი. აწ უფალო, ქველის-მოქმედ, ნუ გან-
 მაშორებ წყალობასა შენსა ჩუენგან,
 15 არამედ ზედამღვთმელ მექმენ ჩუენ,
 შენთა ზედა, დაღაცათუ ჩუენ არა ღის
 ჳართ, არამედ შენ, უფალო, ჩუეულებისაგნზ მონყალებისა შენისა ცოდვილ-
 თა მიმართ, რამეთუ არა მთხუერ წიღებნარ მართალთა, არამედ ცოდვილთა, და
 20 ვარდაძლინებთა ცხოვრების მომცემელისა სისხლისა შენისაჲთა (გვჳსნენ
 ჩუენ)». და ესრჳთ ილოცვიდა (ნეფარი) იგი, ვიღრემდის მოიწია ჟამი ცისკრისაჲ,
 და აღდგეს ყოველნი მსახურებად ჟამსა ცისკრისასა რ აღასრულეს ლოცვაჲ ჩუე-
 ულებისაგნზ.

1 რანხე ანოიხე NPE., რანხე ხეიძე ანოიხე DT., სიოიხე რანხე ხეიძე MRSUX] ანოიხე
 რანხე; რაიოიხე DMTOUX] რაიოიხე; ვძეყ + ვი ხეიხე DEFQJHKNOPTPB.; რაიოიხე NUX,
 რაიოიხე FQJ] რაიოიხე. 2 ი ქიოი MRSUX, ი.ე. N; იანაიოი ქიოი რანხე PB.; სი-
 აიოი რანხე N; რაიოიხე O; და დახე... დახეიხე სიოი აფს. FMTO; დახე-
 ხე DTPE., დახეიხე NOR.] დახეიხე; ი მარაიოიოი] მარაიოიოი FQJ. 3 და ი მო-
 იოიოი DRST, და მოიოიოი F, და მოიოიოი GJ] და ი მოიოიოი; დახეიხე]
 იოიოი DT. 4 და აფს. DQJNRSTUPB.; ი რანხე DMO, რანხე FJNP, ი რანხე RSTUX. 5
 დაიხე + ი ძეი DMTOUXPB.; იოიოი O, და დაიხეიხე FQJNT, და დაიხეიხე D,
 და დაიხეიხე PB.] და დაიხეიხე; ი GJOTPB., ქიოი MRSUX] აფს; ი ძეი O, და
 ძეი L] აფს.; ძეი + ვიოი და და დაიხეიხე O. 6 და დაიხეიხე FQJ, და დაიხეიხე-
 იხე MRSUX, და დაიხეიხე N, და დაიხეიხე DT, და დაიხეიხე PB.] და დაიხეიხე-
 იხე; ი O, აფს. DEFQJMNQTOUXPB.] ი; იოიოი] იოი რანხე FQJN, იოიოი ხე-
 იხე T; იოიოი] ი D. 7 იოიოი T; ი დაიხეიხე ხეიხე (იხე DEFUPB.) იოიოი (იო-
 იხე QJMRSTUX, იოიოი D) ქიოი (ი F, ქიოი DQJMNQTOUX) იოიოი (იოიოი D, იო-
 იოი T) DEFQJMNQTOUXPB., და იოიოი იხე იოიოი იოი იოიოი T; იხე + და იოიოი იხე
 იოიოი იოიოი იოი O; და აფს. DT. 8 იხე აფს. PB.; იოი.] აფს. FJ, და დაიხეიხე DMRSSTUX;

სხვათა სხვა სიერს სიერს სიერს სიერს სიერს
 მსაყ ვსხესი ყხვებონს; ხსკ სოცია ანა რა-
 სარსკ არაყსთაიხე რაოაჯმამე ბონი
 კრქნსთა რარხარხსი მაროქნი,ორატა ჩ
 შიოჩქ ქერიანთი ათაჯაქქენს და სოქნი. ანქი
 მაროქან მერ, ზრათა ზრათა, სქქ არ-
 დანტი რამარხი რბეა მხთანსი ქანს ან-
 თაქი: ზი (არქი), მსე ყაყრათი სქქ
 ქანქნასი მამ, ორატა დოქარა ჩ ქნისონ,
 ყი ლარარხეგოქ სჯანთა ქაჯიქი ზი, და
 შქ ყაყრხეგოქ ქანსაყრთანს და ჩ მ-
 ლარაყარქი რაოაორქსი, ყი მამარქაიქი

და მერში იწყა მშობან ატომი
 უთხრა მათ ჩუენება ოგი ლამისა
 მის და ყოველთავე მათ ხაჯვითა ცრე-
 მლითა ჯმა ყვეს და მოიბრძენს მუჯლ-
 ნი მათნი ქველის-მოქმედისი შინათ 5
 ლმბონსა, ვითარცა ერთითა შირითა
 დაღადებდეს და იტყვოდეს: უფალო ღმერ-
 თო ჩუენა, აგსუ ქნისღმ, უგუეთო ღობს
 გჯინენ ჩუენ მხიჯუთიღ სხეელისა შე-
 ნისათვის, (აჰა ესება) ჩუენ განმზადე- 10
 ბულ ვართ ყოველსა ვამსა, ვითარცა
 ცხოვარნი გჯვადნი, რამათა აღვსურულ-

ფერ აბს. DMRSTUX. 9 ყოვრძობისანი D, ვოვრძობისანი Pბ.; ზი აბს. U. 10 მსეჯარათი DNDT; ჩ
 ქერიან მსეჯარათი აბს. MRSUX; ზანქი DMMNRSTUXPბ.] ზი. 11 მსეჯარათი ჩ DFQJMNRS
 TUXPბ.; ლხვანთაოთი FQJMNRPბ.; რქსანსი ართან DFQJMNRSSTUXPბ.] ართან. 12 არ-
 თან + არქი ზი FQJ + ზი DFMTUXPბ., ზი არქი N] ზი არქი. 13 სიერს FQJMRSTUX აბს. N] სი-
 ერა; ჩ მამ] მამ O; მამარქანი DEFQJKQ. 14 და სიერს RWZ, და NR] სიერს, 103, 9-104, 14
 ან რარხარხი მაროქან... ჩ მამ მამარქანი აბს. WX. 14-15 სიერს ქაროქნი ჩ ყაყრთან
 მამარქანი აბს. DMSUX; სიერს ქაროქნი... ვოვრძობისანი სიერსანი აბს. T; ქაროქნი...
 ქაროქნი აბს. R; მანსებთან NOPბ., მამსებთან Q] მანსებთან. 15 ჩ ყაყრთან...
 სიერსანი აბს. X, ჩ ყაყრთან მამარქანი ლარარხეჩი აბს. WX, და ლარარქნი MUX,
 ლარარხეჩი DQTPბ.] ლარარქნი; ვოვრძობისანი აბს. N; სიერსანი სიერსანი Z, მამარ-
 ქანი სიერსანი W; სიერსანი] სიერსანი N, ყაყრთანსი DT.

1 და სიერს NO, სიერს DT, და ქიერ სიერს O] და; სიერს DOT, აბს. Q] სიერს; სიერს O;
 ა სიერს სიერს DT; და UX] აბს.; და სიერს სიერს... სიერს და] და ჩ ლარარქი სიერს -
 მხიქსი WX; სიერსნი MUX, სიერსნი DQTPბ.] სიერსნი. 2 სიერსნი + სიერსი MOQRSUWXXPბ.;
 ყიქვებონსი DEFQJKMORSUWXXPბ., აბს. Q] ყიქვებონსი; ან რარხარქი აბს. DDT. 3 არაყსთა-
 იხე რაოაჯმამე MOQRSTUX, აბს. WX] არაყსთაიხე რაოაჯმამე; არაყსთაი-
 ხე რაოაჯმამე ან რარხარქი O; ბონი სიერსნი აბს. DT, ბონი სიერსნი DT. 4 მაროქ-
 ანი; და MNRSTUXZ. 5 და სიერსნი] სიერსნი O. 5-6 ო ვიქი მერ და მაროქან ზრათა ზრათა.
 MNRSTUXZ Pბ. 6 ზრათა ზრათა აბს. DT. 6-7 სიქ მსე ართან რამარხი MRSUX,
 სიქ ართან მსე რამარხი W. 7 რამარხეჩი N; რამარხი] არათხე Z; მხთანსი
 აბს. MRSUX, მხთანსი DZ; მხთანსი DEJ. 8 ზი] ზი DFQJMNRSUWZ; არქი + ლარარქი
 MRSUX; მსე MNRSTUXPბ. ორ FQ, ორ R] აბს. 9 ორატა ვოქსარ... ჩ ქნისონსი აბს. DT;
 ორატა] ორატა W; ჩ ქნისონსი] ჩ სიერსნი MORSUWXXPბ. 10 ყი ლარარხეგოქ...
 სიერსნი ზი და აბს. Q; სიერსნი სიერსნი (არქი X) სიერსნი ზი (აბს. RJ) FQJMNRSUWXXPბ.,
 სიერსნი სიერსნი ზი TS, სიერსნი სიერსნი სიერსნი ზი OWPბ., სიერსნი სიერსნი ზი D] მ-
 მარქი მერ მაროქანსი სიერსნი სიერსნი სიერსნი სიერსნი WX; და] ყი D
 OTU. 11 სიერსნი FQJRSUWZ, სიერსნი T, სიერსნი სიერსნი S] სიერსნი; სიერს-

5 კორიყენს ამნსაჲს მქსამხე ბჳმარყოილქ-
ანს: რსკ იქსაყაჲრ ჸ სკაჲონიქ
 (ჲაღარს) შარაიქე ეჲჩქერს ამნსაჲს იქ-
 10 რამიორ სეხალ ჲასანქჩხს იქსანს,
 ჸ კაქსალ ეთმს ჲარყანქჩხს, იქ «იქ-
იყენს რსაკსალ»: რსკ სჲა ეჲარჩორსალ
 კანგაორ მარჩონქს, ჲანჲონს სეხალ
 15 ჳორჲაჲი მარჩიქ, იჲარმსაგ სოგა
 ერეჩხს: სჲ სოგა რაჲიომ ამჩიქს
 ელჲქსაჲს ჲასანქჩხს იქ სეჩჩხს, იქ
 20 ქჩხს სორქქს: რსკ ჲაჲ სჲარჲაჲს
 ეხსალ ეჲარჩონქსანს ანსარჩხსაგ
 რსკ სოქორქსანს იქსანსგ არჩილქ-
 25 ანს მჩმსანსგ მჲსაჲს ყოქსალ საქჩხს.
 «მჩ კაქქე». ელსან ორჲს ჸ ამნს
 ყოქსანს მჩაქსაჲს ელსგ კოქსგაჲ მჩ-
 30 ჲს გჲაჲარ ძამანსაქს: რსკ სრანსგ
 ქჩჩარჩონსაჲსგ იქსალ იქსაჲსაჲს

ნეთ (ყოველნი) სხსწაულითა ჲუარჩხა
 შენისაჲთა, ნემცა შევიტყუვებით
 ნეთ დაქყეულითა და ამათჲს-მსახე-
 რჩხა მვეფისა მთერ, რა.აჲთა სირცხე-
 ჲეულნი წარჩყმდენ ყოველნი მტერ-
 ნი ხეუნნი. ხოლო ეშმჲკის მსახეჩთა,
 რაბნელებული გუნდთა მათ სჲანსთა,
 ჲამე ყოველ მეთეგვს კუალსა მათსა
 და მოიჩინეს მათსა მას, და შე-ვიმე-
 იმყრეს და ჳკითხვიდეს: «სადა უკეთ
 რაიბანავს?» ხოლო იგი შემჩწენდა
 წა(რ)მავალისა შიგვან სიკუდილისა
 და შიგმსგავსა მიმცემელსა იუდას,
 და აქყა ადგილი მათი. ხოლო იგი-
 ნი ამშობითა რიღითა ადრე-ადრე მი-
 იჩინეს ადგილსა მას, სადა იყვენს
 წმოდანი იგი. რა მვენთა მათ ახო-
 ვანთა, იხილნეს რაჲ (იგინი), რამეთუ

საყოლადხე DT, კანსარქონქს NOPB., კანსარქონქს აჲჲაგს MRSUWXCZ, ჸ აბს. O; ი აბს. N
 Z. 12 მჲაჲორქჩხს + ჸ ი ელსაგ სოგა NOPB.; ექ DNSTUZ, აჲქ O] ჸ.

1 ამნსაჲს აბს. Q; მქსამხე] არეჩქე U; ბჳმარყოილქსანს YFGJMNORSUWXPB., არჲა-
 რჩონქსანს H] ბჳმარყოილქსანს. 2 იქსაყაჲრ ჸ სკაჲონიქ S; ჸ აბს. MQRSUWXWZ. 3
 ელსგ OU. 4 სეხალ] სჲალ O; ი სჲანს DHJNTPB.; სჲანს + მარჲ კანსეჩქ იქ სჲს
 იქსანსალ არქს RS. 6 რანსალ ORS, სჲ DMQTUX] სოგა. 7 კანგაორ მარჩონქს
 10 DJMOQRSTUWXZPB.] ი მარჩონქს. 7 ჲანჲონს სჲალ... იჲარმსაგ.] სეჩქ სოგა QWZ; სეხ-
 ალ DT, აბს. S, სჲსალ H, სჲსალ E] სჲალ. 8 მარჩიქს FGJ] მარჩიქ; იჲარმსაგ სოგა DOT,
 იჲარმქ სოგა MUX, იჲარმქ სოგა^(MUX) იჲარმქ. 9 ერეჩქს DNOTPB.] ერეჩქს; სოგა]
 სოგა O; რაჲიომ ამჩიქს აბს. Q. 10 ელქსაჲს DOQTPB., ამჩქ N] აბს.; ჲასანქჩხს
 ელქსაჲს W; ჲანს Q; ი სეჩქს DT, ი ექსაჲს WZ] აბს.; იქ სჲს. 11 სჲარჲაჲს
 15 ელქსაჲს] სჲარჲაჲს DU. 12 ეჲარჩონქსანს DT, ეჲარჩონქსანს NQ] ეჲარჩონქსანს; ამნ-
 არჩხსანს N; ამნარჩხსანს + ჸ MRSUX, + კანსამ WZ. 13 სოქორქსანს SUZ, სოქორქსანს O
 W, სოქორქსანს FJRPB., სოქორქსანს D, რსაკსანს Q] სოქორქსანს; არჩილქსანს DSGMNQTUWPB.,
 აბს. Z.] არჩილქსანს. 14 ემჩმსანს U, მქს მქს N; სოგა DT; საქჩხს S, საქს T] საქს. 15
 მჩ კაქქე, მჩ კაქქე OWZ; ჸ აბს. MQRSUWXCZPB.; ამნს U. 16 მჩაქს U, მჩაქს QZ;
 ელსგ EFGJHKMNOPRSWXCZ] ელსგ; კოქსალ SJOXPB., კოქსალქ MRSUW, კოქს NQ; იქ მჩ-
 20 ჲს O. 17 გჲაჲარ ძამანსაქს DMTUXPB., გჲაჲარ ძამანსაქს კოქს O] გჲაჲარ. 18 ქჩჩ-
 არჩონსაჲს სრანს Q; იქსაჲსაჲს MXX.

ხრქღარა და ძოღიქსაჲ ჰ. გორქმ კაღმქსაჲ

თას ჯმა უყვეს და თქუეს: « შეიპყრენით ცხენნი », რომლისათჳსცა აღვიღსა მას ეწოდა ვანი ცხენთ-შესაპყრობელი ვიდრე დღენდღლად დღედმდე. ხლო ვაცთა მათ ქრისტეს მთყუარეთა აღიმკვიდრნეს თჳსთა სავედართა ზედა, და შეკრბეს ბორცუსა ზედა და განეწყვენეს ზრძთლად.

რსქ სარქოსანსამოქმისინს კსაროიბი, კსარინსაჲ სირიოჲსჲ ჰორე ვარსიჲ ფი-
ღერიქს, კსარინსაჲს (ხრქღარ ამსხეგინს) ვანსანგ ლჳს და ანქოაჲმ კსარს: ხს სოქსამსაჲს ჰ რსგ მორქსაჲ ვერქღარის, და რსქსეჩს ვღქსანს ვნბოქსამაჲს, კსარაჲ მსაროცხაჲს ჰ კსარაროინს: რსქ სორქს კსარო მკჳსანქსარსხიჲ ორქსანს ჰორ კსარაჲ მსაროცხაჲს ჰ დამ კსარაროინს, ვანსაჲსხაჲს ჰ მანსკასკანს სოქსანს: რსქ სორქს კსარაროინსაჲს კსარაჲსაჲს ვანს

მთეგვედღლეს უღმერთონი იგი ჩუეუ-
ლებისაგებ სიმკნისა მათისა ურთიერ-
თას ეწოდა ვანი ცხენთ-შესაპყრობელი ვიდრე დღენდღლად დღედმდე. ხლო ვაცთა მათ ქრისტეს მთყუარეთა აღიმკვიდრნეს თჳსთა სავედართა ზედა, და შეკრბეს ბორცუსა ზედა და განეწყვენეს ზრძთლად.

ხლო ჰორველითგანვე ღმერთისაშიე-
რითა დაცვითა კუალად გამთუცხადა მთ-
ყუარეთა თჳსთა ჩუენგბაჲ იგი ღამისაჲ
მის, ცხლად წარუვალი იგი ნათელი და
გვრგვნი დაუჭნაღმელი. და მასვე ვამსა
დაუტევენეს სავედარნი მათნი, და დაყა-
რეს საჭურველი მათი სიხარულით, და
წინა წარმოღვეს, რაჲთა იღესრულენ.
ხლო წმიდამან ატომ განსაკვრვებელი
იგი ხილვითა ძმ თჳსი წინა წარმოად-
გინა ვამსა აღსრულებისასა, შეეჭუდა

1 ხრქღარა OQRSUWXPB., ხრქღარ DT] ხრქღარა; და abs. DMNQRSTUWXZ; ძოღიქსანს D
QT, ძოღიქსაჲ P.B.; ჰ. გორქმ U; და კაღმქსანს Q. 2 კაღმ და კარაგვანს O, კაღმქსანს F9JQRW,
და კარაგვანს DMSTUWXZ, კარაგვანს P.B.; ჰ. კსარქსაჲ] რსაჲ DMQSTUWX P.B., რსაჲს Z. 8
კსარინსაჲ P.B., კსარქსაჲ DOQTX, კსარქსაჲ F9MRW, რსაჲ ხრქსაჲ S, კსარინსაჲ U] კსარქსაჲ; სირიოჲსჲ
MQUX, სირქსანს OPB.] სირქსანს; და სრქსაჲ OWZ; ვარსიჲ U; სრქსაჲს კსარინსაჲს ვარსიჲ ფი-
ღერიქს და N. 9 ხრქღარ DT, ხრქსაჲ E, ხრქსაჲ Q] ხრქსაჲ. 10 ვანსანგ U, ანსანგ DMNQT P.B.]
abs.; ლჳს DMNQT P.B., ლჳს MR5WX, abs. QU] ლჳს; და ანქოაჲმ კსარს] კსარს ლჳს
და ანქოაჲმ U, და სრქსაჲ ვარსიჲს ვანსანს Q, ანქოაჲმ კსარს MR5WX,
ანქოაჲმ კსარს DF9JOPB.; კსარს + და სოქსანს ლჳს სორქს ორქსანს რსქსანს და სრქს. « წა-
ღარქსეგორქს ვიხს რსქსაჲ ხს WZ, + და ლჳსანს დჳს ორქსანს ვანსაჲს, კსარს სრქსაჲს ვარსიჲ-
ქსანს მსარქსაჲს და კსარს ვანსანს ანსანს Q. 11 და სოქსანსაჲს DT P.B., სოქსანსაჲს F9JM
NQRSTUWX, და ხრქს სრქსანს სოქსანსაჲს ვარსიჲს O] და ხრქს სრქსანს ვარსიჲს; ვარსიჲ-
ქსანს SU. 12 და რსქსეჩს] რსქსეჩსაჲ F9JMNOQRSTUWX P.B.; ვღქსან S; და ვნბოქსამაჲს Q; ვნბო-
ქსამაჲს abs. N, და ვნბოქსანს ორქსანსაჲს WZ; კსარაჲ მსაროცხაჲს KMNQUWX P.B., ორქსეჩს
DT] კსარაჲ მსაროცხაჲს. 13 ჰ. კსარაროინს H. 14 კსარო O; ვარსიჲს (ვარსიჲს
ქსი F, ვარსიჲს სრქსანს N) ორქსანს (ორქსანს DMORTX P.B.) ხრქს კსარაჲ მსაროცხაჲს
(კსარაჲს სრქსაჲ MQUX, კსარაჲს სრქსაჲ NO) ჰ. დამ კსარაროინს ვანსაჲს (ვანს-
აჲს DT) ჰ. მანსკასკანს სოქსანს (მანსკასკანს T, მანსკასკანს D, სოქსანს O, ორქსაჲ WZ) D
F9JMNOQRSTUWX P.B., კსარაჲ მსაროცხაჲს ვარსიჲს ორქსანს ხრქს HKP, ვარსიჲს სრქს-
ანს ორქსანს ხრქს კსაროქს კსარაჲს რსქსანს ვარსიჲს (სრქსანს) W
Z, კსარაჲ მსაროცხაჲს რსქსანს ორქსანსაჲს ვარსიჲს ორქსანს ხრქს E]. 16 რსქსაჲ
EJHKRPWZ. 17 სორქს] სრქსანს კსარაროინს Q, რსქსაჲ DTWZ; კსარაროინსაჲს (abs. FMU) კსარაჲ-

5 კორიყსს ამხსაჲს მქსამხე ჳმარყოქს-
 ანს: ხსკ ორსაყაჲჲრ და სსაჲოღ-
 (ჲაღარს) ოარსიჲ ვჲიღერს ამხსაჲს მ-
 10 რამოღრ ხეღაჲ ჲაჲსანსქს მქსანს,
 და კაღსაღ ვიღს Რარჲანსქს, მქ «წრ-
 15 Რყს მნსკსაღ»: ხსკ სსა ჲაროღრსაღ
 კანსღარო მაროღანსქს, Რანსიჲს ხეღსაღ
 ჳიღარაჲს მაროღრსქ, იყარმსაღ სიღსა
 ვრსიღს: ხს სიღსა რაღოღ ამოღრს
 10 վաղվաղակի Რაჲსანსქს მქ სრსიღს, Რრ.
 ქს სოღრქს: ხსკ Რაღ სარᲠარაღსაღ
 Რსანსაღ ᲠჲარᲠակოღსანს ამსარᲠინსაღს
 15 «ღი კაღქქ». վանს Როღს და ამოღს
 Რრსიღს ᲠრᲠակაღ վანს კოღსღარ მქ-
 ჲს Რაჲსარ Რამანსაღს: ხსკ სრანსაღ
 ᲠრᲠაროღსარაღ Რსანსაღ ᲠრᲠარᲠინსქ

ნეთ (ყოველი) სანსაუღოთა ჲარისა
 შენისაღთა, ნემცა შევიტყუვებოთ
 ნეთ დაჩყეუღოსა და ამაღს-მსახე-
 რისა მეფისა მიღ, რაღთა სიარცხ-
 ჲეუღსი მარჩყმღან ყოვეღსი მტეღ-
 ნი ხეღსი. ხოღოღ ᲠშᲠაღს მსახეღთა,
 დაბნეღებუღი ვერღთა მათ სარსთა,
 დაღ ყოვეღ მიუღღგეს კუღსა მათსა
 და მოღინღს მათსა მას, და შევიღმე-
 იპყრეს და ჳიღთხვიღს: «საღა უჲუე
 დაიბანავს?» ხოღო იგი შეღჩეღსა
 მარ(ღ)მავაღოსა მისგან სიუღრღოსა
 და მიღმსავსა მიმცემღსა იუღას,
 და აჲყა აღვიღი მათი. ხოღო იგი-
 ნი ამაღხოთა დიღითა აღრე-აღრე მი-
 იღინღს აღვიღსა მას, საღა იყვენს
 მქოღანი იგი. და მქსნეთა მათ ახ-
 ვანთა, იხიღინღს რაღ (იღინი), რამეთუ

სააროღანსიჲ DT, კანსაროღანსიჲს NOPB., კანსაროღანს აღღაღს MRSUWXZ; და abs. O; მ abs. N
 Z. 12 მარღოღრსქს + და მ ვარაღს სოღს NOPB.; Რი DNSTUZ, აჲღ O] და.
 1 ამხსაჲს abs. Q; მქსამხე] Რრსიღრ U; ჳმარყოქსანს DFSGJMNORSUWXZPB., ᲠრᲠარ-
 3 Როღრსანს H] ჳმარყოქსანს. 2 ᲠრᲠარაღრსაღ და სსაჲოღრსაღ S; და abs. MQRSUWXZ. 3
 4 ვარღრს OU. 4 ხეღსაღ] ჲსაღ O; მ ჲსანს DHJNTPB.; ჲსანს + მარო კანსარსიღ Რრ ქს
 მქსანსაღ Რრღს RS. 6 რანსკსაღ QRS; სსა DMQTUX] სოღს. 7 კანსღარო მაროღანსქს
 DMORRSTUXZPB.] მ მაროღანსქ. 7 Რანსიჲს ჲსაღ... იყარმსაღ.] ხეღს სიღსა QWX; ხეღ-
 9 Რარ DT, abs. S, ჲინსაღ H, ჲსაღ E] ჲსაღ. 8 მაროღრს FGJ] მაროღრს; იყარმსაღ სიღსა DOT,
 იყარმქ სიღსა MUX, იყარმქ სიღსა] იყარმქ. 9 ვრსიღს DNOTPB.] ვრსიღს; სიღსა]
 სიღსა O; რაღოღ ამოღრს abs. Q. 10 վաղվաղակի DQRTPB., ამოღრ N] abs.; Რაჲსანს
 վაღվաղակի W; Რანს Q; მ Რრსიღს DT, მ վრსაღ WZ] abs.; Რრ ქს abs. S. 11 სარᲠარ-
 12 Რარაღს] სარᲠარაღს DU. 12 ᲠარᲠակოღსანს DT, ᲠარᲠակოღს NQ] ᲠარᲠակოღს; ამსარ-
 13 Რინსაღ N; ამსარᲠინსაღს + და MRSUX, + კანსმარ WZ. 13 სოღროღრსანს SUZ, სოღროღრსანს O
 W, სოღრᲠակანს FJRPB., სოღრᲠակანსი D, რანსაღ Q] სოღრᲠակ; ᲠრᲠოღრსანს DGMNQTXZPB.,
 abs. Z] ᲠრᲠოღრსანს. 14 ᲠრᲠინსანს U, მქს მქსი N; Რაროღ DT; Რსქს U, Რსქს T] Რსქს. 15
 16 Რი კაღქქ, Რი კაღქქ OWZ; და abs. MQRSUWXZPB.; ამოღს U. 16 ᲠრᲠակ U, Რი კაღს QZ,
 վանს EFSGJHKMNORRSWXXZ] վანს; კოღსღსაღ GJOXPB., კოღსღსაღ E MRSUW, კოღს NQ; Რრ Რრ-
 17 ᲠარᲠარ Რამანსაღს DMTUXPB., ᲠარᲠარ Რამანსაღს კოღს O] ᲠარᲠარ. 18 ᲠრᲠ-
 19 ᲠარᲠარ Რარანს Q; ᲠრᲠარᲠინსქ MXX.

ბრძალსა და ძივსაჲსა ი. ციურსა კადმესა მთევევებდეს უღმრთონი იგი ჩუეუ-
ბი ყარბრაჲს:

თას ჯმა უყვეს და თქუეს: « შეიპყრენით ცხენნი », რომლისათვისცა ადგილსა
მას ეწოდა ვანი ცხენთ-შესაპყრობელი ვიღრე დღენდღად დღედმდე. ხო-
ლო ვაცთა მათ ქრისტეს მთყუარეთა აღიპყდრნეს თვსთა საველართა ზედა, 5
და შეკრბეს ბორცუსა ზედა და განეწყვეს ბრძოლად.

ჩსკ სარსარსამოქრისსა ასაოიბოჲ
კაყრისსაჲ სიროღას ჩროგ ვარსიჲ ფი-
ზერიჲს კაყრისაჲს (ხრსქრ ამსხეიონს)
ვანსანგ ლიანს და ანშარამჲ ყასანს :
ხს სიქსამაჲს ჩ რსგ ბოღსაჲ ვერიქარისს,
და რსხეხის ვღესანს ვსბოქსამჲს კაოაჲ
მაროცხსაჲ ჩ კარარონს : ჩსკ სორეს
საოიჲ ვაყსანსქვარსხიჲ ირქესანს ჩრ
კაოაჲ მაროცხსაჲ ჩ დამ კარარონსს,
ვანსაჲსაჲს ჩ მანკარსანს ირქონს : ჩსკ
სორსა კაოაოქრსამჲს კაოაჲსაჲს ვანს

ხოლო პირველითგანვე ღმრთისა მიე-
რითა დაცვითა კუალად გამთუცხადა მთ-
ყუარეთა თვსთა ჩუენგზაჲ იგი ღამისაჲ
მის, ცხადად წარუვალი იგი ნათელი და 10
გვრკვენი დაუჭნობელი. და მასვე ჟამსა
დაუტევენს საველარნი მათნი, და დაყა-
რეს საჭურველი მათი სიხარულით, და
წინა წარმოდგეს, რაჲთა აღესრულნენ.
ხოლო წმიდამან ადომ განსაკვრველი 15
იგი ხილვითა ძმ თვისი წინა წარმოდ-
ვინა ჟამსა აღსრულებისასა, შეეჭუდა

1 ბრძალსა OQRSUWXPB., ბრძალსა DT] ბრძალსა; და abs. DMNQRSTUWXZ; ძივილესანს D
QT, ძივილესაჲ PB.; ჩ რსურ S; და კადმესა Q, ვაჲჲჲ და კარცხსანს O, კადმესა FSGJRW,
და კარცხსანს DMSTUWX, კარცხსანს PB.; ჩ ყარბრაჲს] რაჲჲ DMQRSTUWXPB., რაჲჲჲ Z. 8
კარისსა PB.] კაყრისსა DOQTX, კაყრისსა FGMRW, რსგ ხეხსა S, კაყრისსაჲ U] კაყრისსა; სიროღას
MQUX, სირქესანს OPB.] სირქესანს; და რსხი OWZ; ვარსიჲ S; თ ვარსაჲს კაყრისსაჲს ვარსიჲ ფი-
ზერიჲს და N. 9 ხრსქრ DT, ხრსანს E, ხრსხსა Q] ხრსხსა 10 ვანსანგ S, ანსანგ DMNOSTXPB.]
abs.; ლიანს DMNOSTPB., ლიანს MRSWX, abs. QU] ლიანს; და ანშარამჲ ყასანს] ყასანს ლესხეს
და ანშარამჲ U, და რსხსაჲ ვერიქარისს ვასანს ანშარამსხი Q, ანშარამჲ ყასანს MRSWX,
ანშარამჲ ყასანს FSGJOPB.; ყასანს + და აიქნს ლესანს ირქონს ჩრსხსა და აიქნს აჩა-
ღარსხსაჲს ვი ხს რსგჲჲ ხმ WZ, + და ლიანს ჲანს ირსანს ვსოას, კამ რაჲჲჲ ვარსი-
ქრს მარსიჲს და კამ ვასანს ანსაჲსანს Q. 11 და სიქსამაჲს DTPB., სიქსამაჲს FSGJ
NQRSTUWX, და ჩრსხსა რსხსანს სიქსამაჲს ქარქარსიჲ O] და ჩრსხსა რსხსანს ქარქარსიჲ; ვერი-
ქარსა SU. 12 და რსხეხის] რსხეხსა FSGJMNOQRSTUWXPB.; ვღესანს S; და ვსბოქსამჲს Q; ვსბო-
ქსამჲს abs. N, და ვსბოქსა ირსხსაჲსაჲს WZ; კაოაჲ მაროცხსაჲს KMNQUWXPB., ირქონს
DT] კაოაჲ მაროცხსაჲს 13 ჩ კარარონსს H. 14 საოიჲ O; ვაყსანსქვარსხი (ვაყსან-
სხი F, ვაყსანსქვარსხსა N) ირქესანს (ირქესანს DMORSTXPB.) ჩრ კაოაჲ მაროცხსაჲს
(კაოაჲს ირქესა MQUX, კაოაჲს ირქესა NO) ჩ დამ კარარონსს ვანსაჲსაჲს (ვანს-
აჲს DT) ჩ მანკარსანს ირქონს (მანსკარსანს T, მანსკარსანს D, ირქონს O, ირქონს WZ) D
FSGJMNOQRSTUWXPB., კაოაჲ მაროცხსაჲს ვაყსანსქვარსხი ირქონს ჩრ HKP, ვაყსანსქვარს-
ანს ირქონს ჩრსაჲს კარარონს კაოაჲს ვარსხსაჲს ვი ირქონს რსგჲჲ სორსანს (სორსანს Z) W
Z, კაოაჲ მაროცხსაჲს რარსი ირსარსიანს ირქესანს ვაყსანსქვარსხი ირქონს ჩრ EJ. 16 ჩსკ] და
EJHKPWZ. 17 სორსა] სორსანს ირსარსანს Q, სორსა DTWZ; კაოაოქრსამჲს (abs. FMU) კაოაჲ-

ვამბნեսხანს բարի խոստովանութեամբ
 ի Քրիստոս կարարեր և պակեր: Եւ
 սուրբն Արամ հանդերձ երանելի գնդան
 իւրով սաղմոսէին և ասէին. «Աիրեցաք
 5 գլեզ Տէր, գի յուր ձայնի աղաւթից
 մերոց. ընկալ գկամաւոր պարարագս մեր
 և խառնեն գմեզ վամնեսხան ի գունդս
 սրբոց քոց»: Եւ ամենայն գնդին արծա-
 նի, եղև կարարմանք բարի խոստովանու-
 10 թեամբ: և աւանդեցին զոգիս իւրեանց
 ի նմին քեղոռ, և սուրբ (և վարդագոյն)
 արինն նոցա գերկիւր առագանէր: Իսկ
 շնորհալից պարսկի մի ի նմին գնդէ ար-
 ձանք եղև նոյն քեպեանն, գաղազակ

ղղոսատչև Կոչանդիսն Գեմոնատա. Եւրու
 ձան ցղևն ԶԵՐՆԵՐԸ ՍԵՆԻՄԻՆԻՆԸ, Կրօն-
 ղոնա ղԵՆԱՆԵՐԸՅԻՆԸ ի ՍԵՆԱՆԵՐԸՅԻՆԸ
 ղԵՆԱՆԵՐԸՅԻՆԸ Եւ ԳՅԵՆԵՐԸՅԻՆԸ յԵՄԵՆԸ
 15 ԳՅԵՆԸ Ի ՍԵՆԱՆԵՐԸՅԻՆԸ ԵՎ ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ
 ԵՎ ԳՅԵՆԸ Ի ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ ԵՎ ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ
 ԵՎ ԳՅԵՆԸ Ի ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ ԵՎ ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ
 ԵՎ ԳՅԵՆԸ Ի ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ ԵՎ ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ
 ԵՎ ԳՅԵՆԸ Ի ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ ԵՎ ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ
 ԵՎ ԳՅԵՆԸ Ի ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ ԵՎ ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ
 ԵՎ ԳՅԵՆԸ Ի ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ ԵՎ ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ
 ԵՎ ԳՅԵՆԸ Ի ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ ԵՎ ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ
 ԵՎ ԳՅԵՆԸ Ի ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ ԵՎ ՍԵՆԱՆԸՅԻՆԸ

Իսկ քան վամնեսხան (ամենայն M) բարի խոստովանութեամբ FSGMNOXPB, յառաջ քան
 վամնեսხան յաւժար կամաք և բարի խոստովանութեամբ Q, յառաջ մապոցեայ բարի խո-
 ստովանութեամբ և FKP, յառաջ քան վամնեսხան ի կարարուն ընկալեալ բարի խոստովա-
 նութեամբ DT, յաւժարութեամբ յառաջեալ (յառաջ WZ) քան վամնեսხան բարի խոստովա-
 նութեամբ RSWXPB. յառաջ մապոցեայ յաւժարութեամբ:

Զ ի Քրիստոս կարարեր և պակեր MNOXPB, կարարեր բարի խոստովանութեամբ ի
 Քրիստոս և պակեր O, ի Քրիստոս կարարեցաւ յFSGTWPZ, կարարեցաւ ի Քրիստոս: և
 սուրբն իսկ երանելին N, իսկ սուրբն MWZ. 8 հանդերձ abs. MNRSUWXPB, երանելի գն-
 դին DT, վարարցն իւրով Q, սուրբ գնդաւ իւրով N, գնդաւ իւրով O, երանելի գնդան
 իւրով MUX, սուրբ գնկերարցն իւրովք PB. իրանելի գնդան. 4 սաղմոսէին և ասէին DOT
 QPB, սաղմոսէին MUX, սաղմոսելով ասէր NWZ Սաղմոսէր. 6 ընկալցի SUX, սաղ ընկալ
 O, ընկալ գիս M, ընկալ DRTPB. և ընկալցիս, վկամաւոր պարարագս, ընկալ... պարարագս
 մերն ՝ առ ընկալցս մեր կարարեց առ քո N. 7 խառնեն DOTPB, abs. Z խառնեսցես; գմեզ
 զամնեսხան O, գմեզ Տէր N, զամնեսხան MQRSUXWPB, abs. F6J գմեզ; խառնեն գմեզ
 զամնեսხան ՝ գմեզ զամնեսხան խառնեսցես Z. 8 քոց DFEMNOQTXPB. abs.; ամենայն
 իսկ FSGMNOQRSUXPB, բոլոր իսկ WZ ՝ ամենայն; գնդին MQRSUX, կարարցն N, գնդան
 WZ գնդին. 9 ելև M, եղեն NU ՝ եղեալ; կարարմանն որ ի Քրիստոս N, կարարմանն T,
 կարարման D, կարարման սրբոյն SUW, կարարման սրոյն MRXZ, կարարման սրով O, կ-
 րարեցան սրով PB. ՝ կարարման ի Քրիստոս; և բարի OWZ; խոստովանութեամբ ՝ նահապար-
 կութեամբ ի Քրիստոս MQRSTUX, նահապարկութեամբ WZ, խոստովանութեամբ ի Քրի-
 ստոս կարարեցան DT. 10 և abs. F6JWZ; գնդիս EHKNQRSUWXPB.; աւանդեցին զոգիս
 իւրեանց ՝ կարարեցան և պարսկեցան DT; իրեանց + առ Ապրուած WZ. 11 ի նմին քեղ-
 օռ ՆO, ի նմին քեղօռ (քեղօռն U) EMQRSUWXPB. abs.; սուրբ և ԿMTUXPB, սուրբ
 FQRSZ, սուրբ և պարսկական N abs.; վարդագոյն abs. N; վարդագոյն + սուրբ O. 12
 արինն նոցա DT, արինն իրեանց NQ, արինն Ս՝ արինն; գերկիւր TPB. ՝ գերկիւր; առ-

բարձրագ, թէ «Եւ եւ քրիստոսէայ եմ»: Եւ առձամայն կարարեցաւ Վկրտեայ իբրով արեամբն. և թուեցաւ ի գունդս սրբոցն ի րեւչութենէն. Աստուծոյ: Իսկ Մի ոմն թշուառական ի գնդէն հայոց փախարական անկանէր առ հովիւ Մի և ստեալ զհովուական մարտոն կերպարանէր պինքն ի ձև հովուի. փոխանակէր գլուստդէն պարմոճանն և զշրթնփենաւոր կեանան ընդ ապականացու գգեսրոնն և առարեայ կենացս: Եւ (փոխանակ նորա երանելի) հովիւն յաւճարութեամբ դիմեալ ի րեղի կարարմանն և ընկալաւ յինքն զձիւ մարտիրոսութեան, յուսարկեալ (փոխանակ նորա) ընդ սուրբ գնդին

Բնուածա զի սոսեղո մատի մտնորնցեղա իրեցանես. Եւ լաւ կէանս յետո յաղջնա ջաղուտա, մոնջ զընտեսանի, և լոնն յիջնա մեկջ իրեցեմես, և լաւ զա (և տիյա): «Ձեցա թնտեցեայ զառ», ի ձեցա- 5
 Եւ զընտեցա մեկջ այմես և յետոյ զա սոսեղուտա տշուտա և ջիգնացես զընտես տանա Բնուտանա Բնուտանա- տա յետոտա զմտեսնաաա. Եւ լաւ յետո և իրեցաւ զընտեսան յետո- 10
 տաաա զընտեցա և ջիգնա միցեմեսնա յետես, և յետո զմեկանն զի կամիցե: մեա, և ջիգնաա և յետ միցեմես- և, և զաղուտաա յետոնա կամուց- 15
 և և կամուտեսնա յետոնա ջիգ- 15

զանէր ՅՊՍ, ոտորանէր ՃԲԿՆՈՊՏՄԻՔԲ, առդիւր Կ] որդիւր, առդանիւր + և արձանաւորեցան անթառամիւր պակասն Ձ ; իսկ և Ն. 13 շնորհալի ԲԺ, շնորհայ Շ ; ի նմին] ի նոյն ԲԳՅԿՆՈ ՔՏՍՈՎՄԻՔԲ., սե. ՍԿ; գնդէն ԲԳՔ, գնդէն Պարսկայ ՍԿ; արձանի եղև ՆԲԲ., արձանաւորեցաւ Ս] արձանի եղև. 14 նոյն ՍՊՄՏԲԲ., սե. ՄՔՏՍՄ. հրաշարար Ն, ի նոյն Շ] մեծի; արեւեան ՄՐՂՍՄԻՔԲ.; և զայլապէս ՄՐՔՏՍԲԲ.

1 երարձ Ձ; և որ առձամայն Ն, որ առձամայն ՔԲ. 2 առձամայն և նա Ձ; կարարեալ ՄՐ ՏՍՈՎՄԻՔԲ., սե. Ն, կարարի Ս, կարարիւր Կ; Վկրտի Ն, Վկրտիով ՄՔՏՍՄ, Վկրտի ՍԳԺ, Վկրտեցաւ ՄՂ. 3 յարին իւր Ք, արեամբն իբրով ԿՐՈՎՂ, յիւր արինն ՃԲԳՅՆՔՏՍՄՍԲԲ., յիւր յարինն Մ; իբրով արեամբն Վկրտեալ Ձ ; թուեցաւ] համարեցաւ ՁՄՂ; ի գունդս:] ի թիւ Կ, ի թիւ Ս; և թուեցաւ... Աստուծոյ: Իսկ սե. Ն. 4 ի րեւչութենէն Աստուծոյ ՃԿՄՈՍՄԻՔԲ., րեւչութեան Ք, վայնչութենէն Աստուծոյ ԲԺ, սե. Ձ] ի րեւչութենէն Աստուծոյ; իսկ և ՍԿԺ Թ թշուառացեալ ՆԲԲ., սե. ՍԿ, փախարական եղև Ձ, փախարակայ ՃԲԳՅՍԲԲ.: 6 անկալ ՄՐ ՔՏՍՈՎՄԻՔԲ., անկանի ՆԲԲ., անգեալ Ս; առ հովուսն ԲԳԺ; Մի սե. ԲԳԺ. 7 գնովկական Ս, գնովկական Բ; կերպարանեցաւ ՁՄՂ, կերպարանեց ՍՄՆՔՏՍՄ, կերպարանէ Ս, և կերպարանեց Ս, կերպարանեալ ՔԲ. 8 գինքն սե. ՁՄՂ, ի ձև] ձևով ՍԲԲ., ի կերպ Շ; հովուին ՍԲԲ., հովով Ս; փոխանակեաց Ձ, փոխանակեաց ՍՍԿԲԲ., փոխանակելով Ն, և փոխանակէ Շ; լուսեղին ՍՄՂ. 9 պարմոճանի ՄՂ; զշրթնփենաւոր Մ; կեանս ՔԿ, կեանսն Ք; զշրթնփենաւոր կեանան սե. Ն. 10 ապականացու] զպարսպիւր ՍՄՐՔՏՍՄՈՎՄԻՔԲ., յապականացու Ն; կրտսրին Բ, գգեսրոն Ն, սգեսրոն Ք, սե. ՍԿ, սգեսրին Ս, գգեսրիւր ՄՂ] գգեսրոն. 11 և առարեայ կենացս ՄՐՍՄ, և յանցաւոր (անցաւոր ՍԺ) կենացս (կենացն ՍՄՂ) ԲԳՅՆՄՂ, և ընդ առարեայ կենացս ՍԲԲ., առարեայ կենացս ՍԿՄՂ; փոխանակ նորա երանելի ՄՍ Ք] սե.: և փոխանակ... երանելի] իսկ. 12 հովիւն] նորա ՃԲԳ, հովիւն այն ՄՔՏՍՄ, հովուին Ս, հովուին այն Կ, Պարսկին ՔԲ.; յաւճարութեամբ սե. Ք. 13 ի րեղի կարարմանն ԲՄ ՆՍՄԻՔԲ., ի րեղի կարարման Ձ, ի պարսկարկին ի րեղի կարարմանն Ձ, ի կարարման

ქერქსაოი რარსანის: ხ. նա որպէս գոմ
 որ (երբեն) վարարեցաւ ի սրբոց քառա-
 մնիցն (դիմելով ի բաղանիսն) և գտեղի
 կոչման (վիճակի) նորա ելից բաղնապանս.
 5 քանզի թոյլքն և երկմիրքն յամենայն ժամ
 կորնչին:

5 ნեშտա ვითარცა ერთი იგი წმიდათა ორმეოცთავანი, და ადგილი იგი წოდებ-
 10 15 նა მისისაჲ აღავსო მცველმან მან აზნაღასამან, რამეთუ დაჯსნილნი იგი და
 ოგვულნი ყოველსა უამსა წარწყმდებთან.

10 15 Կպա յեր երկուց աւուրց Կեսիլ երե-
 20 25 ւեալ սրբոյ Ճգնաւորին, զի ի վերայ ամե-
 նեցուն լոյս փայլեալ սքանչելի (և հրա-
 30 35 շալի), որ մեծաւ վարժացմամբ ազգարար-
 40 45 րեալ եպիսկոպոսին և քահանայիցն, և
 50 55 աւարաց և ամենայն ժողովրդոց. որք և
 60 65 փութով ի րելին հասանէին: Եւ ի սուրբ
 70 75 կրաս գնչխարս սրբոցն ամփոփեալ
 80 85 մարուցին ի րելի հանգստեանն՝ լապ-

რაცხითა სამოსლითა ამათას ცხვრეგბი-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 სათვს. ხოლო მწყემსმან მან გულ-მო-
 ღვინელ მიიშართა ადგილსა მას აღსრუ-
 5 ლებშიასა და მიიღო ნაწილი იგი შარტ-
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 ჯლოშისაჲ და შეიძაცხა წმიდათა მათ
 თანა ზეცისა ქორწილსა. ხოლო იგი გ-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 ნეშტა ვითარცა ერთი იგი წმიდათა ორმეოცთავანი, და ადგილი იგი წოდებ-

10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 და შემდგომად ორისა დღისა გამ-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 ეცხადა წმიდასა მას განშორებულსა, რა-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 მეთუ ყოველთა ზედა ნათელი ბრწყინ-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 ვიდა განსაკვავებდელი, რომელცა სკვრ-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 ველებითა დიდითა აუწყა ეპისკოპოსისა.
 და მღვდელთა და აზნაურთა და ყოველსა
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 ერსა, რომელცა სწრაფითა დიდითა მი-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 იწინეს ადგილსა მას. და სამოხელეო წმი-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 დაჲ (მიიღეს), და შეკრიბნეს ნაწილნი

[DT] ի պարերազմ: և ընկալաւ MQUX, ընկալեալ F9JNODPB.] ընկալաւ ; յինքն DTPB., յին-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 քևան MRSUWXZ] abs. 14 զվճիւ մարտիրոսութեանն DMNORTUWXXZPB., զպսակն մար-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 տիրոսութեան Q; և յուրի անկեալ N. 15 փոխանակ նորա abs. MRSUX; սուրբ] լուսաւոր
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 DT; գրեցն S.

1 Երկնային S; և abs. Z; ო նա և W; նա] նորա EK, զբիւրոնեայն. այն: T; և նա] իսկ
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 թշուառականն այն MRSUX; գոմ] ոմն 9JMRSUXXPB., երբեն ոմն O, ոմն երբեն DFT, abs.
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 Q. 2 որ երբեն MRSUX, abs. F9JW] որ ; ի սուրբ MRQSUXXWZ; և գտեղի կոչման վի-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 3 Գակի] պակ O. 4. վիճակի abs. MN; ო նորა վիճակի PB.; ելից] առեալ Q; բաղնապանն
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 PQ, բաղնապանն OPB.] բաղնապանն. 5 թոյլն Q, թոյլք XPB.; երկմիրն QZ. 6 կորնչի Q.
 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 7 երկուց] երեք WZ; յեր երկուց աւուրց] ի միւսում գիշերին Q; Կեսիլ DFMNQKSTUPB.]
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 Կեսիլ սքանչելի; երեւալ + ի գիշերի MU, + ի գիշերին RSPB., + գիշերի O. 11 սուրբ S; ի
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 8 վերայ ամենեցուն (ամենեցունց Q) QU, յամենեցուն վերայ DFNT, ամենեցունց (վերայ Z]
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 9 յամենեցունց վերայ. 12 ծագեալ լոյս N; փայլէր N, փայլարակէք QWZ, փայլեալ DFMO
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 RSTUXPB.] փայլարակեալ; փայլեալ + ծագէր PB.; սքանչելի և հրաշալի DO, հրաշալի և
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 10 սպայառ U, սոսկալի և սքանչելի N, հրաշալի և սքանչելի (զսքանչելի S) MRSXPB., սքան-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 11 չելի և զհրաշալի Z] անաւոր և սոսկալի. 13 որ F9MRSUXPB., որ և Z, իսկ Q] և ; մեծա-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 12 վարժացմամբ ի վաղին MRSUWXXZPB.; մեծաւ փութով ի վաղին N, մեծաւ վարժաց-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 13 մամբ ի վաղին փութով PB., ի վաղին փութով DT, ի վաղին QU] ի վաղին մեծաւ
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 14 փութով. 14 և abs. RSTU, քահանայից F9JMQQKRSUXPB. 15 և աւարաց MQUX, abs. R,
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 16 աւարաց F9JNOSPB.] abs.; ամենայն MNQUXPB.] abs.; ժողովրդոցն EK, abs. DT] ժո-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90
 17 ղովրդոց ; քահանայիցն . . . ժողովրդոց] և ժողովեալ բազմութիւնք (բազմութիւն Z) ռամ.

տերաւք (վառելովք) և բուրմամբ խնկոց և սաղմոսիւք հանդիւր հսկմամբ և փառնախմբիցին (գլխաբարկս նոցա) մեծաուրախութեամբ որ ար ինն էր նաւասարդի ամսոյ:

ոց թշուառան, և ղստեղն ղզգուցանեսնեսցենցեղես լամբիցնոտ և սակեղցնուտ, ցեղեղեղեղեղեղ և ղամոտեղուտ. և ղոլեսնայեղու պցեղ (թցեղցեղեղեղ և սեղանեղուսեղ) յոնաղուտ 5 ղոլուտ ցեղան անցոլուսես:

Արդ որք յայնս տեղոն (հանդիպեալ) կարարեցան են այսոցիկ գլխաւորն սուրբն Արամ որդւոն իւրով յագգէն Գնոնեսց, սուրբն Վարոս յՈսրան փանէ, սուրբն Ներսէս յԵրևանթունի փանէ սուրբն Վարմաւոր և այլ ևս բազ-

նաղ ղոմցելոն ղզգուցան ան ղոլեսնաղեղեղ, ցեղան: ղեղանցցեղ ղատի թշուառ և ղոմ ղոտուր ղոլոտ և սոցեղանցնան ցեղեղան և թշուառ ցեղան 10 սեղանցան ղեղանես, թշուառ եղեղեղեղ ցեղան ցեղան սեղանառ, թշուառ ցեղ-

1 „անցոլուսես“ թանցեղ: ղզգուցան ղացեղու: թոնտ անց „ն“, ղոմցելուց անց ղոնցեղ. կսց և սեղանց, փանսայից և սարկաւագաց WZ; որք և MRSUX] որք. 16 փոխով DE MNQRTUXPB., վաղվաղակի փոխով O] վաղվաղակի; ի տեղին DT] անդ; ի սուրբ կրաս RSWXZ PB., պարեցին ի սուրբ կրաս U, սեղ. Q ի սուրբ կրաս M, ի կրաս սուրբ N, սուրբն T, սուրբ D] սուրբ կրասառ. 17 նշարան D, առեալ գեղանար Q; սրբոցն] երանցեղես Q, նոցա DT; ամփոփեալ] պարեալ ամփոփելին և WZ, ամփոփելին MRSUX, և ամփոփեցին Q. 18 մարոցանելին DOTW, սեղ. QU, և մարոցանելին MRSXZ; հանգստան իրեանց ORUWZPB., հանգստան իրեանց MNQX; հանգստի DT] հանգստան:

1 լուպտերալք DSOT, լուպտերալք վառելովք MUX, լուպտերալք լուցելովք PB., ղանիւք DNQTU] ղանիւք և ղոմեղինալք; բուրմամբք MUX; ինկոցն O. 2 և սաղմոսիւք] սաղմոսիւք MRSUX, սաղմոսիւք և երգալք հոգևորալք PB.; և բուրմամբ խնկոց և սեղ. Q; հսկմամբք KMNOPUX PB.] հսկմամբք; և սաղմոսիւք հանդերն հսկմամբ սեղ. DT] և երգովք հոգևորալք և ամ յամէ Q; և փանսախմբեցին NO, և փանսախմբեալ OPB., և փանսախմբելովք DT, կարարեղն Q. 3 գլխաբարկս QUX, գլխաբարկս D; նոցա] սոցա Q, սրբոցն MRSUX; մեծ U, մեծով D. 4 ուրախութեամբ] պոռոնութեամբ DT, փանսախմբութեամբ RS; հանդիպիւք խոցոք և գոլարակոք և այլ անանց ցեղամբ Q; որ ար ինն է D, որ ար էր ինն U; ի նաւասարդի ամսոյ ինն OPB., ի նաւասարդի: ա: P. 5 ամսոյ սեղ. DNT; ամսոյ + ի փառս Աստուծոյ մեծոյ O, ի փառս Քրիստոսի E]. 1-6 լուպտերալք վառելովք... նաւասարդի ամսոյ] իրեանց և անդին հանգուցին սաղմոսիւք և աւրհուութեամբ WZ. 7 որք FMQUX PB.] որ; յայնս տեղոն DT, յայնս տեղոն PB.; ի յայնս տեղոն MRS X, ի տեղին յայնմիկ Q, յայնս տեղոն U; հանդիպեցան RSUX, հանդիպեալք OPB., սեղ. DMQRT] հանդիպեալ. 8 կարարեցան են այսոցիկ DNQTPB., կարարեցան այսոցիկ էն EJ, կարարեցան ի Քրիստոս են այսոցիկ O, կարարեցան այսոցիկ են G, և առին վկայարանն յարրիթութեանն են այսոցիկ RSU, և առին գպսակ (գպսակն X) յարրիթութեանն են այսոցիկ MEX] կարարեցան; գլխաւորն FMNOQXPB., գլխաւորն DTU, գլխաւոր վարուն W] գլխաւոր. 9 սուրբ MSTZ PB.; որդեկան MQRSTX, և որդին Z, սեղ. DT;

Մտնելն երանելի ընկերացն որք նահա-
րակեցան և առին զպատկն անասա-
կան, որոց անուանքն գրեալ են ի դպրո-
թին կենացն:

5

Եւ սորն Մանածիր Ռշարուն երա-
նելի ընկերաւքն իւրովք յառաջ անցեալ
ի սոսմանս իւրոյ աշխարհին կարարե-
ցան անդէն ի տեղոռն, որ կոչի Ոչխա-
րաց վանք: Եւ ամիփեալ զնշխարս
նոցա և ծածկեցան յեկեղեցոռն, որ է
ի բլրին: Այսպէս կարարեցան արի և

10

Նաւր և սեղա եմնազլմ եղծարտս
մայրատա մատառ, ճոմղնի մընղն
և միողն գշրջնի ղեհնեղեցոնսա,
ճոմղտա խեղեցոնի ղեհոլ ճն ղե-
նս մն յեղեցոնս:

Եւ ի սորն մտածա մտածոն ճոմղն
եղծարտա մայրատա մտածոն ղե-
նս ղեհնեղ օյա խաղաճոնս և ղե-
լոնս տշնոնս և մըն ղեղնեղեցոն
զղեղնս մն, ճոմղնս ղեհոնս տ-
նաճոյ ղան. և մըն ղեղնս ղեհոնս
մտնս և ղեհնեղ ղեղեցոնս, ճոմղ

իւրով ձՅ. DT, իւր Z; յազգէն abs. 7. 10 ի Բնմնաց T; և սորն QWXX; Վարոս MOWXPB.,
Վարոս QWZ, Վարձաւոր DT] Վարդան; յՈսրան MQUXPB., յՈսրանէն DT, յՈսրանէ W],
յՈսրանի; քանէն N. 11 յԵրևանթոնի O, յՈրուանթոնի N, յԱրևանդոնի P, յԵրուանդոնի
FU, յԱրևանդոնի T, յԱրուանդոնի D, յԱրուանթանի PB.] Արուանդան; քանէն Ռ, abs.
W; սորն ներքին... յԵրևանթոնի քանէն abs. MQRUSUXZ. 12 սորն (սորն FX) Վարձաւոր
FQJRX; Վարձաւոր] Վարս DT.

1 բազմութիւն DMNOQRSTUX PB.] բազմութիւնք; երանելի] սորն DNTPB., սրոց O,
երանելեացն WZ; ընկերաց GVN, abs. WZ; որք նահարակեցան ընդ նոսա OPB., նա-
հարակք MX, նահարակեցան ընդ նոսին FNFQRSUZ, նահարակեցան DT] ընդ նո-
սին կարարեցան. 2 և abs. R; առեալ Q; զպատկն անասական QSUWZ, զպատկն
անասական MXPB., զպատկն յաղթութեան DT] զանասական պատկն. 3 անուանք
O. 4 կենաց DFSTMQRTUX; կենացն + ի Քրիստոս Յիսուս N, + յաւիտենականաց O, +
յաւիտենից PB. 6 Մանածիր FPB., Մանածիր DRST] Մանածիր; Ռշարունի FOQUPB.,
Ըռուշարունի M, ճռուշարունի D] Առջջարունի. 6-7 իւր սորն ընկերաւքն յառաջ ան-
ցեալ O (յառաջեալ PB.) OPB., երանելի ընկերաւքն յառաջացեալ (յառաջ անցեալ QX)
QRUWXX; երանելի ընկերաւքն յառաջեալ MS, ընկերաւքն իւրովք N, երանելի ընկե-
րովքն իւրոյ անցեալ DT] յառաջ անցեալ ընկերաւքն. 8 աշխարհին FNRUSUWXXPB.,
աշխարհի DT, երկրին Q] իշխանին; աշխարհին + և նոցա անդ WZ; կարարեցաւ Q,
կարարեցան անդէն DT] կարարեցան. 9 ի տեղին WZ; որ կոչի abs. S; Ոչխարանց
DQR, Ոչխարանից S, Ոչխարանոց Z. 10 վանք abs. QWZ; և] որք և MQRUX, որ և PB.,
որ և անդէն Q, որք և անդէն իսկ Z; ամիփեալ DFKMNPQTUXPB., ամիփեցան Z]
ամիփեալք; ամիփեալ + ի բլրին որ արի Ոչխարանից վանք Z; զնշխարս MQRUSUXPB.]
նշխարք; զնշխարս + ոսկերաց DFSTNT, + սրոցն ոսկերք PB., ոսկերացն MQRUSUX; նո-
ցա abs. MQRUSUX. 11 և MQRUSUX] abs.; ծածկեցան U, կան Q, ծածկեալ կան յեկեղեցոնի]
ծածկեալ կան յեկեղեցոռն; որ է ի MUX] որ ի 10-11 զնշխարս... որ է ի բլրին abs. Z. 12
ի բլրին + և մինչև ցայսառ մամանակի կոչի Ոչխարանից վանք Q, + որ արի Ոչխա-
րանից վանք W; կարարեցան DT, վկայեալք O, նահարակեալ N, կարարեալ QRUSUWXXZ,

ქალ ზანაურაყენ (ჯამს) ზაყცხერით ამ-
 რარეჟი. შარახე არეჟი. ირე არჩა-
 მარხეგინ ეყენაჲ ხერხანეჲ ქანსან-
 იანი ყენაჲნ მეროჲ ზიხოსი ჭრხაჟი-
 უი. ჲ დამარეჟარაჲნს მთაყალირს
 (ჩანთერბ აარაჲნაჲი) ჯამაჲმ არა-
 რჩს, ჲარაყენაჲჲ ქსაჟოჲნბ'ჩაჟი (მერ),
 ჲ ჩიქერ მერ ზიხოსი ჭრხაჟი ჲ ჩი-
 ჲჩს სორე, იროჲმ ქაჲოჲჲ ქარხერხანს
 ქარხერხეჲ, ამქს: ¹

ანს მარცხსა ზედა. და ესმით აღეს-
 რულნეს ახიჯანნი ჲ მკენნი იგი ეზ-
 დაგეროს მიერ უმჯულოჲსა მეფისა
 სპარსთაჲსა, რომელთა შეურაცხ ყვეს
 ცხოვრებაჲ ესე სახელისათჲს უფლისა ⁵
 ჩუენისა იესუ ქრისტესა. და უმჯულოჲ
 იგი მეფეს სარცხვლეულ ყვეს, გან-
 ძლიერებულნი ჲმართისა მიერ მამი-
 სა. და უფლისა ჩუენისა იესუ ქრის-
 ტესა და სულისა წმიდისა, რომლისაჲ ¹⁰
 ანს დიდიებაჲ უეუნიითი უკუნისამდე, ამჲს.

¹ ვრცელ ნებსებზ - EFGJJKNOPT- გავრცელებდაჲ მთავრებზ, 6. შენიშვნები ხ.

ზანაურაყენაჲჲ P.B.] ელიყენაჲ; ჲ არჩი R.
 1 იქჲაჲ ჲ არჩი WZ; ზანაურაყენ DT; ელიყენ ჭრხაჟი N] ზანაურაყენ; არჩი ჲ
 ქალ ზანაურაყე აბს. Q; ჯამი Q; ჯამს + ან რარეჟი არეჟი შარახე Q; აყცხერით N,
 აბს. WZ; ამარეჟი DTPB., ამარეჟი O, ამარეჟი. ჲ ჯარჩი RSUX, ამარეჟი ჲ ჯარ-
 ყობ N, ჯარ ჲ ამარეჟი Z, ჯარ ჲ ანობჩს W, ჯარჩი GJ] აბს. 2 შარახე არეჟი DFMH
 SUX, მთაყალირის შარახე O, [მთაყალირის შარახე ზაყცხერით (ზაყცხერით Z) WZ, აბს.
 Q, მთაყალირის N, შარახე [მთაყალირის GJPB.] შარახე მთაყალირის. 5 ჲ აბს. RS; დამ-
 რარეჟარაჲნს U] დამარეჟარაჲნს; ემთაყალირს MORUX. 6 ჩანთერბ + ჭორჩრეყენაჲნ
 ჩიქოჲ NOPB. 7 ჲარაყენაჲჲ MRSUX, ქარაყენაჲჲ DT; ჩაჟჩს S; მერ აბს. DOT. 8 ჩი-
 ქერ მერ] ჩიქერ MRSU; ჲ ჩიქერ მერ აბს. T; ჭრხაჟი + მერ U; სორე ჩიქერ DMMQRS
 TUXPB. 9 იროჲმ ქაჲოჲჲ ჲ ყაჟი N; იროჲმ ქაჲოჲჲ DFMXPB.] აბს.; იროჲმ + ჲ გი-
 როჲ ჩარე მჩანყამაჲნს ჲ ჩიქერის არეჟი ელიყენ T; სორე + ირ T არჩნთაჲ ქარ-
 ხერხანს, ამქს O; ქარხერხანს ქარხერხეჲ T, აბს. GO] ქარხერხანს. 10 ამქს აბს. GNO.
 2-10 ირე არჩამარხეგინ... ამქს] სორე ზანაურაყენაჲ (ყარაყენაჲ Z) ჩიქოჲ
 ჭრხაჟი (ყარაყენაჲ მეროჲ Z) WZ.

Իսկ ինքին գիշերի տեսիլ (սքանչե-
լի) երևեր նմա, որպես թէ լինէր ինքն
ի սուրբ եկեղեցւոյ. և այր ոմն ապիստա-
կազգեսայր երևեալ նմա ասէ. «Երանե-
լի ես դու, զի այսպիսի լուսաւոր եկե-
ղեցւոյ եղեր արձանի, եւ հաւարաս-
ցես յայսմեան (յԱստուած), յարա-
րիչն երկնի և երկրի, և յորդին համա-
զար և ի հոգին համագործ, և ուսցիս
զայդ (յաւանդութենէ) սրբոյ աւերա-
րանին»: Եւ զարթուցեալ իմացաւ գտե-
սիլն, և հաւարաց բուրով սրբիւ, և
ասէ. « Աստուած քրիստոնէից է ճշմա-
րիւր Աստուած»: Եւ յայնմեանէ զղջմամբ
ունէր զմոգութիւնն:
Եւ Յոնն տչեսա, յոտահմել) « Լմցտո
հոգի». և յոցրտոցան օգչտ անցնու

Գայր անոր յայտարն Արևեաց,
պարապելով յոնկնդրութիւն գրոց սր-
բոց. և լեալ անոր տակաւ ամիսս հո-
ւանէ (ի հայս. և եկեալ) յԱյրարաւ գա-
ւառ՝ բնակէր յոսրանին հայոց ի Դոնին,
յարեալ ի մոգ ուրումն. (հայոց) համակր-
կարի, որում անուն էր Խոսրով Պերոզ,
և սորամարհանաւք զմոգութիւնն ան-
ցուցանէր: Եւ լինէր ի ձմերային ժամա-
նակի, ի մեհեկանին, ըստ Պարսկաց
ամսոյ սկիզբն, և ըստ սովորութեանն
իւրեանց գինս աղբեղիս մարուցանէին
հրոյս յարարանս համակրկարին: Եւ
երանելին Մախոջ կայր ընդ նոսս առ
կրակի անդեալ գերանն: Եւ բարձրա-
ցեալ բոցն ի ճարպոյն հասանէր ի դա-
րևանդակ տանն և բորբոքէր: Իսկ
մոգուցն թողեալ զգոհելն՝ գնորն փո-
լմայան շիջուցանել. և ոչ կարացին և
արարաքս ընթացեալ պարսէին գիրսն:

Եւ յանց զամենս զիստենս մասն
հոգա ուս ոգի ընտանս Յոնն յէկեցեսնս.
և յամոյինն յան յայտ յոնն յիզե-
լոտա մոտոլի, որ յոլի յոլորա մասն;
« Նեղար հար. Մոց, համեոյ յոլորտար- 5
նա յանտոլորեղնս յոլորեսնս յոլոր
մոց, հատա յանս մոց յոլորեց Մո-
լորմեղի յոլորա և յոլորանսա և
մոլոր մոլոր մոլոր-մոլոր և յոլոր
(մոլորա) մոլոր (տանահոլ) և տան- 10
մոլորմեղի (սոլորեսնա). (հոլոր Մոց
մարցեղ) և յոլորաց յոլոր մոլորանս
հանարեցեսնս». և յոլոր-հոլոր-օլոր, յոլոր-
լոլորեսնս յոլոր հոլորեցեալ ոգի և յոլոր
նա սոլորոտա յոլորոտա, և յոլոր և յոլոր 15
մոլորեցեալ յոլոր առ յոլորտո յոլոր
մոլորեցեալ ոգի.

Ինչոք զու յոլոր յոլորանս յոլոր
տոլոր և մոլորա և յոլոր յոլոր
տա յոլորտա. և յոլոր յոլոր մոլոր 20
հոլոր յոլոր և (մոլոր) մոլոր և յոլոր
մոլոր սոլորեսնս, և յոլոր և յոլոր
մոլոր հոլորեցեսնս, և յոլոր և յոլոր
մոլոր յոլոր յոլորանս, և յոլոր
մոլոր հոլորեցեսնս, և յոլոր և յոլոր
և յոլոր և յոլոր, և յոլոր և յոլոր 25
և յոլոր յոլոր յոլոր յոլոր. և յոլոր
և յոլորանս, (տոլոր) մոլորանս
և, յոլորանս յոլորանս, և յոլոր
տոլորեալ, և յոլոր յոլորանս յոլոր
և յոլորանս մոլորանս յոլոր 30
և յոլոր (մոլորեցեսնս) յոլոր
և յոլոր յոլոր յոլոր և յոլոր
մոլոր մոլոր յոլոր և յոլոր և յոլոր
և յոլոր և յոլոր և յոլոր և յոլոր 35
և յոլորանս և յոլոր յոլոր

23 ի մոգս. 29 աղբեղիս] աղբեղ (անց մտերեցնս յոլորեց և յոլոր մոլոր յոլորանս յոլոր)
այսոն Արարի բարարանօն I ԹՅՄ, հոլոր մոլորեցեալ յոլոր յոլորանս յոլոր յոլոր (հոլոր)
32 ի կրակի] յոլորակի. 32 թողեալ] մոլորեցեալ.

5 ხე որ հազարაպყურს եր Հայոց իրն լու-
աւ զճայն ամբոխն, փութապէս հաս-
նէր ի դուռն եկեղեցոյն, սփիպէր զպաշ-
րասնեայն ամնու (զսուրբ) խաչն
 10 և բերել յապարանսն, գի թերևս մեր-
ძեսցի հուրն, որ առ նեղութեանն սկա-
մայ հաւարայր: եւ սպասաւորացն
առեալ զնշանս սուրբ խաչին (արագ
 15 հասանէին ի րեղին. և հասեալ յան-
դիման ապարանիցն սուրբ խաչն) և
բոցն քարածեալ շիջանէր առ հաս-
րակ: Այս մեծ նշան եղև պարուական
 20 (սուրբ) խաչին յաշխարհիս Հայոց ի
խնութիւն բաբեպաշտից (և յամուս
 25 կուպաշրութեան): եւ րեսեալ կնոջ
համար կարին մեծ գոհութիւն առա-
քէ սպասաւորաց (սքանչելագործ սուրբ)
խաչին:

კარის(ა)მან, მადლობაჲ დიდი მიუვლინა მსახურთა ჯუარისათა.

20 რს ბრანსეჩნ Մախոշ իմացեալ զայս-
պիսի սքանչելիս, զուռն, որով հմայէր,
Ջարդեալ ի բաց ընկենոյր, նոյնպէս և
զբերանսկասն. և մարուցեալ ամնոյր
 25 զբուրժանն ի ձեռաց սարկուսագին և
արկանէր խունկս առաքի (սրբոյ) խա-
չին, և յայտնէր զհաւարան զոր ունէր
ի ֆրիսարու. և յուդարկելով զսպասաւորս
 30 խաչին, ասէր. « Խնդրէք յկարուծոյ վասն
իմ գի և ես քրիստոնեայ եմ»: եւ րեսեալ
մոգուցն ասեն ցնա. « Ընդէր զայդ իշխ-
ցեր ամենէ»: Ասէ ბრანსეჩն. « ես ի բազում
 35 ძამანակաց հաւարայր քրիստონէից,
և խոճի մოգէի, բայց արդ յայտնապէս
քարոզեմ զհաւարս, որ ի ֆրիսարու, և
այլ ոչ ևս սպասաւորեցից հրոյն»:

მე მრავლით ჟამითგან მრჩმენა ქრისტელ, და მოვუებდა ესე იქვით მაქუნ-
და, ხოლო აწ ცხადად აღვიბარებ მე ქრისტესა და არღანა ვჭმსახურებ მე
ცეცხლსა».

თა. დაუთვევს. ზორვაჲ იგი და ისწრაფ-
 დეს ღამრედად ცეცხლისა მის, და ვერ
 შეუძლებს (ღამრედად მისა), და განივ-
 ლტოდეს ვარე და კმა ყვეს. და ვითარ-
 ცა ესმა აზრაძეგსა სომხითისასა კმაჲ
 იგი ამბობსისაჲ მის, მის(წ)რადჲა ვა-
 რად ეკლესიისა და აწრაფებდა მსა-
 ხურთა (ეკლესიისათა), რაჲთა ძლიღონ
 (ნიმი) ჯუარისაჲ და მოსლვად აპარან-
 თა მათ და ღამრედად ცეცხლი იგი,
 და ჭირისა მისგან აღიბარებდა უნებლე-
 მით. ხოლო მსახურთა მათ აღიქმეს
 პატიოსანი ჯუარი, და აღი იგი დამდა-
 ბლდებდა, ვიდრემდის ღამრედა ყოვ-
 ლად. და ხასწაული დიდი იქმნა პატი-
 ოსნისა ჯუარისაჲ ქუეყანასა სომხი-
 თისასა და სიხარული კეთილად მსა-
 ხურთაჲ. და იხილა ცოლმან შამა(რ)-

ხოლო ნეტარმან მაჰამად გულისხმა
 ყო ესე ვითარი საკურველეობაჲ და ურთჲ
 იგი, რომლითა იზმინ, დასცა იგი (ქუე-
 ყანასა) და შემუსრა, და ეგრეცა საკრ-
 ველი იგი პირთან. და თვით მიეხედა
 დიაკონსა და მიიხუნა მისგან საცეცხურ-
 ნა, და დაასხა საკურველი წინაშე ჯუარ-
 სა, და განაცხადნა სარწმუნოებაჲ თჲ-
 სი, რომელი აქუნდა ქრისტეს მიმართ.
 და წარავლინა მსახურთაგანი ჯუარისა-
 თა (ეკლესიად) და მიჭრქუა, (ვითარ-
 მედ) «ითხოვეთ ჩემთვის ღმრთისაგან
 (წყალობაჲ), რამეთუ მეცა ქრისტეგანე
 ვარ». იხილეს რაჲ ესე მოკუთა მათ
 და ეტყოდეს მას: «ვითარ იყადრე ესე
ყოფად?» (ხოლო) ნეტარმან ჰრქუა მათ:

21 որով հմայէր [որովք հრამայէր (հմայէր-ად შესწორებ ქართ. „იზმინ“-ის მიხედვით B. Peeters-ს ეკუთვნის, ნ. Acta Sanctorum, t. V, 1925 წ., გვ. 206-207.)

5 Ջիարոյ իշխելեր պայքենի սսպուանն
Թողուլ և հաւարացեր անձանսարին
Քրիստոսի»: Ասէ երանելին. «Մի է Աս-
պուան, հասարակաց արարիչ, որ ունի
 10 զմբաց (ամենայն) բարեգործաց, որոյ
պեսեալ զմիքս իմ թուլացեալ ի բազմ-
ասպուանոցն երկրպագութենէ՝ առաջ-
նորդեսաց ինձ ի ճշմարիտ ասպուան-
 15 գիպութիւն: Եւ սրբմբնալ Նախապ-
պին՝ հրամայեսաց գան հարկանել զսս
ասպրիկ: և կապեալ նորին երկաթովք
 20 բարանն ի բանս: Եւ լեալ ի բանսին
այլ ևս ամն երիս, հայցեր ի քահանայ-
ին ամննուլ զպէրունական կնիքն. զի
 25 անուանեսցէ զնա Յիզպիրուզիտ, որ
Թարգմանի Ասպուանասպուոր, այսինքն
է յԱսպուանոյ փրկեալ, (զոր և Հովգին
սուրբ կենդանագորէր). որ և զաւրացեալ
 30 լիներ ի բանսին Հովգուին, և հանեալ փայր
զհանդերմն իւր կարապետից, և ինքն զգե-
նոյր այնչեսայ և հողաթմարտ: Եւ (այսպէս)
պահովք և աղաւթիք հսկեր, սաղմոսելով
անդադար գեղեցիկ կրանաւորութեամբ:
 35 ձաւնի. և ուզձեցնալ Լուցչոտա և Թարեչոտա,
ფსալმუნებն զաւցեռնողալ, (և
ցեցչոտարոտա ճաւնոտա Մեցաւղնոտա) մոխցեցոմն
Միցեցոմն:

30 Իսայն Արեւաց աշխարհն շեղ և բաւ-
կան, զի միտրեալ ես ի մոգութենէ ան-
ձամբ, (զքեզ) գերի վարելով (առ հա-
սարակ) յաշխարհէ (և ի դենէ միտրեալ):
 35 Պարասխանի րուեալ սրբոյն ասէ. «Ամ-
նայն անձանսարիք ճարպարաց բնութե-
ամբ սպասաւորին, և կենդանիքս ի սպա-
ցողէն սրկացան, այսպէս և մարդիկ
իւրեանց արարչին պարզին ծառայել

30 ճիշտ մաս: «Յոտար զյաւրե զաւցեցնալ
մամբուլի մոգչոցն և զհրմոնա շէնարու-
նա իրնեցելոն?» 30 ճիշտ եղեարման: «Երտ
սրն Լմերտի, Մեցմոթմեցի Կոչեցեալ, զ
 35 ճիշտ ցն զանցնալ կեցիլոն մոպարե-
տան, Երմեղման ինիլա զբուլի Իցմի Լա-
յնիլալ (Երմտտոցնեսալ) Թրաւալ-Լմերտ-
 40 տա տաւպոսնի մեցմեցեալ, և Բարմ-
ձուլա մե Կրմարոցն Լմերտի մսաւրոցն-
նա. և զանրննա ճաւնոցի իցի և շերմ-
 45 նա զբոցն մինի ճաւնոցալ և Մեցրնալ մո-
ցե ճարչեցելոտա ճիւրնեսալ և Բարչան-
 50 ցալ ճարչոմիլեց. և Լալա ճարչոմիլ-
նա ման մինա կոչալալ ճարչալ Բելոնալ
 55 նամի, և մոլոլա մեր մինա ճաւնոցի, և
իտնոցա մեցմեցնալ, Երտա շէրմոն
 60 ման ճաւնոցի ինիլոց, Երմեղ տար-
ցմանցն զամբոցմոլոլ Լմերտեսամերի,
 65 ցեց իցի սրն կնիլոլ Լմերտեսալ, Երմեղ
ցանալոցա ճարչման (Բմոլոլ) ճարչ-
 70 ոմիլցա ման մինա. և (Մեցրոցն) զանոց-
ցա ճաւնոցի տչի և մինցա զլաւնալ,
 75 և տչտ Մեցմոն Գրաւոլ Երտա և Կ-
 80 նոցա ճաւնոցի տչի և մինցա զլաւնալ.

85 և Լմերտեցնալ մեցնանալ Բելոնալ-
նա (Գմոցալ) ճաւնոցի իցի (և
 90 ճարչալ) Լալոցնց մին Բել, Երմեղն-
եղալ լմանն Լմերտ. և ցեց մ-
 95 ոլոլա ճարչոմիլցա և Երմեղնոլ,
 100 Երտալ Մեցրոցն Երտար իցի և
 105 ճիշտ ման: «Մեր մարտնա զեր կմա զ-
բուլ մարտա Լալոցի, Երմեղ (Երմեղն-
 110 ոլ) Մեցրոմիլ ճար տչոտ տչնոտ մ-
 115 ոլոցնեսալ և Գրալ լմնուլ Երմոն-
 120 նա ճարչեալ. Երմեղ Բմոլոլ զ
 125 ճիշտ: «Կոչեցելոլ Մեցմեցելոլ
 130 տչնա ճաւնոցն, և Կնոցելոլ Գ-

22 միջն. 29 պարբ. պարբ.

(მჩაჲს) კაყოლით, ქაისი ირთ (ს ხუ) ქაის-
ყისიღმანს (ქიმღ საბრიღმანს) ბაიაყ-
ხეი. ჩსკ კობამ გმაყა ქი კაყოლამ,
კაყხალ ღმრამბოღმანს ჩმსტ კაყხაყ. ჩ
აქრ ყაყოლირანსაყ ჩრთგ სერქხალ კი-
სიღ კნორჩ, გორ ოღ კარაყენს კხსეაღიყს
ქორბოღმანსაყ ქიქიქხსჯ: ს ღისხალ ღაყს
არენსაღაყრჩს ქიყის ქარხა ყსამამქ,
ს სყსა აარქანსჯ ღსა (ქროღ) ანთორღ:
ს აყ ს ააღიღ) ააღჩ ააღჩ ირან-
ღანს ასთიღსანსტ სრანსჯღი, აჩ ა-
ღანსეყჩ ისსჯ ღმთიღმანს:

და ჰგუემდა მას უწყალოდ. და ზერად-ზერადნი სატანჯველნი მოაწინა წმიდასა მას ზედა, რაჲთამცა დაამორჩილა იგი მოგუებნასა მას. (ხოლო იგი უფროჲსლა წარე-
მატებოდა კეთილსა მღლუაწებნასა).

შაჲსმ დამანსაჲქ ღისხალ ქმთაყოლირს
ღრეაღიღ ქმბოღმანს ს ღარათაყანსა
ღორ ასთიღსანსტს აჯქარჩს ჰაყიგ (ღო-
ბასკაღს), არათქერ სერხ ჩქხანსა ა-
ღარარჩმს (აყე აანსჯ სერქრჩს), ანთონ
მჩინს საროი (ორ კოჯჩ) ქროღსანღა-
კანს, ს სერქორჩჩს ქსერიღ ორ ღრ
ღაღსაღის მთაყსერ, ს სერიორჩჩს სოქაყ
ორ ღრ აყაყაღორ არქაყჩს. ორგ სესხალ
ჩ ჰაყს (ქაღიღ) იღიღიღმანსა არარჩს:
ს ქაღიღორ მჩინს არათარასკიძიღიღ არ-
იხალ სარქჩჩს ქარქსჩ ქაღაყა არამა-
ღჩს არქონს: (ჩ სმჩს დამიღ არქ ამ-
ღარჩქყე ღყაყიღსჯჩს ჩქხანსაყს ს ა
ანს. «ს არქ სერქ ჩ ღარსოჩ,) ორგ
ღმერ ყაჯყრანს ქმოღხალ ს ღრჩაყოღსტ-
იღმანს ს ქანბნს არხალ, ს სერსჯ ინს
მრამქს, ს სარასკ ინს ქაყოყარასკანსტ,
ს მჩღყოჩქოღჩყო ყარსოჩს. ს არამაყ-
ხეჩს ანბჯ ღსთაყ: ასტ მთაყოღსერს ღსერ-
აჯა. «ღსუქჩ სერჩ ღრჩაყოღსაყ»: ასტ
სრანსჯჩს. «მაყრ ჩმ ღრჩაყოღსაყ ღრ, ს

მოზზრდელსა თჳსსა ჰმონებენ, ესრეტა
კაცთაჲ ღმრთისაჲ შემოქმედისა თჳსი-
საჲ ჯერ არს მონებაჲ, რომლისათჳს
(აქამომღე) უღებებას ვჰმსახურებდი,
ხოლო რაჲემს მოგხედა მე უფალმან ღ 5
შემიწყნარა მე, შემშქურლა მე სიყუა-
რულსა მცნებითა თჳსთასა, და შემცვა-
ლა მე მადლითა სასოებითთ თჳსისაჲთ,
რომლისაგან ვერ შემძლებელ არიან მი-
ღრეკად განსაცდელნი ცხოვრებისა ამის 10
(აშაოჲსა)ნი». ესმა რაჲ ესე ადიანთ-მთ-
ძიურასა, ზე აღღგა გულის წყრომით,

და ზერად-ზერადნი სატანჯველნი მოაწინა წმიდასა მას ზედა, რაჲთამცა დაამორჩილა იგი მოგუებნასა მას. (ხოლო იგი უფროჲსლა წარე-
მატებოდა კეთილსა მღლუაწებნასა).

მას ჟამსა ესმა მეფესა მრავალი მძლავ-
რებაჲ და უმადრუკებაჲ სომხითსა ზელა
მოწევნული, და მოავლინნა სამნი მთავარ-
ნი სარწმუნონი, სახელი ერთისაჲ მის აჯ-
ღა ღროვანდავანი, და მეორისაჲ მის ჰე- 20
როზ, რომელი იყო მოგუთა მთავარ ქუე-
ყანისა რეუსი, ხოლო მესამესა ჰაღა,
რომელი იყო მსახური მეფისაჲ, რომელ-
ნი მოვიდეს სომხითს და განაგებდეს
სამართალოთა. ხოლო დღესა შინა ერთ- 25
სა ურაკძარაკსა ზელა კრება ყვეს და
დასხდეს ადიანსა ბრძანებისაებრ მეფი-
სა. (და განიკითხვიდეს მათ, რომელნი
შეეყენნეს საყრობიღესა შინა), რომელ-
თა დაუტევეს შქული ჩუენი და ქრის- 30
ტეანე იქმნეს: ნერსე ვინმე სახელით
რაჲიკი, და საჰაე აღრ(ჰაღა)კანით, ღ,
იზიღბოზიღ სპარსი, და ბრძანა) მო-
ყვანებდა მათი. და ჰრქუა მოგუთ-მთა-
ვარმან ნერსეს: «რაჲსათჳს იქმნენ შენ 35
ქრისტეანე?» ხოლო მან ჰრქუა: «ღე-
დაჲ ჩემი ქრისტეანე იყო, და სიწმიდ-

16 თქაყოლირ ღისხალ (P. Peeters-ის გამოცემაშია, ნ. Acta Sanctorum, IV, 1925 წ., გვ. 209); 19 ავტორი ვანდავანი (P. Peeters-ით, იქვე). 34 იღყოჩყო P. Peeters-თან.

ი ყოჯაიშხანს ღი ჩანაყარგხალ ი ჳრხუ-
 ყონს, Ⴓჳიყბმ Ⴓსალ Ⴓდბერ Ⴓხბერ»: ჩარ-
 ყხელ Ⴓ Ⴓნბ Ⴓარჩას. Ⴓ სალ Ⴓსტ. « ი
 ყოჯაიშხანსს Ⴓხელ ღი ჳრხაიონსხელ»:

5 ხალ ბრანსტჩინ შიჳოხიბოღიჳ კაიბ Ⴓნ-
 ჳოი, Ⴓ სოლႳ Ⴓ Ⴓაჳსი Ⴓსოღიშტერ (Ⴓღბ-
 გეროი Ⴓსოღიშხანს). « Ⴓტერ Ⴓი Ⴓპრმყო-
 ჳხანმ Ⴓოღ (Ⴓსიბიშხანსბ Ⴓღი, Ⴓ Ⴓი
 Ⴓარხიბიშხანმ Ⴓოღ) Ⴓრსაბერ Ⴓღი»:

10 ბ. Ⴓაყოიგხელ Ⴓნოჳა Ⴓსტ Ⴓშიჳოხი-
 ბოღიჳ. « Ⴓი ႳიზოლႳაჳსკანს, Ⴓნბ Ⴓტერ
 ႳღოლႳაოტ Ⴓხსნ Ⴓოღბერ Ⴓ სხბმႳოტ
 Ⴓრხაიონსტოიშხანს ჩანაყარგხერ, Ⴓ Ⴓპრ-
 Ⴓხელ Ⴓპიბბიბოღ Ⴓოღხელ Ⴓი Ⴓიბი»: Ⴓსტ

15 Ⴓოღბს. « Ⴓიბ, Ⴓოღხელ Ⴓ Ⴓოიბოიბინს
 ႳოლႳსტ Ⴓჳიბბმ Ⴓანს Ⴓღბს. Ⴓ სბბ
 ႳრႳმႳაჳბ Ⴓსბს Ⴓ Ⴓაჳბ Ⴓოღბს, Ⴓ-
 Ⴓიბბ Ⴓიბბ Ⴓოღბს Ⴓ Ⴓ Ⴓრხაიონსტოიბინს
 Ⴓანს Ⴓამბნსაჳნ ႳაჳბრႳამბონს, Ⴓოღ ბს

20 Ⴓნსხელ Ⴓ ႳოლႳსაბხელ Ⴓანსოღხელ,
 (Ⴓი) Ⴓრხაიონსტოიშხანს ႳიბႳჳნ Ⴓ Ⴓარბ-
 Ⴓოიბინს Ⴓიბბ ႳარႳაღბინ Ⴓ ႳარბႳანსტ:

25 ბ. ႳოლႳ Ⴓიბბაყბბბინს ႳრႳმႳაჳბ Ⴓაჳ-
 ႳაოტრႳგს ႳაჳარႳბს ႳაჳარბႳაჳბ
 Ⴓოტრ Ⴓ Ⴓანსტ Ⴓღბსოღბს. ႳარႳანსტბინს
 Ⴓაღბიბ ბრႳანსტოიბინს Ⴓ ႳამႳოტონს Ⴓიბ-
 Ⴓს ႳრႳმႳაჳბ:

30 ბ. (Ⴓარბხელ) Ⴓღბბხსანს ბრႳანსტინს
 ႳრႳმႳაჳბბინს Ⴓარბსტ Ⴓღბინ ႳოლႳს. Ⴓ
 Ⴓბ Ⴓაჳბოიბ Ⴓბბხელ Ⴓნოჳა Ⴓ Ⴓ-
 Ⴓინს ჩანაყარგხერ Ⴓ ႳარႳანსტოიბინს
 Ⴓნოჳა Ⴓ Ⴓანს Ⴓიბბ ႳანსტრႳაიბი: ბ.

35 ႳრႳმႳაჳბხელ (Ⴓიბაყბბბინს) ႳარႳანსტ Ⴓიბ
 Ⴓაღბბბინს Ⴓანსსაჳნ: ႳარႳანსტ Ⴓოტრბინს
 Ⴓემაღ Ⴓთოღ Ⴓანსს Ⴓიბს

ვან ჩემით ვარი მე ქრისტეანე და
 არა ვიცი ყოვლად შჯული თქუენი».

და განიკითხეს საჰაჳცა და მანცა ჰრქუა,
 (ვითარმედ) « სიყრმით ჩემითგან ქრის-
 ტეანე ვარი მე». ხოლო ნეცარი იზიდ-
 ბოზიდ Ⴓღა უჯუანა კერძო მათსა და
 მდაბლითა სიბყუთა იტყოღა: « უფა-
 ლო, ნე ვულის წყრომითა შენითა
 მსწავლი მე». და წარმოადგინეს ნე-
 ცარი ესე და ჰრქუა მას: « ჰ უბადრე-
 ვო, რახათჳს დაუფუფე განათლებული
 შჯული და შეურაცხი ეგე ქრისტეანო-
 ბაე გრწმენა, რომელი Ⴓღესმე (სხუ-
 თა) აიბბულბბბ ႳოტრႳგ Ⴓეცხლისა?»
 ჰრქუა წმიდამან: « ეგრႳთ არს, უბო-
 რევილი (Ⴓღესმე) მოგუებითა და უფ-
 როდს შენს ვიყავ მეცნიერ, და უჯუე-
 თუ მიბბბანა, ვიბყოდი და გეუწყოს
 შენ, რათღენ უმჯობეს არს ქრისტეა-
 ნობაე ვიბრეღა არა ყოველნი იგი
 მსახურებანი, რომელი განვიცადენ Ⴓ
 ვიბილე, რამეთუ ქრისტეანობაე მარ-
 ცოდ შემძლებელ არს კსნად სიკუდი-
 ლისაგან სუჯუენესა ». და ესმა რაე
 მოგუთ- მთავარსა მას, უბრბანა მსა-
 ხურთა თვსთა დაჰებად ჰარეგავბდი
 მისი; და მოჰვადეს კუჯული (თავსა მის-
 და დაჰვეხუნეს წუღ) Ⴓინს მისნი ყოვ-

და სამთაჳვე მათ ნეცარიბაე უბრბა-
 ნა დამარხვაე სამ Ⴓღე, და სამისა
 Ⴓღისა შემႳღვთმად (კუბოღ) მთიყვან-
 ნა იგინი და ვერ შეუძლო დამორჩი-
 ლებაე მათი; და ბრბანა შეყრაე
 მათი სახლსა შინა ერთსა, და არა მი-
 ცემაღ მათღა საზრდელი და არცა წყა-

5 შიჳოხიბოღიჳ (სხვა ყველგან P. Peeters-თან). 21 <ს>-ს Peeters-ი ურთავს.
 24 აჳარႳაოტხელ. 25 Ⴓღბსოღბს.
 Ⴓსაღბ. 6,2.

აღარაკეტხს ასატხს. «ასაჲოუას, კაცხს
ძნე სայასაგ, ა შტო, კვსტრეს ძნე ჟიღაჲ»
ბს ასაყტს ანოაფარ ასაჟმთხს შიხეს
გადასაღარს:

ნასა ჩუენსა მოგუხედენ, უუალო, შეწევნად ჩუენდა ისწრაფე». და ესტთ 6
დაუცხრამელად ფსალმუნებდეს ვიღრე ცისკარამდე.

ბს ქსალ ბ რანტრის ასიორს უასს.
ა ბ ჩუენრე შიჲმ ასიორს კხორაკეტი, ჟო-
რემ რანტრებდალ ღო შიჟაფხილღჟიჲ ქჟა-
ბს, უნაოიბჲს ტრეტო სმა. აჟო იჲს

იზნტო ბ აბიხსს ქაროი, ა რასიოცხალ
ბ გოცხ სოროს ა რიოტო ახიხსს ბ შიჟს
ა ჟაგ სოროს: ბს ტრესალ ტრეგ ჟოსაღგხს
არასეგ ბ რაგე. მბებეგის გაჟრს ორ ტრარს.
ა ტრესალ ყასაქ კვსჟიჲ მარგარეტ ოტ-
ბს ბ გოცხ სოროს: ბს გარბოცხალ ყასო-

ბესაგ ღმტრასე. ა გჟიოცხს ხბდ რას-
ალ ბ დაძ სოროს: ბს ბ ქარტის ბესალ
რასაჟარტმე (ტრებალ) ბ რანტრის ბბს
გასოტრეს. (ა ბესალ რამდაყტის ბ რანტრის
< რამდაყტაგ > გასოტრეს (კარბანის) > უა-

ბს. ა სო რამდარბსალ ქხოტარეს გბაჟო.
ა ქბრბალს ასაჟმოტო (გჟოტოტო) ასაღ-
ბიბს, (ასხესალ ბ რანტრის შიხეს ბ უნ-
ბჟი აოტბის). «ბ კაროჲალ ბიჲმ ჟოჲო
ბბდ ღაჟო აროჲაოიბსან, (ბ სტეოიბს-
ბბდ ასბოტო არაოტრეს)»: ბს კარარბალ
გასაჟმბის რასბანტო ბ უნბო აოტბის:

ბს ობსალ ჟრბაოიბსტრეს ათ რასაოტრეს
ბბბბბბბს ასოტო უნბბბბბბბ გბს რასაოტ-
ბბბბ არბოტრეს: ბს ობბბბ შიჟაფხილღჟიჲ
კაჟო ათაჟი ჟოტრეს რასაოტრასე, ა
კაღტსალ ტრბ ქაჟაჲ მარასაჟაროცხ.
გოტრესალ ათაჟი ასტ მბეყატრეს
გასოტრეს. «ბ ბსბანბს ღჟაჟაოტ ბიჲმ რან-
ბბბბბბ ბს ბბბბბბ. ბბბბბ ბ ჟბ
ბსბბს კასბბბბბბბ კარ: რასაოტრას-

ლო სბსუემედა; და რამე ყოველ კუამლო-
თა აშობბდა მათ. ხოლო წმიდანი იგი
მოუძღურდეს, ლაღბებდეს (ღმრთისა
მიმართ) და იგყიდეს: «ღმერთო, შეწევ- 6
ნად ჩუენსა».

და ვითარ გარდაქდეს ათნი დღენი,
ღამესა ერთსა კვრიაკისასა, რომელსა ვან-
მზადებულ იყო (წმიდაჲ) იზიდობიტი აღ-
სრულებად, ხილვაჲ (ვანსაკვრებელი) 10
იხილა: კაცი ვინმე, რომელსა აქენდა

შოლტი ჰელთა მისთა, და უხეოტნა თავ-
სა მისსა, და გარდაშობდიოდა სისხლი-
შობის თუალთა მისთა. და (სხუანი) ვა-
მბზნდეს კაცნი სბმნი, შემოხილნი ნა- 15
თლოთა, და წარდგუნეს კაცი იგი, რომელი

სტემა (შოლტითა). და მოართუეს კვრგვ-
ნი მარგალიტოვან ჰატიოსანთა და და-
ადგეს თავსა მისსა. და ვითარ განილჰს,
არქსა მოყუასთა თვსთა. ხოლო მათ გუ- 20
ლისხბა ყვეს, ვითარმედ მოიწია ჰამი

მისი. და ვან-რად-თენა, მოიწინეს მტარ-
ვალნი (მისნი) საჰყრბზილგსა მას და ჩა-
რბყვანეს წმიდაჲ იგი. ხოლო იგი იჯ-
მნიდა ბბბბბ და იგყიდა ფსალმუნ- 25
სა აბს: «ხაღილსა ჩემსა ესმა ჩემი (ღმერთ-

სა) სიმართლისა ჩემისასა». და ვითარ
აღასრულა ლოცვაჲ იგი, და მიიწია აგი-
ანსა მას სახილავისასა. და ესმა რაჲ ესე
ქრბბბბბბ, ყოველნივე სბბბ მიიწი-
ნეს ხილვად სბმუნესა მისსა. ხოლო ნეტა-
ბი იზიდობიტი ფგა წინამე ოთბთა. მსა- 30
ჯულოთა, და შეჰმზადებდეს ორთა ძელ-

თა საკოკუდინეთა, და მოიხუნეს წინამე.
მისსა. და ჰბრჭჷა მოგუთ-მოთავარმან წმი-
დასა მას: «იხილენ ძელნი ესე, რო-
მელსა ზედა მოიხუდიდ ხარ, და ჰბი-

* ფსალმ. 69, 2. ** ფსალმ. 4, 2.
21 < რამდაყტაგ გასოტრეს კარბანის > P. Peeters-ს ეკუთვნის. 28 ანტიანსა.

სი ხე ყორენს და სატ. «სიხანს და სიხარა-
ყრალ ხმ^ი ჭრისიო, (ორ ე ქიანს ხმ^ი). ქაყ
რ-ი ღრამაქათას ქელ ქანს ქმ ყარა-
რენს: ხე ღრამაქათას ყანს ქ ქაყარს. და
 5 ყორენს ქადაროქნათ^ა არყი. და ყოარქ
ძარაქ ხექაყ ქ ქაყარს. (და ღანს სა
ქ სმანს)¹ ქ ქაყ ღერბოღენს ღანსღერბიღს,
ღორ ღენს: ღელ ხერანსღენს. «ძირაქ ქ
(აყ) აყაქა. ღი ქმ ყნათღნოღიღნს ქ
 10 ყანათორ (ქაყღენღენსანს ძიღანს ყერ-
ღიღ)² ძერს ქ ქაღენს ღენღენს, ღი ღან-
ქანღარს (ძღენ) ღმღერღიღენს ღენღენ-
ღენს, ორ და ღი ღარღენღენს, ღი ყარღენღენს
ღანღარანღაღანს ქორანღანღენს (ქ
 15 ძარღენს ქმღმ): ხე ყარღანს (ღღენს)
ქ ღენღენს ყარღენს³ სყანს სენს (ღღ-
ღანსღენოღ ხერღენ) საღენს. «სრღ,
სქღ, საღენს სქღ და ყრღენს ღენს ქანს
ანღენს ღენს⁴, ღანღარღენს ორაქა
 20 ღენღენს ქ ღენღენს»: ხე ქ ყანღენს
ღენღენს⁵ ქ ღენღენს საღენს, ღი
ღენს ღარღენს: ხე არღენს ღარღენს ღარღენს
ყარღენს⁶. ყარ ქ ყარღენს ყარღენს
ქ ღანღენს ყარღენს, და სენღენს სენ-
 25 ღენს ღენს⁷ სორღ:
 (სიღენს ღენს) და არა ღენს ღენს ღენს⁸,
 (არღენს) და ღენს ღენს ღენს⁹ და ღენს
ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს¹⁰.

30 ღენს ღენს (ქ ღენს სორ) ღენს ქ
ყარღენს ღენს ღენს ღენს ღენს, (ღენს და
ღენს ღენს) ღენს ღენს. ღენს ღენს ღენს ღენს
ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს
 35 ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს: ხე ღარღენს ღენს
ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს
ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს
ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს ღენს

ღენს თავსა ზენსა, და ნუ მახვე ცილობასა
 ზენსა ზედა და დღეები. მიუგო წმიდა-
 მან და ჰრქვა: «მე უფროსად განმტყვე-
 ხელ ვარ ქრისტეს მიმართ, ხოლო ზენსა
 რაჲცა ვნებავს ჩემ ზედა». და ბრძანა წარ-
 ყვანებაჲ მისი ძელად. ხოლო წმიდაჲ
 იგი ვულსმოღვინედ მხიარულითა პირითა
 მივიდოდა. (და მი-რამ-იყვანეს) ძელად,
 განსძარცუეს სამთელი თვისი, რომელ
 ემოსა. და თქვა წმიდამან: «სამართლად
 ესრეთ ვანვევ, რამეთუ (უფალი) ჩემი
 (და) ძმ^ი ღმრთისაჲ ნუფსით თვისით ვან-
 შიშულებული დაემტყუალო ჭარსა ზედა,
 რაჲთა პირველ-შექმნულისა მის კაცისა
 სიშიშულს დაფაროს, და (ღღენს) ვანმა-
 ძლიერა მე, რაჲთა შევიმუსრენს მზაკუ-
 ვარებანი ეშმაკისანი». და ვან-რამ-არ-
 თხეს ძელსა მას ზედა, იწყა ფსალმუნ-
 სა ამას: «აღდევ ღმრთო, შემეწიენ ჩუენ,
 და მივხენ ჩუენ სახელისა შენისათვის»,
 (რამეთუ) შევირაცხენით (ჩუენ) ვითარ-
 ცა ცხვარნი კლვად. და აღ-რამ-ჰმარ-
 თებდეს ძელსა მას, მიუვლინა მოგუ-
 პეცმან მან (და ჰრქვა): «შეინანე და
 სცხოვენდე». ხოლო მან შეურაცხე ყო
 და შირის სიმრავლესა მას სახილველისასა იყო, და სცეს ისრითა ვუერდას
 მისსა.

და ორნი (ვინმე) სიკუდილისა თანა-
 მღებნი მის თანა ჭუარს აცუნეს; ერთი იგი
 იყო ხუთეკთა კრებულისაგან, რომელი მო-
 იყვანეს ჭუარცუმად, (ხოლო იგი) ამბორს
 უყოფდა წმიდასა მას მოწამესა (ქრის-
 ტესსა), და აღიღო მიწაჲ შესუარული ვარ-
 დამოღინებულისა სისხლისა მისისაგან
 და შთაისხა უბეთა თვისთა, ხოლო მგარ-
 ვალნი იგი სცემდეს თავსა მისსა და

* ფსალმ. 43, 26.

9 განსძარცუეს. 25 ჰსცხოვნდე. 27 ჰსცეს. 37 ჰსცემდეს.

ჟԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՅՆ ԴԱԻԹԻ ՈՐ Ե ԴՌԻՆ ԿԱՏԱՐԵ-
ՑԱԿ ԵՇՄԱՐԻՑ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՄԸ

თთუესა ფებრვალსა: 33:

ԹԱՅՅԱՅ ԲՅՈՒԹՈՆՆ ԼԱՅՈՒՏՈՆԻ, ԵՐՄԵՒԸ ԵՂԵՏՐՄԸ

5 ԸՅՈՒՆՆ ՅՈՒՅՅԱՐԻԹՈՒՄՆ ՆԱԲԵՇՄԵՆՈՒՅՈՒՄՆ ԹՐԻՆԵՄՆ ՅՈՒԳ
33Ն!

Աստուանար սկիզբն արասցուք պար-
մութեանս կարծառար բանիք յարմարել
ընհարակութիւն երկանկին Դաւթի նախ
10 զայն թէ ուսարի էր, և յորթէ ազգէ, և որ-
պէս եկեալ յաշխարհս Հայոց, և կամ որ-
պէս վարեալ ի կենցաղումս. և յեր այն-
որիկ հասեալ ի գլուխ ասպարիսին յաղ-
թող (պարծանաց) սուրբ խաչին. (արդ
15 բաղձալի սրբիւ շնորհաւ սուրբ Հոգւոյն
պարմեսցուք):

Էր այրս այս ազգաւ ի Տաճիկ քոհ-
մէ, Սուրհան անուն կոչեցեալ, հռչակա-
ւոր և ի մեծամեծ Նախնեաց հայրենե-
20 աց: Իսկ (ասպ) ի ժամանակս իշխա-
նութեանն մեծին Համազասպայ որդւոյ
Դաւթայ կուրապաղարի, երանելի նա-
հարակն Քրիստոսի ընդ զայրս Տաճ-
կաց յերկիրն Հայոց հասեալ լինէր յկ-
25 ռարար գաւառս ի կողմն կուրայոց
(Նահանգին). և շրջէր ընդ գեղս և ընդ
աւանն, և րեսանէր զկարգս Քրիստո-
նէից և զպարկեշտ վարս աստուած-
պաշտութեանն: (Խորհուրդ գեղեցիկ)

Եր քչքչ շոնքոտ და მივითხრათ შეგ-
კლებულითა სიფყვთა და შევამვით წარ-
ჩინებულისაჲ (და წაღიერისაჲ და ყთვ-
ლად ქებულისაჲ) და ვითისი სიმკնმ. პირ-
ველად ვაუწყო, თუ ვინაჲ იყო, ანუ
რომლისა ნათესავისაჲ, ანუ ვითარ მ-
იწია ქუეყანად სომხეთისა, და ვითარ
აღასრულა ცხოვრებაჲ თუსო. და ამი-
სა შემდგომად მოიწია თავსა სისრული-
სასა ძლევიით ჰაგიოსნისა ჭუარისაჲთა.

იყო ვაცი ესე ნათესავისაგან სარკინოზ-
თაჲსა და სახელი ეწოდა სორჰან, (და ვა-
ცი ესე) ვანთქუმულ (იყო). და (იყო ესე)
ნათესავთა დიდთაჲ, და აქედგეს შამულნი
ფრიადნი. ხოლო ეამთა დიდისა ჰამაზას-
პისთა, ძისა დავით ჯურაჰალატისთა, ნე-
ტარი იგი წარჩინებული ქრისტესი (სხუ-
თა) თანა ძალთა ტოჭიკეთასა მოიწია ქუ-
ყანად სომხითა, სოფელსა არარატისსა,
ვერძითა კოსტაქსთასა. და იმცყოდა რაჲ
მუნ ქუეყანათა და სოფლებსა, და განიც-
დიდა წესსა ქრისტეანეთასა და სათნოსა
წესსა ღმრთის მსახურებისა. და ვანი-

2 2-მარტი: ხორაქი/ქანობ/ქამ/ქ. აბს. 7-მარტი/ქანობ/ქ. აბს. 8-მარტი + ქოქ/ქ. ჯ-
რ/ქ. 9-ნაխ/სა. 10-ს. 11-12-ს. 13-ს. 14-ს. 15-ს. 16-ს. 17-ს. 18-ს. 19-ს. 20-ს. 21-ს. 22-ს. 23-ს. 24-ს. 25-ს. 26-ს. 27-ს. 28-ს. 29-ს. 30-ს. 31-ს. 32-ს. 33-ს. 34-ს. 35-ს. 36-ს. 37-ს. 38-ს. 39-ს. 40-ს. 41-ს. 42-ს. 43-ს. 44-ს. 45-ს. 46-ს. 47-ს. 48-ს. 49-ს. 50-ს. 51-ს. 52-ს. 53-ს. 54-ს. 55-ს. 56-ს. 57-ს. 58-ს. 59-ს. 60-ს. 61-ს. 62-ს. 63-ს. 64-ს. 65-ს. 66-ს. 67-ს. 68-ს. 69-ს. 70-ს. 71-ს. 72-ს. 73-ს. 74-ს. 75-ს. 76-ს. 77-ს. 78-ს. 79-ს. 80-ს. 81-ს. 82-ს. 83-ს. 84-ს. 85-ს. 86-ს. 87-ს. 88-ს. 89-ს. 90-ს. 91-ს. 92-ს. 93-ს. 94-ს. 95-ს. 96-ს. 97-ს. 98-ს. 99-ს. 100-ს. 101-ს. 102-ს. 103-ს. 104-ს. 105-ს. 106-ს. 107-ს. 108-ს. 109-ს. 110-ს. 111-ს. 112-ს. 113-ს. 114-ს. 115-ს. 116-ს. 117-ს. 118-ს. 119-ს. 120-ს. 121-ს. 122-ს. 123-ს. 124-ს. 125-ს. 126-ს. 127-ს. 128-ს. 129-ს. 130-ს. 131-ს. 132-ს. 133-ს. 134-ს. 135-ს. 136-ს. 137-ს. 138-ს. 139-ს. 140-ს. 141-ს. 142-ს. 143-ს. 144-ს. 145-ს. 146-ს. 147-ს. 148-ს. 149-ს. 150-ს. 151-ს. 152-ს. 153-ს. 154-ს. 155-ს. 156-ს. 157-ს. 158-ს. 159-ს. 160-ს. 161-ს. 162-ს. 163-ს. 164-ს. 165-ს. 166-ს. 167-ს. 168-ს. 169-ს. 170-ს. 171-ს. 172-ს. 173-ს. 174-ს. 175-ს. 176-ს. 177-ს. 178-ს. 179-ს. 180-ს. 181-ს. 182-ს. 183-ს. 184-ს. 185-ს. 186-ს. 187-ს. 188-ს. 189-ს. 190-ს. 191-ს. 192-ს. 193-ს. 194-ს. 195-ს. 196-ს. 197-ს. 198-ს. 199-ს. 200-ს. 201-ს. 202-ს. 203-ს. 204-ს. 205-ს. 206-ს. 207-ს. 208-ს. 209-ს. 210-ს. 211-ს. 212-ს. 213-ს. 214-ს. 215-ს. 216-ს. 217-ს. 218-ს. 219-ს. 220-ს. 221-ს. 222-ს. 223-ს. 224-ს. 225-ს. 226-ს. 227-ს. 228-ს. 229-ს. 230-ს. 231-ს. 232-ს. 233-ს. 234-ს. 235-ს. 236-ს. 237-ს. 238-ს. 239-ს. 240-ს. 241-ს. 242-ს. 243-ს. 244-ს. 245-ს. 246-ს. 247-ს. 248-ს. 249-ს. 250-ს. 251-ს. 252-ს. 253-ს. 254-ს. 255-ს. 256-ს. 257-ს. 258-ს. 259-ს. 260-ს. 261-ს. 262-ს. 263-ს. 264-ს. 265-ს. 266-ს. 267-ს. 268-ს. 269-ს. 270-ს. 271-ს. 272-ს. 273-ს. 274-ს. 275-ს. 276-ს. 277-ს. 278-ს. 279-ს. 280-ს. 281-ს. 282-ს. 283-ს. 284-ს. 285-ს. 286-ს. 287-ს. 288-ს. 289-ს. 290-ს. 291-ს. 292-ს. 293-ს. 294-ს. 295-ს. 296-ს. 297-ს. 298-ს. 299-ს. 300-ს. 301-ს. 302-ს. 303-ს. 304-ს. 305-ს. 306-ს. 307-ს. 308-ს. 309-ს. 310-ს. 311-ს. 312-ს. 313-ს. 314-ს. 315-ს. 316-ს. 317-ს. 318-ს. 319-ს. 320-ს. 321-ს. 322-ს. 323-ს. 324-ს. 325-ს. 326-ს. 327-ს. 328-ს. 329-ს. 330-ს. 331-ს. 332-ს. 333-ს. 334-ს. 335-ს. 336-ს. 337-ს. 338-ს. 339-ს. 340-ს. 341-ს. 342-ს. 343-ს. 344-ს. 345-ს. 346-ს. 347-ს. 348-ს. 349-ს. 350-ს. 351-ს. 352-ს. 353-ს. 354-ს. 355-ს. 356-ს. 357-ს. 358-ს. 359-ს. 360-ს. 361-ს. 362-ს. 363-ს. 364-ს. 365-ს. 366-ს. 367-ს. 368-ს. 369-ს. 370-ს. 371-ს. 372-ს. 373-ს. 374-ს. 375-ს. 376-ს. 377-ს. 378-ს. 379-ს. 380-ს. 381-ს. 382-ს. 383-ს. 384-ს. 385-ს. 386-ს. 387-ს. 388-ს. 389-ს. 390-ს. 391-ს. 392-ს. 393-ს. 394-ს. 395-ს. 396-ს. 397-ს. 398-ს. 399-ს. 400-ს. 401-ს. 402-ს. 403-ს. 404-ს. 405-ს. 406-ს. 407-ს. 408-ს. 409-ს. 410-ს. 411-ს. 412-ს. 413-ს. 414-ს. 415-ს. 416-ს. 417-ს. 418-ს. 419-ს. 420-ს. 421-ს. 422-ს. 423-ს. 424-ს. 425-ს. 426-ს. 427-ს. 428-ს. 429-ს. 430-ს. 431-ს. 432-ს. 433-ს. 434-ს. 435-ს. 436-ს. 437-ს. 438-ს. 439-ს. 440-ს. 441-ს. 442-ს. 443-ს. 444-ს. 445-ს. 446-ს. 447-ს. 448-ს. 449-ს. 450-ს. 451-ს. 452-ს. 453-ს. 454-ს. 455-ს. 456-ს. 457-ს. 458-ს. 459-ს. 460-ს. 461-ს. 462-ს. 463-ს. 464-ს. 465-ს. 466-ს. 467-ს. 468-ს. 469-ს. 470-ს. 471-ს. 472-ს. 473-ს. 474-ს. 475-ს. 476-ს. 477-ს. 478-ს. 479-ს. 480-ს. 481-ს. 482-ს. 483-ს. 484-ს. 485-ს. 486-ს. 487-ს. 488-ს. 489-ს. 490-ს. 491-ს. 492-ს. 493-ს. 494-ს. 495-ს. 496-ს. 497-ს. 498-ს. 499-ს. 500-ს. 501-ს. 502-ს. 503-ს. 504-ს. 505-ს. 506-ს. 507-ს. 508-ს. 509-ს. 510-ს. 511-ს. 512-ს. 513-ს. 514-ს. 515-ს. 516-ს. 517-ს. 518-ს. 519-ს. 520-ს. 521-ს. 522-ს. 523-ს. 524-ს. 525-ს. 526-ს. 527-ს. 528-ს. 529-ს. 530-ს. 531-ს. 532-ს. 533-ს. 534-ს. 535-ს. 536-ს. 537-ს. 538-ს. 539-ს. 540-ს. 541-ს. 542-ს. 543-ს. 544-ს. 545-ს. 546-ს. 547-ს. 548-ს. 549-ს. 550-ს. 551-ს. 552-ს. 553-ს. 554-ს. 555-ს. 556-ს. 557-ს. 558-ს. 559-ს. 560-ს. 561-ს. 562-ს. 563-ს. 564-ს. 565-ს. 566-ს. 567-ს. 568-ს. 569-ს. 570-ს. 571-ს. 572-ს. 573-ს. 574-ს. 575-ს. 576-ს. 577-ს. 578-ს. 579-ს. 580-ს. 581-ს. 582-ს. 583-ს. 584-ს. 585-ს. 586-ს. 587-ს. 588-ს. 589-ს. 590-ს. 591-ს. 592-ს. 593-ს. 594-ს. 595-ს. 596-ს. 597-ს. 598-ს. 599-ს. 600-ს. 601-ს. 602-ს. 603-ს. 604-ს. 605-ს. 606-ს. 607-ს. 608-ს. 609-ს. 610-ს. 611-ს. 612-ს. 613-ს. 614-ს. 615-ს. 616-ს. 617-ს. 618-ს. 619-ს. 620-ს. 621-ს. 622-ს. 623-ს. 624-ს. 625-ს. 626-ს. 627-ს. 628-ს. 629-ს. 630-ს. 631-ს. 632-ს. 633-ს. 634-ს. 635-ს. 636-ს. 637-ს. 638-ს. 639-ს. 640-ს. 641-ს. 642-ს. 643-ს. 644-ს. 645-ს. 646-ს. 647-ს. 648-ს. 649-ს. 650-ს. 651-ს. 652-ს. 653-ს. 654-ს. 655-ს. 656-ს. 657-ს. 658-ს. 659-ს. 660-ს. 661-ს. 662-ს. 663-ს. 664-ს. 665-ს. 666-ს. 667-ს. 668-ს. 669-ს. 670-ს. 671-ს. 672-ს. 673-ს. 674-ს. 675-ს. 676-ს. 677-ს. 678-ს. 679-ს. 680-ს. 681-ს. 682-ს. 683-ს. 684-ს. 685-ს. 686-ს. 687-ს. 688-ს. 689-ს. 690-ს. 691-ს. 692-ს. 693-ს. 694-ს. 695-ს. 696-ს. 697-ს. 698-ს. 699-ს. 700-ს. 701-ს. 702-ს. 703-ს. 704-ს. 705-ს. 706-ს. 707-ს. 708-ს. 709-ს. 710-ს. 711-ს. 712-ს. 713-ს. 714-ს. 715-ს. 716-ს. 717-ს. 718-ს. 719-ს. 720-ს. 721-ს. 722-ს. 723-ს. 724-ს. 725-ს. 726-ს. 727-ს. 728-ს. 729-ს. 730-ს. 731-ს. 732-ს. 733-ს. 734-ს. 735-ს. 736-ს. 737-ს. 738-ს. 739-ს. 740-ს. 741-ს. 742-ს. 743-ს. 744-ს. 745-ს. 746-ს. 747-ს. 748-ს. 749-ს. 750-ს. 751-ს. 752-ს. 753-ს. 754-ს. 755-ს. 756-ს. 757-ს. 758-ს. 759-ს. 760-ს. 761-ს. 762-ს. 763-ს. 764-ს. 765-ს. 766-ს. 767-ს. 768-ს. 769-ს. 770-ს. 771-ს. 772-ს. 773-ს. 774-ს. 775-ს. 776-ს. 777-ს. 778-ს. 779-ს. 780-ს. 781-ს. 782-ს. 783-ს. 784-ს. 785-ს. 786-ს. 787-ს. 788-ს. 789-ს. 790-ს. 791-ს. 792-ს. 793-ს. 794-ს. 795-ს. 796-ს. 797-ს. 798-ს. 799-ს. 800-ს. 801-ს. 802-ს. 803-ს. 804-ს. 805-ს. 806-ს. 807-ს. 808-ს. 809-ს. 810-ს. 811-ს. 812-ს. 813-ს. 814-ს. 815-ს. 816-ს. 817-ს. 818-ს. 819-ს. 820-ს. 821-ს. 822-ს. 823-ს. 824-ს. 825-ს. 826-ს. 827-ს. 828-ს. 829-ს. 830-ს. 831-ს. 832-ს. 833-ს. 834-ს. 835-ს. 836-ს. 837-ს. 838-ს. 839-ს. 840-ს. 841-ს. 842-ს. 843-ს. 844-ს. 845-ს. 846-ს. 847-ს. 848-ს. 849-ს. 850-ს. 851-ს. 852-ს. 853-ს. 854-ს. 855-ს. 856-ს. 857-ს. 858-ს. 859-ს. 860-ს. 861-ს. 862-ს. 863-ს. 864-ს. 865-ს. 866-ს. 867-ს. 868-ს. 869-ს. 870-ს. 871-ს. 872-ს. 873-ს. 874-ს. 875-ს. 876-ს. 877-ს. 878-ს. 879-ს. 880-ს. 881-ს. 882-ს. 883-ს. 884-ს. 885-ს. 886-ს. 887-ს. 888-ს. 889-ს. 890-ს. 891-ს. 892-ს. 893-ს. 894-ს. 895-ს. 896-ს. 897-ს. 898-ს. 899-ს. 900-ს. 901-ს. 902-ს. 903-ს. 904-ს. 905-ს. 906-ს. 907-ს. 908-ს. 909-ს. 910-ს. 911-ს. 912-ს. 913-ს. 914-ს. 915-ს. 916-ს. 917-ს. 918-ს. 919-ს. 920-ს. 921-ს. 922-ს. 923-ს. 924-ს. 925-ს. 926-ს. 927-ს. 928-ს. 929-ს. 930-ს. 931-ს. 932-ს. 933-ს. 934-ს. 935-ს. 936-ს. 937-ს. 938-ს. 939-ს. 940-ს. 941-ს. 942-ს. 943-ს. 944-ს. 945-ს. 946-ს. 947-ს. 948-ს. 949-ს. 950-ს. 951-ს. 952-ს. 953-ს. 954-ს. 955-ს. 956-ს. 957-ს. 958-ს. 959-ს. 960-ს. 961-ს. 962-ს. 963-ს. 964-ს. 965-ს. 966-ს. 967-ს. 968-ს. 969-ს. 970-ს. 971-ს. 972-ს. 973-ს. 974-ს. 975-ს. 976-ს. 977-ს. 978-ს. 979-ს. 980-ს. 981-ს. 982-ს. 983-ს. 984-ს. 985-ს. 986-ს. 987-ს. 988-ს. 989-ს. 990-ს. 991-ს. 992-ს. 993-ს. 994-ს. 995-ს. 996-ს. 997-ს. 998-ს. 999-ს. 1000-ს.

დმარა აბქრ (ყბნასკან დრეპს) ზიგოქს
 სრფო ადრმამე (მჩუპ) ხარყი ხრომ
 ხოცკაიო ხაოქს და ხაქვრჩი ხაჯმარჩი
 რაღარას ზრჩაყოხ: ზრამარქე აქსო-
 რხრა ხიქრაიოქს ამნსაქს, ვი ვჩრჩა-
 ყოო ჯანხეხი და ჩრქხეხი სოქს და ად-
 ყრხეხი ხაბოაყოქს ამყასკანოქს-
 ან სოროქამაქე ქრყოქს მსრქამქს,
 იო ხაჯო და იოქი და ხიგქს სოქრ. (და
 ვანსკაიო ლოაოოქოქს აოაქანქს),
 რეგოქს და კანქსოქს ქარასოქს ხ
 ჯოქს მქყოქსამქ, (და რაქვქე მარ-
 ქმანაქე ხიგოქს რხაყოქს და იო
 ქამქსაქ ხაბოაყოქს): ხე ხე და აქ
 ხი ქამქსაქ ანაყოქსაქ რაიოქ კა-
 მოქიქოქს და ხიქამქსოქს მქმანქს
 ზრჩოქი მამქიქსოქს რაიოქ ყაყოქი:

ხე (ქანქ) ქოქ ვანსკაიო ქე რაქს მორ-
 რან და რაქვქე მქმაროქ, აოქსაქ ზრჩო-
 ქი (რაიოქ) ხიქამქსოქს მყოქსოქსაქ აო
 კამოქიქოქს აქმანაქ ვქოქს ვი
 მქყოქს: ხს და მქსაქ (ვანსკოქსამქ
 და ვხმქიქ) იოქამქსამქ ვსა მქყოქ
 (სრქოქსამქ აოაქანქს) ქანქსაქ რაქ
 და იოქი და ზიგოქს სრფო, იოქს ვეღ-
 ყოქს ზრჩოქ ყაყოქი ვიქ რაქსოქ
 ანქს, ვქამქსოქ კოქიქიქ ხიქს რაქო-
 ყოქს და მყოქსოქს აოაქანქს და
 ქაქქაქიქ აოქსქანქს [ხიქ სრფო ხე-
 როქოქსანქს, იოქსაქ ხოყოქსაქ ზრჩა-

რახვიდა ვონეძასა შინა თვსსა ლამს
 და დღს მონეღვითა სეღისა წმიდი-
 საათო ვეღისხმა ჰყოფდა ჰეშმაროქ-
 სა სარწმუნოებასა ქრისტე (იესუ)ს
 მიერ. და ამის ვამო იქმნა ყოვლისა- 5
 ვან (ჩვეულებსა) თვსისა, რათა ქრის-
 ტე შეიძინოს და ივსნეს მის მიერ, და
 ვანთავისუფლდეს მონეზისაგან ხრწნი-
 ლეზისა და რათა (იშვეს) წეგარდა-
 მო(ათ) ნათლისღებითა (და) ვანხლ- 10
 დეს სახელითა სამეზისათა, და რათ-
 თა დაითქვს უხილავი იგი ფარაო მქალ-
 თა მათ შინა ნათლისღებითა. ესე იყო
 დღეთა ანახტასი ვათალიკონისა სომეხ-
 თაქსა და მთავრობასა ვრიგოლ მამუე 15
 ნენისა სახელოვანისა სომეხთა პატ-
 რიკისათა.

და ფრიად საწადელი იყო ვაცი იგი
 სურქანა და უფროქს მრავალთასა დიდე-
 ბულ, ესე მოიყვანა პატრიკმან ვრიგოლ 20
 ანახტასი ვათალიკონისა თანა, რათა
 ნათელ სეგს. ხოლო მან (შეიწყნარა
 იგი ველსმოდვინედ) სიხარულითა დი-
 დითა და ნათელ სეა მას სახელითა მ-
 მისა, მისა და სეღისა წმიდისათა, 25
 ნათლით აღე ქუა იგი ვრიგოლ პატ-
 რიკმან და უწიდა მას სახელი და ვით,
 თვსი იგი მამული სახელი (მისცა მას
 სახელიად) ველითა მღღელთ-მოდური-
 საათა. და მეყსეულად ვანქმედილი (წმი- 30

1 აბქ 9J; დრეპ ადრმამე სოქრ ზიგოქს 9J. 3 ხოცკაიო] კაიო P.B. 4 რაღარა იო
 ხი ზრჩაყოქს P.B.; ქრისტე (ქწ) ; რამარქე 9J. 6 და ჩრქხეხი] ვი ჩრქხეხი P.B.; ქწ; და
 ადყოქს] ვი ადყოქს P.B. 9 ხი სოქრ ზიგოქს 9J. 11 ვანქსოქს P.B. 12 ხი ჯოქს მქყოქ-
 სოქს აოაქანქს P.B. 14 სომეხთაქს; ბოაყოქსანქს] ყაქბოაყოქსანქს 9J. 17 მ-
 მქმანქს] ; რაიოქ ყაყოქი] და ყაყოქი 9J. 18 ხე ქანქ] ქანქ 9J; აქ ქოქ ვან-
 სკაიო 9J; რაქს აბ. P.B. 19 მქმაროქ P.B.] მქმაროქ. 20 აქ ხიქამქსოქს რაიოქ P.B.; 21 აო-
 კამოქიქოქს რაიოქ ანაყოქს 9J. 22 მსეგს. 23 ვხმქიქ] ჩრქყოქს P.B.; მქყოქს
 ვსა P.B. 24 მსეგს. 25 ვეღყოქს] ხიქამქს P.B. 26 ვრყოქს 9J. 27 რამქ P.B.; კოქიქ
 აბ. 9J. 29-30 და ქაქქაქიქ... ხეოქოქსანქს] ქანქამქ რამქს აოქს ხეოქოქს

5 ირთ. სქტ «**ხ**ს **ა** ჰაჟი **ჩ**მ: ს^სტყო^ფ **ა** **ა**მ^მბ-
 վանս **ա**ռ **ն**մա **ար**ացու^ք» **և** **ა**ռა^քტա^լ
 10 **ա**ս^է. «**Ձ**ի^ք **խ**ս^{իր} **ո**չ **հ**ր^էի, **ո**չ **հ**ե^խան^ո-
 սի, **ո**չ **ծ**առայի **և** **ո**չ **ա**զա^րի», **և** **ქ** «**Ո**ր^ք
 15 **ի** **Ք**րի^ստոս **մ**կ^րտե^ցարու^ք, **գ**Ք^րի^ստոս
 Վգեցեա^լ է^ք» **և** **Ն**սայի **ա**ս^է. «**Կ**ոչե-
 ցի **ան**ուն (**ն**որ, **վ**որ **տ**է^ր **ան**ու^{ան}ե-
 ցէ[»]: **Ե**ւ **ը**ն^{ու} **և** **Թ**նա^բու^ղի **ը**ն^{որ}ա^ւ
 20 **Հ**ո^գւոյն **ս**ր^բոյ. **և** **բ**առնայ **ան**ուն **ծ**ա-
 ռայութեան) **և** (**հ**ր^աժար^եա^լ **հ**ամ^բառ-
 նայ) **ի** **լ**եռնէն **Ս**ինայէ, **որ** է **Հ**ա^գար^ի
 (**որ** **ծ**առայէ **որ**դու^ք **է**ր^{ով} **հ**ան^դեր^ձ.
և **վ**եր^ադ^աս^է **վ**ինքն **ը**ն^դ **որ**դին **ա**զ^{ար}ի^ն)
 45 **ի** **վ**երին **Ե**րու^սա^ղէ^մ, **որ** է **Մ**այ^ր **Մ**եր^ամ^ն
 նեցուն, **և** **ոչ** **ի** **ս**ամայելեան, **այլ** **ի** **ս**առ^ա-
 կեան **որ**դու^ն **ա**զ^{ար}ի. (**և** **վ**եր^ագ^ոչ
 50 **ը**ս^ր **Պ**ա^ւղոս^ի. «**Ձ**ե^մ **որ**դի **ա**ղ^ախն^{ոյ}ն,
այլ **ա**զ^{ար}ի^ն»^{***}, **ա**զ^{ար}ութե^ամ^բն **որ**ով
Քրի^ստոս **գ**մ^եզ **ա**զ^{ար}եցոյց **ի** **ծ**առայութե^ն
 25 **ն**այ **Ո**ր^դու^ն **Ա**պ^ու^ծոյ):

30 **Ե**ւ (**ի** **ս**ոյն **հ**աս^{ար}აყ^եա^լ) **բ**ნակ^է **յ**ա^չ-
 խար^հին **Հ**այոց (**ի** **դ**ա^չარ^{ակ}ող^ման) **ի**
վե^ր **մ**ի **որ**ում. **Ձ**ագ **ან**ուն **կ**ო^չე^რ: **Յ**ե^ყ
 սակ^աւ **ժ**ամ^{ան}ակ^ի **ս**რ^აყ^աւ **ի**ე^რ **կ**ին **և**
 35 **ორ**դ^ի **მ**ა^გր^აყ^ან **վ**ար^ოք, **ყ**არ^կե^չო^რ (**և**
ყარ^ოւ^{ակ}ან **ამ**ուն^{ութ}ե^ამ^բ **ը**ს^რ **ა**ռ^ა-
 40 **გ**ել^ოյ **ի**რ^აყო^ւ). **և** **կ**եցե^ალ **ժ**ამ^{ან}ակ^ე
ին **ի** **բ**არ^ოւ^թե^{ան}, **և** **հ**ას^եա^լ **ի** **ձ**եր^ო-
 45 **ւ**ին, (**և** **յ**ა^ყარ^ով^აყ^եა^լ **ը**ն^դ **ა**մ^რა^ծა-
 50 **ւ**թ^եան **ին**է^რ **վ**არ^վա^ղակ^ი **გ**ვ. 29 **ს**რ^բო^յ] **ამ**უნ^სა^თორ^ე **პ**ვ. 30 **ს**ო^სარ^აყ^ან **გ**ვ.
 1 **է**թ^է **ა**ბ^ს. **გ**ვ. 2-3 **և** **ა**ռ^აყ^ეა^ლ... **խ**არ^ი] **և** **ღ**ი^ქ **խ**არ^ი **ը**ს^რ **Պ**ա^ւղ^ოს **გ**ვ. 4 **և** **ქ**] **ყ**ი **გ**ვ.
 5 **მ**կ^რტე^ցან **გ**ვ. 6 **ა**გ^ეგ^{ან} **გ**ვ; **և** **ნ**ს^აყ^ი **ა**ს^է] **և** **გ**ვ; **კ**ო^չე **გ**ვ. 7 **ან**ուն^{ან}ე^ცე⁺ **ღ**ს^რ **ნ**ს^აყ^ი
 (**ნ**ს^აყ^ე **ღ**) **բ**ან^აგ^ორ^ბო^ւթ^եან^ն **გ**ვ. 9 **ქ**რ^{ის}ტ^მ (**ქ**~**მ**); **ო** **ს**ო^რ **ჰ**ო^გւ^ո **გ**ვ. 10 **հ**ამ^ბარ-
 15 **ბ**ե^ალ **հ**რ^აժ^{არ}է **პ**ვ. 11 **Ս**ին^եա **გ**, **Ս**ին^{այ} **გ**; **է** **ა**ბ^ს. 2. 13 **ქ**ო^რդ^ი **პ**ვ. 14 **ի** **վ**եր^{ին} **გ**; **Ե**ր^{ու}ս^ა-
 20 **ղ**է^մ **გ**ვ. 15. **ի** **ս**ამ^აյ^էե^{ან} **პ**ვ. 17 **ორ**դ^ი **ა**ბ^ს. **გ**ვ. 18 **ა**զ^{არ}ო^ւթ^եა^մ **ა**ბ^ს. **პ**ვ. 19 **გ**մ^եզ **ა**զ^{არ}ე-
 25 **ց**ო^յ] **ა**զ^{არ}ե^აყ **գ**ի **პ**ვ. 21 **յ**ა^չխ^{არ}հ^{ին} **გ**ვ. 22 **դ**ა^չარ^{ակ}ող^մან **პ**ვ. 23 **კ**ო^չე^ცე^ალ **გ**ვ; **և** **յ**ნ^ე
პვ. 24 **ժ**ამ^{ան}ակ^ի] **ა**ნ^ორ^ე **გ**ვ; **ა**ყ^{არ}ნ^აყ **გ**ვ. 26 **ა**ռ^აყ^ეել^ო **პ**ვ. 27 **կ**ეց^ეა^ლ] **կ**აყ^ეა^ლ **გ**ვ **პ**ვ.
 28 **ინ**] **ი** **რ** **პ**ვ; **ი** **բ**არ^ოւ^թե^{ան} **გ**ვ; **ი** **ձ**եր^ოւ^թե^{ան} **გ**ვ.

დისავან) ემბაზისა იქმნა იგი საღვურ
 სამეზისა წმიდისა, და ვითარცა აღუ-
 თქუა ქრისტემან (მოყუარეთა თვს-
 თა), ვითარმედ « მე და მამაჲ ჩემი
 მოვიდეთ და სავანშ მის თანა დავი-
 ღვათ[»], და მოციქული იტყვს: « არა
 არს შურიანება და წარმართება, მონე-
 ბა და აზნაურება, და რომელთა ქრის-
 ტუს მიერ ნათელ გიღებებს, ქრისტე
 შევიმოსივს[»]. (და რამეთუ ყავუელთავე)
 ეწოდოს სახელი (აზნაურებისაჲ) და არ-
 ღარა შთით სინაჲთ აგარიანნი, არამედ
 ზეცისა იერებალშმსა (მკვდრი), რომე-
 ლი არს დედაჲ ჩუენ ყავუელთაჲ, არღა-
 ჳა შვილად იხმელობსა, არამედ ისუი-
 სა, რომელ არს შობილი აზნაურისაჲ,
 (და მუნქუესვე აღიკაცის მონაჲ იგი
 აზნაურად).

(ეხვევითარად) დაემკვდრა ქუეყანა-
 სა სომხითისასა, სოფელსა, რომელსა
 უწოდოიან ჩუგოვ. მცირედისა ჟამისა
 შემდგომად შეიერთა ცოლი, და ესხნეს
 შვილნი სიწმიდით, და ცხოვრებდა
 სათნოებით. და ცხომდებოდა ჟამ რავ-
 დენმე გეთილად, და მიიწია სიბერედ,
 და ზრახავნ იგი შჭულსა უფლისასა დღშ
 და ღამშ. და მიიწია ჟამთა საძაჯისთა

1 თქტ აბს. გვ. 2-3 **և** **ა**ռ^აყ^ეა^ლ... **խ**არ^ი] **և** **ღ**ი^ქ **ქ**არ^ი **ღ**ს^რ **Պ**ა^ւղ^ოს **გ**ვ. 4 **և** **ქ**] **ყ**ი **გ**ვ.
 5 **მ**կ^რტე^ցან **გ**ვ. 6 **ა**გ^ეგ^{ან} **გ**ვ; **և** **ნ**ს^აყ^ი **ა**ს^է] **և** **გ**ვ; **კ**ო^չე **გ**ვ. 7 **ან**ուն^{ან}ე^ცე⁺ **ღ**ს^რ **ნ**ს^აყ^ი
 (**ნ**ს^აყ^ე **ღ**) **բ**ან^აგ^ორ^ბო^ւթ^եან^ն **გ**ვ. 9 **ქ**რ^{ის}ტ^მ (**ქ**~**მ**); **ო** **ს**ო^რ **ჰ**ო^გւ^ო **გ**ვ. 10 **հ**ამ^ბარ-
 15 **ბ**ე^ალ **հ**რ^აժ^{არ}է **პ**ვ. 11 **Ս**ին^եա **გ**, **Ս**ին^{այ} **გ**; **է** **ა**ბ^ს. 2. 13 **ქ**ო^რդ^ი **პ**ვ. 14 **ի** **վ**եր^{ին} **გ**; **Ե**ր^{ու}ს^ა-
 20 **ղ**է^մ **გ**ვ. 15. **ი** **ს**ამ^აյ^էე^{ან} **პ**ვ. 17 **ორ**დ^ი **ა**ბ^ს. **გ**ვ. 18 **ა**զ^{არ}ო^ւթ^եა^մ **ა**ბ^ს. **პ**ვ. 19 **გ**მ^ეզ **ა**զ^{არ}ე-
 25 **ց**ო^յ] **ა**զ^{არ}ე^აყ **გ**ი **პ**ვ. 21 **յ**ა^չխ^{არ}հ^{ին} **გ**ვ. 22 **դ**ა^չარ^{ակ}ող^մან **პ**ვ. 23 **კ**ო^չე^ცე^ალ **გ**ვ; **և** **յ**ნ^ე
პვ. 24 **ժ**ამ^{ան}ակ^ի] **ა**ნ^ორ^ე **გ**ვ; **ა**ყ^{არ}ნ^აყ **გ**ვ. 26 **ა**ռ^აყ^ეელ^ო **პ**ვ. 27 **კ**ეց^ეა^ლ] **კ**აყ^ეა^ლ **გ**ვ **პ**ვ.
 28 **ინ**] **ი** **რ** **პ**ვ; **ი** **բ**არ^ოւ^թե^{ან} **გ**ვ; **ი** **ձ**եր^ოւ^թե^{ან} **გ**ვ.
 * ითვნი 14, 23. ** გ^აღ^აღ. 3, 27-28. *** ე^სა^ია 62, 2. **** გ^აღ^აღ. 4, 31.

ბოც მხარენ ზრუაფი), კარენსა კთ-
 ანს. ჯორჯერ იყოთ ღაგუბერ: ხაას-
 ალ ჰამანსაჲსა შარასკայ ზაიოგ კა-
 მბოღიკოთი ღა შარასკայ. ჩაგრაფონს-
 ჲო ზაიოგ ბქასის, კორომ შაბხიგ ყი-
 რენალ ილქის ვარჯიარის ზაიოგ, ღა ათაშ-
 ჲორგ ვარონს ორ ჰ ზაიუ, ღარკայ ამონ
 ო-ანს ღა ჯარაგაროი, ორ შიქი ᦒღამაგ
 არენას ანშეღაგ ვოარბანსაი კაგ-
 მანს ჯარხს: შაიშამ დამანსაღი ᦒ-
 რანსაღ თღს ბრანსეღს ᦒარსჰ ᦒ ბნის
 ანსარქს ᦒარკაი, ᦒი ჯერ ხსკ ყარო
 მარგელ ჯღმარყოღენს, აი კაიკის
 ქისელ: ხანსო-აგსაღ ᦒოგ-ზარსონს ორ
 ᦒ ᦒრითონ (ხორრე-აღკვოღენამგ რან-
 სარყოღს ღ) ჯარხს (ორ ᦒ ნამა վարა-
 სქერ, ათარასაი) კრბორიღ ვაყარ-
 მონს. ხსოგღერ ყარამანს ხონარბ-
 ეოღსანს ვაროარს კოროკაიშ ᦒერ. (ღ
 რაგონს ღა აქსაყსა ᦒარას ᦒარსქერ) ᦒოგ-
 რანსაღ ღა (ხონარამაგე ყარაგსაგ. ღა
 ᦒარბნსაღ) აყარანსაღსაგ ყარსღანსაგ ღა
 შაროგ შაროგ ბრბსაღ კოოქერ ᦒ რაგ კალ
 ᦒ ᦒრითონს ღა ᦒარბნსაღ კარაგქის, ᦒო
 ხონარამანს ᦒარბელ ᦒღკაყოღს, რაიგ ᦒო
 შანსოგსაღ ᦒღმარბონს ᦒყოღს: ხსკ
 ბრანსეღს ᦒარასაღსაღ კაი ᦒ ᦒარას
 (სორგ) ბრბორბონს, (ანჯარბ ხორრ-
 ᦒოღ) ღა ანსეღიღ ყარასაღსაღსაღ
 ᦒოღსამგ. ღა ᦒო ᦒარასქერ (კხასკარანს

სომეხთა კათალიკოზისა და სუბატ ბაგ-
 რაგუნისა სომეხთა შთავრისა ჲამ-
 სა, რომელსა უფლებდეს სარკინობ-
 ნი ქუეყანასა სომხითისასა და ლამ-
 ქარნი (გაიჭიკთან) დგეს სომხითს, 5
 რომელთა წინამძღუარსა მათსა გწო-
 და აბდილა, მწარისა და ხენგმისა,
 რომელი შარადის დათხევითა სი-
 სხლთა უბრალოთაღსა მხიარულ არს
 შეწევითა ეშმაკისაღთა. მას ჲამსა 10
 შევარდა ნეტარი დავით კელთა უშქუ-
 ლთაღსა აბდილაღსთა, რამეთუ არა ჯერ
 იყო დაფარვად ჯემშარიღებისა, არა-
 მელ რაღთა ვანცხადნეს. (ანისთვს)
 შეიმურჯა მტერმან სარწმუნოებაღ 15
 იგი მისი ქრისტესმიერი, და იღრჭენ-
 და კბილთა მის ზელა (უშქულთა იგი)
 და გზიზზარბვიდა მიზნთა, რაღთამცა
 ვანდრივ შართალი იგი და შეაყენა 20
 თვსსა საბრკესა. და (ოღესმე) ლიქნითა
 და (ოღესმე) ქალბითა ხაგანჯველთაღ-
 თა და სიუდილითა ჰბრბოღა იგი მას,
 რაღთამცა ვანაყენა იგი ქრისტესგან ღ
 მიამქცია პირველსავე (მას საცოთრსა),
 რომელნი იღყვან) ვითარმელ « ვიციოთ 25
 ლმერთი და უმეცარ არიან ჯემშარიღ-
 ბასა ლმრთისასა ». ხოლო ნეტარი იგი
 მტკიცედ ეგო სარწმუნოებასა ზელა
 ხამებინასა და უმიშად მიუგებნ ჰანსუ-
 სა, და არა დაემორჩილებოღა (ცრუ 30

1 მხარენ] აჭიღს მგ. 3 ᦒ ზაიოგ კამბოღიკოთის. შარასკაი მგ. 5 ბქასის მგ. 7 ᦒარა მგ
 9 არენამგ მგ.; ანსეღსაგ მგ. 11 თღს] ხსქერ მგ. 12 ანსარქს მგ.; ᦒარკაი მგ, ᦒარბ მგ.;
 ᦒი] ᦒ მგ. 13-14 აი კაიკის ქისელ მგ. მგ. 14 ხსელ + აყარა აქსოღსაღსა ყარბრაგმელ
 ᦒოგღგ ჯღმარყოღენს მგ. 16 ᦒ ჯარხს ᦒო ᦒ ნამა მგ. მგ. 17 ათარასაი მგ. 18 ყარ-
 მანა მგ. 21 ხონარამგ მგ. 22 კანს ყარსღანსაგ მგ. 23 კარაგქის მგ. 24 რაიგ]
 ღა ᦒბონს ხსქერ ᦒღკაყოღს კარასაღსაღ მგ. 26 ᦒღმარბონს ᦒყოღს] ᦒ ᦒო ᦒარასაღსაღ
 მგ. 27 ბრანსეღს + ᦒარსჰ მგ. 28 ბრბორბონს მ, ბრბორბონს მგ.; ხორრე-ოღგ მგ.
 30 ᦒ ᦒო ᦒარასქერ] ᦒო ᦒარასქერ მგ.

კარგაგნს, ვორ ხ სასნოჲს ენკაღსაღ) ხ
 սուպ մարգարէն, զոր մարմնս (կոչեն,
 որ էր իբրև զմի ոչ յայնցսմկ որ մուր-
 5 րեալք էին), որպէս Թևդասն և Յուդաս
 Գալիլեացի: Իսկ բռնաւորն զարմանայր
 ընդ համարմակութիւն ծառային ֆրիս-
 արոսի. և հրամայէր կապել և դնել ի բան-
 արի գերիս աւուրս. և խոշորանգել չպէ-
 10 պէս կրտսանաւք և հարուածովք և քար-
 շմամբք, փեպրել զհերսն և զմարուն
 (առ ի հրապուրել զնա ի դէն մուրութե-
 ան իւրեանց): Իսկ նա (ոչ առնայր յանձն,
 այլ) համբերէր քաղութամբ յուսով ան-
 15 սպական կենացն (և անգրաւ ուրախու-
 րեանցն և անծառամ պակասցն առ ի ֆրիսարոս
 Յիսուս):
 Ապա յերրորդում աւուրն ընդ այգը
 ընդ առաւաւարն հրամայեաց անել գերա-
 նելին առաջի իւր ի սենեակն ուր էր
 20 ինքն և հարձ իւր. և բացեալ զգերանն
 մահաշունչ) ասէր. « Յանձն առ զհրա-
 մանս իմ և ուրացիր զֆրիսարոս»: Իսկ նա
 (գեղեցիկ խորհուրդս հաստատուն յան-
 ձին եղեալ) ըստ արժանի (հասակին,
 25 ըստ) ծերութեան (մեծութեանն, ըստ երա-
 նելի վայելչութեանն, ըստ գուարթա-
 ծառիկ պրեացն զուարճացելոց, ըստ
 գեղեցիկ ի մանկութենէ մինչև յաւա-
 գութիւն սննդեանն: ամենայն կարգաւք
 (ի), ըստ երկանկին եղիագարու, այսպս
 30 արարեալ արհամարհէր զսպասնակիսն,
 և կշրամբեալ յանդիմանէր զամբարիշտն
 իւրեանց բարբառովն: Իսկ շարին

մուտիქულსա ըս) Կր. ԴինաԴար մեցւոյե-
 10 նիսա մաժմըտիս (նաժառե-մեցւոյեղեմնաս),
 ըւմըլո իջո ղմեցաչեքեմոլա ղեզդաե
 ըա ղոլդաե ղալոլըզեղա. ըա մոլաչո.
 ղջո ղաեչրղեմըլ ուո ղաժնոլըրեմնա.
 մաե ղըլա ղրոնըմս մոլեաչոնսա, ըա ծրմ-
 նա ղըչրղաա մոնո ըա մոլոլեմաա սաչրո-
 մոլըլա սա մ ըլմ, ըա ղըլեմաա մոնո ցը-
 15 ղալ-ցըրալոլաա սաժաեչրըլոլաա ըա ցը-
 մոլաա ըա տըրըչոլա; ըաժճըեքըրնըլ ղըլըր-
 նո մոնո ըա տմաե. ելալա ղջո մչնըլ
 մոլոլոլմըն ըա սաեղըմոլաա ղըաըլըալոնա
 ցեոչըրեմնաոլե.

და შესამეხა დღესა ბრძანა ცისკარს
 10 12-ის « მოყვანებდა ნეცარიისა მისი »,
 და მოიყვანეს იგი წინაშე მისისა და
 ეტყოდა მას (ესრმთ): «თავს იღვე
 ბრძანებდა ჩემი და უფარ ყავ ქრის-
 15 ტე». ხოლო იგი (სრულთა სარწმუ-
 ნოვებითა) ღირსად (ეგთილოსა მის) სიბე-
 რისა მისისა, მსგავსად წაღიერისა მის
 ელიაზარისა, განმგმობდა და შეუერთებ
 20 შყოფდა ქაღებდა მას მისსა (და მიწემა-
 სა), და ქდემით ამხილებდა მას ენითა
 სარკინობთათა უღმრთოვდისა მათსა.
 ხოლო უმჯულომან მან და სამკვდრეებელ-
 25 მან ეშმაქისამან უბრძანა (მოღებდა)
 ჭუარისა და დაგდებდა ქუეყანასა ზე-
 და, და გუემით აბძულებდა მას, რათა
 დათრგუნოს ჰატიოსანი იგი ძელი, რთ-

4. ქ. ს. სასნოჲს-ს მთხვევინო კიდევ ყოფილა РБ-ის დედანში რაღაც სიტყვები, რომლებიც აღარ იკითხებოდა; ენკაღსაღ] ენკაღსაღ զոր РБ. 2 მარგარენ 9; խուկ მარგარեն ყორ აბს. РБ-ში (ყუდნის დაწინებების გამო); მარმნს կოչენ] მեხ კოչენ РБ. 3 თორ იբრև զმի ოչ РБ.; ორ მուროსაღ ქին] հამარსაღ է ორ ქათაღ მուარ ქინ РБ. 5 Գա- լիլეացին ՏՄ. 7 ի բանդ РБ. 8 և აბს. РБ.; խოշորանգեալ ՏРБ. 9 քարշելով РБ. 11 ի դენն ՏՄ. 15 առ] որ РБ. 16 յերրորդ РБ. 17 հრամայէր РБ. 18-19 ի սենեակն ուր էր ինքն և հարձ (հարձն Մ). իւր აბს. РБ. 19 զებრან იუ ՏՄ. 20 զմահաշունչ ՏՄ.; և ასე ՏՄ. 21 ի մ РБ.

խորհրդացանքն Իրանայի գառը կշանն
 ընկենն Երեքի, և կոփանաւք սրիպէր
 պի կոխուիցէ զյաղթութիւն պարծանացն
 (և պարծանաւորաց կենացն) գառը
 խաշն: Իսկ նա ոչ առնայ յանն և ապի
 ցբանաւորն: «Զնմ լսեցոց կորստական
 ջոսն Իրանանացո, զոր ինչ կամիւն արա
 վաղվարանիք»: Եւ սա բարկացեալ առ
 գառն զի անդին ի ներքս ի սենեկին
 սպասեցէ զԻրանելին: Իսկ Իսրան ծի
 բարձեալ յսիրապետաց գառն ի ձեռան
 նորա և ստէ զնեղիքի ի ներքս ի սենեկին
 սպասեցեն: Եթէ պարսպապետ ինչ մարտ
 իցէ, արարացս կեալ մնայի: Եւ այս է ոչ
 զար կամաց շարին լինէր, այլ զար կստու
 ծոյ, պի ամենեցուն յայտնի լիցի վկայութիւն
 երանցելոյն (վասն Գրիգորի):

(Եւ իւր այնորիկ առաջի կրկնալ գնանս
 եթէ հաւանեցի բռնաւորին, ապա եթէ ոչ
 գնահ փախորի: Իսկ նա յանն առնայ
 գնահ կամաւորութեամբ վասն Գրիգորի
 ջոսն զիւնանս խոնի): աներկիս (համար
 ձուկու թէպար) կայր զար գրեցելուն, թէ
 (և ի բաց լիք յաներաւե անորի, և ոչ երկեց
 ես, և բողոքեմ ի զեզ ոչ մերձեցիք», և թէ
 «Արդարն ի մահաւանէ ոչ երկիցէ», մանա
 ւանդ զար աւերաբանին Գրիգորի, թէ)
 «Ի՞նչ երկնչիք յայնգանէ, որ սպանունն
 զմարտին, և զողին ոչ կարեն սպանանիլ: Ի
 Իրապետ լիք վասն որոյ գնահ ընթրեաց

Մըզտա յոյժաւոտ յենանս Իրեցես: Եւ զու
 ման յոյժ տաջն զըզա և զըզարա մըզար
 նա մնն: «Վո՛ւ իմա մեցնան մը Բանասիցեց
 զըզտա հոգստա մընտաջանի, իմըզու
 զնցնալն, զըզու զըզու զըզու»: Եւ զու ոջո
 զաննենն և զըզու մեջը, իմա մըն
 զըզու երեցես մոնս մըզուս երգար ոջո: Եւ
 զու երգման մոնման զըզու զըզու
 երգս մեջը զըզուս զըզուս և զըզու
 զըզու: «Իմա մեջն մեջըս զըզու երեցես
 կըզուս մոնման զըզուս տեմալըն իմա մը
 զըզու երգուտանս, զըզուս զըզուս զըզուս
 զըզուս մըն. և զըզուս զըզուս զըզուս
 մոնման զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս
 զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս
 զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս»

Եւ զու ոջո զըզուս զըզուս զըզուս
 զըզուս կըզուս զըզուս, ոչ «Երգուտան
 մառնան, իմըզուս մոնմանն զըզուս
 տըզուս, Եւ զու ինչս զըզուս զըզուս
 զըզուս մոնմանն»: և զըզուս զըզուս
 զըզուս ոջո, և զըզուս մոնմանն զըզուս
 զըզուս զըզուս, և զըզուս զըզուս զըզուս
 զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս
 զըզուս մոնմանն զըզուս, և զըզուս
 զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս
 զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս
 զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս
 զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս զըզուս

26 ԳՄ. 22 Երեւան: Գրապատկերչ ԳՄ. 27 յանգլոստան ԳՄ. 28 արամարեալ Գ: զանկարիչ
 ԳՄ. 29

Ի խորհրդակալն ՔՅ. 2 Երեւան: Գրապատկերչ ՔՅ. 3 յանգլոստան ԳՄ. 4
 պարծանաց ԳՄ. 5 և յայ ԳՄ. 6-7 Իրանանաց զոց կորստական ԳՄ. 8 սա զն. Ա՞՞՞՞ ԳՄ. բարկացեալ +
 զըզուս ԳՄ. 9 և յայ ԳՄ. 10 գառն ի ձեռաց նորա ԳՄ. զուսկին Ա՞՞՞՞ Ի ներքս զն. Ա՞՞՞՞
 Ի յայ զըզուսկաց գառն յա զուստին ԳՄ. զուստին Ա՞՞՞՞ Ի ձեռան նորա ի նմանէ Ա՞՞՞՞ Ի ձե-
 աւաց ԳՄ. 12 ընդիք զինչ է յայ (+ զի Ա՞՞՞՞) Ա՞՞՞՞ Ի սենեկին զըզուս Ա՞՞՞՞ 13 սպանանել ԳՄ. պար-
 տական ԳՄ. եթէ մահու պարտական է Ա՞՞՞՞ 14 կեալ ի մահուս ո՞՞՞՞: այս զն. ՔՅ., 15 շարին կար-
 ձայ Գ՞՞՞՞ 16 ամենեցուն զն. Ա՞՞՞՞՞՞ ԳՄ. լինիցի Ա՞՞՞՞: վասն Գրիգորի ի որ ի Գրիգորի ամենեցուն Ա՞՞՞՞՞՞

* Երեւան 54, 55. * * * ԳՄ. 10, 28.
 ԳՄ. 26 և 27. ԳՄ. 28. ԳՄ. 29 և 30.

Այս (հրաշափ) նշանն զուցապէս հասարակե-
լոց և անհասարակեց, զի յայտիկ լիցի գաւ-
րուքիմն Քրիստոսի և պարտութիմն
լծեամուրն: Ապամուտը ուրախութիմն
հրեշքակաց, զի գաւրացան աշակող -
մանքն: Այսպէս վկայեաց սուրբն Դաւիթ
վան Քրիստոսի, արամարեաց զմահ
և կանգնեաց յերկրի վնշան անուան
իւրոյ, և յերկինս զանապակեան և քան-
անց փառան և վնագ սորբայութեանն
ընդ ամենայն սուրբս ի Քրիստոսէ ըն-
կալաւ:

Եւ Եւսեբ այսորիկ փոքրով հասաներ
էր վրեղին՝ Սարգսակ Ամարունեաց եպի-
կոպոսն բարեմայիւք (և ունարիւ եկե-
ղեցուրն), և մուշեղ Սարիկոսեանս սար-
բապետն հայոց, և Արարուսպո Սորիս
եղբայր բապում (և այլ) պատարովք և
ի խոզեակ ի փայտն, քարան ի սուրբն
Քրիստոս վերջարս երամակնի վկային
Քրիստոսի Կառնայ: Եւ ընտել պատու-
ական հանդերձնս պարտեցին զսուրբն
հանդերձիւ իւրով (պետարին), և կազ-
մեցին ինկովք և իւզովք անուշիւք և
քարան ի գերեզման սաղմոսիւք և սար-
հսութեանք, ամուրթն պայծառ լուց-
մամբք, և եղին ի վկայարանի (սրբոյն)

հեղցցեալ նշուն (և) սեղեղեալս յըրոտ
լմտութեանս ձեռնեաց Քրիստոսն: Եւ
նշուն մատաղտանս յըրտա Պինս
լմտութեանս: Եւ ըրտ ժըրտ ոցի շըման-
տըծըր ոցի շըրտնոտ, ըս մոտեցա շըմա-
նեալոտ. ցեց եսեմեղտ ոցմնա Մորիմի-
նեաշտեց (Քրիստոս) ղըրմեղտա մոտ, հա-
տա շընցեալցեց ժըրտ Քրիստոսե ևս եսե-
ցեղըրտ ոցմեց յըմաջո. ցրտա ոցմնա
Քրիստոս ցեց Մորիմի ըս ցըրցըրտեան
ոցմնա Քրիստոս տանս:

Ըս շընցըրտեց Մոսիտա եսեցեալ ըմա
լոտա յընտըրտն (և ըմտըրտա) շըրցը
տալոտ, ըս շըմըր մեմըրտցըրտ, եսեմե-
ցա եսեմեոտեա, ըս շըրցըրտ, ըմա
Պինս, տանս շըմնաշոտա ժըմալոտալոտ. ի
ճորտմոտըրտ ոցի ժըրտնեալցե, ըս մոտեց-
ցե ըցա շըրտըր Քրիստոս, ըս մոտըրտ ե-
մեղտա ժըրտեանս ևս ինքեացեց իւ-
ցե ոցի տընտաջը եսեմեղտա, իսե
Պինս եսեմեղցըրտա նըրեղտալոտա ըս
եղտալոտալոտա. ըս ժըմըրտեա ոցի ե-
ղտալոտա եւրմեղտա ըս յըրտեղցուտ
ևս շըրտըրտեա եսեմեղտա, ըս ըս-
տըրտ ոցի եսեմեղտա յըրտեղտալոտա
ևս ժըրտ, հալցըրտա իւրտ ըս յըրտըրտա

24 ներս; ի մեղին ՍԳՔԵ; Աստուծոյ - են ԳԵ, 25 որ] զի ՔԵ; էր ընդ հարաւ ՔԵ.
1-11 այս հրաշափ... ընկալաւ սփ. Ա" (սփ ոչոտեցծ). 4 ուրախութիւնս + Ե ՏԵ. 5 սի] զանդ
ՏԵ; աշակողմեանքն ՏԵ. 6 հարաւեղեանքն ՏԵ; սուրբն Դաւիթ վկայեաց ՔԵ. 7 արամարեալ
զմահ և կանգնելով ՔԵ. 8 և զանանց սփ. ՔԵ. 10 զփառս ՔԵ.; մոտեց. 13 ալտորիկ ՔԵ. 14 ի
տեղին հասանէին ՔԵ.; ի տեղին սփ. Ա"; Սարգսակ ԳԵ; եպիսկոպոսն + հանդերձ ՏԵ. 15 եկե-
ղեցուր ՔԵ.; մանկանց եկեղեցուց Ա". 16 սարարանայոսն Ա"ՏԵ. 18 և այլ Ա", զե. ՔԵ.; սպա-
տաւը ՔԵ. 19 ի փայտէ Ե; սուրբ Ա". 21 Քրիստոս սփ. ՔԵ.; Դաւիթ Ա"; երանելայն Դա-
ւիթ վկային Քրիստոսի ՔԵ. 23 հանդերձիւք Ա"ՏԵ; իւրով սփ. Ա"ՏԵ; պետարուն ՔԵ. 25 ի
գերեզման] ի հանգիստն ՏԵ; գերեզման + հանդերձ ՔԵ.; և քարան ի գերեզման սաղմոսիւք
և սփ. Ա" (սփ ոչոտեցծ): 26-5 (131 ջը) պայծառ լուցմամբ... սարարանայոսն որդի սփ. Ա"
(սփ ոչոտեցծ). 26 ի վկայարանի ի յարիւ ՔԵ.

Ճեղքառւոյրի. և գիայր սրբոյ վկային
յարինեալ իսկ կանգնեցին ի վերայ
գերեզմանին: Իսկ պզեղարուն, որով
խոցեցին. ընդ զսան դենարի լինէն հայ-
ցեալց Մուղեղ սպարապետն՝ որով մա-
միկոննի (և մարդպետի), զի իսկ ձե-
ւացուցեալ սպարապետի ազգաց յայ-
գըս յիշարակ րոյնի իբրևանց ի փառս
Աստուծոյ:

10 Եւ կապարեցաւ սուրբ վկայն Գրի-
գորի Գառիք որ սար քսան և երեք
էր արեգ ամսոյ, յասոր երկշարաբառ
ի վեցերորդ մամու, ճշմարիտ խոսար-
կանութեամբ (և ցարառչ դաւանու-
թեամբ) ի հրիստոս Յիսուս ի րէր մեր.
15 Երոյ ի մեռն բարեխաւսութեան ոչ
սակալ բժկութիւնք լինէին հաւարա-
ցեոց, ի վառս (և ի գովութիւն ամն-
նասուրբ երրորդութեանն), հասր և
20 Որբոյ և Զգուցիւ սրբոյ, այժմ և միշտ

նշտաւ զի, Մեղեանքն թա Գրեմարտն
օրո շնորհ Նշտա կապարեցեա Յունս. Եւ-
լո Լոնշարի օրո, Եւրուտա շքեմորն
այ ցեոն, Կարգալ օրո Մումբը կնաւեց-
ման, ժյման մաշքեցեցեման, թա Մեղեմա
օրո կանց շնորհն, Կատա ձեռոց յոց-
Յորտն նտեցեցուտո նտեցեցաթ կնչեցե-
ցըլաթ մաիլման թա կապարեցըլաթ
Լմարտուն.

Թա ձղեցըրա Բմարա ցեց մաիլմե
կնեցեցեա Լաւոթ ոլլալանմե աւոյցե
պցորջըրն, Էլլա Երմարտուն: Եւմե
մըլմեցեցեա. Մըլմարոցուտ Երնաընթուտ
շքլան Կիւցեցեա օրեւ կնիլլալուտ.
Եւլո Մըլմարոցուտ մեկուտ յա Մըլմար-
ն Եղեմեցըրա կնչեցըրա Նշտա մա-
Կիւցեցըրա մա կապարեցըլաթ մաիլմե
Թա մեա թա Բմարուն Երունա ըլ թա մա-
Կարուն թա Սրբուտ Սրբունամթը, յմմն.
և յարիսուս յարիսուսից, սրէն:

1 գիայրն ՅԳ; սուրբ ՅԳ. 3 գերեզմանի նորին վկայն (վկայն Ս) ՅԳ; իսկ և ՅԳ; պզեղարուն նորին Ե. 4 խոցեցին խոցեցա ՔԲ.; դենարի Վանեկամր ՔԲ.; հայցեց ՅԳ. 5 սպարապետն + հայոց ՅԳ.; Մամակայ Մամիկոննի (Մամիկոնի Յ) ՅԳ. 6 ձևացեալ ՅԳ. 7 սպարապետի + յիշարակ ՔԲ. 8 րոյնի Յ; յիշարակ ղեա. ՅԳԲԲ.; իրոյ ՅԳԲԲ. 10 հրիստոս ղեա. Ա". 11 ի քսան և երեքն արեգ (յարեգ Յ) ամսոյ ՅԳ. 12 երկշարաբառ ՔԲ., երկշարաբառ ՅԳ. 14 և ղեա. Յ; և ցարառչ դաւանութեամբ ղեա. ՔԲ. 15-ի րէր մեր յ րէր մեր ՔԲ., ղեա. ՅԳ. 16 որոյ ՅԳ; ի մեռն] մեռն ՔԲ.; շքեցեցըրա; բարեխաւսութեան + սրբոյ վկային ՅԳ. 17 բժկութիւն ՅԳ; օրեւ կնիլլալուտ ՔԲ. 18 և ի գովութիւն ղեա. Ա"; ամննասուրբ երրորդութեան ղեա. ՔԲ. 20 և յարիսուս յարիսուսից, սրէն] յարիսուսն ՔԲ., ղեա. Յ; յարիսուսն ամնն Ա".

9 Թա Գ-Մո, նոլա Բաբիլոն (131, 13-132, 15.) Եղեցըրա Բնադըրա մուծըր-
ծա 132, 15-16. 10 Եւրուն Թա Մըլմե 131, 13-132, 9.

II. ქართულიან ნათარგმნი ავთენტურიული ძეგლები

ახორჰანა დომესტოლინი ეპისკოპოსონაჲ
რომელი იყო ამ სიკრძინის და მთავარი ათენელთაჲ.
რომელსა ეწოდა ბალაჲი ბაჲეთაჲ
ყსასჲ ჩინესაჲიურ იჲრინიჲ სიყრასაჲს ნა
ყსასიურს აპსსანისიჲს ირ ყიღს დაღაჲ სსასასირაჲ *

5

გვითხრობდა თავისა თვისათჳს ნე-
დარი დომესტოლი და თქჳა -

მე, ძმანო (ჩემნო) სინძნის შოყუ-
რენო, დონაციის ძმ სავრატო, მთა-
ვარო და დიდებული ათენელთაჲ, დედის
მუცლითჳს ჩემით აღიჭმულ ვიყავ მშ-
ბელთა ჩემთაგან შეხაწირავად და მსხვერ-
პლად ეშმაჯთა მთავრისა. ვითარ ვიქმუნ
შვლის წლის, შემყვანეს მშობელთა ჩემ-
თა ცაძარსა მას, რომელი იყო მთავრისა
მის დმერთთაჲსა, რაჲთაჲცა აღასრულეს
ადრთქმდა შეხაწირავისა მათისაჲ და-
კლვითა ჩემითა. ხოლო მდღელთა მათ,
რომელნი მშსახურებდეს მთავარსა მას
დმერთთაჲსა, ვითარ იხილეს შეგნოყრე-
ბასა ჰირისა ჩემისაჲ და სიხზოვბაჲ ვუ-
მისა ჩემისაჲ, შევეჩქალე მათ დრად, და
პრქუეს მშთბელთა ჩემთა ვედრებითა:

მარძხაყ კაღაჲს ანძին ქროყ
სრანსქინ ჩინესაჲიო და საქ.

მა ლეჲოჲჲ ჩინაყოქმნანი სიროჲჲ
ჩინესაჲიო ირჲი სიყრასაყ, ყქსაოჲრ
და ყრასაოჲრ აქსნაყიოყ. იოროქაჲს 10
მაჲრ ჩინე სიხრესაჲს ლქე ხ მხოღაჲს ჩინე
ხ გნომან და ხ დი ჩქქსანსინ იქსაჲ: იქ-
რს ლქე აქსნანსაყ მაროიქსინ ყრ მხოღ
ჩქ ხ ყანძარს ქაჲს, ირ ლქე ჩქქსანს სა-
ყოლანთგნ ირჲაჲს ჲე ყარაქსნესინ ყრ 15
ჩქქსანსე გნმანქე ჩინე: ჩაჲყე ყანანსაჲს
ირ ყარაქსინ ყქქსანს საყოლანთგნ, ჩქ-
რს ყქსანს ყქაყსეკოქსინს გსეჲე ჩინე და
ყყოქსინსინს ანძინს ჩინე, იოოქსნესინ
ჩინე იოქ, და სახსინ ემხოღანს ჩქ ჩინესეკო- 20
ქსანქ. «სასაგოქსინს დაჲ, ირჲაჲს ჲე მქ
გნესქ მანოქსე აჲს, აჲს ლქესქ და კინ-
ქსანსქ და ყარაქსნესქ დასყოლანსინს დას-

* წყაროები: A - ხაქართელის მუხეუმის ხელნაწერი A 19 (გვ. 177-184), 2 ხაყ.
B - ათონის ხელნაწერი №57 (512-570), 5-11 ხაყ.
C - «მაგენადონის» ხელნაწერი № 6196 (1930-1962), 1327წდ.
D - " " " " № 941 (228ა), 1683 წლისა.

4-5 მარძხაყის კაღაჲს ჩინესაჲიო და სიხრესაჲიო ირ ლქე ირჲი სიყრასაყ ყქსაოჲრ
აქსნაყიოყ დაოქსინ D. 6. ყარაქსნესინ D. 7 სრანსქინ ჩინესაჲიო აფს. C. 9-10 ყქსაოჲრ და ყრ-
ასაოჲრ C. 12 გნომან და დი D. და ლქეს D. 15 მხოღეს D. 14 ხ ყანძარს და ლანთ D; ჯასყოლ-
ანთგნ D. 15 გნოქსინ D. 16 ჩქქსანსე აფს. D. 17 ყქქსანს D; ჯასყოლანთგნ D. 19 ყყოქსინსინს ანძინს

აუშვიმს სარს თქუენდა, რაათა არა დაიკლას
 ყრმთა ეხე არაჩედ ღვთის ვეგ ცოცხალი და
 პმხსურებლეს იგი ღმერთთა ყოველთა
 დღეთა ცხორებლის მისიხათა. აჲ შეიწყხა-
 2 რეთ სრახვთა ეხე ჩუენი, და დააცადეთ
 ყრმთა ეგე, რაჲმეთუ ესრე სათნო უჩნს
 იგი მსახურ მათა უყრთახ ვიდრე დავლვისა მისიხა.

ხოლო მშობელთა ჩემთა, ვითარ ეს-
 მა ბრძანებდა იგი მათგან, ფრიად განი-
 10 ხარეს და დამოცევს მე ცაძარსა მას
 შინა სავერბთსა და წარვიდეს ივინი
 მხარულნი. ხოლო მღვდელნი იგი ფრიად
 მოსწრაფე იყვნეს სწავლასა ჩემსა და ნუ-
 ვეგანა მშობელთა ჩემთა პატიოსნებისათჳს
 15 და დიდებულებისა. და შემდგომად რა-
 დენტამე დღეთა მოიწია დღესასწაული
 ღმერთთა მთავრისაჲ, და შემოვიდა ცა-
 რად ართოსპავოს ვუნდითერთ თჳსით. და
 ვითარ მობილა მე ცაძარსა მას შინა,
 20 მჩქეა მე: « ვინი ძმ ხარ ჭამუჯა, ანუ
 ვინაჲ ხარ?» ხოლო მე მიუვგე და ვარქუ:
 « ძმ ვარი მე სოკრატისი, მთავრისა
 ათენელთაჲსა და შევიწირე მე მშობელ-
 თა ჩემთაგან მსახურად ღმერთთა ყო-

საჲსა არიოჲს კენსაჲს ჩლიჲ: არჲ ცოცხალ
 ვანსა მერ ხაჲრბნეღჲ ვმანოკჲ- დაჲჲ,
 აჲ საჲჲჲსა ჩანოჲ ჲ საჲრთაბოჲსა ხაჲ-
 ჲსაჲსა სოგსა, ირჲჲსა ეჲ სეჲჲჲსა იჲსა
 მანსაჲ სოგსა ჲსა ჲ ეტნოღსა:

ღმერთთა და მთავრისა მათსა, რაათა იყთ

ჩსჲ მხოღს ჩმ, კოქმამ ცოცხაჲსა
 მანსა ვაჲსა ჲ სოგსაჲს, კოჲ იჲრჲსა ხეღს
 ხაჲრჲსა ეჲსა ჲ ყანარსა ჲაჲსა კოგსა, ხა
 ვმანოგსა იჲრჲსაჲსა(მხარჲ): ჩსჲ ვარანსაჲსა
 აჲსა კოჲ მარჲჲარჲსაჲსა კამჲსა ეტნოღს
 ჩმ ხა ეტნოგსაჲსა მანსა მხოღსაჲსა ჩინოჲსა
 ყო-როსაჲსაჲსა(მხარსა) ხა მხარჲსაჲსა: ხა ჩინო
 არიოჲსა ჩსჲ ხსა არიოჲსა საჲრთაბოჲსა
 ხაჲსაჲსა, ხა ხსა ჲ ყანარსა ჲჩინოჲსა
 ვმანსაჲსა ჩსჲრჲ. ხა კოქმამ ხარსა ეჲსა ჲ
 ყანარსა ჲაჲსაჲსა ჲ სეჲრჲსა, აჲჲ. « ჩჲრ (არიოგჲ)
 ხა მანოკ (გოგ), ხა კამ იჲსაჲრჲ»: ოჲარანსა-
 ჲსაჲსა ხარო ხა აჲსა. « ჩჲრჲ ხა ხა ოკ-
 რარჲსაჲსა ხაჲსაჲსა ჲქმსაჲსა: ჲ მხოღსაჲსა
 ჩინოჲ სოჲრჲსაჲსა ჩხსაჲსა ყანოჲსაჲსაჲსა
 სა-როსაბოჲსა ვამსაჲსაჲსა არიოჲსა კენსაჲსა
 ჩინოჲ»: ჩსჲ კოქმამ ცოცხაჲსა ვაჲსა, კოჲ იჲრ-
 ა

ჩინო ან. C. 9 იქიქ] კაქქ, ან. C. 22 ენოგ] მხარჲ D; იჲ ან. C. 23 ვაროჲსაჲსა + მერ D.
 153, 11 მუცლით ჩემთაგან A; მშობელთაგან B. 12 ჩემთაგან ან. B; მსხუერლად ემძვოთ მთავრი-
 სა A. 13 და ვითარ A; ვიქმენ მე A. 17 აღთქმთა + აფი A. 19 რაჲგლნს + იგი A; მას ან. B. 22 მათ ან.
 A. 23 ვედრებთა ან. A.
 2 ვარანსა მერ] მხარ C; ვმანოკჲ ვაჲსა C. მაროჲსაბოჲსა D. 4 ჲ ყანარანსა B. 8 კოქმამ C] ჩ-
 რს; ყანარანსა ვაჲსა] ვაჲსა. 16 ჲ ყანარსა კოგსა C. 17 ჩსჲ ვარანსაჲსა აჲსა ან. C. 19 ხა კამგანს
 კოჲ მარჲჲარჲსა C. 13 მხოღსა D. 15 არ ან. C; საჲრთაბოჲსა ან. D. 16 ხაჲსაჲსა + ეტნოგ D; ხსა] ჩინო-
 ხარო C. 18 ჲაჲსა C; ჲ სეჲრჲსა ან. C; ჩჲრ] ო C. 19 ხა] ჩჲ D; ხა კამ C; იჲსაჲრჲ D. 21 ხაჲსაჲსა D.
 22-23 ხა ყანარანსაჲსა, მაროჲსაბოჲსა ხა მხოღსაჲსა ჩინოჲ სოჲრჲსაჲსა ჩხსაჲსა D. 23 ვამსაჲსა ან. C;
 ვაროჲსა C. 24 კოქ] არარსა C.
 1 უმჯობეს B. 2 ეგე] იგი A. 2-3 ცოცხალი... ღმერთთა, ყოველთა ან. A. 4 ცხორებლისა ხა. 5 ეხე
 ან. B; და ან. A. 6 ეგე] ეხე ცოცხალი A; უჩნს B. 6-7 რაათა... ეტნო... მათა ან. B; ვიდრე ან. A.
 10 და ან. B; მე ან. A. 12 ფრიად ან. A; მოსწრაფე A. 15 რაჲგლნთამე B. 17 ღმერთ- მთავრისაჲ
 A. 19 მე ან. B. 20 ჭამუჯა B. 22 ვარ A; მე ან. A. 23 ათენისაჲ B. 23-24 ხა და მსა-
 ხურად ღმერთთა შევიწირე მე მშობელთა ჩემთაგან B.

ველთა დღეთა ცხორებისა ზემისათა.
და მას ვითარცა ესმა ესე, ფრიად ვანი-
ხარა და უბრძანა მოღვლთა და სიბრძნის
მსწავლელთა, რათა მოხრაფე იყვნენ
სწავლასა ზემსა და სრულებასა ყოვლი-
თა სიბრძნითა.

და მუნქუესვე მიმცეს მე დიოვრა-
ჯის. ბრძენთა შთავარსა, და უბრძანეს
მას, რათა მოხრაფე იქმნენ სწავლასა
ზემსა ყოვლითა გულს მოფიციებთა,
რომელიცა ყო მან კაცმან, რამეთუ დღს
და ღამს მჭირსედ მსწავლიდა მე, ვე-
დრემდის მასწავლა მე ყოველი სიბრ-
ძნელ, შესავალი და გამოხატავალი ყოვ-
ლისა მეცნიერებისა და სიბრძნისა და
სწავლასა და შთავარისა და
ვარსკულავთა და მჭრე სთლისა და
განწავლებია ესამთა და საუნჯენი
ქართანი, და მძეგვეთა ფილიქისა და
ყნოსა და შავრთა და ვანგეზა
ჯამთა და წინააღვთვთა ქართა და
ესამნი იგი, რომელთა შინა მზესა და
მთავარესა შეემთხვევის სიბნელს იგი
ვნებისა და განწავლებია წყალთა
მათ ზეხეხეთა (და ქუეხეხეთა), და
ესამნი იგი, რომელთა შინა ქუეყანა და შე-
იტრის, და რომელთა ესამთა განეხუმიან
მჭენი იგი ფონთან, და რადა სამშა აქუს
ვარსკულავთა მათ, რომელნი რბიან ცათა შინა.

1 ცხორებისა B. 2 და აზა B. 4 იყვნენ] იქმნენ A. 7 და მუნქუესვე... გულს მოფი-
ციებთა (10) აზა A. 11 დღე B. 12 მასწავლიდა A; მე აზა A. 14 შესავალი B. 15 და სიბრძნი-
სა და აზა A. 21 ესამთა B; და წინააღვთვთა ქართა და აზა B. 22 რომელიცა A. 23 მთავა-
რსა AB, სიბნელე A. 24 განწავლებია + იგი A; წყალთა A. 25 ზეხეხეთა A. 26 შინა B. 27 რომელსა ესამთა A. 28 სამშე B. 29 ამათ B.

2 ფიციყენი D. 3 ი ქოსონი D. 7 ი ზეხეხეთა D. 8 ე ქოსონი C. 9-10 ფიციყენი ი
ქოსონი C. 12 ამარაფარ აზა CD. 13 ს მოსოყა აზა C; ესა აზა C. 15 ეს D; ფიციყენი D; ს
ქოსონი C. 17 ე ქოსონი C; და აზარაფი C. 18 და გამოხატონი C. 19 ვანგეზა
ე ვანგეზა C. 20 ს ვანგეზა აზარაფი აზა C. 23 აზარაფი ს ქოსონი ი ქოსონი
ქოსონი D. 24 ქოსონი C. 25 და გამოხატონი C. 26 ამათ] ამათ C. 27 ესა D; ს ესა D;
ამათ C. 28 ესა სეხეხეთა C.

ჩაყარა ს რამაყენთა და ჩინაყენთა
ს ჩინაყარაყარ, ირატა ესა ფიცი-
ყენთა ქოსონი ჩინაყარაყარ
აზარაფი ქოსონი ქოსონი:

5

ეს სიბრძნისა სიბრძნისა ესა სი
ქოსონი ი ქოსონი ქოსონი.
ს ჩინაყენთა ს ჩინაყენთა, ირატა ესა ფიცი-
ყენთა ქოსონი ჩინაყარაყარ
აზარაფი ქოსონი ქოსონი.
ეს სიბრძნისა სიბრძნისა ესა სი
ქოსონი ი ქოსონი ქოსონი.
ს ჩინაყენთა ს ჩინაყენთა, ირატა ესა ფიცი-
ყენთა ქოსონი ჩინაყარაყარ
აზარაფი ქოსონი ქოსონი.
ეს სიბრძნისა სიბრძნისა ესა სი
ქოსონი ი ქოსონი ქოსონი.
ს ჩინაყენთა ს ჩინაყენთა, ირატა ესა ფიცი-
ყენთა ქოსონი ჩინაყარაყარ
აზარაფი ქოსონი ქოსონი.

და ვითარ ეს ყოველი დავისწავე
 მე, შემიყვანა მე რაცხუნი ვარსკულა-
 თა მოწყევლისა, და შეიბრუნეს ფა-
 მისი შემდგომად დავისწავე იგიცა,
 5 და გულისხმა ვყავ წერილადთა მთ
 ყოველთა გამოძიება და ფილოსოფი-
 თა მთა ბრძენთა მეცნიერება და
 მიერისგან დავექვ მე ბჭეთა თანა
 ბჭობასა და განგებლასა.

10 და მთა დღეთა შინა გამოვიდა ბბბ-
 ნებთა ეშმაკთა შთავრისგან, რათა
 ათენელთა ილაშქრონ ათენას შინა
 ახალი საბჭოე ვრცელი და შემკული
 ფრიად და ყვბნ ევბნ, და ილაშქ-
 15 ეს ადგილი საბჭოე დიდად მუენი-
 ყრი ბრავლითა სწრაფითა, და უჩე-
 დეს მას სახელთა სახელად შთავრი-
 სი მათისა ანთობავს, და დღეს მას
 განჩესებულსა, რომელსა შინა წარ-
 20 მათთა ძენი მათნი და ასულნი და-
 უკლნიან ეშმაკთა, შევკრა ყოველი
 იგი ქალაქი ადგილსა მას საშშკავ-
 ბობს ახალსა და შევიდა ანთობავის
 საკურთხევლად, იგი ხოლო მანფთა,
 25 ადგილსა მას, რომელსა წერილითა
 დმერთთა უცნაური და დმერთთა დმერთ-
 თა და შეშდგომად მისა შევიდეს
 მდღელნიცა მის თანა ხოლო მან
 შრქეთა მთა: «განველით და ანჭეთ»

და კოძამ თსავ ხა დავა ამბსაქს
 (სოყა) მაროვც ახა ი რამდარს საყრ-
 ფაყსა ვჩქმასი. და ესე ივ რაგომ და-
 მანსაქს თსავ დავს ხა. და ხსელა
 მიერ ხელ მანსაქსოქსოქს ამბსაქს
 კოვმანც და იჩქსაქსაქსაქს აქსოქსაქს
 ხსაქსოქსაქს: და კაქსაქს იხელს სო-
 ყავ ხა თა რაქსოქსაქს თანსელ
 რაქსოქსაქს და ყოქს რამსაქს:

და კოქსაქს კაქსოქს ხელ რამსაქს
 იქსაქსაქს იქსაქს, იქსაქს აქს დასხსა
 ყქსაქს ვჩქსაქსაქს ი სხეღსა სოქ
 რამსაქსაქსაქს ყაქსაქს და რამსაქს
 კოქს: და რამსაქს აქსაქს და ვჩქსაქს
 ყქსაქს რამსაქსაქსაქს მხბ და დასხსა
 რამსაქს აქსაქს. და ყოქსაქს დასოქს-
 ყასაქს იქსაქსაქს სოყა სჩქსაქსაქსაქს:
 და კოქსაქს კაქსოქსაქს რამსაქსაქს
 იქსაქსაქსაქს აქსაქს რამსაქს და რამსაქს
 ხქსაქსაქს ყქსაქს იქსაქსაქს კაქს სოქ
 რამსაქსაქსაქს: და სოქსაქს სჩქსაქს-
 ყასაქს იქსაქსაქს, და სჩქსაქს, იქსაქს
 კაქს, კოქსაქს აქსაქს კაქსაქს რამსაქს
 ამბსაქსაქს, და რამსაქსაქს რამსაქს
 და ესე სოქსაქს მარსაქს და სოქსაქს
 რამსაქსაქსაქს: და სოქსაქს ყქსაქს: «დასქს
 და რამსაქსაქს ამბსაქსაქს დოქსაქსაქსაქს
 დასქს (სოქს) რამსაქსაქს დასქს იქსაქსაქს

2 მე აბს. A; და შემიყვანა B; შემიყვანა მე] შემიყვანა A; ვარსკულა-მო-
 ქსევლისა A. 4 დავისწავლე A. 6 გამოძიებად B; ფილოსოფითთა A. 8 დავექვქ] და-
 ვქდი B. 11 ეშმაკთა-მთავრისგან A. 12 ათენას A. 13 შემკობილი B. 14 ალაშქრეს B. 15
 ადგილი აბს. A. 16 წრაფითა A. 17 მას] ერთსა A. 20 მათნი აბს. B. 23 ანთობავის A
 25 მას აბს. A; რომელსა] სადა იგი B. 29 მთა აბს. A.
 2. და სოყა C; საყრდესი ვჩქმასი D. 3 და ვქმანს C. 4 და დასხს D. 6 და აბს. C.
 7 ხსაქსოქსაქს] ამბსაქს თანსელ C. 12 ი კაქსაქს C. 15 რამსაქსაქს C-16 რამ-
 საქს აბს. C. 16-17 თანსელ ყქს B. 18 კაქსაქს D. 19 სჩქსაქსაქს D. 23 სოქ მარსაქს
 აბს. D. 24 ი ყქსაქს კაქს C. 25 რამსაქსაქს D. 26 და სოქ აბს. C. 27 თანსელ D.
 28 ამბსაქს აბს. D; დასქს აბს. C. 29 იქსაქს D.

ყოველსა კრებულსა, ვითარმედ: ვინძა-
 ნებს თქვენ მთავარი ხელისაჲ და მკვირ-
 ბელი კვლამწიფებისაჲ, რომელი მთავრობს
 ყოველსა ზედა სთველსა, - ვამბობრბი-
 ნით მე ითხნი მსაჯულნი, რომელნი მჭი-
 ბდენ და მჭიდენ ყოველსა ხანძანე -
 ზელსა ჩემსა, და არსმცა წინამძღუთ
 მათა დიონიხის ძე სთვრდისი, რა-
 თა იყოს იგი მზრუნველ მღვდელთათჳს
 ფრიად, და ნუმცა რაჲ დააკლდების
 მათ ყოველითერი ნურარაჲ. და ვითარ
 ესმა ესე ათენელთა, ვითარმედ ვანგე-
 ზაჲ და მთავრობაჲ მსაჯულთაჲ ქა-
 ლაქსა მათსა მიცემულ არს, ვინძანებს
 სინაზულთა დიდთა, და ყვეს (ეგნე)
 ვითარცა უმბძანა მათ.

და ვითარ ვიქმენ მე მთავარ მათ ყო-
 ველთა ხანძათა წარმადთვსა, შემდგო-
 მად მკვირდთსა ვამბა, პირველსა
 წელსა ათენელთა როცხვანებრ, იყ-
 დღესახანელი წარმადთაჲ მზისა ჭ-
 ლაქსა, რომელსა მძქვან ბაღსი. და მე-
 კრმა მას ქალიქსა მინა დღესახანელისა
 მიხთჳს სიმრავლმ ურიცხვ, მგვრელი
 და ათახელი ვრისაჲ. და სიმრავლისა
 მიხვან და ტენებისა ერთა ვინმე მღვდ-
 თაგანი მიყრდნა კერძსა, რომელსა ვრქუ-
 სარფოს, და დაცევა კერძი იგი და შვი-
 მურსა ქედო მისი. და იქმნა შვითი დ-
 დი ქალიქსა მას შინა და ბორიჯი მრ-

აუხარისი და ამხნასკაჲს ჩქარსიმ-
 მხანგ, որ იხი ჩქარსიმობისა ჩ
 ქერაჲ ამხნაჲს აუხარისი (დას),
 დმარცხეჲს ჩნს ჯორს უარაუარსა, არ
 არისსი უარაუარსა და სუფისა 5
 უამხნაჲს ჩქარსიმობისა ჩნსი.
 და თარაქსორი ქნისი სოგა ჩინს-
 ახიარ იგიჩ სიკრარაჲ, არაჲს ვი ქ-
 სელ სნა მსხმარსი უარაუარსიგ-
 არაჲს. და მქ ჩნს უარაუარსიგ სოგა 10
 უამხნაჲს და იქნს: ხე ჯორსი რი-
 თა დაჲს ამხნაგხე, არაჲს ვი
 ყრამანარაჲსი ჩნს და ჩქარსიმობის
 უარაუარსიგ უარაჲსი ჩნსიგ უ-
 თაჲს და, იქნს სიგსი უარაუარსიგ 15
 მხ, და არაჲს არაჲსიგ უარაუარსიგ სოგა:

ხე ჯორსი სიგსი ხე ჩქარსი ჩი ქ-
 რაჲს ამხნაჲს უარაუარსიგსი რქა-
 სოგა, ქნარ იქ რაჲსი მამიგ, უარა-
 ჲისი ამხ ამხნაგხე მითი სნა, 20
 ჲე არა მხს ქარაგანსი უარაჲსი,
 იქ იქი რაჲსიგსი და მითიგსი უარა
 უარაჲსი ქარსი უარაჲსი არაჲსი რაჲსი-
 მისი ამხნაჲსი ჩქარაჲსი და რაჲს-
 იარაჲსი მარაჲსი: ხე ჩ რაჲსიგსი 25
 უარაჲსი და ჩი უარაჲსიგსი მითი ჩი რა-
 ხანაჲსიგსი უარაჲსი ჩი რაჲსი მითი
 ჲე მარაჲსი და ამხნაჲსი უარაჲსი და მითი-
 გარ იქ სოგა: ხე სიგსი რაჲსი მხს ჩ
 უარაჲსიგსი უარაჲსი და უარაჲსიგსი 30

4 ზელსა აბს. B. 6 მჭიდენ B. 8 სთვრდისი B; და რათა A. 12 ესე აბს. B. 13 და მსაჯულთაჲ B.
 17 მე აბს. A; ო მთავარ ყოველსა ზედა ხანძისა A. 20 მას წელსა B; როცხვა ამღვდესახანე-
 ლი A. 21 მხს ქალიქსა A. 24-25 სიმრავლმ ურიცხვ დღესახანელისა მიხთჳს ათახელი-
 სი და მგვრელიგ ვრისაჲ A. 30 და ბორიჯი მრავალი აბს. A.

1 აუხარისი D; ამხნაჲს აუხარისი ჩქარსიმობისაგ აუხარისი C. 4 ჯორს აბს. C; უარაუ-
 არსი D. 5-6 და სუფისი... ჩნს აბს. C. 7 ჩნსი C. 8 სიკრარაჲ C; ვი აბს. D. 9 სნა] სი C.
 10 და აბს. C; სოგა] ჩ სოგარსი. C. 12 რაჲსი] რაჲსი ამხნაჲსი D; ამხნაგხე B. 13 ყრამანარ-
 არაჲსიგსი C. 14 უარაჲსი C; ჩნსიგ] სოგა C. 15 ამხნაჲსი აბს. D. 20 ამღ აბს. D. 19-21
 ქნარ იქ რაჲსი... არა მხს აბს. C. 22 იქი+ ქნარ ამხნაჲსი D; რაჲსიგ C; არა C. 23 უარაჲსი უარაჲსი
 D. 24 უარაჲსი D; რაჲსიგ C. 26 უარაჲსი D. 27 უარაჲსი C. 28 ჩი] უარაჲსი C; მარაჲსი D. 30 უარაჲსი აბს.

ვარი ამის მიზეზისათვის, (ვითარმედ
 ერთცა) შრავალი მოიხრა. და უნდა ში-
 კლავა მღვდლისაჲ მის, არამედ შეეში-
 5 ნა პატრიუსაგან ღმერთთაჲსა. და უწი-
 ლეს სახელი მღვდელსა მას უფლისა თუ-
 სისა მკლველი, და შეიძყრეს იგი და შე-
 აყენეს საძყრონილესა. და მიუწყრეს
 მღვდელთ- მთავარსა ათენისასა და აიწ
 10 ეგის მას ყოველი იგი ყოფილი. მაშინ
 მთავარმან შან (მღვდელთაშან) დაკლა
 საკლველები და მხარა ეშმაკთა მთავარ-
 სა, და მუხმუხსვე ეჩუენა მას. ხოლო
 შან წარმართებრა, რაჲ იგი იქმნა ბაღ-
 შაქს შინა. და ეშმაკთ-მთავარმან შან
 15 უბრძანა შან, რაჲთა მე დიონისიონ
 წარმავლიონ მუნ, და მე განვძჭო ე
 ვანჯავღ სექმე იგი შფოთისაჲ მის. ხო-
 ლო მე მასვე ეამსა შინა, ვითარცა ში-
 შაჲ შირჩილი დაუყდრებელად ვანვე-
 20 შხადე წარმკლად, და თანა წარვიყვანე
 პატრიუსანი მარცხელს ჩემი ძლიდონ და
 წარვემართე გზასა ჩემსა. და ვითარ
 უწყა ერსა მის შის ქალაქისასა მისკლავა ჩე-
 ში, ვამავიდეს ყოველი შემთხუვეად ჩე-
 25 და, და შეამკვეს ქალაქი მათი ყოველი-
 თა საშვათლითა. და შეკრბა სიმრავ-
 ლელს დიდძალი ბევრეუროსა და ათასე-
 უროსა ერისაჲ, და ესე იყო ვანვები-
 თა ღმერთისაჲთა. და შე-რა-ვედ მე
 30 ქალაქად, დადგმად ვეც მე სელინი

აქსრ ყაყრძაძის, და რაგომდე კო-
 რსანსის. და კასტყანსა თყარმანსელ ვე-
 რანსაჲს ვაჲს, ექი ბერქანს იხსელ სო-
 ვთა ყაყარსიასა კასყობიყს: ხე კოზე-
 ყის ყანონი ვარანსაჲს აქსორქს იქ-
 თანსაყანსოღ, და კაჲს ვსა და ბერქს
 კარბელადს, და ვრეყის თო ვარანსაჲ
 კქსანსისს აქქანსოღ, და ყაყარბეყის ვა-
 შიქსაჲს სელიკანს სმარ: შიქსმარ კქსანს
 აჲს ვეს ვესონს, და კოზეთაყ ვქქსანს
 იქსაყ, და სოქსმარს ბერქსეყ სმარ,
 და სთა ყაყარბეყ სმარ (ყამბნაჲს)
 ვორ ბელს ი რაღსაყ: ხე კქსანს
 იქსაყ რამაჲსაყ სმარ, ვრყეს ვქ
 ვქსა ვქქონსბოყ თაჲყბეყ სმარ,
 ვქ ბერქსელს თარბეყ ბრანონსა და
 სელი ვქქოქს აქსორქს: ხს ხს კაქსმარ
 ბერქს ვდმარაჲს რსაღსმარ და სანსანსბი
 ყაყარსაყბეყ სმარ, და ყარაჲს ვსქ
 ვყაყარსიასა რაჲყარს ხმ ვსსსბიქს
 და ვსაყი ვდმარსაყარს ხმ: ხე კოქსმარ
 ყაყარბეყ სოღოქსანს ვარაჲქს აქს-
 შიქს ბერქს ხმ, ბერქს სმბსბერქს რან-
 იქსაჲს ხმ, და ვაროყარბეყს ვე-
 რაღს სმბნაჲს ვარაღს. და სოღოქსანს
 სმბ-
 35 ნაჲს ბოქოქსოქს მბმარ ვაროქსმარ
 ბერქსოქს და რაღაროქს მაროქსანს:
 ხე აჲს ბელს ი სარქანსმარბენს
 სარო-
 ბი: ხე კოქსმარ მარს ხს ი ვარაღს,
 ბოქს
 ვსელს სსსს თსსს და სარაჲს
 ი ვსრაჲს სო-

1 მიზეზისაგან B. 3 მღვდლისაჲ მის abs. A. 4 მას abs. A. 11 ხარა A. 12 წარმართებრა +
 13ს A. 15 დიონისიონ A. 18 მონაჲ abs. B. 21 მთავარე A. 26 სიმრავლე A. 29 მე abs. A.
 4 კოქსის C. 5 აქსორქს abs. C. 6 ვსა abs. C. 7 ვარანსაჲს კქსანსობენს C. 9 სმარ
 abs. C; კქსანსის C. 10 ვეს] თარბელ C. 12 ყაყარბეყ სმარ] ყაყარბეყ C; ვამბნაჲს
 abs. C. 13 ვორ] თო D; ი რაღსაყ D] ი რაღს C. 15 ვქ abs. D; 16 ჩონსბოყ C. 17 აქს-
 შიქს D. 18 ბერქს] თარბეყ D; სმარაჲს D. 21 ვდმარსაყარს D. 22 სოღოქსანს abs. C; აქს-
 23 ა. ბერქს D; ი რანსბიქს C. 26 ბოქოქსოქს abs. D. 29 ა. ბოქს C. 30 სსსს]
 სსსს D; სარს ი სსსს ვარაღს ი ვსრაჲს სო-

აქრთახა და დავეყო მას ზედა ანპა-
 რუხსა შინა სამღერელსა, და არავის
 მღდელთავანსა და არცა მთავართავანსა
 უბრძანებ ქუე დაჯდომამა, არამედ ყოვე-
 ლი ერთი ზე დგა და ისმენდა სიტყუა-
 თა ჩემთა, რამეცა განვხვამ მღდელსა
 მას ზედა ღმრთისა თვისისა მკლველ-
 სსა, რომელმან იგი შეგმურსა ქვედა სარ-
 ფლის კერპისა. ხალხო დღეს იყო
 პარასკევი, და უამა იყო მეექვსე, და მშს
 სამუკალსა კონქსა მიჩვენულ იყო. მა-
 შინ მესხეულად შეიძრა ქუეყანა სა-
 შინელითა ძბვითა, და დაეცნეს კერპ-
 ნი და შეიგმურნეს. და დასწვლდა მშს
 და წყდოადმან შეიძრა მთოვანს, და
 ყოველნი ვარსკულავნი უხინო იქმნეს,
 და არძური ბნელისა და წყუდიადისა
 მთეფინა კაცთა ზედა, ვიდრემდის არა-
 ვინ კაცთავანი ჰხედვიდა მოყუასსა
 თვისსა, არამედ ყოველნი ერთბაშად
 პირთა თვსთა ზედა დავეცნით. და
 მთანი ძბწოდეს, და კლდენი განსთქე-
 მოდეს, ცაძრები იგი მალეუბი დაეცე-
 მოდა, და სამინელი კმა მწიქანების-
 სა და ისმოდა, და ვითარცა ქურივი რა
 კლავნ სიმწართა აღმომანს თვისსა. და
 დაადგრა სიმნელს იგი ეჭუს უამით-
 ვან ვიდრე მეცხრედ უამადმდე. და
 ბერძენი ვამობრწყინდა ნათელი, და ჩუენ
 ყოველნი პირთა თვსთა ზედა ვესხენით.

რას და მძიქს ჩიყსილქ საყოარხაყ
 ჩაყიყსინ. და იქ ვარანაყსინ და იქ ჩუ-
 ჩამსაყს რამაყსინ სიყს, აყ სინ-
 სან დიოქორეს კაყრ იორს და სერ რან-
 ხე ჩინე, ნქდ იქსე ჩრანონსა არარხე 5
 ვარანაყსინ აყსმჩს აყანსიყსინ საყო-
 ბიყ ჩიოყ აყს ირ ყიყრსაყ დონს მარ-
 ყიოხს კონგს: რსყ არს აყს ჩი იორს, 10
 და მამ ჩი ქსენიოყ და არხკასინ მძქ
 არსაყ მამ რანსაყ ჩი: შაყსდამ დარ-
 მანსაყ ვარძეყარ სერყრ არანორ ყაყ-
 რქმთამე, და ანკასინ კონსინ და ყიყრ-
 ვანს. და ჩაყსარხეყარ არხკასინ, და მძო-
 ვარ კონსინ. და ანსნაყსინ საყორქს
 ანსერსიყს სერს, და მანბროქმინს ჩაყ- 15
 არჩ მძიქს ყარარხეყარ მქერაყ მარ-
 ყკასინ, და რსანსე იოყ კარერ დს-
 სერ ჩი: და ანსნეხვანს მქარაყსინ
 კასინ მქერაყ სერსაყ ჩერსაყ: სე ს-
 რხე საყსანსინ, და ქქმე ყარარაქ- 20
 სინ, და ყარარქს აყს რარბრ ანკა-
 სქსინ. და არანორ მანს ყიყმინქმანს
 სერ, და სერს ყიყრინს აყიოყ რანონ-
 ქმანს რაყსინ ყიყრს ჩი: სე სკაყ
 ჩაყსარს აყს მქსე მამქს მქსინ. 25
 ყხინს მამს: სე საყარ (რარბანელ)
 აყაყმანაყსაყ რიყსინ, და მქე ანსნ-
 ვანს ქერს ანსქელს კაყარ. და სერს
 დიყს ანსნაყსინ მაროიყ იოყსინ იქ ირ
 დსჩ. მ ვერხემანს. და აყსაყსინ ქერყარ 30

1 და ანს. A. 2 მას შინა A. 3 არცა ანს. A. 5 ერთი იგი A. 6-7 მღდელისა შინ ზედა A.
 7 ღმრთისა თვისისა მკლველსა ანს. A. 9 დღე A. 10 პარასკევისა A. 11 სამღვლოსა B; კონქ-
 სსა] კონსა B. 16 იქმნეს A. 17 არძური] არბი A. 18 მიეფინა A. 19 ხედვიდა A; კაცთა-
 ვან ველარავინ B. 20 ერთბაშად ყოველნი A. 22-24 (გვ. 142) ძბწოდეს, და კლდენი...
 აყსე მწიქანსს ანს. A (დავობრულია ფურცელი).
 2 ვარანაყსინ C; ჩქანსაყ C. 5 ჩრანონსა ანს. D; არარხე C. 6 აყანსიყს; რსყორ-
 ბიყ D. 7 აყს ანს. D; მაროიყ D, მარყიოყ C. 8 კონგ C; ჩი] ჩერს D. 9 მძქ ყრბ D.
 11 არანორ ვარძეყარ] არანორქმან C. 14 კონსინ D; საყორქს D. 15 ანსერსიყს
 D; ჩაყსარჩინ და მძიქს C. 16 ყარარხეყარ] ყიყრელ სერს C; მაროყკასინ] სერყრ D. 17 ირ-

და ესე ყოველი კვალი გეზულა მე,
 რომელთაგან ძრვანი და ვნებანი ჰადრ
 ხანი იქმნებოან. მაშინ შემოძვრა მე
 ვანჯრვებამან და წარმან საქმისა
 ამისთჳს, რამეთუ არა ზუნებთი ვნებად
 იყო უამს მას, და ვარქუ მოწაფესა მას
 ჩემსა ასლიფოსს, და მომართუა ხელმეფე
 ლი ვანსკურჯავთაჲ. და მოვლე ყოველი
 იგი რიცხუვანსა შინა, და ვანვფიონე ქუე
 ყანაჲ წინაშე ჩემსა, რათათმცა ვერისხმა
 ვყავ, თუ რაჲსაგან იქმნა მისეზი იგი
 სიძნელოსაჲ შინ და ძრვისსაჲ. მაშინ ვან
 მესუნეს თუალნი გულისა ჩემისანი და
 ვიხილე უცნაური იგი ღმერთი დაფარუ
 ლი (და მიუწღამელი და გარეშეუწერე
 ლი) წყალმზითარ თჳსთა, ვარდამოსტე
 ლი ზეცთ და ვარქუ-მესხმული კაცთა
 თჳს. ესე დღეს შეიძყრეს კაცთა ვიეთმე
 უგეთურთა, ძელსა დამაჰვიდეს სანახებ
 სა ერთსა, დგანან და ევციხევენ მას და
 ავინებენ: მაშინ ვანვამარტვენ კელნი ჩემ
 ნი და ვარდავიბე სამოსელი ჩემი.

და ვითარ იხილეს მღვდელთა მათ და
 მოავართა, რაჲ იგი ვყავ, მეძმწუნდეს
 და შეეღვა ძ(რ)წოლაჲ, და დავცნეს
 პირთა თჳსთა ზედა წინაშე ჩემსა. ხი
 ლა მე მიუგე და ვარქუ მათ: აუწყებულ
 იყავნ თქუენდა, რამეთუ დიდი სამინე
 ლი საქმე იქმნა დღეს ქუეყანასა ზე
 და, რამეთუ ღმერთი იგი დაფარული
 და უცნაური ვარდამოვდა ქუეყანად და
 ფარულად, და შეიძინა ვეამი წმიდაჲ

მი (იორდან) ვყი ხე დაჲს ამბნაჲს
 ლარგარებთაჲ, იორქ ჯარძონს და ქაას
 ქამაღე ქიტქს (არგა) საქმად ლაღს
 ვხს სვანჯონს და არ ქაას ვორბიჲს
 აქსორიქ (ორ ხელ). ქაას ვი ქერ მბო- 5
 მბამე ქაას ძამონს აქსორიქ: ხე
 არსემ ვარჯხერეს ხმ ვსლოქიფის, და
 ხერე არ ხს ვჯეჰონს არსლოგ. და
 ვრქხეიოვი ვსოთა ხ სხერე მბოი, და
 აქიბევი ვსოქი არაქი ხმ მბრეს რა- 10
 ამ ხელე, მქ ქომქ ხეს სვარბარ
 ხარარძონს და ვარძონს: ვანქმად
 რაგან არე სოქი ხმ და ვსეჰ ვან
 მანსაქმ მარონად ვმანქსაქს იორქ
 მოქსამე ხ-ოქ ქხესა ქსიხე და მარქი 15
 ვგხესა ქაას მარქ-ქაას. ვას აქსორ
 ლაქს მარქიქ იმანე ამარქი, ვქაჲ
 ვქ ლახხესხს ვარჯარბი მბიქ, ლას და
 სარქარბს ვას და სარარბს: ვანქმად
 ვარძონქსაჲს ხე ახესაჲ ხმქ და სარ- 20
 ვარბევი ვანსოქრბა ხმ.

ჩერე სესხს ვარანსაქს და ხეჯანქს
 ვორ სოქი, ხანქსანს. და ვორქმ ლა
 ლა ვსოთა, და სანქს არაქი ხმ ქიქ- 25
 რაჲ ხრესაჲს ხერანსე: ხეს ხე სვარას
 ხანს ხერე და არსემ ვსოთა. აქიორ
 მბრს ქსიქ მბე, ვი მბს და სარსორ ვი
 ხეს სვარაჲს ხიქსრაჲს ხერქი, ვი არ
 ვორანს აქს ვანქსაქს და სანქსაქს 30
 ქქ ქსიქი ამბრსოქმ, ვგხესა მარ
 მბს სორე მარქ-ქაჲს და სარასაქს

1 ხს. აბს. C. 2 ქაასონს D. 3 აქსორიქ აბს. C. 6 ქაას D, ქაას ძამონს D; აქსორ-
 იქ C. 7 ვსლოქიფის C. 8 ხ სხერეჲს მბოი D. 9 მბრეს] მბე C. 11 ხელე D. 12 ხარარძონს C;
 ვარძონს C. 13 და ვანქსაქს D; იორქი-ქსამან D. 16 ვას] ვსოთა C; სვარა აბს. C. 17 სარ-
 რიქ D. 18 და აბს. D. 19 სარქარბს] რარბს C; და აბს. D. 21 ქხესა ქსიხე C; ამბრს-
 იქს D.
 6 მოწაფესა D. 14 ვიხილქ.

ვაცობრივი. და ამა ეხერა ღღესა. ამას
 შეიპყრეს იგი კაცთა ვიეთმე, და ძელსა
 დამოპყიდეს რომელსაგე ხანახებდა, და
 ჰმასრობენ და ავირებენ მას უმეცრებით.
 5 და ძრვაჲ ესე საშინელი და ზნელი (წყუ-
 ლილი) შიშისა მისგან იქმნა ქუეყანასა
 ზედა.

და მუნთქუესვე შოღებად ვეყ მე ქარ-
 ტაჲ, და დავწერე აღს იგი პარასკევსაჲ
 10 და ეჴაბიცა იგი დღისაჲ მის, და თორქს,
 და წელიწადი იგი, და რავედენ იყო მთა-
 ვარს. და ამისა შემდგომად მავიქეც
 ქალაქად ჩემდა. ათენად, და დამარხუ-
 ლად მქუენდა მე წერილი იგი, რაათა
 15 იყოს სანაოლად და მოსავსებულად
 ყოფისა მის შემდგომად აღსრულებისა
 ჩემისა, რაათა უკუეთო ვინმე ყბიებდეს;
 პაჯოს.

ხოლო შემდგომად ათორმეტისა
 20 წლისა მოვიდა პავლე, უფლისა ჩუე-
 ნისა იესუ ქრისტეს მაცემელი, ათენა
 ქალაქად, და იხილა შინაგან და ვარ-
 შე (ყოველი) იგი ქალაქი სავსე ვერ-
 პებითა. და იწყო ქალავეუბად იესუას-
 25 თვს და ეტყოდა მათ გარდაბნობო-
 ხა შინათვს და ვანკაცებისა და სანა-
 ილთა შინათვს, და შერბე ვნებისა
 და ჳურტუებისა შინათვს, და დიდო-
 ხა და აღდგომისათვს, და აღსვებისა ში-
 30 სისათვს ზეცად მამისვე თვისსა და-

კაჲსმ ალიერ კაჲსან გნა მართიქი იმ-
 ასე, და ვჴაჲრქე კაჲსტეჲს კაჲჩარის
 იორენს, და რაორენ (ღნა), და მუნამა-
 ნსნ გნა ანჴიროქნამა: ხე ვარძმონს
 აჲს არალიერ და ხალარა აჲს ქერქე-
 რენ კაჲსმანსტ ხეჲ ქ ვერაჲ ხერქი:

ხე სიქსმამაჲს ხერი რერეჲ ვარქე,
 და ვრეგი ვარს ვაჲს იორქაქი, და
 ვდამს ვაჲს ალიერს აჲსმქი, და
 ვდამქანს, და ვარარს, და მქ ვარს
 ჳე კოსის: ხეჲ ქეჲ აჲსორქი ვარ-
 დაჲ ქ ვარქეჲს ხმ, ქსქმენს, და აჲს-
 ვნაჲს იმსქი ვერქს ვაჲს ქ აჲსანქ-
 ქი და ქჲსარაჲს ყინჲ ხეჲს, ვქ ქეჲ
 კაჲსარამანს ხმთ ი იგ და კოქნაჲს
 ვარქე:

ხეჲ ქეჲ ხერქიორამანს აჲს მქს
 მსაღოს არალიერ მქრთჲ შჴამარჲ ჳრ-
 კოთჲ აჲსაჲსანს, ქსქმენს ვარქეჲს, და
 ხერქი ვარს ხმერქი და ვარქიარქი ვარ-
 ვარქი ქი ხარარქი: ხე აჲსან ვარქეჲს
 ვარს შჴამარჲს და აჲსქი ყნოთა მქს
 ხქმანს სორა და კარქაჲს მარქანს-
 კი და აჲსანქქეჲს სორა, და აჲს-
 კიანს ვარქიარამანს კოჲსქი და მარ-
 მანს, და კარქიქმანს და მქრამანოჲს სო-
 რა ქერქიჲს აჲს რაჲს ხერ ანსქიჲს:
 ხეჲ მარქიქიჲს აჲს სქმენსაჲსქი აჲს-

1 აქმლის აღწერა არს ნაკლებივენი აქვლი (ნ. გვ. 139).

16 ათენე B. 17 რავედენ B. 22 ვანგმქ A. 26 მისთვს B. 27 და ვერბე ვნებისა აბს. A. 29 აღდგომისა A. 30 მისის A.

1 კაჲსმ ალიერ კაჲსარაჲს B; მარქეჲს მქრამარჲს + აჲსარქე C. 2 ვარს აბს. D. 4 ვარძმონს
 B. 5-6 აჲს ანჴიროქიჲს კაჲსმანსტ ქერქიჲს სორა B. 7 ვარქიარქი C. 10 ვაჲს აბს. D; ალიერ C; აჲს
 მქს აბს. C. 12 აჲსანორქი D; ვარქიარქი ხე B. 13 ხმერქიარქი C; ყინჲ ხეჲს აბს. C. 15-16 ხმთ
 კაჲსარამანს D. 17-18 ხეჲს კოქნაჲს ქ კოქნაჲს აჲ C. 19 ვარქე + ყინჲ ხეჲს C. 19-20 ხერქი C.
 20-21 აჲს ანსქიჲს არალიერ მქრთჲ შჴამარჲს ჳრკოთჲ B. 23 ხმქმენს C. 24 ხმერქი B;
 აჲსანქქეჲს B; ვარქიარქი D. 25 ვარქე B. 26 შჴამარჲს ჳრკოთჲ C; ანს C. 28 კარქიქმანს სორა B;
 მქრამანოჲს B. 29 აჲს რაჲს ქერქიჲს D; ანსქიჲს აბს. B. 30 სქმენსაჲსქი D; ანსანქიჲს აჲსარქი B.

ნი და მოძღვრები წარწყმედასა ზედა
 თავთა თქუენთასა». და ამასღა იტყვიდა
 ნეტარი მოციქული არაჲ თუ ლიქნით,
 არცა მფოთით, არამედ დაწყნარებულ
 თა გულისთა. და არა ჰრქუა მათ, ვითარ-
 მედ «გძივენ თქუენ ბრძენნი და პავით-
 ხანნი და დიდებულნი, არამედ მოსწრა-
 ფენი და განკრძალულნი მსახურებასა
 ზედა ეშმაკთასა». ხოლო ენსა მას ვითარ-
 ცა ესმენს (სიტყუანი) ესე, ადიდნეს გუ-
 ლის წყრთისთა დიდითა, და უკუეთუმცა
 არა შიშისა ჩემისაგან დაყენებულ იყ-
 ვნეს, მუნთქუესვე ენება ქვისა დაკრ-
 ჳაჲ მისი და მოკლვაჲ ვიდრე სიტყვსა
 მისისა აღსრულებადმდევე. და კუალად
 თქუა პავლე: «ვიქცეოდე რაჲ სამსახუ-
 რებელთა თქუენთა, ვძივე ბოძონი, რომ-
 ელსა ზედა წერილ იყა ღმერთი უცნა-
 ური, მიუწოდებელი და მიუთხრობელი,
 და შეუზომელი. მას ღმერთსა დაუსება-
 მთსა, დაფარულსა და შეუსაზღვრებელსა,
 რომლისათჳს თქუეს ბრძენთა თქუენთა,
 ვითარმედ: ნათესავ მისა ვართ; მას ვპა-
 ლაგებ და განხარებ თქუენ, და ვპმსახუ-
 რებ მას ღმერთსა დაფარულსა და დიდად
 ძლიერსა, რომელი ვარდამოკდა ფარულად
 და შეიმთსა გუამი სრული, უცოდველი»
 და შერმე იწყა სასწაულთა ქრისტესს

სრასსელი ათაგნაჲს იჲ ყრუძიქნამჲ,
 ს იჲ ჯიქიქნამჲ, აჲს რასიარჲ სრჲს:
 ხე იჲ სასაყ გნოსა, მქ «გჲი ეგნე ჩნსა-
 ყონსა ს ყაყოხსაჲ ს ყაოაოიქსაჲ, 5
 აჲს ყიქმს ს ყაყოხსაჲს ი ქსრაჲს ყაჲ-
 ყონსაჲს რჲსაჲ»: ჩსქ ძიოიქიქრჲს იქრჲ
 ლოსან ეჲსა, ლოს სრჲძიქნამჲ მს-
 მალ. ს ხქქ იჲ ჲრ ხრჲსჲს იჲ სრგნესჲს
 ესნოსა, სიქსძამსაჲს კამქქს ქარქი-
 მქ ესა, ს საჲსანსქქ მქსჲს ი საჲსა- 40
 ილმს რასიქჲ სიოჲ: ხე რაჲქსაჲ სასაყ
 შსაღოჲს. «ჯრქგჲს ხე გნო იო ყაჲსრქქ
 როქქ, ს გჲი რაჲჩს მქ, სიოიქ ქსრაჲს
 გრესაჲ ჲრ სსყოლამ სანბანსაჲს, სინა-
 სასანქქ, სინყაჲსმქქ, სინყაჲსგრქქ: 15
 ჶჲს სსყოლამს ი სსქქქსქქ ეძამქს-
 აჲს ს ყანსაარამანსქქს, სიჲსაჲს იოიქ
 სასაყჩს იჲსაყოიქრს ბქრ, მქ «სჲგ
 სიოჲს ხმქქ ესა ქაროიქქ ს სსქსრაჲ-
 სხმ ბქქ, ს ყაჲსრქქ ესსყოლამს ეჲს 20
 ეძამქსაჲს ს ეძმბს გრგარს, იო იქსაჲ
 სანსრსიქმ ს ეგნესაჲ მარქქს კაჲყო-
 რესაჲ სინმქქ»: ხე საჲს სსქსაჲს ყაჲ-
 მქქ ეჲსანსქქს ყრსაჲს მქსიქ ჰქსაჲს
 (ქრჲსიოჲს, სასქიქ) ეჲსანსაჲს გირბს 25
 სიოჲს ეჲსაქსიქსქს სიოჲს ს ეჲს სი-
 რაჲ, ს ეჲსაჲსიქს სრგსკსანს, ს
 ეჲსიქიქს ხრქრქ, ს ყაჲსაჲსიქს ქი-

2 თავისა თქუენისასა B; ამასღა] ამას რაჲ A; ეტყვიდა A. 3 მოციქული აბს. A; არა A.
 6 გპოენ A. 7 მოწრაფენი A. 9 ზედა აბს. A. 10 ესმენს B. 13 მუნთქუესვე A. 14 მისა A. 15 დახრუ-
 ლებადმდევე A. 16 პავლჲ. 18 ზედა აბს. A; ს უცნაური ღმერთი A. 20 დაუსებაშისა და-
 ფარულსა აბს. A. 21 შეუსაზღვრებელსა + და შეუზომელსა და დაფარულსა A. 24-25 და
 ვპმსახურებ და განხარებ თქუენ A. 27 გუამი წმიდაჲ A. 28 სასწაულთა + მათ A.
 23 საჲსაჲს ქრჲსიოჲს აბს. D; რასიქქ + ყაჲსმქქ D. 25 მქმალ აბს. C. 26 სრჲსრესაჲ D. 27 ყიქმქ
 D; ს აბს. D.
 2 ჯიქიქიქ D. 3 ხქქ D. 4 ყაჲყოხსაჲ] სრჲსრესაჲ C. 6 რჲსაჲ] რქქს C; ჩსქ ძიოი-
 ქიქრქს აბს. C. 7 ლოსან + ძიოიქიქრქ C; ეჲსაჲ + სინსაჲს D. 10-11 მქსჲს ... რასიქჲ სიოჲ C.
 13 გჲიქ + საჲს C. 14 ჲრ] ჲ C; სანბანსაჲს + ს სსყოლამ სსყოლამ C. 14 ს ყანსაარამანსქქს]
 ეჲს რასიქსქქს D. 18 ბქრ აბს. D; სჲგ სიოჲს] სჲგს იო სასქქ C. 19 ქაროიქქქ D. 21. ს
 ქარო. და სიქს დიდებაჲ. ურთიერთობა

უკლესა ჩუენისათა თხრობად და ყოველ-
 თა საქმეთა მისთა, (ვიდრემდის მოიწია)
 ჭუარცუმასა მისსა, და მზისა დაზნელება-
 სსა და სიკუდილსა მისსა, და შეუყანისა
 5 შეძრვასა, და კლდეთა შემგუსრვასა, და კერპთა დაცემასა და წარწყმედასა. და
 დღესცა იგი, და ჟამი დღისაჲ მის, და წელიწადი იგი გუთუწყა და რავდენ იყო
 რიცხვ მთავარისაჲ დღესა მას.

მაშინ უბრძანე პავლეჲ, რაათა დადუმ-
 ნეს. და წარვაკლინე პატიოსანი იგი.
 10 მოწაფელ ჩემი ასლიფოს, რომელი იყო
 ჩემ თანა ბაღდაქს და მომართუა მე აღ-
 წერილი იგი, რომელი მე და მან ბაღ-
 დაქს შინა დავწერეთ ჟამსა. მას შინა
 ხაშინელსა. და უბრძანე მას, რაათა
 15 წარიკითხოს კმითა მაღლითა ყოველსა
 მას ზედა კრებულსა. და მუნქუესვე მრმწე-
 ნა მე ქრისტეს ძმ ღმრთისა ცხოველი-
 საჲ, ვითარმელ იგი არს უცნაური ღმერ-
 თო, დაფარული და დაუსაბამოჲ, მი-
 20 უწდიმელი.

და უბრძანე პავლე მოციქულსა, რა-
 თა განჰმზადოს სანათლოჲ, ვითარცა
 ხათინა უხნდეს. და ვითარცა ყო ესე, მას
 ჟამსა ხათელი შიშვა მე და ცოლსა ჩემსა,
 25 და მრავალსა ერსა ათენელსა, მამათა და
 დედათა. ხალხი მე მიერ ჟამითგან შეუდგე
 ნეჯარსა მოციქულსა და მარის ცოლი ჩე-
 მი, და არა ვანვეშორენით მას ვიდრემ-

დას, და დასხილმს და ციორბანოის კითხ:
 ხა ვარს ვაჟს, და ვდამ არბრს აჟს-
 ირიქ, და ყყარის ვაჟს აყარმესაჲ და
 ჟანსი მხი ქრ ლისხს ქალიერ კაჟსმხი:
 5 და წელიწადი იგი გუთუწყა და რავდენ იყო
 რიცხვ მთავარისაჲ დღესა მას.
 მაშინ უბრძანე პავლეჲ, რაათა დადუმ-
 ნეს. და წარვაკლინე პატიოსანი იგი.
 10 მოწაფელ ჩემი ასლიფოს, რომელი იყო
 ჩემ თანა ბაღდაქს და მომართუა მე აღ-
 წერილი იგი, რომელი მე და მან ბაღ-
 დაქს შინა დავწერეთ ჟამსა. მას შინა
 ხაშინელსა. და უბრძანე მას, რაათა
 15 წარიკითხოს კმითა მაღლითა ყოველსა
 მას ზედა კრებულსა. და მუნქუესვე მრმწე-
 ნა მე ქრისტეს ძმ ღმრთისა ცხოველი-
 საჲ, ვითარმელ იგი არს უცნაური ღმერ-
 თო, დაფარული და დაუსაბამოჲ, მი-
 20 უწდიმელი.

და უბრძანე პავლე მოციქულსა, რა-
 თა განჰმზადოს სანათლოჲ, ვითარცა
 ხათინა უხნდეს. და ვითარცა ყო ესე, მას
 ჟამსა ხათელი შიშვა მე და ცოლსა ჩემსა,
 25 და მრავალსა ერსა ათენელსა, მამათა და
 დედათა. ხალხი მე მიერ ჟამითგან შეუდგე
 ნეჯარსა მოციქულსა და მარის ცოლი ჩე-
 მი, და არა ვანვეშორენით მას ვიდრემ-

2 ვიდრემდე A. 3-4 ა და სიკუდილსა და მზისა დაზნელება A. 6 წელიწადი იგი] წე-
 ლიწადი A. 8 პავლეს A. 9 წარვაკლინე B. 10 მოწაფე A. 11 მე ავს. A. 13 მას შინა] მას A. 19
 უბრძანე B. 16-20 და მუნქუესვე... მიუწდიმელი ავს. A. 21 პავლე მოციქულსა] პავლეს A.
 23 მასვე A. 26 მე მიერ ჟამითგან] მიერთგან A; შეუდგე+ მას A. 27 მარის] დამარის A. 28 ვიდ-
 რემდე A.
 ავს. D; ჩქესა D. 22 ანსხილმს D. 23 აყარ ავს. C. 24 ვაჟანსხილმს D. 24-25 უბრძანე მხი
 თორი ჩრჩაოთხი] საყოლბი D. 26 ვაჟანსხილმს D; სორა ავს. D; და ავს. D.
 1 და ციორბანოის ავს. D. 3 და ყყარის ვაჟს ავს. C. 4 მხი ავს. C. 10 ჩრჩაოთხი D.
 10 ჩრჩაოთხი D. 13 ანსხილმს C. 14 დამარის ვაჟს D. 15 ვაჟანს] მხი D; ანსხილმს ავს. D;
 დიორბანოის C; დიორბანოის + და სხილმს დამარის, მხი D. 17 სორა C. 18 ანსხი-
 ლმს საყოლბი D; და ავს. C; ანსხილმს D. 24 ანსხილმს D. 23 სორა D; ვაჟანს + სორა D. 26 კლბ-
 სხილმს C. 27 სორა ავს. D. 28 საყოლბი ავს. D; საყოლბი] საყოლბი C.

მლის განვიდა იგი საწუთროდსავე. და მას ჰვლითა თვისთა შავურობა მე ეპისკოპოსად ქალაქსა ჩემსა ზედა ათენას.

მე, ძმანო ჩემო საყუარდლონო, არა თუ კაცთა მივსწვნი და განმარტონეს მე მსახურებისავე კერძოთადა, არამედ სიზრძნეშან საღმრთოშან მივსწა მე, და მომცა მე ბატონი და დიდება, და მთავრობა საწარმართოსა შინა ჩემსა, და უფროდსა ქრისტიანობასა. (თარგმანით არა არს უფროდს სიზრძნესა და უზემთავე მეცნიერებისა, რამეთუ იგი არს საუნჯე ყოვლისა ხატებისა და შესაძინელი სულითა, და მით იცნობების ყოველი საქმე დაფართული და ცხადს, და მით ვამოძივის საიდუმლოდ უცნაურთა, და მით გულისხმა იყოფვის. ვითარ იგი ჯერ არს მსახურება უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი, რომლისადა არს დიდება და ბატონი, და შუენის ქება და თავყუანის ცემა შამისა თანა (ღუხანაშობასა) და სულითა ჩმიდისა თანა (ცხოვრების მომცემელითა), აქ და მარადის და უკუნითი) უკუნისამდე, ამჟამ.

ქმ, და იგი მსკლესიყაჲ ქრისტიანს მისეს ქრისტიანთა. და იგი მსკლესიყაჲ ქრისტიანს მისეს ქრისტიანთა. და იგი მსკლესიყაჲ ქრისტიანს მისეს ქრისტიანთა.

სა, ხელაჲ ქმ სიხსიჲ, იგი მსკლესიყაჲ ქრისტიანს მისეს ქრისტიანთა. და იგი მსკლესიყაჲ ქრისტიანს მისეს ქრისტიანთა. და იგი მსკლესიყაჲ ქრისტიანს მისეს ქრისტიანთა.

1 იგი ანს. A; საწუთროდსა ამისგან A. 6 და განმარტონეს მე ანს. B. 9 შინა B. 10 მარტობისა A. 14 სათნოებისა] მეცნიერებისა A. 16 უცნაურთა B. 19 იყოფის A. 20 ჩუენისა B. 23 თავყუანის ცემა A. 24 და ანს. B. 25 ცხოვრების მომცემელითა] ცხოველს მყოფელისა A.

1 მისეს D. 2 ქრისტიანთა B. 3 ხელაჲ B. 4 ქრისტიანთა C. 5 და ანს. C; მსკლესიყაჲ D. 6 და ანს. D; იგი და განმარტონეს C; ქრისტიანთა D. 8 სიხსიჲ] და B; ქრისტიანთა C. 10-11 და და ანს. ... ქრისტიანთა ანს. C. 11 ქრისტიანთა D. 19 და იგი მსკლესიყაჲ ანს. C. 13 ქრისტიანთა C; და ანს. D. 14 და ანს. C; და ანს. D. 15 ქრისტიანთა D. 16 ქრისტიანთა] და ანს. D, და ანს. C. 19 იგი] და ანს. D. 19-24 ქრისტიანთა ... და ანს. C.

* სომხური ნუსხეებს ტექსტის მიმდევრობა მოუპოვებთ ანდრეასი, ნ. შენიშვილის. ** მომცემი მეტიად ჩავიღვინა ამის შემდეგ იაკობ ცურცავლის თანხმობის სიმს. თარგმანის ამარტონ კანონდროსა, მთლიანად რომ ვუჭინდოდა ეს სელო.

III. სომხურიდან ნათარგმნი ეგზეგეტიკური ძეგლი

«**ԵՐԱՆՆԵԼԻՈՅՆ ԵՊԻՓԱՆՈՒ՝ ՍԱԶՄՈՍԱԶ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ**»
უჭუფანე კვბრელ ეპისკოპოსი
თარგმანებაჲ ღაჰითის ფსალმუნებისაჲ *

ჰათაჲჩის საղძიოსის

ფსალმური : ა :

5 **Երանեսալ է այր, որ ոչ գնաց ի խոր-**
ուրդս ամբարշտաց:

(H) აქანზექი և երანსეჩი მარգარტს
Լ-ՄԵՆ Ի Թագաւորս Դաւիթ, որպէս մի-
აբան գոչեսալ հնչէ միաննի որդւոյն
Աստուծոյ, և ուստի, մինչև յո մարգա-
10 **րէութեամբ նմանէ պետան իւրում. և**
արարէ: Գրիսպոս ելեսալ նստէր ի վ-
րայ լերին, յորում կամէր զառաքեսան
ընդ աշխարհս քարոզս արձակել երանս-
չի վարդապետութեան իւրում, յերանու-
15 **թեանցն սկիզբն առնէր ասելով, թէ «Եր-**
անի որ խոնարհ իցեն հոգւով, զի նոցա
է արքայութիւնն եկեղից»: նա ասաց զհոգ-
ւոյն, թէ որպէս կարէ աստուածայնաման
լինել և արքայակից. և Դաւիթ երանէ
20 և սրբէ **զես հոգւոյն, այսինքն զխոր-**
ուրդս. «Երանեսալ է, (ասէ) այր. որ ոչ
գնաց ի խորիւրդս ամբարշտաց»:

განსწმედს განახლებასა სულისასა, ესე იგი
ლი არა მივიდა ზრახვასა უღმრთოთასა».

25 **Ո՛վ երգ հոգեխառն և երանութիւնք**
զարմանագանք, զոր մարգարէս Դաւիթ
երգեսալ նուագէ ասելով այսպէս. «Եր-

ნეტარ არს კაცი, რომელი არა მივიდა
ზრახვასა უღმრთოთასა.

საკვრველი და სანატრელი წინააღწარ-
მეცყუელი და დიდი მეფს დაჰით ვითარ
ერთბამად ღაღადებს და აღმობერვით-
კმობს მხლოდ-შობილსა ძესა-ღმრთისა-
სა; და ვინაჲთვან ანუ ვიდრემდის წინააღ
წარმეცყუელებით ემსგავსების უფალსა
თვსსა და შემოქმედსა (იესუ) ქრისტესსა,
აღსრულსა და დაჯდომილსა ზედა მთასა,
რაჟამს ჰნებვიდა მოციქულთაჲ სოფელ-
სა ზედა ქადაგებად წარვლინებჲა ნეტარ-
რებისა მოძღურებითა: თვისითა! ნეტარე-
ბასა დასაბამ ჰყოფს, სიფყუად იწყებს:
«ნეტარ იყვნენ მამუერალნი [სულითა], რა-
მეთუ მათი არს სასუფეველი ცათაჲ».

ამან თქუა სულისაჲ, თუ ვითარ შესაძლე-
ნელ: არს ღმერთ-შეზავებულ ყოფად და
სულის-მოღვაჲ; და დაჰით ნეტარებს და
არს ზრახვით: «ნეტარ არს კაცი, რომე-

ჲ ვალობჲა სულ-შეზავებული და ნე-
ტარებითა შემკული, რომელსა წინააღწარ-
მეცყუელი დაჰით ვალობს და ფსალმურ-

* აქ ქართულ ტექსტს მიუქოვება მთარგმნელის ეპისტოლე სტუფანე მდმეკარისადმი, ნ. შენიშვნები ქ. ** შტ. ლ უკა. 6, 20.

ნსთაჲ ჯ აყრ ირ იჯ განაჲ ჰ ჰორიორიჲს ამ-
ქარჯიჲს, ჰ შანსაყარის მსოჯლორას სთ
იჯ ხეკარ, ჰ ჯაქოჯიჲს შანსიჲს სთ იჯ სთარსაჲ:

სე ღაჲს არძოს ჯ ყოჯიჲს კნსე, იქ
აქრეღე, მქ ქერაჲსეღეს ყორ მქრსაჲს
ყარსნეჲს, ირე ღასოჯსნეჲს ყრესან მარ-
ღამანსეჲს, ღას სმის არქოსაჲს მარყმ-
ნეჲს ჰ დქრსაჲს: ისე ღასაჲს საო-
მის, ჰ ირ ვრსო ღას, იჯიჯ ყრესაჲს მქრსა-
ჲს (ჰ ქერაჲსეღეს), იჯიჯ ასეჲს მარ-
ღამანსეჲს ჰ ყრესეჲს ქხეხანსე. სერქიჯა-
ბიქრეს კაქსაჲს კანსქის იჯ ხეხეჲს
არესეჲს ხეჲს ყრესეჲს ჰ რასა ჰიჯიჲს სრესე:

რეს შემადგებელი რაჲ[მე] დაწერად სი

ყოჯ არსეჲს ჰ დქრსაჲს საოქოსაჲს, ჰან-
ღე იმანსე კანსოჯნე იჯ რასის მყარ
საოქოსაჲს, არსეჲს, მქ «ქანსე ყორბიჲს მქ-
არსე ჯ არსეჲს ღასაჲს ჰ იჯ ქანსე
კარყარს რასარეს»: აქ ჰ კანსეღეს
ქხეხანსე მქრსაჲს არესე ჰ ყრესე, ჰ
დქრსა (ჰ დქარეს) საოქოსაჲს, აქ დნ-
არსე არსე, ყორეს სე ღასოქოსეჲს
სოჯსა დნე ჰრესე: აქ სე არსე
არსე დარესაჲს ყრესე, მქ არსეჲს დქარ-
ესე რასარეს იქჲ დქანსე ჰ საოქოსა
ჰ დნე სმის ჰ დქორბიჲს, ჰანღე ქანსე არ-
არსეჲს ჰ ამქარჯიჲს არსე: სეჲს ჯ, ირ
არსე ქანსე კარყარს რასარეს ჰ დნე სმის
დქრსაჲს დქარარსარს ჰ დქორარს:
მეღ თქუა წესისათჲს მქრესა ჰ მერმე მის
წარსაწყმედელსა.

ხესეჲს ჰ მქრსაჲს, არსეჲს აქმ
«სრანსეჲს ჯ აყრ». სრანსე ღასიჲს, ირე
იჯ რასიჲს არსეჲს ჰ ამქარჯიჲს,
ჰ არსეჲს ჰ ჰორიორიჲს რესანსაჲს, ჰ
იჯ ჰ ყორბიჲს ჰ შანსაყარის მსოჯლორას
(რასიჲს), ჰ იჯ არსეჲს კაქსაჲს დნე სოჯსა

ნეჲს, ჰ მეღყურესეჲს ვსრესე: სეღარ არს
კაცი, რომელი არა მივიდა ზრახვასა უღმრთო-
თასა, ჰ გსახა ცოდვილთასა არა დაღვა,
ჰ საჯდომელსა ურწულთასა არაჲ დაქაჲ:

ესე ჯერ არს ვეითიჲს ვამქრელიჲსაჲ, 5
მქ საყურელნე, უჯეთე ებრაელებსა, რე-
მელ ზედაწერილი ჰივიან, რომელთა სე-
ღმრთონი წიგნნი თარგმანსე, მგავსად
მისეჲს სახისა თარგმანის ზედაწერილიჲსა.
ხოლო ჰივილისა ფსალმუნისაჲ დქორი- 10
საჲ, რომელ შემდგომად ამისა მთვალს, არა-
რაჲ ჰივიეს ზედაწერილი, არცა რაჲ მეტი
თარგმანსე, დაწერეს იჯ ეღეს ხოლო მს-
მითა შეჰყრბილთა სულითა არა იკად- 15

აქ ვთქუათ ძალი ფსალმუნისაჲ, რამეთუ
ვიეთნიმე წარმდებდით, რომელნი ვერ მი-
წინიან ძალსა ფსალმუნისასა, თქუეს, თუ
«საქმისა (ერთისათჲს) ხოლო თქუმულ
არს ფსალმუნი ესე ჰ არა წესისათჲს მქრ- 20
ლისა»: ჰ კუალად წარმდებ იქმნეს თა-
ვით თვისთ ზედაწერილსა შექმნად ჰ
დაწერად, ძალი (დაწერეს) ფსალმუნისაჲ,
სხუად ჰ სხუად თქუეს, რომელთა წარ-
მდებებაჲ მათსა მე მქვალესელთა თანა 25
დავსდებ. ხოლო მე ესეჲს ვამრჩევით
ვიცი, თუ უფრთესად წესისათჲს მქრლი-
სა ვჰმევებ ძალსა ფსალმუნისასა ჰ მის
თანა (ერთ) საქმედ, რამეთუ უმქრლითა-
თჲს ჰ უღმრთოთათჲს იტყვს. ესე არს, რე- 30
თანა ცოდვილთასა სემქელსა ჰ

აქ მოველით ჰ ვანმარტებად (ვიწყით)
ჰ ვმეღყურესეჲს ვამსა ამან: «სეღარ არს
კაცი, (რომელი არა მივიდა ზრახვასა
უღმრთოთასა)». მნადრის მათ ხოლო, რე- 35
მელნი არა ეზიარეს უმქრლითა ჰ უწე-
სითა, ჰ უღმრთოთა ზრახვასა წარმართ-

1 განსეჲს ჰ] ყრესე: ჰორიორიჲს. 12 სერქიჯაბიქრეს. 17 იჯ+იჯ. 21 არსეჲს ჰ ყრესე.

ღმერთს და ცხნნ ვრანს სოფა, უსაღი იუ
 კანს და მანს ი ზანსაყარჩ სოფა ჩაიგო-
 იხ: ასეა ე, որ ასე. «ი ზანსაყარჩ მ-
 5 ვლორავ სსა იუ ხეაგ», აქ ქაქილცესა
 ი ხორროციე კ სახსჩე ამსაყოლანბ
 სნარჩინაგ და მხლორავ კ ხიოიოქა-
 ნსაგ კ ჩააყოფესა მქაჟსი მყოიბი
 სრანსდოქ მქაჟსი მყოილორჩს მყოი-
 10 აიოვ: სე მქაჟსი აყოილანსაქჩინ მს-
 იოჟ ათაჟესაჟ ყოჯელიჟს და ასელიჟს-
 «სრანსელიჟს და მქაჟსი ვალორანს მყოი-
 ლორჩს მყოილორავ კ იქი იქრანსგ», ირ
 ჳნორჩსაგ კ აჟარ ჩაიგოიქსაქიგ ყმარ-
 15 იქს და ღმერთსა აყოილანბინს იქ-
 ი: მანსი ასე აჟაჟეს: «ჩააყოიქიმ
 ე მყოილანბ, იოქ კოჯესაჟოქ ი ჩაიგო-
 იქინს ირქოქ სოქა»: სე სრანსელიჟს
 20 მოქსა. «მყოილანბ, ასე, ჩააყოიქიმ ე,
 კ იუ ყოქ ი სმა ანქრანსაქჩინს»: კოჯესაგ
 კ ყმაროქს ჩააყოიქიმ ჩააყოიფესაჟ,
 ირქ იქსქესაჟ კ ქერქჩინს იქსი ვრანს
 სოფა, ვოქ მყოილანბ ი სმა ჩააყოი-
 25 ქი კ კოქმანქ ძაჟანსაქჩინს მქაჟსინ
 ირქოქს მყოილანბ მყოილანბ ანოლანს-
 აგ:

ჳქოქინს სიგყუანი მისნა, რომელი ღმერთისა
 დგამ მხოლოდ-მხოლოსა მისა ღმერთისა
 30 სე დაჟაჟეს (მხნ) აჟარაჟი ვლორანს
 მაროქანს მხნანს სრქს კ ყოქე ჩააქიმ
 ასელიჟს. «სე ასეჟ მქ აყოილანბ ირქს
 კ ირქს ჩაიგოქსი ამსხსესანს). იოქ-
 (ანაჟარქს) იქიჟს ყმაროქს მხანსიქს. კ
 ირქსა ყმქ იქინსაგ ანსაქჩინს): მყოი-
 35 ოქ ვქაჟსი ასელიჟს სრანსელიჟს კ ანოლან-
 სი, ირ ვყო ათაჟესინსაჟსაჟს კაჟქს კაჟარ-
 ქესაჟ ქსსე კ ქქქს აყოილანს აყოილანს,

თანა, და არცა სიქმესა და გზასა ცოდ-
 ვილთანა, და არა იღეს დადგეს მათ
 თანა ყოფად და სმენად სიგყუათა
 მათთა, რამეთუ არა დგან და ელინ გზა-
 5 სა ზედს მათ თანა ზიარებად. ესე არს,
 რომელსა იტყვს: «გზასა ცოდვილთანა
 არა დადგაჟ», არამედ ივლოვდა ზრა-
 სვისა და სხყოფლისაგან უღმერთთა
 10 ჳმჭულთთა და ცოდვილთაჟსა, აღიარებ-
 და და ჳჩმენა მხოლოჟ ღმერთი და ს-
 ნატრელი მხოლოჟ მეფეს მეფეთაჟ. მო-
 ქამე არს ღმერთის მტკრთველი ძავლე
 15 მოქიქული, ჳმობს, მეტყუელებს «ნეტა-
 რისა და მხოლოჟსა ძლიერისა მეუფი-
 სა მეუფეთაჟსა და უფლისა უფლებ-
 თაჟსა», რომელმან მოგუმაღლა და გ-
 20 ჳიარნა ვაცნი დიდებანს თანა ღმრთე-
 ებისა თვისისა. რამეთუ იტყვს ეს-
 რქთ: «სარქმუნო არს ღმერთი, რომლი-
 თა ვიქოდენით ჩუენ ჳიარებანსა მას
 25 ძისა მისისაჟ». ნეტარსა მოსეს ღმერ-
 თი იტყვს: «სარქმუნო ჩემდა არს, და
 არა არს ჳაჟუჟა მის თანაჟ», და უქოდს
 ვაცთა სარქმუნოდ ჩემდაჟ სარქმუნო-
 30 თა, რომელთა არა უქნსოდ და ირქულად
 ჳმერთად სახელ სდვა.

ესევითარითა ნიჭითა ვილოღეს ვაც-
 35 ნი, მალითა ვმითა ვალთბს და დაჯი-
 დგმს დაჯით და მეტყუელებს: «მე ვთქუ
 ღმერთნი სამე ხართ, ანუ ძენი მალისა-
 ნი თქუენ ყოველნი; თქუენ ვითარცა ვაც-
 40 ნი მისწყდებით, და ვითარცა ერთი მთა-
 ვართავანი დაეცემით». მართლიად იტ-
 ყვს დაჯით და ნეტარად სახელ სდგმს,
 რომელმან სიმენით შეუძლო აღსასრული

* მდრ. I ტომ. 6, 15. ** I კოქ. 1, 9. *** II მჭულთა 32, 4. **** ვსალ. 81, 6-7.

5 კახსჩე, 23 მქაჟსი.
 41 მოქამქ; ძავლე. 25 ურქულად 31 სანქს.

ორაჲს ჩლოყსაღერ იჲ ქართსადასკა-
 საყ იჲ ღე და ქაღაღსჲ ქაღიქს ღესალ ღარ-
 კართობსანს, ასყა ღე ღრანსიქ ქორსამ
 გქიქის რალმბელიქ დყაჲყა ფაღიქს ქა-
 ნოღოქმინ რასოღანს ღრისანის, და
 დყარსკან იჲ ქაღიქოუ ფარანოვჲ რს-
 ღნსიქო დყაროქს(აღ)ს, და ას ღმნსაქსიქ
 ქორყანსღერ იჲ: ასყაჲს და ასაღქ-
 სოქმინსუ არიარაფიქობინს ღე კა-
 ყარესალ, ქორსამ დყაჲყოღანსაქს ღრა-
 სოქმინს იღსიქიქ ქიქესან:

მსამნებ ხმ და ას მყარ ქრანო-
 მინს ქანბა, ირაქს იქ არსსუ მყარ
 იქს ღრანობინს: « ღრანსალ ღე, ასღ,
 ასი » და ჴრხაჲოსი (ქორი) ღრანო-
 მსანს არსკანს და იღიქანს
 დყანსას ასღ, იღ სქე ქრსუ მწიქიქ
 დყაოღქიქობინს კანსანსუ ასღ, ირ
 ჴარ და მქ ქიქი, ასღ მყარანსალ დქიქიქ
 რღე ქამნსაქს ასიქანს ღე ქანს ასი
 ღრანობინს, ქანსღი « მყოქს კნოქ ღე
 ასი »: ხე ირაქს მარქინ ჴრხაჲოიქ
 ხმე ასმნსქესანს, და დქიქიქს მწიქიქ
 ჴრხაჲოიქ დქიქიქობინს და დქანს რსკა
 ცაჲ ასმნსაქს ასიქანს, და დყაჲს
 ჴნორასიქს რსკაჲაჲ დქიქიქს მწიქიქ ჴრხა-
 ჲოიქს, ასყაჲს და ასარ. « ღრანსალ ღე
 ასი » და ასღ. მყარანს ღე დქიქინს რღე
 მარმონს, და დყაჲსალ დქიქიქ იღრაქ
 ქინს ასმნსაქს ასიქანსაჲ სორა, ქან-
 ღი და იღ ჴაღანსინ ასიქანსაჲ ქაღიქიქს:
 შიქსაჲს და ასღიქიქ: « ღრანსალ ღე ასი »,
 რღე სქინს და ღრანსანს დქრანსიქ ასაღქი-
 ღი კანსაქს: მყოღ ღრანსიქიქ მწიქიქას
 დქესჲ ხე სორიქიქოჲ, და ხე მანსაყარას,
 [და ხე] კაქსიქს და ქაქიქიქიქ სარსიქიქ რღე

ყოღად; და ვამიღოს ნაყოფი სიმართლი-
 ხაჲ, ვითარცა ვაკად-ვაკადმან ვეღო-
 ნებოთა თქსიოთა მვნელ არასრულოს მეც-
 ნიერებოთ. (რამეთუ) მკრმე ხანაღრელ
 არს, რაჲემს მკურნალმან ვანდევნის სენ- 5
 თა სიმრავლჲ, სიმართლელ მოიყვანის
 სწიქიქი, და დლოღრმან რაჲა დღეჲაჲ ჴა-
 ვის დაცემად ახვანსა, და სწიქაჲ ე-
 ველი თითავეულად. ესრეთ სხიერებოთ
 სიმართლისა მოქმედებოთ აღესრულე- 10
 ბის, რაჲემს ღმრთისა ნეცარებაჲ შე-
 იწყნაროთ თავისა თანა თვსისა.

ვხედავთ სწიქასაჲა ქალსა ნეცარე-
 ბისადა სიღყუასა ესრეთ, ვითარმედ
 მამათაჲ ხოლო იყო ნეცარებაჲ. 15
 იღყვს « ნეცარ არს კაცი »-ო, ქრისტე
 ნეცარებასა არა თუ მამაკაცისათვს
 (ოღენ), არცა დღეჲაკაცისათვს (ხოლო)
 იღყვს, არა თუ ვანიმორებს სხიერება- 20
 სა დღედათასა, როგორღი ნაყოფიერ არი-
 ან, არამედ შეეერთებს თავსა ყოველ-
 თა ასოთა თანა სიღყეაჲ ესე ნეცარე-
 ბისაჲ, რამეთუ « თავ ცოლისა არს ქმა- 25
 რი ». ვითარცა ვორციქი ქრისტესინი
 ვართ ჩუენ ყოველნი, და თავ ჩუენდა
 არს ქრისტე, მაცხოვარებაჲ და ცხოვ-
 რებაჲ აღვიღეთ ყოველთა ასოთა, და
 ვვრვანი მადლისაჲ დავიღვთ თავსა
 ჩუენსა ქრისტე, ესრეთვე ასე იღყვს:
 « ნეცარ არს კაცი »-ო; შეეერთებს თავ- 30
 სა ვორცთა თანა, და ვვრვანობან
 ჴყოფს თავსა, მხიარულ იყვენს ყოველ-
 ნი ასინი მისნი, რამეთუ არა ვანეყოფ-
 ვიან ასინი თავსა. ესრეთვე იღყვს,
 « ნეცარ არს კაცი »-ო, მის თანა ერთად 35
 ნეცარ ყოს სიწმადეცა დღედათაჲ. ესე-
 რა ნეცარებაჲ ვანეკვაშორებს ჩუენ

* ეფეს. 5, 23.
 6 რსკისნი. 7 დყაროქსნი. 16 ღრანობინს. 22 ჴარქანინს.
 4 მეგობ, 24 ქრისტი.

ქანისა:

სა(შათისა), რადთა არა დავესდეთ სჯდომელსა ურჩულობასა.

5 ორგ. ასათიგორე წამაღასიხე,
 ჟანღი იქ სქქ ქაყრასყარ ჟაგააქჩხ
 10 ხორჩრეიონ, & აყაა ედანასყარჩხს,
 & აყაა ექყაენხეგს. აყ. რესხაა ეფი-
 ჳიქნამე, სქქ ქაგააქ ჳარძმონე
 ხორჩრ(ე)იონს ქარდაქსაქ ღმრანს
 სქქ ეფარქ & სქქ ეჯარ: სე აყაა
 15 აქნონხეს & ქყაენ(ა)სა სიგა ქაგა-
 ნს & წაყარასხაქ ი ელიქ წანს
 (ეფორძან) სყრქ(ი)ქ ენე სიგა &
 მქარანსელი: ორგ. სრანსელი ეფიჯა-
 გიყანს & ხრასქ აყძმ აყა მქ.
 20 ენეონს ეამეარჳიქნის ხორჩრეი
 ი მქარს, & მქ კაქ მსაქ ი ჳანსა -
 ყარჩხი წაჳორქელ მნეაღორე, & მქ სყრქ
 ენე სიგა ქაქნის, ორ ხს აყაყხი აქნე
 ეჯიქს ჳარქნის & კორძანსანს რქმ-
 25 სიგაყ & ანსარქსაგ: ჳაყაყხის სიქ-
 იქი ჳიქს ეჩრქ, იქე ორევიგაყ & ანსა -
 ყიქნის, & იქე ეადომ ასყიქსიგ
 სქრყაყაქს, ორქ ხორჩრეიქიგ & ყაჯ-
 ყარანსაყ ქჩხს სიგა. სიგა ხს კა-
 30 ყარსაქ ანწარსაქ & რქმანსე: ხსქ
 მნეაღორ ეაქს კიქ, ორ აქჩხსაქ წანს
 ექრ & წარსყიქე ყიქსკიქჩხს &
 აჳიქსიქი ეორძან ეორძიქს, ეჩიქი & ემარ-
 მქსა ხრქანსე (ი მხე) & ქაქყიქიქ-
 35 მქსა (ხრქანსე) აყაყანსეგს: (ხსქ)
 ძანსაქ იქ ეანსჩხს მქაქს მნეაქ აჳ-
 ყიქიქს, აყ. & აქიქიქ ქიქს აყარძაქ
 ძანეაჳორძ აყაყანსიქნის. & აროს-
 ეჩიქიქნამე & ეანსკიქნამე ანსანსიგს
 40 ემარქჩხს & ეჩიქიქ ხრქანსე ძანსა -
 ეორძ აჳიქსიქიქნის აყაყანსიქჩხს:
 ენე აყაყხი ძანსანს იქ წრამაქ

ზრახვისაგან და ვხისაგან და საყოფლი-

აქ ვთქუთ ერთობით, რამეთუ არა
 5 თუ ეჳად რაა იყა შირველი ჳრახ-
 ვაა, და კუალად ვხინი, და მერმე სა-
 ყოფელნი, არამედ ვიხილოთ განკრძა-
 10 ლულად, უკუეთუ უწინარეს აღძვი-
 სა სიჯყუათადასა ვანკსნილად ვამ-
 ვიქინეთ ვეთელი, ვანსიქ
 ვინათუ ვოროტი; მერმე ამისა
 შემდგომად საყოფელთა მათთა თანა
 შევეთნეთ, და მტვიცედ და თავღგმით
 აღვასრულთ დასხდომად მათ თანა
 ერთმამად. ესერა ნეჭარებაა ვანგუარ-
 15 ძალებს და გუასწავებს აქა ესრეთ: ნუ
 შეიწყნარებ უღმრთოვეგისა ჳრახვათა
 გონებითა, და ნუ სადაგად ელი ვხასა
 ჳედა ჳიარებად ცოდვილთა და ნუცა და-
 ჳლამად მათ თანა სჯდომელსა, რამელ
 არიან ესევითარნი სჯდომელნი - თავ-
 20 ნი ბოროტანნი და წარწყმედისანი წარ-
 მართანნი და უმჯულთანი. ესევითა-
 რისაგან (შმარხველთა) საყუარელად
 უწესს წიგნი, ხოლო რომელნი უვარის-
 მყოფელნი და უღმრთონნი, და რომელ-
 25 ნი მრავალ ღმერთთა თაყუანის სცე-
 მენ, და რომელნი ჳრახვის-მოდგამ
 და მსახურების-მოდგამ იყვენ მათ თა-
 ნა. ესენი არიან სრულიად უმჯულინი
 და წარმართნი. ხოლო ცოდვილად მათ
 უწესს, რომელნი მღიხსლეთა თანა
 30 მჯულიერად იმრეშებენ და ბილწემა-
 სა იქმან. და სულთა და ვორცთა თვს-
 თა და ბილწებითა განჳხარჩნიან უმჯუ-
 ლოვებით, (რომელნი) არა ხოლო თუ
 სულთა თვსთა. ოდენ ცოდვითა შეიბილ-
 35 წებენ, არამედ სხუათაყა ექმნებიან
 მიზეზ და უმჯულოვებით განჳხარჩნიან,

34 ეანსიქნამე.
5 მგნმქ.

მსე სიყრელ ქაქიძის, აყარხნს იჯ მხარსს იჯ ჩიორბს სიყის, აყ ქასსელ ჩი დანო. ჩიორბს სიყისა და ქისელ ამაყისნი-
დხამაჲ კარყარხაჲ. ჟარხი ასე აყ-
ყეს. «ჩიორბს ჩი ჟარქსა და არს ყარ-
ჩი», და ჩარბხაჲ სრანსელსი საყის
ასე და ჩიქს. «ჩანოყარხსეჲ ჩი ჟარხსა
ბერიჲ, და ილაროჲ ყარხისა ჩიორბს»,
დაჲ აყარ სმანოქობასი და სრანსელ
სილასე ჩიარქსი, და ჩიყის ამაჲსე დმსე
ჩი სიორჩიოჲ იმარყარხსა და ჩი მანსეჲ
და ჩი კასხსიჲ მხელარხსა, და ქაქიძის
და ჩიქსარხსიჲსაჲსე დანოჲსე:

ზორღისაგან თქუენისა, ისწავეთ საქმეს კეთილისაჲ». მსგავსად ამისა)
ფხალმუნებს დავით და ვალოზს, და
უმჯულოთაჲსა და სლვისაგან და საყოფელოთაგან ცოდვილთაჲსა, და საქლო-
მელისაგან და სამთავროსაგან უმჯულოთაჲსა.

და ჩიორბხაჲ ახლ ყლამს მსე
ქარქსისა იხარხს ახსილ აყარყეს.
«სიქ ქარქსისა იხარხს ხსი კამჲ
სიორა, და ქარქსისა სიორა ჩიორბხსეჲ
სა ჩი ირქს და ჩი ჩიქსეჲსი»: იჯ მხარსს
ასე და ჩიორბხსეჲსაჲსე ქარქსისაჲსე
და ჩი მხელარხსა და ჩი დანოჲსე ჩი რასე
კარ, აყ და ჩიორბხსა და ქარქსისა-
ბარქსისა არქსისა და ჩიქსეჲსი (ჩა-
ნარყარ) ჩი სმან ჩამასელ. და
ასე და დაჲსა კამსე: და ირქს ქარ-
ქსისაჲსე არქსისა მსე ყარყარ-
ჩისა. და დაჲსა არქსისაჲსე ჩიორბხსეჲ
ჩიორბხსეჲსაჲსე აჯარყარქსისაჲსე დაჲ
სმის იორქსე. და ჩი ამსხსეისეჲსე კა-
ქსისაჲსე ქამსე ჩიორბხსეჲსა ჩი
ბხარსი სიქსისა მსე არქსისაჲსე ასე-
ლქ, ხმეს «ჩიქსეჲსი რასე არქსისაჲსე
აყარყეს ქამსისაჲსე მამ ჩიქსისაჲსე და
ჩიორბხსეჲსე სიქსისა (ჩიორბხსეჲსე),

და მამათ-მავლობით და გულის-თქუ-
მითა ჩიორბხსეჲსითა სელთა და ჩორბ-
თა თხსთა უმჯულოვებისა საქმითა
ბილქებით განბხარქსინან. ესე ვითარსა
უმჯულოსა თანა არა ვებბანებს ჩიქსე 5
დაქლომალ საქლომელსა მათსა, ესე
იგი არს, არა შეერთებად საქმეთა მათ-
თა თანა, არამედ ივლოდჲ უმჯულოსა
საქმისა მათისაგან, და იქმალჲ სიქსი-
დისა სრულიად, რამეთუ იცყვს ეს- 10
რეთ: «მოიქეთ ბორღისაგან, ჩიქსე
კეთილი». და კულოდ ჩიქსარი ესათა
ლალოდებს და იცყვს: «დასეყრით
უმჯულოთაჲსა და სლვისაგან და საყოფელოთაგან
ცოდვილთაჲსა, და საქლო-
მელისაგან და სამთავროსაგან უმჯულოთაჲსა.

და სიხარულით ნებსით ჩიქსისთ მი-
მიყვანებს მჯულსა უფლისასა სიქსეჲსე
ესრეთ: «არამედ მჯულსა უფლისასა 20
არს ნებაჲ მისი, მჯულსა მისსა ზრა-
ხარხს იგი დღე და ღამე». არა ხლო
თუ (ერთსა დღეს) განკრძალვასა იცყვს
უმჯულოთა და ცოდვილთა და უღმრთო-
თაგან განშვირებულ, არამედ სიხარუ- 25
ლითა. საღმრთოსა მჯულისაჲთა და
მსე და დღეს მას მის თანა შეყოფილ,
და მას შეყოფილ და ნებაჲ მისი (მის
თანა არს), რომელი საღმრთომან მჯულ-
მან ჩიქსე გუამცნო, ვითარცა მჯული 30
ბრძანებს წესსა თქუენსა საქმეთა
მოღვაწეებისათა მსგავსად სიქსეჲსე-
ვებისა, რამეთუ ღმერთი ყოველთაჲსა
წრფელთათჲს კელითა მოსესითა
მჯულ სდებს ჩიქსე ზედა და იცყვს 35
ესრეთ: «იცყვნენ სიქსეჲსი მჯულისა
ამისნი ყოველსა ჟამსა პირსა შიქსი

* ფხალმ. 33, 15. ** ესაია 1, 16-17.
10 ჩიარქსე. 23 ქარქსისაჲსე.

5 ქაიანს (ი ცალ) ჟიძ, ლ ი ყნაღ ი
 ზანსაყარ. ლ ხეჩვი ქამსნაჲს ძამ
 10 იბნაჲს ჟი, ლ ხეჩვი სასნაჲს
 15 ათაჲს აჯაჲს ჟიჲ: სა ციციანს
 20 ღაჲს ქიოიქმანს არქისაჲს ბაი
 25 აბეჩვი ღაჲს არქისაჲს არქისაჲს
 30 არქისაჲს არქისაჲს არქისაჲს
 35 არქისაჲს არქისაჲს არქისაჲს

ზრახვად მისა, და აღდგომასა შენსა
 და სლვასა შენსა გზასა ზედა; და იყ-
 ვნენ ყოველსა ჟამსა (შეშეშელ) ჯელ-
 სსა შენსა. და იყვნენ ესენი შეუძრ-
 ველად წინაშე თუალთა შენთაჲს.
 და გვჩუგნებნ აქა მორწყულსა წყლი-
 თა შტულისაჲთა ხესა შეუნიერსა,
 ფესუენად შემზისილსა, ნაყოფის
 მომღებელსა, დანერგულსა, რომლი-
 ვანახლდებნ და აღავსებნ ყოველსა.
 ზამეთუ ვალოზნ ესრეთ მეფსალ-
 მუნე და იტყვს: «იყონ იგი ვითარცა
ხს დანერგული თანა წარსადინელსა
წყალთასა, რომელმან გამოცეს სი-
ლი მისი ჟამსა თვსსა და ფურცელი
მისი არაჲ დასცვეს, ყოველივე რაჲ-
ცა ყობ და წარგმართნენ მას». ზამე-
 თუ მსვავსად წყლისა მოჭრყავს სა-
 ღმრთოჲ სული მადლითა აღმოაცენებნ.
 ვითარცა სახელ წყლისა წარსადინელ-
 თა თანა დანერგულსა ხესა ფურცელ-
 შემოსილსა და ფესუენსა ნაყოფი-
 თა აღსავსე ყოფად, ესევეითართა სა-
 სმენელთა სიტყუათა საქმისათა, რო-
მელი თვთ განემზადა საქმითა სა-
ღმრთოჲთა, და გამოიღებნ ნაყოფსა
 საღმრთოსა. ესრეთ არს სიხარული
 წყლითა მხოლოდ-მობილისა მისა
 ღმრთისაჲთა, და ყოველთა უფალმან
 ქრისტემან წყლად თვსსა მოძღურე-
 მასა სახელ სდვა: «რომელთა გწყუ-
რისო, მოვედინ ჩემდა და სუთ» და
 ექმნას წყალი, რომელი შე მივსცე
 მას, წყარო წყლისა ცხოველისა და
 უძლოდის მას ცხოვრებად საუკუნოდ
 და კულოდ, «რომელსა შაქმენეს
 ჩემი, ვითარცა თქუა წიგნმან, მლი

შარ. II შტულ. 6, 8-9. * იოანე 7, 37. *** შარ. იოანე 4, 14. **** იოანე 7, 38.
 7 ყნახლ. 17 არასაჲს.

ღნეგი უმა». ჟამიჲ «ჩ ყნაონჲ იღղին
 გნაყე (ამნ) և գնհանուպარհ»: Արդ-
 զայս ամենայն ոչ էթէ վայրապար ինչ
 գրեաց և մեծաւ գգուշութեամբ հաս-
 5 րարեաց, և զառաջինն յամենայն
 չարութեանց և մեղաց ի բոց հրամայ-
 եաց հրամարել և հեռանալ, և ապա
 յարինացն Աստուծոյ հնազանդել և լի-
 նել կայարեալ, զանգի ասէ իսկ, թէ
 10 «Չամենայն գինչ ասնիցէ յաշողեսցի
 նմա»: Քանգի գրեալացէ, թէ ոչինչ կայ
 ընդդէմ աստուածեղէն աւրինացն. և
 որ ոչ զբանեսցի ի բանից և յարինաց
 Աստուծոյ իբով կամակցութեամբ կամացն,
 15 զանգի ասէ, թէ «Յաւրէսս պետան են
 կամք նորս»: Այսպէս զարգանայ ար-
 դարագործ լինել յառաքինութիւնսն, և
 հասանել ի կայարեալ (վարժ) գիտու-
 20 րեան, և լինել նշմարապէր և փիլիսո-
 փայ, և այսպէս իմաստութեամբ արնել
 գինքն, դիւրագորանել յաղթող զբըշամար-
 րութեան:

თვისსა და აღვილად პოვნად ძლევად
 Ասათყოფ արդ აღიღწნ Ընդդիմաց և
 25 զամբարշտացն, որք ոչ իցեն այսմ նման.
 «Ոչ այսպէս, ասէ, ամբարիշտք և ոչ այս-
 պէս». և կրկնելով ասել զբանս արաւ-
 շել դայարախազէ զչարութենէ նոցա-
 և «այլ իբրև զփոշի, ասէ, որ հոսի ի
 30 վերայ երեսաց երկրի»: Արդարքն,
 ասէ, եղիցին յաստուածեղէն գրոց բա-
 նից ոռոգեալք ի ձրոյն կենդանութե-
 նէ, և յամենայն ժամ կանաչացեալք,
 և գեղեցկաստանութեամբ բերցեն
 35 զպտուղս իւրեանց: Իսկ մեղաւորքն
 հակառակ (նմին) յամենայն ժամ կո-
 ճնուց և հոսեալ և անհասարակք ոռ-
 ւելս

რამეთუ «უფალი არს წარმართებთ სლვა-
 თა და გზათა მათთა» (და იგანი მწიგნვენი
 ფრიად). აწ ესე ყოველი არათუ ცუ-
 ლად რაჲ დაწერეს, არამედ დიდითა
 კრძალულებითა განამტკიცეს და პირ-
 ველად მორბოვი ყოველი და ცოდვად
 განტევებად ბრძანა და (ნემსით) გან-
 შოვრებად, და შერბე თვისისა ღმრთისა
 დამორჩილებად და ყოფად სრულგბი-
 სსა, რამეთუ იტყვს ესრეთ: «ყოველივე
 რაჲცა ყის და წარმართენ მის». რა-
 მეთუ უწყით, ვითარმედ: არა რაჲ არს
 წინააღმდეგომ ხალმრთოსა «მჭულსა, և
 რომელთა აღიხუნენ სიტყუანი 6 მჭუ-
 ლი ღმრთისაჲ ნემსით თვისით ინე-
 ბონ, რამეთუ იტყვს, თუ «მჭულსა უფლ-
 სსა არს ნებაჲ მისი, (მჭულსა მისსა)». ესრეთ აღესრულების საგმელ სიმაართლი-
საჲ ყოფად სიმცხით, და მიწევნად სრუ-
ლებსა შეცნიერებისსა, ჭეშმარიტგბი-
სა მკუთარებად და ფილოსოფოსებად,
და ესრეთ სიბრძნით მოყვანებად თავსა
ჭეშმარიტგბითა.

აწ ვთქვით შემთხვევაჲ მათთვის, რომ-
 მელნი (ყოვლად) უღმრთოდ არიან და არა
 არიან შესაჯვს მათა: «არა ესრე უღმრ-
 თონი და არცა იგერი». მჩინებლ იტყვს
 სიტყუანსა და უაღრესსა სატარტველსა მ-
 რატსა მათთვის: «არამედ ვითარცა
 შტუერი, რომელ სვაჯობ ქარმან პირი-
 სავან ქუეყანისა». (ხოლო) მართალ
 იყვნენ ხალმრთოთა წიგნთა სიტყუათა
 მორწყულ ვითარცა წყლითა ცხობრები-
 საჲთა, და ყავველსა ჟამსა შწუნავილ,
 შტუნეირად ყუიჯილ: შეზავებულად გ-
 მოილენ ნაყოფი თვისი, ხოლო ცოდვილ-
 ნი წინააღმდეგომნი ყოველსა ჟამსა

* ფხალმ. 38, 23. * * * ფხალმ. 1, 2.

25 დამბარშტაგნს; ნამანქ. 26 ამბარიშტედ. 37 რასხასქ.

ქიძი ზიღნი. ს. კიხსაჲ ქამსსაჲს ჯა-
რიქსანსჲს ჯიორიორი იღლი სიყსა.

ნი, დათრგუნვილ ყოვლითა ზორტითა

ქამსსაჲს აქაიჩს ქას იჲ ქარჩესს
ამწარჩუჲჲ ი რაყასყარსს, ს. იჲ მს-
ყასორჲჲ ი ჯიორიორი არიყაროჲჲ: ჩა-
დომ სყოჲჲ დ. იღლირიქსამჲ სევიჲ
დამსსაჲს იღსაჲს ს. დმარსს, ყარო-
ქსს ს. დღსყოჲოქსს: იჲ სასაჲ, სქმ
იჲ ქარჩესს ი რაყასყარსს, აჲ ი რა-
ყასყაროქსს. ქამსი იჲ სქმ ქამსი-
მანსს აქარს დსოთა ს. რაყს ს. რა-
სანსს ი ქსრაჲ ირჲჲ ქამსიქსაჲს ქს
ქსქარსს სქსსს ამწარჩოქსსაჲს გორბჲ
სიყსა, აჲ, სყოქსაჲს ი რაყასყარ-
ოქსსაჲს აქაყარსაჲს აქარსს, ირ-
აქსა დსრდმანსარსსქარჲ ს. მარყა-
სყარს იჲ სქმ არსს დსოთა ქარსსაჲს
რაყასყარსს, დი ქამსიქსაჲსქსსს ისჲ
ი რაყასქარსაჲს, აჲ დარ სარქსაჲს
რაყასყარსაჲს) რამსქსაჲს რაყა-
განსს: დარ აქს არქსაჲს ს. სსარ-
ქსს ამწარჩუჲჲს სსარსს ი ქარიქსსაჲს
რამსქსაჲს მარსსს: იჲ აქარს იჲ
დსოთა ი რაყასყარსს, აჲ ქარქარს-
ქს დყოქსაჲსაჲს დსორსს ს. დარქსაჲს-
აჲ ს. დსრდმანსიღაჲს დსსარჲ
ქსაჲს ს. დქორიორი: ს. აქსაქსაჲს
იჲ ქსარსსს დსოქსაჲს ირჲქარს-
საროქსსაჲს. ქამსიქსაჲს რამსაჲს ს.
არარაქსსს დსარსაჲს ს. არარაჲს
სქსს ქამს დარსსს: სიქსაქსაჲს ს. ს-
საგოქსაჲს დსოთა იჲ ქსარსსს ი დი-
ოქსა ს. ი ქორიორი არიყაროჲჲ. ქამსიქსაჲს
სსქარსაჲს ს. ჴიორიორი დქორიორი არ-
იყაროჲჲ დიოქსაჲს არიყაროჲჲ. მარქსაჲს-
ქსს, დარ სსსს მქარსაჲსაჲს: სსსიქს
სქსაჲს:

მის თანავჲ შევერთა სიღყუაჲ სქმარსს.

წარჩემდელ და განქრელ და დარქო-
ცემელ ჴოთარცა მტრინი ქრეყანისა-
ზარსვითა სულისა მათისაჲთა.

ამისოჲს არა აღდგენ უღმრთონი სა-
შქელსა, არცა ცოდვილნი ზარსვისა
ქართალთსა». მრავლითა გამოქული-
ვითა გვჩენსა კრძალულებით ყოვლად-
ვე სულისა: და გარცთა აღდგომისათჲს
და სმქელისათჲს. არა თქუა, თუ არა აღ-
დგენ (ცოდვილნი, არამედ იცყს - არა
აღდგენ სმქელად. რამეთუ არა თუ)
სმქელად (აღდგენ), არამედ დასმქე-
ლად, რამეთუ არა თუ მხილებსა რა-
მე სავმარ არს მათოჲს და სმქელი
მეწეგნად მათ ზედა, რამელთაჲ მხი-
ლებსა მათი ესე არს და უღმრთოვე-
ვისა სმქეთა მათთა, არამედ პატი-
ვი და სავმარველი განმზადებული
ელის მათ. ვითარცა სმარის მმარ-
ცუველთა და ვარსს მკლველთა არა
თუ მიიყვანებენ მათ აღვილსა სმქე-
ლისსა მხილებად მათდა და დასა-
შქელად, არამედ მქელისაჲზ სავმარ-
ველსა მიაწევენ. ესრეს სხელ უმქე-
ლონი და უღმრთონი აღდგომისა ცან-
ჭვასა მიეცენ. არავინ მმარსავს მათ
სმქელისათჲს, არამედ აღყადარე პა-
ტივისა მიიღებენ და ბორტნი გონებ-
თა და მწვალემელნი უწესად მეცყუელ-
ნი სიღმლოსა. ესევეთარნი არა შე-
ერთვიან ზარსვისა თანა მართლმა-
დიდებელთაჲსა, რამეთუ მეუპყრეს და
განაპეს შქელი და ვარე ვანვიდეს შქე-
ლისაგან. ესრეთვე განემორნენ ივინი
და არა შეერთენ კრებულსა თანა
ზარსვისა მართალთაჲსა, რამეთუ აკვ-
ლას და თეველტოს ზარსვად მართალ-
თა კრებული მართალთაჲ თარგმანეს,

5 15 20 25
 Աստուցք արդ. և զկարգն. «Քանզի
 ճանաչէ րէր ճանապարհս արդարոց,
ճանապարհք ամբարշտաց կորիցեն»:
 Կիսէ, ասէ, ամենագէտն զամենայն ինչ
 և ոչ լմաքի (ի) տմանէ, և յառաջ քան
զգան ի դարպասարան ճանաչէ արդար
զարարորն. և ոչ վկայութեանց և ոչ
յանդիմանութեան պէտք են, այլ իւրա-
քանչիւր ըստ գործոց իւրոց զարժանն
հարուցանէ, կտաւաքին զաւրբս իւր
պատկէ: Իսկ զանաւրէնս ոչ անէ ի դար-
արաստան, այլ պարուհասեալ յուրար-
կէ (ի քանջանս) հրոյն յաւիրենից. և
յայնժամ կորնչին ճանապարհք ամ-
բարշտաց ըստ գործոց գնացից իւր-
եանց. և կարարեալ լնուն բանք
սոյաքելական(ք) յասեն, թէ «Աւրուք
գործն կայցէ, վարձս ասցէ. և թէ ուր-
ուք գործն սյրեսցի՝ պուժեսցի, այլ
ինքն անմար կայցցէ, այնպէս կեցցէ,
 որպէս թէ հրով»^{*}: Քանզի արանս ար-
դարոց գործքն իւրեանց մասն լուսար-
փայլեալ, իսկ ամբարշտաց (և անմարց)
արանց շարժեան գործքն իւրեանց
 25 լուժեալ կորնչին:

Եւ յոպչատ წიხისაებ: «Համეთ
քննիս յեղամեսն ճեա ժարտաւաւ
և ճեա ղըմնտուտաւ Քարწყմըն».
 Մწყնա, ցաւելտա մըցնիրժան քաջը-
 լոջը, ճամետոյ աճա ղադարձիս ժոն-
 ճան, ղա ղիւրնարէն ժոնլոճիսա ժոնիսա
 ճամճըլա ուցիս ժարտաւո ճամճըլո,
 ղա աճա տո ժոթնըժեա ղա աճը ժոն-
 լըժեա ղաա ճաջժար աճ ժոնս, աճամը
 ղաճաղ-ղաճաղսա ճաճմըտաըժ տճտա
 ղոնսաղ ժոլըժըժն, ժքնետա ղա ժժողա-
 տա տճտա ճքնըճքնոն ժչաւոք, ճոլա ղը-
 ղոտա աճա ժոլըճըճըն ճամճըլաղ, աճ-
 մըղ ժաճոյաղ ժարաճլոնըն. ցըճոնս
 ճալըճըն. ղաս ղամսա ժարնըճըն ճեա
 ղըմնտուտաւ ժեճըճաղ ճաճմըտա ժա-
 տաըժ ճլըճատա ժատաա, աղընրողոն
 ճոլըճըճա ժոցոլընիսա, ղոտարմը:
 «ղըմնտուտաճ ճաճմտա ուճըն, ճապո-
 ղըլո մոլոն (ճաճմտա ժատաըժ), ղ
 ղըմըննիճը աղըճըճանս ճամճըլոնսս
 ճաճընճըլաղ, ցը ոլոն աճն ղալըճաղ
 ղեաճըն, (աճամը) ցընրտ ցնըճըն,
 ղոտարճա ցըճոնսաճան»^{*}. ճամետոյ
 Բըճըճա ժարտաւաւ ճաճմըտաըժ ժա-
 տա ղըմնտուտաւ ճաճմըտա տան ժըլըճըն
 ժարճըճա ճաճմըտա ժատա տան ժըլըճըն
 ժարնըճըն.

* Ի Կոր. 3, 15.

1 զգարգն. 14 ամբարշտաց. 18 կայցցէ. 23 ամբարշտաց.

სერანსლიეს სეჩქანსო ხ საგ-
მისაჲ მსკნობისს¹

... «საღაღოცთამჲ ქაჲსაჲს ხ სიჲს
სსჩხეჲს და დარბთაჲს. ვი რი ვტი მ-
აჲს ათარსანს ქოთიჲს ვი რსახსვი-
ფრა»: სსმნსქთან იო სოქის ხ სქმქმსს
სოქმასკობსაჲს ხს ხ ქოქმანსი სოქრი-
რის ხირსაჲს: ხს ქაჲსაჲსი ქოქმანსი
სოქრადოცთაჲს, ხ ხ ქოქს სსმასკაჲს-
ქმსს: რარბარობსანსო ათარსოქტ-
აჲს იოსაჲს ხ ვიქაჲს: სოღაღოცთამჲ
ქოქსი ქოქმანსი სსმანს ქსოქ დმარ-
ღსკაჲსი (ქანსი იოქაჲს ხ ქსოქ დმარ-
ღსკაჲსი), ქანსი იოქაჲს ხ ქსოქ იქ დარ-
ბიქს: სქაჲს ხს ხს ხ მარსანსაჲს რს-
დარბანს ქოქობსანს სოქსანს: ჭონ
ათარ დმარ სქანსაჲს, ხჲს სსქსი
ქოთიჲს ქოქობსანს რსოქსი. ქანს-
ი ხს იმანს, იო ქანს ჯარ ვოქოქსი ხი-
რსანსი დარბოქსი ხ მარსანს, ხ სსოქს
ხს ქსის ხ ქოქობსანს: ხს ქანსაჲს-
აჲს იქს ათარსი ვოქსანს ქოქსი, ხ
ქონს რსმარსი დმარ, ხ დარბოქსაჲს
ქოთიჲსი ათარსაჲს, იოქსოქობსაჲს ო-
ქონსი ვოქობსანს:
(დავით) მენედ დარბიქს სინსიქ სინსა
სასოქობსანსა, და ძილად შექრაც-
ვსს სოქობსა. და ვანსქობსანს სასოქობით
ახარვსს, და სიხარული ქრქამს
აღდგომისაჲსა ლაღდობით.

: დ: ფსალმუნი

აღსასტულისა ლაღდობით ვაღაღაჲსა
და ვითოსი

... «მშკდობითა მით ამით სასოვე-
ბითა დავწევ, დავიბინე და ვანვიღ- 5
ვქ, რამეთუ შენ (უფალი) მხოლო-
მან სასოვებით დამავკდრე შე». ვო-
ველი, რომელი შექრქუნდეს და ორ-
(ველი) იქმნეს, და მღწალ მიქცეს
ზრახვითა (<-----> თვსთაჲთა. ესე- 10
ვითარითა (<-----> ვსნეს (<----->
> შენითა მოწყალეობითა და სი-
ვეთის ვოფითა სინამდღე (<----->
და აუწყე. მშკდობა და სასოვება აღ- 15
დგომისა, რამეთუ მსგავსად ძილისა
სოქობილმან შეიპყრა, რამეთუ ვითარ-
ცა ძილისაგან რაჲ ვინ ვანაღვქის. ეს-
რეთვე და უაღრესა სოქობილისაგან
ვანსახუნებელსა და აღდგომისა მივე- 20
ლით. ძილად აქა სოქობისა ვქრე-
ნესს, რომელითა უწილად სასოვებითა
აღდგომისაჲთა შეიხუნონ. რამეთუ არი-
ან ვიეთნიმე, რომელი ბორცთა სიქ-
მითა თვსთათვს შექრქუნებულ არიან
სოქობილისაგან, და სასოქობითი 25
ქმნულ არიან აღდგომისათვს. სოლო

¹ «მაგენადარანის» სელნსქრსი, 3782-ში, რომელიც «მრავალთავს» (ნაო-
ღსიქი-ს) წარმოადგენს, ასეთი სათაურით მოიხსენიება საკითხავი (236 ს), რაც უფალ-
მუნის 9-10 მუხლების განმარტებას შეიცავს. იგი ქართულად დაჭული მთელი
ფსალმუნის თარგმანების ბოლო ნაწილს წვდება.

ჩინებრივ საღმის

ჩი კარაყრად ქანის ძაռანგაოიჩნ
საიღმის ჩი შაიჩი

5 ქანსაჲს იგი იგი ვაქრანაგირა მსკნს-
 ცხის ა ქარაქმანსეხის, კაყრისქ აქძმ,ქმქ
 ძაռანგაოიჩნ კიჯი ქანს კაყოიძი, აქ-
 ჩნჲს შიანის იოიჩ სორა, ა შიარანს-
 ალ ვნო სმა სკნეხეჩი ჩი კიჯი ძაռან-
 10 გაოი: ქანსიქ ქ ჩრხაყოი ვიქიქ, ა სი-
 რამჲ სორა სკნეხეჩი ღაჲ ჩრხაქან-
 ჯიქ, იგი ღაჲ ააყოიანდაყოიქმანს
 ქარსნ ვქანსა სრეოქმანჲ იქსაჲ ჩრ-
 ხანს: ქანსიქ ა სასოქსაჲ ქქანს აქ-
 15 იოიჩიქ იქსანს ჩი ააყოიანქანს ანქარ-
 რანსიქ ჩიქსა: «სქაჲჲ აარსნაჲჲ იარ-
 ჩნი, ძაռანგეხეჲჲ ვარქყოიქმანს
 ააყოიანსაჲ ანჲ ჩი სკნანსქ აჯ-
 ჩარჩი»: სი ვიქსაჲჲ ძაռანს კა-
 20 ყოიძი შაიღის ასქ «ჩიქსი კაყოი-
 ჰიქ ქქანს ჩიქსიქ, ქქ სქ ი-
 იქიქ კაყოიძი. სქქ იოიქიქ ა ძაռან-
 გაოიქ სქ კაყოიძი ა ძაռანგა-
 კიქიქ ჩრხაყოი»: სი ვარანსაჲ «სქქ
 25 იქ ქქ ძაռანს, აქ იოიქიქ. სქქ იოიქიქ
 ა ძაռანგეჲ ქქანს ჩრხაყოი»: სი
 ქქანს ძაռანგაოიქმანს რაყოი
 ა აქიქ სქ ქქ აყოიანს ქაყოიანსიქს

ფსალმური : ე :

დავითისი

აღსასრულთაჲ მკვდრისათჲს
 ყოველთა, რომელთა ზედაწერილი
 ვანძმარდის და თარგმანეს, ვანაცხადეს
 (შას შინა) <-----> სიჭყუ-
 ხა ღმრთისსა, ესე იგი არს (მხოლოდ-
 მთბილი) ძმ შინი, შეაერ(თეს) შის-
 თანა ეკლესიაჲ შისა, და უწოდა მ(კვდ-
 რი), რომეთუ (თ)ავ შისა არს ქრისტე (ქ
 ანონი შინსი ეკლე<----->თჲს-თჲ-
 ხად თითოვეული თჲსი, რომელნი
 ღმრთის მსახურეშით ვლენან ცხორე-
 ზად სიწმიდითა სლვისა თჲსისაჲთა;
 რომეთუ იტყვს ესევეთარისათჲს უფა-
 10 ლი პავლიანსა სხარეშასა შინა
 თჲსსა: «მოვედით კურთხეულნი შამი-
 ხა ჩემისანი და დამკვდრეთ სასუფე-
 ველი ვანშნადებელი დანამამითჲს
 სოფლისაჲთ». და რჩეული მონაჲ
 ღმრთისაჲ პავლე იტყვს: «სული
 ღმრთისაჲ ეწამების სულსა ჩუენსა,
 ვითარმედ შვილნი ღმრთისანი ვართ,
 უკუეთუ შვილ- მკვდრცა ღმრთისა თა-
 15 ნა და მკვდრთბის-მოდვამ ქრისტეს
 თანს». და კუდაოდ, ვითარმედ «არა
 ვართ მონა, არამედ შვილ, უკუეთუ

* მათე 25, 34. * რომელითა 8, 16-17.

1 ამ თავის ცეცხლს (14-დან - აქამდე) ვსვდებით ავრთვე ნაწარმოებ-
ში: ბრანსელინს ნაქიქანსი ნაქსიკიკიჩი ჩიარანსიქ შიარანსიქ სიქიქ
რომელიც სვეულეზიქიქ შინ უძიქსი სოლმე ფსალმურთა შიქსს, ნ. შავ, სიყოიანსა-
ქანს... ვანქარანსიქიქსიქ სქ. შიქსი აქანს ქარყოიქიქ, სქსიქიქ 1805, ჩა-
ყოი III, გვ. 2, 6-13, რანსიქ ქვეშით სს. -თი აღვნიშნავთ.

4. ანსიქსი იგი იქიქ სს. 5. კაყოიქიქ ქ აქძმ სქქ ანს: სს. 7. შიარანსიქიქ სს. 8. ჩი-
ქსი ძაռანგაოიქიქ სს. 9. ა ვიქიქ ჩრხაყოი სს. 10. ღაჲ ჩრხაქანსიქიქ] შიარჩიქიქ სს.
11. ააყოიანდაყოიქმანს ქქანსი. 12. ვქანსა + ჩიქსანსი სს.; იქსაჲ] ჩიქსიქ სს.,
იქსაჲ; ჩიქსანსი ანს: სს. 13-15. ქანსიქ ა... ანქარანსიქიქიქიქ ანს: სს.; ჩვენს

5 სიძეს იხვ ყვავილებანიց ვანიყამი ვინ-
 ვորბობին և ვასირობոյ ի მე ყ ყ რ
 ხინამագորბოქთანს ყოცანიქ: შა չ ა ნ
 ვახეჩა ა ს ხ ე ლ ე რ ა ს ხ ე რ ა ს
 10 ყ ვ ლ ი რ ი ს ა ნ ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 ვახეჩა և ვ არ ს ა ნ ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 ყოცანიქ: რ ა ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 მერ ა ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 15 ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 უახე ა ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 20 ა ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 25 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 30 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 35 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს

5 აღენი რაჲ კორციელებოა თქუან წიგნთა,
 სწავლისა ჩუენისათჳს არს და არა თუბუ-
 ნებისათჳს ღმრთეებისა. აწ რაოდენი რაჲ
 თქუან კორციელებოა რაჲმე უჯუა მგავ-
 ხად ასეთა მათებრ იქმნეზის, ვითარცა

15 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 20 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 25 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 30 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 35 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს

15 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 20 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 25 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 30 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
 35 ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს
ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს ი ს

IV მეფეთა 5, 46.
 30 ამდროულად. 33 კამ.
 1 ქართულ ტექსტს, როგორც ხანს, სომხურის 2-20-ის შესაბამისი არ გააჩნია.

«სიძნედი უამბუნესხანს ირ ყორბენს
 <უამბუნესხანს, კორიანანს უამბ-
 ნესხანს იყე ჩიარეხს იორი>: ჳაყო-
 არხინასხე ზ. დინსყაიორე აჩიღ ათ-
 ნესხა რიე არე: ჳკარიქხანს ყორბე,
 ზ ირ გნგაქმ ისაყობიე ყამაგნ ზ
 ზ ნაყიორაკ ყორბიე სიორა, იე შრავს
 არქ ზ მსრქ, იყე მხაყერ ზ რაყოფ
 ყოყამაძე ყარბასხესეხს ჰ ქხერაყ
 (რესაგნ (?), იე ყარბენს ყარქმს, იყე ზ
 ხრესანს ზეე ჰ მჩქოე ჰ რაგ ყორ-
 ნეხს. იე მხაყერ ჰ შამანსაკე შამა-
 ნასყე ყანბაგნესეხს იე ყარბენს ვერ ჰ
 ქხეროქ (ქხეს, დყო რასხეყ უბიორს მ-
 რიე შჩიორსი ჭიჩიარობს, რასხეყ ათქ,
 მქ «ქორსე რქიჩიეგ სმამ შჩ ყარქმა-
 რარხესენს». ჳაყე ზ ჰ საყობიორე
 ყაყურე ათქ (არასხე) «სკე ზო
 დყო რაყოფ იყობიექხანს <დომ მჩქე
 ჰ ყორბე ჭო. ხრქერ აყაყიე ჰ რამაყო
 ათორე დო ხრქერეჰე ჭო>: იე ზ ყორბ-
 ყაყ ზო ყამსნაყნ სხეღმსხეს, ზ დოქ
 აქიქიე ყარბაყანსაყ ყამსნაყნს ყარ-
 ბასქმასეყ იყობიექხანსე, ირ ამსოა-
 ნსი, აყახეს იყობიეგ რქიჩიეგ». ყამს-
 ნაყნ შამ (ქხე) მსაყობიეყ ვერქერ -
 აყაყობიქსს, ჩასკ რსამე ზ ხსმ შიორა-
 ნაყ ვმარბაყაროქხანს (ქო), ირ ვსორ-
 ხაგ ხსმ რამარბასყოქხანს¹:
 ხეობესაია», დო რამეოთე ყოველსა ეამსა
 შეგსწირავთ თაგყურანის ცემასა (ცა-
 ძარსა შინა დიდგნისა შენისახა), რამეოთე
 ვერ შეგსწორებელ ვარ მე რავსწყე-
 ბადე კაცთმოყურებისა, რომლითა
 შომშადლე მე კადნიერება.

თვსსა იტყვს: «მოიძულენ შენ ყოველ-
 ნი, რომელი იქმან უმტულოვებასა,
 წარწყმიდენ რომელი იტყვან სი-
 ცრუვება. კაცი მისისხლმ და მწა-
 კუვიარი სძაგს უფაღსა». უკეთურე-
 ვისა საქმენი, და რომელითა წინააღ-
 დვობაა ღმრთისაა ენემე და ცილო-
 ბისა საქმენი მათნი, არა ხოლო თუ
 ერთგნის მოიძებნე და განმძორნა, არა-
 მედ დაღაცათე მრავალნი ქინნი მთ-
 აწინეს ზედა წმიდათა, ვერ მეუძღვს
 ძლევად მათა, არამედ იგინივე თავით
 თვისით უფლადსა შორის წარწყმადეს,
 რამეთუ დაღაცათე ეამითი ეამად
 წარმდგენ იქმნეს, ვერვე მეუძღვს
 ზედა მისლვად და წინააღდვობად სი-
 ჭყუებსა უფლადსა ღმრთისა ჩუგნისა
 იესო ქრისტესსა, რამეთუ იტყვს: «ბჭენი
 ჭეჭილეთისანი მას არა ერეოდინს» მას-
 ვე ფსალმუნსა ესე განცხადებულად
 იტყვს: «ხოლო მე მრავლითა მოწყო-
 ლებითა შენითა შევიდე სიხლსა შენ-
 სა, თაგყურანის ვსცე ცაძარსა წმიდასა.
 შენსა შიშითა შენითა». რომელინი სცე-
 ყვიანი: მჭენე მე ყოველთაგან ვახსო-
 ლელთა, და მარტუგნითა შენითა დის-
 უფარე მე ყოველთა მიკვლინებულთა ვან-
 საცდელთაგან, რომელინი სახელადებულ
 არიან, ესე იგი არს «ბჭეთაგან ჭეჭი-
 ლეთა». და მარტუგნითა შენითა დის-
 უფარე მე ყოველთა მიკვლინებულთა ვან-
 საცდელთაგან, რომელინი სახელადებულ
 არიან, ესე იგი არს «ბჭეთაგან ჭეჭი-
 ლეთა». და მარტუგნითა შენითა დის-
 უფარე მე ყოველთა მიკვლინებულთა ვან-
 საცდელთაგან, რომელინი სახელადებულ
 არიან, ესე იგი არს «ბჭეთაგან ჭეჭი-
 ლეთა».

¹ სომხური ტექსტი ამაზე წყდება, ქართული კი. მთლიანობისა მიყვანილი, ვ.ი. განმარტებულია დანარჩენი მუხლებიც - 9-13.

5 ქლამს ზადებროიერ საიღმისი
 ხ კაოთარამ ღნე არინობისა.
 ქლამს იქმბროიერ საიღმისი
 10 იქმბროიერ განაბერბნალ და ეყაყა
 ქინციე და ვარ რანდსყინს და ვარ-
 ფაყოობთან შარგარქაკან რანს კო-
 ჯქ. რანდხი კირომ კამქუ დამანსაკა
 15 დაბნარბალ ჯარაქმ და არიქნ ჯრქა-
 გაიქ: რანდხი კამოქმქმ არქნ სყინალ
 მქნს და ქლმბროიერს რარბნალ ჯარჯა-
 ყაყინალ ანდოყინს სყინს არნილ,
 20 და კამოქმქმქმ არქნ რარბნალ ქნბნ
 დქმანსაყ, კაკა კაკაქ, (სქქ) რან
 ებნბნარბალ ბამანსაკა ხ რაყ, აყ-
 25 ხნქნ რან ვარჯარბან: ჯაკი კოჯეგა
 იქმბროიერ არნი, არი კარიობთან და
 არფაყოობთან ხქქ და ხ საიღმისი აყამ
 ქლამს შარბანს და რძიხოყ და რარყა-
 ყანსაყ: რანდხი არ აყაყქა, ხქქ.
 30 «იქ იქ ქ იქ მარნი ხქქ ვქქ, კამ
 ხ რძიხა ხოთარბან არნი არ ქქქ». შო-
 ვანს აყაყქა, ქქ ქინსალ ქინს
 რიონქ საყარჯარბობთან, იქ ვაყ, მქ
 35 საიქი ანორ ხრბან. იქ ქ ანდოყაყ-
 ჯარბობის იქმქ, იქ იქ კაკამ არ-
 ჯარბი და საიქი კანსგალიქი კქანსა
 იქ კარაყინს არნილ (ვქქ) საყარ-
 ჯარბობთან (ხქქანს). ანდო იქ ხო-
 40 თარბანობის და საყარჯარბობის
 არაქქი სარბობი: სქსე რანსიყ ქკაკქ
 იქ ანსგხალ ქლამს კოლანსაყნს სქ-
 45 რაკის. ვქ სოქარქ იქსე მქქ, იქქ ქინ
 ქინარქნ. კოლანსენ ჯქქოყინს ჯანს
 ხქქანს და მქსეხის არყარქა რარანსენ
 50 რარბანსაყნს, ქინსგანს რიონსენ და
 დქქანს არაგარბენს, და ქინსალ

მე: ვ: ლღობთ ფხალმუნი
 დავითისი აღსასრულსა ვა-
 ლობაჲ მერვისათვს
 მერვესა მივახლები და მერმე ყა-
 ფადასა მას დღედ განსუენებისა და სუ-
 ფევისა ხაჩინაქმწარმეყუელოჲ სი-
 ცყუაჲ უჩესს, რამეთუ რომელი უამ-
 ნი ნეზსით შჯდთა მათ დღეთა შაბა-
 თისათა შინა იქცევიან. რამეთუ პირ-
 ველით დლითგან იწყებს ვიდრე მემჯ-
 დედმდგ, ხოლო მუნ კუალად საქმედ
 იწყებს მსგავსად დასაბამისა და აღი-
 ლებს კუალად პირველით დლით შჯდ-
 თა მათ სლვათა. და ესე არს უფროსი
 შჯდთა მათ დღეთასა ვარეგან უამთა
 მათ, ესე იგი არს, უაღრესი (ყოვლისა)
 სოფლისა. ამას უწოდს დღედ მერვედ,
 დღესა აღდგომისასა და სუფევისასა
 ავსენებს ფხალმუნი ესე სიკუდილისა-
 თვს და ჯოჯოხეთისათვს და სამჯელი-
 სა. რამეთუ იცყვს ესრეთ: «არა არს
 ვინ სიკუდილსა შინა მოვიკვებოხ შენ,
 5 ანუ ჯოჯოხეთს შინა ვინ აღგიაროს შენ»
 გვჩუენებს ესრეთ, ვითარმედ დავითელ
 იყვნენ კარნი სინანულისანი, ვან-რად-
 ვიდრე აქაჲთ და მივიდრენ მუნ, არა არს
 სინანული არავისთვს, რომელი სიფ-
 ლისა ამის აქავე წარმავალისა ცხორე-
 ბისაგან ვერ შემძლებელ იქმნნეს აღე-
 10 ბად სინანულისათვს. მუნ არა არს აღ-
 სარებდაჲ სინანულად წინაშე ღმრთისა.
 სიფყუესა ამას ეწამების რომელი უთქუაშს
 ქალწულთა მათთვს იგავი, რამეთუ მათგან
 15 ვუემბილა ჩუენ, რომელი იყვნეს ცოფ-
 ნი ქალწულნი და დავესებოდეს სანთელ-
 ნი იგი მათნი და დამთეს კანთა ვარე-

* ფხალმ. 6, 6.

ერისეს იჲ სჲ აჲ მარს ხ სერჲ: ნემართა კრეტსაბმელი, და დავშულთა შინავან.

გან ქორწილისა, დაეკმნეს კარნი და განკართა არუარავის კელეჩიფების შესლავად

სკაჲჲ აჲსორსრა ხ განსა ასოძი-
სხა სკიჲჲს არასვიღ. «მქ' მქ' სერჲ-
მყოღსამჲ ჟიჲ, აჲჲ, ჲანოქრმანსერ
ჲხა ა მქ' < რარიჲღსამჲ ჟიჲ ჲრა-
ჲსერ ᲁხა >»: იჲ ᲁჲჲა აოჲაჲჲ, მქ' მქ'
ჲანოქრმანსერ, ა იჲ ჲ, აჲ. «მქ' რარიჲ-
ღსამჲ (ჟიჲ, აჲჲ.) Ჲანოქრმანსერ». ა იჲ
სმქ' ᲁჲჲა აოჲაჲჲ, მქ' მქ' ჲრაჲსერ,
აჲ. «მქ' რარიჲღსამჲ Ჲაროღსმქერ
ჲხა». აჲ Ჲაჲრაჲსან Ჲინსამიჲ ა ᲁმიჲ
(აროჲარ) ჲრაჲსერ ᲁხა: იჲოიმიღსამჲ
ოღს Ჲინა ᲁღსოღსინს ა ᲁმქოღსინს
მსეჲაჲ Ჲინიჲ, ა მქ' Ჲარასარასან
არანჲანსაჲ Ჲარაჲქერ. მქ' ᲁჲ (ჲაჲიჲ)
მსეჲაჲ Ჲინიჲ აჲსერ ᲁარანჲანსა Ჲმ,
აჲ მაროჲასეროღსინს ღსე. საროჲარო-
ღსანს ჟიჲ Ჲაჲიღსანს: «იჲოიმიღსა
Ჲინა ᲁჲერ, აჲჲ, ᲁჲ Ჲრსანო. ᲁმ»: სრ-
ოჲარს, იჲოიმიღ არარასეჲ Ჲ Ჲოიროჲიჲ
Ჲრსანსაჲ რანსაჲსან Ჲოჲინს მქ' Ჲ-
Ჲანს Ჲ მაროღსინს Ჲინს Ჲინიჲ,
Ჲაჲოღსინს Ჲინს Ჲანოქრსრა მსეჲს.
სმქ' იჲ არარანსაჲ Ჲ მსე Ჲოიროჲიჲ
Ჲოღსინს, იჲ კარხს Ჲანოქრს Ჲ ᲁმ
არარს, ოჲ არარს კარან მსე კრმი-
ღსამჲჲ ა ᲁაროჲიჲ ᲁმ Ჲინს
ოღსინს ა ᲁჲ სჲ ᲁარანს Ჲ Ჲინს
Ჲინიჲ ა ᲁარასინიჲ Ჲინს:

აჲ მოვედით ამისა შემდგომად, სიყუჲა
ფსალმუნისაჲ (ძირველად) ვიწყით (აღებად 5
და ვთქუთ: «უფაღო, ნუ გუღის-ჲყრომი-
თა შენითა მამხიღებ მე, ნუჲ ᲁ რისხვითა
შენითა მსწავლი მე». არა თუ ამას გევედ-
რები, თუ: ნუ მამხიღებ, არამედ იღყვს,
თუ «ნუ რისხვითა მამხიღებ». და არა 10
ამას გევედრები, თუ - ნუ განმსწავლი
მე, არამედ «ნუ რისხვითა მგუემ მე», არა-
მედ ვითარცა მამამან (მოწყალემან) წყა-
ღობითა და მოწყალეობითა შენითა გან-
მსწავლე მე. და სიღკბოვეობით მასწავლე მე 15
აჲოღა და განკურნებაჲ ცოდვითა Ჲემ-
თაჲ, და ნუ სანჯვეღობითა სანუჲე-
ნოღთა მგანჯვე მე, და ნუ მსგავსად
ცოდვითა Ჲემთა მამაჲჲ სამქელთა
Ჲემთა, არამედ კაცო-მოყუირობითა და 20
სიმარტოობითა შენითა მასწავლე მე. იღ-
ყვს: «მოწყალე მე უფაღო, Ჲამეთუ
უძღერ ვარ მე». ჲემმარტოდ, რომედ-
სა ჲამსა მოუძღერდინ ზრახვითა გან
ღანსეყღობინ სიღყუენი სნულთა Ჲეენ- 25
თანო) - მთავრობითა მით გინებინა Ჲეენ-
საღთა სულნი Ჲეენ ზედა ძღერუ
იქმნიან. ამისა შემდგომად (ვ) ცოდობ
Ჲეენ ზრახვითა სულისაღთა, და უჲეე-
თუმა არა მოუძღერდით, ვერ შემძღ- 30
ბელ არნ სენ ყოღად Ჲეენ თანა, Ჲა-

მეთუ ვითარცა ვღლო-მარბველნი, რომელთა დიდ(ი)თა წურთილეობითა და გან-
გებითა კრომაჲ ცხენთაჲ მნებჯენ და წარმართებულ იყვნინან, (ამისა შემდგო-
მად) არღარა იპოვის მათ შორის უკეთური და მრუდაჲ მავალი.
«მქესან ᲁხა არერ, ᲁჲ Ჲინიღსანს
ოღსერე Ჲმ. ა Ჲოჲი Ჲმ Ჲინიღსანს». შემიძ(რ)წუნდეს ძღერანი Ჲემნი. და
ღჲერ სრკახი რნიღსანს ა ᲁსრკიღს
Ჲრა Ჲ ᲁმქ სერ, ა სეიჲ, სმქ' Ჲ რარიჲ-

«განმკურნე მე უფაღო, Ჲამეთუ 25
სული Ჲემი შემ(რ)წუნდა ფრიად».
ესე მრჩობღსა მუნებახა და არსა სა-

17 მქ] ᲁმქ - 25 Ჲანოქრსრა. 28 კარანსარს; კრმიღსამჲჲ] არმიღსამჲჲჲ.

(მისხა (ს ქ ვართქმისა) იაჲ ს მარძხე)
 ღიჲ ჯაღყაჲ, ჟანყი ჯაღმხალ ღიჲ იჲ
 (ჯაღყ) ამქსაჲს ვაღ(ღ)ოქმისი ისქერაჲ
 5 ს მარძხე, სატ. სერჲ ჟი, იქ მარგა-
 სხროქმამდე იქერაჲსი ს ზანჭი იჲს
 კახიარხე ს (ქ) იოღმანხე ვართაჲ მ-
 ვაჲსი ხმეჲ. «ნა ონა ყტი მხილქ სერჲ:
 «ნა ონა ყტი ს ფრქვან ვაჲსი ხმ. ს ს-
 10 ყი იჲს ოღორმონქმამდე ჟიღ»: «მხილქ
სერჲ», საჲს სახე, ოჲ სქტ მნღაჲგრო-
 მხან ხნე სახტ, აჲ ხერს ქ ვაღმ
 სნღოქმისქ ოქონაგროქმან ქაღყაღა-
 ჲი, სატ, ათაჲქმან ვაღმანქმისი ჟი,
 ს იქერაჲსი ხნა, აღყაჲქმ აჲქმ: ქსან
 15 აჲსორქი ანტ ოღოქმდე, სატ. «ქსან რა-
 ვთმ ოღორმონქმან ჟი», ოჲ ოჲ სქტ ქმ
 ვაღროქმისი საჲსაჲსონქმ, ს ოჲ სქტ
 აჲს ოღორმონქმისი ოღორმონქმ ათაჲქ
 20 ჟი. ჟანყი იქსაჲსაჲს ოღორმონქმ
 მნღალე მანროქმან, აჲ ქსან ოღორ-
 მონქმანე აღყაჲქმ ს სნღოქმ ს ქქს:
 «ნა ონა ყტი ს ფრქვან ვანძან ხმ», აჲს
 ხნე ს, ოქ საჲსანე ათ ხს ს ოღორ
 25 მნეჲსი ხნა, ს მქ ოღორმონქმანე ოქონაჲ
 ჟი ხნესი. ოქ მქ ხორქე მნქმხეღ ქაღორ-
 მონქმანხე ხროჲ, სატ, ჟანყი ოქონქმ,
 სქტ საჲს ქ ათაჲქმაროქმისი ს მნღო-
 მისი, ს ოქონაჲ საჲსი. სხნაჲსი, ოქონ-
 30 საჲსი ოქონქმ ათაჲქმაროქმისი ს მნღო-
 მისი, ჟანყი ვაჲსი კაჲსი ოქონქმ სახ-
 ჲი, ოქ «სე ოჲ ს ოჲ ს მანონ ქქქ
 აჲქმ, კათქ ს ოქონქმ ოქონაჲსი ათ-
 სქგხნე». «ქსან აჲსორქი ვღაღოქმისი
 ს ვაღქოქმისი მხილქ ონა ხმ ს სხანსი.
 35 კანდღალე ოქონაჲსი ათაჲქმ აღყაჲქმ
 აჲქმ, ს სნღოქმ ს ქქს ვართქმან ხნა ს მნღ
 ოქონქმ ხმ, ჟანყი ოქონქმ, ოქ საჲსი ხ-
 მან: ოქონაჲსი ოქონაჲსი ს ვაღმ

ქქქსა შუკა წარმოიღებ, გვხუენებს,
 თუ ვეთილსა სული და ვორცნი ერთად
 მიიღებდნო, რამეთუ შეიძენებანსა
 სულისანი ყოვლითა ძალითა, და ძუა-
 5 ლითა და ვორცითა (სრულად) იტყვს,
 არამედ შენითა ვაცო-მოყუარებითა
 მიღხინე, და ვანშკურნე მე ურკათა-
 გან და სარმონათა ბიროტთა ცოდ-
 ვათა ჩემთადასა. «და შენ უფალო
 ვიდარემდის? მოიქეც უფალო, იყსენ
 სული ჩემი, მაცხლავნე მე წყალობი-
 10 თა შენითა». იტყვს «ვიდარემდისო»,
 არა თუ აბრალებს რახმე (და აყსენებს),
 არამედ ვითარცა მრავლისა ჭირისა-
 გან და ურკითა მსოფად მოავლინე
 შეწვევანა, და მიღხინე მე, (უფალო)
 გვევდარები შენ. მსოფად მოიღებ
 15 ამის და იტყვს «მრავლიყოფს წყა-
 ლობისა შენისა», რამეთუ არა თუ
 ძალი ჩემსა ვესაჲ, და თუ ვითარ-
 ცა ვაცო-მოყუარებთა შენისადათა
 (ვივადრე) სიტყუად წინაშე შენსა,
 რამეთუ მოუძღურდი და დავეცი ცა-
 20 ღვათაგან მძიმეთი, არამედ (მრავალ-
 სი) მოწყალეობასა შენსა გვევდარები
 და ვითხოვ შენგან. «მოიქეც უფალო,
 იყსენ სული ჩემი», ესე იგი არს, - მომხ-
 ლენ მე და მიწყალო მე, და ნუ გარე
 მიიჭყევ ძირსა შენსა ჩემგან. იტყვს:
 25 და ნუ სადა ვანშკურნებ წყალობასა
 შენსა ჩემგანო, რამეთუ უწყი, ვითარ-
 მედ აქა არს სინანული და მოღვევანა
 (ცოდვითა), და შემღვდმად ამის ცხო-
 რებისა დაიჭვივან კარნი სინანული-
 30 სანი და მოღვევებისანი, რამეთუ ამის
 ვანაყსადებს სიტყუითა ამით, ვითარ-
 მედ არა არს ვან სიტყუილსა სინა-
 მავიკხენოლ შენ ანუ ქოვანეთს შინა

სქ և խოռციუցին»: Չայս ամենայն գի-
րացեալ լռեսցեն ամենեքեան, ոչ թշա-
մաննն դիս, և զմկալ անեալ պիւրեան
չարութեան զմեղսն, և լցցին ամաւթով
 5 և ամբոխի և խոռվութեամբ սիրոք իւր-
եանց, վասն պի արգարութեամբ և
արագին և ի զարհուրանաւք են դս-
րասպանք նոցա:
ըვաս, და სავსენი სივრუვითა, შემფოთებულნი და განრისხებულნი გულითა
 10 თვსითა ამისთვის, რამეთუ სიძმართლჲ (განიძმარცუეს) სავსენი შიშითა წარ-
ცემულ არიან საშჯელისაგან ღმრთისა.

გრცხუენოდენ. ამისთვის მოიღებს, ესრეთ
 იტყვს: «პრცხუენოდენ და კდემოდენ
ყოველთა მტერთა ჩემთა, მართლ
უკუნ იქცენ, პრცხუენოდენ ფრიად
და მსთუად შეძრწუნდენ». ესე ყოვე-
ლი უწყებული დაიღუმეს ყოველთა,
რომელნი მემტერნეს მე, და ბუნებით
მოიღებდეს თვსითა უკეთურებითა ცო-

15 ჩ կაპარაბ ჭიჭიხამანց
ძამანსაკաց ორღღუნს კორჩაყ
ქმასყოღქნანს. ააღჟიოս վասն
սիրելուն

თარგმანებაჲ აღმ(ლო)თქენისაჲ
 ფსალმუნის: მდ: აღსასრულსა
შეცვალებისათვის ჟამთაჲსა ძეთა
კორესთაჲ სიბრძნისა. ფსალმუნის
საყუარელისათვის

20 Յառա՛ք քան զսա խաղձიսին բա-
զում բանս մարգարէ ի սրականս ճառե-
աց և ասաց. իսկ յայս սაղձիսի զուրա-
խականն և զպարգևականն չსირացն
պար առեալ երգէ և նուագէ, և զուար-
ճայուցանէ և ուրախ առնէ զնոցիս ամ-
նեցուն: են զսაղձութիւն ամենայն ար-
դարոց իւրոց պարգևէ և չնորհէ, և სა-
 25 րთობոյ აღգნականութեամբն ოչ միայն
ღმარწական (զა(მ)բարკყოღქნ և
զქնამჩანს յაղქել) այլ և (ვან მარ-
մնական) զգլուխն ამենայն ამբար-
კყოღქნանց զსაყანայ ყოაყოսო არ-
 30 կեալ ღնդ იფიւք კოჩანს აռնէ: ჭან զი
ճագեալ միաննի որღւոյն Ասրობոյ և
սիրելին յարմարոյն Յենանայ զարմար-
մոյ, և արարեալ ჭიჭიხამունս և
նուագաւորութիւնս ამենայն ჩեխմ-

უწინარეს ფსალმუნისა ამის მწა-
ვალი სიტყუაჲ წინაჲსწარმეტყუელი-
საჲ მწუხარებით წარმოთქუა და გვ-
თხრა, ხოლო ფსალმუნითა ამით სიხა-
რული და ნიჭი მოგუმადლა, შესხმაჲ
აღუღებოც და ქებით გაღობს, და გან-
ცხრომით გვჩუენებს და ახარებს ყო-
ველსა სულსა. ძლევასა ყოველთა
მართალთა თვსთა მიანიჭებს და მი-
პმადღებს, და ღმრთისა შეწევნასა არა
ხოლო თუ კორციელთა ოდენ ზედა,
არამედ თავსაცა ყოველისა უღმრთოვე-
ბისასა ეშმაკსა ღასატკებნელად ღა-
სდებს და ფერკითა ღასათრგუნველად
შეიქმს. რამეთუ მოფენითა მხოლოდ-
შობილი მშ ღმრთისაჲ, საყუარელი,
ძირისაგან იესესისა კორციელად ღ
პყოფს შეცვალებასა და განახლება-

11 ან არიან. 13 იქსრականს აორականს(?). 26 ღასყარკყოღქნ. 28 ამყარკყოღქნანს:

ՆՈՍԱՅ և ԱԿԱՐԱՄԱՆՑ ՆՈՍԱ ՈՐԱԿԱ և
ԱՍԱՅ ՎԵՐՆԱԳԻՐԱ, ԵՐԷ ՍԻՐԵԼՈՅՆ

Եւ սիրելի կոչէ ՎՄԻԱԾԻՆ ՈՐԴԻՆ ԱՍ-
ԿՐՈՆՈՅ, ՔԱՆՎԻ ԱՅԱԿԱ ՄԱՐԳԱՐԷԱՍԿԱ
ԵՍԱՅԻ և ԱՍԷ. « Այգի եղև սիրել(ւ)ոյն
յաւրութեան եղջեր(ու)ւի պարարութեան »: * Զայս հայր յիկնից մեծա -
բարբառ ճայն արձակեալ (ասէ) և մեկ-
նէ զբանն Եսայեսայ և ասէ. « Դա է որ-
դի իմ սիրելի, դմա լուարուք»: Այս մի-
ածին որդի Ասրուծոյ և սիրելի սուրբ
մկրտութեամբ առաքանին փոփոխուն Նո-
րոգութեան շնորհեաց ամենայն հեթա-
նոսաց, հոգւովն սրբով Ասրուած որդիս
լինել ամենեցուն: Վասն այսորիկ և
սաղմուտ այս երգեալ Նուագէ և ասէ,
հրամայէ մոռանալ զսուր ասրուածանն
հայրենականս և ճանաչել զճարտարն
Ասրուած և փոփոխել ի յա(մ)բարշտու-
թեանցն յարդարութիւն, և ծաղկել և
պողպեբերել զգործս արդարութեանս:
Քանզի Սիմալքոս զփոփոխելն ծաղկել-
մարգմանեաց. իսկ Թէոփիտոն և Ակի-
ղաս շուշան թարգմանեցին, Քանզի
շուշան և ծաղկել, պտուծիւն և քաղու-
ծիւն, ի վերայ լերանց առաքինութեան
փթթի և ծաղկի, և ոռոգանէ զնա հո-
գևոր ձրովն միածին որդին Ասրուծոյ, որ-
պէս և ասէ Եսայի. « Եւրպէս լեր անս-
պաս ձարպաի, և փառքն Լիբանանոց,
պագի նմա. և ծաղկեսցէ որպէս շուշան»: **
Քանզի ցուցանէ զսրելի որդին Ասրուծոյ
յնկող և մշակ, որ զանպարուղ անսա -
պասն փոփոխեալ ի պողպեբերութիւն
դարձուցանէ: Այս են դէմք և միտք սաղ-
մոսից վասն մարմանսակոյ միածնի

և պոչեղտա Բարձարտտա և սամեսխրե-
ծեղտա մտտոսա, յոտարցա տղիս Նեղա-
Ֆերուժման, տղ սպարաղլոսատչեսա.

Սպարաղլառ յՄՈՒԾԱ ՄԵՆՈՒՐՈՒԹ-
ՅՈՂՆԱ ժցես ըմրտոսան, ինչոպէս յերցո 5
ՄԻՆԱԷՍ ԲԱՐՄԵԳԿԿԵՂԵԾՆ ցեսոյ և թ-
պչես: « Յենաչի զաչեսն Սաչենաչեսն Մե-
սարաղլոսա զձցիլոսն ՄՅՈՒՅԿԵՍԱ ըմր-
տա յոսիլոտա ». ցեց մամեան Նեցոտ ը-
լառ Սանթրեղտոյ յմոտա յարձմուտչու- 10
նա զա ճանջարձա Սոցպոյա ցեսաչեսի
և տղիս: « Եցե յոն ժՄ Կլմի Սպարաղ-
լոյ, Մաչոսի ինժնեց ». ցեց ՄԵՆՈՒՐՈՒԹ-
ՅՈՂԻ ժՄ ըմրտոսա և Սպարաղլոյ
ՄՅՈՒՅԿԵՍԱ Նատլոնըմտա և յեմեանի- 15
տա Մեցցաղեմտ յանաչըմեսնա միՅՄ-
ըղեմն պոչեղտա Բարձարտտա, և Նե-
լոտա ՄՅՈՒՅԿԵՍԱ ժցը ըմրտոսա ըմր-
նեմոն պոչեղտոյ. յմոտչեսցա ԳՆԱԼՄԵ-
ՆԻ ցեց լիմտ յալոսն և թպչէ, ճոճեցն 20
ԸՆԿՈՒՆ ՄԵՆՈՒՅԿԵՍԱ ըմրտոտա ճա-
մըտոյ մատ և ցեմառ խցմարտչեսն
ըմրտոսն, և Սոցցաղեմն յըմրտոչցեմ-
նաչան Սամարտլոյ և Նապոսոյորառ
և զլպսոչցեմառ Սալմեղ Սոլմոլոնս. 25
սմնտչես Սեմալտ Մեցցաղեմա զլպսո-
չցեմառ տարձման, Խոլո տեչլոթի և
չչլան Մարձմառ տարձմանց, ինչոպէս
Մարձմանի պոսչոլոյ զլմոլոյն յըմրառ
Նեղա մոտա և Սեղորառ յանի տրոսն 30
և պոսչոն; իմրպոն ըմրտո Սեղոնա-
չան Մեղոնա ՄեՆՈՒՐՈՒԹՅՈՂՆԱ մեղր
մոն ըմրտոն, յոտարցա տղիս ցեսոյ:
« Ինչոչըմըն յըմեմոսա Նեցի և ը-
ղեմա ըմեմոնսա Մեղոցն մատ, և 35
պոսչոլոն յոտարցա Մարձմանի ». ին-
չոպէս յըմրտոսն Սպարաղլոսա ժցես

* ցեսոյ 5, 1. ** Մատ 17, 5. *** Մար. ցեսոյ 35, 1.
10 նսեայ: 20 յա(մ) պարշտութեանցն:

ორკოშქს საყოფი;
 რომელი უნაყოფი (იყვინებ) უდაბნოს, შეკვალნა ნაყოფისა ვამომცდებულად.
 ესე არს პირი და ძალი ფსალმუნისაჲ კარკთ შესწისობაჲს მხლოლად-შობი
 ლისა ძიხა ღმრთისა.

ღმრთისადა და მებრძველად და მუშაყად;
 «აღმოსაქუნ ველმან ჩემსან სა-
 ცყუაჲ ვეთითო». მამიამან აღმოსაქუნა
 მხლოლად-შობილი მამ, სიცყუაჲ აღმო-
 თქეშული მამისეგან ვამოვცდა მაც-
 სოკრად ყოვლისა საცფლისა. « და
 უთხრნე მე საქმენი ჩემნი შეუფუნა»,
 რომელი წეფაწეროლმან საყუარელად
 თქუა, აჭა მას შეუფეჲ სახელ-სადებს «სა-
 ქმენი ჩემნი» ჩინა-ასწარმეცყუელებრ-
 თა მათ მსახურებოთა თვისთა სახელ-
 სადგა, რომეთუ მადლითა სურისაათა
 ვანათლდა დავით. ქემაჲ აღუფეზიეს
 და ვადონით სიცყუაჲსა მამისადა ვამო-
 თყხადებს ყოველთა, და შეუფუნა მას
 საყუარელად მყე ღმრთისად სახელ-
 სადებს. მოიღებს (ღმრთე) და იტყვს:
 « ვნაჲ ჩემი ვითარცა საწერელი მწიგ-
 ნობისა ველოვნისაჲ », (რომეთუ) ანა
 თუ რასმე თავით ჩემით ვიტყუ. და
 ვწინა-ასწარმეცყუელებ, და სრცა ვანე-
 ღით მოვიღებ და ვსრასავ, არამეღ მად-
 ლითა სურისაათა შემსგავსებულად იქმ-
 ნების ვითარცა ვადამი ენაჲ ჩემი სურ-
 სი მიერ წმიდისა შეჰყარბილ და და-
 წებულ ღმრთივ შეჰვეებულსა მას მყნე-
 ზისა მინა დგახ და წენს (პირად-პირადო შეუენიერსა და) უფრთახ ყოველთა
 მწიგნობართისა. ამის საწერელად უწესა თვისა სახელ-სადგა უადრეს ყოველთა
 მწიგნობართისა და, სურისა (წმიდისა) მადლითა თათი თქუეს მას, და რაჲ იუჲ ჰხე-
 ზავს, წენს მითა.

- 5 ⁵ ხეყოფი სარგ და ჟამსი საყოფი
- 10 ⁶ ხეყოფი სარგ და ჟამსი საყოფი
- 15 ⁷ ხეყოფი სარგ და ჟამსი საყოფი
- 20 ⁸ ხეყოფი სარგ და ჟამსი საყოფი
- 25 ⁹ ხეყოფი სარგ და ჟამსი საყოფი
- 30 ¹⁰ ხეყოფი სარგ და ჟამსი საყოფი
- 35 ¹¹ ხეყოფი სარგ და ჟამსი საყოფი

მაცედიოთ აწ და სიცყუაჲსა სურ-
 მუნისადა მოვიდეთ ვანმარტებად
 «აღმოსაქუნ ველმან ჩემსან სა-
 ცყუაჲ ვეთითო». მამიამან აღმოსაქუნა
 მხლოლად-შობილი მამ, სიცყუაჲ აღმო-
 თქეშული მამისეგან ვამოვცდა მაც-
 სოკრად ყოვლისა საცფლისა. « და
 უთხრნე მე საქმენი ჩემნი შეუფუნა»,
 რომელი წეფაწეროლმან საყუარელად
 თქუა, აჭა მას შეუფეჲ სახელ-სადებს «სა-
 ქმენი ჩემნი» ჩინა-ასწარმეცყუელებრ-
 თა მათ მსახურებოთა თვისთა სახელ-
 სადგა, რომეთუ მადლითა სურისაათა
 ვანათლდა დავით. ქემაჲ აღუფეზიეს
 და ვადონით სიცყუაჲსა მამისადა ვამო-
 თყხადებს ყოველთა, და შეუფუნა მას
 საყუარელად მყე ღმრთისად სახელ-
 სადებს. მოიღებს (ღმრთე) და იტყვს:
 « ვნაჲ ჩემი ვითარცა საწერელი მწიგ-
 ნობისა ველოვნისაჲ », (რომეთუ) ანა
 თუ რასმე თავით ჩემით ვიტყუ. და
 ვწინა-ასწარმეცყუელებ, და სრცა ვანე-
 ღით მოვიღებ და ვსრასავ, არამეღ მად-
 ლითა სურისაათა შემსგავსებულად იქმ-
 ნების ვითარცა ვადამი ენაჲ ჩემი სურ-
 სი მიერ წმიდისა შეჰყარბილ და და-
 წებულ ღმრთივ შეჰვეებულსა მას მყნე-
 ზისა მინა დგახ და წენს (პირად-პირადო შეუენიერსა და) უფრთახ ყოველთა
 მწიგნობართისა. ამის საწერელად უწესა თვისა სახელ-სადგა უადრეს ყოველთა
 მწიგნობართისა და, სურისა (წმიდისა) მადლითა თათი თქუეს მას, და რაჲ იუჲ ჰხე-
 ზავს, წენს მითა.

¹ აიღო აწყობა მ. ქ. მუნი. ვანმარტებს მათი საწერლი, რომელსაც უსჯვე სურისადა ანონი
 ვადრებულო «მადლენადანისა მრავალთაჲში (ნაიღეს-ყიჩქ) N 993 (6857-9)»; მისი წაჯიოთხვა-სხვა-
 ბანი ქვემოთ. მ-თი და ზღმრთელი.

² ამის ქვემოთ O აღარ მისკევს ძირითად ვანთოვლის შესაფუძვონ ღებბისა; სავითხავის გე-

Արդ այժմ զմե՛ն առանելութիւնս
մարգարտութեանց. «Գեղեցիկն, այժմ,
զմե՛ն արմատելով զան զամենայն որ-
դիս մարդ(կան): Սիտեցան շնորհ ի
շրմանկն քոց. վասն որոյ արհեսաց
(զբեգ) Աստուած յաւիրեանս: Զբեգ
արհեսաց Աստուած, զոր հայր բան
կոչեաց, և ես թագաւոր և որդի անու-
անեցի գեղեցկութեամբ իմ և ամենայն
վաչկութեամբ, պապուակամութեամբ ի
վերայ բան զամենայն որդիս մարդկան:
Սիտեցան շնորհ ի շրմանց, վասն զի
ի մե՛ն լեզուի մարմանսւոյն իւրոյ
իբն դողիւր բոխեաց զամենայն վար-
դապետութեանն զմաստութիւն: Արհես-
աց յաւիրեան, վասն զի նովաւ ար-
հեսեցան և փրկեցան ամենայն սագ-
մարդկան:

«Աստուած գար ընդ մէջ հայար-
վայելութիւն» գեղեց (բայ): Լարեան,
ուղղեան, թագաւորեան: Զարութիւն
(և զպառագիւնութիւն) և գար ընդ
մէջն, վասն զի ընդդէմ զամբարշտու-
թիւնս և զհակառակութիւնս հարթեաց
և ելոյն միանինն որդին Աստուծոյ, և
գեղեցիկ գիւր վարդապետութիւնն
յաշխարհի մողկեցոյց: Ամէ գտութիւնք
վաղվաղակի և այժմ. «Վասն ճշմար-
տութեան հեզութեան և յարգարուին-
ան»: իբար և գեղեցկագոյն սասաց մար-
գարիս և կոչեաց միանինն որդին Աս-
տուծոյ՝ և ճշմարտութիւն, և հեզութիւն,
և արդարութիւն, և թագաւոր, և զարու-
թիւն, (և սպառագիւնութիւն), ոչինչ է
մեզ աշխարհութիւն զայս ի մեկնէք, վասն
զի ինչն արքն յաւիրեցանն անդ յայր-

սի զիկա Թո՛ւ-Թո՛ւտա Թա յա՛րհես-
տա ինձաւնթարմեցրդըղեծտա, Թա «Միւ-
նոցն անն իցի նիղա՛գ յեգրուան զու-
շրտա ժոտա յագտաւես. ցանցոնա մա՛րդ
ձաշրտագան՝ Մե՛նտա, ամիտն յաշրտ- 5
նոն Մե՛ն ըմերտման յշրտեանմըգ». Մե՛ն
յաշրտեան ցիւրտման, ռոմըլտա մամ-
ման նոցրտա ըմրտա, Մե՛ն յեղը Թա
ժոգ նաեղ-ցըն իցրտոտա Մե՛նտա թ
յուղտոտա Մե՛նեղընծոտա, ձա՛րտնեղծոտա 10
յա՛րհես զուշրտա ժոտա յագտաւես. ցա-
նցոնա մա՛րդ ձաշրտագան, ամիտն ռո-
մոտ յեղտա ընես տնես յարցոցու-
նա՛տա յուտարցա իցարտման ռոմտագը-
ն զուշրտա իո՛ւրընծա Թա նոմընը. 15
յաշրտոտա յշրտեանմըգ ամիտն ռո-
մոտ յեղտա տնես Թա յուտարցա զուշր-
տա ռոտցեսցոն յագտանո:

«Մեզն մեշըս իցրտա Մե՛նտա, ժու-
րտա, Մե՛նեղընծոտա Թա նոցրտոտա Մե- 20
նտա յարտալո թ՛շըլտես Մե՛նտա, ի-
նքնարտա Թա նոցրտա՛տա. Թա յուշրտա
մեշըս Մե՛նտա Մե՛նտա Մե՛նտա, ամիտն
ռոմոտ ինքնարտա յուշրտա յեղտա թ
Թա ռոմտա՛տա Թա ռոմտա՛տա ռոմտա՛տա- 25
նոմտան ժոմտան ըմրտոնտան, Թա յուտ-
արցա մո՛ւրընծոտա տնեստա (յաշրտա)
նոցրտա (նոցրտա Թա) ռոցրտա. (ընք
անն Մե՛նեղընծա Թա նոցրտա Մե՛նտա յար-
ժոցրտա ինքնարտա յուշրտա Թա նո- 30
ցրտան, ռոմոտ յարտա յուշրտա յեղտա
ձա՛րտ ինքնարտա յուշրտա նոցրտա յեղտա
ձա՛րտ Թա յուշրտա. «Ինքնարտա յուտարցա
Թա թ՛շըլտեան Թա նոմարտալոնտա» 35
նոմարտա Թա Մե՛նեղընծոտա (յանցնալընդ-

Յո՛ւրընծա 6. 20 յարտա յուշրտա յեղտա. 21 ինքն + այժմ. 22 ինքնութիւն. 23 նոցրտա թ. 24 զեղտա;
ոչնորս հոգոյն 0. 29 զարտա թ. 30 ինքնան թ; զայս թ. 31 գար: նովաւ թ. 32.
23 զամբարշտութիւնս. 24 ռոմտա:

5 სი ათსი «ნუსარიც ახსნ, ვი ნე ხ
և խისარი սრიც. և գրիც հանգիս
հոգուც ბერი»». և դարბთ գიգեկիր
 10 Յովհաննէ. «Թոյ տուր այժմ, այսպե
 * վայէ է ինձ գամենայն արդարութինս
նուլ»». և դարბեալ «ես եմ ճանա(պար
և ճմարութինս և կեսնք»»*: վսան այս
 որիկ վայլանդակ պենաւութինս սա
 15 պանայի և գմար խափանեաց, և հաւա
ւրացելոց իրոց ընորեաց ըփրկութին
և գենդանութին : «եւ առաղնորեցէ
պենգ և բանչելայէ ալ ք»»: Քանղ
և և յառալ ասպ իչեաց սուր յիրա
 20 ւի ալ անուանեաց ասպ, քանղ ըս
աւրէնս և գանուղղայն իորրոց
ալոյ իրոյ պարութինսեաց, որպէս Մա
ղոս ասաց. «Ընդ ամենայն յաւրս և
 25 Ընդ ուղղ Թափ անցանէ սուրն (սս
տուանայն)»». արդ ասէ և գպարութի
նս հասսկանս :

30 լად մարტუენց შენით», რამეთუ ამისთვს უწინარეს აქა აჯენებს შახლსა,
სამბართლად აქა მარტუენედ სახელ-სდვა, რამეთუ უშულთა არა-წრფელსა ზრახ-
ვასა მათსა. ზეღა მარტუენითა თვსითა პატივსა მეაწევს, ვითარცა პავლე იგ
 35 ყვს : «ყოველსა ზეღა უღმრთლსა და უწინისა მიფენითა მახვლი»». და ეს არიან
პატივნი.

30 «სეფ քი սრեալ եს հყաւր և ძი
ღიվութերք ի სեრքև იյ ღոյ անցիს», ի
სիրიս Թըն(ამեნաց Թագաւութի») : მღչ-
յამիս Թაգაւութი կოչ գეგარანსაյა-
 35 պსკანს և գრეჯანს, ორ ըნդექმ ყბეანს
ასէს. «Քիչ մեր Թაգაւութ, բայց ի
կայս(երէ)»», գոր სერიք կայსերաლք იბი-
մაյელოցნ քანդეաց և ასերეաց გეგ-
 35 ըაքნ և գყანարნ ირექეს აյ ինքს
მիაჭինს ორդին სართბი» Թაգაւութեაլ
ի վերայ ამեნայն աჯխარի,

30 ლად) იგყვს ამას წინადსარმეფეუი-
ღი, უწირდს მხოღოდ-მობიღად ძეღ
ღმრთისად ჭეშმარტებით და სიმღა-
ბლით, და სიმბართლით, და მეუფებით,
და უფებით. არა არს იუენდა ძნელ
რამეგ განმარტება» ამისი, რამეთუ
თვთ უფაღმან სახარებასა შინა გან-
ცხადებულად თქუა : «ისწავეთ იგმგან,
რამეთუ მშვლ გარ და მდაშალ გუღი-
 35 თა, და პავლთ თქუენ განსუენება»
სულთა თქუენთა». კუალად «მე გარ
გზა და ჭეშმარტება და ცხორება»
და კუალად სუღისა მგვრთველსა იოვა-
ნეს ეგყვს : «მაცადე აწ, რამეთუ ესრე
ჭერ არს აღსრელებად ყოველი სიმბარ-
 40 თლ». ამისთვსცა გრძნებანი და მქლავ
რობანი ემეპისანი (და პესნა), სიკუ-
ღიღი განაქარჯა, და მორწმუნეთა
თვსთა მიშმაღლა გამოჯნსა და ცხო-
 45 რება». «გიბღღდის შენ სავკრვე-
ღი».

50 «იხარნი შენნი ღესუღ არიან ძღი-
ერო, და ერნი ქუემე დაეცნენ, და გუ-
ღითა მგერნი შეუფისანი»». მგერად შე-
უფისად უწირდს მღღღღ-მობღუართა
და ჭერიათა, რომეღნი პირისპირ უფალ-
 55 სა ეგყთღეს : «არავინ არს მეფლ იუენი,
გარნა კეისარი», რომღისა ისრითა (და-
ეცნეს) ჭრომაელთა კეისარისათა და
აღიკრღეს და აღიკეცნეს (ჭრომაელთ-
 60 კეღითა) ქაღაჭი და ცაძარი ჭერიათა,
არამეღ თვთ მხოღოდ-მობიღი ძღ

* მათე 11, 29. ** მათე 3, 15. *** იოანე 14, 6.
 13 և სა] և სა.
 28 პავლშ. 27 ქეემშ.

ა სურთაჲ კაბონს ონჲ ავქე საყოლბო: ღორ ო აჲმ აჲარ აბთაჲ ბრცა სოლაჲ მარცაოტა და ათქ. «**აბოთ ჟი** (საყოლ-**ახ)** კაჲყობანსა კაჲჩინსიჲ) გასა-**დ** (ან ოღოიქსან), გასაღანს არჲყ-**ო** (ან ოღოიქსან) ჟი»: ჴანღი ჴაოილ ქიჲ ჴანს მარგანსაოტის ათოჲ და ჴანს მნოქსანს მარგოქობანსა. **ქ** «**ყ**ბესიქიქ იქსანს-**ლოქ** ჴანს გასმნანს ორჲჲს (სარგჲსან) და არჲსნსაჲ ოჲბიქ საყოლბო კაჲ (ჩინსი): **ს** ჩინსიანს ჳსორჲჲ ჳიქ (ანსჲ ჟი)»: **ა** მნოქსანს მჩინსანს საყოლბოქსანს ათქ. «**ა**ბოთ ჟი საყოლბო, ორჲ სჲყჲსანსჲ ორჲ და ასმნანს კაჲჩინსიანს»: **ს** ჩინსი და ჳაროჲარ ოჲაროქობიქსანს ᳃ოქსანს გასაღანსანს ოღოიქსანს:

ესანჲ თარგმანებაჲ: «საყდარი ჳენი ომერთო, ბოშელი უწინარეს ანს ყოველთა საუკუნეთა». აწ ფსერა კვზუნებნს მართლ-მხაჭულებნსა მისსა კუნეთთი განგებნისაჲ (და კუნეთთი სუფევესა ჳენისაჲ).

«**ს**ჩინსიანს ᳃არ (ოჲაროქობის), და აჲყ-**ებ** (ღანსაღრქნიქობის): **ღ**ანს აჲყოიქიქ ანს ოჲბიქ საყოლბო, საყოლბო ჟი) ჩიქოქ ოღრახოქობანს (ან ათქ) ჴანს ოღსიქსიქსიქ»: **ს** ჩინსი კოქსინს ბიჲარჲჲ და ორჲჲ და ოს-**ქ**ბიქ ᳃ანს მარგანსაოტის საყოლბო. და «**ან** ოჲბიქ», ორჲჲს ბიქსიქსანს ჳსმარჲჲ მარჲ, და მნოქ მნოქსანსაჲ ᳃ანს-**ლო**ქსინს ონჲ ᳃არჲჲ და ჳაროქსანს (და ობიქ ჲორ ანოქსანსაჲ ᳃ანსსანსანს, ჴანღიქ Ბოქოქ მარ-**შ**ნოქსი ჳაროქსანს) ᳃იქობიქსანს: სიქსიქსიქსი და ათჲ «**ან** ოჲბიქ საყოლბო, საყოლბო ჟი». ᳃იქ ᳃იქსიქსინს ორჲჲს საყოლბო ანოქსანს, ჴანღიქ ანსანს ჲარჲ ანბოქსი Ბო-**ქ**სინს, ანსანს ორჲჲს: **ს** ქსიქ ორჲჲს. «**ღ**ანს-**ქ**სინს ჟი». ᳃იქ მნიქ ჳსორჲსაჲ ბნიქ ორჲჲჲ და

ღმრთისაჲ მეუფეებნს ყოველსა ჳენა სოფელსა და მჭლობარჲ ანს მარჲჲჲჲნოთ ჳმრთისა, ომლობისათჲს ჳაჲსა ანს ჳესხმაჲ ალულე-ბიქსი და ᳃ებოთ გალოქსი მინაჲსმარმეჲყუე-**ლი** და იტყჲს: «**ღ**მერთო, საყდარი ჳენი **5**
უკუნითა უკუნისამღე, კუნეთთი განგებნისა ჳენისაჲ და კუნეთთი სუფევესა ჳენისაჲ». რამეთუ მრავალი რაჲ განჲყატობისა-**თ**ს (მხოლოდ-შობილისა მისა ჳმრთისა) ითქუა და მუნებნისათჲს კაცობრივისა, თუ **10**
«**მ**უნებოთ ანს Ბიქ ბიქვად უჲტროქს მეთა კაცთაჲსაო და კაკუნთხანს ჳენ ჳმერთმან უკუნისამღე. და განგეჲნა მადლი ბაგეო-**გან** ჳენითა». მუნებოთა მუნებოთისათჲს ჳმრთისა იტყჲს: «**ს**აყდარი ჳენი ჳმერ-**15**
თო უკუნითი უკუნისამღე». სჲმაქინს

ბოშელი უწინარეს ანს ყოველთა საუკუნეთა

«**მ**იყუდარჲ სიმაოქლჲ და მიოქმულე **20**
უმჭულეუებაჲ. ამისთჲს გცხო ჳენ ჳმერთ-**მან**, ჳმერთმან ჳენმან საცხებელი სიხარ-**ული**საჲ უმეტქსი მიაყუდართა ჳენთა». უწინარეს მმად და ბედ და მიყუდარ გან-**კ**ორციელებნისათჲს (სიტყჲსა) ჳმრთისა. **25**
და «**გ**ცხო ჳენ (ლმერთმან, ჳმერთმან ჳენმან) მესა თჲსსა) მხოლოდ-შობილ-**სა** (მესა ჳმრთისანსა), რამეთუ იქმნა ჳუმშარიტად კაცად, მუნებოთა ჲუნეთთა ყოველივე რაჲ თჲსს Ბღჲ და ალასრულა **30**
და გამოგჲვსნნა. ესრეთოვე აწჲ «**გ**ცხო ჳენ ჳმერთმან, ჳმერთმან ჳენმან», მესა თჲსს(სა) მხოლოდ-შობილსა ჳმრთად სახელ-**ს**დჲ, რამეთუ სცხებნს მამაჲ სა-**ც**ხებელითა სულისა მწიდიისაჲთა, და Ბ- **35**

* ფსალმ. 44, 3. ** მარ. ფსალმ. 44, 7. 2 მჭლობარჲ. 20 მიოქმულჲ. 23 უმეტქსი.

¹ ამ ადგილის განსწორეჲ აწინჲჲ წერია - სიქ, რაჲ სიქ (სიქო) - ი ჩინსი, რაჲგორჲჲ ეს მართულს თარგმანშია ნათქვამი, მაგრამ თჲით ტექსტი.

სა რსომხსაძე:

«გცხი შენ ღმერთმან, ღმერთმან შენმან ჳმეტჳს) ზოყრასთა შენთა, რამეტჳ ჩუენ მადლით ვართ ჳვილნი ღმრთისანი, ხოლო ივა ბუნებით (არს ქმ ღმრთისაჲ).

«**Զմուռս** և սպարչս և զկլասիս
 5 **ի** վգեսսիէ քուժժէ), **ի** քաճարաց փղոս-
 կ(բէից), ուստի ուրախ արարին (զբեզ.
 դարեբք իմագ(աւորաց) **ի** պսպ(իւ բո)»: **Զպխսպխ** անուշութիւնն և վգեդեցիկ
 10 վարդարանս, և զսնծութիւնս և զպանու-
 ճագարդ հանքերն վեկեղեցի անուանե-
 այ որ կոչեցաւ իւր հարսն և մարմին. և
 ինքն փեսայ անուանեցաւ, քանդի վաս-
 դամ և զմարմին իւր վարագայր անու-
 անեաց: **Արդ** սսէ զչարչարանայ մար-
 15 մնայ իւրոյ զմուռս վասն շարչարանայ
 մահուն սսէ և զվարչարչին և զկաստի-
 այ, **զոր** մոզքն մարտոցանէին ննս, **զոր**
 ի մահուն իւրոյմ բիւր անուշութիւնս
 շնորհեաց աշխարհի: «**Ի** քաճարի փղոս-
 20 կր(եւ)այց», ուստի զմագասորք և ի իսանց
 սմկնայն զարդարեաց (զեկեղեցի) սպա-
 սաւորութիւնս զինքնանս մարտոցին ննս
 յուսարուայէ: «**Ի** քարք իմագ(աւորաց),
 հարսին, որոց կոչեցաւ փեսայ միաթին
 25 որդին **Ապուռնոյ**, **ի** սպասաւորութիւնս
 մարքանս դարեբք մարդկան, այսինքն
 եկեղեցու, որ է մարմին որակն **Ապուռնո-**
 ճանի **და** **ახურն** **შეუჭის**) სწლად, **რომელთა** **ეჭილა** **სიძულ** **მხოლოდ-შობილ-**
 30 **სა** **ძეს** **ღმრთისან**, **მსახურებნ** **შესწირვე** **ახურნი** **ვაკითანი**, **ესე** **თუთ** **ეკლ-**
სთა, **რომელ** **ანიან** **კორცნი** **(მხოლოდ-შობილის)** **ძის** **ღმრთისანი**.

«**სა** **დაცნი** **ოქსი** **ღს** **თაქმ** **ღიმ-**
 35 **მ**, **ი** **հანդ-სტან** **ქანსწირან** **զარդ-არ-**
ნა **և** **ყანուճნა**»: **Քոր** **շնորհա**
հովու **սրբոյ** **փրկեաց** **(ի** **մեղաց** **զսոր)**
զեկեղեցի **իւր** **և** **(արար)** **ოქსი** **և**
հარս **իւր** **միաթին** **ორդին** **Ապուռնოյ**.

ხებს ქმ. ესე არს, რომელსა იტყვს, (თუ ჳმეტჳს) ზოყრასთა შენთა, რამეტჳ ჩუენ მადლით ვართ ჳვილნი ღმრთისანი, ხოლო ივა ბუნებით (არს ქმ ღმრთისაჲ).

«**მურა**, **შტახში**, **კასია**» **სამჯაულო-**
 5 **საგან** **შენისა** **და** **ტაძართაგან** **ძილო-**
მს-ძუალებთა, **რომელთა** **ვანვანარც**
შენ **ახურნი** **შეუჭისანი** **ძადვიითა** **შე-**
ნითა». **ძირად-ძირად** **ვემოვნად** **და**
შეგინებრად **შემკობილად**, **და** **დიღებუ-**
 10 **ლად** **სამჯაულ-შემთხილითა** **სამონლითა**
შემთხილად **ეკლესიასა** **სახელ-სდებს**, **რო-**
მელსა **უწიდა** **სძლად** **თჳსა** **და** **კარცად**:
და **თაჯად** **სიძულ** **სახელ-იღვა**, **რამეთუ**
ახლდ **და** **კორცად** **თჳსა** **კრეცსაძმელსა**
 15 **სახელ-სდვა**. **და** **აწ** **იტყვს** **ვნებთა** **კორც-**
თა **მისთასა** **მურსა**, **ვნებთათჳს** **სიკუ-**
დილისთა **იტყვს** **შტახში** **და** **კასიასა**,
რომელ **(მა-რად-ვიდეს)** **მოკუნი** **და** **შე-**
წირცს **შისა**, **რომელ** **სიკუდილითა** **თჳსი-**
 20 **თა** **ბევრნი** **მსიარულებანი** **მიძმადლნი**
(ყოველსა) **სიფელსა** «**ტაძართაგან** **ძი-**
ლომს-ძუალებთა, **(რომელთა** **ვანვანარ-**
ცს **შენ**»), **რამეთუ** **მეუფენი** **და** **ზთა-**
ვარნი, **ყოველნი** **შემკობილად**, **მსახუ-**
 25 **რებნასა** **თჳსსა**. **შესწირვე** **ვანცხადებუ-**
ლად «**ახურნი** **შეუჭისანი** **ძადვიითა**»,
(რამეთუ **ღირს** **იქმნეს** **ყოველნი** **დღ-**
ე **მხოლოდ-შობილის)** **ეჭილა** **სიძულ** **მხოლოდ-შობილ-**
 30 **სა** **ძეს** **ღმრთისან**, **მსახურებნ** **შესწირვე** **ახურნი** **ვაკითანი**, **ესე** **თუთ** **ეკლ-**
სთა, **რომელ** **ანიან** **კორცნი** **(მხოლოდ-შობილის)** **ძის** **ღმრთისანი**.

«**და** **დაცნი** **ოქსი** **ღს** **თაქმ** **ღიმ-**
 35 **მ**, **ი** **հანდ-სტან** **ქანსწირან** **զარდ-არ-**
ნა **և** **ყანუճნა**»: **Քոր** **շնորհա**
հովու **სრբოյ** **փրկეաց** **(ი** **მეღაც** **զსორ)**
զეკეღეցი **იურ** **և** **(არარ)** **ოქსი** **և**
հარს **იურ** **მიაჭին** **ორდინ** **Աპურონი**.

2 უმეტეს 3 და დაძღვლად. 4 ვარაჯისა 73 ვარაჯიორ.
 4 ძირად-ძირად ტექსტისაზე ხელთ წერია: « შტახში-ვენდარევი არს კასია-რო-
 მელი სამთელსა შინა ქსოვილ იყო იქროა».

ს ზღბაჲ იქნაჲ ყარაჲ სყოფს რსა
აჲმს რაჲრ ხროჲ, აჲჩხნს ჳ, ყორ სასნა,
რქ « საოფტ ი-ქსოჲ რსა აჲმს ჳონს »:

ესე იგი არს, რამელსა იფყვს: « დაადვინე დედოფალი მარტუენით შენსა ».
« სრერ გოსორ ს. არს, ხონსარგ-
გნ ვინსსა გო. ს. მონსა დიოდორი-
გი ს. დკონს რაჲრ ჳონს »: რისორი სო-
ქტ. მსანს იქ ყარაჲყარსა სსკამს
მარგარტასკანს ყრეღონს უსორსა ყტ-
სანს, ს ყრეღონისკანს მონსონს მერაჲს
არაყანსს რსკანსაჲ სსსსსსსს, სსსსსს
ორტ მსორსსა მარგკარტასსა ს. სსსა
ხსსს საყოლადსსსს, ს მსსსაჲ რ მსრმს
ქსორსსსსა ს მსრმს მარმსოქსა ყსრა-
ბსს ირგსს საყოლბოჲ, ს ყსსა არაყან-
სანს უსორსსაჲ ყსსს ირგსს საყოლბოჲ.
აროჲ რგჩსს სორე ირ ირგსსკანსაჲ ყსსს,
(სმსა ყსაოჲ ყარტასსა):
რამელსან შვილად გვჩინსა ჩუენ (და უწოდა, და უწოდა მუნებანსა თვსსა ასულად
თვსსა)!

ლიდ-შობილამს ძემს ღმრთისამს, და
(თვთ) იქმნა სიბედ, და აღიღო და და-
სუა იგი მარტუენით მამისა თვსისა,
სუა იგი მარტუენით მამისა თვსისა,

« აბმინე ასულო და იხილე, მოყავ 5
ყური შენი, დაივიწყე ვრი შენი და
სახლი მამისა შენისაჲ ». ასულად
უწოდა, რამეთუ უწინარსს ეხილვა სა-
წინაჲსმარმეცყუელოთაჲ თუალითა.
მადლითა სულისაჲთა თვთ ყო, და სუ- 10
ლად შობა ზეგარდამო გმზანსაგან,
რამელ აღუღესიეს ეკლესიასა, ესე იგი
არს, რამელ არს მუნებაჲ კაცობრივი,
იქმნა თვთ ღმრთის მშობელი, და მვა
მუნებითა ჩუენითა და კორციითა ჩუე- 15
ნითა შხოლიდ-შობილი მშ ღმრთისაჲ
და ჩუენ ემზანითა მოგუშაღო, შვილ
ღმრთის ყოფად. აწ სულმან წმინდამან,
და უწოდა, და უწოდა მუნებანსა თვსსა ასულად
თვსსა)!

26

5 უწინარს.

ა ქართულს შესაბამის სომხურა ცექსტი აქამდის აღეს; იგიო ქართულს ვაგრძელებოცა აქვს.
სულ ბოლოს კი ქართულ თარგმანს დართული აქვს: მთარგმნელის, და ჩ ი ს. « მიმართვა » შოკველ
უბიკოქანს ანტონისადმი, ნ. შენიშვნები კ.

ქ ა ე ა ტ ე ბ ა

თთუესა მისსა იხ:

წმიდათა ყრმათა ორთა ძმათა

ღავითისი და ტირიჭანისი საპითხავი

ქე აღიღე არსენი, ამჟნ.

5. ჟამთა მათ ოდენ შეფეთა მათ ქუეყანის-მპყრობელთასა - საბერძნეთს ჰერაკლე მეფისასა და სომხეთს არშაკ მეფისასა და სპარსეთს ვარამ შაბთასა მეფობასა-
იყუ შეწირვამ იგი წმიდათა მათ კორცთა მათთა მსხუერჭლად უფლისა.

იყუ სანახებთა მათ სოფლისა სომხითისათა, ჟამთა ნეტარისა დიდისა ნერ-
სე კათალიკოზისათა და ადამ ჰრეგაწოტელისათა, კეცხა ბასიანისასა, დაბასა,
40 რომელსა ჰრქვან ონკომ, ვინმე კაცი წარჩინებული და ერისთავი. და სახელი
ერქუა ვარდან, და სახელი ცოლისა მისისაჲ თავინე. იყვნეს ორნივე იგი
ნათესავთაგან სამეუფოთა. და ამათ აქუნდა სარწმუნოვებაჲ ჭეშმარიტი და
მართალი წმიდისა სამებისაჲ. ცხომდებოდეს იგინი ღმთის მსახურებით, ყოვლი-
თა ღირსებითა და ღმრთის მოშიშებითა. და მოსცა მათ უფალმან ორნი შვილნი,
15 ესე ყუავილნი შუენიერნი, ნერგნი სამოთხისანი მის, ედემისანი. და განიხარეს
მშობელთა მათთა, რამეთუ სასმენელ ყვნა ღმერთმან ლოცვანი მათნი. და მო-
სცნა ორნი იგი ყრმანი. და უწოდეს ჰირმშოსა მას სახელი დავით სახელად დავი-
თისა დიდისა მის შარაჯანდედისა და წინაჲსწარმეტყუელისა დავითისა. ხოლო
სახელ-სდვეს ამასცა მეორესა წინაჲსწარმეტყუელებით, რამეთუ ესეცა ღირს
20 იქმნა ზეცისა მეუფისაგან გვრგვანა წამებისასა, დაღათუ საწუთროჲ ესე განხრწნა-
ლი დააკლდა, არამედ წარუვალითა მით სრულ იქმნა. ხოლო შემდგომსა მას ძმა-
სა მისსა სახელ-სდვეს ტირიჭან ენითა სომეხებრითა. აღიზარდნეს ესენი სა-
რწმუნოვებასა ზედა მართალსა.

და იყუ ძმაჲ დედისა მათისა თევდოსი. და იყუ იგი წარმართი. და აქუნდა
25 შტული წარმართთა უშტულოჲ. და ჟამსა ოდენ სიჩჩოჲსა დავით და ტირიჭანის-
თა მოკურდა ვარდან მთავარი იგი ერისთავი, და თევდოსი უღმრთომან მძლავრ
მოიგაცა საველმწიფოჲ იგი ვარდანისი და სიძისა თვისისაჲ, და დაიჰყრა სამკვდარე-
ბელიცა მათი. და ვითარ იხილა ბორცვმან მან მკეცმან შუენიერებაჲ ყრმათა
მათ წმიდათაჲ, ჰგონებდა, ვითარმედ «ნუ უკუე შემდგომად ჟამთა სრულებისა
30 ჰასავისა მათისა ვანძლიერდენ და აღდგენ ბორცვის ყოფად მის ზედა». ვერ კულ-
ჰყრობილ იქმნა, არამედ უბორცვსითა ძმაცუვაჲ იზრახა. არა კმა იყუ
მიღებად სამკვდარებელისა მათისა, არამედ სრულიად უნდა მოსილუვაჲ მათი.

ხოლო ღირსი იგი ღმრთისაჲ ნეტარი თავინე იხმენდა ყოველსავე მას
ბორცსა აღბრუნსა მის ზედა. და იტყოდა: «დაუცვეთ შტული ეგე ჯუარ-

8 ს. მ. მ. ხითისათა.

ცუშულისაჲ და იპყართ შტული ჩემი შენ და შვილთა შენტა, და იყვნენ ყრმანი ეგე შვილად ჩემდა და მე განზხარდნე იგინი შუეებითა და სიხარულითა დიდითა». ხოლო ნეცარმან მან დედაჯაცმან ყოვლადვე უგუნურებით სახრვაჲ იგი მისი მკეცისაჲ მის სულთა განმრყუნელისაჲ არა თავს იღვა, არამედ ჰრქუა მას: «სამკვდრებელი ესე შვილთა ჩემთაჲ და ყოველი მონაგები მამისა მათი- 5
საჲ კმა იყავნ შენდა. ხოლო საფასშ იგი გამოუპარველი და სამკვდრებელი მიუ-
ღებელი მამისა მიერ ზეცათაჲსა და ღმრთისაჲ ვერ შემიძლოთ». და ვითარ იხი-
ლა დედაჯაცი ესე დამტვიცებული შტულსა ზედა ქრისტშსსა, არღარა შესძინა
კუალად სიტყუად მისა, არამედ თუნიერ დედისა მათისა მოუწოდა სანატრელ-
თა მათ ყრმათა და სიტყუთა რეცა. ცკბილითა უნდა სიმწარედ რეცა გარდაქ- 10
ცეკვად მათი. და ჰგონებდაცა უგულისხმოსა შინა ვულსა თჯსსა, ვითარმედ «გა-
მოკვადნე იგინი გულთად სახითა ამით, უკუეთუ თავს იღვან. შტული ჩემი და
არა დაიშარსონ მანკიერებაჲ ჩემოვს გულსა მათსა».

მოიყვანნა იგინი და შეკრიბნა და ამბორს უყოფდა, რეცა სიყუარულითა, რა-
მელსა იგი ეგულებოდა პირველ სიკუდილი სულთა მათთა. ხოლო ვითარ ესე ვერ 15
უძლო, იზრახა მიწყურდაჲ მათი, და ესრქო ეცყოდა მათ: «თქუნე შვილნო, აწ
შვილნი ჩემნი ხართ და დღეს შე ვითარცა მამაჲ თქუნენი, და აწ ჩემიცა თქუნენი
არს. ესე ხოლო ყავთ ჩემდა მომართ და რომელი გრქუა თქუნენ, ისინით ჩემი,
ვითარცა შვილთა შორწილთა საყუარელთა. შტული ეგე, რომელი ეპყრა მამასა
თქუნესა, განუტევეთ, და მე უკეთშსი შტული მოგცე თქუნენ». ხოლო წმიდათა 20
მათ ყრმათა შემდგომად დუმილისა მიუგეს დედის-ძმასა თჯსსა და ჰრქუეს: «ჩუნ-
და კმა არს შტული ეგე, რომელი ეპყრა მამასა ჩუნესა, და ვჰჭიეთ მას, ვიდრე
სული ესე იყოს-ღა კორცთა შინა ჩუნენთა. ხოლო სიყუარულისათჯს და მოთმი-
ნებისა ღმრთისა სხუად თუნიერ შტულისა დატევეებისა განმზადებულ ვართ, ვი-
თარცა მამისა ჩუნენისასა». და ვითარ განიმსტოვრა უწყალომან მან და ნაწ- 25
ლეგ-რჯალმან თევდოსი, ამას მიზეზსა ზედა ვერ იკადრა მოკლვაჲ მათი ერისა
მისგან ქრისტეანეთაჲსა, არამედ მიუშუა მცირედ და ეგულებოდა წარწყმედაჲ
მათი.

ავრძნა ესე თავინე, დედამან მისმან, და ვანიზრახვიდა, თუ ვინაჲ კერძო იე-
ლტოდის. და მოიღო ზოგი რაჲმე მონაგებთა მისთავანი და შვილნი თჯსნი და 30
წარმოივლტოდა ჩრდილოთ კერძო, ქუეყანად ტავოჲსა. და მოვიდა დაბასა ერთ-
სა. რომელსა ერქუა ვაჟგანი. და იყო შუნ. მთავარი ერთი წმიდათა მათ ნათე-
სავი, რომელსა სახელი ერქუა ვაზგენი. და შეევედრნეს მთავარსა მას და სი-
მაგრესა მას ადგილისასა, გულ-ჰყრობილ იყვნეს დევნისათჯს დედის-ძმისა თჯ-
სისა. დაემკვდრნეს მუნ და ცხომდებოდეს ღმრთის შსახურებით. ხოლო სამკვდ- 35
რებულისა მათისაჲ და უცხოებისაჲ ვერ იკადრებდა, არამედ მცირესა მას და კნი-
სა საფასესა ზედა იხარებდა, რამეთუ საშუებლად და სიმდიდრედ მათა იყო შტუ-

1. ჟრაზა ბუნდოვანია, ამასთან გარემოთაჲკიცი.

ღოი იგი ქრისტესი. და იყვნეს ცხოვარნიცა მცირედ დედისა თვისისანი, რომელთა თანა განვიდიან ნეტარნი ესე ძმანი განცხრომად ანუ მწყსად მათა. და კრავნი იგი ღმრთისანი უბიწონი და ჭეშმარიტნი მსხუერქლნი კრავთა მათ თანა ცხოვარ-
თასა იმღერიედ და უბიწოებასა მათსა ურთიერთას ცვალებდიედ და სწორად
5 შესაწირავად ღმრთისა მალლისად განემზადებოდეს.

ხოლო თევდოსი, დედის-ძმაჲ იგი მათი, შეიჭურვოდა ზაკულებითა მრავალ-
ფერიითა და ვერ იფარვიდა მკეცებრ განძვებულსა მას გულის წყრომასა თვისსა,
შერდა განრომაჲ იგი ყრმათაჲ მათ კელთავან მისთა, (-----)¹ მათი უკე-
თურსა გულსა მისსა. წარმოავლინნა მსახურნი თვისნი. და განიმსტავრა ქცევამა
10 იგი ყრმათაჲ მათ. და მიეთხრა მკეცსა მას, რომელი უზირდა სისხლსა მას უბრა-
ლოსა, ვითარმედ «არს შთაჲ ერთი მალალი წყუდიადი, მჲნ აღვლენ ყრმანი იგი ცხო-
ვართა თანა». და ვითარ ესე ესრჷთ გულისხმა ყვეს, შეკრბა ერი მრავალი და მოვიდა
კრძალულად იღუმალ და დაიდარანა მთასა მას შინა, რამეთუ იყო იგი ურწყული,
და იყო მალნარი ტყშ, ურწყული და ვერხუნარი. და მოუწოდა დედამან ყრმათა მათ
15 და წარავლინნა იგინი კევთა მათ ვაჟგანისთა, ვითარცა იაკობ იოსებ დელათა
მათ ქებრონისთა, და ჰრქუა მათ: «წარვედით შევილნი ჩემნი და იხილეთ
მცირენი იგი ცხოვარნი ჩუენნი. და წარვიდეს სიხარულით და აღვიდეს მთად
ვანცხრომად ურთიერთას წარსტრებოდეს და ესრჷთ აღიწინეს წუერსა ზედა-
მის მთისასა. ხოლო მძლავრნი იგი იყვნეს მზირად ვითარცა ლომნი. და ვი-
20 თარცა შუვა ოდენ მოვიდეს, მზირთა მათ კმა ყვეს და გარე მთიქცეს ყრმანი
იგი. და წარსტრა თევდოსი, დედის-ძმაჲ იგი მათი და შირბიოდა მათ ზედა წარ-
წყმედად მათა. ხოლო ყრმანი იგი უბიწონი ჭამდეს პურსა სძესა თანა, რამეთუ
ლაეწვიინეს ცხოვარნი იგი მათნი; და შეძრწუნდეს ყრმანი იგი, განჰკრთეს.
და იწყეს მიმოხედვად და არაჲ უწყოდეს მიზეზი. ხოლო ნეტარმან დავით იყ-
25 ნა დედის-ძმაჲ იგი თვისი. ნუგეშინის იცა და მზიარულითა პირითა და წრფე-
ლითა გუღითა შირბიოდა, და შევარდა კელთა დედის-ძმისა თვისისათა. ხო-
ლო მან მოყვნა კელნი თვისნი და აღიქუა იგი მკლავთა თვისთა ზედა და ამ-
ბოვრებისა წილ შიავგება მახული, სცა და მოკლა იგი. და სრულ იქმნა წამე-
ბაჲ, და ჰავა მან მწრაფლ გზაჲ ზეცისაჲ და მოიგო გვრგვნი იგი მოწამებო-
30 საჲ. ხოლო არგანი იგი, რომელი განერა კელთავან მისთა ნიგუზისაჲ იყო, და
ვარდა მიწასა ზედა, ხედ დიდ იქმნა მთასა მას ზედა. და დაყო ხემან მან ვი-
თარ ორასი წელი, და წარიღეს იგი ევლოგად მლოცავთა.

ხოლო ცირიჭან ვითარცა იხილა სიკუდილი უწყალოდ ძმისა თვისისაჲ,
შეეშინა და იწრაფა სივლტოლად. მიემართა დედედ კერძო, დასავალად სო-
35 ფელსა მას, რომელსა პრქვან დიკრი, რომელსა უკმობენ კაცნი დევობით.
და ვითარცა იგრძნა ამბოხი ესე მთავარმან მან და იხილნა კაცნი მტოე-
მარნი საჭურველითა და მახვლითა აღმოკდილნი, იწყო ღალადებად და
ერისა კრებად მწრაფლ, რამეთუ ეგონა, ვითარმედ მისა კლვად მივლენ;

¹ ხელნაწერში აღგილია გაშვებული, ჩანს გადამწერს ვერ ამოუკითხავს დედანი.

განეშხადა მწრაფელ ბრძოლად მათა. ხოლო მღევარნი იგი ეწინეს წმიდასა ტირიჭანს და მოკლეს იგი. და დაუტევეს იგი და თვით უკუნ იქცეს. და დაუკვრდა მთავარსა მას მწრაფელ ქცევაჲ იგი მათი. და მიიწინეს კაცნი იგი მის აღგილსანი და იხილეს ყრმაჲ იგი ქუეყანასა ზედა მღებარე, დაწყლოლი მწარითა წყლოღობითა, და სული მისი აღძრულ წარსლვად დამბადებელისა თვისისა. 5

შეეწყადა სიყრმშ იგი მისი და არა უწყოდეს მიზეზი სიკუდილისა მისისაჲ. მაშინ მოიწია მთავარიცა იგი დივრისაჲ და იხილა სისხლი იგი უბრალოჲ დათხეული, დაუკვრდა და განკვრევაჲმან შეიპყრა ფრიად. და მყის მოიწინეს დედანიცა იგი მის აღგილსანი და იყო ტირილი ღიღი ყრმისა მის ზედა.

ხოლო მკლველნი იგი ტირიჭანისნი ვითარ მიიწინეს და აღკლეს მთასა მას, 10 პავეს ერისთავი იგი მათი თევდასი, რამეთუ იყო იგი მწუხარშ და ყოვლად ვერ ეძლო ხედვად. და ესენიცა შეიპყრა განკვრევაჲმან, დარჩეს განცვბრებულნი და სიმრავლშცა იგი ერისაჲ შეშფოთნეს და იწყეს ურვად და დასულეზად საკვრველებისა მისგან, რომელი იხილეს; შეძრწუნდეს და ვერ უძღეს სიტყუად და ვერცა სივლოლად, რამეთუ მოეღო წინამძღუარი იგი მათი. და იგუემა 15 სიმრმითა მით მსვაჯსაჲ ნეტარისა მის პავლესსა, ვითარცა შევარდა იგი სწავლასა მას საღმრთოსა და მუნქუესვე აღვრი იგი მოწყალეებისა მისისაჲ აღუღმა პირსა მისსა, რაჲთამცა მოიქცა ველური იგი განვრდომილი გონებაჲ მისი და შემძღებელ იყომცა განცდად თავისა თვისისა, რაჲ იგი უქმნიეს. ხოლო ჰგონებდა, ვითარმედ «არა უქვროჲ ქმშენით, რამეთუ მოვსწყვდენი დისწულნი 20 ჩემნი». რამეთუ ამით სახითაცა ემსვაჯსა პავლეს, და მანცა დისწული თვისი მოკლა სტეფანე პირველ-მოწამშ.

და მუნქუესვე ხოლო ამკედრდა მთავარი იგი დივრისაჲ და აღკდა ერთთუთ თვისით მთასა მას ზედა ფრიად მაღალსა, რაჲთამცა იხილა ერი იგი და გულისხმა ყომცა მიზეზი იგი შუთისაჲ მის. და ვითარცა იხილა ური იგი 25 შესულბული და ერისთავი მათი მწუხარედ. და აჰა ესერა მიიწია ბავთი იგი ამბოხისაჲ მის, რომელი იგი იქმნა შვილთა მისთა ზედა ნეტარისა თავინესთა.

და აღდგა დედაკაცი იგი თავინე და აღიუღლოდა მთად. და მოვიდა და მოიწია იგი პირის ცემით, და ეკოდენსა მას სიმძაფრესა მის გუერდისასა არა და 30 შურა იგი ცკვილითა მით შვილთა თვისთაჲთა. კმობდა იგი ტირილითა და განმწარებულითა სულითა, დაიპო სამოსელი თვისი და პრქუა ძმასა თვისსა თევდასის: «რად მიმიხუენ ნათელსი თუალთა ჩემთანი, არა კმა იყთა გლოვად ჩემი და სიქურავე ესე ჩემი? არა კმა გეყთა სამკვლრებელი შვილთა ჩემთაჲ და ყოფაჲ ჩემი წყუდიადსა ამას ქუეყანასა? ვერ კმა გეყთა სამკვლრებელი 35 ქმრისა ჩემისაჲ და მოხუელ უღაბნად და მოსწყვდენ კრავნი ესე ცხოვართა უკუანა, და დასხენ უბრალონი ორნივე ესე მწყემსნი და დამთეს უღაბნოსა ზედა სამწყსონი იგი მათნი უმწყემსოდ? თევდისი მკეცო, უწყალო, რაჲმე ძვრი შეგამთხვის შვილთა ამათ ჩემთა? რად დამიბნელე მშქ ჩემი ეამსა ოდენ პირველსა დღისასა, ვიდრემდის არა დასცხერი დევნად ჩემდა? არა 40

ვმა იყო შენდა ნადირად ერთი ესე, მეცოდ ბოროტო, და ერთიმეცა მე დაპიტვევით და შე-მცა- იწყალეთ ქერიობაჲ ესე ჩემი! აწ ვითაღა ვინ იყოს იმედი ჩემი, ანუ სასოჲ ჩემი? მოჰკალ მეცა უღმრთოვო და განძელი სისხლითა ვეფხო, სისხლი-
 5 სა მოყუარეო! არღარა წარვიდე ამიერ მთით, არამედ ვითარცა იგი ცხოვრე-
 ბასა შვილთა ჩემთასა ვიხარებდი ხილვასა მათსა, აწცა სიკუდილსა მათსა
 თანა იყავნ ჩემი სიკუდილი. მოკუედინ სული ჩემი სულსა თანა მართალთასა
 და იყავნ გუამნი ჩუენნი სამარესა ერთსა, ვითარცა ესე ცხოვრებასა ქერი-
 ვობისა ჩემისასა იყო ჩუენდა ცხედარი ერთი. თევდოსი, არღარა მოიგსე-
 10 ნეა საშოჲ იგი მშობელისა შენისა და ჩემისაჲ და ძუძუნი იგი, რომელთა გან-
 გუზარდნეს შენ და მე? ყოვლად მეღვარო, რამასთვს ესოდენითა ერთთა გა-
 მიხუედ წყობად უძღურისა დედაკაცისათვს და ნინველთა ყრმათა მისითათვს?
 რად დამიგსენ სანთელნი ესე ჩემნი, # უშტულოვო?». ამით და ესე ვითართა და
 სხუათაცა მსგავსთა ამისთა სიტყუათა იცყოდა ნეგარი იგი თავინე. და ყოველი
 იგი სიმრავლქ ერისაჲ დუმნა და გოდებდეს, და ვითარცა ნაკადულთა ვადმოადი-
 15 ნებდეს ცრემლთა, და თევდოსიცა ტიროდავე შათ თანა.

ხოლო ნეგარმან თავინე ვითარცა იხილა ძქ თვისი ჰაყუარელი დავითი მო-
 კლუელი, მდებარქ, თუალნი მისნი მიმოდასტუანვიდეს და ეძებდა ძესა თვისსა ტი-
 რიჭანს, რამათამცა იხილა იგიცა მოკლული, და არა იყო იგი მუნ. და ჭირისა მის-
 გან და იწროებისა განკრთომილ იყო გული მისი და ვერ გულისხმა ყო თევდო-
 20 სი სიბრძქ იგი. მას ჟამსა სიტყუად იწყო თევდოსი და ჰრქუა დასა თვისსა თა-
 ვინეს: «# დაო ჩემო თავინე, ჩემდა მოიქეც და იხილე, რამეთუ ესერა წუერ-
 სა ზედა მთისასა ბნელმან დამფარა მე, ვითარცა ვეგთა შინა ღრმათა, ანუ მღუ-
 მესა შინა, უფსკრულთა, ჩემ ზედა იქცევის ბნელი წყუდიადი, ხოლო შენ ნა-
 თელი გამოვიბრწყინდა მიუწლომელი სათლისა მისგან წარუვალისა და ჭეშმა-
 25 რიტისა მისგან დაუსრულებელისა ნათლისა, ხოლო აწ ჩემ ზედა უწყალისა
 ამას და არა-ღირსსა წყალოზაჲ! და ნუ მომავებ: საქმეთა ჩემთაებრ, არამედ
 ევედრე შენ წმიდათა მოწამეთა, რამთა ყონ ჩემთვს წყალოზაჲ, რამთა არა-
 ღირსი ესე ვიქმნე ღირს ბეჭედსა მას ქრისტქს - მოწყალისა ღმრთისასა,
 რომელი იგი მოვიდა ცოდვილთათვს, მრწამს მე ჭეშმარიტი ღმერთი».

და ვითარცა მოეგო გონებასა თვისსა და იხილა, რამეთუ ღმრთისა მსხუერ-
 ჰლად შეიწირნეს შუენიერნი იგი საყუერთხნი, შვილნი მისნი, მუნქუესვე
 აღივსო სიხარულითა და მწრაფლ განიძუარცა¹ მწუხარებაჲ იგი ტკივილისაჲ
 შვილთა მისთაჲსა. და მასვე ჟამსა გლოვასა მისსა ეწია სიხარული და
 ამბობრს უყო მშასა თვისსა, და ჰრქუა ძმასა თვისსა: «იყავნ ღმერთი მიმტე-
 35 ვებელ შენდა და ნუ შეგიარაცხოს შენ უფალმან მოწყალემან სიკუდილი
 შვილთა ჩემთაჲ და დისწულთა შენთაჲ, ვითარცა იგი ოდესმე ჰავლეს
 დისწული მისი სტეფანე პირველი დიაკონი და პირველი მოწამქ». ევე-
 დრებოდა ღმერთსა, აღიხილნა ზეცად და აკურთხევედა უფალსა და ერი-

¹ ასეა ნუსხაში, მოხლოდნელი კი იყო: განიძარცუა.

ღებოდა ცრემლთა, რაათა არად შეჰრაცხის ნაკურცხალი ვინებისა მისისაჲ ჭ
საკურმეველი იგი მისი არა განფენილ იყოს სულნელებითა თვისითა». და იცუ-
და დედაკაცი იგი თავინე: «შენ უფალო, ყოვლით კერძოვე მოწყალეო, მამაო ობილ-
თათო და მსაჭულო ქურივთაო, რომელმან შვირენი ესე და მდაბალნი ყრმანი
ესე არაჲ უგულუბელს ჰყვენ და ზიარ ჰყვენ იგინი ნაწილსა წმიდათა მო- 5
წამეთასა შვილნი ესე ჩემნი, რომელთა იგი შენთვის მრავალი ტანჯვაჲ დაითმი-
ნეს და მოიღეს ზეცისა იგი გვრგვნი დაუჭნობელი და ცხორებაჲ იგი წარუ-
ვალი. ამათი ესე სიჩხოდასა წამებაჲ ღირს ყვენ, ესენი მათ თანა შუეძასა
და სიხარულსა შინა და მათ თანა განსუენებასა და მათ თანა გვრგვნსა, მათ თა-
ნა განკურნებასა ვნებულოთასა, ვითარცა იგინი, ეგრეთვე ესენი, და რაათა უწ- 10
ყოლი, თუ ხათრო გეყვენს, მოეც ქმასაცა ამას ჩემსა კურნებაჲ, რაათა ჰხედ-
ვიდეს». და მოიღო მიწაჲ იგი, რომელი შესუარულ იყო სისხლითა მით დავი-
თისითა, და სცხო თუილთა მისთა და მყის აღიხილნა თუალნი მისნი.

ესე ორი ხასწაული იქმნა წმიდისა და ვითის ზედა, ხოლო კუალადცა ჯერ
იჩინა კაცთ-მოყუარებან ღმერთმან, რაათა ყოველთა კაცთა გამოუცხადის სი- 15
მკნჷ მათი და აუწყოს, ვითარსეღ სათნო იყო ღმერთმან მსხუერპლი იგი წა-
მებისა მათისაჲ. მას ლამესა გამოუბრწყინდეს ნათელნი, ვითარცა მთიებნი, სუე-
ტის ხახედ ნათლისად, რომელთა თავი მისწუდებოდა ვიდრე ცადმდე, რა-
მელსა ყოველნი ერნი ქუეყანისანი ჰხედვიდეს და რომელთა უწყიდეს, აღი-
დებდეს ღმერთსა, და რომელნი შორს მყოფნი ჰხედვიდეს ნათელსა მას, და- 20
ჟჯვრდებოდა და გამოიძიებდეს ურთიერთას.

მაშინ ვითარცა ეუწა საქმჷ ესე წმიდასა მამასა ჩუენსა ნერსეს კათალიკოზსა
სომხეთისასა, რამეთუ თუთ ჰხედვიდა იგი იმხნით საკურველებასა და მბრწყინვა-
ლებასა მიუწოდებლსა ნათლისასა, რომელი იგი უფალმან აღიდნა ღირსნი მისნი, გუ-
ლისხმა ყო საქმე ესე სულისა მიერ წმიდისა და სრბით მიიწია დივრისდა. თანა 25
წარმოიყვანნა მღღელნი იოვანე და საქაჲ და გრიგოლ. ხოლო თევდოსი შეუვრ-
და ფერკთა ნერსე კათალიკოზისათა და აღუვარნა ყოველნი იგი შეცოდებანი,
რომელნი ქმნნა და მოიღო ქრისტსმიერი ბეჭელი. და ჰრწმენა ყოვლითა გული-
თა თვისითა უფალი ჩუენი იესუ ქრისტე და ყოველნი მოწამენი და წმიდანი მის-
ნი. ხოლო წმიდამან ნერსე თვისითა კელითა წარგრაგნნა გუამნი იგი წმიდათანი 30
თავინეს თანადგომითა დედისა მათისაჲთა და თევდოსისითა. და დაუსუენა ერ-
თი იგი ზედა მთასა და ერთი იგი დევრის ქუემო კერძო, დახავალით კევსა მას
ნაღუარევისასა. და თევდოსი წარავო საფასჷ და აღაშნა ეკლესიაჲ და ვითის
ზედა, და იპყრა და დაღვა საკსენებელი მათი. ხოლო მთავარმან მან დივრის-
მან მოახუნა ნაწილნი წმიდათა ძუალთა ტირიჭანისთანი და მანცა აღაშნა 35
ეკლესიაჲ საწამებელად მისა, რომელი იგი იქმნა საზღვართა მისთა შოჯრის
კენაკთა მათ. ხოლო ნეტარი თავინე წარვიდა კევთა მამორკანისათა, სოფელ-
სა, რომელსა ჰრქვან ტაძარანი, და მუნ შეისუენა. და საფლავნი მისნიცა
აღმოაცნებენ კურნებასა. ხოლო მთავარმან მან დივრისამან აღაშნა ეკლე-
სიაჲ შოჯრის კენაკთა მათ სადიდებელად მამისა და ძისა და წმიდისა სუ- 40

ღობა აწ და შარადის და უკუნითი უკუნისამდე, ამჟნ.¹

2

სათუხა ფებრვალსა: კბ:

წამებად ყრმათა წმიდათაჲ კიცხვთ ცხრათაჲ
 5 რომელი იყვნეს სულითა ძამნი ნათლისღებითა წმიდისა-
 ვან იგავისა, ხოლო შოგილ იყვნეს თავის თავისა ღე-
 ლისაგან თვისისა

ქმ აღიდუ არსენი, ამჟნ.

იყო სოფელი ერთი დიდი თავსა ზედა დიდისა მის მდინარისასა, რომელსა
 10 ჰრქვან მტყუარი, კევსა, რომელსა ჰრქვან კოლაჲ; და იყო უმრავლესი ერი
 სოფლისაჲ მის წარმართთა კერპთ-მსახური, და უმცროსი ერი ქრისტეანე,
 ღმრთის მსახური. და შეკრბიან ყრმანი ქრისტეანეთანი და წარმართთანი მღე-
 რად, ვითარცა არს ჩუენულება ყრმათაჲ, და იმღერდიან ღღჳ ყოველ. და ვამ-
 15 სიალ ლოცვად, ვითარცა არს წესი ქრისტეანეთაჲ. ხოლო ყრმანი წარმართ-
 თანი რიცხვთ ცხრანი მიუდგიან უკუნა, რამეთუ შესულებულ იყვნეს ყრმათა
 მათ ქრისტეანეთადა და უყუარდა მათ რჩული ქრისტეანობისაჲ. და ვითარცა
 მიიწინიან კართა ეკლესიისა, არა შეუტევნიან ქრისტეანეთა ეკლესიად, არამედ
 20 ესრჳთ ჰრქვან მათ, ვითარმედ «თქუენ შვილნი ხართ შეკერპეთანი და არა ჰვრ
 არს შემოსლვაჲ თქუენი სახლსა ღმრთისასა». და იგინი წარვიდიან გულკლებულ-
 ნი და სირცხვლენი, და მრავალ გზის ყვიან ესრჳთ ყრმათა მათ.

და შემდგომად ამისა მივიდეს ყრმანი იგი წარმართთანი ეკლესიასა ქრის-
 ტეანეთასა და ენება შესლვაჲ მათ თანა მძლავრობით. მაშინ ჰრქუეს ქრის-
 ტეანეთა: «უკუეთუ გნებავს შემოსლვად ჩუენ თანა ეკლესიად, ვრწმენინ უფა-
 25 ლი ჩუენი იესუ ქრისტჳ. და ნათელ იღეთ სახელისა მიმართ მისისა, და ეწია-
 რენით. საიდუმლოთა მისთა და შეგუეერთენით ქრისტეანეთა». ხოლო მათ მუნ-
 ქუესვე სიხარულით შეიწყნარეს სწავლაჲ იგი ქრისტეანეთაჲ და აღუთქუეს ესე
 ყოფად.

ხოლო იგინი მწრავლ წარვიდეს მღდელისა მის, რომელი იყო ხუცესი სო-
 30 ფლისაჲ მის, კაცი წმიდაჲ ღირსი და ჰატიოსანი, და აუწყეს საქმჳ ყრმათაჲ
 მათ. ხოლო მან მოიკსენა სიფყუაჲ იგი სახარებისაჲ, რომელი თქუა უფალ-
 მან ჩუენმან იესუ ქრისტემან: «რომელმან არა დაუტევას მამაჲ თვისი და დე-

¹ ქართულ იადგარებში ზოგან დაცულია ამ წმიდანებისადმი მიძღვნილი საგალობ-
 ლებიც, ნ. შენიშვნები - ს.

29 იგინი] იგი - ნუსხაშია ცა და მარის გამოცემაშიაც (T.P., V, გვ. 57).

დაჲ თჳსი, დანი და ძმანი, ცოლი და შვილნი, და არა აღიღოს ჭუარი თჳსი და შე-
მომიდგეს მე, იგი არა არს ჩემდა ღირს*.

მაშინ წარვიდა მღრღელი იგი თავსა ზედა მდინარისა მის დიდისასა და მის
თანა სიმრავლჳ ქრისტეანეთაჲ და იყვნეს ყრმანიცა იგი წარმართთანი მათ თა-
ნა. იყო ჟამი ზამთრისაჲ და ღამჳ ნეფხვისაჲ, რამეთუ დღისი ვერ იკადრებ-
და ნათლისცემასა მათსა მიშისავან წარმართთაჲსა, და უფალმანცა ჩუენმან
იესუ ქრისტემან ღამჳ ნათელ იღო იორდანესა მდინარესა იოჳანშესგან. მაშინ
მოხცემდა წყალი იგი მკსინვარებასა სიცივისასა, და ვითარცა მთაჰკდეს ყრმანი
იგი მდინარესა მას და ნათელ სცა ხუცესმან მან სახელითა მამისაჲთა და ძისაჲ-
თა და სულისა წმიდისაჲთა, და იტყოდა ჟამობასა აბას: «სული წმიდაჲ ვარდა-
მოკდა ვითარცა ცრელი ზედა იორდანესა, რაჟამს ქრისტჳ ნათელს იღებდა, ან-
ველოზნი თანა უდგეს, ამას გალობასა იტყოდეს - აღუ, აღუ». მაშინ მოხცა წყალ-
მან მან ფრიალი სიტყოჲ ვითარცა აბანიმან, და ბრძანებითა ღმრთისაჲთა სამო-
სელნი სპეტაკნი მოიხუნეს ანველოზთა ზეცით და შეჭმოსნეს ყრმათა მათ ახელ ნა-
თელღებულთა უხილავად კაცთაგან. და ყრმანი იგი ქრისტეანენი ეჭმნეს მათ
ნათლის მამა; და არღარა შიამცციეს ყრმათა მათ ნათელღებულთა მშობელთა მათ-
თა თანა, არამედ დაადგრეს ქრისტეანეთა თანა და იყოფოდეს მათ თანა.

და შემდგომად რაკდენთამე ჟამსა აგრძნეს მშობელთა მათთა საქმჳ ესე ღ-
ვამოიტაცნეს ყრმანი იგი მძლავრობით: სახლებისავან ქრისტეანეთაჲსა დიდითა შე-
ურაცხებითა და რისხვითა, ვულის წყრომითა და ვინებითა, და მოიყვანნეს სახლად
თჳსა და ჰბძარნეს თავნი მათნი და დაალებნეს კორცნი მათნი ფიცხლითა შით ცე-
მითა. ხოლო მათ ესთენ ოდენ მიუგეს და ჰრქუეს მშობელთა მათთა: «ჩუენ ქრის-
ტეანენი ვართ და არა ჯერ არს ვითარმცა ეჭამეთ და ვსუთ ნაგები კერპთაჲ».
და დაყვეს ყრმათა მათ შჳდი დღჳ უჭმელად და უსუმელად, და არაჲსა გემოჲ-
იხილეს, არამედ იზარდებოდეს სულისა მიერ წმიდისა, რომელიცა ნათლისღებასა შე-
იღოსეს. მაშინ უთქუმიდეს მშობლნი მათნი ყოველსა კეთილსა და სამოსელსა
ჰრელსა აითო ფერსა. ხოლო მათ იგივე სიტყუაჲ თქვან, ვითარმედ «ჩუენ ქრის-
ტეანენი ვართ და არაჲსა გვგმს თქუენგან, არამედ განგვტევენით და წარკი-
დეთ ქრისტეანეთა თანა». და ვითარ ვერ შეუძლეს მტკიცჳ იგი სარწმუნოებაჲ
მათი (შერყევადა). მივიდეს მთავრისა წინამე მის ჟამისასა, რამეთუ იყო იგიცა
წარმართი, და აუწყეს ყოველი იგი ყოფილი და საქმჳ ყრმათაჲ მათ. ხოლო მთა-
ვარმან მან ჰრქუა მათ: «შვილნი თქუენნი არიან, კელმწიფებაჲ გაქუეს, უყავთ
რაჲცა ვნებავს». ხოლო მათ ჰრქუეს: «ბრძანე და მოვედ ჩუენ თანა, და ქვითა
განვტყვნეთ ივინი, რაჲთა არა სხუანი აჰბადდენ და ქრისტეანე იქმნენ». და
ხუცესსა მას ზედა არა მცირელი ჭიჭი შიამციეს, რამეთუ იავარ ყვეს ყოველი
ნაყოფი მისი, და განიყვეს მონაგები მისი. და დასდგეს თავსა მისსა წყლუ-
ღებაჲ უიფხელი კრანტით და მთაჲსა კლეს და განჯადეს სამკვარცხელით

* ლუკა 14, 26-27.

** მტკ. მათე 3, 16; მკ. 1, 10; ლუკა 3, 22; იოანე 1, 32.

7 იორდანესა; იოვანესგან. 8 და ვითარცა ქვიარადცა (მარის გამოც). 9 მინ ანს. (მა-

თვსით.

მაშინ განაჩინეს ღმრთი ღმრთისა და წმიდათა მათ მოწამეთა და გამოვიდა მთავარი იგი და მის თანა სიმრავლად ერისა და ურცხვ, და მოვიდეს თავსა მას ზედა წყარო-ახსასა, სადა იგი ნათელ ეღო წმიდათა მათ ყრმათა. და თხარეს კნარცჳ ფრიალ ღრმაჲ, და მოიყვანნეს მშობელთა მათთა წმიდანი იგი ყრმანი და შთაყარნეს კნარცჳსა მას შინა. ხოლო იგინი იყვნეს რომელიმე ცხრისა წლისა და რომელიმე შვილისა წლისა, გინა უფრო, გინა უმცრო. სხუაჲ არარაჲ იცოდეს რამეცა თქუეს, ამას აღენ იცოდეს: «ჩუენ ქრისტეანენი ვართ და მისთვისა მოვსწყადებით და მოვკუდებით, რომლისა მიმართ ნათელ ვილეთ». მაშინ უღმრთოთა მათ მშობელთა მათთა განუხეთქნეს თავნი მათნი და განტყვნეს იგინი. გუელთა და იქედნეთა, ახპიტთა და მკეცთა იციან წყალობაჲ შვილთაჲ, ხოლო ამით უმჯუროთა არა ყვეს წყალობაჲ შვილთა მათთაჲს. და სიმრავლემან ერისამან დაჰკრიბეს ქვაჲ, კიდრემლის ალაჳსეს კნარცჳ იგი და დაფარნეს ქვითა წმიდანი იგი გუამნი მათნი, და მიწაჲ იგი აღმო-
 15 თხრილი, მიასხეს ზედა კერძო მათსა, და ექმნა მათ აღგილი იგი სამარხო და სამარტვლო წმიდათა მათ ნაწილთა მათთა. მაშინ აღესრულა სიტყუაჲ იგი სახარებოსაჲ: «მისცეს ძმამან ძმაჲ სიუფლიჲ და მამამან შვილი. და აღღვენ მამა-ღმრთანი შვილთა მათთა ზედა და მოჰკლვიდენ მათ».

და სრულ იქმნა წამებაჲ მათი, და შეირაცხნეს იგინი პირველთა მათ მოწამეთა თანა, და მათ თანა იხარებენ სასუფეველსა ცათასა გვრგვინოსანი წინაშე უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესსა, რომელსა შუენის დიდებაჲ და პატრივი და თავყუანის-ცემაჲ თანა მამით და სულით წმიდითურთ. აჴ და მარადის და უკუნიითი უკუნისამდე, ამენ.

* შარ. მათე 10, 24; მკ. 13, 12.

რის გამოც. 15 ექმნეს (მარის გამოც.). 16 მათთა] მათ (მარის გამოც.). 22 ესთენ
 აღენ] ესთღენ (მარის გამოც.). 24 არაჲსა ახს. (მარის გამოც.); გემოჲ + არა (მარის გამოც.)
 25 ნათელისღებასა (ნუსხაშია). 28 განგვტევნიო (მარის გამოც.).

7 შვილისაჲ (ნუსხაშია). 8 სხუაჲ] სხუაჲმცა (მარის გამოც.).

Ե (ՅՅ. 21, ՁԵ.)

Ես Աստուծոյ անուարարական ի հոռմոյ, ցանկացայ վարուց և վկայութեան երանելեացն, արքոց Ոսկեանցն և Առօրեանցն գիրակ լինել, որ ի ձեռն մեծին Կոստանդնուսոսի յայտնեցան. և Աստուած արժանի արար պիս ի մարտն գրասեղ պկարս նոցա: Եւ գրեցի ուղիղ ըստ կարգի վկայութեան, եղեալ զժամանակ երանելեացն և զժամանակ մեծին Կոստանդնուսոսի, որ հրամայեցաւ նմա ի հրեշքակէն և վասն բժշկութեան հողոյն որ ի դեղ ամենայն ցաւոց ըստ թոյ աւուրց. և թէ որպէս այժմ ծածկեալ կան և ի ժամանակս յերին յայտնեցին և փառաւորեսցին ի հրեշքակաց և ի մարդկանէ: որ և բարեխօս իսկ են վասն փոստոյց և յիշողաց անուանց ի բեանց:

19

ՈՅԼ ԵՄ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՅԱՅԼ ՊԱՏՄԱԳՐԱՅ

Այս սուրբ Ոսկեանքս դեպքանք էին ի հոռմոց առ Սանսարոսկ սաքայն Հայոց. և մինչդեռ գային, հանդիպեցան ի ճանապարհին առաքելոյն թաղէսի. և իսկպիսեալ ի վերայ նորա հարցանէին, թէ « Ե՛կ նարդ ես, ուսրի՞ գաս կամ յո՞ երթաս»: Եւ նա աւել. « Ես ծառայ Աստուծոյ եմ և առաքեալ Յիսուսի նապօրացայն, որ էջ ի հօրէ յԱստուծոյ ապարել զմարդիկ ի սպանայէ. և առաքեալ պիս և զնկերսն իմ քարոզել ազգաց հեթանոսաց զփրկութիւն նորա. և եր մեզ իշխանութիւն հաւատել զդէս և փարապել զամենայն ցաւս ի մարդկանէ և առնել զօրութիւնս մեծամեծս յանուն նորա»:

15

Եւ մինչ նա զայս աւել ընդ նոսա, ահա երևեցաւ եղն մի վայրի, որ գնայր յընթացս զառ ի վեր լերինն: Ասե՛ն ցնա դեսպանքն. թէ « Ծշմարիտ են բանդ թի և կամիս պի հաւատարացուք քարոզութեան քում, ասա՛ն եղինն, զի դադարեսցէ անդ, զի հարեալ կայցուք զնա և կերիցուք»: Ասէ սուրբ առաքեալն. « Ասացից և ծօր առ ձեզ գայցէ և ապա հարէք զնա»: Եւ ձայն բարձեալ սուրբ առաքեալն ասաց եղինն. « Հրամանաւ նրարչին թո զարծիր և եկ առ մեզ»: Եւ նոյնժամայն դարձաւ. եղէրուն և եկի եկաց մերձ առ զօրականն: Եւ նորա կապան զնա և զնին. և զգիշերն զայն անդէն կեցեալ հաշեցին զնա և խորովեցին և կերան և յագեցան մերձ գողով և սուրբ առաքեալն: Եւ ասաց, թէ « Զոսկերսն մի ցուէք, այլ զամենայն առ իս բերէք»: Եւ նորա այնպէս արարին: Բայց մի ոճն ի պիտուորացն փորձի ոսկր մի պատեաց առ ինքն գաղղի յոսկերաց եղինն: Երև զամենայն ոսկերսն կուրտեցին առաջի սուրբ առաքեալոյն, նա՛ն ձգեաց զմորթն ի վերայ ոսկերացն. և յարուցեալ եկաց յաղթն առ Աստուած, և անուամբն քրիստոսի յարոյց զեղն կենդանի. և

20

25

30

2 ի վկայութեան և վարուց շ. 3 մեծի շ. 5 ուղիղ շ կարգաւ շ. 6-7 ի ձեռն հրեշքակին որ երևեցաւ նմա շ. 7 հողոյն շ հոգւոյն շ; որ սեռ շ; ըստ թոյ աւուրց սեռ շ. 9 փոստոյցս և յիշողացս շ. 10 ի բեանց + սար և յապարկ առ պատկերն սրբոց ի բոց քրիստոս Աստուած մեր շ. 11 ևս սեռ շ. 12 ի հոռմոց շ; Սանսարոսկ Պ. 13 ի ճանապարհին սեռ Պ. 14 հարցանէին սեռ Պ; ուսրի՞ գաս սեռ Պ. 15 Աստուծոյ Պ. 16 զմարդիք Պ. 17 նորա շ նոցա Պ. 19 զօրութիւն շ. 21 գաս ի վայր շ. 22 քում շ թո շ. 27 և կերան շ կերան Պ. 28 յագեցան սեռ շ; և ասաց շ որոց ասաց շ. 30 ոսկերաց շ; ոսկրսն շ. 31 առ + պեր շ.

եր նմա հրաման երթալ ի րեղի իւր առ ընկերսն իւր: Եւ եղև երթայր և կաղայր: Յայն-
 Ժամ՝ սպ առաքեալն. «Տեսէք եղբարք, ոսկր մի պակաս է յոսկերաց նորա»: Եւ ապա
 գնուորն եր գոսկրն ի Թաղէոս և ասաց. «Փորձեցի զբանս քո, թէ զինչ արուսցես»: Յայնժամ
 կոչեաց սուրբ առաքեալն գեղն և եր գոսկրն ի րեղի իւր. և ապա կապա-
 րեալ առողջացաւ եղն և վազեալ գնայր (հ) վերայ լերինն: Իբրև գայն րեսին զորա-
 կանքն զգլանչելիսն, հաւարացին ի Քրիստոս և մկրտեցան յանուն նորա. և աշակեր-
 րացան սուրբ առաքելոյն թողեալ զգործ դեսպանութեանն, և այլ ոչ գնացին առ
 րեսանն իւրեանց:

Եւ էին ոգիք: Եւ որոյ անուն գլխաւորին հօբևսի կոչիւր, որ է հայերէն Ոսկի: Չնա-
 սուրբն Թաղէոս քահանայ ձեռնադրեաց, որ շրջէին ընդ նմա. և յեր կապարման սուրբ
 առաքելոյն գնացին ի դուռն արքունի և քարոզեցին զՔրիստոս Թագուհոյն Սաթենայ
 և որդւոց նորա, որք ոչ հաւարացին: Բայց արք ոմանք երեւելիք, ոգիք ի: հաւարացին
 ի Քրիստոս. և գնացեալ զհեր նորա մկրտեցան և կրօնաւորեցան ի Սուկաւ լերինն
 ամս: ԽԴ: և յետոյ սրով կապարեցան: ԺԵ: ոգին ընդ Սուրբասին: Բայց երկուք ոմանք
 փակուցեալ թաքեան ի խորշս լերինն յովկերաց սրբոյն Սուրբասի: Եւ յետոյ եկեալ զմար-
 մինս նոցա ոչ գտին, զի Աստուած ծածկեաց ի նոցանէ և յայրենաց կոստանդիանոսի
 մեծին յիւրում ծամանակին ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Ե (ՅՅ. 21 ՅԴԵ.)

Եւ երանելեացս այսպէս նահարակեալ, սրբոց Ոսկեանցն և Սուկաւայ սրբոցն և
 որք ի վաղաշակերտ ճգնութեամբ վկայեցին, և րեղիք կապարման նոցա բազում
 շնորհս բժշկութեան ցուցին, որ ի վաղարշակերտ, թինևաւոր սողնոցն ունի բժշկութիւն
 հող բժշկութեան նոցա յոր մերձեցի՝ մանաւանդ պահպանութիւն. որք հաւարով
 ունին յինքեանս ի գաղտնի խայծանմանց թինևաւորաց աղաւթիք և բարեխաւ-
 սութեամբ սրբոցն այնոցիկ ի փառս Աստուծոյ և ի յայրենութիւն նոցին ճգնու-
 թեանց, որք ի ծածուկս հաճոյացան Աստուծոյ. և բազմութեան վկայեցն, որք ի
 Սուկաւ: նոցա ո՞յք էին և ուսարիք, և յորմէ դիմեալք, և որպիսի վարուք և ճգնու-
 թեամբ ի լերինն, որպէս զբաւշս վայրենիս ի հրամանէ Աստուծոյ խորաւճարակ
 լեալ և սրով վկայեալ, որպէս ուսուցանէ նոցին պարմութիւնն:

Եւ ուր սուրբ արիւն նոցա հեղաւ, հող երկրին և աղբիւր բժշկութեան աղաւ-
 թիւք նոցա բռնեալ հաւարացելոց հոշակաւոր և ականաւոր ցուցանէ զնոցա նա-

1 ի րեղի իւր] ի րեղին Z. 2 նորա] եղինն Z. 3 ասաց + թէ Z, քո abs. Z. 4 սուրբ առաքեալն abs.
 Z; գոսկրն] գոսկր նորա Z. 5 ի լեանն ի վերայ Z; գայն abs. Q. 7 դեսպանութիւն Z; գնացին] դար-
 ձան Z. 8 իւրեանց + և ի րեղիս Յ. 9 Ե:]: իւն: Z; խաւսի Z; հայերէն abs. Q. 12 նորա] նոցա Z.
 19 երանելեացն F; նահարակեալ N. 20 վկայեցին] կապարեցան F; կապարման abs. F. 21 բժշկու-
 թեան F. 24 ի փառսաստուծոյն F. 25 Քրիստոսի Աստուծոյ F; բազմութիւնք F; վկայեցն] սրբոցն F;
 որք] որ F. 26 նոցա] սոցա; և ուսարիք abs. N. 27 բաւշս N. 28 վկայեալք F; լեալք F; ուսուցա-
 նէ] ցուցանէ F; նոցա F. 29 և ուր հեղաւ արիւն նոցա F; բժշկութեան] որ F. 30 բռնեալ + ի

հարակութիւնն մինչև ցայսար ժամանակի: Եւ աշակերտք մերոյ առաքելոյն Քաղէ-
 ոսի՝ սուրբն Ոսկի և նորին ընկերքն, որոց մեծաստեղծն իրեանց յակունս Եփրատայ,
 ի խառնուրդ ձորոյն, ի գաւառն որ կոչի Ծաղկոյն. ի սոցանէ լուսաւորեալք բանին
 կենաց և մկրտեալ սուրբքն այնոցիկ, և զնոցա հանդէս յանձնես կրեցան մինչև ցար
 կարարման իրեանց. և փոխեալ յաշխարհէս որով վասն անուանն րեանն, որ
 5 փառաւորէ զփառաւորիչս իր վասն անուանն րեանն, յամենայն ժամ և յամե-
 նայն րեղիս, ուր կարգան զանուն րեանն: Ի րեղևոջէ բնակութեան և կարար-
 ման սոցա շինեցին վկայարան յանուն սրբոցն, յոր ևս առաւել բժշկութիւն
 շնորհէր եկելոցն ի համբաւ նախկի նահարակութեան նոցա. ի փառս անու-
 անն Քրիստոսի. և յանուն գլխաւորին կոչեցաւ Ոսկեանց անժոռաց կինել
 10 յամենայն ազգս. յաղապս որոյ և սուրբն Գրիգոր բնակէր ի րեղևոջն և զինքն
 ծածկէր ի մարդկանէ, զի անգրադապէս ընդ Ասորւոյ խաւսակցի: Որում ի
 խնդիր եղեալ երանելի Թագաւորն Տրդատ մեծաւ ցանկութեամբ, և եկեալ գրա-
 նէ ի րեղևոջ սուրբ Ոսկեանցն, վասն որոյ րեղեկացեալ վասն երանելեացն վարուցն
 և ճգնութեանցն, և ուսեալ ի նոցանէ մեծապէս գոհանայր և փառաւորէր զԱս-
 15 րուած, որ րայ երկայնմութիւն և համբերութիւն սրբոց իւրոց յամենայն նե-
 դութիւնն: Եւ մեծաբէր զրեղիսն յանուն սրբոցն և յանուն սրբոյն Գրիգորի շի-
 նեալ եկեղեցի մեծապայծառ և վայելուչ, ամենայնի զարգարեալ պաշտամտիւք
 որ զփառաբանութիւն Ասորւոյ ընծայէին հանապազ ի րուէ և ի գիշերի կրա-
 նաւորական վարուք զնոյն հանդէս բերելով յինքեանս: Եւ զրան վկայիցն
 20 առանդեալ ի հոռի յերկրորդ կիրակէին. մեծապէս հանդիսի ի փառս ամե-
 նասուրբ երրորդութեանն հաւր և Որդւոյ, հոգւոյն արքայ այժմ և միշտ և
 յաւիրեանս յաւիրելից, ամէն:

բժշկութեան F; քնուս F.

2 և ընկերքն նորին F. 3 ձորոյ F; ի նոցանէ F; լուսաւորեցան F. 4 ս սուրբքն այնոցիկ
 և մկրտեցան F; զնոցա] զնոյն F; ի յանձնես F; կրեցին F; մինչև ցար] յաւոր F. 5 փոխե-
 լով F; յաշխարհէ F; րեանն + որպէս և նոքա վասն նոցա և վասն հասարակաց աշխարհին F. 6
 վանն անուանն րեանն յամենայն ժամ և abs. F. 7 ուր և լար F; րեանն + և F; ի րեղևոջ F. 8 շինեցան
 F; վկայարան + եկելոցի F; յոր] որ F; բժշկութիւնս F. 9 շնորհէր] ընձերէր F; ի համբաւ նախկի] հոշակ
 F; ի փառաւորութիւն F. 10 կոչեցաւ + րեղի նոցա մարտիրոսաց վանք F; Ոսկեանց abs. F; կինել]
 ունելով զանուն F. 11 որոյ] սրբոց F; ազգս + որք սրբեցին գրէին և սրբեցան ի րեանն և F; և] սի-
 ոէր երանելի այն Ասորւոյ F; բնակէր ի րեղևոջն] զրեղին վայն և միանայր ի րեղևոջն բնա-
 կութեան նոցա F; և և ծածկէր զինքն F. 12 անգրադապէս ... խաւսակցի] աւրհնեացէ զԱսորու-
 անք F. 13 և եկեալ գրանէ] գրանէր F. 14 սրբոց F; րեղեկացեալ] րեղեկանայր ի նմանէ F; վարուց
 F. 15 մեծապէս] սրու գութեամբ F; գոհանայր և փառաւորէր զԱսորւած] և աւրհներ զԱսորւած ի
 վերայ այս ամենայնի F. 16 երկայնմութիւն + փարակուելոց և ճգնաւորաց F; սրբոց ... յամենայն] ամե-
 նայն F; նեդութեանց + յաղապս որ առ Ասորւածսէրն է և յոյս F. 17 զրեղին F; սրբոց] սուրբ-
 արանցն պնոցիկ ի նոյն րեղևոջ երանելեացն F; յանունս F; շինեցաւ F. 18 վայելուչ + և F; ամենեկոր
 F. 19 փառաբանութիւնս F + առաւին F; ընծայէին հանապազ abs. F. 20 վարուք ... յինքեանս] հանդի-
 սիք և կարգաւ F; վկայութեան F + նոցա F. 21 մեծաւ F; հանդիսի] պարոս ժողովրդաց կարարն ըսր
 իւրարանշիր հայցուածոց ընդունին զպարգևս յարարչէն ամենեցուն բարեխաւութեամբ սուրբ
 և յաղթող նահարակայն F. 23 յաւիրելից abs. F.

I. 5 ԾՈՅՑՆԵՐԻՆ ԵՅՆԵՅ ԾՈՅՑՈՂՆՆԵՐԻՆ
d (ՅՅ. 71 ԾԳԵ.)

Բայց ի հեռանալ մեծին ներսէսի ի Յոյնս, Թագաւորն արար նոր շարիս. արեւեալ հովիտ մի վայելուչ և եր շինել քաղաք Աշակունս յանուն իւր կոչեցեալ. և պարտեալ եր ընդ աշխարհն և սալ. «Եթէ ոք ունէք պարսիցի ինչ, կամ գուրուք կին յափշտակիցէ, կամ գծաւայ, կամ զգանձս, կամ զինչ և հաճոյ լծուեսցի ումէք, և առեալ անդ անկանիցի, դար և իրաւունք յարքունուսք մի լիցի»: Եւ եր շինել կամուրջ յանպարտքաճ արեղուջ և լոյնպէս առնել: Եւ լցաւ քաղաքն անիրաւութեան, զի ժողովեցան անդ աւապակք և գերիտոջք և սպանոջք. և քային շահս բազումս արքային Արշակայ:

Իբրև լուա սուրբն ներսէս, եմուք սա Թագաւորն լի արբմութեամբ. և քաղաքիս ներ գնաւ ասելով. «Վայ որ շինէ պրտն իւր և ոչ իրաւամբք: Արդ քուր հրաման քակել գնա և ցրուեսցին յիրաքանշիւր արեղիս. և ես շինեցից քեզ քաղաք, որ քայլէ և թնպարիկ շահ քեզ»: Իսկ Թագաւորն ծաղր արարեալ պրմնս նորա, ոչ լուա նմա: Ասէ ցնա սուրբն ներսէս. «Փոխանակ զի ոչ լուար (+գու Ծ) ինձ, մի լուրցէ քեզ Աստուած յաւուր նեղութեան քո»: Եւ արար ցնա շարաշար. և ել արքայքս ի արեղի մի անապար, և կայցեալ յաղաւթն, մարտեաց Ասիուած զանիրաւ քաղաքն ի հարուստս. զի ելանէր կեղ ժանգագոյն ի մարդ (ի մարդն Ծ) և յանապուն, և ի նմին աւուր սարակէին. և անդէն ութևարան հազար երդանմարդ լինէր. և ծածկէր զամենեսեան սա ռասարակ: Յեր այտորիկ հեռանայր սուրբն ներսէս ի քաղաքն յԱռհայ:

e (ՅՅ. 76 ԾԳԵ.)

Եւ իբրև լուա մեծն ներսէս զմահն Արշակայ, գնաց սա Թագաւորն Թէոդոս. և Թագաւորեցոց զՊապ ի արեղի հարս իւրոց. և զԱռշեղ քաղաք: Մասնիկրնեան զարաւար հայոց: Եւ առեալ զաւր ի Թագաւորէն Թէոդոսէ եկն ի հայք: Յայնժամ զային կուտէին ամենայն ցրուեալքն հայոց սա սուրբն ներսէս և սա Թագաւորն և զարաւարն. և լինէր ուրախութիւն (ուրախութիւնն Գ) մեծ յաւուրն յայնմիկ: Իսկ Հայրոհ արքայն Պարսից լուեալ զայն ամենայն, բանայր զդրոնս Աշակունաց. և հանէր զզարս հոնաց և Մազքիմաց, և Ագուգաց, և Լիփնաց, և Թաւաւապարաց, և Խեճմարանաց, և Գուգորէից, և Իճմահայ (Իճմաշաց Ծ), և Գուայ, և Գուարաց և Մազուգաց, Ուզաց և Տուճաց, և Գուարաց, և Ըլկաց, և Արբաց և այլ իրաճիճաղանձ զարաց (զարացն Գ) անթիւ և այլ անբնակ զարաց լեռնակամուց և Գուրդէից: Եկեալ միտքան լցին զգաշտակն Արքայարականի և քարածեցան յաշխարհն հայոց: Եւ սալ Թագաւորն հոնաց ընդ Հայրոհ, եթէ «Մեղ-

* ԾԳԵ. Պարմութիւն սրբոյն ներսէսի Պարթևի հայոց հայրապետի (ԱՌՓԵՐԵ Հայկականք» Վ), ՅՅ. ՅՅ. 62, 24-64, 12; 65, 10 66, 3.

(abs. 1) Մուշեղայ եւ Ելանեմ տխոյեան և դու Արեայ գնդովդ ճակագրեան ընդ հո-
 առոնց գտին»: Իբրև լուսա Մանուէլ եղբայր Մուշեղայ քաջի, աւէ եթէ «Գիրկս ար-
 կեր պատգում՝ փշովք, թէ ժողովես՝ Մանուկ ես»: Եւ ճանուցանէր զխորհուրդս թագա-
 ւորին (Թագաւորացն 9) և աւէ Մուշեղ. «Վարան եմ յաղաւթս ներսէսի, զի նկուն
 լիցի զարութիւն գոցա»: Եւ պատուէր եր Հապուէ՝ զարքնց (զարքացն 9) իւրոց, զի 5
 զգաւրսն (զաւրսն 9) Յունաց ձերբակալ արասցեն և րարցեն յիւրեանց աշխարհն
 ի գործ ապարանից և բերդից. իսկ զգաւրսն Հայոց յանինայ կորորեսալիք զի մի
 աշխարս արասցեն զՍեղ պարերազմաւ:

Եւ ժողովեցան զարքն Հայոց և Յունաց ի դաշտ Նպար: Իսկ Մուշեղ հանդես
 առնէր զաւրացն Հայոց՝ քառասուն հազար, և բերէր զզգուս պարերազմին առ
 սուրբն ներսէս, զի նա պզտուցանէ նմա: Նոյնպէս և ամենույն զարքն բերէին
 զսկիւն առաջի նորա, և նա պեանսագրէր և հրամայեայ Ելանել ի պատերազմ: Իսկ
 Մուշեղ առեալ զդասարաակ սրբոյն ներսէսի կապէր ի գելարդն իւր, և յառաջ
 խաղացին ի գործ պարերազմին:³

Բ. (ՅՅ. 76 ՅԳ.)

95

Բարձեալ զձեռս իւր յերկինս, աւէ. «Տէր Աստուած զարութեանց, նայեալ յաղա-
 ջանս մեր վասն փառաւորեալ անուանդ քո սրբոյ. թէպէտ և իցէ անարկխութիւն յաշ-
 խարհիս Հայոց, դու կարող ես խրապել յիւրաքանչիւր տեղիս: Արդ՝ պէր բարերար յայսմ
 անուր մի դարձուցաներ (դարձուցանես 9) զերեսս քո ի մէջ, այլ ինայնս ի ժողովուրդ-
 քո զոր զնեցեր պատուական սրեամբդ քո սրբոյ (abs. 9): Բարձիր պէր ի բարկութե- 20
 ւէ քումմէ և փրկեալ զՍեղ յարմանահաս նեղչաց մերոց բարեխաւսութեամբ սրբոյն
 Թաղէոսի առաքելոյ վիճակողի սորա. և ինդորուանովք (ինդորուանալք 9) նախնոյս
 (abs. 1) իմոյ (իմովք 1) սրբոյն Գրիգորի: Զի թէպէտ և բազում անգամ մեղանշեմք,
 դու ես Աստուած մեր. զայլ ոք ոչ զփրկեմք բայց ի քէն սուրբ երրորդութիւն. ողորմու-
 թեամբ քո խրապեան զՍեղ, և անարքինայ մի մարտեր: Զսրբութիւնս քո կործա- 25
 նեցին. և գնաւարացեալս ի քեզ անարգեցին. ահա մեծարանն հեթանոսք. ո՛ր է-
 Աստուած նոցա. այլ դու ամենակարող և նախանձուր պէր, լուր և ողորմեալ: Բարձ
 գուր նոցա յիկեանս և զաղեղունս նոցա խորպակեալ: Լէր բազուկ և կարողութիւն
 քո հաւաքացեալ ժողովրդեանս. հան զսուր աներևոյթ ի պատենից քոց և սարակեան
 զնոցա: Արա շինութիւն աշխարհիս Հայոց. յայտնեալ զզարութիւն Աստուածութեանդ 30
 քո: Արի՛ պէր, ազնուն մեզ և փրկեալ զՍեղ վասն անուանդ քո սրբոյ, զի վասն
 քո մեռանիմք զար հանապաղ. համարեցաք որպէս զոչխար ի գնունս: Զսրբիր,
 ընդէր ննջես պէր. արի՛ և մի մերժեր զՍեղ իսպառ. զՍէ՛ դարձուցանես զերեսս քո
 ի մէջ: Աստուած, լուր աղաթից իմոց. ունկն դիր բանից բերանոյ իմոյ: Աստու- 35
 ած, յանուն քում կեցո՛ զիս, և ի զարութեան քում իրաւ արա՛ ինձ: Աստուած, յա-

3 ՅԳ. 6. Պարմութիւն սրբոյն ներսէսի Պարմիտ Հայոց հայրապետի (Եմեմեթը Հայկականը
 71), ՅՅ. 33. 68, 9-22; 70, 18-72, 1; 72, 28-73, 11.
 յճ. Գ. ԸՁ ԵՁԵ. ԸՁ ԵՁԳ. ԵՁ ԵՁԳԳ ԵՁԵՁ

րեան ի վերայ իմ և ոչ համարեցան զքեզ Աստուած առաջի իրեանց: Ահա Աստու-
 ան ազնական իմ և տէր ընդունող հոգոյ իմոյ. Թագաւորեսէ տէր յաւիտեան:
 Աստուած, զի Սիոնս ապտ թինչև յազ աբրահեան անն իմ տէր, արհնեցից
 5 զտէր ի կեանս իմ: Մի յուսաք յեշխանս՝ յորդիս մարդկան, զի ոչ գոյ (abs. D) փրկու-
 թիւն ի նոսա. երանի ում տէր. Աստուած Յակովբայ ազնական է՝ նմա»:

Չայն և որ սոցին նման ի ճայն արկեալ զանազան եղանակաւք ի գոյթ ածեր
 զբարեգութն Աստուած: Իսկ զարացն ընդ միմեանս խառնեալ և քաջ ընդ քաջս
 ելանէին. և իբրև պճայնս ուսանց դարբնաց և զճայթին մայրեորաց՝ լսելի լի-
 նէր. և ի սաստկանալ պարտեալսին ի վախուսք դառնային զարքն Պարսից: Իսկ
 10 գունդն Հայոց իբրև համբառնայր սուրբն ներսէս զճեսս իր ցիր և ցան ելանէին.
 առաջի նոցա զարն (զարք Գ) Պարսից (abs. Գ) անարիւնացն. և անդին զարքն
 Հայոց զկնի փախստէին, լեալ սպառէին զնոսա:

Իսկ Հապուհ արքայ (+ Պարսից Գ) իջեալ յերիվարէն ի դարաւոր ուրեք մթեալ
 ապրէր: Իսկ մուշեղ հասեալ Ռուսայրի Ալանաց Թագաւորին, և բնով նիզակին ձե-
 15 ձէր զգլուխ (+ նորա Գ) Թոյլ և ասէր. «Ահա արայեան զո զոր ինդրէիր մենամարտիս
 ես եմ մուշեղ Մամկոնեան (Մամկոնեան Գ) և ոչ սպանից Թագաւոր զիջ»: Եւ զայն
 առաջեալ արանկեաց զնա: Եւ յեր յաղթութեան անհնարին պարտեալսին դարձան
 զարքն Հայոց առ Թագաւորն Պապ և մեծն ներսէս բազում աւարաւ և անչար
 ինդութեամբ:

Եւ ի մեծ պարտեալսին ոչ ոք անկաւ ի զարաց Հայոց: Իսկ քաջն մուշեղ գործ
 մի զարմանալի պարտէր, թէ իբրև սաստկացաւ մարտ պարտեալսին. ելեալ փոշին
 և շուք նեպիցն յաւգս. և ի ճայնէ փողոցն և զինուցն. ոչ ոք ճանաչէր զիւր կողմն կամ
 զթշնամեացն: Ապա սուրբ քահանայապետն ներսէս երևեալ առաջի մեր ճնշածք ցու-
 ցանէր զթշնամիսն. զնուն րեպիլ և ամենայն զարքն պարտէին, և անկանէին առա-
 25 ջի սրբոյն և ասէին. «Քո էր յաղթութիւնս»: Եւ իջեալ ի լեռնէն քան մեծ կարարե-
 ին զարն այն՝

194

I. 9 ԲՅՃԵԾՃԱ ԲՅՈՐՈՆՆՈ ՕԳՐՈՆՆՈ ԸՍ ԺՈՆՈ ԺՈՆՆՈՅՈ
 ց (ՅՅ. 95 ԾԵԵ.)

Արք եղբարք և հարք, և ժողովուրդք աստուածապետք, որք երկիւղին Աստու-
 30 ծոյ ժողովեալ էք կարարել զյիշարակ սրբոց վկայիցս, մեծաւ ցանկութեամբ,
 կամեցայ պարտել ձեզ զքաջութիւն արանցն և զնահարակութիւն սրբոցն, որք
 վասն անուանն փրկարոսի նահապակեցան և մեզ թողին զարիւնակ զի լսելով

¹ Թբ. Պարսութիւն սրբոյն ներսիս... («Սոփ. Նայկ.», VI), ՅՅ. ՅՅ. 74, 10-Յ1, Յ.
² հայրք D; և ժողովուրդք] ժողովուրդք DՏՅԵ. 30 ի կարարել ՈՔԵ, կարարել E; զյիշարակու DԴ; սրբոց abs. N; վկայիցն DԲՅՅՅԵ; մեծով D. 31 կամեցայ] վարահացայ E; ձեզ abs. M. 52 անուանն] սրբոյն ՈՔԵ., abs. EՏՅԵ; արիւնակ] բարի անուն յաշխարհի DԴ.

վարս նոցա առանել հասարակացոց է հաւարս: Արդ շնորհեցէ Բրիստոս՝ բան ինձ
 ասողին և ձեզ լողացոց մարտիրոսեամբ ունկնդրութիւն, քահանայից և ժողովրդոց,
 արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց, երիտասարդաց և կուսանաց, և ամենայն չա-
 փու հասակի: Արդ մաքրեցէ զմիսս և խորհուրդս, զգուշութեամբ լսել կատարու-
 ածապար մարտակցութիւնս սրբոց, որպէս զի և մեք հերկեսցուք զկնի հե- 5
 րոց նոցա, որք հորդեցին մեզ զանսայթաք պողոտայն ի վերինն երուսաղէմ:

հ (ՅՅ. 113 ՁԳԵ.) 195

Արդ զսոցա նահարակութիւնս լսելով հաւարացեալ ժողովուրդք Բրիստոսի
 նմանողք լիցուք վարուց նոցա, և յայսպիսի հանդիսի այսպէս մարտիրոսք բարի
 ուրինակս ցուցին մեզ սուրբ վկայքս հեղմամբ արեանն իրեանց, որք համբե- 10
 րեցին վասն անուանն Բրիստոսի և զանունն որդեգրութեան ժառանգեցին և յե-
 կինս զանսպառա բարին ընկալան ի Բրիստոսէ, ուստի ի պեղեռ Վկայութեան
 յոցա բժշկութիւն բազումք եղեն. զի որք հաւարով ինդրեն Վկայուծոյ յանուն սրբոցն
 առջեմ զողորմութիւն: Արդ յամենայն ցանկութեանց հակառակորդին ի բայ փոխեցուք
 և յորդորեսցուք զմիմեանս ի սէրն Աստուծոյ. որ փոքր ինչ հայցէ և մեծամեծ շնորհէ 15
 զառհաւաքչեայ բարին ընդ սուրբս իւր. զի ոչ են արժանի շարժարանք ժամանակիս
 առ հանդերձեալ փառացն, որ յայտնեցոց է սրբոցն: Եւ զիր վկայութեան նոցա ոչ
 ևս պարտէր ի միջի մերում միջն ի ժամանակս ինչ ապա գրեալ եղև յաւուրս Կե-
 նապրոյ, ապաստորի սրբոց Արտեմանց, ի ձեռն հոգևոր առաջնորդի րեանն Տա-

1. վարս H; առանել հասարակացոց] առանելուցոց S, առանելոց J, անուկնուցոց E H] NO.
 32 (ՅՅ-194) - 1 զի լսելով... ի հաւարս] և զանուն բարութեանց յեկինս արժանեցին DT; շնորհեցէ +
 մեզ D; Բրիստոս] մարտաւերն (մարտաւեր H) Աստուծոյ D H T P B; բան] պարզես բան (բանի HO)
 HO P B, բան ինչ D P; ինձ abs. N. 2 լողացոց DT; մարտիրոսեամբ DH, մարտիրոս F J; ունկնդիր լի-
 նել DT, 3 արանց և կանանց abs. D H O T P B; երիտասարդաց և կուսանաց abs. F S J. 4 հասակի
 + առհաւարակ D; մաքրեսցուք N; զխորհուրդս T; զգուշութեամբ abs. DT; լսել] լսելով P B, առ ի
 լսել N, abs. DT; աստուծապար S J D T. 5 մարտակցութեամբ E S J, մարտակցութիւնն P B, մար-
 տակցութիւն D N O; սրբոց + վկայիցն (abs. H N O) ընդդէմ թշնամոյն H N O P B, սրբոց abs. DT, սրբոց
 H, սրբոցն F S J N O; որպէս զի] զի DT; զկնի հերոց] գնեպ DT. 6 հորդեցին] հահորդեցան H; զանսա-
 թայք D; պողոտայն D] պողոտայն. 8 հաւարացեալ S. 9 նմանեցուք F S J N. 10 արքանակ F; վկայքն
 S J N, արեանն KO] արեամբ; որք abs. S J; համբերեցին] համբերութեամբ որ F S J N, 11 անուանն abs.
 F S J; անուանն Բրիստոսի] Աստուծոյ և րեանն Յիսուսի ծանուցեալք եղեն անուանիք N; Բրիստո-
 սի + ծանուցեալ եղեն անուանիք F S J; ժառանգեցին + յերկի F S J, + և յերկի N զընկալան ի Բրի-
 ստոսէ abs. F S J N; ի փեղի J N. 13 սոցա] նոցա N O P; բազում բժշկութիւնս (յանդիման N) ցուցա-
 նին (ցուցանէ N) S J N. 13-14 զի որք... զողորմութիւն] բարեխաւսութեամբ սրբոցն մարդոց և
 անասնոց և ոչ միայն ի փեղեռն, այլ և յամենայն աշխարհի, ուր (յորս N) արժանութիւն սոցա
 ինչորի հաւարով (abs. F), և առաքի և ի բազումս պատեչեալսորի է Աստուծոյ (աստուծայ
 ինչ աստուծութեամբն հաւարով N) յանուն սրբոց (սուրբ H) Արտեմանց (Արտեման J, Արտեմայ

Ճարտայ Աւարագացոյ: Արդ և դուք ժողովորդք Քրիստոսաւորք, կրանաորք և աշխարհականք, որք ժողովեալ էք կարարել գիշարակ սուրբ վկայիցս և ունկնդիր լինել վկայութեան սոցա, գոհութիւն մարտացուք սուրբ երրորդութեան՝ Հաւր և Յրդւոյ և սուրբ հոգւոյն այժմ և միշտ և յաւիտեանս, ամէն:

II 1. Յեռնցծաւ Երոտնոտնոնո
i (ՅՅ. 147 ՅԵԵ.)

196

Այս պարմութիւնս սրբոյն Դիոնետիոսի ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ էր Թարգմանեալ ի յունականէն ի վիսիականն, իսկ ի մերս Թարգմանեաց Յովհաննէս ԲՈԹ: Թուականիս հայոց:

10 Եւ կարարեցաւ սուրբն Դիոնետիոս վկայութեամբ, հրկէզ եղեալ յանաբինացն ի նմին քաղաքին յԱթենացոց ի պեղող Նոր դարասարանին յորում նստէր և դուրէր: Այրեցին ընդ նմա և գինն գիրս նորա ասացեալ ի վերայ ինն դասուց զարութեանց երկնից և զմի գիրս ի նոցանէ գողացան աշակերտքն նորա, որ կայ այժմ յեկեղեցոց Աստուծոյ ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է
15 աւրհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

և նորին սուրբ ըկերացն N), որք մեան (նահարակեցան N) վան (+ անուն րեան մերոյ Յիսուսի N) Քրիստոսի ԲՅԵՆ, ինքրեացն P. 14 ի բաց փախիցուք] ազարեցուք հոգւով և մարմնով և N; փախիցուք + նահարակեցուք ընդդէմ հանապազորեան թշնամւոյն (+ և հակառակորդեան ճշմարտութեանն N), որ խարդախէ (խարդախեան N) և որսայ (որսան N) ի կորստեան վիճն ԲՅԵՆ. 15 ի սէր աստուածութեան ԲՅԵՆ; հայցէ + զճշմարտութիւնս N. 16 ժամանակիս + այսոցիկ N. 17 փառսն ԲՅԵՆ; սրբոց և սիրողաց իւրոց ի Քրիստոս N; և գիր] գիր ԲՅԵՆ; նոցա] սոցա ԲՅՆ. 19 Արովմանց J, Արամանց F; ի ձեռն... Տաճարայ] հարն N.

1 Հարագացոյ + որ մեծաւ պնդութեամբ պարուեր րուեալ (պարուիրեալ N) ընթեւունք ի ժողովս յիշարակի կարարման սրբոց. զի լուեալ զնահարակութիւնս նոցա աստուանկ (+ ևս N) յորգորեցին ի հաւարս և ի կարարել գիշարակ (գիշարակս N), վկայիցն անզբալապէս (+ զի N) փառաւորեցի անուն (անունն N) րեան (Քրիստոսի N) սոցա (ի կոցս N) նահարակութեամբս (նահարակութիւնս N) յազգաց յայցս (+ մինչև յաւիտեանս N) ԲՅԵՆ; կրանաորք և աշխարհականք abs. ԳԵՆ. 2 կարարել] րանել ԲՅԵՆ; գիշարակս ԲՅԵՆ; սուրբ abs. ԲՅԵՆ; վկայիցն ԲԵ; և ունկնդիր լինել] ունկնդիր եղեալ (երուք N) ԲՅԵՆ. 3-4 վկայութեան սոցա... ամէն] առաւելեալ ի նմին գոհութեամբ ի փառս ամենասուրբ երրորդութեան (երրորդութեանն ԲՆ). և զրան սոցա (սրբոց N) ամ յամէ կարարել կարարեցուք N + և զպարմութիւնս ընթեւնով դարուց ի դարս յիշարակեալիք N), զի անուն րեան փառաւորեցի և սուրբ վկայս պարուեցին ի մէնջ և նոյնք (նոքս N) եղիցին մեկ (abs. Բ) բարեխաւս առ րէր ընդունել զղորմութիւն այժմ և յաւորն երևանն Քրիստոսի, որում փառք և պարիս յաւր: (+ ամէն N) ԲՅԵՆ; վկայութեան] արի և քաղ նահարակութեան ՈՕ; սոցա + զամենայն ատորս կեանց մերոց Օ; սուրբ երրորդութեանն abs. ԸԿ; Հաւր... հոգւոյն abs. Օ. 4 ամէն abs. ԵԿ.

Յ յունականին Է; ի վիսիականն abs. Է. ԳԻԹ] յերեք. Տ. քան և ութ Է; թուականութեան Է; հայոց + ի փառս (փառք Ը) Քրի Ա՛ծոյ մերոյ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտեանց, ամէն ԸԾ. 10-15 abs. Ը.

ქაიფანე კვარელი - თარგმანება და ვითის ფსალმუნებისაჲ

j (გვ. 148 შენ.)

პირველი სიტყუაჲ მიწერილი და ჩისი სტეფანესა

ნეტარისა მტბევრელ ეპისკოპოსისა

ღირსო მამო, წმიდაო ეპისკოპოს სტეფანე, ქრისტეს გამორჩეულ მამფალო! კურთხეულ არს ლმერთი, რომელმან გამოგაჩინა შენ კეთილად მწყემსად ჩუენდა და მკურნალად სულიერად, აღმაშენებელად ჩუენდა. მრავალ გზის მიხდა ხილვაჲ შენი კურნებისათჳს საღმრთოთა სულისა ჩემისათა, არამელ სიშორისაგან და რღუნებისაგან უცალოვებისა ჩემისა ვერ ღირს ვიქმენ თავყუანის ცემად შენდა. აწ შენდობა იყავნ ჩემდა ამისთვის, რომელ წიგნითა მოვიძღუანებ განსაკითხავსა ამას ჩემსა წმიდაო ღმრთისაო!

მრავლით უამითგან გულსმოღვინედ ვეძიებდი თარგმანებასა ფსალმუნთასა, წიგნსა მას, რომელი დაწერა წმიდამან მამამან ჩუენმან ქაიფანე კვარელ ეპისკოპოსმან, და არა ვპოვე ქართულად. ბერძენთა ენითა ვპოვე და ვერ შეუძლე ცნებად ვითარცა წყაროსა მიუწუდომელსა და ფასსა დაფარულსა. მერმე ვპოვე სომხურითა ენითა წერილი; სრულიად მითვე ბერძულთა განგებითა და მითვე რიცხვთა. შემშურდა სომეხთათჳს და შემიშინა თარგმანებად, რამეთუ დიდი ბრალობაჲ შეემთხუევის თარგმანთა, რომელნი არა განეკრძალნენ, და სრულიად უკუეთუ ვისმე პირველად უთარგმანოს, მეორედ თარგმანებული წინააღმდეგომად გამოჩნდების, ვითარცა აკვლად სი იგი და სკამაქოსისა, და ამით არა ჯერ არს. ხოლო მე არა ვპოვე პირველ თარგმანებულთ და ამისთვის მცირელი ესე ვემიას ხილვად გამოვთარგმანე და წინამე ღმრთის მოყუარებისა შენისა განსაკითხავად მოგიძღუანე. <ხოლო> შენ მგავსად მოცემულისა მაგის სიბრძნისა შენისა განიოთხე და ჯერ თუ იყოს, შენ მიერ დაენერგებ შორის ეკლესიასა და უკუეთუ არა ღირს რაჲმე იყოს, წიგნი ესე დაწვ. და სიუცბშ ჩემი დაფარე და მე მამხილე, და შევიწინაო.

ხოლო მე ასერგვასისთა მათგან საკითხავთა შორის შვდნი ხოლო გამომიხუმან, რომელ არს « აღმთქუენი » იღენ სრულიად, და თვნიერ ბრძანებისა შენისა არღარა კელ ვაჟყოფ, ვიდრეშდის არა ვცნა, თუ მაქუს რაჲმე სასყიდელი, და ვშურებდილი, ანუ თუ ცუდად დავშურებდი, და ბრალობაჲ შეემთხუევის, რამეთუ დიდი წიგნი არს თარგმანი ასერგვასისთა მათ ფსალმუნთაჲ, რომელნი დაწერნა კალამმან ღმრთისამან დავით, სულისა მიერ წმიდისა შეთხზნა ბრახიონი ქებისაჲ და დადჯა. იგი თხემსა ზედა ეკლესიისასა საძლეველად მტერისა.

ამის წმიდისა მამისა ჩუენისა ქაიფანეს თარგმანებული ყოველსავე კეთილად და განგებულად გვჩუენებს, თუ ვითარ არიან « ზედაწაწერილნი » იგი, ანუ ვითარ აკსენებს « ასაფის და ძეთა კორესთასა, და ედითომის, და სხუთა შემასხმელთა », ანუ იღეს და რაჲსთვის თქემულ არიან, ანუ რაჲ ძალი აქუს « საწნეხელთასა მას » და « ძეგლის წერასა ». და ყოველსა თითოვეულად გვჩუენებს, რომლისაჲ არა დარჩების ერთიცა იოცა იღენი, რომელსა არა კეთილად განგვმარტებს. კი-

5 ქრისტეს. 22 განიოთხშ. 24 დაფარშ; მამხილშ.

თარცა იგი მოციქულთა წმიდათა უფლისა თანა ისაღიღეს კიდესა ცბისა მის ცბებრისა-
სა ახერგვის და სამითა თევზითა, ესრევვე სახელ წმიდაჲ მამათ-მთავარი ეპიტა-
ნე შესწავებს თევზთა მათ და ¹ავსადიღებს ყოველთა მორწმუნეთა, რომელ არიან
წივნენი იგი ფსალმუნთანი - ჰურ და მადლ საღმრთო წმიდასა შინა ეკლესიასა.

5 ხოლო მე მსგავსად ძალისა ჩემისა მცირედნი ესე ახერგვისთა მათგან შენ
მივიძღუებენ. უკუეთუ ჯერ არს განსრულებაჲ, სიწმიდემან შენმან განასრულენ;
მე უცალოვებისა ჩემისაგან ვერა რას შემძლებელ ვარ. თუ რაჲმე არა ჯერ
იყოს ზემოვსენებულისა მისებრ, დაწვთ, და მე შენდობაჲ მომშადლეთ და კსენე-
ბულმცა ვარ ლოცვათა შინა შენთა ღირსო მამათ, ამჟნ.

ქ (გვ. 170 (შენ.)

10 Այլ երբեմნ აქს დასიუს ბრატ სოლადორ ყორბესაჲ და ყარ ასუს ქ რაჲ რა-
ლაბქ. ქ სამოღაჲ : ხე რაჲ ბრეივისე ასაყქსა აწიოჲს ზესაჲ ასაოლადორ
ღსორსაჲ მისე აქს ყარსიქს და სოღსაჲჲ ყბრესი აქსსამისს რაჲსაბქ და სოღ-
15 მისიქ ყანსბრ. თქს : სოღსა რაჲსაბქოჲ რასოჲს ყაროსი (?) იოჲ ხარაჲსაბქ
სოლადორსაჲს და დასბქს რაჲსაბქოჲს და სოღსოქს, დო რაჲსაბქ ქ რასა-
ყსაჲ. ქ აქს და რაჲსაბქ რბ. სოლს, და ქ აქს ყოსსაჲს რაჲსაბქს რაჲსაბქ სოღს
სოლადქს და ქ აქს რაჲსაბქს ჸსორსაჲს ხერაბქს სოღს რაჲსაბქს ქ და მარაჲსაბქსაბქს,
იოჲსა რაჲსაბქს სოლადქს და სოქს : დო რაჲსაბქ რასსაჲს ქ აქსაჲს ქ ყარაჲსაბქ-
20 ყოსბქს ჸსოღსაჲს სოღს და ყანსოლსაბქს და რბრ დასოღსა : Այլ რაჲსაბქ იქსს ქ რაჲსა-
ბქსა და ხერაბქს რაჲსაბქს, დო რაჲსაბქს ქ ჸსორსა ჸსოღსაჲს დაჲს ხარაჲსაბქს
რბსაჲს და რაჲსაბქსაჲს სოქს და მარაჲსაბქსაბქს :

198

ჩ (გვ. 175 შენ.)

25 მიწერილი და ჩინი <მრ> უველ ებისკოპოსისა ანტონისა
ჯერ თუ იყა ანუ არა, ნიშნებითა ამით გონებითა ჩემითა ესეფერებ ვყავ.
და შენდა შევწირე, ღირსო ღმრთისაო, და ვევედრები სიწმიდესა შენსა, რაჲთა
განაშორო სიტყუათაგან ჩემთა ეპერანქოჲ მტერისაჲ და მომყინო ჩემ ზედა არდო-
ვეგ მადლისა შენისაჲ. და განანათლო ბნელი გონებისა ჩემისაჲ და გტეროჲჲ კმ-
თილ მიქმენ მე, და მიჰყარ კელი მირჯუენე ჩემი და ეღოგნოსაჲ მიძღოდე მე
30 წინამე ჩემსა. და განმავლენ მე გრესნი იგი ძნიად საკალნი, და მიმიძელე მე
თესმოფორიონსა მას სამეუფოსა. და გამომითხოვე მსაჯულისაგან ჰიჭაკი განთ-
ვისუფლებისაჲ, რაჲთა განვერე მე ვეჰთა მათგან საშინელთა, წმიდაო ების-
კოპოსო; ღირსად გმოსიყს ვაკასი ევე სამღდელიო და სამართლად მოგიღებოეს
ღრთადი საღმრთოო, კელმწიფებაჲ გაქუს მენეო, განმთავისუფლე მე მონები-
35 საგან ცოდვისა!

უკანსვე სახტდ. 26. შევწირა. 30 ძნიად. ძნიად. წმინდან არის დაწერილი.
იქსა შინაჲ სწერია: "ღირსი ეთარგნა ესე სომეხთა ენისაგან. ღმერთმან ხელი მისი დიდებულ
ყვენ".

IV, 1 მარტვლაჲ დავითისი და ტირიჭანისი
I (გვ. 184 შენ.)

თთუესა შისსა: იმ:

წმიდათა მოწამეთა ორთა ძმათა ქართველთა დავით
და ტირიჭანისი

5

კსნილი ღვნითა და ზუთითა, უფალო ღაღადყავისი, სჷმნი ზატიეთა ჳ სამნი ესე,
კჷმაჲ : დ: მკნნი.

სომხითისა სანახებზსა ხენი ყოვლად შუენიერნი აღმოსცენდეს - ვარდან და თაგი-
ნე ღირსნი, რომელთა ნაყოფად კეთილად აღმოსცენნეს ღირსნი და უბიწონი ყრმანი,
დავით ტირიჭანის თანა, სერგნი შუენიერნი, ყოვლად დაუჭნობელნი, რომელნიცა მეოხ 10
არიან - მარადის ქრისტეს მიშართ ცხობებად ჩუენდა!

კითარცა ვარდნი სურნელნი ჰყუადობთ: ღმერთ-შემოსილნი ღელეთა შათ შინა
ეკლესიისათა, დავით და ტირიჭან, ნეტარნი სიქადულნი ყრმათანო, მორწმუნეთა ზღუ-
დენო, რომელთაცა სძლეთ სოფელსა. ამისთვის საცთურსა უსრულითა გუამითა, რომელ-
ნი აწ წინაშე ღმრთისა იხარებთ, გვთხოვეთ ჩუენ დიდი წყალობაჲ! 15

შასაკითა შით ჩჩვლითა მაღლობით შიითუალენით მძვნვარენი იგი მახვლნი
წმიდანო დავით და ტირიჭან ქებულნი, და სულნი შესწირენით მსხუერპლად ღმერ-
თსა ცოცხლად ზეცისა საკურთხეველსა, მას ევედრენით კსნად ჩუენდა!

დიდებაჲ : დ, გუერდი -

ჴ სასწაული საკვრველთა! რამეთუ კურთხმან კმელმან ნეტარისა დავითისმან, კი- 20
თარცა რაჲ ახალნერგმან გამოიღო ნაყოფი და ჭამდეს მისგან ღვირისა მკვდრნი და აღი-
ღებდეს ღმერთსა საკვრველთ მოქმედსა, რომლისა მიერ განშუენდეს ბრწყინვალეფ წამებო-
თა მკვნილი ესე და გამოჩნდეს მოქმედად ძალთა და სასწაულთა.

აწდაჲ ზატიეთა სტიქარინნი, ზატიეთა დიდებაჲ : დ:

კითარცა ავლიტა შეწირა მსხუერპლად ღმერთსა ძმ თვისი, ეგრეთვე ღირსმან 25
თაგინე შეწირნა შვილნი თვისნი დავით და ტირიჭან, კითარცა რაჲ საკუმეველნი
სურნელნი, და წმიდათა თანა იხარებენ მარადის, და ითხოვენ შენდობასა ქრისტეს
მიერ, რომელნი დღეს საკსენებელსა მათსა ქებით ჰატივ-სცემენ.

იხითაჲ მიწამეთა შენთა, წარღობაჲ ზატიეთა, წინა: გ:

წმიდათა მოწამეთა ჰსურთდა სასუფეველისათვის და შეურაცხ ყვეს კორცთა გე- 30
შონი და მოუღრინეს მახვლსა ქედნი შათნი. დასთხიეს უბრალო სისხლი შათი და
მოიგეს შენგან გვრკვნი; ცათა შინა იხარებენ და ჩუენდო მეოხ არიან.

მიწყალე და გალობანი, ზატიეთა და მოწამეთა. უგალობდითსაჲ, კჷმაჲ : დ,
გუერდი, ვალობაჲ შევსწიჲ

განხარობილი უკულისკმითა და მიმნიჭებელი სიბრძნისა შენ მხოლო ხარ ქრის. 35
თე ცხობაჲ ჩემი განხარობსვე, რაჲთა იღმრთეთუა ქებაჲ მკნეთა მოწამეთა შენთა

9 ჭარბიჭანისი. 6 ღაღადყავისი. 8 შუენიერნი. 10 ჭარბიჭანისი; შუენიერნი. 11 ქრისტეს. 12
ჭარბიჭან. 14 გვამითა. 20 კურთხმან. 21 ღვირისა. 22 განშუენდეს. 25 ძე. 27 ქვეს მიერ.

დავითისი და ტირიჭანისი კეთილთაგან ძირთა აღმოსცენდეს რღონი ყოვლად ნაყოფიერი, და ზეგარდამოათა ცურიოთა აღიზარდნეს დავით ტირიჭანის თანა, და ქრისტესა უღალადებდეს. იწოდე ნეტარი დავით სენად წინააღმარებელისა, ბრძნისა და მამათ მთავრისა დიდისა, და აღიზარდე მმითურთ მცნებათა შინა ქრისტესთა.

5

განძლიერდასაჲ, განმაძლიერებთ

წინააღმარებელთაჲ იგი დავითისი აღესრულა შენ ზედა სანატრელო თავინე, რამეთუ იხარებდინ შვილთა მათ ზედა სიხარულითა და ქრისტეს მიმართ კმობდი, განმაძლიერე მოწყალე. ყუავილთა მათ ედემისათა მიემსგავსნეს შვილნი შენნი და განასრულეს ეკლესია ორთა ამათ ქებულთა მტკიცეთა სარწმუნოებითა და აღორძინებულთა ცუარითა ზეგარდამოათა.

10

მესამაჲსაჲ, მესმა უფალო განგებაჲ

200

დალაცათუ მოეკუთის რომელივე ხმ ყოვლად ნაყოფიერი, გარნა ძირნი მისნი ირწყვიდ ცუარითა საღმრთოათა ზეგარდამოათა, მიცვალებისა შემდგომად მამისა მათისა, კეთილად მოწმუნისა, დავით და ტირიჭან ნეტარნი ეგნეს შეუძრველად ქრისტეს მცნებასა. ზრდიდა სიძინითა ნეტარი თავინე შვილთა თვსთა ვითარცა კრავთა, რომელნიცა შეწირულ იქმნნეს ქრისტეს შეუფისა საკუერობხად წმიდად.

12

უვალთბდითსა, განკუანათლენ სუნენ

რაჟამს იხილა მტერმან კეთილად აღორძინებაჲ დავით და ტირიჭანისი, აღუცყინა მსგავსად ცეცხლისა უგულისკმოთ იგი მომურნეს. ეცყადა ღიქნით დასა თვსსა უსჯულოთ იგი დაღვევბად სჯულისა ქრისტესისა შვილითურთ. ხოლო მკნემან მან არა თავს იღვა სიცბილი მისი. უწლუდვილ იყვნეს დავით და ტირიჭან დედითურთ ვითარცა ციხე განუბარველი მტერთა ურწმუნოთაგან, რამეთუ შემწეად აქუნდა ქრისტე.

20

ღაღადყავისაჲ, მიმიღვევენ სახიერ-

არა კმა ეყო ბილწსა მამული იგი სამკვდრებელი ჩჩვლთა ყრმათა წმიდათა, არამედ აჭირვებდა, რაჲთამცა შიამქინა სჯულსა მას თვსსა ურგებსა და შეურაცხსა, ღირსთა ყრმათა წმიდათა ღაღად ყვეს უსჯულოთა მის მიმართ: «სამკვდრებელი ჩუენი მკიორედ ჟამ წარმავალი იყავნ შენდა უღმრთოთ, ხოლო უფალი და ღმერთი იყავნ ნაწილ ჩუენდა». ჰვთნებდა მოქცევასა დავითის და ტირიჭანისა სოფლისა საფასითა, ხოლო მათ კადნიერად ჰრქუეს უგულისკმოსა მას: «საუნტე ჩუენდა და სიძლი-
დრედ იყავნ ღმერთი მხოლო».

30

იბაკოთ, იყოსი ზატოკთა გნადრისი.

თორუხა მათისა : იმ:

წმიდათა მოწამეთა ორთა ძმათა ქართველთა დავით

და ტირიჭანისი, რომელნი იყვნეს სომხითითა და იწამნენ ღაღად

35

კურთხეულ-ხარსა, ყრმათა ღმრთის მსო

განცხადებაჲ სიღყუითა მათ შენთაჲ, ქრისტე, გთბიერე მყოფს ჩჩვლთა, რაჲთა ვითნან შენ ვითარცა დავით და ტირიჭან სიჩხილებასა შინაჲ. ესრეთ ღა-

4. ქრისტესთა. 7 ქრისტეს. 9 განასრულნეს. 10 ხე. 15 ქს მცნებასა; შკლთა. 16 ქრისტეს; მწყოთა და საკურთხობად. 19 უგულისკმო იგი მომურნეს. 20 სჯულისა ქსსა შვილითურთ. 22 აქუნდათ.

ლაღებდეს და იტყუა. ეკულებოდა ფარულად წარწყმედა დავით და ტირიჭანისა უღმრთოთა, რამეთუ შეშურდა მათ სჯული მისი უბიწოა, რომელსა მტკიცედ ეგნეს ივინი. და ჰმოგუნოდა მათ ბილწი და აზნაობდა ცთუნებასა. იხილა რაჲ უკუღმართობაჲ იგი ძმისა თვისისაჲ ნეტარმან თაგინე ვითარცა რაჲ ვურიდი მართვთურთ, მყის წარემართა ქუეყანად ჩრდილოდ, რაჲთა მათ შინა აღზარდნეს შვილნი თვისნი მცნებათა ზედა ქრისტესთაჲ

აკურთხევდითსა, საჯმილსა რაჲ:-

არეთა ვაჟანვისათა იწრთა, ფიცხელთა და ღერღოვანთა კეთილად ცხორებოთა. მკვდრობდა დედაჲ შვილთა თანა და ქრისტესა ღმერთსა აკურთხევდა მარადის. ეუწყა რაჲ მზაკუარსა მას უბიწოდ ცხორებაჲ იგი ღირსთა ყრმათა დავით და ტირიჭანისა დედითურთ, აღივსო შურითა და იზრახა ზაკვთ წარწყმედაჲ ნეტართა მათ, ვითარცა იოსებ ისაკისგან წარივლინა ქებრონად, ეგრეთვე წარავლინა დედამან დავით და ტირიჭან ვაჟგენისა მათთა ცხოვართა თვისთა თანა.

აღიძებნა, ქალწულსა მარიამს:-

საღმრთოთა მათ ამბობსსა შინა იცნა დედის-ძმა თვისი დავით და ნუგეშინის ეცა, რაჲთამცა ცანერა მათგან. ხოლო მან ამბობებისა წილ უგმირა ღირსსა მას მახვლითა. მთავარსა მას დვირისასა ესმა ოხრა მალნართა უსჯულოთა მათ ამბობებისაგან. და ვითარ მოიწინეს მათთა მათ, იხილნეს დავით და ტირიჭან წამებულხი ქრისტეს ღმრთისათვის. დასა თვისსა ეეიდრებოდა ღმობიერად თევდობი, რაჲთა დააწთვოს თუალთა სისხლისაგან ძისა თვისისა დავითისა, და რაჟამს დააწთვო, განიკურნა და ღმერთსა აქებდა.

ვაშთავლინე, დ: გუყრდი.

ესა ღირსნი ყრმანი, ნეტარნი მოწამენი ქრისტესნი, მტრუმუნეთა მათ თანა მშობელთა თქუენტა მეოხ გუეყენით, რომელნი სურვილით ვაქებთ ღუაწლთა თქუენტა და ვადიდებთ კსენებასა თქუენტსა.

სწი ყოველი. ზაღიკთა ხამხრად სამოციქულო, ხახარებაჲ; მოწამეთა, რომელიცა გინდეს:-

6 ქსთა. 9. მკლთა. 19 ქებრონიად. 15 დედის-ძმა] მარადის ძმა. 17 დვირისასა. 19 ქს ღმრთის. 23 ქსნი.

ცნობილი ბიბლიოფან

სადატეზი	887 წლ. ოთხთავი	თარგმანი	ჭალიშის ოთხთ.	ჭრუჭ-ჭარხალის
მთე 9, 17 (III. გვ. 172)	მთე 9, 17 (III. გვ. 172)	მთე 9, 17 (III. გვ. 172)	მთე 9, 17 (III. გვ. 172)	მთე 9, 17 (III. გვ. 172)
მთე 9, 17 (III. გვ. 172)	მთე 9, 17 (III. გვ. 172)	მთე 9, 17 (III. გვ. 172)	მთე 9, 17 (III. გვ. 172)	მთე 9, 17 (III. გვ. 172)

მთე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)

მთე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)	მთე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)	მთე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)	მთე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)	მთე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)
მთე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)	მთე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)	მთე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)	მთე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)	მთე 10, 28 (I. 11. გვ. 129)

მთე 11, 29 (III. გვ. 172)

მთე 11, 29 (III. გვ. 172)	მთე 11, 29 (III. გვ. 172)	მთე 11, 29 (III. გვ. 172)	მთე 11, 29 (III. გვ. 172)	მთე 11, 29 (III. გვ. 172)
მთე 11, 29 (III. გვ. 172)	მთე 11, 29 (III. გვ. 172)	მთე 11, 29 (III. გვ. 172)	მთე 11, 29 (III. გვ. 172)	მთე 11, 29 (III. გვ. 172)

მთე 17, 5 (III. გვ. 169)

მთე 17, 5 (III. გვ. 169)	მთე 17, 5 (III. გვ. 169)	მთე 17, 5 (III. გვ. 169)	მთე 17, 5 (III. გვ. 169)	მთე 17, 5 (III. გვ. 169)
მთე 17, 5 (III. გვ. 169)	მთე 17, 5 (III. გვ. 169)	მთე 17, 5 (III. გვ. 169)	მთე 17, 5 (III. გვ. 169)	მთე 17, 5 (III. გვ. 169)

მთე 25, 34 (III. გვ. 160)

მთე 25, 34 (III. გვ. 160)	მთე 25, 34 (III. გვ. 160)	მთე 25, 34 (III. გვ. 160)	მთე 25, 34 (III. გვ. 160)	მთე 25, 34 (III. გვ. 160)
მთე 25, 34 (III. გვ. 160)	მთე 25, 34 (III. გვ. 160)	მთე 25, 34 (III. გვ. 160)	მთე 25, 34 (III. გვ. 160)	მთე 25, 34 (III. გვ. 160)

¹ მტე ლოც ხხ. (= ბიბლია სოფ. ჰაბანისა, 1005 წლ. ვეზუციის გამოც.). ² არაგაროცხისი ხხ. ³ ეს მეხლი მანგო ჭრუჭისა ში. ⁴ ზრქსჯე ხხ. ⁵ კარაქს ხხ. ⁶ ფოჭი ხხ. ⁷ თქუენი - ჭრ-შია. ⁸ ანშას ხხ. ⁹ ჰქოვით - ჰარხ. ¹⁰ თქუენთა - ჭრ. ¹¹ ირქი + ხმ ხხ. ¹² საყუარელი + რომელი მე ხათონ ვეყვ - ჭრ. ¹³ მოვედით - ჭრ. ¹⁴ და ახა. ჭრ. ¹⁵ სოფლისა ათა - ჭრ.

დ. დანი	887 წლ. ითხთ.	თარგმანი	პალიშის ითხთ.	გაუქმარხალის
სრამსი ირ ხო სარს ჩყნს ¹ ჩოგოდ ჟიხოყსა ² არყსა ოქბის ხრქს ³ :	ა ბ გ დ	ლუკა 6, 20 (III. გვ. 148). ნეტარ იყვნენ მამუარლი სხუდი- თა], რამეთუ მათი აბს ხასუფეველი ყათაჲ.	ნეტარ ხართ გლა- ხავნი სუდიოთა, რა- მეთუ თქუენია სხ- სუფეველი ღმრთი- საჲ.	ნეტარ ხართ გლა- ხავნი სუდიოთა, რა- მეთუ თქუენი არს ხასუფეველი ღმრთი- საჲ.

მხეხაი ახა შერ, იოდამ ⁴ გასა არყსა ოქბისაჲ ჟოდ:	ა ბ გ დ	ლუკა 23, 42 (I, 41. გვ. 130) მიმიკხენე მე უფალო, ოდეს მი- ხვდე სუფევეთა შე- ნითა.	მიმიკხენე მე უფალო, რაჟამს მი- ხვდოდი სუფევი- თა მით შენითა.	მიმიკხენე მე, ოდეს მიხვდე სუ- ფევეთა შენითა.
--	------------------	--	---	--

ორ დმაც ⁵ ხ ჰოიუ საყამასნ ⁶ , მარა- ცხეჩი გაარბნა ⁷ , ხან ⁸ ირ დმაც ⁹ ხ ჰოიუ, ჟორ ხა უამ ⁹ მ ⁹ მარ- ყარცხეჩ ¹⁰ სახრბ- ანა ¹¹ :	ა ბ გ დ	იოანე IV, 13 (III. გვ. 155) რომელი სუმიდეს წყლისა ამისგან, კუ- ლად სწყუროდეს- ვე, ხოლო რომელ- მან სუას წყლისა მისგან, რომელი მე მივსცე მას, არ- ღარა სწყუროდის უკუნისამდე.	რომელი სუმიდეს მავის წყლისაგან, მერმეცა სწყურ- დეს, ხოლო რომელ- მან სუას წყლისა მისგან, რომელი ვსცე მას, არა სწყუროდეს უკუ- ნისამდე.	რომელი სუამს წყლისა ამისგან, მერ- მეცა სწყუროდის, ხოლო რომელმან სუას წყლისა მის- გან, რომელი მე მი- ვსცე მას, არღარა. სწყუროდის უკუ- ნისამდე.
---	------------------	--	--	---

ხ სეჩეჩ ¹² ჰოიონ ფორ ხა ყაყ ¹³ სო- ჩხერ ჰოიოგ ¹⁴ კხსო- სო-რბანს ¹⁵ არაჟ- სოროხ ¹⁶ სმა ¹⁵ ხ კლანსა ¹⁶ სახრბნეჩე:	ა ბ გ დ	იოანე 4, 14 (III. გვ. 154) და ექმნას წყალი, რომელი მე მივსცე მას, წყარო წყლისა ცხოველისა და უძ- ლიდის მას ცხოვ- ებად საუკუნოდ.	ხოლო წყალი იგი, რომელი ვსცე მას, ეყოს მას წყარო წყლისა აღმოდ- ნებულისაჲ ცხო- რებასა მას საუკუ- ნესა.	არამედ წყალი იგი, რომელი მე მივსცე მას, ექმნეს მას შინა წყარო წყლის, რომელი ვიდოდის ცხოვრებად საუკუ- ნოდ.
---	------------------	---	--	---

ორ იგ, სატ, მარ- რახი ჩყტ, ხეხეგ საჲ ხა ს არყგ:	ა ბ გ დ	იოანე 7, 37-38 (III. გვ. რომელთა გწყუ- რბნო, მოვედინ ჩემდა და სუთ.	მწყურის თუ ვის- მე, მოვედინ ჩემ- და, სუნ.	უკუეთუ ვისმე სწყუროდის ¹⁷ , მოვე- დინ ჩემდა და სუნემდინ.
---	------------------	--	---	--

¹ ირ ხონარს ჩყნს] კოფაყოყო B. ² სოგა] ბერ. B. ³ ხრქს] საყოზოყ B. ⁴ გაყ-
გნა B. ⁵ ხ ჰოიუ B. ⁶ საყამასნ B. ⁷ მარა-
ცხეჩი გაარბნა] მარა-
ცხეჩი] B. ⁸ ხან] რაყ B. ⁹ ყაყ სო-
ჩხერ ჰოიოგ] B. ¹⁰ მ⁹ მარ-
ყარცხეჩ] B. ¹¹ სახრბ-
ანა] B. ¹² ხ სე-
ჩეჩ] საყ. ¹³ ყაყ სო-
ჩხერ ჰოიოგ] B. ¹⁴ ჰოიოგ] B. ¹⁵ კლანსა
საჲ] რეჩეჩო B. ¹⁶ ხ კლანსა
საჲ] B. ¹⁷ მწყუროდის - ჯრ.

დ ე ლ ა ნ ი	მ 87 წლ. თბთავი	თარგმანი	პალიმის თბთავი	ჭრუჭ-ჭარხალისა
ორ რასაყაყ იხს ორაყსა სახს აჩრე, აყხე იორიყაყს სო- რაი განაყგენს ჰორეგ ყნსერასობთან:	ორ რასაყაყ იხს თრ- აყს სახს აჩრე, აყხე იორიყაყს სორაი რჩხსყსენს ჰორეგ ყნსერასობთან:	რომელსა ჰრწმე- ნეს ჩემი, ვითარცა თქუა წიგნმან, მდბ- ნარენი მუცლისა მისისაგან დიდილი- ან წყლისა ცხთვე- ლისანი.	რომელსა ჰრწმე- ნეს ჩემდამო, ვი- თარცა იყყს წაგ- ნო, მდინარენი მუ- ცლისა მისისაგან გამოდიდილიან წყა- თა ცხოველთანი.	და რომელსა ჰრწმე- ნეს ჩემი, ვითარცა თქუა წიგნმან, მდინარენი მუცი- სა მისისაგან დი- დილიან წყლისა ცხოველისაჲ.

იოანე 14, 6 (III . გვ. 172)

სა სმ დანსა - ყარისა და ზქმარ- იოიქისა და ყნსერა:	სა სმ დანსა - ყარსა და ზქმარყო- იქისა და ყნსერა.	მე ვარ გზაჲ და ჭეშმარიტებაჲ და ცხოვრებაჲ.	მე ვარ გზაჲ და ჭეშმარიტებაჲ და ცხოვრებაჲ.	მე ვარ გზაჲ და ჭეშმარიტებაჲ და ცხოვრებაჲ.
---	--	---	---	---

იოანე 14, 12 (I, 10. გვ. 123)

ორ რასაყაყ იხს ყფობს ყორესა ყორ- ბესა და სო ყობესა და მსხაშესა და ყანს ყნსენს:	ორ რასაყაყს ყხსა ყფობს ყორ- ბესა და სო ყობესა და მსხაშესა და ყანს ყნსენს:	რომელსა ჰრწმე- ნეს ჩემი, საქმესა რომელსა მე ვიქმ, მანცა ქმნეს და უფროასი ამისსა ყნს.	რომელსა ვრწმე- ნე მე, საქმეთა მათ, რომელთა მე ვიქმ, იგიცა იქმო- დეს და უდიდეს- და ამათსა იქმოდეს.	რომელსა ჰრწმე- ნეს ჩემი, საქმესა რომელსა მე ვიქმ, მანცა ქმნეს და უფროასილა ამი- სა ქმნეს.
--	---	---	--	--

იოანე 14, 23 (I, 11. გვ. 126)

სა და მსხაშესა სხსეყორ და სოქ- ქანსა და სოქ- არასეყორ:	სა და მსხაშესა სოქ და სოქ- ქანსა და სოქ- არასეყორ:	მე და მამაჲ ჩემი მოვიდეთ და საჯანს მის თანა დავიდვით.	და მისა მოვი- დეთ და მის თა- ნა დავადგრეთ.	და მოვიდეს მი- სა და მის თანა დავადგრეთ.
---	---	--	--	--

დ ე ლ ა ნ ი	თ ა რ გ მ ა ნ ი	ხ ე ლ ნ = წ ე რ ი ა ნ 118 - 407	გ ა მ ო ც ე მ ა
-------------	-----------------	---------------------------------	-----------------

რომელთა ბ, 16-17 (III . გვ. 160)

ზოგისა ყყოიბოყ ყყაყ ჩოყიყ მსროყ, მქ ⁹ სმქ ორიქე ყყოიბოყ. სქ ¹⁰ ორიქე და ¹¹ მათანსაყ- სორე სმქ ყყოიბოყ და მათანსაყყყყ. ყჩოყ- ყოყ:	სული ღმრთისაჲ ეწამების სულსა ჩუენ- სა, ვითარმოდ შვილნი ღმრთისანი ვართ, უყუ- თუ შვილ - მკვდრცა ღმრთისა თანა და მკვ- რობის-მოდგამ ქქს თქ არა ვართ მონა, არა მოდ შვილ, უყუეთუ	იგივე სული ეწა- მების სულსა მას ჩუ- ენსა, რამეთუ ვართ შვილნი ღმრთისანი. უყუეთუ შვილ, მკვდ- რცა ღმრთისა და თა- ნამკვდარ ქრისტესა.	იგივე სული ეწა- მების სულსა ამას ჩუენსა, რამეთუ ვართ შვილნი ღმრთი- სანი, ხოლო უყუეთუ შვილ - მკვდრცა, მკვდ- ღმრთისა თანა და თა- ნამკვდარ ქრისტესა.
---	--	--	--

¹ იორესა და მს. ² ჰორეგ მს. ³ განსაყარის მს. ⁴ ყფობს მს. ⁵ მსხაშესა მს. ⁶ ამისი - ვნ.

⁷ ყყოიბოყ მს. მს. ⁸ მსროყ მს. ⁹ სმქ მს. ¹⁰ და სქ მს. ¹¹ მათანსაყორე სმქ - მათანსაყ. მათანსაყ

მვილ - მკვდრცა ქრისტს მიერ.

რომაელთა 8, 28 (III. გვ. 155)

<p>ჩუგ¹ სირსს ეკაყოას² და რომელთა უყუარს³ რამეთუ ღმრთის მო- სატ... ამსსაჲს ჩსუ კა- ღმერთი, იტყვის... ყო- ყუარეთა ყოველივე გა- რამეთუ ღმრთის მო- ჳიოტ სოგა ხ ჩაყოლქის⁴ ველივე ვეთილად წა- ნემატჯს კეთილად (1138: ყუარეთა ყოველივე რემატებნის მათ. კეთილად წარემართის). განემართუენის კე- თილად.</p>
--

რომაელთა 8, 35-38-39 (I, 9. გვ. 97)

<p>ჩუ მარს⁵ სო სელოქის⁶ ვინ განმამორნეს⁷ ვინ განმამოვრნეს⁸ ვინ განმამორნეს⁹ კარტ მსსსს¹⁰ დსს¹¹ ხ სი- ჩუენ სიყუარულსა ქრის- (1138: განმამყენნეს ჩუენ) ჩუენ სიყუარულსა რიჲს¹² ჩრისყოი¹³ ვინ გვსსსა, ჳირმან ანუ იწ- სიყუარულსა მას ქრის- მას ქრისტესსა, ჳირ- როება მან. როება მან. როება მან. მან ანუ იწროება მან. არცა სიყუადლო მან... არცა სიყუადლო მან... შემიძლოს ჩუენ განყენ- შემიძლოს ჩუენ გან- ბად სიყუარულსა მას. ყენებად სიყუარულ- ღმრთისასა. ღმრთისასა.</p>
--

I კორინთელთა 1, 9 (III. გვ. 150)

<p>ჩუასაყოარქს¹⁴ ღსა- სარწმუნო არს ღმერ- სარწმუნო არს ღმერ- სარწმუნო არს ყოლად, იოიქ¹⁵ კოჯესა¹⁶ თი, რომლითა ვიწო- თი, რომლისა მიერ ღმერთი, რომლისა მო- რიქ¹⁷ ხ ჩაყოლოქის¹⁸ ღენით ჩუენ ჳიარება¹⁹ იწოდენით ჳიარებასა ღმერთი, რომლისა მო- ჳიარეთ სოგა: მას მისა მისისასა. მას მისა მისისასა...</p>
--

I კორინთელთა 2, 9 (1, 3. გვ. 48)

<p>ჩუი²⁰ ამსს²¹ იქ სესს²² სო- რომელი თუაღმან²³ რომელი თუაღმან²⁴ რომელი თუაღმან²⁵ მარყოი²⁶ იქ ამსსა²⁷, ყო²⁸ არა იხილა და ყურსა არა იხილა და ყურსა არა იხილა, და ყურსა ყაყოარყოყეს²⁹ სირს- არა ესმა, და გულსა კა- არა ესმა და გულსა არა ესმა, და გულსა ღსაგ³⁰ ყო³¹ ცისასა არა მოჯდა, კაცისასა არა მოჯ- კაცისასა არა მოჯ- რომელი განუმზადა. და, რომელი განუმზა- და, რომელი განუმზა- და, რომელი განუმზა- (ღმერთმან) მოყუარე- და ღმერთმან მოყუ- და ღმერთმან მო- და ღმერთმან მო- თა თვსთათვს. რეთა თვსთათვს. რეთა თვსთათვს. რეთა თვსთათვს.</p>
--

I კორინთელთა 3, 15 (III. გვ. 158)

<p>ჩუროქ³² გოგბს³³ კაგ³⁴ რომლითაცა საქ- რომლისა საქმშ³⁵ რომლისა იგი საქ- ეტ³⁶, ქაგბს³⁷ საგეტ³⁸ სო- მითა იყვენენ, სასყო- ეგობ, რომელი იგი აღა- მშ ეგობ, რომელი მ³⁹ იროქ⁴⁰ გოგბს⁴¹ ყა- ღელი მიიღონ (საქ- მშნა (1138: აღამშნა) აღამშნა, სასყოღელი მსაგ⁴² სო მსაგ⁴³, ყა⁴⁴ მეთა მათთაგბრ), და მან, სასყოღელი მო- მიიღონ, რომლისა ჩსგ⁴⁵ ამსსა⁴⁶ კაგეტ⁴⁷ რომელინივე აღდგომ- იღონ, რომლისა (რო- იგი საქმე დაიწესა.</p>
--

¹ იოიგ მს. ² ამსსაჲს... ჩ ჩაყოლქის] ამსსაჲს ჩ ჩაყოლქის ³ სო სელოქის
 მს. მს. ⁴ ჩ სირსო ამსსაჲს. ⁵ ჩრისყოი] სყოლოქი. მს. ⁶ ყო მს. მს. ⁷ ყაყოარყოყეს სყოლოქის
 მს. ⁸ ჩ სოგ მს. ⁹ ყო გრესაგ მს. ¹⁰ სსს. ¹¹ სოგ. ¹² ამსსაჲს კაგეტ] სხვეტ. ყაგ

დეღანო	თარგმანი	ხელნაწერი 54138-407	გამოცემა
სახსაქს კეცეღ, ირუქს ქტ ნოქ:	სა საშქელისასა საღან- ჭველად, ესე იგი არს უკუდავად ცხივნდენ, (არამელ) ესრეთ ცხივნ- დენ, ვითარცა ცეცხლი- საგან.	მლისა) იგი საქმშ დაი- წუეს, იგი იზღვიოს, ხე- ლღ თვთ (იგი: 1138) ცხივ- ნდეს (1138: ვანერეს) და ეგრე (1138: ეგრე) ცხივ- დებოდის (1138: ვანე- რეს) ვითარცა ცეცხ- ლისაგან.	იზღვიოს, ხოლო იგი ვანერეს ვითარცა ცეცხლისაგან.

გალატელთა 3, 27-28 (I, 11. გვ. 126)

<p>ღეჲ სარქი¹ იუ ნრქი, იუ ზემანთსი. იუ ჰამასი² ს იუ საყარქი: იუქ³ ქ ჭრქსაიოს მკრსნეყაროქ ღქრქსაიოს ვღესესაქ ჭქ:</p>	<p>არა არს ჰურიიება რ წარმართება, მონება და აზნაურება. და რა მელთა ქრისტეს მიერ ნათელ გიღებოეს, ქრ- სტე შევიმოსიეს.</p>	<p>რამეთუ რაოღენთა (რავდენთა-1138) ნათელ ვიღეთ ქრისტეს (ქრის- ტეს-1138) მიმართ, ქრისტე შევიმოსით. არა არს ჰურიიება, არცა წარმართება, არა არს მონება, არცა აზ- ნაურება.</p>	<p>რამეთუ რავდენთა ქრისტეს მიმართ ნათელ იღეთ, ქრის- ტე შევიმოსეთ. არა არს ურიიება, არცა წარმართება, არა არს მონება, არცა აზნაურება.</p>
--	---	--	---

გალატელთა 4, 31 (I, 11. გვ. 126)

<p>ღენ იორქ⁵ აოლას სოეს, საქ რაღსაქს:</p>	<p>არა ვართ შვილნი მკევლისანი, არამედ აზნაურისანი.</p>	<p>არა ვართ შვილ- ნი მკევლისანი, არა- მედ აზნაურისანი.</p>
--	--	--

ეფესელთა 5, 15-16 (I, 3. გვ. 22)

<p>ვეკრძალნეთ უკუე ძმა ნო კეთილად, ვითარძი რა ვიღოდით, ნუ ვი- თარცა თრგულნი, არა- მედ ვითარცა ბრძენნი გამოვიფრდიდეთ უამ- თა.</p>	<p>ვეკრძალებოდეთ უკუე კეთილად, ვითარ- ძი ხვლოდით, ნუ ვითარ უგუნურნი, არამედ ვი- თარცა ბრძენნი გამო- იფრდიდით უამთა(აზა. 407).</p>	<p>ვეკრძალებოდეთ უკუე, ვითარძი გან- კრძალულად ხვალთ, ნუ ვითარცა უგუნურ- ნი, არამედ ვითარცა ბრძენნი გამოიფრდი- დით უამთა.</p>
--	---	--

ეფესელთა 5, 23 (III. გვ. 151)

<p>ყოლას სოქოქ საქრ⁶</p>	<p>თავ ცოლისა არს ქმა- რი.</p>	<p>ქმარი არს თავ ცო- ლისა. (აზა. 407).</p>	<p>ქმარი არს თავ ცო- ლისა.</p>
-------------------------------------	------------------------------------	---	------------------------------------

I ტიმოთე 6, 15 (III. გვ. 150)

<p>ხრანტქს ს მხანს ვას- რასორს⁷ მადასორს⁸ მას. ვასორსაყ, ს ყქრ ყრანსე უფლისა უფლებათაასა.</p>	<p>ნეტარისა და მხო- ლოასა ძლიერისა მეუ- ფისა მეუფეთაასა და უფლისა უფლებათაასა.</p>	<p>ნეტარმან მან და მხო- ლომან ძლიერმან მეუ- ფემან მეუფეთამან და უფალმან უფლებათამან.</p>	<p>ნეტარმან მან და მხო- ლომან ძლიერმან მეუ- ფემან მეუფეთამან და უფალმან უფლებათამან.</p>
---	--	--	--

¹ სხეღ აზა. Bb. ² ჰ ნორ Bb. ³ ს იუ Bb. ⁴ მქანსაყ Bb. ⁵ ჯქ იორქ Bb. ⁶ საქრ ქოლას სოქოქ Bb. ⁷ ვორ Bb. ⁸ მას

სომხ. დედანი	ქართ. თარგმანი	A - № 51 სელნაჩერი
<p>ყოფიერ სმ¹, და ჰარქსეცე ორ- აქს² ჯიჯანს:</p>	<p>მთევს მათ, და ყუაუდიან ვითარცა შროშანსი.</p>	<p>და ყუაოდენ ვითარცა შრო- შანი.</p>
<p>ეს რქსეციციე ხ ქერაქ ქ- რანსე აოქრა, და ხ ქერაქ რქ- რიც გენა ყსაგციციე არქო- ყანსე ყაყან, დორ ღსარეცი, და ძოღოქორე, დორ არარე ხს ჩხა ხ ძაოანყოქჩხს³:</p>	<p>ესაია 43, 19-21 (III 1, გვ. 155) და აღმოუცენო ზედა მთა- თა წყალი, და ბორცუთა ზე- და დიოდინ მდინარენი. ჭ- ვასუა ნათესავსა, რომელ მე გე- მოვიზიხო, და კრებულსა, რომ- ელ ვყავ მე ჩემდა სამკვდრე- ბელად.</p>	<p>რ მივეც შირის უდაბნო- სა წყალი და მდინარენი შო- რის ურწყულობსა სუმად ნათე- სავისა ჩემისა რჩეულისა. უბი- სა ჩემისა, რომელი ვიღუაწე სათნოებათა ჩემთა, მიუთხრო- ბლით.</p>
<p>ეს ყრავ ჭორ ჰარაქსეცე⁴ და იქე ვსანს კანქორე:</p>	<p>ესაია 44, 3 (III 1, გვ. 155) მე ვსეცე წყალი წყურიელ- თა და რომელი ვლენან ურ- წყულსა.</p>	<p>რ მე მივსეცე წყალი წყუ- რილსა შინა მავალთა შირის ურწყულისა.</p>
<p>ხ რავ ქერ კანქორაქ ამ- არე, და იქ ბრქიხენა და იოიონს ხ ქსე იქ შქრბსეცი:</p>	<p>ესაია 54, 14 (I 11, გვ. 129) განეყეცე უსამართლოსგან და არა შეგეშინოს, და ძრწო- და არა მიგეახლოს შენ.</p>	<p>განეყეცე უსამართლოსგან და არა შეგეშინოს, და ძრწო- და არა მიგეახლოს შენ.</p>
<p>კიჯსეცი ამნონსორ, დორ აქერ ამნონსეცი:</p>	<p>ესაია 62, 2 (I 11, გვ. 127) და ვიწოდის შენ სახელი შენი ახალი, რომელი უფალ- მან სახელ-სიღვას მას.</p>	<p>და ვიწოდის შენ სახელი შენი ახალი, რომელი უფალ- მან სახელ-სიღვას მას.</p>

მ ს ა ლ მ უ ნ ი ბ (III 1, გვ. 148-150).

სომხ. დედანი	ქართ. თარგმანი	A № 38 სელნაჩერი
<p>1. ბრანსეცე ქ აპრ, იორ იქ გნავ ხ ხორციორე. ამქარეცე ხ ჰანსაყარეცი შეგალორავ სს იქ სეავ, და კაქიონს ძანეცი სს იქ სეავს:</p>	<p>ნეცარ არს კაცი, რომელი არა მივიდა ზრახვათა უღმრ- თოთასა, და ვხასა ცოდვილ- თასა არა დადვა, და საქლო- მელსა ურჩელოთასა არაა დაჯდა.</p>	<p>ა. ნეცარ არს კაცი, რომელი არა მივიდა ზრახვათა უღმრთო- თასა, და ვხასა ცოდვილთასა არა დადვა. ბ. საქლომელსა ურჩელო- თასა არა დაჯდა.</p>

კაიცი. ³ აყსარ abs. BB. ⁴ რაქარეცი BB. ⁵ და abs. BB. ⁶ კამრიქთან] კანსხანს BB. ⁷ სეჯსეცი]
ქ არელოქ BB.

¹ და ქარანსე (ქარანსეცი ყრავი სმ) გნსავსე ამსაყარს BB. ² ხრქს BB. ³ და რქსეციციე
... ხ ძაოანყოქჩხს] გქ სეოი ეს ჭორ კანსაყარ, და გენა ქსქჩქ კანქორე არქოცმანსე ყაყან
ხმ ღსარეცი და დოღოქორე ხმ დორ არავსე, ყაყანსე ყაყანყოქჩხს ხმ BB. ⁴ ხ ჰარაქს BB.
⁵ და იქე ვსანს კანქორე] იორი გნანს კანქორელოქ BB.

სომხ. დედანი

ქართ. თარგმანი

A - № 51 ხელნაწერი

2. აბამედ ლქნსა ყნუ: მს
ტს კამე უორა, კ კარქნსა სო-
რეა სორისეგი სსა სი კოიქ ლ
გ ჩქერქ:

3. სეჩეგ² სსა ირყუა შაღნ³,
იორ ანკნაქ ლ სი ფსაყე. ჴორეგ:
იორ ყყყოიღ ჴორ ყყყე სი დს-
შანსაქ სი ჴორი⁴, ყტერს⁵ სი
რეა სი⁶ შაყხნეგი. კ კამნსაყ
ღორ სსაყ არყყეგ სსა ჴიღსეგი
სსა:

4. იღ აყყყუა სსა მარქიჯიჯ,
კ იღ აყყყუა. აყ ჴორ⁶ ყჩიჯ⁷
იორ⁸ რიორ⁹ სი ჴერაყ ტრესაყ სე-
კრი:

5. ჴსანსი აყ. სსა¹⁰ იღ კარქ-
ყნსი სსა მარქიჯიჯ სი რყყყყყ
სი¹¹, კ იღ მტყაორე სი სორ-
ჩორეგ სი არყყიჯი:

6. ჴსანსი დანსაქ ყტე ყტა
სსაყ სარჩი არყყიჯი. დანსა
ყყარ¹² მარქიჯიჯი ყტე ყტე:

აბამედ შტულსა უფლისასა
არს ნებაჲ მისი, შტულსა მის-
სა ზრახავნ იგი დღე და ღა-
მე.

იყოს იგი ვითარცა ხს¹ ღა-
ნერგული თანა წასადინელსა
წყალთასა, რომელმან გამო-
სცეს ხილი მისი ჟამსა თვს-
სა და ფურცელი მისი არაჲ
დასცკვეს, ყოველივე რაჲცა
ყოს და წარემართენ მას.

არა ესრე უღმრთონი ღ
არცა ვერე, აბამედ ვითარ-
ცა მტუერი, რომელ აგავის
ქარმან ჰირისავან ქუეყანი-
სა.

ამისთვის არა აღდგენ
უღმრთონი სსაშელსა, არცა
ცოდვილნი ზრახვასა მარ-
თაღთასა.

რამეთუ უწყის უფალმა-
ნი გზაჲ მართალთაჲ და
გზაჲ უღმრთოთაჲ წარწყმდეს.

გ- აბამედ რჩულსა უფლი-
სასა არს ნებაჲ მისი, რჩულ-
სა მი(ს)სა ზრახავნ იგი დღე
და ღამე.

დ. იყოს იგი ვითარცა ხე
დანერგული თანა წარსადი-
ნელსა წყალთასა.

ე. რომელმან გამოსცეს ხი-
ლი თვისი ჟამსა თვსსა და ფურ-
ცელი მისი არა დასცკვეს.

ვ. ყოველივე რაჲცა ყოს
და წარემართენ მას.

ზ. არა ესრე უღმრთონი
და არა ვერე.

შ. აბამედ ვითარცა მტუე-
რი, რომელ აგავის ქარმან
ჰირისავან ქუეყანისა.

თ. ამისთვის არა აღდგენ
უღმრთონი სარტელსა, არცა
ცოდვილნი ზრახვასა მარ-
თაღთასა.

ი. რამეთუ უწყის უფალ-
მან გზაჲ მართალთაჲ და
გზაჲ [უღმრთოთაჲ] წარწყმდეს.

ღ (III 1, გვ. 159)

* 2 (I, 10 გვ. 121)

სი კარყალ სსა იღ სსა¹²
ღორ არყაროქსანსი, სი სეღორ-
სტ¹³ სსა სსა იორ არყარ:

9. სსა რეღორსანსი კყყს¹⁴
კ სი სი სსა სსა¹⁵ კ კარქსეგ:

10. ში რე ყტე მყყის სსა
მისი კოსოყი¹⁶ რსაყეგორ
ყტა:

ხაღილსა რეგსა ესმა რე-
მი ღმერთსა სი მართლისა
რეგისასა.

მშჯღობითა მით ამით სსა
სოვებითა დავევე, დავიძინე
და ვანვიღვიძე

რამეთუ შენ (რე) მხო-
ლომან სსა სოვებით. დამა-
მეკვარე მე.

ა. ხაღილსა რეგსა ესმა რე-
მი ღმერთსა სი მართლისა რე-
გისასა...

ბ. მშჯღობითა მას ზეღა-
დავევე, დავიძინე, რამეთუ
შენ უფალმან მხოლომან
სსა სოვებით დამამკვარე მე.

* მუხლები, რომლებიც ეპიფანეს თხზულების გარეთ გვხვდება, ასეთი ნიშნით წარმოვადგინეთ.
1. სი ჩქერქ მს. 2. სი სეჩეგ მს. 3. შაღნ მს. 4. ყყყე სი დსშანსაქ სი ჴორი მს. 5. ყტ-
ერს მს. 6. ირყუა მს. 7. რეგ ყჩიჯი. 8. იორი მს. 9. რიორ მს. 10. სსა მს. 11. სი რყყყყ მს.
12. სი კარყალ მს. 13. სეღორსტ მს. 14. კყყს მს. 15. სსა მს. 16. კოსოყი მს.

ს ი მ ბ . დ ე დ ა ნ ი	ქ ა რ თ . თ ა რ გ მ ა ნ ი	A - № 38 ს ე ლ ნ ა უ .
3. ილიორსან ხანა ყტი ყტი ჩი- ლანო ხმ ¹ ჩბქანა ყტი ყტი ² ჩი საოიქვანს ისქიქე ჩი:	მიწყალე მე უფალო, რამეთუ უძღურ ვარ მე. განჩკურნე მე უფალო, რამეთუ შემძ(რ)ჩუნ- დეს ძუღლნი ჩემნი.	ბ. მიწყალე მე უფალო, რამე- თუ უძღურ ვარ. მიღხინე მე უფალო, რამეთუ შემძ(რ)ჩუნ- დეს ძუღლნი ჩემნი.
4. სე ნოფი ³ ჩი კიქ სოიქ- ვან, ა ყილ ყტი ⁴ მჩხანს ქნრე:	და სული ჩემი შემ(რ)ჩუნდა ფრიად. და შენ უფალო ვიდ- რემდის?	გ. სული ჩემი შემ(რ)ჩუნდა ფრიად. და შენ უფალო ვიდრე მდის?
5. ჩარა ყტი ს ყრქანა ვოჩ ⁵ ჩი. ს ყსყი ყტი ილიორსანა ქიქ:	მოიძვე უფალო, ივსენ სუ- ლი ჩემი, მაცხოვრე მე წყაღ- ბითა შენითა.	დ. მოიძვე უფალო, ივსენ სუ- ლი ჩემი მაცხოვრე მე წყაღ- ბითა შენითა.
6. იქ იქ იქ იქ მარია ქი- რქე ვქსე, კამ ჩიქიქსა სო- ყოქანს იანსიქს:	არა არს ვინ სიკუდილსა შინა მოგვსენოს შენ, ანუ ჭიჭიხეთს შინა ვინ აგიაროს შენ.	ე. რამეთუ არა არს ვინ სი- კუდილსა შინა მოგვსენოს შენ, ანუ ჭიჭიხეთს შინა ვინ აღვიაროს შენ.
7. ღასყასქეჩი სი ჩი სხომ- ქანს (ჩომ), ილავი ღასხანს ფიქერ დმარჩანა ჩი. ს არყა- თლად ჩიქიქე ღასსიქიქსა ჩი ქიქიქ:	დავშუერი მე სულთქუმითა ჩემითა, დავბანე მარადე ცხე- ლარი ჩემი ცრემლითა ჩემი- თა სარეცელი ჩემი დავალ- ცვე.	ვ. დავშუერი მე სულთქმი- თა ჩემითა, დავბანე მე მარა- დის ღამე ცხეღარა ჩემი. ზ. და სარეცელი ჩემი დავალ- ცვე ცრემლითა ჩემითა.
8. სოიქვანს ჩი სარყარ- ქსეჩი სის ჩი მარჯყა სი ჩი ქერაქ ამხანაქსა ქანსთყა ჩიქიქ:	განმირისხნა მე გულის წყრი- ლითა. თუალი ჩემი. განკვდი მე ყოველთა ზედა მტერთა ჩემთა.	შ. განმირისხნა მე გულის წყრლითა თუალი ჩემი. ვან- კვდი მე ყოველთა ზედა მტერ- თა ჩემთა.
9. ჩი რაყე კაყეჩი ⁶ ჩხანს ამხანსქსის იქე ყარბ ⁷ ნქ დას არქსი. (ჩიქს):	ვანმეშორენით ჩემგან ყო- ველი მომშვდნი ურჩულ- ვებთანთ.	თ. განმეშორენით ჩემგან ყოველნი მოქმედნი ურჩულ- ვებთანთ.
10. ღი ⁸ (თა. ყტი ღამე) ჩი ყლიქ ჩიქიქ (.. ს ყტი ვჩხიქი- ანა ჩი ქსიქყა).	რამეთუ ესმა უფალსა კმა ჭირილისა ჩემისა და უფალ- მან ვედრება. ჩემი შეიქირა.	ი. რამეთუ ესმა უფალსა კმა ჭირილისა ჩემისა და ისმინა უფალმან კმა ლოც- ვისა ჩემისა.
11. ს. ⁹ ამარჯხანს სი ქო- ქსაყი ¹⁰ ამხანაქსა ქანსთქი ¹¹ ყარბ(ყ)ჩს ქნრა ს ამარჯხ- ანს კიქ ქარქმარქსის სი ქო- ქსაყი ¹² :	ჭრცხუენიქდენ და კქემიქენ ყოველთა მტერთა ჩემთა, მართლ უყუნ იქვენ, ჭრცხუე- ნიქდენ ფრიად და მსთუაფ შემ(რ)ჩუნდენ.	იბ. ჭრცხუენიქდენ და შემ(რ)- ჩუნდენ ყოველნი მტერნი ჩემნი. იგ მართლ უყუნ იქვენ, ჭრცხუე- ნიქდენ ფრიად და მსთუაფ.

¹ ხ ს ს. ² ყტი ყტი] ყანანს ჩი ს. ³ ს. ნოფი] ანანს ჩი ს. ⁴ ს. ა. ს. ⁵ ყტი ყტი დო
ილიორსანს ქიქიქ ს. ⁶ ყტი ს. ⁷ ანანს არქსი ს. ⁸ ყტი ს. ⁹ ს. ა. ს. ¹⁰ ყტი ს. ¹¹ ჩიქიქ

სომხ. დედანი

ქართ. თარგმანი

A-N: 38 ხელნაწ.

ლზ (I 1, გვ. 153).

15.

Խոյորես ի չարէ և արս
գարի:

მოიქვე ბოროტისაგან,
ქმენ კეთილი.

იღ. მოიქვე ბოროტისაგან,
ქმენ კეთილი.

ლზ (I 1, გვ. 156

23. Ի Կեսանէ ուղիս
գնացք ան և գնանապարս
(სորս სա կամի յոյ):

უფალი არს წარმართე-
ბი სლვათა და გზათა მათ-
თა, და ივინი ჰნებვენ ფრიად
ღა.

კვ. უფლისა მიერ სლვათა
კაცისაა წარმართის ღგზაა
მისი ენებოს მას ფრიად.

* 2 (I 3, გვ. 50).

Որպէս Կափագէ Եղջրու
չաղբերս Գորց, այնպէս Կա-
փագեն անձինք մեր¹ առ զքզ.
Աստուած մեր²:

ვითარცა სურინ ირემსა
წყართთა მიმართ წყალთა-
სა, ეგრე სურინ სულსა ჩუ-
ენსა შენდამი ღმერთთა ჩუ-
ენა.

ა. ვითარცა სურინ ირემსა
წყართთა მიმართ წყალთასა,
ეგრეთ სურინ სულსა ჩემ-
სა შენდამი ღმერთთა.

მგ

* 26 (I 10, გვ. 122).

Արի Կեր, աღնեսა մեզ և
իրկեսა զմեզ, Կասն անուան³
քոյ:

აღღევ ღმერთთა, შემეწი-
ენ ჩუენ და მიკსნენ ჩუენ
სახელისა შენისათვის.

ღ. აღღევ ღმერთთა, შე-
მეწიენ ჩუენ და მიკსნენ ჩუენ
სახელისა შენისათვის.

მღ (I 1, გვ. 168-175).

1. Բղխեսցէ սիրո իմ գբան
բարի⁴, [և] ասացից զգործս
իմ Թագաւորի:

აღმთოქუნ გულმან ჩემ-
მან სიტყუთა კეთილი და
უთხრნე მე საქმენი ჩემნი
მეუფესა.

ა. აღმთოქუნ გულმან ჩემ-
მან სიტყუთა კეთილი და უთ-
ხრნე მე საქმენი ჩემნი მე-
უფესა.

2. Լեզու իմ որպէս գրիչ
երագագիր⁵ դարի:

ენაა ჩემი ვითარცა სა-
წერელი მწიგნობრისა კელოვ-
ნისაა.

ბ. ენაა ჩემი ვითარცა სა-
წერელი მწიგნობრისა კელოვ-
ნისაა.

3. Գեզցիկն⁶ գმե⁷ Կասա-
სեկով քան զամենայն որդիս
մարդկ(ան): Սփռեսան շնորհք
ի շքթա(სე քոვ). Կასն որոյ⁸
այրնեսայ (զքզ) Աստուած
յաւիտեան:

შუენიერ არს იგი ხილვად
უფროას ყოველთა ძეთა
კაცთაასა, ვანეფინა მაღლი
ბავეთაგან შენთა, ამისთვის
ვაკურთხოს შენ ღმერთმან
უკუნისამდე.

გ. შუენიერ არს იგი ხილ-
ვად უფროას ყოველთა ძე-
თა კაცთასა.

დ. ვანეფინა მაღლი ბავე-
თაგან შენთა, ამისთვის ვა-
კურთხოს შენ ღმერთმან უკუ-
ნისამდე

4. Աստուած զսուր ընդ մէջ

შეიბ, მახვლი წელთა შენ

ე. შეიბ მახვლი შენი წელ-

¹ Կափագէ անն իմ. ² մեր abs. B. ³ անուան B. ⁴ գբան բարի] զպագագածն քո բարի B. ⁵ արագագիր B. ⁶ գեղցիկ B. ⁷ գმե abs. B. ⁸ որոյ] այնորի:

სამხ. დედანი	ჭართ. თარგმანი	A-38 სელნაქ.
<p>ქი ზღაერ. 5. მყაყნესციოქისს¹ ყბიყ (ქი); სარტ(ან), ოღიღ(ან), მაყაყნესციოქისს² ქასს ქსმარ- ყოქისს, სეციოქისს ს არ- გაროქისს. ს აოაქსიოგ- სეცე ყყბ³ სყასსეცაყს აქ ქი):</p>	<p>თა, ძლიერა, მუენიერებითა და სიკვე- თითა შენითა. გარგაცუ მშვლდსა შენსა, წარემარ- თე და სუფევდი. ჭემმარი- ტებისათჳს და მშვდობისა და სიმართლისა გიძლო- დის შენ საკვრველად მარ- ტუნე შენი.</p>	<p>თა შენთა ძლიერა, მუენიერებითა შენი- თა და სიკვეთითა შენითა. გ. გარდააცუ მშვლდსა შენსა, წარემართე და სუ- ფევდი.</p>
<p>6. სსყე ქი სრეაქ ხს ზღაერ ს ძიოიქ(ღორიქ) ქ სსრქი (ქი ანსყესს), ქ სჩრყი მზს(ამსაყ მაყაყნესციოქისს):</p>	<p>ისარნი შენნი ლესულ არინ, ძლიერა! და ენნი ქუეშე დაეცნენ, და გული- თა მტერნი მეუფისანი.</p>	<p>ზ. ჭემმარიტებისათჳს და მშვდობისა და სიმართ- ლისა გიძლოდის შენ საკვრ- ველად მარტუნე შენი.</p>
<p>7. სქოთა ქი სსყოლსა საყ(ჩრქისსა საყ(ჩრქისსე) ყა- აყ(ანს ოღიღიქისს) ყაყა- ყასს სარე(ყოქისსა ქი):</p>	<p>ღმერთო, საყდარი შენი უკუნითი უკუნისამდე, კუერ- თხი განგებისა შენისაა და კუერთხი სუფევისა შე- ნისაა.</p>	<p>შ. ისარნი შენ(ნი) ლე- სულ არინ, ძლიერა! ერ- ნი შენ ქუეშე დაეცნენ, გუ- ლითა მტერნი მეუფისანი.</p>
<p>8. სჩრესერ ყარ(გაროქისს) ს სარეს(ერ ყანსარქისციოქისს): ყასს აყიოქისს ანს ყყბ სს- ყოლსა, სსყოლსა ქი) ქიოქ ო- რაქოქ(სამაყ აოაყს) ყასს ყღსყ(რა ქი):</p>	<p>შეიყუარე სიმართლშ და მოიძულე უმჭულოვებაა. ამისთჳს გცხა შენ ღმერთ- მან, ღმერთმან შენმან სა- ცხებელი სიხარულისაა უმე- ტის მოყუასთა შენთა.</p>	<p>თ. ღმერთო, საყდარი შე- ნი უკუნითი უკუნისამდე. ი. კუერთხი განგებისა შენისაა და კუერთხი სუ- ფევისა შენისაა.</p>
<p>9. მშოთა ს სარაქსა² ს ყ(ყაყსა³ ქი ყყბსარქ ქიშმქ), ქ ყარარაყ იიოქსარქსე, ოა- ყი ორას სარარის (ყყბ):</p>	<p>მური, შტანში, კასიაა სა- მყაულისაგან შენისა და ტა- ბართაგან პილოას-ძუაღელ- თა, რომელთა განგებარეს შენ.</p>	<p>ია. შეიყუარე სიმართ- ლე და მოიძულე უმჭულოვებაა. იბ. ამისთჳს გცხოს შენ ღმერთმან, ღმერთმან შენ- მან საცხებელი სიხარული- საა უმეტეს მოყუასთა შენთა.</p>
<p>10. ჩსარბე მაყ(ალორავ) ქ აყაყ(ჩ ქი): ყაყსე იქსუ ღიქ აქქქ ქიშმქ. ქ ჩ ჩას- ინბან ოსყსიონს ყარ(გარსა) ს აყანონხსაყ:</p>	<p>ასულნი მეუფისანი ქა- ტივითა შენითა. დაადგი- ნე დედუფალი მარტუნით შენსა შემოსილი. სამოს- ლითა თქრავანითა შე- მკულ და შემოსილ ქი- რად-ქირადად მუენიერად.</p>	<p>იგ. მური, შტანსი, კასიაა სამყაულისაგან შენისა, ტა- ბართაგან პილოას-ძუაღელთა, რომელთა განგებარეს შენ.</p>
<p>11. სნარ იოაყი ს ყნსა, სონსარბესი იონსს ქი. ს ჩ მი-</p>	<p>ისმინე ასულა და იხილე, მოყავ ყური შენი, დაივიწ-</p>	<p>თდ. ასულნი მეუფისანი ქა- ტივითა ღირს იქმნეს. დაადგი- ნე დედუფალი მარტუნით შენსა. იე. შემოსილი სამოსლითა თქრავანითა შემკულა და შე- მოსილ ქირად-ქირად მუე- ნიერი.</p>

¹ ყყბ **ს**ს. ² სარაქს **ს**ს. ³ ყაყსა **ს**ს. + **ს** **ა**ნს. **ს**ს.

ᄀᄃᄆᄇᄃᄆᄃ

ლექსიკონისათვის

ლექსიკონი მოკლეა. იგი ორი ნაწილისაგან შედგება: ქართულ-სომხურისა და სომხურ-ქართულისაგან. შეტანილია ამ ნაწილებში უმთავრესად იშვიათი ხმარებისა და სპეციფიკური მნიშვნელობის სიტყვები, ერთი მხრით, და ეტიმოლოგიურად ახლობელი სიტყვები, მეორე მხრით.

ლექსიკონი საერთოა. მის ნაწილებში ლექსიკური მხარე ან მანზეა გაწყობილი არა ცალ-ცალკე - ჯერ, ქართულიდან სომხურად ნათარგმნი ტექსტისათვის და, მერმე სომხურიდან ქართულად თარგმნილთათვის, - არამედ თვითივე ნაწილში წარმოდგენილია ის ლექსიკაც, რომელიც ბაღდად გვხვდება ერთიმეორის საპირისპიროდ ერთგანაცა და მეორეგანაც.

ლექსიკონში

ა. სომხურიდან ნათარგმნი აგიოგრაფიული ძეგლების ლექსიკას თან ახლავს მოწმობანი (იშვიათად) და მითითებანი ტექსტზე, სადაც ასეთი სიტყვები იხმარება, სომხურ-ქართულ ნაწილში, ხოლო ქართულიდან ნათარგმნი თხზულების ლექსიკას მოწმობა-მითითებანი ქართულ-სომხურ ნაწილში შეჰყვება.

ბ. სომხურიდან ნათარგმნი სხვა ძეგლების სიტყვებისათვის ნაჩვენებია სათანადო ქართული შესატყვისები დაუმოწმებლად და მიუთითებლად ადგილისა. ასეთი სიტყვები ვარსკვლავით (*) გვაქვს აღნიშნული.

გ. როცა რომელიმე სიტყვისათვის ერთნაირი შესატყვისი მოიპოვება აღნიშნული დარგების თარგმანებში, მაშინ მათ წინ, გამორჩევის მიზნით, წარეს (°) ვსხამთ.

I. ქართულ-სომხური

ბდამადე-ი : ვითარცა ადამადე-ი ანუ ამის-
რესაყ :

ბდგილი ° ფიქრ. 136, 15-22-26 ; 144, 1-3.

ქაჯი- კიღმ :

* ბდგილი სპეცილობა არხან რაყარაყარბი

* ბდგილი შტეციე ამროქრხ :

ბდრე : ქაღქაღაყი ქაღი, ბ ქაღი :

ბდრე-ბდრე ქაღქაღაყი :

ბვხაჟ-ი არაღაყ :

ბვან-ი არაღაყ :

ბხნაურ-ი არაღაყ

ბუნდი ბხნაურთაა ნ. ბუნდი :

ბხნაურ/ობა არაღაყობიქრხ. არაღაყ :

ბხრაჟედი-ი არაღაყარაყი :

ბღ-ი კიღიქმ. რიგ :

ბმაღა არაღაყარესაყ :

ბმაღ ქეჟევა ნ. ქეჟევა.

ბმაღა-ბხნაურ-ი ნ. ბხნაურ-ი.

ბუნდაღ და ბმაღ ნ. ბუნდი.

ბმბორ-ი : ბმბორღს ყოფა არაღაყობიქრხ :

ბმბოხ-ი ამროქრხ :

ბმენ-ი, ბმშენ-ი ამქი :

ბნგაჟრებმა არაღაყარეს :

ბნგელაზ-ი არაღაყარეს :

ბნგელაზებმა-ი არაღაყარესარაღაყარეს :

ბნგელაზებმა-ითა ბნგელაზებმა-ითა ქეჟევა ნ. ქეჟევა.

ბნთიბაღროს-ი არაღაყარესარაღაყარეს :

ბნტიანი ნ. ბტიანი-ი.

ბბარანი-ი არაღაყარეს :

ბბრლი-ი არაღაყარეს :

ბბრურ-ი ბბრარობიქრხ ' ბბრურ-ი ბნგელი-

საა... ბნგელია ბბრურ-ი ბნგელი-ი

ბბრარ-ი... ბბრარობიქრხ ბბრარ-ი ბბრარობიქრხ

139, 17.

ბბრარ-ი არაღაყარეს ' ბბრარ-ი ბბრარობიქრხ

ბბრარ-ი ბბრარობიქრხ ბბრარ-ი ბბრარობიქრხ

ბბრარ-ი ბბრარობიქრხ ბბრარ-ი ბბრარობიქრხ

ბტიანი-ი, ბნტიანი-ი არაღაყარეს :

ბტიანი-ბტიანი-ი არაღაყარესარაღაყარეს :

ბტიანი-ბტიანი-ი არაღაყარეს, ბტიანი-ი არაღაყარეს

* ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი : ბტიანი-ი ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი ბტიანი-ი 143, 27

* ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი ბტიანი-ი... ბტიანი-ი

136, 12-14.

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი, ბტიანი-ი ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი (ბტიანი-ი)

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი, ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი, ბტიანი-ი

* ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბტიანი-ბტიანი-ი ბტიანი-ი

ბანბარაზი-ო რაიდაიანი

ბანბარაზი რაიდაიანი მანბარაზი და ავიბებენ
შას რაიდაიანი და მანბარაზიანი 142, 4.

ბებრი-ო ჩი-ო

ბებრი-ო ჩი-ო მებრი... ხომბავლ ურდ
ხე ბებრი-ო და ათხეული ერისაე მი-
ლი(ხეანი... რაიდაიანიანი მანბარაზი ჩი-ო-
ლირაც და რაიდაიანი 137, 24; 138, 26.

ბილწი-ო აქიღ

ბილწება * ალიყიჩი * ალიყიჩი-ო: ბილ-
წებისა-ე ალიყიჩი

ბირება საარსი

ბომბონი-ო რაიდაიანი ვბოვე ბომბონი ვიჩი რაიდაიანი
ში 145, 17.

ბორბი-ო ვარ. ვარჩი. * ვარაზარ

* ბორბიანი ვარაზარანი. ბორბიანი ხიუდი-
ლი ვარაზარანი. მკარ მკარნი ბორბიანი ვარაზარ-
ანი. * ბორბი-ო ვანებთი ვარაზარანი:
ვარაზარანი... ხეიანი იქმანი... ბორბიანი მრავა-
ლი 137-30.

ბრძანებულ-ი. ბრძანებულ ყიფა რაიდაიანი
ქ:

ბრწყინვა ქაიქი. ნ. ვამბრწყინებანი

ბრწყინვალეობა სიკანი

ბუნი-ო ჩიქი

ბუნი-ო * მნი-ო: ნ. ანა ბუნი-ოთი ვენბანი
იყი ვამბი მანი ქაიდაიანი ვიჩი მნი-ოთანი
ქაიდაიანი ბანიანი აიმაიქი 141, 5.

ბლუა-ო რაიდაიანი ბლუა-ოთი || ბლუა-ოთი ვებ-
ბი რი რაიდაიანი

ბჭე * ილიანი * რაიდაიანი მანბარაზი... ბჭე
ნათლისა ილიანი ვილიანი ქაიდაიანი 135, 17-28.
დავჯედ მე ბჭეთი თანი სარაიანი და რა-
იდაიანი 136, 8.

ვამი: ამის ვამი ანი-ოთანი, ანი-ოთანი:
შის ვამი ილიანი

ვამბრწყინება ქაიქი. * ანი-ოთანიანი
ვამბრწყინება ნათელი ანი-ოთანიანი და
139, 29.

ვამბრწყინება: ნათლისა — ნ. ნათლისა

ვანბნება ალი-ოთანი. ვილიანი, ვილიანი ქიქი.
ვანი-ოთანი. სილიანი-ოთანი რაიდაიანი.

ვანბნება რაიდაიანი ანი-ოთანი სინბანი... რა-
ბი ვანბნება მლი-ოთანი მანი ზედა სიქი...
სიქი ვიქი რაიდაიანი სარაიანი რაიდაიანი-
ანი ანი-ოთანი 139, 6; 138, 17. მდბ: ბჭე.

ვანგება * ალი-ოთანი. კარაიანი-ოთანი
შევედ... ვანგება ვანბნული-ოთანი
ანი-ოთანი... რაიდაიანი-ოთანი სარაიანი
140, 16 (135, 20; 144, 5); დავჯედ... ბჭიანი
და ვანგება სარაიანი... ანი-ოთანი რაიდაიანი-
ანი და მთავრება... მთავრება ანი-ოთანი
ანი-ოთანი-ოთანი და ხეიანი-ოთანი...
ანი-ოთანი 137, 12. სარაიანი-ოთანი-
ანი-ოთანი იყი ვანგებითი ბმბიანი-
ანი-ოთანი ხეიანი-ოთანი-ანი-ოთანი-
ანი-ოთანი 138, 28.

ვანგებულ-ი: ანი-ოთანი სვავლულ და ვანგებულ
ქ... ანი-ოთანი კარაიანი-ოთანი 145, 9.

ვანგებულეობა: ვე-ოთანი ვანგებულე-
ობა რაიდაიანი-ოთანი:

ვანგებობა ანი-ოთანი

ვანგებობა კარაიანი:

ვანგებობა ანი-ოთანი

ვანგებობა სარაიანი:

ვანგებობა სარაიანი

ვანგებობა-ი ანი-ოთანი ვამბრწყინება... ვან-
გებობა-ი ანი-ოთანი მანი-ოთანი ზედა ვამბრ-
ვანგებობა ანი-ოთანი... ანი-ოთანი-
ანი-ოთანი-ანი-ოთანი ხეიანი-ოთანი-
ანი-ოთანი 145, 5.

ვანგებობა-ი * ანი-ოთანი:

ვანგებობა რანიანი

ვანგებობა სარაიანი

ვანგებობა ანი-ოთანი. კარაიანი
ვანგებობა მანი-ოთანი ანი-ოთანი-
ანი-ოთანი 138, 19

ვანგებობა-ი ანი-ოთანი * ანი-ოთანი-
ანი-ოთანი რანიანი

განპება ყაყაოხელ
 განრინება ღერძოვანსელ განმარინეს მე
 მსახურებისგან კერძთაჲსა ღერძოვანს
 ვისა ხა ყაუზფელი ვეჩხს 147,6.
 განრინებულ-ი არყრთა
 განსაზღვრა : — კანონისა საჩამსარყოლ-
 პისს.
 განსაყოფელი : — გზათაჲს კხეფ მანსაყარ-
 ვის.
 განსთქომა ყაყაოხელ კვლავნი განსთქ-
 ბოდეს ქცემე ყაყაოხელს 139,22.
 განფენა აქიხელ განვფინე ქუეყანაჲ წი-
 ნაჲჲ ჩემსა 141,9 აქიხელს ღერძი
 ათაჲჲ ჩემ.
 განყოფა რაუჯხელ * რაძანსელ
 განცხრომა ვლიარნანსელ
 განძვინება ვლიარნანსელ
 განწესება კარაგელ, ალანსელ
 განწესებულ-ი კარაგელ
 განწვალგება რაძანსელ განწვალგება ვა-
 თაჲ რაძანსელს ძამოჲ 135,18; გან-
 წვალგება წყალთაჲ რაძანსელს ჟორეს
 135, 24.
 განწყომა კაღმელ
 გარდამოღინება რიხელ
 გარდამოღინებულ-ი კაღმელ
 გარდამოსლვა ჩქანსელ ჩქიანს
 ეცყოდა მათ გარდამოსლვასა მისისათჳს
 ასურ ყნოსაჲს დასს ჩქანს სიყა
 გარდამოსრულ-ი ჩქანსელ გარდამოსრული ზე-
 ცით ჩქანსელ ქერსიჲ 141,16.
 გარდამოღება ჩქიანსელს
 გარდამოღობა ჩქანსელს, სინსარგელ გარდა-
 მოვლა ვართლად ჩქანს ანსერსიჲ 196,25.
 (191,31); ღმერთი გარდამოვლა ზეცით სს-
 ყოლს სინსარგელს ქერსიჲ 143,16.
 გარდაქება ყაყაოხელ გარდაქობა სამოსელი
 ჩემი ყაყაოხელს ვრანსერსა ჩ 141,22,
 შრ. განპება.
 გეგულ-ი გეგულად კარაგელსელ ვსე

ყოველი ვპოვე გეგულად ვიხი ვსაჲს
 ამხსანს კარაგელსელ 141,1.
 გეგენიო ვინსანს
 გინა კამ
 გლახავ-ი არღვარ. კარაგელსელ
 გლახავება ყაყაოხელს.
 გმობა ყაყაოხელს.
 გუემა რანსელ, ვინსანსელ, ვარკანსელ, ვანსელ,
 * ვარკანსელ, სიუჲანსელ, კაღმანსელ, ვანს
 ვარკანსელს.
 გუეგულ-ი ვარკანსელს
 გვრგვინ-ი ვარკ. მარ.
 გვრგვინის-თან მოღვამ-ი მარკანსელ
 გულ-ი სიყა, მარგ.
 განეხუნეს თუღნი ვულისა ჩემისანი რა-
 ვანს აჯე არხი ჩემი 141,13; 145,6.
 გულება ვინსანსელ
 გულსმოღვინე : გულს მოღვინელ ვარდა-
 რიქსელს, ვარდარიქსელს არხი, არხი
 მარგ.
 გულსმოღვინება ვარდარიქსელს ვარდა-
 რიქსელს არხი. ყოველითა გულსმო-
 ღვინებითა ამხსანს ვარდარიქსელს
 არხი 135,10.
 გუმეო სიყა
 გუნდ-ი ვინსანსელ, ვარგ.
 გუნდითურთ თჳსით ვინსანსელ ჩემი 134,18
 გუნდი ვინსანსელთაჲს ვარდარიქსელს.
 დაბნელებული გუნდი ვარდარიქსელს
 ვარგ.
 დაბნელება რანსელს, რანსელს
 დაღვინება კაღმანსელს, კარაგელს, კარ.
 დაღვმა ვინსანსელ, ვინსანსელს.
 დაღვამ ვინსანსელს მე სელისი ვინსანსელთაჲს
 ვარგელსელს სელისი 138,30.
 — მუკლითა ნ. მუკლითა
 დაღვობა კარ.
 დაღვობა კარ, მარგ.
 დათრგუნვა კიხის, კორანსელს.

ათორგუნვილი-ი კიხტაღ. შტრ. დამორგუნველი.
 დაკრება: ქვისა — ნ. ქვა.
 დაკრძალვა ბაძხელ. ამჟიფელ.
 დამართებით ლტოქა.
 დამარხვა ყარხელ. მთაღელ. რასიღელს
 დამარხულად მიქუნდა მე წერილი
 იგი ყარხელ იბქი გყირს ყაის 142,13.
 დამორგუნველი-ი კიხიოღ. შტრ. დამორგუნვილი,
 დამორგუნვა, დანათორგუნველი-ი.
 დამთხუევა ყარყარხელ. რასიღელს.
 დამკვდრება რსაქელ. დიარასხელ. რსაქი-
 ბის.
 დამკვდრებულ-ი: დამკვდრებულ ყოფნა
 რსაქელ.
 *დამნერგველი-ი რსიოღ. შტრ. დანერგული-ი.
 დამოვიღება. რასხელ. (ჩ. ჟარყს). კახხელ.
 ბელსა დამოვიღეს ყარყარხელ კახხხს
 144,19 (142,3).
 დამოწაფება აგუარხელ.
 დამოწაფებულ-ი აგუარხელს.
 დამუშაება: — მუშაობასა არსაისხ ჩ
 აგუარხის.
 დამშტალვა რსხელ.
 დამშტალვულ-ი ყარხელს.
 დამხვანებულ-ი ირ დამამოღა გრხხამრ იბქ-
 ვი.
 დამკობა კორბანსელ. ოღელ.
 დამკობიღ ყოფა ზოღაღ (ჩხელ)
 ურემ-კარნი ანაღ დამკობიღ იყვნეს უღ-
 ლისაგან საყღხ ხეღღს იღ ზღს ზოღაღ
 ჩ ჭიღს 140,27.
 დანერგვა რსელ.
 *დანერგული-ი რსხელს შტრ. დამნერგველი-ი.
 დამება ყარყარხელ.
 დარეცვა არსაისხელ.
 დარიღება არსაისხელ.
 დარღუევა რსხელ.
 დარღუეულ-ი: ანღა — ჯღს.
 დან-ი რსაა.
 დანათორგუნველი-ი. *დანათორგუნველად შექმნა

კიხაის არხელ. შტრ. დამორგუნველი-ი.
 დანაწუევილი-ი ნ. შტრულიად-დანაწუევილი-ი.
 დანუმა ზარყარხელს.
 დანსდომა *ზარყარხელ
 უბრძანე... დანსდომაღ რსამაყხელ...
 ზარყარხელ 144,14.
 დანსხმა რსელ. არყარხელ
 კელთა — ბეღარყარხელ.
 დანჯა ზარყარხელ. რსაქელ.
 დანუბრკოლებელად არსაქიფი.
 დანურულელებელი არსაისხელ.
 დანუყდუნებელად არსაისხელ ' დანუყდუნებე-
 ლად განვეღმაღ რსარსელად არსაისხელ
 ჩი რსარყარყარხელს გრსაღ 138,19.
 დანუცხრომელი-ი არსაისხელ.
 დანუცხრომელად არსაისხელ.
 დანუყყყდელი-ი აგუარხელ.
 დანუღვა რსაქელ. *რსაქიღს: დანუღვა რს-
 რსაღ 143,20; დანუღვისა(ღვს) (ღსაისხ)
 რსაქიღს 142,28.
 დანუღულ-ი: ანღა — არსაისხელ.
 დანუყენება ყარხელ.
 დანუყენებულ-ი არყარხელს ' ხეღ იღ ზღ რსაქიღს
 ჩი არყარხელს გრსაისხელ უკუეთუღვა ანღა
 შიღითა რეღისგან დანუყენებულ იყვნეს
 145,12.
 დანუყფა რსაღ. (ჩხელ. კაღ).
 დანუღნება რსაქიღელს.
 დანუხუერული-ი არსაისხელს.
 დანუცვა. ყარხელ.
 *დანუცვლითგანვე (ღმართისაღიღელი) და-
 ცვაღ რსარყარხელს (ღს).
 დანუცუევა არსაისხელ. *რსაქიღს.
 დანუცუეღს რსაისხელ რეღსა არსაისხელ არსა-
 ჟი ჩი 140,5.
 დანუცხრომა რსაქარხელ. *არსაისხელს შტრ.
 დანუცხრომელი.
 *დანუყენება რსაისხელ.
 დანუყენება რსაისხელს.
 დანუყენება რსაისხელს.

დაწყნარებულ-ი *სანდარყო დაწყნარებუ-
ლითა გულითა სანდარყო სურხე 145,5.

დაჯდომა *საყრელ, მადგაორელ, კაშორელ
დაჯვედ მე ბჭეთა თანა სსყაყ თს
სო. გაყარაორს 136,8 (139,1-4; 144,10).

დაპჭაბეტი გაანაყფ.

დედაკაცი-ი კის

*დედაკაცისა-ე ჩაკასან:

დედაწულ-ი რსყარსჩქ:

დედოფალ-ი || დედუფალ-ი ყჩქს: ე-ქსიყ.
მადგორჩ:

დევა ბრძალ ვჩქ:

დევენულ-ი რაყაბხალ. ჩაქსიყფხალ:

დევენულება რაყაბხალს:

დიკონ-ი საყრასაყ:

დიდება *ქადაქ. ქადასაორელ, ქადასაყ-
სიორელს. ქადასაორ აონელ. ქადასაყა.
მხბარელ. *მხბორელს.

მომცა მე... დიდება-ე ბრ ხსმ მხბორ-
ელს 147,8. მომავლ არს დიდებითა
გაიოე ქ ქადასაყ 143,22 (144,11; 147,19).

დიდებულ-ი *ქადასაორ. მხბაროყ. *ქადასაორ-
ხალ:

მთავარი და დიდებული ათენელთა-
გქსაორ და ქადასაორ სრხსაყფიოე 133,10.
ვპოვენ... დიდებულნი გაყი ქადასაორ-
ხალს 145,7.

დიდებულ ყოფა *ქადასაორელ:

დიდებულება მხბორელს მშობელთა ჩემ-
თა პატიონებლისათჳს. და დიდებულებ-
სა ქადას მხოლსაყ ჩიოე ყაყოლსაყ-
სიორელს და მხბორელს 134,15.

დიდთავან-ი მხბამხბ:

დივცაზნ-ი რჩესაქსაანს:

ღღე *საერ. ყჩქ. ძამასასაყ. სასაჩქ. ყჩქ.
ღღშტა იგი... გუაუწყსა ვაერს ვაქს
... ყაყოლსაყ, 146,6 (144,9; 146,6-7).

ღღშ და ღღშ მჭირსედ მხნავლიდა მე
ვყჩქ და ვყჩქერ იუთიყფსაქ ვჩქ 135,11.

ღღენღელ-ი: ღღენღელად ღღენღელე მჩქ-
სა ვაყსაერ:

ღღეს *საყსაერ ღღეს შვიპყრეს კაცთა აყ-
საერ კადას მარაჩქ 141,13.

ღღითი ღღელ საერ ღაყარელ:

ღღის-ი ჩ ყოელჩქსაძ ძამიო.

ღღესანწულ-ი ყადას. *ყადასაერ ღღე-
სანწულისა მისთჳს ქადას ყადასაქ სალირს
137,23 (134,16; 137,21).

ღღესანწულ ყოფა ყადასაქმარელ:

-ი სავსენებელ-ი ძიოიქ ყარხორა-
კას:

-ებრ ღაყ. კადასა. სმან პირველსა წელ-
სა ათენელთა რიგვხსებერ კადასაქს
საჩ სრხსაყფიოე მხოლს სმან 137,20.

ეკრეთ სად აყოიქჩქ:

ეზო ვადაქს:

ეკალ-ი მადგორ.

ეკლებია ხელჩქჩქ:

ეკმბანი სადასაქს:

ენა მარადა. *ქვლე.

ეპისკოპოს-ი *საყსაყოიყთა მავურთხა მე ეპის-
კოპოსად ქვალჩქა ჩემსა ზედა საერ-
სხაყ ვჩქ საყსაყოიყთა ვადასაქჩქ ჩიოე
147,2.

ეპისკოპოსობა. საყსაყოიყთაორელს:

ერთ-ი: ერთი იგი მჩქ.

*ერთად ვოყ:

ერთბამად მჩქსადას. მჩქსადასაორ. *მჩქსა-
სადას. მჩქსადას. ყავენი ერთბამად პირ-
თა თჳსთა ზედა დავეცენით საყსაყოიყთას
მჩქსადას სადასაქს ჩ. ვჩქსაყ. სრხსაყ ჩი-
საყ 139,21.

ერთგულება მჩქსაყოიყელს:

ერთზრახვა: ერთზრახვის ქმნა მჩქსადას:

ერთვერძო ჭიოქ.

ერისთავ-ი ვადასაყოიყელს. ვადასადას. ჩქსადას.

ერისკაცობა ვჩქსაყოიყელს.

ერისკაცობისა მოდგამი ვჩქსაყოიყელს
ჩქს:

ერისკაცებით. საჯსაყოიყელსაყ.

ესე: ესე აგი || ესე თჳს აყსაქსაქს:

გხედა არა.

გეგმა-მარბეველი კარდავარ.

გეგმარობა : ყოფა აფაორსე.

გეგმარობა : წარმართვა გეგმარობისა
... აფაორსე.

გეგმა-ი საყარსაჲ . ოქტ. - გარ . აჲ . რზნამბ
გამოვდა ბრძანებაჲ . გეგმათა მთავრისაგან
ს ჳ რამანს ქიქრანსს ოქტაჲ 136, 11 (133, 13;
136, 21; 138, 14; 140, 28; 145, 9).

გეგმავის მხახური ოქტაჲყარსე.

ვან-ი ქანსე.

ვარდ-ი ქარტ.

ვაშკარან-ი მარსაჲ.

ვაც-ი სირსაჲ . ჟალ.

ვედრ-ი ალგანსე.

ვედრება ალგანსე . ალგანსე . ალგანსე
მარსეგანსე : რაგანსე ' მევედრებოდეს რაგ-
ანსე ქანსე 140, 6.

ვედრება დიდი მარსანსე.

ვედ-ი ოსეჲ

მთა და ველი ქანსეყარსე.

ველისა პირი ოსეჲყარსე.

ველური ქანსეხს.

ვითარმე ვარსე.

ვინაჲ ოსეჲ ' ანუ ვინაჲ ხარ ს კამ
რსეჲ 134, 21.

ვაკუვა : რასე . სანსე . * სხირსანსე .

ვაძმარ-ი : ვაძმარისაჲ . ვაძმარსე . ვაძმარსე .

ვარ-ი ოსეჲ . ვეშიკება მე ვარმან კაკალ
ვანს ... არ 141, 4 (144, 26).

ვარცემულ-ი კარსე .

ვე : ვე ალგანსე კარსე კარსე . ვეღვ-
მა კარსე კარსე ყოველი ვარი ვეღვა ამბ-
საჲ დიდიკარსე კარსე კარსე 135, 5.

ვეგარდამო ქანსე . ქანსე :

ვეგარდამო მომცემელი ქანსეყარსე .

ვეგარდამო ქანსეყარსე .

ვეგარდამო ქანსეყარსე

— ქანსე ქანსეყარსე :

ვეგარდამო კარსე კარსე .

* ვეგარდამო ქანსეყარსე .

ვეგარდამო : ვეგარდამო კარსეყარსე .

ვეგარდამო ' ქანსე ' მანსეჲ ... ვანსეჲ
წყალთაჲ მით ვეგარდამო ოსეჲ ...
ვარსანსეჲ კარსე ქანსე 135, 25 (140, 14).

ვეგარდამო ' ხანსე ' ვარსანსეჲ . ვეგარდამო
არ ქანსეჲ 141, 17 (142, 30; 143, 16).

ვეგარდამო ხანსეყარსე . ქანსე .

ვეგარდამო ხანსეყარსე .

ვეგარდამო ხანსე .

ვეგარდამო ვარსანსეჲ .

ვეგარდამო ვარსე .

ვეგარდამო სირსე . * სარსე . * სირსე . რასე
ვეგარდამო ვარსანსეჲ ვანსეჲ ოსეჲ
ვარსანსე 134, 4.

ვეგარდამო-მოდებო სარსეყარსეჲ :

ვეგარდამო ვარსანსეჲ :

ვეგარდამო ვანსე . ვარსანსე .

* თავღვმა : თავღვმით ალსეჲყარსეჲ ხანსე .

თანაღვმა : თანაღვმითაჲ რასეჲ .

თანაზმარ-ი ვარსანსეჲ :

თანა-ვანსეჲ-მოდებო სარსეყარსეჲ .

თანამდებ-ი ვარსანსეჲ . ვარსანსე :

ვაღვმა თანამდებ ოსეჲ ვარსანსეჲ ვარს-
ანსეჲ 144, 4.

— სიკუვდილითა მარსეყარსე .

თანამზარდამო (ვარსანსეჲ)

თანამდებო : თან. ვარსანსე თანამდებო .

თანა-ვანსეჲ-მოდებო .

თანამდებო რასეყარსე :

თანამზარდამო სარსეყარსეჲ :

თანამდებო მარსეჲ :

თეთრი სარსეჲ .

თითველი * თითველი . სარსეჲ .

თითველი თითველი სარსეჲ .

თმა ქარა-ე, რე:
 თრევა ჟარღიან:
 თუთ შებრ ხსკ:
 თუნიერ რაჟ თუნიერ შიშისა რაჟ ხსკილ-
 იქ 144, 25:
 თქუბა ასაყს:
 თხა : ცუავი თხინა აყნაჲ:

იგავნ * აზაკ:
 იღუმალ. გასკრხ:
 იღუმალ- ცუვრცემუღი გასკრხაძე:
 ივლისი რაღვი:
 იონთა : იონთა-ა ქონსკანს.
 იფქლი ვირხანს:
 იძულენა არაყო-რს. არსხეიფანსს. აყი-
 აყს:
 იჭვ დღჯიანს. ხიჭა:

კადნიერება რამარბასკრხის. რამარბასკს.
 * რამარბასკ:

კადრება ჩხხს:
 კათალიკონი კაქიიჩიხი:
 კათალიკე კაქიიჩიქს:
 კალამი რჩხ:
 კამარა ვითარცა კამარა კამარანს.
 კანონი კანონსკანს.

კარბული ზე:
 კისია კასიარ:
 კაცად-კაცადი ჩხრეკანსჩხრე:
 კაცობრივი * მარეკაყს. * მარეკიონს.
 მარეკაყს * შეიგნა გუამ... კაცობრივი
 იგნად მარეკის... მარეკაყს 149, 1 (143, 17)

კბოღე რაჲ:
 კღემა ღვამჩქს:
 კღემული ღვამჩქსკს
 კეინან-ი კაყს:
 კეთრავანი რეიოჲ:
 კერძი * კიო. ასაყი. ან. რეჲ

მიგერბა კერძხ კეგსა ჩ კიოა 137, 21
 (137, 22; 142, 23; 144, 29; 146, 5). კანონი-
 ქართული და სომხ. ლიტერ. უბთიერთობა

ნა მე მხანურებისავან კერძთაჲს დებო-
 უჩს და ჩ აყავრლი ვეჩან 147, 7.

კერძი კიღს:
 კერძო კიღს. კიყს:
 შინა კერძო ქერსკიღს. შევედ მე ში-
 ნა კერძთა მათ ხარბიელთა ძრჩ სხ ჩ
 ქერსკიღს რქაფხენ 140, 13.

კიღე ხე. კიღს. ჩ რაჲ:
 * კიღე განღვობა ჩ რაჲ ქრხს:
 კიღხევა სარხარს:
 ღვანან და ეციცხევენ მან კანს ს უყ-
 ხარხანს ღსა 141, 20.

კლვა : კლვად ჩ დხონან
 კში რასკანს:
 კონქი : მშ ხმუვალსა კონქხა მიწვენულ.
 იყა არეყასს ჩ მქჲ ურხეჲ დაჲ * რ-
 ახალ ღე 139, 11.

კრავი რაღს:
 კრებულ-ი ძიღიდ. ძიღიღორე. რიღორ.
 მრქუთ ყოველსა კრებულსა ასაყსქ
 ამხსანს ძიღიღორხანს 137, 1 (144, 17).

* კრეტხანმელი რაღაფასარ. ქარაჲურ.
 * კრძალულება: დეიღორხს.
 კუალი: შეღვობა კუალსა რეყამიოღ ხეღანს:
 კუალიად რარბხელ * რაყა:
 * თქუა ზავლე რარბხელ რაყაჲ. რაღ:
 იყს 196, 15.

კუამლი ბიხს:
 კუეითხი რჩრ. ღვარეჲ * რასკანს.
 კვრიავე კხრასკს:
 კუკულ-ი კაღორ.
 კუნძულ-ი (კუნძუნი) კიღჩ.
 კურბალაღ-ი კორეყაღაყა.

ლამბარ-ი ღასკრ.
 ლამქარ-ი უსარ.
 ლახვარ-ი ზრასკ. ვხარე:
 თანა-ლახურის ზოღვამი რეყასკიჩხ.
 ლიენა იღიღანს. იღიღანსაჲ რეყასსაჲ
 ლოდინი მსაჲ

ლოცვა არღარჲე. ქაღალდი ყალ. არღარჲე.
ლუხუშმა ყაყას.
ლხენა გიქრასალ.
ლხინება მქიქარილქის.

მაგრიად შთისარი ნ. შთისარი.
მადლი ჳსორი.
აღვსება მადლითა ჳსორაქცე.
მადლობა გიჩანსალ. აღვსნელ. ჳსორიქცე. გიჩი-
ლქის.

მავნებელი (ქსაასკარი)
მავდენი (გნსქ)მადგქს.
მაიხ-ი ქაღიგ.
მამა : მამათა-ე ჩაყრნსქ.
*მამათ-მავლობა არილგაქცილქის.
მამათ-მთავარი ჩაყრასყვი.
მამაკაცებრ არჩაყარი.
მამული-ი ჩაყრნსქ-ქ. *ჩაყრნსკანს.
მარადის მქვი. ჩანსაყალ. ჩანსაყალირი.
აქ და მარადის აქმა და მქვი 147,25.

მარგალიტი-ი : მარგალიტიცა მარგარიქცე.
მარტალი-ი არიქარი ილგაქჩაო. ილგოქის.
*მართლ ქრასქ.
მართლიად არიქარსქ.
*მართლ-მადიდებელ(ობა) ილგაქჩაოქის.
მართლ-მსაჯულება არიქარი გაყალიბქის.
მართლ-საწმუნება ილგაქჩაოქის.
მართუე ჳაქა.

მარტვლობა მარქირიოქის.
მარტუენე აქ. მარტუენით ჳნი აქქელ.
მასკნე რაღმ.
მატიანე მსაქნანს.
მალნარი ასყარი. მარქარი.
მაშინ ქაქმამ. აყა. და აყა.
მატოურ-ი რანსარქილ. აყარიოქ.
მაჭირებელი-ი იქ ნსქ.
მახვი-ი სიერ. აასქ. სილსერ.
პირითა მახვილისათა ქ სიერ სილსერქ.

მბობლი-ი აყარქალი.
მგელი-ი ყაყ.

მგობობი : - სულის წმინდა ჩიგბარქ.
მობობი-ი სილსაქ *სინარქ.
მდელი-ი სიქა. მდელილს. მძვარი-ი სიქა-
ძარსქ.

მგბრ : თვთ მგბრ მე ქმქსქ.
მეოტი-ი ქაქსარსკანს.
მეოტი ყოფა ქაქსარსკანს აოქს.
მეოტი რარქსაქსა.
მეოტიცა რარქსაქსაქის. რარქრარქის.
მერმე აყა. *ქაყა. რარქსაქ.
- გამობქცილდა ნათელი აყა აყა-
ძაოყაოქს იქს 139,29 (143,16; 196,28).
- მომავალ არს რარქსაქ გაღიგ ქ 143,22.

მეუდაბნოე ასაყარსკანს. ასაყარსაოქ.
მეუფე იქქ. *ქაქალირი.
მეუფეობა *ქაქალირქ.
მეფე ქაქალირი. არქაქ. ყაქარქ.
მეფისა-ე არქილსქ.
მეფე ყოფა ქაქალირქ. ქაქალირ-
ცილსაქს.

მეფობა ქაქალირქის. ქაქალირქ.
მეფსაღმუნე * საღმუნ(ა)საღ.
მეყსეულად ქაქალირსქ.
მეწამელი-ი ყარქიქ.
მეჭკვანი-ი მსქსკანს.
მზაკუვარი-ი ჳნსქ.
მზაკუვარება სიქარიმანსქის. აყარსაქ.
მზახობა სისამოქის.

მზრუნველ-ი მქიქარიქ ' რაქთა იცილ იგი
მზრუნველ მდელილსაქს ირქს და ქსს.
სამ მქიქარიქ ქაქანსაქს აოქს 137,5.

მთა-ი ქსანს.
მთანი ძმწოღს ქსქსქ სასანსქს 139,22.
მთათა ჳდა იქცილდა ქსანსაქსაქ.
მთავარი-ი 'ქსანს. ჳარქაქარ. სარქარარ.
-ყსქ. ცქსაქარი.
მდელილს და მთავარს ქაქანსაქს და
ქსანსქ 140,5... მიუწერს მდელილ-მთა-
ვარსა ათენისსა და რსქს ან ქაქანსაქ. ქს-
სანსქს სქსანსაქს 138,8. მიმცქს მე...

ბრძენთა მთავარსა ხეროს ვხა... ჩ. ი. ქა-
 სიონ ჟმასარსხრავს 136, 7 (143, 30).
 მოგუთა მთავარი მოყაყყ.
 არა აქუნდა მთავარ ანჩქასიოქის:
 მთავარეპიკვობოლი: ხაქსიოყიოყაყყ:
 მთავრობა * ხქასიოქის.
 მომცა მე... მთავრობნა ხე ქნა... ხქას-
 სიოქის 147, 9 (157, 13). რომელი მთავ-
 რობს იო იოსი ხქასიოქის 137, 3.
 მოხრებლი ქიჩ.
 მიგება *ყაყრაქსისი ყაყ. ასხე.
 მიუგე და ვარქე ყაყრაქსისი ხეროს
 ასხე 134, 21. (141, 27).
 — პასუხიხა ყაყრაქსისიოქის.
 ყაყ ყაყრაქსისი:
 მიგებება ყაყ ლყ. აოაჟ. (სმს).
 მიგროთვან *ყაქსაქყქ მიგროთვან ლავქელ
 მე ბქეთა თანა ყაქსაქყქ სყაყ ხე
 აოა ყაყრაქსის 136, 3.
 მიოთრევა ჟარქელ
 მიოთრევა ლიოქსელ
 მიმადლება ყაყ:
 მიმოხრევა ჟარქანსელ
 მიმნიჭებელი ყარაქსაოქ:
 მიმგავსებნა ჟანაოქ ხეღანსელ
 მიმყოფელი ნ. კვლიხა მიმყოფელი.
 მიმცემელი მარსხე:
 მიმჩუნარი აა ხრესა:
 მიმნიჭება *ყარაქსელ
 მიმყოფობა მარაოქსანსელ
 მიოქეთუმა ასხე:
 მისრბოლა იქსელ
 მიოცებება ყაქჟარაქსელ, ყაქჟარაქსიოქის:
 მიოცებება ყარაქსელ
 მიოქრეველი ანჩარაქსიოქსი:
 მიოქრეველობა ანჩარაქსიოქსი:
 მიოქვალ-ი ვერბ.
 მიქცევა ჟანას. * ჟარაოქსანსელ
 მიოქქეც ქალაქად ჟარაყ. ჩ. ჟა-
 ჟაქს 142, 12

მიღება აოქსელ: ლიოქსელ, ქერელ
 მიყრა ბაქელ
 მიყრდობა ქხსილ` მიეყრდნა კერბსა ქხვსა
 ჩ. კოლხა მჩ 137, 27.
 მიცემა *ყაყ. მარსხელ. იქსელ: შდრ. ცემა.
 მიმცეს მე ლიოქრატის ხეროს ვხა ჩ. 71-
 იყრაყლა 135, 7.
 — პასუხიხა ნ. პასუხი.
 — ცოლად ნ. ცოლი.
 მიცვილებნა *ჩიოქიქსელ
 მიცვლა ჩიოქსელ
 მიწა ჩიოქ.
 მიწა-შერეული მიჩრაყაყყ:
 მიწევნა ჟასანსელ, ჟასიოქსანსელ, დამანსელ,
 ხრქმელ, მარაქელ *ყარაქსელ, *ჟარაოქსანსელ:
 ზელა მიწევნა ვჩარაქ აოქსელ:
 მიწიფება * დამანსელ
 მიხრევა აოქსელ. შდრ. მიღება.
 მივაფელი ყაყრაქსი:
 მივად-ი კოქსელ.
 მივად-ი *ძარაქსა, *ძარაქსაოქსი:
 მივად ყოფა ძარაქსანსელ:
 * მივადობა ძარაქსაოქსიოქსი:
 * მივადობის მიღება ძარაქსაოქსი:
 * მივად ჟარაოქსანსელ:
 მივეთ მოქ. მიოქსიოქსი.
 მივეთ მთავარი მოყაყყ.
 მივეთება მოქსიოქსი. მიოქსი:
 მივეთქეც-ი მოყაყყ.
 მიღება-ი: ნ. ნ. ერისკაცობის მიღება, მივად-
 აოქსის მიღება, მხანურების მიღება,
 მიღრევა: — მიუკლთა იქსელ ბილს. კრქსელ
 ბილსოქსი
 მივლა ვექსიოქსანსელ მივლე-იგი ვექს-
 ვილსი ვსიოქსი 141, 6.
 მიოსარი: მივად-მიოსარი კოქსი
 მიოქსიოქსი: — ქხვსა ბილსიოქსი
 მიოქსიოქსი კოქსი:
 მილოქება (?) სიქსიოქსელ *ყაყსანსელ
 მიმადლებნა ჟიოქსელ. შდრ. მი-მადლებნა.

მომკურთხევი ანსიო;
 მონახვერ-ი მსხარაჲს: მსხარაჲსაჲს. ში-
 ქსარანს.
 მოვრება ახერხე
 მოვრებულ-ი ახერხალ
 მორჩობა ქახილამარ.
 მორწყვა ათიგანსე
 მორწყულ-ი თოგხალ. თოგონს.
 მისივი კოსაყხალ
 მისილი: სპეჯავითა — ნ. სპეჯავი.
 ჭირჯ-მისილი ნ. ჭირჯ-ი.
 მისბოლვა ჭოყანსაყიღანსე
 მისხვა ღიორხე საყარსე. საყანასე.
 ღიორხელ მხიანსე. ჭოჯილონს
 უნაივა მრავალი მისრა რაკიძე ღი-
 რენს ისე 133,2.
 მისწრაფე ჭიჲ: ჭიჲმალ
 — ყოფა ღამსე ოფიოდ მისწრაფე
 იყვნეს კიჲ ღაღღარაკი ღამსენს 134,13.
 რაჲთა მისწრაფე იყვნენ სწავლანა.
 ზემსა ორჲსაღი ჭიჲმალყხენ კოსონს
 ჭმ 135,4. ეპოვენ თქუენ... მისწრაფე-
 ნი ყჲრ ღმნე... ჭიჲმ 145,7.
 მოცაგება ყაჲრჲსაყხელ: შდრ. მიტაცება.
 მოუძღურება ღაჲრხელ. ღაჲრსაყელ. * ყყარანსელ
 მოუწყვეტად ოღჲსაყამ:
 მოქმედ-ი: კეთილის — ო ქველის — რარჲრარ:
 მოქმედება: * სიმართლისა — არჲრარჲრ-
 ბიძის: ქველის — რარჲრარჲრის.
 მოქცევა ოგანსაღ. ყარბოყხანსე. * ჭიჲრხელ.
 ჯიჲონს. სულნი ზუნენი მოვიქციენით
 ფიჲს მხრარბოყხაღ 140,4. მოქცევაჲ
 ფილაქისაჲ ჯიჲონს ჭიჲსაჲს 135,19
 (136,3). შდრ. მიქცევა.
 მოქცევი ჯიჲანსაღ
 შვევდ... ზესენლთა მათ მოქცევთა
 აჲრ... ჭიჲრსიყს ჯიჲანსკან 140,14.
 მოღება ანსილ. რხელ. ღიჲონსელ. * ანსელ.
 მოღებაღ ვეჲ ვე. ვანჭაჲ. ხიჲრ რხრხელ
 ჯარჲრს: 142,8. შდრ. მიღება.

მოღუთაჲე ანსაჲრხელ. * ღანსაღ. რხსიჲ-
 მოღუთაჲე ღანსიჲრხელ. * აჲრარჲრის.
 მოყუარე არხელ. არიო:
 — სავლართა ნ. სავლარი;
 სწავლის — ნ. სწავლა; * ჭემმარიტემს
 — ნ. ჭემმარიტება; სიმბრძნის მო-
 ყუარე ნ. სიმბრძნე.
 მოყუარ-ი ონსელ.
 მხედვიდა მოყუარსა თჲსსა რხსაანსელ...
 ღღსელ რ 139,19.
 მოცალეობა * ყარარჲსელ: ო მოცალა ყარარჲსელ.
 მოძაგება * არხელ:
 მოწამე ღკაყ. — ყოფა * ღკაყსელ:
 მოწამება * ღკაყიღარხელ.
 მოწაფე ოჯახრჲრ:
 ვარქუ. მოწაფესა მის ღემსა. ანსაღ. ყა-
 ჯახრჲრს ჭმ 141,6 (138,21-140,12-146,10)
 მოწვევა ოსაანსელ. ოჯაღ. ოჯაღ ოსაანსელ. ოსაო-
 ვანსელ. ანსაჲრხელ. * ყარბოყხელ:
 მოწიჲ ოღუნსწაჲლი ნს. არჲრარჲს
 134,16 ნ. მიწვევა, წვევა.
 მოწვეულ-ი ოსაანსელ. ანსაღ.
 — ყოფა ოსაანსელ:
 მოწესე: — ქმნული კრანსაღირხელ:
 მოწესებობა კრანსაღირხელ. კრანსაღირჲრხელ:
 მოწყუედა ღიჲრხელ. საყანასელ. მაჯელ. * მხ-
 თანსელ:
 მოხელვა ოსაყელ. ოჯაღ. ოსაყელ. ოჯაღიღარხელ.
 ანსიონს: შდრ. ხელვა.
 მოხილვა ოსაყელ: შდრ. ხელვა.
 მოხუმა რხრხელ. შდრ. მოღება.
 მოხუცებულ-ი მხრ. მხრისელ:
 მოკხენება ოჯახელ. ოჯახიღიღანსელ. ოჯახარჲსელ.
 ოჯაღსა ანსელ: შდრ. კხენება.
 მრგულიად-დასწრეველი ოღჲსაყიღსაღ.
 * მრუდაღ მავალი არჲრარჲრის:
 * მრხობლი ღრჲსაჲრ. კრჲსელღი:
 მხანურ-ი საყანაღი. არჲრანსსაღ. არჲრ-
 ანსსაყ. შვევიწიღე. მხანურიღ ღმერთ-
 თა ზიჲრხეყაჲს ჭხელ. არჲრარჲსსაყ. სა-

ყოთაბიყნ 134,24 (134,7)
 აშაო-ეს მსახური მიხრასყაზვი
 ცეცხლის მსახური წრასყაზვი ყაზ-
 ყრანსაყ კრასქი
 მსახურების-მოდგემა *ყაზყრანსაყ:
 მსაჭულ-ი გაყრასორ 'გამომინხიენით მე
 თახნი მსაჭულნი ღსყრხეჭე ჰხმ
 ჯორა გაყრასორა 137,5 (137,13; 143,29)
 მსთუფ *ყაღყაღასქი
 მსწავლელ-ი : სიბრძნის — ნ. სიბრძნე.
 მსხურაძლ-ი *ღაჩ
 აღთქემურ ვიყავ... მუნაწირავად და
 მსხურაძლად სოხრესაღ სეღ... ხ. გწნომ
 ს. ხ. ღიჩ 133,12.
 მტარვალ-ი გაჩნასყვი გაყრასყან. რა-
 სყარაქმ (?).
 მტერ-ი მქსამჩ: მასყარქო... ჯარა
 მტერობა * მქსამასხე.
 მტურ-ი * ყიოჯი
 მტვრთველ-ი : ხელისა — *ჩიყხქი.
 მტყუვარ-ი რასყაყაყასორა
 მუნქუესხე II მუნთქუესხე ასიღს. სიქსდა-
 მას. მუნქუესხე ვჩუენა მის სიქს-
 ძამას. სეჩსეგაღ სისა 138,12 (135,7;
 142, 8 ; 145,13 ; 146, 14).
 მუნქუესხე ოღენ ასიღს.
 მურ-ი * ღმირა.
 მუშაკ-ი მუასქ:
 მუშაკობა მუასქობის. ფორ მუასქობისა.
 მუჯლ-ი : მუჯლის დაღმა ძირე გხსე
 მუჯლთა მოღრეკა ნ. მოღრეკა.
 მფლობელობა : მქსამობის.
 მღღელ-ი მანასაყ. ხეყ.
 მღღელნი და მთავარნი მანასაყენ
 ს. მქსამსე 140, 4.
 მღღელთ-მოდღუარ-ი რასყარასყვი * მანას-
 საყარასყვი
 მღღელთ-მოდღუარება : მასქისიყრასყარასყარობის
 მღღელობა ხეყობის.
 მღღელობისა-ღ. მანასაყარასყარა

მყოფი რასყიქე
 მყოფ ყოფა მხსე
 მყუღნი მასღაღასყანს
 მშვილ-ი * ნეღ
 მშვილობა მასღაღობის. იღქიქი.
 მშვილ-ი არიღს.
 მცნება ყასყობის. ყასყობის. *ყასყარასყ.
 მძევალ-ი ყასყარასყ:
 მძლავრ-ი რანასორ. გაყრასორა
 მძლავრება რანობის.
 მძოვარ-ი მორასარასყ.
 მწრავლ მარე
 მწუალებელ-ი * მხრბობათი
 მწუანე მასსაყ
 მწუანვილ-ი : — ყოფა მასსაყარასყ
 მწუხარება. მარასაყ. ყრყობის. *ყარასყ.
 მას:
 ვება მწუხარებისა იხმორა მას:
 ყრყობისას. მხრ 133, 24.
 მწყმს-ი მობის. ასიღორ:
 მჭიბსეღ ასიღარასყ. მჭიბსეღ მსწავლიდა.
 მე იყარასყარასყ. მხრ 135, 12.
 მხავს-ი. მასობა.
 მხალ-ი : მხლისა ვება მასქარასყარასყარობის.
 მხილვება მანობისას. * მასქარასყარობის. * მას-
 რისას. * იყარასყ.
 მხილვებელ-ი იყ. (ს. მასს) მანობისა.
 მხსაღ მხსრ:
 მვლომ-ი რასყარასყარასყ:
 მველარ-ი რასყარასყ. მასყარასყარასყ.
 მხსსაღ.
 მვიე მასყარასყარასყ.
 მვნე მარ. * მასყარასყ.
 — ყოფა მასყარასყარობის. მხრ. მასყარასყ.
 მას:
 მვნედ მასყარასყარასყ. * მასყარასყარასყ.
 მვნობა მასყარასყარასყ.
 მვურვალე. მხრმასყარასყ.
 მვურვალედ * მხრმასყარასყ.
 მვურვალეობა მასყარასყარასყ.

ნავი: ნავის სვლა სასაქმიანო;
 ნავახარდი: სასააგრო;
 ნათელი: ნათლის-ა ქონებელი
 შემოსილი ნათლითა ქონაგვანა;
 ნათელ-ღება: მკრებელი. შტ. ნათლის-ღება.
 ნათელ-ღებულ-ი: მკრებელი;
 ნათესავ-ი: აყ. აყვასკან. კონს. ვასკი.
 ნათესავ მისა ვართ აყ. ზირა ხმ.
 145, 23. თვისი ნათესავი ჩარაგაფი.
 ნათლის-ღება: მკრიობის. მსონი.
 ნათლის-ცემა: მკრებელი. მკრიობის კარ.
 ნათელი მომცა მე მკრებელი ყხ: 146, 24.
 ნატვა: ვასკანსა. * სკონს.
 ნაყოფ-ი: არჩხსა. * ყყოფი.
 * ნაყოფის გამოღება: ყყოფარობის.
 * ნაყოფის გამოღებელი II * ნაყოფის
 მომღებელი: ყყოფარ.
 ნაცარი: მიხი.
 ნაწილ-ი: ზქარ. მარქს. მას. ქხანს.
 მარც. ქხი.
 ნახარაბ-ი: სასარარ.
 ნელსაცხებელი: ჩი.
 ნეცარ-ი: * ხრანსი. * ხრანსა. * ხრანსი.
 შეუღებ ნეცარსა მოციქულსა ჩხრ.
 სხვა ხრანსი აააქციონ 146, 27.
 ნეცარ ყოფა: * ხრანსი.
 ნეცარება: * ხრანობის. * ხრანსი.
 ნეყსით: კამარც. კამარობისამ.
 კამარობი: კამარობის.
 ნისლი: ნისლი. შემოხუეული. მარაქსა.
 ყარ.
 ნიშ-ი: ზქან.
 აღახრულსა ნიშნი და ხანსულნი
 არარ ზქანსა და არილარა 143, 18.
 ნიჭ-ი: ზირი. ყარაქ. ქარა. * ყარაქსკან.
 ნიჭისა მომცემელი: ყარაქსკან.
 ნუგეშინის ცემა: მხიქარა. მხიქარობის.
 ქაქსკანობის. კორი.
 ნუკევა: ზქანსა. მოხრადე. იკვანს სქავ.
 ლახა ჩემსა და ნუკევასა: ქაქსკან.

რასი კამარც: ვოსონს ჩი. და ვქანსა
 134, 18.
 ნუკეუე: ვიქი.
 * ა: ყარ.
 ადეს: კორამ.
 * არა: იკ. ანკამ.
 ორკული: ხრქი.
 ორკერძა: ორკერძოთა II ორკერძოვე ხრ.
 კივილსა კივილსა.
 ორშაფათ-ი: ხრქარა.
 ოსტან-ი: ხარანს.
 ოტრო: ოტროსა-ა: ოსკი.
 დაღმად ვეც მე სელინი ოტროსა
 ხარ. ოსს. სელინი. ოსკი. 138, 30.
 პარკევეც-ი: ყარაქსკან.
 პანუხ-ი: ყარაქსკანსი. * რაათა მისცენ პანუ-
 ხი ქანსა: იკ. ყარაქსკანსი 144, 8.
 პატვი-ი: ყარაქსკან. ყარაქსკანსი.
 მომცა მე: ხრ. ჩხ. ყარაქსკან 147, 9 (143, 21);
 144, 12; 147, 22).
 პატვი-ცემა: ყარაქსკან.
 პატვი-ცემა: ყარაქსკან. ყარაქსკანსი.
 რიქი. ყარაქსკან.
 პატვი-ცემა: იგი მოწაფ. ჩემი ყარაქ-
 სკანსა: აკსკანსი ჩი 140, 12 (138, 21);
 146, 9). გმაცენ თქუენ... პატვი-ცემა
 ყარაქსკანსი 145, 6.
 პატვი-ცემა: ყარაქსკანსი.
 მწობელთა ჩემთა პატვი-ცემა: აკსკანსი.
 ქანსა მსონსა ჩი: ყარაქსკანსი.
 პანს 134, 14.
 პატვი-ი: ყარაქსკან. * ყარაქსკან.
 ყარაქსკანსი. * ყარაქსკანსი.
 პატვი-ცემა: თანამღებ იყოს ყარაქსკანსი.
 ძი: 144, 4. შეგინა პატვი-ცემა:
 ღმერთთა: ხრქანსი ჩხსი ზიყა: ყარ-
 აქსკანსი: ყარაქსკანსი 138, 4.
 პატვი-ი: ყარაქსკან.

*პილოას-ძეაღელ-ი ფილისკრთაჲ.
 პირ-ი ქერას. ზრს. *რქმ
 პირითა პავროვანი ზრსაჲჲ ყაჲბარა
 143, 8. (139, 21; 141, 26).
 *პირად-პირადო ყქსაჲს.
 პირველ-ი: პირველიაჲ ღაჲ აზაჲსილმ.
 პირველად-შექმნული საქსაგაჲსი.
 პირისპირსა კასრქსაჲს.
 პირშა ანგრასჩქ.
 პირუტყუ *ანსათს.
 *პოხილი ყარარყოქსჩს.

ჟამი ძამ, ძამანსაჲ
 შკიტელია ჟამისა შემღვამოდ ყხერ
 იქ რაჲღომ ძამანსაჲს 136, 3. პოვა
 ჟამი ი რქყ ძამილ: დავწერგ... ჟამი.
 ცა იგი ღლისაჲ მის გრესჩ... ლ ძამან.
 ყასს ალირს აჲსმჩქ 142, 10 (146, 6-13).
 შიგრ ჟამითვან. ი ძამსს. კასმანსს
 146, 26. *ჟამსა აშას აჲქმ: *რომელ-
 სა ჟამსა კორძამ. ჟამ ერთ სა
 ძამანსაჲ: შასვე ჟამსა აჲ ძამაჲს.
 სიქსძამაჲს:...

რაჲ *ჩს: *ჩქრს. აჩსე ჟი. კორძამ. ირ.
 შე-რაჲ-ვედ შე ქლაქლად კორძამ მარ
 სს ი გარაჲს 138, 29. ვითარ იხილეს
 ...რაჲ იგი ვყავ ჩქრს აჩსჩს... გორ
 არარჩ 141, 22. რასა იგყვს კაცი ესე
 გჩსჲ ათქ აჲრს აჲს 143, 2... არა რაჲ
 არს იქსე 147, 12. რაჲ შე ჩს:
 რაჲ ცა ირ ჩს:

რაზმი (ყარს)რაჲ:
 რაჲჲმს კორძამ:
 რევა კარქს. *კარქსარჩქ.
 რეგა ირყს რქ:
 რიღება ჩსაჲს.
 რიცხუ რქ. რამარ:
 რავღენ იყა რიცხვ მითვარისაჲ გარ-
 სჩ რქ ლქსჩს 146, 7... შემოყვანა

მე რიცხვა ვარსკულავთა მოქცევისსა
 მაროიჲ გრს ი რამარს საყრესაჲს ვერ-
 ჳმან 136, 3.
 რკინა ზრქარქ:
 რქ *ზრქრქ:
 რქმა *ანს. *ანსის ჩსს. კოქს:
 არა შრქთა მათ იქ სასავ ვსოთა 145, 5...
 რომელსა გრქთა საჭფლს ირის ანსის
 ჳრ შარსჩოთა 137, 27. რომელსა შრქვან
 შალბაქი ირ კოქჩ რაღრქსაჲ 137, 22.
 რცხუნა კამარქ ანსს. *ამარქს:
 *რწყვა იოიგანსს:

საბრძანებელი იქსასიოქსჩს. შკიღნ ყოველ-
 სა საბრძანებელსა სასრჩს კამსსაჲს
 იქსასიოქსჩს ჩქომ 137, 6.
 საბრვე ირგაჲს. ვარსგ:
 საბჭო რარარარს:
 აღაშქნეს აღილი საბჭოა ჳრსჩს ირ-
 რჩ რარარარარსჩს 136, 15.

საგლახკო აღგარარსოგ:
 საღა ირ
 საღაცა. ირ. ლ:
 არა საღა იქ ირქჲ. არა საღა აქუნ-
 და ჩქობაჲ ბრძოლისაჲ იქ ირქჲ
 ირჩქ რარგესაჲ ყარსჩრარქ 140, 29.
 *საღავად: ნუ საღავად ელი მჩ კარ შაჲ:
 საღვერ-ი ჩარარჩ. არჩქლს. რსარარს:
 სულისა წმინდისა საღვერმან იჩყა სა-
 ხარებად ჳოქოიჲს არქო. რსარარს
 სკასა არჩარარსჩს 144, 22.

საემისეთობისა სარჩსკოყოიოქსჩს:
 სავანე არჩქლს:
 სავენავე *არჩქ:
 საზებურო სარჩარჩს:
 საზროლ ანსიოქ:
 საზღვარ-ი საჩმან:
 სათნო რანო. ყარჩსკო:
 ესენ სათნო უნსს ჳმერთთა აჲსაჲს
 რანოქ ჳ საყოქსაბოგს. 134, 6 (146, 29).

სათნო ჩინება ჩაანს:

სათნო(ვ)ებმა: სათაფხილიძის: აყარცხვი.
საიდუმლო ვაგორსიქ. * სიორიორი:

ვაშიძევის საიდუმლოჲ უცნაურთაჲ
იოელს ვაგორსიქ ანბანსაჲსი 147, 18.

საჯეჩქო: დამიფვეს მე ტაძარსა მას შინა
სავერძისა მორის ვისა ხოანარს
საქს ლიგს 134, 11. შდრ. კერძი:

საკითხავი ძაო:
საკლველი ვესილს მშინ... დავლა საკლვე-
ლები საქსდამ... ვეს ვესილს 138, 11:

საკრებულა: — ძმათაჲ ხედაყრასი:
საკრველი ვაყასქ. ჯღჟაყ:
— ჰირისაჲ ჩერასაკაყ:

საკუმეველი ხოსს:
საკურთხეველი ანეს მშვილა ანითა-
ვის საკურთხეველად მორსა სრის-
ყაფისა ხსესანს 136, 24.

სალმობა ვა. * ახაყ:
შეურვებული სალმობათავან ვაღარ:
სალმუნნი საღიშა: შდრ. ფსალმუნი.
სამარადისა მკარსხსალორ:

სამარე ვერეღმან:
ვითარცა მკურდისაჲ, რომელი ვამო-
ვიდის სამართო. ირყსაჲ ირ ვსხ ხ
ვერეღმანს 140, 2.
* სამარის მძარცუველი ვერეღმა-
საყრსიყ:

სამართალი: სამართლად ვერსი:
სამართლისა ვანგება იღვიძისს აიანს:

სამარტვრე ვსაყარას.
სამარხო ვსაყარას.
სამე იორს:

სამეუფა მადალირასს. არეყასს. მად-
ფალირსაჲ არეონს:

* სამთავრო ხესანსიძის.
სამეაული ვარე მშეკვეს ქალაქი მათი ყო-
ლითა სამეაულითა ვარეარსესს ვესაღარს
ამხსანს ვარეილე 138, 26.

* სამეაულ-მემოსილი ვაანონავარე

სამკვდრებელი ჩსაკილიძის:

* სამკვდრებულად. ხ დიაანსიძის:
სამოთხე ირასიყ:

სამღერელი ჩარესა:
ღავველ... ანბანებსა შინა სამღერელ-
სა საყარს... მქქი ხ ვესილიჲ საყარ-
რისაჲ ჩარესი 139, 1

სამშვერო ვარასარას მვერბა... ადგელ-
სა მას სამშვეროსა ძილიცესან... ხ
ვერესს საქს... ვარასარასის 136, 22...

სამწყემსა ჩილირასს.
სამწყესა ჩაღარ:

სანათლო მკრიოქსანს ხრე: რაჲთა ვან-
შშადოს სანათლოჲ ირყსა ვი ყარ-
რასიხსეს ვსკრიოქსანს ხრე 146, 22:

სანატრელი * ხრასსიქ:
სანთელი ლესილს. * ჯარ:

საძყრობილე არეყასს. რასორ მხარე
შევენეს საძყრობილესა ხერს ვარ-
ველსი 138, 6.

სარგებელი აღარ:
სარკინობი არაქსი:

სახიუელინე მარის. მარასარე:
სახირცხენა ამარსაქს:

სახმენელი * სესიქ. აკანსქა:
ანმენს სახმენელთა ჩეენთა სესილესა-
სქ კაკანსა მხრ 143, 13.

დიდად სახმენელი მხარეარეან:
სახნეული ჩხარსილსი:

სახნეული ანეიყ:
სახტივი საყარსი:

სახტივად საყარსი:
სახციღელი ვარე:

სახწული სჯანს სესსესიქ. არილესა:
რაჲთა იყოს სახწულად და მისვენე-
ბელად ყოფისა მის ხესსესიქსა ს

ხესარასს ვესს ხესსს 142, 15 (142, 26;
196, 28). ალარსულნა. ნიშნი და სა-
ხწულნი, არარ სჯანსა ს არილესა:
143, 18.

სივანტველი-ი არანქასქ. ჯარჯარანქ. კყარანქ.

საუნტვე ჯრემარან. რნანს. ჩხუქ. განბ.
მანწავლა... საუნტვენი ქართანი ილთოქ...
ვკრემარანს რიქთიქ 135, 18 (140, 28.)
იგი აბს საუნტვ ყოვლისა სათნოებინა
სა ქ ვკრემარან. ამნსაჟ რანსაყარ-
ქილქანს 147, 14.

საუნფლო ყრინსიქ

საფლავე-ი ვერეღმან. მაროღმან.

საქმე ყორბ. ჩრ:

მიო იცნობების ყნი საქმე დაფიარული
სიქას. დანსაქი ამნსაჟს ყორბე მანბ-
კნსაქ 147, 16...

საქმიონა მძყრობელთ ყორბსკაქ.

საქცეველი-ი გრქიონს. მომართუა საქცევე-
ლი ვარსკულავთაჲ ჩქერ ათ ქს
ვკრქიონს. ასაყესაჟი 141, 7.

საყდარი-ი. აქიონ.

დავტედ საყდარსა ზედა ჩემსა სიყაჟ
საქიონს ჩმ 144, 41.

საყოთველი-ი. სარქ. *საყესან. ყრეჩ. რა-
რაქ

საშინელი არჩე. არსაიორ.

უამსა. მის საშინელსა ჩ მამიონს საყს-
მჩქ. არსაიორი 146, 14...

საშუებელი-ი. ვაყსქქ.

სახინო. ხრესქი.

სავეცხური. რიორქა.

სავეთური-ი. ყარარანქ.

სავენური-ი: — ყოფა მანსაქ ქხსქ.

*სავენებელი-ი. აბიონს.

სავენვარი-ი. იქსარქ. ვხღმ. შდ. ცხვარი.

საწამებელი-ი. ვკაყარანს.

საწერელი * ვრჩქ.

საწოლი. სხსსაქ.

საწუთრო. აქსარჩ.

ვიარემდის ვანვიდა იგი საწუთროსა-
ვან. შჩხე. ქეს სორა. ვაქსარჩქა 147, 1.

საჭურველი. ვქს.

სახარება. ანსაყარანს. ანსაყარანსქ.

იქყო სახარებაჲ. ანსაყარანსქ.
სახე. სჯანს. ყარაქსქ. არჩინსაქ. ძსა.
სახე. ქძსა. შექმნა სახე. ძსა.
ყოფანსქ.

*სახეველი-ი. ანსა.

სახელოვანი-ი. ანსა. მანსა.

სახილველი-ი. ანსა.

სახლი-ი. ანსა. რნსაქიქს.

სახლეული-ი. დსარანქ.

სავედარი-ი. ხრქქარ.

მოყუთარე. სავედართა. ძრასქ.

სავენებელი-ი. ქჯარაქ. არე. კარაქიქს.
ქსანს. სავენებელად. ქჯარაქ.

სავემილი-ი. რნოქ.

საველომელი. ვარ. რარქ. * არიონ.

სელინი-ი. სქქს. დავდმად ვვე მე სელინი
ოქროსაჲ სყო. იქს. სქქს. იქს. 138, 30.

სენი. ყა. აქარ.

სენთავან. შექმრობილი. ყა. ანსაქსაქ.

სენაქ-ი. სქქქ. სხსსაქ.

სიბორცვი. ჯარ. ჯაროქს.

სიბრძნე. ქმასყოქს.

მანწავლა მე ყოველი სიბრძნე ილთოქ.
ვქს. ვამნსაჟს ქმასყოქს. 135, 13...
სიბრძნის. მოყუთარე. ქმასყოქსანს.
არქი. 133, 8. სიბრძნის. მანწავლე-
ლი. ქმასყოქს. 135, 2.

*სიკეთე. ვხეცყოქს.

*სიკეთის. ყოფა. რარქაროქს.

სიკუდილი-ი. მარ. მანსაქ.

სიკუდილი. თანამდებ. მარა-
ყარაქ.

სიმავერე. სი. მავრენი. ანსაქ.

სიმავერე. არაქაროქს. ქრანსქ.

*სიმავერე. რანსქ.

სიმავერე. რანსქ. არჩოქს. სქსარა-
ქოქს. * არაქაროქს.

სიმავერეული-ი. ანსაქოქს. ანსაქოქს.

— ყოფა. ქმასაქ. ქხსქ. || ანსაქ.

სისქე. მანბროქს.

სიყრდემი მანსკოცხენს. ყოჯაიციძენს.
 სიხზო ყოჯაიციძენს.
 სიხზოება ყოჯაიციძენს ' იხილეს... სიხზო-
 ებაა გუამისა ზემისაა რეაქს...ყოჯა-
 იციძენს ასბძის ჩხოჲ 133, 21.
 სიჭაბუჯე მანსკოცხენს.
 სიჭაბუჯისა მანსკაკას.
 დღე სიჭაბუჯისა მანსკოცხენს
 ასაქძე: შდრ. ჭაბუჯი-
 სნეულ-ი რესანო. (ღვრსენა).
 სოფელ-ი სჯესარ. გილეგაჲს. გასაო.
 ჯეს. ასან: სრქირ.
 გობრძანებს თქვენ შოაგარი სოფლი-
 საა რამაქტ ბეგ ჩქასან სჯესარჩ 137,2
 (137,4).
 სოფლები აფარას.
 სპა ვარ.
 სპაბეგ-ი საყარაყბი.
 სპარაზენ-ი საყარაგეს.
 სპედა-ი საყარას.
 სპედაკითა შობილი საყარასაგაყბი:
 სრბა რესაგე. რესანსა.
 რომელნი რბიან ცათა შინა ირ რესა-
 სანს ქერქისა 135, 29.
 სრლიერ-ი რეგორ.
 სულნელ-ი ასიოჯ.
 სუმა რაყს.
 სუმა: — ცოლისა ამონანსა.
 სუმევა * არეოცანს.
 სწავება ო სწავლა. სრასხე. იესანს.
 იესოცანს. ქარძხე. * ქარგაყბ-
 ყოცხენს. იესონს.
 მსწავლიდა მე იესოცანს ქეს 135, 12.
 მანსწავლა მე იესოც გეს 135, 13. ას-
 მენს სანსწავლთა. ზეგნთა სწავლა-
 სა სწავლასაქ ქასანსა მერ იეს-
 იონს 143, 14.
 სწავლულ-ი იესანს 143, 9. სწავ-
 ლის მოყუარე სწავლასაქ:
 სწორ-ი რასაყარ.

სხმა ყალ ჰირთა თვითა ზედა ვისხე-
 ნით ქრეს ასსხაყ ყაყარ 139, 30.
 შანჯვა ყანსაყ. ჯარჯარასე * რაყბ:
 ცაძარ-ი რანარ. მესხანს.
 დამიგვეს მე ცაძარს მას შინა სა-
 კერძობა (ბოგის რეს ჩ რანარს ყაყ-
 კიოცს 134, 10 (133, 16; 134, 17-19; 139, 23).
 ტევენ-ი ილიოჯ.
 ტენება ყოყარას.
 სიმრავლისა შიგან და ტენებისა ჩ
 რაგაძობისაქს ყაყარასს. ს. ჩ. ყო-
 ყარასციოცს 137, 26.
 ტრელ-ი სოგანს.
 ტყება ყობს.
 ტყევილ-ი * ასოყ: ტყევილისაა ასოყ:
 შარისმყოფელ-ი იესოცანს:
 უბადრუკ-ი იესოცანს.
 უბადრუკება იესოცანს. ყარაგაყარ.
 უბე ბიგ:
 უბიწობა ასარაყობს.
 უბრალი ასმბე:
 უგულვებელ-ი: — ყოფა. ასყბი. ასანს.
 ასყბს ასანს.
 უგულისხმა ქარა:
 უგუნურ-ი ასმბე:
 კაცი ეხე უგუნური. აყარ აყარ ასმბე
 143, 3.
 უღებდა ასყბობს.
 უჯარისმყოფელ-ი * იესოც. შდრ. უარის-
 მყოფელი.
 უზეშთაგს გერ ქიქრო. ქიქრ.
 არა რაა არს... უზეშთაგს მეცნიერე-
 ბისა იქსე... ქიქრ რანს. ყყარ-
 ცხენს 147, 13.
 უკეთუარება ჯარობს.
 უკუმოცევა რარაყბანს. რეს. სრეს.
 უმეცარ-ი იესოცანს:
 რევა უმეცარ ასყარაყარ.

უმეცრება ანაფროქონს:

ავიზებენ მას უმეცრებით ჩზნამანს
ელა ანაფროქონამ 142,4.

უმჯობესი ლა. ლადაფის. ალაფასკარ:
უმჯობესი ანს თქუენდა ლადაფის ზ
ბნე 134,1.

* უნაყოფა ანაყოფი:

უნებლენა: უნებლენით ალადაფი:

უნბოვანი ანბონი:

უნაკაბარაჯი: უნაკაბარაჯა ზედა კრების
ყოფა ორასარსკიბილი ანბნ:

უნკემი ააყ. უნემ-კარნი არაა დამკა-
ბილ იყვნენ უღობივან ააყი ხეჩნს
ო ჭის სილაჟ ხ (ბიენ 140,27).

უნკვა ყარასკიუ. * ობოლარობის. უნკონს.
" ოფაქობის. * აქიპ.

უნკვაბა შუვარბა ყარასკონს:

უნკვება სეჩს. ოფანსჩს:

უნკიდა-ი: უნიდა. კანსისაყ:

უნკივს ანსამარ. * შუვარბა... სიმრავლმ
უნკივს ბილიყენს... რადმი-ბის
ანსამარ 137,24. (144,9).

უნკი იან:

უნკი-ი: უნი ქმნა. ოზ რაანსს:

* უნჩყული ანჩყი:

უნსაზიბა ანჯაფი. ანსნარჩი:

უნსული ანსიობის:

უნსუევილი ანსორ. შრ. ოყუვილი-ი.

უნსრა: უსრა ხოლო მანსაანგ.

უნსელ-ი ლიბ. უნემ-კარნი არაა დამკა-
ბილ იყვნენ უღობივან ააყი ხე-
ჩნს ო ჭის სილაჟ ხ (ბიენ 140,27).

უნსის-ი ანსარბან: შრ. ლირს-ი.

უნსობთა. ანსარჩს. ანსარჩი. * ანსა-
ყოლამ. * მანს. შრ. ლმერთ-ი:

უნსშნი ანსპასი:

უნსჭული ანსარჩი. ანსარჩს. ანსანსაყ.
ანსარყანს. * მანს:

უნსალი ანსარაყ. შრ. მთვალენა.

უნსბურ-ი ანსანსაყ. კიბილე უსბური

იგი ლმერთი ყნსი ყანბანსაყსი კა-
ყოლამ 141,14...

უნსორველი-ი ანსივ:

უნსობის გუბი სრული უსორველი
ღესგა მარჩი კარარსაყ ანსივ
145,27. შრ. ორვა.

უნსორ. ალაფარ (145,3...).

უნსაწყენარებელი უსბობთა ალა-
ფარანსივ:

უნსესა * ანსარჩი.

უნსესორ * ანსარა. * სრესაყ.

უნსესივება * ანსანსიობის:

უნსიწველი-ი: უსიწველი არანსყ.
ყარყანანსაყ:

უნსივლი ანსივორ:

უნსივბა * ყარამს. ოფიხს. ანსივსსსს. უს-
ესანს. ხმანს. ალფ ანსს. ანსს.
ღესგესანსს. კაყ ანსს. ოსს:
ყარამაყი.

უნსივს მას ყივვილი ყარამსსს
ღანსსსს... სმ 138,8...

უნსივბულ ყივვი * ოფიობის ოსსს
უნსივბულ იყავს თქუენდა. ოფიობის
ოსს ბნე 141,27.

უნსუად კორაგონსი:

უნსუბა არაყოლის:

უნსუჭვლად ანსივსაყარარ:

უნს არაყ:

უნსესი ხრეს:

უნსორბი ანსარჩს: შრ. კორცი.

უნსარა ყარაონს:

უნსბვალ-ი არბა:

უნსი ოფივ:

იქმნა უსი ოსსს კაყისა ვს მსულბ-
საა ხეს ოსს ანსსსსს მარჩი ორასს.
ღე ორჩს ხ ოსსსსსსს 140,1.

უნსბად-უნსბად-ი ოსს ოსს. ალფი ალფი:

უნსბკი ოსს:

უნსბკობა ოსსსსს. ოსსარჩსაყ:

ფესუეფი ვარსალორ
 — ყოფა *ვარსალორელ
 ფესუენად შემოსილი *ვარსალორ
 ფილაქი ჩხიკაძე
 მასწავლა... მოქცევაჲ ფილაქისაჲ
 ილიყ... ნ ვერქოანი ჩხიკაძენ 135, 19.
 ფილოსოფოსი ო ფილოსოფოსი ჩხიკაძე
 გულისხმა ვყავ... ფილოსოფოსთა მათ
 ბძმენთა მეგნეიგებაჲ ხსენაში სელ
 ... ჩხიკაძე ჩხიკაძე ფილოსოფოს
 მათ 136, 6.
 ფიცაი სეროშნი
 ფიცარი ირანარად
 ფინი რიანი * შეველ... ფინი მას მზისასა
 მარს რიანი არხაკანს 140, 15 ; ვა-
 ნეხუმიან ბჭენი იგი ფინთანი რანს
 რიანი რიანი 135, 28.
 ფრთხილი ვაჟი
 ფსალმუნი საგჟი (მღრ: სალმუნი)
 ფსალმუნება საგჟი * სრელ * სოლელ
 * ფურცელი ყხრ: * ფურცლითა შემო-
 სილი იხრსაჩყ
 ფუფუნება ჩაჩკილი
 ქადაგი ქარიჲ რაჲთა ქადაგი ვანვილენ
 ყხ სეცნს ქარიჲ 143, 26.
 ქადაგება * ქარიჲ * ქარიჲ
 იწყი ქადაგებალ სკანს ქარიჲ
 142, 24...
 ქაღება ჩიხარსანი ირნარ ჩხხე ყარ-
 მანს საკანსაჩყ
 ქალაქი * ქარაჲ
 მივიქვს ქალაქად ჩემდა რარდაჲ ჩ
 ქარაჲ ჩ 142, 8...
 ქარანძავი ქარანძალ
 ქარცა ქარაჲ * მოღებალ ვეც მე ქარ-
 ცაჲ ჩიო ჩხრ ქარაჲ 142, 8.
 ქარცოცი რარსანსაჩყ
 ქება სარსილი * სრ: * სრელ გირი-
 ლიანი * შეენის ქებაჲ ქარაჲ * გირი-

ქიან 147, 22.
 ქელი ყარსიყ ილ
 შემდუსრა ქელი მისი ჩხრსაჲ ილ
 სორა 137, 29 (139, 6).
 ქვა ქარსაჲ ქარსაჲ
 ქვისა დაკრება ქარსილ * ენება
 ქვისა დაკრებაჲ მისი კამაჲ ქარსი-
 ლი 145, 13.
 ქველის მოქმედი რარსაჲ
 ქველის მოქმედეჲ რარსაჲ
 ქონება ონსელ ღირსსელ ჩხრსელ
 მაჟუნდა მე წერილი იგი ონსელ ყხრს
 ფაჲს 142, 14...
 ქორწილი რარსაჲ
 ქრისტიანე ქრისტიანსაჲ
 ქრისტეს-მიერი ქრისტიანსაჲ
 ქუაბი აყრ
 ქუცხედილი ანგონი, ანგონაჲ
 შეველ... გამოსადიენლს მას ქუცხ-
 ენლისასა მარს... ვაჟსა ანგონი
 140, 23. ვაჟსა ზღუაჲ იგი ქუცხედილი
 ვეჭულად ყჩი გმილს ყაჲს ანგონაჲ
 ჩხ რიკაჲს ჩხრს 140, 25.
 ქუცხანა * სრსილ აჯარსი. ყარსაჲ
 ქუცხანისა მებრვაჲ რარსილი სრსილ
 146, 4.
 ქვა სასაჲ
 ქვრივი * აყრ
 ვჲ ქვრივი, რაჲ გლოვენ სიმწარიოთ ობ-
 ლობასა თვსსა ჩხრს დილიანი აყრ
 რარსილიანი ლაჲს დილი ჩხ 139, 25.
 მცევი * რქსელ ქარსელ კნსელ * რქსაჲ
 კნსანსჲ
 ვიქციედი მე სანსახედეღელთა ოქციე-
 თა რქსეყ სნ ღირ ირ ყარაჲჲ რიჲ
 145, 16.
 ამათლ — ანგონსაჲ
 ლამე ყჩხრ
 ლმ და ლმმ... მწავლიდა მე ყჩხრ

ყაჩხერ მსოცმარე ვინ 135,12.
 ღამით ჩი ფიხერი:
 შუ(ვ)ა ღამეს ჩიქლ ფიხერი:
 ღამის-თვეა ჩსკომნ:
 ღაღად-ი: — ყოფი არაჯაკ რაონსა.
 ძიჩ რაონსა:
 ღაღადება არაჯაკელ. ჩიქლ. * არაჯაკ
 ღელვა არჩქ.
 ღელვა სოფლისა: არჩარაბიჩ:
 ღირს-ი არძანს. არძანსორ. ყაყოლა-
 კანს. შრ. უღირსი.
 ღირსად. ღარ არძანს. * არძანს. არ-
 ძანს. არძანსორ.
 არა ღირს-ი არარძანს:
 ღმერთ-ი. * კყოლად
 ვიხილე უცხური იგი ღმერთი არს
 დასმასსა სწ 141,14...
 ღმერთისა-ა ყყოლადაქნ
 ღმერთ-შემონილი კყოლადაქნაყ
 ნ მან ღმერთ შემონილმან... იწყე სო-
 ხარებად ჩსკ სო კყოლადაქნაყ...
 ყყოლა არარძანს 144,21.
 ღმერთისა-მიერ-ი: ვამოზილი —
 არყოლადაყორ:
 ღონე: ღონის-ძიება ჩსარქ:
 ღრჭენა კრძარს:
 ღუთრძლი ირძინ:
 ღუაწლი ყყოლადაყო. ნაბოქნს.
 ღვძება ჩსკს:
 ყენება არაქლი:
 ყენებს ვაეთა არაქლი ვარაქჩქ:
 ყვითელი-ი რეჩინ:
 ყორან-ი ყყოლა:
 * ყოვადო ქნსიყ:
 ყრმა * მანოკ. ყყოლანს:
 ჯაჯაჯათ. ყრმა ვეე ჩორბეჭქ
 ვმანოკი ვყო. 134,6.
 ყუთვილი შაქს:
 ყუდრება ვყოარბოქნს.

ყურ-ი ილს. * მკანს:
 * შობათ-ი ვარაპ:
 * შებილწება არაქს:
 შებლაღლი-ი მარაქსა:
 შევიგებელი-ი ყჩი:
 შედვომა ჩსყოლაყს. ჩსკს:
 შეუღვ ნეცბასა შოციქულსა ჩსკს-
 სესაყ ჩრანსჩი არაქლი 146,26.
 შედება: შედვა ძწოლაა რიქონს კა-
 ქსა ყნა 141,25.
 * შეჭუება კასკანს. ყანაქს:
 შევედრება არანს: ჩსყოლა ჩი სყო-
 ქანს არანს:
 შეიწება სხის:
 შევაზმვა კარბის:
 შეკლება არანს:
 შეკრება. არაქის. ძიქიქს. ყყოლა. კო-
 რს. სოქს:
 * შეკრვა კყოლა. ყნის:
 შეკრძალვა არაქის:
 * შემღვომად კს. ყნს. * ყნს:
 * შემღვომად ათრმეცხისა წლისა კს
 სრყოლადს არაქ 142,19.
 აზინსა: — ყყოლადს:
 * შემღვომი რი ყნს:
 * შეშადება კყოლა:
 * შემთხევა: რიყს. ჩსყოლა:
 * შემთხევის სიბნელმ რიყს ჩს-
 ლარონს 135,23. ვამოვიღეს... შე-
 მთხევადა ჩეღვა სქს... ჩსყოლა
 სნა 138,24.
 * შემკობა კარყოლა. ყყოლა:
 * შემკვებს... სემჯულითა ყყოლაყს...
 ყყოლა 138,25.
 * შემკობილი * ყყოლადს. * ყყოლაყს.
 * ყყოლადს:
 * შემკული * ყყოლადს. ყყოლაყს.
 სხალი სემჯული... შემკული სყოლა-
 ყყოლადს... ყყოლადს 136,14.

შემოვედრებულ-ი ქაყალქისსაჲ

შემონაბრძნვი-ი სთაონორჲ

შემახვა ოღესნიღ

შეიმონს ვუჟამი ეფესა მარძინ 141,32...

შემობილ-ი ეფესაჲ

შემოქმედ-ი არაიქღ

შემუხრვა მასრელ. ქერელ. ჭარბელ. ყარ-
ყელ. მსკილმს. აყარაოღმს.

შემიხსრა ქელი მისი ქერესაა იღს
სოჲსა 137,28. ვლდეთა შემუხრვა
146,5.

შემშუაღვა კაყან:

შემძლებელ-ი კაროღ

ვერ — ყკარაყინ:

შემძლებელ ყოფა კარელ. კარიგო-
ქისნი ცხსელ ვერ შემძლებელ ყოფა
იღ კარელ:

შეღვრულემა ხრქმარელ: შღრ. თრგულ-ი.

შეღაღემა წამარელ. ხაიღსელ. წაღაღარელ
მისელ.

შეღაცხილი წამარელ ყაიღაღარ.

შეღევნა სთაიღსელ. წარქანსელ:

შეღთვა ხაიღსელ. არაღსელ:

შეღოსხვა ყაყარელ.

შეღყევა ირეიღსელ:

შეღსავალ-ი მიღყა

მასწავლა... შეღსავალი და ვამოხავა-
ლი ყოვლისა მეცნიერებისა იღყოყ
ღმიღრ და ეღსა ამხსნაჲს აჲყოღმსანსე
135,14(140,17).

შეღსაყენებელ-ი არეღსელ. აიღაღსსაღსაღ.

შეღსაძინელი ჯარ:

შეღსაწირავ-ი ყარაყარაღ. ეღსნიღმს.

აღთქემუღ ვიყავ შეღსაწირავად სოი-
რესელ ხელ... ჰ ეღსნიღმს 133,12.

შეღსმენა ამყარარანსელ. *ღმეიღსსელ:

შეღსუარულ-ი : — სოხსღისავან არღსნიღ
სთაიღს:

შეღსუმა არეიღსანსელ:

შეღსხმა : *შეღსხმისა აღემა ყარაღაღსელ

შეღსხმულ-ი : ვრგთაშეღსხმული ვრგთათვის მარ-

ღის ეფესელ ძანს მარეღსანს 141,17.

შეღყეუ ემა სმიან ცხსელ

რნი ავა შეღყეუების შეღულსა ჩუენსა
ირ იღს სმიან წაღარეიღსა მღეიღს 143,14.

შეღყეუებმა ყარარელ:

შეღურაცხ-ი სხსმარორ. აყარანსაყინ:

შეღურაცხელ არწამარანსაღ.

შეღურაცხ ყოფა არწამარანსელ. ჟა-
მარანსელ:

შეღურყეველ-ი ანჯარღ. წაყარაყინ:

შეღურსაზღვრებელ-ი ანსარამანსელ 145,21:

შეღმენა აიღსელ:

შეღმენულ-ი არარაღ:

შეღყენება: შეღყენეს სავყრობიღესა ხეღს
ყარეღსანსელ 138,7. შღრ. ყენება.

შეღყენება მარეიღსანსელ

შეღყევენს... ჭაღაღსა მას მარეიღსანს

ყის... ჰ არანარსანს 133,14 (136,2).

შეღყოფა ყარელ, ყარეღეღსანსელ. კალ. *წამარ-
ანსელ:

შეღმინება ხრქანსელ: შღრ. შიღმ-ი.

შეღმურება სარქანსელ: ხაიღსანსელ:

შეღმყოფება სთაიღსელ. *სთარეიღს:

შეღცვალება *ჲიღიღსელ. *ჲიღიღიღსელ. კნ-
ყარანსელ. სხრქანსელ:

შეღცთომილ-ი მიღყოღსელ:

შეღცთომიღება მიღყოღსელ:

შეღცუვენა ანსკანსელ:

შეღძლებმა ყარელ:

შეღძება * ჯარდელ. ჯარძიღმს. აიღაღსნიღსელ:

ქუეყანაღ შეღძების ხრქიღ ჯარძიღ 135,26...

ქუეყანისა შეღძება ჯარძიღს ხრქიღ 146,5:

შეღძწუნება ჟარეიღსელ. სარსელ. * ხაიღ-
ანსელ. * ხაიღიღსელ. ჟარეიღსნიღსანსელ.

არ:

შეღწინება * მარეღსელ. მარეიღსანსელ. სოიღრელ

შეღვიწირე მშობელთა ჩემთავან ჰ

მსიღყო ჰიღს სოიღრესელ 134,23.

შეღწირულ-ი სოიღრესელ:

შეწუხებულ-ი ქვარყვასა;
 შეწყალება ილიძეს.
 შევეწყალო მათ ფრიად ილიძესა
 ჩნდ ქოქმ 133, 22.
 შეჭრა ანკანსელ;
 შეხება სერძნსა;
 შევდომი: ზედა — რქმს ქ ქვარყ:
 შეწნებულ-ი ბერძნისა;
 შთახსნა, შთაყრა ღვინისა;
 შიმშილი-ი ქვარყ:
 შიში-ი სერძელ. არ. *სერძელადიძის. სერძ-
 ზელ: შიშისა შინგან იქმნა 143, 6...
 შობა ბნანსელ *ბნანსელ.
 შობილი-ი ილიძე:
 შოღო-ი ქვარყ:
 შორიელი-ი ქვარყ. ქ ანკანსელ იხილავს:
 შრომა აუჩაყობის. ქვარყ:
 *შროშანი ღვინისა:
 *შტანში-ი სერძელ:
 შუება ქვარყსელ. ილიძეს ქმსელ:
 შუენება: შუენის ქვარყს 147, 22.
 შუენიერი-ი ანკანსელ ქვარყსელ:
 შახვირა — ანკანსელ ქვარყსელ 143, 8.
 შუენიერება ქვარყსელისა.
 — შინისა ხეშისა ქვარყსელისა ანკანსელ
 ქმსელ 133, 20.
 შურ-ი სერძელს.
 შურის აღება სერძელს ქ სერძელს
 შურისება ქმსელ:
 შურის ბიება ქმსელ ანკანსელ ქმსელ
 ქმსელს:
 შფოთ-ი ანკანსელს ღვინისა ღვინისა:
 იქმნა შფოთი დიდი ქვარყსა შინ ში-
 ნა ხელ ღვინისა მხს ქ ქვარყსელს ქვარყ-
 მსელ 137, 29 (138, 17). არცა შფო-
 თითს ს იქმნისა 145, 4.
 შჭულ-ი სერძელს. *სერძელს. რქმს:
 რქმ არა შევეწყალოს შჭულსა ხეწნას
 იქმნა სერძელს სერძელს 143, 15.

* შჭულის დება სერძელს:
 ჩამორთვა ხელსელ:
 ჩინებულ-ი ანკანსელ: სერძელს:
 ჩრდილოება-ე ბნანსელს.
 — კეძო სერძელს:
 ჩუენება სერძელს სერძელს. *სერძელს. *სერძელს
 სერძელსელს:
 ჩუეულება სერძელსელს.
 ჩუეულებიანებდ სერძელსელსელს.
 სერძელსელს. სერძელს.
 შა სერძელს:
 რქმსელს რქმსელს სერძელს სერძელს
 სერძელს 135, 29.
 ცანდალი-ი სერძელს.
 ცემა სერძელს. სერძელს. სერძელს. სერძელს.
 დაღვმად ვეშ მე სერძელს სერძელს
 სერძელს 138, 30 (142, 8).
 ცეცხლი-ი სერძელს. სერძელს:
 ცეცხლით დაწევა სერძელს სერძელს.
 ცთუნება სერძელს:
 ცილობა სერძელსელს.
 ცილობისა-ე სერძელსელს:
 ციკარი-ი სერძელს. სერძელს...
 ცისფერ-ი სერძელსელს:
 ციხე სერძელს:
 ცოდვა სერძელს:
 ცოდვილი-ი სერძელსელს:
 ცოლი-ი სერძელს.
 ნათელი შოღო მე და ცოლისა ხეშსა
 სერძელსელს... სერძელს ქმსელ 146, 24.
 ცოლად შიგება სერძელსელსელს:
 ცოლის. სერძელს სერძელსელსელს:
 * ცოლი-ი სერძელს:
 ცრუ სერძელს:
 ცუდი-ი სერძელს:
 ცუდად და ანკანსელ სერძელს. * სერძელს.
 სერძელს.
 * ცხება სერძელსელს.

ცხენ-ი ბი

ცხენთ-შესაწყობელი ბრასაქი (?)

ცხოვარ-ი იჯარ:

ცხოველ-ი კხნისი. კხანე. *კხნისიორქს:
ვანსვად ცხოველთა და მკუდართა
რასრქ. კხნისისა ს. კხნისა. 1432.

ცხოვნება კხან. კარე. ბ კხანსი ქხს.
ცხო(ვ)რება კხანს. კარე. კხნისა. *კხნ-
ისისიქს

ღღენი ცხოვრებისა ჩემისანი სიორე
კხნსაგ ჰმოც 135,1 (133,1-134,4).

ძალ-ი ვარსიორქს. ვარს. *შჩაფ. რქმ.
ძადა ვორა.

ძე ორქი. ირქას. არსი ორქი ილსარ
წარმართთა ძენი წმინთთაგ ილ-
სერს 136,20. ირქი ხმ სი სიკრამაყ
ძმ ვანი მე სოვრადისი 133,9

ძეზა კოყხ:

ძეგლი არბან:

ძელი. *ჩაყარ. ხაჯ:

ძელი დამთავიღეს ყჩაყატ კახის-
გინ 141,19 (142,2).

ძი სრქ, ქტ

ძმესდა... რაა ძი ვანვჭო სქრ...
ხქლ ვჩსუ ჩრალისა არარჩე 139,6.

ძიგბი სხორქს. ჩსორქი. კოყხ:

უკუთუ ვინძე ეძიგბეს, ძივან ი
იქ ს კოყხსაქ. ვარყ 142,47.

ძიგბისა გოფა ვიტქსიორქსიანს:

ძირ-ი სორქი. *არმარ:

ძიღვა კოყხს. ყაიორქს. კოყხორქს

ძიღვუ-ი: * — ქმნა კოყხსაქს ქმნ:

ძიგვა ვარძიანს

ძიგვა. ეგ სავინელი... იქმნა ვარძიანს
აჟა იაჯარ... ხსე 142,5 (141,12).

ძიწოლა იოვალ. იოვიანს. აააა. სქ:

შეედვა ძიწოლა. იოვიანს კალა
141,25. შიანსი ძიწოლეს ქორქს აააა-
სქს 139,22.

*ძუალ-ი ისარ:

ძვრ-ი ვარსიორქს

ძვრ-ძვრად ვარსარ.

ძელუან სიანს:

*ძლოლა აიჯარქს:

ძლუანა აიჯარქს:

წადიერ-ი სრქსიქ:

წადიერად კადარქსამქ -- იმგფ.
დიან სიგყუთა ახალსა კადარქს
ქსამქ სქ ყვანსა სორაფიანს 144,6.

წადილი ვანსკანსა:

წამ-ი ქარქს:

წამალი იქ:

წამება ვკანს. ვკანსიორქს. ვკანსარქს-
ქს:

წარვრავნვა ყაყხ:

წარღვება კანსქმანს აიანს. ახს. აიჯარქს:

წარღვება ბ რსაგ მქრქს:

წარვლინება *აიჯარქს. არბანსქს. ილქარქს.

*ილქარქს:

რათა მე... წარმავლინონ მუნ ირქს
ვი ვი... აიჯარსუქს ანქორ 138,16(146,9).

წარკითხვა რქსიანს:

რათა წარკითხონ ვმითა მადლითა
რქსიანსი ძაქსი ჩარბან 146,15.

წარმავალ-ი ანსკორ. სრქსიორქს:

წარმართ-ი ჩსიანსი 137,18 (136,19).

წარმართება || წარმართება ჩსიანსი. ჩსი-
ანსიორქს:

*წარმართება ილქს. *წარმართებულ ყოფა
ილქს:

წარმართება ვანს. *კაქორქს:

წარმართებ გვანს ჩემსა ვანსი ვან-
საყარჩს ჰმ 138,22.

წარმადება აიჯარქს:

წარმადებულ-ი კაჯარქს:

*წარმადები: — ქმნა კანსიორქს:

წარმადებება ანსკანსიორქს. *კანსიორქს:

წარმადებება ილქარქს. არბანსქს:

Բշմե անճրև:

Բյու-ո պարանի:

Բյուրազ-ո մանուորարար:

Եղևոսեմ չպոյ Բյուրազտա թոտ պո-
ջըտա շննոճոքնա խելամուլի եղէ մաս-
նաւորարար ամենայն յուզմանց 126,5:

Բյիտուղեմ կրճութիւն:

Բյաւ-ո Գուր

Յանձնաւորեմ Բյաւտա ըսմանուն
Քոչրցի 135,24:

Բյաւոճ Գործութիւն. * խնամ. * ողորմել:

Բյաւոճտա տշնտա ողորմութեամբ
իւրով 141,16:

Բյաւոճոն պոջա ողորմել:

Բյաճա աղբիւր. ախ(ակունք):

Բյցեմ * սկսանել. սկիզբն առնուլ, առնել.
ոքտ սեճոքեմ սկսաւ աւեպարանել:

Բյւղ-ո հարեալ:

Բյւղեղեմ * վերք:

Բյւղեղեմն ճոսեմ կիսախողխող
առնել:

Բյւճ Եարանել պարեալմել: պարե-
ալմ. Եարք:

Բյւրազ-ո Տէր:

Յնմեր... Բյւրազոնա թանճութիւն...
Միգի 102,17. Բյւրազոն Յոյճեմ
ժոռոջոճ Մթացալ լուսին 139,15:

Բյւրոյղ-ո ճարաւեալ. * ճարաւի

Ֆճոյ-ո մանուկ:

ցոն ժժ եան ֆճոյճ ոյր որդեակ ես
մանուկ գու 134,20:

Ֆճոմ Եաշակել

Ֆյճճոնոց-ո ճշարիք

Ֆյճճոնոցոլ ճշարիքի. հուսաստի.
* արդարև:

Ֆյճճոնոցեմ ճշարութիւն. արդարութիւն:

Ֆոնջեմ նեղել:

Ֆոն-ո նեղութիւն. * յուզում:

Ֆյոն-ո անաւթ 144,14:

Եւրո-ո կարգալ կոչել

Ճեղո յճճոյտա ժոռոջոճ կոչեաց զի-
խանն դիւաց 138,11:

Եւրոն-ո Տ. Յոնճ-ո:

Եան-ո : Եան յոտ սուկաւիկ Մի:

Եանյեմ աւեպարանել (ուրախ). * աւեպել:

* ուրախ առնել / լինել:

Եանեղեմ տգլոյն աւեպարանեմ ճեղ
145,24. Մթ. Եանեղեմ:

Եանճ ի հարկ:

Եանճ-ո հարճ:

Եանց-ո պարկեր:

Եյճո * քեսանել:

Յոնջոն... Յեղճոյճ քեսանել ոչ ոք կա-
րել 139,19:

Եյոյճ հասուցանել:

Եյոյճ-ո շարաբարոյ:

Եոյճ քեսանել երեւել. քեսութիւն. * քեսել:

* քեսանողութիւն

Եանճոյղո Եոյճա ճանջեմա ահաւոր
քեսելն և լուրս 140,10. Յոնճո Յոյ
Երես գիս 134,19:

Եոյղ-ո երեւելի բաց:

Եոլ-ո * պրուղ:

Եոլնոլեմ ապակաւութիւն:

Ճոն-ո եղն:

Յոյճ-ճոնո ապլի եղնքն 140,27:

Ճոն հանել:

Ճոյ-ո ճոր. գաւառ

Ճոյեղեմ ճորք:

Ճոլ-ո * ճեռն

Ճոլոտա տշնտա ճոյոտեմ Յոյ իւրով
ճեռաւքն արհնեաց զիս 147,2

Ճոլոտա ի ճեռն:

Ճոլոտա ճեռնարկել:

Ճոլոտա ճոյոտոյլ Ճեռն ճեռնաստի-
լինել:

Ճոլոյճոյճ իշխանութիւն:

Ճոն ճայն:

კმა მწუხარებისა იხმოლა მასი ყრყინო-
რხას (სხერ 139, 24.)

კობა * რიოჯელ. * გიჯელ.

კომ-ი რაქს.

მასწავლა... განგება კომთა ილიყ
... ყვარყვაროიძის რაქსინ 35, 24.

(140, 27)

კორც-ი * მარძხ

მეომთა კორცი ყვხვარ მარძხ 143, 17.

კორციელ-ი * მარძხაკან.

კორციელად * ლაქ მარძხი.

კორციელებ-ი * მარძხელს.

კრმალ-ი სორ.

კსენება * ქიჯელ.

კსენებულ ყოფა ქიჯელ.

კსნა ჩრქელ. * არქილიყანსელ. * ვერძანსელ.
ქოაქელ. * ჩრქილიყანსელ. ლომანსელ. რანსელ.
ხადბძეგმან მოკსნა მე ქოაყოილიყანს
... სელიხ ყხა. 147, 8. კაქთა მიქსნეს მარ-
ჩქი რანსელ 147, 6.

კხნილ-ი ჩრქისა. ვერძხაქ.

კრამა სარქელ.

კვნი კვრანს ყარაქ 147, 20.

კმნა რადარქელ.

კორტ-ი მიჭურტ-ი: კორტ-მონილი ხარაყ-
ზაყხარ. ჭურტ-მონილი ხაღენითა.
ხარაყვარაქარ.

კოჯახეთ-ი * რძიქ.

კურ-ი ხაჯ. ყაყარ. სჯან.

კურს ცურა რანსელ ქიყარ. ხარჯელ.

მერმე კურს ცურა სყა ხარჯელ.

143, 19. კურს ცურა ხარჯელის 146, 30.

კვერ-ი * სარ. ამარ.

კვენბანი კვერთანი იქმნებთან ქსა
კამაყი ქსელს 141, 2. მასწავლა...

კნობა კვერთა ილიყ... ყვარძმარ-
რანსა სარყი 135, 20.

კვერთანი: კითხვა — ხრესაყ ყახხა 143, 8.

კმა(რ)კორ-ი რამარქარ.

კმაპვი-ი რამარ.

კმაპვი-ი რამარ.

კმაპვი-ი რამარ.
კმაპვი-ი რამარის რამარის ყაყ-
ხელს 143, 8.

კე აქი.

კმაპვი-ი რამარის რამარის:

კმაპვი-ი რამარის რამარის:

II. სომხურ-ქართული

(სრ. = სანდოების წამების წიგნი; ოსკ. = ოსკისა; მსკ. = მსხვერპლეთა; რსგ. = არისტოკრატებისა;
ნრს. = ნერსისის; სპკ. = სპაქისა; ვრლ. = ვარლანისა; შუმ. = შუმანისა; აგმ. = აგმისა;
იზრ. = იზრდობისა; ჯდ. = ჯიჯი. ჯიჯილას წამებას წიგნი).

აკარსელ. ანვაპტება - 66ს. 71, 3.

აკარსელ სოფლები: ს. რამანსაყ... ყა-
ლანსა ს. ვარარსა - და განუკურთა
ხარჯი ზელა აკანთა და სოფლებითა -
66ს. 70, 15.

აკარსელ ყორან-ი - მსკ. 29, 19.

აკარსელ აზნაურ-ი - 56სპკ. 83, 3-19; შუმ. II 14;

აგმ. 96, 6; 98, 6; 99, 10; 110, 15. დრ. 126, 16;
131, 18. აზნაურება. დრ. 126, 4.

აკარსელის კურსელ აზნაურთა - აგმ. 91, 18.

აკარსელ განთავისუფლება - მსკ. 38, 6. დრ. 125, 6.

აკარსელის აზნაურთა - მსკ. 36, 19. 66ს. 71, 4.

აკარსელ * სოთხავი - ოსკ. 10, 3...

აკარსელის სოთხავი - ოსკ. 15, 13.

აკარსელის ფერალ-ფერალი - შუმ. 132;

აზრ. 119, 10.

აკარსელ * სოთხავი: მსკ. 29, 18... სავარაუდო.

აკარსელის სოთხავი - მსკ. 41, 17.

4 სთქმს * ახიჯობა
 აჩარ სენი - სვ. 84, ... ურვა
 ახვ სიკვანძა; ბრძანა მოყვანება
 მათი ღრმარსენი ახვ გნთა ახვ.
 119, 35 (120, 32; 122, 32, 123, 2); 66ს. 75, 9,
 დ. 130, 2 წანკვანძა ახვ. 123, 9
 წანკვანძა ახვ. 147, 5. * მ
 დება
 — ღმრას კულის ზანხვა მხვ. 32, 9
 ვან ზანხვა (გონივრული) - დ. 176, 1
 * გონივრული მორება
 აქამდა ანა ნებთა - ხს. 75, 3 უნებელი
 ბით - იხვ. 116, 6.
 აქანქ სახმებელი * ყურბი
 აქი, აქან - აქილქ თუალი, წყარა იხვ.
 10, 8; მხვ. 24, 2.
 — აქან - აქი თუალი * სახეცველი:
 მხვ. 24, 2; ახვ. 62, 16/29; ხს. 78, 13;
 იხვ. 121, 43.
 — ახვ: აქი იხვ. მოყვლით - მხვ. 38, 13.
 აქიანხვ ღარიღება - იხვ. 12, 4. მკვლემა - ახვ.
 65, 19.
 აქი შინი სხ. 3, 11. მკვლემა - მხვ.
 52, 11. * შინი
 აქანორ საშინელი:
 აქანკ მარტხენე - იხვ. 123, 5.
 აქი საშინელი - სხ. 5, 8.
 აქარხ მკვლელი - სხ. 6, 14, 2, 10.
 აქილქ * ღარიღება:
 — რამდა ღარიღ ყოფა - მხ. 108, 14.
 აქილქ ღარიღება - სხ. 5, 4. ვნ. 91, 15.
 ახვ. 105, 5. იხვ. 124, 1.
 აქანგიათხვ მკვლე: ღრმარსენი აქანგია
 ღრმარსენი ცუდად ვიქველით - იხვ. 117, 11.
 აქანკ ვეღრი - ხს. 74, 21 * ვეღრიანი
 აქილქ ვეღრი - იხვ. 14, 1...
 აქილქ - ღარიღება - მხ. 29, 3-9...
 ზარკარს კარ ღარიღება - სხ. 6, 6... დგ.
 მორება - სხ. 7, 11.
 აქილქ ღარიღება - მხ. 26, 11, იხვ. 117, 30. ღარიღება

ცვის ყოფა მხ. 26, 9,
 აქანხვ ღარიღება - მხ. 29, 21.
 აქილქ - მხ. წყარა იხვ. 20, 1...
 აქილქ - რას მკვლელი - ვნ. 37, 8.
 აქილქ, აქილქ ვანხვადელი - ახვ. 102, 7.
 აქილქ * შეძილწება
 აქილქ ბილწებიანი - იხვ. 115, 39.
 აქილქ ბილწება
 აქილქ - მ/ა გლობავი - ხს. 74, 21.
 აქილქ სავლობავი - ხს. 70, 14.
 აქილქ - მ/ა წელიწადი - მხ. 25, 3... მკვლელი
 იხვ. 16, 5...
 აქილქ მართი მკვლე - მხ. 59, 1, 39.
 აქილქ: მართი, აქილქ რკხუენა - სხ. 3,
 სარკხუენა ყოფა - მხ. 113, 6. მხ. 41, 10.
 აქილქ სარკხუენა - ხს. 77, 1.
 აქილქ სარკხუენა - ახვ. 106, 12.
 აქილქ შესვენა - იხვ. 117, 4.
 აქილქ უღმრთო - მხ. 154...
 უღმრთო - მხ. 45, 2... უწესა.
 აქილქ უღმრთობა - მხ. 35, 1.
 * უღმრთობა.
 აქილქ უღმრთობა - ახვ. 113, 5.
 აქილქ - მ/ა აქილქ - ახვ. 106, 9, იხვ. 116, 2.
 * შეშვიტებული.
 აქილქ უღმრთობა
 აქილქ უღმრთობა
 აქილქ აქილქ - სხ. 7, 23; 8, 28...
 აქილქ, აქილქ * აქილქ - იხვ. 8, 25...
 აქილქ ცოლის სუმა - ახვ. 62, 3/21.
 აქილქ ცოლი მიგება - მხ. 131.
 აქილქ სიმაგნი - ვნ. 82, 2; 89, 3;
 აქილქ ვანხვადელი - სხ. 4, 4; მხ. 43.
 აქილქ სიმაგნი - ვნ. 91, 10.
 აქილქ შეკვება - ახვ. 110, 17; 112, 19. მკვლე
 კრძალვა - სვ. 100, 9; დარკვება - მხ. 113.
 აქილქ ციხარი - დ. 128, 16.
 აქილქ ვენავი - მხ. 42, 16.
 აქილქ აქილქ - სხ. 9, 14... აქილქ - სხ. 5, 23.
 * ვანხვა აქილქ

აქბეა, გყავი თხსხაა იზ. 118, 21.
 აქმთილსკი ამიერ-თავს - მსკ. 25, 14. ამის
 ვადი - ნნ. 71, 7. დრ. 125, 4. ამის ზედა
 აცმ. 101, 5. ამისა შემდგომად - მსკ. 15, 10.
 აქსუაქი ყხოღენი ვრ. მს, 12.
 აქსი - ათისსკ ვანგმობა - დრ. 128, 29.
 აქსი, იუ ემშვი - მსკ. 53, 10.
 აქსარარ, - ბ ცანჭული მტერისა - მსკ. 53, 9.
 აქსარე ° დღეს - ნნ. 4, 1. მსკ. 29, 16.
 აქსიქსი ვხე იგი - აზ. 113, 16. ესე ავთი
 მსკ. 36, 7.
 აქსიხეხი ამის გავა - აცმ. 97, 6. * ამის
 შემდგომად.
 აქრ, ათს ვატი - აზ. 9, 8... მშარი - მუშ.
 65... მამა - ნნ. 8, 14...
 აქრ, ფ ზყ ჭიაბი - ანსკ. 63, 11/30.
 აქრსკ დანჯვა - მსკ. 19, 6. ვრ. 92, 15.
 აქრქი ქყრივი - ნნ. 70, 24.
 აქსაკაქი უზნთ - მუშ. II 14.
 აქსაყი წარუვად - ნნ. 47... დაუსრუ-
 ლებელი - მსკ. 18, 1.
 აქსაკასკი უხრწნელები - ვრ. 93, 16,
 112, 2.
 აქსაკასკის მეუღაბნთ - მსკ. 65, 1.
 აქსაკასკის მეუღაბნთ ნნ. 78, 1.
 აქსაკისიქსი * უწესოვება.
 აქსამონი * ჰინუთყვ
 აქსარისა * უღმრთე.
 აქსარისაძიქსი უღმრთეობა მსკ. 35, 2.
 აქსარარ უხეხელი - მსკ. 59, 15.
 აქსარარისიქსი უბიწიება - მსკ. 59, 5.
 აქსარესკი ვინება.
 აქსარისა ანა ღიხი - მუშ. II 24. აცმ. 104, 8.
 უღიხი - აცმ. 100, 10.
 აქსარე ჭყრ - ი.
 აქსარეს, - ბ/ა უშჯულა - დრ. 127, 12...
 უღმრთე - აცმ. 106, 12.
 აქსარესიქსი უშჯულავება - მსკ. 26, 15.
 აქსარესკი უშმ - ი - ნნ. 72, 30.
 აქსარარ დაუცხრომელი - მსკ. 45, 4.

დაუცხრომელი - აზ. 117, 29. მჭინბე
 აქსარამ, - იუ ანა - ნნ. 70, 2.
 აქსარამანდრესკი - ვიქ ჩმაგხალ ყანდამან-
 დრესკი სირყა ურყა ვითარცა ეუწყა
 გული მათი ენა დამდა შეუჭრეთე-
 ლი - აზ. 74, 15.
 აქსარეს მუხმეხს ზღეს - დრ. 130, 20. მუხ-
 მუხსვე - ნნ. 8, 3. მუხვე - დრ. 129, 9.
 აქსარესკი, - ბ/ა მწყემსი - აზ. 20, 8.
 აქსარესკისი II აქსარესკი მუხსხელი - ი.
 აქსარესკისი, - ნსკის ჰინუთყვ - ანსკ. 62, 3/21.
 აქსარესკი უშმი - ი ვრ. 55, 15. უშმი
 მსკ. 52, 9...
 აქსარესკისიქსი წარმდებება - ნნ. 17, 22.
 აქსარესკისიქსი უხეხევა - ნნ. 76, 20.
 აქსარესკი ანა დაუღული - მსკ. 58, 2.
 აქსარესკისი, - კრესკი ვითარება - მუშ.
 I 35.
 აქსარესკი მრავალი - აზ. 9, 13.
 აქსარესკისიქსი, იქსი ქსარესკისიქსის
 მრავალად რ - ანა აქსარესკისი
 და წანამდელი - ანსკ. 67, 4.
 აქსარესკისი II აქსარესკი ურითადი ვრ. 74, 12.
 აქსარესკისიქსი ურითადი... დასარესკისი
 მრავალად ურითადიქსისი იხილეს
 მოუღრეველია გულითა მათისა
 აზ. 17, 7.
 აქსარესკისი, - ი უცხარესი - იზ. 118, 2.
 აქსარესკისი დაუღული - ვრ. 110, 11. შეკრდა -
 მსკ. 47, 7. ურითადი - მსკ. 36, 20.
 'მეცუენა - აზ. 16, 5. შეკრდა - ვრ.
 89, 2. დარეცვა - ვრ. 92, 7. მოკრდა
 ხ სირყა მაროი უ - ანსკი ვურთა
 მათსა ანა მრავალი - მსკ. 48, 3. შეჭრა
 ქსარესკისი ანსკისი ანა რიქსი II
 ივლეთდა და შეჭრა მწყემსისა ვრ.
 აცმ. 109, 8. დარეცვა. ნნ. 72, 30.
 - ბ მრავალისი დაუღულია მუშ.
 ვითარება - მსკ. 37, 2.
 აქსარესკი * უწესი.

ასლიძის - ი ჯ ა წ ი ლ - ი - შუშ. I 48.

ასლიძის დაემა.

ასრამარ ურცხვ.

ასრამარის მიუწოდებელი.

ასრამარ - ჯ უ მ ჯ უ ლ - ა - ს ნ რ . 6, 4 უ რ წ მ უ
ნა - რ დ . 134, 2.

ასრამარის უსაზომო - ა გ მ . 97, 8.

ასრამარის დაუყდრებელია.

ასრამარ - ა რ ს თ ა ვ ი - მ ს ჯ . 29, 1 ს უ ლ - ი

მ ს ჯ . 50, 17 თ ა ვ ი თ ვ ს ი . ვ უ ა მ - ი .

ზარბაზნის აღიარება - რ დ . 123, 4

თ ა ვ ს რ ე ბ ა - ო ს ჯ . 14, 4 . რ დ . 123, 20.

ზარბაზნის აღიარება - ნ რ ს . 70, 20;

ა გ მ . 104, 6.

ასრამარის უკორტა - ვ რ დ . 35, 16.

ასრამარ - ჯ / ა უ ბ რ ა ლ - ა - რ დ . 127, 9 უ ე ტ ლ
ვე ლ - ი .

ასრამარ უგუნური.

ასრამარის სიმკვიცე - ო ს ჯ . 14, 5.

ასრამარის შეურყეველი - ო ს ჯ . 19, 6 მ კ ე ა -
ქ ე ლ - რ დ . 130, 12 * შეუძრველია.

ასრამარის უწყალოდ - იზრ . 119, 9.

ასრამარის წოდება - მ ს ჯ . 36, 5 ; იზრ . 118, 15.

... სახელის დება - მ ს ჯ . 36, 7

ასრამარის სახელოვანი - მ ს ჯ . 32, 18 * სა -
ხ ე ლ დ ე ბ ე ლ - ი .

ასრამარის, ჯ / ა უ უ ბ ვ ა რ - ა - ნ რ ს . 70, 25.

ასრამარის სულნელი - შუშ. IV 12.

ასრამარის სულნელება - ს ნ რ . 8, 2

* გ ე მ ი ვ ნ ე ბ ა .

ასრამარის უსაზომო - ვ რ დ . 23, 6.

ასრამარის მიუთხრობელი

ასრამარის ვამოუთქმელი - ს ნ რ .
7, 16 რ დ . 130, 4

მიუთხრობელი - მ ს ჯ . 52, 14.

მიუწოდებელი - მ ს ჯ . 59, 19.

ასრამარის მიუწოდებელი.

ასრამარის უცალო - ო ს ჯ . 11, 3.

ასრამარის უნაყოფო.

ასრამარის განმარტება - ო ს ჯ . 16, 6 . იზრ . 117, 16.

ასრამარის * ურწყული.

ასრამარის შეუხრებელი.

ასრამარის უცყუველი - მ ს ჯ . 29, 2

ასრამარის დაუბრკოლებელია - ა რ ს ტ . 66, 30.

ასრამარის მადნარი - ნ რ ს . 73, 10.

ასრამარის - ა რ ს ტ უ გ უ ლ ე ბ ე ლ ს ყ ო ფ ა
ო ს ჯ . 11, 5.

ასრამარის - ა რ ს ტ უ გ უ ლ ე ბ ე ლ ს ყ ო ფ ა -
მ ს ჯ . 40, 20.

ასრამარის უადება - იზრ . 119, 1.

ასრამარის წარმავალი - ა გ მ . 100, 1

ასრამარის ყოფა - იზრ . 115, 25.

ასრამარის - ა რ ს ტ უ გ უ ლ ე ბ ე ლ ს ყ ო ფ ა
ნ რ ს . 72, 2.

ასრამარის დავსნილი - ვ რ დ . 92, 1.

ასრამარის, ჯ / ა უ მ ი წ ა ლ ე - ო ს ჯ . 10, 3
ს ჰ ო ლ ი ო ს - ი - შუშ. I 20.

ასრამარის დამოწავება; აჯარისა
დამოწავებელი - ა რ ს ტ . 64, 4.

ასრამარის აჯარისა დამაშურალი -
შუშ. II 11.

ასრამარის შრომა - მ ს ჯ . 54, 2 * შრომა -
წება.

ასრამარის მუყყანა - ს ნ რ . 4, 29 ° ს ო ფ ე
ლ - ი - ა რ ს ტ . 63, 3/22 სა ნ ა ნ ე ბ ი . სა -
წ უ თ რ ა .

ასრამარის ერისკაცება - ა რ ს ტ . 72, 9/22.

ასრამარის შეურაცხი - ა გ მ . 109, 10.

ასრამარის ვანკარა - მ ს ჯ . 42, 17. წარ -
წყმდება - მ ს ჯ . 42, 14 * ვანკარა.

ასრამარის სწინილება - რ დ . 125, 7.
* ვანკარა.

ასრამარის აპარატი - იზრ . 116, 5 (115, 30).

ასრამარის შესავადებელი - შუშ. II 24.

ასრამარის ჯ ა რ ა ყ ა რ ს ტ ი ლ მ ა ს ვ ე -
ს ა ვ თ - ა გ მ . 100, 10.

ასრამარის ვანკარა - მ ს ჯ . 59, 6.

ასრამარის ვანკარა - მ ს ჯ . 46, 12. ნ რ ს . 73, 22.

ასრამარის ვანკარა - მ ს ჯ . 51, 6.

ასრამარის ვანკარა - ს ნ რ . 3, 15. მ ს ჯ . 45, 9.

სკ, -ი მარჯუენე - მსკ. 43, 2.

სეჟ აქმქ მარჯუენით - იზღ. 122, 36.

სი ო მიმართ... ო თანა - ისკ. 17, 5... წინაშე -
ისკ. 70, 18. ზმ სა რარს მამისავე
თვისისა ზმ - ანსტ. 63, 17/36; 66, 27; 66ს.
74, 10

— იქისჲ აჩად, აჩაჩად - მსკ. 49, 14...

სიოაფაყარ ოკრესხამგელ-ი

სიოასკ, -ი ოგავი-ი

სიოანძისაქან თითოეულ-ი - მსკ. 29, 6.

სიოანძისაქნაყ შეხაყენებელ-ი - ნან. 70, 27.

სიოაქსიორი. ოწინამძღუარი-ი - მსკ. 18, 6...

სიოაქსიორელ მობღუანა - მსკ. 44, 12. წაბ-
ძღუანა - მსკ. 48, 7; იზღ. 116, 7. ძღო-
ლა.

სიოაყ უხვ - მსკ. 50, 1.

სიოაყოლქის უხუება - ნან. 76, 26.

სიოაღასკ, -ი ციხიკარი-ი - აფმ. 104, 13-15;
იზღ. 121, 4.

სიოასლ უფროას - ანსტ. 65, 7... უფროახად
სნდ. 7, 4... ოუფროასლა - შუმ. I 45...
ფრიად. ოუარგის-ი.

სო უფროას ხილა - ნან. 69, 13

— სო უფროასლა - მსკ. 30, 17.

სიოასლელ წარმატება - შუმ. I 19.

სიოასლიქის ოუარგისობა.

სიოასლიელ წარმატება - შუმ. I 27. ანსტ. 55, 4.

სიოასრთაყ ამაი - აფმ. 109, 11.

სიოაფელ მოვლინება - მსკ. 29, 12... ომოვლი-
ნება - შუმ. II 2... ოწარვლინება - მსკ. 33, 10...
განცემა ირიყარყას აოაყს ჰროარ-
ლაგისა განცემა - აფმ. 96, 11.

სიოაქისასაკ გება მტვიცელ - ვრდ. 99, 3.

სიოაქისქ მოღუაწე - მსკ. 190, 12. ოშვნე.

სიოაქისლიქის სახილველა - შუმ. I, 17...
* სიმკნე. * სახილველა. * სეწმიდე.

სიოაქისასქ მახვე ჟამს - აფმ. 109, 2.

სიოსლ აღება - სნდ. 7, 5... მოღება - მსკ. 30, 14
... აღქუმა - იზღ. 116, 4. მოყვანება - ვრდ.
125, 19. აღხუმა - სნდ. 8, 20...

სიოიკანსლ მორწყვა - აფმ. 108, 12.

სიასლ ოსიფყო - სნდ. 4, 24... ოთქუმა - მსკ. 26, 12
... მივეება - მსკ. 36, 3. უწყება - მსკ. 59, 16
* თსრობა. * შეცუულებობა. * - ა.

სიასყარსი ანძარეზი

სიასრასარ აწ უჯუე - ვრდ. 124, 7.

სიასრს აქავე - ნან. 75, 10

სიასრქ ოქაათ. ოქავე. ოამის

სიასრქ: ოამისლიქისას ასყრის ლრ დღეა
სიქაძუქისა მიხისათა - ანსტ. 62, 7/20.

სიასრქანს ოასყრისას ყაჯყრამას ყაყ
სეჩილქისას მბტივი მღღელობისა მი-
ილთ - ანსტ 62, 3/22.

სიასრლას ღმერთი - სნდ. 3, 9... კენძი - სნდ.
4, 25. სიასრლთჲ ხაღმროთ.

სიასრლასქს ხაღმროთ - მსკ. 42, 14...

* ღმროთისა

სიასრლასყოივ ვამობრდილი ღინა - მიგრი
იზღ. 118, 16

სიასრლასლქს ოსაღმროთ.

სიასრლასღყნაყ ღმერთ - შემიხილი-ი

სიასრლასლიქის ღმროთეება - სნდ. 5, 13...

სიასრლასყაჯყოიქის ღმროთის - მსახურება
ვრდ. 124, 28.

სიასრლასქ ატიანი - იზღ. 117, 37; 119, 27;
121, 24. სახილველა - 122, 24.

* ოყარასყარსქ ოაღვილი საშქელისა.

სიასრლასყოივ ატიანი. მობღუარი - იზღ. 119, 8.

სიასრლასქ დამადუბერლი - მსკ. 27, 2...
შექანულ-ი - მსკ. 59, 19.

სიასრლასქ შემოქმედლი - მსკ. 35, 13... დამბა
ღებელი - მსკ. 27, 2.

სიასრლასქ მხანური - მსკ. 38, 11.

სიასრლასქ შესუმა - ნან. 77, 6. ოხუმა.

სიასრლასქს ოხუმევა

სიასრლასქს/სა შეხაყენებელი - ანსტ. 62, 14/17
ხაძყრობილე.

სიასრლასქს ყენება. ლაყენება. შეყრა: იზღ.
120, 33.

სიასრლასქს ოხუმევა. ოხუმევა.

არეაპ მართალი - დ. 130, 24... ს ი
 მართლისაჲ - შუშ. I 42.
 არეაპირობის მართლ-მსაჯულება.
 არეაპი * მართლიად * ჭეშმარიტად.
 არეაპირობის სიმაართე - ნრს. 76, 16, ...
 ხემაართალი - ნრს. 71, 11. ჭეშმარი-
 ტეობა - მსჯ. 44, 8.
 არეაპი, - რესანე ნაყოფი - ნრს. 70, 16.
 არეა ფეხბრვალი - დ. 132, 12.
 არეაყის მსჯ.
 არეა, - იმ მსჯ. - ვრდ. 88, 5.
 არესეა აღმოსავალი - ნრსტ. 65, 10. დ. 130, 25.
 ვარესეა ღირს აღმოსავალით ვერძო
 არსტ. 57, 17.
 არესეა დახვალი - იმსჯ. 19, 12.
 არესან ღირსი - ნრს. 75, 9. დვთ. 123, 23...
 * - ჯ ზერ არს
 არესანსი ღირსი - მსჯ. 51, 12
 ღირსად - ადმ. 100, 3
 არესანსი ღირს ყოფი - მსჯ. 17, 10.
 არესანსი ღირსი - ნრდ. 6, 17. მსჯ. 29, 2...
 * - ათის ღირს ყოფი - მსჯ. 30, 12...
 მსჯე ყოფი - მსჯ. 30, 12.
 არესი ახლოვნი - იზრ. 112, 12.
 არესარა მამაკეობა - მსჯ. 50, 3
 არესობის - ხიშენე - ადმ. 106, 13.
 არესის დახეხა - იზრ. 116, 25.
 არესი - წინა ყოფი - შუშ. I 41.
 არესარასე, - ავ შეურაცხ - ი. 115, 25
 არესარასე შეურაცხ ყოფი - ა. 107, 13...
 ვინება - ნრდ. 4, 26.
 არესან წარვლინება - არსტ. 63, 1, 19. ადმ. 107, 1
 წარვლინება - ადმ. 112, 10. ვანკისი - მსჯ.
 44, 4. * ვარდამოვლინი.
 არესან ქველი - იმსჯ. 19, 6
 არესარ * ძირი.
 არესარაქი ყველა იზრ. 117, 27
 არესი ძე - მსჯ. 31, 24 (სა...
 არესარაქის მამათ-მსჯულება
 არესარსი ხსენაჲ

არესარასე სავსე ცემლითა - ადმ. 105, 3.
 არესარასე ცემლი - ნრდ. 5, 3...
 არესარ, - იმ მეფე - ნრდ. 3, 5...
 არესარასი სამეფო - ნრს. 67, 19.
 არესარობის სასუფეველი - იზრ. 114, 29.
 * სუფევა
 არესის სამეფო - ვრდ. 90, 13... მეფის
 სა-იზრ. 119, 28.
 არესი, - იმ ქვმა - მსჯ. 42, 2.
 არესი, - იმ ავაზი - დ. 130, 10.
 არესობის, - იმ ვეზაზი - დ. 125, 28.
 არესი ავინი - არსტ. 65, 1; ნრს. 70, 15;
 77, 13; 79, 1. სოფელი - არსტ. 67, 1.
 არესობის შეკვრება - ნრდ. 8, 8... ვან-
 ტეება - შუშ. III 31. არსტ. 68, 6. ვანწესე-
 ბა - არსტ. 82, 12.
 არესი, - იმ სარგებელი - მსჯ. 37, 12.
 არესარსი უმჯობესი - ადმ. 102, 12.
 არესი, - იმ მადრი - ნრს. 73, 7.
 არესარასი სახარება - ადმ. 101, 3. იზრ. 115, 10.
 არესარასის * სახარება - დ. 150, 14.
 არესის * ხარება.
 არესის მოკვრება - მსჯ. 25, 12. * ალოკრება
 არესის სადგური - დ. 125, 29. სავანე
 დ. 126, 2.
 არესის ცხება. 248
 არესის * ცხება.
 არესარასი უცხოთა შესწავლარებელი
 ნრს. 11, 23.
 არესი ძე - შუშ. I 39...
 არესარსი დაწესება - შუშ. V 5. * შუშის
 დემა.
 არესის სახე - არსტ. 66, 1...
 არესის კურთხევა - ნრდ. 8, 9. მსჯ. 32, 10.
 - მსჯ. დიდება - შუშ. III 10.
 არესობის კურთხევა - ნრდ. 6, 23. მსჯ. 29, 5.
 ჭეხა - მსჯ. 45, 4.
 არესის ექსპორტი ყოფი - ნრს. 72, 30;
 75, 15. ექსპორტი - ნრს. 73, 3 (მდრ
 შენიშ.).

წაყის ბავინ-ი - მს. 31, 18. ბოშონი.
 წაღმარეი სიმბავლე - შუშ. V 7. სპ. 63, 17/
 იზრ. 192, 24.
 წაძანსე * ვანყოფა.
 წაძანისმ განქვოლება.
 წაქ ბავ-ი.
 წაუდასი საწადელი - მს. 31, 10.
 წანს სიფყუა - სნდ. 3, 7. ... პრძანება - მს.
 39, 1. ზრანვა.
 წანსალ ვანლება - განხუმა - ოსკ. 13, 7...
 წანსალ ბანავი - იზრ. 114, 39. დრ...
 წანსალს დაბანავება - აგმ. 102, 15.
 წანსკარანაჯაკი იძის მსლინა ჭამა -
 - სნდ. 62, 14.
 წანსარკი - ი შტერი - სნდ. 3, 16. მათეთ-
 რი - მსკ. 44, 4. სატოური - მსკ. 52, 10.
 წანსი, - ი საძყრობილე - იზრ. 117, 23...
 წანსისლ ვანყოფა - აგმ. 103, 4.
 წანსისლ, წარბ ავლება - სნდ. 64, 19...
 ახუმა - ოსკ. 17, 12. ავლეთა - სნდ. 73, 20.
 წანსისლ ბანრობა.
 წანსისლ წმობა (ტოლი) - შუშ. IV 2. 215
 წანსისლ, - ი სიფყუა - დრ. 130, 13. ენა დრ.
 128, 32.
 წანსისლ ბარბაროზი - სნდ. 73. სნდ. 66, 11.
 წანსისლ მეთობი - მსკ. 61, 9.
 წანსისლ მეთობის მეთობა - მსკ. 61, 13; დრ. 132, 16
 წანსისლ მეთობის კეთობა ვანგებულება
 სნდ. 69, 15.
 წანსისლ კეთობა მსახური - იზრ. 116, 14
 წანსისლ კეთობის მოქმედი - მსკ. 41, 2. ქველის
 მოქმედი - აგმ. 104, 4; 103, 9; 105, 4.
 წანსისლ მეთობის მოქმედი - მსკ. 40, 17
 * სიკეთის ყოფა.
 წანსისლ გულის წყობა - შუშ. I 46. * რისხვა.
 წანსი, - ი საქომელი - აგმ. 97, 2.
 წანსი, - ი/ა - აჯანს ოქლითა სიღულითა -
 სნდ. 78, 13.
 წანსი, - ი წანსი * ვანგება * კიდე
 ი წანსი მანს * ვანგება. - ი წანსი კალ

ვანგება 14, 1-10. ვანგება - დრ. 127, 1.
 წანსისლ შორიელი - სნდ. 65, 2.
 წანსისლ შემსება - ვრდ. 87, 7.
 წანსისლ, - ი შირი - მსკ. 3, 8. ბ. ი.
 წანსისლ საჯარო პირთა - იზრ. 116, 2.
 წანსისლ, - ი ციხე - სნდ. 25, 6. ვრდ. 89, 5.
 წანსისლ * შობება - შუშ. ... * შორიული - დრ.
 121, 15. მოვანება - სნდ. 66, 14. ვანგებ-
 ვება - შუშ. 117. * ვანგებება.
 ... ვანს ვანგებება - სნდ. 67, 16
 წანსისლ ვანგებება - იზრ. 122, 11
 წანსისლ, - ი/ა ვანგებობა - მსკ.
 წანსისლ * ვანგებობა
 წანსისლ ვანგებობა - აგმ. 107, 1; 112, 12
 წანსისლ სადგური.
 წანსისლ დამკვლარება - ოსკ. 20, 7... დაბანავ-
 ბა - აგმ. 1 6, 6.
 წანსისლ ვანგებობა - ოსკ. 20, 15.
 წანსისლ მეთობა - სნდ. 66, 23
 წანსისლ მეთობის მეთობის მეთობა - მსკ. 34, 3. და
 მეთობა - სნდ. 65, 1/26. სნდ. - სპ. 64, 8.
 წანსისლ ვანგებობა - იზრ. 120, 2.
 წანსისლ ბუნ-ი - სპ. 83, 4.
 წანსისლ მეთობა - მსკ. 34, 14. ...
 წანსისლ ვანგებობა - შუშ. I 24.
 წანსისლ, კმობა - იზრ. 123, 2.
 წანსისლ კეთობა - ი.
 წანსისლ ვანგებობა - შუშ. I 46. ავლეთობა
 სნდ. 115, 34.
 წანსისლ ვანგებობა - იზრ. 115, 33; 116, 11.
 წანსისლ სანგებობა - იზრ. 116, 24
 წანსისლ ვანგებობა - ვრდ. 89, 3. * მეთობა
 წანსისლ, - ი/ა მეთობა - მსკ. 47, 1...
 წანსისლ მეთობა - იზრ. 119, 17.
 წანსისლ მეთობა - მსკ. 23, 11.
 წანსისლ, - ი საქომელი - მსკ. 36, 14.
 წანსისლ მეთობა - მსკ. 42, 16.
 წანსისლ ვანგებობა - ავლეთობა - ვრდ. 89

ბრეკუაქები ორმაფათი - დრ. 132, 12.
 ბრეკოყაასამსა, ათონმეფისა წლითა
 - ანსტ. 65, 23.
 ბრეკალორ წარმავალი - ვრდ. 85, 15
 ბრეკაყაყელ *თაყუანის ცემა
 ბრეკაყაყაძის *თა(ვ)ეუანის ცემა -
 ისკ. 14, 2 მსკ. 52, 16-19
 ბრქასბქ წარჩინებულ-ი - დრ. 124, 9. წა-
 დიერ-ი - დრ. 128, 29
 ბუქმამსა, შვიდის წლის.
 ბუქმუაყიქ *ვკანაჭილად - ვრდ.
 ღაყრასა ჯანძვება - სნდ. 7, 4. ვანის-
 ხება - მსკ. 50, 4. იზდ. 117, 18. ვღვება
 ვუღისწყობითა - მსკ. 39, 9.
 ღაყრაცხა ჯანისხებულ-ი - მსკ. 49, 1.
 ღანაქირქ შეეჭყება - აგმ. 107, 16.
 ღაყრანსქ ჯანშორება - აგმ. 99, 6.
 ღაყრ სანაჯულ-ი.
 ღაყრყარანსქ * შეშკობა.
 ღაყრყარსქ შეშკობა.
 ღაყრყარის შეშკულ-ი.
 ღაყრრირანსქ * წარ-ცემა.
 ღაყრრირქ შეძრწუნება - ისკ. 14, 11. აგმ. 101, 2.
 103, 7; * შეძრწუნებულ ყოფა.
 ღაყრრირხეიყანსქ შეძრწუნება - მსკ. 28, 10.
 49, 11.
 ღაყრანსაყან * შეშკულ-ი. * შეშკობილ-ი.
 ღაყასქ შვილ-ი. ნათესავ-ი. - ანსტ. 65, 15.
 65, 19; 81, 29.
 ღაყარ ძალი - სნდ. 8, 9. გუბლი - მსკ.
 32, 16; 34, 1; 36, 2... ღაშკარ-ი - სნს.
 75, 2; 76, 1. დრ. 117, 7. ე რ - ი. მსკ. 29, 15.
 32, 14. სწა - მსკ. 33, 9.
 ღაყარაქიქ ერისთავ-ი მსკ. 37, 21.
 ღაყარაქიქ უძლიერძხ-ი - მსკ. 32, 2.
 ღაყარასან - ხ/ა მკედარი - სნდ. 4, 17.
 მტარვალი - მსკ. 49, 3. * ძლიერ-ი.
 ღაყარასა ჯანძლიერება - იზდ. 116, 18.
 მსკ. 60, 9. ჯანძლიერებულ-ი.

ყარყასა - მსკ. 43, 13; 53, 1. აგმ. 113, 7.
 ღაყარაყარ მთავარი - მსკ. 34, 9; 36, 9-11-16.
 შუშ. 1120. ერისთავ-ი - მსკ. 36, 3-18
 ზორავარი - სნს. 72, 21; 117, 20. ვრდ.
 88, 11.
 ღაყარაყიყანსქ ჯანძლიერება - სნდ. 3, 26...
 ძალის მოცემა: მომეც ძალი ღაყ-
 რაყიყებ - შუშ. 1121.
 ღაყარალორ * ძლიერ-ი
 ღაყაროქის ძალი - მსკ. 35, 3... შეწევნა -
 ვრდ. 93, 1. * ძლიერება...
 მ. ღაყარ გრძობა - მსკ. 59, 7. ცნობა - ისკ. 13, 16.
 ღაყაროქის * ურვა.
 ღაყარაყიყანსქ უწყება - ანსტ. 67, 23.
 ღაყარსოქ შემოხვა - იზდ. 118, 20. დრ. 126, 6.
 ღაყარსა, - ილ-ი სამოსელი - აგმ. 109, 10.
 ღაყარ ურთხილი - ი კალ ურთხილ
 ყოფა - სნდ. 3, 20
 ღაყარაყიყანსქ * განკრძალვა.
 ღაყაროქის * კრძალულება.
 ღაყაროქისაძე * განკრძალულობა.
 ღაყარსოქ ღაყარა.
 ღაყარსოქ * ღაყარა - მსკ. 53, 18
 ხ - კვლად-(ი) - აგმ. 105, 9. იზდ. 122, 20.
 შეწირვა. ს ა კ ლ ვ ე ლ - ი.
 ღაყარ : - ყბიქ მიუვალ-ი (ხღვილ-ი) - სნს.
 70, 12.
 ღაყარანსქ ჯანა - სნდ. 3, 19. ჯანსილი-
 ყბხსა - მსკ. 45, 3.
 ღაყარისანსქ ჯანძარყუვა - იზდ. 122, 7.
 ჯანჩინება.
 ღაყარ, ყბხსა სანჭურველ-ი - ვრდ. 107, 19.
 აგმ. 107, 12.
 ღაყარსოქ მკედარი - აგმ. 103, 6.
 ღაყარსოქსაყიყ ერისთავობისა მღვდამ-ი - მსკ.
 31, 5.
 ღაყარსოქსაყიყ ერისთავობა - ანსტ. 62, 9/20.
 ღაყარსა * შემდგომად - აგმ. 104, 11. შემდგომ-ი
 მსკ. 49, 18. თანა - ისკ. 13, 10.
 ღაყარ თანა - მსკ. 23, 30. კუალი - ისკ. 13, 9.

მღვდელნი იქჯ-ი - იზრ. 115, 14.
 მშობნი * მურ-ი.
 მის ზოგა - იზრ. 115, 29. მსხუერძლ-ი.
 მინს ზოგა იზრ. 115, 35. 120, 14.
 მილარაკ, ჩ/ა ზურაჯ-ი - ვზრ. 92, 9.
 მილარქი მხიარულ-ი - იზრ. 122, 9.
 მოსაძმასა მხიარულ ყოფი - დრ. 127, 9.
 * ვანცხრომა.
 მოსარანოყოსანსა * ვანცხრომით-ჩუენება.
 მოსარყოქსნი ყუედრება - დრ. 130, 14.
 მოსახს შეკრება - იზრ. 19, 4.
 მოსხ ვანშორევა - მსჯ. 42, 10.
 მოსხ დაკლება: - მსჯ. 46, 4.
 253
 მზ. ი. ბი. კანთულ-ი - ნს. 74, 19.
 მძვინს შეყვრომა - ნს. 77, 20. * შეკარ-
 ვანა დრ. 127, 10. * აღხუმა.
 მძახს * ხუმა.
 მძიქი რახსათვს - იზრ. 117, 6... კითარ
 იზრ. 116, 30.
 მძიოსს შეყვინარება - ნს. 3, 8... მიღე-
 ჯა - იზრ. 6, 22... მოღება. * აღება.
 თავს დება - ნს. 4, 12. შუშ. 159. მი-
 თვალვა - აგმ. 108, 6. * შეყვრომა-
 * შესმენა.
 მძმამოს ვანვლგოლა - იზრ. 115, 37.
 * სნბოლა.
 მძმავ-ქ სნბა - ნს. 5, 24... სარბილი.
 მძმინოსლ აღმოკითხვა - იზრ. 10, 1. * მარ-
 კითხვა.
 მძმინოსაძრ სწავლის მოყუარე - იზრ. 9, 8.
 მძმინ - ჩ/ა * მოყვინ-ი - იზრ. 3, 3, 15, 6...
 მძმინს შეყვინა - მსჯ. 49, 17. იზრ. 121, 2.
 მძმინს ქ საბოყელი - შუშ. 112. ვრ. 35.
 დედა-ქული - ნს. 73, 24.
 მძმინი პავლობნი - იზრ. 121, 15.
 მძმინ ცნ-ცნ-ი - ნს. 75, 12.
 მძმინს ცნ-ცნის თანმოღვაში - მსჯ. 362.

მძმინს შეყვინ - ნს. 4, 26... * შეყვინ
 მძმინოს სანმეუფო - იზრ. 68, 1.
 მძმინოს დედუფალი - იზრ. 11, 13.
 მძმინს შებოღვა: შებოღელი მძ-
 მინს - მსჯ. 29, 19.
 მძმინს დამარხვა - იზრ. 66, 14. ნს. 77, 12.
 დაფლვა.
 მძმინს * დაფლვა - მსჯ. 40, 6. საფლა-
 ვი - იზრ. 18, 2.
 მძმინს მავსა დაწებულ-ი.
 მძმინოს სისქე - ვრ. 87, 3. არმური.
 მძმინს ეყული - შუშ. 15, 3.
 მძმინს თარგმანება - იზრ. 118, 18.
 მძმინს წამ-ი - იზრ. 62, 16/29.
 მძმინს კნა - ნს. 72, 3; 73, 2/- * დაფლვა.
 მძმინ * თუ - მსჯ. 26, 2... * კითარმედ - მსჯ. 32, 16...
 უყუეთუ - მსჯ. 53, 2.
 მძმინ * რიცხვ - ნს. 5, 11. მსჯ. 58, 12.
 მძმინს ვინება - იზრ. 68, 12. * მსჯ-
 რიმა.
 მძმინს ვინება - ნს. 4, 29...
 მძმინს, იყ/ხას მტერი - ვრ. 92, 19...
 მძმინოს სანმეუფო 1176; 120, 11
 (იზრ.); სწავლობელი - 109, 5.
 მძმინოს სანმეუფო - ნს. 70, 2.
 მძმინს დავსნილი - აგმ. 110, 5.
 * ყას * ვალება
 მძმინს შეყვინა - აგმ. 109, 2. ჩ. ენა-
 || წინება - იზრ. 64, 11.
 მძმინს: დავსნილი - მოსახსა - იზრ.
 118, 6.
 მძმინს წინ-ი - ნს. 72, 28.
 მძმინ, -ი ენ-ი - ნს. 3, 12; იზრ. 11, 10...
 მძმინს ჩ/ა * ენ-ი - იზრ. 18, 2... დრ.
 აგმ. 95, 2. დრ. 125, 15.
 ჩ. მძმინსა მძმინსა * ენითი-ენად.
 მძმინს მიწევა - მსჯ. 41, 18. * მიწევა.
 მძმინსა მძმინს * მკვრომის მოღვაში.
 მძმინსა * მკვრო-ი.

საჯელ ჯუარ-ცუმა.

საჯელი-სიქის ჯუარ-ცუმა.

საიონსე შერთვა - სდ. 10... შერევა
მსკ. 42, 12. შერაცხვა - ვრდ. 92, 6.

სააბილირე შემოსართავი - ოსკ. 10, 9.

საირაყსაღყესა მისილი ხალენითა
შუშ. I 21.

საირაყსაღყესა ჯორჯ-მისილი - არსტ.
62, 14/27. ჯურჯ-მისილი ხალენითა
ნრს. 74, 18.

სააუსელ ოსიყუა - ოსკ. 11, 12; 14, 9... *ზრახვა

სააფანსელ * ვანქარვება.

სახორამარ * აონსელ მორჩობით მო-
კლვა - არსტ. 68, 16.

საიქნ იჭვ - იზტ. 116, 33.

საესელ დაფხუ(რა) - იზტ. 120, 26. ვანშოვ-
რება - ნრს. 69, 19.

საანამაკალირის * მარყალება.

საანამირის მზახობა - ნრს. 71, 3.

საანასელ რიდება - ოსკ. 15, 3. იზტ. 121, 36.

სააგირ-ე ძიება - სდ. 4, 21. არსტ. 63, 9/28.
თხოვა - შუშ. II 19.

სააგირის სინარულ-ი - ოსკ. 13, 4...

სააგირს თხოვა - მსკ. 54, 2... ძიება - მსკ.
26, 2. ატმ. 100, 12.

საანრიოლას თხოვა - ატმ. 103, 11. მსკ. 58, 19.

საიორიოლას მონკვა - ვრდ. 86, 4.

საინსარ * მდაბალ-ი.

საინსარის ვარდამოკდომა.

საინსარისციღასსელ ვანდრევა - დდ. 127, 18.

საიორანსელ გუემა - დდ. 128, 8.

საიყანსაციღასსელ მონპოლვა - მსკ. 25, 16

საიყანსა აღთქუმა - სდ. 6, 20. მსკ. 35, 5

... ქარება - ატმ. 100, 1. სიყუა - დდ.
127, 25. საიყანსა აღთქუმულ-ი
მსკ. 46, 4.

საიყანსა * აღიარება

საიყანსაიორის აღსახება - სდ. 8, 4...

საიყანსა აღთქუმა - მსკ. 29, 2; 41, 4...

საიყ მდელა - მსკ. 34, 5.

საიყანსაიორი მძოვარ-ი - მსკ. 25, 1; 32, 5.

მდელა - მძოვარ-ი - მსკ. 34, 12.

საიყანსაიორის მზაუვარება - არსტ.
67, 24. იზტ. 122, 14.

საიორსელ ზრახვა - დდ. 127, 2. ვანზრახვა
ოსკ. 17, 6; მსკ. 51, 18. გულს დება - ნრს.
77, 4.

საიორსელ ვანზრახვა - ოსკ. 15, 2... * სი-
ყუა * ზრახვა. * საიდუმლო.

საიორსელს თანამზრახველი 39, 6;
48, 20 (მსკ.).

საიორს ერთქერძო - ნრს. 70, 11.

საიორსელს ვანტეხილება - ვრდ. 87, 8.

საიყსელ გუემა - დდ. 132, 4. ცუმა - იზტ.
122, 24.

საიორსაყ * ყაღსაყ. ვანბნევა - ვრდ.
87, 11.

საიორს, -ჩ/აიიი საკუშეველი - იზტ. 116, 25.

საიორსელს შუშოთება - მსკ. 59, 5. * შე -
ძრუნება.

საიორსელს შუთ-ი - ნრს. 74, 29. * შე-
ძრუნება. * ვანრისება.

საიორსელს სწავლა - იზტ. 120, 9

საიორსელს ვანფრდილი(?)

საიორსელს სენაკ-ი - ოსკ. 15, 9. ნრს. 78, 29

შახსელ დაფარვა - ოსკ. 19, 6; მსკ. 39, 5; 59, 24.

დამალვა - ოსკ. 19, 1. დაკბოლვა - ოსკ.
20, 9. დანსმა - ატმ. 112, 11.

შახსიქს საფარველი - ნრს. 82, 25.

შახსიქს დახხუერული - მსკ. 58, 16.

შახსიქს ყუავილი-ი.

შახსიქს ყუავილი-ი - ატმ. 95, 9. * აღყუა-
კება.

შახსიქსიყანსა * აღყუაება

შახსიქსი * მონა - მსკ. 28, 12; 35, 16...

შახსიქსი მონება - მსკ. 31, 9... მსახურე-
ვა - იზტ. 118, 38.

შახსიქსი მონება - მსკ. 29, 1; 31, 16...
მსახურება - ატმ. 98, 12.

ძარას წყურბლ-ი-ანსტ. 72, 14/26. შუშ.

I 54

ძარას წყურბლ ყოფა - მკ. 54, 7. წყურბლ

ძარას წყურბლ-ი

მერ-იუ მონტეგელ-ი - მკ. 45, 9.

მხრეობის სიბერე - დ. 126, 23, 28, 24. სპ. 81, 1.

მხრობის მონტეგელ-ი - ანსტ. 68, 13.

მხრეობის ჩრდილ-ი - მკ. 35, 8. ჩრდილ-ი ლაზი-ა - იხ. 10, 2.

მოც უბე იზრ. 122, 35.

მოც კუბლი - იზრ. 120, 35.

მოც მუკლი - მკ. 28, 8; 52, 2.

→ იხ. მორტეკა მუკლი - მკ. 28, 8.

→ იხ. მორტეკა მუკლი - მკ. 43, 16.

სადაც განმზადება - მკ. 54, 9. შემზადება - იზრ. 123, 33. განწყობა - ატმ. 107, 1. აღმშენება - სპ. 33, 6.

სადაც კათოლიკე - სპ. 81, 4.

სადაც კათოლიკე - დ. 125, 16-21, 12/3.

სადაც გადამადრებელი - იზრ. 122, 34.

სადაც დადგობა - სნდ. 3, 17... დგობა - სნდ.

7, 11... დადგინება - ანსტ. 63, 10/35. და-

დგობა - სნს. 69, 7. გება - დ. 130, 17, ...

ყოფა - იხ. 16, 11; მკ. 26, 4... შეყოფა - ვრდ.

87, 9. დაყოფა - სნს. 21. სნს - სნდ. 2, 17.

→ კარაქი ლეკვა - სნდ. 6, 6...

→ ქრამი განმარტება იხ. 14, 2-10. გან-

ყენება - დ. 127, 23.

სადაც დამოკიდება

სამ გინა ანუ.

სამარაბს ვითარცა კამარა - ატმ. 123, 4.

სამარაბს შევსია - ატმ. 108, 3, ...

სამარაბის შევსია - სნდ. 6, 23.

სამარაბს შევსია - მკ. 25, 10... დგობა - მკ. 29, 20.

მონტეგელ ყოფა.

სამარაბს შევსია - სნდ. 6, 25, ...

სამარაბს ქრამი შევსია - დ. 130, 7.

შუშ. 2, 37.

სადაც * სავაფი...

სადაც კეხი-ი - იხ. 9, 10... მეფე - 666, 71, 19...

სადაც მწუხარ - მკ. 58, 13.

სადაც კამარაბს კამარაბს მწუხარ-ი.

სადაც კინონი - შუშ. I 24.

სადაც კამარაბს კინონი - 666, 69, 17.

სადაც სავაფი - შუშ. II 24...

სადაც კამარაბს კამარაბს - მკ. 58, 4.

სადაც შევსია - მკ. 49, 3... შემსჭვადვა იზრ. 119, 4. სადაც კრული - მკ. 44, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - მკ. 58, 14.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 16, 3.

შეყოფა

სადაც ბადილი - სნდ. 3, 24. იზრ. 121, 25.

სადაც შემსჭვადვა ყოფა - მკ. 35, 3... შემსჭვადვა - იზრ. 115, 56; 420, 32...

სადაც შემსჭვადვა - მკ. 29, 14, ...

სადაც კამარაბს კამარაბს - იხ. 17, 43.

სადაც მწუხარ-ი - ატმ. 103, 4.

სადაც კამარაბს კამარაბს - მკ. 40, 13.

სადაც კამარაბს კამარაბს - მკ. 32, 10. ქცევა - 76, 25.

ყოფა - მკ. 35, 4.

კხანჯ, კხსაგ ° ცხო(ვ)რება - სნდ. 3,7...
 ქცევა - მსკ. 35,10. ცხოველ(ნი) წიგნსა
 ცხოველთისა ჩუკოიძისა კხსაგ
 ვრდ. 90,13; 112,4.
 კხსრასაყოლ ცხოვრების მიმცემელ-
 ატმ. 104,11.
 კხსრასჩ ° ცხოველ-ი - სნდ. 3,9... ° ცოც-
 ხალი-ი - სნს. 73,13.
 კხსრასიოძის ° ცხოველ-ი. * ცხორება.
 კხსეაღ, -ი ° ცხოვრება ესე - იზრ. 117,15
 119,6. ცხოვრება - დდ. 124,12.
 კხსეარასაყივ ° ჩხსელ თანა ხატ ყოფა.
 იზრ. 123,16.
 კხსეარასხელ შეცვლა - ატმ. 109,7.
 კხიღის ალი - მსკ. 49,6.
 კხიპ, კხიო წულა - სნს. 70,17.
 კხს, კხილ ° ცოლი-ი - დდ. 126,24... ° დედა
 სნდ. 8,15... * დედაკაცი
 კხვ ° - მასაყარჩ განსაყოფელი გზა-
 თა - ატმ. 99,6.
 კიღი კუძმულ-ი || კუნძუნ-ი - სნს. 72,30,73,8.
 კიფილ კუკულ-ი - იზრ. 121,15.
 კიყამაქელ კდმა - სნს. 74,
 კიყამაქელ კდმულ-ი - სნს. 64,14.
 კიხსელ დათრგუნვა - სნს. 67,22...
 კიხიოღ დამორგუნველი - სნს. 68,1.
 კიხსელ * დათრგუნვილი-ი.
 კიბელ ტყემა - სნს. 75,1.
 კიღის კერძი - ვრდ. 88,7. კერძო
 დდ. 124,26... კიღე - ატმ. 96,11.
 კიოა კერძო - იხ. 19,12...
 კიოიბელ მიხრვა - იხ. 15,8... მიწეუდა
 იხ. 17,11.
 კიოხსელ დამკობა - მსკ. 32,3. დამკობა - მსკ.
 42,2. დათრგუნვა - მსკ. 45,19. აღკოც-
 ვა - ატმ. 95,16.
 კიოხსიონ წარწყმედი.
 კიოხსელ წარწყმედი - სნდ. 42. მიხრვა
 კიოიძი მგრიოღ მოისარი - ვრდ. 86,9; 89,12.
 კიოიძისა წარწყმედი - მსკ. 26,11...
 ქარა და ხაზს ღიგვი უბოიჯიობა

კიოიძისა, - ხანს წარწყმედი. წარსაწყმედილი.
 მსკ. 38,8.
 კიოიძისა წარსაწყმედილი - დდ. 129,6.
 კიოიძე ° კერძი - სნს. 75,14. იხ. 10,8.
 სიკერძო.
 კიოიძისა ტენება.
 კიოიძისა შეკრება - იხ. 17,14.
 კიოიძისაყარ კურაძაღვლი - დდ. 124,22.
 კიოიძისა შეკრდი - სნდ. 7,26.
 კიოიძისა გუემა - დდ. 129,2.
 კიოიძისა ცემა - იზრ. 122,35.
 კიოიძისა სატარკველი - დდ. 128,9.
 კიოიძისა მიუწევა - იზრ. 117,20.
 კიოიძისა ცეცხლი - ატმ. 96,8.
 კიოიძისა მიღეაწე - შუა 121.
 კიოიძისა მიწეგება - იხ. 10,7.
 კიოიძისა მიწეგ ქმნული - მსკ. 24,3.
 კიოიძისა წურთილება - სნს. 62,12/25.
 კიოიძისა მიღევა: კიოიძისა მიღევა.
 ნეს შეკლნი - მსკ. 43,16.
 * კიოიძისა მიღევა.
 კიოიძისა ღრვევა - დდ. 127,17.
 კიოიძისა მიღევა - იზრ. 116,1.
 კიოიძისა მიღევა - იხ. 20,11... დევნა.
 კიოიძისა მიღევა - მსკ. 33,2.
 კიოიძისა მიღევა - ატმ. 97,7.
 კიოიძისა * წინააღმდეგობი * ცილობა.
 კიოიძისა მიღევა - სნდ. 2,27. * წი-
 ნააღმდეგობი.
 კიოიძისა * სათნო - სნდ. 5, 12...
 კიოიძისა მიღევა თანამიძმელი - იზრ. 115,
 კიოიძისა * შეყოფა.
 კიოიძისა მიღევა: - სნს. 32,14.
 ქ - მხსელ შეკრება: მხსელ მხსელ
 რამაგ კითარაღვა შეკრება - შუა
 II 27.
 კიოიძისა მიღევა - იხ. 17,10... მიღევა.
 მხსელ რამაგ რამაგ შეკრება - შუა
 კიოიძისა - ატმ. 105,7.

ზამარ(რ)კარ ჰამარკარი - იზრ. 115, 23;
 115, 30; 116, 16.
 ზამარბასელ კადნიერება - მსკ. 49, 13.
 ზამარბასელი კადნიერება - მსკ. 49, 1...
 ზამარაე ჰამბავი - არსტ. 66, 6; აგმ. 101, 10.
 ზამარირელ ამბორის ყოფა - იზრ. 122, 32.
 ზაყელ თბილვა თუღთა - სნდ. 5, 3; 6, 7. მთ-
 ხილვა - სნდ. 6, 11. მთხედვა - მსკ. 41, 2.
 ზაყელ კომი - ფონი.
 ზაყოსყხე - ხ/ს მღვდელ-მოძღვარი -
 დ. 125, 27. მამთ-მთავარი - სნსკ. 2.
 მთავარ-ეპისკოპოსი - სნს. 69, 4.
 ზაყენსკანს * მამულ-ი.
 ზაყენსიქ მამულ-ი - მსკ. 25, 10 - 14...
 მამთა-ა - სნდ. 3, 17.
 ზაყელ თხოვა - იზრ. 118, 13. ვედრება.
 ზასაყაღ მარადის - აგმ. 39, 4. სამა-
 რადისა - შუმ. 124.
 ზასაყაღასოღ მცყუვარი - არსტ. 66, 8
 ზასაყაღორე მარადის - არსტ. 66, 8.
 ზასაგუნ მსგავსად - სნს. 76, 7.
 — ქსხე მიმგვსება - აგმ. 106, 7.
 ზასაგუნსელ განსუენება - შუმ. II. და-
 მარხვა.
 ზასაგუნ აღსრულება - სნს. 78, 2. * შე-
 სუენება.
 ზასაგუნსელ განსასუენებელი - სკვ. 83, 6.
 ზასაგუნსელ დაწყნარებელი.
 ზასაგუნსელ * დაცხრომა
 ზასაგუნსელ სამოსელი - სნს. 74, 14.
 ზასაგუნსელ განმზადება : ზასაგუნსელ
 ღმრთობის - იზრ. 117, 17. ზასაგუნსელ
 მსკ. ხე მთასელ მისიყდიდ. ხარ - იზრ.
 121, 35.
 ზასაგუნსელ დამთხუევა - არსტ. 69, 24. შე-
 მოხუევა.
 ზასელ კა - სნს. 74, 25. ვანკა - მსკ. 40, 16
 მოკა - იზრ. 120, 25. გამოღება - ვრდ. 93, 24
 ვანკარყევა - იზრ. 118, 19. დამოკიდება.
 ზასელ ღსა ხყაყს დამოკიდებ. იგი

ქელსა - იზრ. 122, 29-36; 123, 5.
 ზაღა კნებელი - სნს. 70, 3.
 ზაღას ჰახავი.
 ზაღასელ მოწევნა - სნდ. 4, 16... * მიწევნა -
 მსკ. 15, 8... მოსლვა - სნდ. 5, 5; აგმ. 98, 13.
 მისწრაფვა - იზრ. 116, 2. ზასაღ * მი-
 წევნელი - მსკ. 15, 7. * წევნა.
 ზაღასელს მიწევნა - იზრ. 119, 11. მთ-
 წევნა - იზრ. 119, 18. მოყვანება - არსტ.
 63, 2/20.
 — ხაღს ხუთქნა თავსა - იზრ. 121, 11.
 ზაღასარსელ დამტვიცება - მსკ. 13, 11. დაწე-
 ხება - სკვ. 83, 16. მტვიცე ყოფა
 მსკ. 30, 2. მტვიცელ გება 127, 27. გან-
 მტვიცებელი - იზრ. 122, 1
 ზაღასარსელ მტვიცელ - შუმ. 122... მტვი-
 ცე - მსკ. 30, 1. შეტყუველი - დ. 130, 18.
 ზაღასარსელ მინიჭება - შუმ. II 31. * მიწე-
 ნა. * მოგება.
 ზაღასარსელ ნათესავი - ვრდ. 90, 4.
 ზაღას ბღუარი - დ. 130, 9-25.
 ზაღას ხარკი - არსტ. 62, 16/28. სნს. 70, 18.
 ზაღასსელ ცება - სნდ. 7, 26... გუემა - იზრ. 119, 9.
 მიმთხუევა - სნდ. 7, 2.
 ზაღასსელ წყლელი - მსკ. 51, 3.
 ზაღასსელსელ იძულება - მსკ. 14, 8.
 ზაღას ხარკი - დ. 129, 10.
 ზაღასსელ, იე ცება - დ. 128, 9. გუემა - შუმ.
 150.
 ზაღასსელ * გუემა.
 ზაღასსელ ქე ქორქილი - აგმ. 110, 1.
 ზაღასსელ სწორი - აგმ. 98, 4.
 ზაღასსელსელ მიწიფება - შუმ. II 15.
 ზაღასსელსელ ჭემმარტივად - არსტ. 65, 17.
 ზაღასსელ, იე ხაღს მქნო(ვ)ება - სნდ. 3, 18...
 შტული - აგმ. 95, 9.
 ზაღასსელსელ ღმრთობა - სნდ. 3, 8; 3, 12... შე-
 ვედრება - სნს. 74, 4. აღიარება - იზრ. 116, 7
 ზაღასსელსელსელ მორწმუნე - იზრ. 123, 26
 ზაღასსელსელსელ მტარვლი - იზრ. 121, 19. ხარ-

შენსაირბე რახხმა კვლთარახსტ. 63, 14/
34; 666. 74, 2.

შენსამოხი კვლითა შიშყთფელ-ი - მსკ. 31, 17.

შს სანე - ატმ. 109, 2.

შქ, -ი უ ცხენ-ი - ანსტ. 86, 10. ატმ. 106, 16.

შქაუტრ შოყუარე ხავედართა - 666. 74, 14.

შქს თოვლ-ი - მსკ. 35, 8.

შქსთაქს ზამთრისა-ე - იზრ. 115, 26

შქსთაქსი, -ი ზამთრისა-ე - 666. 73, 7.

შორ კვე-ი - იხკ. 10, 9.

შამორა ღორიყს სიმავერეთა კვეყე-
ბისათა - ვრდ. 88, 2.

შაჯასტე ჭამბი - მსკ. 40, 11.

შაბა ხაკითხვე-ი - იხკ. 10, 1.

შაონე *წარმოთქმა.

შარყარო. მხს * შეცნოეებმა.

შანალო, -ი კანშორებულ-ი - ატმ. 110, 11.

* შორუაქე.

შანო. მხს ღუაწლი - მსკ. 54, 9. შორუ-

წება - ვრდ. 90, 17.

შხაქს აწიბა - მსკ. 51, 9.

შხე ლაღად-ი - ვრდ. 429, 10.

შქმარჩი ქეშმარბი - მსკ. 40, 2... ქეშმა-

ბოლო - იზრ. 117, 9 (62მარჩი).

შქმარყაუტრ * ქეშმარბეზხა მიყუარე.

შქმარყო. მხს ქეშმარბეზხა - სპკ. 82, 13...

შასაო კაშქარან-ი - ატმ. 109, 7.

შას. - იხს # - იხ * ხავედარ-ი - სვდ. 3, 14....

შასი სხავედარ-ი - 666. 77, 6.

შასაყარა ხავედარ-ი თანამდებ-ი - იზრ.

122, 20. სპიკუდარ-ი 121, 33.

შაყმანე ვერგმა - 666. 73, 6.

შამო. მხს მხს-ი - მსკ. 32, 7. ირ ვამო.

ღიხსაძე იხსეჭე ვე მხსი რამხვე-

სებულ-ი - მსკ. 34, 7.

შაყრად შარბარ-ი - ვრდ. 87, 6.

შანალო ვერ(აბ) ბოლო - 666. 73, 19.

ატმ. 94, 6.

შასკას სიჭაქუჯისა-ე - ატმ. 107, 16.

შასკო. მხს სიყრმე - იზრ. 114, 16. ანსტ.

52, 10/28. სიჭაქუჯე - ანსტ. 62, 7/20.

შასო. - იხს * ყრმა - მსკ. 46, 7... ქაქუჯი.

შასრე შემესრე - ანსტ. 67, 22.

შაულე შიწყუედა - მსკ. 33, 16. * ვანგადა.

შაო. მხს სიყრმე-შემოხვეულ-ი - ატმ.

104, 2.

შას ნაწილ-ი - მუშ. III 28. მსკ. 58, 7. 59, 24.

შას. მხს სიყრმე. წულილად-ი.

შას. მხს სიყრმე ნაწილისა შიღება - მუშ. II 15.

შას. მხს მათიანე - იხკ. 9, 12. მსკ. 64.

შას. მხს შიღება - ატმ. 108, 12.

შას. მხს შიღებულ-ი - ატმ. 106, 8.

შას. მხს წა. სიყრმა - სვდ. 6, 26. ში-

სიყრმა - მსკ. 1, 8. შეწირე - მსკ. 48, 10...

შას. მხს შარბოღინება - ატმ. 107, 13. შეყვანება.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

შას. მხს შარბოღინება: შარბოღინება ანსტ. 107, 13.

მაგრიოქის განწმედა.

მხდაჩარჩაო *ლიდო სხმენელ-ი

მხმამხ ღირო - ვრდ. 90, 6. დრ. 124, 19

უფროს-ი - იზ. 123, 13.

მხმანოს სხელივანი - დრ. 125, 16.

მხმაყთა ფიორ - მსკ. 37, 17.

მხმალაყრას ღიდაო დამამურალი-მუშ.

17.

მხმარელ ღიდება - ატმ. 97, 1.

მხმაროქ ღიდებულ-ი - დრ. 125, 19.

მხმორქის *ღიდება - ვრდ. 85, 15. დიდებუ-
ლები. *ღიდებულად.

მხმოსანსა განშორება - სპკ. 80, 16.

მხმხან ცაძარ-ი - ნახ. 75, 18.

მხმხანს - იზ. 115, 27 შექეობ-ი.

მხმლიორ ცოდვილი - ატმ. 104, 10.

მხმქ ცოდვი - ატმ. 101, 1.

მხმსაყრას, -ჩ/ა მონასტერი - იხკ. 14, 8
საყოფელი მარტიო მყოფებისაჲ
იხკ. 13, 6.

მხმსაორასა მონასტერი - იხკ. 63, 4/20.

მხმსაორიქის მარტიობა - იხკ. 63, 7/25.

მხმსანს სიუქილი - სნდ. 5, 8 ... მონაბე
ვრდ. 89, 4; 90, 17. მოქლე - იხკ. 67, 27
მხმხსა *მყუდარი - ნახ.

მხმყოლ ხაყრადილე - ნახ. 75, 16.

მხმრძ მახლიბელად - იხკ. 16, 3 ...

მხმრძსა შეხება - სნდ. 4, 4.

მხმრ მყუდიად-ი.

მხმრ *მელი-ი

მხმსანსა მყუდიადისა(გან) შეყრამა.

მხმ ვჩ მჩ ნუ უკუე - ნახ. 74, 29.

მხმრას ერთობით - მსკ. 47, 6. ვრდ. 86, 7.
*ერთობად.

მხმრასს ებნახევა ატმ. 100, 18.

მხმრასს იქ *ერთობად.

მხმრასორქის აღთქმად-ი - ვრდ. 93, 7.

მხმრასოქის ყოვლადვე - ნახ. 73, 20.

მხმრასოქის ერთობად - ვრდ. 90, 16.

მხმრასოქის ერთგულება - ნახ. 72, 17; 76, 22

მხმრასოქის მარტიო-მყოფა-იხკ.

62, 11/24.

მხმრასოქის მონასტერი - იხკ. 68, 16.

მხმრასოქის მარტიო-მყოფ-ი - ატმ. 107, 2

მხმრას ერთობად.

მხმრ *მარადის - მსკ. 46, 16 ...

მხმრას გონება - იხკ. 13, 7 ... გული - იხკ. 17, 2

მხმრას ახს ებნახევა - დრ. 125, 1

გულის ზრახვა - მსკ. 35, 9. მოკუნება
იხკ. 68, 26

ხ მრჩ იხს გონება - ნახ. 78, 23.

→ საკმობ *მარი ფსელმუნსაჲ.

მხმრასოქის ნუგეშის ცემა - მსკ. 50, 1.

მხმრასოქის მზრუნველი.

მხმრასოქის ნუგეშის ცემა - ნახ. 70, 2
ღიხინება - ნახ. 70, 13.

მხმრას *ნათლის ცემა - იხკ. 2, 12 ... ნათლის
ღება - ატმ. 109, 2.

მხმრას ნათლელული - მსკ. 24, 9

მხმრასოქის ნათლის ღება - დრ. 120, 12.

→ ყალ ნათელი - იხკ. 12, 8.

მხმრასოქის ხანათლი.

მხმრას დამთავრება: დამთავრ-ი მსკ. 24, 9
ვრდ. 87, 12. დამთავრ - იხკ. 14, 1.

დამთავრება - იხკ. 19, 11. *ლოდება.

იხკ. 11. → იქ ყალ მსკ. რამელი
მვიც - მსკ. 54, 10.

მხმრას -ჩ/ა მუშაჲ - მსკ. 30, 13; 31, 10 ...

მხმრასოქის მუშაჲ - მსკ. 31, 1; 36, 19 ...

მხმრასოქის სხმარადისა - ატმ. 109, 9.

მხმრ, - იხკ. მსკ. 118, 23.

მხმრას მთვეება - იხკ. 116, 39.

მხმრასოქის მთვეება - მსკ. 133, ...

მხმრასოქის, -ჩ/ა მთვე(ა)მთვეარ-ი - ატმ.
95, 11 ... მთვეება - იხკ. 122, 24.

მხმრასოქის მთვეარად - იხკ. 118, 2

მხმრასოქის მთვეარად - სნდ. 3, 17.

მხმრას ნათლის - ნახ. 72, 2

მხმრასოქის ამოღ-მხმრას - ატმ. 105, 11.

მხმრასოქის მიწა-მთვეარ-ი - ატმ. 104, 2.

საჩი პირველად - დრ. 124, 9.
 საჩიასაქსამოიქის პირველითგანვე და-
 ცვაჲ - აფშ. 107, 7. განგება.
 საჩიასაქს პირველ შეგშნული კაცი - იბრ.
 122, 11.
 საჩიამარგარტ; ჩ წინადაწარმეცხუელი -
 66ს. 76, 7.
 საჩიასნა შურ-ი - იბრ. 114, 23. ჩ საჩიასნა
 მრასნს შურის აღება - მსკ. 25, 9.
 საჩიასნას შურის აღება - მსკ. 40, 14. შე-
 შურება - იბრ. 114, 23.
 სასაყარს კიცხვა
 სასაყარს, ჩ/ა ნახარარ-ი - შუშ. 140.
 არსტ. 66, 24. 66ს. 73, 18; 71, 1. ვრდ.
 90, 6. მთავარ-ი - 66ს. 71, 19; 72, 5-13;
 74, 24-29; 76, 14. წარჩინებულ-ი - იბრ.
 4, 16. აფშ. 92, 2.
 სასასიქ მანან-ი - აფშ. 96, 1.
 სასარასკ ახივან-ი - მსკ. 23, 29... წარ-
 ჩინებულ-ი - შუშ. II 16...
 სასარასკს მკნობა - აფშ. 112, 1. იბრ. 114, 9.
 სასარასკიქის სიძვნე - იბრ. 124, 30. დრ.
 124, 9.
 სასას მახეღვა - მსკ. 41, 13...
 სასასიქი ნავის სღვა - 66ს. 73, 6.
 სასასანსკიხარ ნავთხაყუდელ-ი - მსკ. 41, 18.
 შუშ. II 10.
 სასასარტ; ჩ ნავისარ-ი - მსკ. 82, 19. აბ-
 რილ-ი - მსკ. 55, 8. აფშ. 111, 4.
 სასას ქირვება - მსკ. 42, 11. შუშ. I 53.
 შეიწრება - 66ს. 75, 3. ურვება - 66დ. 56.
 სასასიქის ქირ-ი - მსკ. 26, 6... იწრო(ვ)ე-
 ბა - მსკ. 33, 5; 47, 9.
 სასას მხაკუვარ-ი - არსტ. 66, 23.
 სასასიქის ხაკუვა - აფშ. 98, 2.
 სასას იხარ-ი - აფშ. 99, 3. იბრ. 122, 24...
 სასასიქი - შინა - დრ. 129, 9-12. შინაგან.
 სასასიქი ლახვარ-ი - ვრდ. 87, 7.
 სასასიქის თანა-ლახვის-მოღვაძ-ი - მსკ. 36, 10.
 სასასიქი, ჩ/ა შინა - მსკ. 42, 8. 66ს. 78, 7

სახსაულ-ი - აფშ. 105, 10... ნაჩიინვა-
 ლება - მსკ. 44, 6. სახე - მსკ. 58, 13.
 ჭუარ-ი - დრ. 129, 1.
 სასასიქი * ჩუენება.
 სასასიქი ნაჩილ-ი - შუშ. II 1...
 სასასიქი, ჩ/ა ვაც-ი - მსკ. 60, 2.
 სასასიქის * მახე ვამსა - მსკ. 27, 10...
 მახ ვამსა. მუნ(თ)ქუესე.
 სასასიქი განახლება - 66ს. 69, 12. განკარგვა
 66ს. 69, 10.
 სასასიქის განახლება - დრ. 125, 8.
 სასასიქი მრახალ-ი - იბრ. 120, 6.
 — ჩინს დაძვობილ ყოფა.
 სასასიქის შეწირულ-ი - მსკ. 19, 7.
 სასასიქი შეწირვა - აღთქმულ ყოფა.
 სასასიქის შეურაცხ-ი - იბრ. 120, 12.
 სასასიქი დაჯდომა - მსკ. 29, 17; 36, 13. იბრ. 117, 36.
 * დახდომა - მსკ. 13, 5. იბრ. 119, 27.
 სასასიქი მჭიდმარე.
 სასასიქის * დახემა.
 სასასიქი * მახათ-ი.
 სასასიქი შეხაძინელი.
 სასასიქი შეძრვა
 სასასიქის ძრვა - 66ს. 8, 7. შეძრვა * აღძრვა.
 სასასიქი სიფელი - მსკ. 10, 12. არღა დარღუე-
 ულ-ი - ვრდ. 92, 1.
 სასასიქი * აღმშენება - მსკ. 78, 4; 20, 13... დაღება -
 66ს. 70, 23.
 სასასიქი აღმშენებულ-ი - მსკ. 42, 2.
 სასასიქი ხაკუვარ-ი - 66ს. 75, 5.
 სასასიქი მარ-ი - მსკ. 12, 5; 16, 10... შიქი
 130, 5.
 სასასიქის აღება მადლით - აფშ. 108, 13.
 სასასიქი მომადლება - მსკ. 21, 7; მსკ. 40, 18.
 * მიმადლება.
 სასასიქი * შინაგან-ი.
 სასასიქის ხაკუვა - 66ს. 74, 9. მსკ. 42, 15.
 სასასიქი * მცევა.
 სასასიქის მიქცევა-ი.

ერქელ °ქვევა - შუშ. I 22... სღვა - 66ს. 74, 19

ერქციოყასხლ მავლა.

ერქიან შიქვევა. საქცველო.

ერქიპ შუთო-ი.

ერქიპიპილს შუთო-ი.

ერქიყ ტვეან-ი - მსკ. 42, 17

ერქიპხლ შეწყალება - მსკ. 53, 14. წყალობისა ყოფა - მსკ. 26, 13.

ერქიპიპილს °წყალობა - მსკ. 26, 14... მიწყალება - მსკ. 41, 12... *სიტკბოვება.

ერქიქას ლიქნა - მსკ. 37, 12-22...

ერქიქიქელ °იქიქიქელს მრეულიად დასაქველო-ი - იზრ. 123, 7.

ერქიქასრამ მოწყელველად - ვრდ. 93, 8.

ერქიქის მშულობა - აფმ. 98, 7.

ერქიქისლ მოკითხვა - მსკ. 55, 4.

ერქიქარ ქხვან-ი - აფმ. 105, 9. საცხვან-ი მსკ. 54, 5.

ერქიქასლ *მორწყვა.

ერქიქისლ *მორწყვა

ერქიქი აქრთახა-ა.

ერქიქის ოხტან-ი - აფმ. 111, 10. იზრ. 115, 22.

ერქიქი ფერქი - შუშ. II 21...

ერქიქი ქიანსლ ზე აღღვმა - იზრ. 119, 8.

ერქიქი ყალ ზე დღვმა

ერქიქისლ ძე - აფმ. 107, 14. შვილ-ი - მსკ. 35, 14.

ერქიქი, -ი ძე - სდ. 6, 10-15... შვილ-ი - სდ. 64, 2...

ერქიქი შობილ-ი - დ. 126, 12.

ერქიქისლ, -ი საბრკე - მსკ. 51, 6. დ. 127, 19.

ერქიქის ლუარძლ-ი - მსკ. 42, 12.

ერქიქისლ წარვლინება - იზრ. 116, 27. ნ.პო. ვარქელ.

ერქიქისლ წარვლინება *მართლ-მადიდებელ-ობა

ერქიქისლ მართალ-ი - ვრდ. 93, 13.

ერქიქისლ მართლ-სარქმუნოვება 66ს. 75, 15.

ერქიქისლ *წარმართება *სიწმფოვება.

ერქიქისლ სიმართლე - 66ს. 69, 12...

მართალ-ი - 66ს. 76, 19. საშართალ-ი.

*განვება.

ერქიქისლ °ქონება - მსკ. 25, 6... ჯყრობა - 66ს.

77, 8... *შეწყრობა - სდ. 4, 23. მითუალ-

ვა - იზრ. 123, 4. შეწყნარება - იზრ. 119, 4.

სუმა: ერთი ასული ვსუა ილქი ვილყი.

ქი - შუშ. I 33.

ერქიქისლ ყურ-ი - მსკ. 48, 2.

ერქიქისლ რქილს სმენა - იზრ. 115, 19

ერქიქისლ ურა - იზრ. 116, 21.

ერქიქისლ სწავლა - იზრ. 117, 27... დასწავლა - ისკ. 17, 3.

ერქიქისლ სწავლა.

ერქიქისლ სწავება - სკ. 82, 12.

ერქიქისლ ვინაა - შუშ. III 38. დ. 124, 10.

*ვინააჲვან.

ერქიქისლ ძე. წული: რარქილს ხლ-იარქრაც სორა დასრულა წული შვილიერებაა მითაა - შუშ. I, 28.

ერქიქისლ სარა - სდ. 4, 18... სარაყა მსკ. 53, 4...

ერქიქისლ *მხობილ-ი.

ერქიქისლ სარება - სდ. 7, 17. ვინააჲვან მსკ. 27, 14... შუშ. I სკ. 37, 17

ერქიქისლ *საქობა.

ერქიქისლ უვარ-ყოფა - დ. 128, 21.

ერქიქისლ *ერქიქისლ უ(ვ)არის მყოფელ-ი - ვრდ. 91, 1.

ერქიქისლ სამე - ისკ. 10, 8. სადმე - მსკ. 31, 3.

ერქიქისლ სარა.

ერქიქისლ ბორღი - სდ. 4, 5... მტერ-ი - დ. 127, 16. ეშმაჲ - სდ. 4, 6.

ერქიქისლ ვინეშ-ი - დ. 127, 8.

ერქიქისლ ძურ-ძურად-ი - მსკ. 51, 17. *ბორღი

ერქიქისლ *მართლ-ი ვინეშითა.

ერქიქისლ ბორღი - 66ს. 71, 23; 77, 4.

ერქიქისლ სიმორღე - სდ. 68, 2 - *უქე-თურება. *ძურა. *ბორღი-ი.

ერქიქისლ *სარაყაყაყა სარაყაყელ-ი - სდ. 7, 17...

ტანჯვა - მუშ. I 51. ძვრ-ძვრნო ძო-
 რიგნი- ვრ. 86,6 ვნე ბა.
 ღარჯარხელ დასტა. - ვრ. 93, 21.
 ღო - არანსე აღმსთობა - მსკ. 56, 4.
 ღარხელ დამარხვა - მუშ. II 26... დაცვა
 მსკ. 42, 4; 43, 2. * მარხვა. დაყენება
 66ს. 75, 17. ღარხელ დამარხვო-დ.
 ღარჯარხელ - ა მარჯარხელ ვერდება
 66ს. 72, 7.
 ღარხილადგარე * ხაძეულ-მემონილო-ი.
 ღარჯარხი ქვერთვან-ი.
 ღარჯარხისაქ გემობრწყინება.
 ღარჯარხისაქ * მხახულება - ატმ. 96, 1
 ღარჯარხის * მხახულება - ატმ. 104, 15
 ღარჯარხისაქ * მხახულება - იზრ. 114, 14; 116, 3.
 * მხახულის- მოღვაშ-ი.
 ღარჯარხელ დამთხუვა - არსტ. 64, 16...
 ღარჯარხი - ჩ/ა მძუვლი - 66ს. 72, 22.
 ღარჯარხი - იქ წულ-ი - სნდ. 7, 25. ყრმა
 არსტ. 65, 23.
 ღარჯარხელ დაქება - იზრ. 120, 24. * განქება.
 განთქემა. გარდაქება.
 ღარჯარხის შემუხრვა.
 ღარჯარხისარყოფის მთებმა ქახუ-
 ხისა - დრ. 127, 29.
 ღარჯარხის ქახუბა.
 - არს * მიგება - მსკ. 34, 18...
 არანსე მიგება - მუშ. II 23.
 ღარჯარხი შესაწირავ-ი - ატმ. 108, 5.
 ღარჯარხ * მცნება.
 ღარხელ წარგრაგნვა - იზრ. 123, 29. დრ. 131, 22.
 ღარჯარხელ - ჩ/ა * მრძილა - მსკ. 41, 7... წყო.
 მა - მსკ. 11, 8... ლუწილ-ი - სნდ. 5, 6.
 ღარჯარხელ წყობა - 66ს. 76, 2
 ღარჯარხილ მრძილო - მსკ. 36, 3.
 ღარჯარხი - იქ ქატიფ-ი.
 ღარჯარხი - სნდ. 36, 13...
 ღარჯარხისაქ წიწვა.
 ღარჯარხი - ატმ. უწიწველად

ღარჯარხი ხან-ი - არსტ. 67, 16; 68, 1.
 ღარჯარხი - უწყება - მსკ. 9, 7.
 ღარჯარხი * თხრობა - მსკ. 9, 10... შიოხრობა -
 მსკ. 56, 5; მუშ. I 61. * წარმოთხრობა
 66ს. 79, 3. * უწყება - მსკ. 35, 12...
 ღარჯარხის * მრძილან-ი - იზრ. 123, 28...
 ღარჯარხი სკ. 80, 16.
 ღარჯარხისაქ მრძილანება.
 ღარჯარხი ქატილან-ი - ვრ. 94, 4.
 ღარჯარხელ მრძილან(ის) ცემა - დრ. 132, 7.
 ღარჯარხელ ქატილან-ი.
 ღარჯარხის მცნება - იზრ. 119, 5.
 ღარჯარხი მცნება - სკ. 82, 10.
 ღარჯარხისა * ქატიფ-ი.
 ღარჯარხისაქ * ქატიფ-ი.
 ღარჯარხისაქ ქატიფ-ი.
 ღარჯარხის მრძილანება - სნდ. 3, 16. ხან-ი -
 რი - მსკ. 52, 10.
 ღარჯარხი განმზადებულ-ი - ატმ. 105, 8.
 განმზადებულ-ი.
 ღარჯარხი განმზადება - მსკ. 48, 8.
 ღარჯარხი * განმზადებულ-ი
 ღარჯარხელ შეტყუება - ატმ. 105, 11 ცოუხე-
 ზა - მსკ. 40, 15
 ღარჯარხი მადგურ-ი - მსკ. 42, 13.
 ღარჯარხი ქატილან-ი - დრ. 125, 17-26.
 ღარჯარხი - არანსე * შესხმისა აღება
 ღარჯარხი ქედ-ი - სნდ. 6, 27.
 ღარჯარხი მოცალება - სკ. იზრ. 115, 19.
 ღარჯარხისაქ * ქატილან-ი
 ღარჯარხი ნიჭ-ი - მსკ. 30, 14; 33, 13...
 ღარჯარხი ნიჭისა მომცემელ-ი - მსკ.
 38, 4. - 15. მიმნიჭებელ-ი ნიჭისა -
 მსკ. 38, 16.
 ღარჯარხი * მიმნიჭება.
 ღარჯარხი ქარგვა - იზრ. 120, 24.
 ღარჯარხი ქატილან - დრ. 129, 8.
 ღარჯარხი ხათინ - დრ. 124, 28. ხათინება
 დრ. 126, 25.
 ღარჯარხი გმობა - 66ს. 74, 15.

შარყო - ღრ ჯერ იყო - დღ. 127, 12.
 შარყოთაჲს თანამდებნი - დღ. 129, 13.
 შარყოელ ძღვევა - 66ს. 76, 8. ვრდ. 88, 6. შე-
 მუხრვა - იზრ. 122, 13.
 შარყოიძის სირცხვლეულ ქმნა - დღ. 131, 3.
 შტაყელი ფერად-ფერადი - აფშ. 97, 9. * პი-
 რად-პირადად.
 შიღბ .ი. შიღნი - 66ს. 69, 22. შეგინებუ-
 ლი - მსკ. 53, 11.
 შიფიხელ * აღმრლუეცვა.
 შინსელ მომკაულ ყოფა - 66ს. 74, 14. (ყნსიო).
 შინსელ შეკრვა - იზრ. 115, 32. დამშუალვა
 ყნსელ დამშუალულნი - იზრ. 122, 23.
 შისკ ვვრვნი - ვრდ. 93, 15.
 შისკელ ვვრვნიან ქმნა - აფშ. 97, 10; 108, 2.
 შიფარსი * ნაყოფის მამლებელი. * ნაყო-
 ფის გამომღებელი.
 შიფარსიძის * ნაყოფის გამომღებ.
 შიფარსი * ნაყოფ(ითა) აღსავსე.
 შიფილ * ნაყოფი. * ხილი.
 შილი * ქუერთხ-ნი. ანსტ. 68, 5.
 შირ * სანთელი.
 შირიელ შემუხრვა - იზრ. 116, 22.
 შირმათის მკურვალე - მსკ. 13, 9.
 შირ * წყალი - მსკ. 50, 16.
 შირი * ჩინებულნი - აფშ. 96, 6; 98, 6.
 შირიელ მიწება - ანსტ. 66, 24.
 შისკაძის * ში ხან ერთ - სწდ. 6, 5.
 შისკი .ი. მახვილი - 66ს. 77, 24.
 შირმას სავლვარი - აფშ. 112, 8.
 შირმასაფრიძის განსავლვარი - 66ს. 69, 18.
 შირიანი ფხალმუნი - შუშ. 17, 10. ... სავლ-
 ნი - დღ. 131, 25.
 შირიანი(ანი) * მფხალმუნი.
 შირიანსელ ფხალმუნი - აფშ. 108, 4.
 შილი ურემი.
 შისკანსელ ძ(რ)წილი.

შისკანსელ შიქრვა - მსკ. 43, 4.
 შისკანსელ შერიხვა - მსკ. 39, 3-5. -- ღრ ქ. ქს-
 რაჲ სორა უთქმიდა მას - მსკ. 37, 5.
 შისკანსელ სანტიკი - ვრდ. 87, 10. სანტიკად
 66ს. 74, 12. იზრ. 118, 11.
 შისკანსელ მონრვა - სწდ. 7, 7. ...
 შისკანსელ ეშმაკი - სწდ. 6, 26.
 შისკანსელ, -ქ/ა დიკონი - შუშ. 17, 9.
 შისკანსელ შექრწუნება - მსკ. 39, 2.
 შისკანსელ მკურვალე - მსკ. 53, 10.
 შისკანსელ სელინი.
 შისკანსელ საკურთხეველი - მსკ. 81, 3.
 შისკანსელ სენაკი - დღ. 129, 9-12.
 შისკანსელ საზეპური - 66ს. 71, 3. სპკ. 83, 4.
 აფშ. 97, 19.
 შისკანსელ დამწებელი გუნდი - აფშ. 106, 2.
 შირი, -ქ "გული - მსკ. 30, 3. ... გონება - სწდ.
 3, 28. ... შირი შირი გულს მოღვინებ
 მსკ. 34, 8. აფშ. შირიანი შირიანი
 გულს მოღვინებ - იზრ. 122, 5.
 შისკანსელ წყება - მსკ. 34, 8. ...
 შირი, -ქ ცყუვილი - აფშ. 104, 1. ცუდი -
 მსკ. 17, 6.
 შირიანი, შირიანი სავლარი - 66ს. 70, 24.
 შირიანი შირიანი - შუშ. 153.
 შირიანი ჩუეულება - მსკ. 25, 13; 29, 8.
 შირიანი შირიანი ჩუეულებიანი -
 მსკ. 29, 8.
 შირიანი, -ქ მახვილი - 66ს. 74, 25. ... სორიანი
 შირიანი შირიანი მახვილიანი - მსკ. 33, 15.
 შირიანი ცრე - დღ. 123, 2. * ცყუვილი.
 შირიანი მახვილი - სწდ. 6, 28. მსკ. 17, 11. ...
 შირიანი - სწდ. 7, 5.
 შირიანი * შირიანი - სწდ. 7, 1-2. ... შირიანი
 მსკ. 94, 13. აფშ. 101, 13. შირიანი
 დღ. 129, 2. აფშ. 97, 9.
 შირიანი მკურვალე.
 შირიანი, -ქ/ა სავლარი - მსკ. 33, 14.
 შირიანი, -ქ/ა შირიანი - დღ. 127, 22;
 128, 30.

საყაროში აღსრულება.
 საყარაფორ, -ქ/ა მსახური - იზგ. 116,7-17;
 116,27 ; 119,24.
 საყარაფორელ მსახურება - იზდ. 116,35.
 საყარაფორიძის *მსახურება.
 საყარსელ *მოლოდება.
 საყარაყსე სხააქტე-ი - ვრდ. 93,6 სპკ.
 81,23 დრ. 131,16 ; 132,5.
 საყარას სპეტაკი - მსკ. 60,1.
 საყარასიკაგესი სპეტაკათა მოხილი
 იზდ. 115,3.
 საყარას - ი კის შერთვა ცოლისა - დრ.
 126,24. საყარასიკაგესი სპეტაკი
 დეს მის თანა სპეტაკისნი - შუშ. I,20.
 საყარასი *შტახში
 საყარას განცრულება - ნახ. 73,16.
 საყარასელ დაბადება - მსკ. 40,7.
 საყარასიკაგესი ქმნელი - მსკ. 40,21.
 საყარასი საყარასი საყარასი ზედასხვლა - ნახ.
 72,5.
 საყარასი იძულება - დრ. 129,2. იზდ. 120,14.
 საყარასი ფეხება - 116,3.
 საყარასიკაგესი მონება - იზდ. 118,37.
 საყარასი განგვევა - მსკ. 29,7. *განგვევა

 საყარასი აღსრულება - ანსტ. 66,6-20.
 ნახ. 77,15.
 საყარასი აღსრულება - სპკ. 82,14
 საყარასიკაგესი აღსრულებული - მსკ.
 29,17 ; 32,12.
 საყარასი მწიფე - ანსტ. 63,2/20.
 საყარასი აღრე - სპდ. 4,1; იზდ. 117,2
 საყარასიკაგესი აღრე - ანსტ. 63,1/18.
 შუშ. IV,1. დრ. 129,8. აღრე - ატმ. 102,11.
 საყარასიკაგესი შუშ. 100,15 ; 104,2. მსკ.
 40,9 ; 47,16 ; 52,14.
 საყარასიკაგესი მხიარულ ყოფა - სპდ. 4,8.
 საყარასიკაგესი შუენიერება - ატმ. 104,3.
 საყარასიკაგესი შუენიერი - ატმ. 101,15.
 საყარასიკაგესი - მსკ. 37,22.

სპდ. - ცუდად და ამხილ - იზდ. 117,11.
 საყარასი *ცუდად.
 საყარასი კვლური - მსკ. 25,2.
 საყარასიკაგესი ვან-ი - მსკ. 18,6. ნახ. 70,23. სპკ.
 83,12.
 საყარასიკაგესი შრომა - მსკ. 30,18. შუშ. II,33.
 98,8 (ატმ).
 საყარასიკაგესი *საყარასიკაგესი შუენიერი - მსკ.
 30,11.
 საყარასიკაგესი მოუძღვრება - ვრდ. 88,1.
 საყარასიკაგესი *კრეცხაშვილი.
 საყარასიკაგესი განვიარება - მსკ. 46,3. განვიარე-
 ბა - ატმ. 110,2.
 საყარასიკაგესი ვარდი - ატმ. 103,5
 საყარასიკაგესი მოძღვრება - მსკ. 24,8...
 *სწავლა.
 საყარასიკაგესი ქვევა - მსკ. 54,7. სლვა - ნახ. 76,18
 ქმნა - ნახ. 72,16. აღსრულება - დრ. 124,12.
 საყარასიკაგესი სწავლა - იზდ. 114,16
 საყარასიკაგესი სხეიფელი - მსკ. 36,15 ; 37,15. ნი-
 ჭი - მსკ. 37,3.
 საყარასიკაგესი შოღლი - იზდ. 149,29.
 საყარასიკაგესი თმა - მსკ. 32,8.
 საყარასიკაგესი *ფესუანი - *ფესუანი - შუ-
 შილი-ი.
 საყარასიკაგესი *ფესუანი ყოფა.
 საყარასიკაგესი ცხოვრება - მსკ. 61,6. ნახ. 78,8.
 წესი - დრ. 124,28. *სლვა.
 საყარასიკაგესი - ზეცად - ნახ. 78,17.
 ხ - ჟამს უზეშთაეს.
 საყარასიკაგესი ზეცამდგომარი - შუშ. I,11.
 საყარასიკაგესი ზეცამდგომარი - ანსტ. 63,11.
 საყარასიკაგესი ზეცადამა - მსკ. 33,3... ზეცისა
 მსკ. 48,8. დრ. 126,14.
 საყარასიკაგესი *ზეცამდგომარი -
 საყარასიკაგესი ზეცადამა - დრ. 125,8.
 საყარასიკაგესი *წყლულება.
 საყარასიკაგესი მოხრება - მსკ. 47,13.
 საყარასიკაგესი ნაწილი - ნახ. 72,9.
 საყარასიკაგესი მოწამე - მსკ. 26,7 ; 32,4...

ქკაქარანოქრის წამება - ოსკ. 9, 2. მსკ.
 22, 5...
 ქკაქარანო - ხ სანამებელი - ოსკ. 18, 8...
 სამარტვრე - მსკ. 60, 5. სამარხო - იბრ.
 131, 27.
 ქკაქსელ წამება - სნდ. 8, 24... დომებნა
 იბრ. 123, 21. ბრსრულება - იბრ. 121, 8.
 ქკაქოქრის წამება - სნდ. 3, 1-3...
 ქნარსელ ბრსრულება - სნს. 77, 24. ვარ-
 ღაქდა - ანსტ. 62, 16/29.
 ქნჩო ნაქლო - აფშ. 109, 14.
 ქნსასაკარ მენებელი - მსკ. 42, 17.
 ქკრასქც თანამზრუნველი - იბრ. 117, 23.
 ქკრასსალ ქკრასცსალ შეწუხებელი -
 მსკ. 63, 11. სნეული - სნს. 70, 14.
 ქკრასც - ხ სანებელი - მსკ. 53, 16. სან-
 ბრქე - ოსკ. 16, 4.
 ქკრასცელ მოუძღვრება - იბრ. 120, 36. ურ-
 ვება - მსკ. 46, 13.
 ქკრასრასქტე წინააღმდეგობა - სნს. 76, 21.
 ქკრქტ - ოსკ. შერისებება - მსკ. 25, 10.
 → ოსსელ შერის ძიება - მსკ. 25, 13.
 → ხსორსელ შერის ძიება - მსკ. 26, 2.
 ქკრქტხსორსელს → ოსსელ ძიებისა
 ყოფა - ანსტ. 65, 5.
 ქკრქკასსაქ წარწყმედა (→ ოსს ოსსელ)
 მსკ. 25, 16.
 შაკანსაქ მწუხარება (დიდი) - მსკ. 26, 4.
 სონსაქ → ხ ვანბნევა - ვრდ. 87, 11.
 შალ °ცემა - ოსკ. 12, 8... ° მოცემა - მსკ. 28, 15
 29, 1; 31, 9... ° მიცემა - მსკ. 31, 16...
 წარცემა - იბრ. 117, 22. * გამოცემა.
 შონსალ მიცემული.
 შარქასქ ფიცარი - მსკ. 58, 4; 59, 17.
 შანარ ° ცაბარ - ვრდ. 92, 1.
 შანსელ ბრყვანება - სნს. 78, 16. მიყვა-
 ნება - დრ. 131, 19. ° შარყვანება - სნდ.
 5, 3... წარღება 83, 3 (სკვ)... თავს
 ღება - იბრ. 117, 17.

→ ოსსსელ წარცემა - სნს. 75, 5; 77, 21.
 შანსქასქ სანდენტველი - სნდ. 4, 11. შუშ
 I 52... ცანტვა - აფშ. 97, 8-11. გუემა
 მსკ. 50, 4.
 შანსქელ გუემა - აფშ. 97, 8. მსკ. 49, 4.
 შასასსელ ლუესუმა - მსკ. 59, 24.
 შაროასასსელ გლახება - მსკ. 26, 6; 33, 5.
 უბარტუება - იბრ. 119, 17.
 შარასქიქს ურვა - მსკ. 26, 5.
 შარასქიქსელ ურვასა შევარდნა - სნს. 71, 20.
 შარქ, - ოსკ. ° წელიწადი - მსკ. 54, 6; 58, 12.
 შასსელ ° დღესასწაული - მსკ. 60, 1.
 შასსასქამქტელ დღესასწაულის ყოფა -
 აფშ. 111, 2.
 შექი ადგილი - სნდ. 6, 4-24... სანყოფე-
 ლი - მსკ. 29, 17.
 ხ ყიქსი ყიქსი ადგიდ ადგიდ - ვრდ. 82, 2.
 შქასსსელ ° სილვა - სნდ. 4, 20; 5, 23... ° ხეღვა
 ოსკ. 15, 13. მსკ. 29, 16... ვანცლა - დრ.
 124, 27.
 შესასსიოქრის * სილვა.
 შესიქ, - ოსკ. ხეუნება - მსკ. 28, 1-2...
 ° სილვა - სნს. 78, 19.
 შესიქრის მოხეღვა - მსკ. 25, 2; 43, 14.
 წინაასწარი ცნობა - აფშ. 109, 4.
 შოლუაწება - სნს. 74, 8.
 შესიქრის სილვა - იბრ. 124, 10.
 შესიქ მოლუაწე - სნს. 70, 28.
 შერს * ჯურცელი.
 შერსასქც * ჯურცელი - შემოსილი.
 შიქის, - ოსკ. დედოფალი - სნდ. 8, 23; ოსკ.
 11, 15... || დედოფალი - მსკ. 23, 30.
 შიქ ° დღე - სნდ. 8, 11...
 ხ ყიქსსქსანს ძამიქ დღისი - სნს. 78, 14.
 შიქ, - ოსკ. დღე - ოსკ. 18, 12. აფშ. 107, 16.
 შიქრასქს * მწუხარება.
 შიქრასქიქს ვერ შემძლებელი - ოსკ. 18, 12.
 შიქრასსალ * მოუძღვრება.
 შიქოქრის სიჩხო - იბრ. 120, 1.
 სიყრმე - იბრ. 120, 4. სიჩხოება.

სსსსს კსსსსს დასწერულ-ი: კსსსსს
დასწერველ-ი.

სისს ნათესავ-ი - მსკ. 36,1.

სილს, კრსს სხლ-ი - მსკ. 42,1... .

სრკამილქისს მწუხარება.

საქსაღრ ქსსსსს - დღესდღეობად
დღედმდე - მსკ. 10,13... .

სანსკალ II სანსკანსკ სურლი-ი - სნდ.
7, 14. წადლი-ი - დრ. 130,19; მსკ. 37,20...
საგრვა მსკ. 61,2.

სანსკალქი სანადელ-ი - დრ. 125,18.

საა, -ი სენ-ი - მსკ. 21,6... . საღმობა
მსკ. 54,6; 58,17.

საღსაგნსსს ყსაღსაგნსსს სენთავან შე-
პყროვილი-ი. - მსკ. 53,6.

სხვსაქიქსსს ნათლითა აღქუმა - დრ. 125,25.

სიქსსსს იფქლ-ი - მსკ. 42,14.

სილ სურავ-ი - მსკ. 60,2.

სიღსაგნსსს უწყება - სრს. 79,5. *ჩუენება.

სიქსსსსს გასწერვა - მსკ. 29,20. ვრდ. 88,1.

საქსაყრასკანსს მეოფ-ი - არსტ. 64,18.
საქსაყრასკანსს საღსსს შეოფ ყოფა
ვრდ. 93,2. საქსაყრასკანსს სასკა-
სსსს ვლტოლა - ატმ. 109,5.

საქსსსს ბრწყინვა - ატმ. 110,12. გამო -
ბრწყინება - ატმ. 103,1.

საყრ, -ი ძელ-ი - ატმ. 96,15... . ქუარ-ი
დრ. 130,15.

საყრასარ მკაფელ-ი - ვრდ. 87,5.

საყრასარ დიდებულ-ი - მსკ. 13,13. შე-
რახილი-ი - არსტ. 63,1/19.

→ საღსსს დიდება - მსკ. 27,14; 37,17... .

საყრასორსსს დიდება - სნდ. 5,14; 7,19... .

° დიდებულ ყოფა მსკ. 41,11. დიდებ-
სა შეწირვა - მსკ. 46,14.

საყრასორსსს დიდებულ-ი - სნდ. 5,14.

საყრ-ქ ° დიდება - სნდ. 7,22; 8,27. მსკ.
27,7... .

საყრას მსაყრასსსსს დიდება - მუშ.

III 38. II შეწირვა დიდებისა - მსკ. 48,10.

საყრას ყრსს დიდება - მსკ. 43,4.

საყრასსს საღვერ-ი - მსკ. 29,22.

საყრასსსს ფარაო - დრ. 125,11.

საყრასსსს სურ(ვ)ილი-ი - მსკ. 50,15... .

წადიერ ყოფა - არსტ. 65, 0.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსს - მსკ. 40,40.

საყრასსს ფილაქ-ი.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსს - ფილოზოფი-ი.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსს - პილოზ-ქუალედ-ი.

საყრასსს შემუსრვა.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსს - სნდ. 4,25... წილ - არსტ.
63,15/34.

საყრასსსს მიცვალება - არსტ. 68,23; 67,7. სრს.
77,9.

საყრასსს ° (ს)წრაფა - სრს. 78,25. ატმ. 110,16.
მუნქუესსსს - დრ. 131,13.

საყრასსს *მტურ-ი.

საყრასსს (ს)წრაფა - მსკ. 49,17... მიწრა-
ყე ყოფა:

საყრასსსსსს *შეცვალება. * მიცვალება.

საყრასსსსსსსს * შეცვალება.

საყრასსსსსსსსსს - მსკ. 40,4... .

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსს - სნდ. 6,14.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსს * სსსსს. * გამოსსსსს. * მაცხოვა-
რება.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსს - სრს. 75,13.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსს - მსკ. 83,2... .

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსს - მსკ. 12,4.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსს * მღვდელ-მოდურა-ი.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსს - მსკ. 58,10... .

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსს - სნდ. 8,25. ივლის-ი - იბრ.
123,24.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსს - არსტ. 62,13/26.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსს - მსკ. 37,4.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსს - მსკ. 32,18... . სხოვან-ი - ვრდ. 83,11.

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსს - სნდ. 5,17... .

საყრასსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსს - რა განადლოიერება - მუშ. II 6.

ზღაპრები - ნუგეშების ცემა - დ. 130, 13.
 - რხეტი მუნე ყოფა - მსკ. 30, 8.
 ზაქარია სიძვენე - ვრდ. 93, 6.
 ზარ ქვა - იხ. 19, 8; მსკ. 32, 7... ლარკა
 ჟარანგ - ქვა - იხ. 17, 13.
 ზარანდა ქთანძავი - აგმ. 126, 7.
 ზარკობელ ქვისა დაკრება - ნრს. 74, 23.
 ზარულ თრევით ვანყვანება - მუშ. III 38.
 მითრევა - მსკ. 32, 9. ვანთრევა - ნრს.
 74, 23.
 ზარულით თრევა - დ. 128, 9.
 ზარილ ქადაგი. * ქადაგება.
 ზარილ ქადაგება - ნდ. 3, 6 ვრდ. 93, 18.
 აღიარება - იზ. 116, 34.
 ზარყტი ქარტა.

ზალე ვატი - მსკ. 25, 2; 32, 8; 34, 13.
 ზანქაის ნუგევა.
 ზონ, - თქ სილი - ანტ. 62, 16/28.
 ზონი ძაბა - ნრს. 72, 1.
 ზონი : ზონი ს. სილი თვდ
 ირ - ვრდ. 39, 19.
 ზრისაონსაქ, - სქ ქრისტიანე - ნდ.
 4, 28. დ. 124, 37...
 ზრისაონსაქ ქრისტიანობა - აგმ. 96, 2
 იზ. 120, 13...
 ზრისაონსაქ ქრისტიანობა - იხ.
 12, 8.
 ზრისაონსაქ ქრისტიანობა - აგმ.
 106, 18.

ს ა ბ ი ე ბ ე ლ ი

ს ა ვ თ ა რ ი ს ა ნ ე ლ ე ბ ი ს

აგაბა აბა - იხ. 18, 7.
 აგელაქ - აბდილა - დ. 127, 7-12.
 აგრიანოლასქ ანდრიანოლო ნრს. 75, 11.
 აგრიანოლასქ, - აბ აგრიანოლასქ - ათენაევე
 ნრს. 69, 8. მუშ. I 14.
 აგრიან ათენა - დონ. 136, 12; 142, 18-21.
 აგრიან ავკლას - ექმ. 157, 35; 169, 24.
 აგრიან, - ათ თენი - მსკ. 32, 13; 34, 15
 თენი - მსკ. 23, 29. ჰერეთა - იხ. 12, 1.
 აგრიან, - ათ ჰერეთი - ანტ. 66, 9.
 აგრიან აბელევი - ნრს. 76, 8.
 აგრიანოლასქ, - ათ აბელენი - დ. 131, 14
 აგრიან აბარენი - ანტ. 66, 16.
 აგრიან არარაგი - დ. 124, 24.
 აგრიან, - ათ ანახატოვ (?) - ნრს. 78, 5.
 აგრიან ანდრიანო - მსკ. 55, 12.
 აგრიან ანდრიანო - ვრდ. 90, 1. ანდრიანო
 აგმ. 101, 15.
 აგრიან ათ ეანტან (?) - ნრს. 75, 5.

აგრიან ანტონი - მსკ. 61, 1.
 აგრიან, - ათ აბვირ - ნრს. 73, 23.
 აგრიან, - ათ აბვირ - სქ. 83, 5.
 აგრიან, - ათ აბვირ - ნრს. 74, 24.
 აგრიან - ნრს. 78, 3.
 აგრიან აბვირ - დონ. 133, 20; 146, 10.
 აგრიან აბვირ - ნრს. 78, 3.
 აგრიან, - ათ აბვირ ანტონი - აგმ. 95, 2; 99, 9;
 105, 1; 108, 3; 111, 9.
 აგრიან, - ათ აბვირ ანტონი - იხ. 119, 33.
 აგრიან არარაგი - იზ. 115, 21.
 აგრიან აბვირ ანტონი ანდრიანო ანდრიანო
 აბვირ - დონ. 134, 16; 136, 17-22; 144, 3.
 აგრიან, - ათ ანახატოვ - ანტ. 62, 5; ...
 აგრიან, - ათ ანახატოვ - ვრდ. 90, 8.
 აგრიან, - ათ ანახატოვ - ნრს. 69, 6; 71, 11-17; 73, 17;
 75, 3; 76, 25.
 აგრიან, - ათ ანახატოვ - ნრს. 73, 19.
 აგრიან, - ათ ანახატოვ - ანტ. 65, 29.

1) დონ. = დონიანის არეობის ცემა. 2) ექმ. = ექიმანე, ექიმელი.

სრუაროსი-ქ. საგ აწონა - 66ს. 74, 3.

სრუარუტა არტაშეს - იხ. 11, 1.

სრუარაულე არტაშეს - დ. 131, 17.

სრუარაიუს არტელაზ - ანტ. 64, 12.

საგოიანს, - ა. ბავკან-ი - მს. 24, 15; 31, 16.

საგარაიოსი, - ი. ბავკან-ი - დ. 127, 4.

საგარასი, - ა. ბავკან-ი - მს. 24, 14.
66ს. 74, 3;

საგარა ბაღდატი - დ. 137, 22; 138, 13;
146, 11-12.

საგარა ბარაბა - მს. 34, 3; 35, 7-17.

საგარაიოსი ბარაბა - მს. 36, 5.

საგარა ბიჭი - მს. 55, 13.

საგარაიოსი ბიჭი - 66ს. 69, 10.

საგარა ბიჭი - მს. 82, 17.

საგარა ბიჭი - დ. 128, 5.

საგარა ბიჭი - ვ. 90, 3. ვარიტი 93, 17.

საგარა ბიჭი - 66ს. 70, 30.

საგარა ბიჭი - ა. 99, 10; 114, 10. ვ. 89, 21.

საგარა ბიჭი - იხ. 10, 5.

საგარა ბიჭი - იხ. 18, 3. ა. 16. 66ს. 69, 10.
მს. 82, 12. ანტ. 62, 6/20; 63, 2/20-27/;

64, 8; 65, 16; 68, 15; 64, 1: გრივოლ II

გრივოლ II გრივოლი (განმანათლებელი).

საგარა ბიჭი (განმანათ.) - ანტ. 64, 1.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - გრივოლი - ანტ. 65, 20; 66, 1-10-16; გრივოლი - ანტ. 62, 2/3.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) გრივოლი - იხ. 114, 21.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 63, 11/29.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 63, 11/29.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 63, 11/29.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 63, 11/29.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 63, 11/29.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 63, 11/29.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 63, 11/29.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 63, 11/29.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 63, 11/29.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 63, 11/29.

132, 11; 124, 1-9; 127, 11.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 124, 22; 125, 27.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ე. 148, 7-19...

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 29, 18.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 32, 13.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ი. დიმიტრი-ი - ვ. 89, 18.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ე. 157, 35.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - დ. 135, 7.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - დ. 133, 4-7-9;

137, 7; 138, 15; 143, 20.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 55, 12.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - იხ. 115, 22. დ. 124, 11.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - იხ. 119, 21.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 45, 1.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 45, 16.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 67, 1. 66ს. 77, 10; 79, 4.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - დ. 128, 29.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 44, 20. 66ს. 74, 10.

ე. 162, 20.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ანტ. 46, 27. 66ს. 74, 10.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - 66ს. 70, 29; 78, 3-23.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 45, 15. ესაი - ე. 169, 10.

169, 10.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ა. 111, 11.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 48, 8. დ. 126, 14.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 40, 8. მს. 20, 2.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - 66ს. 70, 29.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 55, 13.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ა. 139.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ა. 3, 7;

4, 19. იხ. 10, 3. მს. 24, 1.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 55, 13.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - დ. 128, 4.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - ე. 139, 24.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - 66ს. 75, 13-23; 77, 5-20.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 55, 14.

საგარა ბიჭი (ბიჭი) - მს. 55, 14.

ძილ თილ - არსტ. 64, 21, 67, 1. ნახ. 77, 12; 79, 1.
ძორიკას თორდან-ი - არსტ. 68, 21.

ჩაარახსანს ისაკიხა - დრ. 126, 15.
ჩამაყსელსან ისმაელისა (შვილი) - დრ. 126, 16.

ჩარაყსელ, -ი ისრაშლო-ი - არსტ. 65, 26.
ჩეფიფ (სიქსიროქს) იქლითქ (სეჭირიონ) მხვ. 55, 11.

ჩხანსანს ლიბან-ი - ებე. 169, 31.

ჩხარ, -აყ ხად - ნახ. 69, 2; 70, 20; 74, 2-6 79, 8.

ჩხარ ხან-ი - ნახ. 77, 11.
ჩიყსაყ ძადო (?) - იზრ. 119, 23.
ჩიხაროქ, -ი ხუანრო - მხვ. 25, 8
ჩიხაროქ (იორქ ხალაყსაყ) ხუანრე - იზრ. 144, 6; 123, 23.

ჩიხაროქ მხროქ ხუანრე-ქერან - იზრ. 135, 24.

ჩიხაროქსანს ხუანრე-ი - ნახ. 75, 5
ჩიხაროქს, -აყ ხუანრე-ი - აბრ. 122, 32.

ძაღყს წაღვე - იხვ. 10, 11.
ძაღყსიორს წაღვეტ-ი - იხვ. 10, 12.
ძილქ-ქ, -აყ წიფვე-ი - არსტ. 64, 16.

ხამსარაქსანს კამსარავან-ი - ნახ. 73, 19.

ხამსარაქოქსაყსი, -ი კაძადვეკა - არსტ. 63, 3/22

ხამსარაქსანს კანსთა-ე - არსტ. 66, 12.

ხაყრის, იუკარინ-ი - ნახ. 70, 21.

ხალაყ, -აყ კავადო - იზრ. 144, 6

ხესარაყსი, -ი კესარია - არსტ. 63, 4/22.

ხესარია კესარია - ნახ. 69, 11.

ხეჩხეხეხი იუ კალივია - არსტ. 64, 18.

ხილქარაოხ კორდატონ- მხვ. 26, 8. კონტრადონ - მხვ. 55, 12.

ხილქარაოხსანს იუ კონტანტინე - მხვ. 57, 22; 59, 12; 61, 4.

ხილქარაოქ, -ი (ილიქს) (ეგრძელ) კონტანტინე

თა-ე - დრ. 124, 25.

კორქსა, -ი რსაყ კორეს - ებე. 168, 13.

კარაყ ავარიან-ი - დრ. 126, 11.

კარაყსანს სომხით-ი - ვარ. 93, 24.

კარაყ, -ი სომხით-ი - ხნდ. 3, 5; 4, 17-29. მხვ. 23, 31; 25, 4-11-13; 26, 4-5-7; 27, 13; 32, 18; 33, 14; 34, 4; 59, 3-7; 62, 16; 57, 26. არსტ. 62, 1-4; 63, 8/27; 67, 4; 76, 12. სპე. 81, 23; 82, 18. ნახ. 69, 11; 75, 2-21; 77, 15. ატმ. 96, 6; 98, 6; 97, 19; 101, 8; 99, 7. იზრ. 115, 21; 119, 18-25; 116, 13-1. დრ. 124, 11-24; 126, 22; 127, 6-3; 131, 17. შუშ. I 11. სომხეთ-ი - მხვ. 60, 9. სომხეთ-ი - ნახ. 76, 23. ვარ. 85, 2; 92, 18; 93, 5. ატმ. 109, 5. დრ. 125, 15-17.

კარაყსანს რსაყსაყ ქანტეც დრანტ-ი - არსტ. 68, 13.

კარაყსანს, -აყ ქუმიოქ || ქუმიოქ - სპე. 81, 25. ვარ. 85, 2; 93, 5;

კარაყსანს (ჩიხარაქსანს) ქუმიოქ - ვარ. 89, 18.

კარაყსანს ძრომეღ-ი - ებე. 172, 32.

კარაყს, -აყ ძრომა - მხვ. 61, 1.

კარაყსი (ქ?) - დრ. 126, 23.

კარაყსი ქანსე კანი ცხენო-შესაძყრობელი - ატმ. 106, 16.

კარაყსანს ლუკიონ - მხვ. 31, 11 || ლუკიონე მხვ. 55, 10.

კარაყსანს მადამოქ (?) - იზრ. 144, 14; 115, 31; 116, 20; 117, 37.

კარაყსანს მადამოქ - ნახ. 73, 1.

კარაყსანს მადამოქ - დრ. 128, 2.

კარაყსანს მადამოქსანს მადამოქსანს -
— ზამაღასაყ მადამოქსანს მადამოქსანს -
სპე. 81, 22. შუშ. I 34.

— კარაყსანს მადამოქსანს - ვარ. 89, 11.

— კარაყსანს მადამოქსანს - დრ.

125, 17.

სიღვთე მუშელ მამკუენენი დღ.
111, 16; 132, 5.

სადასტარ მანჯიჭნ - აგმ. 112, 6 (სმჯონი).

სადასტარ მანხაჟ აჟქ მანეს ქუბი - ანსტ.

გმ, 11/29.

სარაქ - საყ - მარგ-ნი - ნან. 70, 21.

სარაქ - საყ მარ-ნი - იზდ. 118, 30.

სარჩა მარის - დიონ. 146, 27.

სამხაჟ მენახ - მსკ. 55, 14.

სიძესა, -ქ - მანგ - ნან. 76, 7.

სიღვთე მუშელ - დღ. (ნ. სადასტარს სიღვთე).

სიღვთეს სისადასტარ მუშენ ნიხალო -
ვ რტ - ვრდ. 94, 6.

სადასტარ - ქ - ებდავერდ - მსკ. 82, 17. აგმ.
95, 8; 98, 3.

სადასტარ იაკობ - მსკ. 55, 15.

სხაჟ იესე - უჭე. 168, 32.

სიღვთეს მანჯიჭნ, -ქ-საყ იზიდბოზიგ იიზიგ-
ბოზიგ ი იზიდბოზიგ - აზდ. 114, 1; 119,
3; 120, 5; 121, 9-31; 123, 21. დღ. 132, 1.

სიღვთეს მანჯიჭნ იესე მარისტე - სნდ. 5, 5;
აგმ. 100, 15.

სიღვთეს, საყ მარ-ნი - იესე. 9, 8. ნან. 78, 4.
ანსტ. 67, 14. ნან. 69, 13; 74, 19; 72, 4-18;
73, 24.

სიღვთეს იოვანე - მუშ. II 5; 14, 15.

სიღვთეს მანჯიჭნ - იოვანე - ეჭე. 172, 4.

სიღვთეს იორდანე - მსკ. 55, 14.

სიღვთეს იოვანე - აგმ. 106, 8.

სიღვთეს მანჯიჭნ იოვანე ელიოვანე -
დღ. 128, 4.

სიღვთეს იოვანე - ანსტ. 67, 14.

სიღვთეს მანჯიჭნ - ანსტ. 67, 10-21; 68, 3-19.
ნან. 69, 9. მუშ. I 15.

სიღვთეს მანჯიჭნ, -ქ - ნახაჟეტი - იზდ. 117, 33; 118, 9-
27.

სიღვთეს აგმ (?) - იზდ. 112, 21.

სიღვთეს მანჯიჭნ იოვანე ელიოვანე - ანსტ. 67, 14.

სიღვთეს მანჯიჭნ - აგმ. 111, 11 (სიღვთეს).

სიღვთეს, -ქ (მანჯიჭნ) მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - ნან. 69, 1-3;
71, 14-22; 72, 19-23-29; 73, 16-74, 1-7.
75, 20. 76, 4-12; 77, 3-19; 78, 12-22-24.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - იზდ. 117, 25;
119, 32-35.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - იზდ. 117, 3-35.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - ანსტ. 64, 7.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - ვრდ. 94, 6.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - მსკ. 24, 15. ნან. 76, 5.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - ნან. 78, 2-20.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - ეჭე. 154, 27.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - მსკ. 25, 3; 29, 17; 35, 11.
სამხე - ნან. 71, 18; 75, 1-4.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - მსკ. 45, 9.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ I 7-34-40-50.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - ნან. 112, 9.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - მსკ. 9, 2. იიზიდბოზიგ - მსკ. 24, 34.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - ანსტ. 64, 14.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - ნან. 72, 24; 75, 24; 76, 23-27.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - მსკ. 80, 1.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - იზდ. 115, 27.
აგმ. 108, 13.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - მსკ. 25, 3-27.
ნან. 71, 18.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - ეჭე. 142, 20.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - იზდ. 119, 22.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - მსკ.
პოლიოვანე - მსკ. 55, 10.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - მსკ. 21, 1. მსკ.
ბაზი - მსკ. 15, 8.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - იზდ. 119, 33 (სიღვთეს).
მანჯიჭნ - იზდ. 119, 22.

სიღვთეს მანჯიჭნ მანჯიჭნ იიზიდბოზიგ - აგმ. 112, 6 (სიღვთეს).

საბრძოლველ - აყ სათენებ - ოსკ. 13,1; 15,2; 16,15.
 სათენებ - მსკ. 23, 30, 24, 10...
 საბრძოლველ - აყ საბრძოლველ - სკკ. 80,1. შუშ. I 13-26.
 საბრძოლველ - აყ (საყარაოაყარ) - ვრდ. 85,2. საბრძოლველ
 საბრძოლველ (საბრძოლველ) საბრძოლველ - იზდ.
 119, 33; 120, 3.
 საბრძოლველ (საბრძოლველ) საბრძოლველ - დრ. 127, 3.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - შუშ. I 30.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - გრს. 71, 16.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - შუშ. II 5; IV 13.
 საბრძოლველ - იყ საბრძოლველ - სნდ. 3, 1-5.
 საბრძოლველ - იყ საბრძოლველ - არსტ. 66, 7.
 საბრძოლველ - იყ საბრძოლველ - სნდ. 3, 1-3; 4, 23;
 5, 2-19; 8, 16-21-24.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - დრ. 131, 14.
 საბრძოლველ საბრძოლველ საბრძოლველ - დიონ. 137, 28;
 139, 8.
 საბრძოლველ - აყ საბრძოლველ - გრს. 71, 16; 75, 6.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - მსკ. 55, 12.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ეჭვ. 157, 98; 169, 25.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - დრ. 126, 11.
 საბრძოლველ - აყ საბრძოლველ - არსტ. 66, 14. იზდ.
 115, 18.
 საბრძოლველ - აყ საბრძოლველ - გრს. 70, 30.
 საბრძოლველ - მსკ. 33, 8.
 საბრძოლველ - დრ. 127, 4.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - დიონ. 133, 2-9; 134, 22;
 დიონ. - არსტ. 65, 25.
 საბრძოლველ - ოსკ. 21, 2. მსკ. 32, 17; 33, 4;
 5, 16. საბრძოლველ - მსკ. 24, 13.
 საბრძოლველ - მსკ. 24, 11; 32, 4;
 57, 27; 59, 15. საბრძოლველ საბრძოლველ -
 საბრძოლველ საბრძოლველ - მსკ. 22, 3.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - დრ. 124, 18; 125, 18.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - მსკ. 24, 15; 26, 8.
 საბრძოლველ - მსკ. 29, 13; 31, 15; 32, 1; 34, 14;
 35, 11; 36, 1-7; 55, 9. საბრძოლველ - ოსკ. 21, 2. მსკ.
 30, 6-17; 31, 4.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - გრს. 73, 22.

საბრძოლველ (საბრძოლველ) საბრძოლველ - ვრდ. 90, 3.
 საბრძოლველ - აყ საბრძოლველ - ვრდ. 85, 2.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ოსკ. 20, 17.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ოსკ. 20, 14; 25, 7.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ი ვალენტიანის - ოსკ. 9, 10.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - გრს. 75, 8; 74, 19.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - დრ. 127, 3.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - არსტ. 66, 11.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ვრდ. 85, 2; 86, 9; 89, 11.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - შუშ. I 33.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ატმ. 111, 12.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ატმ. 111, 10.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - შუშ. I 7-8-25.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - II 14.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ოსკ. 13, 17.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - სკკ. 82, 18.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ოსკ. 63, 9/5; 62, 2; 62, 8/22. 65, 2-22; 66, 19; 69, 9.
 შუშ. I 15.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ოსკ. 13, 17.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ვრდ. 89, 17.
 საბრძოლველ საბრძოლველ საბრძოლველ საბრძოლველ - დრ. 124, 17-23.
 127, 5.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ვრდ. 92, 16.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ოსკ. 9, 9.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - არსტ. 66, 23. სკკ. 83, 3.
 საბრძოლველ საბრძოლველ (?) - არსტ. 64, 23.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - არსტ. 67, 11-18.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - არსტ. 63, 1/18; 67, 66, 520.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - არსტ. 65, 12.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - მსკ. 55, 12.
 საბრძოლველ საბრძოლველ საბრძოლველ საბრძოლველ - ვრდ. 89, 19.
 საბრძოლველ საბრძოლველ საბრძოლველ საბრძოლველ - იზდ. 118, 27.
 საბრძოლველ საბრძოლველ საბრძოლველ საბრძოლველ - იზდ. 114, 13.
 საბრძოლველ საბრძოლველ - ოსკ. 10, 5; 15, 5.
 საბრძოლველ საბრძოლველ საბრძოლველ საბრძოლველ.

შემხვეული შეკლომები

ა რ ი ს :

უნდა იყოს :

114, 35 - დამპრობელ
115, 10 = (გვ. 11)
40, 3 - « იზიდოზიდის »
" " - « მარტვლობა » შუშანიკისა,
10, 6 - « მარტვლობა » იზიდოზიდისა,
10, 20 - ესათუის
12, 7 - საკმაოდ
" " შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2
160, 4 - VII ს-ის
" 4 (შენ.) - 20 - (გვ.)
1, 3 - ჩაყვხაღ
1, 26 - ქალწულისსა
" 7 - ჩაღმად
1, 15 - ღანრგა-
" 13 - იძულებდეს
1, 12 - აღ-
" 22 (შენ.) - შენიშვნები 2).
" 23 (შენ.) - შენიშვნები 3).
3, 1 (შენ.) - * * ტიმ. 4, 6.
3, 14 - ღერირტ
3, 15 - გსიამ
5, 12 - ყარყნმ
2, 14 - ქაყოლანაქს
5, 14 - მტიოფრიხი,
2, 31 - ააღამა:
0, 1 - ქერქსალორ
7, 25 - ნერაქა,
26, 1 - ხღ
36, 2 - შემიყვანა
54, 35 - * *

დამპყრობელ.
(გვ. 011).
« იზიდოზიდის
« მარტვლობა შუშანიკისა »,
« მარტვლობა იზიდოზიდისა »,
ამათუიმ
საკმაოდ
ზ ე ღ შ ე ტ " ა
VIII ს-ის
20-2 (6 გვ.)
ჩაყვხაღ
ქალწულისსა.
ჩაღმად
ღანრგანანრგაქა
(ა) იძულებდეს
აღგი-
შენიშვნები 6).
შენიშვნები 7).
* * II ტიმ. 4, 6.
ღერირტ
გსიამ:
ყარყნმ
ქაყოლანაქს
მტიოფრიხი,
ჩააღამა:
ქერქსალორ
ნერაქა,
ხღ
შემიყვანა
* * *

ა რ ი ს

უ ნ ღ ა ი ყ თ ს

გვ. 026, 24	შესრულებული	სომხურად შესრულებული
031, 28	ასეთი ჯერჯერობით მარტო ერთი	ჯერჯერობით მარტო ერთი ასეთი
033, 30	უნდა	უნდა იყოს
038, 22	მერმე, მას შემდეგ	მერმე მას, იმის შემდეგ
0202, 25	Επιφανυ	Επιφανισ

Академия Наук Грузинской ССР — Институт Истории имени Ив. А. Джавахишвили
The Academy of Sciences of the Georgian S S R. — The Javakhishvili Institut of History

И. В. АБУЛАДЗЕ

E. ABULADZE

ГРУЗИНО-АРМЯНСКИЕ
ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ
В IX—X ВВ.

GEORGIAN and ARMENIAN
LITERARY RELATIONS
of the NINTH and TENTH CENTURIES

Исследование и тексты

Study and Texts

Издательство АН Грузинской ССР — Publishing House of the Acad. of Sc. of the Georg. SSI

Тбилиси

1944

Tbiliss

